

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT

A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

152 f

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN
elnök

ZOLNAI GYULA
titkár

GOMBOCZ ZOLTÁN
jegyző

I. KÖTET.

HÁROM MŰMELIÉKLETTEL.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1905.

VÁNY HAYGÁV

NYELVTUDOMÁNYI INTÉZET

Növedék naplója

1949. szeptember 30. - 1950. szeptember 30.

1949.

1950.

1949. szeptember 30.

1950. szeptember 30.

NYELVTUDOMÁNYI INTÉZET
Növedék naplója
19 ~~49~~ ~~9~~ ~~376~~

F4167/75

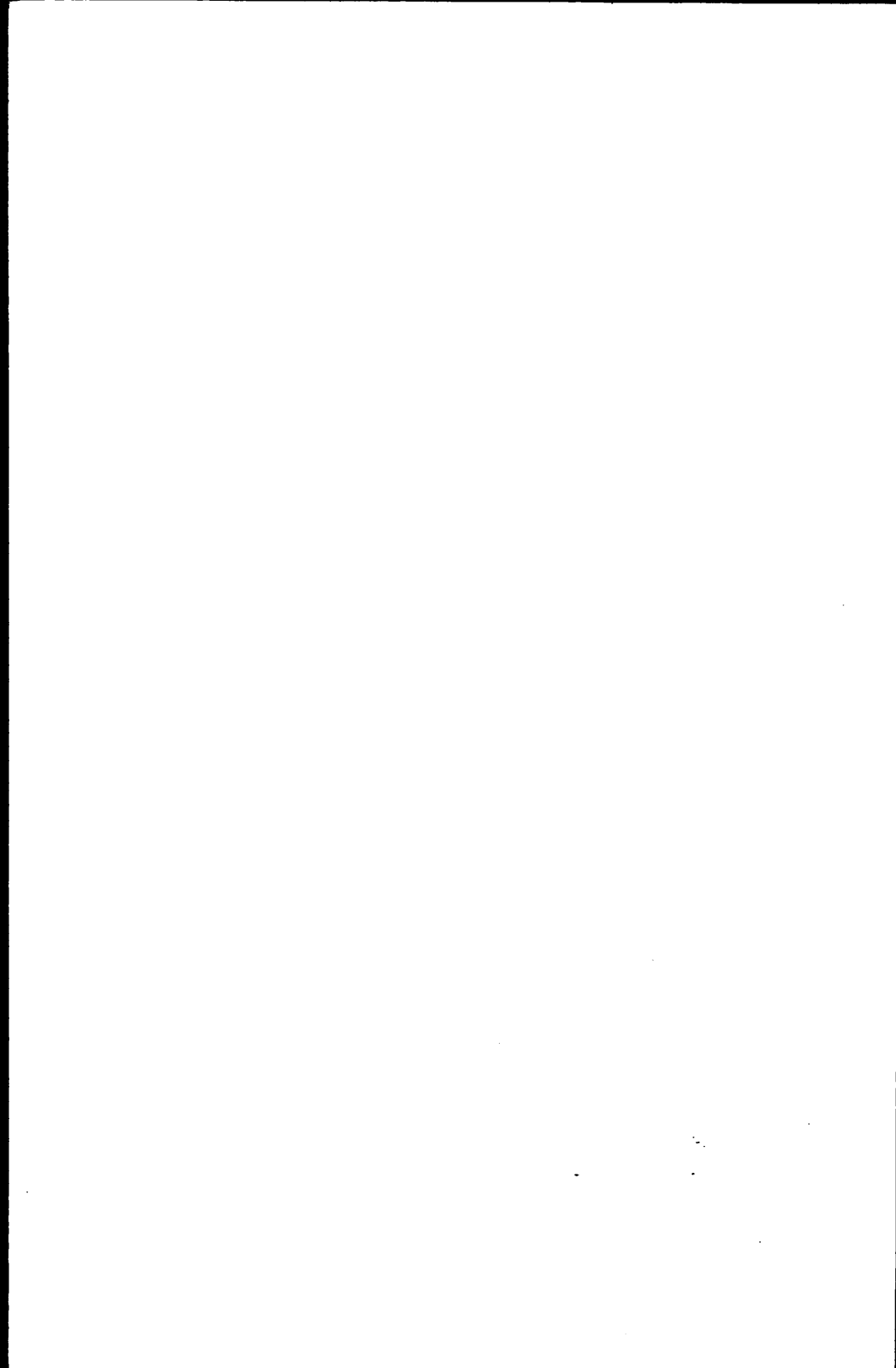
Lelt:
1980.

SEMSEY ANDORNAK

HÁLÁJA JELEÜL

A

MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

I. KÖTET.

1905. JANUÁR.

1. SZÁM.

Mit akarunk ?

Meg akarjuk a művelt közönséggel ismertetni a magyar nyelv-tudomány fontosabb eredményeit, mind a nyelvtörténet, jelentéstan és szófejtés, mind a hang- és mondattan terén ; lehetőleg magyar példákön be akarjuk vezetni a nyelvészeti kutatások megbízható mód-szereibe ; le akarjuk szoktatni a nálunk még oly gyakori délibábos nyelvészkedésről s rá akarjuk szoktatni a nyelvtények helyes fel-fogására. S hogy mindezt megtehessük, vagy legalább megkísérthes-sük, újra egyesíteni akarjuk e munkában a magyar nyelvészek szét-szakadt seregét, s fölbresztve a magyar közönség érdeklődését s fölhasználva a romlatlan nyelvérzékében rejlő erőt, új segédcsapatokat is akarunk toborzani közös munkánkra.

Mi nem leszünk sem „orthologusok“, sem „neologusok“. Nem akarjuk fölforgatni az irodalmi nyelv kertjét s nem fogjuk elátkozni a nyelvújítást, mivel egy-két fát, egy-két bokrot nem a kellő helyre ültetett. Legnagyobb részük már úgyis kiveszett, de sok közülök életben maradt s ezek már oly mély gyökeret vertek s annyira eltere-bélyesedtek, hogy őket most már kitépni, kidobni akarni nemcsak hiábavaló erőlködés, hanem valóságos bűn is lenne. De ügyelni fogunk a kert tisztaságára. Belopódzni akaró idegenszerűségek, idét-len tájnyelviségek, esetlen új alkotások, bármilyen tekintélyes helyről ajánltassanak is, a mi támogatásunkra nem számíthatnak. Állandó figyelemmel fogjuk kísérni irodalmi nyelvünk s tudományos műnyel-vünk újabb fejlődését s a hol lehet, elő is fogjuk mozdítani, de a hol kell, küzdeni is fogunk ellene, mindenkor helyet adva az ellen-véleményeknek is — de a személyeskedéseknek soha.

Különös gondot fogunk fordítani a népnyelv és az egyes nyelvjárások megismerésére és ismertetésére, valamint nyelvtörténeti adatok gyűjtésére is.

Czikkeink megválogatásában s közrebocsátásában tervszerűleg fogunk eljárni. Mindenkor közérthetőségre, folytonos és fokozatos emelkedésre fogunk törekedni.

El fogjuk-e célunkat érni? Ez nemcsak tőlünk s munkatársainktól, hanem a közönségtől is függ. Fogja-e törekvéseinket, ügyünk fölkarolásával s a Magyar Nyelvtudományi Társaság körüli sorakozásával támogatni? Kormánytól, Akadémiától ily célra segílyt kérni szégyenlenénk. A társadalmat akarjuk szolgálni: a társadalomra kell támaszkodnunk.

Szily Kálmán.

Gróf Széchenyi István a nyelvről s különösen a magyar nyelvről.*

A' szó a' lélek egyedüli organuma. Állati vágyinkat hangok, jelek, képvonásink, mozdulatink 's testink által nyilatkoztatjuk ki; de a' mit a' földi salaktul tiszta lélek érez, csak szó fejezheti ki, 's az is csak gyengén 's igen felszínleg!

A' szó csak felszínes tolmácsa lelki érzésinknek, szintűgy mint a' festő a' természetnek csupán külvonását rajzolja szemünk elé; 's valamint ez, habár legügyesb is, messze marad a' természet dicsudái mögött, 's színei azokéhoz képest csak holtak: úgy nem teheti ki a' legtökéletesb nyelv, legékesb szózat, legédesb zengedelmű ajak 's legbájlóbb előadási tulajdon is olly világosan, olly elhatározottsággal 's renndel mind azt, mi az ember legbelsőjében rejtezik! A' bölcselkedés 's költés legjelesebb remekei szinte érthetetlen tárgyak a' közönség előtt; a' legfellengzőbb írók olly homályosak, hogy azok fenségét 's mélységét a' velek rokon keblüeken kívül alig értheti 's érheti el egyéb. 'S mennél üresb a' fő 's kisebb a' lélek, annál nagyobb az önelőadásbeli megelégedés; mennél gazdagabb 's tágasb ellenben amaz, annyival bizonyosb — ha szabad úgy mondani — azon Virgiliusi vágy, ki remekeit, belsejének, — önérzete szerint — még is olly gyenge rajzait, elégettetni kíváná.

Az embernek legékesb tulajdona a' szép lélek, 's csak az, 's nem egyéb határozza el valódi becsét. Kétszer kettő minden esetre négy 's nem öt, azt akár mondja valaki akár nem; szintűgy jó az ember lelke vagy rossz, akár ítélje azt el egy magasb hatalom akár nem; a' lélek tökéletességét azonban belbecsre éppen nem, külbecsre 's hatásra pedig csak kevéssé nagyobbítja az előadás, írásmód, 's így a' valódi érdemet nem határozza el az: ki mikép szólott, mikép irt? hanem mit szólott, 's mit irt? 's kivált hogyan élt 's mit cselekedett?

A' tett tehát első, a' szó második'is éppen úgy: az ember, a' hazafi, elől áll, 's csak aztán jó az ő.

* Gróf Széchenyi Istvánnak „Világ“-jából, — mely először 1831-ben jelent meg s most másodszer „Összes Munkái“ II. sorozata I. kötetében — veszsziük át e néhány lapnyi részletet. A nagy gondolkozó s nagy cselekvő nyilatkozatai a nyelvről általában s különösen a magyar nyelvről, kevés kivétellel, oly időszerűek ma is, hogy nyelvész, nem-nyelvész egyaránt okulást merithet belőle.

Már a' szó tökéletessége megint korántsem áll abban legfőképp, hogy hangja kellemes zengésű legyen a' fülnek, hanem hogy vele mind azt a' lehető legnagyobb tökéletességgel ki lehessen fejezni, mit a' legnemesb, tanultabb 's legnagyobb erényű férfiú, vagy asszony ép fejében, romlatlan szívében, az idő, tér, képzelet 's gerjedelmek határtalanságában, lelki tehetsége szerint, gondolhat, érezhet, sejdíthet! S ebben áll a' szó vagy nyelv philosophiája, 's nem egy n a k vagy n e k kiküszöbölésében; egy y, vagy j, o, v a g y u 's több illyes kéreg-aprólék heves pártoltában; 's valóban nem azon szánakozást gerjesztő kofaságokban, mellyeknél fogva a' hazafiak feledvén, gyenge hazájoknak mennyire szükséges az egység, a' nagy tárgy mellett hidegen állnak, midőn vak tűzőkben egy betüért, egy kiejtésért, egy szoros grammatikai 's tán szennyes szobatudós-gondolta rendszabásért, egymás élteket tehetségökig keserítik, 's készek lennének, mint önhiúságok törpe bálványzói, a' közönség hasznát nyomorult személyes villongásik 's csatáiknak feláldozni, mellyeket nem itéletek, nem dolgok, hanem csak szók, csak betük, csak accentusok miatt küzdenek. — — —

A' vad ember nyelve, kinek koránt sincs annyi nemessége, tudománya 's erénye mint a' felvilágosodottnak, igen szük. 'S a' mint az emberek nemes érzése, — képzelet, emlékezet 's itéleti tehetségei, a' jó rokonság, szelid polgáriság 's nagy lelkű hazafiság varázs érzelmi jobban fejledeznek; úgy kell a' nyelvnek is tisztulni, tágulni, simulni, nagyobb határozottságot nyerni. Nem különben mint a' nemzet növése 's haladása által a' nyelv is nő 's halad; úgy rejt a' nyelv fiatalsága, kifejthetése 's tágulhatása egy mágusi viszonyhatást magában, melly megint a' nemzetet emeli 's dicsőíti. 'S ha van a' nemzeteknél egy bizonyos aggság vagy halál jele, az semmi egyéb, mint ha nyelvök holt, vagy többé nem haladhat!

Azon szüzesség pedig, mellyet nyelvünkben annyi ábrándozó álpurista csudál köztünk — ámbár az is csak képzeten alapul 's facsart idea; mert szüz 's a' mellett pallérozott nyelv kész kontraszt az értelmes előtt, 's így teljes igaza van egy Irónknak, midőn azt állítja: hogy szeplőtelen szüz nyelvet csak Amerika vagy Polynesia sivatagin kalandozó vad csoportok közt kell keresni; e' facsart ideának tulsággal 's végsőséggel határos theoriája szerint, minden görög, latán, francz, német 's egyéb szavaknál, bármilly tökéletesen billegzik is gondolatinkat, olly kifejezéseknek kellene adni helyt, mellyek, mint állítják, magyarok, de korántsem teszik ki azt, a' mit mondani óhajtunk olly tökéletesen mint az indigena szók — ezen szüzességi szerencsétlen idea mondom, bár önerejének kellőbb 's valódibb kifejtésére birja is nyelvünket, 's ellenzi: hogy keletiségi bájszönyege idomtalantul összetorlott idegen fonák férczek 's vizás foltok által caricatur-quodlibetté 's zavarrá ne fajuljon; mindazáltal miut Napoleon Continentale systemája Európát, ez is olly szük korlátok közé szorítja a' nyelvet, mellyeknél fogva ennek külhoni józan tágíthatása kimondhatatlanul csonkul, 's így tán szüz marad ugyan képleg és szinleg, de valóban csak egy szegény összezsugordott szüz, mellynek árva hajadoni ügyefogyottságában tanácsosb lenne gyámoló pártvédet ölel-

nie 's férjhez mennie; a' nemzet ellenben, melyre olly csudálatos befolyása van a' nyelvnek, a' helyett hogy emelkedne, dicsőülne, csak ön kis körében fénydegél 's ismételten éldegél.

Ha van saját szavunk, ne türjük az idegent, ha pedig nincs 's nyelvünk bányáibul nem teremthető, vagy pedig honi szavunk csak egy arányzattal is — nuance — mást jelent, mutassunk az idegen, minket gazdagító 's az anyanyelvvel majdmajd összeforrandó szó iránt éppen annyi hospitalitást, mint a' mennyivel régi magyar szokás szerint fogadjuk a' jövevényt; bár általok a' hon nem mindig gazdagul, 's ők sokszor, mint szálla csak sértik a' magyarságot 's azzal még eddig legalább nem, 's így tán soha sem vegyülnek össze! Az ember legszebb szabadságát végre: hogy szinte mindent kitehessen a' mi lelkén rémlik, sejdül vagy benne rejtezik, ne áldozzuk fel egy felszines előítéletnek, mellynél fogva a' lélek 's philosophia rabja lenne a' nyelvnek 's philológiának.

A' nemzet jövődősége szoros kapocsban áll nyelvének fiatal 's kifejthető, vagy fejthetlen 's holt létével; 's valamint a' lelkes embernek, ki nem áll egészen agyagbul mint a' fazék, legerősb szívőstőne 'hona előmeneteléért fáradni', úgy nem fog az igazi bölcs holt nyelvhez makacsul ragadni, hanem élő nyelvének tisztulását 's tágulását minden módon eszközzeni 's előre segíteni. 'S valóban kik anyatéjjel szítt előítélet, lágy velejű vakság, vagy hiú indulatosságbul mindig azt akarják, hogy az élő nyelven örökön örökké uralkodjék a' holt nyelv, azok itéletem szerint, melyet itt himezés nélkül egyenesen kimondok, nem tesznek bölcsebben, mint ha az élőket halál uralkodása alá törekednének állítani; 's azt merem nékiek jövődölni: hogy hazafitársaik egykor sirhantjokra csak hervadt virágokat 's köröt fognak tűzni; mert éltükben holt nyelvü lehelletikkel a' jelenkor annyi fejledező bimbóit gyászba boríták, s az anyaföld virágira halál-lepleget vontak. Az anyanyelv tökéletesítése tehát — mert az által a' nemzeti jó nőttön nő — kötelességeink egy legfőbbike; 's midőn igazi nemességünk, értelmi sulyunk, 's az által lelkünk esztendőriül esztendőre, naprul napra bővül 's tágul, nyelvünknek is egyenlő idomzatban tágulni 's haladni kell; 's így ki magyar nyelvünk kifejlését, gyarapodását, gazdagulását hátráltatni akarja, egyenesen a' hon legbecsesb javát gátolja, 's ekép mint sértője 's ellensége nemzetiségünknek, nem dicsőretre, hanem büntetésre, átokra méltó.

Mind ezen rövid 's a' fontos tárgyat korántsem kimerítő okoskodásimat összevonván, azt következtetem: hogy a' magyar nyelvnek, mely értelmi 's nemzetiségi kifejlésünk leghatalmasb rugója, minden esetre haladni kell; 's e' pontra nézve csak az lehet vélekedési tárgy: minő idomzatban 's mely korlátok közt haladjon!

Valyon ki fogja azon idomzatot kijelelni, melyben honi nyelvünknek haladni kellene, ki a' non plus ultrát? Mire azt batorkodom felelni: 'Sem az Országgyűlés, mert annak fontosb tárgyakkal is lesz elég dolga, 's a' magyar nyelv körül semmi egyebet nem tehet, mint azt hathatós gyámola alá venni; sem a' tudós Társaság, mert annak önkénykedését vagy tán dictatori Areopagosságát a' Nemzet reméllem nem fogja szenvedni, 's tőle nem egyebet mint állhatatos szorgalom-

utáni józan javaslatokat vár; sem a' külföld, mert nem hihetni 's fel sem tehetni ennek eddig alig élt honi nyelvünkről rövid idő alatt annyi ismételre jutását, hogy annak haladási gyorsaságául legtávolabb is alapos ítéletet hozhatna; 's legfőképp nem egyesek, mert azok A-tul Z-ig, — egyet sem véve ki — mind részek, kiket a' bíróság semmi esetben nem illethet; 's így senki az egész világ hátán nem döntheti el ezen nagy kérdést igazsággal mint a' nagy közönység; úgy t. i. "hogy mind az, mit idő, szokás által sajátává teend, magyar lesz, az ellenben idegen marad, a' mit nem fogad el."

Már a' szokásnak helyes irányt adni, 's azon időre, melly a' tökéletesb nyelvet közénk hozandja, szárnyakat fűzni, úgy hiszem mindenkinek kötelessége, kinek hazája drága. A' szógyárnok — valamint a' bányász csekély arannyal sok egyebet is hoz felszínre — felséges kitételekkel gazdagítja a' hont, midőn becsnélküli találmányt felejteti a' velek nem-élés, az idő. Egyesek, kritikusok, tudós társaságok ellenben elválasztván ítéletök szerint a' becest a' becs-telentül, a' feltalált külön színű tárgyakat nagyobb világba 's a' közönység elibe teszik, melly azokat elfogadja, türi vagy visszaveti. A' szóhányász felette nagy köszönetet érdemel, mert nélküle szegény vagy legalább hátramaradna a' nyelv; 's ki őt mérges vagy gúnytajtékkal fecskendi be, valóban nem egyebet mocskol, mint érdemes hazafiát! A' szósimitó 's tisztító sem érdemel kisebb tekintetet; mert valamint nem tudná a' közönység elválasztani salakitul a' becest érczet, úgy nem képes az avatatlan a' sok hasztalan 's helytelen közt rejtező szépet 's helyest kinyomozni 's elkülönzeni; 's az, ki megint őt kárhoztatja, nem tesz másképp, mint a' ki homlokkal áll nemzeti csinosodás ellen, mert — 's ezt ugyancsak emlékeztetben tartuk — valamint mágusi befolyása van nyelvnek a' nemzetre, 's viszonyhatóságok által egyiknek a' másikra: úgy csak szép nemzet, vagy csak az, melly valaha az volt, beszélhet szép nyelvet: 's viszont a' nyelvnek mibenléte t. i. férfiasb, nemesb, emelkedettebb vagy puhult, nemtelen 's alacsony léte határozza leginkább el — pedig sokkal nagyobb mértékben mint illyesrül gondolni szokás — a' nemzet értelmi 's így szabadsági állását. 'S itt fekszik ítéletem szerint az emberi halhatatlan lélek organumának, a' szónak 's nyelvnek philosophiája!

Már honi nyelvünkben azon legfőbb feltétel, mellyben rejtezik minden, 's melly a' lehető legmagasb fénypontra birhatja nemzetünket, t. i. a' férfiu erő, megvan; 's mondhatni tán egy nyelvben sincs annyi, 's ha van, legalább nincs több. 'S im ezen ereje nyelvünknek — mellynek törzsök eredetét Ásia négy vizei közé állítani korántsem olly balgatagság mint azt sokan gondolják — tartáfen eddig létünket; 's azon nagy csuda, mellyen olly sokan bámulnak, hogy a' Magyar annyi tenger viszontagság közt sem olvadt még össze más nemzetekkel, nem egyéb mint legtermészetesb következése nyelve erejének, mellyet idegen halandó elgázolni nem képes, 's minket, ha minmagunk nem leendünk életmentőnk gyilkosai, olly lépcsőkön 's időirányban fog állítani magasbra, vagy hozzánk nem illő középszerűségbe lebilincselni: millyenben egyesült fáradozásink,

egy szívü 's emberséges munkálódásink által azt csinosítani, nemesíteni, emelni fogjuk; vagy egymás utjában állván, egymást sárral dobálván, azon tapodni 's a' hazafiság isteni homloka körüli virágkoszorúk helyett a' hiúsági bálvány halántéki körül fenni halálillatú koszorúkat!

'S így ítéletem szerint az, ki honi nyelvünk mellett van, nemzetünk életét hordja szívében; az pedig, ki ellene szegül, sejdíten — mert nem akarom hinni, sejtve valaki hazagyilkos lehetne — annak halálát reggeti keblében.

Azért, mivel egy idegen hangon füttyülni tanult kalitkai madár tán jobban fizettetik, mint az, ki erdei énekit csattogja csak; azért az ember becse, ha áltermészet sugtában az anyanyelv helyett idegent állít, nem nagyobbul, hanem kevesül, mert a' holt nyelvü Classicus messze áll a' hazafi mögött; 's valóban csak áltermészet szomorú színeivel van felékesítve az, ki — — — — — anyanyelvén nem beszélhet, sőt azt nem is érti, 's csak idegen szózatokkal teheti ki korcs érzelmét.

'S véntül fiatalig, dústul szegényig, a' legjelesb férfiaktul legbajolóbb hölgyeinkig, ki csak honunk éltét, nemes emelkedését 's egykori dicsőségét szomjazza, tegyen anyanyelvünkért a' mit tehet; mert vele Mindent, a' mi nemzetünk sőt az emberiség dicszére méltó, kivihetni, nélküle Semmit! Tudósink pedig az idő lelkéhez, más művelt nyelvek csinosági állásfokához, 's a' tudományok, művészetek, mesterségek 's találmányok mindegyre fejledőbb haladásíkhöz idomulva, 's mind ezekkel mindenkor versenypályát futva, magasb szempontbul tekintésék nyelvünket mint eddig; fejtegensék ki minden keceit, kellemeit e' nagy kincsünknek, 's hathatós erejébe bizván, ne gondolják, megpattan mindjárt keleti zománca, ha nemesb, delibb, fellengősb, 's tán csak szokatlan mintákba alakíttatik, 's némelly még kopár vidéke dél 's nyugot mosolygó virányival, vidító 's lelkesítő csemetéivel gazdagíttatik.

A' Magyarának még nem volt olly időszak, hogy igazi társalkodási — conversatiói — tonusa lett volna. A' hajdankor komolyabb vonási, a' bajnoki tulajdonokhoz — mellyeknek a testi erő vala legfőbbike — természetesen ragadó durvaság, a' csata vihari 's fegyverközi élet, a' nyájash, szelidebb, 's gyengéd érzésü kebelnek saját gerjedelmét elnyomák; 's így mind azon varázsteli kívánat — melly csak Musák 's virágok közt fejledez, 's előítéletleni társaságokban tudomány, tetszeni vágy, nemesb szerelem 's a' kicsinosult polgári élet számnélküli árnyékozásiban nyerhet egyedül néminemü lételet — a' Magyarban, kinek sorsa olly kaján volt, mélyen aludt. Az idők azonban egy új, egy szebb aerát derítének az emberek közé; 's azon idomzatban, mellyben a' lélek 's annak érzelmi mind jobban tágultak, 's az emberi szükségek mind számosbakra szaporodtak, lón naprul napra elégtelenebb a' honi nyelv, 's a' természet szent törvényi szerint — mert az érző szív csak ömledésben lel nyugtot, 's a' főnek szülötte világot kér — mintegy hiánypótlékul csúsztak be az idegen szózatok, mellyeket kivált a' gyengébb rész az asszony, a' tudós, a' csinosultabb társalkodó lassanként elfogadott, 's koránt-

sem annyira ujságszombul, vagy a' honi nyelv vétkes megvetésébül, hanem azon ellenállhatatlan okbul, hogy a' kebelnek mindazon gyengéd ihletit és sugalmít — mellyeket a' szép nemnek csak legjelesbei ismérnek, s azok létét sok, kivált szobatudós nem is sejti — 's a' főnek mind azon villanását, mellyeket megint még többen 's kivált asszonyok nem gyanítanak, honi nyelven korántsem lehetett kifejezni olly könnyen 's olly jól, mint a' németen, franczián 's a' t! 'S im ez egy fő oka, miért bágyadt el annyira 's olly haldoklólag élt a' különben olly erős fiatalágú magyar nyelv azóta, hogy a vilá-gosság mind jobban kezde diadalmaskodni a' sötétségen. A' zavart ideák súlya azt hiteté el a' nagyobb résszel, hogy a' szelid, a' nyájas, a' gyengéd érző — gyenge; 's erős csak az, ki faragatlan, durva 's érzéketlen. 'S így sok tudósink 's előkelő országos emberink nem csak akkor, sőt ma is, természet-elleni alapokra állíták 's állítják okoskodásik 's befolyásikat; 's egy részről a' szép nemet kárhoztatják, hogy inkább németez, francziáz, mint magyaroskodna, azon irót pedig hazaárulónak itélik, ki külföldieskedik: más részről pedig a' nyelv újra öntése, tágitása 's nemesítése ellen szegülnek tehetségök szerint; 's így nem tesznek józanabbul, mint ha valaki egy forrás elmaradása miatt heveskedne, mellyet önmaga zárt el; mert az, ki még mostani, bár műveltebb nyelvünkkel is ki akarná tiltani a' jobban nevelt asszonyok 's tudósok közül a' nálunk szokásban lévő idegen nyelveket, arra kárhoztatná a' szebb nemet 's a' műveltebbeket, hogy keblökbe temessék 's fejükbe fojtsák érzelmik 's gondolatiknak azon leggyengédedbeikt, mellyeket még most csak inkább azon a' nagy világban már századok óta zengő nyelveken tehetni ki; 's ez felmúlja az emberi hatalmat, mert a' természet törvényeivel ütközik össze; midőn viszont a' magyar nyelv előmenetelének gátolása által azok tehet-ségire raknak zsbibasztó bilincseket, kik tán képesek lennének az eredeti honi nyelvet, mellyben annyi a' fiatalág 's erő, úgy kifejteni, hogy mind a' szép nem, mind a' tudós, nem erőltetett hazafiságbul csak, hanem természetes hajlandóságbul is inkább választaná érzelmi 's gondolati tolmácsául a' honi nyelvet, mint az idegent; 's így, mint mondám, a' rossz következéseket kárhoztatják, midőn egyszersmind azon okokat iparkodnak paraly-sálni, mely-lyekbül a' jó következéseknak mulhatlanul kellene folyniok!

Ha tehát inkább zeng most még a' csinosult magyar asszony ajkin vagy szebb társaságokban az idegen szózat, mint a' honi; azon ne csudálkozzunk, 's ne tulajdonítsuk éppen annak, mintha hazánk leányai megvetnék a' hont, hanem a' természet azon kivétel-nélküli törvényének, hogy előbb utóbb a' felsőbbség mindig elnyomja a' selejtességet. 'S így ha azt akarjuk, hogy hölgyeink magyarul beszéljenek, 's nem egy két szót, vagy néha néha áldozatbul, hanem természetes vonzódás 's izlésbül, 's magok közt is: szebbítsük, tágit-suk, nemesítsük nyelvünket; annak fogékonysága pedig — minthogy nyelvünk óriási fejlődésre képes — minden kétségen túl van; de ahhoz se szoba-philologia, se könyvekbül tanult philosophia korántsem elég; hanem azt csak azon lelki felemelkedés eszközölheti, melly

az emberi szót nem mint czélt tekintí, hanem mint eszközt; melly által a' nemzetek magasbra, 's egyes emberek az erény felsőbb állására juthatnak, 's így a' mindenség tökéletesítettik.

Magyar nyelvünk bizonyos lépcsőig ki van fejtve költésre, drámára, évszakra 's a' t. hanem most még szép társasági, természetes, nem mesterkelt 's úgy szólván mindennapi haszonvételre, öszintén kimondván saját vélekedésemet, általányosan elégtelen.* A' Török nem is sejtí, hogy van valamelly szép társasági tonus, 's így e' részben szinte szerencsésb mint mi, mert török nyelvénél marad, melly neki elégséges; midőn mi igen is jól érezzük mi az a' szebb társasági hang, hanem minmagunkat mystificálván, a' helyett hogy nyelvünket a' mai idők szükségéhez alkalmaznók, anathemat kiáltunk a' nyelvtisztítókra, csinosítókra. Néha feltesszük magunkban erősen, csak magyarul fogunk beszélni, de a' nélkül hogy észrevennők a' természet-elleni patriotismus ismétleni hamar kihültét, természet-szerinti okokból akarattunk ellen is németre vagy francziára bieczen nyelvünk. 'S ez nem ered egyébbül, mint az elfacsart ideákból, hogy t. i. sokan nagy hazafiságnak tartják, ha valaki a' szép társasági szükségre még elégtelen magyar nyelvvel él mindig; midőn más részről szinte hazafitlansággal vádolják azt, ki a' nyelven olly javításokat bátorodik tenni, mellyek első tekintetre tán iszonyú 's borzasztóknak látszanak; azonban valóban olly szükségesekek, egyszersmind olly hathatósak, hogy velek játékszin sikeresülni fog, 's a' magyar szó mind palotában mind boudoirban zengend egykor; nélkülök pedig, mint eddig, csak kis körben, tudósok által fog nagyra magasztatni, kis szám által olvastatni, csak ritka esetekben hallatni, és soha olly nyelvvé nem válni, mellyet a' nagyobb rész szabad választása által tenne sajátává.

A' szántóvető szokását, hol te és kend használtatik, azért emlitém, mert szinte csak ő volt századokon keresztül a' házi társalkodó magyar szózat kifejtője 's képviselője, 's a' te és kend sokkal nemesb 's a' természettel összehangzóbb szólításmód, mint azon czikornyás czimzavak, mellyekkel a' magasb születésűek nevezgetik egymást. 'S ha tőlem valaki azt kérdezné: valyon mi az a' szép társasági szózat, mellyet annyiszor emliték, 's mellyre, mint mondám, a' magyar nyelv még elégtelen, vagy legalább igen hátramarad az angol, franczia, német, olasz 's a' t. mögött; — én tőle vizsont azt bátorokdnám tudakozni: hogy ugyan érez-e magában valami természet-ellenit, 's nyelvünkben némi hiányt, ha életének, teszem itt csak például, olly pillanatiban, mellynek komolyabb vonási az embert magasbra emelik, azon hölgyet, melly lelkének ideálja, 's mellytől a' sors örökre elválasztá őtet, 's mellyhez csak a' szívrokonság leg-tisztább gerjedelmi 's lelkének csak angyali vágyai kötik 's hódítják — ha ollyan lényt, mondom, Tenek, Magának, Tensasszonynak, Nagysásasszonynak, Kegyednek, Nagysádnak, Szívemnek, Lelkemnek, Galamboknak, Gyöngyvirágoznak 's t. i. nevezni volna kénytelen; 's ha valami kellemetlen érzést 's nyelvben hiányt, illy 's hasonló

* Ismételjük, hogy Széchenyi ezt 1831-ben írta.

körülállások közt nem talál, akkor azt felelem: nem tudja, mi a szép társasági szózat, 's én korántsem vagyok képes azt megmagyarázni neki; ha pedig érez néminemü kellemetlen zavart, 's tisztán érzi: nem folyhat beszéde olly nemesen a' nélkül, hogy feszes, meszterkélts 's mintegy természet-elleni ne legyen, a' mint érzelmi nemesen ringatják keblét; akkor azt mondom, tökéletesen felfogta gondolatomat, 's ekép további magyarázás csak idővesztés.

Azokat pedig, kik azt gondolják, hogy szón 's nyelven kívül emberben valami más is van, a mi ezeknél még tökéletesebben fejezhető ki a' lélek legnemesb, legmélyebb vágyait — 'egy ki nem mondható sympathia' — azokat rokon kebellem üdvözlöm!

Arany „Toldi Estéje“-nek legújabb kiadása.

Most jelent meg a „Jeles írók iskolai tára“ XC. kötetében a „Toldi Estéje“, Lehr Albert magyarázatával.* A 340 nyolczadrét lapra terjedő munka Bevezetése tiz kisebb fejezetre oszlik: „A Toldi-trilogia“; „Toldi Estéje“ keletkezése és viszontagságai; megjelenése és fogadtatása; egykorú ismertetései; az 1854-iki kiadás és az első dolgozat; a „Toldi Estéje“ forrásairól; cselekvényének vázlatja; párhuzam Ilosvai és Arany között; a mű eszméje és tragikuma, a hős bukása; a „Toldi Estéje“ népiessége.

A Bevezetés után jó a Toldi Estéje hat éneke, minden ének végén magyarázatokkal és a nyelvre vonatkozó jegyzetekkel. Mig maga a szöveg 68 lapra terjed, a magyarázatok és jegyzetek 194 lapot foglalnak el. Minket itt csak az utóbbiak érdekelhetnek.

Lehr Albert a Toldi Estéjének több mint 500 helyére hívja fel figyelmünket, kiemelvén mindenütt Arany nyelvének szépségeit, s egybevetvén őket más magyar költőktől s a nép nyelvéből vett hasonló kifejezésekkel. A jegyzetek minőségét s becsét legjobban megítélheti az olvasó, ha néhányat szó szerint bemutatunk izelítőül. (A dőlt betűkkel szedett idézet után apróbb betűkkel következik Lehr Albert jegyzete.)

Milliom kis naptól ragyogott a mező. V. ö.;

„De mint földön a nap tükröz új napokat.“ (T. Sz. I. É.)**

„Némely ki se látszik fényes aczél meztül,
Láncz-szem takaróján sok ezer nap rezdül.“ (U. o. IV. É.)

„Ezer kis nap volt, úgy tündöklött a kaszárnya udvara“ (paradéztak a katonák). [Nép.]

* Czime: *Toldi Estéje*. Költői elbeszélés hat énekben. Irta Arany János, magyarázta Lehr Albert. — Ára 3 K. 60 f. — ** Rövidítések; T. Sz. = Toldi Szerelme; É. = Ének; B. H. = Buda halála; Erd. N. = Erdélyi, Magyar Népköltési gyűjtemény; Vadr. = Kriza. Vadrózsák; Dug. T. = Dugovics Titus; D. I. = Daliás Idők; N. Cz. = Nagyidai cigányok; J. Ö. = Józsa ördöge; E. A. = Elveszett Alkotmány; M. Ó = Murány Ostroma.

Látható a vén nap önnön ia-fiát = gyerekeit, kölykeit, szülöt-teit, nemzetségét stb. „Ia-fia“, „ias-fias“, „iastul-fiastul“. Meg van a régi nyelv-ben. Pl. „Gyermekinek gyermekit, *iait-fiait* láthatta“ (Molnár Albert: „De summo bono“). A népnyelv is ösmeri. „Minden *ia-fia* tolvaj volt“ „*Ia-fia*, csak az ő fajja“ = nem messze esik az alma a fájától. „Minden *iat-fiát* maga alá szedi.“ «Minél szegényebb az ember, annál *iasabb-fiasabb*.“ „*Iastul-fiastul* kovács nem-zet“. Mai írónknál ritkább. Pl.: „Sobri elmúlt, de sok *ija-fija* itt maradt“ (Eötvös Károly).

N. B.: Bizonyára ez a két tag van e szóban: *ifu, ifju*.

Érzi a megoszlás napját, hogy eljőve. E helyett = „érzi, hogy a megoszlás napja eljőve“. Ez a szerkezet az ú. n. *attractionnak* az a fajja, midőn a mellékmondat *alanya* a főmondatba kerül *tárgynak*. Ily constructio nem ritka a classicus nyelvekben sem. Pl.: „nosti *Marcellum*, quam tardus sit“ (Cicero) e helyett: „nosti quam t. s. *Marcellus*. — Aranyánál gyakori. Pl.:

„*Dalos Esztert hallja szegényt, hogy jára*“ („Tengeri hántás“) = hallja, hogy szegény *Dalos Eszter* hogy jára.

„*Tudta Piroskát, hogy lakik Örzse mellett*“ (T. Sz. V. É.) = tudta, hogy *Piroska* stb.

„*Pihenőt egyszersmind parancsola, légyen*.“ (T. Sz. II. É.)

„És a patak esörgő *morajját*
Nem *érted*, mit jelent?“ (A dalnok búja.)

„*Most érzi Anikát*, milyen elveszett kincs.“ (T. Sz. VIII. É.)

Régibb írónknál is találni:

„*Nem tudja*, életben van-e, vitéz *urát*“ (Zrinyi.)

„*A szegény Zsuzsit itélje el* ked, hogy micsoda szomorúságban vagyon“ (Mikes).

„*Borbélyt* sem engedte meg, hogy jöjjen.“ (Cserei.)

„*Az urat* is megparancsolá, hogy bemenjen.“ (U. a.)

„*A jövedelmet* nem akarja vala, hogy kezéből kiessék.“ (U. a.)

„*Három feleségeit* irnak, hogy lettek volna.“ (Polg. Lex.)

A nép nyelvében is előfordul: „Hallottam a *vásárt*, hogy elmarad.“

„Érzem a *halántékom*“, hogy lüktet“. „Már régen *tuftam* a *komát*, hogy elcsipték“.

Apró szelek, mikor repülni tanulnak stb. Personificatio.

Apró szelek = szellők. V. ö.: „*Kis fia-szél* fuj“ (Nép.). „Csak *kis morzsa szél* fuj, bátran vethetünk tőle“ (Nép.). „*Egy kis szél* lengedez, nem lehet szórni vele“ (Nép.). „Ez csak olyan *gyerek szél*, nem kell fölvenni a keczenát“ (Nép.).

„*Honnan, kicsi szellő*, ég vándora, jöttél?“ (B. H.)

„*Pajzán szélfiak* szeszélye.“ („A tetétleni halom.“)

„*Déli álmát* szunyadta minden *fuvóka szél*.“ („Csaba.“)

„*Felette vad fák ága* birkozik
A nyargaló szelek fiaival.“ (Tompai.)

„*A ziv-ziv-zivatar* vagyok én, *fia a zivatarnak*.“ (Vörösm.)

Födélből egy-egy léczközét lefúnak = egy-egy sor zsindelet, azaz: megkezdi a tetőt. V. ö.: „*Hány léczközit rakott* már föl a kömives?“ (Nép.). Van „fogköze“, „sorköze“, „fülköze“, „szemköze“, „ujjköze“, „körömköze“, „szarvköze“, „vízköze“, „faköze“, „sirköze“, „szegköze“, (járómnál), „gerendaköze“, „kenderköze“ (istrángköz) stb., melyek mind birtokos összetételek, de a birtokviszony jele meg van a birtoknéven. Pl.: „*Két fogközit* meg kell pán-tolni, mert hibás“ (Nép.). „*A sorközit* babbal raktuk be ritkán“ (Nép.). „*Az ablakköze* almával van teli“ (Nép.).

N. B.: *Lefűnák* alanyi ragozásban áll, noha a tárgy (= léczközét) birtokos személyraggal van ellátva; csakhogy ez a tárgy *határozatlan*, úgy, hogy „egy-egy léczközét” csak annyi, mint „egy-egy léczközt”. A személyrag csak a birtokviszonyt fejezi ki, de a tárgyat nem teszi *határozottá*. Ilyen személyragos s mégis határozatlan tárgy, tehát alanyi ragozású ige van a következő mondatokban is: „Azt mondták, főztek *petrezselyem-zöldjét*” (Nép). „*Tégy bele két tojássárgáját*” (Nép). „Epen egy *csibe-nyakát evett meg*” (Nép) = csibenyakat. „Szép *községházát építettek*, bíró uram” (Nép) = községházat. „Azonban *úrszékit* hirdetnek Sárvárott” (1682). „Sok *császár-madarát öltek* ott meg” (Mikes) = császármadarat. Nem *találának* magok közül erdélyi igaz *hazafiát* (Cserei). „Rejteke szent árnyékában *jóságillatját terjeszt*” (Csokonai) = jóságillatot. „Hogy *várhatok én isten-áldását teljes életemben?*” (Vörösm.) = istenáldást. „*Országgyűlését ő* kelmök itt tartanak” (Petőfi) = országgyűlést. „Előtte a hírnök *emel ország botját*” (T. Sz. XII. É.) = országbotot stb. V. ö. alább „A *hidegnek én jó orvosságát tudok*”, melyben a birtokos jelző el van szakadva s nek ragot vett föl.

Egyszer majd neki vág a zivatar apja stb. = neki megy, ront, rácsap, rárohan, megtámadja (váratlanul). V. ö.:

„No már benne vagyok! mond Péter s *neki vág*
Es keresztül uszsa a Bodrog folyamát” (Tompá.)

„Tíz ujjad s ajkad hogyha *neki vág*,
Rögtön fölfordul vélem a világ” (Tompá.)

= ha egyszerre elkezdesz zongorázni s énekelni. „*Neki vág*” az útnak, a táncznak, a házasságnak, földvételnek stb. = neki szánja, neki durálja magát. „Ne sokat gondolkoz’, *vágj neki*.” „Én bizony *neki vágok*, akármilyen lesz.” „Csak *vágjon neki a víznek*, usztasson benne.” (Arany L. Népm.) „Az öreg *neki vágott* a dédesi erdőnek.” (Szemere Gy.) „*Nekivágnak a sövénynek*.” (Tolnai.) Csak egyedül *vágott neki* az éjszaka *sötétjének*.” (Dug. T.) Tüzes emberről is mondják, hogy „*neki vág!*” = int (szemével).

A *zivatar apja* = egy erős, nagy, hatalmas zivatar. V. ö.: Langyos szél fúj, levei a kocsis mellett ülő a szűrét. „Ne vesse le kend, lesz ennek még *apja* is”, t. i. a szélnek, azaz = megerősödik. — Vásárra mennek, meg rakodnak székkel. „Az *apjukat* legfölsül teszem”, t. i. a karosszéket. — Valaki járnót venne, de mindnyáját gyöngélli. „Nincs ezeknek *apjuk?*” „Hát az *apjuk* hol maradt?” = erősebb, nagyobb. — „*Apja-pipa*” = nagy, öblös. „*Öregapja* alma” = legnagyobb. „Dobog a *dobok apja* gorombán” (Csokonai) = öreg dob. „Az időket zengem én és az *idők apját*” (István örökje) = a régmúlt időket. „Mintha ez (t. i. a Balaton) a *vizek öregapja* volna.” (Vörösm.) „A *hegyek nagyapja*, a vén Retyezát.” (Petőfi.) „A ház a faluban akármelyiknek is *bátyja* lehetett volna.” (Vas Gereben.)

N. B.: *kölkörső, fialhordó, fiatalieska, fia- v. kölökesizma* (ficsúr), *kölök-vasút* (istállóknban trágyahordó), *gyerekkapa, gyerektarisnya* stb.

Akkor csak komázott a kaszás halállal. Komáz(ik) vele = tréfálkodik, játszik, bizalmaskodik (confidenskedik), tiszteletlenül beszél, viselkedik, pajtáskodik. „Csak *komázik* az emberrel” (Nép.). „Velem ne *komázz*, mert...” (Nép.). „Nem lehet vele *komázni*” (Nép.). „Nem jó vele *komázni*, mindjárt keresztül-megy az emberen” (Nép.). „Még velem is *komázni* akar” (Nép.). „*Komáz*, mint cigány a fiával” (köz.) v. kanász a kutyájával. „Mindennap együtt *komáznak*” (Nép.) = pajtáskodnak. „Ne *komázz* az idővel” (Nép.) = ne higgy neki (öltözz fel jól). „Czimbora! hogy lehet az? úgy-e *komázol?*” (Lud. M.) = tréfálsz. „*Komázva* bánt mindenkivel” (Jókai). „Ne *komázz*, Marcsi, csak azt mondom neked” (Salamon F.) = ne bolondozz. „Ez ugyan nem sokat *komázott* paraszttal, cselédnéppel” (u. a.). „A számvevő úr nem igen *komázgat*” (Vas Gereben).

„Hogy ekkép *komáznak* én velem e ficzkók,
Mintha együtt vernénk a csúrhére disznót” (Petőfi).

Tárgyessel: „Ott (a városban) az *embert* az a sok jött-ment suhanez csakúgy *komázta*” (Kisf. Kár.).

A lovat vigyázta, mert itatni kellett = hogy jóllakott-e már, abba hagyja-e az evést, nyerit-e, „csaffog-e“ a fogával. Mert itt volt az estéli itatás ideje. *Vigyáz* tárgyessel s ebben a jelentésben = „szemmel tart“, szemmel kísér“, „rajt“ a szemé“, „gonddal kísér“, „ráfigyel“, „les“ stb. kevéssé kelendő szava az irodalmi nyelvnek. A népnyelv, Arany szereti s gyakran él vele. A ki *vigyáz valamit*, mást is tehet, de *rálát, oda-oda néz*. A ki „vigyáz a gyerekre“, vele van, hogy baja ne essék; a ki „vigyázza a gyereket“, az messzebb van tőle; lesi, mit csinál. P. „*Vigyázza a tehenet* (míg ellik) [Nép.]. „Te *vigyázd a kádat*, hogy a must ki ne forrjon“ (Nép.). „*Vigyázza az időt*, hogy fölkelthessen bennünket“ (Nép.) = ébren aluszik, csak ledül vagy ülve bóbiskol.

„Mert az ő szemei csak *engem vigyáznak*“. (XVII. sz. ének.)

„Elmehetsz már házam előtt,
Nem *vigyázlak*, mint azelőtt.“ (Erd. N. III.)

„Megismertelek és *tégedet vigyáztalak*, hanem most segíts rajtam.“ (Népk. Gyűjt. I.) Megindult, hogy valamerre szerte nézzen s *tűzet vigyázzon*.“ (Vadr.) Szélyel nézett a kertben, *vigyázta*, hogy látná meg az aranytollu madarat.“ (Arany L. Népm.)

„Ha nagyobb városit veszek,
Nem győzőm *vigyázni*.“ (Népd.)

„Mátyás a poharat *vigyázza*,
Soká kerül, nehezen várja.“ (Bordal.)

„Lábad akármerre járjon,
Szemed *engemet vigyázzon*.“ (Vadr.)

Itt benn a *kancsót vigyázom*.“ (Horváth Endre.)

„Futnak, szorgoskodnak a sok vitéz vajdák,
Magok személyek szerint *várat vigyázzák*.“ (Zrinyi.)

„Salamon csak a Geiza *zászlóit vigyázta*.“ (Polg. Lex.)

„*Őt* azalatt fa megöl meg sem moccanva *vigyázá*
A magyar stb. (Vörösmarty.)

„A másik szemével *Holubárt vigyázza*.“ (D. I. II. É.)

„Ott *vigyázz*, mindég a *jövő-menőket*,
Vadmacska szemével kísérgeti őket.“ („Csaba.“)

„Elég nekem Toldi a hátralevőre,
Kit az édesanyja *vigyáz* vala szőrnyen,
Szeme is káprázott és lábbada könyben.“ (T. Sz. XII. É.)

V. ö.: *megvigyáz*. P. „*Vigyázd meg a vasutat*, hogy el ne késünk.“ (Nép.) „Sokszor *megvigyáztam*, ha a hajnalt megfutja a főlhő, két nap alatt eső lesz.“ (Nép.)

Sírnak indult az egész formája = látni, hogy sír lesz belőle. V. ö.: „Nagy *testnek indul* ez a borju“ (Nép.) = nagy ökör lesz, ha kinövi magát. Látszik előre. „*Erdőnek indult*, aztán faiskola lett belőle.“ (Nép.) „*Rudnak indult*, de csak nyújtó lett belőle.“ (Nép.) Csomót talált benne a bogárn. „*Fejszének indult*, de csak baltának lesz jó.“ (Nép.) „*Ebédnek indult* az egész főzések, aztán uzsonna lett belőle?“ (Nép.) Későn evett s nem azt, a mit várt a készülettől. „*Mérgeknek indult* ez a gyerek“ (Nép.) = mérges ember lesz belőle. „*Jó fejének indult*, dicséri a mester.“ (Nép.) „*Testének felső része egészen ki volt növe*, mintha öles *termetűnek indult volna*.“ (Jókai.) Más értelem: „*Romlásnak indult* hajdan erős magyar“ (Berzsenyi) = veszni tért.“ „*Útnak indul*.“ N. B.: *Másnak indult* szegény asszony, nem tudom, hogyan aratok vele“ (Nép.) — más állapotban van.

Talán összeszedték elszórt csontjait. Petőfinél: „*Ott szedjék össze elszórt csontomat*“ („Egy gondolat...“).

Oly igék, melyeknek töve *l, ly, j, n, ny, r* mássalhangzóval végződik, a „végzett jelen“ vagy a „mult részesülő“ *t*-képzőjét gyakran kétféleképp, t. i. *vagy kötőhanggal, vagy a nélküli* veszik fel. A két alak közt néha jelentésbeli különbséget állapított meg a nyelvzsokás (I. Toldi Com. 74. l.). Ily igék: *szöll* (szól-t és szól-o-tt), *száll* (száll-t és száll-o-tt), *áll* (áll-t és áll-o-tt, p. „állott“ víz), *szül* (szül-t és szül-ö-tt, p. „szülötte“ földje), *hull* (hull-t és hull-o-tt), *hal* (hal-t, hol-t és hal-o-tt), *nyílik* (nyíl-t és nyíl-o-tt, p. „nyílt“ tekintet, de „elnyílt“ rózsá), *műlik* (múlt és mul-o-tt, p. „mult“ idő, és: „csak ötödik napja *mulott* még el“ [Tompá]), *dől* (dől-t és dől-ö-tt, p. „dőlt“ betű, és Tompánál: „egyszer hogy *ledőlött* egy tölgyfa tövében“), *foly* (foly-t és foly-o-tt, *tojik* (toj-t és toj-o-tt), *forr* (forr-t és forr-o-tt), *húny* (huny-t és huny-o-tt, p. „*behunyott* szemével szomorúan néz ki [Arany]), *érik* (ér-t és ér-e-tt).

V. ö. „A *megölelték* vére borítja“ (Vörösm.). Czuczor kiváltkép szereti a kötőhangos alakokat. P. „*szűrött* elmével“, „*fenett* szablyája“, „*kitolott* szeminek“, „*kivonott* kardok“, „*nékitűrött* karral“ stb. N. B.: evett és ett, ivott és itt, fűt és fuvott (*kifuvott* tájtéjkok [Czuczor]), bútt és buvott (*félrebuvott* várak [Czuczor]). „*Diadalt nyeret* fa“ (Baróti).

Leányágra szállott régi dicsősége = alászállt, lehanyatlott, romlásnak indult, veszni tért, oda van stb. V. ö. „*Leányágra szállt* a királyság“ (Csokonai) = romlik, pusztul stb. A mai népryelvben *leányág* „gyöngét“, *fiág* „erőset“ jelent, s leginkább épületre, ács munkára, de egyéb eszközre, szerzőmra is (házatóg, híd, ól, kocs, kötél stb.) alkalmazzák. „*Leányágra készült*“ = gyenge, ideig-óráig való. „*Fiágra készült*“ = erős tartós, állandó, örök. V. ö. „Ez a ház se *leányágra épült* v. van“ (Nép.). „No, ez *fiágra* van csinálva“ (Nép.), vagy „*fiágra való*“. Csereinél így fordul elő (kétszer): „*leányágra szorúl*“. „A jó kuruczok dolga napról-napra *leányágra kezde szorulni*“.

„De *leányágon áll* a kontyom!“ (Nép.) = le akar esni.

Eredeti értelemben: „*Leányágra szállt* jószágnak el kell veszni“ (Közm.) Az ősiségi törvény szerint:

Hogy *fiágra szóló* apáról maradtat,
Kinek fia nincsen, lányára nem hagyhat“. (T. Sz. I. É.)

Nem játszhatnak, midőn haragszik a magyar = nincs kedve játszani.

A *hat-het* képző nemcsak *potentialis*, hanem *desiderativ* igéket is alkot. Az ily igék rendszerint csak a feltételes módban használatnak s ragozásuk mindig *ik*-es: *nám* (*ném*), *nál* (*nél*), *nék*. Tehát nemcsak: *alhatnak* (alsz-ik), hanem *sirhatnak* is (ámbár „sir“ *ik*-telen ige). Ennek nyilván az az oka, hogy az ily „kívánó“ igék eredetileg mind *ik*-esek voltak, mint *eszik*, *iszik*, *alszik*, *nyugszik* stb. E szerint vétett Petőfi, ezeket irván: „*Úgy sirhatnak*, megbántott valami“ és „*Danolhatnak*, *fütyülhetnek*, egyikhez se értek bár“ (e h. „*sirhatnak*“, „*danolhatnak*“, „*fütyülhetnek*“). Figyelmeztette is rá Arany, de ő azzal védekezett, hogy „ezek az igék nem *ik*-esek“. Megjegyzendő, hogy az ily alakok a *vagyok* igével is szövetkezhetnek, pl. *alhatnak* van v. volt; sőt a 3. személy, mint tőalak, birtokos személyragokat is fölvehet, pl. *ehetnék-em*, *ehetnék-ed*, *ehetnék-je* van stb. V. ö.:

„*Ihatnak* a rudas lovam, a sárga.“ (Népdal.)

„*Bort ihatnak* ez a gége.“ (Népdal.)

„*Piros almát ehetném*,
Veled *cnyelegehetném*.“ (Népdal.)

„De én *veszekedhetném* keddel.“ (Mikes.)

„A ked levelei jóizűek, csaknem *megehetném* a papirost is.“ (U. a.)

„*Sirhatnak*, de azért még se búsul.“ (Gyulai.)

„Ez a pruszlik úgy szorít, hogy szinte *sirhatnak*.“ (Tóth Ede.)

„*Irhatnak*, a ki a bortul nem száraz.“ (Mátyási.)

„Ihatnám, pajtás, — —
No ha *ihatnál*, hát majd *ihatol*.“ (Petőfi.)

„Enned adok, ha *ehetnél*,
Felnyergellek, ha *mehetnél*.“ (Tomba.)

„Gunnyaszthatnám egy kicsit.“ (Aristophanes.)

„Egyszer azt mondja Mihály az anyjának: Édes anyókám, *házasodhatnám*.“ (Népk. Gyűjt. I.)

„Jaj pedig hogy *tánczolhatnám!*“ (Vadr.)

„Nagyon is *chetnék*, ha ez soká így tart, mindnyájan eldőglünk. (Arany L. Népm.)

„Már azt várom, hogy holnap azt fogja ked tőlem kérdezni, ha *ked chetnék-e* vagy *alhatnék*. Én pedig tudom, hogy *alhatnám*.“ (Mikes.)

„Beh *danolhatnám van!*“ (Merényi Népm.)

„*Sírhathnék* *vala* most Benceze az ifjabbik.“ (T. Sz.)

„Az ember *szökhethnék* *volt* belőle.“ (Jókai.)

„*Űthethnék* *volt* saját *homlokát*.“ (U. a.)

„Akármint volna nagy *maradhatnékom*.“ (Vas Gereben.)

„A fiunak nagyon *mehethénkje* *volt*.“ (Népk. Gy. II.)

„A macska nagyon *ehethék* *volt*.“ (Népk. Gy. I.)

„Azt írta a szomszéd király, hogy neki most *hadakozhatnékja van*. (Arany L. Népm.)

„Vagy soha sem is meggy a *veszekedhetnékje*.“ (J. Ö.)

Itt „veszekedhetnék“ már *főnév* = veszekedő kedv.

A következő példában a föltételes *mult* használtatik a „kivánság“ kifejezésére. „A herczeg *nevethetett volna*, de eltitkolván monda a tiszteknek“ stb. (Mikes) = szeretett volna, kedve lett volna nevetni.

Ezek: „*Ugy megenném* egy kis molnár-kalácsot“ (Tomba). „Csókra termett szép szád jaj be *csokolnám*“ (Vadr.). „Sem *chetnék*, sem *ihatnék*, csak Julcsával *nyájaszkodnék*“ (Vörösm.) — *hat-het* képző nélkül is kifejezik a „kivánságot“.

N. B.: „Anyám! *tánczba mehethék*“ (Czuczor). Itt *ik-telen az ige*, mint fent Petőfinél.

N. B.: A nép nyelve néha főnevet használ ige gyanánt. Pl.: „*Földhethénkem van*“ (földvásárló kedve). „Még forगतok hozzá egy vágót, nagy *szőlőhethénkem van*“. „*Lóhatnám*“ (lóhatnékom van) = szeretnék lovat venni. „Csak kereskedj megim' avval a dohánnyal, nagyon *börtönhethénked van*“ (már többször ült). „*Pénzhethénkje van*“. Aranynál is: „*urhatnál*“, „*madárhatnám*“.

Melyben egy országnak becsületi forog. *Becsületi* = becsület-e. Mint ebben: „Hogy a *becsületi* ne szenvedjen csorbát.“ (T. Sz. II. É.) A magashangú nevek egyes 3. személyragja: *e* gyakran változik *i*-vel a régi s mai népnyelvben, még pedig nemcsak új ragok előtt, mint *veszt-e*, *veszt-i*-t érzi, *veszt-i*-re beszélt stb., hanem egyébként is, mint itt: *becsület-i*. Pl.: „Csak egy lépés *közi* az én életemnek és a halálnak“ (Károlyi bibl.).

„Isten haragjának én *szelleti* voltam.“ (Zrinyi.)

„Jószágos cselekedetnek nincs *keleti*.“ (U. a.)

„Örökké maradjon fel *emlékezeti*.“ (Gyöngyösi.)

„Kérdi: hol van? melyre ez a *feleleti*.“ (U. a.)

„Nincs *becsületi* a katonának.“ (1711.)

„Fejében nem kereng a bényelt bor *gőzi*.“ (Gr. Ráday G.)

„Az eleség szűki miatt feladta Váradot.“ (Polg. Lex.)

„Az aranynek mai *becsi* szerént.“ (U. o.)

„Van *veji* elég.“ (Nép.)

„Semmi *neszi* sincs.“ (Nép.)

„*Kezi*-lógatva.“ (Nép.)

„Ki az urát nem szereti.

Annak van most *becsületi*.“ (Nép.)

„Száz a legénynek a *hiti*,

Bolond leány, a ki hiszi.“ (Népd.)

„Attul fájul a *feji*.“ (Népd.)

„Kék a kötöm *kerületi*.“ (Népd.)

Az újabb költők közül kivált Aranynál találunk ily alakokat. Tompa is él velök. V. ö.:

„Mily nagy az ország s mily kicsiny az ő *fészki*.“ (B. H.)

„Elmesalak hitvány *ködi* helyett. (U. o.)

„Firól-fira szálljon e hatalom *rendi*.“ (T. Sz. IV. É.)

„Csupa egy szóért majd megrendüle *széki*.“ (U. o. III. É.)

„Kivirit a *teteji*.“ (Tompa.)

„A pénznek az a *természeti*.“ (U. a.)

„Megkocczan az ásó

S lész az *éli* csorba.“ (U. a.)

„Meg nem árthat a *szeszi*.“ (Vörösmarty.)

„Ejnye, bátya, eb a *lelki*, mi lette?“ (Petőfi.)

Tudta, kinek híják a két szép fiatalt = hogy' hiják, mi a neve. A mai mívelt nyelvben szokottabb ez: „*hogy*' hinak?“, pedig magyarosabb így: „*kinek* hinak?“. Bizonyítja az ismeretes tréfabeszéd is: „*Hogy*' *híják* nálatok a taligát? — Minálunk nem úgy *híják*, hanem *tolják*.“ V. ö.:

„*Kinek hívnak*, édes fiam?“ (Fehér L. ball.)

„Mondd meg nekem nevedet,

Kinek hínak tégedet.“ (Népd.)

„Ejnye, öcsém, azt se kérded, *kinek hínak*.“ (T. Sz. I. É.)

„Bizony még azt is elfelejté, hogy *kinek híják*, ijedtében. (Jókai.)

„Kérdvén, *kinek hívják*? mond: *Charicliának*.“ (Gyöngyösi.)

De azért amugy is előfordul, jó írónál. Pl.:

„*Hogy* is *hívják*? a neve nem jut már eszembe.“ („Pázm. lov.“)

„*Hogy hínak*? Filep.“ („János király“ ford.“)

„Ki vagy ifju, *hogy hínak*? (Petőfi.)

„Hát téged *hogy hívnak*? Angyal Liszka.“ (Tóth Ede.)

„Mondja meg hát kied a nevit nekem, *hogy híjják*?“ (Vadr.)

N. B.: „Tudják, engem *kinek hínak*“ (Nép.) = ki vagyok, ismernek. Nem a *nevet* érti. Hetyke beszéd. „Téged *kinek hínak*? *Nekem*.“ (Vadr.) Tréfaszó.

De ez a fiúkban nem bírt tenni választ = választást. *Válasz* nemcsak „felelet“-et jelent a régiségben s a népnyelvben, hanem ennyit is = *választás*, (el)választó. V. ö.: „Mikoron új vajda *válaszra* ment a dolog“ (1576).

„Vagy te felezd újból s nekem add *válaszra*.” (B. H. VII. É.)

„Nálad már készen a *válasz*” (Hermán és D. ford.) = te már választottál.

„*Bíró-válasz*” (Nép.) = bírótétel. „*Csösz-válasz*” (Nép.). „*Pap-válasz*” (Nép.).

„*Cseléd-válasz*” (Nép.). [másképp: „szólitás”, „mindszentkor”. „Megvolt-e a *válasz*?” (Nép.)

„*Válaszfa*” = határválasztásra levert fa (Kreszn.). „Verjük le a *válaszfákat*” (Nép.) = keményfából való karókat, melyeknek végit sokszor megpörkölik. Így van: „*válaszvíz*” = határvíz, folyó. „*Válaszmegye*”, „*válaszdrók*”, „*válaszsvény*”, „*válaszfa*”, „*válaszköz*” = két szomszédos ház vagy ól között.

N. B.: *Válaszút* (Scheideweg), népies új szó (Herkules a választúton), bár megvan „*Válaszút*” helység Erdélyben.

Nyilat húztak; a nyíl esék Bertalanra = *sorsot húztak*, hogy melyik kivon meg először az olaszszal. Ez a hely nagyon hasonlít ehhez a bibliabelihez: „Sorsot vételek azért rájok és a sors esék Mátyásra” (Ap. Csel. I. 26.).

A régiebb nyelvben így fordul elő: *nyilat vet* (von, ereszt). P. Erdősínél: „Az én ruhámra *nyilat vetének*”, a mit Károli így tesz ki: „az én köntösömré *sorsot vetének*”. De nála is előfordul: „És *nyilat vontak* az én népemre”. V. ö.:

„Azután a *nyilat húzták ki* sorjába.

Hogy szép rendbe menjen, ne csak bolondjába.” (D. I. II. É.)

„Holnap az ifjú had — rendeli — kövessék.

Tizre öreg harczos, *nyillal*, egy-egy essék” (B. H. X. É.) = nyilhúzás vagy sorsvetés útján.

„Hagyjátok azért, hogy *nyil* legyen a több Három közt a *sorsot adó* — tehát ő is *nyilat* ad, s miután megesezt a *sorshúzás* stb.” (A kióvi cs. 198—199. l.)

Ma is *húz* a nép *nyilat*, de már nem igazít (mint a Gyulafi testvérek), hanem hosszabb, rövidebb kórószárat, sima vagy csomós pálczikát, fejes vagy nem fejes gyujtót stb. *Nyilas*-nak hívják a sorshúzással valakinek jutott rétet, kaszálót stb. Sokszor hallani: „Annak három helyen is volt *nyilasa*” (Nép.). *Nyilaz* vagy *nyilal* = sorsot húz. „Kétszer *nyilaltunk*” (Nép.).

N. B.: „*Nyilat vetett rám* az a fináncz, de nem tudott elesipni” (Nép.).

A *nyil esék Bertalanra* V. ö. „A melyre esett az Úr *nyila*” (Bibl.).

Bokros paripája futni kezdett vele. *Bokros* az a ló, a melyik könnyen *megbokrosodik*, azaz megijed (Kassai szerint „minden *bokortól*”), megvadul, elszalad, ficzánkol, kirúg a hámból, elragadja a kocsit, lovast, vagy: csökönyössé (erkölesössé) lesz. Mitől bokrosodik meg a ló? még nem látott, szokatlan tárgytól: cigánysátor, lebegő ponyva, zászló, vonat stb. Rendesen a jó vérű ló bokros vagy bokrosodik meg, de megbokrosodhatik a csendes, jámbor is. — Más az *ijedős* (székely: *jeszke*) ló, az mindentől megijed, teszme, egy előtte felröppenő verébtől, de még a maga árnyékától is (Bodenscheu). Az „*ijedős*” ló rendesen közellátó is. V. ö. „Szeles kocsisnak *bokros* a lova” (Közm.).

„*Bokros*, mint a jó ló.” (N. Cz. II. É.)

„*Bokros* lova lábát megcsapkodta Odó.” („Csaba”.)

„De a ló nem *bokros*, hogy megugrott volna” (Tompá.)

„Ménem *bokros* vére.” (Czuczor.)

„Nagyon *bokros* almás-szürke lováról földre lehulltában. (Baróti Szabó.)

Emberről is mondják hogy „*bokros*”, „*megbokrosodik*”, azaz: hamar kijön a sodrából, megbódul, meggubalyodik, megeseőkönnyösödik. P. „Csinyán kell vele banni, mert egy kicsit *bokros* ember” (Nép.)

Megbokrosult lova. Szokottabb: „*megbokrosodott*”. „*Neki bokrosodott* lovai kocsiját elragadták” (Polg. Lex.). Andrásnál így fordul elő: „*megbokrosá magát* a ló”.

Köntösén islóggal, arany ezüst hímmele. . . Irva és kivarrva sok szép jeles czímer. Islóg (a német Schlag-ból) = aranyból, ezüsből miből lapított pléhecske, csillagoeska, pillangó, boglárdisz. Így is: „slóg“, „slógos“. V. ö. „Igen viselték azelőtt mind az asszonyok, mind az leányok, mind az belső kis ingen, mind az külső ingen is sűrűn egészen mindenütt megrakva rézből csinált igen apró, mintegy lencseszemnyi *islógokat*, mert az volt az nevi, úgy hogy egy ingre afféle apró *islóg* két-három ezer is reá volt rakva és varrva“. Apor Péter: „Metam. Trauss“.)

Irva. *Ír* a régibb nyelvben s a nép nyelvében azt is jelenti, hogy „fest“, azért a *festőt* hajdan *képirónak* mondták. V. ö.:

„Egy fekete szerecsenlő volt alatta,
De *képiró* falra szebbet nem *írhatna*“. (Zrinyiász.)

Arany igen sokszor használja így:

„Mindez, többel együtt megvolt a levélen,
Irva sok *színekkel*: sárgán vagy fehéren stb.“ (N. Cz. I. É.)

„Tudja Piroskáról, s *írja* le mint *képet*“. (T. Sz. VI. É.)

„Kiterült a zászló nagy fekete szárnya,
Endre halott *képe* vagyon *irva* rája“. (T. Sz. VIII. É.)

„Rojtos takarója csükkét veri épen
Ezüst liliommal tele *irva selyme*“. (T. Sz. III. É.)

N. B.: „Kifogtam a barna babám kendejét,
Beíratam zöld *selym*mel a nevét“. (Népdal.)

Irott tojás = festett, himes, piros t. *Iratos* = festett, tarka, sokszínű, czifra, pl. rét, ruha stb.

Háttra van még egy csudálatos szerzet. *Szerzet* annyit is jelent, hogy: teremtés, lény, alak, figura, jelenség. Valami nemlátotról, nemismertről, furesárol, föltünőről, csudálatosról szokták mondani (többnyire *kérdve*). Pl.: „Kérdi azért tőle az úriember: *micsoda szerzet* volna s kinek hinák.“ (Hárm. Hist.) „Az udvaron levő székelyek meglátván s nem tudván, *mi szerzet*, elijesztek egymást: Ihol jó a Bánfi Dénes ördöge!“ (Cserei.) „Egy rakás lilium mellé vontam magamat s onnét sandaltam, *miféle szerzet* dúdolja azt?“ (Csokonai.) „A barátság többet ér, ily *idétlen szerzetért* nem cserélem“ (Fazekas). „Hát mi, gyarló *szerzetek*, mit várhatunk?“ (Csokonai.)

„*Miféle szerzet* ez, uram fia!
Fehéritővel bemeszelt majom, vagy
Halottaiból feltámadott banya?“ (Aristophanes.)

„*Miféle szerzet* vagy?“ kiált Jóka, „ki vagy?“ (J. Ö.)

„*Miféle szerzet* a kritikus? elmondom.“ (Szemere Miklós.)

A nép is szereti használni. Pl.: „*fura szerzet*“, „*mustra* egy szerzet“, „*bolond egy szerzet*“, „*ócska szerzet*“ (rossz asszony), „*ronda szerzet*“ (pl. rossz ló), „*ocsmonda szerzet*“ (pl. kigyó) stb. Erdélyinél így: „Az a leány hamiska *szerzedék*“.

Hogy' az ócska vasat, bátya? = hogy az ócska *vas*? Amazt (vas-at) a Ráth Mór-féle „végleges teljes kiadás“ vájtfülü bölese sajtóhíbanak nézvéen erre javította ki: „hogy az ócska *vasad*?“ Pedig itt a tárgyeset világért sem hiba. Igaz, hogy ez a szokottabb: „hogy a búza? krumpli? alma?“ t. i. hogy *kél* (jár) a búza? stb. De a másik, tárgyesetes szerkezet is járatos, még pedig nemcsak a régi nyelvben, de a mai nép nyelvében is. Csonkaságát így kell kiéptíteni: „hogy *adja* (tartja, árulja, vesztegeti) az ócska *vasat*?“

Az 1749-iki „Királyi Beszélgetések“-ben ezt találni: *Hogy réft?* — „*Réft*, uram, három császártalléron“.

A nép nyelvéből: „*Hogy a szülcát*, atyafi?“ — „*Lüerjét* 6 krajezárjával“. „*Hogy a tojást?* hogy a *mákat?* hogy a zab *vékáját?*“ stb.

Tüntette magát, mintha nem értené stb. = tette (tetette, tet-tette) magát, úgy mutatta, úgy tett, mintha stb.

Ezen a szón főnakadt Tompa, s Aranyhoz irt 1854. október 22-iki leveleiben, mely az ép akkor megjelent Toldi Estéjéről szól, ezt mondja: Kár, hogy sajtóhibák is akadnak meg benne: *türtette* helyett *tüntette*. Arany így igazolja magát válaszában (nov.): „A *tüntette* nem sajtóhiba, hanem igen szép tájszó, s nálunk mondják szélire e helyen; *tettette*, minél hangzatosb is festőbb is, azt fejezvéni ki: ilyen vagy olyan színben *tüntette magát*”. Mire Tompa ezt feleli (decz.): „A *tüntette* nekem is igen tetszik; szinte sajnálom, hogy eddig nem ismertem”.

Dunántúl is használják: „Ne *tüntesd magad*, úgy is tudod“ (Nép.). „*Tünteti magát*, mintha nagyon fájna néki“ (Nép.). „*Tüntetik magukat*, mintha semmijük se volna“ (Nép.). „Ne higgy neki, csak *tünteti*, hogy nincs eladó babja“ (Nép.) stb.

Virgoncz legénysége = fürge, eleven, egészséges, ifju legénysége. V. ö. „*Virgoncz ifjak*“ (Tompa). „A kiben *virgoncz erek* vannak“ (Csokonai). „Van fiatal szép nőm s két *virgoncz gyermekem* otthon“ (Czuczor). „De *virgoncz* ez a kutya!“ (Nép.).

Megjegyzendő, hogy „*virgoncz*“ (virgancz) főnév gyanánt is előfordúl „ifju“, „gyerek“, „kölök“ értelemben. V. ö. „Eloltódott a tűz sok kegyes *virganczba*“ (Gvadányi). „Matyinkat is akként gúnyolták ki az ő vele nőtt egyforma korásu *Virgonczok*“ (Ludas Matyi) = suhanczok. Jönnek ám a *virgonczok* az iskolából!“ (Nép.). „Ezek a *virgonczok* is el tudnak harangozni“ (Nép.). „Akkora lármát csapnak ezek a *virgonczok*, majd belesüketül az ember“ (Nép.). „Nem tom megörözni a gyümölcsöt ezektül a *virgonczoktól*“ (Nép.).

N. B.: „*Virgonczabb* koromban jobb kaszás voltam, mint a vöm ma“ (Nép.) = fiatalabb koromban.

N. B.: *Virgoncz* magashangú párja: *fürgencz*.

Nem tréfálna kendtek velem ily vastagon = ily gorombán, durván (l. Toldi Comm. 78. l.). V. ö. „*Vastagon* megmondtam neki.“ (Nép.) „*Vastagon* fölültetett bennünket.“ (Nép.) „Jön ám a *vastaga*!“ (Nép.) Gorombán kezd.

Tréfálna kendtek = grammatikai egyeztetés, mert „*kendtek*“ (kegyelme-tek) tulajdonkép *egyes* szám. Arany s a régi nyelv többnyire így egyeztet, a nép is. P. „Kérem kegyelme-tek, *igyék kegyelme-tek*.“ (Cserei.) „Szép kis embert *tart Nagyságtok* a maga fejedelmi udvarában.“ (U. a.) „Az asszonyok felől itéletet tenni, azt ki nem *veheti ketek* a férfiak kezéből.“ (Mikes.) „*Tegye meg ketek*.“ (Nép.) „Azt hiába *mondja ketek*.“ (Nép.)

„Ha nekem nem *adja kendtek*,
Jól gondját *viselje kendtek*.“ (Népdal.)

„*Nézzen Istent kegyelme-tek*.“ („Ágnes a.”)

„*Hallja kendtek*.“ („A fülemile.”)

„*Hadait Főnségtek* bizony inkább *hossa*.“ (T. Sz. IV. É.)

„*Megbocsásson méltóságtok*.“ („A csillaghulláskor.”)

„*Látja kegyelme-tek*, hogy már megvénültem.“ (Gvadányi.)

De nagyon lábra kapott már az értelem szerinti egyeztetés (constructio ad sensum). „Ha *kijetők megengednék*.“ (Vadr.) „Ne *higgyék kijetők*, mert úgy van.“ (Vadr.) „Tán nem is *hinnék kendtek*, ha nem mondanám.“ (Arany L. Népm.) „*Ott állt kelme-tek*.“ (Vas. G.) De: „A mint *kelme-tek* az idevaló kocsmába *érkeztek*.“ (U. a.) „*Miért engedik waságtok?*“ (Fáy.) „Nem ismerik *kigyelme-tek* az én természetemet.“ (Tóth Ede.) Aranynál ritkán: „*Tudják-e kigyelme-tek* aztat?“ (E. A.) „De fogukat mind ott *hagyá ő nagyságok* (R. és I.) [az első kéziratban még így van: „*hagyák*“]. Petőfi mindig értelem szerint egyeztet. Nálam *teremjenek kendtek* teljes számmal. „De attól tartok, hogy *megunnák kelme-tek*.“ Csokonainál: „*Minek beszélnek kelme-tek* olyan sok hiábavalót?“ Garaynál: „El is *híhetik*, nem is, *kigyelme-tek*.“ Jókainál: „*Hát kendtek* mindig meszelné *fognak?*“ Tolnainál: „Ne *bántsanak kendtek*“. Kazinczynál vegyesen: „Ha úgy *akarja kendtek*“ és: „*Csinálják ketek* egymással, a mi maguknak tetszik”.

Eltelé. A *tel(ik)* ige (eltel, betel, megtel, kitel), a régi nyelvben s a nép nyelvében transitive is használtatik = tölt, betölt stb. V. ö. „Sebesen zúgó szélnek zendülése, mely *eltelé* a házat.“ (Kár. bibl.) „Szemét az köny *bételé.*“ „Német hír füliüket már ugyan *megtelé.*“ „Ez a csikó még nem *teli be* a szerzámot.“ (Nép.) „Az egész házat *elteli* lármával.“ (Nép.) „Nem kell nagyon kicsiny csizma, úgysis hamar *kiteli* a gyerek.“ (Nép.) „Égészen *kiteli* a fejét a fejkötő.“ (Nép.) „*Megteli* már a jármot, be lehet fogni.“ (Nép.) „*Megteli* a mázsát, elvihetik.“ (Nép.) Eléggé hizott. „*Megteli* az a helyit“ (Nép.) = jó cseléd.

„Egy-egy pöröly *telte* befogott markokat.“ (Gyöngyösi.)

„Másnap a barlangot a néző *bételé.*“ (Péczeli.)

„Végre a fekete sárepe *elteli.*“ (Csokonai.)

„A viz arany medenczék tág öbleit *teli.*“ (Garay.)

„Szívét érzelem *teli.*“ (Gyulai.)

„Az örömet, mely *teli*
Szivecskáját *elteli.*“ („A fülemile.“)

„Majd *megteli* vidám sugár.“ („Keveháza.“)

„Harmadnap a völgyet hadsereg *telé be.* (M. O.)

(Folytatjuk.)

A Halotti Beszéd másolat-voltáról.

Irodalmunk történetének örök-éremű bűvára, Toldy Ferencz úgy vélekedett a mi legrégibb összefüggő nyelvemlékünkéről, hogy „a helyesírásban és nyelvtani tulajdonságokban észrevehető egyenlenségek oda mutatnak, hogy az egy, több leíró kéz alatt idővel elváltozott aggrégi szöveg mása“; sőt még tovább is ment, mondván: „részint helyesírásának a legrégibb oklevelekben található magyar nevek és szók helyesírásával találkozása, részint azon nagy köz, mely ennek és a Révai-codexben foglalt ótestamentomi fordításoknak nyelve közt észrevehető, azt teszik több mint hihetővé, hogy az egyenesen amaz István király idejében szerkesztett egyházi szerkönyvnek maradványa“. (Az ó s középkori magyar nemzeti irodalom története. I.³ 93).

Ez utóbbi föltevésre kétségkívül nem a tények meggyőző ereje készítette Toldyt, hanem csak a magyarság szellemi életének multjárt való tüzes lelkesedése ragadta, a mely minden művéből kisugárzik. Lelkesedése lángjánál a régít még régibbnek látta. De a HB. helyesírása nem szól az ő föltevése mellett, mert a miben a XI. századbeli oklevelek helyesírásával megegyezik, az nem ennek a kornak külön sajátága, hanem közönséges írásmód a XIII. században is. Ha pedig a nyelvét nézzük a HB.-nek, az csakugyan sokkal régiebb az említett codex nyelvénél, de hogy a kettőt elválasztó időköz akkora volna, mint Toldy gondolta, arra éppenséggel semmi bizonyíték sincsen.

Hogy a HB. „aggrégi szöveg mása“, azt Toldy a helyesírásbeli és nyelvtani egyenetlenségekből következtette, a melyekben több leírónak a keze nyomát látta. De hogy melyek azok az egyenetlenségek, azt nem mondja meg; keressük hát össze magunk.

A helyesírásbeli egyenetlenségek abban állanak, hogy 1) némely azonos hangértékű betű váltakozva fordul elő, mint pl. *v* és *u* (*vogmuc* és *uogmuc*), *h* és *ch* (*holz* és *choltat*), *y* és *i* (*ysa* és *isa*); 2) némely betű többféle hang jelölésére van használva, minthogy akkor még nem volt valamennyijükre külön betű, pl. az *u* betű (mint magánhangzó jele) = *u*, *ú*, *o*, *ö*, *ü* (*urot*, *ur*, *pur*, *num*, *bunet*, olv.: urat, úr, por, nöm, bünét). Ezek az egyenetlenségek a hangjelölés egykori tökéletlenebb voltának természetes következményei és éppenséggel nem vallanak arra, hogy a HB. „aggrégi szöveg mása“. Az ilyen föltevés csak akkor volna jogosult, ha a HB. pl. XVI. századi helyesírással volna írva, de közben-közben ilyen írású szavak akadnának benne: *nopun*, *oz*, *pur*, *pucul* (e h.: napon, az, por, pokol). Ekkora eltérések pedig nincsenek benne. Sőt a fönnebb említett helyesírásbeli eltérések még csak a mellett sem szólnak; hogy a HB. egyáltalában másolat; mert hiszen a helyesírásnak mostani fejlettebb állapotában is közönséges dolog, hogy egyazon író egy hangot többféleképpen jelöl (pl. *sújt* és *súlyos*, *bölcs* és *kiálts*, *ostya* és *bántja*, *annyi* és *menjen*), nemkülömben az is, hogy két külön hang jelölésére egész rendszeren egy betűt használ (pl. *ember*, *nekem* = *embër*, *nekëm*; *inog* és *ingat*).

A „nyelvtani tulajdonságokban észrevehető egyenetlenségek“ egy része szintén nem szolgálhat még csak annak a bizonyítékaul sem, hogy a HB. másolat, annál kevésbbé bizonyítja azt, hogy „aggrégi szöveg mása“. Ilyen egyenetlenség pl. az, hogy az egyik rag illeszkedve fordul elő, a másik illeszkedés nélkül (pl. *kegilmehel* „kegyelmével“ és *halalaal* „halálával“, de *ioiben*, *foianec* „jóban, fájának“); vagy az, hogy a többszámi 1. személy birtokos ragja egyszer teljesebb *-muc*, másszor kevésbbé teljes *-mc* alakban fordul elő (*isemucut* „ösiinket“ v. „apánkat“, de *uromc* „urunk“). Hiszen mai nap-ság is együtt élnek egyazon nyelvjárásban illeszkedő és nem illeszkedő ragok, teljesebb és kevésbbé teljes alakok. Az ilyenek tehát semmit sem nyomnak a latban.

Azonban van a HB.-nek egy hangtani sajátsága, a mely határozottan arra vall, hogy ezen nyelvemlékünk másolat, — úgy értvén a dolgot, hogy a reánk maradt szöveget a Pray-codexbe nem maga a HB. fordítója írta bele, hanem másvalaki. Ez a hangtani sajátság az, hogy a HB.-ben két külön nyelvjárásból, t. i. özből és észből való alakok vegyest fordulnak elő. Ilyenek:

1) özők (*u*-val és *v*-vel írva): *zumtuchel* (szumtuchel), *terumteve*, *num* (háromszor), *vermut*, *szentucut*, *munhi*, *tumetiök*, *bennetuc* (olv.: szömtökkal, terömtévé, nöm, vermöt, szentököt, mönny, tömetjök, hennetök) és még egynéhány;

2) észök (*e*-vel és *i*-vel írva): *eleve*, *gimülc-*, *gimüls-* (vagy *gimülc-*, *gimüls-*, többször), *gimülcictul* (v. *gimülcictul*), *meret*, *eneyc*, *evéc* (kétszer), *müge*, *nemenec*, *ember* (kétszer), *kegilm-* (kétszer),

leléc, kegiggen, erette, peter, ketnie, lkkiert, helhezie (olv.: elévé, gyümölcs- v. gyémölcs-, gyümölcséktül v. gyémölcséktül, mérött, énnéjk, évék, mégé, némének, embér, kégyilm-, lélek, kégyidjén, érétté, Péter, kétnié, helyhézjé) és még egy-kettő.

Ezt a kétféleséget lehetetlen másképp megmagyarázni, mint úgy, hogy az eredeti szöveget idegen ember másolta, a ki más vidékről való volt, mint a fordító. Az előtte fekvő szöveget, mikor jól ügyelt rája, hiven másolta, mikor azonban kissé lankadt a figyelme, egyes szavakat vagy szórészeket átírt a maga nyelvjárása szerint. Tudjuk, hogy ez a régi másolóknál egészen közönséges dolog volt. (Szinte érthetetlen, hogy némely alaptalan állítás milyen könnyen talál hívőket és mennyire belegyökerezik a köztudatba, noha egészen kétségtelen tények szólnak ellene. Ilyen az is, hogy a HB. öző nyelvjárás szerint van írva. Dehogy is van! Hiszen több benne az öző, mint az öző nyelvjárásra valló alak.)

De a HB.-nek másolat-voltát bizonyítja még két íráshiba is, a melyről más helyütt (M. Nyelvőr XXXII, 485) már szóltam. Az egyik az *emdul* (= *eendul*) alak, amely sok fejtörésébe került a nyelvészeknek, mert szemet szírt benne az *m*, s ennek sehoggy sem sikerült kielégítő magyarázatát találni. Pedig ennek, mint sok más dolognak is, a mely érthetetlennek látszik, igen egyszerű a megfejtése. Az *emdul* hiba e helyett: *emdul* (azaz *éindöl*; vö.: „mert valamely napon abban *ejéndesz*, halálnak halálával halsz meg”, Károli bibl. Móz. I. k. II:17). Ezt a hibát csak olyan ember követhette el, aki idegen szöveget másolt, mert az *m* csak az *em* hibás olvasásából származhatott.

A másik hiba a *turchucat* szóban van. Ebben föltűnő a tárgyeset ragja előtti *a* betű. A többi mélyhangú tárgyesetben ugyanis *u* vagy *o* betű van a *t* előtt, nevezetesen: *adamut*, *paradisumut*, *halahut* (kétszer), *angelcut* (olv.: Ádámot, páradizsomot, hálalot, angyelkot), *urot*, *utot* (olv.: urat, utat); eszerint tehát azt várhatnók, hogy „torkukat” így legyen írva: *turchucut* vagy *turchucot* (olv.: torkokot v. torkokat). S bizonyára *u* vagy *o* volna az *a* betű helyén, ha e szó helyesen volna írva. De hiba van benne, mégpedig olyan hiba, a mely megint arra vall, hogy az eredeti szöveget idegen kéz másolta. — „Torkukat megszakasztja vala”, mondja a HB. — Kikét? kérdem én. Természetesen az első emberpárát, — így érti a HB. minden olvasója. Igen ám, csak hogy a HB.-ben Éváról nincsen szó, hanem csupán Ádámról. Őt teremtette Isten annyi malasziban; őneki adta a paradicsomot lakóhelyül; őneki mondta, hogy minden gyümölcsből ehetik; őt tiltotta el egy fa gyümölcsétől; őneki mondta, hogy ha eszik belőle, halálnak halálával hal meg; ő engedett az ördög unszolásának; ő evett a tiltott gyümölcsből, és őneki szakasztotta meg a gyümölcs keserű leve a — torkukat? dehogy! — torkát. Íme itt a hiba! Az eredeti szövegben kétségkívül *turchat* (olv.: torkát) volt, tehát olyan alak, a melyben helyénvaló volt az *a* betű; de a másoló ezen a helyen Ádámhoz odaértette Évát is, azért közbe iktatta a többesszámi *-uc* (olv.: -ok) személyragot, s így lett a *turchat*-ból *turchucat*. Ezt a föltevésemet megerősítik az ezután következő mondatok is, mert azokban megint csak magáról Ádámról van szó, t. i.

hogy ő nem csupán magának, hanem egész fájának halált evett, s az Isten őt belevetette ebbe a gyötrelmes világba, a mely fészke lett az ő egész nemének.

Azt hiszem, az elmondottak után senkinek sem lehet kétsége a felől, hogy a HB. másolat. De a fölhozott három erős bizonyíték mellett számot tesz még egy, noha magában nem volna elegendő bizonyító ereje. Ez az 'Úristen' vagy 'Urunk Isten' kimaradása ebből a mondatból: „Ményi milasztben terömtévé elévé mű esemököt Ádámot“ = „Quanta gratia d o m i n u s d e u s gratificaverat primum Adam patrem nostrum“ (a magyar után következő latin szövegben). Elvégre föl lehetne ugyan tenni azt is, hogy maga a fordító hagyta ki azt az egy vagy két szót, mikor a fogalmazványát beletisztázta a codexbe, de a fönnebbiek után mégis valószínűbb, hogy ezt a vétséget is idegen kéz rovására kell írunk.

Mármost lássuk, hogy az a szöveg, a mely a mi másolónk előtt feküdt, a HB. fordítójának a kezeirása volt-e, vagy pedig már az is másolat volt. Tudjuk, hogy a régi másolók háromféleképpen jártak el. Volt, a ki hűségesen ragaszkodott az előtte fekvő szöveghez; volt, a ki az idegen nyelvjárás szerint irottat egészen áttette a maga nyelvjárására; és végre a legtöbb másoló a középutat követte: híven másolt, a míg győzte figyelemmel, de ha közben-közben lankadt a figyelme, eltért a leírandó szövegtől. Ez legkönnyebben az olyan másolón esett meg, a ki idegen nyelvjárás szerint írt szöveget másolt; az ilyen természetesen igen könnyen át-átcsaphatott másolás közben a maga nyelvjárásába. Ezen harmadik módja a másolásnak látszik meg a HB.-en, mert mint fönnebb láttuk, két nyelvjárás van benne összekeverve. Vajjon melyik volt magának a fordítónak a nyelvjárása: az *özö*-e vagy az *özö*? A másolóról föltehetjük, hogy teljes figyelemmel fog hozzá a munkájához, s így az előtte fekvő szöveget híven kezdi másolni. A HB. pedig *özö* nyelvjárással kezdődik (vö. *zumtuchel, terumteve*, olv.: szömtökkal, terömtévé), tehát jó okkal föltehetjük, hogy a fordítója *özö* vidékről való volt; mert nem valószínű, hogy a másoló mindjárt átírással kezdte volna s aztán közben-közben megint visszatért volna az eredetihez. A figyelem lankadásának első jele a harmadik sorban az 'Úristen' vagy 'Urunk Isten' kihagyása, s ezt a vétséget nyomban követi az *özés*be való első átcsapás: *elève* (olv.: elévé). Hogy pedig az *özés*t nem a reánk maradt szöveg leírója vitte bele a HB.-be, hanem ő már benne találta, azt az emdul szó kétségtelenül bizonyítja. Ennek emdul alakban, vagyis *e* (= *ë*) kezdőbetűvel kellett meglenni az előtte fekvő szövegben, mert más-külömben ez a hibás olvasásra és gépies másolásra valló alak nem így került volna ki a tolla alól. Tehát a reánk maradt szöveg már másolat után készült.

Hogy ezt a mi másolatunkat hány előzhette meg, s hogy maga a fordítás mennyivel lehetett régibb: ezek olyan kérdések, a melyekre alkalmasint sohasem tudunk megfelelni.

SZINNYEI JÓZSEF.

A nyék.

A magyarság ősfoglalkozásait kutatva, a pásztorkodás rendén különös gonddal kellett foglalkoznom azokkal a mozzanatokkal, a melyek az őállapotra vethettek fényt; minthogy pedig a közelmúltnak az ókorral való viszonyításából, még pedig tárgyi alapon, kiderült, hogy a magyarság első sorban állattenyésztő nomád volt, kiváló módon ügyet kellett vetnem a pásztorkodásnak évszak szerint való alakulására, azon a területen, a melyet elfoglalt és maiglan is megtartott.

Az állattenyésztés természetét az ősi állapottal s az éghajlattal egybevetve, rögtön felötlött a kiteelés kérdése, a melyre nézve még a mult XIX. század derekán is bizonyos útmutatást adott a *szilaj* jelző ilyen kapcsolatban: *szilaj ménes*, *szilaj gulya*. Nyilvánvaló volt azután az, hogy a régiségben, föl a XI. századig követhető rendben, az *indomitus* szilajat, az „*equorum indomitorum armentum, vel equacia*“ *szilaj ménest* jelentett.

Kutatásom idejében még teljesen meg volt állapítható, hogy a szilaj gulyák és ménesek sohasem kerültek tető alá, télen-nyáron leginkább a rétségben* tartózkodtak, avval éltek télen át is, a mit a rétség elhalt növényzet képében nyújtott. Ezt az életet csak ép, erős, edzett állat bírta ki és csak ez birt igazi értékkel abban a régi időben, később különösen mint kereskedés tárgya, mert könnyen bírta ki a messzeföldre való terelést. Ez volt az állatok sora egész általánosságban. De mégis kibontakozott ebből az a kérdés is, hogy az esetleg istállózásra szánt vagy tejelésre kiszakított szilaj marháival hogyan bántak? védték-e és hogyan a borjazót? egyáltalában hogyan tartották azt, a melyet a szilaj állapotból ki akartak venni — és végre — volt-e a kiün telelő pásztornak hajléka és milyen?

Mindenek előtt Kecskemétre fordultam Kada Elek polgármesterhez, ki ilyen dolgok tisztázására teremtvé van; felelete ez volt:

1. A szilaj pásztorkodás idejéből való egyes szokásokat ma már csak a hagyományból és egyes levéltári adatból ismerjük.

2. A szilaj pásztorok tudomás szerint nem használták földbe vájt lakást — lásd alább —.

* Újabb irodalmunk a rét és rétség szót mind sűrűbben a kaszáló értelmében kezdi használni, tehát a német „Wiese“-t értve, holott a rét német egyenértékese a „Ried“. 110.

3. Kerítés háromféle volt:

a) háromsztatú szárnyék, a három felől járó hideg szél fel-fogására;

b) köralakú akol, tőzegfalból, karók között alakított kör;

c) Köralakra vont széles árok, a melynek közébe terelték a szilaj gulyát, hogy védve legyen a „féreg“ = farkas ellen.

4. A nőtlen juhászok, ú. n. „kappanok“, kisebb köralakú sán-cokban tanyáztak a XIX. század elején. Volt-e a körsán-cban és milyen szerkezetű építmény, az már nem állapítható meg; a neve is ismeretlen.

Ezt írta Kada Elek 1904. márczius 16-án; de megpótolta szeptember 18-án aival, hogy a köralakú sán-cz bejáratával szemben mégis „putri“ volt, a melyben a telelő pásztorok tanyáztak.

Nagyon meglepő, rövid és szabatos volt az a válasz, a melyet Kupa Árpád Türkevéből küldött 1904. márczius 27-én erre a kérdésre: „A szilaj pásztorkodás idején a pásztorok miben laktak? volt-e a jóság számára valami kerítésféle?“

A válasz ez: „A földbe vájt ős pásztorlakás neve putri volt. Volt putri nyékkal — szár nélkül — I. ábra. — Volt azután putri szárnyékkal*. A különálló nyék néhány lépésnyire a putri előtt csaknem egész kör vagy szabálytalan szögletes köralakban. A nyékben valami czélra kiválasztott jóság volt, mert a nyék, nádból kerített tetőtlen alkotmány, rendszeren az ólat helyettesítette“.

1. ábra. Putri nyékkal.

Ny = nyék.

Kupa Árpád kiegészítő kutatásából még kiderült, hogy a nyék nemcsak a pásztorzállás, hanem a falusi veremháznak is befejező járuléka volt; az utóbbiaknak északkeleti sarkán órhely, jóságakol rendeltetéssel. A veremházhhoz tartozó nyéknek szára a nyék-től a házig húzódott — 2. ábra —. A putri és veremház közötti különbség az volt, hogy a putri teteje lollóágas — tehát élesgerincű \ forma — míg a veremház teteje maga a föld volt. Ezt az utóbbi

2. ábra. Veremház szárnyékkal.

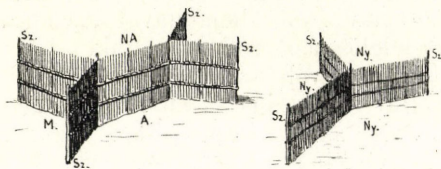
Ny = nyék. Sz = szár.

formát mindig földhullámok, dombok keletredülő lejtőjébe vájták. Ezeknek a földbe vájt alkotmányoknak lejárója a hágó nevet viselte.

Evvél reám nézve a nyék kérdése el volt döntve és tisztán állott az, hogy a szárnyék nem a szárny-tól ered,

* A régi nyelv egy másik szárnyék szót is ismert, mely az itt tárgyalttól mind jelentésére, mind származására nézve, úgylátszik, különbözött. Molnár Albert szótárában (1604) ugyanis „alaris: szárnyék, szélső; alarius: szárnyéki, szárnyas; és 1708-ban németül: zum Flügel gehörig“. — Ez nyilván a szárnyból származik, mint tájék a tájból, lággyék a lággyból. Szerk.

mint a hogy ez közfelfogásnak látszott, hanem oly *nyéktől*, melynek *szára* van. A sokféle szárnyék alkotásából pedig következett, hogy a *nyék* oly befogadó, a széltől védő alkotmány, a melyet szárazak is alkotnak. Így *Karczag* ma már fölszántott szikein a nagy, nádfalazatokból alkotott juhászszállásnak volt: *anyaszárnyék*, *napkeleti szárnyék*, *Mátraszárnyék* része, az utóbbi onnan, hogy a szép időben látható Mátra hegység felé, honnan a hideg szél járt, volt fordítva — 3. ábra —. Az anyaszárnyék volt a a nyáj helye; a napkeletiben a juhászok tanyáztak lókoponyákon ülve, juhporos tűznél; a Mátraszárnyék volt a számár helye*. Ezt még közvetlenül kutattam. A legközön-

3. ábra. Szárnyékek.

SzSz = szárazak. NyNy = nyékek.

M = Mátraszárnyék. NA = Napkeleti szárnyék

A = Anyaszárnyék.

ségesebb forma a hármasszárnyék — 1. 3. ábra —.

A *nyék*-nek azonban vannak irodalmi elemei is, a melyeket Szily Kálmán közbenjöttével, így állíthatok össze.

A legrégebb jelentésszerű adat *Garay János*-tól való, ki egy 1843. május 31-ről keltezett, ily című versében: „Egy nagyúri kastélyban“ Gödöllőről ezt írja:

Mérföldre terjedt *nyéked*, egy kis ország,
Ezernyi vadnak ad mentő tanyát.

Mint hogy a nagyúri kastélyokhoz tartozó vadaskertek kerítve voltak, ennek és *Garay János* értelmezésének köszönheti *Ballagi Mór*-nál 1867-től innen, előbb „Neckenmarkt“ mellett, azután egymágra is a *Nyék* a „Thiergarten“ magyarázatot.

Arany János: „Toldi szerelmé“-ben így ír 1879-ben:

Dunapart hosszában kerti ékességed,
Mérföldekre nyúló, párdúclakta *nyéked*.

A Glossariumban: Nyék = vadaskert, vadkert (rég). Nyilvánvaló, hogy ez is *Garay* nyomán keletkezett.

Jánosi Gusztáv: „Megszabadított Jeruzsálem“ 1894. II. köt. 96. l.:

Odújában a vad, szelid nyáj *nyékében*

ehhez magyarázat: „fonással kerített hely, ahol, cserény“ — tehát már pásztoralkotmány és helyesen magyarázva. *Jánosi cz.* püspök — levelében — hozzátette, hogy Kenessén nevelkedett, de a szót nem onnan tudta; de tudta. *Kemenes Ferencz* veszprémi nagyprépost kiadatlan szógyűjteményében, mely azonban az eredetre nézve néma, a *nyék* így van magyarázva: „barmoknak bekerített hely; tisztás az erdőben“.

* A szárnyékek részletes fejtegetése más alkalomra marad. H. O.

Nyék, mint nemzetség, *Szabó Károly*: „Kisebb tört.munk.“ 1873. I. 152. l. — „A hét magyar nemzetség“. — „Második nemzetség Konstantinosz szerint a *Nyék* nemzetsége (εὐτέρα γενεά τοῦ Νέκη)“. *Szabó Károly* szerint ennek a nemzetségnek nevét számos helynév őrzi, mint a Nyéki-halom Szoboszlón, a Nyék-ér és Nyék-hát Zsáka határában Biharban; Nyék nevű puszta, falu, város, Borsod, Hont, Pozsony, Fejér, Tolna, Sopron megyében* — l. alább az összeállítást.

A *Nyék* egyéb történeti és nyelvészeti viszonylatai gróf *Kun Géza*: „Relationes stb.“ című művében vannak összeállítva.

A *Szamota-Zolnai*-féle Oklevél-Szótár szerint — 9. füz. 693. l. — a *nyék* mint praedium neve már 1193-ban: „Hec igitur sunt nomina praediorum *Negk*“; és 1295-ben a tizedről szólva már „Vrsi de *Neek*“ áll.

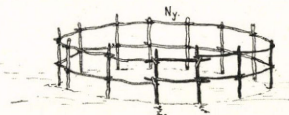
A *Nyék*y familia, a XV-ik századból eredve, a csallóközi Nyék-ről származik.

Mint helynév az öreg *Korabinsky*-nál — 1786 — a melynek nagy történelmi becse van, így sorakoznak a Nyékek:

1. Nyék, alsó, 2. Nyék, felső Hont megye (Ipolynyékek), — 3. Nyék, alsó, 4. Nyék, felső Tolna megyében. — 5. Nyék, 6. Nyék Pozsony megyében. — 7. Nyék, Neckenmarkt, Sopron megye. —

Ezekhez járul *Fényes Elek*-nél — 1851 — 8. Nyék, kápolnás alsó. — 9. Nyék, felső Fejér megyében. — 10. Nyék, Borsodmegye. — 11. Nyék puszta, Bihar megye.

A helységnévtárban — 1903. — 12. Nyék, Arad megye. — 13. Nyékhát, Bihar megye. — 14. Nyéki-telep. — 15. Nyéki téglakemencze, Veszprém megyében.

4. ábra. Rudas nyék.

Ny = nyék.

A *Nyék* élő voltát és jelentését kutatta a „Nyelvőr“ is — XXX.206. 1901. — A kérdés az volt: „Hol élnek még és milyen jelentésben a *nyék* és *pagony* szavak?“ A válaszok — XXX.386 és 540 — szerint *nem* ismerik a nyéket Győr, Komárom, Esztergom, Baranya, Heves, Hont, Borsod, Pest-P.-S.-K.-K. megyék, Kecskemét, Csengőd, Tisza-Ugh, Halas, Kisújszállás, Rábaköz; ellenben ismerik Szegeden: „folyó mellett fekvő erdő“.

Különb eredményt ért el egymagára *Lehr Albert*, ki *Arany János* Toldijához keresve a magyarázó anyagot, a *nyék*-re is sort kerített s az eredményt *Szily Kálmán*hoz intézett levelében — 1904. május 24. — közölte; négy adata ez:

1. „*Szemler János dunántúli* egész életében juhász, egyszer feles juhász a Duna szigetén Bogyiszlónál, ezt mondta: Korán ütött be az ellés, de minden báránym megmaradt, egyet se emésztettek

* Az ú. n. délibábos értelmezések sorából *Szabó Károly* fölhozza a *Dankovszki-félt*: „Secunda stirps *Neki*, id est latine: Impete! germanice: Los drauf!“ és a *Jerney-félt*: *Nyaka*, mint a kúrta alakú magyar hadsereg előcsapatának a kőváriak után következő részét.

a farkasok, jó nyékjük volt, meg jó komondorjaim (bekerítve árokkal és sövénnel)“. Alakilag megfelel az 1. ábrának H. O.

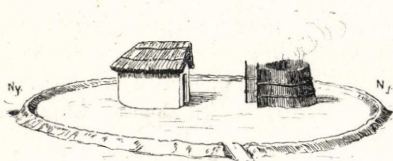
2. „Szabó Antal *dunántúli* béres, borjúkról mondta: Jó nyéjük van, nem tudnak kiugrani, nem húzkodhatják a szénát (itt korlát)“. — 4-ik ábra.

3. „Porteleki, igari ember Fehérvármegyéből, a simontornyai halastóra mondta: Sz' jó nyékje van, minek az a nagy őrzés, meg a vidravasak? (körül volt árkolva)“. Alakilag megfelel az 5. ábrának.

4. „Tiborcz János, kiskunmajsai ember mondta azoknak, a kik ökröket vettek tőle s indulóban voltak hazafelé: valami nyéket csak kapnak, ha nagyon előstelednek (jó megállóhelyet, hogy a jószág széllyel ne menjen)“.

A nyék tehát leginkább lábasjóság befogadására szolgáló, mindig kerítészerű és födetlen pásztoralkotmány, melynek főformái ezek:

1. Az árokkal és földhányással körülfogott, kerek nádalkotmány, télen tapasztva. Nagykúnság, Kecskemét tája mint a putri járuléka — 1. ábra.

5. ábra.

Nyékes pásztorállás a Hortobágyon.

NyNy = nyék.

2. Ugyanilyen, de szárral, Nagykúnság, a veremház járuléka — 2. ábra.

3. Az árokkal és földhányással, néha vályogfallal körülfogott terület pásztorépitményekkel — 5. ábra, alakilag egy a Lehr-féle 3. formával. Hortobágy, Igar.

4. Rudakból összealkotott, korlátszerű alkotmány — 4. ábra, szerkezetileg egy a Lehr-féle 2. formával.

5. Nádfalazatokból szárszerűen összealkotott, szél ellen védő alkotmány s ekkor *szárnyék*.

A nyék tulajdonképpeni értelme a szilaj pásztorokodás elhanyagolásával homályosodni kezdett, de teljesen helyreállítja a Kupa-féle leírás és alakjai szerint Lehr Albert négy adata. Ezekben tükröződnek Kada töredékei és a költők értelmezései is. A régi nyékek begyepesedett nyomai még sokszorosán találhatók a Duna-Tisza között. Az alkotmány kétségkívül ősi. A sok határ- és helységnév nyilván állandóbb nyékektől vehette eredetét.

HERMAN OTTÓ.

Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig.

Nyelvemlékeinket és irodalmukat részletesen ismertető munkámnak (*Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig*, Budapest, Akadémia, 1894, 26 hasonmással) megjelenése óta a magyar nyelv legrégebb emlékei iránti érdeklődés több kiadatlan nyelvemlék közzétételével, ismeretlen és fontos maradványok fölfedezésével s róluk szóló becses dolgozatokkal nyelvünk múltjának ismeretét annyira kiszélesítette, hogy ezen érdeklődés fönntartása s e folyóirat közönségének tájékoztatása céljából nem véljük haszon nélkül való dolognak, ha az első nyomtatott magyar könyv (Komjáthi *Szent Pál Levelei fordítása*) koráig, 1533-ig terjedő nyelvemlékeket röviden megismertetjük, előadván keletkezésük idejét, szerzőjüket, tartalmukat, fölfedezőjüket, őrzésük helyét s azt, hogy közlésük, illetőleg legjobb kiadásuk hol található meg. E rövid tájékoztatást annyival szükségesebbnek tarthatjuk, mert említett munkánk már teljesen elfogyott s az újabb fölfedezések és közlések következtében amúgy is számos kiegészítésre szorul. Összeállításunkba — mint könyvünkben is tettük — csupán azon nyelvemlékeket vesszük föl, melyek hitelesek s melyek, akár eredetiek, akár másolatok, 1533 előtti kézírásban maradtak ránk.*

A könyvnyomtatás koráig terjedő magyar nyelvemlékek im a következők:

a) Nyelvemlékeink a XI—XIV. századból.

1. *A tihanyi apátság alapító levele*, 1055-ből. Legrégibb hiteles, egykorú alakjában fönmmaradt latin oklevél, a mely magyar szavakat tartalmaz. A Szent Benedek-rend pannonhalmi levéltárában (*Tihany fasc. 1. nr. 1* jelzet alatt) őrzik. Egyetlen igen rosz kiadása: Fejér Codex Diplomaticusában I.388. Magyar szavairól beható tanulmányt irt Szamota István a Nyelvtud. Közlemények XXV. kötetében.

Ezen történeti emlék legrégebb azon rengeteg mennyiségben fönmmaradt latin oklevelek között, melyekben tárgyuknál és rendeltetésüknél fogva magyar személynevek, helynevek és köznevek vannak elszórtan megőrizve. E latin okleveleket különféle oklevéltárakban teszik egyre közzé történettudósaink, s a bennük elrejtett kimerithetetlen magyar nyelvanyagnak jelentékeny részét a követ-

* Azon régi nyelvemlékekről, melyeket csupán a fölvett korhatáron túli másolatok őriztek meg, l. idézett munkám 22. lapjának jegyzetét. Z. Gy.

kező munka foglalja szótári alakba: *Magyar Oklevél-Szótár*. Régi oklevelekben és egyéb iratokban előforduló magyar szók gyűjteménye. Legnagyobb részüket gyűjtötte Szamota István. A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából szótárrá szerkesztette Zolnai Gyula. (Hornvánszky V. kiadása. Eddig megjelent belőle 11 füzet, a *szállás-pénz* szölg.)

Itt említünk még meg három fontos latin nyelvű maradványt, melyekben az oklevelekhez hasonlóan több magyar szó van megőrizve; ezek: a) *Váradí Regestrom*, istenitéletek jegyzőkönyve Sz. László sirjánál 1209—1235 között kelt ítéletekről, melyeket azóta elveszett eredeti okiratokból Fráter György nyomtatott ki *Kítus explorandae veritatis* cím alatt 1550-ben Kolozsvárt. E kiadást most teljes hasonmásban Karácsonyi János és Borovszky Samu tették újra közzé történeti magyarázatokkal és szójegyzékkel (Budapest, 1903). — b) *Anonymus (Névtelen Jegyző) krónikája*, a XIII. század végéről való másolatban. Teljes hasonmásban kiadta a M. T. Akadémia (1892), Fejérfpataky László olvasásával. — c) *Kézai Krónikája*, 1282 körül. Kiadta Mátyás Flórián, *Fontes Domestici* című gyűjteményében.

2. *Halotti Beszéd*, a XIII. század harmadik évtizedéből. Legrégibb összefüggő szövegű nyelvemlékünk, mely az úgynevezett Pray-codexben maradt fenn. E latin nyelvű codex, melyet a Nemzeti Múzeum őriz (*Quart. Hung. 387.* jelzet alatt), miséskönyvet, egyházi rendszabályokat, naptárt, halotti szertartásokat stb. tartalmaz, s 154. levelén olvasható a nagyfontosságú magyar nyelvemlék, mely egy halotti beszédből s rövid könyörgésből áll. E nevezetes nyelvemlékkel Révai *Antiquitates-e* (1803) óta egész irodalom foglalkozott s olvasására nézve igen sok vélemény merült föl. Legújabb olvasásmódját Szinnyei József kutatásainak figyelembe vételével Simonyi Zsigmond adja *A magyar nyelv* című munkájának most megjelent 2. kiadásában, 116—118. l. Szövegét és hasonmását valamennyi irodalomtörténeti kézikönyvben és magyar lexikonban megtalálni. Szinnyei bizonyítása szerint másolat. Szerzője és másolója ismeretlen.

3. *Gyulafehérvári Glosszák*, a XIV. század elejéről. A gyulafehérvári püspöki könyvtár egyik latin codexében Varjú Elemér fődözte föl 1898-ban. A nyelvemlék nem egyéb mint három latin egyházi beszéd tartalmi fölosztásának magyar fordítása. s minthogy a fölosztásbeli fogalmak azonos mondattani szerepüknel fogva végződésükben is hasonlók, kezdetben verseknek tartották őket. Közölve vannak nyelvi magyarázatokkal Simonyi Zsigmondtól a Magyar Nyelvőrben (1898), Szinnyei Józseftől a Nyelvtud. Közleményekben (1899) és hasonmással Varjú Elemértől az Akad. Értesítőben (1899).

4. *Königsbergi Töredék*, a XIV. századból. A königsbergi egyetemi könyvtárban egy XIV. századbeli, theologiai tartalmú latin codexnek a szövege elé kötött pergamenlapján Zacher Gyula germanista fődözte föl 1862 végén vagy 1863 elején e nyelvemlék fő részét, a kilencz sornyi magyar szöveget, melyhez később 1894-ben, Schwenke könyvtárigazgató fölfedezése alapján, a könyv kötéséből kifejtett négy pergamenszalag járult, hasonló tartalmú, de csonkitott szöveggel („a Königsbergi Töredék szalagjai“). Mind a régebben fölfedezett kilencz

sor, mind a könyv táblájából kifejtett szövegtöredékek egy Szűz Máriáról szóló elmélkedésnek maradványai. Az előbbiben némelyek verses emléket látnak. Az első töredéket Toldy Ferencz *Irodalomtörténeti olvasókönyv-e* (1868) óta számos irodalomtörténetünk közli (hasonmását l. *Nyelvemlékeink* 75. l.), a szalagok szövegmaradványát pedig Nagy Gyula az Akadémiai Értesítő 1895. évfolyamában (24. és 26. l.), a hol Szilády Áron olvasásmódja is közzé van téve (576—577. l.), a szöveg színnyomatú utánzatával.

b) XV. századi nyelvemlékeink.

5. *Besztercei Szójegyzék*, a XV. század első negyedéből. Egyike azon latin-magyar kéziratos szójegyzékeknek, melyek középkori iskolánkban forgalomban voltak, s melyeket *nominal* vagy *nomenclator* néven neveztek. Berger Albert tanár fődözte föl 1891-ben a besztercze-naszódmegyei levéltárban, s jelenleg a megye ajándékából a M. T. Akadémia tulajdona. Közzétette magyarázó jegyzetekkel, latin és magyar szómutatókkal és az egész emlékek fényképi másával az Akadémia kiadásában Finály Henrik, ily czim alatt: *A Besztercei Szószedet.* (1892.)

6. *Schlägli Szójegyzék*, 1400—1410 közötti időből. Az előbbihez hasonló s vele nagyrészt tartalmilag is egyező nyelvemlék, melyet a schlägli premontrei rendház könyvtárában (Felső-Ausztria) Vielhaber Gottfried könyvtárnok 1890-ben fedezett föl. Közzétette magyarázatokkal és teljes fényképi hasonmással az Akadémia kiadásában Szamota István, 1894.

7. *Schlägli Glosszák*, 1420—1433 közötti időből. Az előbbi szám alatt említett szójegyzékkel egy kötésben volt, *Hortularium* nevű latin codexben Szamota István fedezte föl 1893-ban. A Hortularium latin szótár latin magyarázatokkal, s néhány szava után a magyar kifejezés is oda van vetve (glosszák). Közzétette az előbbi nyelvemlékkel együtt Szamota István.

8. *Ehrenfeld Codex*, a XV. század első feléből. A tulajdonképeni legrégebb magyar könyv s egyszersmind elbeszélő irodalmunknak is legrégebb terméke. Ehrenfeld Adolf bécsi jogtanácsos hazánkfia fedezte föl 1851-ben Nyitrán, tanuló korában, midőn társai őt vele, leczke előtt mulatságból, vállon dobták. A codex ma is az ő tulajdona. Tartalma Assisi Szent Ferencz élete, v. i. a *Ferencz-legenda*, a mint régebben a nyelvemléket is nevezgették. Latinból való fordítás és íráshibáiból kitétszóleg másolat. Közzétette Volf György a *Nyelvemléktár* VII. kötetében és különnyomatban.

9. *Kolozsvári polgárok lajstroma*, 1453-ból. Az akkori kolozsvári magyar polgárság névlajstroma, melynek vezetékneveiben számos magyar névszó van megőrizve. Nagyajtai Kovács István hagyományából a kolozsvári unitárius főiskola könyvtárában. Közzölte Szabó Károly, *Történelmi Tár* 1882. évf. 525—541. és 729—745. l.

10. *Római Glosszák*, a XV. század harmadik negyedéből és végéről, valamint a XVI. elejéről. A római Casanate-könyvtárnak egy eddig ismeretlen Corvin-codexében Schönherr Gyula történettudósnk fedezte föl 1903-ban. A latin codex tartalma orvosi lexikon,

szabatosabban meghatározva: az állat-, növény- és ásványvilág termékeinek és orvosi alkalmazásuknak rajzokkal megvilágított, lexikon-szerű leírása. A codexnek 87 oldalán a rajzok magyar fölrással vannak ellátva, ezeknek egy része azonban részint olvashatatlaná vált, részint a bekötéskor a könyvkötő késének lett áldozata; ezenkívül egyik oldalnak orvosi rendelvényt tartalmazó latin bejegyzésében szintén fordulnak elő magyar szavak. A lapszéli fölrások egy része, valamint a rendelvény szavai a XV. század harmadik negyedéből, a többi lapszéli bejegyzés a XV. század végéről s a XVI. elejéről való. Közzéteszi Schönherr Gyula a Magyar Könyvszemle 1904. évf. IV. füzetében.*

11. *Bécsi Codex*, a XV. század második feléből. A biblia legrégebb magyar fordításának első töredéke. (Többi töredékei a Müncheni és Apor-Codexben maradtak fönn.) Ezen első bibliafordítást két huszításággal vádolt ferenczes pap, Jireček nyomozásai szerint Ujlaki Bálint és Pécsi Tamás, készítették Moldvába való menekülésük után, a mely 1436 és 1439 között történt („ferencziek bibliája“). Mind a három töredék csak másolata ennek az Ujlaki-Pécsi-féle fordításnak. A Bécsi Codex tartalmát az ó-szövetség némely részei teszik (Rút, Judit, Eszter, a Makkabeusok, Baruk, Dániel stb. könyve). A pontos keletű Müncheni Codexszel körülbelül egykorú kézirat, ismeretlen másolótól. A bécsi udvari könyvtár tulajdona. Kiadta Volf György a Nyelveléktár I. kötetében. (Vö. 12. és 13. sz.)

12. *Müncheni Codex*, 1466-ból. A legrégebb bibliafordítás második töredéke. Egy levelét kivéve, egészen Németi György kezeírása, ki az utolsó sorokban tett vallomása szerint 1466-ban végezte be Moldvában, Tatros nevű helységben. Tartalma: a négy evangélista könyvei, melyeket egy hártýára írott teljes kalendárium, a *legrégibb magyar naptár* előz meg. A müncheni udvari könyvtár tulajdona, a hol 1834-ben Fejérváry Miklós fedezte föl. Kiadta Volf György a Nyelveléktár I. kötetében. (Vö. 11. és 13. sz.)

13. *Apor-Codex*, a XV. század második feléből. A legrégebb bibliafordítás harmadik töredéke, ismeretlen másolóktól. Tartalma: a zsoltárok fordítása, himnuszok, imádságok és elmélkedések. Nevét egykori tulajdonosáról, Apor Péterről, illetőleg az Apor-családról kapta. Jelenleg Cserey Farkasné ajándékából a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum tulajdona. Kiadta Volf György a Nyelveléktár VIII. kötetében. (Vö. 11. és 12. sz.)

14. *Csízio a XV. század második feléből*. A legrégebb fönnmaradt magyar csízio (v. i. versbe szedett naptár), az Akadémiai Könyvtár egy 1462-i latin codexének (*L. Cod. 4-edrét 12. sz.*) 123. és 124. lapján. Mai helyesírással kiadta Szilády Áron a Régi Magyar Költők Tára II. kötetében, 367—368. l.

15. *Németújvári Glosszák*, szövegközi, sorközi és lapszéli értelmezések egy 1470-ből való latin szentbeszéd-gyűjteményben. A németújvári Ferencz-rendi kolostor könyvtárában Fejérpataky László törté-

* E rövid ismertetést a fölfedező értekezésének rendelkezésemre bocsátott kefelevonata alapján készítettem.
Z. Gy.

nettudósunk fedezett föl 1883-ban. Ugyanő tette közzé is a Magyar Könyvszemle 1883. évf. 114—134. l.

16. *Budapesti Glosszák*, az előbbivel körülbelül azonos időből, az Egyetemi Könyvtárnak egy latin szentbeszédeket tartalmazó XV. századi codexében (*Cod. Lat. Saec. XV. No. 98*). Mindeddig kiadatlan. Rövid ismertetését, néhány szó és kifejezés közlésével, l. Századok 1880. évf. 525—526. l.

17. *Birk-Codex*, 1474-ből. Négy papirlevélből álló kézirat-töredék, mely Szent Ágoston reguláit s a Domonkos-rendi apácák szabályait foglalja magában. Szerzője bizonyos Pál barát, kit szülővárosáról Váci Pál néven neveznek (*Frater Paulus de Wacia*). E kézirat az említett szabályok fordításának eredeti fogalmazványa, s benne a legrégebb magyar nyelvű szerzetesi szabályokat bírjuk. A bécsi császári udvari könyvtár tulajdona (*Suppl. 3426. jelzet alatt*), s nevét a könyvtár egykori nagyérdemű igazgatójáról, Birk Ernőről kapta. Közölte és behatóan ismertette Kluch János a Magyar Könyvszemle 1889. évf. 8—21. l. az 1a. és 4b. levélnek hasonmásával.

18. *Szabács Viadala*, 1476-ból. Eredetiben főmmaradt históriás énekeink legrégebbike, melyet 1871-ben Csicsere a Csicsery-család oklevelei közt Véghely Dezső fedezett föl. E fontos emlékünknél egy hosszában ketté hajtott s ennélfogva négy lapot tevő, de erősen megrongált nagy félvnyvi kézirat, mely Mátyás királynak egyik nevezetes hadi tettét, a Mohamet szultán építette, Száva-menti erős Szabács várának ostromát és megvétélét beszéli el. Kezdő szavaiból kitetszőleg eleje hiányzik. Gyakori és egykorú törléseiből és javításából következtetve eredeti fogalmazvány. A Nemzeti Múzeum őrzi. Először Thaly Kálmán közölte a Századok 1872. évf. 8—22. l. Pontosabb betűszerinti közlését és teljes hasonmását l. *Nyelvemlékeink* című könyvben.

19. *Magyar szitkozódás*, az 1479-ből való *Dubnitzai Króniká*-ban. E szitkozódással rontottak a krónika 82b. lapja szerint Nagy Lajos magyar gyalogjai az 1353-iki hadjáratban a bajorokra. A krónika a Nemz. Múzeum tulajdona (*Cod. Lat. 165*). A szitkozódást pontosan közli az Oklevél-Szótár a *fi* stb. szók alatt.

20. *Köszöntő* 1485-ből. Egy Paksy Lajostól és Enyingi Török Imrétől 1485-ben Kállay Jánoshoz irt latin levélnek két sornyi magyar záradéka, mely versnek mutatkozik. Csontos János fedezte föl 1876-ban a Kállay-család levéltárában, s jelenleg a Nemzeti Múzeumban a „Történeti és irodalomtörténeti kiállítás“ című gyűjtemény 13. száma alatt látható. Közlését l. Századok 1877. évf. 94. l., Nyelvőr VI.110. és az Oklevél-Szótárban, *köszön* stb. szók alatt.

21. *Nyirkállai Tamás glosszái és egy verses jogi szabálya*, 1475—1487 közötti időből. A pécsi püspöki könyvtárnak egy XV. századi codexében (Dobai Sámuel-féle codex), melyet a benne előforduló följegyzések szerint 1475—1487 között irt Nyirkállai Tamás, Mátyás király jegyzője. Közölte (itt-ott azonban, úgy látszik, nem betű szerint) Kovachich György *Formulae solennes styli* (1799) cz. munkájában.

22. *Bagonyai ráolvasások*, 1488-ból. A babonákban hívő középkori szellemnek legrégebb nyelvemléki maradványa, melyet családja bagonyai levéltárában Nyáry Jenő báró fedezett föl 1871-ben. Három ráolvasást tartalmazó kézirat: az egyik lófekély (*ffekel Equorum*), a másik „szemdög“ (*Semdege*), a harmadik marjulás (*Merviules*, olv. *Meniuules*?) ellen. Közölte Ipolyi Arnold a Századok 1872. évfolyamában. L. Nyelvemlékeink cz. munkámban is.

23. *Magyar naptár és lapszéli jegyzetek Batthyány Boldizsár misés-könyvében*, 1489-ből. A Nemzeti Múzeum tulajdonát tevő Batthyány Boldizsár féle 1489-iki Missaléban (386. *Quart. Hung.*), melyet Fánecs Antal írt; elején egy egészen magyar nyelven írt naptár áll, s magában a miséskönyvben több lapszéli magyar jegyzet van. Nyelvi magyarázatokkal s egy lap hasonmásával közzétette Zolnai Gyula, a Magyar Könyvszemle 1895. évfolyamában.

24. *Siralomének Both János veszedelmén*, 1490 előtről. Egy 7 versszakra terjedő ének. Eredetije vagy közelkorú másolata Budapesten a Kaposmérői Mérey nemzetség levéltárában, honnan Döbrentei Gábor másolta le és tette közzé a Régi Magyar Nyelvemlékek IIb. kötetében.

25. *Szalkai László glosszái*, 1490-ből. Az esztergomi főegyházmegyei könyvtárnak egy kéziratában, melyet Szalkai László, a később Mohácsnál 1526-ban elesett esztergomi érsek, sárospataki tanuló korábban másolt. A könyv műveltségtörténeti szempontból is fontos emlék, mert magában foglalja nagy részét a sárospataki iskola akkori tanításanyagának. Theodolus Eklogájánál sorközi magyar értelmezések vannak benne, melyek a felsőtiszai íző nyelvjárásnak legrégebb emlékei. E glosszákat Szamota István tette közzé a Nyelvtud. Közlemények XXV. kötetében.

26. *Vér András menedéklevele*, 1493-ból. A legrégebb magyar nyugtatóvány; a M. Tud. Akadémia kéziratára őrzi. Közölve van Horvát Istvántól a Tudományos Gyűjtemény 1835. évf. V. kötetében és Nyelvemlékeink cz. munkámban hasonmással.

27. *Festetics-Codex*, a XV. század végéről, 1493 körül. Kinizsi Pálné, Magyar Benigna számára készült, gazdagon diszített zsolozsmás könyv, a legfényesebb magyar kézirat, mely e korból ránk maradt. A keszthelyi Festetics-könyvtár tulajdona. A benne előforduló zoltárok, Katona Lajos nyomozása szerint, Petrarca *Septem Psalmi poenitentiales* cz. művének fordításai. Kiadta Volf György a Nyelvemléktár XIII. k.-ben.

28. *Olasz-magyar szójegyzék*, a XV. század végéről. Ábel Jenő jegyezte volt ki a vatikáni levéltárnak egyik kéziratából. A szójegyzéket talán egy Mátyás király udvarába került olasz írta élőszóbeli kérdezés és diktálás után. Közzétette Simonyi Zsigmond a Nyelvtud. Közlemények XXXI. 226—227. l.

29. *Göttweigi Töredék*, a XV. század végéről. Kilencz sorra terjedő imádság-töredék, melyet egy XV. századi latin kéziratban Römer Flóris fedezett föl. Közölte a Magyar Könyvszemle 1881. évfolyamában. A codex a göttweigi benzés kolostor (Alsó-Ausztria) tulajdona.

30. *Temesvári Pelbárt glosszái*, a XV. század végéről s a XVI. elejéről. Temesvári Pelbártnak, a híres Mátyás-kori egyházi szónoknak és írónak latin nyelvű munkáiban, melyek már nyomtatva jelentek meg, több magyar szó fordul elő elszórtan, melyeket a latin szók után ilyen megjegyzésekkel vetett a szerző: *vulgo, apud nos* stb. Közölte Szilády Aron *Temesvári Pelbárt élete és munkái* cz. művében 67---73. l.

31. *Orvosi rendelvény mellbaj ellen*, a XV. század végéről vagy a XVI. elejéről. A legrégebb magyar orvosi rendelvény. A Nemzeti Múzeum tulajdona (898. *Fol. Hung.* jelzet alatt). Leghívebben közzétette Géresi Kálmán a *Nyelvőr* II. 68. l.

32. *Piry-hártya*, a XV. század végéről vagy a XVI. elejéről. Egy hártýára írt, négy lapnyi codex-töredék, mely Krisztus halálának szükséges voltáról való beszélgetést tartalmaz. Piry Cirjék Ferencz-rendi szerzetes ajándékából az Akadémiai Könyvtár tulajdona. Közölte Toldy Ferencz a Magyar Academiái Értesítõ 1850. évfolyamában.

c) XVI. századi írott nyelvelméleink a könyvnyomtatásig.

a) XVI. századi codexeink.

E századi codexeink közül a pontosabban megállapítható keletük időrendben így következnek:

33. *Winkler-Codex*, 1506-ból. Naptárt, énekeket, imádságokat, tanításokat, elmélkedéseket stb. tartalmazó kézirat az Egyetemi Könyvtár tulajdonában (*Cod. Hung. No. 2.* jelzet alatt). Nevét egykori birtokosáról, Winkler Mihály pécsi kanonokról kapta. Közzé van téve a Döbrentei Gábor-féle Régi Magyar Nyelvelmélek IV. k. 2. darabjában, mely azonban csak 1888-ban jelent meg Volf Györgytõl átnézve s elõszóval ellátva. (Vö. 34. sz.)

34. *Nádor-Codex*, 1508-ból. A Simor-Codexével egy kéztõl eredõ könyv, melynek tartalma az elõbb tárgyalt Winkler-Codexével nagy részben megegyezik. Énekei hangjegyekkel vannak kísérve, melyek egyszersmind legrégebb ilyenmû, magyar szöveges maradványok. József nádor félszázados kormányzásának emlékére a budapesti egyetem Nádor-Codexnek nevezte el s könyvtárában õrzi (*Cod. Hung. No. 1.* jelzet alatt). Kiadta Toldy Ferencz 1857-ben.

35. *Döbrentei-Codex*, 1508-ból. Elejétõl végig Halabori Bertalan pap kezeírása, a tiszavidéki ízõ nyelvjárás második emléke. Tartalma: a zsoltárok fordítása, az Énekek éneke (végén egy találós mese, a legrégebb ilyenmû maradvány), a passió, prédikációk stb. Nevét Döbrentei Gáborról, nyelvelméleink egykori buzgó gyűjtõjérõl és kiadójáról kapta. A gyulafehérvári püspöki könyvtár tulajdona. Kiadta Volf György a Nyelvelméltár XII. kötetében.

36. *Példák Könyve*, 1510-ból. Három apácának kezeírása, kiknek egyike valószínûleg Ráskai Lea. Azon terjedelmes régi kéziratnak egy része volt, melyet az Egyetemi Könyvtár az ötvenes években, nem tudni mi okból, szétszedetett, öt kötetbe osztatott és ötfélekép elkeresztelt. (A részek így következtek egymásután: Cornides-Codex

egy része, Bod-Codex, Cornides-Codex másik része, Könyvecske a szent apostoloknak méltóságáról, Példák Könyve és Sándor-Codex.) Tartalma: erkölcsi példák. Az Egyetemi Könyvtár tulajdona (*Cod. Hung. No. 3.* jelzet alatt). Kiadta Volf György a Nyelvelméltár VIII. kötetében.

37. *Szent Margit élete (Margit-legenda)*, 1510-ből. Kor- és műveltség-történeti szempontból is igen nevezetes prózai maradvány, mely egy magyar királyleánynak, IV. Béla leányának önsanyargató életét és csodatetteit beszéli el, s e mellett a régi kolostori életnek hű rajzát adja és bepillantást enged a kor vallási fölfogásába, műveltségi viszonyaiba, sőt mellékesen az ország történetébe, irodalmunknak IV. Béla alatti állapotába s a hazai mütörténetbe is. Fölötte érdekes a legenda ezeken kívül a főváros, különösen a Margit-sziget helyrajzára nézve is, melyet akkoriban Nyulak szigetének vagy Boldogasszony szigetének neveztek. Másolója Ráskai Lea, a nagy szorgalmú margitszigeti dömés apáca, ki e legendán kívül a Cornides-Codexet, Szent Domonkos életét, a Példák Könyve első felét s a Horvát-Codexet is másolta s munkáin rajt' hagyta a zemplén-abauji nyelvjárásnak világos nyomait. A Margit-legendát a Nemzeti Múzeum őrizi (*Quart. Hung. 406.* jelzet alatt). Közzétette Volf György a Nyelvelméltár VIII. kötetében.

38. *Nagyszombati Codex*, 1512 és 1513-ból. Ismeretlen kéztől eredő nyelvelmélték. Tartalma: valláserkölcsi elmélkedések és imádságok. Előbb az esztergomi káptalan nagyszombati könyvtárában őrizték, a honnan nevét is vette. Jelenleg Esztergomban van a főegyház-megyei könyvtárban. Kiadták Komáromy Lajos és Király Pál a Nyelvelméltár III. kötetében.

ZOLNAI GYULA.

NÉV-MAGYARÁZATOK.

1. **Barla.** Szamota-Zolnai Oklevélszótára az 1594-ben élt *Barla* Márton keresztnévét — igaz, hogy megkérdőjelezve — a MTSz.-ban található egy adat alapján, *mankónak* (Krücke) magyarázta. E magyarázatot nem tartottam hihetőnek s a Századokban (38:814) megjegyeztem, hogy sokkal természetesebb Kubinyi Ferencz fejtegetése (Nyr. 18:87), mely szerint *Barla* keresztnév és pedig a. m. *Barleus*, miként ez XIII. századbéli oklevelekben többszörösen előfordul. Észrevételemet Wertner Mór ugyancsak a Századokban (38:908) nemcsak helyesli, hanem a kérdést teljesen tisztázza is. Történeti adatokkal ugyanis minden kétséget kizárólag bebizonyítja, hogy „a *Barla* név nem egyéb, mint a *Barnabás* magyaros változata, mely a latinos *Barleus* névvel is kétségkívül egy és ugyanaz, minthogy *Barnabás* helyett némelykor *Barlabást* is találunk az oklevelekben“. E szerint *Barla* éppen olyan rövidítése a *Barlabás*-nak, mint a ma szokásos *Barna* a *Barnabás*-nak. De most már tovább is mehetünk. A régi krasznamegyei (ma szilágymegyei) *Balla* községet, Szilágy-Somlyótól északkeletre, 1454-ben még *Barlának* s ugyanígy a hevesmegyei

Balla helységet, Pétervásártól délnyugatra, 1447-ben szintén *Barlán*-nak írták (Csánki, Magy. tört. földrajza 1:58 és 581) s ez igen valószínűvé teszi, hogy a sok *Balla* helynév és a még több *Balla* családnévnek egy része — ha talán nem is mind — végelemzésben szintén a *Barnabás* keresztnévre vezethető vissza.

2. **Jolán.** Dugonics 1803-ban egy regényt irt és tett közzé *Jólánka*, *Etelkának leánya* czímmel. Unokahuga leányának, Bénicki Jólánkának ajánlja, ki akkor négy esztendő volt. Az ajánlásban inti a kis gyermeket, hogy „valamint a regénybeli *Jólánka* mindenkor állandó volt a *Jóban*, úgy Te-is magadat illendő-képpen viseljed“.

E sorokból, valamint az ajánlás több helyéből is világosan kitetszik, hogy a *Jólánka* nevet Dugonics a „jó lányka“ szóhoz akarta kapcsolni. E nőnév akkoriban Magyarországon teljesen ismeretlen volt. Igaz ugyan, hogy II. András második neje s egyik leánya, valamint IV. Bélának is egyik leánya *Jolantha* nevet viselt s hogy e két királyunk idejében több nemesi család szülöttét is *Joleth*, *Jolenth*, *Jolonthnak* nevezték (I. Czinár Targymutatóját és a Kovács Nándorét, továbbá NyEml. 8:73), de az is igaz, hogy e régi nőnevek kiejtése annyira elüt a Dugonics-féle *Jólánká*-étól, hogy köztük csakis hamis etymologiai kapcsolatot lehet találni.

Hasonló tévedésbe esett Pauler Gyula, midőn II. Endre nejéről azt írja, hogy a magyarok rendszeren *Yoles*-nek, vagyis *Julisnak* írták (Magy. nemz. tört. 2:70), továbbá Márki Sándor (Pall. Lex.), ki hozzát teszi, hogy ezt kedveskedésből tették.

De hát honnan is vehette II. András második neje, ki franczia leány volt, az ő nevét? E kérdésre a kezem ügyébe eső szótárak és lexikonok nem adván választ, megkértem Kont Ignác tanár urat Párisban, világosítana föl:

„Miféle nőnév a francziában a *Yolante*, honnan ered s mikor tartják nevenapját?“ Ime a válasza:

„*Yolande* nagyon régi franczia név s úgylátszik, főleg Bretagneban volt szokásos. Racine (Fragments et notes historiques) egy *Yolande*-ről szól, a ki Robert, comte de Dreux leánya és II. Arthur de Bretagne felesége volt. Ugyancsak Racine az ő Plaideurs-jeiben Comtesse Timbêche-nek *Yolande Cudasne* nevet adja. — XI. Lajos király nővérének neve is *Yolande*, ki IX. Amédée, savoyai herceg neje lett. — Különben ma is keresztnelnek még e névre, de már ritkábban. A mi az etymológiáját illeti: *germán* eredetű, megfelel a carolingi szövegekben előforduló *Idolindis* és *Eudolindis* neveknek. Longnon, a Collège de France tanára, az ő Polypt. de St. Germain des Prés cz. munkájában Introd. 348. l. ezt mondja: „Les noms féminins terminés en *-lindis*, le sont en *-lans* dans l'ancien français, comme *Yolans* pour *Eudolindis* ou *Idolindis*“. * Az *Y* az elején, Thomas szerint, csak „fantaisie graphique, sans réalité phonétique“. A legrégebbi franczia forma: *Iolenz*, a declinatóban *Iolent*; valamivel újabb: *Iolanz*, *Iolans*, a declinatóban *Iolant*, *Ioland*; utóbb a szövé-

* A *d* kiesésére nézve v. ö. lat. crudelis — fr. cruel, sudor — sueur, credere — croire, radere — rayer, tradere — trahir etc. Szerk.

get nőneműre változtatták egy *e* hozzátoldásával; de ez újabbnak, mert a XVII. század végén Chastelain kanonok még *Ste Yolande*-ot ír, nem *Yolande*-ot. — A mi a névnapot illeti, Thomas nem hiszi, hogy a jelenlegi francia naptárakban előfordulna (én sem találtam). Nincs ily nevű szent, csak két vagy három *bienheureuses* (boldog); ezek egyikét Sainte-nek nevezi az említett Chastelain kanonok az ő *Vocabulaire hagiologique* című munkájában, melyet Ménage Dictionnaire etymologique-ja (1694) lenyomatott. Ez egy Vienne-i grófnak a leánya volt Dauphinéban s a nevenapját december 17-én tartották.

É válasz, melyért küldője fogadja itt is köszönetemet, teljesen földeriti az ő *Idolindis* és a mai *Jolán* név közti kapcsolat. Még csak egy kérdést vetek fel. Vajjon a gümörmegeyi *Jólész* kisközség nem a régi *Yoles* keresztnévtől kapta-e a nevét? Erre historikusaink adhatnak választ.

SZILY KÁLMÁN.

SZÓLÁS-MAGYARÁZATOK.

Bús és családja. Horger Antal, Trencsény Károly és Sztrokay Lajos már régebben kimutatták (Nyelvőr 31:523, 577; 32:234), hogy *bús* és származékai nemcsak szomorúságot jelentenek, hanem haragot, elszántságot is. A következőkben a múlt század első felének költőiből szemeltem ki a példáknak egy sorozatát, melyből kitűnik, hogy az indulat mennyi minden árnyalatának kifejezésére alkalmazták. Az alább idézett költőkön kívül a korabeli irodalomból is úgy látszik, hogy a *bús*, *búsult* stb. a költőknek akkoriban divatos és nagyon kedvelt kifejezése volt s azért ruháztak rá annyiféle jelentést. A múlt század második felében aránytalanul ritkább ennek a szónak illetéféle alkalmazása. Az idézetek Berzsenyiből (Toldi kiad. 1864), Vörösmarty Zalán futásából (1. kiad. 1825), Kölcseyből (Mind. Munk. 3. kiad. Franklin, 1886., I. köt.) valók.

Haragos, bosszús, fölgerjedt, dühös, dühödt, bösz, ádáz; viharos, háborgó: Mindent ront ... mint ... Afrika *Búsult tigrise*, a midőn Ordit kölykeiért ... (Berzs. 74:13. sor fölülről); — ... *bús Aeolus* éktelen Barlangja torkát ... Feltárja (Berzs. 96:8. s. alulról); — Forr a világ *bús tengere*, ó magyar! (Berzs. 98:12. s. al.); — De jó rettenetes *bújában* ... Gyors Huba (Zalán f. 27:4. s. al.); — ... haragos szeme *bús szikrája* (Zalán f. 61:10. s. föl.); — ... *megbúsult népe* Izácsnak Ellene jó haragos szájából ordítva boszúját (Zalán f. 71:1. s. föl.); — ... a' *búsmérges atyát*, a' mint rohan ellene ... megsérti (Zalán f. 74:8. s. al.); — Mérges oroszlánként ordít a' *bús Görög* (Zalán f. 81:10. s. föl.); — ... *megbúsult* hős lelke kiválla belőle (Zalán f. 81:11. s. al.); ... mint a' ... Szikrázó villám, látszott *bús lángja* szemének (Zalán f. 178:15. s. al.); — a' bátor hős, *megbúsult lelke* tüzelvén, Csapdosa szerte (Zalán f. 223:6. s. al.); — *Bús zivatar* kél (Zalán f. 26:11. s. föl.); — ... a' *bús habokon* ordító fergeteg űzi (Zalán f. 28:1. s. al.); — Felborzad a *búsult vitéz* (Kölcsey 139:9. s. föl.); — Kard csak a *búsult vitéznek* (Kölcsey 152:6. s. al.).

Iszonyatos, borzalmas: . . . ti az éjjelnek *bús rémei* (Zalán f. 47:15. s. al.); — . . . nem merete bevárni . . . a' *bús Villámló szemeket* (Zalán f. 238:8. s. al.).

Komor, gyászos, sötét: *Búsan* folynak alá barnás felhői (Zalán f. 71:1. s. al.): — Itt a' *bús rengeteg*, ott a' Kormos agyú sziklák. (Zalán f. 143:14. s. al.); — *Bús vihar* kél, duzzad a hab . . . *Bús vihar zúg*, harsog a hab . . . (Kölcsey 121, 122); — *Jön búsan az éjjel*, orczája borong . . . *Búsabb lesz az éjjel*, orczája borong (Kölcsey 134); — *Bús az éj* sötét leplébe (Kölcsey 147:8. s. al.); — S villám tüze gyúl *Bús fátklyavilágul* (Kölcsey 160).

Vészes, vészthozó, vésztyjósító, halálos: Szörnyű láng szemeik, mint egy *bús üstökös*, égtek (Zalán f. 126:1. s. al.); — S messziünnen . . . Fejérlik a *bús lobogó* (a tatáré t. i.) . . . Közelget a *bús lobogó* (Kölcsey 137:1. s. al., 140:12. s. föl.); — S rátolongó ellenére Készít még egy *bús csapást* (Kölcsey 151:13. s. al.).

Elszánt, harcra kész, hősies; marcsona: Vi egyedül a' *bús hölgy*, fényes aczállal (Zalán f. 66:5. s. föl.); — Akkoron *elbúsúlva* rohant neki Spártai Hermes, Nyakszirton ragadá . . . (Zalán f. 164:14. s. al.); — . . . a' *búsult dalák'* harczát nem mondom el (Zalán f. 208:5. s. al.); — Mért lángol a *búsult vitéz?* Harczot nem szerettek (Kölcsey 114:1. s. föl.); — Ide tartozik a Hymnusnak ösmert sora is: Nyögte Mátyás *bús hadát* stb.

Nehéz, súlyos, nyomasztó: Nem rabbérbe emelt *bús buzogányt* kéze (Berzs. 74:20. s. föl.); — Engem hajt e rüt idegen Szolgálni *bús igába* (Kölcsey 139:7. s. föl.).

Csüggedt, remegő, megrémült: . . . mond a' *bús hölgynek*, lelkét hogy erőre vihesse (Zalán f. 82:7. s. föl.); — . . . neki vitte veszélyes Fegyvereit, 's a' közbe szorult *bús népet* emészté (Zala f. 169:4. s. al.).

Aranyánál már mint régiességet találjuk, *haragra lobban értelem*: Kin a várkapitány szörnyen *neki búsul*: „Hát így kell az esküt megszegnetek rütl? . . .“ (Losonczy, 69. vsz.). Mint például Ilosvai Toldijában: Ezt hogy hallá király, rajta *megbúsula* (221. sor.). Te Felsőged ezen semmit *ne búsuljon* (225) = ne bosszankodjék. De a Fülemile következő soraiban: „Pál azonban bosszút forral . . . Megy panaszra, bírót *búsit*“ a nép mai nyelvszokásában is még élő jelentést találjuk: *alkalmatlankodik, terhel* vkit vmivel, *kéréssel háborgat* (MTsz. Bihar, Szatmár, Székelyföld): *Azért búsittanám*: arra kérném. *Búsittanám* . . . egy markocska lisztétt. Engedelmet kérek, egy kevés *búsittására* jöttem. Ez a jelentés is elég régi lehet már, mert egy nálam levő (1750-ből való), vasmegyei jobbágyok folyamodása így kezdődik: „Ezen alazatos es nagyon könyörgő Supplicationkkal az nagy szegenység [miatt] kentelenítettünk az T.ktes Urunkat *búsítani*, es Kegyeségehez folya[modni] . . .“ Egy kevés utánjárással, hiszem, még jóval meg lehetne szaporítani ezeket a példákat. Kiegészítésül még e néhány szótári adat: Irrito, Ingerlem, bosszszontom, *búsitom* (Wagner Phras. 714). *Bús tenger*. Mare fluctibus jactatum commotum, agitatum (Faludiból idézi Kresznerics). *Búsít*: Molestat, Taedium parit alicui quopiam labore (Kassai Szókönyv).

ADATOK NYELVÜNK FEJLŐDÉSÉHEZ.

Ábrándulni. Ez ige nem él egymagában s úgy látszik nem is élt soha; a *ki-* igekötőhöz forrva jött a világra 1840 körül. Először Széchenyi 1842-iki akadémiai beszédében találom: „korántsem *ábrándult ki* még“; „a józan, a *kiábrándult* felfogás“; „még *ki nem ábrándult* kedélyek“. (Akad. Évk. 6:72, 75). Széchenyi különben is gyakran függeszti az *-ul* igeképzőt főnévhez: *elszigeetül, elhomokul, fenekül, kihagyalmazul, kivilágul* stb. — A *kiábrándul* szótárilag Fog. 1845; ikerpárja: a *kiábrándít* csak 1854-ben (Ball.) kerül szótárba.

Alagút. Eleinte (1839-ben, Századunk 613) *ítalagnak* is nevezik; Kossuthnál (1841. P. Hirl. 85) *tölcserút*, bizonyára azért, mert „tunnel“ angolul tölcserút is tesz. Még 1846-ban is váltakozik az *alúttal*, noha Kunoss már 1835-ben ajánlja az *alagút* szót (Gyal. 111).

Asztaltárs. A „convictor“ Cal.-nál (1586), *asztalos-társ*; a „tischgenosse“ Márt.-nál (1803) *ebédlő-társ*, T. Zs. (1838) *evőtárs*; Ball.-nál (1843) *ebédtárs*; 1854-ben: *éttárs*; Nagy János Hierolexiconában: *asztaltárs*. Ez utóbbi egy kézi szótárunkban sincs, noha gyakran hallani a közbeszédben is.

Bajor. E népet Sándor István 1793-ban (Külf. utazó magyar lev. 221) *bábornak* nevezi: „Passzávnak, melly immár *Bábor* kerületben fekszik, igen romántzos fekvése vagon“. — A Mondolat még 1813-ban is rosszalja, hogy a régi *bavarus* helyett *bajort* kezdenek mondani.

Becsületszó. Sem a Nyelvtört. Szótárban, sem Kresznericsnél. — Az „ehrenwort“ Mártonnál (1803): „szóadás, ígéret, fogadás“. Ugyanő nála (1823) megvan már a *becsületszó*, de nem a mai értelmében, hanem mint megbecsülő vagy megtisztelő szó: *wort der achtung*. — A közbeszédben, úgy látszik csak „a szavamat vagy parolámat (olasz parola am. szó) adom“ járta, s minthogy ezt rendszeren kézzsoritás követi, ez úton keletkezett a „parolázni“ ige. — A *becsületszó*, mai értelmében, 1835-ben Kunossnál (Gyalulát) és Tud. társ. Zsebsz.

Belépti jegy. Mártonnál (1803) „billet“: paléta, bémenő levélke p. o. a játékszínbe“; (uo.) „abonniren“: bejáró palétát váltani a játékszínbe. — De már 1833-ban (Társalk. 69): Peter Fischer a pesti redoute bérlője *Belépti jegyeket* nyomtatott. — Némelyek azt hiszik, hogy ez rossz szó, mert nincs „belépt“ főnév. De hiszen akkor térti jegy, térti bevény, Dunamenti község, Tiszamenti utazás is rossz volna. (Vö. Nyr. 25:451).

Bibornok. „*Biboros érsek* olyan érsek (p. a poseni), a kinek, noha nem *hibornok*, joga van *hibort* viselni“. (Schlauch Lőrinc szóbeli közlése 1902. május 8-án).

Csalogány. E szót Kazinczy 1784-ben (Lev. 1:61) talán nem is közvetlenül a *csalogatni* igéből csinálta, hanem a népies (?) *csalogányt* módosította és ruházta föl más értelemmel. Pák Dienes szerint

ugyanis (Vad. tud. 2:199) *csalokány* am. *csalóka*, a mivel a madarások a madarakat lépre csalogatják. — Vajjon hallani-e ezt a *csalokányt* most is valamely vidéken?

Csempészet. Császár Ferencz 1835 (Társalk. 69): *contrabando*. — Sándor Istvánnál (Külf. utazó magy. levelei, 372): „*alattomban való kereskedés*“; Mártonnál (1803) a „*schleichhändler*“ szónál: *loppal kereskedő*.

Díszőrség. Az „*ehrenwache*“ Mártonnál (1803): „*pompa-strázsa, pompa-őrálló*“; ugyanó nála (1823): „*becsületbeli őr, rangőr*“; s végre 1835-ben (Tud. Társ. Zsebsz.): *díszőrség*, de azért még 1842-ben is (Pest. Hirl. 251): „*tiszteleti őrség*“.

Egyetemi nyilvános rendes tanár 1829-ben még így: „A Tudományos mindenesség közönséges és rend szerint való oktatója“. (Vö. Schuster, Gyógysz. Ért. 93). Sz. K.

A MAGYARORSZÁGI LATINSÁG SZÓTÁRÁHOZ.

1. Borsod vármegye történetéhez gyűjtögetvén az adatokat, a vármegyei régi protocollumokban erre a furcsa kifejezésre bukkan-
tam: *loca postirungalia* s nagy betűvel is: *Postirungalia* (1710:XVI. köt. 418. l., 1711:XVI. k. 637, 645, 652, 653, 659. stb. l.). A különös jelző első tekintetre érthetetlennek tűnt fel előttem; utána néztem tehát Bartal *Glossariumá*-ban, hol az 506. lapon a következő czimszóra nyitottam:

„*Posterungalis*, e, a lat. *posteri* in extrema novissima acie degens; *utó-, hátvédben levő*. Arch. Rák. IX.623: elromolván a *Posterungalis* hadaknak mind lovaik s mind penig magok a nyugtatlanság miatt“.

Ez a szómagyarázat a fentebb idéztem kifejezéssel sehogy sem egyeztethető össze. Mert ha lehet is szó hátvédről, a mikor katonaságról beszélünk, de falyaknál, helységeknel? Később azután rátaláltam e szó egy másik változatára is: *militia postirungizans in oppido Miskolcz* (1711:XVI.665) s rögtön világos lett előttem jelentése. Nem egyéb e szó, mint a német *Postirung*-ból csinált latin szó s e szerint a mai elszállásolás fogalomnak volt a technikus terminusa. A vármegye egyes városokra és helységekre rárótta, hogy a területén áttelelő ezred mely kompániáit tartoznak befogadni; ezek voltak a *loca postirungalia*. Később, a szatmári békekötés után már erre más műszo van: *militia inquantirizata* (1712:XVI.1031.)

Még jobban megvilágosítja ezt a szót magyaros képzésű egyértékese, melyre az 1712-iki szolgabírói számadások közt akadtam: „az Miskolczon *Postirungozó* Militiának lovai számára elhordatot árpájának az árrában attam fl. Ung. 51.60“ (Protoc. XVII.455).

E szerint a *postirungalis*-nak semmi köze sincs a classikus *posteri* szóhoz; hanem világosan németből képzett katonai műszo volt, s a Rákóczi-forradalom után csakhamar kiesett a használatból.

BOROVSKY SAMU.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.*

1. *Szily Kálmán*: Ellentétre alapított analogia (1904. okt. 3-án). Ismeretes, hogy a ható igékhez semmiféle igeképző már nem járulhat s névszóképző is csak igen megválogatva. Ez utóbbiak közül legtermékenyebb képzőjük egyfelől az -ó, -ő; másfelől az -atlan, -ellen. Főolvasó csupán a codexirodalomból 101 -hatatlan, -hetetlen képzőjü melléknevet jegyzett ki, pl. *alhatatlan* (Münch.) *alíthatatlan* (Marg.) stb. Kimutatja másfelől azt is, hogy a ható igékhez az -at, -et főnévképző sohasem járul s a mennyire nyelvemlékeink visszanyúlnak, nem is járult soha. Hogy van már most az, hogy a *láthatatos* melléknév mégis megvan a Tihanyi-codexben, a *tűrhetetes* Pázmánynál s az *állhatatos* még ma is él, holott *láthatat*, *tűrhetet* stb. főneveink sohasem voltak?

Az efféle melléknév-párok, mint *áhitatos-áhitatlan*, *ismeretes-ismeretlen* stb. oly gyakoriak nyelvünkben, hogy a mint az ikrek egyikét halljuk, rögtön eszünkbe jut a másik is, sőt még akkor is keressük a hozzávaló párt, mikor voltaképen nincs is párja. Nyilvánvaló pl., hogy a Tihanyi-codex írója a *láthatatlannak* kereste az ellentétét s önkénytelenül is a *láthatatos* ötlött agyába. Így keletkezett a *tűrhetetlen* ellentétéképen a *tűrhetetesség*, az *ártatlan* ellentéteséül az *ártatos*, a szabályos képzésű *állhatatlan*-ból a rendellenes *állhatatos* stb.

Ugyanígy lett a főnévből szabályszerűen képzett *alkalmatlan* ellentétese az *alkalmatos*, a *szemérmetlen*-é a *szemérmetes* stb. A *világtalan világ* (megvan Zrinyinél) ellentéteséül keletkezhetett a nép nyelvében a *világotos világ*, az „épinséggel meghatározott“ kifejezésére.

Az említett jelenségeket mind csak analógia útján magyarázhatjuk, a mely a szavak keletkezésében olyan nagy szerepet játszik, de nem a *hasonlóságra* alapított, közönséges analogia, hanem éppen ellenkezőleg, az *ellentétre* alapított analógia útján. (Egész terjedelmében Akad. Ért. 15:498).

2. *Gyomlay Gyula*: A Szent István-féle görög adománylevél eddig megfejtetlen szaváról (1904. október 24-én). A főolvasó a Szent István-féle veszprémvölgyi donatió szövegének egy eddig megfejtetlen szavával, a „melekdisz“ szóval foglalkozik, mely az oklevél 9. sorában (szószerinti fordításban) így fordul elő: „és Patadiban a Melekdisz szőlőműves egy...“ Az eddigi magyarázók a „melekdisz“ szót — a görög „meli, melissza“ szavakra gondolva — méhésznek fordították, a mi már csak azért sem lehet helyes, mert „melekdisz“

* E rovatban röviden ismertetni fogjuk az Akadémiában tartott nyelvtudományi felolvasásokat. Szerk.

alakú görög szó nincsen. A most megjelenő Magyar Oklevél-Szótár egy adata nagyon valószínűvé teszi, hogy a „melekdisz“ tulajdonnév, a szőlőműves neve. Egy pannonhalmi, 1240 körül kelt oklevélben ugyanis a Melegd szó mint tulajdonnév fordul elő, még pedig épen mint szőlőművesnek a neve, talán mivel a hegy meleg (déli) oldalát művelte. Számba véve, már most, hogy a görög nominatívus jele csak a *-sz* lehet s hogy Árpád-kori okleveleinkben sűrűn előfordul a *-di* képző, a fölolvasó szerint „Melekdisz“ Szent István-kori alakja Melegdi volt. (Egész terjedelmében Akad. Ért. 15:504).

3. *Melich János*: A hétnek és napjainak neveiről. (1904. nov. 21.) Az értekezés két főrészből áll: az első részben azt kutatja a fölolvasó, hogy honnan valók a szláv nyelveknek a hét napjaira vonatkozó elnevezései. Az eddigi fölfogás az volt, hogy a németek, még pedig az osztrák-bajor németek ismertették meg a héttel s napjainak neveivel a dunántúli szlovéneket. Ezekről vette át Cyrill és Method a kifejezéseket a maga keresztyén terminológiájába s ezzel az egyházi szláv nyelvvel terjedtek el a görök-keleti szlávoknál is. A fölolvasó azt bizonyítja, hogy a szlovéneket nem a németek ismertették meg a héttel és napjainak nevével; bizonyításában hivatkozik arra, hogy igaz ugyan, hogy az osztrák-bajorban Mittwoch — a hét közepe — a dies Mercurii neve s igaz, hogy szlávul is *sreda*-nak hívják, azonban a német fölfogás szerint a csütörtök a hétnek ötödik napja (Pfnztag), míg a szlávban a csütörtök a negyedik nap. Ellene szól a német tanításnak az is, hogy a szlovénban és az öszszes római katolikus szláv nyelvekben „sobota“ a szombat neve, tehát *m* nélkül van, az osztrák-bajorságban azonban „Samstag“, *m*-mel; e két alakot egymásból származtatni nem lehet. A róm. katolikus szláv „sobota“ olasz eredetű szó, (vö. ol. sabato) s ugyaninnen való a „sreda“ is, mert ezt a napot az olaszban is „media hebdomas“-nak, „mezzedima“-nak mondják; a raetorománban „mezemma“ s a kihalt velgiani nyelvből: „missedma“. E két adat azt vallja, hogy a róm. kath. szlávok az olaszból vették a hét napjainak nevét, a mit azonfölül az is támogat, hogy a friauli nyelvben a hétfőnek „prindi“ a neve (= első nap) s a szlávban is a hétfőtől való számítás érvényesül, mikor a csütörtök negyedik nap.

Mikor Cyrill és Method Magyarországra jött, magukkal görög alapon készült terminológiát hoztak; náluk a péntek neve „paraskevgji“, a szerdáié „csetvrtok“, ez pedig görögből való fordítás, illetve kölcsönzés. Cyrill és Method a róm. kath. terminológiából vették át a hét napjainak neveit, a mikor Magyarországra jöttek, s tanítványaik, kivándorolva, máshol is elterjesztették a róm. katolikus neveket.

Az értekezés második részében a fölolvasó átkutatja a magyar nyelvben a hétnek és napjainak neveit. Fejtegetéseinek az az eredménye, hogy a magyarság, mai hazájába jöve, ismerte a „het“-et, s a ma meglevő nevekből honfoglalás előtti a „szombat“ (görög-keleti szláv) s a „vasárnap“. A vasárnapról külön is megjegyzi, hogy a pogánykorból reánk maradt elnevezés, a mit onnan is lehet gyanítani, hogy már Szent László törvényei megtiltják, hogy vasárnapon vásárt

tartsanak, már pedig a keresztyén magyarnak csak azt kellett megtiltani, a mit a pogány magyar megtett.

Emellett bizonyít az is, hogy vannak török nyelvek is, a melyek „vásárnapnak“ hívják a vasárnapot.

A többi nevek, a milyen *szerda*, *csütörtök*, *péntek*, róm. kath. szlávásgból valók (dunántúli szlovénból), a *kedd* ugyanonnan fordítás, a *hétfő* neve pedig szláv fölfogást tükröztet (prindi, prvi dan). Ezután egyéb ilyen elnevezéseket vizsgált, mint pl, *esztennap* (hét), *virághét*, *csonka hét*, *böved este* stb., a melyek legtöbbjéről kiderítette, hogy szláv fölfogással egyező kitételek. (Egész terjedelmében Nyelvt. Közl. 34:249.)

GOMBOCZ ZOLTÁN.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

1903. október havában következő Felhívás jelent meg a napilapokban s nov. 15-én a „Magyar Nyelvőr“ hasábjain:

FELHÍVÁS

Nyelvtudományi Társaság alapítására.

Minden nemzetnek féltett kincse és védő pajza a nyelve. Nekünk is, magyaroknak, hazafias kötelességünk, hogy vállvetve munkáljunk nyelvünk erejének és fényének gyarapításán, hogy megóvjuk a külső természetestől s a belső romlástól, hogy napfényre hozzuk kincseit az évszázadok irodalmából és népünk öröklött hagyományából. Nyelvünk megőrizte a magyar nép összefoglalózásainak és fejlődő művelődésének emlékeit, azonkívül föltárja a népléleknek számtalan jellemző vonását. Mindezeket a kincseket kiaknázni s a nemzeti művelődés javára értékesíteni csak közös törekvéssel s csak nemzedékek munkájával sikerülhet.

Minden tudománynak — sőt minden segédtudománynak — van nálunk messze kiterjedő társas szervezete, csak a magyar nyelvnek nincs, a mely mindnyájunkat leginkább érdekel. Pedig a magyar nyelvtudománynak már dicső multja van, vannak hosszú időre terjedő hagyományai, küzdelmei, diadalai. Ez a tudomány mind tárgyával, mind eddigi eredményeivel érdemet szerzett rá, hogy szabadon működő, állandó és széleskörű társulással szolgáljuk további fejlődését.

Az Akadémia, mely első sorban nyelvművelő társaság volt, tevékenységét — éppen a nemzet tudományos művelődése érdekében — kiterjesztette valamennyi tudományszakra s azért nem fordíthat annyi gondot minden szaknak részleteire és előkészítő munkálataira, mint a hogy külön ily czélokra alakult tudományos egyesületek tehetik. A Kisfaludy-Társaság nagy munkásságot fejt ki népköltésünk gyűjtésében, de ebben nem nyelvtudományi, hanem esztetikai szempontok vezérik. Annak a társaságnak ellenben, a melynek megalkotásáról van szó, az lesz a föladata, hogy magát a társadalmat hívja segítségül, kizárólag a nyelvtudományi törekvések előmozdítására.

Azt akarjuk, hogy mindenki hozzáférhessen s a maga módja szerint hozzájárulhasson a nyelvtudomány és nyelvművelés munkájához, hogy közös igyekezettel megmentsük nyelvünk lappangó és veszni indult kincseit. E végre elhatároztuk, hogy lelkes közönségünk támogatásával megalakítjuk a magyar *Nyelvtudományi Társaságot*. Ezzel olyan intézmény alapjait rakjuk le, mely felölhet mindent, a mi a magyar nyelvnek történetével, szellemével és tudományos megismerésével kapcsolatos.

Társaságunknak az lesz a törekvése, hogy lehetőleg kielégítse minden művelt magyar embernek nyelvünk iránt való érdeklődését s hogy mindenkinek

irányt adjon s utat mutasson, hogyan lehet segítségünkre nyelvünk és nyelvészetünk művelésében. Közre fogunk működni régebb s újabb irodalmi szókincsünk összegyűjtésében, gyűjteni fogjuk valamennyi magyar vidék tájszavait, helyneveit, szólásait, közmondásait, nyelvtani és stilusbeli sajátosságait és népköltését. Mihelyt erőnk engedi, ki fogunk adni ilyen tartalmú monographiákat, nyelvjárás, nyelvtörténeti és szófajti értekezéseket és népszerű nyelvészeti munkákat. A gyűjtéseket mind szélesebb alapon s folyvást fejlődő munkaosztással kívánjuk szervezni s a gyűjtőket erőnkhez képest erkölcsi és anyagi támogatásban részesíteni.

Jól tudjuk, hogy nem oldhatunk meg mindent, a mit célunkul kitűzünk, de mi s a kik közénk állanak, dolgozni és küzdeni fogunk, hogy azok, a kik utánunk jönnek, hathatósabb eszközökkel megvalósíthassák céljainkat. Társaságunk már kezdettől fogva mindent el fog követni, hogy nemzeti nyelvünk tárházát mennél tökéletesebbé tegye, s hogy a mi jót és szépet alkotott népünk nyelve, s a mi jóval és széppel megajándékozták nyelvünket nagy íróművészeink: az feledésbe ne vesszen, el ne romoljon, hanem neveljen és gyönyörködtessen bennünket nemzedékről nemzedékre!

Úgy tervezzük, hogy társaságunknak tagja lehet mindenki, a ki *tagsági díj fejében évi tíz koronát*, vagy alapítványkép egyszer s mindenkorra legalább *200 koronát* fizet. Ennek fejében kapják a tagok a Magyar Tud. Akadémia megbízásából kiadott *Magyar Nyelvört*, a társaság kiadványait pedig kedvezményes áron.

A kik hajlandók tagjaink sorába állni, közöljék szándékukat akármelyik alulírottal, vagy pedig a „Magyar Nyelvör“ szerkesztőségével. Mihelyt kellő jelentkezés érkezik, megtartjuk alakuló gyűlésünket. Aláírva: Ásbóth Oszkár, Balassa József, Bánóczy József, Beöthy Zsolt, Csengeri János, Frecskay János, Gombocz Zoltán, Gyomlay Gyula, Gyulai Pál, Heinrich Gusztáv, Herman Ottó, Joannovics György, Katona Lajos, Kunos Ignác, gr. Kuun Géza, Melich János, Munkácsi Bernát, Négyesy László, Petz Gedeon, Riedl Frigyes, dr. Sebestyén Gyula, Simonyi Zsigmond, Széchy Károly, Szilády Aron, Szily Kálmán, dr. Szinnyi József, P. Thewrewk Emil, Tolnai Vilmos, Vikár Béla, Zolnai Gyula.

I.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1903. december hó 19-én tartott

alakuló közgyűlésének jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Adler Zseni, Ascher István, Balassa József, Bánóczy József, Beöthy Zsolt, dr. Csapodi István, dr. Czövek Lajos, Erődi Béla, Frecskay János, dr. Frenkel Bertalan, Gombássy Imre, Grexa János, Gyomlay Gyula, Joannovics György, Kéki Lajos, Kiss Olga, Kiss Teréz, dr. Kunos Ignác, Loisch János, Melich János, Möricz Zsigmond, Munkácsi Bernát, Négyesy László, Pápay József, Petz Gedeon, Perényi Adolf, Prónai Antal, dr. Rátz István, Rubinyi Mózes, Schack Béla, Schmidt József, Schulek Géza, dr. Sebestyén Gyula, Simonyi Zsigmond, Szigeti József, Szily Kálmán, Szinnyi József, Tolnai Vilmos, dr. Varga Bálint, Vargha Ilona, Vikár Béla, Zolnai Gyula, Zuckmann Recha.

1. Szily Kálmán, az előkészítő bizottság (Herman Ottó, Melich János, dr. Sebestyén Gyula, Simonyi Zsigmond, ifj. Szinnyi József) nevében üdvözlő a megjelenteket s a következők előterjesztést teszi:

Tisztelt Közgyűlés! A meghívót, melyet a gyűlésre kapni méltóztatott s talán a napilapokban is olvastak, a tervezett Magyar Nyelvtudományi Társaság „előkészítő bizottsága“ bocsátotta ki és küldötte szét. Mint e bizottság egyik tagja s fájdalom, egyik legidősebb tagja, szabadjon e díszes helyet, főleg az utóbbi jogcímen elfoglalnom s a hívásunkra megjelenteket szívünkől üdvözölve, összevetelünk tárgyát röviden előadnom.

Engedjék meg, hogy mindenekelőtt a Magyar Nyelvtudományi Társaság eddigi történetét — különönsnek tetszhetik, hogy még meg sincs s már is van története — elmondhassam.

Két évvel ezelőtt egy magánköri értekezleten több szaktársunk azt indítványozta, alakítsunk egy új társaságot népnyelvi s népköltészeti adatok gyűjtésére s a magyar nyelvjárások tanulmányozására. A megindult eszmecseréből kitént, hogy az indítványozók úgy képzelik a társaság fennállhatását, hogy az állam s az Akadémia anyagi segélyben fogja majd részesíteni. Többen voltak az említett értekezleten, kik az ilyen szándék ellen erélyesen felszólaltunk. Szégyenletesnek tartottuk volna, hogy itt Magyarországon a magyar nyelv művelésére alakult társaság összekéreggetett segélyekből éldegéljen. Az én meggyőződésem szerint az olyan társaságnak, mely nem a társadalom talajából nő fel, nincs létjogosultsága. Ilyen társaságra a magyar nyelvtudományaknak tényleg nincs szüksége.

Herman Ottó több munkájában csodálattal szól a magyar gazdálkodók, pásztorok, halászok rendkívül finom megfigyeléseiről a természeti jelenségek körében. Emberektől, kiknek fogalmuk sincs zoológiáról, biológiáról, oly helyes és oly finom észrevételeket hallott a madarak, a halak életmódjáról, a melyek bármely zoológusnak is becsületére váltak volna. Ilyesmit tapasztalunk a nyelvi jelenségek, a nyelvtények megfigyelése körül is. Bizonyára mindegyikünk tapasztalta már, hogy társaságban, mikor a beszélgetés nyelvi kérdésekre terelődik, sokszor mily meglepően helyes, mily finom észrevételeket hallunk olyan laikusoktól, kiknek nyelvtörténetről, összehasonlító nyelvészetről, phonetikáról sejtelmük sincs. Szinte sajnálja az ember, hogy ugyanaz, a ki az imént ama helyes, finom észrevételeket tette, nem marad tovább is megfigyeléseinél, hanem áttéveszt a magyarázat, a szófejtés terére és egyszerre a legbadarabb, a legdélbábosabb állításokat kockáztatja meg. Egyfelől éles megfigyelő tehetség, másfelől teljes járatlanság a magyar nyelvtudomány legelemiebb eredményeinek ismeretében.

Az első tulajdonságot nyelvtudományunk érdekében fölhasználni, a másodiktól pedig lassanként leszoktatni a közönséget — ez legyen a Magyar Nyelvtudományi Társaság főczélja. Keltsük föl a közönségben az érdeklődést a magyar nyelvtudomány eredményei iránt, tárjuk fel előtte ez eredményeket népszerű nyelven s vonjuk bele az ő romlatlan nyelvérzékét, finom megfigyelő képességét a nyelvművelés munkájába. Új, eddig nyugvó erőket csatolhatunk így a magunkéhoz. Ezekből válnak azután, minthogy a nép között élnek, nyelvén beszélni tudnak, igazi jó gyűjtők a tájszókra s a nyelvjárások leírására. Eleven érintkezést kell létesítenünk a szaktudomány és a romlatlan nyelvérzék emberei között, s ezt csakis az egyesülés, a társulás útján érhetjük el. Ez legyen, ismétlem, a Magyar Nyelvtudományi Társaság főczélja.

A Fölbívás, mely harminczek aláírásával a napilapokban és a Nyelvörben megjelent, ezt a célt tűzte a Társaság elé. Szolgálni akarja a közönséget, remélve, hogy a közönség viszont támogatni fogja törekvéseit. Fogja-e támogatni? El fogja-e a Társaság találni azt a hangot, melyen a közönséghez szólnia kell s fog-e szava bizalmat kelteni? Ezt a jövő fogja megmutatni. Egy azonban már most is bizonyos. Nem szabad hangos phrasisokkal a hazafiságra, az áldozatkészségre appellálni. Társaságunkat a *do, ut des* elvére kell alapítanunk. Ez az egyetlen egészséges alap — mint már Széchenyi megmondotta — melyre társaságot állítani lehet. A tagdíjért egyértékű olvasmányt kell adni a közönség kezébe. Polyóirat nélkül, ha csak már a multból nincs elegendő vagyona, egy társaság sem folytathat sikeres működést.

A M. Nyelvtudományi Társaságnak is kell tehát, mielőtt ereje engedi, folyóiratot indítani. Most, mikor még csak száz vagy százötven tagja van, nem teheti ugyan, de azért most se kívánjon a közönségtől áldozatot. Adja a tagdíjért, csereértékül, a Magyar Nyelvört, melynek programja sokban különbözik ugyan a miénktől, de mégis legközelebb áll hozzá. Ideiglenes intézkedés ez, mely nyomban megszűnhetik, mielőtt Társaságunknak 5—600 tagja lesz.

Bizalommal fordulok, t. Uraim, Önökhöz, kik az előkészítő bizottság meghívására szívesek voltak megjelenésükkel érdeklődésüket tanúsítani. Legyenek a Társaság ügyének szószólói ismerőseik körében s igekezzenek mentül többeket megnyerni törekvéseink támogatására.

Ennek reményében a közgyűlést megnyitottam nyilvánítom.

2. A megnyitó beszéd után a közgyűlés egyhangúlag kijelenti, hogy mint Magyar Nyelvtudományi Társaság meg akar alakulni; az előkészítő bizottságtól előterjesztett alapszabálytervezetet megvitatja s az így szerkesztett alapszabályokat helybenhagyásra a m. kir. belügyminiszterhez fölterjeszti.

3. A közgyűlés elnökévé megválasztja Szily Kálmánt, jegyzökké pedig Melich Jánost, az előkészítő bizottság jegyzőjét és Tolnai Vilmost.

4. Az elnök erre előterjeszti az eddig jelentkezettek névsorát :

a) *Alapító tagok*: Gyulai Pál, Joannovics György, Gr. Kuun Géza, Szöcs Ferencz, Wodianer Arthúr (5).

b) *rendes tagok*: Ágner Lajos, Ásbóth Oszkár, Ascher István, Balassa József, Balogh Péter, Bán Aladár, Bánóczy József, Benő Béla, Beöthy Zsolt, Berde István, Borbás Vincze, Borsody József, Csapodi István dr., Csengeri János, Csokán Pál, Dr. Czövek Lajos, Czvetkovits Jenő, Darvas Adolf, Erdélyi Lajos, Erdős Dezső, Erődi Béla, Farkas Sándor, Fejér Gábor, Fenyvessy Adolf, Forrai Soma, Frecskay János, Frenkel Bertalan, Gárdonyi Géza, Gärtner Henrik, Gellén Endre, Gerencsér István, Gombássy Imre, Gombocz Zoltán, Gregorovits Antal, Grexa János, Gröger Rezső, Gyomlay Gyula, György Lajos, Hamvai Ferencz, Hegedűs János, Heinrich Gusztáv, Herman Ottó, Heves Kornél, Horger Antal, Jacobi Gyula, Kállay Bertalan, Kulesár Elek, Kalmár Miksa, Dr. Karácsonyi János, Kardos Albert, Károlyi Árpád, Kéki Lajos, Kiss Ernő, Katona Lajos, Klempa Lajos, Kocsis Lénárd, Komáromy Lajos, Kónyi Manó, Korentsy Sándor, Kovács János, Könczöl József, Kúnos Ignác, Laczkó Antal, Latzkó Húgó, László Gábor, Ligeti Jenő, Loisch János, Lőfkovits Márton, Manninger Vilmos dr., Markos Albert, Maszák Húgó, Mátrai János, Melich János, Milhoffer Sándor, Moldovai Vilmos, Munkácsi Bernát, Nagy Gyula, Négyesy László, Paal Gyula, Pálfi Márton, Palmer Kálmán, Pap Illés, Pápay József, Perényi Adolf, Péter Lajos, Petz Gedeon, Plathy Adorján, Pongrácz Sándor, Prónai Antal, Radó Antal, Radó Vilmos, Ranschburg Viktor, Rátz István, Rhoussopoulos Rouszos, Riedl Frigyes, Rubinyi Mózes, Schack Béla, Scherer Lajos, Schmidt József, Schulek Géza, Sebestyén Gyula, Simonyi Zsigmond, Somogyi Béla, Szabó Sándor, Szalmay József, Széchy Károly, Széll Parkas, Széman István, Szendrey Zsigmond, Szigeti József, Szilády Áron, Szilasi Móric, Szily Kálmán, Szinnyei József, Szöts Gyula, Sztrokay Lajos, Thallóczy Lajos, P. Thewrewk Emil, Tolnai Vilmos, Tomka Emil, Török Ernő, Török István, Török László, Vajdafy Lehel, Varga Bálint, Varga Ignác, Dr. Varró István, Veress Ignác, Vértessy Dezső, Veszprémi Vilmos, Vikár Béla, Wiklund K. B., Zlinszky Aladár, Zolnai Gyula, Zuckmann Recha (135).

c) *pártoló tag*: Melis István.

5. A közgyűlés kijelenti, hogy mihelyt az alapszabályok helybenhagyása után a társaság végleg megalakul, a jelentkezetteket a M. Nyt. Társaság tagjainak tekinti.

6. A közgyűlés ezután pontonként megvitatja az alapszabálytervezetet.

7. A közgyűlés elhatározza, hogy a megerősített alapszabályok visszaérkezése után tartja meg a tisztválasztó közgyűlést.

8. Az elnök javaslatára a közgyűlés elhatározza, hogy az ügyek ideiglenes vezetését ismét az előkészítő bizottságra ruházza, mely magát Tolnai Vilmos közgyűlési jegyzővel hét tagra egészíti ki.

9. A beérkező pénzeket egyelőre a Magyar Nyelvőr szerkesztője veszi át és őrzi meg.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

(Névtelen levelekre nem válaszolunk.)

1. H. F. úrnak. *Ehhez* két *h*-val irandó, mert az *ez*-nek többi ragos alakjai sem írhatók így: *eből, enek, ere, etől* stb. *Épen* (eben, gerade) írható *pp*-vel is, különösen akkor, ha a másik *épen*-nel (unverletzt, unversehrt) netán összetéveszthető.

2. Sz. K. úr közli velünk, hogy „Bornemisza Mária Csetneken 1644. márczius végén irt levelét *Vizbányó hétfőről* keltezte“ (Tört. tár, 1885: 11) s azt kérdi: „miféle hétfő lehetett ez?“ A mátravidéki palóczok a husvét hetfőt, az e napon szokásos öntözködésről, „*vizbányó hétfő*“-nek nevezik ma is (M. Tájsz.), és 1644-ben husvét-hétfője csakugyan márczius végére (28-ikára) esett. Az Okl. Szt.-ban is (374) megvan, *vizbevetelő-hétfő* alakban. — Köszönjük Sz. K. úrnak az érdekes nyelvtörténeti adatot.

3. D. S. úrnak K. G.-nek („Az Ujság II.307:46“) tökéletes igaza van. *Itározottan* rossz és németes ez: „el van utazva“ e helyett: „elutazott“ vagy „úton van“. Jó nyelvérzékű az „el van utazva“ kifejezést csak az olyan emberre mondhatja, a ki az egész vagyonát elutazgatta: „mindene el van már annak utazva.“ Mondhatom: „a keze a forgójából ki van menve“, de nem mondhatom, hogy „az inas a szobából ki van menve“.

4. M. B. úrnak. A *teszszük* szóból, az Akadémia helyesírása szerint, az első *z* nem hagyható ki, mert a *mais* élő tőszókat (*tesz-*) minden igaz ok nélkül megcsontítani nem szabad.

5. F. J. úrnak. Így van jól: „*Még nem kész a kabátom*“. Ellenben: „*Még nincs kész a kabátom*“ nem helyesítható pongyoláskodás „*még nincs készen*“ helyett. Tisztogatják a csizmát. „No tiszta-e már?“ Nincs olyan csizma-tisztító még Budapesten sem, a ki erre azt felelné: „*Még nincs tiszta!*“

Kérdések olvasóinkhoz: 6. Széchenyi «Világ» czimű munkája 101. lapján (Munkái II. sorozat I. köt. 1904) ezt írja: «csuszamós angol nyereggre ült, azon *lavintani* nem tanult még meg s olyanokat zuhan a földre, hogy szintűgy csak porzik.» Vajjon honnan vehette Sz. ezt a furesa *lavintani* igét?

7. 1784 április 15-én írja Benkő József Kazinczynak (Kaz. Lev. 160) „A Hederá poeticának nálunk *repkény-fa* az ő neve, úgy tetszik, az egyéb fákra való felfolyásától avagy *repülésétől*. Mintegy két esztendővel hallottam először csiki székelyektől; de nem vettem bé mindjárt, vélvén, hogy tsak valami szegeletbéli szó; azután bé kellett vennem, ki tanulván, hogy Székely földünkön mindenfelé ismeretes nevezet, de mind az által nem minden embernél.“ — Székelyföldi olvasóinkat kérjük, járnának utána, vajjon ismeri-e még ma is a Székelység és hol? A MTSz.-ban nincs meg.

8. Kassai József az ő Magyar-Diák Szókönyve 1835-ben megjelent IV. Csomójában (327 l.) azt írja, hogy „a Duna mellékenn néhutt a' rebegő, selypes nyelvű emberről azt szokták mondani: *Soltonn vala (Soltini fuit)*“. Érdekes volna tudnunk, vajjon mondanak-e ilyesmit („Sóton vót“) a Duna-melléken ma is, mert e mondást Kassain kívül senki más nem jegyezte föl s így az nem is került bele sem CzF.-ba, sem a MTSz.-ba.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

I. KÖTET.

1905. FEBRUÁR.

2. SZÁM.

A mágnás-czim a magyarban.

Mai irodalmunkban, különösen hirlapjainkban, a főrangú családnevek írására nézve két különböző szokás tapasztalható.

Vannak, kik a mágnás-czimet a név elé írják, tehát így: *Herczeg Eszterházy Miklós, Gróf Apponyi Albert, Gróf Csáky Albinné, Bárány Bánffy Dezső* stb.

Vannak megint mások, kik a czimet a név után írják, tehát így: *Eszterházy Miklós herceg, Apponyi Albert gróf, Csáky Albinné grófné, Bánffy Dezsőné báróné* stb.

Melyik a jobb, melyik felel meg nyelvünk szellemének, vagy ha mind a kettő megfelel, mikor jó az egyik s mikor a másik?

E kérdést csak úgy dönthetjük el alaposan, ha a tényeket — multban és jelenben — gondosan megfigyeljük.

*

E végből, a mi először is a multat illeti, körlevelet intéztem a velem ismerős történetíróinkhoz és genealogusainkhoz, következő két kérdésre kérvén választ:

Régi iratokban (nyomtatványokban s kéziratokban) melyik írásmód volt szokásos? s előfordul-e mind a kettő?

A következő urak, ú. m. Acsády Ignác, Angyal Dávid, Borovszky Samu, Csánki Dezső, Csoma József, Dézsi Lajos, Éble Gábor, Fehérpataky László, Fraknoi Vilmos, Karácsonyi János, Károlyi Árpád, Gr. Kunn Géza, Marczali Henrik, Márki Sándor, Merényi Lajos, Nagy Gyula, Petri Mór, Pór Antal, B. Radvánszky Béla, Schönherr Gyula, Sebestyén Gyula, Soós Elemér, Szádeczky Lajos, Szentiványi Zoltán, Tagányi Károly, Gr. Teleki Géza, Thaly Kálmán, Toldy László, Varjú Elemér urak nemcsak válaszukkal s tanulmányaik eredményének szíves közlésével tiszteltek meg*, hanem többen közülrök az adatok oly tömegét jegyezték ki számomra, hogy valósággal a bőség zavarában volnék, ha mind valamennyit közzé kellene tennem. De minthogy az általános szokást, mely a XVI. századtól kezdve egész a mult század végeig uralkodott, az első pillanatra föl lehetett ismernem, arra határoztam el magamat, hogy az általános szokástól eltérő adatokat (már t. i.

* Szivességükért fogadják őszinte köszönetemet. Sz. K.

azokat, melyek tudomásomra jutottak) mind valamennyit közölni fogom, az általános szokást követők közül pedig csak szemelvényeket fogok bemutatni. Lássuk tehát mindenekelőtt magukat az adatokat, még pedig legelőször is a hercegekre vonatkozókat.

Herczeg. A herczeg szó, személynévvel vagy helynévvel kapcsolatban, előfordul már a codexekben is: 1527-ből „Boleslaus herczegh“ (Ny. Eml. 4:427), „Endre herczek“, „Bela herczeg“ (uo. 5:84). „Gyeysa herczeg“ (uo. 5:87), „Zent lazlo herczeg“ (uo. 5:88); 1517-ből: „zent Damankos predicator zertzebelyeknek herchege vezere“ (uo. 3:129); 1510-ből: „guillynos makonyay hercheg“ (uo. 8:75), „erdely matyus hercheg“ (uo. 8:82). Karácsonyi János közli velem, hogy ez a „guillynos“ II. András nővérének fia volt és a macsói bánság (Makonya, Machowia) egy részét bírta; Mátyus pedig erdélyi vajda volt 1271-ben (Mon. Hung. 8:253).*

Látjuk ezekből, hogy a XVI. század elején herczegnek egyfelől a királyi családok tagjait nevezték, másfelől előkelő tisztviselőket: vezért (dux, fr. duc), bán, vajdát is értettek rajta. Sőt a királyi herczegeknél sem volt ez voltaképen merő czím. Jól mondja Acsády, hogy „a kir. herczegek, ellátásukra apanage helyett, egy országrészt, vagy legalább néhány nagy uradalmat kaptak, minek következtében herczegségök nem pusztá czím, hanem hivatalos állás is volt, melyel köteleességek jártak. Ennek megfelelően a „herczeg“ szó rendszerint a keresztnév után jön s így is marad, alig néhány kivétellel, a XVII. század végeig. Verancsicsnál 1566-ban (Mon. Hung. Irók. 3:4 és 114): „Ferdinandos herczeg“; (uo. 195): Szapolyai fia: „János herczeg“; (uo. 20): Újlaki Lőrincz, ki szintén fejedelmi vér, „Lőrincz herczeg“, de néha (uo. 19 és 40) „herczeg Lőrincz“ is, valamint szász Mórincz is (uo. 96) „herczeg Mauritius Saxo“. — Szamosközy-nél is „Maximilián herczeg“ és „Mátyás herczeg“ (Mon. Hung. Irók. 30:75 és 210); de az utóbbi 1605-ben „Herczeg Mátyás“ is. (Tört. tár 1878: 13. l.).

A Habsburg-ház trónrajutásával sok külföldi herczeg fordul meg Magyarországon és sokat közülök, ha nem is volt nálunk, gyakran emlegetnek. Az egyik fejedelmi vérből való, a másik hadvezér, vagy valamelyik külföldi potentát hozzánk küldött követe vagy megbízottja. Ezeknél is, mint hajdan a nemzeti fejedelmek idejében, a név után teszük a herczeg szót. Így 1557-ben: „Pronschweiki herczeg“, „Awskoli herczeg“ (Tört. tár 1904:283 l.); 1598-ban „Moszkova herczeg“ (uo. 1879:46); 1621-ben „Jagendorfi herczeg“ (uo. 206); 1626, 1632 és 1633-ban „Bolstan herczeg“, „Balstain herczeg“, „Valstan herczeg“, vagyis Wallenstein (uo. 1900:32, 1899:605, 1883:712); 1654-ben „Ausperg herczeg“ (uo. 1890:205); 1657-ben

* Jelzéseink a következők: *AI.* = Acsády Ignác; Széchy Mária 1610—1679; *B. lt.* = Bécsi állami levéltár; *BM.* = Bubits és Merényi: Herczeg Eszterházy Pál; *Bujd.* = Deák Farkas: Bujdosók Oklevéltára; *Cs.* = Csoma József leveles ládája; *DF.* = Deák Farkas: Magy. hölgyek levelei; *Kár.* = Károlyi-Oklevéltár; *Kism. lt.* = Kismartoni levéltár; *Orsz.* = Országos levéltár; *Radv.* = B. Radvánszky-levéltár Sajó-Kazán; *Rim.* = Ipolyi A.: Rimay államiratai; *RM.* = Szabó Kár.: Régi Magy. Könyvtár; *Tt.* = Történelmi tár.

„Visnoviczki herczeg“ (Két Rákóczy Lev. 512); 1662-ben „Lampergh herczeg“ (Tt. 1890:396); 1673-ban „Eccenperg herczeg“ és „Svarczenburg herczeg“ (uo. 1888:218); 1679-ben „Radzivil herczeg“ (uo. 1883:26); 1683-ban „Baldek herczeg“, vagyis Waldeck (uo. 1902:477; ezt Gróff Kéri Ferencz írja Fraknai Gróff Eszterhás Pálnak); 1688-ban „Egy régi magyaros kürt Lehel herczegé“ (Radv. Magy. Csal. 2:388); 1708-ban „Lichtenstain herczeg“ (Tt. 1896:391; ezt Groff Erdődy Sándor vasi főispán írja, ki uo. Groff Cháky Imre, Groff Erdődy Ádám, Groff Illyésházy Miklós, Gróff Kohári István, Gróff Szirmay István, Gróff Szent Iványi László uramat emlegeti, a groffot mindig a vezetéknév elé téve); 1711-ben „Dolgoruki herczeg“, „Raczivil herczeg“, „Darmanyák herczeg“ (Rákóczi-tár 1:237, 238, 268); 1721-ben „Trauczon herczeg“ (B. It.); 1743-ban „Lobkovics herczeg“, „Harch herczeg“ (T. t. 1900:529, 533, 536); sőt 1790-ben „Józsiás fejedelem úr, Szász-Coburg herczeg“ (71. törv. cz.) és „Waldeck Keresztély herczeg (72. törv.-cz.) — S így van ez ma is: „Coburg herczeg“, „Bismark herczeg“ stb.

Az első magyar család, mely herczegi czímet kapott, az Eszterházy volt. 1687-ben lett „Gróf Galanthai Esteras Pál Magyar Ország Palatinussa“ szentséges római impériumbeli herczeggé, tehát abban az időben, mikor, az iménti idézetek tanúsága szerint, Magyarországon már sok számos külföldi herczeget ismertek s folyvást emlegettek is. És íme egy rendkívül érdekes jelenség! Mig azoknál a külföldi herczegeknél a mi magyarjaink a herczegi czímet, majdnem kivétel nélkül, a keresztnév után teszik, az első igazi magyar családbeli herczegnél azonnal s azután a többieknél is következetesen a név elé írják. 1698-ban jelenik meg „Minden Szentek királynéja“ czimű könyv „Méltóságos Herczeg Eszterhasi Pál Magyar Ország Palatinussa költségével“ (R. Magy. Könyvt. 1534. sz.). — Merényi Lajos közli velem Eszterházy Antal magyar névaláírását 1738-ból: „kész alázaatos és köteles szolgálja Herczeg Eszterházy Antal“. Az 1790-iki országgyűlésen, melyen „Coburg herczeg“-nek és „Waldeck Keresztély herczeg“-nek megadták az indigenátust, a jelen volt magyar herczegek: Batthyányi Lajos és Eszterházy Antal neve előtt áll a „herczeg“. Ugyanígy az 1825-iki országgyűlés irataiban is Koháry Ferentz, Eszterházy Miklós, Batthyányi Fülep, Pálffy József, Grassalkovich Antal, Bretzenheim Ferdinánd és Odescalchi Innocentius neve előtt áll a herczegi czim. Herczeg Koháry Ferentz, de a veje Coburg herczeg!

Érdekes, de könnyen megfejtethető kérdés, hogy a XVII. század végén miért irták a külföldi herczegek neve után a herczegi czímet és miért tették azt az egyetlen magyar herczeg neve elé. Azoknak a külföldieknek nagy része fejedelmi vérből származott, vagy hadvezér (dux) volt, a többiek valódi mivoltával pedig az akkori magyarság még nem lévén tisztában, valami nagy hivatalos állásban levőknek képzelte őket. Eszterházy Pál nem volt fejedelmi vér, a herczegi rang nem emelte magasabb hivatali állásra, hiszen már gróf korában is palatinus volt; rajta győződtek meg a magyarok először, hogy a „herczeg“ (princeps) ha jóval több is mint a „gróf“, voltaképen

mégis csak czim az egyik is, másik is. A herczeggé lett Eszterházyval egyidőben élt akkor Magyarországon nyolcz vagy tíz Eszterházy, a ki csak gróf volt s gróf is maradt. Ezeket Gróff Eszterházyknak hívták már előbb is; természetes, hogy a herczeggé lettét azután Herczeg Eszterházyknak nevezték, s azután ugyanígy a többi magyar hercegeknél is a név elé tették a czimet. — Most térjünk át a grófi czim tárgyalására.

Gróf. Eddigi tudomásunk szerint, a mi *gróf* szavunkat legelőször 1402-ben találjuk: „Joannes Groff de Corbavia“ (Fejér X, 4:138) és 1409-ben: „Johanne Groff, comite de Corbavia . . . et Georgio Groff de Bozen, comite Posoniensi“. (ZichyOkm. V: 600). Nyomban utána 1412-ből „Petrum Groff uocatum“; és 1418-ből: „Georgium et Nicolaum, dictos Groff (Oklsz.). Nyilvánvaló, hogy itt a groff már jelzőként (vocatus, dictus) szerepel. Érdekes Praynál (Ann. V: 132) 1527-ből: „Nos Christophorus Groff de Frangepanibus“.

Magyar szövegben legelőször 1533-ban fordul elő, Komjáthy Benedek „Zenth Paal leveley“ ajánlásában: „Az Nagysaagos Groff Katalin azzonnak, az nehai nagysaagos Pereny Gabriel hazas taarsaanak“. Komjáthy, hogy Frangepán Katalint a többi Katalin asszonyoktól megkülönböztesse, jelzőül előre teszi a „Groff“-ot. Ugyanigy Tinódi 1554-ben (Régi M. Költők Tára, 3: 209, 216 stb.) Salm-Reifferscheidt Miklóst hol „Groph Miklós“-nak, hol „Groph Mikolá“-nak, s ugyanazt Verancsics magyarja 1566-ban szintén Gróf Mikolának, sőt egyszer „Zolyomi gróf Mikolá“-nak is nevezi, a német hangzású Salm-ot, érdekes népetymológiával, Zólyomi-ra gyúrva át. (Mon. Hung. Irók 3: 56). Salm halála után neje, Széchy Margit másodszer Pyrho ab Arco-hoz ment férjhez s erről 1551-ben ezt írják: „Az gróff Pirro Ark, az ki elvevé Széchy Margitot“ (Tört. tár 1904: 268). Tinódinál van meg egy „Groph Látron“ (Lodron, Laterano) és Verancsicsnál (i. h. 113) „Groffek“, azaz Gróf Eck. Vezeték- és keresztnév, a grófi czimmal együtt, szintén Verancsicsnál (i. h. 21) a főntebbi Pray-féle különös sorrendben: „Gróf Kristóf Frankapan . . . arczúl csapta vala László érseket, mert László érsek is szakálában nyult vala gróf Kristófnak“.

A következő századból már temérdek adatunk van. Mig a XVI.-ban csak egy-két grófi családunk volt, a XVII.-ben már több mint negyven. Birtokaik a nagy magyar haza minden részére kiterjednek — jegyzi meg Acsády — a Dunántúlra éppen úgy, mint Erdélyre, Felső-Magyarországra éppen úgy, mint az Alföldre. Tárgyunkra kiválóan fontosak tehát a XVII. századi adatok. A következőkben legelől írjuk dőlten az évszámot, azután az idézetet s zárjelben a forrás jelzését és a hol kell, kötetét s lapszámát.

1610. Kdnek szolgál az néhai Gróf Drugeth Homonnai Bálint uramnak meghagyott keserves özvegye: Palocsay Kristina (DF. 209). 1612. Gróf Thurzó Borbála (Radv. 2: 143). 1616. Althan gróf most Prágában vagyon. (Tt. 1879: 117). 1620. Tersacszi gróf. (Pázm. munk. Fraknoi kiad. 286). Frangepánt, a tersattói grófot nevezi így. Vö.: „a tatai gróf, a czeni gróf“. 1621. T. és N. gróf Bethlen István uram tanácsunknak — írja Bethlen Gábor. (Lev. 282). 1622. Néhai t. és n. Gróf Thurzó Imre uramnak meghagyott özvegye Niári Christina mp. (DF. 247). Kdnek szolgál az néhai t. és n. Gróf Drugeth Homonnai György uramnak meg-

maradott özvegye Nádasdi Kata (DF. 245). Kdnek szeretettel szolgáló öcsöce, néhai t. és n. Gróf Erdődi Kristóf urannak meghagyatott özvegye Gróf Thurzó Borbára (DF. 244) Az néhai t. és n. bethlenfalvai Gróf Thurzó György urannak, Magyarország nádorispánjának meghagyott özvegye . . . Czobor Erzsébet mp. (DF. 190). 1623. Gróf Zreni Miklós (Tt. 1893 : 446). 1625. Altan gróf. (Tt. 1883 : 149). 1627. Az én szerelmes atyámfianak Groff Nyári Christina asszonynak — Groff E[szterházy] Miklós (Kism. lt.). 1630. Gróff Alaghy Menyhért (Tt. 1895 : 653). Mi ifjabbik Gróf Bethlen István váradi főkapitány (Tt. 1884 : 786). Thurzó György Groffné asszonyom Ó Nagyságának (RM.). 1631. Egybeszedetett és irattott . . . Gróf Nadasdi Pál . . . által (RM.). 1632. Gróf Rákóczy Pál Magyarországnak bírása (Tt. 1899 : 419). N. Ifjú Groff Iktari Bethlen Istvánnak . . . egyetlen egy magzattyának az N. Groff Iktari Bethlen Christina kisasszonynak (RM.). Melt. Grof Bethlen Peter Urnak, Melt. Grof Illyésházi Catharina asszonnyal . . . frigykötése Trincsin Várában (RM.). 1633. Az szegény ifjú Gróf Bethlen halálát jelentem az vezérnek Ó Ngának (Tt. 1883 : 686). 1634. Groff Niary István (Cs.). 1636. Mi Gróff Hethessy Pethe Anna az néhai T. és N. gróff Rákóczy Paál urannak . . . megmaradot Eozvegye (Cs.) 1637. Mi erdődi Gróf Pálffy Kata az néhai t. és n. gymesi Gróf Forgács Sigmund . . . meghagyott özvegye (DF. 263). 1638. Groff Eszterhazy Istvan mp. és Grof Turzo Erzebet (BM. 40). 1639. Az t. N. gróf Csáky Istvan urannak . . . nekem kedves öcsém urannak adassék ez levelem híven (DF. 270). Grof Illyeshazi Gáspár Threncsen Varanak örökös ura (RM.). 1640. Az t. és n. Goroff Thurzó Eörzsébet asszonynak, az t. és n. Goróff Eszterhas István Uram ó nagysága szerelmes házastársának — Cziráky Éva (Kism. lt.). 1641. Tarczon megh benneteket is édes meniem — Groff E[szterházy] Miklós mp. (BM. 38). 1642. „Groff Opperstorf uram relatiójából Franzc Albrektot meg is fogták s hadát is megverték“ — írja Groff Forgács Ádám (Kism. lt.). 1644. Gróf Erdődy György komám tölem tudakozik . . . és gróf Erdődy Gábor komám írja, hogy . . . (B. Lt.). Fogadjuk hitünkre és becsületünkre, hogy a t. és n. Gróf Illésházy Gábor és házastársa gróf rimaszécsi Széchy Éva asszony ellen . . . (AI. 89). Ngodnak alázatosan és jó szível szolgál Gróf Thurzó Ilona mp. (DF. 304). T. N. V. Gróf Révay László apám urannak sietéssel. Levélczím (Tt. 1880 : 219). 1645 A magyar-oroszági Palatíusnak, Gróf Eszterházi Miklósnak (RM.). Gróf Nádasdi sógor uram ó kegyelme szegény Istenben elnyugodt Gróf Eszterhas István Bátyám Uram . . . (BM.). 1646. Az T. és N. néhai Groff Iktári Bethlen Péternek . . . (RM.). 1650. Az egy Gróf Homonnai János uramat kivévén. (Tt. 1880 : 221). 1651. Ngodnak szeretettel szolgáló öcse Groff Esterház Pál (BM.). Az t. n. Gróf öreg Cháki István urannak . . . adassék (DF. 237). Kdnek míg él fia és szolgálja G. Weselényi mp. (Tt. 1880 : 225). Adrai Tengernek Syrenaia Groff Zrini Miklós (RM.). 1652. Keglmédnek szeretettel szolgáló Öcze mégh él Groff Esterhas Ferencz (BM. 103). 1653. Groff Aurora Catharina Formontin asszony az T. N. Groff Botthyani Adam uram kedves Házastarsa (RM.). Néhai Öreg Grof Betlen István (RM.). Az T. és N. Groff Galanthai Eszterházi László Fraknó Vára örökös ura, Groff Nádasdi Ferencz, Fogaras földének örökös ura (RM.). 1654. Ngos Gróf Forgács Éva asszonynak nyolcezer forintban inscribálta (DF. 313). 1655. T. és N. Gróf Pazmany Miklós Uram (RM.). Az én szerelmes feleségemnek N. Gróf Esterházy Orsika asszonynomnak (Kism. lt.). 1660. Bathory Zsófia és fia Rákóczy Ferencz kijelentik, hogy a M. gróf hadadi Wesselényi Ferencz urannak és szerelmes házastársának Gróf Széchy Anna Mária asszonynak stb. (AI. 203). Az t. és n. Gróf Appony Éva asszonynak, én nekem jóakaró asszonynomnak ó kmének adassék (DF. 316). 1661. Én Bethlenfalvai Gróf Thurzó Mária (DF. 305). Az t. és n. gróf Illésházy uram és Ghymessi gróf Forgách Mária asszony szerelmes leányoknak gróf Illyésházy Ilona kisasszonynak, az midőn az t. és n. gróf Esterházy Ferencznek adatott (Tt. 1880 : 195). 1662. T. és N. gróf Bathányi Magdolna asszony (Rim. 377). Én gróf Csáky István Magyarország tárnokmestere (Kár. 4 : 429). 1664. A nehai Groff Redei László (RM.). 1664—1668 közt. Gróf Botthyáni Adam uram erőtlenséggel mentette magát; Gróf Forgách Ádám véletlen nyavalyával menté magát; Gróf Homonnai urannak későn viték meg az levelet; Gróf Pálffy Miklós urannak Bécsbe kölltet menni; Gróf Kéri János uram későn vette leveletem (Tt. 1882 : 553). 1666. Árva gróf Pálffy Kata (Orsz.) Gróf Zrinyi Ilona (Tt. 1881 : 585). Én gróf Anna Mária Széchy (AI. 212). 1668. Az én kegyelmes és M. gróf Rima-Széchy Anna Mária

kedves asszonyom anyámnak (Al. 162). T. N. Gróf Czobor Erzsébet, Csáky Ferenczné jóakaró asszonyomnak Ő kmének — Gr. Széchy Anna Mária (DF. 257). M. Gróf Szécsi Anna Mária asszonyak, kedves asszonyom nénémnek Ő kmének (DF. 356). T. és N. Gróf Rédei Ferenc Úrnak (RM.). 1669. Mi Gróf rimaszéchi Széchy Anna Mária, néhai: boldog emlékezetű Gróf hadadi Wesselényi Ferencz-úr, Magyarország palatinusa özvegye (DF. 259). Gróf Széki Teleki Sándor méltóságos úrnak mint völégénynek, Gróf Bethlen Julia méltóságos kis-asszonnak mint menyasszonynak (RM.). Az Arany mirrül kövös és Gyógyos Marhárul való jegyzés, melyek Gróff Csáky Christina asszonynak kiházásitáskor adattanak (Tt. 1880 : 584). Groff Eszterhas Anna Julia aszonnak Groff Nadasi Ferencz országh Biráianak kedves Házastársának (RM.). Groff Monyorokeréki Erdődi Borbála asszony Groff Czobor Adam kedves házastársa (RM.). 1671. De mj Groff Ballassy Imrő Urunknak ő Nagyságának soha örökös jobbgyi nem voltunk sem az Elejnek ű Nagyságoknak stb. Makó város levele (Orsz.). 1678. Maga is jelen volt gróf Zriny János uram ő nga minden szolgálvaival, ezekkel lévén gróf Homonnai Györgyné asszonyom és fia gr. Homonnai Zsigmond uram ő Nga udvari népe (Tt. 1893 : 530 és 531. Ugyanitt egyszer Zrinyi gróf is). 1679. Gróf Homonnai Zsigmond (Orsz.). M. gróf késmárki Tökoly Imre Úrnak (Bujd.). 1680. En Groff Gyarmathi Balassy Imre etc. adom tudtára mindeneknek (Nemz. Múz. 36. Fol.) 1685. Groff Csáki István felső Magyarország fő generallisa (RM.). 1686. Üdvezült édes uram, Gróf Wesselényi László uram (DF. 388). 1687. Groff Trakostyani Draskovich Miklós Ország birája és fő szlopa (RM.). 1688. Gr. Orlay Anna Borbála; Gr. Kisserényi Serényi András (Tt. 1898 : 252). 1689. Gróf Barkóczy Mária asszonnyal adott jók consignatiója (Tt. 1880 : 189). 1690. Gróf Tökölyi Imre törökkel, tatárral bejő és triumphál (Tt. 1882 : 344). M. Groff Kohari István Úrnak, Csábrág és Szitnya várai örökös Úrnak (RM.). 1692. Gvadagni Sándor gróf, Forgách Dorottya grófné. Egy palóczsági úr írja ezt (Tt. 1903 : 454). 1693. Groff őrebbik Zicsy István (RM.). 1694. Gróf Hallerkövi Haller Mária, Gr. Gersei Pethő Gáspár (Tt. 1895 : 18). Groff Trakostyani Draskovich Paal, kit az irgalmatlan halál, éles kaszájával . . . (RM.). 1696. Knek becsülettel való jóakarója Gróf Rákóczi Erzsébeth (DF. 401). 1700. Gróf Tököly Kata (Radv.). Groff Zabolai Mikes Mihály urnak, Ő Nagyságának istenes költ-ségével (RM.). 1704. Gróf Forgács uram és grófné asszonyom (DF. 462). Gróf Petrőczy Kata Szidónia (RM.). 1705. Gr. Pekri Lőrincz (Tt. 1899 : 467). 1706. Gróf Andrassy Miklós (Radv.); Gróf Bethlen Clára; Gróf Losonczy Bánfi György (RM.). 1707. Gr. Barkóczy Ferencz (Cs.). Kdnek szolgáló igaz jó akarója Gr Eszterházy Antal (Tt. 1880 : 390) 1708. Kdnek minden jót kíván Gróf Csáky Christina (Tt. 1880 : 391). Gróf Beresényi Miklós (Tt. 1899 : 200). 1713. Gróf Jakusith Polixena (Radv.). Istenben üdvözült Groff őregbik Erdődy György uram (Kism. It.). 1716. Iffü Groff Pálffy János szerelmes házastársát, édes leányomat (Kism. It.). 1717. Gróf Szunyogh László (Radv.). 1721. Gróf Károlyi Sándor (B. It.). 1725. Gróf Berényi György (Radv.). Gróf Károlyi Sándor írja naplójában: „voltanak nálam M. Generalis Kollonics Ádám, Falkenberg grófok s többek“. De u. o. ugyanő így írja: Gróf Keglovich József, Gróf Kéri János, Gróf Castelline hugom asszony, Gróf Eszterházy Péter sógor uram, Gróf Zichi Károly öcsém uram (Tt. 1902 : 63). stb. stb.

Ezer meg ezer adat áll még rendelkezésemre a grófi czim hováirását illetőleg, melyek, valamint az itt közlöttek mind azt bizonyítják, hogy a XVII. századtól kezdve, a gróf — alig 3—4 esetet kivéve — mindig a vezetéknev előtt áll, sőt igen gyakran még a praedicatumot is megelőzi. Sohasem tévesztik össze az új comeseket (a grófokat) a régi (Árpádházi és Anjou-királyaink korabeli) comesekkel. A régieket (Comes palatinus, Comes Jazigum et Cumanorum, Comes Saxonum etc., Comes supremus) ispánoknak (nádorispán, főispán) nevezik s e hivatalos állásokat rendszerint a nevek után írják; ellenben az új comeseket sohasem nevezik ispánoknak, hanem mindjárt kezdettől fogva grófoknak s e czimet nem írják a név után, hanem — alig néhány kivétellel — mindig előtte.

Báró. E szóra aligha van, vagy ha van is, igen kevés magyar példa lehet a XVII. századból. A „barones regni“ (zászlós urak) s a „liber baro“ (Cal.-nál: „nemes főember, MA.-nál: „nagyságos úr“, PP.-nál „szabad úr“), vagy valamely várnak örökös ura — írja Acsády — igen régi ugyan történelmünkben, sőt mint örökölhető, apáról fiúra átszálló rangot is már II. Ulászló kezdte adományozni, többek közt a podmanini Podmaniczkyaknak, a bélteki Drágffyaknak, de mind a két családnak hamar magva szakadt. Másrészt Bélteki Drágffy János, ki a mohácsi mezőn készített magyar nyelvű végrendeletével örök hirt szerzett nevének, e fontos oklevélben nem nevezi magát Báró Drágffynak. Épp oly kevéssé írják báróknak magukat, kik a Habsburg-korszak elején kapták e rangot. Károlyi Mihály 1609-ben kapja a báróságot, de sem ő, sem fiai nem írják magukat báróknak, mint a Károlyi-Oklevéltárban közlött leveleik bizonyítják. Megelégedtek a „Tekintetes és Nagyságos“ czímmel ők is, valamint a Balassák, Révayak, Ujfalu ssyak stb. Csak később, a XVIII. században, midőn tömegesen kezdik adományozni a báróságot, szerepel a báró is az okiratokban s levelekben. Ekkor már tisztában volt a közvélemény, hogy ez is csak egyszerű czímet, nem pedig valami országos hivatalt, vagy közállást jelent. Egyfelől Károlyi Árpád, másfelől Thaly Kálmán arról értesítenek, hogy az ő tudomásuk szerint a magyarországi bárók csak a szatmári békekötés után kezdenek e czimökkel élni. Csak a legrégebbek közül fogok néhányat fölemlíteni:

1713. Báró Haller, Báró Száva Mihály (Apor Pét. Vers. 292). 1722. Báró Apor Péter Uram véletlen kárát (Apor P. Lev. 88). Báró Fischer Mihály uram (B. lt.). Báró Gillányi (u. o.). 1723. Nevezett Báró Révay uramnak (u. o.). 1724. „Báró Tis uramnak az bizony jól esett“, t. i. Báró De Tige erdélyi főgenerális (Apor P. lev. 125). 1725. Báró Mednyánszky Pál uram (Tt. 1902: 93). Voltanak gróf Teleki János, báró Gelányi György nálam (u. o. 93). 1726—1727. Báró Szentiványi János, Báró Barkóczi Zsigmond, Báró Perényi Gábor, Báró Szu luha Ferencz, Báró Maholányi Tamás, Báró Mesko Sámuel, Báró Sándor Mihály (Gróf Károlyi Sánd. Naplója I. rész). 1731. Báró Wesselényi István uram reformatus tanács úr Báró Kemény László uram. (Tt. 1882: 345). 1733. Tekintetes és Nemzetes Báró Lázly Ghillány György (a NySz.-ban „Báró Chillány György“). 1748. Báró Apor Péter (Tt. 1903: 493). 1751. Báró Balassa Gábor obrister (Radv.). 1753. Báró Döry uram, Báró Révay Johanna, Báró Péterffy János (u. o.) stb. stb. Mint érdekes különösséget megemlítem még: 1775. Liber Báró Hadadi Wesselényi István özvegye, Méltóságos Libera Báronissa Dániel Polyxena asszony (Gr. Kun Géza gyűjteményéből).

Összefoglalás. Ime a mágnás-czim hováírására nézve egy nagy csomó XVII. és XVIII. századi adat, legnagyobb részét már nyomtatásban megjelent s így könnyen ellenőrizhető forrásmunkákból, egykorú irodalmi művekből, törvényerejű okiratokból, a közéletre, sőt a legbensőbb családi életre vonatkozó levelekből, följegyzésekből kiszedegetve. Azok a kezek, melyek e leveleket s jegyzeteket papirosra tettek, már rég elporladtak s íróik bizonyára nem gondoltak arra, hogy két-háromszáz év múlva valaki azt is vizsgálgatni fogja: hová írták ők a mágnási czímet? a névnek elébe-e, vagy utána? Írták, a mint éppen tolluk alá jött s a mint az érzékük diktálta. „Az idevágó kinyomatott adatok — jegyzi meg Fraknoi és Acsády — oly

tömegesek, hogy a kérdés eldöntésére teljességgel elegendők s hogy azt az ítéletet, melyet az elfogulatlan tudomány, a már közkezen forgó adatok alapján, teljes bizonyossággal hozhat, soha semmiféle levéltári kutatás megváltoztatni, de mégcsak módosítani sem fogja“.

Több mint 300 éves gyakorlat és nyelvszokás a mágnás-czimet tehát mindig a név elé tette, és egyes különös eseteket kivéve, soha utána. Mégis valami 8—10 éve azt kezdték többen vitatni, hogy ez így nincs jól magyarul, ez csak megrögzött rossz szokás, elharapódzott idegenszerűség, mely ellentmond az általános magyar analogiának s ellentmond a mai népnyelvnek is!

Lássuk hát először is ezt az általános magyar analogiát! Miben is áll az szerintök?

Röviden előadva, abban, hogy sohasem mondjuk: „Király Ferencz József, hanem Ferencz József király; nem mondjuk: Főherczeg József, hanem József főherczeg, nem Főhadnagy Kovács, hanem Kovács főhadnagy; nem mondjuk: Úr miniszter, Úr képviselő, hanem: Miniszter úr, Képviselő úr stb.; tehát az analogia azt kívánja, hogy a grófot, bárót is föltétlenül az egész név *után* tegyük, ne pedig *elője*“. Ám jó! Folytassuk hát ezt az általános analogiát még tovább. „Nem jól van mondva: Úr Isten, Uram Jézus, Uram király, mert az „általános analogia szerint, helyesen így kell mondani: Isten úr, Jézus uram, Király uram“!

Hasznos fegyver a tudományos kutatásban az analogia, de nagyon veszedelmes fegyver is válhatik belőle. Kell vele élni, de vissza is lehet vele élni. A ki e fegyverrel élni akar, ne röstelje a fáradságot, vizsgálja meg a dolog minden zegezugát, tisztázzon minden lehetséges ellenmondást, mert különben az analogiából nagyon könnyen „hamis analogia“ lesz.

A czimsor kérdése nem csupán philologiai, hanem egyszersmind históriai kérdés is. Minő körülmények s minő társadalmi viszonyok okozták azt, hogy a magyar (a többi európai nyelvektől, még a finn-től is eltérőleg) az urat legvégül, a vezetéknevet a keresztnév elé s a praedicatumot még előbbre teszi? A mely körülmények s társadalmi viszonyok e sorrend létrejöttét okozták, ugyanazokban kell keresnünk a mágnásczim előretételének okát is.

A magyar társadalom, közvetlenül a kereszténység fölvétele után, három rendből állott:

az urakból,
a papságból,
és a szolgákból,

s e három rend felett állt a király az uralkodóházzal.

Az urak rendjében legeleinte nem volt semmi tagozat, semmi állásbeli vagy foglalkozásbeli különbség; mindenik egyformán kiskirály a maga földjén. Szolgái egyszerűen uram-nak, feleségét pedig a szonyom-nak nevezik, s ha szükség van, a nemzetség elszaporodásával, a megkülönböztetésre, hogy melyik uramat értik rajta, jelzőül előre teszik a keresztnévet: János uram, Simon uram, Katalin asszonyom, Erzsébet asszonyom!

A papságban mindjárt legeleinte is volt állásbeli (érsek, püspök, apát, káplán stb.), a szolgák között pedig foglalkozásbeli különbség (szabó, sütő, szakács, kovács, lovász stb.). Mikor azután ezek között is szükségessé vált a közelebbi meghatározás, ugyancsak a keresztnév szolgált jelzőül: János érsek, Gellért püspök . . . Mátyás szabó, Péter kovács stb.

A papokat is megillette az „úr“ megszólítás, nem ugyan születésüknél, hanem hivatásuk s állásuknál fogva, s ez okból nem is nevezték őket egyszerűen „János uramnak, Gellért uramnak“, mint a született urakat, hanem „érsek uramnak, püspök uramnak“, vagy még szabatosabban „János érsek uramnak, Gellért püspök uramnak“ stb.

A megszilárduló társadalom szükségletei, a király kegye s egyes urak kiválósága létrehozta csakhamar, mondhatni azonnal, az úri rendben is a különbségeket. Tisztségek, hivatalok, közjogi állások keletkeztek, s a király természetesen úri rendbeliekkel töltötte be őket; kiválogatta a jelesebbeket vagy kedveltebbeket, ezt kinevezte várispánnak, amazt nádorispánnak vagy bánnak stb. Ezeket azután „nádorispán uramnak, bán uramnak“ nevezték, vagy szabatosabban „Sámuel nádorispán uramnak, Bánk bán uramnak“ stb., holott a hivatalt nem viselő megmaradt egyszerűen „János uramnak, Simon uramnak“ stb. Így ékelődött a tisztség, állás vagy hivatal neve a keresztnév és az uram szó közé.

Csak két úr maradt megkülönböztető jelző nélkül. Mindenik egyetlen a maga nemében s ezért nincs is szükségük megkülönböztető jelzőre: az egyik úr az egész világ felett, a másik úr az egész ország felett, Isten és király! Uram, Istenem és Uram, királyom! Ha meghal a király és másik jó utána, ismét a keresztnév szolgál jelzőül, hogy megkülönböztesse az élőt az elköltözöttől: István király. Béla király. Uralkodó házának tagjai: a királyi hercegek, minthogy többen vannak, szintén a keresztnévet kapják jelzőül: Géza herceg. Kálmán herceg.

Idők jártával, a nemesség elszaporodása s általában a népeség számának növekedése szükségessé tette a névjelzések további differenzialódását. Az a mód, a melyvel eleinte akartak magukon segíteni: az apa, vagy a nemzetség nevének melléírása (Georgius, filius Stephani, vagy Conradus de genere Zaak) nem bizonyult elegendőnek. Hovávalóságot, honnan származást, valami testi, vagy egyéb tulajdonságot tesznek jelzőül a keresztnév elé: Kállai János (Joannes de Kálló), Fekete János, Fehér János (Joannes dictus Fekete, Joannes vocatus Fehér). Így keletkeztek a vezetéknevek, mint a keresztnévek jelzői s nyelvünk szellemében természetesen eléjük kerültek.

De utóbb már több Fekete János is lett egy faluban, vagy legalább egy vármegyében; az egyik — mondjuk — az úri rendből, a másik a szolgák rendjéből való volt. Megint szükség lett valamely jelzőre, a mi a Fekete Jánosokat egymástól megkülönböztesse. Minthogy az úri rendből való Fekete János, már születésénél fogva, nemes volt, pontosabb megjelölésére önként kínálkozott a

„nemes“ jelző; a szolgarendből való fiatalabb korában talán mint „béres“ szolgált, vagy talán az apja volt béres. Amabból lett Nemes Fekete János, emeből Bérés-Fekete János, s így támadtak az oly gyakori kettős vezetéknevek, melyek azután az utódokra is átszálltak: Szabó-Fekete János, Bíró-Fekete János stb. Bizonyára így keletkezett a hevesmegyei „Papszász“ úri családnév is. Első ősenek kétségtelenül Szász volt a családi neve, de mivel talán az apja, talán ő maga előbb pap volt, vagy valamelyik pap-rokonáról szép örökség szállt rá, elnevezték Papszásznak, hogy a vele rokon Szász-család többi tagjától megkülönböztessék.*

A nemesi családnevek további differenciálódása volt a kir. adományul kapott birtok nevének praedicatumul való használata is. A pozsonymegyei Ns. Fekete-család, hogy megkülönböztesse magát a többi Ns. Feketétől, fölvette a Galanthai, a csallóközi Feketé a Pókateleki, a hontiak a Nyéki előnevet stb.

A Habsburg-ház trónra jutásával a magyar urak rendjében még további differenciálódás jön létre, t. i. a mágnások kiemelkedése az eladdig közös nemesi rendből. Ez a folyamat már előbb megindul, különösen Horvátországban, s azután nálunk is. A Frangepánok Veglia, Ségna és Modrus, a Karlovicsok Corbavia, a Hunyadiak Beszterce, a Szapolyaiak Szepes örökös grófjai, de egyszersmind urai is, külön területi hatósággal s nem pusztá czímmel. Habsburg- királyaink kezdenek voltaképen üres titulusokat osztogatni, bővített czimerekkel, de „sine vitulo“, azaz „sine officio et sine donatione“. S mennél inkább szaporodik az ilyen czímet viselő családok száma — jegyzi meg Acsády — annál világosabb lesz, hogy most már, ellentétben a régi ispánsággal vagy grófsággal és baronattal, merő czimről van szó. Ugyanabból a családból az egyik testvér megkapja a grófi czímet, a többiek — testvérek és unokatestvérek — megmaradnak egyszerű nemesnek. Már most hogyan különböztessék meg a kortársak a gróffá lett Galanthai Fekete Jánost a nemesnek megmaradt Galanthai Fekete Jánostól? Vajjon így-e: Galanthai F. J. gróf és Galanthai F. J. nemes. Bizonyára nem! A megkülönböztető jelzőnek, mint nyelvünk szelleme és a történelmi fejlemény követeli, elől kell állania; tehát így: Gróf G. F. J. és Nemes G. F. J. S a XVII. században a grófi czim legtöbbször csakugyan megelőzi még a praedicatumot is, p. 1632-ben Gróf Iktári Bethlen Krisztina, 1644-ben Gróf Rimaszéchi Széchy Éva, 1653-ban Gróf Galanthai Eszterházy László stb. (l. fentebb az 53. lapon). De a grófi czim és a praedicatum megfordított sorrendje is előfordul már a XVII. században, p. 1622-ben Bethlenfalvai gróf Thurzó György, 1637-ben Gyimesi gróf Forgách Zsigmond stb. Noha az utóbbi sorrend családtörténeti szempontból nem helyes, mindamellett mind jobban és jobban elterjedt. De azért még a XIX. században is

* Egy érdekes adatot közöl velem Sebestyén Gyula az ő gyermekkori emlékeiből: Köves-Kálán Zalamegyében Sárfi Danit, mivel az apja harangozó volt, a többi gyerekek Harangozó Daninak nevezték; őt magát pedig Pap Gyulának. — Vö. „Palatinus Pista“.

számos példa van az igazi történeti sorrendre. A nagy Festetics György halálakor 1819-ben kiadott gyászjelentésben Gróf Tolnai Festetics György, Gróf Zsadányi és Török-Sz.-Miklósi Almássy Illyés, Gróf Vásonkői Zichy Károly olvasható.

Íme röviden vázoltuk a magyar családnevek történeti fejlődését időrendi kialakulásukban. Első, mert legrégebbi, egyénhatározó: a *keresztnév*; eléje kerül mint legközelebbi jelző: a *vezetéknev*; ennek is eléje a *praedicatum*, mint újabb jelző; s mint ekkoráig legvégső fejlemény mindezeket megelőzi a *mágnásság címjelzője*. Ezek a név-jelzők nemcsak magára az illető egyénre vonatkoznak, hanem átöröklődnek gyermekeire is, ellenben azok a névhatározók, melyek csakis magát az illető egyént különböztetik meg, tehát nem öröklődnek át gyermekeire, a *keresztnév* után jönnek.

Vegyük pl. az imént említett gyászjelentésből Zichy Károlynak megkülönböztetését a többi emberektől:

„Gróf Vásonkői Zichy
Károly úr,

cs. s kir. kamarás, valóságos Belső Titkos és a Felsőleges Imperiális Kamaránál udvari Tanácsos és T. Posega Vármegye Főispányi Helytartója.“ A mi a „Károly úr“ előtt van, az mind átszáll a gyermekekre (fiúkra és leányokra) is; a mi pedig utána következik, az csak őt magát illeti s nem száll át örökségképen a gyermekekre. A keresztnév, hogy úgy mondjam, a kristály magva s e köré — eléje s utána — rétegeződnek a többi névhatározók: eléje az *átöröklődők* s utána az *át nem öröklődők*.

Mikor már vizsgálódásaim eme részével s a belőlük levonható eredményekkel tisztában voltam, kaptam Lehr Albert t. társunk levelét, kihez e kérdésre tartozó népnyelvi adatokért fordultam. Arra is figyelmeztet benne, hogy a cím- és rangsor kérdésével már Gyarmathy (Magy. Nyelvmester, II: 33), a Debreczeni Grammatika (1795: 180) és Versegly (Ung. Sprachlehre 1805 és Magy. Gramm. 1818: 365) is foglalkoztak. Elképzelhető, mily mohósággal kerestem föl az illető helyeket: miként ítélték a jó öregek a ma is vitás kérdésben? Az eredmény meglepő volt. Három ítélet s mind a három különböző egymástól. Gyarmathy németesnek tartja a grófi czímnnek a név elé tételét, mert a német is így szokta. A Debreczeni Grammatika ellenben mindent, nemcsak a grófi czímet, hanem még a tisztséget, hivatalt is a vezetéknev elé kívánja tételni, tehát így: „Gróf Forgáts, Cardinalis Szétsényi, Generális Mészáros, Kapitány Szentiványi stb.“ Eredeti az indokolása is: „Szentiványi Kapitány azért hibás, mert azt is teheti, hogy Capitaneus qui est ex Szentivány, ezt is: Szentiványi est Capitaneus. Hasonlóképen ez: Ördög szolgabíró ezt is teheti: Diabolicus Judex Nobilium, ezt is: Ördög est Judex Nobilium.“

Legkiváncsiabb voltam Versegly véleményére s ez szerezte számomra a legnagyobb meglepetést is. Versegly ugyanis két szabályt állít föl:

1. „A különös tiszteletnevek, melyek a születést illetik,

a vezetéknev elejébe tétetnek, mint a Herczeg Eszterházy Miklós jószágában; Gróf Brunszvik úr házában; Báró Zsennyei úrhoz ment.

2. A különös tiszteletnevek, mellyek méltóságot, tisztiséget, hivatalt jelentenek, a tulajdonnevek után állanak, mint: Első Ferencz Császár, Szent István király; Gróf Nádasdy Mihály főispány úrnál ebédeltünk; Ordódy generális Urtul hallottam, stb.“

Íme, Verseghy szabálya teljesen megegyezik azzal, melyre fentebb mi is jutottunk. Elestünk ugyan a fölfedezés dicsőségétől, de azért örülhetünk, hogy Verseghynek, a korabeli magyar nyelv legnagyobb ismerőjének törvényét, száz év mulva, újra fölfedeztük.

A mágnás-czim azonban bizonyos esetekben a tulajdonnév után is állhat, sőt néha határozottan utána is teendő. Ezekről az egyes különös esetekről, valamint a mai népnyelv tanúságairól a jövő füzetben.

SZILY KÁLMÁN.

Arany „Toldi Estéjé“-nek legújabb kiadása.*

II.

Mint a kerge állat.

Kerge (kergeteges, keringős, kerges, szédült) a juh, ha megszállja a „kergeség“ (kergeteg) nyavalyája, „megkergül“ (megkergetegesedik, megkerdül, megmotozik), azaz, a kerge féreg (motozka) hólyagja támad az agyában. Ilyenkor, többnyire fejlesütve, szüntelen keringel, forog hol jobbra, hol balra, míg beledöglik. „Keringőzik, mint a *kergeteges* bárány.“ (Székely szólás.) Megkergülhet (ritkábban) malacz és borjú is. Ezt: „kerge“ olyan emberről is mondják, a ki szeles, bolondos, hóbortos, féleszü, vagy úgy viseli magát. „Te, *kerge!*“ „Te *kerge* birka!“ „Az eszed *kergül?*“ „*Esze-kergült.*“ „*Meg* vagy *kergülve?*“ „Ne *kergélkedj!*“ „Már megint rájött a *kergeség.*“

„Magából *kerengő* állatot térszen.“ (Mátyási)

„Csakhogy nem *keríngék*, mint *keríngős ökör.*“ (Gvadányi)

Motoz van a fejében, mint a *bolond birkának.*“ (Közm.)

N. B.: Ez a szó *kerge* tulajdonkép = *kergő*, a mi a *kerég* igének részesülője (mint szüle = szülő). A nép használja, de többnyire csak így: „*kerég-forog.*“ „*Elkerég* ez a kis gyerek a játékja körül, nem sok vigyázat kell rá.“ (Nép.)

Felzökken lovára = felpattan a lovára, úgy, hogy az egyet zökken vele. Prolepsis-féle. A nép is mondja: „*zökkenj föl* rá“. V. 6.:

„Szöríre, hátára *zökkene* Pejónak.“ (T. Sz. VI. É.)

Hasonló az V. énekbeli legendában: „László a nyeregbe *zörren.*“

N. B.: A *lóra ülésnek* egy sereg synonymuma van: fölül, föllép, föl-ugrik, fölszik (fölszökken), fölpattan, fölveti, földobja magát, fölnyomja magát, fölkap, fölszáll, fölroppen, fölterem, fölfordul, fölmászik, fölvánszorog, föltápaszkodik, fölfészkelődik (fölfészkalódik), fölerőlködik, fölfaral, föltámolyog, föltottyán, földöccezen, fölzörren, fölforran, fölbillen, föllódul, fölkerelkedik, fölcsöppen, föllobban, föllendül, fölragad, fölrucczan, lóra kel stb.

* Második és utolsó közlemény; az elsőt l. 1-ső füz. 10. lap.

Heverő kardot = a mi nincs kézben, használatban, nem szükséges, fölösleges. „Heverő“ ember = tétlen, dologtalan, munkátlan. „Nem volnék én heverő“ („Árkádiaféle“). „Heverő ember szerencsését is elheveri.“ (Dugonics.)

„Van karomba' még erő,
Megél, ki nem heverő.“ (Vadr.)

Mindenféle szerszám lehet „heverő“, (kapa, kasza, eke, kocsi); ökör, ló „heverő“ vagy „lógó“. „Heverő“ pénz, a mi nincs kiadva kamatra, a mivel nincs valami czélom, hogy hova fordítsam. „Gazdag ember, heverő pénze is van.“ (Nép.) „Van-e jegyző uramnak heverő száz forintja?“ (Nép.) „Heverő eszű ember.“ (Nép.) Hivatal nélküli tanult ember. „Heverő nyavalyája van“ (Nép.) = baja van, de főnnjár, még nem esett ágynak. *N. B.*: „Heverteti“ a pénzt = nem kamatoztatja, nem használja, (élire veri), „pállasztja“.

V. ö. még: „Itt, tudom, van heverőben“ (Vörösmarty).

Syn.: *kelleetlen* (pl. papiros), *vetengő* (vetyengő), *hányt-vetett, használatlan* (használatlan), *hasztalan* (pl. fűrészt), *üres* (pl. marhakötél), *bitang* (pl. kocsrúd), *gazdátlan* (pl. fejsze, mely nincs nyélben, v. pipa, szár nélkül), *szabad* (pl. lószerszám).

Az országezímér idegen kézre birt = jutott, került. (L. Toldi Com. 119—120. 1.)

Birik (intransit.) = birtokába jut, hatalmába kerül, rászáll stb. Nemesak a régi nyelvben, de a nép nyelvében is használatos, kivált a székelységben. Pl.: „A mely ház gondatlan kézre birik, lesorvad“. „*Reá birik a jószág*“. „*Elbirik kezéről a jus*“. „Jaj! mire birtam!“ (l. MTSz.) Dunántúl se ritka. V. ö.: „Ha úgy igaz lesz, korcsma birik itt rám“. „Nem tom, kire birik az idén a halászat?“ „*Birt arra* elég, ha nem volna fiskáris“. „Jó hét ökör birt rája“. „Most már, uram, ilyenekre birtam“ (tarka tinókat vett). „Eddig esacsikon jártam, most már két kis lóra birtam“ = lovat szereztem, lóra verekedtem.

A *Kádár vitézzről* szóló régi énekekben nyilván romlott ez a hely: „Mindjárt a várost is pogány keze birék“. Jól: „Mindjárt a város is pogány kézre birék“. „Nagy-Lónya újra a Zápolya kezére birt vala“ (Polg. Lex.). „A várak Bátorii kezére birtak“ (u. o.). „Czigány kézre birt a szép paripád“ (Gyarmathi).

Aranynál többször:

„Mer sehogysem esnék lelke nyugalmára.
Hogy más kézre birjék Murány erős vára.“ (M. O. II.)

„Fontos Averszának birni jó kezekre.“ (T. Sz. IX. É.)

Hidegen vonítasz a dologra vállat = közönyösen veszed, nem törődöl vele.

Vállat vonít (valamire) = von, némelyeknek nem helyes szólás (mert a kutya vonít!). Nagyon is helyes s országszerte használatos. V. ö.: „Összenézvén vállat vonítának“ (B. H. X. É.). „Csiszár vállat vonít“ (Vörösmarty). „Vállat vonított az orvos“ (Aszalay J.). „Tudakozd a módit: vonítanak vállat“ (Mátyási). „Vállat vonítsz, látom“ (Csokonai). „De vállvonítva kullogott tovább“ (B. J. II. É.). Így is; *vonint*. „Vállát csak meg sem vonintja“ (XVII. sz.). „Akármint beszélék, csak a vállát voningatja“ (Nép.).

Szokottabb: *von*. V. ö.:

„Ekkor vállat von az álnok.“ (Ludas M.)

„A lévita vállat vont.“ (Jókai.)

„Vállán egyet von.“ (Garay.)

„Mint zavaros főre, vállá hegyét vonta.“ (T. Sz. IX. É.)

„Mire Toldi vállát keserűen vonta.“ (T. Sz. XII. É.)

„Komám uram vonogatja a vállát.“ (Dózsa Dániel.)

„Ne vonogasd vállaidat, mert stb.“ (Vörösm.)

„Vállát vonogatta kacajjal.“ (Czuczor.)

„Sorsomra vállatok vontátok.“ (Verseghy.)

Synon.: vállat ránt, vet, dob, bukkant stb. V. ö.:

„Ha hidegen vállat rántok a rosszra.” (Petőfi.)

„Rózsa egyet rántott a vállán s mosolyga.” (R. és J.)

„Csak vállat rángat rá, ha hívom.” (Nép.)

„Vállat rándít, a ki sorsom hallja.” (Csokonai.)

„Toldi meg a vállán egy különöst rándít.” (T. Sz. II. É.)

„Csak vet egyet a vállán, nem felel.” (Nép.)

„Mondtam, csinálja meg holnapra a kaszát, csak egyet dobott a vállán.” (Nép.)

„Egyet bukkantott a vállán, mikor megmondtam neki az igazat.” (Nép.)

N. B.: Vállint = vállat vonja. „Csak vállintott, mikor megszidtam” (Nép.)

(L. MNY. 1884.)

A róka nem rókább tenálad = nem ravaszabb. Néha főnév melléknév gyanánt használtatik s fokoztatik is, mint itt: *rókább*. Ilyenkor nem a személyt vagy dolgot jelenti magát, hanem tulajdonságot, az illető személy vagy dolog legszembetűnőbb vagy legáltalánosabb tulajdonságát. V. ö.: „Őh kőnél kőbb kebel!” (Garay) = keményebb. „Szamárnál szamarabb” (Gvadányi) = ostobább. „Bárha rám kerülne az *angyalabbika*” (Csokonai) = szebbike. „Csórinál miköz-tünk *emberebb* is vagyok (N. Cz. I. É.) = derekabb. „Ki *legbajnokabb* lesz, azé legyen a lány” (T. Sz. I. É.). „Rózsánál *rózsább*” (Vörösm.) = gyönyörűbb stb. A nép nyelvében közönségesek: „Ez *terhebb* neki” = terhesebb. „Nincs annál *örömebb*” = nagyobb öröm. „Te se vagy *kárabb*” = te érted se nagyobb kár. „Lónál is *lovább* (lőbb) vagy.” „Koldusnál *koldusabb*.” „A birka se *birkább* nála.” „*Marhább* az a *marhánál* is.” „*Medvénel* is *medvébb* a táncza.” „A *díznó* se *díznőbb* nála, olyan részeg.” „Az uránál is *kutyább* hozzá az öcsese.” „*Ökrebb* vagy te az *ökörnél* is.” „Csak az a *pogánynál* is *pogányabb* vén asszony nem szánt meg” (Arany L. népm.). „Egy se volt nála *legényebb* (Jókai) stb. „*Mesterebb* titkának elfedezésében” (Gyöngyösi).

Nagy ujjongatás lesz, mihelyest belátják (I. VI. É. 37. str. „a meddig belátják).

Belát itt = odáig lát, ellát, végig lát, meglát, ér szemmel. Ily értelemben ezt az igét írónk közül jóformán csak Arany használja (elég sűrűn). V. ö.:

„*Belátom* az ösvényt, melyen idejöttem.” („Csabához Előh.”)

„Kin hogy Buda bajnok körül eltekintett, Meddig szemé látta, *be* se látta mindet.” (B. H. IV. É.)

„Ezzel a szent táborot elérni siettek, Mert már *be* se látták, el is esteledtek.” (T. Sz. IX. É.)

„Lajos ezt *belátván*, a meddig ellátott.” (T. Sz. XI. É.)

„*Mérföldekre belátom* a világot” (Petőfi.)

„Magas a nap fejünk fölött
„*Messze földet belát.*” (u. a.)

„De vágatott is ám előle minden jótét lélek, a mennyire csak *beláthatta* szemeivel”.

„A két tábor egymást *beláthatta.*” (Polg. Lex.)

N. B.: „A hova *belátszik* az egész várkörnyék.” (T. Sz. XI. É.)

A nép nyelvéből: „Úgy tüzd le a csóvát, hogy *beláthassam.*” „Gyere ide a dombra, innen *belátni* a kis-székelyi tornyot.” „Már messze jártak, csak az utóját *láttuk be.*” „Még most se *látod be*, hisz ide ért már?” „A meddig *belátok*, viz van.”

N. B.: Ezt: „etwas einsehen” jól magyarul így mondják: „*átlátni*”, „*általlátni*” (Bölcsen *átallátta*, hogy semmit se használ [Arany]); de már ezt:

„Einsehen haben“ a magyar is-„belátás“-sal fejezi ki. P. „Nincs *belátás!*“ „Kevés *belátásod* van!“ „Lehetne egy kis *belátással*“ = előismeréssel. „Szívesen segíték neki, legalább *belátja*“ = előmeri, háladatos. Egyébiránt nagyon elterjedt már a „belát“ használata „átlát“ helyett. Aranynál is: „Ennyit *ő belátott* a maga fejétül.“ (N. Cz. II. É.)

Hátra még nekünk a vénasszonyok nyara = öreg létünkre is ígérhetünk magunknak, remélhetünk még jó napokat.

Vénasszonyok nyara. Így nevezik a Szent-Mihálynap (szept. 29.) körüli szép meleg őszi időket. A néptől hallani ilyeneket: „Kitesz ám magáért a *vénasszonyok nyara!*“ = ugyan jó meleg van! „Ez a dinnye is majd csak *vénasszonyok nyarán* érik meg“ = nem lesz belőle semmi.

Jelent „ökörnyal“-t is „Még nem késő vetni, most úszik javában a *vénasszonyok nyara.*“ (Nép.) „Akkor jó a szőlő, ha sok a *vénasszonyok nyara.*“ (Nép.)

Alkalmazzák ezt a mondást kivált vígan élő, szerelmes öregekre vagy olyanokra, kik későn házasodnak. „Most éli a *vénasszonyok nyarát.*“ (Nép.) „Nekem még ez tán lesz *vénasszonyok nyara.*“ (Nép.)

N. B.: Csokonainak „Az ős“ cz. versében ez fordul elő:

„Levegő ege is délután enyhesebb,
A *szent Mihály nyara* most legkellemesebb.“

Senki rá nem ismer, legfőlebb, ha czéloz. Ez a hely sok előtt homályos. A homályt egyrészt az is okozza, hogy „legfőlebb“ után vessző van, holott nem kellene. (Könnyen így értheti valaki: legfőlebb [akkor ismer rá], ha czéloz). Félreértette a német fordító is, így adván vissza: „Keiner kennt ihn, höchstens bei genauem merken“.

De menten eloszlik a homály, ha megismerjük a „czéloz“ ige népies használatát. U. i.: *czéloz* a nép nyelvén = vél hozzá vagy rá; hozzá vet vagy tart; formáz, gyanít. P. „*Ha jól czélzol*, jövő kedden kezdődik a vásár.“ „*Ugy czélzol*, ez több.“ „Nem ösmertem rá mindjárt, de *czéloztam*, hogy az“ „*Ugy czéloztam* messziről, a csész jón, elhuzódtam, hát nem az volt.“ „A hajszás szürkéről *kendre czéloztam.*“ — Tehát a szóban levő mondat értelme = senki se ismer Toldira, a kikkel találkozik (a szembejövők közül), legfeljebb gyanítja egyik-másik: ez aligha Toldi nem volt. Különbön is néptelen az utca. (Miért?) Az eredeti dolgozat világosabban, így mondja:

„Bátran halad ottan, senki sem ismeri,
A *ki czéloz is rá*, ráfogni nem meri.“

Korona volt a fejében, sáraranyból, kövel ékes.

Sárarany = legfinomabb termésarany, színarany. — A régiségben s a nép nyelvén többször előfordul *sár* (= sárga), összetett szókban. „*Sárarany* és zefir köbül öve álla“ (Gyöngyösi). Ilyenek a mai népnyelvből: *sártök* (v. sári tök, disznótök), *sárkerep*, *sárfű*, *sárvirág*, *sárvíz*, *sárgelle*, *sárgyik*, *sárhajú*, *sársörényű*, *sárkörmű*, *sárlábú* (madár), *sármáló* (sármány, sárga hasú), *sárorrú*, *sárhátú* (madár), *sárlevelű*, *sárkővű* (gyűrű), *sárfűz*, *sárgyöngy*, *sárgyapár*, *sárgyag*, *sárfakó* (ló), *sárféher* (szőlő), *sárfekete* (szőlő és ló).

Kövel ékes = drágakövel rakott, drágaköves. Ilyen értelemben *kő* gyakori a régi nyelvben s ma is. Pl. „hamis *kő*“, „csehkő“, „*köves*“ gyűrű, szablya, nyereg stb. Gvadányinál: „*kőmivelő*“ = juvelier. Arany másutt is használja. V. ö.: „Ládabéli portékája igen kevés, *köves* portékája éppen nem volt.“ (Mikes.)

„Nem búsul az elvitt *kövekért*, ruháért:
Nem adná a világ minden gyémántjáért.“ (T. Sz. VI. É.)

„Ime az ujjadra *köves* arany gyűrű.“ (T. Sz. VIII. É.)

A hidegnek én jó orvosságát tudok. Azt mondhatná valaki, hogy így kellett volna: *tudom*, mert hisz a tárgy: „orvosságát“, személyragos, tehát határozott. Pedig itt *tudok* a helyes: Nem azt akarja a költő értetni s mondatni, hogy egy jó orvossága van a hideglelésnek, s én azt az egyet *tudom*, hanem azt, hogy a hidegnek több jó orvossága van vagy lehet, én ezek közül *tudok* egyet. E szerint „orvosságát“, noha személyragja van, határozatlan, minélfogva alanyi ragozásba kívánja az ígét. *Aszalay J.* meséjében is: „*Jobb orvosságát*

nem tudom, hanem hogy márts kenyeret sebedbe s vesd az ebnek“ — jobb volna így: *tudok*. De már Csokonai helyesen írja:

„Még is e gyujtó fáklýáknak
Orvosságát nem lelem.“ (Lilla, I.)

(mert egy orvossága van s azt nem lelem).

A gyomai ember is jól mondta: „Azért jöttem ide Pestre, mert a bajomnak otthon nem *lelnek orvosságát*“ Egész hasonló: „Az egri kávésnak két lányát ismerek“ (Népdal). Nem: *ismérem*; mert az egri kávésnak több lánya van, közzülök kettőt *ismerek*. Ha így mondanám: *ismérem*, akkor csak két lánya volna. Vö. még: „Két végít hagyj ám a hidnak!“ (Népd.). „Ennek a szegfűnek szerezz magját“ (Népd.). „Bontson ki egy ágát a kötőféknek“ (Népd.). „Majd viszek én annak párját“ (Népd.). „Azért vándorol, hogy annak párját találjon“ (Arany László Népm.).

„Harcziak a harcsának
Hosszú levit csináltak.“ (Gúnyvers).

„Igaz hívségemnek egy csekély bizonyosságát adhatok.“ (Csokonai)

„Sólyomnak bagoly fiát ki látott?“ (U. a.)

(L. I. É. 7.: „egy-egy léczközét lefúnak“).

Leszek a királynál szószóló követed.

Szószóló nem egyszerűen annyi, mint „a ki szót szól“, hanem a ki valakiért szót tesz, valakinek ügyét védi, érte könyörög, közbenjár: védő, pártfogó, szóvivő, szónok, követ stb. A régi nyelvben közönséges, de a mai népyelv is ösmeri, még pedig rendszeren vagy „kérő násznagy“, vagy „ügyvéd“, „pártfogó“ jelentésben. Arany műveiben gyakran találkozunk vele. V. ö. a régi nyelvből: „Légy szószólóm.“ (Czeh cod.) „Jézus léssen te hí szószólód.“ (Debr. cod.) „És monda az Úr Mózesnek: Aron, a te atyádía, legyen te szószólód.“ (Kár. bibl.) „Úgy tisztelik (Krisztust), mint az Úr mellett lévő nagy szószólót.“ (Mikes.)

„Ki a szószólója?“ (Népd.) = prókátora. „Jó szószólója van, meg is yeri a prérét.“ (Népd.) „A jó Isten a szószólója.“ (Népd.) = senkije sincs. „Hogyne ösmerném, 'sz a volt a szószólóm“ (Népd.) = násznagyom. „Feleségét küldte szót szólani“ (Népd.) „Ennek ugyan helyén van a szószólója!“ (Népd.) = a nyelve. „Gondolom, atyád mellett akarsz szót szólani.“ (Faludi.) „Ő volt ott Ulászló szószólója.“ (Polg. lex.) „Igaz ügynek szószólója.“ (Orczy L.)

„Mert szószóló nyelve néma,
Otalmazó karja béna.“ (Both. bajnok ö.)

„A prágai érsek szót szólva fogadja.“ (T. Sz. IV. É.)

„Nem tehetem, hogy szót szóljak a vétkéért.“ (T. Sz. VII. É.)

„Kapu elé mingyár' szót szólani küldött.
S nagy hangon alólról beszéle a küldött.“ (B. H. XII. É.)

„Anyjok veszi észre, hamar kel,
Fut nyájasan esdeni, szólani szót.“ (Ballada a gr.)

„Ám, ha ki meghódolni akar s jobbitni hibáját,
Nékie engedelem, lesz szószólója királya.“ (Czuczor.)

Ezt izeni tőlem felséges uramnak.

Izen vagy *küld* valakitől. Ez a magyaros: valaki által kevésbé, valakivel legkevesbé. Arany szerint is: „A magyar nem *vele* küld, hanem *tőle, általa*.“ V. ö.: „A kocsisul izent.“ (Népd.) „Mért nem jöttél el? *Megizentem a fiamtul*.“ (Népd.) „Küldtem tőle levelet is, nem kaptad meg?“ (Népd.) „A levelet egy követől elküldte a táborba.“ (Vadr.)

„Várj meg, holló, várj meg, hadd *izenjek tőled*.“ (Népdal.)

„Bizott emberemtől levelem, *küldeném*.“ (Népdal.)

Irtam egy levelet,

„De *kitől* küldjem el?“

„*Szarkától* küldeném el stb.“ (Népdal.)

„Íródeákkal levelem iratnám
 „Biztos emberemtől útra bocsátanám.
 „Rügöntől küldeném stb.“ (Vadr.)

„Izenetet küld a fecskétől.“ (Jókai.)

„Tőled hadd üzenjek néki rövid beszéddel.“ (Balassa.)

„Levelet ira Dávid Joábnak, melyet Uriástól küldte el.“ (Biblia.)

„A kalmakán egy levelet küldte ide a vezérágától.“ (Mikes.)

„Izent néked tőlünk képes kívánságot.“ (Zrinyiász.)

„Küldtem tőle leveleket.“ (Bokros Tamás.)

„Ettől a Benedektől a feleségét Lindvára küldötte.“ (Polg. Lex.)

„Kedvesimnek a virágtól üzentem.“ (Tompá.)

„Szép hazamba ismerősök mennek,
 Jó anyámnak tőlük mit üzenjek? (Petőfi.)

„Nincs kitől egy jó szót küldenél. (Vahott S.)

„Ajándékit előbb küldé bizonyostul. (BH. V. É.)

„Kit meg is üzentem Lökös Bertalantul.“ (T. Sz. XII. É.)

„Kik által nékem mindjárt megizenhetitek, valamit hallotok.“ (Biblia.)

„Rákóczi a felesége által izen titkon a bécsi jezsuitáknak.“ (Cserei.)

„Izentek nekem Boér Ferencz által.“ (U. a.)

„A főtanács néked általam valamit izen.“ (Faludi.)

„Levél által izentet a galambom.“ (Népdal.)

„Szolgám által küldött leveledet vettem.“ (Gyöngyösi.)

„Általam azt izené.“ (Horvát Andre.)

„Követeket küldött Károly eleibe Bazarád, a kik által azt izente néki,
 hogy stb.“ (Polg. Lex.) „Azt izené a fejedelemnek általa, hogy stb.“ (Mikes.)

„Halld meg, mit izen neked általam a nagybárdú Botond.“ (Czuczor.)

„Egy követ által izent nekik hadat.“ (Petőfi.)

N. B.: „Majd átküldöm az asszonygyal a fejszét.“ (Nép.)

„Bárcsak egy madárszót hallanék,

Kível a babámnak izennék. (Népdal.)

Más öltöbéli nép, más ivadék nő fel, A ki észszel hódít, nem testi erővel. Az új műveltségnek, új nevelésnek a régivel ellenkező elve van itt kimondva. V. ö. a közmondásokat: „Más idők, más emberek.“ „Más idők, más erkölcsök.“ „Többet észszel, mint erővel.“

„Más öltöbéli nép = a régítől különböző, másképp gondolkozó nemzedék. Ezt a szót: öltő, emberöltő, „idő“, „kor“, „emberkor“, embernymom“, „nemzedék“, „ivadék“ (generatio) jelentésben — a néptől vette Arany s felkapatta az irodalommal is. A népnyelvben közönségesek: „A régi öltőben szó se volt ilyenről.“ „A mai öltőben nem kell már a szegény ember csikaja.“ „Az akkori öltőben még a ködmen járta.“ „A régi öltővel mind szülő volt ez a hegy.“ „Már három emberöltőn keresztül a mienk volt ez a föld, most veszik el a kezünkről?“ „Száz emberöltő óta is út ez már, nem lehet eltiltani.“ „Mi a mai öltő a mienkhez?“ „Egy öltöbéli velem“, „egy öltöbéliék vagyunk“ stb.

Szinte sajnáljuk, hogy már be kell fejeznünk a hosszúra nyúlt ismertetést. Az igazi „Magyarság Virágai“ közé sorozhatjuk e munkát. Legmelegebben ajánljuk áttanulmányozását olvasóink figyelmébe.

SZERK.

Hibás olvasatok.

A mai magyar nyelvben több olyan szó fordul elő, a melyről kimutatták, hogy vagy valami sajtóhiba szülötte, vagy pedig valamely irott alaknak hibás olvasásán alapul. Így pl. kimutatták, hogy a *nemtő*, *föveg* szavak Calepinus szótárában sajtóhibával voltak nyomtatva *nemző*, *söveg* (süveg) helyett. Kéziratban előforduló toll-hibának köszöni eredetét a *sírám* szó is a régi *síralm* (mai *síralom*) helyett. A toll- vagy sajtóhibából keletkezett alakoknál sokkal gyakoribbak a hibás olvasáson alapuló szavak. Keletkezésük oka a magyar hangok jelölése történetének nemismerésében keresendő. A magyar hangok jelölésének, közönségesen szólva a magyar helyesírásnak épügy megvan a története, mint akármely más dolognak. Sőt e helyesírás pontos ismerete nélkül vajmi bajos a XI., XII., XIII. századi magyar nyelv történetéről írni. A régen följegyzett alakokat gyakran nem szabad a betűknek azzal a hangértékével olvasnunk, a mely hangértéke e jegyeknek manapság van. S e téren eddig is már sok hiba történt. Főlemlitek az ilyen hibás olvasatokból néhányat olyat, a melyeket eddig is hibásaknak ismertünk, néhányat meg ezúttal először mutatok be hibás olvasáson alapulóknak.

Zolnai Gyula és Szily Kálmán (Nyr. 27:295 és 348) mutatták ki, hogy a mai *vezekel* ige nincs is száz éves; a ki csinálta, a régi magyar *vezekel*-t, a hol az *sz* hangnak még *z* volt a jegye, hibásan, a XIX. századi magy. *z* betű és hang értékével olvasta, pedig helyesen *veszékel*-nek kellett volna olvasnia. Ugyan ilyen hibát követett el az is, a ki a mai *Vazul* keresztnévet életre keltette. Régi krónikáinkban ezt a nevet *Wazul*-nak, *Wazil*-nak és *Wacil*-nak találjuk írva. Mind a *z*, mind pedig a *c* jegy e helyeken *sz* hangot jelöl, a mint ezt egyébiránt abból is lehet következtetni, hogy a gör. kel. szlávoknál a szó *Vaszil*-, *Vaszili*-nek (stb.), a görögben Βασιλεύς-nak, tehát *sz*-szel hangzik. A szó helyes magyar alakja először *Vászil*, később *Vászol*, a mai nyelvben pedig *Vászoly*. Szikszai Fabricius *Basilinus* XVI. századi szótárírónkat tehát mai nyelvünkön Szikszai Fabricius (Kovács) *Vászoly*-nak kellene neveznünk.

A *Wazul*, *Vazul* névnél az *u*-t *o*-nak olvastam, mert a XI., XII., XIII. században az *u* jegy *o* hangot is jelentett; de jelentett ő-t is. Az oklevelekben például a mai *tölgyfa* többször előkerül *tulfa* (1228. okl.), *tulg* (1181. okl.), tehát *u*-val irott alakban. Ugyanígy volt ebben a korban a mai *Péter* név is *Petur*-nak írva. S ebben az alakban ki ne ismerne rá Katona Bánk bánja *Petur*-jára? Zolnai Gyula derítette ki, hogy Katona az oklevelekben talált

Petur alakot hibásan olvasta; helyesen csakis *Pétör*-nek lehet olvasni a *Petur*-t.

Az *u* jegy tehát *ö*-t is jelentett, s ezzel áttérhetünk egy eddig irodalmunkban nem tárgyalt szó olvasására. Ez a szó a mai *Szepes* régi, latin emlékekben található neve. Ritka ember, a ki a *Scepusiensis*-t latin szövegekben ne *szczepusziensisz*-nek olvasná. Pedig hogy ez az olvasás hibás, mutatja az is, hogy a hely latinul *Sepusium* nak írva is előfordul (vö. Szikszai Fabricius Nomenclaturája 1590. év, 233. l., és az ez alapon készült többi szótárt). Ezt a *Sepusium*-ot *sze* vagy *se* szótagkezdettel lehet olvasni. Hogy a kettő közül azonban csak a *sze* olvasat a helyes, bizonyítja a név időrendben összeállított többi alakja. Anonymus ugyanis a nevet *zepus*-nak írja (vö. 32. szak.: ad silvam *zepus*); ez a *zepus* név más emlékekben *zepes*-nek van írva (vö. Nomenclatura 1629. Szeben), a mely alak azt is vallja, hogy Anonymus adatát *ö*-vel kell olvasnunk. Ezután jön a *Scepusium* és a *Sepusium* írás, végül a *Szepes* forma (Molnár, Dict. 1621). Az időrendi összeállítás már most azt vallja, hogy a magyar helyesírás történetében a mai és régi magyar *sz* hangot *z*-vel írták; később a *z*-t csak *a*, *o*, *u* és mássalhangzók előtt alkalmazták, ellenben magashangok előtt *se*-et írtak; a mai *Szepezd* község nevét a XII. században pl. *Scepuzd*-nek, a *szent*-et *scent*-nek írják. Néha az *se* helyett tollhibából *c* is előfordul. Az *se*-ét azonban igen korán az *sz* váltja fel, s először egymással küzd a két jegy, végül az *sz* az összes hangtani helyzetekben elfoglalja a *z* és *sc*, *c* helyét. Tudva már most az *sz*-nek és az *ö*-vel váltakozó *ö*-nek régebbi jelölését, a terra *Scepusiensis*-t helyesen, a maga korának megfelelően terra *szepösiensisz*-nek fogjuk olvasni.

Az *sz* különböző korbeli jelölései kapcsán még két hibás olvasatot említek. Hibás dolog, ha *Zala*, *Zaránd* megyékről beszélünk, mert e nevekben a *z* jegy az *sz* hang jelölője, helyesen tehát csakis *Szala*, *Szaránd* lehet. Az első helyességét bizonyítja a sok *Szalay* családnév, a mai napig tartó helyi kiejtés és a szó eredete, a másodikat Molnár Albert szótára (1621), a ki magyarul *Szaránd*-nak írja a megye nevét. E két hibás olvasat kapcsán megemlítem még Nagy-Szeben város nevét. Legrégibb írott formája 1201-ben írt oklevélben van s *Scybin*-nek van írva (a Hermannstadt névről vö. a szász Korrespondenzblatt XXVII:19). Ezt a *Scybin* alakot vagy *Szibin*-nek vagy *Szében*-nek kell olvasnunk. A város latin neve később *Cibinium*. Ezt a *Ci*-t is lehetne *Szi*-nek olvasnunk, mert hisz a *Vászoly*: *Vazul* és az *sc*: *sz* tárgyalásánál láttuk, hogy a m. *sz* hangot *e* és *i* előtt *c*-vel is jelölték. Mégse olvassuk *szi*-nek, hanem *czi*-nek, mert a szászban a magy. *sz*-en kezdődő jövevényszavak *cz*-vel kezdődnek (pl. egy 1629. nagyszebeni magy.-lat.-ném. nomenclaturában székely = ném. *zeckel*, s ma is *Czekeivus* családnév; az 1629-ben Bécsben megjelent Dictionarium szerint: Kis *Szeben* németül *Zeben*, olv. *Czeben*).

Hibás olvasat eredménye a mai *Géza*, *Gejza* név is, a mint azt Karácsonyi János történettudósunk kimutatta. S a hibás alak nem is a leggyakrabban írott alakból való. XI. és XII. századi

pénzeinken, okleveleinkben ugyanis *Geica*, *Geuca*, *Geuczha*, *Geythsa*, *Geysa*, *Geysa*, *Geysca*, *Geicha*, *Gecha* alakok fordulnak elő a leggyakrabban, míg ellenben *Geiza* alak igen ritkán olvasható. És ez természetes is, mert e szóban a második szótag *cs*-vel kezdődött, a mint azt a XII. századi görög *Geitzas* írás bizonyítja s a magyar *cs*-t csak elvétele irták *z*-vel. Ha az összes adatokat számba vesszük, a nevet legrégebben *Gyejcsa* nak, később *Gyécsa*-nak, *Gyécsé*-nek mondták, s még később, mikor *gye*, *gyió*, *gyisznó* : *de*, *dió*, *disznó* hangalakúvá lett, *Décsé*-nek. A személynév mai helyes alakja tehát *Décse* volna.

Régi hibás olvasás eredménye a *Hungaria* név is. A latin nyelvben ugyanis a szókezdő *h* már Krisztus születése idejében se hangzott. A népi beszéd már ekkor is *ora*, *omo* volt *hora*, *homo* helyett. Megtörtént azután, hogy írásközben a *h*-kat ott is irták, a hol nem kellett, ellenben kihagyták ott, a hol a *h*-nak etymologiai értéke volt; *Oratia*-t, *abeo*-t, *horiundus*-t irták, pedig *Horatia*, *habeo*, *oriundus* lett volna a helyes. A magyarországi latinságban is megvan ez az ingadozás. Az 1055-i tihanyi alapító levélben „ex regali *habundantia*“-t olvasunk *abundantia* helyett, egy 1171. oklevelünkben *ab horiente* áll „ab oriente“ helyett, viszont egy 1083—95-i és egy 1152. oklevélben *ydrüis* van *hydrüis* helyett. Ez az írásmód egy-egy szóban meg is szilárdult, pl. a *habundantia*-t még Anonymus is így írja. Nem kell már most csodálkoznunk, ha ez írást a latin helyesírást követő magyar szavakon is megtaláljuk. Egy XI. századi oklevelünk „farkas *ig*“-et ír kétszer is, pedig itt *hëgy*-et kell olvasnunk, codexeinkben *iedelme*-t *ymnos*-t találunk, pedig *hiedelme*-t, *hymnos*-t kell olvasnunk. Magyarországnak is a legrégebb latin neve *Ungaria*, ez van a XI. századi eredeti és átírt latin emlékekben. A XII. században azonban e név mellett fellép a *hungarus*, *Hungaria* név is. Ezt használja Anonymusunk is, s egész a legújabb időkig számtalan emlékünk. Az *Ungar*(ia), *-us*) név eredete azonban kétségtelenül vallja, hogy itt a *h* csupán latin helyesírási sajáttság, a melynek a kiejtésben semmi helye nincs.

Latin helyesírással akarok megmagyarázni egy másik hibás olvasatot is, s ez *Zemplén* város és megye neve. A latin helyesírásban gyakran találkozunk azzal, hogy a lat. *-mn-* helyett *-mpn-* van írva; okleveleinkben közönséges a *calumnia*, *condemnatus*, *solemnis* helyett a *calumpnia* (vö. 1228. okl. *calumpnios*a), *condempnatus*, *solempnis* (e *p* értékére vö. Sommer, Handbuch der lat. Laut- und Formenl. 240). Az ilyen feles *p*-eket aztán *-ml-*, *-mt-*, *-mr-* mássalhangzó-csoportokban is irták. A cseh nyelv történetéből tudjuk (vö. Gebauer, Histor. mluv. jaz. č. I.420), hogy a cseh *temna*, *hromnice*, *zemne*, *Krumlowie* szavakat *tempna*, *hrompnice*, *zempne*, *Crumplowie* alakban is irták. S ilyen alakokat a magyarban is találunk; a magyar *szántó*-t a legrégebben *m*-mel *szántó*-nak mondták (vö. ma is *számlák*), s ezt az alakot *zampton*-nak írva is találjuk az oklevelekben. Ugyanigy a *teremt* igét *terempt*-nek is irták. A turopljei *Lomnicza* patakot 1228-ban *Lomniza*-nak írják, s a szepesmegyei *Lomnicz* községet a legrégebben szintén *Lomniza*-nak írják

okleveleink (vö. Hradzsky, Szepesvármegye helynevei és Miklosich, Denkschriften XXIII:196, Bécs). 1471-ben azonban *Lompnicza* a szó, pedig a *p*-nek itt etymologiailag semmi értéke sincs. Az eddig felsorolt magyar és cseh példákban a *p* nézetem szerint nem bir sem etymologiai, sem hangtani értékkel (tehát nem átmeneti hang), hanem latin helyesírást utánzó sajtáság. Kérdés már most, hogy állunk a *Zemplén* névvel. A legrégebbi adat Anonymus krónikájában van s itt *Zemlum*-nak, *Zemlín*-nek van írva (13. szakasz: ad castrum *zemlum*, 14. szakasz: ad castrum *zemlín*). Szirmay és Csánki műveiben is olvasunk *Zemlín*, *Zemlyn*, *Zemlien* oklevélbeli adatokat. Molnár Albert szótára szerint (3-ik kiadás, 354. l.) is a „comitatus *Zemlyniensis*“ magyarul „*Zemlyén*“ vármegye. S ma is él ez az alak, mert a „Felsőmagyarországi Hírlap“ VII. évf. 86. száma (1. oldal 3. hasáb) azt írja, hogy Zemplén mezőváros lakosai városuk nevét *Zemlén*-nek mondják. Ezekből kétségtelen, hogy a *Zemlén*, *Zemlyén* név Anonymustól a mai napig népi kiejtést visszatükrözőtető szó. S mit szól e kiejtéshez a szó eredete? A *Zemlén*, *Zemlyén* név szláv eredetű kifejezés, s eredete ugyanaz, a mi a mai *Zimony* város nevéé. A *Zimony* név a magyarban újabb keltű kifejezés; régebben ezt a várost is *Zemlen*-nek, *Zemlyén*-nek hívták magyarul (vö. Csánki, II:240. l. 1287., 1368. okl.), s ezt a nevet őrizte meg a város mai német *Semlin* és az 1808-ig használt horvát *Zemlin* alakot (Lipszky, Repertorium). Volt idő, mikor hazánkban két *Zemlén*, *Zemlyén* volt; ma ezek *Zimony* és *Zemplén*. A magyar *Zemlyén*, a szláv *zemlja*, *zemь* „föld“ szóból alkotott *zemlénz* melléknév származéka (vö. Vondrák, Sitzungsber. CXII:758, Bécs) s „földi“-t jelent. Szláv és magyar történelmi szempontból egyaránt fontos szó, ha a hangtani alakulását pontosan megmagyarázzuk. S ez a hangalak kétségtelenül vallja, hogy a *Zemlén* nevezet nem cseh-tót-lengyel szlávoktól való, s Korabinszky és Lipszky hasztalan írja, hogy a mai *Zemplén* tótul *Zemno*, mert ez alakból, a melyet egyébként K. gyártott s nem élő név, sohase lett volna *Zemlén*, *Zemlyén*. Azt a szláv törzset, a melytől e név való, e helyen nem kutatom. Itt csupán az a czélom, hogy kimutassam, hogy a *Zemplén* hibás olvasat, s ehhez szükségem volt a szó eredetére is.

A *Zemplén* név eredete is tehát azt vallja, hogy a *p* hang a szóban felesleges. Hangértékkel bíró átmeneti hang se lehet a *p*, mert akkor ugyanilyen kiejtést várnánk más szóban is az *-ml-* kapcsolatban, pl. *komló*, *tömlő* stb. helyett *kompló*, *tömplő*.

Nincs más hátra, mint azt mondani, hogy a *Zemlen* helyett való *Zempen* írás a latint utánzó helyesírási sajtáság. Valaki egyszer *Zemlen* helyett *Zempen*-t irt, ezt egy másik követte s később, elfelejtve a jelölés értékét, az írott alakot a leírás szerint olvasta. Ki lehetett ez, nem tudjuk; hogy azonban mikor lép fel ez írás, arra megfelelhetünk.

Nagy Gyula, a Századok tudós szerkesztője, kinek e fejtegetést megmutattam, ezt írja:

„a) A *Zempen* alak a XIII. sz. végén és a XIV-nek elején kezd megjelenni, s hovatovább mind sűrűbben fordul elő.

b) A XV. században — azt mondhatom — 100 eset közül 90 esetben *Zemplen*, 10 esetben *Zemlen*.

c) A XV. században már csak elvétve akadunk a *Zemlén*, *Zemlín*, *Zemlyén* alakokra, sőt a század utolsó évtizedeiből nem is tudok rá példát.

Mindezek után azt mondhatjuk tehát, hogy a *Zemplén* alakot a XVI. század második felében kezdik kizárólag használni; már t. i. mint a vármegye nevét, mert a megyebeli *Zemplén* mezőváros nevével talán nem egészen így áll a dolog. Azért mondom talán, mivel a város nevével nincs annyi adatom, hogy bizonyosat mondhatnék; de úgy látszik, itt a *Zemlen* alak, tehát *p* nélkül, az okiratokban is tovább fönntartotta magát, mint a megye nevében*.

Nem szükséges adatokkal támogatnom Nagy Gyula e becses sorait, mindenben aláírom állítását. Csak azt jegyzem meg, hogy nagyon természetesnek tartom, hogy a város nevét tovább mondták *Zemlén*-, *Zemlyén*-nek, sőt ma is mondják *p* nélkül, mert a mint régen a város adott nevet a megyének, úgy most a megye erőszakolja a maga *p*-s alakját a városra.

Mindezekkel azonban sikerült kimutatnom, hogy a mai *Zemplén* alak hibás olvasat eredménye a helyes *Zemlén*, *Zemlyén*, illetve **Zemlény* helyett.*

E néhány hibás olvasatról szóló cikkemet azzal fejezem be, hogy e folyóirat olvasóinak figyelmét fölhívjam a személy- és helynevek nyelvészeti fontosságára. A helyneveket ép úgy kell gyűjteni, mint a köznyelvtől bármily kicsiny eltéréssel bíró közszavakat. De e téren nemcsak a magyarok lakta községek neveinek a kiejtését kell vizsgálnunk. Ki lehet mutatni, hogy e hazában a legtöbb nép a helyneveket a magyartól kapta. A velünk egy hazában élő népek helyneveit, a mennyiben a magyar szót megmagyarázzák, szintén gyűjtenünk kell. Egy példa megvilágítja ezt az állításomat. A *Maros* folyó neve a Vita Sancti Gerardi-ban *Moris(ius)*-nak van írva, s ez alak olvasásánál segítségünkre jön, hogy e folyót szászul régen *Mörisch*-nek (ma *Miräsch*), oláhul *Murçş*-nek mondták. *Temes* folyó neve is oláhul *Timiş*, régi szerb oklevelekben *Temiš*, régi német neve *Timesz*. Ez alakok, összevetve a Molnár Albert (1621, 354) szótárában levő *Tömös* alakkal, azt vallják, hogy e folyót magyarul legrégebben *Timis*-, *Tumus*-nak írták. Az idegen nyelvek tehát a régibb magyar alakot őrizték meg.

E példákkal csak azt akartam bizonyítani, hogy a magyar nyelv története leghomályosabb korszakának megírásához hordja az adatokat, a ki a magyarországi helyneveket gyűjti. A mi folyóiratunk e közléseket szívesen fogadja. (Úgy van! Szerk.)

MELICH JÁNOS.

* Ezzel kapcsolatban megemlítem a zempléni *Imreg* községet, a melyet *Imbreg*-nek mond a nép (Nagy Gy. értesítése). Itt a *b* etymologiai értékű; vö. ném. *Ambrich* = magy. *Imbreh*, *Imre*.

Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig.

(Folytatás.)

39. *Czech-Codex*, 1513-ból. Diszesen írott imádságos könyv, mely nem közhasználatra, hanem minden valószínűség szerint egyedül Kinizsi Pálné, Magyar Benigna számára készült a nagyvázsonyi pálos kolostorban. (Vö. 27. sz.) Imádságainak legnagyobb része megvan más codexeinkben is: a Festetics-, Peer- és Winkler-Codexben. Nagy fontosságú darab benne a fölfeszített Krisztushoz való hymnus, melyet későbbi leírásban a Thewrewk-Codex (l. 61. sz.) őrzött meg. Nevét fölfedezőjéről, Czech Jánosról kapta, ki az Érsekújvári Codexszel együtt az érsekújvári Ferencz-rendi kolostor könyvtárában fedezte föl. Jelenleg a szerzet ajándékából a M. T. Akadémia könyvtáráé (*M. Cod. 12-ed rétt 2. jelzet alatt*). Kiadta Döbrentei Gábor a Régi Magyar Nyelvemlékek II. kötetében és Volf György a Nyelvemléktárban, XIV. k.

40. *Lobkowitz-Codex*, 1514-ből. Klarissza-apáczáktól másolt kézirat, melyet a Lobkowitz hercegi család raudnitzai (Csehország) könyvtárában Csontos János fedezett föl 1878-ban. Tartalma: imádságok, vallásos elmélkedések, példák és legendák. Kiadta Volf György a Nyelvemléktár XIV. kötetében.

41. *Cornides-Codex*, 1514—1519 közti időből. Ráskai Lea nyulakszigeti dömés apácza kezeirása, a Margit-Legendát, a Példák Könyve első felét, a Domonkos-Codexet és a Horvát-Codexet is másolta. (Vö. 37. sz.) Tartalma szentbeszédék és legendák. A codex tulajdonképen nem önálló könyv, hanem első és harmadik része azon terjedelmes régi kéziratnak, melyet az Egyetemi Könyvtár öt részre darabolt. (L. 36. sz. alatt.) Nevét Cornides Dániel, XVIII. századi jeles történettudós s „a régi magyar irodalom egyik első nyomozója“ emlékezetére nyerte. Az Egyetemi Könyvtárban *Cod. Hung. No. 4.* jelzet alatt őrzik. Kiadta Volf György a Nyelvemléktár VII. kötetében.

42. *Gömöry-Codex*, 1516-ból. Kilencz kéz írása, melyek közül a harmadiké 1555-ből való. Legnagyobb részét egy betegeskedéséről több helyen panaszkodó („Igen fay feyem“ 73. l., „Igen betek valem“ 173. l., „byzon Igen betek valem“ 289. l.) Katalin nevű apácza írta, egy részét pedig Tetemi Pál vázsonyi vikárius. Tartalma imádságok. Nevét Gömöry Károly egykori pesti gyógyszerészről veszi, kinek ajándékából 1821 óta a Nemzeti Múzeum könyvtáráé (*18. Duod. Hung.* jelzet alatt). Kiadta Volf György a Nyelvemléktár XI. kötetében.

43. *Jordánszky-Codex*, 1516 és 1519-ből. Második nagyobb bibliafordításunknak maradványa, melyet három darabban fedeztek föl. Fő része a klarissza-apácák nagyszombati kolostorának eltörlése után 1782-ben Fába Mátýásnak, az esztergomi érseki káptalan akkori jegyzőjének birtokába jutott, ki 1820-ban Jordánszky Elek fölszentelt püspöknek ajándékozta. Ez utóbbi tulajdonosáról kapta nevét. Később Jankovich Miklós a codex elejéből még két levélnek jutott birtokába, mely részt róla *Jankovich-Töredéknek* nevezünk. E töredék Nagyszombat városára vonatkozó régi magyar levelek közül került napfényre. Végre 1880-ban Csemez József birtokában Szombathy Ignác fölfedezte nyelvemléküinknek harmadik részét is, a *Csemez-Töredéket*, melyet Simor János esztergomi érsek megvett s a Jordánszky-Codexszel egybekötöttetett. Tehát a törzs-kézirat (a tulajdonképi Jordánszky-Codex) s a Csemez-Töredék jelenleg az esztergomi főszékesegyház könyvtárának tulajdona. A Jankovich-Töredéket a Nemzeti Múzeum őrzi (198. *Fol. Hung.* jelzet alatt). E bibliafordítást némelyek, elegendő alap nélkül, Bátori László budaszentlőrinczi pálos szerzetes művének tartották („Bátori-féle bibliafordítás“). Codexünk és töredékei azonban már csak másolatok. Nyelvük és helyesírásuk az Érdy-Codexszel mutat egyező sajátságokat (l. 56. sz.). A Jordánszky-Codexet a Jankovich- és Csemez-Töredékkel együtt Volf György tette közzé a Régi Magyar Nyelvemlékek V. kötetében, melynek főrészét (a Jankovich-Töredéket és Jordánszky-részt) tulajdonkép még Toldy Ferencz nyomatta ki. (Vö. 45. és 46. sz.)

44. *Domonkos-Codex*, 1517-ből. Ráskai Lea másolata. (Vö. 37. sz.) Tartalma Szent Domonkos élete és csodatételei. Innen neve. A Nemzeti Múzeum könyvtárának tulajdona (143. *Oct. Hung.* jelzet alatt). Kiadták Komáromy Lajos és Király Pál a Nyelvemléktár III. kötetében.

45. *Csemez-Töredék*, 1519-ből. (L. 43. sz.)

46. *Jankovich-Töredék*, 1519-ből. (L. 43. sz.)

47. *Lányi-Codex*, 1519-ből. Három kéz írása, a másolók közül azonban csak a harmadiknak nevét tudjuk, Kálmáncsey László papét, ki társaival együtt valószínűleg Ferencz-rendi szerzetes volt. Tartalma: apácák ordinariuma. Először Lányi Károly tett róla említést, s innen neve. Az ő ajándékából az Akadémiai Könyvtár tulajdona (*M. Cod. kis 8-r. 11.* jelzet alatt). Kiadta Volf György a Nyelvemléktár VII. kötetében.

48. *Debreczeni Codex*, 1519-ből. Ismeretlen nevű másolók kézírata. Tartalma: szentbeszéddek, legendák (köztük a prózás Katalin-legenda), erkölestanió példák, vallásos oktatások és Krisztus kinszenvedése. A debreczeni református kollégium könyvtaráé; innen neve. Kiadta Volf György a Nyelvemléktár XI. kötetében.

49. *Pozsonyi Codex*, 1520-ból. Egyetlen codex, mely csak másolat alapján volt kiadható, az eredetinek ugyanis az 1837-ben történt lemásolás óta nyoma veszett. A másolat, mely csak nagyjában látszik hűnek, az Akadémia kéziratárában van (*M. Cod. 4-edrét 11. sz.* alatt). A codex maga három kéztől származik és apácák számára készült; egyik írója Mihály deáknak nevezi magát. Tartalma,

imádságok s néhány főünnepre való evangéliumi szakasz, nagyrészt megegyezik a Gyöngyösi és Thewrewk-Codexével. A pozsonyi Ferencz-rendi kolostor könyvtárának volt tulajdona; innen neve. Kiadta Volf György a Nyelvelméltár XIII. kötetében.

50. *Könyvecske a szent apostoloknak méltóságáról* (a mint rövidben idézik: *Apostolok Méltósága*), 1521-ből. Egy ismeretlen nevű nyulakszigeti (Margit-sziget) dömés apácza másolata. Eredetileg azon nagyobb kéziratnak volt negyedik része, melyet az Egyetemi Könyvtár öt felé darabolt. (L. 36. sz.) Tartalma egy prédikáció az apostolok méltóságáról. Az Egyetemi Könyvtárban *Cod. Hung. No. 5.* jelzet alatt található. Kiadta Volf György a Nyelvelméltár VIII. kötetében.

51. *Horvát-Codex*, 1522-ből. Ráskai Lea nyulakszigeti dömés apácza másolata. (Vö. 37. sz.) Tartalma: Isten fiának testfölvétele, Szűz Máriának halála és Sz. Bernát mondásai a szerzetes életről. Toldy Ferencz nevezte el Horvát Istvánról „a régi magyar irodalom iránti érdemeiért”. A Nemzeti Múzeum tulajdona (*336. Quart. Hung.* jelzet alatt). Kiadta Volf György a Nyelvelméltár VI. kötetében.

52. *Keszthelyi Codex*, 1522-ből. Pár későbbi eredetű lap kivételével egy kéz írása, Velikei Gergelyé, ki Lékán (Vas m.) másolta. Tartalma: a zsoldárok, néhány himnus és imádság. A zsoldárfordítás, valamint a *Te Deum laudamus* kezdetű himnus s néhány imádság azonosnak látszik a Kulcsár-Codexben levővel (l. 63. sz.); a mi azonban a Keszthelyi Codex 413. lapján túl következik, az a Kulcsár-Codexben nincs meg. Mind a két kézirat egy közös eredetiből való másolatnak látszik, a mely alkalmasint maga is csak másolat volt. A zsoldárfordítás sok tekintetben emlékeztet a Döbrentei-Codex zsoldáraira. A keszthelyi Festetics-féle könyvtár tulajdona. Kiadta Volf György a Nyelvelméltár XIII. kötetében.

53. *Vitkovics-Codex*, 1525-ből. Nyelvi tekintetben és pontos helyesírásánál fogva is figyelemre méltó, közepén hézagos és végén csonka nyelvelmélték, melyet elejétől végig egy ismeretlen nevű apácza másolt. Tartalma: új szerzetesek regulája és imádságok. Nyelve és helyesírása Volf György szerint majdnem olyan régies, mint a Müncheni Codexé. Fölfedezte Vitkovics Mihály Egerben 1803-ban, s róla kapta nevét. Jelenleg a Nemzeti Múzeum tulajdona, a hol „Sz. Bonaventura szerz. új regulája. 1525. Vitkovics” fölirattal, *Duod. Hung. 8.* jelzet alatt őrzik. Mostani kötött állapotában a codex eredeti levelei össze vannak zavarva, s a sorrendet azon másolat alapján lehetett megállapítani, melyet róla Vitkovics még 1804-ben Révai Miklós számára készítettett s mely ugyancsak a Nemzeti Múzeumban található (*Quart. Hung. 470.* jelzet alatt). A codex 72. és 73. lapja közötti hézagba az újabban fölfedezett *Miskolczi Töredék* teljesen beleillik, s ez vele egy kéz írása is lévén, nem lehet egyéb, mint codexünknek egy különvált töredéke. (Vö. 54. sz.) A codexet közzétette Volf György a Nyelvelméltár VII. kötetében.

54. *Miskolczi Töredék* (*Miskolczi Codex*), 1525-ből. Az előbbi szám alatt tárgyalt Vitkovics-Codexnek egy külön fölfedezett, 12 lapnyi töredéke, mely az 1882-iki könyvkiállítás alkalmával lett ismeretessé. Helye az említett codex 72. és 73. lapja között van.

Írója és kora ennél fogva a Vitkovics-Codexével azonos és tartalma is (új szerzetesek regulája) beleillik e kézirat eddigi hézagába. Szeremley József ref. lelkész ajándékából a miskolci ref. lyceum könyvtaráé. Közzétette Volf György a Nyelvelméltár XIII. kötetében.

55. *Teleki-Codex*, 1525—1531-ből. Több helyen csonka kézirat. Azonos a Toldytól úgy nevezett *Aranka-Codex*-szel, melyet e név alatt sikertelenül nyomoztak. Későbbi, XVI. és XVII. századi bejegyzéseit nem számítva, négy kéz másolása. Az első három kéztől eredő rész valószínűleg marosvásárhelyi klarissza-apácák munkája, kiknek neve azonban ismeretlen. A negyedik leíró Sepsiszentgyörgyi Ferencz, Ferencz-rendi szerzetes, ki magát a könyv végén megnevezi. Tartalma: legendák, elmélkedések, erkölcsstanító példák, imádságok és szerzetesi szabályok. A marosvásárhelyi Teleki-könyvtár tulajdona (37^{4c}. szám alatt), s innen neve. Közzétette Volf György a Nyelvelméltár XII. kötetében.

56. *Érdy-Codex*, 1526 és 1527-ből. A legterjedelmesebb régi magyar kézirat s egyszersmind legnagyobb magyar legendagyűjteményünk. Az egészet egy kéz munkájának tarthatni, s leírója egy ismeretlen karthauzi szerzetes. Prologusa a munka egyik okául a *pestifera luteriana heresis*-t, vagyis a hitújítást említi. Egyetlen irodalmi emlékünkhöz a magyar néma-barátoktól. Tartalma tulajdonképpen szentbeszéd az egész évre, azonban egy részében az egyházi év kilenczven főbb szentjének legendáit is magában foglalja, s nem csekély érdeket nyer az által is, hogy a magyar egyházban különösen tisztelt szentek legendáit: Szent István és Szent László királyokét, Szent Imre herczegét, Szent Erzsébetét, Szent Gellértét stb. elbeszéli. Legnagyobb részt Temesvári Pelbárt XV. századi híres egyházi írónak (vö. 30. sz.) latin munkái alapján készült, azonban néhány máshonnan beiktatott összehöngészést leszámítva, egészben véve már csak másolat. A Nemzeti Múzeum tulajdona (*Quart. Hung.* 358. jelzet alatt). Nevét Toldy Ferencz adta legelső ismertetőjéről, Érdy Jánosról. Nyelve és helyesírása a Jordánszky-Codexszel (I. 43. sz.) mutat sok egyező sajátsgot. Közzétette Volf György a Nyelvelméltár IV. és V. kötetében.

57. *Kazinczy Codex*, az 1526., 1527. és 1541. évekből. Főrészeiben három ismeretlen nevű Ferencz-rendi szerzetestől másolt kézirat, mely valószínűleg klarissza-apácák számára készült. Tartalmát szentbeszéd, erkölcsstanító példák és legendák teszik. Szépprózai szempontból nevezetes részei: Szent Barlám élete és Szent Elek legendája. Felfedezte Vitkovics Mihály Egerben. Jelenleg a Nemzeti Múzeum könyvtárának tulajdona (*Duod. Hung.* 22. jelzet alatt). Nevét Toldy Ferencz adta Kazinczyról, a régi magyar irodalom körüli érdemeiért. Közzétette Volf György a Nyelvelméltár VI. kötetében.

58. *Székelyudvarhelyi Codex*, 1528-ból. Nyujthódy András szerzetes írta Tövisen (Alsó-Fehér m.). Tartalma: Judit könyve, vallásos elmélkedések a hitről, a miatyánkról, az imádságról, a halálos bűnökről, a szentségekről, a szentlélek ajándékairól, a halálról, az engedelmességről, Sz. Anselmusnak egy pár írata a szerzetességről és Jézus tanításainak bibliai szövegei. A székelyudvarhelyi

kath. gymnasium tulajdona; innen neve. Kiadása, Szilády Árontól,* sajtó alatt van.

59. *Érsekújvári Codex*, 1530—1531-ből. Három kéztől másolt terjedelmes és diszes kézirat. Legnagyobb részét, mintegy hét tizedét és műtörténetileg becses festett képeit Sövényházi Márta, Domonkosrendi apáca készítette, ki a Thewrewk-Codexen (l. 61. sz.) is dolgozott. Másik két leírója ismeretlen, de valószínűleg ugyanolyan rendi apácák s ugyanazon kolostor tagjai voltak. Tartalma: evangéliumi szakaszok, vallásos elmélkedések és tanítások, szentbeszédek és legendák. Ez utóbbiak pélzt legnevezetesebb a *verses Katalin-legendá*. Fő forrásai Temesvári Kolbárt művei és a *Gesta Romanorum* című középkori latin regés könyv. A codex másolójának egyik sajtósága, hogy a sorok végét, csak hogy beteljenek, fölös betűkkel, az utolsó betűk, főképp magánhangzók megkettőzésével, a következő sor első mássalhangzójának előzetes kitételével, vagy egy-egy *h* oda toldásával töltik ki. Innen van a sok kettős *ee*-vel, *aa*-val stb. írt szóalak e kéziratban. Fölfedezte 1833-ban Czech János a róla elnevezett Czech-Codexszel (l. 39. sz.) együtt az érsekújvári Ferencz-rendi kolostor könyvtárában; innen neve. Jelenleg az Akadémia könyvtáráé (*M. Cod. ívrét 81. sz.* jelzet alatt). Közzétette Volf György a Nyelvelméltár IX. és X. kötetében.

60. *Tihanyi Codex*. 1530, 1531 és 1532-ből. Ismeretlen nevű Ferencz-rendi szerzetestől másolt kézirat, mely valószínűleg klarisszapapácák számára készült. Tartalmát nagyobbára szentbeszédek teszik. A tihanyi apátság könyvtáráé; innen neve. Közzétette Volf György a Nyelvelméltár VI. kötetében.

61. *Thewrewk-Codex*, 1531-ből. Hat kéz írása, köztük némelyek már XVII. századbeliek. Leírói ismeretlenek. Tartalma imádságok. Nevezetes darabjai a Peer Codexben is (l. 67. sz.) előforduló Vásárhelyi féle ének Szűz Máriához és a Czech-Codexben is (l. 39. sz.) meglevő himnus a fölfeszített Krisztushoz. Nevét Ponori Thewrewk Józsefről kapta, ki először adott róla hirt. Az érsekújvári Ferencz-rendiek adományából az Akadémiai Könyvtár tulajdona (*M. Cod. kis 8-r. 17. jelzet* alatt). Közzétette Volf György a Nyelvelméltár II. kötetében.

62. *Kriza-Codex*, 1532-ből. Tizenhatodréti alakú kis hártycodex, meglehetősen ügyesen rajzolt és csinosan festett kezdőbetűkkel és cifrázatokkal. Az első lap kivételével egy kéz írása, Garai Pál dömés szerzetesé. Tartalma imádságok. Nevét Kriza Jánosról kapta, mert az ő eszközlésével jutott az Akadémiai Könyvtár birtokába, a hol *M. Cod. kis 8-r. 14. jelzet* alatt őrzik. Kiadta Volf György a Nyelvelméltár II. kötetében.

63. *Kulcsár-Codex*, 1539-ből.** Pápai Pál szerzetestől másolt kézirat. Tartalma: a zsoltárok fordítása, közben néhány egyéb darab-

* E rövid ismertetést a tőle rendelkezésemre bocsátott adatok alapján írtam.
Z. Gy.

** A 63. és 64. sz. codexek tulajdonkép már túl esnek a magyar könyvnyomtatásig való nyelvelmélek korhatárán; de minthogy a Nyelvelméltárba is föl vannak véve, röviden mi is ismertetjük őket. Z. Gy.

bal (a Te Deum, az Athanasius-féle hitvallás, imádságok stb.). A zsol-tárok, a Te Deum s néhány imádság azonosnak látszik a Keszthelyi Codexben (l. 52. sz.) levővel. Nevét egykori birtokosáról s első ismertetőjéről, Kulcsár Istvánról kapta. Jelenleg a Nemzeti Múzeum könyvtáraé (450. Quart. Hung. jelzet alatt). Közzétette Volf György a Nyelvelméltár VIII. kötetében.

64. *Batthyány-Codex*, 1541 és 1563 közötti időből.* Ismeretlen leirótól származó, több helyen hézagos s végén csonka kézirat, izléses, néhol túlságos gazdagon díszített kezdőbetűkkel („diszcodex“, mint Toldy mondja). Tartalma szerint református szertartásos énekeskönyv, úgynevezett graduál, s nemcsak e nemből, hanem egyáltalában a legrégebb magyar protestáns énekeskönyv. A Keserői Dajka János és Geleji Katona István szerkesztette Öreg Graduálnak egyik, még pedig legrégebbi forrása. Batthyány Ignác gróf szerzeményéből a gyulafehérvári püspöki Batthyány-könyvtár tulajdona; innen neve. Közzétette Volf György a Nyelvelméltár XIV. kötetében.

Pontosabban meg nem határozható időből valók:

65. *Guary-Codex*, a XVI. század elejéről. Egy névtelen Ferencz-rendi szerzetestől másolt, gondos írású, elején és végén csonka hártycodex. Tartalmát vallásos elmélkedések és tanítások teszik. Helyesírása sokban hasonlít a Bécsi és Münchener Codexéhez (l. 11. 12. sz.). Nevét egykori birtokosáról, Guary Miklós táblabíróról kapta, kinek ajándékából 1835 óta az Akadémiai Könyvtár tulajdona (*M. Cod. 4-r. 25* jelzet alatt). Közzétette Döbrentei Gábor a Régi Magyar Nyelvelméltár IV. kötetében.

66. *Szent Krisztina élete (Krisztina-Legenda)*, a XVI. század elejéről. Ismeretlen kéztől származó, végén csonka kézirat. Tartalmát neve mutatja. Említésre méltó különös helyesírása. A Nemzeti Múzeum tulajdona (403. Quart. Hung. jelzet alatt). Közzétette Volf György a Nyelvelméltár VII. kötetében.

67. *Peer-Codex*, a XVI. század elejéről. Kis papiros-codex, három levélnyi hézaggal. Magyarját hat, ismeretlen nevű, másoló írta. Tartalma: Sz. Elek és Sz. Pál legendája, imádságok és énekek. Ez utóbbiak közül különösen kettő igen nevezetes: *Vásárhelyi András éneke Szűz Máriához*, mely későbbi másolatban a Thewrewk-Codexben is megvan (l. 61. sz.), és gúnyköltészetünk legrégebbi terméke, *Apáti Ferencz feddő éneke*. Vásárhelyi borongós hangú verseiben a nemzeti fájdalom és remény szólal meg, s a Mária-költészetnek e maradványa még a XIX. század elején is kedvelt éneke volt a magyar katolikus egyháznak. A codex a XVIII. század végén Peer Jakab kegyesrendi papé volt; innen neve. Jelenleg a Nemzeti Múzeum tulajdona (*Duod. Hung. 27.* jelzet alatt). E codexnek egy részét tette egykor azon néhány imádság és egy kalendárium, mely jelenleg *Imakönyv és Csisokalendárium* czime alatt mint külön kézirat szerepel a Nemzeti Múzeumban (l. 77. sz.). Közzétette Volf György a Nyelvelméltár II. kötetében, még pedig a különszakított részszel együtt, a csizió híján.

68. *Simor-Codex*, a XVI. század elejéről. Egy kis-nyolczad-

rétű hártya-codexnek 7 levélnyi töredéke, ismeretlen kéztől, mely azonosnak látszik a Nádor-Codex (l. 34. sz.) leirójáéval. Kora sokkal sem előbbi, sem későbbi nem lehet, mint e keltezett codexé (1508). Tartalma, részletek assisi Sz. Ferencz életéből, egész szövegében megegyezik a Virginia-Codex (l. 69. sz.) 64—72. lapjaival. Simor János egykori biboros hercegprimás, hihetőleg bajnai pap korában, kapta egy parasztembertől Eppel esztergommegyei faluban; innen neve. Az ő ajándékából a Nemzeti Múzeum tulajdona (15. *Duod. Hung.* jelzet alatt). Közzétette Volf György a Nyelvmélektár VII. kötetében.

69. *Virginia-Codex*, a XVI. század elejéről. Több kéz irásának látszó nyelvmélek, melyben jóval későbbi írású részek is vannak. Egészében egy ismeretlen nevű Ferencz-rendi szerzetes munkája, ki klarissza-apácák számára készítette. Tartalma assisi Sz. Ferencz élete (vö. 68. sz.), vallásos oktatások és apácáknak való regula. 1844-ben fedezték föl a tiszalöki plébánián, honnan Dessesffy Virginia grófnő küldte be az Akadémiának, s róla kapta nevét. Az Akadémiai Könyvtárban *M. Cod. 4-r. 24.* jelzet alatt őrzik. Közzétették Komáromy Lajos és Király Pál a Nyelvmélektár III. kötetében.

70. *Lázár-Codex* (*Lázár Zelma Codex*), 1510—1520 tájáról. Kis 12-edrét alakú, több kéztől irt imádságos könyv, mely írása jellegéből, helyesírásából és nyelvéből ítélve a XVI. század második évtizede, 1510—1520 táján készülhetett. Egy Katalin nevű nő számára írták. Imádságainak és elmélkedéseinek nagy része megvan egyéb codexeinkben is többé-kevésbé eltérő szöveggel. Lázár Zelma úrhölgy ajándékából az Akadémiai Könyvtár tulajdona (*M. Cod. 12-edrét 4.* jelzet alatt). Szily Kálmán tett róla először jelentést az 1896 febr. 3-iki akadémiai ülésben, mikor a nyelv- és széptudományi osztály a nyelvméleket az ajándékozó emlékére Lázár Zelma Codexnek nevezte el. Eddigéle kiadatlan. (Szily Kálmán ismertető jelentését l. az Akadémiai Értesítő 1896. évfolyamában, 139. l.)

71. *Bod-Codex*, a XVI. század első negyedéből. Egy ismeretlen nevű nyulakszigeti (Margit-sziget) dömés apáczától származó kézirat; szintén hozzá tartozott azon föntebb említett nagyobb codexhez, mely öt részre van darabolva (l. a Példák Könyvénel, 36. sz.). Ez a rész azonban a Sándor-Codexszel (l. 73. sz.) együtt keltezetlen. Tartalma: két vallásos elmélkedés, példakkal. Nevét Toldy Ferencz adta Bod Péterről, „régii irodalmunk érdemes bajnokáról“. Az Egyetemi Könyvtár tulajdona (*Cod. Hung. No. 7.* jelzet alatt). Közzétette Volf György a Nyelvmélektár II. kötetében.

72. *Gyöngyösi Codex*, valószínűleg a XVI. század első negyedéből. Ismeretlen leiróktól származó nyelvmélek, melynek irodalomtörténeti szempontból fő érdekességét a Mátyás király halálára való, *Néhai való jó Mátyás király* kezdetű emlékdal s egy Szent Lászlóról szóló ének teszi. Fő tartalma: imádságok. Előbb a gyöngyösi Ferencz-rendi kolostor könyvtaráé volt, s innen neve; jelenleg az Akadémiai Könyvtár tulajdona (*M. Cod. 8-r. 3.* jelzet alatt). Közzétette Volf György a Nyelvmélektár II. kötetében. A Mátyás királyról szóló ének hasonmását l. Nyelvméleink cz. munkámban (XX. fejez.).

73. *Sándor-Codex*, a XVI. század első negyedéből. Ismeretlen nevű nyulakszigeti (Margit-sziget) dömés apácától származó kézirat. Befejező része volt az Egyetemi Könyvtártól öt felé darabolt codexnek (l. a Példák Könyvénel, 36. sz.). Azonban a Bod-Codexszel (l. 71. sz.) együtt ez is keltezetlen rész. Tartalma: erkölestánító példák. Nevét Toldy Ferencz adta Sándor István jeles bibliographus és szótáriró emlékezetére. Az Egyetemi Könyvtárban *Cod. Hung. No. 6.* jelzet alatt található. Közzétette Volf György a Nyelvenléktár II. kötetében.

74. *Weszprémi-Codex*, a XVI. század első negyedéből. Klárisza-apácák számára készült kézirat ismeretlen leíróktól. Tartalma: Krisztus kinszenvedéséről való prédikáció és Szent Bonaventura könyve, csonkán, az élet tökéletességéről. Nevét első ismertetője, Horvát István adta irodalmi régiségeink szorgalmas búváranak, Weszprémi István egykori debreczeni orvosnak emlékezetére. Jelenleg az Egyetemi Könyvtár tulajdona (*Cod. Hung. No. 8.* jelzet alatt). Közzétette Volf György a Nyelvenléktár II. kötetében.

(Vége köv.)

ZOLNAI GYULA.

Az „Őn“ történetéhez.

1827 július 6-án írja gr. Széchenyi István Döbrentei Gábornak: „Par parenthesis írjunk mi magunknak próbatétel miatt (!!) a harmadik személyben“.

1827 szept 9-én ugyancsak Döbrenteinek: „ezt legyen ő oly jó, Károlynak megmondani“; novemb. 20-án: „csak azért írok, hogy ötlet kérjem“; 1828 márcz 7-én: „azon hirdetések, melyeket ő a vármegyékhez küld“.

1828 márcz. 5-én így szólítja meg Liebenberget is: „Ő néki küldöttem a Munkám legelső példányát“; ... „a borbén kötött példány az övé“.

De ugyane levelében már ezt írja: „Többek közt egy valaki Sie, Vous, You, Lei helett Őn-t proponálja. Őn-maga, Őnbélatása, Őnnön akarátja etc. — Quid ad hoc?“

1828 márcz. 19-én ugyancsak Liebenbergnek: „A mit az Őnnrül ír, az is jól esik nekem, mert a *Maga* és a *Kegyed* helyett kell valamit találni, ha török is szakad is.“ — De ugyanitt ez a furcsaság: „Az Obligatorialis Őnn nála vagyon“. (Átmenet az ő náláról az őnnél-re). — 1828 márcz. 24-én: „Őn meglátja“. — 1828 április 10-én: „Ha Őn úgy intézné dolgait“; ... „megérdemelné az Őn idejövételét“.

1828 decz. 16-án a titkár, kinek Széchenyi a levelet diktálta, így írt Liebenbergnek: „Szeretném, ha Őnn“.... „Őnn tudja“.... „Tessék Őnnék megmondani“.

1829 február 21-én ugyancsak Liebenbergnek: „Őn (elfogdom az egy n-t) ne jöjjön tehát ide“.

1828 decz. 2-án Döbrenteinek: „Ezen 30-at átadtam *Önnek*“.

1829 május 21-ikén Pigai Antalnak: „Így állanak a dolgok s azért küldöm rajzukat, hogy *Ön* (Es wird das *Ön* so gebraucht, wie das Sie) tudja s *Ön* lássa“.

1830 január 31-én naplójába írja: „Mit Döbrentei wegen *Idomár* und dann *Ön* und *Kegyed* disputirt. Ich sagte: Setzen Sie *Kegyed* in den Mund von Edouard oder Me Nevers, und es ist, als sch—te man hinein.“ — Február 22-én pedig ezt írja: „Telekiné a *Kegyed* ellen szölt s *Önt* fogadta el. Dessewffy Marczell benahm sich in der That wie ein impertinenter Esel: *pip* wäre eben so gut.“

1832 májusban Udvardy Jánosnak: „mert *önnek* (én mindig ezen szóval élek a német *Sie* helyett).“

Nyomtatásban először a „Stadium“-ban él e szóval. E művét 1831-ben írta, de csak 1833-ban adhatta ki. A 105. lapon csillag alatt hozzát teszi: „Ezen szót *Ön*, míg jobbra nem taníttatom, magyarban úgy használom, mint a német *Sie*-t“ Jellemző Széchenyire s az ő körültekintő ovatosságára, hogy az *Ön* szóval — noha már 1828 elején ír róla volt nevelőjének s mind halálig bizalmas barátjának és azután Döbrenteinek s másoknak — csak három év mulva határozta el magát a nyilvánosság elé bocsátásra. Előbb meg akar győződni, hogy életrevaló lesz-e a „reform“? Mit szólnak hozzá jó emberei s barátai? S csak azután, mikor már teljesen meg van nyugtatva a siker felől, hozza nyilvánosságra.

Legelőször úgy írja, hogy „egy valaki proponálja az *Önt*“. Nyilvánvaló, hogy az az „egy valaki“ ő maga. Búvócskát játszik, mert még nem tudja, vajjon a gondolata beválik-e? „Jól esik neki“, hogy Liebenberg helyesli; haragszik Döbrenteire, hogy az „*Ön*“-nel szemben a „*Kegyed*“-et védi; dühös Dessewffyre, mert az *Ön* nem tetszik neki. De eleinte még maga sem tudja kellően használni. (Vö. „*önn nála*“.) Ha az az „egy valaki“ más valaki lett volna, mint ő maga, bizonyosan nem várt volna arra, hogy Széchenyi lépjen föl vele.

Az írók tetszéssel fogadták az új szót, „mely rövidségénél és lágy hangzásánál fogva a többi szavakkal mintegy összefoly“ — mondja László Gy. (álnév?) s „a tökéletes életbehozatalára férfias s a szokatlanokon győzni tudó elszárást kíván, először is a férfiak részről, kikről aztán átszivárogná a nőnemre is“ (Társalk. 1834: 20 l.). Szenvey (u. o.), végig deklinálva az *Ön*-t, így apostrophálja Széchenyit: „Fogadja *Ön* mint nemeslelkű honpolgár szívből lobbadozó hálánkat, minden érdem *Öné*; a nemzet *Önnek* köszöni a főntebb kifejlést; *Önt* nevezi a magyar ég vezérszavának — s méltán is, mert kitől tanult erényt a Magyar, kitől nyert ösztönt s buzgalmat a szebb nemzeti létre? *Öntől*.“ A többes számban pedig így szólhatunk viszont más többekhez: Hallják *Önök!* a tömérdek kincs és birtok *Önöké* volt; *Önöknek* juta érdemkereszt s méltóság: de a Hon javához tisztán szítani nem látók soha *Önöket* — s azért most, midőn a világtól búcsúznak, szánakozás nélkül, sőt örömmel válunk meg *Önöktől*.

1835-ben már a szótárakba is belejut s csakhamar a nemzet közkincsévé lesz.

ADATOK NYELVÜNK TÖRTÉNETÉHEZ.

Zsidó mise. Egy szótárunk sem ismeri e kifejezést. Pedig, ha másnak nem, a Nyelvtörténeti Szótárnak ki kellett volna jegyeznie, mert a mű, a melyben előfordul, benn van a NySz. forrásainak jegyzékében. *Enyedi György* Gizmunda és Giscardo törtériját a kolozsvári 1624. évi (rövidített) kiadás szerint Könyve Nándor dolgozta föl a NySz. számára. A fentirt kifejezés ebben a kiadásban is meglelhető a 21. lapon. Az 1582. évi kolozsvári első ismert kiadásban, mely csak azóta került az Akadémia birtokába a Theresianum könyvtárából, az illető hely így szól (F₃ recto):

El ennekem ezért mindenút neuem,
Szerelmemben hogy meg marattam hiuen,
De tenéked neued lész tőkélletlen,
Gyakran esic *Sido mise* feyeden.

A *zsidó mise* értelme, e helyből kitetszőleg, annyi mint *gyalázat, szégyen*. Eredetileg talán *blasphemia* volt, s ebben az értelemben, jól sejtem talán, hogy egy a zsidók ellen a középkor folyamán gyakrabban emelt vád emléke lappang. Azé a vádé t. i., a mely szerint a zsidók a consecrált ostyát valahogy birtokukba keritvén, vele mindenféle szentség-gyalázó dolgot műveltek, a minek csodás jelenségek (rendesen a bántalmazott, átszurkált vagy egyébként meggyalázott ostya vérzése) lettek az áruói. E csodák nyomában rendesen véres zsidóüldözések keletkeztek, mint az idevágó legendák tanúsítják.

Pézsmá. A NySz. e szót *pézma* és *pésma* alakban adja, de a *pézma* alakra nem idéz példát. E helyett az egyik példa (B. Szabó Dávid: A Magyarság Virági 20.) a *pézsmá* alakot nyújtja. A többi példa csak szótári adat s a legrégeb is csak a XVII. század elejéről való. Az OklSz. *pézma* írású alakja 1581-ből származik. A *pésmás* (olv. pézsmás) melléknévi alak uo. 1544-ből.

Jóval régeb adatot találtunk e szóra Temesvári Pelbárt *Rosarium*-ában. Ennek a theologiai encyklopaediának a legérdekesebb II. könyve, mint azt Szilády Áron Pelbártról irt jeles tanulmányában már kellőképen értékelte, egész csomó magyar szót tartalmaz, melyek a latin szöveg egyes szavait, többnyire állat- vagy növényneveket, értelmezik. Szilády idézett könyve (Temesv. Pelb. élete és munkái. Budap. 1880.) 67. s k. lapjain ki is jegyezte e szókat; de köztük elkerülte figyelmét a *pézsmá*, mely a Rosarium II. könyvének *Digestio* fejezete 5. §-ában olvasható a következő szavak kíséretében:

Item deus dedit aliquibus animalibus, quod finis eorum odore fragrat, ut patet de *pésma* serpentum . . .

Ebből egyúttal kitetszik, hogy Pelbártunk a pézsmát valamely kigyófaj ürülékének tartotta. A Rosarium II. könyvét, a végén olvasható záradék szerint, a szerző 1503 tavaszán fejezte be. Idézetünket az első, 1504. évi hagenai kiadásból vettük. (L. Szabó K.-Hellebrant: Régi Magy. Könyvt. III. 1. 125. sz.)

KATONA LAJOS.

Éljen a barátság. Erdélyi János (Népdalok és mondák. Pest, 1847. II. k. 210. l.) így közli az „Ez a pohár bujdosik“ kezdetű bordal első versszakát:

Ez a pohár bujdosik,	Éljen a barátság!
Kézről kézre adatik,	Éljen a barátság!
Éljen, éljen, éljen a . . .	Éljen a barátság!

De régente, még a mult század elején is, nem így énekelték. Az 1826-ban S.-Patakon „Régibb és újabb részint érzékeny, részint vig, többnyire eredeti *Dalok Gyűjteménye* is szintígy közli, azzal az egy különbséggel, hogy az „*éljen*“ helyett mindenütt „*ilyen*“ van benne, tehát nem: „*éljen a barátság*“, hanem *ilyen a barátság*. Birtokomban van egy ponyva-termék „Hat szép új világi énekek“ címmel, s évszám helyett a szokásos „Nyomtatottat ebben az esztendőben“ korlatározással. Szerencsére hozzá van kötve, többek közt, egy másik ponyva-termék („Szűz leányok dalai“) s ezen ki van téve a nyomtatás éve: 1790. Mind a kettő egyforma betűjű s nyomású váci nyomtatvány, úgyhogy a legnagyobb valószínűség szerint amazt is 1790- vagy 1791-ben nyomtathatták. A hatodik számú ének fölé ez van nyomtatva: „*A régi magyaroknak bort köszöntő szokások*“ s ebben megvan többek közt e bordal két első versszaka s az „*éljen*“ helyett itt is mindenütt „*ilyen*“ olvasható. Thaly Kálmán (Vitézi énekek, Pest 1864, II. k. 125. l.) „Régi felköszöntés a XVII. századból“ címmel szintén közli „*A régi magyaroknak bort köszöntő szótásait*“. Itt is *ilyen* van *éljen* helyett.

Mindebből azt következtetem, hogy ez a bordal csakugyan igen régi lehet s hogy az *ilyen* (talis) csak akkor változhatott át *éljen*-re, mikor a magyar a régi *vivatozás* helyett *éljenezni* kezdett.*

SZÉLL FARKAS.

* E következtetés helyességére döntő bizonyítékunk is van. E fönt említett sárospataki „*Dalok gyűjteményének*“ második kiadása 1834-ben jelent meg s a M. Akad. könyvtárában ez van meg. Ebben már: *éljen a barátság*, holott 1826-ban még: *ilyen a barátság!* Szerk.

NÉVMAGYARÁZATOK.

Hahót. Nemzetség-, személy- és helynév. Kézai szerint a *Buzád-Hahold* nemzetség a „Wurburci“ kerület *Mesn* nevű helységéből származott; Turóczy pedig azt mondja, hogy e nemzetség első tagját *Hadolth*-nak hívták, de mivel e nevet nem igen tudták kiejteni, betűcsere útján, *Hoholt*-nak nevezték. A *Mesn* szót 1901-ig *Meissen*-nek vettük, a mi azon körülménynél fogva, hogy szent István nősülése után a német jövevények Magyarországra vándorlása napirenden volt, nagyon is megbocsátható. Karácsonyi János azonban 1901-ben arra figyelmeztetett, hogy *Mesn* alatt nem a nagy német *Meissen*, hanem inkább a Stájerországban a marburgi kerületben még most is meglévő *Messendorf* értendő. E mellett szól, hogy maga *Hahold*, a nemzetség első sarja, valamint utódai, kezdetől fogva egész a nemzetség kihaltáig, a Stájerországgal határos Zala megyében és egy ideig még magában Stájerországban is birtokosok voltak. Tudjuk továbbá, hogy a középkori alsó-ausztriai és stájer nemesi családokban, pl az Eckartsau-család tagjainál, a *Chadold* személynév igen divó volt. Elhihetjük tehát Turóczinak, hogy a magyarok a stájer jövevény nevéből, *Chadold*-ból *Hahold*-ot csináltak. Idők jártával az *l* betű kikopott s *Hahód* vagy *Hahót* alakult a névből. A *Hahold* nemzetség egyik tagját egy 1243. évi okirat még *Chocholt*-nak nevezi (Wenzel, Árpádk. Okmtár. 7:148). Így tehát bizonyosnak vehetjük, hogy a zalamegyei *Hahót* helynév nem egyéb, mint a stájer, illetőleg ausztriai *Chadold* személynévk magyaros alakja. (Vö. Csánki, 3:58).

DR. WERTNER MÓR.

Kolozsvár. Márki Sándor nagy szorgalommal gyűjtötte össze mindazokat a változatokat, a melyek Kolozsvár város nevéként okleveleinkben, krónikáinkban előfordulnak. Az alakváltozatokat pedig azzal vezette be, hogy elmondott egyetmást Kolozsvár városa nevének *Kolozs* előtagja eredetéről. Az így megírt értekezést kiadta a Földrajzi Közlemények 1904. évi folyamában, s különlenyomatban ezzel a címmel: „Kolozsvár neve. Irta dr. Márki Sándor. Bpest“. 8° 23. l. A szerző Kolozsvár nevének 51 változatát közli, a melyeket időrendben a következő fő csoportokba lehet osztani: A) *Chus* vagy a *vár* szóval kapcsolatban: *Chusuar*. E csoporton belül számtalan változat van, a szerint, a mint az *u* helyett *w*-t, a *c* helyett *k*-t és a *v* értékű *u* helyett *v*-t vagy *w*-t írunk. B) A második csoportba tartoznak azok az adatok, melyek a két mássalhangzón való szókezdet helyett hasonulás folytán keletkezett ejtéskönnyítő hangzóval vannak írva. Ez az alakváltozat is megerősíti azt az általános tételt, hogy a két mássalhangzón kezdődő idegen eredetű hely-

nevek és közszavak eredetileg nyelvünkben is két mássalhangzón kezdődtek. Ekkor e névben *Culusuar* az írás, mind azokkal a változatokkal, a melyek a $c(=k)$, $u(=o)$, $u(=v)$ hangokat helyesírásunk történetében érték. Legnagyobb a változat, mikor az u -t a mai o jegy váltja föl. Ebben a korban olaszosan *Calusvar* jelzés is előfordul; ez az írás tart mai napig. C) A harmadik csoportba tartoznak *Kolozsvár* idegen nyelven való elnevezései; ezek: *Chusenburg* (és változatai), mely német név először 1348—49-ben fordul elő. Ha Márki ezen adata helyes, s ha a német nevet régebb időre nem lehet visszavinni, elesik a szász tudósok egyik jelesének, Kisch Gusztávnak az az állítása, melyről Márki meg nem emlékezik, hogy t. i. a *Klausenburg* nevet a szászok Mosel vidékéről a XII. században magukkal hozták. A *Chusenburg* szóból lett a latin alak *Chusenburga* (vö. *Norimberga* stb.). Az idegen nevek közt félreértés folytán keletkezett a német *Chlosenburg* és az 1559—60-ban először megjelenő latin *Claudiopolis*. Mivel ugyanis a magy. *Kolos* személynév, jelentés szerint, de nem eredete szerint *Claudius*-t is jelent, megtörtént a XVI. században a tudákoskodó fordítás: *Claudiopolis*.

E három csoportba oszthatók *Kolozsvár* nevének oklevelekben és krónikákban előforduló változatai. A bevezetésben Márki bővebben szól a helynév *Kolozs* előtagja eredetéről. Főlemlíti a *Kolos = Claudius*, *kolozs = chusa*, *kolozs = (szláv) klucs* eredet lehetőségeket, de egyikhez sem csatlakozik határozottan. E fejtegetéseiről nem írunk részletesobben, csak a magunk nézetének adunk kifejezést, hogy mi a *Kelozs = chusa* eredetnek vagyunk a hívei. MELICH JÁNOS.

SZÓMAGYARÁZATOK.

Andalog* *Andalodik* CzF. szótára szerint „igen szép kifejezése a lélek azon foglalkozásának, midőn a külső tárgyaktól mintegy megválva önmagában kezd merengeni, s homályos, de gyöngébb nemű öröm- v. búérzelmekre gerjed. Ez ige működésében kevés erő, de annál több kedélyesség, gyöngédség mutatkozik. A költői kifejezések egyik ékebb gyöngye“. Való, hogy *andalodás*, *andalgás*, *andalítás* újabb költői nyelvünknek és szépprózánknek kedvelt szavai s az úgynevezett választékos stílus kifejezései közé emelkedtek. Most mindig csak gondolatokba merülést, mélézást jelentenek, mint például a következő mondatokban:

Elandalódásából mintegy mély álomból feleszmélkedvén (Báróczi). Ahol jön egy kis paraszt lányka andalogva (Barczfalvi). Valamit láttam és hallottam, édes andalgásba hozott (Sándor István). Az éj a szerelmes andalgót ott éri (Kazinczy). A te ernyődnek kies alkonyában andalog szívem, Helikon leánya (Berzsenyi).

* „A Magyar Nyelv“ melyet a M. Tud. Akadémia könyvkiadó bizottsága megbízásából Simonyi Zsigmond 1889-ben írt, most jelent meg második átdolgozott kiadásban, Budapest, Athenaeum 1905. Ára 10 kor. — A szerző szíves engedelmével közöljük belőle ez érdekes kis részletet. Ajánljuk a könyvet olvasóink figyelmébe.

De azelőtt volt prózaibb árnyéklatuk is, egyszerűen szórakozottságot jelentettek; pl.:

Mintha feje se volna, úgy andalog (Dugonics: Példab. 1:21). „A néma gyermeknek maga az anyja se érti szavát. Azon személy, kinek ezt mondania kellett, elandalodván hamarjában így habarta el a közmondást: a német gyermeknek magyar anyja se értheti szavát.“ (Uo. 2:101.).

Sőt Dugonics még rosszabb jelentést is sejtet a következő mondatban:

„Én adjam elő azokat, pedig néked Knémon! ki ezelőtt annyira *elandalítottad* öreg fejemet. Mindazáltal még mostanában is édesdedőn emlékezöm meg csalattatásom felől“ (Szerecsenek 1:226).

Honnan erednek ezek a szók? Az *andalog* szónak eredetibb alakjára vagy jelentésére nézve a nép nyelve nem igen ad fölvilágosítást. Az a néhány adat, melyet tájszógyűjtőink följegyeztek, nem öregbíti tudásunkat.

Egyet Kresznericsnél olvasunk: „*Elandalodik*. Hallottam 1826. ápr. 21. Egyet a Tájszótárban: „*Andalogni*: mélézni mély gondolatokba elmerülni. Balatonmelléki szó“. S a Nyelvőrben 7:91. debreczeni szók közt: „*Andalog*: gondolkozva, elmélázva, másra nem ügyelve lassan megy.“*

A régi nyelvhez kell tehát fordulnunk, nem szolgáltat-e hasznavehetőbb adatokat A Nyelvtörténeti Szótár már nyújt néhány régebbi s a szófejtésre nézve döntő adatot: „*Neki andalodott* s tompult. elannyira, hogy nem tudta eszének hasznát venni“ (Medgyesi: 6 Jaj 3:16). Itt tehát eltompulást, elbutulást jelent a szó; még világosabb e jelentés a következő példában, mely egyúttal már más hangulakot tüntet föl.

Midőn Isten az ő tőle tanulni nem akarókat annyira megkeményíté szívekben, hogy a kik ő Felségétől tanulni nem akarnak, végre annyira *elantalodnak*, hogy sem az értelmes tanítóktól, sem a barmoknak példáikból semmi jót ne tanulhassanak (Miskolczi: Vadkert 9).

A következő legrégebbi idézetben pedig egyenesen a „döreség, esztelenkedés“ jelentését látjuk: „Mindaddig megvetjük Monoszlainak ez ilyen *antalkodásait*, míg valóban meg nem bizonyítja“ (Gyarmathy M. Ker. Felelet 1598. 219). Alig kétséges, hogy ez az *antalkodás* az előbbi *elantalodás*-sal, *andalodás*-sal összetartozik. Az *antalkodás*-nak pedig alapszavát is megtaláljuk Füsüs-nél (Királyok Tüköre 3:60): „Nem *antatul* felelt remete Antal egy néminemű bölcsnek“, azaz nem ostobául, nem esztelenül, hanem eszesen. És Heves megyében, Pásztón azt mondják: *antalszájú* e h. málészájú, mamlasz. Ez az *antal* meg nem egyéb, mint az *Antal* keresztnév, melyről Erdélyi János azt mondja, hogy „Antal fél-eszűt képvisel a magyar közmondásokban“ (Közm. Könyve). Már Molnár Albert közli a következő mondásokat: „*Antal a fejed*: prov(erbium), Cescon habitas; du bist ein ungeschickter Tölpel; *megjött Antal Budáról*: prov. hic venit a sexaginta viris; er ist aus der Narrenzunft (die Lachnarrenzunft bestand aus 60 Männern)“. Az utóbbi Kovács Antalnál is; Dugonicsnál így: *Megjött Antal Budáról, zöld ágat is hozott*. Kisviczainál: *Ki hinné, hogy Antal*

* P. Thewrewk Emil közölte velünk 1902-ben: „*Andalgó meleg van*“, bóditó, tikkasztó meleg értelmében. Rákospalotai parasztasszonytól hallotta.

is bőjtőljön? Erdélyinél még: *Van benne módja, mint Antalnak az ebütésben.*

Ime a szép *andalodás*, „a költői kifejezések egyik ékeesebb gyöngye“ milyen útszéli közmondásokból vette eredetét!

SIMONYI ZSIGMOND.

Rebetegős, betegős. — Lebönye, bönye. A *rebetegős* szó — tudtommal — még eddig nem akadt a tájszógyűjtők horgára, pedig él, Baranyától kezdve, a Duna bal partján is egészen Budapestig. Jelentése: sinlódó, gyógyulni nem bíró, göthösködő, fennjáró beteg. *Rebedeg*: nyavalyatörés, föl van jegyezve Kassainál, Nyr. XIV:142. és a MTsz.-ban. A székely *rebencs*, *rebencsös fa*: megrevesedett csonka élőfa; *rebérnye*: belül korhadt, odvas százados élőfa. Az utóbbiak értelem szerint együvé tartoznak a *ré*, *reve*, *redves* szavakkal. A *reve*-ből képződhetett volna *reveteg*, de mostanig nem ismeretes. A *rebeteges* is ismeretlen, pedig a hol 60 év óta ismerem, onnan Halasról sok más följegyzésre méltó szót szedtek össze a gyűjtők.

A most érintett bokoréhoz hasonló töről a *lev*, *leb* töről sarjadzott szálakat Szilasi Móricz szedte össze. Jelentésmagyarázatok czímmel közölte a Nyr. XXII:433. lapján. Ezek közt megtaláljuk a *rebencs* párjául a *lebencs*-et, a *rebérnye* mellé a *lebérnyé*-t s *lebérnyeg*-et ezzel a kérdéssel: „*hogya került bele a lebérnyeg-be az r hangzó?*“, a *rebedeg* mellé a *lebedeg*-et a mi nyelvcsapot s egyszersmind annak gyuladását, betegségét is jelenti.

A Nyr. XIV:565. ez a kérdés olvasható! „*Ismerie-e a nép a bönye szót? Ezt az orvosi nyelv inszerű takaróhártyák megnevezésére alkalmazza. Czeglédi származású asszony szájából hallottuk a bönyeg, bönyeges hús kifejezést.*“ — Erre a kérdésre nem érkezett felelet, pedig a *bönye*, *bönyeg*, *bönyeges hús* bár föl nem jegyezve, megvan Baranyában; a MTsz. Szegedről ismeri, nem egészen helyesen magyarázza. Mint a kérdés mutatja, Czegléden is használják s fel a Mátraig talán mindenütt. CzF. úgylátszik nemcsak a boncztanból ismeri a *bönye* szót s *bőrnyé*-nek magyarázza, hanem a *bönyés*-t is felveszi s „*széles, vékony bőrnemű mócsinggal benőtt*“-nek mondja; sőt *bönyés tenyér* létezéséről is tud. Bugát vagy akárki más, a nép nyelvéből vehette át a *bönye*-t az orvosi nyelvbe. A mi Baranyában, Szegeden, Czegléden s a Cserháton *bönye*, *bönyés*, *bönyeges hús*, az Halason, Kunszentmiklóson s bizonyosan még más helyen is: *lebönye*, *lebönyés*, *lebörnyegős hús*. A *lebenye*-nek ez a jelentése szótárainkban nem található.

A *bönyé*-t, *bönyeg*-et eddig a Nyr.-beli kérdés sem tudta szönyegre hozni; a *beteg*-ről azonban föl van jegyezve, hogy mint magyarból átvett szó 1580-tól fogva megvan az oláh nyelvben (Nyr. XVI:351); ugyanígy van kimutatva a szlovén és horvát nyelvben meghatározatlan idő óta (NyK. 33:185). Okleveleinkben 1458-ban találjuk először; a székely Beteg nevű család sem igen viszi ennél följebb a maga eredetét. Megvan a Schlägli s Beszterczei szójegyzékben is, tehát a XV. századtól kezdve.

A finn *vika*-val, zürjén s votják *viš*-sel, perzsa *bed*-del megpróbált hasonlítások nem boldogultak vele.

Inkább kérdezem, mint állítom, hogy nem afféle tőszótag-elvesztésre kell-e e két szónál gondolnunk, a milyenre Simonyi Zs. A magyar nyelv 1:89. hoz föl néhány példát (jába e h. hijába; vándék, ivándék e h. ajándék; jesztő fa e h. ijesztő fa), melyekhez Zolnai Gy. a könyv ismertetésekor (Nyr. XXI:128) a 'sz e h. hiszen példát említette fel?

Az ismeretes *dedó*, *csértessék* (palócz: *stessék*), *stená*, *tená*-n kívül a nevek közül csak egy párt akarok említeni. Az egyik az *Orján*, *Orgyán* vezetéknev, mely tudtommal Szeremlén s Mohácson máig élő családok neve s az *Adorján* névből származott. A másik az *Orémusz* vezeték név. Ez meg a *Hieronimus* magyarítása. Ilyenek gondolom a torontálmegyei *Perjámos* nevét, a mi 1332—37-ben *Priamus*-nak, 1464 és 1480-ban *Peryemes*-nek hangzott (Csánki I:701) s úgy vélem, hogy benne a *Cyprianus* név magyar alakját láthatjuk.

Végül még például hozhatom föl a *Borúzs* vezetéknevet. Tiszántúl gyakran s talán másutt is hallható. A XVI. században leginkább *Amborus*-nak, de *Amburus*-nak is irták az Ambrus nevet.

Az idegen neveknek nem mindenki előtt ismeretes jelentése nagyban könnyíthette a csonkítást. Elöl, középiütt s végül mindig szokásban volt a nevek rövidítése; egyfelől a kedveskedés, másfelől a kényelem-keresés cselekedte s cselekszi ma még szertelenebbül mint valaha. Nehéz volna eldönteni, hogy a tulajdonnevekkel való elbánás előzte-e meg némely szó tőszótagjának elenyészését? az azonban bizonyosnak látszik, hogy ha nyelvünkben is fordulnak elő ily esetek, azok régi időből is származnak. SZILÁDY ÁRON.

Sütnivaló. *Nincsen annyi sütnivalója, hogy . . . ; elment, elfogyott a sütnivalója.* Ezekben a szólásokban a *sütnivaló* nyilván az ész képes kifejezése: *elment az esze* stb. CzF. így magyarázza: „Ez értelemben a hasonlat alapját az agyvelő teszi, minthogy az állatok velejét, nyalánkságul meg szokták sütni“. Ez a magyarázat nem fogadható el. Világossá lesz a szólás, ha tudjuk, mit jelent maga a *sütnivaló* szó. Dunántúl nyugati megyéiben, Sopronban, a Rába és a Répcze mellékén a kenyér kelesztőjét nevezik így. Nem élesztő (a MTsz.-ban közölt adatom helytelen), nem is kovász, hanem korpának és komlónak vegyítke (tesznek beléje néha egy kis maradék kenyértésztát, vereshajmát vmit); ezt napon megszáritják, eltördelik és szellős zacskóban száraz helyen elteszik. Van, hogy egész esztendőre valót készítenek egyszerre. Használatkor egy darabját szétmorzsolnak, leforrázzák s ebből csinálják este a kovászt, melyet reggel kenyértésztába dagasztanak. Másutt, a Tiszamentén, Tiszántúl *pár*, *komlópár* a neve. Mármost nyilvánvaló, hogy a kinek nincsen, elfogyott sütnivalója, nem süthet kenyeret, a kinek elegendő esze nincs, nem bírja megtenni, a mit rábíztak. Magának a *sütnivaló* szónak elterjedéséből valószínű, hogy a szólás nyugatról származott keletre, hol a szó eredeti értelme ismeretlen. Már a budapesti pékműhelyek, azaz *sütődék* cézgtábláinak fölírása is: „Itt sütnivaló elfogadtatik“ mutatja, hogy a szó dunántúli értelmét nem ösmerik, és bár más-

ként, de nem épen helytelenül *sütnivaló dolognak* (kenyér, tészta, hús) értelmezik.
TOLNAI VILMOS.

Retkes. (Vö. OklSz. 810). E szó „*piszkos*“ értelemben közönséges, de csak kézről, lábról, térdről, könyökről, fülről, nyakról mondják. A retkesség nem mai piszok. Rokona: „*rücskös*“, csak-hogy ez a tapintással is összefügg. Rücskös lehet, a mi nem éppen piszkos is.

A szótárak nem említik, de nagy Toldi-commentárom 75. lapján közölve van a „*szennyes*“ synonymjai közt. LEHR ALBERT.

ADATOK NYELVÜNK ÚJABB FEJLŐDÉSÉHEZ.

Ellenőr. A controleur Mártonnál (1803) *számtartás-vizsgáló*; (uo. „*gegenschreiber*“ szó alatt) *visszás számtartó*; ugyanő nála 1823-ban *számadásbíráló*; Zalam. Tiszt. Szt.-ban *ellenvigyázó*; Baranya Tiszt. Szt.-ában *ellenes*; Kisfaludy Sándornál (Munk. 8:674) *viszontvigyázó* is. — Ugyanitt meg van említve (735), hogy a M. Tud. Társ. Rendszabásainak tárgyalásakor 1828-ban, Kisfaludy S. ajánlatára fogadták el az *ellenőrt*. E szó különben Szemere Páltól van. (Vö. NyUSz.)

Forradalom. 1793-ban Sándor Istvánnál (Külf. utaz. lev. 272): „a revolutio, az ország megfordulása“; Mártonnál (1803) „társaság-felfordulás“; ugyanő nála (1823) „rendfelfordulás“; 1830-ban Széchenyinnél (Hitel 5. kiad. 232): „vérengző zendület“; 1832-ben (Jelenk. 213): „az 1830-iki ujulás (revolutio)“; 1835-ben (Kunoss, Gyalulát): „lázadás, zendülés“. — Végre 1838-ban az Athenaeumban (I:355) „*földünk forradalmairól*“ van szó; Széchenyinnél pedig 1841-ben (Kel. N. 50): „*forradalmi idők*“ s az Athenaeumban (1842:1009): „a francia nagy forradalom“. (Vö. NyUSz.)

Gyarlandó. A *gyarló* és *halandó* egybekeverése. Úgy emlékezem, a Budapesti Napló találta ki s kapta föl alig egy-két éve. Még nincs meg egy szótárunkban sem (még Kelemen Béla 1904-ben megjelent Kézi Szótárában sincs), de azért Kurucz Féja Dávid is emlegeti a gyarlandót. Szegény kurucz!

Hallgatóság. A régi nyelvben ez a. m. taciturnitas; az iskolai auditorium pedig *tanítványság* (MA. 1621, „*discipulatus*“ alatt). — A mai *hallgatóság* gr. Desseffy Aurélnál 1841-ben (XYZ. könyv, 51): „éljenzetnek a *hallgatóság* által“.

Hivatalos. A régi nyelvben csakis „*vocatus, invitatus*“ a jelentése; az „*officiosus*“ pedig *hivatalbeli*. Először Pestm. és Veszprémm. Tiszti szótáraiban (1807) találom a *hivatalost* „*officiosus*“ értelemben. — Márt.-nál az „*amtzeitung*“ még 1823-ban is *hivatalbeli újság*. — Széchenyinnél 1833-ban (Hid. 13): „*hivatalszínü jelentés*“. — Ugyanő nála *hivatalos* előfordul „*hivatalnok*“ jelentésben is: „*mintha becsületes és jó lélekisméretü hivatalosaknak tökéletes hijával volnánk*“. (Kel. 280).

Ingóság. A régi nyelvben ez a. m. mobilitas, beweglichkeit (MA., PP.); a „bona mobilia, mobiliar-vernögen“ pedig *ingó marha* és *ingó-bingó jószág* (NySz. és Márt. 1803), utóbb *ingó jószág* (Márt. 1823), vagy *ingó javak* (Törv. Tud. Szt.) és csak 1844 körül (Kiss, Ujd. Szavak) lesz *ingóság*.

Lakosság. Eddigi adataink szerint, a XVIII. században még ismeretlen szó. Először Pápay Sámuelnél 1807-ben (Veszpr.) incolatus alatt: „lakosság, megnyerni a lakosságot, lakosságot kérni, azaz hogy valamely helynek lakossa lehessen“. — Széchenyinél 1831-ben (Világ, 284) *lakosság* a. m. „comfort, gemächlichkeit“, tehát a későbbi *lakályosság*. — Mai értelmében Fog. (1836).

Szent-Villamos. Csak furcsaságképen említem meg, hogy 1845-ben Nagy János, a Hiero-lexicon latino-hungaricum szerzője Szent Fulgentius püspököt „Szent-Villamos“-ra magyarosította.

Szerkesztő. Mártonnál (1803) a „redacteur“: *egybeszedője* valamely újságnak, v. korírásnak; ugyanő nála (1823): valamely folyóirás *rendbeszedője*; ugyanigy Hartleben Szt.-ában (1827). — A Tud. Gyűjt szerkesztői (köztük Vörösmarty is), *szerkesztetőknek* írták magukat; a Jelenkor számainak legalján még 1834-ben is ez van: „szerkeszteti Helmecey Mihály“, az 1833-iki évfolyam czimlapján azonban „szerkeszti Helmecey Mihály“. De azért Kunoss Gyalulatában, 1835-ben, „redactor: szerkesztő és redactio: szerkesztetőség“. — Az elrövidülésre analógiául szolgálhatott a zalamegyei „kender-ásztó“ a szokott „kender-áztató“ helyett. — Az „*összeszerkesztési* (jungere) különben megvan már Bíró Mártonnál 1756-ban (vö. Kreszn.) és SI. szótárában.

Tánczterem. Sándor Istvánnál 1793 (Külf. Lev. 229): „*tántzó szála*“; Mártonnál (1803): „*tántz-palota*“; ugyanő nála (1823): „*tántzház, tántz-szála*“; s végre Helmecezynél 1833-ban (Társalk. 194): „*tánczterem*“.

Tátra-Füred. Schmecksre 1839-ben, az ugyanakkor ott alapított hidegvíz-gyógyintézettről, Szontagh Gusztáv a *Nagyszalóki fürdő*, Tóth Lőrincz pedig a *Tátrai fürdő* magyar nevet ajánlotta. (Vö. Athenaeum, 1842. I:946.) Az utóbbi elnevezés alakult át *Tátra-Füred*dé, de csak nagysokára, t. i. „1846 július 31-ikén az akkor ott (Schmecksen) mulató közönség nevezte el e helyet, a regényes *Balaton-Füred* pendantjául, *Tátra-Füred*-nek“ (Kárp. Egyes. Évk. 1875). — Ball. 1854-ben, sőt még 1867-ben is *Tátra-Kiesd*-nek nevezi. — Bugát-nál 1843 (Szóhalmaz) *Károlyfürdő* a. m. Karlsbad.

Üdvölede. Széchenyi (1843) ily czimű munkája előszavában ekkép indokolja: „*Walhalla* az eszmét tán érthetőbben kitette volna. Én azonban *Üdvölede*t egy kis megszokással szintolly érthetőnek és e fölött magyarosabbnak és csinosbnak is tartom, mint a három *a*-val bővelkedő *Walhallát*. Mások e következő kitételeket hiszik jobban megfelelőeknek: *diadla, nyugda, emlékde, csönde*“. — A Pesti Hírlap (1843:202) így élcelődik: „Most jelent meg gróf Széchenyi István legújabb munkája, *Üdvölede* czim alatt. A könyv czimét illetőleg szabad legyen megjegyeznünk, miszerint a nemes gróf igen

nagy előszeretettel látszik viseltetni az újmagyaros *da, de* suffixum iránt és sokan is csodálkoznak azon, hogy új év óta a *Jelenkor* — ad normam *csónakda* — illy czímet nem visel: *Jelenkorda* (mi annyit is tehetne: *a jelennek kortája*)^a. Sz. K.

ROVÁS.

1. A Budapesti Szemle cikkei, ha a szerkesztő írja őket, mintaképei a szép és jó magyar prózának. Rendszerint a munkatársak eredeti dolgozatai sem eshetnek, nyelv és stílus tekintetében, nagyobb kifogások alá. De a mi már a fordított cikkeket illeti, azok bizony egyszer-másszor igen gyarlók.

A m. évi novemberi szám egy jelenetet közöl „A Pitti-Palotában” Ouida után. „Valódi történet”, valódi rossz magyarsággal fordítva. Csak néhány elretentő példát akarok belőle idézni, a szörnyűségeket alá huzogatva.

„Olyan, mint egy csikó a *here-réten*, nem tudja, hogy bár *első kedvencz*, mindennek vége lehet, mielőtt még észre venné.” (245. l.). — „Sir Oscar (óráját kivéve): Igen, a *mint élek* négy óra. (242. l.). — „Talán valami *szemtelent* mondtam? *Semmikép* . . . Bocsánat, azt hiszem a nap *érinti* munkáját. (238. l.) — [Az asszonyok] *egész* pénzüket fekete lovakra szeretik tenni és szeretik a nehéz lökést a billiárdban és mindig *esellel fognak* nyerni, tudja *mit értek* (243. l.). — *Lelkifurdalásai voltak olyat tanítani*, a mit nem hitt (246. l.). — Igen, *egyike* volt azoknak a *kevés embereknek*, a *ki elvei szerint él*. (246. l.). — A sors lehetne sokkal kegyetlenebb. *Nekem is vannak áldásaim* [értsd: én se vagyok boldogtalan, nekem is juttatott áldásaiból az ég] (248. l.). — Ime ezért [anyjától] *kapta a szöke fürtöket* és kis gögös „air”-jeit (248. l.). — Ott van *magában Rivauxban* (248. l.). — *Hogy örültem viszont látni* (249. l.) A helyett *hagytam elmulni* legszebb éveimet (249. l.). Ha tudná, milyen rosszul lesz az ember, ha nőket *czigarettazni lát* és el akarják az emberrel hitetni, hogy szeretik és elrontják ajkaikat és *lélegzetöket*. Nem tudtam, hogy *nők valaha* czigarettaznak. Milyen országban *teszik azt?* (250. l.). — De ön roppantul *kivánhatja ebédjét*, kapitány úr (250. l.). Nem halt meg *távolról sem* (253. l.) . . . mialatt a csalóány éppen így *énekelt az ablakon kívül az egész idő alatt* [értsd: oda künn] (255. l.). — Nem *hallathatjuk* magunkat, senkivel? [kiálthatunk le valakinek] (255. l.). — Adja *nekem a kezét* [értsd: adja ide, nyujtsa ide a kezét] (263. l.). — Hátha valaki rosszul lesz? A *guta üti?* [talán *megüti?*] (236. l.). — Ne *tegye azt*, ki *fogják* utasítani [olvasd: *Ne nyissa ki*] (236. l.) . . . én mindig *annyival* jobban tudok dolgozni, ha *beszélgetek* (239. l.). *Hogy mondhatnám neki* a nevemet *vajon?* [értsd: mondhatnám meg] (239. l.). Oh nem; tudja, hogy *erős és jól vagyok*. (241. l.) Sohasem *kap főfájást* sem? (243. l.) Oh az nem tesz semmit; tudja ha vadlúd-vadászaton vagy éppen özvadászaton *volt* az ember, egész nap hideg teán *élőködik* (244. l.) [azt akarja mondani, hogy hideg tea a vadász ebédje] . . . én csak másoló vagyok, *csinálhatom*, a mit rendel, de semmit sem a magam számára. (244. l.) . . . az arral *úsztam és semmit* a világon nem tettem, mint mulattam: *és így lássa* mult az idő és én soha többé nem találkoztam vele és most azt mondja, hogy *évek előtt* meghalt és hogy ön a leánya? (245. l.) Tudom, hogy borzasztó önre nézve mindez és az ember *olyan boldondnak érzi magát* [mi lehet az eredetiben? talán *boldogtalanannak érzi magát*, vagy *majd bele boldondul az ember*], hogy nem tehet semmit” (261. l.).

Igy nem szabad fordítani s az ilyen fordítást nem is szabadna kiadni.

PÁLFI MÁRTON.

TÁJSZÓK GYŰJTEMÉNYE.

A Nyelvtudományi Társaságra nagy és fontos feladat vár azon céljának kerestülvételében, melyet az alapszabályok 3. §. e) pontja így fejez ki: „Rendszeresen szervezi és intézi a népnyelvnek minden irányban való átbuvárlását.” Nagy mulasztása ugyanis tudományosságunknak, hogy a népnyelv tanulmányozásában nem vagyunk ott, a hol lehetnénk és lennünk kellene.

A népnyelv tanulmánya nálunk ma is csak szórányos foglalkozás és sokszor mindenben meg sem bízható műkedvelők adataival kell beérnünk, kik rendszeres megfigyelés és gyűjtés helyett inkább csak a föltűnő különösségeket jegyzik össze. A nyugati nemzeteknél e tanulmányt tudvalevőleg *nyelvjárás-társaságok* vezetik rendszeresen. A francia nyelvjáráskutató társaságnak folyóirata van, mely a kérdésre vonatkozó munkásságot irányítja és eredményeivel beszámol. A társaság székhelye Párizs, azonban a vidéknek minden fontosabb helyén kerületi bizottságok is működnek. Ily rendszeres kutatások tették csak lehetővé, hogy *Gilliéron* és *Edmont* egyes vezérszók szerint az egész francia nyelv területét földolgozták s kutatásaik eredményét egy nagy nyelvjárás térkép-gyűjteményben (*Atlas Linguistique de la France*) másfél ezernél több lapon állítják egybe. Minden egyes lap egy-egy külön szónak 650 helyről följegyzett adatait mutatja be. A németeknek több folyóiratuk is van, a mely a nyelvjárás-kutatásnak nagy fontosságú ügyét szolgálja (*Bayerns Mundarten, Deutsche Mundarten, Zeitschrift für hochdeutsche Mundarten*), s egyik tudósuk, *Wenker*, kérdőívekre begyűlt 40,000 felelet alapján állítja össze a német nyelvjárások saját-ságainak térképeit.

Minálunk, fájdalom, alig történt eddig valami a *népnyelv állandó és rendszeres tanulmánya* érdekében, s e mulasztás érzete vezetett engem az Akadémia nyelv- és széptudományi osztályának 1901 ápr. 1-jén tartott ülésében a következő indítvány tételére: „Kérje föl az osztály a Nyelvtudományi Bizottságot, hogy hivatásához képest sürgősen gondolkozzék azon módokról: miként lehetne a *népnyelv tanulmányát* nagy fontosságánál fogva minálunk is, a magyarság egész területén *rendszeressé és állandóvá tenni*”. (L. Akad. Értesítő 1901. évf. 338.)

Talán e sürgető fölszólalás is hozzájárult ahhoz, hogy két év múlva mindnyájunk régi óhajának nyilvánulásaképpen a Magyar Nyelvörben s a napilapokban megjelent a *Felhívás Nyelvtudományi Társaság alapítására* (I. MNyelv 44. l.). E fölhívásban, valamint az eredményeként 1903-ban megalakult társaságnak alapszabályaiban is fontos feladatul van hangoztatva az élőnyelvnek, a népnyelvnek kutatása, szervezett, rendszeres tanulmányozása.

Társaságunk mindjárt működése kezdetén, az 1904 okt. 29-iki választmányi ülésben ki is küldött egy bizottságot, a melynek teendője ezen ügyet, feladatkörünknek e nagy fontosságú ágát behatóan tanulmányozni s kiviteltére nézve tervezetet javasolni. Addig is, míg e bizottság munkálata elkészül s vele az élőnyelv rendszeres búvárlása megindulhat, elnökünk fölszólítására s a választmány hozzájárulásával kisebb nagyobb szemelvényeket szándékszom közzétenni az új Nagy Szótár népnyelvi adatgyűjteményéből, egyrészt kedvébresztőül Társaságunk tagjai s folyóiratunk olvasói számára; másrészt annak megmutatása végett, mennyi rejtett, ismeretlen kincset hozott napfényre néhány év alatt népnyelvünk kiaknázatlan bányájából a Szótári Bizottságtól közönségünkben fölkeltett érdeklődés; legfőképen pedig azért, hogy a már kiaknázott kincs ne maradjon véka alá rejtve, hanem tudományunk művelőire nézve hozzáférhetővé, értékesíthetővé váljék.

Gyűjteményünkben csupán azon tájszókat szándékszom időközönként közzétenni, melyek eddig vagy teljesen, vagy jelentésüknél, illetőleg alakjuknál

fogva ismeretlenek voltak, az ismertek közül pedig csak azokat, a melyek az eddigi ritka vagy kétes följegyzéseket valamely tekintetben megerősíthetik vagy helyreigazíthatják.

Mint a Szótári Bizottság előadója is, kérem t. olvasóinkat, kísérik figyelemmel e tájszó-mutatványokat; szóljanak hozzá, a hol a dolog természeté kívánja; egészsétsék ki, s ha kell, igazítsák helyre hiányos vagy hibásnak bizonyuló adatainkat.

A tájszó-közleményeket, a hol szükségesnek látom s a hol tehetem, fölvilágosító, útbaigazító észrevételekkel és magyarázatokkal fogom kísérni, melyeket a szók után [-]be foglalok. A tájszók mellé a beküldők nevét rövidítésekkel jegyzem föl.*

Abag: ném. mitesser, börtatka, Győr vagy Komárom, BG. [Vö. Ballagiban *abagos*, mint tájszó, a. m. mitfressern behaftet és azonosítva van az *ebagos*-sal. Ugyanő nála *ebaga*, *eb agja* a. m. mitfresser. Először PPB.-nál találok: „*Eb agja*, kis gyermekek' nyavalyjok: Comedones. Mitesser, gewisse Krankheit der kleinen Kinder“. (A Ball.-nál levő *ebaga* alak Bugattól származik.) A MTsz.-ban *eb-ag* mint „soványító, szörvítő gyermekbetegség“ van közölve Tiszadobról; *ebagos* (Marosvásárhely) és *abagos* (Háromszék) ellenben a. m. szőrösen született v. nagy- és szőrösfülű gyermek, *agos* (Székelyföld) pedig a. m. szőrösen született, szőrnyavalyában szenvedő (csecsemő). Az *abag*, *abagos* nyilván csak hangrendileg illeszkedett alakja az eredetibb *eb-ag*, *ebagos*-nak. De mi az *ag* az eredeti kifejezésben? Kassai az *agg* szót látja benne.]

Abajog: panaszkodik, jajong. Esztergom, KB.; *abalyog* (olv. *abajog*?) alakkal Háromszékben a. m. vajudni, HÖ. [A MTsz. csak Moldvából ismeri, panaszkodás értelemmel. A háromszéki jelentés csak különösebb megszorítás. Vö. *abajgós* MTsz.; *abajgat* NySz. MTsz.]

Abált hús: a disznóöléskor tölteléknek kifőzött hús, Bácska, CsB. [Vö. *abáról* MTsz.]

Abbahagy: jól elver, Nagyvárad, TJ. [Vö. *helyben hagy* MTsz.]

Abdál: ingó, bomladozó tárgyat megerősít, megékel, Borjád, Tolna m., TL. [Vö. *abdál* MTsz.]

Ablakköz v. *ablak köze*: a kettős ablakok között levő üres tér, Szilágy m., Zilah, LG.

Ablakos kalács: melynek tésztaja rácsozat módjára keresztbe van rakva, mintha szöve volna, Kisújszállás, PápP.

Ábrándoskodik: úgy látszik ugyanazt teszi, mint a MTsz.-beli *ábrándoz*: ácsorog, báméskodik. A gyűjtő így magyarázza: Használják, midőn valaki a dolgozó előtt a világosságot elfogva ugrál, járkal, tesz-vesz: pl. „ne ábrándoskogy előttem!“ „má megint előttem ábrándoskocz?“ Hajdú m, Hajdúszovát, RI.

Ad, szólásokban: *lábat adni*, a. m. gáncsot vetni, haladó ember elé tartani a lábat észrevétlenül, hogy megbőtolják benne, Sárospatak, Zemplén m., BB.; *adjon Isten győzedelmet!* bábák fohászkodása, melylyel munkájukhoz fognak, Háromszék, SzCsL.

Adsa-nesze: fősvény, Szilágy m., VL.

Agéndás: így hívják a régi öregek a confirmáló ifjakat, Szilágy m., Zilah, LG.

Agy, szólásban: *ágyának dűlni*: megbetegedni, Dunántúl, HS.

Agyalj: szalmazsák, Bácska, CsB.

Agyaz: a gabona nyomtatásánál leteregeti a gabonakévéket, Kalocsa, Pest m., BJ. [Vö. *megagyaz* MTsz.]

* A mostani közleményekben előforduló gyűjtők nevei, rövidítésük betűrendjében, ezek: *BB.* = Bertók Béla; *BeL.* = Berky Lajos; *BG.* = Berky Gusztáv; *BJ.* = Boromisza Jenő; *BL.* = Borsodi László; *BoB.* = Bonyhay Benjámín (1880 körüli gyűjtéséből id. Vozáry Gyula küldötte be az adatokat); *CsB.* = Csajági Bernát; *HB.* = Hodossy Béla; *HÖ.* = Hajdó Ödön; *HS.* = Hidvéghi Sándor; *KB.* = Karácsonyi Béla; *LG.* = László Géza; *MS.* = Molnár Sándor; *PápP.* = Pápay Pál; *RI.* = Rényi Ignác; *SD.* = Sándor Domokos; *SNL.* = Sasi Nagy Imre; *SzCsL.* = Szeremley Császár Lajos; *TJ.* = Tenkei József; *TL.* = Tömlő Lajos; *VGy.* = id. Vozáry Gyula; *VL.* = Vevertán Lajos.

Ágyhaj: a vánkosnak, párnának és dunyhának felső huzata, héjja; pl. „húzogasd le mág [a. m. már: az ágyhajad s mosd ki, nagyon piszkos!“; Ivád, Heves m., BL. [Vö. *ágyczuha* MTsz.]

Ágylepedő: lepedő, melyet a derekaljra tesznek, Kísújszállás, PápP.

Ágyú, szólasban: *Siket mint az ágyú*, Nagyvárad, TJ.

Ágyudugó: a kicsiny, tömzsi ember gúnyneve, pl. „na tésis [a. m. te is] jó lesz az ágyudugónak, ha bevesznek [t. i. katonának]“ Szilágy m., Zilah, LG.

Ágyvígyel: a) csereberél; b) „adj-végé“ nevű gyermekjátékot játszik, Debreczen, VGY. [Vö. *ágyvígyész* MTsz., *adj* a.]

Ahékkodik: sopánkkodik, panaszkodik, Borjád, Tolna m., TL. [Vö. *áhit* MTsz.]

Ajakír: ú. n. szőlőzsír, Szilágy m., Zilah, LG. [Vö. *szőlőzsír* CzF.]

Ajtó, szólasban: *Ajtó sarkán van a kanál*, akkor mondják, ha valaki ebédről, vacsoráról elkésik, Szatmár, BeL.

Ajtóütköző v. csak *ütköző*: az ajtófélfába illesztett] alakú vas, melybe a zár tolódik, Szilágy m., Zilah, LG. [Vö. *ütköző* CzF. MTsz.]

Ákáczfára való: akasztani való, gazember, Szilágy m., Zilah, LG. [Bizonyára tréfás átalakítása az *akasztófára való* kifejezésnek.]

Ákácziózus: a. m. ákácziós, v. i. kötekedő, izgága stb., járatos szó Szatmárt is, BL. [Vö. MTsz.]

Akkorka: akkorácska, olyan kicsike, pl. „csak akkorka gyermek voltam, mint a kujakom“. Csik m., Háromszék m., SD.; „akkorka volt csak, mint a kisujjom“, Munkács, Bereg m., BB. [Bár általánosabban elterjedt szó, csak Simonyi-Balassa és Kelemen Béla magyar-német szótáraiban fordul elő először.]

Akszaméto: akkuratós, hajszálíg pontos; pl. „minden dögban elő akszaméto, azé ojan lassús“, Ada, Bács m., MS. [Általánosan használt szó-e, vagy csak valami tudásközlőnek a beszédjéből van lejegyezve?]

Alácsunyít: pólyás gyerekről, a. m. összecsunyítja magát [l. ezt *csunyít* a. MTsz.], Heves m. déli részéről, VL.

Alákezel: aláír vmit, szerződést stb., Békés m., BoB.

Alamuszi-virág: a leánykökörcsin népies neve, Somogy m., CsB.

Alányal: a) vkinek jól oda mondogatni, pl. „neked ugyan jól alád nyaltak“, Fehérgyarmat, Szatmár m., BB.; b) beárul, befeketít vkit, pl. „alányalt neki istenesen“, Szilágy m., Zilah, LG.

Áldojászketyézik: hosszadalmasan hálálkkodik vmiért, Szilágy m., Zilah, LG. [Az oláh *áldujáske-tye*-ből (a. m. áldjon meg, t. i. az Isten); érdekes, hogy az oláh ige tudvalevőleg magyar eredetű s az *áld* szóból származik.]

Aligos-alig: alig-alig, nehezen, Udvarhely m., SD. [Vö. *elígés-clig* MTsz., *aligos* alatt.]

Alligál: álldogál, báméskodik, Szilágy m., Zilah, LG. [Vö. „Az utca végén egy kis paraszt leánykát vett észre, aki tétován *állingál*“ Petelei István elbeszélésében, Pesti Napló 1901. decz. 25. sz. Vö. *állingol*, *állingózik* MTsz.]

Állít, szólasban: *fálnak állít* a. m. rászéd, pl. „na níz, hogy fálnak állított ez az ember éngem“, Szatmár, BeL.

Állkendő: a mit a gyermekeknek étkezés alkalmával nyakukba kötnek, hogy ruhájukat össze ne piszkítsák, Szilágy m., Zilah, LG. [Nagybányán is járatos.]

Álló-szóló: melyet éleškamrában télire fölaggatnak, Szilágy m., Zilah, LG.

Állruha: ugyanaz mint *állkendő*, Szilágy m., Zilah, LG. [Ballagi szótára (1890) is ismeri és németre *geiferlappchen*-nek fordítja. Az *állkendő* vel együtt hivatott volna arra, hogy társalgási nyelvünknek *pártli*-ját kiszorítsa.]

Almahámozó: házi mulatság, melyben a legények s leányok előbb aszalni való almát hámoznak, majd társasjátékot játszanak s tánczra perdülnek, Szilágy m., Zilah, LG.

Almásbélés: almával töltött rétes, Szilágy m., Zilah, LG.

Almaszedő: az alma leszedésére szolgáló szerszám: egy hosszú pózna, végén kisebb vászonzacskó, melynek száját egy fogakkal ellátott drótkarika feszíti ki; olykor csak fogakkal ellátott fakarikát alkalmaznak zacskó nélkül a pózna végén, Szilágy m., Zilah, LG.

Alpáres: szegényes, Csór, Fehér m., TL. [Vö. *alpári*, *alpárius* MTsz.]

Ámészkodik: bámul, tátoz, eltátja a száját, pl. „úgy ámészkodol, mintha sohase láttál volna több lakodalmat“, Korond, Udvarhely m., SD. [Nyilván az *ámul* és *bámészkodik* szavak összevegyítése.]

Anacsukja: kosorunya, zsákocska, durva vászoncafatokból hálós módra készítve; ebben viszik a mezei munkások számára az ételt hazulról, Toroczko vidéke, SNI.

Angólcukor: a közönséges bonbon-cukor neve, Szilágy m., Zilah, LG. *Angyalböggyölő* v. *krumplinúdló*: tésztanemű, Kalocsa, BJ. [Vö. a következővel.]

Angyalböggyörő: galuska-féle, burgonyás tésztaból, Vas m., Kőrmend, HB.

Angyorodók: nekifekszik, hozzálát, belekezd, pl. „angyoroggyunk neki az evésnek“, Kajdacs, Tolna m., TL. [Vö. *ándorodik* MTsz.]

Ápelál: sokat beszél vmiről, bőbeszédűsködik, szaporítja a szót, pl. „ne ápeláljon annyit arról a ribancz kétfüül fazékról, hanem nyögje ki már egyszer, hogy mi az ára“, Korond, Udvarhely m., SD. [Az *apellál* (lat. *appello*) igének gúnyos átvitele.]

Ápészkodik: nyúl, nyúlánkozik, kapaszkodik vmi után, pl. „má megélnék a kecskeollók, né, hogy ápészkodnak az ágak után“, Oláhfalú, Udvarhely m., SD. [Talán az *ágaskodik* és *tápészkodik* igék összekeverése, bár ez utóbbi a MTsz.-ban a Székelyföldről nincs följegyezve.]

Árvázik: cziczét játszik, cziczét fut, Zetelaka, Udvarhely m., SD. [Vö. *cica*, *cicc* 2. jel. MTsz.]

Azonnódulag: azon módon, úgy a mint volt, pl. „az a Mózsi a (czepőkömet [a. m. czipók, czipó, l. MTsz.] nagy hekkre [a. m. nagy büszkén, nagy zajjal, nagy hiába stb., l. MTsz.] elvivé s azonnódulag talpalás nélkül vissza is hozá“, Nyíkö-vidék, Udvarhely m., SD. [Vö. MTsz. *módu* a., csupán a Vad-rózsákból.]

ZOLNAI GYULA.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

II. Tisztválasztó Közgyűlés.

1904. október 22-én.

Jelen voltak: Szócs Ferencz, alapító tag: Balassa József, Bán Aladár, Bánóczi József, Beöthy Zsolt, Czövek Lajos, Erdélyi Lajos, Erdői Béla, Fenyvessy Adolf, Frecskay János, Gombocz Zoltán, Grexa János, Herman Ottó, Kúnos Ignác, Loiseh János, Melich János, Munkácsi Bernát, Nagy Gyula, Pápay József, Perényi Adolf, Radó Antal, Radó Vilmos, Rhoussopoulos R., Rubinyi Mózes, Schack Béla, Schmidt József, Simonyi Zsigmond, Szigeti József, Szily Kálmán, Szinyei József, Tolnai Vilmos, Vikár Béla, Zolnai Gyula, Zuckmann Recha, továbbá Alexics György, Lehr Albert, Sauer János, Teleky István, r. tagok.

1. A tagok óhajára Herman Ottó, mint korelnök, elfoglalja az elnöki széket, üdvözlí a közgyűlést s a jegyzőkönyv vezetésére Tolnai Vilmost szólítja föl.

2. Az elnök bemutatja a társaságnak a belügyminisztertől (1904 május hó 2-án) megerősített alapszabályait; ezzel a társaság végleges megalakulása megtörtént s mindazok, kik az alakuló közgyűlésen már megválasztottak, valamint azok is, kik most e tisztválasztó közgyűlésig újabban jelentkeztek: Ádám György, Ágai Adolf, Alexander Bernát, Baranyai Gyuláné, Bélteky Kálmán, Bokor Sándor, Borbély Gyula, Custar J., Dráveez Ödön, Forai Dezső, Gál Erzsébet, Gálos Rezső, Gombos Rózsika, Kohn Rezső, Komjáthy Sándor, Kovách Aladár, Krippel Móríc, Kritsa Melitta, Lehr Albert, Mészáros Kálmán, Nagy Sándor, Berger (Némedi) Dezső, Péteri Lipótka, Ravasz Árpád, Sági István, Schön József, Samu János, Simon Bilike, Taksonyi József, Thirring Lajos, Vásárhelyi Imre választó és választható tagoknak jelentetnek ki.

3. A választás megejtése előtt a közgyűlés elhatározza, hogy pénztárosul és könyvtárosul ez alkalommal a leendő titkárt és jegyzőt választja meg, mivel a társaságnak most még sem vagyona, sem könyvtára nincs.

4. Az elnök a választás sorrendjét a következő módon állapítja meg: választandó első sorban a tisztikar (elnök, alelnök, titkár, jegyző), azután a

választmány. Szavazatszedő- és vizsgáló-bizottság elnökül Frecskay Jánost, tagokul Zolnai Gyulát és Gombocz Zoltánt kéri föl. A szavazás idejére fölfüggeszti a gyűlést.

5. A szavazás megtörténte után az elnök ismét megnyitja az ülést. A szavazatszedő-bizottság jelenti, hogy: beadatott 37 szavazat.

a) Elnökül megválasztott Szily Kálmán 23 szavazatnyi általános többséggel. Szavazatokat kaptak még Joannovics György (12) és Szinnyei József (3).

b) A többi tisztségre egyik jelölt sem kapott általános többséget. Ezekre nézve újabb választás vált szükségessé.

6. Herman Ottó korelnök megköszöni a közgyűlés bizalmát s átadja az elnöki széket a társaság immár megválasztott elnökének, Szily Kálmának.

7. Szily Kálmán elfoglalja az elnöki széket, rövid beszédben megköszöni a Társaságnak beleje helyezett bizalmát s a választás folytatása előtt bemutatja dr. Semsey Andornak a Társasághoz intézett következő levelét:

Tisztelt Társaság! Minden tudományos társaság, mely a közönség támogatására számít, csak úgy fejthet ki sikeres működést s gyakorolhat mélyebb hatást, ha saját folyóirattal rendelkezik, melyben munkásságát részletesen ismertetetheti, elérendő céljai iránt az érdeklődést folyvást ébren tarthatja.

Élénken óhajtom, hogy a most alakult „Magyar Nyelvtudományi Társaság“ mentől gyorsabban megerősödjék s hatalmasan fölvirágozzék.

Ez okból elhatároztam, hogy e Társaságnak — most, mikor még a kezdet nehézségeivel küzd — 2000, azaz kétezer koronát adományozok, azzal a kikötéssel, hogy saját külön folyóiratát már 1905 elején indítsa meg, a részletkérdések megfontolását s a megindítás módozatainak megállapítását a Társaság t. választmányára bízván.

Meg vagyok győződve, hogy a megindítandó folyóirat, ha jól lesz szerkesztve s a meglevő kiváló erőket közös munkásságra egyesíteni bírja, már 1905 folyamán annyira föl fogja kelteni a magyar közönség érdeklődését, hogy azontúl saját erejéből is fenn fog állhatni.

Fogadja a Társaság tiszteletem nyilvánítását s legjobb kívánságaim őszinte kifejezését. Budapest, 1904 október 22-én.

Dr. Semsey Andor.

8. A közgyűlés egyhangú lelkesedéssel elhatározza, hogy: 1. Semsey Andort, mint a társaság első nagy alapítóját, alapítótagjainak sorába iktatja; 2. a közgyűlésből külön köszönőirattal fejezi ki háláját a nagylelkű adományért.

9. Ezzel kapcsolatban az elnök jelenti, hogy Gyulai Pál alapító tag átadta neki a 200, azaz kétszáz koronányi alapítványa összegét, azzal a fölhatalmazással, hogy ez összeg az 1905 elején megindítandó folyóirat céljaira fölhasználható.

10. Szily Kálmán a maga részéről is kijelenti, hogy 200, azaz kétszáz koronát adományoz a folyóirat céljaira. A közgyűlés mind a két kijelentést hálás köszönettel tudomásul veszi.

11. Ezután az elnök szűkebb választást tűz ki az alelnöki, titkári és jegyzői tisztre, a legtöbb szavazatot kapott két-két jelölt között. Minthogy Zolnai Gyulának el kellett távoznia, a szavazatszedő- és vizsgáló-bizottságba helyére Melich Jánost kéri föl. A szavazás idejére a közgyűlést fölfüggeszti.

12. A szavazás megtörténte után az elnök a közgyűlést megnyitja. A szavazatszedő-bizottság jelenti, hogy: beadatott 33 szavazat;

a) az alelnöki tisztre kapott Szinnyei József 26, Lehr Albert 7 szavazatot;

b) a titkárságra Tolnai Vilmos 26, Gombocz Zoltán 7 szavazatot.

c) a jegyzőségre Gombocz Zoltán 25, Tolnai Vilmos 8 szavazatot.

Az elnök kijelenti, hogy a közgyűlés általános szótöbbséggel megválasztotta alelnökül: Szinnyei Józsefet, titkáru: Tolnai Vilmost, jegyzőül: Gombocz Zoltánt.

13. Következett a választmány megválasztása. Az ülés fölfüggesztése és újra megnyitása után a szavazatszedő-bizottság jelenti, hogy: beadatott 33 szavazat. Legtöbb szavazattal (általános többséggel):

a) fővárosi választmányi tagokul megválasztottak: Gyulai Pál (25), Balogh Péter (19), Frecskay János (28), Komáromy Lajos (18), Négyesy László (32), Zolnai Gyula (32), Joannovics György (30), Beöthy Zsolt (30), Gyomlay Gyula (19), Lehr Albert (23), dr. Sebestyén Gyula (30), Ásbóth Oszkár (28), Csapodi István (22), Herman Ottó (32), Melich János (31), Simonyi Zsigmond (31), Balassa József (26),

Erdélyi Lajos (24), Katona Lajos (29), Nagy Gyula (20), Vikár Béla (30) szavazattal, összesen: 21-en.

b) vidéki vál. tagokul: gr. Kuun Géza (28), Borbás Vincze (25), Horger Antal (29), Kalmár Elek (29), Kardos Albert (29), Paal Gyula (23), Réthei Prikel Marián (23), Széll Farkas (24), Szilády Áron (25) szavazattal, összesen: 9-en.

14. Az elnök az eredményt kihirdette s a közgyűlést berekesztette.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

Válasz 6-ra. „Én azt hiszem, Széchenyi maga csinálta a *lavintani* igét, még pedig a német *laviren*-ből a magyar *-int* igeképzővel. Vö. *emelint, hajlint, lapint* stb.“ KISS ELEMÉR. — Ugyanily véleményt közölt velünk dr. Pruzsinszky János úr is.

Válasz 8-ra. Kassai „Solton valá“-ját igazolni tudom. Ezt a szólast mult tavasszal hallottam egy *szabadszállási* emberről s egy *izsáki* asszonyról, így: „*Sóton voltál?*“ „*Ez is Sóton volt ám!*“ olyanra alkalmazva, a ki pöszén beszélt. Kérdőzködésekre azt mondták, hogy az nálok közönséges szó: Szabadszállás, Izsák nincsenek messze Solt-tól.

Hogy lehet-e e szokásmódot kapcsolatba hozni *Zsolt* vezérrel, nem tudom. Inkább hiszem, hogy ennek az az eredete, hogy a selypítő az *s-et* *sz-nek* ejti, azért tréfálkoznak így is (a mint értesültem): „*Szóton voltál?*“. LEHR ALBERT.

9. Sz. T. úrnak Kérdésére: Melyik a helyes: *volt volna* vagy *lett volna*? ime a feletet: *Vagyok* hiányos ige (defectivum). Nincsenek ezen alakjai: *vol-ni* (inf.), *vol-andó* (partic.) *vol-andok, vol-jak*, ezeket kölcsönkéri a *leszek* igétől: *lenni, leendő, leendek, legyenek*. Ez a körülmény az oka, hogy a segítségül hívott ige ott is úr akar lenni, a hol nincs vagy nem volna szükség. Ilyenkor elveszti, nem érezteti eredeti *feri, werden* jelentését. Így, noha megvan a *volna* és *volt volna* alak, de ezeket a nyelvhasználatban erősen szorongatja a *lenne* és *lett volna*: Veteres migrate coloni! A nép nyelvében is, de kivált az irodalomban. Ez oly fejlődés, melyet feltartóztatni nem lehet, akarni hiú erőlködés. A nyelvszokás nagy hatalom. Azért arra a kérdésre, melyik a helyes, nincs mit felelni egyebet: *volna* és *volt volna* a *helyesebb* (a tulajdonképp helyes), de főleg *lett volna* a *szokottabb*. Példákat untig idézhetni legjobb íróinkból.

Aranynál: „Tiszta az allég is, mintha üveg lenne“ (Buda h.) e. h. *volna*.

„Asszonyi szívem már vele boldog volna.“

„Ne lenne szerelmem régi koporsója“ e. h. *volna* (u. o.).

„Mintha meg lett volna verve kemény bottal“ (Murány O.) e. h. *volt volna*.

„Ne lettél volna szívem gyermeke“ (Feljajdulás) e. h. *voltál volna*.

A *széphangzás* („jobbhangzású, mint a másik“) a nyelv fejlődésében nem játszik szerepet. Költőknél igen. Arany második példájában a *lenne* nyilván a *volna* is méltóságát akarja elkerülni. L. A.

10. „Melyik van helyesen írva: *lélekkzik* vagy *lélegzik*?“

Mindakettő, csakhogy amaz a *származás* szerint (*lélek-lyuk*), emez a *hangzás* szerint (etymologiai, phonetikai helyesírás). Így írhatnám: *menyekző*, de szokottabb a *menyegző*, viszont szokottabb a *lakzi* mint a *lagzi*. De már p. csak: *szaggat* és nem *szakgat*, viszont *lökös* és nem *lögös* stb. L. A.

11. G. J. úrnak. Mind a magyar *burgonya*, mind a német *kartoffel* szó az olasz nyelvből származik. A mienk Burgundiának olasz nevéből Borgognából (olv. *Borgonna*) idomult a magyar kiejtéshez. Vö. *bokor-bukor, csorog-csurug, ostor-ustor*. Európában ugyanis, az eddigi adatok szerint, legelőször Burgundiában (már 1588-ban) termesztették a krumplit s innen, Olaszországon át, jutott el a drávanemű Ormányságbá, hol a köznép (és csakis itt) *burgonyának* nevezi ma is. Irodalmi szóvá a XIX. század elején kezdett válni. — Mai „kartoffel“ szavukat a németek még a XVIII. század első felében *tartuffel*-nek írták és.

némely tájon még ma is így ejtik. (Vö. Grimm, Wörtl.) A *tartuffel* pedig nem egyéb, mint a „*trüffel*“ olasz nevének: *tartuffol*, *tartufolának* németesítése. Némely krumpli-fajta csakugyan hasonlít a szarvasgombához s innen van, hogy Olaszországban néhol még ma is *tartufolo bianco*-nak nevezik a burgonyát.

12. E. G. úrnak. Kérdésére megfelelt már Bartal Antal 1892-ben, még pedig a következőképen: „A *patkány* szó családfáján a görög: *Ποντικός*; az ósátya; ennek fia a latin *panticanus*; ezé pedig a velencei-olasz: *pantecana* = *pontecana* s ehhez csatlakozik a cseh és tót: *potkán* s végre ehhez a magyar *patkány*“ (Nyr. 21:233).

13. T. K. úr azt kérdi: „miért jelöltük az 1827-ben megjelent M.-Ném. Szótárt a kiadó nevének kezdőbetűivel *Hartl*-nak, és miért nem inkább a szerző, *Malovetzky János*. nevének kezdőbetűivel“. — Ennek két oka van: 1. e szótár névtelenül jelent meg és csak a kiadó van a czimlapon megnevezve; 2. az igazat megvallva, csakis az Ön leveléből és Toldyra (M. Irod. tört. rev. előad. II:66), Szimnyeire (M. Írók Él. és Munk.) való hivatkozásából tudtuk meg a névtelen szerző kilétét. Most már csak maradjon az eddigi jelölés, melylyel évek óta már többen is éltek. A változtatás csak zavart okozna. Egyébiránt köszönjük a szíves figyelmeztetést.

14. S. T. úrnak. — Cselekvő igékből, ha a tövük két mássalhangzón végződik, sohasem a *-tat*, *-tet*, hanem mindig az *-at*, *-et* képzővel formáljuk a műveltető igéket; tehát nem: *érttet*, *bonttat*, *irttat*, *gyűjttet* (a mint Ön gondolja), hanem *értet*, *bontat*, *irtat*, *gyűjtet* stb.

14. P. M. tanár úr írja nekünk: „Egy kis diák mondta a minapában lezcke-fölmondáskor: „Belföldje egészen *lakatlan*, de partvidéke *eléggé lakatos*“. Egészen oly fajta képzés, mint a Tihanyi-codex *láthatatos*, meg a Komjáthi *ártatos* szava. (Lásd Ellentétre alapított analogia. Akad. Ért. 15:503.) — Tréfa-e vagy valóság? Ügyesnek mindenesetre ügyes.

16. Kérdések olvasóinkhoz. Ki ismeri az *úkor* melléknevet s minő értelemben? Gvadányinál megvan: „vetém szemem gúnyajokra, irtóztató csúfos *úkor* lárvájokra“ (Fal. Nótár. IX:42. str.); megvan Horvát Endrénél is: „nem, nem hiszem; *úkor* vádlás ez, Schwartner! szégyen tolladnak örökkön“ (Magy. Kurir 1815:37. sz.); de nincs meg egy szótárunkban sem! Alkalmasint elvonás az *úkorkodik*, *ungorkodik* (magas hangon *ingerkedik*) igéből (MTsz.); de kérdés, hogy a nép vont-e el, vagy pedig az irodalom? Ezért kellene tudnunk, hogy éle-e a nép ajakán s mily értelemben?

17. Az Országos Levéltárnak Keresztúr (Sopron m.) váráról szóló 1597-iki inventáriumában, a bástyában levő különböző holmik közt ezt olvasom: „Zeolő eorszeo boitorianos koszoru contra mures 6“, v. i. 6 darab *szőlőörző bojtorjános koszorú* az egerek ellen Vau-e mai napság nyoma valahol ennek az eljárásnak, hogy t. i. a télire eltett szőlőt bojtorjából font koszorúval védnék az egerektől? *Z. Gy.*

18. Grimmék szótára *hufnagel* alatt egyebek közt ezt írja: „Nach Adelung, ist *hufnagel* auch die bezeichnung eines alten Ungarweins, der durch die länge der zeit alle süszigkeit eingebüszet hat.“ Tud-e valaki olvasóink közül arról, hogy a magyarban az édességét veszített régi bort a *hufnagel*-nek megfelelően *patkószegeknek*, vagy talán *patkós bornak*, *patkónak* stb. neveznék vagy nevezték volna? *Z. Gy.*

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

I. KÖTET.

1905. MÁRCZIUS.

3. SZÁM.

Reguly Antal emlékezete.*

Az 1835. esztendő új korszakot nyit meg a finn-ugor összehasonlító nép- és nyelvtudomány történetében. Ekkor jelenik meg Lönnrot Illés kiadásában a finnek nemzeti eposza: a Kalevala. Az egész művelt világot meglepte a népléleknek e nagyszerű alkotása. Lönnrot sikere valóságos lelkesedést öntött az ifjúság szívébe. Nagy szorgalommal kezdik gyűjteni a népnyelvi hagyományokat. Az elsők közt van Castrén, ki a mester oldalán kezdi meg a népnyelvi kincsek gyűjtését. A mester munkáját nagy buzgósággal folytatja a tanítvány s a kutatást kiterjeszti már az egész finn-ugorságra.

1839-ben érkezik Helsingforsba Reguly Antal,** kit szülei jogi tanulmányainak befejezése végett küldöttek valamelyik német egyetemre. A természet szépségei iránt rendkívül fogékony ifjú lelkét a messze eső észak titokzatosságai egészen hatalmukba ejtik. Elhagyja Németországot azzal a titkos tervvel, hogy Skandináviát is lássa. Kielben tengerre száll és áthajózik Kopenhágába. Innen Stockholmba megy, hol a kir. könyvtárban megismerkedik Arvidsonnal, ki az ifjú magyar érdeklődését legnagyobb mértékben fölkelte a finn-magyar kérdés iránt. Reguly határozott. Egész életét a finn-ugor nép- és nyelvtudománynak szenteli. Legelsőben is Castrén segítségével a finn nyelvet igyekezett elsajátítani, de ez sokkal nehezebben ment, mint képzelte; éri a nyelvészeti előkészület híját, a tanulás nehézségét. Úgy segít magán, hogy elmegy a nép közé s ott csakugyan rövid idő alatt hihetetlen eredményeket ér el. További kutatásaihoz csakhamar útlevelet kap a finn tudóstársaságtól. Ez tagjává választja. Az elismerés csak fokozza az ifjú törekvését, már most még nagyobb lelkesedéssel indul tovább. Nem akasztja meg útjában a szerető szülők aggódása s a hosszú útra szükséges költség hiánya, rajongó lelkesedéssel tör előre a *cél* felé. Agyában nagy tervek fogamzanak. A szép tehetséggel megáldott ifjú azonban nemes önmérséklettel

* Mutatvány Gróf Zichy Jenő harmadik ázsiai utazásának sajtó alatt levő 4-ik kötetéből.

** Reguly született Zirczen, Veszprém megyében 1819 július hó 13-án. Tanulmányait a székesfehérvári gymnasiumban (1828—1834), a győri akadémián (1834—1836) és a pesti egyetemen (1836—1839) végezte. Ez utóbbi helyen a jog- és államtudományokat hallgatta.

igyekszik e terveket megvalósítani. Észreveszi fogyatkozásait; tudását szorgalmas tanulással öregbiti, csak ebben nem tud mértéket tartani; mohón szerzi meg a szükséges ismereteket. E nagy munkájában nem verik le őt az anyagi gondok, bár folyton küzd velök; a biztató siker eltompítja a szenvedéseket.

A nyugati finn nyelvekhez, köztük a lapphoz is, egy nagyobb lappföldi utazásával, a szükséges anyagot előbb megszerezvén, a keleti finnekre fordítja figyelmét. Reméli, hogy Szentpétervárott talál majd anyagot, talán hazulról segílyt is kap, hogy a keletieket helyszínen is tanulmányozhassa.

Szentpétervárott (a hova 1841 június 11-én érkezett meg) már igen jeles környezetben találjuk. Alig lépte át az ifjúság küszöbét, széleskörű ismereteivel magára vonja a komoly tudósok figyelmét. A császári akadémia nagyhírű tudósai: Baer, Frähn, Köppen, Krug és Schmidt a legnagyobb készséggel irányítják a nagyratörő ifjút törekvéseiben, atyai jóakarattal támogatják tervei kivitelében.

Otthonos volt Balugyánszky államtanácsos házában, ki nejével együtt 1803-ban költözködött ki Magyarországból. Szeretettel fogadták körükbe nagyra törekvő ifjú honfitársukat. Reguly itt is azonnal munkához látott, eltemetkezett studiumai közé. Tanulmányaitól nem tudták elvonni a hazulról jött figyelmeztetések, hogy a lapokba írjon, a mivel a közönség érdeklődését magára vonhatná. 1841 július 10-én ezt írja szüleinek: „Engem jelenen leginkább a nyelvvizsgálás vonz; ez már eddig is egészen más arcot adott a régi történeteknek, s nincs is egyéb eszközünk azok megvilágítására“. E néhány sor is fényes tanúságot nyújt az ifjú utazó tudományos törekvéséről, szinte meglep bennünket az a határozottság, melylyel kutatásának irányát ilyen világosan megjelölte. Majd később nov. 17-én így ír: „Fiatal ember a világrt se siessen a férfiúnak kijelölt pályára lépni. Minél tovább tekinti magát tanulónak, minél állandóbban tartja a jövőndőt szeme előtt s arra készül, annál érettebb gyümölcseit várhatja fáradozásainak. Én azt hiszem, hogy fiatal embernek ajánlására szolgál, ha a korai irástól magát megtartóztatja. A firkálók nagy serege, mely mindenfelé tenyészik mint gomba eső után és semmi egyebet nem tesz, csak azt ismétli rosszabbul, mit mások jól és szépen mondtak el, eléggé úntatja a világot: ha már most valaki elhamarkodja a dolgot, s idő előtt lép fel, szinte e sereghez számláltatik, ha tán valami jobb csíra nyugszik is benne. De nekem azt sem szabad elfelejtenem, hogy az Akadémia számára akarván dolgozni és pedig szorosan tudományos körben, nem illik újságlapokba tolazkodnom . . . Ne féljen, édes atyám, ha rólam még most nem beszélnek is, nem dolgozom én hiába; ha bizonyos nem volnék, hogy czélt érek, írhatnék elég ujságczikket, hogy emlegessenek . . . De jó és szép dolgot az ember mindig nemes czélből tegyen; s ha az igazságnak akarunk valóságos szolgálatot tenni, ne írjunk, minelőltte magunkat egészen elkészülve nem érezzük“.*

* Reguly-Album. Megelőzik Reguly utazásai Toldy Ferencztől. Kiadta a Reguly-Társaság. Pesten 1850. XXXVI—XXXVII. 1.

Mint e levélből látjuk, ekkor már a M. T. Akadémiával is érintkezésbe jutott. Egykori tanárának, a tiszteletreméltó Maar Bonifácznak köszönhette ezt, a ki egy rövid tudósítást készített Reguly fiún és lapp utazásáról s azt megküldte Toldynak, hogy közölje valamelyik szépirodalmi folyóiratban; ily módon talán a magyar közönség érdeklődni fog az ifjú utazó iránt. Toldy az Akadémiát tekintette illetékes forumnak s kieszközölte, hogy a magyar tudóstársaság, némely megbízások mellett, 200 forint segélyt küldött Reguly-nak, a további támogatását pedig Reguly válasz-jelentésétől tette függővé.

Az Akadémia megbízása rendkívül növelte az ifjú utazó becsvágját; ezentúl már a magyar tudomány megbizottjának tekintheti magát. Az egész telet szorgalmas munkában tölté, ismerősei sokszor hónapokig se látták, egészen visszavonult a társaságtól, melynek kedvelt tagja volt. Érezte nyelvészeti készültségének hiányosságát, fáradhatatlan buzgalommal igyekezett ezt pótolni. Humboldt Vilmos, Bopp és Grimm nyelvészeti munkáiból szerzett az általános nyelvtudomány akkori állapotáról tájékozódást. Ugyanekkor már a keleti finnek nyelvére vonatkozó adatokat is gyűjti. Ez a feszült munka aláásta testi és lelki erejét. Hozzájárult még ehhez nyomasztó anyagi helyzete is, mely legszebb terveit megsemmisüléssel fenyegette. Hazulról csak rossz híreket kapott. 1842 márczius 20-án így ír szüleinek: „Külföldön tanulni kell az embernek, gondolám; s hosszasan elzárkózva a világtól, tanultam, dolgoztam mohón, nagy erőfeszítéssel, megszűnés nélkül, mindent mellőzve, mi studiumaimhoz nem tartozott, lemondva az életről, nyugalomról, a jelenről, mire szegénységem és büszkeségem is kényszerítének! Oh, ha látták volna életemet, bámultak volna! S én mégis boldognak éreztem magamat, míg erőm volt dolgozni, de most leestem egemből, olyan vagyok, mint a paradicsomból kiűzött; barátaim minden jóságukkal sem bírnak megörvendeztetni: nyugtalanság, elégedetlenség, életúnság fognak el gyakran; majd vértorlódások kinozzák szegény fejemet, néha szinte eszméletlen állapotban heverek, nem vagyok képes összefüggően gondolkodni . . .“

Ilyen lelkiállapotban készíté „Jelentését a Magyar Akadémiához“, mely 1842 május 2-án érkezett Pestre. E jelentésben már a kész ember áll előttünk: tisztában van tervével, ismeri az eszközöket, melyekkel azt megvalósíthatja, a legnagyobb határozottsággal készül az útra, mely biztos eredménnyel kecsegteti. Olyan világosan meg van szerkesztve ez a jelentés, hogy még ma is megáll igen sok tétele, pedig azóta már több mint félszázad forgott le, s az a tudomány, mely akkor még csak a csirájában volt, ma már szép terebélyes fává növekedett. Sajnovics, Gyarmathi még csak tapogatóznak, Reguly már sok dolgot tisztán lát, nyelvészeti és történelmi adatok alapján erős logikával vonja le következtetéseit.

„Hogy Stockholmban, úgymond, többször volt alkalmam finnokkal találkoznom és nyelvükről közelébb és közelébb tudósíttatnom, érdekesebbnek látszott végre a tárgy, hogysen bizonyosabb adatok nélkül tovább

utazhattam volna. Kezdtém forgatni Sajnovicsot,* forgattam Gyarmathit** és meglepett, mit főképp ez utolsónak nem hiába tett fáradozásai mutatnak. Ő csak a nyugoti finnokat és ezeket is tökéletlenül ösmérte és a keleti finnokról csak némely adatai vannak; de ő még is annyi rokonság próbáit adja, és főképp egy oly tetemes közelítését mutatja a keleti finnoknak magyar nyelvünkhez, hogy e kérdés igen fontosnak tetszett hazánkra nézve, és láttam, hogy Gyarmathi munkája nem csak folytatást érdemelne, hanem nemzeti ügyből folytatást kíván is. Nincs is biztosabb és alaposabb mód népek rokonságának megmutatására, mint nyelvük tudománya és összevont hasonlítása; és ha Gyarmathi csekély ösmérete mellett a nyugoti finnok rokonságát a Magyarra valószínűvé tehettem, érdekes, és ideje volna, egy félszázad mulva, e finn nyelvnek teljesebb tudománya által, okkal és alappal végre e kérdéshez szólni és ezt vagy megalapítani, vagy eldönteni. Ne is várjunk külföldiektől tanítást; kik ugyan, jóllehet nem volt még, ki Gyarmathi után kimerítőbben szolt volna e tárgyhoz, még is már mindenütt finnoknak hirdetnek bennünket. Ily szolgálatot hazámnak tehetni én örültem, és az eltökélés e munkára nem volt nehéz. Mit nyerhetne, gondolám, nyelvünk, ha ez állított rokonság valódi és mint látszik (a keleti finnoknál) közeli rokonság volna. Lehetne-e e finn nyelvek közt, mely egy régiebb testvére volna nyelvünknek, vagy juthatnánk talán összes ösmere-téből e finn nyelveknek — mint különféle elágazataiból ugyan azon egy ősnyelvnek — azon eredetnyelvre (Ursprache), melyből a mi nyelvünk is származik; melyben nyelvünk ősfarmait, melyekből ez mostani voltához nőtte ki magát, meglelhetnénk.

Ha így eredése módját és kifejlődése processusát, ha nyelvünk multját, melyből a jelen kétes kérdései kifejtésére tanácsot nyerhetnénk, meg-ösmérhetnénk!

Minő előmenet lehetne ez! és éppen azon időben, melyben nyelvünk nyilvános nemzeti nyelvünké lesz, melyben használata köre oly igen terjed, hogy míveltségünk pontjának mérő eszköze leend nem sokára. Azon régi ösképét nyelvünknek elővarázsolhatni, melyből ez századok folytán azzá lett, a mi most; és volna a fő, mi nyelvünk ügyében tehetséges lenne. Így gondoltam és ily czélt láttam előttem és evvel meg volt határozatom is a munkához. Megyek, gondolám, kincsásó gyanánt a munkához, kétes sikerrel, de nemzeti kincs után; és ha mit sem találok e helyen, mondhatom legalább azt, hogy nincs, mit itt mások ígértek — és nyertünk evvel is. Mi czélom tehát, látja az Academia. Végképi meghatározata a kérdésnek: van-e a magyar és finn nyelv közt rokonság és mennyi — vagy nincs-e? és másodsor: mi hasznát és segítségét vehetjük e rokon nyelveknek nyelvünk mívelésében. Ez nagy munka és kiterjedése nagyobb, hogy sem első pillanatra látszanék. Nem mertem én ezt azonban — csak a czél volt előttem: a munkát kivinni, hogy valódi haszon és előmenet legyen hazánknak.

Az első rész az alap; mely tehát érett megfontolással kíván meg-

* Demonstratio idioma Ungarorum et Laponum idem esse. Koppenhaegae. 1770. másodsor: Tyrnaviae.

** Affinitas linguae Hungaricae cum linguis Fennicae originis grammaticae demonstrata. Gottingae. 1799.

vizsgálatni és meghatározatni, ha a kérdésnek alapos végezetét kívánjuk és hiába nem akarunk dolgozni. A cél linguistikai; linguistikai utat kellett tehát meglépnem. De mivel, hol a nyelv rokon, ott a népnek is, mely ezt beszéli, rokonnak kell lenni; tehát a linguistikai út — mint biztos, csalhatatlan és egyetlen régen elvált népeknek rokonsága megmutatására — alapja egyszersmind a történelmi vizsgálatnak, mely az ily rokonság kérdésének második része. Ha a linguistikai rész tisztában és meghatározva van, akkor a kérdés ethnographiai és történelmi fontosságára kell menni, hogy a kérdés teljes fejezetét hozzassuk elő; és vigyáznom kellett azért utamban mindenre, mi a nép külsejét, alkotását, karakterét, életmódját, öltözetét, szokásait, superstícióit, mythológiáját, régiségeit s a t. illeti. E pontok ugyan azok, melyek több hazánkfiai tarthaták már vissza e rokonság kérdésének mélyebb vizsgálatától, és melyek miatt nem is hallunk szívesen hazánkban e rokonságról szólni. De ki igazságot keres, nem hódolhat ily előítéleteknek, és annak, ki tudományos vizsgálatba akar ereszkedni, ily ideigleni különbségek okul nem szolgálhatnak. Népeknek idővel változni kell, mint sorsuk változik“ . . . „Éghajlat és föld minemisége határozzák meg a népek életmódját és ez a többi voltját, és példát ily változatokra eleget ad a népek ösmérete. Így a dolog világosítására a szamojédotok akarom felhozni: mint élnek ezen Jeges tenger partjainak lakosai, az ösméretes mindenki előtt; és ezen nép — még is ugyanegy a szojotákkal a szajáni hegyekben (Kis Altai egy része), kik vitéz lovag nép s életmódjukban semmit sem különböznek a mongoloktól, kikkel ez ugyan szomszéd, és kikkel ugyan együtt mint China alattvalói bizonyos zászlók alatt állanak. A szamojédotok elterjedésének az Altaiból a jeges partokhoz, a Jenissei folyata után, vannak nyilvános nyomai; mindenütt ennek partjain, hol most is elszórva sok kisebb szamojédot vagy szojot csapatok találatnak. — Népek elterjedéseinek és elágazatainak ez eleven példája lehet — és így terjedtek el éjszaknak és nyugatnak egyszer a finnok is az Obi és Irtisch folyata szerént az Altaiból, hol apáik, a szojoták gyanánt, vitéz lovag nép lehettek. És mért ne lehettek volna apáik elágazatai vagy testvérjei a mi apáinknak, kik, míg mieink idővel élnek, gazdag földekre vevék útjokat, éjszak felé nyomattak; és hol réteik megszűntek, ott természetesen megszűnt marhatartásuk is, és a lovagnak gyaloggá kellett lenni és vadászat és halászat által keresni élelmét. Ugyan ily példát adhat a jakut is, ki testvérmérete a töröknek és ettől éppen úgy különbözik, mint a lapp a magyartól. A különbség tehát a magyar és finn közt igen természetes lehet — és csak ezen lehetőséget akartam itt megmutatni.

Én részemről nyugodtan léptem linguistikai utamra, és ezen kíváncsi alapször alapra jutni, mielőtt a történelmi részre mennék által, melyre azonban gyűjteni kezdettem és figyelemmel voltam mindenre, mi ezt érdekelhetné — de melyben minden itélettől visszatartottam magamat, mivel nem szem ítéletet itt egyenesen, hanem a nép elemeinek általhatása szükséges arra.“

. . . „A nyugoti finnoknak, ide (t. i. Szentpétervárra) érkezvén, meg lehetős ösméretével bírtam. Első gondom volt a keletiekéről némi tudósításokat szerezni. Mélyebb, egy kiterjedtebb ösméretéről itt szó nem lehetett; csak egyes tudósítások, általános, de bizonyos nézetek voltak a keleti finnokról szükségesek, hogy láttam épületeikből és mivoltukból, mennyivel

állanak e nyelvek a magyarhoz közelebb, és bebizonyosodik-e azon már történelmi okokból is következtethető közeledése e nyelveknek a magyarhoz azon arányban, a mint e finnok keletiebben laknak. — Csak a szürjén és mordvinnal volt itt alkalmam közelebb megismérkednem — a cseremiszből valamit — és néhány adatom van a vogulokról.

Ha összehasonlítjuk a nyugoti és keleti finn nyelveket, azt találjuk, hogy nemcsak hangban és formában különböznek tetemesen egymástól, hanem még nagy számú gyökérszavakkal is elválnak egymástól. Nem újabb befolyása egy nyelvnek, talán az oroszoknak hozzá elő itt e különbségeket; a nyelv belsejéből eredtek ezek és sok századokon át fejlődtek ki. Rég és minden történelmi időközön túl történt e népek elágozata és kezdődött nyelvük eltávozása. A permiai finnok ugyan még egy nyelvűeknek ösmérhetők a nyugoti finnokkal. De ha a Volga- vagy Jugriai finnokat vesszük, új nyelveket vélünk előttünk, melyeket ugyan tulajdonneveikkel is lehetne nevezni. Húzzuk azonban e hasonlításba a magyart is, és helyezzük a keletieket a nyugotiak és a magyar közé, egyesítőt látunk a két távozott közt és egy egészet vélünk a hármas képben látni. A keleti finnok különbözése csak közeledés a magyarhoz; távozás azoktól, rokonulás ezekhez. Így: hangban a keleti finnok különösen mindig közelebb állanak a magyarhoz, mint a nyugotiak; lexikológiai tekintetben azon gyökerei a magyaroknak, melyek hiányoznak a nyugotiaknál, megvannak a keletieknél: más gyökerei a nyugotiaknak a hangváltozások által, melyeket a keletieknél szenvednek, a magyar gyökérrel egynek mutattnak, mit az ember a keletiek nélkül, mint igen bizonytalan, sokszor nem merne állítani; hasonló közeledést mutat a grammatika is a formák változásaiban és általmeneiben — úgy, hogy édes meglepéssel látjuk azon nagyobb differentiatákat, melyek a magyar és nyugotiak közt eddig látszottak lenni, egyszerre elsímítva és törölve, és egy kulcsot bírunk, melylyel biztosan ereszkedhetünk már e nyelvek analysisébe . . . Haszna és szüksége tehát a keleti finnok ösmérétenek, mely látható volt már előre, így elegendőleg bebizonyodik; és a finn s magyar nyelvnek parallelája nem is képzelhető e nélkül, minekutána Gyarmathi már azt megmutatta, hogy itt rokonság vagy on és most már a dolog kimerítésére és valami bizonyos meghatározatára kell mennünk, ha haladni akarunk. — Mennyi tévedéseknek és hibáknak vannak ily philológiai kutatások kitéve, azt mutatja elég, búvárkodásaikban már megöszült férfiak példája, és ez elég intés a fiatalnak, vigyázva járni ezen az úton, és előbb nem ereszkedni demonstratióba, míg minden előkészülettel és előtudománnyal nem bír. Szükséges azért előre minden finn népség összes ösméréte. Hasonlítsuk először a finn nyelveket magok közt össze, lássuk ugyan egy anyagnak különféle kifejlődéseiből az eredeti különféleségeket és változatok sokszerűségét, hozzuk bizonyos regulák alá ezeket. Lássuk a hangok változásait, lássuk a formák nézetiből (übersicht) ezek geneticus evolutióját és természetes eltávozásait, lássuk tulajdonait e különféle nyelveknek, és hassunk mélyebben természetébe ezen egész finn nyelvcsaládnak, és próbáljuk ezután, lehet-e ezen regulákat, melyek szerint nőttek és lettek e mostani finn nyelvek, a magyarra is alkalmaztatni, és ezek szerint eltávozásait a finn nyelvektől explicalni. Mert ha finn származatú nyelvünk azon természet, azon egy belső erő szerint fejlődött ki, mint a finn nyelvek, — elemeiben ezekkel meg fog

egyezni. És ha ily alapot nyertünk, akkor mehetünk biztosan azon egyes finn nyelvnek, mely legtöbbet egyez a magyarral, hasonlításába a magyarral, és ekkor huzhatjuk ebből azon hasznót, akkor nyerhetjük azon felvilágosítást, mely nyelvünk művelődésében bizonyosan igen jótékony segítség volna. Ekkor vagyunk egyszersmind históriai kutatás alapján és e ponton juthatunk azon egyes testvérnyelv által immediate históriai öszveköttetésbe a finn népekkel, melyen régiebb időkbé mehetünk fel. Így nyerhetnénk resultatumokat, melyek nemzeti érdekből oly igen óhajthatók volnának, és így jöhetnénk oly alap megvetésére a magyar régiség kutatásaiban, melyen tovább menni és építeni már könnyebb volna.

Kitünnék így a kérdés fejezetiből, ha valóban árván és rokotalanul állunk-e itt a nagy világ terén, egyes maradéka egy odavesztett nemzedéknek, vagy hogy élnek-e még az ösméretlen rokonok. Bizonyos annyi legalább: ha itt nem találunk rokont, másutt nem fogunk találni. Nem mondom ezt megfontolás nélkül; néztem én mind azon különbözőféle hypothésisek után, melyeknek itt ugyan nincs híja; de ha volt e munkának haszna, tehát csak az, hogy annál nagyobb bizodalommal fordultam ismét a finnokhoz. Azon rokonság, mely a közép ázsiai nyelvek (török, mongol, mandsu) közt találatik és melybe a finn és a magyar nyelv is bevonatik, alapos ugyan, de nem kielégítő, mivel csak rendrokonság (Classenverwandschaft), és utána ismét e kérdés ered: e népek közül melyikhez tartozó tehát a magyar. Figyelemmel voltam azonban ez állításra, és hogy az egyoldalúság ellen védjem legalább magamat, szorgalmasan tanultam a török grammatikát, hasonlítottam a mongolt is, és iparkodtam jó és biztos ethnographiai és históriai nézeteket e népekről szerezni. De e rokonság csak azt mutatja, hogy ázsiai nép vagyunk, miről senkisémet kételkedik. Belsőbb és közelebb kötelek vonnak bennünket a finnokhoz. A Caucasus népei és a magyar közt se gondolhatunk többé rokonságra, minekutána annyi tudósok vizsgálatai után, ujonnan Sjögren, ki a magyar nyelvet ugyan tanulta és ösméri, legkevesebb nyomait sem találta a rokonságnak. És még meddig akaránk ily homályos utak után nézni, a rokonságnak ily árnyékain építeni! Mindenhová vetjük szemeinket, csak ott, hol biztos alap mutatkozik, ott nem akarunk kezdeni. Mióta keressük már eredetinket! és mennyire jutottunk! ennek csak nemzeti büszkeségünk oka. — Idővel, ha e finn népek ösmérete előbbre haladt és tisztábban látjuk viszonyait, talán nem lesz okunk pirulni, mit most is ugyan csak akkor tehetnénk, midőn saját tetteinket elfelejtettük. Régi históriájáról, hős tetteiről a finnoknak még nem tudunk semmit, az igaz — de képzelhető-e, hogy az a nép, mely egykor az egész orosz földet a Jeges tengertől a Fekete tengerig lakta, hogy ily számos nép ne hozott volna nagyobb, fényesebb tüneményű tetteket elő, mint mostan a lapp vagy az osztyák. A vitézség nem egyes népek tulajdona, minden világ népe vitéz, ha az idők olyanok, hogy lelkesedésre és tettekre vágyás hatja által: és ilyen időket a finnoktól sem tagadhatunk meg. Vannak a históriának elég népei, melyek Ural vidékeiről jöttek, nagy haddal jártak és melyek származatát nem tudjuk; ezekben fogunk még belátáshoz jutni, ha a keleti finnokat jobban ösmérni tanultuk; itt fogjuk ezek históriáját találni. — És vagyon is a tudósok mostani kutatásaiban szó a finnokról. Fröh, a melyeket Kazánban tartózkodása alatt ösmérni tanult, a kazarok mara-

dékának hiszi, és hogy a Volga-bulgárok nagyobb részét finn népségekből állottak, arról az újabb kutatások nem hagynak kétséget“ . . .

„Mennyire közeledtem célomhoz, az Academiának rövidesen előterjesztettem. Ha lehetne, egyenesen az Uralra utaznék most, hogy a vogulok és utána az osztyákok nyelvét tanuljam. Igen keveset tudunk e nyelvekről, de a mit tudunk, az mind grammaticalis, mind lexicologiai tekintetben legnagyobb fontosságúnak látszik“ . . .

„Így a kérdés philologiai része be volna fejezve és jönne a históriai; melyben éppen ismét a vogulok látszanak legérdekesebbeknek. Ők zürjén szomszédjaiktul Jögra nevet viselnek, ez elevenen emlékeztet a régi Ugor vagy Jugor névre; legalább az orosz, kinek ő hangja nincsen, ezt csak így mondhatja ki. Ezen Jögra nép után neveztetett tehát az egész tájék, melyen ők laktak és laknak, hajdan Jugriának. De feltetszik, hogy az oroszok a magyarokat is Jugrinak nevezik, midőn a keletiek tulajdon nevünket Madzsarnak ösmérték! Nem lehetne-e ezen mostani (zürjén kimondás után) Jögra a régi Jugrival egy név? valamint talán a vogulok tulajdon neve *Mansi*, gyökere a Magyar névnek! — Vizsgálatot ez mindenesetre érdemelne. Históriai tekintetben mindenekelőtt e népek lakhelyeinek régi geographiája szükséges. Szorgos vizsgálata kívántatnék tehát a tájak és helyek neveinek, hogy a mint ezek egy vagy más nyelvből valók, így a népek előbbi kiterjedéseire és lakhelyeire ítélhessünk. Szibériának délnyugoti részét és az Ural vidékeit gondolnám azért megjárni; míg közelebbet e tárgyban ott helyben lehetne határozni“ . . .

Talán hosszasan időztem e tárgynál, de mentségenre legyen, hogy e jelentés fontosabb pontjait szükségesnek láttam szóról-szóra ideiktatni, mert ez tulajdonképen Regulynak első tudományos hitletétele. Itt domborodik ki leginkább az ő ritka egyénisége.

A Magyar Tudományos Akadémia szűkebbkörű bizottságot küldött ki Reguly terveinek megvizsgálására. Ez a bizottság a „Jelentést“ a legnagyobb helyesléssel fogadta és Reguly összes költségeinek elvállalását ajánlotta az igazgató-tanácsnak. Ez a jó szándék azonban az akadémiai pénztár szűkös állapota miatt hajótörést szenvedett. Az elnök csak kisebb segélyt helyezhetett kilátásba, de egyszersmind azt is ajánlotta, hogy a nádor útján az udvartól is kérjenek Reguly számára útiköltséget.

Reguly kevéssel azután, hogy jelentését megírta, Peterhofban, hova egészségének helyreállítására vonult el a fővárosból, meghülés következtében ideglázba esett, mely életét is komoly veszedelemmel fenyegette. Az a szerető gond, melylyel Balugyánszkyné ápolta férjének honfitársát, s az orvosi tudomány megmentette az életét, de nem adhatta vissza egészségét. Ez a betegsége haláláig tartott.

Alig hogy fölüdült s kezdett visszatérni tanulmányaihoz, megkapta az Akadémia végzését, mely a hazai segítségbe vetett reményét teljesen megsemmisítette. Eddig csak remélt, hitte, hogy vállalatát itthon a legnagyobb részvétellel kísérik. De most már belátta, hogy hazájának segedelmére alig támaszkodhatik; igen kevés reményt nyújtottak erre. Orosz barátai, kiváltképpen az áldott lelkű Baer, mindent elkövettek, hogy szibériai utazását lehetővé tegyék. Baer

tollából a Petersburger Zeitung 1842-iki évfolyamában (233. és 236. szám) egy czikk * jelent meg, melyben Reguly sorsát Kőrösi Csomáccal hasonlítja össze. Ezt is elhanyagolja a magyar nemzet, melynek pedig gazdag mágnásai vannak. Kőrösi Csoma csak az angolok támogatásával végezhetette a tudományra nézve megbecsülhetetlen kutatásait, Reguly is alighanem az oroszokra szorul.

Ez a czikk nem is tévesztette el a hatását. Olvasta Mihály nagyherceg felesége, a tudomány-kedvelő Heléna nagyhercegnő is. Látni kívánta a magyar utazót, a kit Baer be is mutatott neki. Élénken érdeklődött Reguly vállalata iránt, azt nemesnek és minden támogatásra méltónak találta, maga is megígérte pártfogását. Csakugyan ajánlotta is Demidov Anatol hercegnek, a ki éppen ekkor valami nagyobb tudományos kutatást tervezett, a mivel az udvar kegyét akarta megnyerni. Demidov herceg azonban Reguly tervét a maga céljaira nézve nem tartotta elég fényesnek s Baert arra kérte, hogy valami nagyobb tervet készítsen. Baer ekkor Oroszország valamennyi nem szláv népeinek megvizsgálását hozta javaslatba, melynek egyik részét, az ugrí finnek megjárását Regulyra ajánlotta bizatni. **

Ugyanekkor talán még biztosabb és terveinek jobban megfelelő kilátás nyílt Reguly előtt a pétervári akadémiánál. Ez ugyanis 1842-ben Sjögrént megbizta a szibériai népek új átvizsgálásával és osztályozásával. Sjögrén hajlandó lett volna ezt a nagy munkát Castrénnal és Regulyval együtt elvégezni. Később pedig, midőn Sjögrén egészségi állapota miatt visszalépett, Regulyt akarta maga helyett az akadémiának ajánlani, föl is szólította értekezés készítésére, melyre ajánlatát alapíthassa. Reguly már-már hajlandó is lett volna erre, mert nem akart legszebb terveiről lemondani, de egy váratlan fordulat a M. T. Akadémia részéről az orosz utazó-candidatust ismét magyar utazóvá változtatta át. Az 1842 novemberi nagy gyűlésen ugyanis Széchenyi István gróf is hathatósan pártolta Reguly ügyét az igazgatóságnál. 1000 pengő forint rendeltetett tehát, mihelyt a pénztártól telik, két részletben megküldetni, az udvartól remélt segély is kilátásba volt helyezve. E végzés hírét Reguly 1843 április havában vette. Öröme leírhatatlan volt, újult erővel folytatta előkészületeit. Az ígért segély azonban most is késett, a késelem kínos bizonytalanságban tartotta, majd midőn meghallotta, hogy a királyi segély csak 300 váltó forintból fog állani, ez teljesen kétségbeejté s atyai jóakarójához, Baerhez fordult kölcsönért, hogy visszatérhessen hazájába. Ez a nemeslelkű férfiú megdöbrent az ifjú tudós elhatározásán, fájdalommal látta, hogy a szép remények, melyeket annak vállalatához fűzött, mind füstbe mennek. Megtagadta a kölcsönt, de csak a hazautazásra; szívesen fölajánlotta azonban neki, ha az Ural vidékére megy és csak rövid ideig is a vogulok közt folytatja tanulmányait, legalább megmutatja a világnak, hogy kedvező körülmények között milyen eredményt tudott volna elérni.

* Csoma de Kőrös und Reguly, Magyaren, die nach den Ur-Sitzen ihrer Väter forschen. — Ugyanez kivonatban megjelent a Journal de Saint-Petersbourg 1842. évf. 526. számában is (decz. 10).

** Reguly-Album, LII—LIII. l.

Reguly határozott. Szentpétervárt 1843 október 9-én elhagyta és útját az Ural felé vette. Majdnem ugyanazon időben az akadémiai segély is útnak indított, de ez már nem találta Regulyt Pétervárott.

A mint maga mögött hagyta a névaparti várost, szinte fölélekezett — mind jobban közeledett céljához. Moszkvából, a hova az utat, az akkori idők alkalmatosságán, diligence-on tette meg, október 17-én így ír Baerneck: „Őn felette nagy jótéteményben részesített, hogy Szentpétervárról eltávolított! Minden lépéssel, mely e városból tovább visz, szabadabbnak és erősebbnek érzem magamat. Fejem tisztá és könnyű, szemem olyan, mint a sokáig vaké, ki ismét megpillantja a napvilágot!” Moszkvában csak három napot tölt. Az idevaló tudósok közül kettőt látogatott meg, Pogodint, az ismert orosz történetírót és Spasskij-t, az „Antiquitates Sibiriacae” neves kiadóját, a ki 12 évig lakott Szibériában és kivált az ottani csúd halmokról és régiségekről szerzett gazdag ismereteket. Innét Nizsni-Novgorodon keresztül Kazán felé folytatta útját, mely a finn népek közeledésével mindinkább érdekesebb lett, ezeknek határát a Szúra vizénél érte el, onnét aztán csupa cseremisiz, csuvas és tatár falvakon keresztül utazott egész Kazánig, a hova október 27-én érkezett meg. Érdekes volt ez útjában egy cseremisiz és egy csuvas vásár, melynek elsőjét Novi-Szundirban (35 versztyüre Csebokszár előtt), hol a híres kazáni csererődőségek kezdődnek, volt alkalma látni, a másikat pedig Csebokszáron túl néhány verszttel, az ú. n. Simeg-bazáron. Útközben már sok cseremiszzsel találkozott, a kik kis szekereiken vagy lóháton siettek vásárhelyük felé.

Mióta az orosz kormány e különféle finn népek megtérítésére fordította figyelmét, Kazán főhelye lett a csuvas és cseremisiz nyelvtudománynak, mely itt a seminariumban adatik elő. Reguly meg volt róla győződve, hogy itt talál már e nyelvekből kész dolgokat is, melyeknek az európai tudós világ is hasznát veheti. Csakugyan négy különböző lexicalis munkáról vett hirt, melyek figyelem nélkül kéziratban hevernek: három közülök cseremisiz (az egyik régi, az előbbi századból, a másik kettő újabb és pedig az egyik a kozmodemjanszki, a másik a czarevi dialektusban) és egy csuvas.

Munkásságra serkenti a papságot, hogy e két nyelvből gyűjtse-nek anyagot és majd visszatérőben velük együtt hozzáfog a földolgozáshoz. Ily módon gondolta legrövidebb idő alatt összegyűjthetőnek a magyar és finn nyelvek összehasonlításához szükséges anyagot.

„Ez mind nyelvünkre, mind históriánkra és mindenre, mit csak nemzeti tudománynak nevezhetünk, megbecsülhetetlen következményekkel fog birni — írja Toldynak 1843 nov. 7-én. — És míg ezen tárgy sötétén nem történik által és világot itt nem nyertünk — folytatja tovább idéztem levelében — addig valódi nemzeti tudományunk nem is lehet. Micsoda különbféle szláv, bizanczi, német, olasz etc. műveltség magvai azok, melyek mostani magyar műveltségünket és socialis formáinkat termették, arról még eddig keveset gondolkoztunk; de melyek azon elemek, mely azon szülőföld, melyből ezen vidéki vetőmagok mostani gyümölcsös formáikra nőttek ki magokat, mi tehát azon valódi, eredeti magyar, arról eddig még kevesebbet álmodozhattunk, mivel tudományi állásunk szerint ez mindedig fogatunk (értsd: fogalmunk) felett volt. A németek nyitottak itt csak nem rég új utat a buvárkodásra! és érzetünk csak sejdíteni meri még a nagyszerű dolgokat, melyek ezen feltalált új tudományi világban reánk várnak.

Mi magyarok, kik annyi ritka és nemes feláldozásokkal törekedünk érettebb és miveltebb nemzeti életre, ne késsünk e nyomokat követni és nyelvünkől magunkat és históriánkat tanulni! fontoljuk és mérjük meg jól útjainkat, melyeken célunkhoz akarunk jutni! és el fogjuk hinni, hogy az út önösméretünkhez egyszersmind út ad sapientiam. Ha egyszer megszűnünk magunknak enigma lenni, akkor egyszersmind megszűnik azon nimbus, mely elzárta eddig szemünket a valónak ösméretétől . . .“

A kazáni tudósok közül Kovalevski, a nagy mongol tudós volt rá legnagyobb hatással. Igazi vendégszeretettel fogadta az ifjú utazót, készséggel mutogatta meg neki minden gyűjteményét s munkáit, melyeken dolgozott. Ekkor kezdte nyomatni újra mongol lexikonát, melynek fele egy tűzvész alkalmával elpusztult. De már készül nagy mongol históriája is, mely a hunnok, turkok históriáját is magában foglalja. Megfordul Fuchs nyug. egyetemi tanár házában is, kinek hitvese 1840-ben értékes ethnographiai munkát adott ki a csuvasok- és cseremiszekekről. Két heti itt időzése után (nov. 8-án) búcsút vesz kazáni ismerőseitől s tovább folytatja útját, még pedig Malmisig a tatárok szépen megművelt földjén, majd a vjtakai kormányzóságon keresztül jóformán a permi határig a votjakok között. A votják nyelvnek két dialektusát tanulta itt megkülönböztetni: a szarapaulit és a glazovit. A papokat itt is igyekezett munkára serkenteni, e célból meglátogatta a döbesi papot, a ki votják grammatikát is írt. Ez meg is ígérte neki, hogy néhány ezer szóból álló szójegyzékkel örvendezteti meg visszautazása alkalmával. A másik pap, a ki Máté evangéliomát is lefordította votják nyelvre, Szumsziban lakott; ezt is fölkereste Reguly, de nem sok hasznát vette, mert ittas állapotban találta. A permi határnál már megszűnnek a votjakok, a baskirok kezdődnek, a kik már a tatárok módjára falvakban laknak.

Permi városában egy hétig mulatott a kormányzó vendégszerető házában. Ez idő alatt főképen a kormányzóság geographiai és ethnographiai viszonyait tanulmányozta. A kormányzó rendelkezése a kormányzóság hivatalnokai elkészítették a permi kormányzóság helyneveinek lajstomát, a melyben a lakosság nyelv és nemzetiség szerint is föl volt tüntetve. Ily módon Reguly bőséges anyagot nyert ethnographiai földabroszához.

Permből Szolikamszkon át Usszolja-be, a hires sófőző hely felé tartott, a hol a sófőző igazgatójánál, Volegovnál négy napot töltött. Ez megajándékozta őt egy 4000 szóból álló permi lexikkal, ugyancsak Volegovtól jó értesítéseket szerzett a permiek néprajzi viszonyairól s ezen tájak történeteiről. A szolikamszki protopópát, a ki a permi nyelveket igen jól ismerte, nem találta otthon, de a fiánál kérdőíveket hagyott hátra számára. Két napi utazás után elérte az Uralt s azon december 4-én szerencsésen átkelt és Verchoturjében, mely egy régi vogul vár romjain épült, állapotott meg. Itt a levéltárban adatokat keresett a vogulok történetére vonatkozólag, azonban a nagy rendetlenség miatt nem kutathatott a levéltárban, de megigérték neki, hogy visszautazása alkalmával hozzáférhetővé teszik számára. Annál kedvezőbb fogadtatásban részesült Bogoslovsk-ban Protaszov bányaigazgatójánál, a ki több évig főnöke volt az aranyföveny kutatása céljából kiküldött urali bizottságnak, mely 1829

óta majdnem minden évben szokott kirándulásokat tenni egész a Szertan-ig, a Szinja egyik mellékfolyójáig. E kirándulások alkalmával térkép-fölvételeket is csináltak. Szébbnél-szebb térképeket talált itt, melyeket Protaszov szívességéből másolatban meg is kapott. Innen Vszevolodo-Blagodackoe-ba ment, a hol a Vszevolodszkij család jószágigazgatója, Borovkov senator rendeletére a legjobb ellátásban részesült. Itt rövid pihenés után megkezdte vogul tanulmányait két öreg vogullal, Jurkinával és Pachtjarral, kiket a jószágfölgyelőség a Lozva folyó mellékéről hozatott ide (decz. 19-én). Jurkinát családi körülményei néhány nap mulva visszaszólítják falujába, de Pachtjár hűségesen megmarad Reguly mellett. A jó öreg kedve és türelme kifogyhatatlan volt, s feleleteiben oly fáradhatatlan, mint Reguly a tudakolásban és jegyezgetésben. A beszédes öreg csakhamar föltárja Reguly előtt a vogulok gazdag népköltését s reggeltől estig szorgalmas munkában töltik az időt.

„Meglehetőset haladtam a vogul nyelvben — írja Baerne 1844 január 24-én — kezdem már egy kissé érteni, meg úgy a hogy beszélni is. *A magyar nyelvel való rokonsága annyira kitűnik, hogy a magyarok finn eredete már most minden kétségen fölhül áll és lehetségessé válik már a magyar nyelvnek tudományos fejtegetése is.* Igen érdekes útmutatásokat találni benne a finn nyelv szövefjtésére is s ezért az egész finn elméletre nézve igen fontos lesz. Szótári tekintetben munkám vagy 2600 szót tartalmaz, nyelvtani tekintetben is már minden egyes beszédrésze meglehetősen anyagot gyűjtöttem.

Tanítómesteremet, Baktjárt nem dicsérhetem elége, néha reggeltől estig türelmesen ül velem s annyira vonzódik, annyira bizalmas hozzám, hogy vallásuknak és szertartásuknak talán nincs már olyan mozzanata, melyet ne közölt volna velem. De nem csak én előttem szerzett érdemeket, hanem népe is kitünteti, énekese (pewetz) neki s gyakran loáldozataiban is, miket évenként megtartanak, mint pap közreműködik. Ez a két tulajdonsága rám nézve megint, tudományos haszon tekintetében, gazdag forrásul szolgál, *eddig töle már husz ivnyi különféle éneket, imádságot és dalt jegyeztem le, a melyek nemcsak a nép életére és szellemi állapotára nézve végtelenül érdekesek, hanem nyelvi tekintetben is nagy értékűek, minthogy néha olyan nyelvezet van benne, a mely ma már nem szokásos s a melyet Baktjár uram is csak hosszas gondolkodás után bír megfejteni s a melyet eddig nagyon is felületesen magyarázott meg nekem. Költészetük hősi énekekre, medvénekekre és lírai dalokra osztható, negyedik csoportba foglalhatók hymnusaik és imádságaik.* Hőseik vasba öltözve járnak, vas- vagy drótinget, sisakot, lándsát stb. hordanak. Medvénekeiket medveünnepeik alkalmával éneklük, a miket három nappal minden egyes medve elejtése után ülnek; ilyet hatot irtam le, kettejük egy ivnél nagyobb terjedelmű, a hetediket és utolsót, egy temetkező éneket, melyet Baktjár nem tud, majd a Lozva felé tervezett utamon, Jurkina segítségével fogom leírni. E medvénekek elseje a világ, az ember s a medve teremteséről szól s a medve származásával végződik. A másodikkak tárgya egy medveeskü, melyet egy asszony tett s a mely be is teljesedik. A harmadik egy híres medvevadásról szól, a ki olyan ügyes íjász volt, hogy a levegőbe röpitett nyilat, míg visszaesett a földre, három más nyíllal átlötte; ez kilenczvenkilencz medvét elejtett, de a századik öt marczangolta széjjel stb. Leírtam aztán egy éneket az ördögről, a hogyan számúzta isten az örökös mocsárba. *Szokásaikban és életmódjukban olyan meglepő hasonlóságot mutatnak, egyrészt a lappokkal, másrészt a cseremiszekkel és votjakkokkal, hogy az egész finn néptörzsnek régi művelődéséről és vallásáról rajzolando helyes kép nem tartozik többé a legnehezebb föladatok közé.**

* Ugyanezt a levelet némi változtatással kiadta Baer is: Kurzer Bericht über wissenschaftliche Arbeiten und Reisen, welche zur nähern Kenntniss des Russischen Reichs in Bezug auf seine Topographie, physische Beschaffenheit,

Vszevolodszkoe-ból, mely az északi szélesség 61° alatt a (déli) Szoszva és Ivdel vizei között fekszik, gyakori kirándulásokat tett Reguly a Lozva vidékére. A vogulság tanulmányozása közben topographiai fölvételeket is készített a Lozva mellékfolyóiról. A vogulok lassanként kezdenek érdeklődni az idegen utazó iránt, a ki oly nagy szorgalmatossággal tanulja nyelvüket. Kezdetben bizalmatlansággal tekintettek rá, az öreg Pachtjárt is szemrehányásokkal illették az énekek miatt, de később már meg is látogatják, félős kíváncsisággal közelednek hozzá. Ezek között akad olyan is, a ki a Pelim vidékéről való; értékes közléseket szerezhet tőle azon vidék népéről és geographiájáról. Sokat dolgozik, gyakran betegeskedik.

(Folyt. köv.)

PÁPAY JÓZSEF.

A mágnás-czim a magyarban.

II.

Hazánk több vidékén, különösen a nagyobb urodalmak területén és székhelyén, annyira kimagaslik a főrangú földesúr a közeli környezet társadalmából, hogy ott senki sem beszél róla máskép, mint „a herczeg“, vagy „a gróf“ s e néven ott nem is ért soha senki mást, mint éppen csak őt magát. „Kié ez a kastély?“ A grófé! „Kié ez a kert?“ A grófé! „Ki ez a puszta?“ A grófé! Ha családos: ő az öreg gróf s fia az ifjú grófok: az Antal gróf, az Imre gróf, a Lajos gróf. S ha jön egy nem odavalósi ember, kérdésére: ki az a gróf? rendszerint ilyenformán felelnek: a czeni gróf, a tatai gróf, a pápai gróf stb. S ha még ekkor sem érti az idegen, türelmetlenül vetik utána: „nohát a Széchenyi gróf, vagy az Eszterházy gróf stb.“ Réthei Prikkel Marián tanár úr a hozzá intézett tudakozódásomra ezt írja a latifundiumok hazájából, Dunántúlról: „A pápavidéki nép a „gróf“ mellett a vezetéknevet csak nagy ritkán szokta használni, mert rendszeren csak pápai, marcaltói, kovácsi, dobai stb. grófról beszél; csupán kérdezősködésre teszi hozzá a vezetéknevet, legtöbnyire keresztnév nélkül, pl. Eszterházy gróf, Erdődy gróf.“ — Zoltványi Irén tudósítása szerint: „Tatán a lakosok (nép és iparosok) így mondják: Ferencz gróf, Eszterházy gróf, az öreg Eszterházy Miklós gróf; a latifundiumok másik hazájában, Torontálban: Zichy gróf, Csekonics gróf, vagy Csekonics grófok“ (de Gyertyánffy Kálmán közlése szerint: gróf Nákó Sándor); Keszthelyen és vidékén: „Festetics gróf.“ — Ez utóbbit magam is bizonyíthatom. Mikor azt kérdeztem: Kié ez a szép istálló? „A grófé!“ Melyik grófé? „Hát a Festetics grófé.“ Utóbb, mikor ugyanattól az embertől ezt kérdeztem:

seine Naturproducte, den Zustand seiner Bewohner u. s. w. in der letzten Zeit ausgeführt, fortgesetzt oder eingeleitet sind. Herausgegeben von K. E. von Baer. St-Petersburg. 1845. (Beiträge zur Kenntniss des Russischen Reiches und der angrenzenden Länder Asiens., IX. Bd.)

hogy' is hívják a maguk grófját, nem az lett a felelet, a mit vártam, t. i.: Festetics Tasziló gróf, hanem ez: „Gróf Festetics Tasziló“.

Egy régi jó ismerősöm, ki sokáig volt egy főúri család központi tisztviselője, ha az ő grófjairól beszélt, sohasem mondta más-kép: „Gyula gróf, Tibor gróf, Gyula grófné.“ Így beszélhetett 1630 körül Tisztelendő Mihálykó János uram is, Thurzó György udvari papja, ki az ő Imádságos könyvét „Thurzó György grófné asszonyomnak“ dedikálta. (Lásd föntebb az 53. lapon.)

Főúri vadászatot tartanak. „Ezt a nagy szarvast a mi grófunk lőtte“ — mondja az egyik inas. Melyik gróf? „A János gróf.“ Ki az? „A Zichy János gróf.“ A lángi? „Nem! A seregélyesi Zichy János gróf.“

Látjuk a példákból, pedig a népies példák, legalább a dunántúliak, mind ilyenek, hogy a személyhatározó jelzők mind (János, Zichy, seregélyesi) a „gróf“ szóra vonatkoznak. A beszélő „a gróf“ környezetéhez tartozik, vagy legalább az ő nevének, hatalmának, fényének varázsa alatt áll. Rá nézve „a gróf“ az alpha, a többi jelző ennek csak közelebről meghatározó járuléka. Míg a történelmi fejleménynek megfelelő beszéd- és írásmód (t. i. „Seregélyesi gróf Zichy János“ úr, régiesen: uram) az ország összes úri rendjéből választ ki egyet és különböztet meg a többi úrtól; addig a most tárgyalt beszéd- és írásmód („Seregélyesi Zichy János gróf úr“) egy sokkal szűkebb körből, a gróf urak rendjéből választ ki egyet és különböztet meg a többi gróf úrtól. Helyes tehát mind a két kifejezésmód s mind a kettő megfelel nyelvünk szellemének, csakhogy amaz sokkal általánosabb, egyetemes érvényű fölfogáson alapszik, emez pedig egy szűkebb — mondhatnám, helyi érdekű — fölfogásból indul ki. Szó sincs róla, hogy az egyik magyarosabb lenne, mint a másik. Egyformán magyaros mind a kettő. Csakis az a kérdés, melyik fölfogás és melyik írásmód felel meg jobban irodalmi nyelvünk szükségleteinek?

De mielőtt e kérdéssel foglalkoznám, lássuk előbb még, hogy minő bizonyosságot tesz a mai népnyelv az ország különböző vidékein?

E végből ugyancsak körlevelet intéztem több ismerősömhöz, kikről tudtam, hogy szülőföldjük nyelvét nemcsak tüzetesen ismerik, hanem szükség esetén, jól meg is tudják figyelni. A következő kérdésre kértem tőlük választ?

„Miként mondja a vidékbeli nép az ott birtokos, vagy ott szereplő, tehát az ottani néptől közelebről ismert mágnások nevét, így-e: Gróf X. Y., vagy X. Y. gróf?“

Íme itt közlöm a válaszokat,* földrajzi rendben, keletről indulva ki s nyugat felé haladva:

1. PAAL GYULA válasza: A székelyek a mágnás-czimet

a) a teljes névnek (vezeték- és keresztnév) eléje teszik: gróf Lázár Jenő, gróf Mikes Benedek, gróf Haller János, gróf Teleki Samu, báró Apor János, báró Szentkeresztii Zsigmond, báró Kemény Kálmán, báró Huszár Károly;

* Küldöik fogadják szivességükért őszinte köszönetemet. Sz. K.

b) a csak vezeték névnek is eléje teszik*: gróf Nemes, gróf Béli, gróf Kálnoky, gróf Kuun, báró Bornemisza, báró Apor, báró Huszár;

c) a csak vezeték-névnek akkor is eléje teszik, hogyha az -ék vagy csak -k képzővel gyűjtő-névvé lesz: gróf Kuunek, gróf Mikesék, báró Aporek, báró Huszárék, a gróf Kálnokyak, a gróf Telekiek, a báró Bornemiszák, a báró Kemények;

d) a csak kereszt-névnek utána teszik: Imre gróf (Kálnoky Imre), Samu gróf (Teleki Samu), István báró (Szentkereszti István), Zoltán báró (Apor Zoltán);

e) hogyha a személy nevét az ő lakóhelyétől vett jelzővel helyettesítik, a jelzőnek utána teszik: a zabolai gróf, a geryeszegi gróf, a szarhegyi grófok, a körösputaki grófok, a vécsi báró, az abafái báró.

2. SZABÓ ANDRÁS daróczi ev. ref. lelkes választása Bereg megyéből: Surányban e kérdésre: „Hogy hívják e kastély urát?” mindig ez a felelet: Báró Úray Bálint. — Mező-Tarpan mindenki gróf Károlyit, Gelénesen mindenki Báró Podmaniczkyt mond; Bucsúban is a Schönborn elé teszi a nép a grótot. — Ungvár és vidéke népe is így mondja: „Gróf Török” (Zoltvány Irén leveléből).

3. GEŐCZE SAROLTA válasza:

En tüzetesen csakis a bodroghközi nép nyelvét ismerem, mely az én gyermekkoromban még teljesen romlatlan volt. A vidéken több gróf és báró lakott, kiket a nép ajkán elég sűrűn hallottam emlegetni. Arra a kérdésre: „Kie ez a kastély?” így feleltek: „A báróé”. — „Melyik báróé?” — „A bélyi báróé”. — „Hogy hívják?” — „Báró Sennyey Pálnak” (a báró szót jól megnyomva). Erre a kérdésre soha más feleletet nem hallottam. — Ha azonban a beszélgetés így folyt: „A gróf csüire leégett”. — „Melyik grófé?” Erre vagy ez volt a válasz: „A perbenyiki grófé”, vagy ez: „Mailáth grófé (a Mailáthot hangsúlyozva). — Akkor is így, ha két testvért egymástól meg akartak különböztetni, pl. „Kie ez a tanya?” — „a Lajos báróé”. Ha tovább faggatták: „Melyik Lajos báróé?” — „Hát a Sennyey Lajos báróé”. S ha erre azt kérdezték: „Ki az?” — erre kissé türelmetlenül, hogy még azt kérdezheti valaki, így feleltek: „Hát báró Sennyey Lajos!” Így hallottam mindig.

Azt hiszem, a nép ösztöne ebben sem csal. A grótot, bárót gróti, bárói czime különbözteti meg a többi úrtól, azért teszi a nép előre s azért ejti nyomatékkal. Ha ellenben a grófi vagy bárói czim már tudott s a kérdező egyéb körülményre kíváncsi: az illetőnek kereszt- vagy vezeték-nevére, akkor azt teszi előre és azt nyomja meg. Analóg ez a magyar nyelv természetéhez illő felelési móddal: „Melyik csikó sántult meg?” „A sárga csikó”. — „Kinek a csikaja?” „A Pandi Jánosé”. — „Ki az?” „Volt bíró Pandi János!” (Ez neki t. i. rangja, mely a többi Pandi Jánostól megkülönbözteti).

4. DR. BOLDISÁR KÁLMÁN debreczeni rendőrkapitány válasza:

Előrebocsátva, hogy Debreczenben és a szomszéd hajdúsági nagy városokban, valamint az ugyanazon nyelvkörbe eső falukon az éles magyar hangsúlyzásban kifejezett népies beszéd majdnem mindenütt teljesen egyforma, az alább föltett kérdésekre adott válaszok hiven adják vissza az említett vidék magyar parasztjának romlatlan hangsúlyát és szörendjét:

Kérdés: Kie az a tanya amoda? *Felelet:* a báró Vayé a! (Nádudvar).

Kérdés: hová vezet ez az út? *Felelet:* a gróf Dégénfeld szegegyházi pusztájára! (Téglás).

Kérdés: Kie az a kastély? *Felelet:* Hisz' az a gróf Dëssëwffy szent-mihályi kastélya!

Kérdés: hova mennek, emberek? *Felelet:* a báró Vécsey acsádi majorjába dohányt simítani!

Kérdés: Kie lett a kiszáradt lápi föld kendteknél? *Felelet:* avval is gróf Károlyi lett szegényebb! (Ecsedi lápnál).

Ismétlem, hogy az ilyfajta feleleteknél Debreczen vidékén az erős magyar hangsúly annyira élesen a gróf vagy báró szón van, hogy e mellett a hangsúlytalan tulajdonnév a rangjelző gróf- vagy báróval jóformán egy szóvá olvad,

* Ugyanezt bizonyítja Kriza Vadrózsáinak következő helye is: Úgy áll a kalapja, mindha hat ökre vóna — mindha ő vóna nem tudom ki — mindha az egész falu az övé vóna — mindha ő vóna gróf Csáki (353. l.).

a grófnak, bárónak a családi neve, mindig és minden körülmények között, a rangjelző szó után tétetvén.

5. DR. KARÁCSONYI JÁNOS válasza:

A mennyire emlékszem, sehol sem olvastam régi iratokban a mágnás-czimet a családi név után; pedig ez megragadta volna figyelmemet, mert mi Tiszántúl mindig a vezetéknev elé tesszük a mágnás-czimet (éppen úgy, mint egyéb névjelzőt is, pl. Nagy-Gergely István, Kis-Gergely István, Tóti-Veres Pál, Czékás-Veres Pál stb.).

6. BÁRÓ RADVÁNSZKY BÉLA válasza:

Vidékemen (Sajó-Kaza, Borsod megyében) a nép is mindig a családnév elé teszi a gróf vagy báró rangot. Nagyon szokásban van azonban, családnév helyett az illető gróft vagy bárót lakóhelye után nevezni. Ez esetben a lakóhely után jó a rang, pl. „a putnoki gróf” (Gr. Serényi), „a zsolcai báró” (B. Vay Elemér), „a szendrői gróf” (Gr. Csáky), „a kazai báró” (saját magam), „a kurittyáni báró” (testvérem, B. Radvánszky Géza).

Ia csupán keresztnevén emlitenek valakit, a rangot utána teszik.

7. HERMANN OTTÓNÉ válasza:

A Nagy-Alföldön (Szolnok vidékén) cseperedtem föl; ott is éltem húsz éves koromig. Apám akkor ügyvéd volt s így a parasztsággal gyakori az érintkezésünk. Soha én azt egytől sem hallottam, hogy a grófi vagy bárói jelzőt a név után tette volna, hanem igenis így: „a báró Baldácsi juhai, a gróf Almássy birtoka, a báró Wodianer pusztája”. — Erdélyi születésű vagyok; minden évben hazajártam nyaralni, míg volt kihez. Hónapokat töltöttem Marosvásárhely és Kolozsvár vidékén; mindig így hallottam: „a gróf Mikó Imre cselédje, a gróf Teleki Géza kastélya, a báró Bálinti jászága” stb. Én magam csak a hírlapokból tudtam meg — már hajlott koromban — hogy ezt másképp is lehet, sőt kell mondani, s hogy ebből kifolyólag így van jól: „Andrássy Dénesné grófné, Prónay Dezsőné báróné, Eszterházy Miklósné hercegné” stb. Hát én ezen mosolyogtam.

Az én egyéni nézetem — ha szabad nyilvánítanom — az, hogy a grófi, bárói és nemesi meghatározás nem hivatali, nem is foglalkozást, hanem megkülönböztetést jelent s így — mint minden jelző — a név elé teendő. Valamint képtelenség az én fülemnek pl. ez: *Tétényi András nemes*, úgy nem veszi be a nyelvérzékem a gróf-, báró- vagy hercegi czimet a családnév után.

8. KUPA ÁRPÁD válasza Túrkevéről:

Vándorló legény koromban, azután is mindig a nép között forgolódtam s megfigyeltem, hogy olyan falukban, a hol mágnás-földbirtokos van a határban, a nép a vezetéknev előtt használja a mágnás-czimet. A merre én jártam Magyar- és Erdélyországban, a magyar nép minden tájon így mondta és így mondja: Gróf Andrásy, Gróf Károlyi, Gróf Teleki, Gróf Forgács, Báró Prónai, Báró Orezy, Báró Orbán.

9. GARDONYI GÉZA válasza Egerből:

Nincs olyan tiszta nyelvű magyar a világon, a ki így beszélne: gróf Zichy, gróf Lónyay. (No—noo! Sz. K.).

S ha a kibocsátott körlevélre olyan válasz is érkezik, hogy „bizony itt meg ott így beszélnek: Ez a gróf Csáky kastélya. Ez a báró Bors dülője” — hát ez nem a nép nyelvén van mondva, hanem a *cselédiség nyelvén*. A cselédiség rászokik bizonyos idegenségekre, épp úgy, mint a hogy a hazatért baka egész életében így emlegeti a tisztijeit: „kapitány Mayer, őrmester Balogh”. Ezt aztán a családja is így fogja mondani. De már annyira nem megy a vérebe az idegenség, hogy analógiát is csinálna reá. Nem fogja mondani: „Itt lakik orvos Pákozdy, ez meg mérnök Pálffy háza”.

10. PINTÉR SÁNDOR válasza Nagyzécsénről:

Magyarország azon vidékén, a hol én otthonosnak érzem magamat (Nógrádban), o kérdésre: „Ki lakik itt?” így szokás felelni: Gyürky goróf, Pejaesevich goróf, Buttler báró stb. Ha így tesszük fel a kérdést: „Kie ez a birtok?” arra is ez a válasz: a Prónay báróé, a Forgács gorófoké stb., tehát mind a méltóság, mind a tudás, mind a polgári állás jelzőjét, de még a gúnynévet is a név után hangoztatja, azaz ekképen mondja: Révay ügyvéd,

Márer doktor, Süveges botos, Gondos szijgyártó, Adorján János gáborfia, Döme József ifjabb, Antal András golyó, Gecse Gábor csipás, Ábrahám a hamar csal, Dávid a jókor jött stb.*

11. LEHR ALBERT válasza:

Azt tapasztaltam, hogy a nép, ha az egész nevet említi, előre bocsátja a „gróf“-ot, pl. Gróf Széchenyi Sándor, Gróf Apponyi Sándor. „Ki ez az úr?“ „Gróf Széchenyi Sándor“.

Ha csak a keresztnévet említi, akkor (természetesen) utána teszi a „gróf“ szót: Iván gróf, Lajos gróf, Simon báró.

Ha csak a vezetéknevet említi, akkor vegyest használja, vagy így: „a gróf Széchenyi“; vagy így: „a Széchenyi gróf“. Tudtommal inkább *emígy*.

Sok függ a *nyomatektől* is, pl. „Ez a herceg Eszterházy“ (nem a gróf). „Nem a Széchenyi Sándor gróf az az ősz szakállú?“

12. ZOLTVÁNY IRÉN leveléből (l. fentebb is):

Bükk községben (Sopron megyében) „Markovics gróf“ szörend a szokásos, Győrött is gyakoribb: „Laszberg gróf“; de Tihanyban és Veszprém vidékén így mondja a nép: „Báró Hornig Károly“, „Gróf Zichy Vladimir“.

13. VIDA SÁNDOR közlése (Nyr. 25: 487):

Azt kérdeztem a szováti birótól (Sopron megyében): „Kié volt előbb az egyedi uradalom?“ A felelet az volt rá: Batthyány grófé. Mikor aztán azt kérdeztem, melyik helyesebb, ha azt mondja: „gróf Batthyány“ vagy „Batthyány gróf“? ekkor azt felelte, hogy a „gróf Batthyány“ helyesebb. — Győr megyében a gönyői paraszt ember is azt mondta, hogy a „gróf Batthyány illetősbenben gyűn ki“.

14. Somogy megye népnyelvéből is van egy becses irodalmi adatunk. A „Beszegődtem Tarnóczára juhásznak“ kezdetű pusztai dalban (Erdélyi: Vál. magy. Népdalok, 1857):

„Igy masérozok el majd a pusztára,
Goróf Széchényinek a jószágára.“

*

Híven közöltük a tudomásunkra jutott adatokat mind. Nem állítjuk, hogy most már a cím- és rangsor tekintetében teljes képünk van az egész országban s minden egyes részében divó szokásokról. De mindenesetre teljesebb és megbízhatóbb ez a kép most, mint nyolcz-tíz évvel ezelőtt, mikor nem is adatok, hanem pusztá állítások alapján nagymerészen és elhamarkodva mondták ki az ítéletet, hogy „a magyarságlakta vidékeken (kivéve Erdélyt) a nép mindenütt a név után teszi a mágnás-czimet.“ Most már látjuk, hogy ez ítélet igazságtalan volt. A magyar nép nagy többsége valahányszor az egész nevet említi, a név elé teszi a mágnás-czimet, s ettől csak az esetben tér el, ha éppen a keresztnévet különösen hangsúlyozni akarja, pl.: „Az öreg Eszterházy Miklós gróf idejében;“ „Nem a Széchenyi Sándor gróf az az úr?“ De máskülönben mindig Gróf Festetics Taszilót, Gróf Apponyi Sándort, Báró Sennyey Pált mond. A palóczság talán ebben is kivétel lehet, de hiszen a palócz még a legközönségesebb jelzőket is, az országos szokás ellenére, a név után teszi.

* Érdekes és a palóczság nyelvére jellemző ez a furcsa szokás is, hogy még az ilyen jelzőket is, mint „gáborfia, ifjabb, golyó, csipás stb.“, a keresztnév után teszi, holott másutt ezek mindig a vezetéknev elé kerülnek. (V. ö. Nyr. 3: 478 és 6: 431.) E szokást archaismusnak sem mondhatjuk, hiszen már a XVI. századból ismerjük a „Királyfia Kis Miklós“ népmesei alakról szóló közmondást. Sz. K.

Az irodalmi nyelvnek azonban joga van nemcsak tájszókat, hanem kivételes tájszólásokat és szólásmódokat is meghonosítani, föltéve, hogy velök szükségét pótol. Joga van tehát a czímsor tekintetében is eltérni a háromszáz éves hagyománytól s eltérni a rendes nyelvszokástól is, ha t. i. azt látja, hogy ez vagy az a tájszólás célszerűbb, szabatosabb s jobban meg is felel nyelvünk szellemének.

Főntebb már megállapítottuk, hogy mind a „Gróf Zichy János úr“, mind a „Zichy János gróf úr“ írásmód egyaránt helyes, csak-hogy ez is, amaz is más meg más értelem-árnyéklatot fejez ki. Amaz arra a kérdésre felel: „Melyik úr?“ Emez pedig arra, hogy „Melyik gróf úr?“ Amaz megkülönbözteti Gróf Zichy Jánost a többi úrtól, emez pedig megkülönbözteti Zichy Jánost a többi gróf úrtól. Nyilvánvaló, hogy az irodalmi nyelvnek csak nagyon elvétve lehet szüksége az utóbbi megkülönböztetésre, s így a mágnás-czím előretétele az irodalmi nyelv szempontjából, okvetlenül helyesebb és szabatosabb, mint az egész név után való írása.

De célszerűbb is! Valahányszor a „Tisza István gróf miniszterelnök, Csáky Albin gróf elnök, Serényi Béla gróf államtitkár, Hadik Béla gróf volt főispán“ nevek ütlenek a szemembe, mindig az az érzés fog el, hogy itt sajtóhiba van: a gróf szó után kimaradt a vessző. Holott ha a grófort előre írják, mindjárt nem lenne szükség vesszőre.

De még egyéb furcsaságok is következnek a mágnás-czím hátravetéséből. „Báró Bánffy-család, Gróf Batthyány Lajos-tér, Gróf Haller-utca, Gróf Károlyi-palota, Gróf Wenckheim-birtok, Báró Wenckheim-istálló“ — így mondjuk a régi szokás szerint. És most az új divat szerint?

De legfurcsább a mágnásnék új divatú czimezése. A régi szokás szerint így mondjuk: Herczeg Eszterházy Miklósné; Gróf Almássy Györgyné. . . . Most azt állítják a legújabb nyelvújítók, hogy ez nem jól van mondva, mert így kell mondani: „Eszterházy Miklósné hercegné; Almássy Györgyné grófné elnöknő megnyitotta az ülést.“ . . . Csodálom, hogy az illetők, mikor az efféle furcsaságokat leírják, maguk is el nem kaczagják magukat. Vagy talán komolyan hiszik, hogy még erre is rá lehet szoktatni időjártával a jó magyar közönséget?

A mágnás-czím előretétele nemcsak a háromszáz éves gyakorlatnak, hanem nyelvünk szellemének is teljesen megfelel és nemcsak szabatosabb, hanem célszerűbb is, mert nem vezet oly lehetetlenségekre, mint a mágnás-czím hátravétele.

A főntebb említett erős hangsúlyozású mondatokon kívül helyén van még a mágnás-czímnek a név után írása a csoportonkénti elsorlásoknál is. A főrendiház ülést tart, vagy udvari bál van. Jelen vannak: hercegek; grófok; bárók. Így írta Károlyi Sándor 1725-ben: „voltanak nálam Kolonics Ádám, Falkenberg grófok s többek.“ — Betűrendes névjegyzékekben is célszerű a mágnás-czím hátravétele, sőt itt még a praedicatum hátravétele is helyén van.

Noha, szorosan véve, nem tartozik tárgyamhoz, mégis, netáni kérdezősködéseket megelőzendő, két másféle czimről is meg akarok röviden emlékezni. Hogyan írjuk a „lovag“-okat? E kérdésre a válasz megvan már a fentebbiekben. Ha a lovagi czim csak valami rendjel-adományozáson alapszik s nem száll át a gyermekekre, a név után irandó; ha ellenben átöröklődő czim, mint Ausztriában, akkor ez is a név elé jön.

És hogy vagyunk a „doctor“-okkal? A mult század elején nálunk még nem igen ismertek másféle doctort, mint a doktort. A doktorság pedig foglalkozás és nem pusztá czim; az új doctorság ellenben pusztá czim, mely azonban nem öröklődik át a gyermekekre. Az ilyen czimeket (pl. kamarás, asztalnok, udv., kir. tanácsos) nyelvünkben a név után kell tenni, de azért sok Dr. (jur., phil., theol., techn.) a neve elé írja s annyiból talán jól is teszi, mert így röviden fejezheti ki azt, hogy ő nem a hivatásos doktorok közül való.

De ha ma még e tekintetben engedékenyek lehetünk is, azt már semmikép sem engedhetjük meg, hogy a régi doktori foglalkozás és az új doctori czim közti különbségből eredő mai zavart némelyek a mágnás-czim rég megállapodott helyének megbolygatására akarják fölhasználni. A mágnás-czim előtetételét a nyelv logikája, a históriai fejlemény s a háromszázados gyakorlat már végleg megállapította, ellenben a „doctor-kérdés“ még nem forrta ki magát teljesen. Mi örömük van abban, hogy a zavarost a tisztával össze akarják vegyíteni? Hogy a tiszta is megzavarosodjék? Hadd ülepedjék le előbb a zavarosa is! Addig azonban mi már csak — engedjék meg ezt nekünk — inkább Dr. gróf Kuun Gézánt fogunk írni, mint Kuun Gézáné dr.-né grófnét. SZILY KÁLMÁN.

Nyelvelméink a könyvnyomtatás koráig.

(Vége.)

§) Egyéb nyelvelméink a XVI. század első harmadából

A fentebb elsorolt codexeken és codextöredékeken kívül a XVI. század első harmadából, vagyis Komjáthiig még a következő nyelvelméink vannak:

75. *Tartalom-följegyzések régibb latin okleveleken*, a XVI század elejéről v. a XV. végéről. A jászói konvent levéltárából két sornyi hasonmással közzétette Döbrentei Gábor, a Régi Magyar Nyelvelmékek IIb. kötetének 1. kiadásában (l. a múzeumi példányt és vö. Szily, Akad. Értesítő 1898. évf. 521), 40—41. l.

76. *Zolnai-Glosszák**, az Egyetemi Könyvtárnak *Cod. Lat.*

* Minthogy Budapesten, ugyancsak az Egyetemi Könyvtárban, még egy glosszákat tartalmazó nyelvelmékünk van (l. 16. sz.), indítványozom, hogy az itt tárgyaltat első ismertetője és közlétevéjének neve után *Zolnai-Glosszák*nak nevezzük. Szily Kálmán.

Saec. XVI. No. 114. jelzetű latin codexében, a XVI. század elejéről. Lapszéli és sorközi magyar bejegyzések. Közzétette Zolnai Gyula a Nyelvtud. Közlemények XXV. kötetében, 49—51. l.

77. *Csízio a XVI. század elejéről.* Eredetileg a Peer-Codex (l. 67. sz.) része volt, de a Nemzeti Múzeumban elkülönítették tőle és *Imakönyv és Cisiokalendárium* címmel 16. *Duod. Hung.* jelzet alatt lajstromozták. Közzétette Heinrich Gusztáv az Egyetemes Philologiai Közlönyben, IV. 141—142.

78. *Babonás lóorvoslás,* a XVI. század elejéről. A Jankovich Miklós birtokában volt eredetiből leírta Révai Miklós. Közzétette, Révainak latin nyelven írt megjegyzéseivel együtt, Horvát István a Tudományos Gyűjteményben, 1835. évf. VI. 112—113.

79. *Orvosi jegyzet,* a XVI. század elejéről. Az Egyetemi Könyvtárnak egy colligatumában talált magyar bejegyzés. Közölte id. Szinnyi József a Nyelvtud. VIII. k. 169. l.

80. *Szegedi Balázs jegyzetei,* a XVI. század elejéről. Temesvári Pelbárt *Sermones de Tempore* cz. munkájának egy 1498-iki kiadású s az Egyetemi Könyvtár birtokában levő példányán, a címlapon néhány szónyi magyar jegyzet olvasható a könyv egykori tulajdonosától, Frater Blasilius de Zeghedino-tól. Közölte Szilády Áron *Temesvári Pelbárt élete és munkái* cz. művében, 66. l.

81. *Kasznai Borbála elismervénye,* a XVI. század elejéről. Arról szól, hogy Drágffy János özv. Károlyi Mátyásnénak, Kasznai Borbálának, a megillető özvegyi részt kiadta. Az oklevelet azonban nem az elismervény adója, Kasznai Borbála, hanem Drágffy János írta és látta el aláírásával. A Nemzeti Múzeum könyvtára őrzi „Történeti és irodalomtörténeti kiállítás“ cz. gyűjteményének 15. száma alatt. Eddigéle kiadatlan nyelvenlék, azonban szövege teljesen meg egyezik azon iratával, melyet a Nagy Gábor pesti kir. táblai ügyvédnél volt eredetiből Döbrentei Gábor a Régi Magyar Nyelvenlékek IIb. köt. 16.—17. l. közölt, azon különbséggel, hogy a Nagy Gáborféle példányban a család- és helynevek a Drágffy név kivételével olvashatatlanok vagy hiányzanak. Rövid ismertetését l. az említett múzeumi gyűjteményről szóló katalógus 9. lapján.

82. *Ének a kereszthez,* 1500—1505-ből. Négy soros versszak, melyet a Kaposmérői Mérey nemzetség levéltárában Budapesten találtak, latin eredetijével együtt. Közzétette Döbrentei Gábor a Régi Magyar Nyelvenlékek IIb. kötetében, 7. l.

83. *Paksy-jegyzőkönyv magyar bejegyzései,* 1500—1510 közötti időből. A Paksy nemzetségnek a Kaposmérői Mérey család levéltárában (Budapest) talált jegyzőkönyvéből közzétette Döbrentei Gábor a Régi Magyar Nyelvenlékek IIb. kötetében, 7—9. l.

84. *Bezerédy György levele Szabó Imréhez,* 1504-ből. Közölte hasonlóval Szalay Ágoston a M. Leveles Tárban, I. k. 1. l.

85. *Vér András záloglevele,* 1504-ből. Írása azonos a szintén Vér Andrásról származó 1493-iki menedéklevelével (l. 26. sz.). Közzétette Szilágyi Sándor a Századokban, 1872. évf. 478. l.

86. *Virágének 1505-ből.* Rövidke népdal *Supra agnó* kezdet-

tel, melyet Kőrmöczbánya városa 1505. évi jegyzőkönyvének czimlapján Krizko Pál fedezett föl. Közzétette hasonmásával a fölfedező a Századokban, 1876. évf. 328. l.

87. *Székely nemzeti törvény*, 1505 körüli időből. A székelység 1505-iki latin constitutiójának körülbelül egykorú fordítása. Udvarhely megye levéltárából közzétették Kolozsvári Sándor és Óvári Kelemen a Magyarorsz. Jogtörténeti Emlékek I. kötetében, 16—19. l.

88. *Leleszi bevalló levél*, 1510-ből. Egy Boly helységből való ismeretlennek irata, melylyel a leleszi konvent előtt kárát előadja. Középen megcsontkült kézirat. A Nemzeti Múzeum levéltárában Bartha József fedezte föl 1897-ben. Ugyanő közölte is a Nyelvtud. Közleményekben, XXVIII. k. 74—75. l.

89. *Komlóssy Mihály levele Tamás bátyjához*, 1510-ből. Közölte Szalay Ágoston a M. Leveles Tár I. kötetében, 1—2. l.

90. *Szalkai László levele Bánffy Ferenczhez*, 1510-ből. Közölte Géresi Kálmán hasonmással a Gróf Károlyi család Oklevéltárában, III. 71—72. l.

91. *Házasságkötő formula*, 1510—1515 közötti időből. Magyar bejegyzés a budapesti Ferencz-rendi kolostornak egy ősnymtatványában, az 1498-ban Nürnbergben nyomtatott esztergomi misekönyv példányában, az utolsó levél alján. Varjú Elemér fedezte föl 1899-ben s közölte a Magyar Könyvszemle ugyanezen évi folyamában, 208. l.

92. *Dóczy Ferencz kötelezvénye*, 1511-ből. Dóczy Ferencz kötelezi benne magát, hogy a nádorispánnak egy paplant ad, ha Dienesy Tamással és atyafiaival folyó perét kedve szerint intézi el. Az Országos Levéltárban őrzik *Dipl. 22213.* jelzet alatt. Szövegét és hasonmását l. Nyelvelméleink cz. munkámban, 196—197. l.*

93. *Mikó Balázs levele Nagymihályi Jánoshoz*, 1511-ből? A Gr. Sztáray család levéltárából (Kassa) közzétette Döbrentei Gábor a Régi Magyar Nyelvelmélek IIb. kötetében, 10—11. l.

94. *Drágffy János levele Károlyi Istvánhoz*, 1512-ből. Közölte hasonmásával Géresi Kálmán a Gróf Károlyi család Oklevéltárában, III. k. 86. l.

95. *Gyöngyösi Glosszák*, 1512 körüli időből. A gyöngyösi Ferencz-rendi kolostornak „Codex M. S. Statuta antiqua in Atthya continens“ föliratú, 1512-ben készült kéziratában Melich János fedezte föl 1898-ban. Közzétette ugyanő a Nyelvtud. Közlemények XXVIII. kötetében, 309—321. l. és két lapnyi hasonmással különnyomatban is.

96. *Beriszló Péter éneke* (Cantio Petri Berizlo), 1515-ből. Szerzője Szabadkai Mihály. A költemény Jankovich Miklós tulajdona volt, de elveszett s hosszú ideig csak a Toldy Ferencztől másolat alapján közzétett két utolsó versszaka volt ismeretes, míg előbb, 1879-ben, egész másolata, majd 1888-ban Schrauf Károly fölfedezésére teljes eredetije is megkerült s a fölfedező birtokában van.

* A szövegközlés 1. sorában: *Ferench Dochy* h. olv. *Ferencz Doczy*, 14. s.: *hogy* h. olv. *hogh*, 22. s.: *meg mondoth* h. olv. *megh mondoth*. Z. Gy.

Közzétette, azonban csak az említett másolat alapján, Szilády Áron a Századokban, 1879. évf. 336. l. és a Régi Magyar Költők Tárában, II. k. 365. l.

97. *Fancsikai Nagy János jegyzékei borkimérésről*, 1515-ből. A Gr. Zichy család levéltárából (Palota) közzétette Döbrentei Gábor a R. Magy. Nyelvmemlékek IIb. köt. 13. l.

98. *Ferus Ágoston jegyzékei borkimérésről*, 1515-ből. A Gróf Zichy család levéltárából (Palota) közzétette Döbrentei Gábor a R. Magy. Nyelvmemlékek IIb. köt. 12—13. l.

99. *Gochit János záloglevele*, 1515-ből. A Szentimrei Gochit Károlyi nemzetség levéltárából (Pincz, Nógrád m.) közzétette Döbrentei Gábor a R. M. Nyelvmemlékek IIb. köt. 11—12. l.

100. *Ismeretlen nő levele*, 1515-ből. Révay Simon báró kissemezi levéltárából közzétette Deák Farkas a M. Leveles Tárbán, II. 1—3.

101. *Drágffy Mária kelengyéjének lajstroma*, 1516-ból. Drágffy János, akkoriban főasztalnok, Máriának bátyja, állította össze. A benne felsorolt ruhák és ékszerek neveinél fogva műveltségtörténeti szempontból is becses emlék. Az Orsz. Levéltárban őrzik (*Dipl.* 26367. jelzet alatt). Közölve teljes hasonmásával Nyelvmemlékeink cz. munkánkban, 203—206. l.

102. *Házépítési költségjegyzék*, 1516-ból. A Paksy nemzetségnek a Kaposmérői Mérey család levéltárában (Budapest) talált jegyzőkönyvéből közzétette Döbrentei Gábor a R. M. Nyelvmemlékek IIb. köt. 14. l.

103. *Nagymihályi Dénes jegyzete elzárókosításokról*, 1516-ból. A Gróf Sztáray család levéltárából (Kassa) közzétette Döbrentei Gábor a R. M. Nyelvmemlékek IIb. köt. 14. l.

104. *Ráolvasások 1516-ból*. Két, 1516-ból keltezett magyar ráolvasás, melyeket az Egyetemi Könyvtárnak egy 1512-ben nyomtatott *Postilla Guillermi Super Epistolas et Evangelia* stb. cz. könyvében több XVI. századi magyar bejegyzés között találtak. Közölve az Irodalomtörténeti Közleményekben, III. 122.

105. *Bodó Ferencz végrendelete*, 1517-ből. Az Orsz. Levéltárnak *Dipl.* 36528. jelzetű régi irata. Közölte Barabás Samu a Történelmi Tárbán, 1890 évf. 558—560. l.

106. *Magyar följegyzések 1517-ből*, Kassa város levéltárában. Közölte Sz. S. a Történelmi Tárbán, 1888. évf. 597. l.

107. *Pásztor Györgyné és Hedegés Péterné felelete Terjék János ellen*, 1517-ből. Kassa város levéltárából közzétette Döbrentei Gábor a R. M. Nyelvmemlékek IIb. köt. 15—16. l.

108. *Delü Memhet levele Kalauz Mártonhoz*, 1518-ból. Közölte Szalay Ágoston a M. Leveles Tárbán, I. k. 2. l.

109. *Drágffy János menedéklevele Várday Fercenz részére*, 1520-ból. A gróf Zichy család levéltárából (Palota) közzétette Döbrentei Gábor a R. M. Nyelvmemlékek IIb. kötetének I. kiadásában (I. a múzeumi példányt, 10

110. *Tomori Pál leltára*, 1520-ból. A Kisfaludy család répczelaki levéltárából közzétette Ráth Károly a Hazai Okmánytárban, I. k.

404. l. és Radvánszky Béla. *Magy. családélet és háztartás a XVI. és XVII. században* cz. munkájában, II. 3.

111. *Kesserő Mihály és Krisztina békelevele*, 1523-ból. Kesserő Mihály boszniai püspök és huga, Krisztina egy pörük után, Verbőczy István helytartó s több főúr és nemes jelenlétében, kibékülésüket fejezik ki ezen irattal. Paulányi József udvari kancelláriai fogalmazó fedezte föl 1824-ben, s jelenleg a Nemzeti Múzeum tulajdona. Közölve hasonmásával *Nyelvelméleink* cz. munkámban, 226—227. l.

112. *Báthori István nádor két levele II. Lajos királyhoz*, 1525-ből. A Nemzeti Múzeum levéltárában Bartha József fedezte föl 1897-ben. A két különböző terjedelmű levél azonegy pörre vonatkozik, s így tartalmuk is egy. Írásuk éve, tartalmuk adataiból következtetve, valószínűleg 1525. Közzétette Bartha József a *Nyelvtud. Közlemények* XXVIII. k. 75—77. l.

113. *Geszthy László éneke*, 1525-ből. Egy valószínűleg 16 versszakra terjedett éneknek 6 versszaknyi befejező töredéke, melyet 1877-ben Nagy Imre fedezett föl. Szerzője, az utolsó versszak vallomása szerint, Geszthy László. A Nemzeti Múzeum tulajdona (1917. *Quart Hung.* jelzet alatt). Közzé van téve a Magyar Könyvszemlében, 1877. évf. 72. l., „1525-ben készült magyar költemény“ czímmel.

114. *Magyar levél 1525-ből*, Kassa városa levéltárában. Közölte ifj. Kemény Lajos a *Történelmi Tárbán*, 1890. évf. 200. l.

115. *Thurzó Elek szerelmes levele*, 1525-ből. Thurzó Elek tárnokmester írta jegyeséhez, Székely Magdolnához. Az Orsz. Levéltár őrzi (*Dipl. 24774.* jelzet alatt). Közzé van téve hasonmásal *Nyelvelméleink* cz. munkámban, 237. l.*

116. *Jegyzet a Désy nemzetség ivadékairól*, 1525—1530 körüli időből. A Nagykállai Kállay család levéltárából közzétette Döbrentei Gábor a *R. M. Nyelvelmélek* IIb. kötetének 1. kiadásában (l. a múzeumi példányt), 43. l.

117. *Drágffy János végrendelete*, 1526-ból. Ugyanazon Drágffy Jánostól, ki a 101. sz. alatti kelengyelajsromot írta. E végrendelet Mohács mezején, a gyászos veszedelem előtt két nappal, 1526. évi augusztus 27-ikén kelt. Drágffy János vitte a mohácsi csatában, mint országbíró, az ország nagy zászlaját s a végrendelezés utáni harmad napon ő is elesett. Az érdekes emléket az Orsz. Levéltár őrzi (*Dipl. 24323.* jelzet alatt). Közzé van téve hasonmással *Nyelvelméleink* cz. munkámban, 255—258. l.

118. *Sibrik Osvát levele*, 1526-ból. Közölte hasonmásával Szalay Ágoston a *Magy. Leveles Tárbán*, I. 3.

119. *Tartalom-följegyzések latin okleveleken*, 1526 körüli időből. A jászói konvent levéltárából közzétette Döbrentei Gábor a *R. M. Nyelvelmélek* IIb. kötetének 1. kiadásában (l. a múzeumi példányt), 44. l.

120. *Adrovcey Imre levele Kapronczay Istvánhoz*, 1527-ből. Közölte Szalay Ágoston a *Magy. Leveles Tárbán*, I. 4.

121. *Hódolati eskü I. Ferdinánd részére*, 1527-ből (1530-iki

* A szövegközlés 1. és 9. sorában *hogy* h. olv. *hogh.*

másolatból?). A pozsonyi káptalannak Protocollum Farkassianum nevezetű jegyzőkönyvéből közzétette Döbrentei Gábor a R. M. Nyelvmemlékekben, IIb. köt. 20. l.

122. *Korponai Szabó János levele Nagyszombat bírájához*, 1527-ből. Nagyszombat város levéltárából közzétette Döbrentei Gábor a R. M. Nyelvmemlékekben, IIb. köt. 20. l.

123. *Országos tizedszedők esküje*, 1527-ből. Kassa város levéltárából közzétette Döbrentei a R. M. Nyelvmemlékekben, IIb. köt. 19. l.

124. *Putnokyi Imre levele Rákóczy Ferenczhez*, 1527-ből. Közölte Thaly Kálmán a Századokban, 1874. évf. 347—348. l.

125. *Újévi üdvözet*, 1528-ból. Kassa város levéltárában található levélnek hátlapjáról közölte ifj. Kemény Lajos a Történelmi Társban, 1890. évf. 200. l.

126. *Pazdiesi Bálint záloglevele*, 1528-ból. A Gr. Sztáray család levéltárából (Kassa) közzétette Döbrentei Gábor a R. M. Nyelvmemlékekben, IIb. köt. 21. l.

127. *Bertalan deák levele Ispán Pálhoz*, 1529-ből. Közölte Szalay Ágoston a Magy. Leveles Társban, I. 4—5.

128. *Lukácsy Albert levele Kádas Fülöp nagyszombati bírónak*. 1529-ből. Nagyszombat város levéltárából közzétette Döbrentei Gábor a R. M. Nyelvmemlékek IIb. kötetének 2. kiadásában (I. az akadémiai példányt). 21 -- 22. l.

129. *Maghy Pál leltára*, 1529-ből. A Nemz. Múzeum levéltárából közzétette Deák Farkas, Radvánszky Bélának *Magyar család-élet és háztartás* cz. munkájában, II. k. 4—6. l.

130. *Laus Sancti Nicolai pontificis*, Péchy Ferencztől, 1529-ből. Verses maradvány. A gyöngyösi Ferencz-rendiek könyvtárának egyik könyvéből közzétette Döbrentei Gábor a R. M. Nyelvmemlékekben, IIb. köt. 23—26. l. és mai helyesírással Szilády Áron a Régi Magyar Költők Társában, II. 6 -- 10.

131. *Ráskai Mihály, Zsigmond és István egyezkedő levele*. 1529-ből. A Gr. Zichy család levéltárából (Palota) közzétette Döbrentei Gábor a R. M. Nyelvmemlékekben, IIb. köt. 22—23. l.

132. *Gyöngyösi ráolvasások*, 1529—1541 közötti időből. A gyöngyösi Ferencz-rendi könyvtár egy 1528-iki latin bibliájának üresen maradt lapjairól közzétette Döbrentei Gábor a R. M. Nyelvmemlékek IIb. kötetének 1. kiadásában (I. a múzeumi példányt), 45—46. l.

133. *Akacz Pál levele Batthyány Ferenczhez*, 1530-ból. Közölte Szalay Ágoston a Magy. Leveles Társban I. 6.

134. *Feledy Lesták levele Serédy Gáspárhoz*, 1530-ból. Közölte Thaly Kálmán a Századokban, 1874. évf. 348—349. l.

135. *Telegdy Fruzsina levele férjéhez, Ártándy Pálhoz*, 1530-ból. Közölte Szalay Ágoston a Magy. Leveles Társban, I. 5.

136. *Ivánkai Vitéz Miklós levele Szabó Péter nagyszombati bírónak*, 1531-ből? Nagyszombat város levéltárából közzétette Döbrentei Gábor a R. M. Nyelvmemlékekben, IIb. köt. 29. l.

137. *Putnoki levél (Petrus presbíter levele)*, 1531-ből. Putnokon (Gömör m.) kelt s Putnokyi Imréhez intézett rövid levélke, melyet a Nemzeti Múzeum levéltárában Bartha József fedezett föl 1898-ban

s közzétette a Magyar Könyvszemle ugyanezen évi folyamában, 130. l. Helyes olvasására nézve I. „Régi írásmód“ cz. cikkemet a Nyelvőr XXVIII. k. 501—503. lapjain.

138. *Putnoky Afra levele Putnoky Imréhez*, 1531-ből. Radvánszky Béla báró levéltárából közzétette Thaly Kálmán az Archaeol. Ltesítőben, 1878. évf. 348—349. l. és Deák Farkas a Magy. Leveles Társban, II. 5.

139. *Ruszkai Dobó Ferencz egyezkedő levele*, 1531-ből. A Gr. Zichy család levéltárából (Palota) közzétette Döbrentei Gábor a R. M. Nyelvelméleekben, IIb. köt. 27—28. l.

140. *Müncheni Töredék*, a XVI. század első harmadából. A müncheni udvari és állami könyvtárnak *Cod. lat. Monac. 9701.* jelzetű. hazánkban készült latin kéziratában Keinz Frigyes fedezte föl és tette közzé ily című füzetében: „Zwei alte ungarische texte aus einer handschrift d. bayer. hof- und staatsbibliothek“ (1879). A kéziratban két rövidebb magyar szöveg s néhány lapszéli magyar glossza is van. Az egyik szöveg III. Honorius pápa egy 1222-iki bullájának magyar fordítása, a XVI. század első harmadára valló írásban; a másik egy fölolldozó formulának fordítása, a XVI. század közepéről. Mindkét szöveget Keinz közlése alapján (az elsőt latin eredetijével együtt) nyelvi magyarázatokkal közzétette Zolnai Gyula a Nyelvőr XXIV. k. 416—419. l. A glosszák eddig kiadatlanok.

141. *Krusythy János levele Nagyszombat bírájához*, a XVI. század 30-as éveiből. Nagyszombat levéltárából közzétette Döbrentei Gábor a R. M. Nyelvelméleekben, IIb. köt. 27. l.

142. *Landorfehérvár elveszése*, a XVI. század 30-as éveiből. A Nemzeti Múzeumnak egy irodalomtörténeti szempontból is becses kézirati emléke (*Fol. Hung. 96.* jelzet alatt), mely Nándorfehérvárnak (régibb nevén Landorfehérvár, ma Belgrád) a törököktől való 1521-iki elfoglalását írja le s valószínűleg Zay Ferencztől, az 1530—1540 közötti évekből származik. (Kezdő szavai: *Az Landor feyrwar el wezessenek oka e woth es Igy essewth.*) Közzétette, mai helyesírással. Szalay László, a *Monumenta Hungariae Historica. Irók cz.* gyűjteményben, III. 123—185. Kivánatos volna pontos, betűhöz hű kiadása.

143. *Babonás orvoslások*, 1531—1542 közötti időből. A Tübingában 1530-ban nyomtatott, *Adversus caninas Martini Lutheri nuptias* stl). című könyvnek egy példánya elé kötött levelekről (melyik könyvtárból?) közzétette Döbrentei Gábor a R. M. Nyelvelmélekek IIb. kötete 1. kiadásában (l. a múzeumi példányt), 46—48. l.

Nyelvelméleink betürendes jegyzéke.

(A számok a tárgyalás sorszámaikat jelentik.)

Adrowczy I. levele 120	Bagonyirólvasások 22	Bécsi Codex 11
Akacz P. levele 133	Báthori I. két levele 112	Beriszló P. éneke 96
Apor-Codex 13	Batthyány-Codex 64	Bertalan deák levele 127
Apostolok Miltósága 50	Batthyány-misekönyv	Beszterczei Szójegyzék 5
Babonás lóorvoslás 78	naptára és lapsz. jegyzetei 23	Bezerédy Gy. levele 8
Babonás orvoslások 143		

- Birk-Codex 17
 Bod-Codex 71
 Bodó F. végrendelete 105
 Budapesti Glosszák 16
 Cornides-Codex 41
 Csemez-Töredék 45
 Csizió, XV. századi 14
 Csizió, XVI. századi 77
 Czech-Codex 39
 Debreczeni Codex 48
 Deli Memhet levele 108
 Déry nemzetségről jegyzet 116
 Dóczy F. kötelezvénye 92
 Domonkos-Codex 44
 Döbrentei-Codex 35
 Drágffy J. levele 94
 Drágffy J. menedéklevele 109
 Drágffy J. végrendelete 117
 Drágffy Mária kelengyelajstroma 101
 Ehrenfeld-Codex 8
 Ének a kereszthez 82
 Érdy-Codex 56
 Érsekújvári Codex 59
 Fancsikai Nagy J. jegyzékei 97
 Feledy Lesták levele 134
 Ferus A. jegyzékei 98
 Festetics-Codex 27
 Följegyzések 1517-ből 106
 Geszthy L. éneke 113
 Gochit J. záloglevele 99
 Gömör-Codex 42
 Göttweigi Töredék 29
 Guary-Codex 65
 Gyöngyösi Codex 72
 Gyöngyösi Glosszák 95
 Gyöngyösi ráolvasások 132
 Gyulafehérvári Glosszák 3
 Halotti Beszéd 2
 Házasságkötő formula 91
 Házépítési költségjegyzék 102
 Hódolati eskü 121
 Horvát-Codex 51
 Ismeretlen nő levele 100
 Ivánkai Vitéz M. levele 136
 Jankovich-Töredék 46
 Jordánszky-Codex 43
 Kasznai Borbála elismervénye 81
 Kazinczy-Codex 57
 Kesserő Mihály és Krisztina békelevele 111
 Keszthelyi Codex 52
 Kolozsvári polgárok lajstroma 9
 Komlóssy M. levele 89
 Korponai Szabó J. levele 122
 Königsbergi Töredék 4
 Köszöntő 1485-ből 20
 Krisztina-Legenda 66
 Kriza-Codex 62
 Krusyth J. levele 141
 Kulcsár-Codex 63
 Landorfehérvár elveszése 142
 Lányi-Codex 47
 Laus Sancti Nicolai pontificis 130
 Lázár-Codex 70
 Leleszi bevalló levél 88
 Levél 1525-ből 114
 Lobkowitz-Codex 40
 Lukácsy A. levele 128
 Maghy P. leltára 129
 Margit-Legenda 37
 Mikó Balázs levele 93
 Miskolci Töredék 54
 Münchener Codex 12
 Münchener Töredék 140
 Nádor-Codex 34
 Nagymihályi D. jegyzete 103
 Nagyszombati Codex 38
 Némethújvári Glosszák 16
 Nyirkállai glosszái és jogi szabálya 21
 Olasz-magyar szójegyzék 28
 Orsz. tizedszedők esküje 123
 Orvosi jegyzet 79
 Orvosi rendelvény 31
 Paksy-jegyzőkönyv bejegyzései 83
 Páztorné és Hedegésné felelete 107
 Pazdicsi B. záloglevele 126
 Peer-Codex 67
 Példák Könyve 36
 Petrus presbiter levele 137
 Piry-hártya 32
 Pozsonyi Codex 49
 Putnoki levél 137
 Putnoky Afra levele 138
 Putnoky Imre levele 124
 Ráolvasások 1516-ból 104
 Ráskaiék egyezkedő levele 131
 Római Glosszák 10
 Ruzsakai Dobó F. egyezkedő levele 139
 Sándor-Codex 73
 Schlägeli Glosszák 7
 Schlägeli Szójegyzék 6
 Sibrik O. levele 118
 Simor-Codex 68
 Siralomének Both J. veszedelmén 24
 Szabács Viadala 18
 Szalkai L. glosszái 25
 Szalkai L. levele 90
 Szegedi B. jegyzetei 80
 Székely nemzeti törvény 87
 Székelyudvarhelyi Codex 58
 Sztikozódás 1479-ből 19
 Tartalom-följegyzések a XVI. sz. elejéről 75
 Tartalom-följegyzések 1526 kör. 119
 Telegdy Fruzsina levele 135
 Teleki-Codex 55
 Temesvári Pelb. glosszái 30
 Thewrewk-Codex 61
 Thurzó E. szerelmes levele 115
 Tihanyi alapító levél 1
 Tihanyi Codex 60
 Tomori P. leltára 110
 Újévi üdvözlöt 125
 Vér András menedéklevele 26
 Vér András záloglevele 85
 Virágének 1505-ből 86
 Virginia-Codex 69
 Vitkovics-Codex 53
 Witsprémi-Codex 74
 Winkler-Codex 33
 Zolnai-Glosszák 76.

Alistál, Felistál.

Pozsony vármegyében, a Csallóközben, közel a komáromvármegyei határhoz, megszakítva egy harmadik közbeékelődő helység: Tönve által, fekszik e két helység; az északi: Felistál, a déli: Alistál.

E helységek neve az oklevelekben 1268-ban fordul elő először, egyszerűen: „*villa Staul*“ néven, Szakálos komáromvármegyei helység határjárásakor; majd ismét 1296-ban, mint „*villa Staul vocata, quae est Tawarnicorum*“. Tehát tárnokoké, azaz királyi tárnokoké. 1311-ben még egyszerűbben: *Staul* a neve, s ekkor már köznemeseké, a kik bizonyára az előbbi királyi tárnokok ivadécai. Mikor 1331-ben újra elénk kerül, kissé magyarosabban: *Tárnoki-Staul* (*Tarnokystaul*) a neve. 1347-ben már: *Alsó-Saul* (*Saul inferior*, minden valószínűség szerint: *Staul* helyett) s még ugyanez évben, magyarosan, de erősen eltorzítva: *Al-Ustar* (*Alustar*), egy évtized múlva (1356.) pedig szintén magyarosan, enyhébb torzítással: *Al-Astal* (*Olastal*) alakban tűnik elénk. Ekkor is köznemeseké.

Később, jelesen 1378-ban: *Stal*, a Szentgyörgyi grófoké; 1380-ban: *Stoal*, a Várkonyi vagy Bösi (Amade) családé; 1399-ben: *Sthal*, ismét a Szentgyörgyieké; 1415-ben pedig *Staal*, a Bösieké.

A XV. század eleje óta állandóan, magyarosan lágyított alakok következnek, ú. m.: *Istal* (*Istal*, 1412. 1421.); később: *Al-Istal* (*Alistal*, 1426. 1428. 1437. 1439. 1484. 1486. Agysthal, kétségkívül tollhibából 1500.), *Al-Iste* (*Alizthe*, 1433.), *Al-Istal*, *Al-Estal* (*Alysthaal*, *Alesthal*, 1458.), *Al-Ista* (*Alystah*, 1487.); illetőleg e század második felében: *Fel-Istal* (*Felysthal*, 1454. 1462. 1487.) és *Fel-Estal* (*Felestal*, 1484.). — *Al-Istal* mindig köznemeseké; *Fel-Istal* pedig a Szentgyörgyieké és a Várkonyi vagy Bösi (Amade, Ördög) családoké, és szintén köznemeseké is. A XVI. században, a fennmaradt eredeti adóajstromok szerint: *Alysthar* (! 1542.) még mindig csupán köznemeseké; *Felysthar* (1532.), *Felestal* (1533. 1536.), *Felysthal* (1541.), *Fylistar* (1559.) sat. pedig paraszt-birtok.

A mi magát a *helynevet* illeti, annak a legelső: *Staul* (1268. 1296. 1311. 1331. 1347.) alakból való *fejlődése* meglehetősen szabályos az *Ustar* vagy helyesebben: *Ustár* (1347. *Al-Ustár*), *Astal* vagy inkább: *Astál* (1356. *Al-Astál*), *Stal* vagy *Stál* (1378. 1380. 1399. 1415.), *Istal* vagy *Istál* (azaz *Al-Istal* vagy *Al-Istál* és *Fel-Istal* vagy *Fel-Istál*, 1412—1500.), továbbá *Iste* (*Al-Iste*, 1433.), *Estal* vagy inkább *Estál* (*Al-Estál*, 1458., *Fel-Estál* 1484.) és *Ista* (*Al-Ista*, 1487.) alakokon keresztül. Lényeges alakok a: *Staul*, *Stál*, *Estál* és *Istál*. E szavak, ha *értelmöket* keressük, mintegy mutatni

látszanak mai „istálló“ szavunkra, melyről azt tartjuk, hogy a német *Stall* szóból ered, s azonos az olasz *stallo* vagy a spanyol *estalo* szóval.

Az Orsz. Levéltárban van egy egyezség-level Garai Miklós nádortól, 1421-ből, mely (egy 1295. évi oklevelet is átírván) a Szentgyörgyi grófoknak egy másik, szintén pozsonyvármegyei Faristar vagy Faristár nevű birtokáról szól. Ez oklevél hátára XV. századi kéz e szavakat írta: Farysthar emptio alio nomine Felisthal. E szerint Fel-Istál azonos lenne Faristár helységgel; tehát a Fel-Istál szó a Faristár szóból eredne, vagyis ennek magyaros torzitása lenne. De ez az állítás behizonyíthatólag téves, és csupán, mint egy XV. századi írástudó magyar ember dilettáns nyelvészkedésének példája szerepelhet.

Először is, mint láttuk, a Fel-Istál név a Staul szóból ered, s még az ez alapnévből eredő nevek közül is a legutolsó, mert időrend szerint, bizonyíthatólag csak a XV. század második feléből való. A mint hogy — úgy látszik — e két helység közül tulajdonkép Al-Istál, az eredeti tárnoki, majd köznemesi helység ugyanegy a XIII. század végén említett Staul vagy Stál helységgel; s csak későbbben, ennek határában keletkezhetett a leginkább előkelő urak birtokában levő Fel-Istál helység. Ezenkívül kétségtelen, hogy a kérdéses 1295—1421. évi Faristár helység — mely részben szintén a Szentgyörgyi grófoké volt, s ma már teljesen eltűnt — a Csallóköznek éppen ellenkező oldalán, Pozsonyhoz közel, a mai Csütörtök helységtől észak-nyugat felé, Hideghét, Brukk vagy Hidas vidékén feküdt, és Staul, Stál vagy Istál helységhez semmi köze.

Az értelem eldöntésében már most a legelső megfigyelés az, hogy a *Staul* alak, kifejezetten „istálló“ értelemben a középkori németiség szótárában nem fordul elő. Okleveleinkben és codexeinkben sem igen. Az Árpád-korban, 1291-ben, egy oklevél határozottan *stallo*-nak (azaz bizonyára: stálló-nak) nevez egy Esztergom városi stabulum-ot. Ez alak a középkori olasz *stallo* szónak felel meg.* S ha meggondoljuk, hogy Esztergom városában az Árpád-korban mennyi olasz lakott, s hogy tulajdonkép a város maga: „vicus latinorum“, azaz magyarul: „Olaszi“ nevet viselt, — nem merész a hozzávetés, hogy ez a *stallo* szó, ily formájában, olasz átvétel.

Ugyaníly hangzása lehetett annak a „Stallou“-nak (Stálló-nak) is, melyet, mint egyszerű helyet (locus) az Orsz. Lltár egy 1352. évi oklevele nyomán az Oklevél-Szótár feljegyez.**

De odébb, észak felé, Saskóvár tartományában (Bars vármegye ék. részében) is találunk a XIV. század végén, 1388-ban egy „Stalo“ nevű pusztát, mely a következő században, 1464-ben: „Sthalw“ alakban, 1490-ben pedig mint „Istallo“ (tehát már kétség kívül

* Van ennek különben (Bartal szótára szerint) az olaszban *stalla* alakja is, mely 1278-ban a *délszlávoknál* szintén használatos.

** Ez a „hely“ a mai Bars és Nyitra megyék határszélén, Pálosnagymező (hajdan: Velikapolya), Ugrócz, Radócz sat. vidéken, tehát hegyi legelőben bővelkedő tájakon feküdt. (Az eredeti oklevél szerint.)

magyarosan, mint: Istálló) fordul elő.* E pusztának ma, Selmezbányától észak felé, a Mocsártól nem messze délre elterülő Sztalova nevű hegyvidék őrzi emlékét. A Nyelvtörténeti Szótár codex-adatai is csupán ezt a Stallo vagy Stalo alakot ismerik a XV. századból. Később, a XVI. században szintén csak ezzel, és a magyar ajak által tovább lágyított *istálló* vagy *estálló* alakokkal találkozunk, oklevelekben, összeírásokban és codexekben is.

Pedig a „Staul“ szó értelme mégis csak az, a mi az „istálló“-é. A zobori benzés apátság részére Kálmán király idejében, 1113-ban kiadott s eredetiben ma is meglevő oklevélben ugyanis Nyitra város közelében szintén előfordul egy Staul nevű falu (villa), mely minden valószínűség szerint azonos az előbb ugyanez oklevélben, ugyan-csak Nyitra város határában említett stabulum equorum-mal. Ennek analógiájára bátran elfogadhatjuk, hogy legalább az országnak ezen nyugati (német hatás alatt levő) vidékén, a *szarvasmarha- és ló-ól-nak vagy akolnak régebbi neve a „staul“ vagy „stál“ volt, mely a megbeszélte csallóközi helynévben, úgy látszik a már korán eléje került „Al-“ jelző szócska miatt csak Estál vagy Istál alakig fejlődött.***

Az istálló értelem bizonyítása végett rámutatok még egy történelmi, dologbeli magyarázatra és egy természeti körülményre.

Abból a körülményből ugyanis, hogy a helység az Árpád-kor végén (királyi) tárnokoké volt, valószínű, hogy eredetileg ilyen tárnokok *lakták* is azt, a kik itt úzték megszabott tárnoki foglalkozásukat. Nem akarom e helyütt megbolygatni a tárnok szónak (a királyi tárnoki foglalkozás alapján) a középkorban nálunk kifejtett többféle értelmét. Csupán arra a körülményre utalok, hogy például 1276-ban a Székes-Fejérvártól délre eső Csósz helységben jobbagyokkal bíró királyi tárnokok laktak,*** a kik az Árpád-kori társadalom felbomlásakor, mint a stauli tárnokok, szintén köznemesekké lettek. Minden valószínűség szerint állitható, hogy a királyi tárnokok egy részét magyarul *csósz-öknek* is nevezték, a kik — természetesen nem a szó mai értelmében — e korban a király, királyné, vagy az ifjú király és udvara számára szánt élelmiszerek, különösen pedig szarvasmarhák, a királynak járó bitang-marhák kezelésével, őrizetével, legeltetésével sat. is foglalkoztak.† Ezzel az állítással összhangban van az az 1283-ik évből való adat is, hogy a tárnokoknak eredetileg az udvar számára szükséges élelmiszerek összegyűjtése is feladatuk volt; továbbá, hogy pl. a szintén fejér-

* Az Oklevél-Szótár az *istálló* alakot csak 1523-ból ismeri.

** A közkezen forgó szótárak (Du Cange, Diez, Schade, Kluge, Lexer, Benecke—Müller—Zarnke sat.) szerint nem állapítható meg szabatosan, vajjon eredetileg német kölcsönzés-e a Staul alak. Döntsék el nyelvészeink. Du Cange glossariumban a „*Staulus*“ szó a Stallus vagy Stallum (templomi szék; továbbá vásári bódé, városi piaci bolt, vásári lerakóhely, raktár sat.) értelemben fordul elő. Végső elemzésben különben, szerinte, e szó is a régi latin stabulum (ól, akol, pajta, kunyhó, csapszék, állás stb. szóból) származhatik.

*** Jobagiones tawarnicorum et tawarnici de villa Chuuz. (1276.) Terra thawarnicorum nostrorum (regis) Chuuz vocata. (1277.)

† V. ö. Szent-László király III. decretuma. Cap. XIII. „De collectoribus fugitivorum rerum“.

megyei, ma már nem létező Tófaluban, 1269-ben együtt laktak a herczeg lovászhai és a királyi tárnokok. Végül talál ezzel a kir. tárnokok egy másik foglalkozása — a mire a tárnok szó eredeti értelme (tovar, tovor = teher, árúszik) és a tárnokokról nevezett tárnoki szekér vagy társzekér (Currus tavericalis, a II. Lajos király számadáskönyvében) is utal — t. i. a *teher-fuvarozás*, melynél a tárnokoknak igavonó-állatokra s ezek elhelyezésére fedett aklokra: istállókra volt szükségük.

Ez alapon alig képzelhetünk mást, mint hogy a királyi tárnokok eredetileg a pozsonymegyei Staul vagy Stál helységben is, jobbágyaikkal együtt ilyen marhák őrzetével foglalkoztak, s a helység aztán az e foglalkozáshoz szükséges fedett aklokról: istállókról kapta nevét.

Az istálló értelem mellett szól az a természeti körülmény is, hogy a Csallóköz s annak különösen ez a része: Al- és Fel-Istál vidéke, újabb időben is, régente pedig még inkább, mint elsősorban rétes, fű-termő, legelőben és kaszálóban bővelkedő vidék, ép úgy kedvezett a marhatartásnak, mint pl. a kitünő rétekben újabb időkben szintén gazdag fejmegyey Csósz-helység.*

CSÁNKI DEZSŐ.

* *Források:*

1268: Knauz, Monum. eccl. Strigoniensis. I. 556., 1269: Fejér. IV. 3. 492., 1276: Haz. okmt. I. 66., 1277: Fejér. VII. 1. 55., 1283: Fejér. VII. 2. 98., 1291: Knauz, i. m. II. 300., 1295–1421: Orsz. Levéltár, Dl. 11015., 1296: U. o. Dl. 1450., 1311: Anjoukori okmt. I. 220., 1331: U. o. II. 547., 1347: U. o. V. 99. és Pozsonyi kápt. orsz. levéltára, 14. 17. 27., 1356: Anjouk. okmt. VI. 448., 1378: Dl. 6557., 1380: Hazai okmt. I. 276., 1388: Dl. 7354. 7374., 1399: Pozsonyi kápt. házi llt. E. 3. 27., 1412: Dl. 10758., 1415: Dl. 10384., 1421: Dl. 11115., 1426: Pozsonyi kápt. h. llt. E. 2. 44. és E. 6. 176., 1428: U. o. E. 6. 182., 1433: Pozsonyi kápt. orsz. llt. 28. 4. 2., 1437: U. o. 1. 9. 4., 1439: U. o. 1. 1. 3. és Dl. 13347., 1454: Pozsonyi kápt. h. llt. E. 6. 193., 1458: Dl. 25982., 1462: Hazai okmt. IV. 405., 1464: Dl. 16007. és gr. Batthyány cs. lajtafalusi lltára, Dóczyana, Cap. 2. fasc. 1. n. 2., 1478: Dl. 18014., 1484: Dl. 26028., 1485: Pozsonyi kápt. orsz. llt. 7. 2. 25., 1486: U. o. 1. 1. 4., 1487: U. o. 5. 2. 8., Dl. 12839. 19227. 19278., 1490: gr. Batthyány cs. lajtafalusi llt., Dóczyana, Cap. 2. fasc. 1. n. 3. és 5., 1500: Pozsonyi kápt. orsz. llt. 5. 13. 12., XVI—XVII. századi adórajstromok az Orsz. Levéltárban. — V. 6. OklSz. 288. 416. 591. 1., Bartal. A magyarorsz. lat. szótára. 625. 655. 1., Fényes Elek Geogr. szótára. I. 20. 1., Dr. Csánki D. Magyorsz. tört. földrajza sat. II. 605. és III. 323., Dr. Fejérpataky László, Kálmán király oklevelei. Akad. Értek. 1892. 60. 61. 71. 1. Nyelvtört. Szótár az Istálló szónál, Miklosich. Etym. Wörterb. 259 1.

Tárgyatlan igék tárgyas ragozása.

H. K. úr ezt kérdezi tőlünk: 1. Ebben a mondatban: „Hivatkozással arra, hogy Önök a Mészárosok és Hentesek Lapjának egy példányát N. N. úrnak megküldeni szándékozzák“ — helyes-e a *szándékozni* igének tárgyas ragozása. 2. ennek az igének van-e egyáltalában tárgyas ragozása, és 3. a nép mégis használja-e ezt az igét tárgyas ragozásban“.

Kérdéseire következő fölvilágosítással szolgálunk: Gyakori eset, hogy a mondatbeli *transzitiv* igének egy más ige a tárgya, mely ilyenkor *infinitivusba* kerül. Pl. „Szeretek *szántani*“. Az ily infinitivusi tárgy *határozatlan*, minélfogva az állítmányi ige *alanyi ragozású*: *szeret-ek*. [Némely nyelvjárás, kivált az erdélyi, ily esetben is bizonyos igéknek *tárgyas ragozását* használja. Pl. „Jobban szeretem itt lenni, mintsem a hajóban“ (Mikes). E helyett: *szeret-ek*. „Nem szégyelled-e sirni, te vén kanyó?“ (Kriza: Vadrózsák). E h. *szégyellsz*. „Ne kívánd vendégül ülni asztalához“ (uo.). E h. *kívánj(ál)*. „Restellem irni“ (Gyarmathi). E h. *restellek*.]

Ily infinitivusi tárgyat vonzható *módosító* transzitiv igék a következők: *szeret, tud, bír, akar, kíván, óhajt, (el)kezd, mer, talál, próbál, (meg)kísért, szok(ott), elfelejt, (el)űn, sajnál, restell, szégyell, átall, tanul, szán, utál, győz* stb.

Ha az infinitivusi ige szintén transzitiv, neki is lehet külön tárgya, még pedig vagy *határozatlan* vagy *határozott*. Amaz esetben a módosító ige megmarad *alanyi ragozásúnak*, pl. „Csak laza földet szeretek *szántani*“; emebben, az infinitivus tárgyának *határozott* volta miatt, *tárgyas ragozásba* tétetik, holott a tárgy nem az övé, hanem az infinitivusé. Ez azért van, mert az infinitivus maga nem vehet föl tárgyra mutató igeragokat, pl. „Nem szeretem *szántani a gyepet*“. Itt a határozott tárgy: *a gyepet* a *szántani* infinitivusé, mégis a módosító ige, a *verbum finitum*: *szeretem* veszi föl (barátságból) a tárgyas személyragot (-em).

Azonban az is sokszor előfordul, hogy a mondatbeli ige *intranszitiv*, s mégis infinitivussal szövetkezik. Pl. „*Szántani ment* a béres“. Mi történik már most, ha az infinitivusnak *határozott* tárgya van? Nem lévén az állítmányi igének (*ment*) tárgyas ragozása, természetes, hogy ilyenkor is csak *alanyi ragozásban* állhat. Pl. „*Az ugart ment szántani* a béres“. Itt se a vezérigén, se az infinitivuson semmi jel sem mutatja a tárgy határozottságát. Evvel eljutottunk a tulajdonképpeni kérdéshez, melynek megfejtése végett tudnivaló:

1. Oly *intranszitiv* igék, melyek infinitivussal társulnak a mondatban, szintén nagy számmal vannak. Ilyenek: *igyekszik, törekszik,*

iparkodik, erölködik, vállalkozik, kívánczik, bátorkodik, szíveskedik, kegyeskedik, terheltek, vonakodik, tartózkodik, óvakodik, irtózik, kén-telenítetik, kényszerül, tartozik, (meg)szűnik, késik, megy, jön, siet, vágy(ik), fél, készül, ráér (érkezik) stb. Ezek közé való a kérdésben levő „szándékozik“ is.

2. Az ezen igékkel kapcsolatos infinitívus természetesen nem tárgy, hanem *határozó*, valamely határozói *mellékmondat* rövidítésére szolgál. Pl. „*Ráért a jó Miklós szélyelnézni*“ (Arany) = a szélyel-nézés-re. „*Siet kivívni Nándort*“ (Czuczor) = siet, hogy kivívja Nándort.

3. A fenti példában: „egy példányát megküldeni szándéko-zák“ azt látjuk, hogy a módosító ige „szándékozik“ tárgyas rago-zásban áll, noha, mint intransitív, nincs tárgyas ragozása. Ennél-fogva ebben a mondatban meg van sértve az igeragozás szoros törvénye, mely azt kívánja, hogy így mondjuk: „egy példányát megküldeni szándékoznak“ mint pl. „Egyik megrongált *hajóját kiigazíttatni szándékozott*“ (Fáy A.) és nem szándékozta“.

4. Ez tehát kétségtelen sérelme a nyelvtannak, szabálytalan-ság, melynek azonban megvan a magyarázata is, mentsége is. Nem egyéb szülte, mint oly sűrűbben előforduló mondatok *analogiája*, melyekben *transitív* módosító ige van együtt *határozott tárggyal*; úgyhogy ennek: „egy példányát megküldeni szándékozzák“ ez a mintája: „egy példányát megküldeni akarják (kívánják)“. Igazabban: az ily erőszakételnek szülő oka a mondatbeli *határozott tárgy*, mely nehezen tűri, hogy se az infinitívuson, se a verbum finitumon ne lássék semmi mutatója: tehát a „szándékozzák“ tárgyas alakja a „példányát“ határozott tárgy kényszerítő nyomása alatt keletkezett, erősebb lévén e nyomás, mint a nyelvtan rideg parancsa.

Ennek a szabálytalan szerkezetnek még előnye is van a szabá-lyos fölött, a mi nemcsak menti, de ajánlhatja is, t. i. általa jobban *egybeforrad a mondat*. Ime e processus fókai:

a) „*Iparkodtunk*, hogy elérjük a többit“. Ez *összetett mondat*, melynek mellékmondata határozói.

b) „*Iparkodtunk* elérni a többit“. Itt ez: „elérni a többit“ még félig mondatnak érzik, akár vesszőt tehetnék elébe. Mondva némi szünetet is tartunk a verbum regens után.

c) „*Iparkodtuk* elérni a többit“. Ez már *egy mondat*. Szoros viszonyba lépett a főige a tárggyal.

d) „*El iparkodtuk* érni a többit“. A mondat még *egységesebb*, azáltal, hogy az igekötős infinitívus közrefogja az állítmányi igét.

5. Megjegyzendő, hogy ez a rendestől, törvényestől eltérő szer-kezet éppen nem új. Előkerül már századok előtti régi írónál, elő az újabb s legújabb irodalomban, járatos a közbeszédben s a nép nyelvében. Pl. „*Ő magokat szándékozzák istenhez téríteniök*“ (Teleki-codex). E helyett: szándékoznak. „*Tévelygésteket szépegetni igyeke-zitek*“ (Balásfi 1616.) E h. igyekeztek. „*Üdvözleni kedves személyed' sietem*“ (Gyöngyösi). E h. sietek. „*Az is a kormos festéket igyekezte visszaönteni*“ (Bod Péter). E h. igyekezett. „*A nehezebb tárgyakat is könnyíteni igyekeztek*“ (Lovász Imre 1835). E h. igyekeztek. „*Mél-*

tóztassa az én munkámat a halhatatlanságra elbélyegezni" (Csokonai). E h. méltóztassék. „Ah mint *vágytalak* én keblemre tűzni" (Tomba). E h. vágytam (téged). A néptől széltére hallani ilyeneket: „Hát azt már nem éri rá bevinni?" „Meg *szándékozzák* őt várni". „Ezt a kis darabot *siessük* még lekaszálni".

Van eset, hogy a szabálytalanság szinte szabálylyá lesz, midőn ezek a 3. sz. határozott tárgyak: *őt, őket, azt, azokat* — lappanganak, s még inkább, midőn az alany egyesszámi első személy (én), a tárgy pedig egyes vagy többes számi 2. személy (téged, titeket), mely nincsen kitéve a mondatban. Ilyenkor a közbeszéd s a nép nyelve majdnem kivétel nélkül a tárgyias ragozást alkalmazza. Pl. „El *szándékozta* vinni magával". „Alig *bátorkodtalak* megszólítani". Ez esetben már a kétértelműség kerülese végett is, ajánlatos a tárgyias ragozás használata, de szinte nehezünkre esik a szabályhoz ragaszkodni. Én bizony mindig így mondom és írom: „Nem *tartozlak* minduntalan figyelmeztetni", „*Sietlek* tudósítani" stb. Kényelmetlenül érezném magamat, ha így kellene mondanom: „nem *tartozom* téged stb." vagy: „*sietek* téged stb." Hogy mily erős ilyenkor a kényszerítő nyomás, legjobban mutatja, hogy a nép nyelvében effélék is előfordulnak: „*elmentelek* keresni", „*téged jöttelek* szabáditani" (Népmese).

6. Grammatikusok is már régebben szavá tették ezt a szabálytalanságot s részint mellette, részint ellene nyilatkoztak. *Gyarmathi* (1794) ezt mondja: „Nevezetes két időszók (= igék) ezek: *igykezem, szándékozom*, mert ezeket széltibe lehet meghatározott vagy meghatározatlan jelentésbe tenni (= tárgyias vagy tárgyatlan ragozásba) ugyanazon egy kitételben; p. o. „Igykeztek (*igykeztek*)", *szándékoztak* (*szándékozták*) beteg anyjokat meggyógyítani". Ennek okát abban látja, hogy ezek az igék, „csak a határtalannal (= infinitívussal) rakatnak egybe, de a vádlóval (= accusatívussal) nem". — *Verseghy* mind a kettőt hibáztatja. Grammatikájában ezt találjuk (1816): „E mondás *ügyekeztek a tolvajt megfogni*, soloecismus (= romlott beszéd), mivel az *ügyekezik* a mutató formát (= tárgyias ragozást) el nem fogadja; e mondás pedig *ügyekeztek a tolvajt megfogni* barbarismus (= idegenszerűség), mivel e név *tolvajt* — az *ügyekezik* igében mutató formát kíván. Ilyenkor tehát a *hoggy* kapcsolathoz kell folyamodni és tisztán magyarul így szólani: *ügyekeztek, hogy a tolvajt megfognátok*". Szerinte csak a *méltóztatik* ige tesz ebben kivételt. Pl. „*Méltóztasson* az úr nekem e *kegyelmet* megtenni"; mert „ezt a tisztességes társalkodásnak nyelvében a szokás már helyesnek vagy legalább tűrhetőnek tette".

Ezt az érdekes kérdést a Nyelvőr is szellőztette, még pedig, ha jól emlékszem, többször is. (Vö. 9:518. és 24:281. l.)

Ezek után könnyű eligazodni a kérdésben. Oly természetes fejlődést látunk itt, melyet az analogia, sőt részben a kényszer szült s melyet azért hogy szabályt sért, kárhoztatni nem lehet. Ily fejlődés, változás tömérdek van a nyelvben, s ha egyszer terjed, vagy hatalmat vesz, hiába rugódozunk ellene. De ne feledjük, hogy az irodalmi nyelv ne tartson lépést az élő nyelvnek mindenféle

változásával, legyen lehetőleg conservatív s őrizze a törvényt. Kivált pedig vessen gátot a *romlásnak*, mely a nyelvnek eredeti sajátosságait pusztítja, lelkét vesztegeti meg. Ily romlás pl. a *kell* ige *idegenes* használata, mely némely vidéken divik:

„Ki fogja azt learatni,
Ha én el *kell* masérozni?“ (Népdal.) E h. *nekem* kell.

De a szóban lévő szerkezet nem ily romlás, csak kifejebb terjesztése a tárgyas ragozásnak, a mi nem bűn a nyelv geniusa ellen. — Tehát N. N. úr bizvást elfogadhatja a Mészárosok és Hentesek Lapjának egy példányát akkor is, ha azt neki nem szándékoznak, hanem szándékozzák megküldeni.

LEHR ALBERT.

A Gyulafehérvári Glosszák szerzője.

A *Magyar Nyelv* első füzetében felsorolt legrégebb magyar nyelvemlékek között a harmadik helyet az 1300—1320 közötti időből származó Gyulafehérvári Glosszák foglalják el. Horváth Cyrill mutatta ki, hogy ezek csak glosszák, nem pedig len versek, mint fölfedezőjük: Varjú Elemér gondolta. Ha tehát le is kell mondanunk arról, hogy az irodalomtörténet e nyelvemlék szerzőjében legelső költőnket tisztelhesse, de talán mint egyik legrégebb nyelvemlékünknek legelső, név szerint ismert szerzője is megérdemli, hogy neve és kiléte mennél pontosabban meg legyen állapítva. Erre vonatkozólag az eredeti kézirat fölfedezője, Varjú Elemér az *Akad. Értesítő* 1899. évf. 19. lapján ezeket írja: „A kézirat készítőjének nevét egy, az utolsó oldal alsó lapszélén levő, már alig olvasható jegyzet tartotta fenn. Ott ugyanis ez áll a XIV. század derekára valló, de a codexetől merőben különböző írással: *Iste liber est fratris Johannis de Vathacha, concessus fratri Petro* . . . Ha már most fölteszszük, a mi nagyon valószínű, hogy ezt a két sort nem *Vataкаи János*, hanem Péter barát írta be a könyvecskebe, úgy frater Johannes nem lehet más, mint a kézirat írója.“

Teljesen elfogadom Varjú okoskodását, de már a „*Vataкаи*“ névbe sehogysen tudok belényugodni, mert egy ilyen Vataka, vagy ha úgy tetszik Vatacza, vagy Vatacsa nevű községre Belső-Afrikában könnyebben találhatnánk rá, semmint Magyarországon. A kéziratnak azon idézett latin bejegyzését az *Akad. Értesítő* (24. l.) facsimilében is közli, de mivel ez az eredetiben is már alig olvasható, a facsimilében annyira el van mosódva, hogy a szóbanforgó kérdésben alig vehetjük valami hasznát. De a ki sokat foglalkozott hazai okleveleinkkel, jól tudja, hogy a tulajdonnevek olvasásában a palaeographiai ismeret egymagában véve bizony édes-keveset ér. Annyi sok az egymáshoz hasonló betű, hogy kétség esetén kénytelenek vagyunk különféle segédeszközöket fölhasználni, mert különben minduntalan tévedésbe esünk. Innen van, hogy idegen ajkú ember, bármekkora palaeographus legyen is, hazai okleveleinket soha-

sem lesz képes hibátlanul olvasni. Régi oklevélkiadóink sem azért követtek el annyi hibát, mintha nem tudtak volna okleveleket olvasni, hanem mert történelmi, jog- és művelődéstörténeti, család- és helytörténeti stb. tudásuk rettenetesen fogyatékos volt. Azért ültek föl minden rossz másolatnak, azért olvastak össze annyi badarságot az eredeti oklevelekből.

A szóbanforgó kérdés is tehát nem annyira palaeographiai, mint inkább topographiai kérdés. A palaeographia ilyenkor csak arra jó, hogy a találgatásokat bizonyos határok közé tudja szorítani. Például a jelen esetben is, Vataka, avagy inkább az eredeti kézirat írásmódját követve: *Vathacha*, *Vachacha* vagy *Vathatha* olvasások között kell válogatnunk. De ime! az utolsó olvasás vég-szótagjaiban mintha már magyarosabb s ismertebb hangok csendülnének meg! *Tata* neve hangzik ki ebből az olvasásból. Bármily önkényes ötletnek lássék is, e névnel meg kell állapodnunk, mert Varjú Elemér kimutatta, hogy nyelvemlékünk valamely dunántúli ferenczrendi zárdában készülhetett. S ha most már középkori földrajzunk mesteréhez: Csánki Dezsőhöz fordulunk és az ő történelmi földrajzának III. (1897-ben, tehát a nyelvemlék fölfedezése előtt megjelent) kötetében rányitunk a 491. s köv. lapra, a hol Tatáról szó van, mindenekelőtt az ötlik szemünkbe, hogy a ferenczrendieknek Tatán is volt kolostoruk. Megtudjuk továbbá azt is, hogy *Tata* a középkorban két különálló: *Ó-Tata* és *Új-Tata* nevű községből állott. Ez az utóbbi adat igen fontos, melyet a *Vathatha* névhez viszonyítva, egyszeriben legyőzhetetlen kétségünk támad az első betűre nézve. Hiszen az e korbeli *v* betűről tudjuk, hogy azzal legtöbbször *u* hangot akartak jelölni, míg az igazi *v* hang jelölésére inkább a *w* betű szolgált. De hogyha ez az első betű csakugyan *u* hangot jelent, akkor már semmi kétségünk sem lehet többé, hogy Varjú a különben is „alig olvasható“ bejegyzésben a második betűt hibásan olvasta *a* betűnek, *i* betű vagy még helyesebben *y* betű helyett. A szóbanforgó helynév tehát szerintem helyesen *Vythatha*-nak irandó, és *Újtató*-nak olvasandó. Ennek az olvasásnak sem az eredeti kézirat, sem a fac-simile, sem a középkori topographia ellent nem mondanak, ellenben a *Vataka* olvasást többé semmi sem igazolja.

Új-Tata természetesen később keletkezett, mint *Ó-Tata*. Csánki legrégebb adata csak 1413-ból való ugyan, de ebből egyáltalán nem következik, mintha *Új-Tata* már a XIV. században, nyelvemlékünk korában nem létezett volna, mert hiszen soha Magyarországon egyszerre annyi új község nem keletkezett, mint éppen a XIII. század végén s a XIV. század elején. Hogy pedig csakugyan telepítés útján keletkezett, bizonyítja az is, hogy lakosai tótok voltak, ellentétben az ősi magyar lakosságú *Ó-Tatával* vagy *Magyar-Tatával*, miért is *Új-Tatát* később *Tót-Tatának* vagy *Tótvárosnak* is hívták, a miből azután a *Tatával* összeépült mai *Tóváros* község neve származott, mely teljesen azonos a középkori *Új-Tatával*.

A Gyulafehérvári Glosszák szerzője tehát nem *Vata*kai, hanem helyesen *Újtatai János* ferenczrendi barát, ki alkalmasint szülőhelyétől vette föl e nevet és nyelvemlékünket, minden valószerűség sze-

rint, az ótatai ferenczrendi kolostorban írta. Csánki ugyan e kolostorra csak 1491-ből talált adatot, de alig lehet kétség arra nézve, hogy az ott már régtől fogva megvolt. Hiszen Tatán a hitélet a legrégebb korba nyúlik vissza, már Szent István király korában előkelő benzés apátság volt itt, melynek hire a többi szerzetesrendeket is okvetetlenül már korán maga után vonzotta.

TAGÁNYI KÁROLY.

NÉV- ÉS SZÓMAGYARÁZATOK.

Vászoly nem Basilius. Abban igaza van Melichnek, hogy Vazul hibás olvasat, Vászoly helyett, de abban már nincs igaza, hogy Szikszai Fabricius Basilius-t „mai nyelvünkön Szikszai Fabricius (Kovács) Vászoly-nak kellene neveznünk“ (MNy. 1905. 66. l.). Vászolynak Basilius-hoz semmi köze.*

Hibás Melichnek mindjárt e kezdő tétele: „Régi krónikáinkban ezt a nevet Wazul-nak, Wazil-nak és Wacil-nak találjuk írva“.

Bocsánat, de a Vászoly nevet sohasem találjuk Wazil-nak írva!

Én végignéztem a bécsi, budai, dubniczi, zágrábi, pozsonyi stb. krónikákat, de azokban mindenütt Wazul áll (Hist. Hungaricae Fontes Domestici. II. k. 77. 138, 144., III. k. 42. 48. 225. 251. 253. 267., IV. k. 30). Végignéztem a zalamegyei Vászoly helység nevének változatait (Csánki: Magyarország tört. földrajza III. 122.), de Vazil-t azok közt sem találtam. Csupán a Mügelin-krónika egyik másolata ír egyszer Wanczul-t, máskor Wanczil-t, de csak nem tanulunk a némettől magyar nevet?! Hisz akkor Rákóczy helyett Ragoczki-t kellene mondanunk, mert számos német így írja!

Igaz, hogy a Névtelennél előfordul a Wacil név (Hist. Hung. Font. D. II. 39. 50.), de e Wacil és Szent István unokatestvére Vászoly nem egy személy. Wacil kapujának hívja középkori szokás szerint a Névtelen a Balkán-hegységnek Filippopol felé vezető hágóját, de kapu nevéét épp úgy nem szabad egynek venni a magyar herczeg nevével, mint a hogy nevetséges volna a thesszáliai Domokos falu nevéből származtatni a nálunk használt Domokos vezetéknevet.

Történeti és hangtörvényi okok egyaránt tiltják, hogy Wacil és Wazul közt egyezést keressünk.

* A Basiliust és Blasiust a XVI. és XVII. században nálunk gyakran összetévesztik; még PPB. is egy kalap alá fogja őket. Sok református theologus, kit idehaza Balázsnak neveznek, a külföldi akadémiákra Basiliusnak jegyzi be magát. Bod Péter a M. Athenásban (1766), Kazinczy a Tudományos Gyűjteményben (1818: V.), Szilágyi István a M. Academiai Értesítőben (1847. 323. l.) *Balázs*-nak nevezi Szikszai Fabriciust, Szabó Károly ellenben *Vazul*-nak (RMK.), Toldi pedig kétkulacsosan Balázsnak is és zárjelben Wazul-nak is (Irod. tört. 1868: 52. l.). De minthogy Vazul, mint keresztnevű Basilius helyett, eddigi tudomásunk szerint, Sándor István névfejtő próbálkozásai közt fordul elő legelőször, bizonyosnak vehetjük, hogy Sz. F.-nak nem Vazul, hanem Balázs volt a neve. Sz. K.

Szent István unokatestvére, Vászoly (Wazul), legalább is 1000-ben született, mert 1003-ban már az öcsce is él. 1000-ben azonban hazánk Görögországgal nem állott közvetlen összeköttetésben, mert közbül volt az akkor még hatalmas, terjedelmes bolgár birodalom. Basileus, a bolgárülő, csak 1002-ben kezdte a bolgár háborút, csak 1018-ban lett hazánknak szomszédja, nem volt tehát semmi ok arra, hogy 1000-ben született magyar vezérfiút az ő tiszteletére nevezzenek el.

Sőt éppen most mutatja ki Melich izról-izre, pontról-pontra, hogy a magyarok Szent István korában még a bolgárokkal sem érintkeztek oly szorosán, hogy tőlük személyneveket kölcsönözhettek volna, hanem a keresztneveket is vagy a szlovénektől, vagy a latin papoktól vették át. Amde akár a szlovénektől, akár a latin papoktól halották a régi magyarok Szent Basilius nevét, az első hangzót semmi esetre sem ejtették *v*-nek (Vaszil-nak), hanem csakis *b*-nek (Basilis-nak), hiszen a régi magyarok, a szlovén közvetítés miatt, ellenkezőleg a latin *v*-t változtatták át *b*-re, mint pl. Valentinus-ból lett Bálint, a Vincentius-ból lett Benczencz! Mennyivel inkább *b*-nek hangzott volna a görög β. Ezenkívül biztos adatunk is van, hogy a régi magyarok már az Árpád-korban Basilis-nak mondták e nevet. Egy Igmánd-nembeli, XIII. század elején élő férfiút egy 1232-ik eredeti levél Basileus-nak ír, pedig e levél szerzője ugyanott ír Medwed-et, Waradiensis-t is, tehát bizonyosan kitudta volna írni a Wasileus-t is, ha úgy ejtik ki. (Wenzel. Árp. Okm. VI, 504. l.)

Még inkább lehetetlenné teszi a Basilius = Vászoly-féle vélemény elfogadását a Vászoly névben levő *á* hang.

A Basileus szóban, mint a latin és szláv kölcsönvételek bizonyítják, a második hang *a*. A magyar ki tudta mondani az *a* hangot, ki tudta a Basileus szóban levőt is, a mint ezt a Basileus szóval összefüggésben levő, de hozzánk latin közvetítéssel jött bazsilikus, bazsilikom szavaink kétségtelenné teszik.

Honnan van tehát a Vászoly név *á* hangja? Onnan, hogy e névnek semmi köze a Basileus szóhoz, hanem valami ősmagyar szó, épp úgy, mint a *karoly* vagy *túroly*.

A Vaszil nevet a magyarok csak a XIV. században, az akkor sűrűbben betelepülő oláhok (románok) és ruthénok révén ismerték meg, de Tiszántúl ma is Vaszil-nak és Vaszali-nak ejtik ki, nem pedig Vászoly-nak.

DR. KARÁCSONYI JÁNOS.

Bús és családja. A MNy. első számában Tolnai Vilmos szemelvényeket közül a múlt század első felének költőiből arra nézve, hogy a *bús* és származékai mennyiféle indulatot fejeztek ki. Ezek szerint *bús* = haragos, boszús, fölgerjedt, dühös, dühödt, bős, ádáz, viharos, háborgó; iszonyatos, borzalmas; komor, gyászos, sötét; vészes, vészhozó, vészjósó, halálos; elszánt, harcra kész, hősies, marcsona; nehéz, súlyos, nyomasztó; csüggedt, remegő, megrémült. Továbbá *búsít* = ingerel, boszont, molesztál.

Azonban mindezek közt nincs meg, sőt a NySz.-ből is kimaradt a szónak nem indulatot kifejező, hanem tárgyiasabb jelentése.

Én ugyanis, csak úgy hamarjában, ezt a három helyet jegyeztem ki Pápai-Páriz *Pax corporis*-ának 1774. kiadásából: „Vagyon ez a' vérnek nagy bőségétől, melly akkor, mint a' *bisúltt* bor a' hordóból, kiúti magát az érből“ 76. l. — „Valami a' vért vagy hevesen fel-forrasztván, vagy hideggel igen megszorítván *meg-búsitya*“ 118. l. — „Ben szorúlván, és *meg-busulván* a' vér“ 125. l.

Itt tehát a *meg-búsulás* értelme a m. megromlás, felforrás, erjedés, vagy a hogy ugyancsak a Pax corp. 228. lapján meg van írva: *meg-veszett* vér.

CSAPODI ISTVÁN.

Isten után. Arany „Szibinyáni Jank“ cz. balladájában ez fordul elő:

»Ott idővel, karral s fővel
Isten után vitte sokra«.

Greguss ezt a helyet így magyarázta: „*Isten után*: magyaros szólás, azon gondolat kifejezésére, hogy *először* is mindent az Istennek köszönhetünk, és csak az ő kegye *után* tulajdoníthatunk valamit saját érdemünknek.“ Ez a magyarázat nem áll meg, erőltetett. „*Isten után*“ igaz, hogy magyaros szólás, de egyszerűen ezt teszi: „Isten által, Isten kegyelméből, Isten jóvoltából, segítségével“. Így használja a székely dal (Kriza: Vadrózsák. 38. l.):

„*Isten után* van neköm
Két kis fiú gyermeköm,
Fölnevelem őket hát,
Ha az Isten módot ad“.

Így használja Czuczor is „Kósza Pista“ cz. versében:

„Nem gondol ő a világgal,
Járjon, a mint járhat,
Ó miatta *Isten után*
Bár örökké állhat“.

LEHR ALBERT.

ADATOK NYELVÜNK ÚJABB FEJLŐDÉSÉHEZ.

*Helmezy mint nyelvújító.** Helmezy fáradhatatlan volt az új életviszonyokat, az új közéleti fogalmakat kifejező szók és szólások alkotásában és forgalomba hozatalában. Nem tűrte a henye idegen szavakat, a lapos és színtelen kifejezéseket. Ilyenekért magántársaságokban is megszólította az embereket és Wesselényi gyakran emlegette egy-egy kétes kifejezés hallatára: mit szólna erre Helmezy? A két lap (Jelenkor és Társalkodó) minden száma tele volt neologizmussal, új szavakkal és fordulatokkal s ezek közt nemcsak rosszakkal, hanem igen sok jóval is. Kazinczy a szépirodalmi nyelvet neologizálta, Helmezy kiterjesztette az újítást az újságírás nyelvére, a közélet nyelvére s egyáltalán a mindennapi élet nyelvére is. Lapja, a Jelen-

* Kivonat Négyesy Lászlónak a Kisfaludy-Társaság ez idei lakomáján (febr. 12-én) Helmezy Mihály emlékére mondott felköszöntőjéből.

kor, nem mint politikai organum, hanem mint nyelvújítási organum tett maradandó hatást.

Helmeccy nem volt egészen az az önkényes újító, a minék föltüntetni szeretik. Több volt Barczafalvinál. Még azt a souverain önkényt sem fogadja el az izlés czimén törvényül, melyet Kazinczy hangoztatott s magának követelt, annál kevésbbé az aesthetikai érzékel sem menthető merő szókészítést. Ő bizonyos rendszert tartott szem előtt. Az irodalmi nyelv gazdagítására nagy mértékben föl akarta tárni a népnyelv kincseit, föl kutatni és fölhasználni az elavult szavakat, a szóképzés rendes módjait, főként az analogiát, valamint az összetételt. Programmjában ott szerepel a gyökerek elvonása is, de e tekintetben is népnyelvi analogiákra hivatkozott. Bizonynyal erőszakos újító volt s erőszakos úton is terjesztette újításait. Stíl-érzéke is kevesebb volt, mint Kazinczynak, közelebb állt neologizmusokkal megrakott előadása a Döbrentei feszes nyelvéhez. De sok hibás szó mellett sok jót is köszöniünk neki. Egyébként pedig nemcsak szavakat újított, hanem mindennemű stilisztikai fordulatot is. S ezek nagyrésze átment a mi írásunk és beszédünk módjába.

Szavai közül pedig egy egész sereg él mindnyájunk ajkán, jó és rossz vegyesen; de ma már mind jó, mert nem botránkoztatja többé nyelvérzékünket. Csak egynéhányat idézek közülök. Az ő szavai például: *lényeg, becsvágy, cselszövény, czélzat, daczára, díszlet, készlet, érv, párbeszéd, izom, szenvedély, kényelem, bitorol, buzgalom, értelmiség, fogadalom, gyár, helyiség, járadék, kötelezvény, nyugtatvány, szabadalom, belügyminister, biztosít, biztosíték, egyenérték, egyjenköz, ellenjegyez, érdemrend, esküdtszék, hangverseny, hasonmás, vázlat, csendőr, czukrász, honleány, igény, illatszert, kedvezmény, kisajátít, korszak, bankjeggy, sorsjeggy, általamy, czélszerü, korszerü, népszerű, közvélemény, laktanya, léghajó, léghuzam, leirat, műkedvelő, műterem, állatsereglet, botbüntetés, csatatér, néplap, röpke, semleges, szelvény, tárcza, zene.*

Ezek a szók megannyi erő pénz a mi nyelvünkben, értéke-
sebbek annál a hírheft bonmotnál: Helmeccy — ki a szókat
elmetszi. Neve nincs rájuk vésve, de rajtuk van az ő szellemé-
nek bélyege. Ezek az ő nyelvművelő, nyelvtisztító, gazdagító buz-
galmának ma is élő és még sokaig élő emlékei. E szavak kiállták
a természetes kiválasztás próbáját, túléltek az orthologia helyreigazító
munkáját s annyira bevették magukat nyelvünkbe, hogy egy joregésük
talán csak a magyar nyelv elenyésztével enyészhetnék el. — —

* * *

Átmérő: A NyUSz. három alakot idéz s az *átmérőt* 1835-ből
idézi. 1842-ben is találunk még *általmérőt*. „A' lovak' ugrását tehát
akkorának mondja, mekkora az egész föld *általmérüje*“ (Kisf. Társ.
Évk. III.261.). *Általmérü:* vö. *vésü.* Uo. 105.*

Bizottság: A NyUSz. ezt mondja a többi között: „Sokaig,
még 1834-ben is, a commissiot *biztosságnak* is nevezték“. A követ-

* A következő adatok is mind a Kisfaludy-Társaság Évlapjainak 1842-ben
megjelent III. kötetéből vannak véve. T. I.

kező adat 1842-ből való: A' társaság állitana ki kebeléből egy *biztosságot* legyen neve: Biráló *biztosság*. (21.) Tisztelt *Biztosság*. 20. l.

Elbeszélő költészet. Úgy látszik, hogy ez az elnevezés Hunfalvynál fordul elő először. Ugyanis Aristoteles Poetikájának fordításában ezeket mondja Hunfalvy: „Azt hiszem, epopoeat legjobb *elbeszélő költészetnek* fordítani“ (150).

Epizód: „Episodos (*közbülső cselekvény*) azon rész, mely a' karnak egész éneke között van“ (169). „A' mesék és cselekvények' legrosszabbjai a' *beszöktetések* (episodi tények).“ Hunfalvynál (166. l.).

Értekezés: dissertatio. Molnár A.-nél (1644): beszéddel való tusakodás. 1842-ben még sokszor előfordul az *értekeződé*s. „Az ekép szönyegre került tárgyról élő szóval folytatandó tudományos *értekeződé*s“ (17).

Helyettes. Bár ez a szó már Barczafalvinál is megvan, az ennek megfelelő *helytartó* még sokkal később is előfordul: *helytartó* elnök: helyettes elnök (26).

*Hogyan*ság: „A' szöveg oly homályos, hogy belőle ki nem vehetni az ismerés *hogyan*ságát.“ Hunfalvynál (178).

Képszó. Értelmét pontosan meghatározni bajos. „'S mely szerencsésen választott *képszó* ez a' tanya, a' völgyek' és hegyek' szomszédságában“ (111). A szöveg további részéből az tűnik ki, hogy *képszó* a. m. képes értelemben használt szó.

Költész: „Abban, mit Longintól birunk, úgy látszik mindenütt oly elme mutatkozik, mely rendeltetése szerint inkább *költész*, vagy szónok, mint más *költészek* és szónokok' bírálója tartozott volna lenni.“ Kis János: Long. a Fenségesről (234). Ugyanez még a 111. l. is.

Lét. Többször előfordul e helyett a *Van*. „Igen is, a' pályázó az általános *Vannal*, helyesben *Léttel* kezdi . . .“ (63).

Meghatározás. PP.-nál már így van fordítva a definitio szó (1708). Molnár A.-nél (1604) igeikötő nélkül: magyarázás, határozás. „Tüntessük elő az adott *határozványokat* (definitio)“ 59. l. (titkár jelentése). Más helyen: *értelemhatározat* (53).

Monnó. A régi nyelvből ismeretes ez a szavunk; jelentése: „mind a kettő“. Már régen elavult, de Hunfalvy megkísérelte a föltámasztását. E szóra vonatkozólag elég a sok közül csupán egy adatot fölhozni: „mert monnon jókat utánoznak“ (154). Hunfalvy a jegyzetben ezeket mondja: „Nem szabad-e, midőn a' jöendőbe nyúlunk, a' multból is szedni 's avval is gazdagabbá tenni a' jelent? *Monnon*, ketten hasonlatosságára rövid végtaggal“. Uo.

Nyakperecz? „Csak illy megismerés történhetik költött jelek és *nyakpereczek* nélkül.“ Hunfalvy, 178.

Öntudat: A NyUSz. idéz néhány adatot; kiegészíthetjük még ezzel: *öntudalom*. (11. l. Vö. Széch. Munk. II. sorozat 1. köt. 373. l.)

Pompakötés. „El lön még ezek' alkalmával határozva, . . . hogy a' társaság' jutalmi versenyén dicséretet nyerendő írónak *pompakötésben* átadásanak“ (31). Vö. MNy. I: 41. pompa-órálló.

Rítmus. Hunfalvy Pál megkísérelte e szónak a lefordítását. „Rhythmust *folymér* szóval bátorokdtam kifejezni . . . mivel általa eredeti jelentését is akartam érzetni“ (203).

Sajtó alá rendez: „Igaz az is, hogy e' kézirat' sajtó alá igazítását sem szerzőtől magától, sem mástól a' szerző' részvétele nélkül, várni nem lehet“ (67).

Színi fortély: machinatio. „Tehát a' mesékből folyjon annak feloldása 's ne *színi fortélyból* (Deus ex machina). Hunfalvy (175. l.).

Színvonal. A NyUSz. szerint először 1851-ben Ballaginál fordul elő; azelőtt *tetővonal*t használtak e fogalom jelölésére. „Abban olly philosophiai egészt adott, melly tudományágunk *tetővonalán* áll“ (67).

Tömegszó (a mai „gyűjtőnév“ helyett). Kis János: Longinus a fenségesről (300). Például ezt hozza fel: „Mikor Phrynichus Miletus' bevételét elbeszélte, az egész *nézőség* sirt.“ Uo. TELEKY ISTVÁN.

ROVÁS.

Természettudományi irodalmunk magyartalansága. Borongó kedvvel tapasztalom, hogy természettudósaink irodalmi termékeiben mily vígan burjánoznak a magyartalanságok, s nem állhatom meg, hogy ezt szóvá ne tegyem.

Nem nyelvész létemre vakmerőségnek tartanám, ha a nyelvtudomány alapos ismerete nélkül bele mernék nyúlni helyesírásunk darazsfészkebe, vagy a jelentéstan rejtelméibe, azonban a magyaros szókötés és szórend — szerény véleményem szerint — oly tér, mely a laikus munkájának is hasznát veheti s minthogy e folyóirat szerkesztője az első szám bevezető soraiban ekként szólott: „Fölébresztve a magyar közönség érdeklődését s fölhasználva a romlatlan nyelv-érzékben rejlő erőt, új segédcapatokat is akarunk toborzani közös munkánkra“, talán nem veszi az olvasó zokon, ha ide jegyzek egy és más nyelvi selejtséget, melyet közkezen forgó folyóirataink legutóbbi számaiból csak úgy futtában böngésztem össze.

Ezúttal csupán a kirívóan hibás *s z ó r e n d r e* fogok példákat bemutatni, a tölem helytelennek tartott szólamok mellé oda jegyezvén azt a szórendet, a melyet a magam nyelvérzéke helyesnek sugall.

Véleményem szerint éppen ez az a tér, a melyen a romlatlan nyelvérzékű laikus is szolgálatot tehet a nyelvtudománynak, mert a szórend s a szókötés magyarossága vagy az anyatejjel megy át az emberbe, vagy sehogy. Ezt idegen ajkúnak megtanulni, tökéletesen elsajátítani merőben lehetetlen; itt hiábavaló minden szabály, meddő minden igyekezet, mert ennek az érzéke vagy a vérében van az embernek, vagy sohasem is lesz. Példa erre sok tudós, idegenajkú szüléktől származott s részben nyelvészkedő barátom! Írnak ők okosan is, szépen is, de sohasem tudják gondolataikat magyaros zamattal kifejezni, és ha valamin, úgy a szórenden és szókötésen matematikai határozottsággal kiüt az idegen vér.

Ám lássuk a szemelvényeket.

„A páros nézés ténye nem egyszerűen ítélnélhető meg“ (*Orvosi Hetilap* Tud. Közleményei, XLVIII. évf., 1904, Szemészet, 1. sz., 1. lap); e helyett: a páros látás tényének megítélése korántsem oly egyszerű. — „Sokszor mindegyik szemmel külön elegendő tud látni a kérdéses egyén és mégis közös nézése nincsen“ (u. o.); e helyett: a kérdéses egyén egy-egy szemével ugyan elég jól láthat s közös látása még sincs. — „Az alanyiság jelleme a kérdéshez szükségszerűen kötődik“ (u. o.); e helyett: a kérdéshez szükségszerűen oda fűződik az alanyiság jelleme. — „Végre a szembogarat vizsgálja, hogy mindegyik fényre kellően visszahat-e“ (u. o.); e helyett: végül a szembogarat vizsgálja meg, vajjon a fényre mindegyik kellően hat-e vissza (t. i. kellően reagál, kellőképen felel-e). — „De a látómező azért elromolva lehet“ (u. o.); e helyett: De a látómező azért meg lehet romolva.

„Harmincz fej képezte vizsgálataim tárgyát a homlokcsont üregeit illetőleg“ (*Math. és Természettud. Értesítő*, XXII. köt., 1. füz., 1904, 1. l.); e helyett:

A homlokcsont üregei tekintetében harmincz fejet vizsgáltam meg. — „Ezen vizsgálatok eredményei nagyon érdekesek és tanulságosak gyakorlati szempontból“ (u. o.); e helyett: Eme vizsgálatok eredményei gyakorlati szempontból nagyon érdekesek és tanulságosak. — „Egy kóralak képezi észleleteink alapján a fejtegetés tárgyát, mely . . . néven lett ismertetve“ (u. o., 4. füz., 1904, 341. l.); e helyett: Észleleteink alapján egy oly kóralakat fogunk fejtegetni, mely . . . néven ismeretes, vagy: melyet . . . néven ismertettek.

„Kerek hetven évvel ezelőtt, mikor a természettudósok akkori fiatal gardája már kezdte vitatni a származástani kérdéseket, . . .“ (*Természettud. Közlöny*, 1905, januáriusi füz., 38. l.); e helyett: . . . már vitatni kezdte a származástani kérdéseket. — „Nem is mult el két évtized és már tarthatatlanná vált . . .“ (u. o.); e helyett: Még két évtized sem mult el és már . . . — „Afrika szolgáltatta az agarat, a gyöngyütüket, onnan is kaptuk a szamarat“ (u. o.); e helyett: . . . a szamarat is onnan kaptuk. — „Nem sokkal újabb keletii az első vadászkutya maradványa is“ (u. o., 44. l.); e helyett: Az első vadászkutya maradványa sem sokkal újabb keletii. — „A Ptolemaidák korában került valószínűleg a vizsla Déleuropába“ (u. o., 45. l.); e helyett: A vizsla valószínűleg a Ptolemeidák korában került Dél-Europába. — „ . . . és J. J. Tschudi középamerikai utazó, sirokbán fölfedezett kutyamumiákat, melyek . . .“ (u. o., 47. l.); e helyett: . . . sirokbán fedezett föl kutyamumiákat . . . — „ . . . melytől talán a tovább fejlődés eshetőségeiben sem fog többé megválni soha“ (u. o., 47. l.); e helyett: . . . melytől talán a továbbfejlődés eshetőségeiben sem fog többé soha megválni.

„Nem hirtelen gyorsasággal fejlesztette ki a természet ezeket sem, hanem . . .“ (*Természet*, VIII. évf., IX. sz., 97. l.); e helyett: A természet ezeket sem fejlesztette ki hirtelen . . . — „A lehetőség és szükségesség szabályozza és válogatja tehát mindebben lassankint az elváltozókat“ (u. o.); e helyett: Mindebben tehát a lehetőség és szükségesség lassankint szabályozza és válogatja az elváltozókat. — „Többnyire ugráló, szökdelő állatok voltak esontvázuknak egyébként való szerkezetéből kimagyarázhatóan“ (u. o.); e helyett: Ezek tehát, miként esontvázuk egyéb szerkezetéből kiderül, többnyire ugráló, szökdelő állatok voltak. — „ . . . az ősi repülő csúszómászók kihaltak már régen az élők sorából . . .“ (u. o., 98. l.); e helyett: az ősi csúszómászók már régen kihaltak . . . — „A gerinces állatok lebegő, vitorlázó, repülő szerveinek különböző mintáit látjuk tehát mindezekben, . . .“ (u. o.); e helyett: Mindezekben tehát a gerinces állatok lebegő, vitorlázó, repülő szerveinek különböző mintáit látjuk. — „Pedig kétségtelenül a madárszárny sem volt mindjárt tökéletes; mert, ugyan most már kellően kialakult repülő feladatához képest, mégis mindenféle fokozatát mutatja a tökéletességnek a különböző fajok szerint még manapság is“ (u. o.); e helyett: Pedig a madárszárny sem volt mindjárt tökéletes, mert ámbár most már repülő feladatának megfelelő alkatú, a fajok szerint még mai nap is a tökéletesség különböző fokán áll.

„Beható vizsgálat alá veszi ebből a szempontból Metschnikoff az emésztő és szaporító szervet“ (*Uránia*, VI. évf. 1. sz., 1905, 19. l.); e helyett: Metschnikoff ebből a szempontból beható vizsgálat alá veszi az emésztő és szaporító szervet. — „A fájdalom szervezethelyi működése is különben szerinte rosszul van berendezve“ (u. o.); e helyett: Szerinte különben a fájdalom szervezethelyi működése is rosszul van berendezve. — „ . . . a tüdővész, vagy . . . a sokáig tartó vesegyulladás, egyáltalán nem keltenek fel hosszú időn belül fájdalomérzetet“ (u. o.); e helyett: . . . a tüdővész, vagy . . . a sokáig tartó vesegyulladás hosszú időn belül (jó sokáig) egyáltalán nem kelt fel fájdalomérzetet. — „ . . . azt is át fogjuk látni, hogy nemcsak hogy segíthet e bajokon a vallás és philosophia, hanem . . .“ (u. o.); e helyett: azt is be fogjuk látni, hogy a vallás és philosophia nemcsak hogy segíthet e bajokon, hanem . . . — „Mély bepillantást nyújt ezzel Metschnikoff modern művelődésünk világába, mely szinte tragikus nyomással nehezedik az egyénre ez alakban“ (u. o., 22. l.); e helyett: Ezzel Metschnikoff mély bepillantást nyújt modern művelődésünk világába, mely ebben az alakban szinte tragikus nyomással nehezedik az egyénre. — „E lázas kor már rá időt sem ad“ (u. o.); e helyett: Ez a lázas kor már időt sem ad rá; magyarosabban: ebben a lázas korban már arra sem érnék rá.

De talán elég is lesz a mutatónyokból A példák számát ugyan könnyű szerrel megsokszorozhatnám; mert vajmi gyakran bukkanunk oly szerkezetekre,

a melyekben a magyar szavak egyszerűen egymás mellé vannak rakva, a nélkül, hogy a gondolat értelme és nyelvünk szelleme szerint összeillenének. Megesik, hogy az illető mondatot csak úgy tudjuk megérteni, ha előbb németre fordítjuk, a mi kétségekivül annak a jele, hogy tudósaink és szakértőink főleg német művekből merítenek, s a mi ennél sokkal nagyobb baj: hogy — tisztelet a kivételeknek — még mai nap is németül gondolkodnak.

MÉHELY LAJOS.

TÁJSZÓK GYŰJTEMÉNYE.

— A Nagy Szótár adataiból.* —

A: igen (feleletül); pl. „otthon van apád? — a”, Kajdacs, Tolna m., TL. [A MTsz. csupán Csallóközből ismeri. Nyilván nem egyéb, mint a véghangja vesztett *az* mutató névmás.]

Aczat: *cirsium arvense*, Csongrád m., Hantháza puszta, Agyó, LB.; a búza között termő tüskés növény, melyet még gyenge korában ki kell vágni, Torontál megye magyar községeiben: Torda, Szaján, Magyar-Czernya stb., LA. [Vö. *aszat* MTsz., *aszott* Pallas-Lex.]

Aczatol: a. m. az aczatot kivágni, Torontál m. magyar községeiben: Torda, Szaján, Magyar-Czernya stb., LA. [Vö. *aszatol* MTsz., *aczatolás* Pallas-Lex.; *aszottol*, *aszottoló*, jegyzékünkben utóbb.]

Aczint: jáczint; pl. „mennyi szép kék aczint van a küs kertedben”, Udvarhely m., Erdővidék, SD.

Ágázódik: vmely munkának jó móddal neki fog, neki fekszik, neki dül; pl. „Zsuzsi nén [a. m. néni, l. MTsz.] is ugyan neki ágázódott annak a guzsaly esőpünek”, Erdővidék, Udvarhely m., SD.

Aggság: Orosházi tájszólásban lakodalmat jelent, mert ez a gazdának sok gondot okoz, SzJ.

Agrat: ver, megabrakol, Erdővidék, Udvarhely m., SD.

Agyvéghkarika: a kerékagy külső felén levő karika, Csongrád m., Hantháza puszta, LB.

Ajtókerülő: tolvajnak mondják Kecskeméten, PB.

Ájvékol: jajgat, siránkozik (gyermekről); pl. „ne ájvékolj!” Borsod m., SNI. [A ném. *ei*, *weh* indulatszók továbbképzése, valamint az általánosabban ismert *öhéogat* is az *oh*, *weh*-ből való.]

Ákuj: nagy varrótű, czigánytű, Lőrinczfalva, Maros-Torda m., SD. [Nem egyéb, mint az oláh *ac* tű, t. i. határozott névelőjével együtt ejtve: *acul*. Külön jelentése, czigánytű, is utal már oláh (oláh-czigány) eredetére.]

Alágyujtó: lepedő, Heves m., SNI.

Áltány: erkély, Erdélyben sokfelé használatos, KGy. [Vö. MTsz. 1. jel., a hol csak Nagybányáról és Zilahról van följegyezve. Szász eredetű szó.]

Ángáriára: vontatva, késlekedve, idő-rátelve, pl. „olyan ángáriára szörpöli a levelet! félesztendő telik belé, míg ecce-keecze [egyszer-kétszer] kalányol”, Böröd, Udvarhely m., SD. [Vö. *ángária*: fizetési részlet nagyobb időközről, pl. negyedévről MTsz. Az udvarhelymegyei kifejezőmód ezen eredeti jelentésnek gúnyos átvitele.]

Angyorodik, **megángyorodik**, **nekiángyorodik**: mondják pl. leányra, a ki minden áron férjhez akar menni, vagy általában arra, a ki minden áron meg akar vmit tenni, erősen a fejébe vesz vmit, Nagysáp, Esztergom m., BI. [Vö. multkori adatunkkal, fönt 93. l. E följegyzés tanulságos példája annak, hogy a puszta értelmezés a nép ajkáról vett mondatok idézése nélkül mennyire

* A gyűjtők nevének rövidítéseit l. az előbbi fizethen, 91. l. Mostani közleményünkben azokon kívül még a következők fordulnak elő: *BI.* = Borsos István; *EB.* = Ebeczky Béla; *JS.* = Jenő Sándor; *KGy.* = Kovács Gyula; *KI.* = Köhlő Ignác; *LA.* = Losonezi Antal; *LB.* = Lányi Béla; *PB.* = Pusztai Béla; *SzJ.* = Szalay József; *SzK.* = Szilárdfy Károly.

hasznavehetetlen dolog. Kérjük a beküldőt, hogy a szó használatát eredeti mondatokkal világosítsa meg.]

Ánti: káromkodásban: „ejnye az Ántiját!” Borsod m., SNI. [Az *Ánti-krisztus* rövidítése; az *Antikrisztus*-t (Krisztus ellenét) pedig Krisztus nevének megkiméltése végett veszi ajkára a káromkodó.]

Anyafű: széna, első kaszálás, Kajdacs, Tolna m., TL. [A MTsz.-ban székfüvet jelent.]

Anyakereszt: a rendes nagyságú gabonakereszt, mely 22 kévéből áll; ettől különbözik a *kaparéék*, mely az összekapart gabonából áll, Hantháza pusztá, Csongrád m., LB.

Anyaszőr: az emberi testen, kézen, lábon stb. levő gyöngye szőrszálak, melyek már a gyermek testen is látszanak, Szilágy m., Zilah, LG.

Anyi, *anyika*: az anya szó becéző alakjai, Kalocsa, Pest m., BJ. [Vö. *anyika* MTsz.]

Anyog: báméskodik, ányolog, Háromszék, HÖ. [Vö. *ányolog* MTsz.]

Anyukám: az anya becéző megszólítása, Győrtelek, Szatmár m., BB.

Apáczacsók: apáczafánk, Szilágy m., Zilah, LG. [Vö. *apáczafánk* CzF.]

Apacsina: tutajkormányzó; a rúdjának *apacsina-nyél* és *apacsina-rúd* a neve, Csík m., KI. [Vö. a MTsz.-ban *apacsin* alatt, egy adatban Gyergyóból.]

Apacsol: e szólásban: „le vagy apacsolva” a. m. le vagy torkolva, meg vagy szégyenítve, Tiszazug, SzK. [A kifejezés megvan az *ipics-apacs* vagy *apacsos* nevű játékbán, a melyet Dunántúlról ismerek (vö. *apacsos* 2. jel. MTsz.), úgy látszik azonban, a Tisza-vidéken is játszzák. A tiszazugi használatmód valószínűleg nem egyéb, mint a játékbeli kifejezésnek átvitele.]

Api, *apika*: az atya becéző megszólításai, Kalocsa, Pest m., BJ. [Vö. *apika* MTsz.]

Apoka: a) homokkő, Egyházasbást, Gömör m., EB.; b) réteges, puha agyagkő, Ivád, Heves m., BL. [Vö. MTsz.]

Apostolok: a rendes 12 városi koldus, kiknek lábát az érsek nagyvesítőtörtökön megmossa, Kalocsa, Pest m., BJ. ZOLNAI GYULA.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

I. Választmányi ülés.

(1904 október 29-én.)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök; Ásbóth Oszkár, Balassa József, Erdélyi Lajos, Frecskay János, Gombocz Zoltán, Gyulai Pál, Herman Ottó, Kardos Albert, Katona Lajos, Komáromy Lajos, Lehr Albert, Melich János, Nagy Gyula, Négyesy László, Simonyi Zsigmond, Szinnyei József, Tolnai Vilmos, Vikár Béla, Zolnai Gyula választmányi tagok. Jegyző: Gombocz Zoltán.

1. Az elnök üdvözli a Választmány megjelent tagjait s röviden utalva a feladatokra, melyeket a Magyar Nyelvtudományi Társaság maga elé tűzött, kéri őket, hogy őt nehéz feladata teljesítésében közös munkájukkal támogassák.

2. Tolnai Vilmos titkár felolvassa a tisztválasztó közgyűlés jegyzőkönyvét. — A Választmány a felolvasott jegyzőkönyvet tudomásul veszi.

3. Az elnök jelenti, hogy Tolnai Vilmos titkár megfogalmazta a Semsey Andor alapító tagnak küldendő köszönő levelet s hogy intézkedett is elküldéséről. — Tudomásul szolgál.

4. Az elnök indítványozza, hogy a Választmány jelen nem levő tagjait körlevélben értesítsük megválasztásukról s hogy a mennyiben valamelyik a választmányi tagságot nem fogadná el, helyére a legközelebbi legtöbb szavazatot kapott tagot hívjuk be. — A Választmány az elnök indítványát elfogadja.

5. A titkár jelenti, hogy a tagok száma 1904-re: 6 alapító tag, 168 rendes tag s 1 pártoló tag. A közgyűlésen jelentkezett rendes tagul: *Alexis György*. — Tudomásul szolgál.

6. Szily Kálmán elnök ajánlatára a Választmány megválasztja: báró Hornig

Károly v. b. t. t. veszprémi püspököt alapító tagnak ;

Bedő Albert orsz. képviselőt,

Berczik Árpád nyug. min. tanácsost,

Csoma J. József földbirtokost,

báró Eötvös Loránd v. b. t. t., a Magy. Tud. Akadémia elnökét,

Ferenczi Zoltánt, az Egyet. Könyvtár igazgatóját,

Findly Gábor főgymn. tanárt,

Géresi Kálmán kir. főigazgatót,

Hegedüs Loránd orsz. képviselőt,

Kautz Gyula v. b. t. t., a Magy. Tud. Akadémia másodelnökét,

Rákosi Jenő főrendiházi tagot,

legítj. *Szász Károly* min. osztálytanácsost,

Váczy János főgymn. tanárt,

Viszola Gyula, főgymn. tanárt ;

Zolnai Gyula ajánlatára :

Tömlő Lajos nevelőt ;

Négyesy László ajánlatára :

Szivós Bélát, a Vasárnapi Ujság munkatársát rendes tagoknak, kikkel is az alapító tagok száma 7-re s a rendeseké 184-re emelkedik.

6. Tolnai Vilmos titkár indítványozza, hogy a Választmány az iskolákat körlevélben szólítsa föl, hogy a társaság folyóiratára fizessenek elő. — A Választmány az indítványt elfogadja.

7. Tolnai Vilmos ideiglenes pénztáros jelenti, hogy a Társaságnak első feladata lesz, mihelyt a pénztár állása megengedi, megfizetni tartozását a Magyar Nyelvörnek, s ezzel kapcsolatban indítványozza, hogy a Választmány körlevélben szólítsa föl a Társaság tagjait, hogy 10 korona tagsági díjukat 1904-re mentől előbb küldjék be. Azoknak a tagsági díja, a kik mint az Akadémia nyelvtudományi bizottságának tagjai a Magy. Nyelvört hivatallból kapták, egész összegében a Társaság rendelkezésére áll. — Ugyanő jelenti továbbá, hogy a Társaság pénzének kezelését nem vállalhatja magára, mire az elnök kijelenti, hogy erről egyelőre a saját felelősségére fog gondoskodni. — Tudomásul szolgál.

8. Többek hozzászólása után a Választmány elhatározta, hogy Semsey Andor 2000 koronás adományát egyelőre kiadásainak fedezésére fordítja, de mihelyt a Társaság vagyoni állapota megengedi, Semsey Andor alapítványa címmel 2000 koronát csatol a Társaság alaptőkéjéhez.

9. Az elnök indítványozza, hogy a Választmány válaszsza meg a megindítandó új folyóirat szerkesztőjét, hogy az még novemberben bemutatthassa a folyóirat programját, s erre a tisztségre Tolnai Vilmos titkárt ajánlja.

Tolnai Vilmos kijelenti, hogy a folyóirat önálló szerkesztésére sem ideje, sem rátermettsége nincsen, de mint társszerkesztő szívesen felajánlja munkáját a Társaság szolgálatára, mire az elnök kijelenti, hogy ő szívesen részt vesz a szerkesztőség munkájában és felelősségében. — A Választmány kimondja, hogy a szerkesztőség kérdésében egyelőre nem dönt, hanem megbizva az elnököt és a titkárt, hogy az új folyóirat programját a következő választmányi ülésen mutassák be.

Kardos Albert választmányi tag fölöslegesnek tartja, hogy a Társaság új folyóiratot alapítson ; az új folyóiratnak sem lehetnek más törekvései, mint a melyeket a Magy. Nyelvör már 33 esztendő óta szolgál, s azért legcélszerűbbnek tartaná, ha a Társaság ezután is, esetleg kisebb-nagyobb átalakítással, a Magy. Nyelvört fogadná el folyóiratának.

Szily Kálmán elnök figyelmezteti az indítványozót arra, hogy Semsey Andor világosan azzal a kikötéssel adományozta a 2000 koronát, hogy a Társaságnak saját folyóirata legyen. Nyilvánvaló, hogy az adományozólevél e szavai nem vonatkozhatnak a Magy. Nyelvörre, a mely nem a Társaság kiadásában jelenik meg. — A Választmány az elnök felfogásához csatlakozik.

10. Balassa József indítványozza, hogy a Választmány az új folyóirat programját néhány nappal a következő választmányi ülés előtt nyomatásban küldje meg tagjainak. — A Választmány az indítványt elfogadja.

11. Az elnök jelenti, hogy a nyilvános felolvasó ülések számára legalkalmasabb nap a kedd volna, mert az Akadémia heti felolvasó terme ezen a napon van legkevésbé lefoglalva. — A Választmány az elnök előterjesztésére elhatá-

rozza, hogy megkéri az Akadémiát, hogy a társaság felolvasó ülései számára a heti üléstermet a hó valamelyik keddi napjára engedje át, és hogy egyelőre a felolvasó üléseket nem időhöz kötötten tartja, hanem a rendelkezésére álló felolvasásokhoz alkalmazkodik, s végre hogy a választmányi üléseket lehetőleg a felolvasó ülésekkel kapcsolatban tartja meg.

12. Balassa József indítványára a Választmány kimondja, hogy a nép nyelvének rendszeres és tervszerű kutatását egyik legfőbb feladatának tartja s a kérdés tüzetesebb megvitatására és javaslatételre bizottságot küld ki, melynek elnökévé Szinnye Józsefet, tagjaivá: Balassa Józsefet, Erdélyi Lajost, Lehr Albertet és Vikár Bélát választja meg.

Ezzel az ülés véget ért.

II. Választmányi ülés.

(1904 november 15-én.)

Jelen voltak: Szily Kálmán elnök. Ásbóth Oszkár, Balassa József, Erdélyi Lajos, Frecskay János, Gombocz Zoltán, Gyomlay Gyula, Gyulai Pál, Herman Ottó, Kalmár Elek, Katona Lajos, Lehr Albert, Melich János, Négyesy László, Simonyi Zsigmond, Szinnye József, Vikár Béla, Zolnai Gyula, vál. tagok. Jegyző: Gombocz Zoltán.

1. Az elnök bemutatja Tolnai Vilmos titkárnak nov. 14-én kelt levelét, a melyben egészségére és elfoglaltságára hivatkozva, állásáról lemond. — A Választmány a lemondást sajnálattal veszi tudomásul s az alapszabályok értelmében a titkári teendőik ideiglenes végzésével Gombocz Zoltán jegyzőt bízta meg.

2. Gombocz Zoltán jegyző felolvassa a múlt választmányi ülés jegyzőkönyvét. — Tudomásul szolgál.

3. Az elnök jelenti, hogy Hornig Károly v. b. t. t., veszprémi püspök 400 koronás alapítványát a következő levél kíséretében küldte be: „Tiszteletteljes köszönettel vettem mult hó 29-én kelt szíves értesítését, mely szerint a Nyelvtudományi Társaság választmánya ugyane napon tartott ülésében a Társaság alapító tagjává megválasztani méltóztatott: jelen alázatos soraimban pedig arra kérem Méltóságodat, hogy ezen kitüntetésért lekötölezett köszönetemet a t. Választmány nevében is fogadni, a /. alapítványi összeget pedig rendeltetése helyére juttatni kegyeskedjék.

Tiszteletteljes nagyrebecsülésem nyilvánítása mellett maradok, Veszprémben 1904 nov. hó 12-én, Méltóságodnak alázatos szolgálja b. Hornig Károly, veszprémi püspök.“ — Örvendetes tudomásul szolgál.

4. Szily Kálmán elnök ajánlatára a Választmány megválasztja *Pór Antal* apátkanonokot alapító tagnak;

Angyal Dávid főgymn. tanárt,
Asbóth János akad. lev. tagot,
Badics Ferencz főgymn. igazgatót,
Baumgartner Alajos főgymn. tanárt,
Boldizsár Kálmán debreczeni rendőrkapitányt,
Csaplár Benedek kegyesr. tanárt,
Császár Elemér főgymn. tanárt,
Dézi Lajos egyet. m. tanárt,
Erdélyi Pált, a kolozsvári egyet. könyvtár igazgatóját,
Győry Tibor egyet. m. tanárt,
Gyulai Agost paedag. tanárt,
Jónás Károlyt, a M. T. Akadémia gondnokát,
König György szigorló doctort,
Némethy Géza egyet. tanárt,
Pintér Sándor országgyűlési képviselőt,
B. Radvánszky Béla v. b. t. t. koronaőr,
Tiringer Bélát, a M. T. A. könyvkiadóhivatalának vezetőjét,
Vargha Gyula miniszt. tanácsost,
Zoltány Irén Szt.-Benedek-r. tanárt;

Zolnai Gyula ajánlatára :

Hellebrant Árpádot, a M. T. Akadémia alkönyvtárnokát,
Lauschmann Gyula orvost,
Mader Béla irodatisztet,
Polgár Iván cziszt. főgymn. tanárt,
Vargha Damján cziszt. főgymn. tanárt ;

Melich János ajánlatára :

Jurenák Károly ügyvédet Pozsonyban ;

Gombocz Zoltán ajánlatára :

*Bartoniék Gézá*t, a B. Eötvös-Collegium igazgatóját rendes tagoknak, kikkel is az alapító tagok száma : 8 és a rendeseké 210.

5. Az elnök jelenti, hogy a Hornyánszky-czég beküldötte a megindítandó folyóirat költségeloirányzatát. A czég hajlandó egy normális három ives füzetet, 700 példányban, famentes papiroson (átlag 2 iv garmond, 1 iv petit szedéssel), a boríték és fűzés költségeit is beleértve, 175 koronaért kiállítani. A 10 füzet nyomtatási költségeit és az irói tiszteletdíjat (ivenként 60 korona) tehát Semsey Andor adománya és a tagdíjak — háromszáz tagot számítva -- bőven fedezik, úgy hogy esetleg a tisztviselők díjazására is lehet gondolni. — Örvendetes tudomásul szolgál.

6. Az elnök bemutatja a megindítandó folyóirat programját, a melyet Tolnai Vilmos volt titkárral együtt dolgozott ki. — A választmány hosszabb vita után a program szövegét a következőképen állapítja meg : (1. e folyóirat 1-ső lapján : „Mit akarunk ?“ czímmel).

7. A titkár lemondása következtében a Választmány a szerkesztésre a közgyűlést követő választmányi ülésig az elnököt kéri föl.

8. Gyulai Pál kérdést intéz a Választmányhoz, hogy abban az esetben, ha az Akadémia a Magyar Nyelvört megszüntetné, hajlandó volna-e a társaság a Nyelvört fogadni el folyóiratául, illetőleg a Nyelvör átengedése ügyében az Akadémiához kérvényt intézni.

Többek hozzászólása után, az elnök indítványára, a Választmány elhatározza, hogy az Akadémiához a Nyelvör ügyében kérvényt nem intéz, de folyóiratának most megállapított programját, tájékoztatás kedvéért, megküldi az Akadémia 1-ső osztálya tagjainak. — Ezzel az ülés véget ért.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

19. **Ebaga.** (MNY 91. l.) Ezen alak nem Bugáttól származik. Előfordul Mátyus Istvánnál az 1787-ben megjelent Ó és Új Diaetetica első darabjának 121. lapján : „Az erős savanyúk (ma savak) a' tsonot-is meglágyítják. Mellynek-is példáját az élő testben, kivált a *rachitissel* vagy *Eb-agával* bajlódó gyermekekben elég-szer fájlalva látjuk“.

KICSKA EMIL.

20. **Nyék.** A „Magyar Nyelv“ első füzetében említi Herman Ottó, hogy a Magyar Nyelvörhöz beérkezett válaszok szerint Kisújszálláson nem ismerik a *nyék* szót. E tudósítást annak idején én küldtem be a Nyelvörnek, s midőn most H. O. cikkéből azt látom, hogy a Kisújszállással közvetlen határos Karczagon és Türkeviben a *nyék* szó ismerős, — felelősségérzetem parancsára több kisújszállási öreg gazdát megkérdeztem, kik is mind úgy nyilatkoztak, hogy a *nyék* szót, mint önálló szót, nem ismerik, jelentőségét nem tudják, mi is engem megnyugtatót a felől, hogy a Nyelvörnek küldött tudósításom helyes volt. MÉSZÁROS KÁLMÁN.

21. **Csalokány.** E szót (MNY. 41) Nagyváradon a külvárosi lakosok általánosan használják, még pedig kétféle tárgy jelzésére. Az egyik egy kalitka, a melyben csapóajtó van. A kalitkába egy madarat zárnak, ez odacsals egy másik madarat, s ha az odacsalt madár rászáll a kalitka azon részére, melyen a csapó van, a madár beesik a kalitkába, s a csapó visszacsapódik. Ez az egyik *csalokány*. A másik pedig a halászó horogra akasztott *műrovar*. Ezt is csalokánynak nevezik. Ezt az iskolás gyermekektől hallottam először. Most pedig megkérdeztem több külvárosi embert, s ezek mind használják e szót, sőt erre a két tárgyra más szavuk nincs is.

SZENTKERESZTY TIVADAR.

22. Barla. Tisztelettel tudatom, hogy Szabadszálláson, pestmegyei községben, egy „Ballabás” nevű családot ismertem. (Vö. Barla, MNy. 36. 1.)

TAKSONYI JÓZSEF.

23. Á. A úrnak. *Bokros, bokrosodik* semmiképen sem származhatik a német „bocken” igéből. Ha a ló „megbokrosodik”, akkor *megijed* valamitől, kijön a sodrából, ki van véve a vallásából, megvadul; ellenben „wenn des Pferd *bockt*”, akkor megmerevíti magát, macskahátat csinál, hol az első, hol a hátulsó lábára zökken, leszög fejét, ki-kirüg, hogy lovasától szabaduljon. A *bokkolás* (úgy mondják magyar szó híján, a lóval bánók) valami *idegbaj* s „csikavényességtől”, a vesék nyomásától ered. Tehát már a *jelentés* elköti a „bokrosságot” a „bokkolástól”. De a hangtan is protestál. Mert honnan veszi magát a „bokros”-ban az r? Van ugyan „bockern” is, de ez „üzekedés”-t teszzen. Az összetartozandóság ellen szól a „bokros” melléknévi volta is. Kétségtelen, hogy a „bocken”-nal a *bakol, baklik, bakolódik, megbakolja magát* (megcsökönnyösödik, megbicsakolja magát) tartozik össze, továbbá a *bakos, várbakoló* szerszám (Arany).

Hogy a „bokros” a *bokor*-tól származnék, nem én állítom, hanem Kassai. Egyébiránt megfontolandó, hogy a németben is van „*busch-scheu*”, melyet olvas-tam valahol.

LEHR ALBERT.

24. K. S. úrnak. Ön azt kérdezi: „Melyik a jobb? Megkérdezem a Korgó urat, vagy megkérdezem Korgó úrtól”. Ime a válasz: Egyik sem *jobb*, mert mindegyik *jó*. A *kérd, megkér, kérdez, megkérdez* igéknek négyféle szerepök lehet a mondatban. Állhatnak:

a) *absolute*, tárgy nélkül. P. „Vált vele négy-öt szót, nagy-sebesen *kérdez*” (Arany). „*Kérdez*, felel, nevéen szólítja Ő kedves jó urát” (Tompa). „Se *kérd*, se hall” (Nép).

b) *dologi tárgygyal*. P. „*Én fehérét* kérdek, te *feketét* mondasz” (Közmondás), „*Jaj, fiam, ne kérdezd az én esetemet*” (Arany). „*Kérdi nevét, rendjét*” (Arany). „*Kérdezd* (azt), *szereitek-e?*” (Petőfi). „*Arczom, ne kérdjétek*, miért oly halovány” (Vörösmarty). „*Nyájasan kérdezték egymás állapotját*” (Arany). Ebben a mondatban *kérdez* = tudakoz.

c) *személyi tárgygyal*. P. „*És megkérde a Faraó főszolgáit*” (Biblia). „*Kérdők* nagyhirű *bölcséinket*” (Tompa). „*Kérdejték meg a hazának Terhétől fáradt Vay-t*” (Csokonai). „*Szuszi néni minden embert megkérdezett*, hogy nem látott-e egy lovas-t” (Jókai). „*Torba megyünk: a faluban megkérdezek valakit*” (Kisfaludy Sándor). „*Anyját kérte* minden tizedik szavában” (Arany). Itt is „*tudakoz*” jelentésű az ige. Megjegyzendő, hogy ha határozó is van a mondatban, az rendszerint *-ról* raggal vagy *felől, iránt* névutóval áll.

d) *től ragos határozóval és dologi tárgygyal*. P. „*Vaktól utat kérdez*” (Közmondás). „*Mit kérdi azt tőlem a kapitány?*” (Népdal). „*Ilyet kérdez hitvesétül*” (Arany). „*Szilaj Pista, tőled én azt kérde*” (Petőfi). „*Megkérdezte hűgától* (azt), hogy hova utaznak” (Jókai). „*Midőn meglátta a báró, azt kérdezte tőle*” (Gyulai). „*Azt kérdezem a felhőkötül*” (Kisfaludy Károly). „*Hozott-e pénzt, (azt) kérdi tőle felesége*” (Czuczor). „*Kérde* a sebes *folyótól*, mért hagyott el tégedet” (Szász Károly). „*Toldi se kérd, se hall ujságot ezektül*” (Arany) stb.

Tehát akár „*megkérdezem Korgó urat*”, akár „*Korgó úrtól*”: egyre megy. Evvel azonban csak azt mondjuk, hogy *mindkét kifejezés-mód helyes*, nem azt is, hogy tökéletesen takarják egymást s minden esetben fölcserélődhetnek.

L. A.

25. E. D. úrnak. Ön azt kérdi: „Honnan van a *teher, kehely, pehely* szabályellenes ragozása és továbbképzése: *terhet, kelyhet, pelyhet* . . . *terhes, kelyhes, pelyhes*, holott *czíher-czíhert, döher-döhert, téhely-téhelyt*”. — A *teher, kehely, pehely* szavaknak régen *terh, kelyh, pelyh* volt az alakjuk, s ebből valók az idézett ragos alakok és származékok.

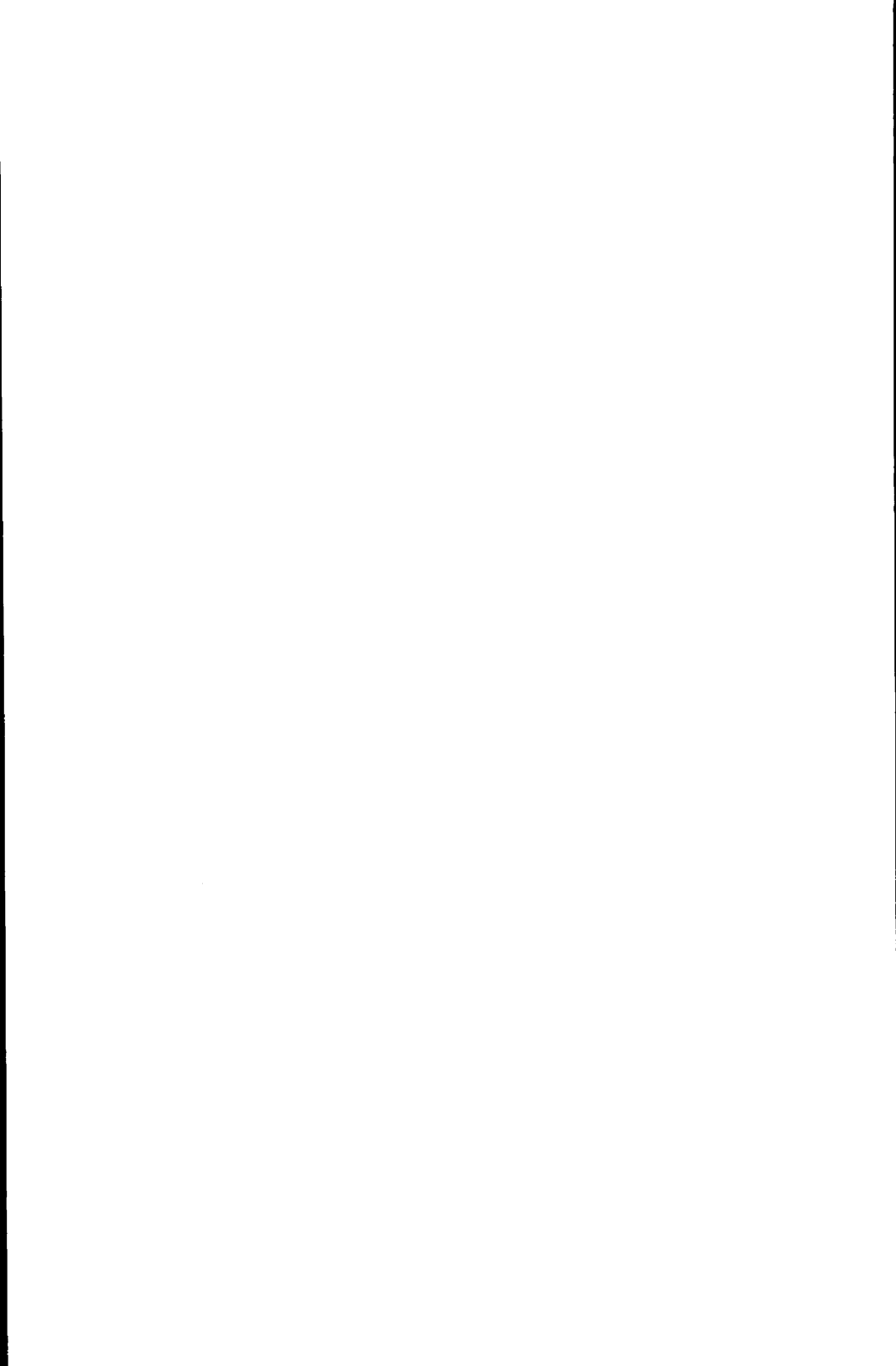
Sz. J.

26. Sz. F. úr azt kérdi: Mi az oka, hogy egyfelől *belügy-miniszter, hadügy-miniszter, igazságügy-miniszter, pénzügy-miniszter*, másfelől *földművelésügyi miniszter, kereskedelemügyi, közoktatásügyi és vasúti miniszter*. Egyfelől: *pénzügy-őr, pénzügyi-igazgatóság*, másfelől: *pénzügyi tanácsos, pénzügyi titkár* stb”. — A kélféleségnek az az oka, hogy eleinte a rövidebb jelzőket összetették a jelzett szóval, a hosszabbakból pedig melléknévet képeztek, mert az összetétel túlságosan hosszú lett volna; később aztán, következetesség nélkül, hol az egyik, hol a másik analogiát követték.

Sz. J.

Reguly Antal

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

I. KÖTET.

1905. ÁPRILIS.

4. SZÁM.

Reguly Antal emlékezete.*

II.

1844 márczius 4-ikén Reguly elhagyja a vszevolodszkoei urodat, Irbítbe siet, melynek híres vására mozgásba hozza jóformán egész Oroszországot és Ázsiát, s a hol a népvizsgáló rendkívül érdekes megfigyeléseket tehet. Irbítben találkozik obdorszki és berjovozi kereskedőkkel is, kik a prémemű holmit szállítják ide a messzi északról. A helyőrség katonái — baskirok és mizerek értékes anthropologiai anyagot nyújtottak neki. Öt napi irbiti mulatása után Turinszkon át a tavdai vogulság között folytatja útját Tobolszk felé, a hova márczius 17-ikén érkezett meg.

Tobolszka tulajdonképen két férfiú hire vonzotta: Vologodszkij volt az egyik, ki az Ob alsó vidékén több éven át papi hivatalt viselt s az osztják nyelvvél huzamosabb ideig foglalkozott. Nem rég a pétervári akadémiának osztják szótárt küldött be, mely azonban javítás végett neki visszaküldetett. A másik Szatigin, az utolsó kondai fejedelem fia, ki már orosz nevelésben részesült és ekkor mint cs. tanár Tobolszokban működött. Vologodszkij, a ki két hóval előbb Petropavloszka helyezettett át, már nem találta itt. A nyájas tobolszki püspök ajánlkozik ugyan, hogy felszólítja majd Vologodszkij, másolatná le Reguly számára osztják szótárát — de ez, Vologodszkij osztják nyelvtudásának igen rossz hírét hallván itt, rossz munkának bírását inkább károsnak tartotta, mintsem hasznosnak s a szivességet megköszönte. Szatiginban, ki őt vogul fordításaival ajándékozta meg, igen kedves férfiúval ismerkedett meg, de ez már jóformán semmit sem tudott népének ősi hagyományairól, sőt még a nyelvet is feledni kezdte. Itt találkozott Reguly Castrénnal is, kivel egy napot együtt töltött. Castrén már másnap útra kelt, Reguly kikiséré a városon kívül, így vett tőle búcsút márczius 25-ikén. Két nap múlva már Reguly is tovább folytatja útját. Az Irtis mellékén eljut Demjanszkig, innét a Konda vidékére megy. Bolcsarovo egyházas községben megismerkedett a kondai osztjákokkal, kiknek jóléte, mely az izléses öltözködésben s a jól berendezett lakásban nyilvánult, kellemesen lepte meg. Nachracsiban már a kondai vogulok közé jut. Jumasban találkozik Popovval, a ki valamely

* Mutatvány Gróf Zichy Jenő harmadik ázsiai utazásának sajtó alatt levő 4-ik kötetéből.

ok miatt elhagyta papi állását és itt telepedett meg, mint egyszerű földművelő. Ez a Popov igen jól ismerte a vogul nyelvet, evangéliumfordításaival, melyet Feliczin Péter tobolszki protoierej meghagyásából készített, értékes anyagot nyújtott a finn-ugor összehasonlító nyelvészet művelőinek.

Szatigiban meglátogatja az utolsó kondai vogul fejedelem leányait, Szatigin tobolszki tanár testvéreit, a kik földműveléssel foglalkoztak.

A Konda felső vidékéről *Sqim-paul* mellett a Pelim (vog. *Paləm*) vízéhez csapott át, majd a Vaglja (vog. *Völ-jä*) folyóhoz.

A két folyó népe barátságtalanul fogadta, félenken húzódozott tőle. Itt ugyanis az a babonás hír terjedt el fölöle, hogy oly férfi utazik a Lozva vidékéről fölfelé az északi Szoszva mellékére, ki határtalan hatalmat gyakorol, az embereknek tetszése szerint vagdálja le a fejüket, azután gipszbe takarja s lábában viszi; hogy nyolcz vasba öltözött, tehát sérthetetlen férfi kíséri. Ez a hír annyira megzavarta az egyszerű nép nyugalmát, hogy *Puj-jä-paul*-ban a részeg asszonyok emelt késekkel fogadták. Alig tudta őket megnyugtani. Csak estefelé csillapodtak le, midőn a férjek, a kik miatt aggódtak, hazatértek útjokról; Reguly egyébként ajándékokkal is (üveggyöngyökkel, gyűrűkkel) igyekezett a fölháborodott asszonyokat megengesztelni.

Az orosz húsvét reggelén, igen zord időben érkezett Felső-Pelimbe. Egyházas falu ez, melyben oroszok laknak, azaz pap, egyházi s néhány orosz szatócs; a vogul falu valamennyire távolabb esik. Reguly másnap Pachtjár kíséretében útnak indult ismét északra, *Vatp-paul*-ba, azonban az erős hóvihár miatt 42 versznyi távolságról kénytelenek voltak visszatérni Felső-Pelimbe. A sikertelen utazás Pachtjár lelkében nagy nyugtalanságot, aggodalmat keltett. A hatalmas *Paləm tǵrəm* (pelimi isten) ujjmutatását látta a zord viharban; igyekezett régi adósságát is leróni. Reguly tanúja lehetett egy nagy loáldozatnak, a melyről ezt írja Baerne (1844 május 3-ikán):

„Miután Werch-Pelimbe (Felső-Pelim) visszatértünk, egy vogul vallási szertartásra készültünk. *Päl̄m tǵrəm* (pelimi isten) jóságosan hallgatja meg a szenvedőket és könyörgőket. Hozzá fohászkoznak, hozzá szállanak a fogadalmak, nemcsak a Pelim mellett, hanem a Lozva és Konda, sőt még az északi Szoszva mellékén is. Az én Baktjárom is hálára volt kötelezve iránta azért a jótéteményért, hogy két évvel ezelőtt súlyos betegségből megmentette; fogadalma loáldozat volt, de teljesítését mindeddig nem engedte meg emberem szegénysége. Én tehát egy vogultól csikót vásároltam (hisz a csikó is csak ló) és így márczius 29-ikén (orosz számítás szerint) *Pegun-paul*-ba indultunk az öreg *nyüit*-hoz (varázsló, pap — a finn *noita*). *Päl̄m tǵrəm* tartózkodóhelye tulajdonképen *Tǵrlǵ* falu mellett a Pelim partján a *tumen*-ben van — ez a nyírfaberek, a hol az áldozat idején egy rendkívül vastag nyírfaágon áll, mely vastagságban magát a törzset is majdnem meghaladja, itt mutatták be neki azelőtt az áldozatokat. Több esztendeje azonban ezt az istentiszteletet áttették *Pegun* faluba, két versznyire innen, minthogy a Pelim felé vivő út a berek mellett elhalad, azért az istentiszteletet nem lehetett egykönnyen minden-

féle háborgatás nélkül végezni. Miután tehát a *sangur*-on (egy vogul hangszer) eljátszották az isten hívó-himnuszát, az állatot mindenféle szertartások között leölték, megfőzték és megették, így teljesítették az áldozatot. Másnap reggel az én megszentelt és boldog Baktjárommal szerencsésen megérkeztem Pelimbe.“

Pelím hajdan megerősített hely volt, favarában néhány száz kozák tanyázott. A mint azonban a vogulság meghódítása be lön fejezve, az erődítményt átengedték a pusztulásnak, romlásnak. A hasonló nevű folyó partján, melyet Regulynk oly barátságosnak talált, a XVIII. században nagy hatalmú orosz államférfiak (Biron és Münich) elmélkedtek a sors változandóságán, mely őket a legmagasabb polczról idesodorta számkivetésbe. Ez a történelmi nevezetességű hely Reguly idejében már néhány vízköböl álló kis helyzeteggé zsugorodott össze. Utazónk itt két hónapnál hosszabb időt tölt. Míg a tavaszi olvadás meg nem akasztja a közlekedést, kisebb-nagyobb kirándulásokat tesz a Lozva, Konda és a Szoszva folyók vidékeire. Gyűjti a vogul nyelvyagot, igyekszik azt bizonyos rendbe hozni, földolgozni. A földolgozásban Becker Károly Ferdinánd német nyelvész (szül. 1775 ápr. 14-én, meghalt 1849 szeptember 4-ikén) műveit vette alapul. Ez a philosophus nyelvész az akkor már föllendülő történeti fölfogással szemben a nyelvet logikus organismusnak tekintette s azt hitte, hogy a gondolatformák és nyelvbeli használatuk útmutatásával általános érvényű grammatikát szerezhet. Ezt meg is kísérlette és pedig elég szerencsésen a „Deutsche Grammatik“ című munkájában. Regulynkra különösen nagy hatással volt az „Organism der Sprache“ című műve, mely 1841-ben már 2. kiadást ért. De jól ismerte a többi műveit is. Ezek ma már jóformán teljesen elavultak, de volt idő, a mikor elég nagy befolyást gyakoroltak a német iskolában a modern és classikus nyelvek köréből vett értekezésekre. Regulynk van egy kis nyelvtani vázlata, melyet még szibériai utazása közben készített; ebben, mint látom, híven követi Becker teoriáját. Később azonban, mint egyik levelében olvasom, grammatikai sistemájának következtelensége miatt nem hódol neki.

Ugyanekkor történeti tanulmányokat is végez. Állhatatosan kutatja e vidék multját, melyről már Herberstein azt írja: Haec est Juharia, ex qua olim Hungari progressi, Pannoniam occuparunt...“ Gyakran előveszi Lehrberg tanulságos értekezését, melyben ez a korán elhunyt tudós (szül. 1770 augusztus 7-ikén Dorpatban, meghalt 1813. július 24-én Szentpétervárott) a régi Jugria fekvését történeti kutatásai alapján pontosan meghatározta. „A régi Jugria — úgymond — nem a Jegestenger sivatagján, sem a Pecsora és Vicsегда mellett, sem a Jug mellett és főképen nem az európai Oroszországban fekiüdt; hanem az északi szélesség 56°—67° között, az északi Uraltól kelet felé, az Alsó-Obon túl a Nadim folyóig, mely az Obi öbölbe szakad s a Szurguton felül az Obba szakadó Agan folyóig nyúlik el; hozzátartoznak még az Irtis alsó vidékei: a Tavda, Tura és a Csuszovája folyók mellékei. Délen a tatárok, északon pedig a szamojédok tartományával határos; ennél fogva jelentékeny része volt északnyugati Ázsiának, és a mai tobolszki és

permi kormányzóságok nagy darabját elfoglalta vala.* Ma e nagy földterületen a csekély népességű vogulok és osztjások laknak. Reguly meg akart győződni róla, hogy a mai vogulok és osztjások őslakói-e ennek a nagy darab földnek, vagy csak később költöztek ide. Ezért gyűjti oly nagy szorgalommal a helyneveket, ezeket tartotta ugyanis egyedül illetékes tanúknak e fontos kérdés eldöntésében.

Munkálkodásai közben itt is fájdalmasan érintik az anyagi gondok. Midőn Vszevolodo-Blagodackiban 1844 febr. 15-én kezébe kapta azt a 330 ezüst rubelt, a melyet Baer a királyi segélyből (1000 p. forint), az előlegek levonása után neki megküldött, nagy örömeben azt hitte, hogy ezzel az összeggel az egész vogulságot meghódíthatja. Ez a pénz azonban Pelimben már fogytán volt. Az akadémiai segélyt várta türelmetlenül, de ezt a bogoszlovski postamester hibájából csak hosszas ide-oda küldözés után Berjozovban kapta meg. Nem tudja, hogy mi az oka a hallgatásnak, a késedelemnek. „Gondolja el Kegyed e helyzetet — írja Toldynak 1844 ápr. 13-án — künn állani egy végtelen pusztában, nagy feladásokra hivatva, egyszersmind megfosztva minden szükséges eszköztől, sőt személyem biztossága is kockáztatva! Vissza nem térhetek; nincs módom; előre mennem szinte csekély és kétséges: helyt ülnöm nem enged a tervemben alapodó progressio szüksége“ . . .

El is indult Pelimből június 24-én a hasonló nevű folyón fölfelé az északi Szoszva és Szigva vidékeire, a hol a vogulságot a maga eredeti, ősi mivoltában ismerhette meg. A déli vogulsággal szemben, hol a régi étellel együtt lassanként a nyelv is kivész, mint egynémelyik vidéken már meg is történt, itt e folyók vidékén a nép még ma is az ősi állapotot tartotta fenn. Ennek oka Reguly szerint abban keresendő, hogy ez a vidék jóformán csak kelet felé, vagyis a Szoszva torkolata felé nyílik meg a közlekedésnek, nyugat felé az Ural, észak és dél felé pedig ingoványos lakatlan domborok védik. „Az ember itt — úgymond — csak a vadászatot és halászatot ismeri, állatok bőrével ruházkodik, a ló helyét az eb és iramszarvas pótolja, atyái isteneinek áldozik és sajátsága teljes birtokában a természetnek nem fél, hanem egész fia: boldog gondatlanságában nem sejtve azon küzdelmet, melyben a polgáriásodás délibb testvéreit emészti, s mely őt is egykor kirelhetetlenül be fogja olvasztani“.**

Reguly előtt ezt az utazást nyáron senki sem kísérlet meg. Öt napig eveztek emberei a Pelim folyón fölfelé a *Poser-jä* patak torkolatáig, hol a Pelim vize a *Täpäs-jä* vizéhez 5 mérföldnyire közelit. Itt partra szálltak és poggyászukat hátukra emelve, három napi fáradságos gyalogolás után, miközben az úszó vagy függő ingoványokban övig is láboltak, *zulem-paul* irányában megérkeztek a *Täpäs*-folyóhoz. Rövid pihenés után búcsút vesz társaitól és a *Täpäs*-

* Untersuchungen zur Erläuterung der älteren Geschichte Russlands. Herausgegeben von der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften durch Ph. Krug. St-Petersburg 1816. Ueber die geographische Lage und die Geschichte des im russisch-kaiserlichen Titel genannten Jugrischen Landes, p. 4.

** Reguly-Album. LXXXV.—LXXXVI. 1.

folyó torkolatához indul, hol már a halászok nagy számban gyülekeztek össze. Várták a halak tavaszi költözését. Reguly 20 napig tanulmányozta e nép nyelvét, majd a Szoszván fölfelé a Szigva torkolatáig megy. Innét az Ural felé vette útját, hol a kis *Man-jā* völgyének távoli oldalán Tjoving nyájaira bukkant. Tjoving társágában nyolcz napig mulatott. Vendégszerető házigazdája a legnagyobb készséggel ismertette meg vele a nomád-élet egyes jelenségeit, ezáltal vogul nyelvi anyaga is meglehetősen bővült. De még több és rendkívül értékes anyagot szerzett Tjoving útján e vidék geographiájához. Tjoving ugyanis itt született és gyermekébe óta nomád-életet folytatott; az Uralon nem volt az a bércz vagy ösvény, melyet ne ismert volna. S minthogy az Uralnak ezt a részét s még inkább a távolabb észak felé eső vidéket művelt utazó még nem járta be soha, Reguly elhatározta, hogy útját észak felé magán a hegységen folytatja. Így is történt. Csak akkor ereszkedett le onnét, midőn a szerte barangoló nomádok is odahagyták ezt a télen lakhatatlan vidéket. „Nomádtól nomádhoz költözvén — írja Toldynak — s egymás után valamennyi a Szigvaba omló hegyi vizeken átkelvény, végre harmincz földirati mérföldet meghaladó azon tartományon csaptam át, mely a Szigva és Szinja telepei között elnyúlva, a vogulok és osztjások határát képezi . . . Ez új népvidékekkel, melyet a Szinja mellett értem el, vogul utazásom be volt fejezve. Ezzel t. i. mögöttem fekvék egy 3780 □ mérföldnyi, az északi szélesség 58—66, a keleti hossz. 76—85 fokai közt fekvő, s e területen csak mintegy 6342 lakost tápláló tartomány, melyet kilencz hónap lefolyása alatt, legdélibb végétől fogva, a Tavda torkolatától t. i., legéjszakai csúcsáig, a Szigva forrásig, egész hosszában — szélessége szerint pedig két irányban: délben az Irtistól a Kondán, Pelimen és Lozván át az Uralig, éjszakban pedig a Szigvától a Kis-Szoszva torkolatáig, átvándoroltam. S ezzel új tanulmányhoz, az osztják nyelv és népélet vizsgálatához mentem által“.*

Az északi osztjakság, melynek határát Reguly a *Sin-jā* vizénél érte el, sokban különbözik vogul testvérétől. Ezt a különbséget, Reguly szerint, tulajdonképen a vidék geographiai fekvése, a természeti viszonyok változatossága hozza elő. A vogul földnek vadakban gazdag erdőségeit itt már hiába keressük. „Az erdőséggel, úgymond, mely a Vojkár vizétől, mint a jegenyefenyvek határától fogva mindinkább ritkul és elsatnyul, míg a szélesség 67. foka alatt teljesen elvész: a vad is fogy és végre megszűnik: a vadnak határa pedig határa a vadásznak is. Itt tehát a vizekbeni gazdagság s a steppek természete határozza meg az életmódját s őt a folyók mellett halászsza, a steppe síkjain irampásztorrá teszi“.** A vogul inkább vadász, az osztják pedig halász. A steppe-lakos a szamojéd, a ki rénszarvasnyájaival barangol szerte a végtelen tundrán.

Reguly a *Sin-jā* mellékéről a *Vojkar*, *Lār-vāš-joyan* és a *Sob* folyó melléki halászfalvakat érintve, *хѣс-пѹгор-* (Fövény-sziget)nél átkelt

* Reguly-Album. XCVI—XCVII. 1

** Reguly-Album. XCVIII. 1.

az Obon és 1844 október 8-án este megérkezett Obdorszkba, az éjszaki osztjakság egyik főhelyére. A célja az volt, hogy az északi osztják népet és nyelvet tanulmányozza. Egy heti pihenés után meglátogatja a Poluj (*Pul-joyan*) melléki *Pastor*-nemzetség falvát (Obdorszktól néhány kilométernyire). Ez a nemzetség az északi Szoszva vidékéről szakadt ide. Eredetéről a mi csoda-szarvas regénkhez hasonló hagyomány maradt fenn. Ősük a jávorúzó *Pastor* volt, a ki a gyorslábú vadat idáig üzte-hajtotta, míg végre elejthette a drága zsákmányt. Lakóhelyéről messze elkerült s itt telepedett meg. A *pastor*-nép még ma is erősen ragaszkodik az ősi hagyományokhoz, többnyire pogányok. Reguly egy napig időzik náluk, innét átmegy *χίς-πιγγορ*-ra, de minthogy az Obon a nagy zajlás miatt nem tudott átkelni, visszatér Obdorszkba. Nemsokára azonban a hatalmas Ob vastag jégréteggel vonódik be és megnyílik az út ki a végtelen tundrára. Regulynak most már nincs maradása. Terve megváltozik. A biztos helyről elkiváncozik a végtelennek látszó sivatagra; izgatja lelkét a messze elterülő hó- és jégmező, ellenállhatatlanul vonzzák, csalogatják az Uralnak ezüstszinben ragyogó kúpjai. Látni akarja azt a küzdelmet, melyet az ember itt — e hómezőkön — az ég alj s az elemek zordonságával vívni kénytelen. Obdorszkból október 22-én kiindulván, a Punke és Sibilye magasai mellett átkelt a jalmáli steppe-háton és okt. 26-án már a Poderatta folyó mellékéhez érkezett, honnan a Kute forrásvidékén eljutott az Uralhoz, s azon folytatta útját, míg a Minissei (Reguly szerint *Ményesi*) hegynél, annak legészakibb kúpos csücsát is elérte. Onnét a hegység nyugati oldalán a Kara, Ussza és Szob vizei forrásain át a hegység legészakibb átkelőjéhez, az ú. n. nagy átkelőhöz (bolsoi perechod) kívánt eljutni, melyen a zürjéneknek történelmileg is ismeretes obdorszki útja vezet s innen Obdorszkba akart visszatérni. De a körülmények megváltoztatják tervét, s őt a Kara vizén át a hegynek azon oldalágához vezették, mely a jalmáli hegyhátnak megfelelőleg, itt a Kara forrásainál válik ki s a vajgacsi szorosig húzódik.* A Karától két nap alatt eléri a vajgacsi szorost. A vajgacsi szorostól a Horotajka és Hoila forrasi közül a Sarhojtól elváló nagy steppe-háton igyekezett lefelé a Kara forrásához. El is jutott a Huzsumor vizétől, a Hoila és Szilva folyókig, azonban itt két napig nem akadt embernymra, tehát kénytelen volt délibb utat venni az Ussza erdős környékére. Végre a Lahorta-szoroson keresztül átkelt az Uralon s november 18-án *Muži*-ba, a Kis-Ob mellett fekvő zürjén helységbe érkezett, hol néhány napig megpihent, innét pedig téli szállásra Berjzovba, a tobolszki kormányzóság hasonló nevű kerületének főhelyére sietett. Berjzovban föltárultak előtte azok a népnyelvi kincsek, melyeknek összegyűjtésében oly nagy buzgósággal fáradozott. Itt írta le az első osztják éneket egy 70—80 éves öreg énekes ajkáról. Ezt követte a többi. Szinte lázasan folytatja a munkát, mintha csak attól félne, hogy azzal az egynéhány öreg emberrel, kiknek az énektudásáról még hallott, ezek az ősi hagyományok is

* Reguly-Album C. I.

nagy hamarossággal el fognak pusztulni. Nem volt ideje még arra sem, hogy az osztják nyelvet eléggé elsajátíthatta volna. Úgyszólván emberfölötti munkát végzett heteken keresztül, mikor ezeket az énekeket akárhányszor tolmács nélkül lejegyezte. Mikor ily módon sikerült neki egy jó csomót megmenteni e népnyelvi hagyományokból, nagy örömmel jelenti Toldynak és Baernek:

„Berezovban — így ír Toldynak — egész buzgósággal fekszem osztják studiumaimnak. Miután a nyelvben jóformán tájékozva valék, nyelvanyag nyerése s a nép belső életének megismerése végett az osztják költemények gyűjtéséhez láttam, melyek nagyérdékű tartalmuk miatt nemsokára kizárólag elfoglaltak, mert a nép elmúlt életét oly alakban mutatják föl, melyet annak jelenéből ítélve, föltenni sohasem bátorkodtam volna. A legmagasabb éjszaknak egy népét, melynek, nézeteink szerint, már életmódjánál fogva is egészen más szellemi irányúnak kelle lenni, *hő lelkesedéssel látjuk ősei harczos tetteit elbeszélni, s bajnokainak, kik részint mint istenek külső ellenségekkel, úgymint szíriénékkel és szamojédokkal, részint mint fejedelmek testvéreikkel és szomszédjaikkal küzdöttek, majd gyászos, majd szerencsés sorsukat megénekelni.* E nép, mely számos fejedelmek alatt állott, kik faváraikból és földsánczokkal kerített helyekből uralkodtak vidékeik felett, osztja urainak sorsát; s valamint ezek sikerült vállaltatai, úgy balszerencséjük is tárgyai majd lélekemelő, majd vigasztaló énekeknek, mik apáról fiúra szállván, a szép tettek és veszedelmek évnapjain ünnepiesen elénekeltetnek. A tünemény, melyre itt akadunk, éppen oly új és meglepő embertanilag — mert halásznépet ily égalj alatt vitézség és harci dicsőségtől látunk lelkesedni, — a mily érdekes néprajzilag, midőn a finn népcsalád egy törzsökénél oly szellemirányt fedezünk fel, mely a többi finneknek nemcsak nem sajátja, hanem tölük idegen, sőt természetükkel éppen ellenkező. T. i. míg a finnek költészete, a világtól elszigeteltségében, egészen a társadalmi élet körén kívül fejlődve, inkább az ember belső s egyéni életének kifolyása s ekkép csak kedélye és szive mozgásait s a természet ártalmas erői s a gonosz szellemek behatásai elleni küzdelmet tárgyazza: addig az osztják költészet nem foglalkozva az egyének beléletével, csak társadalmak, városok és vidékek sorsát éneklő meg s mindenkor munkás, kifelé ható élet szemléletéből indulva, annak harczos mozgalmait, viharait és viszontagságait festi le. Az ember nem tör itt réjtélyes fellengésbe, bűverő és mesterség által szellemi felsőségre világ és természet felett, mint amott: hanem képzelve bájos képeitől izgatva, mely fényes tetteket és szerencsés merényeket kápráztat elébe, inkább világi uralomra törekszik népek és földek felett, bátor elszánás és fegyverek ereje által. Ekkép ismervén meg az osztják költészet magas becsét, föltétem vala annak egyes aggasztánok emlékezetében még élő valamennyi maradványait birtokomba keríteni; s az ő szájukból leirt énekek száma csakugyan meghaladta már a nyolczvan ívet, midőn pétervári levelek által ügyeim állásáról értesítve, *kénytelen voltam munkámat félbeszakasztani s bár fájdalommal, rögtön Kazánba visszakészülni*“.*

Reguly osztják népköltési gyűjtéséről, mely összesen 107¹/₂ kézirati ivre terjed, eddigelé csak ennyit tudtunk. Az énekek sűrűn, minden magyarázó jegyzet nélkül vannak leírva. Az a kis szójegyzék, a melyet magával hozott, nem is vonatkozik az énekekre. Azt kell hinnem és ez már, úgyszólván, erős meggyőződésemmé vált, hogy az énekek értelmezésére nem is volt ideje, oly hirtelen ott kellett hagynia Berjozovot. Mi kényszerítette őt arra, hogy munkáját ily hirtelen félbeszakítsa? Erre is megadhatnám a feleletet, itt azonban oly dolgokról is kellene szólnom, a melyeket talán jobb lesz elhallgatnom. Amnyit talán mégis elmondhatok, hogy a szentpétervári tudós körökben ekkor már két párt állott szemben egymással, az egyik Reguly mellett, a másik pedig ellene. Baer és Frähm mindent elkövettek, hogy az ellenpártot Reguly részére visszahódítsák, de hiába volt minden fáradozásuk. Egy akadémiái ülésen még azt is elmondották róla, hogy „valóságos szerencsétlenség, hogy Reguly nyelvészeti kutatásokra indult ki, mikor Helsingforsban még a partes orationis-t sem tudta megkülönböztetni“. Baer maga sem helyeselte, hogy Reguly igen is kiterjesztette utazási programját, azon volt, hogy őt szűkebb határok közé vonja. 1844 június hó 30-án azt tanácsolja neki, hogy térjen vissza Kazánba s ott vegye magához a már kész anyagot és aztán menjen Németországba, a hol egy jeles nyelvész (Gabelentz) támogatásával foglalkozhatik az összehasonlító nyelvtudományal és kiadhatja gazdag materialisát. Azzal fenyegeti, hogy mindaddig, míg nem tér vissza Kazánba, nem ír neki egy sort sem. Baer ezt a fogadást meg is tartotta. Ez a pártoskodás bizony nem csoda, ha munkakedvét szegte az ifjú kutatónak; ehhez járult még az a körülmény is, hogy a további ott-tartózkodásra költsége sem volt. Mit tehetett mást? Hallgat a jólelkű Baer tanácsára, visszamegy Kazánba, azon reménnyel, hogy a vogul nyelvre vonatkozó anyagát nemsokára kiadhatja és aztán majd visszatérhet félbenmaradt osztják tanulmányai folytatásához. A sors azonban másként határozott. Az osztják népköltési gyűjtemény kulcsa csak félszázad múlva került elő.

*

Reguly Berjozovból 1845 márczius 3-án indult útnak 37° R. hidegben a Szoszva és Lozva folyók mellékén Bogoszlovszk felé. Eleinte szokatlan gyorsasággal haladt az Iszkorszki-jurtáig, mert a rénszarvasok mindenütt készenlétben voltak, majd később kissé lassabban Bogoszlovszkig, a hova márczius 10-én érkezett meg. Azt a szándékát, hogy a Vicsera folyó mellett lemegy Cserdinig, nem valósíthatta meg, mert a vastag hóréteg már hónapok óta minden közlekedést lehetetlenné tett. Bogoszlovszkból Perm felé vette az útját és útközben a Csuszovaja mellett (tehát az Uraltól nyugatra) lakó vogulokat is meglátogatta. Ezek már teljesen eloroszosodtak, olyannyira, hogy már csak egyetlen 70 éves öreg embert talált köztük, a ki még néhány vogul szóra emlékezett. A többiek már csak oroszul tudtak. Egy másik kirándulást is tett még utazónk, még pedig ismét az Ural keleti oldalára, hogy Nizsni-Tagilszokban megtekintszen egy régiséggyűjteményt és hogy a Tagil folyó partján levő főliratos

sziklát (pismennoi kamen) is megláthassa. Jekaterinburgnál az Uralon ismét átkelt és megint egy kitéréssel Iljinszk felé, a Sztroganov család jószágára. Perm fölött a Kazánba vezető országútra csapott át.* Útközben még a döbési papot, Šubin Istvánt is meglátogatta, a kitől egy votják grammatikát kapott.

Márczius 31-én érkezett Reguly Kazánba. Utazónk itt is hatóságos támogatásban részesült mind a világi, mind az egyházi hatóság részéről. Mindjárt megérkezése után a főkormányzó ajánló levelével megjelent a kazáni püspöknél, a ki rendkívül nyájasan fogadta és a legnagyobb készséggel közölte vele azokat a segédeszközöket, a melyekre csuvas és cseremiszi nyelvi tanulmányaiban támaszkodhatik. Ez utóbbi nyelvre vonatkozólag már meglehetősen anyagot gyűjtött össze a rajfai kolostor apátja, a ki elébb, mint a kazáni akadémia tanára, majd mint cseremiszi misszionárius, sokat foglalkozott a cseremiszi nyelvvél, a melyre már az új testámentom egynémely részeit le is fordította volt. A püspöktől kapott ajánló levéllel Reguly már április hó 4-én a rajfai kolostorba (Kazántól 30 versztnyire) utazott, a hol engedélyt kapott arra, hogy az ott fölhalmozott cseremiszi nyelvi anyagot használhassa. A derék apát még lakást is rendeztetett be számára a kolostorban, melynek csöndes nyugalma jótékonyan hatott a sok munkától és a fáradságos utazástól elcsigázott idegeire. A közel fekvő cseremiszi falvak egyikéből, Paratiból, még tolmácsot is rendelt melléje vendégszerető házigazdája. Reguly a szokott buzgósággal azonnal munkához fogott, de az erős láz s a testi gyengeség meg-megakasztják benne. Utóbb annyira elgyengült, hogy már csak fekvé tudott dolgozni. A M. T. Akadémia azonban nem ismeré utazónk egészségi állapotát, újabb megbizásokat adott neki a csuvas és mordvin nyelvekre vonatkozólag. Reguly, midőn megtudta, hogy hazájában mindinkább nagyobb érdeklődéssel kísérik utazásait, szinte új életre kelt; legalább látszólag visszanyerte régi munkakedvét s energiáját. Ismét terveket szó, ezeket közli Baerrel; cseremiszi tanulmányait június közepén már befejezi s innen a jadrinczi kerületbe megy a csuvasok közé, ott marad július végéig. Ekkor lesz a nizensijnovgorodi vásár, ezt meglátogatja és azután elutazik a nizensijnovgorodi kormányzóság déli vidékeire az Alatir folyóhoz, hol a mordvin nyelvvél foglalkozik majd. Két hónapig marad a mordvinok között és aztán visszatér Kazánba, hol e három nyelvre vonatkozó munkálatait rendezi és összeállítja. Ez a terve októberig.

Azonban az egészségi állapota nem javult, sőt még rosszabbra vált. Cseremiszi tanulmányainak bevégezése után a továbbiakra nézve már nagy kétségben van, mert az átkos betegség — mint egyik levelében írja — annyira elgyöngíti, hogy nemcsak munkaerejét veszí el, de néha, úgy látszik, mintha az életét is ki akarná oltani. Ilyen körülmények között már-már lemond előbbi tervéről és július 2-án elindul Kazánból Nizensijnovgorod felé.

* BAER: Schluss-Nachrichten über Reguly's Reise. (St.-Petersb. Ztg. 1845, Nr. 88.)

Nyomott hangulatban hagyta el a tatár khánok egykori fővárosát. Azt se tudta jóformán, hogy ez az útja hova s merre vezet: a csuvasok vagy mordvinok közé-e, vagy pedig fáradtan, betegen vissza — hazájába. A mint azonban kiszállt a nép közé, föléled munkakedve, már nem érzi a fáradságot; közel látja a célt, melyet még egy kis erőmegfeszítéssel nemsokára teljesen elérhet. Az útjába eső csuvas és cseremiszfalvakban meg-megállapodik, a gyűjtött anyagot megigazítja, esetleg pótolja. Így érkezik július 17-én Nizsnij-Novgorodba. Egy heti pihenés után már elindult a kormányzóság belsejébe a mordvinok közé, hogy a finn népcsalád e legdélibb törzsének életmódjáról és állapotjáról élő szemléletet nyerjen s magának a helyszínen alkalmas tolmácsot szerezzen.

A mordvinok közötti utazás azonban sok bajjal és kellemetlenséggel járt. Célját is csak részben érthette el, mert ide éppen a legnagyobb munkaidőben érkezett, mikor az egész nép künn dolgozik messze a szabadban, szerteszéllyel szórva. Nem kapott sem embert, sem lovat a további utazásra. Végre mégis csak talált egy tolmácsot az erza-mordvinok közül, a kinek segítségével az erza-mordvin nyelvet tanulmányozhatta. De mennél jobban megismerte e nyelv sajátosságait, annál világosabb lett előtte, hogy az erza nyelvjárás, mint-hogy igen nagy orosz hatásnak van kitéve, az ő kutatásaihoz nem nyújt tiszta anyagot. Ily körülmények között kénytelen volt a penzai és tambovi kormányzóságok északi részeiben a Moksa folyó mellékén lakó mordvinokhoz utazni, a hol reménye csakugyan be is teljesedett: tiszta anyagot talált. Itt egy moksa tolmácsot szerződtetett, de a hasonlítások kedvéért megtartotta erza tolmácsát is. Két tolmácsa kíséretében augusztus közepén visszatért Nizsnij-Novgorodba, mint-hogy belátta, hogy a hosszabb tartózkodás azokon a vidékeken még inkább meggyöngytené úgy is megtámadott egészségét. Mindenekelőtt nyugalomra és némi kényelemre volt szüksége, hogy újult erővel folytathassa a munkát.*

E közben magyarországi jóakarói és barátai gondoskodtak róla, hogy kutatásait anyagi gondoktól menten tovább folytathassa. Megalakult a „Reguly-társaság“, melynek célja az volt, hogy egy „Reguly-könyv“ kiadásával pénzt gyűjtsön az ifjú tudós segélyezésére. Ennek a társaságnak mozdítója, lelke Toldy Ferencz volt. Abban a meggyőződésben, hogy a kazáni kormányzóság gazdag lelőhely a néprajzi és nyelvészeti kutatások számára, most már azt kívánták Regulytól, hogy mennél tovább maradjon a volgai tartományokban és a kínálkozó anyagot előbb, a mennyire csak lehetséges, szákmányolja ki, és csak azután gondoljon a visszatérésre, még pedig vagy Szent Pétervárra, vagy Berlinbe, a hol anyagának feldolgozásához könnyebben meglegli a szükséges irodalmat is.

Ezt az értesítést Reguly augusztus hó elején kapta meg. Annnyira váratlan és meglepő volt rá nézve, hogy egy ideig nem tudott hatá-

* Reguly-Album CIX. I. és Kunik: Neuere Nachrichten über den magyarschen Reisenden Reguly. (St.-Petersb. Ztg. Nr. 27.)

rozni, sokáig habozott, ingadozott, mert nem tudhatta, hogy a hosszabb időzést azokon a vidékeken megengedi-e folyton változó egészségi állapota. De lassanként ereje visszatért, a részvét is, melyet honfitársai részéről tapasztalt, fölfrissíté lelkét annyira, hogy munkájának tovább folytatására örömmel vállalkozott. Két hónapig foglalkozott még Nizsnij-Novgorodban mordvin tanulmányaival és innét november havában visszatért ismét a kazáni kormányzásába, félbenmaradt csuvas tanulmányainak folytatásához. A telet Kazánban tölti, itt a szemináriumban a csuvas tanulók segítségével szorgalmasan gyűjti az anyagot, 1846 január 18-án már ezt írja Frähnnek: „Csuvas studiumom már a vége felé közelget. Munkám nagy részével, t. i. a nyelvnek beszédrészek szerinti vázolásával már készen vagyok, csak még az egésznek összefoglalása és helyesírási átjavítása van hátra. A mint e munkával elkészülök, e hó vége felé, kisebb kirándulást teszek a csuvasokhoz, részint azért, hogy munkámat a nép között is megpróbáljam, részint pedig, hogy az *anatri* (déli) dialektusban is tájékozódjam és ha lehetséges, munkámat új anyaggal is kiegészítsem. Innen visszatérve megkezdem a tatárt is, a melynek nagy várakozással nézek elébe, mert az főképen a csuvas és cseremis nyelvre sok világosságot fog deríteni.“ Márczius havában Czivilszk kerületi városba megy, itt foglalkozik még a csuvas nyelvvel. Példamondatait megigazítja, kiegészíti. Miután ily módon a csuvas nyelvi anyagot rendbehozta, visszatér ismét a rajfai kolostorba, a hol a mezei cseremis nyelvjárást vette elő és jegyzeteit kiegészítette. Visszament még Kozmodemjaskba a hegyi cseremiszekhez, továbbá a Szura melléki csuvasokhoz is a jadrinszki kerületbe. Így tölti a nyarat folytonos munkában, emészti testi s lelki erejét. Gazdag zsákmánnyal megrakodva, de betegesen érkezett vissza Pétervárra augusztus 25-én.

*

Ismerősei tárt karokkal fogadták. Balugyánszkyéknál Peterhofban kellemes otthonra talált. Egy hónapig tartó pihenés után már készült vissza hazájába, azonban a pétervári tudósok, különösen Köppen, azt ajánlották neki, hogy az Ural vidékére vonatkozó geographiai anyagát talán alkalmasabb volna még itt földolgozni, mint-hogy német vagy más földön a szükséges segítséget sem kaphatja meg, továbbá, hogy azoknak a vidékeknek az ismerete sehol sem gerjeszthet nagyobb érdeklődést, mint éppen Szentpétervárott. Maga a földrajzi társaság is tett bizonyos ajánlatokat a kidolgozás esetére. Reguly eleget tett kívánságuknak, annál is inkább, mert belátta, hogy később nyelvészeti tanulmányai alig nyujtanának időt és módot e tárgy földolgozására. Utazását e miatt elhalasztja és azonnal hozzáfog geographiai anyagának rendezéséhez és összeállításához. A munka, a melyre vállalkozott, egy térkép szerkesztésében s a hozzávaló magyarázat megírásában állott. Azt hitte, hogy ezzel november végére már el is készülhet, de minthogy a lerajzolandó földterület 12 szélességi fokot (59—70) foglalt magában és egészségi állapota is naponként csak csekély munkálkodást engedett, a térképet csak 1847

január végén fejezhette be.* A magyarázatot is megadta hozzá Köppenhez írott levelében, a mely orosz fordításban a földrajzi társaság „Zapiski“ cz. folyóiratában meg is jelent.** Az anyagot e nagy földterület megrajzolásához két különböző forrásból merítette; ú. m. 1. a benszülöttektől nyert értesítésekből és 2. saját megfigyeléseiből. Ily módon sikerült neki hosszas utazása alatt jelentékeny földrajzi anyagot gyűjteni, melynek földolgozásával tulajdonképen az volt a célja, hogy néprajzi tanulmányaihoz, a vidéknek lehetőleg pontos földrajzi áttekintésével, a mennyire lehetséges, biztos alapot nyerjen. Ezt a térképet, minthogy inkább ethnographiai célból készült, nem is lehet pusztán csak geographiai szempontból tekinteni. A mennyire lehetséges, gondosan megjelöli az egyes népek határait, olyformán, hogy a nép határa egyszersmind határa a nyelvnek is. Ezért aztán a vogulok közül csak azokat jelzi voguloknak, a kik még anyanyelvükön beszélnek. Összeállítja az egyes folyamrendszereket, megjelöli még a legkisebb folyókat is: kikutatja az Uralon keresztül vezető vízi és szárazföldi utakat, az ú. n. átkelőket. Megvonja a földművelés, állattenyésztés és az erdőségek határait. Megjelöli, még pedig mindig az illető nép nyelvén, az Uralnak jóformán minden egyes elágazását, csúcsait. Megnevez vagy 500 helységet. A vogulság területén nincs egy falucska, nincs egy kunyhó, a mely föl ne volna tüntetve a térképen. Az Ural hegység déli felén, a déli Szoszva forrásától a Szigva vizéig még a rénszarvas tenyésztő nomádok sátrait is megjelöli a tulajdonos nevével, mindegyikét azon a területen, a hol az a nyár folyamán vándorolni szokott, hogy ily módon az urali expedíció tagjainak alkalmuk legyen még e csekély népességű vidékeken is helylyel ismerős vezetőket találni.

Reguly térképe méltó föltűnést keltett az orosz fővárosban, a „St-Petersburger Zeitung“ nagy dicsérettel szól róla és nyíltan hirdeti, hogy „azok előtt, a kik az Ural vidék térképein létezett, de most már betöltött fehér foltot ismerik, nem lehet többé kétséges, hogy Reguly ezzel a térképével és a hozzáadott magyarázatokkal Oroszország ethnographiájában és geographiájában egy terjedelmes „terra incognita“ fölfedezője lett“.** Az orosz tudósok, a kik ez időben adtak ki térképeket az Ural vidékéről, Reguly eredményeit mindnyájan fölhasználták. Ez a térkép volt a kalauza, mint már említém, annak a nagy urali expedíciónak, a melyet az orosz geographiai társaság Hofmann vezetése alatt indított ki 1847, 1848 és 1850-ben az egész Ural hegységnek és nagyobb folyóinak pontos fölvételére.

* Ethnographisch-geographische Karte des nördlichen Uralgebietes, entworfen auf einer Reise in den Jahren 1844 und 1845 von Anton Reguly. St.-Petersburg 1846. Es a térkép 16 nagy negyedréten oldalon az északi szélesség 58—70, s a keleti hosszúság 72—89 fokai közt elterjedő terület részletes leírását adja. Ma már nagyon ritka. Hazánkban csak két példány van belőle, mindkettő az Akadémia könyvtárában.

** Переводъ письма венгерскаго путешественника Г-на *Регули* къ члену Русскаго Географическаго Общества, Академику П. И. Кешину отъ 21. Января 1847. года (Записки Русскаго Географическаго Общества, книжка III. Санкт-петербургъ, 1849.) 159—175. l.

*** St.-Petersburger Zeitung. 1847. Nr. 20.

Hofmann maga is beismeri, hogy milyen nagy hasznára vált Reguly térképe az expedíciónak már csak azzal is, hogy egy csomó hely- és folyónevet kaptak benne, a melyek megnevezése nélkül a vezetőikkel meg se tudták volna értetni, hogy hová vigyék őket. Ezért aztán, mihelyt meggyőződtek a térkép nagy jelentőségéről, azonnal sokszorosították és az expedíció minden egyes tagja kapott belőle egy példányt saját használatára.*

Különösnek tartom, hogy az Ural és vidékéről szóló újabb irodalmakban meg se emlékeznek Reguly térképéről, még az orosz tudósok** sem, pedig a későbbi tudományos kutatásokat nagyban elősegítette. A tudományos világban is megfélekednek néha az úttörők munkájáról.

Alighogy ezt a térképet befejezte, búcsút vett a szentpétervári tudósoktól és Graefenbergben keresett gyógyulást, a hol a vizkúrát használta, mely kezdetben jó hatással is volt szenvedő idegeire. De ha szellemi munkához fogott, a fejében rögtön szűró fájdalom támadt; előidézte ezt a legkisebb szellemi megerőltetés is. 1847 szeptember havában rövid időre visszatért hazájába, kedves napokat töltött rég nem látott szülei és jó barátai körében, de innét csakhamar munkára szólítja a kötelesség. November hó elején már Berlinben van, a hol gazdag anyagának feldolgozásához látott. Hiába volt minden erőlködése, a súlyos bajt nem tudta leküzdeni, sőt az inkább még fokozódott. 1848 tavaszán Lehsenben, egy kis meklenburgi városban, már ismét a vizkúrához folyamodott, de a helytelen orvoslás miatt egészségi állapota még rosszabbra vált. Báró Eötvös József m. kir. közoktatásügyi miniszter 1848 június 13-án a budapesti egyetemi könyvtár első őrévé nevezte ki, azonban betegsége miatt még a hivatalát sem foglalhatta el. Aggódo szülei unszolására végre fölhagyott az ártalmas orvoslással és 1849 május 3-án visszatért hazájába. A nyarat szüleinél töltötte, ott lassanként megjavult egészségi állapota is. Szeptember végén már elfoglalhatta volna hivatalát, azonban a megváltozott politikai viszonyok következtében kinevezését csakhamar érvénytelennek nyilvánították. Barátai közbenjárására br. Geringer Károly császári biztos 1850 január hó 25-én kinevezte ismét, jöllehet csak ideiglenesen, az egyetemi könyvtárhoz. Ez a hivatal éppen neki való volt, nyugodtan foglalkozhatott tanulmányaival. Ugyancsak ebben az esztendőben szeptember 16-án megtartotta akadémiai székfoglalóját is *A dzungárokról és azoknak a magyarokkal állított fajrokonságáról cz. értekezésével**** Erre tulajdonképen az adott alkalmat, hogy az aug. 31-én tartott akadémiai ülésen dr. Gützlaff Károly chinai misszionárius, mint vendég,

* Der nördliche Ural und das Küstengebirge Pae-Choi. Untersucht und beschrieben von einer in den Jahren 1847, 1848 und 1850 durch die kaiserlich russische Geographische Gesellschaft ausgerüsteten Expedition. Bd. II. Verfasst von dem Leiter der Ural-Expedition Dr. Ernst Hofmann. St.-Petersburg. Buchdruckerei der kaiserl. Akademie d. Wiss. 1856. p. 4—5.

** Szezonov legalább nem említi „Географическо-статистическiи словарь Россiйской Имперiи“ cz. nagy munkájában, mely az orosz földrajzi társaság megbízásából készült Szentpéterváron, 1863—1865.

*** Megjelent a Magy. Akad. Értesítő 1850. X. évfolyamában 155—168. l.

a *chinai nyelvről és írásról* értekezett és értekezésének kapcsán a *Kokonor* mellett lakó dzungár népről is szólt, mely népben ő a régi hunok utódait, a magyarok testvéreit sejtí. Ezt a sejtelmet a napi sajtó már megdönthetetlen igazság gyanánt hirdette. Reguly ekkor nem volt Budapesten, Balatonfüreden időzött s az érdekes fölolvásásról egy bécsi újságból értesült. A mint Budapestre érkezik, azonnal hozzáfog a kérdés tisztázásához, már csak azért is, „mert az — mint egyik levelében írja — Kőrösitől ránk maradt örökségünket érinti meg, mivelhogy Kőrösi a *Jugur* vagy *Vugur* népet, melyhez vett útjában érte ötet el a halál, a *Kokonor* felé, Tibet észak-keleti határain reménylette találni“. A kérdéssel hamar tisztában volt, nagy tájékozottsággal vázolja a mongol népcsalád egyes törzseit, a hova a dzungárok is tartoznak és kimondja, hogy tágasabb értelemben a magyar a mongollal, valamint a többi középázsiai nyelvekkel is rokon, és hogy *a magyar összehasonlító nyelvbúvárlatnak feladatában áll a mongolt szintúgy, mint a többi közép-ázsiai nyelveket vizsgálódása körébe bevonni*. Hogy Güttzlaff is a szélesebb értelemben vett mongolokra gondolt, kitűnik bővebben az általa felhozott három milliónyi népszámból, mert a dzungárok száma nem megy annyi százezerre sem.

Berekesztésül a rokonsági kérdésről nyilatkozott. Szerinte „a rokonsági kérdés fölfogása is, bár eredetileg minden magyartól egyenlő érzéssel fogásék fel — ezeknek szellemi fokozata szerint, különböző, s hogyha azt, eltekintve annak sokféle árnyékaitól, két fölválásban szemléljük, az, a mennyire tisztán a szív módosítlan érzéseivel karoltatik föl, *népies*-nek; a mennyire az, az öntudatos lélek befolyása által módosított szív felfogásával nézetik, *tudományos*-nak nevezhető. Az előbbit jellemzi tökéletesen azon kérdés, melyet oly gyakran volt alkalmunk hallani, ha rokonságunkról van szó; „*talált-e magyarokat?*“ és látjuk benne, hogy valamint IV. Béla idejében kérdezhetette egykor Oroszországból és Ázsiából visszatérő misszionáriusait a magyar, úgy kérí a most is az onnan visszatérő utast; látjuk, hogy a szemlélet nem változott és annak fokozata ugyanaz most is, mi akkor volt. Mint akkor — természetesen több joggal — úgy képzeljük, ezen felfogás szerint, még most is, ázsiai rokonainkat testre és lélekre olyanoknak, milyenek mi itt Pannoniában vagyunk; kik szeretett honunk nyelvét beszélik, és kiket csak meg kell találnunk, hogy nemzeti múltunk egész titka föl legyen fedezve, származásunk és rokonságunk kérdése el legyen döntve. Sajnos! hogy ez így nincs és nem lehet. Azonban így gondolkodik a szív.“

„Más színben áll, úgymond, rokonsági kérdésünk, ha azt tudományos szempontból fogjuk fel. A tudomány nem az érzés belvilágából, hanem a külső, a tárgyilagoss világ szemléletéből indul ki. Áttekintvén az emberiség fajait és annak egyes tagjait, testi és lelki erőikre és tulajdonaikra nézve, levonja azok tüneményeinek alapszabályait, és letévén azokat szemlélete alapjául, azokból meríti kutatása elveit, úgy kiinduló pontját is. Ő nem ismer előleges nézeteket, nem tud és nem hisz előre semmit; hanem csak azt fogadja el olyannak, mit szoros vizsgálat után valónak talál. A fejlődés természetszerű és rendszeres folyamata szerint tudja, hogy évek munkáit sem lehet átugrani és a gondolat szárnyain egyszerre valami távoleső czél végpontjánál teremni, hanem hogy csak rendszer és tervszerű munkálkodás vezethet biztosan nagy és távoli czélokhoz.“

Reguly ily módon gondolta a rokonsági kérdés megállapítását. Ehhez a nagy munkához meg is szerezte a szükséges anyagot. Bejárta az egész finn-ugorságot, ott a helyszínen tanulmányozta annak majdnem minden egyes tagját. Most már csak az volt hátra, hogy ezt a gazdag anyagot egy összefoglaló munkában a tudomány köz-kincsévé tegye. Azonban itt kezdődik az ő életének le nem írható nagy tragikumja. Hosszas betegeskedése alatt sokat felejtett, elhalványultak lelkében azok a benyomások, a melyeket az emlékezetére bízott, mert hiszen sokszor ideje sem volt arra, hogy mindent megrögzítsen. Most, midőn anyagát rendezni kezdé, lépten-nyomon megakad, emlékező tehetsége nem világítja meg a homályos részleteket. Míg ő ily kínos bizonytalansággal forgatja jegyzeteit, addig egykori tanítója, majd később vetélytársa, a híres Castrén évekig tartó szi-bériai kutatásainak eredményeit már kezdi hirdetni a helsingforsi egyetemen. Székfoglaló értekezésében *De affixis personalibus linguarum altaicarum* (1850) kimutatja a nagy altaji nyelvtörzs összetartozását. Ethnologiai fölolvadásainak sorozatában pedig külön-külön tárgyalja az ural-altaji nyelvcsalád mindegyik csoportját. A kegyetlen halál azonban csakhamar megakasztja dicsőséges pályafutását.*

Ugyancsak ebben az időben lépett nálunk is Hunfalvy Pál az összehasonlító nyelvészet terére. Az 1849-iki nagy rázkódás után jóformán minden magyar lelkében ott ült a kétség. „Ez a kétség — mint Hunfalvy mondja** — a nyelvtudományra nézve 1850 óta azt a kérdést vetette fel, vajjon Reguly *nem csalódott-e* éppen úgy, mint Kőrösi Csoma. Minthogy Reguly nem felelt a kérdésre, a kétség még inkább növekedett.“ Midőn az Akadémia két évi szünet után 1850-ben megkezdte üléseit, Reguly akadémiai székfoglalójában is csak mellékesen érintette meg a rokonsági kérdést, s mint láttuk, csak nagy általánosságban szólott róla. Azután pedig hallgatott. Hunfalvy állott ekkor a sorompóba, a kinek érdeklődését Schott Vilmos munkája „Az altaji vagy finn-tatár nyelvcsaládról“ (1847) teljesen az altaji nyelvek felé fordította. 1851 január 18-án adta elő első értekezését „nyelvészeti nagy tennivalóinkról,“ a mikor is az ural-altaji nyelvészeti kört jelölte ki olyannak, a hol a vezérséget — hogy saját szavaival éljek — „nekünk kell megragadnunk, ha tudományos működésünk a legnagyobb szegényt, tehetetlenség feletti szegényt nem akar vallani.“

Ekkor bizonyára számításba vette Reguly munkásságát is. Gyakran ösztönözte Regulyt gyűjteményeinek földolgozására, de még Hunfalvynál is jobban ösztönzé erre Toldy Ferencz, ki őt kimélő gyöngédséggel a munkafölösztás szükségére is figyelmeztette, midőn észrevette, hogy Reguly vizsgálódásai körébe már bevonta még a hazai fajokat is.*** Szünidőkben ugyanis Reguly néhány

* Meghalt 1852. május 7-én, kutatásának eredményeit a szentpétervári Akadémia megbízásából Schiefner adta ki „*Nordische Reisen und Forschungen von Dr. M. Alexander Castrén*“ (1852—1859) czim alatt.

** *Literarische Berichte aus Ungarn* I. Jahrg. 97. 1.

*** L. Toldy Ferencz összegyűjtött munkái. II. köt. Magyar államférfiak és írók. 2. köt. Pest. 1868.

anthropologiai és ethnographiai utat tett az alföldre és a palóczok közé. Hunfalvy azt ajánlotta neki, hogy előbb nyelvészeti anyagát hozza rendbe; ugyanezt tegye a néprajzi tapasztalataival is, és az eredményeket kisebb-nagyobb értekezésekben terjeszse az Akadémia elé, csak azután fogjon az összefoglaló nagy munkához. Reguly hajlott is a jó tanácsra. Jó ideig nem beszélt feladatairól. Barátai, kik azt hitték, hogy már munkához fogott s egyszer csak a kész eredménnyel áll elő, szomorúan csalódtak várakozásukban. Sok hiú kísérlet után végre az éles szívfájdalom hangján megnyilatkozik Toldy előtt, „magát saját kincsének fölvételére tehetetlennek jelenti ki.“ Toldy igyekezik megnyugtani, hátha mással, pl. Hunfalvyval együtt ki tudná adni gyűjteményét. A csüggedt lélekbe ismét visszatért a remény. Szorgalmasan olvasgatja Hunfalvyval a vogul szövegeket. „E foglalatosság — írja róla Hunfalvy — felvidítá s nagy munkakedv szállá meg. Fáradhatatlanul kezdé rendezgetni szó- és nyelvtani jegyzeteit; emlékezetei megújulának; s úgy látszék, hogy testileg, szellemileg felüdül. De ez a jókedv csak az 1858-iki év május haváig tartá. Ezután megszüinék hozzám járni, avval biztatván engemet, hogy a nyári szünidő alatt a budai hegyeken fog mulatni s épülni, s majd őszszel megújult erővel folytatjuk a munkát. Én is falura menék, s ott nemsokára az a szomorú hír ére, hogy Reguly aug. 23-án meghalt.“* Így ért véget küzdelmes élete. Virágzó ifjúságát adta áldozatul a tudománynak, melyhez szívének végső dobbanásáig hű maradt. A kegyes gondviselés gondoskodott róla, hogy a magyar összehasonlító nyelvtudomány, melynek nagyszerű eredményeit sejtette, lelki szemével talán már látta is, az ő szellemi hagyatékából támadjon új életre.

PÁPAY JÓZSEF.

A régi magyar ételnevek eredetéről.

I.

Alig van érdekesebb és vonzóbb tanulmány, mint az egy műveltségi körbe tartozó szavak eredetét kutatni. Tanulságos az efféle összeállítás nemcsak nyelvészeti, hanem műveltségtörténeti szempontból is: hiszen tudvalévő dolog, hogy a műveltség története a szókincsben is visszatükröződik.

Hosszabb érintkezés két nép között nem történhetik meg nyelvkeveredés nélkül. A műveletlenebb a műveltebbtől nemcsak a magassabb kultura tárgyait, hanem legtöbbször e tárgyak neveit is átveszi, úgy hogy a jövevényszavak különféle rétegei egy-egy kulturhatás emlékeit őrzik. Egy-egy szó vagy szócsoport, ha eredetét kutatjuk, gyakran csodálatos időbeli távlatot nyit; világot derít olyan korra, a melynek emlékezetét írott történeti emlékek nem őrizték meg.

* Reguly Antal hagyományai. A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából kiadta Hunfalvy Pál. I. kötet. A vogul föld és nép. Pest 1864. Előszó.

Csakhogy persze tudni kell a módját, hogyan lehet a nyelvet helyes vallomásra birni.

Különbséget kell tennünk mindenekelőtt szó meg szó között; nem minden jövevényszónak van egyforma műveltségtörténeti értéke. Nevetséges dolog volna pl. abból, hogy *barát* szavunk szláv eredetű, azt következtetni, hogy őseinkkel a ‚barátság‘ fogalmát a szlávok ismertették meg. Másképp áll a dolog a szorosabban vett műveltségi szavakkal; *paprika* szavunk délszláv eredete pl. csakugyan nagyon valószínűvé teszi, hogy magával a fűszerrel is a délszlávok útján ismerkedtünk meg.

Egy szó azonban még nem sokat nyom a latban. *Búza* szavunk török voltából merészség volna azt következtetni, hogy őseink a földművelést török-fajú népektől tanulták. De ha ki tudjuk mutatni, hogy nemcsak a *búza*, hanem az *árpa*, *dara*, *aratni*, *eke*, *örölni* szavak is török eredetűek, föltevésünk mindjárt valószínűbbé lesz.

Azok közé a műveltségi szavak közé, a melyeknek vándorútja világosan jelzi az illető műveltségi tárgy eredetét és elterjedését, tartoznak többek között az ételnevek is. Hogy csak egy példát említsek, az a temérdek francia jövevényszó az összes művelt nemzetek gastronomiai szótárában elég ékesszólóan bizonyítja a francia konyha világhuralmát.

A konyhaművészet kifejlődése aránylag magas műveltséget föltételez; természetes tehát, hogy az ételnevek vizsgálata — a magyarokat sem véve ki — nem vezet bennünket az őskorba vissza; de azért kutatásaink kiegészíthetik néhány érdekes vonással „házi történelmünknek“, az utolsó századok magyar műveltségének rajzát.

Az ételnevek tárgyalása közben rendszerint félrehagyom az efféléket, mint *rétes*, *leves*, *levelensült*; hiszen mindenki tudja vagy érzi, hogy *rétes* = leveles tészta, *leves* = híg, leves-étek stb.; keletkezésük koráról pedig úgyis nehéz volna valami biztosat mondani.

Legtermészetesebb volna, hogy a tárgyalás sorát az ételek ételével, a *kenyérrel* kezdjem meg, ha ugyan eredetéről tudnánk valami biztosat. Éppen így vagyunk a *czipó* szóval is, de az már köztudomású dolog, hogy a *czőkös czipó* kifejezés első része, a *czőkös* jelző honnan ered. A *tzök*, *czök* szó (Páriz-Pápainál ‚fermentum‘, ‚sauerteig‘ a nyugati megyékben a *cájj*, *cájg* alakok szokásosak ‚élesztő‘, ‚kovász‘ értelemben) német jövevény, a bajor-osztrák *zeug*, ‚élesztő‘ szó átvétele, *czőkös czipó* tehát tkp. ‚élesztős, bizonyos módon kovászolt czipó‘.

Csak a Schlägli Szójegyzékből ismerjük a *pokronta* szót; jelentése ‚subcinerarium‘, ‚hamuban sült kenyér‘. Szláv eredetére (vö. cseh *pokruta*, lengyel *pokręta* ‚fladen‘, ‚kuchen‘) már Szamota rámutatott.

Már a legrégebbi szójegyzékeinkben és szótárainkban előfordul a *pogácsa* szó. A Schlägli az ‚azimus‘ szót, a Beszt. Szój. az ‚azimus‘ és a ‚liba‘ szavakat fordítja vele. Calepinusban: *azymus*, *kouaz nélkül való kinyér*, *pogácsa*, *panis focarius*: *parasaba swtöt kinyér*, *hamuba swtöt pogácsa*. A MTsz. szerint a palóctságban a *bogácsa* alak is szokásos.

A *pogácsa* rokonai majdnem egész Európában el vannak terjedve s valamennyinek közös őse, ha nem is közvetlenül, a latin *focaciū* DuC. (= *pānis focaciūs*, hamuban sült kenyér DuC.).

A latinból származnak mindenek előtt a román alakok, az olasz *focaccia*, francia *fouace*, *fouasse* 'lapos, hamuban sült kenyér', a provençal *fogassa*, *foguassa*, a spanyol *hogaza* 'házikenyer' és a portugál *fogaza*. Latin jövevényszók továbbá az ófelnémet *fochenza*, a középfelnémet *vochenze*, *vochenz*, a bajor *fochenz* (Schmeller I:507.); a szláv alakok, az ó-szlovén, újszl., szerb, bulg. *pogača*, cseh *pogač* a latinból valók, valószínűleg olasz közvetítéssel. A szlávság tovább adta a szót a magyaroknak, az oláhoknak (*pogacie*), a görögöknek (középgör. *πυγάτζα* DuC.), az albánoknak (*pogače*, *pugače*); sőt eljutott a délszlávok révén még az oszmani törökökhöz is: *hogaža*, *pogača* 'hamuban sült kenyér v. kalács' (Zenker).

A *pompos* MÁ. és PPB. szerint 'collyra' 'grobes brot'. A MTsz. szerint a *pompos* leginkább Dunántúl járatos, s 'czipót', 'vakarcsot', 'kenyértésztából süttött vastag lepényt' jelent. Egy adat szerint Hont megyében 'fánkot' is. Valószínűleg összefügg a tót *pampúch*, *pampuska* szavakkal (vö. *pampuska*) bár a kapcsolat nem egészen világos.

Egész kis irodalma van már a *peszmet* (*peszmege*) szónak, vagy helyesebben szavaknak, mert nem szabad felednünk, hogy a régiségben és a nép nyelvében három (ha nem négy) *peszmet*, *peszmege* is van, a mint ezt már különben Réthei Prikkel Marián igen helyesen hangsúlyozta Kúnossal szemben (s akár hozzátehetjük Czuczor-Fogarasival szemben, mert a Kúnos-féle hibás magyarázat már a Nagy-Szótárban is megvan).

1. 'panis nauticus', 'hajós kenyér', 'kétszersült'. a) *peszmet*. A NySz. a 17. századból két adatot idéz; b) *peszmét*. Ismeri ezt az alakot PP. (1708) és a Baróti-féle Kisded Szótár is (176. l.). Egy adat van rá a NySz.-ban is a 17. századból. c) *peszmete*, a NySz.-ban egy adattal Czeglédiből. d) *peszmege*. A NySz.-ban két adat; megvan SI.-ban is ('rosszul kisült tésztanemű') Kresznericsben is s belőle átvette a Nagy-Szótár is. A MTsz. szerint járatos ez a szó 'rosszúl sikerült (keletlen, sületlen v. összesült, agyonégetett) kenyér v. más tészta étel' értelemben Vasban, Pápa vidékén, Komárom megyében s a Palóczságban is.

2. 'szőlő iz' 'traubensyrup'. A NySz. erre a jelentésre egy példát idéz Mikes Törökorsz. leveleiből. A 'congelatum' 'gefrornes' értelmezés persze helytelen; Mikes egészen világosan megmondja, hogy mi az a *peszmege*: „A szőlőt nagy üstökben megfőzik mindaddig, a míg olyan sűrű nem lesz, mint a sörlesztő; azután leszűrik, hordókba töltik. Olyan színű és olyan édes, mint a méhsér“. Megvan SI.-ban is, *peszmege*, főtt must'. A MTsz. Göcsejből, Baranyából. a Dráva mellékéről, tehát Dunántúl déli részéből a következő alakokat idézi: *peszmege*, *peszmegek*, *pekmegek*; jelentésük, gyümölcs-iz, lekvár'. A szlavóniai magyaroknál — népetymológiával — *pökméz*.

3. 'bage' Gyalai Ágost idézett egy 1791-iki adatot a *peszmege* szónak erre a harmadik jelentésére. Hozzátehetjük, hogy ezt a jelentést SI. is adja: „*peszmege*: motyó, bűtyor“.

Hogy ennek a harmadik *peszmege* szavunknak mi az eredete, nem tudom; de hiszen bennünket most úgyis csak az első kettő érdekel.

A 'kétszersült' jelentésű *peszmet* rokonsága messze földön el van terjedve. A középgörög alakokra már Krausz Sámuel utalt (Nyr. 27:367): *παξαμάς*, *-άδες*, * Du Cangeban; jelentése 'kétszersült'. Átkerült a középkori latinságba is *paximatum*, *paxematium* alakban: 'panis subcinerarius'. A Nagy-féle Hierolexiconban *paxamaticum*. Az albán *paksimád* forrása az újg. *παξιμάδι*. Újgörög révén juthatott el a törökökhöz és a perzsákhoz is: *peksimat*, a köznyelvben *peksemet*, *zwieback* (als proviant auf der reise) *schiffszwieback*. (Zenker). Megvan még az örményben is: *pakszimát*.

A magashangú török *peksemet* átvétele a szerb, bulgár *peksimet*; a törökségből való (esetleg szerb-bulgár közvetítéssel) a magyar *peszmet* is. A hangmegfelelésre már Krausz idézte a *puszpáng* ~ *Buxbaum* analógiát. Az oláh *pesmét*, Cihac szerint is, a magyar alak átvétele.

Nehezebb volna eldönteni, hogy a középgörög alakok honnan erednek. Hogy nem attól a Paxamostól, a kit Suidas és Columella mint híres 'artis culinariae scriptor'-t emlegetnek, főlöskéges bizonyítani. Meyer G. (Etym. Wört. der alban. Sprache 318.) az ó-görög *πίξιμος* szóra gondolt.

Magyarázatra szorul az 1. d) alatt említett *peszmege*. Vajjon a 2. és 3. alatt felsorolt *peszmege* szavak hatása alatt keletkezett-e *peszmet*-ből? Az ószlov. *posmagz* 'placenta', 'frustum panis' (= oláh *posmág*) szóra az eltérő vocalismus miatt alig gondolhatunk.

A *peszmege* 2. (= szőlőlekvár) török eredetét már CzF. s Kúnos kimutatták: perzsa-török *bekmez*, *bekmáz*, *pekmez* a köznyelvben *petmez*, *petmaz* 'traubensyrup', 'dickgesottener most' (Zenker), moit de raisin, épaissi par la coction, espèce de raisiné (Barb. Meyn). A törökökből való a bulgár *petmez*, szerb *pekmez*, albán *pekmés-zi*, horvát *pekmez*. A horvátból való a déli dunántúli *pekmez* vagy átvetéssel *peszmeke*, *peszmege*.

A *peszmet*-tel sok tekintetben rokonértelmű *prófont*, *prófund* (commeatus MA. annona militaris PP.) német eredetű, a tájnyelvi *profant*, *profand* (kfn. profant, Lexer) átvétele, a mely persze maga is jövevényszó (= l. *providenda*).

A finomabb kenyérnemekre térve át, szláv eredetű a *kalács* szó (vö. ószl. *kolačz*, szerb, újszl., horv., cseh *kolač* a *koloč*, 'kreis' szótól). A magyar kalács is nemcsak kerekre fonott, pereczforma süteményt jelentett a régiségben, hanem 'karikát', 'karikaforma, kerek tárgyat' is. Így C.-ban *circulus*: *keröngötske*, *kaláts* (fr. *cercle*, *entour*, ol. *circolo*, *cerchio* stb.), PP. szerint *kaláts-viasz* = cerea massa circularis; Tinódi s az OklSz. néhány adata szerint *kalács* 'szurkos koszorút' is jelentett.

A *morvány*-ra a régi nyelvből csak néhány szótári adatunk van. Az OklSz. néhány *Morványos* személynevet idéz az 1429, 1472,

* Alakváltozatai: *παξαμάδιον*, *παξαμάτιον*, *παξαμάτης*, *παξαμίδες*, *παξιμάδιον*.

1495, 1512. évekből. A Beszt. és Schl. szerint „formula” = *moruan* (olv. *morván*). PP.-ban *morván-kaláts* = obelias, Spiesskuchen, dem Bacho zu Ehren. Ismeri a MTsz. is; szerinte finom fonott kalács (örömkalács, melyet a násznép a lakodalmas házhoz visz). Összes adatai Nógrádból, Hontból, Gömörből valók. E szó szláv példaképe, a tót *mrvaň* alakra már Leschka utalt.

A *zsemlye*, a *kifli* és a *perecz* német jövevényszavak. A *zsemlye* (a Schl.-ben *semle* = „simula”) őse az ó-görög σερπίδαλις; ennek az átvétele a lat. *simila*, *similago* „finom búzaliszt” (az *-ago* végzet valószínűleg a rokonértelmű *farrago* hatása) s a latinból való végre a *zsemlye* példaképe, a középelném. *semele*. A *kifli* újabb jövevény, a baj.-osztrák *kypfl* átvétele, mely talán az ófeln. *kypfa*, kfn. *kypfe* „wagenrunge” szavakkal függ össze (= lat. *cippus*). A *perecz* (középlat. *precella*) a német *bretze*-ből, ez viszont valószínűleg a lat. *bracellum*-ból származik.

A hétfalusi *kovrics* „perecz” oláh jövevény vö. oláh *covrig* (köznyelvi többese *kovrîzs*) = a szláváságból: ószl. *kovriga* „circulus” orosz *kovriga* kerek kenyér, karéj.

A finomabb kétszersült neve, a *piskóta* (a SzakácsTud.-ban *piszkót*, Faludinál *biskóta*, PPB.-ban *biskokt* „crustum dulce”, „ein Biscoct, Zucker-Brod”) olasz eredetű, vö. ol. *biscotto* (a lat. *bis coctus* ill. *coctum*-ból = „kétszersült”).

A *kifli*-vel egykorú újabb bajor-osztr. jövevény a *siftli* is (vö. b.-o. *schiffl* „kleines viereckiges Gebäck, von lebkuchen” újf. *schiffel*, *schiftel* „ein dünnes viereckiges Stück” ML.) míg a *marzipán* végelemzésben latin eredetű. A régiségben leggyakoribb a *marzapán* alak; így a SzakácsTud.-ban is; ritkábban *marczepán* (NySz.). A népnyelvben népetymológiával *márczafánk*, *marczafánk*. Ismeri ezt az alakot Szirmay is, sőt eredetét is tudja: „in mensis veterum Magnatum decantatissimus cibus fuit *Márca-fánk*, ab inventore coquino Martino sic dictus”. Persze ez a magyarázat is csak olyan, mint Leschkaé, a ki a *katrabocza* szót („túrós levas”) valami *bocza*i Katától (Katra z Bocy) származtatja. A latin eredet, mint említettük, kétségtelen, de az már nem egészen bizonyos, hogy a latin ősalak *Marci panis* (= Márkus kenyere) vagy *Martius panis* volt-e? A román alakok (olasz *marzapane*, fr. *massepain*, spany. *mazapan*, port. *mazapão*) inkább az utóbbi, a német *Marzipan* inkább az előbbi föltevés mellett tanúskodnak. A magyar alakok a német *Marzipan* átvételei; a *marzapán* alak utólagos hasonulás eredménye.

A tejtermékek műszavainak vizsgálata már a honfoglalás előtti időkbe vezet vissza. A finn-ugor nyelvek közös szókincséhez tartozott a *vaj*: finn *voi*, mordvin *vaj*, lapp *vuoj*, *vuj*, votják *věj*, *vüj*, osztják *voj*, vogul *vǫj*. Közös jelentésük „vaj”, „zsiradék”. A régebbi, a honfoglalás előtti török hatás emléke a *sajt* szó. Persze azt a nyelvet, a melyből ezek a régiebb török jövevényszavaink valók, nem ismerjük; ebben az esetben is csak annyit tudunk, hogy az átvett török alak a mai élő török alakok közül a csuvashoz állott legközelebb; vö. csuvas *тсѣгѣт* „sajt” (megfelelői oszmanli *joçurt*, koibal *tört*, jakut *suorat*). Mint csuvasból került jövevényszó meg-

van az összetételben is: *ciyd*, *ciyd* „sajt” Keleti Szemle 5:328. A magyar alak eleinte *sájt* lehetett s ebből olyanformán lett hasonulással a mai *sajt*, mint a német *schlecht*-ből a *slejt* (később *selejt*).

A *sajt* szóval egykorú és egyeredetű a *túró* (vö. csuvas *tórêx*, *túrêx* savanyú tej, mongol *tarax* „zsendicze”) és az *író* (vö. csuvas *ujran*, *úran*; cseremiszi *jêra* írósz tej (régii török jövevényszó).

A mai köznyelv már alig ismeri az „aludttéj” jelentésű *tarhó*-t, pedig a népnyelvben meg a régiségben elég gyakori; a Schlágli Szójegyzékben *taruh*, később inkább *tarh*, *tarhó* (a *taroh* alak még megvan PPB.-ban is, 1782) hozzánk a szlávásgból került, vö. cseh-tót *tvaroh*, or. *tvarog*. — Szláv jövevény a Kiskunhalasról közölt *szurutyka* „aludt téj” (cseh *syrovátka*, tót *servátka*) és a *zsendice* „föförralt juhtejsavó v. juhtúró savóban föfözve”, vö. rutén *žentyca*, lengy. *žyntica*, orosz *žentica*. Egyenesen a tótból való a palócz *zsmicica* (MTsz.), vö. tót *ženčice*.

Oláh eredetű tájszavak a háromszéki, udvarhelyi, brassai *ka-kavál* „havasi sajt, a melyet a hétfalusi oláhok árulnak”, vö. oláh *kaškaval* „sajt”, oszmán-török *ka-kaval*, eine art käse von sehr fadem geschmacke (Zenker), újg. *ka-ka-ka*: u. a. és a hétfalusi, brassai *zárta* „vert tej” (MTsz.), vö. oláh *zaru* „vajköpülés után megmaradt sűrű savó” [\leftarrow lat. *serum*].

A kenyérfélék és tejtermékek után áttérhetünk a meleg ételekre vagy a „Szakács Tudományval” szólva: „rendre következnek immár az étkeknek nemek és pedig elől járnak az levesek”.

Zsufa. MA. és PP. értelmezése szerint „sáfrányos leves”. A SzakácsTud.-ban gyakran fordul elő *sufa*, *suffa* alakban. A MTsz. szerint Erdélyben ma a *zsufa* „disznóhússal v. bárányfővel főzött tárkonyos savanyú leves”, míg a Kassa vidékéről idézett *zsuffa* „föförralt és megtúrosodott aludtej, a melybe laskát hánynak”. Német eredetűre, igaz hogy nem egészen helyesen, már Leschka utalt, vö. ófeln. *süffü*, *süfá*, kfeln. *süf*.

A *domika*-levesnek szakszerű leírását adja Szirmay (65. l.): „*domika*-lév sive caseo. caepae, butyro et conscisso in frusta pani superfusa fervens aqua”. Tudtommal először C.-ban fordul elő: „puls: vng. *pep*, *domikaturós étéc*”; MA.-nél és PPB.-nál: *domika* pulmentum, túrósz éték MA., túrósz leves, iusculum s. intritum casearium — eine Käs-Brühe von eingebrocktem Käs PPB. A MTsz. a *domika*, *damika* alakot a Székelyföldről, Csikból idézi, míg a palóczságbban a *demikát* (nom.), *domikát* alak szokásos.

A palócz alak áll a legközelebb e szó példaképéhez, a cseh-tót *demikát*-hoz.

Az erdélyi *domika* — a mely alighanem elvonás a tárgyesetnek érzett *domikát*-ból — egyenesen az oláhból is kerülhetett (vö. oláh *demicát*, *dimicát*, *dumicát* \leftarrow a szlávásgból).

Szláv eredetű a *polyéka* is, a melyet Apor a „régii magyar ételek” között első helyen sorol fel: tehénhús polyékával. A MTsz.-ban csak egy adat van rá, Csik-Gyergyórol: *pojéka* sült húsból v. májból készült becsinált-féle eledel. Szláv voltát Miklosich mutatta ki: cseh-tót *polevka*, *polivka* (Nyr. 11:412).

A 'leves' jelentésű *csorba* szóra a NySz.-ban csak egy adat van; ismeri Kresznerics is. Hozzánk délszláv közvetítéssel az osz-manliból került, vö. horv.-szerb *čorba*, bolg. *čorba soupe* (Duvern.) = tör. *čorba* 'leves' (Zenker). Megvan az oláhban (*ciorba*) meg az albánban is (*tšorbe*).

A levesek közé vehetjük mindjárt a *keszöczt* és rokonait.

1. *kiszil*: puls avenacea, Haber-Pap, eine Speise PPB.; *kiszé*, *kesze* (Szekelyf. MTsz.) zablisztból készült, kocsonyaszerű savanykás pép, melyet tejjel, mézes vízzel v. szilvalével esznek; *kiszí* (Gömör, Nógrád) savanyú gyümölcsleves.

2. *keszöcze*. Mint tulajdonnév: Kesewlczes (1452), Kezewlches (1458), Kezelczes (1523) OklSz., *kezöcze* 1544 OklSz., *keszöcze* jusculum acidum MA., saure Brüh PPB. A MTsz.-ban három jelentéssel. a) eczetes, savanyú leves, korpaleves (Hont, Balaton vid., Vas, Székelyf.), b) szilvafőzet (Komárom, Baranya, Kecskemét, Sopron m.), c) főtt meggy (Szeged).

Ez a szó, illetőleg szócsoport is a szlávsgból került hozzánk; példaképei a szlávsgban széltire el vannak terjedve. Oszlovén *kyselz*, 'acerbus', 'acidus', cseh *kysel* 'savanyú leves', *kyselice* 'savanyú leves', 'gyümölcs-főzet'; tót *kysel*, *kisel*, *kyselica*, *kiselica* u. a.; horv. újszl. *kiselica* 'jus acidum'. Megvan, mint szláv jövevényszó, az oláhban is: *chiselitü*, *chisulitü*.

Csak az előkelőbb házaknál s a szakácskörökben ismerhették az olasz *olla putrida*-t (= 'rothadt fazék') a szót is, meg az ételt is egyaránt: sokféle húsból, zöldségből főzött, erősen megfűszerezett sűrű becsinált-leves féle. A NySz. *alaputréta* adatán kívül csak két adatot találtam reá: a SzakácsTud. (16. sz. vége) *ulipotreda*-nak nevezi (243. l.) s nagyon ajánlja, mondván: ezt az étket kétszer-háromszor főzik esztendőben az német császár asztalára. Egy 17. századbéli szakácskönyv *ollaputrida* alakban ismeri (TörtTár. 1881).

„De szőlünk immár az mártásokról is valamit“.

Furcsa története van a *kukrejt* szónak.

A Páriz-Pápai szótár Bod-féle kiadása a *kukrejt* szót egészen helyesen 'intinctus salviatus'-nak (zsályás-szósznak) fordítja, de a helyes latin értelmezés mellé — érthetetlen tévedés folytán — a következő német szavak kerültek: verborgene Höhle, Schief-Winkel (!). Az 1801. kiadás azután ráduplázott erre a tévedésre: a helyes 'intinctus salviatus'-t hozzárontotta a helytelen 'verborgene Höhle'-hez, s 'latebra'-t, 'latibulum'-ot csinált belőle. Ez a *kukrejt* = *búvóhely* azután, a mely tulajdonképen 'zsályás szós', átkerült több későbbi szótárunkba is.

Ime néhány adat a 'kukrejt' szóra (a NySz.-ban csak egy van) időrendi sorrendben. 1527: assaturas ad *kukrejt* OklSz. A SzakácsTud.-ban (16. sz. vége) *kukrejt*es tyúk; 1603. jan. 28: *kuchreit*; 1603. jan. 29: *kuchreit* (Radv. 383, 386.); 17. sz.: tehen hust *Cuc-reital*. Az tehen hust félig megsütni és levesen felmetélni... *sályát*, tárkonyt, bort, eczetet, vizet, a mennyi elég (TörtTár 1881:368). Apornál: ... tehenhús polyékával, *kukrejt*tel, árpa kásával... (Met. Trans. 322.) Az 1603. évből idézett *kuchreit* (kétszer) mint önálló

étel szerepel Thurzó Szaniszló étlapján; ebben az esetben persze nem zsályás-szószt, hanem valami „olla putrida” félet jelenthet.

A szó eredete utóvégre mind a két jelentést érthetővé teszi: *küchenkräuter*: olera, herbae culinariae. (Grimm 5:204.) A magyar *kükrejt* közvetlenül alighanem a bajor-osztrák *küxn kreitö* alakra vezethető vissza.

A *bosporos*ról így énekel Szirmay Antal:

„Másodika ételünknek ama jó Bosporos
Ha szalonna nintsen benne, tsak légyen jó borsos
Mert bors nélkül méreg, egye meg a féreg
Annyit használ, mint ebnek a kéreg.“ (53. l.)

A *bosporos* szóra az első adatot (a NySz.-ban egy sincs) a SzakácsTud.-ban találtam; érdekes adat, mert nemcsak a *bosporos* jelentését adja, hanem eredetét is jelzi. „Juhhus *bosporral*: . . . az *bors porát* így csináljad: fokhagymát fokonként meghámozz, *borsocskát* vess penig reá, inkább *megettörheted*, . . . eczetet öss reá, . . . hogy megsüt az husa, tálban metéljed, az *borsporát* pedig ne főzzed, hanem csak felpeszdiüljön, vele ez tálban úgy össed nyakon” (t. i. a juhhus). A SzakácsTud.-ban a *bosporra* még négy adat van: a 90. lapon, az idézett leírásnak majdnem szó szerinti ismétlése; a 194. l. „meg kell önteni *bors porral*”; a 119. l. „fokhagymás *borsport* csinálj néki” s a 61. lapon 17. századból: „kappant *bosporral*” (TörtTár 1881:574), „harmadik *bosporba* fokhagymát aprított” (Szirm. 58.) A *bospor* > *bospor* olyan változás, mint *bors-fenyő* > *bossfenyő*; *bors-törő* > *bosstörő* MTsz. A MTsz. a *bospor* alakot Jászóról, Rozsnyóról idézi; a *bosporos* alakra van adata Bácskából, Debreczenből, Dunántúlról s a Székelyföldről (jelentése: tojás v. maradék pecsenye fűszeres lével). A *bocskoros-tojás* (MTsz.) nyilván tréfás népetymológia *bosporos-tojás* helyett.

A *verme* szóra a NySz. egy adatot idéz s (kérdőjellel) „vermut-nak, üröm-nek magyarázza. Íme az adat: „Vermevel nyulat . . . malacot fekete lével, vermével“. (TörtT. 2. 157.) Ismeri ezt a különös szót a SzakácsTud. is: „csik *vermével*”. A részletes leírásban van szó székfűszegről, borsról, eczetről, mézről, csak éppen *ürömről* nem. De viszont van egy olyan mondata, a mely a helyes nyomra vezethet: „Az csiknak az derekárul az *véres* vizet is ösd reá (t. i. a fejből s különféle fűszerekből készülő mártásra), hogy inkább megfeketedjék.“ Világos ebből, hogy a „verme” olyasféle, mint a „fekete lé” (vö. SzakácsTud. 67, 157), sötét színét a *vér* adja meg: nem *verme*-t kell tehát olvasnunk, hanem *vermé*-t! Kétségtelenné teszük e föltevésünket a következő adatok:

Caryca: pen. corr. pol. kiszkaże krwie Vng. *vérmös étek*: genus edulii ex sanguine et variis condimentis constans C. (a *caryca* a gör. *καρόκη, καρόκη* latinos alakja: intritum quoddam. Galenus dicit esse Lydium edulium, quod e sanguine conficiebatur DuC.).

Caryca: *vérmesétök*, Dürre Feige MA. (a német értelmezés természetesen tévedés; a fordító összetévesztette a *caryca* és *carica* = „asszú füge” szavakat).

Vérmes étek: *caryca*, ein Speiss von Blut und Gewürz PPB.

A MTsz. szerint Somogyban *vérmes* annyit is jelent, mint ‚véres hurka‘ és ‚vérrel készült leves étel‘.

A *vérmés* melléknévből kétségtelen, hogy valamikor megvolt a **vérm* vagy *vérēm* szó is. Baróti Szabó használja is (persze nem lehetetlen, hogy maga vonta el a *vérmés*-ből): „tisztulni ki kezdé *vérméből*“ (Új mértékre vett k. versek 60.).¹ A *vér* és a **vérm* (*vérēm*) viszonyát úgy kell fölfognunk, mint a *gyer-ek* és a *gyerm-ék* szavakét (vö. Budenz Ugor Alakt. 250—251).

(Folytatjuk.)

GOMBOCZ ZOLTÁN.

Feze, fész, foszlat.

A RMKT. I. k. 369. lapján azt irtam, hogy „a *feze*-nek *fizetés* (bűn zsoldja) és *fészek* szókkal Erdélyi J. és Hunfalvy P. által történt értelmezése a kérdést még nem döntötte el“; és hogy „úgy tetszik, mintha Révai és Sándor István jó helyen tapogattak volna a HB. *feze* szavának értelme után. A *fejt*, *fesel*, *fejejt*, *feszül*, *foszol* szókban van meg az az elem, melyből a *fesz* eredetét vette. Synonymjai lehetnek a codexbeli *romlat*, *romlás*, *pustolat* szók; s még ezeknél is inkább egyesülhetett benne azon activ és passiv vonatkozású jelentés, mely a *lern halalnec es puculnec feze es mend w nemenee* mondat ily vegyes természetű követelésének eleget tehetett s oly szorosan kapcsolta össze annak részeit, a hogy azt ma képzelnünk sem igen merjük, s inkább hiányos leírást vagyunk hajlandók gyanítani“. Sándor István elsőbben (Sokf. VIII. 174. l.) ezt irta: „megfeszüle annyit tett, mintha az mondatott volna, hogy a Krisztus *Feszszé* lett, minekelötte meghalt s eltemettetett“. Utóbb ugyanott (X. 64. l.) ezt mondja: „Mit tett légyen egykor ez a *fesz*, sokat törtem a fejemet s a származatjait is egyenként mind megvizsgáltam, de megvallom, alig mehettem valamire. Végre csak azt találtam, hogy aligha annyit nem tett, mint *préda* vagy *nyereség* . . . *Fesz* talán utóbb *Foszszá* lett, praeda, spolium, raub, beute; s *fosz*ból ismét eredhettek *foszítani* s *foszulni*, melyek már most így ejtetnek: *fosztani* s *foszlati*.“

A mit S. I. „sok fejtörés után talált“, hogy a *fez* annyit tett, mint *préda* vagy *nyereség*, annak valószínűségét az ő idejében még ismeretlen két codexünk, a Döbrentei- és Apor-codex meglehetősen erősíti. Ezek mindegyikében megtaláljuk a *Vexilla regis* kezdetű hymnus fordítását, melynek egyik verse az eredetiben így hangzik:

Beata, cujus brachiis
Pretium pendit saeculi,
Statera facta corporis
Praedamque tulit tartari.

¹ Ez adatot Szinnyei József tanár úr szivességének köszönöm. G. Z.

A Döbr.-Codex szerint (241. l.):

Bodog kinek karin
ez vilagnak ivalma őüggöt:
testnek mereteke leven:
pokolnak úeresegit meg veven.

Az Apor-Codex szerint (132. l.):

Bodog fa kinek karian
őüggöt ez vilagnak ivalma
testnek mereteke lön
es el ueve pokolnak foszlatit.

Íme a *préda* nyereségnek is, foszlatnak is fordítva, még pedig úgy, mint a pokolnak prédája.

Az Apor-codexből ezt a példát nem közli a NySz., s mindössze csak három mondatot idéz a *foszlat* czimén. Az utolsó, a Kopcsányi Márton könyvéből vett idézet azért nevezetes, mert a mi nála *Egyptus foszlattyával* írva olvasható, az Kájoni énekes könyve 1719-i kiadásában, ennek a verses passiónak a folytán, már *Nagy rettentő csudákkal* van felcserélve. Az első kiadáshoz nem férhetvén, nem tudom, hogy abban melyik változat olvasható: így csak az valószínű, hogy a *foszlat* a XVII. századon innen már nem élt s nem töltötte be a *fész*-nek századokon keresztül általa elfoglalva tartott helyét.

Ha Erdélyi és Hunfalvy szóváltását végig olvastuk, látjuk, hogy ennek a vitának theologiai máza is van. Erdélyi a Pál apostol levelei egyik versével (a bűn zsoldja a halál) igyekszik a maga vélekedését támogatni. Hunfalvy is idéz egy pár verset az ó-szövegségből, melyekben a *fészek* szó előfordul. Ugyancsak ő mindjárt első feleletében közli a PrayC.-ből a HB. után következő két latin beszédet is és ezt mondja: „E két latin beszéd hasonmásai, de nem fordításai a két magyarnak. A vitás magyar helyet nem fejezi ki a hosszabbik magyar beszéd, csak a keresztyén felfogást találjuk benne, mely szerint a halált Ádámtól öröklöttük, mint azt másutt is e codex mondja, p. o. Domine Jesu Christe, qui . . . peccati haereditariam mortem morte potentissima superares.“ Ezzel a vita hevében mindketten tova sietnek a két latin beszéd mellől, mely csakugyan egyikök hypothesisét sem támogatja. Hunfalvy a *fordítás* szóval szemben aligha kevesebbet nem akart mondani, mint a mennyit kifejezett a *hasonmás* szó használatával, mert a ki a hosszabb latin beszédet figyelmesen elolvassa, többet talál benne, mint a mennyit a vitaközök bizonyozása után remélhetett.

Íme egymás mellett a megfelelő latin s magyar szöveg:

Látjátok feleim szömtökkal mik vagy-
mók! Isa por és hamuv vagy-mók
Menyi milosztben terömtéve eleve mi
isemökök Ádámot
es adotta vala neki paradicsomot házoá

Hadláva holtát terömtéve Istentül, gye
feledéve

Ecce fratres, videtis oculis vestris!
. . . quam pulvis sumus
quanta gratia dominus deus gratifica-
verat primum Adam patrem nostrum
Delectabilem domum dederat ei deus,
sc. paradysum
— praecepta domini postposuit

Engede ördög intetvinek és evék az tiluott gyimilestül	A diablo deceptus de illo vetito fructu comedit
És az gyimilesnek oly keserüv vala vize, hogy . . .	mortis amaritudine amaricamur
Nöm héón mogának, gye mend ű fajá- nek halálot evék	Diablo svadente dum peccavit, quid sibi et omnibus suis posteris tunc promeruit
Haragovék Isten és vetéve út ez mon- kás világbelé, és lón halálnék és pokolnek fesze és mend ű nemének	Tunc expulsi sumus ab illa delectabili domo, et incidimus in manus diaboli, qui et multo tempore detinuit nos sub potestate sua

Ha az *a diablo deceptus*, és *incidimus in manus diaboli*, *qui et multo tempore detinuit nos sub potestate sua* mondatrészeknek megfelelő magyar kifejezéseket szó szerint való fordításnak nem vehetjük is, azt nem tagadhatjuk, hogy a paradicsomi eset elbeszélése közben ki nem maradható, azonos dogmai részleteket igyekeznek megértetni. A magyar beszéd is, mint a latin, az eredendő bűnbeesés történetét fejtegeti, azután a latin bővebben szól a megváltásról, a magyar csak érinti az irgalmat, kegyelmet, melynek megnyeréseért mindenik az imádság szükségét hangoztatja. A latin Ezékielből vett idézéssel s Pálra való hivatkozással bővíti s részletezi magyarázatát; míg a magyar a Genesis 2. és 3. fejezetének előadását tartja inkább maga előtt.

A mi a gondolatom szerint legfontosabb *incidimus in manus diaboli*-t illeti, a *kézbe esés* bibliai kifejezés. 2 Sám. 24. 14: Dávid mondja: inkább kérlek, hadd essünk az úr kezébe; és ne essem az ember kezébe. Zsid. 10. 31: Rettenetes beesni az élő úristennek kezeibe. — Komjáthitól kezdve így, míg a codexek (Guary, Jord., Érdy) *morkába, markába esést* írnak (NySz.). A DöbrC. 48. szolt. 15. 16. v.: pokolba vettek — de maga bizoi isten en lelkemet meg valtia pokolnak markabol. Kulcs. és KeszthC.: meg zabadeytya en lelkemet pokolnak markabol. BodC. 10., LobkC. 286. 1.: úgy mond sz. Bernáld: tennen magadat meg kell itélnie, hogy be ne essél az élő istennek kezébe. BodC. 3. 4., LobkC. 270—1. 1.: ez bineknek miatta mind ez velág gonoszban vettetett azaz ördögnek hatalma alája — kiknek miatta ötet ördög tartja fogván. BodC. 25., LobkC. 319. 1.: Eredj el azért mastan ördögnek kezébe, és lássad az pokolnak helét. BodC. 27. 1.: Ime hozzád jöttem mastan, hogy meggyónnyál, mert látom, hogy halálnak kezébe vagy vettetvén. LobC. 324. 1.: mert látom, hogy immár vagy halálnak markában vettetvén. BodC. 30., LobkC 330. 1.: én véremnek hullásával szabadejtottalak ki ördögnek markából — azért ti ördögök ragadjátok el ötet és vessétek pokolnak fenekére. BodC. 34., LobkC. 337. 1.: Tahát kezdé kajáltania az ördög mondván: jaj, jaj énnékem mert megcsaltál, mert én mind elvesztettem, mit nyertem volt. BodC. 31., LobkC. 332. 1.: Ime azon közbe egy ördög hozá az ítélő bírónak eleibe egy holt vitéznek lelkét, és monda: *Ime hol a préda*. Az te angyalod, és én, követjök vala ez lelket, ő eredetitől fogva, mind ő életének végeiglen. De a te angyalod ő nékie őrizetüre vala, én pediglen ártására. És mind ketten vadászszuk vala ötet, miképpen két agár

egy nyulat. Demaga ez lélek végezetre esék én kezembe. — Felele a bíró: Mi ennek oka. hogy esett inkább a te kezébe, hogynem az én angyalomnak kezébe stb.

Ha az idézett zsoltárokbán előforduló kifejezésekhez elgondoljuk, hogy a keresztyénség kezdetétől fogva zsoltárok éneklése volt a temetési szertartás fő része s hogy erre a czélra az alkalomhoz illő verseket válogatták ki, melyeknek máig legnevezetesebbike a Circumdedertunt me gemitus mortis dolores inferni, a fent említettekkel s a HB. tartalmával a legszorosabb rokonságban áll s amannak a XV. századtól kezdve fennmaradt magyar fordításai: *pokol sérelmi, fájdalmi. halál keteli* kifejezésekkel szállottak ránk: legtermészetesebbnek mondható, hogy a HB. ama helye, mely az *incidimus in manus diaboli, qui et multo tempore detinuit nos sub potestate sua* latin részletnek felel meg, ennek értelmét akarja visszatükröztetni.

A NySz. pár példáját: „Tatár kézben esett“. „Istennek hatalma, Magyarország hogy esék mi kezünkben“ — a biblián kívül is számtalannal lehetne szaporítani, melyekben a hadi zsákmány, préda, nyereség, foszlat az alany. Bibliaszzerű szöveg megfejtésénél mégis a biblia a főforrás és ha a megfejtendő szöveggel csak annyira egyező típus kínálkozik is mint a PrayC.-beli latin beszéd a magyar HBeszéddel: annak mellőzése csaknem szándékos aberrationának mondható. Erdélyit a *fez, fizet* hasonló hangzása mellett az bírhatta arra, hogy a bibliából is merítsen. mert a latin beszéd is hivatkozik Szt. Pálra. Ez a hivatkozás azonban nem a *feze*-t magába foglaló mondatra vonatkozik, azután meg nem is valószínű, hogy a régiek a bűn zsoldja helyett, bűnért való fizetés-formájú kifejezést használtak volna, mert a Budapesti Glosszák közt a Róm. levél illető helye így van fordítva: Stipendia peccati vulgo *Binnek iargalafa*. Hunfalvy csak éppen a *fészek* szó előfordulására keresett példát a bibliában.

A kézbe esett préda több-kevesebb ideig emarad a prédáló hatalmában. A paradicsomból kiűzött ember ez munkás világbelé vettetett s ez által halál és pokol feze (foszlatja, prédája) lett. Az ördög intetvinek engedése által esett annak kezébe, kinek a paradicsomban nincs helye, a ki prédájával együtt csak saját birodalmában, a pokolban vonhatta meg magát, hova a halálon keresztül annak csak bűnös lelkét hurcolhatta.

Az „és mend ű nemének“ mondatbeli kapcsolata így is fej-töresre adhat okot. A *-nek* elmaradása, írásbeli hibául tekintése, a „nöm héon mogának, gye mend ű fajának“ részre vonatkoztatható parallelismusa: egyaránt vitatható. A mint ez utóbbit a megfelelő latin rész teljes értelmének (quid sibi et omnibus suis posteris tunc promeruit) kifejezésére irányzott törekvés hozhatta létre: az expulsi sumus, incidimus, detinuit nos — többesek által hasonlóra sarkaltatva folyhatott ki a magyarul író tollából az amahhoz hasonló (*fajának, nemének*) szerkezet. Szóban, írásban ma is történik efféle hibítás s néha éppen úgy megigazítatlanul is marad, mint maradhatott a HB. írójánál.

Fesz, fesel, foszlat együvé tartozhatása, gondolom, nem szorul különösebb bizonyításra.

SZILÁDY ÁRON.

Egy régi magyar ágyúnév.

Hogyan hangzik ez az ágyúnév és mi az eredete? Ez volt a kérdés, melylyel nekem az Oklevél-Szótárban Szamotának két adata nem kis gondot okozott, s melynek történetét a szótárírás aggságos munkájának szemléltetésére nem lesz érdektelen itt egész menetében, röviden, előadnom.

Az S betűben *Surfutíl* czim alatt már kiszedve állt Szamotának ez a két följegyzése: „Falco *surffuthyl* vocata“ és „Globuli ad *surffuthyn*“ (1557). A kijegyzett helyek szűkszavúak ugyan, de annyit már a *globuli* szóval is elárulnak, hogy a *surffuthyl*, *surffuthyn*-nak valami ágyúfélének kellett lennie. Nagyobb biztosság kedviért, szokásom szerint, megnéztem a forrásul jelzett kéziratot, s az Országos Levéltárnak 1557-iki urbariumából Szamota adatait ki is egészítettem a következőképen: „Barbatę parte dimidia positę in ligno 23 Supra palotham falco *surffuthyl* vocata . . . In turri magna falcones 2 Ad quattuor falcones minores globulj 11000 ad *surffuthyn* globulj 500.“ Nem volt tehát már semmi kétségem az ismeretlen szó kijegyzésének helyessége iránt, csupán ejtését, pontosabb jelentését és eredetét kellett még kinyomoznom.

Utamat természetesen legközelebbi nyugati szomszédunk, a német nyelv felé vettem, olyan szó után kutatva, a melyből a magyar *surfutíl*, *surfutín* meg volna magyarázható. Ilyet azonban eleinte sem itt, sem a többi velünk érintkező nyelvekben nem találtam. Megjegyzem, hogy, a mi természetes, kezdetben *u*, esetleg *o* hangzós szavakat kerestem, a melyekből a magyar alakokat mindjárt meg is lehetne magyarázni. Még nem fejeztem volt be nyomozásaimat, midőn Szily Kálmán, kivel az ismeretlen ágyúnevet már közöltem, azzal az őrvendetes dologgal lepett meg, hogy a *surfutíl* eredetijét egy XVI. századi bajor szóban megtalálta. A szó Schmeller *Bayerisches-Wörterbuch*-jában a következő: „Das *Scharpfentin* oder die Bocksbüchsen, (im 16. Jahrh.) Art kleinern Feldgeschützes auf Rädern, ein halb Pfund Bley zu schiessen.“ Schmeller a szónak ezt az alakját is közli régi forrásból: *Scharpfentintl* és habozva veti egybe a köznémet *serpentin*-nel, mint a középlatin *serpentina* („tormentum bellicum majus“ Du Cange) származékával. Grimm szótárának jóval Schmeller könyve (1877) után, 1900-ban megjelent része már határozottan a köznémet *serpentin* népetymológiás átalakulásaként említi ezeket: *scharfentin*, *scharpentin*, és a kicsinyítő *serpentinell*(l) változataként ezt: *scharfentindl*; magát a *serpentin* löveg-nevet Grimmék a fran-

czára (*serpentin*) vezetik vissza, a mely a középlatin *serpentina*-val együtt a kigyót jelentő *serpens*-ből származik (vö. a német *schlange*, *feldschlange*, *handschlange* hadiszerszám-nevekkel).

Alig lehetett kétségünk, hogy a magyar *surfutíl*, *surfutin* az imént fölsorolt régi német szókkal s legközelebről az éppen XVI. századi bajor *scharpfentintl*, *scharpfentin*-nel azonos, illetőleg, hogy ennek az átkölcsönzése. Ámde e fölfedezés újabb bökkenő elé juttatott. Hogyan felelhet meg a bajor *a*-nak a magyar *u*, melyet adatainkban látunk? Hiszen tudjuk, hogy német jövevényszóokban az *a*-ból *r* előtt *á* (*quartier*: kvártély, *harfe*: hárfa, *marwel*: márvány stb.), *a* (*parteke*: partéka, *barbier*: barbély) vagy *o* (*portéka*, *borbély*) szokott a magyarban válni. A *scharpfentin*-nek tehát nyelvünkben, a közbülső szótagnak elvárható illeszkedésével, ezé kellett volna alakulnia: *sárfatin*, *sarfatin* vagy *sorfotin*. E szabályszerű alakok közül a két első messze áll a mi adataink *surffuthyn*-jától, ha ezt *u*-val kell olvasnunk; a harmadik, a *sorfotin* már megközelíti ugyan, de nem tudnók okát adni, miért változott volna benne az *o* a zártabb *u* hangzóvá; azt pedig tudjuk, hogy a XVI. század közepén már nem jelölték a magyarban az *o* hangot *u* betűvel, a *surffuthyn*, *surffuthyl* írású alakokat tehát *sorfotin*, *sorfotil*-nak nem lehet olvasnunk.

Íme, egyrészt bizonyosnak kell tartanunk a *scharpfentin* és *surffuthyn* azonosságát, másrészt fontos és szigorú hangtörvények állják útját az azonosításnak. Hogyan kerülhetnök ki ezt a nyelvtörténeti Scyllát és Charybdist?

Nézzük meg ismét az eredeti urbariumot! A nyelvtörvények nem csálnak, hátha csak szemünk csalódott, hátha Szamota is, én is tévedtünk a merőben ismeretlen szó kibetűzésében, hátha a kézirat írásmódja az idézett szóalakoknak más olvasását is megengedi és olyat javasol, a mely az eredet fölfedezésével támadt bökkenőn átsegíthet?

Figyelmesen, a legnagyobb gonddal végignéztem az eredeti kézirat néhány lapján mindazon szókat, melyekben a *surffuthyn*, *surffuthyl*-éhoz hasonló *u* betű látható, s ime kiderült, hogy a vitás alakok *u*-ja nemcsak *u*, hanem hanyagul írt, tetején nyitva maradt *a* betű is lehet, mert ugyane betűalakokkal vannak írva, hogy csak néhányat említek, a latin *falco*, *magna*, *paria* stb. szavak is, a melyeket latinul tudó ember soha *u*-val nem olvasna. De bizonyára mindenki meg fogja bocsátani Szamotának is, nekem is, hogy a merőben ismeretlen szót úgy olvastuk, a minőnek látszott; nekem pedig megbocsátják még azt is, hogy az olvasás egyéb lehetőségére csak az eredet fölfedezése s a nyelvtörvények kényszere vezetett rá.

A régi ágyúnévnek most már nemcsak eredete, hanem ejtés-módja is bizonyos, mert a kettő közt nincs többé nyelvtörténeti ellenmondás: azt az ágyúfajtát őseink *sárfatin* és *sárfatil* vagy *sarfatin*, *sarfatil* névvel nevezték.

Hol van azonban az Oklevél-Szótárban ez az ismeretlen régi magyar szó? Sehol — egyelőre. Mialatt ugyanis a fentebb tanulságul leírt nyomozás tartott, a könyv szedése a megállapított menetben haladván, messze túlestünk az S betű *sa*- kezdetű szavainak kinyo-

másán, az eredetileg *surfutíl*-nak gondolt szóról pedig bebizonyult, hogy ilyen alakban nem létezhetett, s — de *verbis quae non sunt, ne ulla quaestio fiat!* — a *surfutíl* cikkeknek el kellett vesznie. De föl fog támadni a „Pótlások és javítások“ függelékben a maga igazi *sárfatíl*—*sarfatíl* alakjában.

ZOLNAI GYULA.

Az „eszély“ történetéhez.

Az idei Széchenyi-lakoma szónoka, Darányi Ignácz megemlékezett szép beszédében az *eszély* szó keletkezéséről, ezeket mondván:

„De volt még egy erény, melylyel (Széchenyi) nemzetünket óhajtott feldiszítve látni. Ez az — *eszély*. E szó még eredetét is neki köszönheti. Az Akadémiában pályadijat tűzött ki a német Klugheit szónak a magyarba való áttüzetésére. A pályadijat Szemere Pál hírneves írónk az azóta közhasználativá vált *eszély* szóval nyerte meg. E pályázat kiírása egyebet is jelentett. Széchenyi ezzel tanácsot is adott nemzetének késő időkre, a midőn ő már nem lesz többé.“

Való igaz, hogy Széchenyi nagyon óhajtott, bárcsak találnának az akadémikusok a német „klugheit“-ra egy „kedves, bájoló magyar kitétel“, mely „e nehéz, súlyos erény gyakorlását is lehetőleg megkönnyítené“, tanácskozott is többekkel közülök e tárgy felől, de pályadijat sohasem tűzött ki, s Szemere Pál az *eszély* szóért pályadijat nem is nyert soha. E szó keletkezésének valódi történetét már egyszer megírtam ugyan egy napilap tárczájába, de azért (vagy talán éppen ezért) a MNy. olvasói nem fogják rossz néven venni, ha az érdekes történetet itt újra elmondom.

Történetünk hatvankét évvel ezelőtt kezdődik.

A M. Tudós Társaság elnöke, Teleki József, nem jelenhetett meg az 1842. évi nagygyűlésen, helyette a másodelnök, Széchenyi István elnökölt s tartotta a közülésen (1842. november 27-ikén) az elnöki beszédet, azt a két óráig tartó, hatalmas beszédet, melynek első részében az Akadémia föladatát fejtegette, második részében pedig a napi politika terére esapva át, a sorok között Kossuth s a Pesti Hirlap nemzetiségi politikáját ostorozta. Beszédét így fejezte be:

„Gazdagítsuk tehát tiszta, határozott szókkal a haza nyelvét, s ha *egy* kitételre alkalmas szót tudna találni az Akadémia, de úgy hogy azt nemcsak gyűlöletesség nem tenné, hanem általa az *eszmé* is tetszetővé válnék, egyetlen egy szót, melyet a német így tesz ki „*Klugheit*“: én azt hiszem már-már megtette vala köteleességét... Azon *szónak* azonban, mely az érintett *eszmét* kitenné, különösen kedvesnek, különösen rokonszenvet gerjesztőnek kellene lenni;... kedves, bájoló kitétel kellene találni, hogy azon nehéz, súlyos *erény* gyakorlata lehetőleg könnyíttessék, mely a föltalálendő szónak *életbe léptéhez* van kötve... Keressünk helyes, alkalmas, előre is magához édesgető kitétel arra az *erényre*, mely minden *erények* közt legtovább vezet; tán *megszeretik*, s ki még hijával van, szerit tesz

arra, a mi a „Klugheit“ szó alatt ugyan mindnyájunk előtt eléggé ismeretes már, csakhogy *eddigelé* nincs mindenkinek a *cselekvési* szótárában magyar szóval kitéve és soknak még eszméjében sem fogamzott meg. E kis szócska életbehozása, e *kis ige testté alakulása* által is járuljunk ahhoz, hogy Magyarország . . . valódilag jó egészségű, boldog, dicső és hatalmas legyen!

Látni e kissé összébb vont idézetből, hogy Széchenyi mily nagy súlyt fektetett a „Klugheit“ szó szerencsés megmagyarosítására, mert attól magának a *fogalomnak* meghonosodását is remélte. elannyira, hogy abban a hirlapi viharban, mely a beszéd elmondása után, a szembeötló politikai czélatok miatt nyomban kitört, s melynek előmoraja már magán a közülésen is kihallatszott az éljenzajból, mondom, e viharban sem feledkezett meg a „Klugheit“-ra alkotandó magyar szóról.

„A negyvenes években — írja Fogarasi János* — gr. Széchenyi István néhányunkat magához hivatott, úgymint Szemere Pált, Bugát Pált, Szilassy Jánost és engem, s közlött velünk néhány idegen szót, ha lehetőnek találnök, magyarosítás végett. A többi közt főlemlitette a német *klug* szót, a mennyiben ez a latin „prudens“, vagyis inkább „prudens et circumspectus“ szónak felel meg.

Valaki közülünk az *okosravas* szót ajánlotta.

Isten mentsen — válaszolá — hogyan köthetném e szót a magyar ember szívére! Aztán az egész polgári rendet, melyet szorgalmáért becsülök s melynek prudens et circumspectus a diplomatiái czíme, magam ellen zúditánám.

Egy másik a *politikus* szót hozta föl.

Ebből meg politikus csizmadia lenne.

Én némi aggodalommal. — mert egyrészt Széchenyi nem volt éppen általában ellensége a réginek, de mégis nem igen szereté hallani, ha valaki a régít dicsérte előtte, másrészt, ha a javaslatba hozandó szónak etymonját kérdi vala főlem, ugyancsak megakadtam volna — megemlitettem e régi szót: *ildomos*, mely eléjön például a müncheni codexben: „És legyetek ildomosak (prudentes), mint kégyók“.

Pompás! — fölkiálta gr. Széchenyi — *a magyar ember necsak okos legyen, hanem ildomos is.* — Eddig Fogarasi.

De a föltett kérdés Szemere Pált sem hagyta nyugodni. Pár nap mulva az *eszély* szót közölte Széchenyivel. Szvorényi** írja: „Szemere szívesen emlegette, hogy *mondva* nem többször, mint csak kétszer csinált szót: a *jellemet* unokaöcscse, Bertalan óhajtására s az *eszélyt, eszélyest* gr. Széchenyi Istvánéra“. — Döbrentei*** még határozottabban nyilatkozik: „az *ildomosság* felélesztése után Szemere Pál az *eszélyt* szemelte ki“. — Bajza egy csillag alatti megjegyzésben a „mikor“-t is megállapítja. Az Athenaeum 1842 december 22-én megjelent számában ugyanis ezt írja: „*Eszély*: Klugheit; *eszélyes*: klug. E szót Szemere Pálnak, ki oly sok jó szóval ajánlékozá meg már nyelvünket, köszönhetjük“.

* Nyelvtud. Értekezések IV. köt. 7. sz. 11. lap.

** Fejlődési tünemények a nyelvben. Eger, 1877. (24. l.)

*** Akadémiai Értesítő 1847. 145. l.

Az Akadémia 1842. évi közülését november 27-én tartotta, s a Széchenyi „óhajtására“ készült *eszély* ugyanazon év december 22-én már közzé volt téve. Ebből az következik, hogy a Széchenyi lakásán egybegyült „szócsináló“ értekezlet — mire Fogarasi 1875-ben már nem emlékezett — 1842 december első felében tarthatta ülését.

Széchenyi a megszerette *ildomos*-t, melyből az *ildom*-ot vagy ő, vagy már maga Fogarasi vonta el, 1843 január 26-án használta először a „Jelenkor“-ba irt: „Wesselényi és Kossuth“ című cikksorozatában, következő megjegyzést fűzve hozzá:

„Csak kevéssel ezelőtt szólítám fel a magyar tudós társaságot közlési előadásomban: iparkodnék valami szót, mely a német „Klugheit“ értelmének felelne meg, föltalálni; s ím, mit fölkeresésre ajánlék, már rég létezik, s mint látszik, csak feledésbe jött. Ugyan a müncheni magyar codexben annyiszor a hányszor előfordul, szorosan a Klugheit helyébe e gyönyörű szó „*ildom*“. Mi annak a jele, hogy a magyar egykor — mert szava volt rá — jöllehet Berzsenyiként érczbuzogány rezegett kezében, még *ildomos* is volt, és csak később, mikor már semmi nem rezegett kezében, felejté el az *ildomos* kitélt s vele némileg az eszmét is.“

Annál kevésbé tetszett azonban Kossuthnak az *ildom* szó, talán azért is, mert az ő *Pesti Hírlap*-jára alkalmazták legelőször az „ildomtalan“ kifejezést.* Sőt egyenesen ki is figurázta vele Széchenyit, „a nemes gróf“ egy nyilatkozatáról ezt jegyezték meg: *a legildomtalanabb ildom, mit valaha ildomos ember küldömozhatta.* (*Pesti Hírlap* u. o.)

Kossuth s a „hírlapisták“ (így nevezte Széchenyi a *Pesti Hírlap* híveit) az *ildom* ellenében, kezdettől fogva, az *eszély* pártjára keltek. Pulszky mindjárt az 1843 január 1-i számában kijelenti, hogy „gr. Széchenyi fölszólítása nem maradt eredmény nélkül 's a Szemere Pál által ajánlott „eszély“ olly kedves, olly rokonszenvet gerjesztő, hogy ezt minden honi kebel befogadhatja, 's nehéz volna azt gyanúsítani, vagy a' neveltség szinpadára állítani.“

De Széchenyi sem maradt adósa Kossuthnak az „ildom“ kigúnyolásáért. A *Jelenkor* 1843 november 2-iki számában így vág vissza:**

„Elmés lenni akart variatiót gördít ellenem méltányos recensensem az *ildom* szó körül, melly elménczkedést, ha illyes segítne a dolgon, igen könnyű volna a *P. Hírlap* által használt *eszélyes* kitétel fejtegetésével viszonzni, minthogy az *eszélyes szélest* is foglal magában, mi a dagályosnak *aequivalense*, s aztán igen könnyen *eszélő*sre, sőt *e szélesre* is hajtogatható, s ekkép erősen és annál inkább megérdemli az „ildom“ előtti elsőséget, mert a kitétel mellett egyúttal néha véletlenül még *characteristikát* is fest. Ámde mit ér most efféle nyomorult Witz, most mikor olly közel vagyunk a hajótöréshez?“

Egyszóval, annyit emlegették a hírlapi vitákban egyfelől az

* Vö. *Pesti Hírlap* 1843. évf. 534. l.

** Adó és Kétgaras. Különkiadás 1843. (204. l.)

ildomot, másfelől az *eszélyt*, hogy utoljára mind a kettő meggyökeresedett nyelvünkben, sokkal inkább mint jellemünkben — pedig Széchenyi ezt akarta volna — maga a fogalom, vagy mint ő mondta: „a szó eszméje“.

Ha már megirtuk e két szó élettörténetét, illő, hogy eredetükről is elmondjuk azt, a mit ez idő szerint tudunk.

A mongolban *ilghom*, Schmidt szerint: flink, geschickt, punctlich, gewandt, Kowalewzski szerint: adroit, agile, souple, alerte és fin, ingénieux, pénétrant, sagace. A mandsu nyelvben *ildamu* (itt az *u* csak kihangzás, minthogy a mandsu nyelvben szó mássalhangzón, kivéven az *n*-t, nem végződhetik) am. geschickt, geistreich, anmuthig. A magyar *ildom* szónak a mandsu *ildamu*-val (meg a török *ildam*, *ultam*, *iltam*, mongol *ilgom*-val) való teljes tőalakbeli és jelentésbeli megegyezése nyilván kölcsönvételi viszonyra utal. — Szakasztott ilyen a magyar *érdem*; a mandsu *erdemu*; a mongol *erdem* s a török (ujgur) *ertem*.*

Ebből az *ildom*-ból sarjadztak, a codexbeli *ildomos*-on kívül, a dunántúli s különösen a somogyi népvulvben ma is élő s Barczafalvitól** már 1787-ben s Király Páltól, valamint többektől újabban följegyzett *idomos*, *idomtalan*, *édomos*, *édomtalan*-nak ejtett mellékevek is. Ez utóbbiakból vonta el Barczafalvi 1787-en az *idom* főnevet, eredetileg „proportio“ jelentéssel. Ezek szerint az *ildom* és *idom* voltaképen, eredetüket nézve, egy és ugyanaz a szó s csakis a mai jelentésük különböző. Ez indította Fogarasi arra, hogy az 1845. évi Segédszótárában az *idomár*, *idomtalan* s *idomoz* szónál (egy-egy lásd-dal) az *ildomár*, *ildomtalan* s *ildomoz* szókra utaljon.

Az *eszély* eredetével már hamarabb végezhetünk.

Szemere Pál korában a nyelvújítók az *-ály*, *-ély* szóvéget élő szóképzőnek tekintették; hivatkoztak nemcsak az akadály, aszály, lapály, szegély, csekély, kopály, veszély stb., hanem a *személy*, sőt még a *szakáll* analogiájára is. (Vö. Szemere Munk. 2:253.) Szabad lett e képzőt akár ige-tőhöz, akár főnévhez „sine discrimine“ hozzáfűggeszteni. Így csinálta Dessewffy József (talán a primus-t inter pares) a *szeszély*, Szemere Pál az *engedély*, *hatály*, *rejtély*, *ünnepély*, Döbrentei a *szívély*, Helmecky a *szenvedély*, Bugát a *kedély*, *függély*, Vörösmarty a *szabály*, Kossuth a *tekintély*, Vadnay Lajos az *erély*, Szilassy János az *egély*, Jósika az *esély*, *feszély*, *hevély*, *szentély* stb. stb. szókat.

Az *ildom* feltámadása s az *eszély* születése óta lefolyt hatvan év alatt a két szó jelentésében, ha nem csalódom, némi kis különbség fejlődött ki lassanként. Az én nyelvérzékem tudniillik azt súgja, hogy az *ildom*: tapintattal párosult okosság, az *eszély* pedig: ravaszsággal párosult okosság.

SZILY KÁLMÁN.

* Mindezekre nézve vö. Fogarasi (Nyelvtud. Ért. IV. köt. 7. sz. 12. l.); Bálint Gábor (Párhuzam a magyar és mongol nyelv terén. 1877.); Budenz (Nyelvtud. Közl. XX. köt. 1886.); Vámbéry (többek közt Akad. Ért. XIII. köt. 401. l. 1892-ből).

** Szigvárt klastromi történetében, a II. köt. szótárában.

ARANY-MAGYARÁZATOK.

Tudokál. Ismeretes, hogy Arany „Elveszett alkotmány“-ával a Kisfaludy-Társaságnak az 1845. évre kitűzött vig episi jutalmára pályázott s azt meg is nyerte. Erdélyi, Vörösmarty, Stettner György bírálók közül az utolsó így végzi jelentését: „Nem fogja, reményilem, senki is kákán csomókeresésnek venni azon óhajtasom nyilvánítását, hogy a Tisztelt Társaság e művet, lenyomatás előtt, némely *grammatikai és prosodiai hibák kijavítása végett*, a szerzővel közölni méltóztassék.“

Ily kijavítandó hibáknak tartja S. többek közt ezeket:

1. „Két nagy zongora *nyött el* a finom ujjak közt“ (II. É.) „Mert — szerinte — *elnyő* vagy helyesebben *elnyü* nem közép, hanem cselekvő ige“.

2. „*Vödöt: völegényedet* helyett“ (V. É.) „mert *vö*: gener; a *procus* v. *sponsus* pedig *völegény*.“ Alább is „mint *vö*“.

3. „*Faréven: fareven* h.“

4. „*Megtudokálendő: megtudakolandó* helyett“

Arany szót fogadott, a mint a Kisfaludy-Társaság Évlapjai VII. kötetében (1849) megjelent eposa mutatja. A javításokra bizonyára fanyalogva, jobb meggyőződése ellen szánta el magát, félénk szerénységből, tán tiszteletből is, mint akkor még egészen új ember az irodalomnak. Csak az a különös, hogy a későbbi kiadásokban sem vette vissza a régít.

1. Ezen „nyött el“ csak annyiban változtatott, hogy ezt tette helyébe: „nyütt el.“ Jól tudta, hogy „nyő“, „nyü“ mellett van „nyövik“, „nyüvik“ intranszív ige is (mint bir-birik, szeg-szegik, tör-török, csuk-csukik stb.). Későbbi verseiben vegyesen *ó*-t és *ü*-t használ. Pl. „Tizen-nég az anyjok kendernyövés óta“ (Az első lopás). „Ott az én kenderem, fel kell *nyöni* már ma“ (Jóka ö.). „Az idő, ha éltem is majd *elnyüvé*“ (Érzékeny búcsú). „Sokat táboroztam, meg is *nyüttem*, látszik“ = megviselődtem (Koldus ének).

2. A *vö*-t (völegény h.) mindkét helyen elhagyta, s minthogy „völegény“ (— —) sehogyssem illik a hexameterbe, így segített magán: „altasd el *vödöt*“ helyébe ezt tette: „*férjedet* altasd el“ (pedig még nem volt „férje“); ennek helyébe: „Bende vitéz, mint *vö*“, ezt: „Bende vitéz, mint *nősz*“ (merészen: *nőszö* h.). Ott is itt is meghagyhatta volna a *vö*-t. Lám „Katalin“-ban ezt mondja: „A harcos *vö* előtted áll“, holott Jakusics nem volt még *vö*, hanem *völegény*. „Rózsa és Ibolya“-ban is így van:

„Így sóhajt, hej mert egy idegen *vőért* (völegény, kérő)
Elszakaszták tőle régi szeretőjét“

Vö. Csokonai „Dorottya“-jában:

„Éltesse vármegyénk új *vejét* és *menyét*“ (I. NySz.).

3. „Faréven“ helyébe azt tette: „reves fán“. Kár volt. Amaz is jó, ha jó: *néven, égen, levélen* stb.

4. Bennünket kiváltképp *tudokál* érdekel. Az egész hely így volt Arany kéziratában: „*Megtudokálendő* maga és Armida jövendő Végzetiket“ (VI. É. 4. sor). Stettner nem ismerte ezt a szót; azt is hihette, hogy íráshiba. Elég az, erre kívánta javíttatni: *megtudakolendő*. Arany meg is teszi, ha belefér a hexameterbe. De azért javított, kijavította a — jót, erre: „*Tőle megértendő* stb.“ Pedig ezt az érdekes igét nem úgy csinálta Arany, hanem a néptől vette, mely él vele ma is: „Arra kell bízni, az jó *tudokáló*“ (más és több mint „tudakol“). Érdekessége abban van, hogy az egyetlen egy ige, melyben a *-kál-kél* képző *o* kötőhangzóval járul a főhez: *tud-o-kál* (vö. *ír-kál, tur-kál, nyul-kál, es-kél, mér-kél, süt-kél*), míg a rokon *gál* (*gél*) képzősök közt ez nem éppen ritkaság, mint: *hív-o-gál, ad-o-gál*. „Tudokál“-t szótáraink nem ismerik, népnyelvi gyűjteményeinkben sincs nyoma, írók se használják, s alig is tudnánk róla mindmáig, ha Arany neki nem bátorodik, s a mit kihagyott „Az Elveszett Alkotmány“-ból, bele nem teszi „Toldi“-ba, melynek VIII. É.-ben ez a két sor fordul elő:

„Hogy miért borult el a király orozája,
Azt nem mondta Györgynek, ez sem *tudokálta*.“

Testvérbátya. Ha jól emlékszem, a 90-es évek elején történt, hogy Arany Lászlóval sétálgatván a városligetben, szöba került többek közt a „Családi kör“ következő helye:

„Nem mese az, gyermek, — így feddi az apja,
Rátekint a vándor és tovább folytatja,
Néma kegyelettel függenek a szaván
Mind az egész háznép, de kivált a *leány*:
Ez, mikor nem hallják, és mikor nem látják,
Pírulva kérdezi tőle . . . *testvér bátyját*:
Három éve múlik, hogy utána kérdez,
Még egy esztendőt vár, nem megy addig férjhez.“

Én azt állítottam, hogy „testvér bátyja“ itt nem: „älterer Bruder“, hanem = völegénye, mátkája. Érveimnek, melyeket jobbára magából a költeményből vettem, Arany L. nem volt hajlandó engedni, azt mondván, hogy testvérbátyja csak — testvérbátyja. Csodálkozott az én — *ötletemen*. Hadd hozom elő most bizonyítékaimat kissé teljesebben. Azt hiszem, meg fognak győzni mindenkit.

1. „Testvérbátyja“ *nem* = testvérbátyja. Ez a költeményből magából is kiviláglik. U. i. fentebb az van mondva, hogy: „Egy eladó lány a tűzre venyigét rak. — Ő a *legnagyobb* s szebb stb.“ Tehát nincs a gyermekek közt nála *idősebb*, vagyis, nincs *bátyja*. Ennek azonban azt lehetne ellene vetni, hogy nincs az otthon lévők, a jelen lévők közt, de van, lehet a *távolban*. Vegyük hát fel, hogy van bátyja a leánynak. Valószínű-e akkor, hogy a *húga* kérdezősködik utána, s nem az apa, vagy még inkább az *anya*? Valószínű-e, hogy akkor kérdezi a bátyját, mikor *nem hallják és nem látják*? Tehát *tülkon*? Van-e ok erre? S miért kérdezi *pirulva*? Mire való

a szemérmeskedés? Aztán, ha valóságos bátyát kell itt értenünk, mért nyomatta a költő ezt: „testvérbátyját“ *dült* betűkkel? s mire valók az eléje tett pontok? Hisz Arany csupán csak oly szókat nyomtat feltünőbb betűkkel, mikre különös súlyt fektet; de ha itt „testvérbátyja“ a közönséges jelentésben vétetik, szükség volt-e erre a kisegítő módra? Végre miért várt a leány már *három* évig a bátyjára, s miért akar még egy esztendeig várni, mielőtt férjhez menne? Csak azért-e, hogy testvére is jelen legyen a lakodalman s teljes legyen az öröme? Mindez érthetetlen, ha „testvérbátyját“ rendes értelemben vesszük; de menten érthetővé lesz, ha

2. „Testvérbátyja“ = vőlegénye, mátkája. Így érthető a hosszú várás, s nem ellenkezik a hűséggel az egyszerű falusi leány józan, egészséges életfelfogása sem, hogy, ha nem tér vissza a várva-várt szeretett mátká, férjhez megy. (Vö. a M. Népkölt. Gyűjt. III. k. 15. l. és Gyulai „A hű leány“ cz. költeményét). Hogy csakugyan mátkát jelent a „Testvérbátyja“ a költeményből külön választva is könnyű megállapítani. A ki a nép közt sokat forgott, tapasztalhatta, hogy legény, leány, féltréfásan, enyelegve, vagy szemérmességéből, mások, idegenek előtt szereti leplezni, takarni a kedves és kedves, jegyes és jegyes közti viszonyt, különösen ha még nem nyilvános. Szeretöm, jegyesem, mátkám, vőlegényem, menyasszonyom helyett, kerülgetve ezt mondja: földim, falubelim, rokonom, barátom [amikám], unokatestvérem, testvérem, *bátyám, hugom*. (Itt Pesten is a szegődő cselédhez ez az első kérdés: van-e ismerőse = szeretője?). Hogy ez régebben is divott, még pedig, mint bevett szokás is, annak bizonyítására közlöm itt b. Apor Péter „Metamorphosis Transylvaniae“ cz. művének (1736) 9. cikkelyéből („Az régi erdélyiek lakadalmairól és házasságiról“) a következő helyet: „Reggel felkelvén, az legény, ha nagy ember gyermeke volt, az mátkájának száz aranyat küldött — avval az leány apjától, anyjától és az leánytól elbűcsűzött; akkor elment. Az míg penig *mátkások* voltak, az leány az mátkáját *bátyjának* hitta, az legény penig az leányt *hugának*, úgy is irtanak levelet egymásnak.“

Igy lesz sokszor valamely költemény oly helye, melyet mindenki világosnak tartott, holott éppen nem volt világos, igazán világossá!

LEHR ALBERT.

NYELVÜNK RÉGI EMLÉKEIHEZ.

Az Apaffy- és Bethlen-család határjáró osztály-levele.

Ez az osztálylevél eredetileg latinnyelvű s 1517-ből származik; ezt az évszámot a későbbi másolók hibásan 1317-nek olvasták. Bizonyítja ezt Hodor Károly, a ki *Doboka vármegye természeti és polgári esmértetése* (1837) cz. műve 64. és 106. lapja szerint látta az eredeti oklevelet („hat pecséttel, sárga viaszra nyomva, megerősítve“), mely fiscalis perben volt beadva az Apaffyak magvaszakad-tával s valószínűen ma is megvan még valahol. A latin eredeti oklevélnek s a magyar fordításnak egy-egy XVIII-ik századi másolata megvan a Nemzeti Múzeumban a Bethlen-család levéltárában. A magyar fordítás másolata ugyanazon szövegen alapszik, mint az itt közlött; de mégsem ennek másolata, mert néhány kisebb eltérés van köztök. pár hibás olvasás stb. Ez azt mutatja, hogy mint fontos oklevélről számos másolat készült mind az eredeti latinról, mind közel egykorú magyar fordításáról. A magyar fordításnak az a kéz-irata, melyet itt közlünk, a XVI. század közepéről való s a beszerce-naszódmegyei levéltár tulajdona. Maga a fordítás mindenesetre régebb lehet, mert a mi szövegünk is csak másolat. Bizonyítja ezt egy pár hiba, mint pl. „Jurhe kovács“ „Imreh kovács“ helyett, meg a másolat külső lapján olvasható tartalomjelző kivonat is, mely másolatnak nevezi és a belső szöveggel ellentétben így szól: „Paria Litterarum Stephany Appaffy fuper divisione et fequestratione territorij et Alpinae Possessionis felleo Burgo facta A. Domini 1317“; holott a szövegben Apaffy Lászlóról és Miklósról van szó. Ez az eltérés magyarázható abból is, hogy az irat már a XVI. század közepén valami perben be volt adva; mert a magyar fordítás külső lapján a következő birói följegyzések olvashatók: 1. Expetendae litterae metales originales inspiciendae. 2. Interroganda conditio utrum velit observare de utilitate Alpis. 3. Sciscitandum ubi tunc perfluerit fluvius Beztertze.

Az okirat eredetéről némi bizonytságot tesz az, hogy 1480-tól kezdve Apaffy Miklós valóban élt s 1534-ben már halott. Apja volt Apaffy Mihály; hihetően ennek testvére volt László. Majd 1565 óta találjuk többször Apaffy István nevét, ki a külső lapon van említve, ha valóban ugyanaz. Űgyszintén az oklevélben említett Bethlen János 1524-ben még élt, 1525-ben már halott. (Vö. *Szolnok-Doboka vármegye Monographiája* II.32 és 155—156. l.)

Mű Iklodý Ferencz Doboka Varmegyének Feo Ispanya, es Zentgyeorgý Iftwan belfeo Zolnok varmegyének Feo Ispanya, Kereztwry Gafpar Doboka varmegyének Vice Ispanya, Chereny Marton, Chereny ferencz Balasfalwarol, Galaczý Gyeorgy Nagy Saço Ispan Mindeneknek tiztefegel zolwan adhattywkw tudafara, az mw pechetes lewelwnk által az kiknek illik, hogy az viteozleo Nemes vrak Nagyobik Betthlený Janos, vgyan Betthlený egy feleol, Maffeeol Apaffý Lazlo

es Miklos Appanagyfalwarol egyenleo zowal es akarattal hiwanak mwnket vgy mint fogot Býrakat, az felfeo Borgonak hawafat meg oztafara es keozteok ketfeleo zakasztafara, keotelezweon magokat eot zaz arany forint keteol ala, hogy az mw lelkj fmeretwnk zerent, az mit keoztek el inteoznek, az hawafelleol, abban maradnanak mind az ket fel. Annak okaert teczek mwnekwnk, hogy az hawafnak igazan valo oztafara oly Emberekettis hýnank, az kik az Erdeonek alapattyát, haznat tudnak, es az Beztercezy Býronak Kwglar Gyeorgynek peche-tywel hittwk fel az Iady falus Gerebet negyet magawal, tudnj illik, Kowachý Philepet, Brunner Demettert, Kadar Janoft, Fodor llyeft, Varga Janoft, Kerookes Gyeorgyet hittes polgarokat, vizontak Azzw Bezterczereol falus Gerebet Varga Bereczket, Jurhe Kowachot, Kadar Martont, Kadar Janoft, Jady Mattyast hites polgarokat. Ezek vtan ezen Borgoy nyolcz ven Embereket meg efkwtweon ereos hitel, tudni illik, Dan Iwant, Kozta llyeft, Karaczon Telky Lazart, Truffa Mihalt, Betthlen Janos Jobagyít, efmet Dan Iwant falus keneozet, Fraclad Vlad Mihalt, Pafka Mihalt az meg módot Apaffyak Jobagyit, kik it meg venhettek es it zwlettek, hitek zerent ezt adak mw eleonkben, hogy eok gyermekek voltanak, mikor az ket Tiztartok az erdeoert igen vagdaltak volt egy maft, hogy egyik az mafik hýrenekwl fat attak volt az Jadiaknak, ez oztan az Vrak ketfeleo zakasztottak az hawaft. Radna feleol Jwtot az Appaffy rezre, efmet deolfeleol valo feleo iútot volt Betthlený rezre. De azert mikor Mak volt, az Erdeon egy arant oztottak az haznat, de az erdeot egyik az mafikebeol nem volt szabad eladni. Az hatart vetettek volt az Beztercze vizet az fekete Bercz allayg, ez azon felwl mind az fekete bercz volt az hatar, eok moftis az eo hitek zerent ýoban nem tudgyak intezný, az mint az eo Attýok inteztek volt. Mw penig az felwl meg irt fogot zemelyek ky menyweon az meg irt Zazokal egyetembe, az menyere lehetett az fekete berczreol meg neztwk es inteztwk, az Zazokat kerdeztwk, eokis az Olahok vallafat helyen hadgyak, feot eokis mindenre vgy emlekezenek, az mint az Olahok vallak. Azert az mw efmeretwnk zerent vgyan azon intezoefbe hattwk, az mint rehgen volt, hataratis azon vizet, azon fekete berczet hattwk, es az meg irt eot zaz arany forint keteol alat ky attwk az my vegezefwnket, ky montwk, es minden ket felnek leweleonk altal ky attwk, hogy ha valamellyk fel meg nem allana, az meg allo fel az Vicarius eleoybe hýwan revid teorweony zerent igazat veheffen az meg nem allo feleon. Ezt meg irattwk az meg irt helyen Borgon Doboka Varmegyeben, mellýet pechettwnkelis meg ereofittetwk zent Philep Jacob nap vtan valo hettwn. A. ezer, haromzaz tizen het ezten-deoben. Dewechery Ferencz Doboka Varmegyenek Notariusa manu propria.

FRENCZI ZOLTÁN.

NÉV-MAGYARÁZATOK.

Lökösháza. Már 1350 táján író krónikásunk rá alkalmazta a régi magyarokra a zsolttáros szavait: „Vocaverunt nomina in terris suis: Nemet szereztek maguknak földeiken“ (48. zs. 12. v.). Élénk tudatában volt ő annak, hogy a magyarok falvaikat, földeiket nagyon szerették az alapítókról vagy birtokosokról elnevezni és így helyneveinkben tömérdek régi magyar neve van megörökítve. Csakhogy ez egykori alapítók, birtokosok, erdőirtók stb. nem mindig valami ősmagyar személynévet viseltek, hiszen az állandó falvak telepítése már a keresztény vallás felvételét követő időkre esik. Ennélfogva a falvak telepítőinek nagyon gyakran keresztény nevük volt. És mégis némelyik helynév nekünk ma annyira különösnek, majdnem idegennek tűnik fel, hogy hajlandók volnánk a helység névadóját valami Árpáddal bejött pogány magyarnak tartani. Biztosan tudom pl., hogy 1860 táján egy magyar család újonszüllött kis fiát Lökösre

akarta kereszteltetni, de a szatmár-egyházmegyei kath. pap nem teljesítette kívánságukat, mert azt mondta: Lőkös nem keresztény, hanem valami pogány név. Pedig nyugodtan megkeresztelhetne volna a gyermeket Lőkösré, mert e név keresztény szentet jelent és sokkal kevésbé távozott el eredeti alakjától, mint pl. *Pista* a *Stephanus*-tól, vagy *Bandi* az *Andreas*-tól!

1299-ben Kendy Pósnak fiait így sorolják föl: „Stephanus, Nicolaus, Michael, Ladislaus, Egidius et *Laurentius*“ (Melczér Okmánytár 7. l.). Ezek közül 1310-re meghaltak Stephanus et Ladislaus (uo. 15. l.). 1322-ben a megmaradt négy fiút így nevezik: „Nicolaus, Michael, Egidius et *Leukus*“ (uo. 18). Az utolsó fiú neve *Lőkös*-nek olvasandó és az 1299-ben *Laurentius*-nak irttal azonos.

1336-tól kezdve 1347-ig állandóan Lórántfia Lőrinczet emlegetnek a pápai levelek bosnyák püspök gyanánt, ámde 1341-ben egy hazai oklevél ugyanőt *Leukus*-nak írja (Hodinka: Tanulmányok a bosnyák-djakovári püspökség történetéből. 88. l., vö. Theiner: Mon. Hung. s. illustr. I. 609. és Hazai Okm. I. 183).

1326-ban egy királyi, hivatalos komolyságú és pontosságú levél Báthory Bereczk fiait így sorolja fel: „Johannes, *Laurentius* et Nicolaus“ (Fejér: Cod. Dipl. VIII/5. 158). Ellenben 1329-ben egy vidéken készült adásvételi szerződés ugyanőket „Johannes, *Leukus* et Nicolaus“-nak nevezi (Anjou-kori Okm. II 416).

Az Igmánd-nembeli Csete Lőrincz és fia szintén Lőrincz 1300-ban így fordul elő: „Laurentius dictus Chete et *Laurentius* filius suus“ (Hazai Okm. VI. 455). Két évvel utóbb kelt, 1302-iki oklevélben már „*Leukes* filius Laurentii dicti Chete“-t olvashatunk (Herczeg Eszterházyak kismartoni levéltára f. T. nr. 2).

Azt hiszem, ennyi adat untig elég annak igazolására, hogy *Lőkös* nem valami ősmagyar pogány név, hanem a keresztény *Laurentius* = *Lőrincz* névnek kicsinyítője. Azért rendszeren oly családok használják, a melyeknek körében volt egy-egy idősebb Lőrincz (atyja, nagyatyja, nagybátya, sógor). Pl. Kont Miklós nádor atyját is Lőrincznek hívták s ime az egyik fia Ujlaky *Lőkös*.

A gömörmegyei *Lőkösháza* falu és az aradmegyei *Lőkösháza* pusztá (hajdan száradmegyei falu) építői tehát oly keresztény magyarok voltak, a kiknek nevük *Lőrincz*, becézézetve pedig *Lőkös* vala. Mivel pedig a mai *Leukusest* oláh falunak eredeti neve *Lőkös-falva* volt (Úsánki: Magyarország tört. földrajza. II. 49), világos, hogy eredetileg ezt is valamelyik keresztény magyar alapítá.

DR. KARÁCSONYI JÁNOS.

Zemplén. Érdekes cikk a Melich Jánosé a Magyar Nyelv 2. számában a „Hibás olvasatok“-ról; majdnem minden magyarázatához hozzájárulok, de az utolsót nem fogadom el. *Zemplén* vármegye nem hibás olvasatból származott.

Elismerem, hogy a szláv *Zemljából* eredő, a Zimonynyal egy jelentésű *Zemplén*ben tulajdonképen felesleges a *p*. De a mily felesleges etymologiailag, éppen oly természetes hangtani szempontból.

Az az általános nyelvi jelenség, hogy az egymás mellé kerülő nasalis és liquida vagy spirans közé egy explosiva ékelődik, a magyarban sem ritka. A görög *ἀνρη ἀνδροσ*, a francia *humble* (lat. *humilis*), *sembler* (lat. *simulare*), *vien-d-rai*, a német *eigen-t-lich*, *hoffen-t-lich*, *Spin-d-el*, *nirgen-d-s* stb.-hez hasonló példákkal a magyarban is találkozunk.

Csak hirtelenében említem ezeket: *kindrusz*, *Imbre*. Ez utóbbit maga Melich is jól ismeri, de kitiltja a tanúk közül, mert szerinte e szóban a *b* etymologiai értékű. Erről most nem vitatkozom, ámbár majdnem kétségtelennek tartom, hogy a magyar *Imre* nem valamely ősgermán vagy micsoda *Ambrich*-ban, hanem a közönséges németből ismert *Emerich*, *Emrich*-ben tisztelheti atyját. De származzék bár *Ambrich*-től, azok a kis gyermekek, a kik szüleik *Imré*-jét akarva sem tudják másképp ejteni, mint *Imbré*-nek, bizonyára nem az etymologia kedvéért teszik ezt, hanem egy ismert hangtani törvénynek engedelmessé válnak akaratlanul.

Ha tehát a *Zemplén* szó már a XIII. századtól kezdve százszor meg százszor fordul elő *p*-vel és csak ritkábban eredeti *Zemlén* alakban, akkor ennek nem valami különös helyesírásban kell az okát keresniünk, hanem a századokon át élő kiejtésben, a mely az *m* és *l* közé mind gyakrabban szúrta a *p*-t, a míg az végre ott kiírhatatlanul meggyökeresedett. Ezzel szemben hiában hozza föl Melich, hogyha van *Zemplén*, akkor miért nincs *tömplö* és *kompló*?* Miért? Először azért, mert a nyelvben nincs kategorikus imperativus, nincs általános érvényű logikai szabály. Lám, a gyomornak hiába van *nyitja*, még sincs *csukja*, a mint azt egy a Bugát iskolájához tartozó természettudós váltig kövelte. Másodszor azért, mert a járulékmássalhangzók föllépte sokkal szűkebb körre szorítkozik, mintsem minden lehető esetben uralkodóvá válnék ez a hangtani jelenség.

Mindezek után ott végzem, a hol kezdtem: *Zemplén* nem hibás olvasat, hanem természetes, könnyen érthető hangtani fejlődés.

KARDOS ALBERT.

Még egyszer a Vászoly névről. Karácsonyi János azt mondja (MNY. 132), hogy „a *Vászoly* nevet sohasem találjuk *Wazil*-nak írva“, s hogy „történeti és hangtörvényi okok egyaránt tiltják, hogy *Wacil* és *Wazul* közt egyezést keressünk“.

Azon kezdem, hogy a zalamegyei *Vászoly* falu, a mely a panonhalmi főapátság birtoka volt, a tihanyi apátság javainak 1211-i összeírásában *Vazil*-nak van írva; a hely ez: „In uilla *Vazil* isti sunt serui Karasun“ stb. (Wenzel: Új Okmánytár I.112).** Ha azonban ez az adatunk nem volna is, akkor is egészen biztosra vehetjük, hogy a helynévnek ilyen: *Vazil*, *Wazil* (*Wascil*, *Wacil*) volt a legrégebbi írott alakja. Ezt pedig tudjuk a következő hangtörténeti, helyesebben talán hangjelöléstörténeti okokból. A mélyhangú szavak zárt végszótagjában található mai *o*, régebbi *u* legrégebben (hozzá-

* A *kompló* írásmód előfordul 1478 ban (Oklszót.); *Komplós* helynév pedig 1427-ben Sáros megyében. Vö. Csánki, Tört. földr. 1:300. Szerk.

** Szamotá kijegyzése szerint *Wazil*, ugyanígy közli Erdélyi László is a Nyelvtud. Közl. XXXIV. k. 400 l. Z. Gy.

vetőleg: XI., XII., XIII. sz.) *i*-vel volt írva, pl.: 1055: *balatin*, *bola-tin*; Anonymus 49. §.: *bolotun*; ma *Balaton*; — Hal. Besz.: *achscin*; 1240: *ohzynfolua*; 1307: *Azun* falua (több példában l. Szamota-Zolnai: OklSztót.); ma *asszony*; — 1093, 1223: *Baluans*; 1229: *Baluanus*; ma *Bálványos*; — lat. *Marisia*: Anon. 11. §.: *Morisius*; uo. *Morus*: ma *Maros*; — 1055: *Mortis*; 1211: *Mortus*: ma *Martos*; — 1255: *Lois*, WinklerC. naptári rész: *Layws*: ma *Lajos* stb. — Ha már most találunk olyan alakváltozatokat, a melyekben az ilyen zárt végszótagban ma *o* meg mássalhangzó, régebben *u* meg mássalhangzó van írva, hangjelölésbeli következetesség alapján föl kell tennünk, hogy a legrégebbi írott forma ez esetekben *i*-vel van; pl. én a *Majos* (Tolna megye, Csánki III.440), *Martonos* (vö. OklSztót.), *Márton* (vö. OklSztót.) szavaknak csak *Moius*, *Mortunus*, *Mortun* alakjait ismerem, de nem ezek a legrégebbi alakok, hanem **Moys*, **Martinis*, **Martin*, s csak véletlen, hogy ilyen alakokat az oklevelekből nem tudok kimutatni.

Ebbe a szabályos jelölésbe tartozik a zalamegyei *Vazil*—*Wazul*—*Wazol*: *Vászoly* község neve is. Ha tehát krónikáink *Wazul* herczegének neve egy evvel a községnévvvel, akkor *Wazul* személynévnek is ez a jelölés története: *Wazil* (*Wascil*, *Wacil*)—*Wazul*—*Wazol*. Hogy a krónikákban *Wazul* herczeg neve nem fordul elő *Wazil*-nak írva, az csak azt bizonyítja, hogy a krónikák az *i*—*u*—*o* jelölés történetének második korszakából való másolatok. Hiszen *Wazol* alakban sem fordul elő e herczeg neve, s mégis egynek vesszük *Vászoly* község nevével.

Azonban a *Vászoly* név mint személynév is előfordul *Wazil*-nak írva. A bakonybéli javak összeírásában (Erdélyi L. szerint hamis XIII. századi oklevél) „*Wazil cum uxore et filio duabusque filiabus*“—ról olvasunk (vö. A pannonh. szent Benedek-rend története VIII. 271); valószínű, hogy más adatok is vannak a *Wazil* személynév használatára, de több nem áll rendelkezésemre.

Az eddigiekből az derül ki, hogy *Vászoly* község régebbi írása *Wazol*, *Wazul*, *Vazil* s hogy a személynév *Wazul* régebben szintén *Wazil*-nak volt írva.

Az én nézetem szerint ez a *Wazil*, *Vazil*, *Wazul*, *Wazul*: *Vászoly* nem más, mint a gör. kel. szláv *Vaszil* személynév, a mely a gör. Βασιλεύς, lat. *Basilius* mása. Ezt az összekapcsolást azért tettem, mert a középkori latin terminologia „*Claustra S. Basilii*“—jét Anonymus (42. 45. 57. §.) „*porta Wazil*, *Wacil*“—nak nevezi, s szerintem Anonymusban itt a lat. *Basilius*-nak megfelelő magyaros formájú keresztnev áll. Karácsonyi ellenben hajlandó feltenni, hogy a *Vászoly* név olyan pogány magyar személynév, a melyen pl. a *Gyécse*.

Azt hiszem, sikerült bebizonyítanom, hogy mind *Vászoly* község, mind pedig *Wazul* herczeg neve a legrégebben *i*-vel (*Vazil*, *Wazil*) volt írva. Arra pedig, hogy mikép magyarázom azt a jelenséget, hogy egy gör. kel. szláv személynév a legrégebbi időben eleink közt előfordulhatott, utalom az olvasót most megjelenő „Szláv jövevényszavaink“ című munkámra, mely keresztény kifejezéseinket is tárgyalja.

MESTERSZÓTÁR.

Nem bíráló czélzattal, hanem a dolog érdemétől sarkalva jegyzem meg, hogy szótáraink — és különösen tájszótáraink — sokszorosan és nagyon, de nagyon fogyatékosak. A gyűjtők és szótárírók rendszerint beérik egy adott tárgy népies nevének, e név némely elváltozásainak feljegyzésével és nem igen gondolnak arra, hogy annak a tárgynak tulajdonságai, részei is vannak, a nép pedig ezeket is megkülönbözteti és megnevezi. És magában a részek megnevezésében rendszerint igen világosan szólal meg a nép szemlélődése, nyelvének szelleme, tehát faji sajátosságának legbecsesebb megnyilatkozása.

A hajónak van orra, dereka, fara; a korszónak van szája, nyaka, hasa, talpa; — a csörgő korszónak ezentúl még csecse is van: világos, hogy a nép saját emberi alkatával viszonyítja a hajót és a korszót; de még sok egyebet is. Az ősfoglalkozások kutatása közben az összehasonlítások finomabb kísérleteinél, hamar feléltött a népnek a megkötözésben és az ékes kötésben való tökéletessége. Már a halászat tanulmányozásában is kitűnt, hogy a hálókötés hogozása a legtávolibb multra sugárzik vissza. Bizonyos megerősítő, fonatos szíjkarikákon, úgy a mint azokat csikósaink és régibb kocsisaink készítik, a szíjnak két vége van, de akárhogy vizsgáljuk is, a karikában a végeket nem látjuk; ezt a legjobb szíjjártó sem tudja megcsinálni: mindegyik kocsishoz vagy pásztoremberhez utasított; ezek pedig szorosan titkolták a módot.

A néplélektan és a tárgyi néprajz pedig lépten-nyomon arra tanít, hogy a legnagyobb tanúságok sokszor abból pattannak ki, a mit a közfelfogás elhanyagol, jelentéktelennek tart.

Ez az eszmemenet, mely aligha kifogásolható, reávezetett a szokásosnál részletesebb, mélyebb kutatásra, a mely hamar bebizonyította, hogy némely népies használati szerszám, részei szerint tulajdonképen egy kis szótárral szolgál a nyelvbúvárnak, mely ugyan csak fényes sugarakat vet a népszellem birodalmába.

Hogy a részletek megállapításából, elnevezéséből mennyit nyer az, a mit nyelvkincsnek nevezünk; mit és mennyit az összehasonlító nyelvészet, a néplélektan és az összehasonlító tárgyi néprajz: az ki fog tűnni, mihelyt megfelelő nagyobb anyagot teremtünk ki.

A további fejtegetést, szorosan tárgyhoz kötve, így adom:

Az *ostor*, mint a pásztor, különösen csikós és kanász, terelő szerszáma, sajátos formával bír: nyele rövid, ostora hosszú; az ostornak a nyélhez való megerősítése szerint a magyar forma *telkes*; a valószínűleg a szlávágtól eredő forma *nyaklós*.*

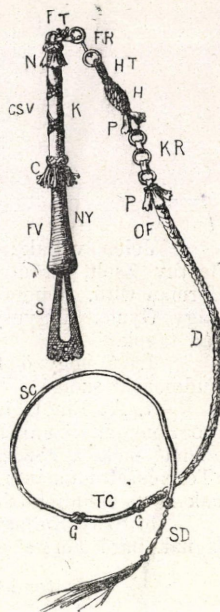
* A nyaklóval sokszorosan találkozunk a népnyelvben, itt azonban tisztán az ostorral kapcsolatosra szorítkozom.

A telkes pásztorostornak pásztor száján rendszeren *nehéz ustor* a neve, megkülönböztetésül a kocsisok könnyű ostorától, ill. ustorától.

A *telkes-nehéz ustor* részeinek megnevezése az 1-ső ábrához kötvé így alakul:

NY = nyele; ennek van
FV = fogóvége,
CSV = csapóvége,
S = sallangja, Szanda-
puszta; karszija, Békés;
C = ezimére,
N = nyaka, pillangóval,
F = feje vagy telektartója;
telekfogója, Békés;
T = telke,
FR = forgója,
HT = hadaró telke,
H = hadarója,

PP = pillangók,
KR = karikák,
OF = ostorfej,
D = ostorderék,
GG = gombok,
TC = fűcsapó, v. fűcsapó,
Hajdúság; rudas, Szan-
dapuszta,
SC = szijcsapó,
SD = Csapója, v. sudara,
v. hegye, högyi Szanda-
puszta.

Már ebből is világos, hogy a magyar pásztor ostorát is sokszorosan önmagával viszonyítja; a nyélnek van feje, nyaka, az ostornak magának van feje, dereka; az ostor kezelését világosan magyarázza a karszija, a fogóvég és a csapóvég; a hadaró elnevezés onnan van, mert az ostornak ez a része — *H* — oly viszonyban van a nyéllal, mint a cséplő hadarója a cséppel. Egészen sajátos magyarság az, hogy a nyélnek mindig látható részén, úgy szólván a „parádés helyen“, van a *ezimer* és a *vitézkötés*. Es megtudjuk azt is, hogy csak az az ostor *karikás*, a melyen az ostorfej és a telek között karikasor van beiktatva, ekkor „karikás nehéz ustor.“ — A „karikás“ magára nem jelent a pászturnál ostort. Megjegyzem, hogy valamennyi rész ritkán van meg egyazon nehéz uston.

A *nyaklós nehéz ustor* nomenclaturája nem olyan gazdag, mint az előbbi, mert az ostornak a nyéllal való kapcsolata sokkal egyszerűbb, de ezért e kapcsolat merevbb is, a mint ezt a 2-ik ábrán láthatjuk; itt *F* = fej, alatta vékonyabbra faragva *N* = nyak, a melyre a lapos *S* = *szijnyakló* van megerősítve. Ilyen nyaklós ostorok voltak azok, a melyeket Túrócmezgyében oly tót pásztoroknál láttam, a kik Oroszországban jártak; ilyenek különben szerb és oláh pásztorok kezén is akadnak. MTsz. II. 26. szerint mint *ostornyakló* megvan a Székelyföldön is.

Ebben a rövid fejtegetésben talán benne van bizonyos irányítás szótárirodalmunk és különösen tájszótáraink fejlesztésére nézve. A rajzok belevonása nagy szilárdságot nyújt a részek szerint való magyarázatoknak; a rajzolás terjedésével pedig a sokszorosítás könnyűsége és olcsósága is karöltve jár. Ezért azt hiszem, hogy a képes táj- és egyéb szótárak ma már a kielégíthető közszükségek sorába felvehetők.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

III. Választmányi ülés.

(1904. november 26.)

Jelen voltak: Szily Kálmán elnök; Asbóth Oszkár, Balassa József, Beöthy Zsolt, Erdélyi Lajos, Frecskay János, Gyulai Pál, Gombocz Zoltán, Herman Ottó, Joannovics György, Katona Lajos, Lehr Albert, Melich János, Nagy Gyula, Négyesy László, Simonyi Zsigmond, Vikár Béla, Zolnai Gyula vál. tagok.

1. A jegyző felolvassa a múlt választmányi ülés jegyzőkönyvét. — Tudomásul szolgál.

1. Az Elnök indítványára a választmány elhatározza, hogy a folyóirat programját tizenkétezer példányban kinyomatja és mellékli a «Budapesti Szemlé»-nek a «Századok»-nak az «Égyetemes Philologiai Közlöny»-nek és a «Természettudományi Közlöny»-nek decemberi számához, valamint a napilapoknak is megküldi közlés végett.

3. Szily Kálmán elnök ajánlatára a választmány megválasztja alapító tagnak Báró *Forster Gyulát*,

Rendes tagoknak :

Bloch Leó, építőmester, Budapest
Borovszky Samu, akad. iroda-igazg., Budapest
Császár Ernő, tanár, Budapest
Fejérpataky Kálmán, akad. ügyész, Budapest
Hegedűs István, egyet. tanár, Budapest
Nyusztay Antal, tanár, Budapest,
Pecz Samu, műegyet. tanár, Budapest
Sándor Pál, kereskedő, Budapest
Szűts Béla, mérnök, Budapest

Ajánló :

Jónás Károly
Szily Kálmán
Császár Elemér
Jónás Károly
Szily Kálmán
Erdélyi Lajos
Jónás Károly
Jónás Károly
Szily Kálmán

Az összes tagok száma tehát: 10 alapító és 219 rendes tag.

4. Többek ajánlatára a választmány, hosszabb vita után, szótöbbséggel az új folyóirat címéül a «*Magyar Nyelv*»-et fogadja el.

IV. Választmányi ülés.

(1905. január 24.)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Balassa József, Frecskay János, Gombocz Zoltán, Herman Ottó, Négyesy László, Sebestyén Gyula, Szinnyei József, Vikár Béla, Zolnai Gyula.

1. A múlt ülés jegyzőkönyvének fölolvassása és hitelesítése után az elnök bemutatja a Magyar Nyelv első füzetét. A füzetből kivételesen 1100 példányt nyomtatott; 700-at a tagok számára, 300-at mutatványszámnak és 100-at a könyvtárak részére. — Tudomásul szolgál.

2. Az elnök indítványára a választmány elhatározza, hogy addig is, míg a néprajzi gyűjtést rendszeresen megkezdheti, a Nagy Szótár anyagából azt, a mi a MTSz-ban nincsen meg, a M. Ny-ben közzéteszi.

3. Az elnök bemutatja az 1904. évről szóló számadást:

Bevétel: Alapítványi kamatok: 27 K. 38 fill., évdíj 1904-re 1366 K., évdíj 1905-re 40 K., Előfizetések 1905-re 70 K. Összesen 1503 K. 38 fill. *Kiadás:* A Magy. Nyelvőrnek 172 tag után 870 K. Nyomdaköltség 333 K. 30 fill., Postaköltség 55 K. 41 fill., Elszámolt, de be nem folyt előfizetés stb. 40 K. Összesen: 1298 K. 71. fill. — *Maradék* 204 K. 67 fill. Ebből 200 K. *tőkésítés* levonása után a tényleges *maradék* 4 K. 67. fill. — Tudomásul szölgál.

4. Az elnök bemutatja az 1905. évre javasolt költségvetést. (L. a február 14-iki közgyűlés jegyzőkönyvében.) A választmány maga részéről a költségvetést változatlanul elfogadja s a közgyűlés elé terjeszti.

5. A pénztár megvizsgálására a választmány *Négyesy László* és *Zolnai Gyula* tagokat kiküldi ki.

6. Az elnök jelenti, hogy 1904-ről 26 tagtárs maradt adós az évdíjjal. A választmány elhatározza, hogy áprilisig még nekik is küldi a folyóiratot s csak akkor szöllítja föl őket az évjegy kiváltására.

7. Megválasztattak Szily Kálmán elnök ajánlatára rendes tagokul.

Dr. *Bakó Sándor*, egyet. m. tanár, Budapest.

Baksay Sándor, dunamelléki ref. püspök, Kún-Szt-Miklós.

Dr. *Balogh Jenő*, egyet. tanár, Budapest.

Ifjabb *Bartók György*, Kolozsvár.

Dr. *Békefi Remig*, egyet. tanár, Budapest.

Dr. *Bódiss Jusztin*, Szt.-Benedek r. tanár, Pannonhalma.

Csánki Dezső, orsz. levéltárnok, Budapest.

Dr. *Cserny Károly*, Budapest.

Czeplédy István, kir. segédtanfelügyelő, Lőcsén.

Dóczy Imre, középiskolai felügyelő, Debreczen.

Dorogszághi Dénesné, Budapest.

Eötvös Károly, orsz. gyűl. képv., Budapest.

Farkas Sándor gyógyszerész, Ersekujvár.

Fejér Gyula, bankhivatalnok, Kolozsvár.

Fejérpataky László, könyvtár-igazgató, Budapest.

Friedländer Gyula, Dés.

Gergely Fülöp, bizt. társ. felügyelő, Budapest.

Goldziher Ignác, egyetemi tanár, Budapest.

Haraszi Gyula, egyetemi tanár, Kolozsvár.

Herman István, theologus, Nyitra.

Ilosvay Lajos, műgyet. tanár, Budapest.

Kálmán Mátyás, vegyész, Győr.

Kelemen Béla, főreáliskolai tanár, Székesfehérvár.

Dr. *Kicska Emil*, Nagy Bodog u. p. Nyitra-Ludány.

Kiss Elemér, m. kir. posta-távirdatiszt, Orsova.

Kolozsi József, tanító, Dömös.

Korányi Béla, Rózsahegy.

Köszeghy Antal, pénzügyi főtanácsos, Budapest.

Kürschák József, műgyet. tanár, Budapest

Lengyel Béla, egyet. tanár, Budapest.

Dr. *Ludig István*, ügyvéd, Arad.

Majthényi Géza, kegyesr. tanár, Sátoralja-Újhely.

Marczali Henrik, egyet. tanár, Budapest.

Méhely Lajos, igazgató-őr, Budapest.

Molnár Aladár, joghallgató, Budapest.

Móricz Zsigmond, Budapest.

Nagy Kálmán Miklós, gyógyszerész, Nemes-Bikk. u. p. Heő-Bába.

Németh István, unitárius lelkész, Toroczkó.

Dr. *Peredi Géza*, ügyvéd, Komárom.

Pruzsinszky János, főgymn. tanár, Budapest.

Puskás Lajos, járásbíróági írnok, Mátészalka.

Rexa Dezső, könyvtárnok, Alsó-Kubin.

Simai Odön, gyakorlótanár, Budapest.

Dr. *Stirling Sándor*, tanár, Pozsony.

Stoll Ernő, tanító, Nyiregyháza.

Szalay László, miniszteri tanácsos, Bécs.
 Szathmáry Ödön, postatiszt, Maros-Vásárhely.
 Szentiványi Zoltán, cs. és kir. kamarás, Budapest.
 Id. Szinnyei József, igazgató-őr, Budapest.
 Dr. Tóry Gusztáv, miniszteri tanácsos, Budapest.
 Végh Arthur, takarékpénzt. igazgató, Budapest.
 Vurglich Gusztáv, prépost-plébános, Felső-Örs.
 Dr. Wertner Mór, Muzsla.
 Dr. Zsiros Lajos, ügyvéd, Nagy-Kikinda.

Továbbá megválasztottak :

Ajánló

Dr. Áldássy Antal egyet. m. tanár, Budapest
 Berky Lajos, tanárjelölt, Budapest
 Biringer Részó, theologus, Nyitra
 Dr. Breyer István, hitoktató, Budapest
 Dr. Demeckzy Mihály, a Ferencz József-int. kor-
 mányzója, Budapest
 Dr. Dirner Gusztáv, egyet. m. tanár, Budapest
 B. Dóczy Lajos, ny. külügym. oszt. főnök, Budapest
 Dr. Dóry Ferencz, orsz. levélt. fogalmazó, Budapest
 Eles József, fodrász, Budapest
 Erdélyi Károly, főgymnasiaumi igazgató, Kolozsvár
 Földes Imre, író, Budapest.
 Fraknói Vilmos, cz. püspök, Budapest.
 Fried Leó, nagybérő, Debreczen
 Gauthiot Robert, Páris
 Gedeon Alajos, tanár, Budapest
 Görgei Arthur, Budapest
 Grausz Sándor, nagybérő, Oros
 Győry Árpád, udv. levéltárnok, Bécs
 Dr. Hodinka Antal, cs. és kir. könyvtárőr, Bécs
 Hornyánszky Viktor, könyvnyomdász, alapító
 Horváth János, tanár, Budapest
 Horváth Sándor, orsz. levélt. fogalmazó, Budapest
 Imecs Irén, tanárnő, Kolozsvár
 Dr. Iványi Béla, orsz. levéltári tiszt, Budapest
 Katz Mihály, földbirtokos, Pircse
 Kollányi Ferencz, jaáki apát, Budapest
 Kolumbán Samu, tanítóképző int. tanár, Déva
 Dr. Kövesligethy Radó, egyet. tanár, Budapest
 Dr. Lenhossék Mihály, egyet. tanár, Budapest
 Lipták Pál, építész, Budapest
 Méray Irén, tanárnő, Kolozsvár,
 Dr. Nyíry Ernő, ügyvéd, Debreczen
 Ojansuu H., magántanár, Helsingfors
 Pungur Gyula, tanár, Budapest
 Rákossy Gyula, vívómester, Budapest
 Dr. Rajner Lajos, pápai prelat, esztergomi kano-
 nok, Esztergom
 Röser Alfréd Ervin, tanár, Budapest
 Rüst József, nagykereskedő, Budapest
 Dr. Schönherr Gyula, egyet. m. tanár, Budapest
 Dr. Stokka Tankréd, l. oszt. fogalmazó, Bécs
 Szabó Dezső, főreálisk. tanár, Budapest
 Szeremley Császár Loránd, tanárjelölt, Budapest
 Ifj. gr. Tisza István, Budapest
 Trebitsch Ignác, földhitelint. igazgató, Budapest
 Ujsághi Géza, főigazg. tollnok, N.-Szeben
 Vadas Jenő, főerdőtanácsos, Selmezbánya

Sebestyén Gyula
 Zolnai Gyula
 Hermann István
 Csaplár Benedek

Ifj. Szinnyei József
 Berczik Árpád
 Gyulai Pál
 Csánki Dezső
 Vikár Béla
 Szilasi Móricz
 Jónás Károly
 Gyulai Pál
 Széll Farkas
 Ifj. Szinnyei József
 Gombocz Zoltán
 Gyulai Pál
 Széll Farkas
 Károlyi Árpád
 Károlyi Árpád
 Jónás Károly
 Gombocz Zoltán
 Csánki Dezső
 Gerencsér István
 Csánki Dezső
 Széll Farkas
 Sebestyén Gyula
 Zolnai Gyula
 Jónás Károly
 Berczik Árpád
 Jónás Károly
 Gerencsér István
 Széll Farkas
 Gombocz Zoltán
 Herman Ottó
 Gombocz Zoltán

Pór Antal
 Viszota Gyula
 Riedl Frigyes
 Sebestyén Gyula
 Károlyi Árpád
 Horváth János
 Horváth János
 Gombocz Zoltán
 Jónás Károly
 Ifj. Szinnyei József
 Herman Ottó

Az összes tagok száma: alapító 11, rendes 319, előfizető 59. Összesen 389.

8. Négyesy László indítványára a választmány egyhangúlag elhatározza, hogy Szily Kálmán elnöknek, a Társaság érdekében kifejtett fáradhatatlan munkásságáért, jegyzőkönyvi köszönetet szavaz.

9. Az Elnök indítványára a választmány elhatározza, hogy f. é. február 14-én fölolvasó ülést s utána rendkívüli közgyűlést tart, a melynek főtárgya a titkár és a pénztáros megválasztása és a költségvetés megállapítása lesz.

10. A választmány Szinyei József indítványára titkárnak egyhangúlag *Zolnai Gyulát*; Szily Kálmán elnök indítványára pénztárosnak *Tiringer Bélát* jelöli.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

Válaszok 17-re.* Hogy népiünk a szőlő megvédésére használta-e a bojtorjankoszorút, azt nem tudhatom, mert mostanában a fillokszéra miatt nem volt szőlőnk; hanem hogy használhatta erre is, azt abból következtethetem, hogy a bojtorjással való védekezést a felkötözött disznóhús védelmezésére ma is használják olyan formán, hogy a felkötésre használt kötelet bojtorjankoszorúval körülmnyomják. Méhtenyésztő gazdáink is védekeznek így az egerek ellen, a mennyiben a kaptárok lyukait bojtorjással zárják el, a melyen keresztül a levegő szabadon áramolhat; az egerek azonban nem juthatnak be tőle a kaptárba. (Szerep, Bihar m.)

RÁCZ BÉLA.

Bojtorjános koszorú használatát nem láttam; de annál többször láttam gyermekkoromban a bogács-koró (bogáncskoró = *Dipsacus sylvestris*) alkalmazását a következő módon: a méheseknél, hogy a méhes oszlopain felkúszva az egerek a méhkasokhoz ne jussanak, az oszlopot száraz és szúrós bogácskoróval (fejét lefelé rakva) koszorú alakban körülkötötték. Hasonlóképen jártak el, ha a padlason valami ételnéműt felakasztottak az oszlopokra keresztbetett rudakon, pl. így védtek a szalonnát, füstölt húst is. Szőlőt így védve vidékünkön nem láttam, mert akkor ott szőlő nem termett. A hely, a hol ezt láttam, Kolozs-Borsa (Kolozs megye).

FERENCZI ZOLTÁN.

A mi vidékünkön még ma is használják a bojtorjánt egerek ellen, még pedig télen a méhkasoknál, melyeket koszorú alakban bojtorjással vesznek körül; továbbá használják kötelen függő szalonnáknál is, melyeknek kötelét labda alakban összenyomott bojtorjással veszik körül, s nincs rá eset, hogy az egér ezen keresztül menjen. Valószínűleg használták, míg szőlőskertjeink el nem pusztultak, szőlő megvédésére is, melyet a köznép télen által gyékényonnyván nádfedeles padlason tartott. (Kúnhegyes.)

ZSENGELLÉR KÁLMÁN.

Arad megyei mènesi kolnánkban (présház) a télire eltett szőlőt az egerek ellen mi is bojtorjással (bogáncskoró) védjük meg s ezen eljárás még őseinktől vettük át. A bojtorján áthidalhatatlan védőszer az egerek ellen, azzal dugták be az épületben talált egéryukakat, azzal kötötték körül az ágylábakat, hogy fel ne mászhassanak, de különösen bojtorjással kötötték körül a köteleket, melyeken a télire felkötözött szőlőt tartó rudak a padolatról lógtak, úgy hogy a gerendázott padolatról az egerek a szőlőhöz le nem ereszkedhettek, mert a bojtorján szúrta őket.

ÖZV. TELBISZNE HOLLAKY ANTONIA.

Határozott tudomásom s megbízható forrásból vett újabb értesülésem szerint Kiskun-Halason (Pest vm.) ma is szokásban van, hogy a tarhonyát, komlós korpát, vetőmagvakat tartalmazó zacskókat bojtorjából font koszorúval veszik körül, hogy az egértől megvédelmezzék. Arról azonban, hogy szőlőt is szoktak-e így védelmezni, semmi tudomásom nincs.

TELEKY ISTVÁN.

A bojtorjános koszorú használata Bihar m.-ben a Nagy-Sárréten s Debreczen környékén most is divik, de nem a szőlőnek, hanem a szalonnának és disznóhájnak az egerektől való megvédésére. Ugyanis a féloldal szalonnát s a

* A válaszok egy részét a Budapesti Hirlap szíves közvetítésének köszönjük.

Szerk.

hajat kötéllel felkötik a *húsziján* (padláson) a szarufákat összekötő gerendákra s a kötelet bojtorjácsonomóval, koszorúval körülveszik, hogy az egerek a szalonához és hájhoz le ne mászhassanak.

Zemplénben és Abaujan a köpük (maradjunk az érthetetlen kaptár helyett a régi jó szó mellett) száját, hogy a levegő is járhassa, az egerek ellen bojtorjással vagy *ló-gordon* (túl a Dunán *takács-mácsonya*) bugójával szokás betönni.

Az egerek ellen használt bojtorjános koszorút hallani nem hallottam ugyan, de magyarázata, azt hiszem, nem nehéz, ha tudjuk, hogy a bojtorjásnak (lapunak) minden része kegyetlenül keserű. Ezért a *bojtorjános koszorú* (a bojtorján százkampójú terméséből egymásba ragasztva) jó szer lehet a szőlőfürt védelmére.

Válaszok 18-ra. Bihar megyében a Nagy-Sárreten és Debreczen környékén nem nevezik ugyan az édességét veszített régi bort patkószegnek vagy patkós bornak, hanem igen is használják az ilyen *karozos borra* ezt a kifejezést: „Olyan ez a bor, *mintha patkószegget nyeltem volna*“.

A rossz, ihatatlan korecsmaborra vonatkozólag népünknek ma is szójárása, hogy „*úgy esett, mintha patkószegget nyeltem volna*“, szóval annyira rossz volt a bor, hogy majd megfuladtam tőle. (Szerep, Bihar vm.)

A *hufnagel* felőli kérdéshez annyit szólhatok csak hozzá, hogy hallottam már igen rossz karozosról (*rabvallató*) ezt a megjegyzést: „*Mintha patkószöveget nyelnék!*“ Hátha Grimmék útján is úgy jutott a német fogalmak közé a *hufnagel*, mint a „*kikelini*“ ama bizonyos históriás adoma révén.

E válaszokból úgy látszik, hogy a német nyelvben a *hufnagel* (patkószeg) szónak borra alkalmazása abból a magyar szólásból származhatott: Olyan ez a bor, *mintha patkószegget nyeltem volna*.

27. G. A. úrnak. Kérdésére, hogyan lett a „Pomeranze“-ból a magyar *narancs*? a válasz: sehogyan! Ez Indiából származó gyümölcsnek neve hazájában t. i. *nágaranja* volt (értelme: kedves az elefántnak). E szó kezdő *n* hangja maradt a velencei: *naranza*, spanyol: *naranja*, az arab-perzsa: *narands* szókban. A velencei alakot vették mi magyarok át. A kezdő *n* kiesésével lett az olasz *arancia* és *arancio* és a középkori latinságú *arancia* és az *aurum* szóra való vonatkoztatással: *aurancia*, *pomum aurantium*, melyből lett a francia: *orange* és a német: *Pomeranze*.

28. Sz. Gy. úr azt kérdi: „Mi az oka annak, hogy a *tát, vét, szít, füt* igék parancsoló módja: *táts, véts, szíts, fűts*; ellenben a *bocsáts, láts, lóts* igéké *bocsáss, lüss, löss*.“ Valószínű, hogy valamikor ezeket is *ts*-vel mondták. A *löss* nyilván a velejáró *fuss* mintájára alakult; a **bocsáts*-ból talán hasonlatlanítás útján lett *bocsáss*; de hogy **láts*-ből miért lett *lüss*, annak nem tudjuk okát adni.

29. L. K. úr azt kérdi: „Miért irtunk *legelemiebb*-et *legelemibb* helyett“. — Azért, mert az is, ez is egyformán jó, s az előadásbeli jobb hangzás amazzt kívánta. Tévedés azt hinni, hogy az *i, u, ü* után a középfokban mindig csak *bb* a helyes. „Minden ördögi konkolynál *régiebb* az igaz tudomány“ — mondja Pázmány. „A kún *deliebb* a székelynél“. Most már *tavasziabb-ra* fordul az idő. stb.

30. H. I. úr azt kérdi: „Tény-e az (l. Pest. Hir. 1905. febr. 16.), hogy Kossuth csinálta a *tény* szót s hogy ezen kívül nem is csinált több szót?“ Nem tény biz az, hanem egy rég megczáfolt ötlet. A *tény* szó meg volt már 1831-ben (Phil.), mielőtt K. mint író föllépett volna. Ő e szót csak terjesztette, mert jobbnak tartotta, mint az akkoriban (1841-ben), sőt már előbb is némelyektől a „*thatsache*“ lefordítására ajánlott „*tettdolog*“ szót. A *tekintély*, *vezérczikk*, *bizottmány*, *szagylalda*, *öneg* (subjectum), *öneges*, *önegíteni* ellenben, minden valószínűség szerint K. csinálmányai. (Vö. Nyr. 31: 442.)

31. Kérdés olvasóinkhoz. A Tájszótárban *tökincs* „vizitök (nymphaea)“ Békésmegyéből; *tököncs*: „bogárszúrás következtében kiforradt zöld szilva“ Német-Gencsről, Vasmegeből; B. Miske Kálmán szóbeli közlése szerint, Velemen (Vasmege) *tökönnye* a m. „málna“. — Kérjük olvasóinkat, értesítsenek bennünket, ismeri-e vidékükön a nép e szót, mint növénynevet s ha igen, minő növényt ért rajta.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

I. KÖTET.

1905. MÁJUS.

5. SZÁM.

Horváth Endre és a nyelvújítás.

A magyar nyelvújítás elleni visszahatás tulajdonképen a *Mon-dolat*-tal indult meg, erősítette a Beregszászi Nagy Pál *Dissertatio*-ja s a Sipos József *Ó és új magyar*-ja. De már Zsombory Józsefnek az Erdélyi Múzeum III. füzetében közölt értekezése a két ellentétes fölfogás összeegyeztetését is szem előtt tartja s legközelebb jár az újítók elveihez.

Azonban Kazinczyra nem annyira e művek voltak igazi hatás-sal, mint inkább a Kis János és gr. Teleki László véleményei,* a kik egy-egy fontos levélben szólottak az újítás ellen. A nyelvújító harc ellenségei nemcsak számban, hanem tekintélyben is egyre gyarapodtak, s a visszahatás erejét mekkéztették a dunántúli írók, a kik között Horváth Endre csakhamar a legfőbb tekintélynek örvendett. Fölfogása teljesen megegyezett a Takács József és Pápay Sámuel ítéletével, de az ellentétes véleményt a széphalmi vezér előtt senki sem tudta sem szabatosabban, sem élesebben kifejezni. A mint beleszólt a vitába: legott kitént, hogy az orthologusok táborá hatal-mas erővel gyarapodott. A *Tudományos Gyűjtemény*-ben megjelent támadások részint egyenesen, részint közvetve tőle származtak s Kazinczyt a döntő csatára ösztönözték. A széphalmi vezérnek mind sokszor hirdetett elvei, mind gyakorlati példái éles, nem egyszer kiméretlen kritika tárgyává lőnek s úgy szólván, minden előre tett lépését újra meg kellett védelmeznie. Horváth E. szilárd elvi meg-győződését Kazinczy gyakorlati példáinak sorozatos bírálatával támog-gatta, s bírálatái az ellenfél osztatlan tetszésében részesültek. Ez a körülmény készítette Kazinczyt az újítás elveinek utolsó összefogla-lására, s innentől fogva a nemzeti élet folyamata önként igazodott a józan középút irányához.

I.

Kazinczy, Tatay János útján, ismerkedett meg Horváth E.-vel, a *Zircz emlékezetét*-t pedig Pápay Sámuel küldötte meg neki. Kazinczy éppen olyan lelkesedve fogadta e művet, mint tizenegy évvel azelőtt Kis Jánostól Berzsenyinek három költeményét. Áldva emlegette a napot, mely oly írót juttatott ismeretségébe, a kit szerethet, sőt

* Kazinczy F. Levelezése, XII. k. 239—241. I. és XIII. köt. 418—426. I.

esudálhat. „Az országban — úgy mond — nincs senki, a ki ezt az ő munkáját nagyobb örömmel olvasta volna, mint én. Mely nyelv! mely bővség és mely csin! mely festések! és a mint a szíves tiszteletet érdemlő Takács mondja, a mi a legfelségesebb koszorú: a szent hazafiság!“* Bármennyit tulajdonítsunk e magasztalásból Kazinczy sokott tömjénezésének, kétségtelen, hogy Horváth E. költői nyelve mélyen megragadta figyelmét, és lelkesedése nemcsak a dunántúli írókkal váltott leveleiben nyer kifejezést, hanem a hozzá legszorosabban ragaszkodó írók előtt is őszintén dicséri azt a művet, a mely tömve van új vagy újaknak tetsző szókkal, s éppen ezért minden habozás nélkül számítja íróját a maga pártjához, mint a kinek fejlett ízlése lévén, jogot tarthat arra, hogy ítéletet mondjon a nyelvvelés kérdéseiben. A *nemes szívű magyarokhoz* intézett buzdítása, a mely a magyar játékszin ügyének felkarolását sürgeti, nevelte költői és hazafiúi hírnevét, úgyhogy gr. Dessewffy József azt ítélte e műről, hogy Horatiusnak is becsületére vált volna.** Kazinczy 1815-ben bécsi útja alkalmával személyesen is fölkereste őt és Takács Józsefet, hogy őket közösen érdeklő kérdésekben velük eszméket cseréljen, s főként azért, hogy a *Mondolat* keletkezésére nézve táplált gyanúját vagy megerősítse, vagy eloszlassa. Mert a *Mondolat* megjelenése óta Kazinczy soha sem tudta elnyomni azon gyanúját, hogy Somogyi G. csak eszköz volt a dunántúli írók kezében, s hogy Ruszek J., Kisfaludy S. és Takács J. nélkül sohasem látott volna világot a *Mondolat*. Szemere Pál egyre élesztette a mester gyanúját Pesten szerzett adataival, s maga Kazinczy is, Takács és Ruszek egy-egy elejtett szavából*** mindinkább meggyőződött, hogy a dunántúli írók általában ellene vannak, írói működését egyenesen nyelvrontásnak bélyegzik s éppen ezért föl akarják kérni Abaújvármegyét, hogy tiltsa el őt az írástól.

Bécsi útja közben látta tehát Kazinczy Horváth Endrét, a ki nagy elismeréssel szólt Kazinczy érdemeiről, de azt is világosan megmondta, hogy a XVIII. századbeli Kazinczy kitünőbb magyar író volt, mint a XIX. századbeli. Kazinczy a személyes találkozásból azt következtette, hogy a *Zircz emlékezeté*-nek írója sokkal elfogulatlanabb kritikusa az újításnak, mint akár Ruszek, akár Kisfaludy S. Nem mondható tehát hízegésnek, midőn Kazinczy türelmetlenül kívánja Horváth E. ítéletét hallani kilencz kötet fordításáról. „Kinek ítélete lehet nekem súlyosabb — írja Takácsnak † — mint azé, a ki *Zircz*-ében megmutatta, hogy *mestere a nyelvnek?* s kinek gáncsa lehet nekem kedvesebb, mint azé a széplelkű emberé, a ki a hibát feddi bennem, de a személyt még azon levelében is, mely felől nem hihettem, hogy előttem felolvastatni fog, azon érzéssel fogja körül, melyet minden érdemel, a ki egész erővel kereste a

* Pápay S.-hoz 1814. szept. 21. írt lev. U. o. XII. köt. 92. l.

** U. o. 317. l.

*** Takács J. maga megvallja Kazinczynak, hogy Somogyi G. őt kérte föl az előző írására, mire azonban nem vállalkozott; Ruszek J. pedig a *Mondolat* 4-dik ívének kefelevonatát javította. U. o. 168—170. l.

† 1815. júl. 10-iki lev. U. o. XIII. k. 22. l.

jót?“ S nemcsak Takács előtt nyilatkozik így Kazinczy, Helmeucz előtt is magasztalja, mint a ki „képzelhetetlen szépséggel éneklé *Zircz*-et, akár nyelve tekintessék, akár poétai érdeme a költeménynek“. Neki magának pedig azt vallja, hogy míg csak verseit ismerte, tisztelettel volt eltelve iránta; mióta pedig személyesen is megismerte, meg is szerette, mert egyike azoknak, a kiket „nagy és szép lelke miatt szive minden érzéseivel körülfog“.

A mester abban keresi a maga érdemét, hogy az orthologusok és újítók közötti titkos gyüüllöködést nyílt harcuczá lobbantotta. Erre czélt az Vitkovics-hoz írt epistolájával, a *Tövisek és virágok*-kal, a Dayka G. és Bárucz S. életrajzával. „Illő volt — írja — hogy a sötétség valaha választassék el a világosságtól, s íróinknak és olvasóinknak közönsége, mely eddig magánosan tévesztő derengésben ögyelgett, az egyik vagy másik zászló alá térjen“.* A megindult vitatkozás már maga az élet, a haladás jele, a mit nem volna szabad feledni senkinek, a ki a vitába beleszól. Az ellenfél csak a nyelvszokást s a grammatika szabályait emlegeti s a stíl szépségének, az izlés fejlődésének szempontjait figyelmére sem méltatja, holott — szerinte — ezek még nagyobb súlylyal esnek a mérlegbe, midőn a nyelv bővítésének kérdése forog szóban. Nem tudják, vagy nem akarják érteni, mit nyerhet a magyar nyelv az ő merészségével; csak a hibákat és túlzásokat látják, de azt nem veszik észre, hogy „a leggonoszabb neolog sem ír oly rosszul, mint a puristáknak nagy embereik“. Pezsgésben, forrásban van nyelvünk, de a salakot önmagától ki fogja vetni. Míg azonban a forrás ideje tart: sietni kell az újításokkal, hogy a föllendülő közélet áradata magába vehesse, földolgozza, átidomítsa s kiválogassa az életre való elemeket. Ha egyszer az újítással stílbeli szépséget nem alkothat az író: megszűnik az újítás lehetősége, és minden újítás valódi nyelvrontás lesz. Hogy az irodalmi nyelvet a nagy írók és nagy gondolkodók viszik előbbre, még azok sem tagadják, a kik az újítás ellen visszahatást igyeksenek kelteni. Horváth E. sem tagadja, hogy lehet, sőt kell az írónak újítania; lehet, sőt kell is más nyelvbéli szólásokat követnie, de mindig bizonyos határok között s nem úgy, hogy „a magunké amazokban egészen elsúlyedjen; nem úgy, hogy füleinket hasítsa s szemeinket öklelje a kézzel fogható idegen ráma.“

Elismeri Horváth E., hogy Kazinczy czélja: a magyar égre új ragyogást hozni, szent és dicső cél. De nyíltan megmondja, hogy a követett úton nem fogja elérni, mert ez az út egyenesen kivetkőzteti a magyart nemzetiségéből. Pedig Kazinczy „a nyelvnek és ismereteknek oly hatalmával bír, hogy a hol akarja, a tisztaságban és kellemességben senki elébe nem hághat“. Csakhogy hamis elvek után indul. Méltatlanul vádolja azokat, a kik a könnyenérthetőséget és világosságot tekintik az írás főszempontjának. Mert akár oktat, akár gyönyörködtet az író: tisztán, világosan kell kifejeznie eszméit, nem pedig úgy, hogy az olvasó kénytelen legyen szemét, száját összeránczolni, hogy csak egy szakasz értelmét is kilesse, s még akkor

* Horváth E.-hez 1816. febr. 13. írt lev. U. o. 486—7. l.

is kérdés: etalálja-e a valódi értelmet. Ne abban keresse Kazinczy a maga érdemét, hogy harcra tüzezi a különböző véleményű írókat, hanem, hogy a tudatlanok hibáit minden erőszak nélkül irtogassa.

Nem habozik kimondani Horváth E., hogy a régebben híreből sem ismert neologia terjeszti a sötétséget s például idézi Helmecezy *Mennyegzői vers*-ét, mely „az idétlenségnek s elmebódulásnak lánczba fűzött szedeménye“. Ha az izlés döntene a nyelv művelésében, a nyelv szelleme, a szokás és grammatika örök érvényű szabályai ellen: minden író a maga izlését tartaná legfőbb zsinormértéknek. S már is oda fejlődött Kazinczy útján nyelvünk, hogy az izlés tekintélye csak az újítók mellét aggatja tele érdemekkel; míg azokat, kik határt akarnak vetni a káros fejlődésnek, gyűlölet tárgyává teszi. Kazinczy a maga írói tekintélyét komolyan veszi: az ellenkező felfogás alapokait sem mellözi oly könnyedén, mint gyakorlati példái mutatják. Főbaj az, hogy Kazinczy csak a maga felének az izlésére épít, az ellenkező véleményűektől minden izlést megtagad.* S ebben teljesen igazat kell adnunk Horváth E.-nek.

Bizonyos, hogy Kazinczy, bár elvi szempontból azt hirdeti, hogy egymásnak valódi okokon épült meggyőződését tisztelniök kell; hogy bátran, szabadon nyilatkozzék minden író; hallgassa ki az ellenkező véleményt s elfogulatlanság nélkül hasonlítsa össze a magáéval: a gyakorlatban éppen nem követi ez elvet. Szeretné, ha Horváth E.-t a maga felén láthatná, mert úgy nézné, mint ha az első ítélőbirót nyerte volna meg, mivel első munkája után oly nagy-nak találta, mint „borostyános öregeinknek akármelyikét“. De még jobban örül, hogy az ellentáborban látja, mert „ily ellenkező által meggyőzetni nem szégyen, vele megküzdeni fény“. Kazinczy fölteszi előre, hogy közte és Horváth E. között éles harc fejlődik, a mibe majd a dunántúli írók közül többen beleszólnak s újabb lökést adhat a közszellemnek. Kazinczy majdnem olyan fontosnak tekintette a vitát, mint magát az eldöntendő kérdést. Éppen ezért nem is lehetett meggyőzni okokkal; éppen ezért nem akarta belátni a napnál fényesebb bizonyítékok igazságát sem. Harcot kívánt, az eszmék surlódását, a mely iránt hova-tovább fölgerjed a közfigyelem, s ennek hatása csak jótékony lehet a zsibbadt szellemi életre. Innen vannak legmerészebb állításai. Horváth E.-nek is csodálkozását fejezi ki, hogy a neologianak híre sem hallotta. Hiszen Zrinyitől kezdve Kisfaludy Sándorig minden jó író neologus. Kisfaludy S. elvileg nem ért egyet az újítókkal, de maga használja a *nádor*, *csiklandék* szókat legújabb művében, a *Hunyadi János*-ban; Verseghynek pedig, a ki most az ellentábor főintézője, „igen sok szép szót köszönhet nyelvünk“. Mi az oka tehát az ellenfél heves támadásainak? Kazinczy szerint az, hogy az izlés követelményeit egyáltalán nem akarják irányadóknak elismerni; Horváth E. szerint pedig az, hogy az újítók elrontják szűz-tiszta nyelvünket s elkorcsosítják nemzetiségünket. Kazinczy mindig a stíl, a finom izlés szempontjait veti érvekül, a nyelv ősi szellemét csak elvben tiszteli, gyakorlatban

* 1816. ápr. 24. irt lev. U. o. XIV. köt. 150—155. l.

kész róla megfeledezni. Az író szempontját a grammatikuséval cseréli föl s így magyarázza, hogy minden műfaj más-más nyelvet kíván; holott ez a stíl kérdése. Számталanszor ismétli, hogy minden költői és prózai mű nyelvének különbözönek kell lennie; hogy a különféle eszmék és érzelmek más-más kifejezéseket kívánnak. Ezt csak azok tagadhatják, a kik a klasszikai és nyugat-európai művelt népek nagy íróit nem ismerik. Lám az ő nyelve is más a Marmon-
tel, más a Goethe, Molière s Ossian műveinek fordításában s ismét más a Sallustius és Cícero műveiben, pedig mindenütt magyar. Ha az író csak a szokás és a köznép ítéletére hallgat: sohasem viszi előbbre a nyelvet. Miért haladt a német nyelv a nagy írók nyomán? Mert el mertek távozni a szokástól s közizléstől. Nálunk is ezt az útát kell írónknak járniok, különben a mostani forrongás elnyomásával a nemzet haladása szenved. Ne örüljünk az olyan jelenségeknek, mint a Szemere Pál sonettjei, Kis János és Berzsenyi költeményei? Lám pedig ezeket tanulmányoznia kell az olvasónak, mert nem könnyen érthetők s nem a köznép értelméhez szólnak. Ki tagadhatja mégis, hogy ezelőtt csak húsz évvel is senki sem mert volna álmodni oly költői nyelvről, mint a mely ez írók műveiben megzendült? Ime ezt tette a neologia, a haladás szelleme.*

Horváth E. Kazinczynak ez észrevételeire nem válaszolt, mert már előbb részletesen fejtegette Kazinczynak eddig hangoztatott elveit s bírálat alá vette a *Bácsmegyei* újabb kiadását is a Takács J.-hoz 1815. okt. 15-én írt levelében,* a mely nemcsak azért fontos, mert az újítás egész körét felöleli, hanem azért is, mert az újítás elleni támadásoknak inentől fogva mintegy főforrása. Az író hamisítatlan nyelvérzékével nem széleskörű, de annál helyesebb fölfogás párosul, a mely elég biztosan kijelöli az újítás lehetőségének határait. Igazi tanulmány mind tartalmánál, mind szerkezeténél fogva, s az e tárgyban írt legkiválóbb művek közé tartozik. Meggyőzőleg szól belőle írójának az a nemes törekvése, hogy a pártokra szakadt írókat egyesítse. Nem mondja, hogy Kazinczy minden elméleti fejtegetését tanulmányozta s közkézen forgó leveleiben elszórt elvi kijelentéseit fontolóra vette, s hogy egyszersmind a mérsékletet hirdetők p. o. Kis János fejtegetéseit is figyelemmel kísérte: de minden sora mutatja, hogy hosszas vizsgálódás és alapos készütség után vetette papírra sorait.

A nyelvújítás történetének második szakaszában senki sem mondott behatóbb ítéletet Kazinczy működéséről, mint Horváth E., és Kazinczy bizonyára senkinek az ítéletét sem tekintette oly fontosnak, mint az övét, bármint törekedett is a túlzó ifjú írók előtt értékét kicsinyelni. Egyáltalán a visszahatás erősítésére senki sem tett annyit, mint Horváth E. Mások általában az újítókat támadták, ő egyedül Kazinczyt vette célba elméletével s gyakorlati példáival együtt. Mások inkább Kazinczy merész tanítványainak nevetséges erőlködéseit akarták megbélyegezni: ő ezekre alig vetett ügyet; a

* Kazinczy F.-nek Horváth E.-hez 1816. jún. 8. írt lev. U. o. 222—227. l.

** U. o. 500—516. l.

mestert tette felelőssé az újítás minden veszedelméért s Takács Józseffel együtt egyedül tőle várta a harc megszüntetését, a nyelvrontás további meggátolását. Nemcsak a dunántúli írók, a szükséges visszahatást sürgetőknek a nemzet nagyobb részétől támogatott közvéleménye nyilatkozott soraiban, a melyeket a nyelv ősi tisztaságáért hevülő író s az idegen hatástól félt hazafi aggodalma sugalmaz. Voltaképen az a két irány került itt szembe egymással, a mely egész újabbkori közéletünkön végighúzódik: a magyar műveltséget önmagából fejteni ki vagy a külföldi szellem segítségével élesíteni föl. A mennyit engedett Horváth E. emennek, annyira vette Kazinczy tekintetbe amazt. Elméletben Kazinczy is hirdeti, hogy a nyelv ősi sajátosságait is tanulmányoznia kell az írónak, de gyakorlatban annál kevesebb törekvést mutat erre vonatkozólag; viszont Horváth E. sem tagadja, hogy az idegen szépségek átültetését is megkísértheti az író, de a gyakorlatban majd minden ilyen kísérletet eldob.

Az egész mozgalomnak a nemzeti életre való hatását szintén ellenkezőleg fogja fel Horváth E. és Kazinczy. Amaz csak a romlást látja, mely nyelvünket elkorcsosítja, emez mindenben az irodalmi nyelv haladását, az eszmék bővülését s a közélet fölpezsdülését. Amaz alig sejti, hogy az új szó egyszersmind új eszmével is gazdagítja sok esetben a nemzet köztudatát; emez éppen erre számít. Amaz az általános művelődési szempontot teljesen figyelmen kívül hagyja; emez előtt éppen ez az uralkodó szempont. Horváth E. a pártokra bomlásban csak a régi magyar visszavonás megújulását szemléli s óva int: „ne szaggassuk fel azokat a sebeket, melyek halálos ágyba döntötték ezt az egykor boldogtalan hazát“. Kazinczy már a vitakozásban magában a nemzeti szellem lüktetését érzi, mert hisz ez az útja az igazság kiderítésének. Csak a durva vitát itéli el, a mely elkeseríti az elmét; a művelt ember tiszteli „annak *nem akart* bánatásait, a kit a *jónak ismert* ügy védelme elkapott“.* Horváth E. nem reméli, hogy meggyőzheti az ellenkező felfogásúakat s inkább lerakja fegyvereit: Kazinczy egyre élesíti a küzdelmet, hogy annál jobban fölgerjessze az általános fogékonyságot. Éppen ezért Horváth E. semmit sem akar tudni a Kazinczy sejtette alattomos cselszövényekről, a melyekbe minden dunántúli író bele volna avatva. Hogy az egy Somogyi G. Kazinczyt is célba vette, ez még nem ok a dunántúli írókat illető vádra. Sághy Ferencz, a kit Kazinczy orgyilkosnak tart, éppen azzal a szándékkal írta Kazinczy elleni támadását Döbrenteihez, hogy a támadott is olvashassa; ez tehát nem alattomos, hanem nagyon is nyílt támadás. Védelmébe veszi Sághyt, Ruszeket, Kisfaludy S.-t, a kiket holmi „csergő szarkák“ ok nélkül keverték gyanúba.

Horváth E. Kazinczynak már a Beregszászitól és Teleki Lászlótól megtámadott főelvét nyíltan visszautasítja. „Vakmerő az, úgy mond, ki magát a nyelvnek urává teszi: nem vagyunk urai, hanem gondviselői és jussainak fentartói.“ Kazinczy elve nagy elbizakodottságból

* Kazinczy F.-nek Horváth E.-hez 1817. ápr. 3. irt lev. A pannonhalmi könyvtárban.

származik; a régi klasszikus és nyugat-európai írókra való hivatkozása is tévedés, midőn azt állítja, hogy a latin írók sokszor „irtózatossággal” is vettek a görögöktől szókat és egész kifejezéseket. Ő sehol sem lát erőszakot, de azt igen is látja, hogy a latin minden átvételt saját szelleméhez idomított. S ha a görögből vett, becsületére válik, mert az volt a legműveltebb. Azt nem mondja Horváth E., hogy a két nyelv alapszerkezete mily közeli rokon. De a latin nem kölcsönzött a galloktól és germánoktól. Legkevésbé tudja érteni Horváth E. a németekre való hivatkozást; Kazinczy pedig első sorban a német nyelv fejlődését tartja szem előtt. Horváth E. szerint a német kénytelen volt a francia nyelvből szókat és kifejezéseket kölcsönözni, mert „a francziának politikai érdekéért kívánta, hogy a német nyelvet a magáéhoz gyalúlja, a mit a világgözöz Rómától tanult”. Ez a példa önmagában is tartózkodóvá tehetné a magyar írókat, nehogy mohó követésére buzdúljon. Szerinte a németnek nincs is saját nyelve, s attól kölcsönözzünk mi, a ki maga is koldússzegény? Hisz Etele megfordulna a sírjában, ha annak a népnek nyelvén hallaná sziszegni unokájának, Árpádnak maradékait, a melynek földjén ő oly dicsőséggel küzdött.

E felfogásban nemcsak tudatlanság vagy elfogultság van, részben az író alapokaiból is érthető. Az idegen nyelvből való kölcsönzést a gyakorlatban nem javálja, noha elvileg megengedi. Az idegen hatástól féltő régi magyar türelmetlensége szólal meg soraiiban, innen indulatossága és maró gúnyja. Kazinczy a stil szépségeit bárhol találja, készséggel átülteti, mert a szokatlan szín kedves előtte. Horváth E. e törekvést alapjában nem is érti meg. Szerinte, ha az idegen nyelv sajátosságait akarjuk átültetni a magyarba, nemcsak az írónak, hanem az olvasónak is tanulmányoznia kell előbb az idegen nyelv sajátosságait, hogy megérthesse az újabb magyar nyelvet; ezt pedig a közönségtől kívánni merő képtelenség. „Ha ebben áll — úgy mond — a csinos magyar szín: úgy adjon Isten jó éjszakát édes nyelvünknek.” Más nyelvben szép lehet az, a mi „a magyarnak fogaít szedi”. Kazinczy áldja azt a kezdet, a mely a szőlőt Tokaj hegyére ültette; de azt feleli, hogy nem minden növényt lehetett volna oly szerencsésen idegen földre ültetni.

Tagadja Horváth E., hogy a francia nyelv önmagában bővebb volna a magyarnál, csak annyiban, hogy a római nyelvből könnyen átvehet minden szót, francia végzettel látja el, s kész az új szó. Ha valaki a francia izlést magasztalja, írjon francziául, mint II. Rákóczi Ferencz, kinél ő a *Telemak* fordítóját, gr. Haller Lászlót „százszorta érdemesb hazai nyelv-szeretőnek” tartja. De megesik mégis, hogy szükségünk van idegen szóra, tehát használjuk, de csak ha el nem lehetünk nála nélkül. Hogy mikép ültessük nyelvünkbe a mellözhetetlen idegen szókat s kifejezéseket, mindig a nyelv szokás határozza meg, a melyet Pápay Sámuel állított először szembe az újítók eljárásával. Ettől eltávolzni megbocsáthatatlan vétek, s a kik más alaphól indulnak ki, megsértik a nyelv szellemét. Innen van, hogy a görögből átvett neveket a latin után írjuk és mondjuk. Az idegen szók kimondásában egyáltalán meg szeretné hagyni a magyar nyelv

régi nyereségét s megszólja Kazinczyt a Pontiusz, Pilátusz, Jeszusz, Krisztusz-féle kiejtésért. A mint a szokás meghonosította az idegen szót: úgy írjuk és mondjuk. Lehet mondanom: *Virgil*, *Horácz*, de nem: *Lív*, *Tít*, *Tacit*. Óvakodjunk a tisztséget jelentő szók rövidítésétől: *notár*, *archivár*; de ugyancsak a nyelvszokás tiltja az ilyeneket is: *tón*, *thrón* a meghonosodott *tónus*, *thrónus* helyett. Még a nemzetek nevét is így kívánja: *dánus*, *hollandus*, stb.

A tulajdonnevek átvételében még könnyebben eligazít a nyelvszokás. Nem mondjuk: *Júlie*, *Sophie*, *Cecil*, hanem *Juli* (Julis), *Zsófia*, *Czecília*. Minden nyelv a maga szelleméhez alkalmazta az idegen neveket: miért ne éljünk mi is e szabadsággal? A *Stephanus István* lett nálunk s hiába akarnók most már *Etienne*-nek mondani. Fölös számmal vannak nyelvünkben az oly közszók is, a melyeknek eredetijére bárki ráismer: *gályá* (galeere), *muskéta* (mousquet), *pompa*, *regula*, *templom*; az ilyeneket a német is átvette, de szintén a maga szelleméhez alkalmazta. Miért dobnók el most a meghonosodott alakot, hogy újra átvegyük a németből? Helytelenül mondja Kazinczy: *gratie*, *phantasie*, *symphonie*, *system*; holott ha az eredeti alakjában veszszük át ez efféléket, éppen nem sértjük a magyar fület, mert „magában a szűz nyelvben számtalanok az ilyen végzetek“. Ezeket pedig: *element*, *firmament*, *temperament*, stb. már rég átvette nyelvünk az eredetiből, csak az *-um* végzetet változtatta *-om*-má: *elementom* stb. Ezért bizony érthetetlen Kazinczy gúnyolódása azokkal, a kik *Egyiptom*-ot mondanak az ő *Egyipt*-je helyett; még inkább azokkal, a kik *paradicsom*-ot mondanak az ő *paradíz*-e helyett. Erre Kazinczy így védekezik: a *paradicsom* alakkal tovább is élhetünk bibliai tárgyú dolgozatban, de költői nyelvben szebben hangzik a *paradíz*. „Nem kérdem én — írja — engedi-e ezt szorosan a törvény, noha a törvénytől csak lopva térek el, úgy, hogy meg se sejtsenek lopásomon.“ A művelt társalgás nyelve több szabadságot enged; majerosnéját nem szólítja *Sophie*-nek, de még II. Rákóczi Györgynét sem Báthory *Sophie*-nek, Hunyadi Jánosnét sem Szilágyi *Elizá*-nak; de lám Kisfaludy is *Lizá*-nak mondja kedvesét s nem *Órzsé*-nek, mint Verseghy mondaná. Hogy *tón*-t használ *tónus* helyett: a *modus*-mód, *punctum*-pont analogiáját tekinti. Ezt a *széphangzás* igazolja s különben is csak próbául alkalmazta, de ha a közszokás elfogadja, meg is marad mellettük.

Helyesen rója meg Horváth E. az *onkel*, *niesz*, *nevő*, *detailj*, *chór*, *skláv*, *prodúkt*, *façonnirozott* szókat, a melyekkel Kazinczy nemcsak fordításaiban, hanem leveleiben is él. Ezeknek a használatát voltaképp semmi elfogadható okkal nem igazolja; megvallja, hogy elkerülhetette volna, de tudatosan nem tette. Mintha sokszor hangoztatott elvét akarná okul adni, hogy az író ura a nyelvnek. Horváth E. azt hiszi, hogy az illető fogalom kifejezésére hirtelenében nem jutott eszébe a megfelelő magyar szó s ezért élt az idegennel, a mi a közérthetőség rovására esik. „Mi nyereséget hozol nyelvünkbe — kérdi ezekre vonatkozólag Horváth E. — hogy a kölcsön vett szókat német vagy francia végezetekre kényszeríted, miben oly szerencsés vagy, hogy többet nem is szükséget tenned nyelvünk gyalá-

zatjára? A *templom* helyett már *tempel*-t irnak tanítványai. Vajjon jóvá hagyja-e ezt is? Kazinczy azzal védekezik, hogy a *tempel* egészen más, mint a *templom*, s a ki azt használja e helyett, nem tudja, miről van szó.

Jól mondja Horváth E., hogy néha az idegen szó vagy szebben hangzik, vagy erősebben kifejezi a fogalmat, pl. *phantasia*; ilyenkor bátran használhatjuk az idegen szót, de mindig csak meghonosodott alakjában. Ezzel nem nyelvünk szegénységét mutatjuk ki, mert hiszen az élő nyelvek mind kölcsönöztek a kiholt latin nyelvből. A mi nemzeti nyelvünk becsületét sérti: attól őrizkedni első kötelessége az írónak.

Ellenben az új találmányoknak, a mesterségek különféle fogalmainak jelölésére jobb, ha megtartjuk az idegen elnevezéseket: *chemia*, *mechanika*, *taktika*. Ezt mondja gr. Teleki László is. Egyik sem akarja, hogy új koholmányokat hozzon helyettük az író forgalomba; lassanként a közélet megtalálja a megfelelő magyar elnevezéseket.

Az idegenszerűségek mellett leginkább a holt gyökerek elvonását, a szócsonkításokat támadja Horváth E. is, mint általában az orthologusok. „Vajjon — kérdi — mi nyereséget hozol nyelvünkbe, hogy szavainkat, ha tetszik, ok nélkül megcsonkítod, máshol ellenben kettőt hármat is úgy egybe aggatsz, hogy nemcsak a kimondás, de a csupa ránézés is bosszúság? S te elhiszed, hogy a *törzs*, *tusa*, *idv*, *szemöld* jól vagyon mondva? Hát a *vadkan-pamlag*, „a melynek ideája oly vad, mint maga a szó? Nincs ezekben semmi stíbeli szépség. Érdekes, hogy az *árnyék-árny* rövidítést ő is leginkább elítéli, mint Kazinczynak majd minden barátja, Helmecezt és Szemerét kivéve. Ilyeneket próbául sem szabad használni, mert akkor minden határ megszűnik. Még a hosszabb szóknál is nagy megfontolást kíván a valóságos vagy gyanított képzők elhagyása, annál inkább a rövidkelnél. Ellenben az eleven gyökerek más elbánás alá esnek: *becses-becstelen*: *becs*; *dicselkedem*: *dics*; *díszes-dísztelen*: *dísz*; *eszés-esztelen*: *esz* (?); *üres*: *ür*. Kazinczy éppen ezeknek az analogiájára használta a *törzs*, *tusa* stb. szókat; hibás voltokról — úgy mond — még senki meg nem győzte, azért él is velük továbbra is.

Van azonban Horváth E. és Kazinczy elvi felfogásában néhány egyező pont is. Horváth E. is, mint Kazinczy a régi írók tanulmányozására buzdít, de sokkal következetesebben, mint emez; Kazinczy éppen nem szigorú a gyakorlatban. Igaz, hogy Horváth E. példái sem igen állják ki a bírálatot: szerinte *kanapé* helyett Heltai *könyöklő*-jét kellene használni, a mi egészen más. Csak úgy gondolomra vett elő néhány XVII. századbéli író s kijegyezte a következő ajánlatos kifejezéseket: *felekedő-társ*, *hegyes-szeges írás*, *megjegyezni valakit* (*reprehendere*), *kérődni valaki ellen*, *az írásokat hasogatni* (*fejtegetni*), stb. Látni való, hogy ezeket is nagy vigyázattal, némelyiket sehogyszem lehetne használni régi értelmében. Éppen a régi írókra támaszkodva ért egyet Kazinczyval az *ikes* igék használatában, Verseghyvel szemben. Azzal azonban számot vet, hogy az élő nyelv fejlődését nem szabad immár figyelmen kívül hagyni. Az újítók — szerinte —

csak ritkán s akkor is kritika nélkül nyúlnak a régi irodalomhoz és szemenszedett példákkal akarják bizonyítani túlzásaikat. Egyszermind a debreczeni grammatika *-ódik, -ődik* használatát is elítéli.

Mint Kazinczy, Horváth E. is a bővítésnek egyik főforrásává óhajtja tenni a tájnyelvet. De e részben mind a kettő csekély sikert mutat. Kazinczy meglehetősen szerencsétlen a tájszók általánosításában (*balkány, sélye*). Horváth E. meg csak a dunántúli nyelvjárást veszi figyelembe s csekélységekkel bibelődik. P. o. megrója a *j* vagy *ly* használatát oly szókban, hol a dunántúli nyelvjárás *l*-t ejt: *boglya, tavaly, fáklya*, mell (*mejj*), felhő (*felyhő*), hely, tengely, sulyok. Mivel — úgy mond — e szókat az ország némely részében *j*-vel ejtik, az újítók nem áttállják úgy is írni egészen helytelenül, mert ez a gagyogó gyermek beszédéhez hasonlít. Szükségtelen ebbeli téves tanítását czáfolgatni; kiki tudja, hogy az irodalmi nyelv egysége az ilyen kifogásokat mind elenyésztette. Horváth E. fölveti a kérdést, hogy az irodalmi nyelv a dunai vagy tiszai nyelvjáráshoz alkalmazkodjék-e inkább, de fejtegetését máskorra halasztja.

Az új szók között a következő különbséget teszi: a kézzel-fogható tárgyak elnevezésében: *puska, ágyú, pattantyú*, könnyen megnyugszik, mert hisz az effélék a néptől származnak; de már az elvont fogalmakra készített új szókat: *lény, lég, rény*, stb. nem lehet a nemzetre kötni. S ha az új szó a régóta használt idegen szót akarja helyettesíteni, csak nehezteléssel fogadja. Például hozza fel az *árkus*-t, a mely helyett Kazinczy az *ív*-et kezdte használni. Horváth E. szerint az *arcus* bolt, *ív* vagy szivárvány értelemben fordul elő a latinban, de ezek közül egyik sem illik az összehajtott papiros fogalmának kifejezésére. Jobb volna *hajtat papiros*-t mondani, vagy meghagyni az *árkus*-t. Az ilyen újításban csak tudatlanságot s a kritikában való járatlanságot lát, s ez a szemrehányás legjobban sérti Kazinczyt. Siet is Kazinczy megmagyarázni, hogy Horváth E. az *arcus* szónak nem eredeti értelmét vette, a mely a *tegez, nyúl, ív*. S midőn Kazinczy az *arcus*-t egyenesen *ív*-nek használta, a nyilnak, ívnek nem arra a tulajdonságára támaszkodott, mely a lövésben, hanem arra, mely a „nyilként való meghajlíthatásban“ nyilvánul. El kell dobnunk az idegen szót, ha nincs rá szükségünk, kivált ha az idegen szó rút hangzású.

Horváth E. is, mint Kazinczy, szeret az analogiára hivatkozni, a mely a nyelvbővítés egyik zsinormértéke; de Horváth E. itt is a nyelvszokáshoz ragaszkodik; csak a meghonosodott szókra vigyáz és csak azokkal él. Kazinczy az analogia alapján, igaz hogy sokszor helytelenül, új szókat is alkot.

Érdekes, hogy a következő kifejezéseket *alacsonyosságuk* miatt rója meg: *gyúlongás, a gondolat hembereg, vadon szép körny(-ék), pongyolájában néze ki, a gyermek fityog, bakó tépje ki, menyecskécske, öl* (istálló h.), *bélelt foszlán, posztózatomba vonulva, dődös*. Grammatikailag helyteleneknek tartja ezeket: *hózzája, melléje, enyéimek, inkábbbara, lányy* (lány h.), *lélegzet* (lélekzet h.), *uccza* (utsza h.).

Ez ellenvetésekre Kazinczy a maga szempontjából nagyrészt alaposan megfelel, úgy hogy okai közül néhányat Horváth E. is

elfogad; vagy a szenvedély nyelvét (*a gondolat hembereg*), vagy a festőiség pompáját (*posztózatomba vonulva*) kellett megszólaltatnia, vagy éppen a nyelvszokással védekezik (*ól, lyány, dédös*); az *ucczá*-ban jól veszi észre, hogy a tót *uliczá*-ból képződven, semmi köze sincs az *út*-hoz.

Hogy Horváth E. a közte és Kazinczy között fűződött barátságot meg ne sértse, megjegyzi, hogy csak az ő buzdítására mondta el észrevételeit; mert Kazinczy írta Takács J.-nek, hogy sohasem bántja őt, a ki hibáit felfödözi, sőt ha kimélettel szól, még köszönettel is fogadja. Így pedig csak az gondolkozik, a ki a jót egész erővel keresi. Ezért nem fukarkodik Horváth E. a méltánnyalással sem. „Én tudom — írja — mely igen szeretek azokban a szépségekben gyönyörködni, melyeken magamat szinte elfelejttem, és melyek csak a nagy Kazinczy szép elméjének lehetnek tulajdoni. Ah, mely gyönyörűn, mely édesen fejti ki magát ebből a szerencsés tollból a nemzeti nyelvnek hatalma, ereje, bősége, fenjárása, valahol Kazinczy akarja! Áldja meg őtet a magyarok istene és tartsa sokáig édes nyelvünknek dicsőségére, nemzetünknek gyönyörködtetésére!”

Kazinczy méltán mondhatta ez észrevételekre a Horváth E.-nek írt levelében,* hogy a ki így ír, joggal kívánhatja, hogy a nyelv dolgában szólván, meghallgattassék. Mert igaz ugyan, a mit Kisfaludy S. mond, hogy a nyelv a nemzet palladiuma; de az nem igaz, hogy ahhoz minden magyarnak hozzászólani egyenlő joga van, csak annak, a ki grammatikát is tanult s ízlését a nagy írók művein finomította. „Én azt hiszem — írja — hogy jól megy, a ki úgy megy, a hogy minden nyelv ment, és a hogy a menést maga a természet mutatja ki“. S olvasván Horváth E. a Kazinczy védelmét s látván, hogy némely kifejezéseit s új szavait Kazinczy csak próbaképen alkalmazta: azt feleli, hogy az ily sok próba már magában veszedelmes, mert az egész nemzet ügyét egy ember tetszésére bízni képtelenség. Ismétli, hogy Kazinczy szándéka a legjobb, mert „a nyelvnek bővítése, hajlítása s egyéb tulajdonainak kifejtése forog természeténél jobban, csak hogy a nyelvnek eredeti, belső természetét eltévesztenünk soha nem kell“. Éppen most, midőn az egész nemzet egy szívre-lelékkel fárad anyai nyelve fölvirágoztatásán, most kell szemeseknek lennünk a hibák iránt, hogy a jövő nemzedék gáncsaitól megmenekedjünk. Az eddigi hibákat ki kell irtanunk és pedig a nyelvszokás alapján.** De hányszor látjuk — felel Kazinczy — hogy még a philologiai álmodozások is eltolták a szokást és a szokás imádói kénytelenek voltak megvallani, hogy bálványok őket megcsalta. Mert ha életre támaszthatjuk az *év, nő, hölgy* szokat: miért ne a *bakó*-t is? és ha a *vágyás* helyett mondhatjuk *vágy*: miért nem az *árnyék* helyett az *árny*-at, a *törzsök* helyett a *törzs*-et?*** Elismeri Kazinczy, hogy sok hibát követett el; ha újra kiadná fordításait,

* 1816. okt. 6. 11. s 323. l.

** 1817. márcz. 3. lev. Kézirat a M. T. Akad. könyvtárában: M. Ir. Lev. 4r. 117. sz.

*** 1817. ápr. 3. írt lev. Id. h.

sok hibáját megigazítaná; de azt nem igen mondja meg, mely hibákat óhajtott kijavítani. Mindössze annyit ismer el a Horváth E. tanulmánya után (noha nem vallja be, hogy ez volt a döntő), hogy a meghonosodott idegen szókat nem lehet német vagy francia végzettel újra átültetni; tehát a *symphonia* nem lehet *symphonie*, a *phantasia* nem *phantasie*. Az ilyesmi Kölceseyt is megbotránkoztatta.

Horváth E. tanulmánya hova-tovább ismeretes lett írónk előtt, s a közvélemény feléje hajlott. Helmecezy szertelenségei gúny tárgyává lőnek, s a mester legszorosabb követői, Szemere és Kölcesey is tartózkodtak a túlzásoktól. Sőt Kölcesey egyenesen a harc megszüntetése mellett nyilatkozott. Kényszerülve érezte magát Kazinczy, hogy ellenfeleit kiengesztelje, a mi látszólag sikerült is. Horváth E. éppen azért tette le vitatkozó tollát, hogy barátságuk meg ne szűnjön.

De mielőtt ennyire fejlődött az ellentétes fölfogások kiegyeztetése: mind a két fél a nyilvánosság elé vitte a maga véleményét.

(Folytatjuk).

VÁCZY JÁNOS.

Jargalás és jargaló.

A régi magyar műveltségnek és a magyar hadi életnek legtöbb és legszebb emlékeit a XVI. század közepén találjuk. A ki e kor ezrekre menő magyar leveleit lapozgatja, nemcsak kulturánk bámulatos fejlettségéről, de nyelvünk érintetlen tisztaságáról és csodálatos gazdagságáról is meglepő dolgokat olvashat. A végházak, várak és kastélyok (castellum) százaiiban pezsgő magyar élet uralkodott. Még akkor mindannyi magyar kézen volt; magyar főkapitányok, hadnagyok és vajdák kardja alatt állottak seregeink; magyar volt a csapatok nyelve, jelvénye, szokása, fegyvere; magyar módra építették a végházakat (hungrisch Manier); magyar módra harcoltak; magyar szokások szerint rendezték a kopjatöréseket (fatöréseket) és a szablayviadalokat; magyarul leveleztek a törökkel, a némettel, sőt még a német császárral is. A hadi élet és a várépítés minden dolgára, a fegyverek minden fajára, a végházak minden csinjára-binjára bőséges magyar szavuk volt. A vitézi szellem és nemzeti érzés a magyárosítás erős és kiapadhatlan forrásának látszott. A török és a német a nyakunkon ült, de sem az egyiknek, sem a másiknak nem sikerült intézményeinknek, nemzeti szokásainknak megváltoztatása vagy nyelvünknek megrontása. Nem a hódítók nyelve és szelleme terjedt, hanem minden téren a magyar terjedt és hódított.

A magyar világ azonban a végházak fogyásával és a végbeli élet gyengülésével szintén hanyatlásnak indult. A XVI. század utolsó évtizedeiben ez a hanyatlás, vagyis a magyarság gyengülése már nagyon is látható és érezhető volt. Nemzetünk a hosszú harcok alatt számban megfogyott, vagonban elszegényedett, módban megszű-

kült. Az udvari politika is mindjobban ellene fordult. Rudolf és udvara az amúgy is gyengülő magyarságot gyűlölte és üldözte. A magyar vér megolcsódott! Legjobb vitézeinket mind a mezőn, mind a végházakban mellőzik; a magyar várakat idegen katonasággal tömik meg. Ezek az idegenek lettek az urak a mellőzött magyarral szemben mindenütt; a magyar szellem, a magyar szó gyengült, folyton gyengült, oly mértékben, a hogy az idegen elem, szellem és szokások terjedni kezdettek. Lantosaink és költőink, a kiknek a munkára kedvet és lelkesedést a magyar vitézi szellem adott, lassan-lassan egészen elnémulnak. A végházak régi élete, régi világa a lovagokkal együtt örökre letűnik; vele együtt némult el e szép világnak a költészete is. A XVII. században a politikai elnyomás és a németesítés mindig erősebb lesz. A magyar minden téren háttérbe szorul. Új várak épülnek, új fegyverek, új harczmódok keletkeznek. Mindezeket idegen földből idegenek hozzák hazánkba. Mindaz, a mi e téren egykor magyar volt, háttérbe szorul s feledésbe megy.

A XVI. század hadi életének, a vitézi kornak nyelvi emlékei is így mentek feledésbe.

A XVII. század végén már a magyar hajdúezredek is német szóra fogták. A mi kevés végbeli vitézünk még volt, azokat elbocsátották s hogy emléke se legyen az egykori dicső végbeli életnek, a végházak nagy részét lerontották. A meghagyott várakból meg a magyar őrségeket teljesen kizárták. A régi magyar hadi szókra az ilyen német világban mi szükség lett volna? A végházak és a végbeliek pusztulásával együtt tehát azok is feledésbe mentek. De hogy egykor, a XVI. század magyar világában közkeletnek örvendettek, e kor írott emlékei bizonyítják.

Az egykori végbeli élet nyelvi emlékeiből a nyomtatott munkák nagyon keveset őriztek meg. De a részletesebb magyarázatok híján még e kevés megmentett emlékeknek sem sok hasznát vehetjük, mivel azoknak igaz jelentését, levéltári kutatások nélkül, meg nem fejthetjük. Szótáriróink, természetesen, levéltári kutatásokra nem igen adhatták magukat s így nem is vehetjük tőlük rossz néven, hogy sok magyar hadiszó jelentését megfejteniök nem sikerült. Vegyük például a *latorkert* szót. Kresznerics Ferencz az ő szótárában azt mondja, hogy a *latorkert* nem egyéb, mint sáncz (vallum). Így találta ő ezt a *Nomenclatura rerum* etc. 1641. kiadásában. A Magyar Nyelvtörténeti Szótár, aztán a Magyar Oklevél Szótár a *latorkert*et szintén vallum-nak mondják, de németül még hozzátészik: „*bollwerk mit pfählen!*“ A NySz. kijelölt idézeteit (egynek kivételével, a mely hibás)¹ kikeresvén, láttuk, hogy az idézetekből sehogy sem tűnik ki a *latorkert*nek sáncz (vallum) jelentése. Pázmány például — a mint a NySz. jelzi — ezeket írja a *latorkertről*: „*lásd mennyi polyvába takarta és mely hegyes kalászkok kópjáival, mint latorkerttel környülfogta a búzaszemet, hogy a madarak és férgek hozzá ne férjenek!*“ Pázmány ezen találó összehasonlításából sehogy sem tűnik ki a *latorkert*nek a NySz. adta jelentése; ellenkezőleg, világosan kiolvashatjuk belőle, hogy a *latorkert hegyes karókból készült kerítés volt*, melynek a vallum-hoz csak annyi köze volt, hogy mellette állott. Ugyanezen

szótár másik jelzése nyomán e sort találtuk: „*meggyulladék a puska-por és felgerjeszté a latorkertet!*“ Ez az idézés is csak azt bizonyítja, hogy a latorkert fából készült valami volt, de semmi esetre sem sáncz vagy árok; mert a sáncz vagy az árok nem szokott a puska-portól meggyuladni. Az OklSz., utalván a NySz.-ra, a következő új idézetet közli: „*fossatum latum cum aqua abundante, plenum cum latorkert!*“ Azaz a mély és bővizű árok latorkerttel volt teljes! A latorkert tehát itt is mint önálló fogalom szerepel.

A mint látjuk, már magából a szótárak anyagából is kiténik, hogy a latorkert sem sáncz, sem árok nem volt, hanem a sánczok és az árkok erősítésére szolgáló, hegyes karókból készült kerítés. A XVI. századi levéltári emlékekből különben azt is megtudjuk, hogy a latorkertet (latrok ellen épült kerítést) nemcsak a várépítésnél, hanem a majorházak, baromállások, olák és szállások körül is alkalmazták. Így Farkas Lőrincz 1542. nov. 10-én jelenti Nádasdy Tamásnak, hogy a baromolat és baromállást ura parancsa szerint latorkerttel csináltatta.²

A latorkertet jó erős karókból készítették ugyan, de nem a legvastagjából, a melyeneket a palánk építésénél használtak. „A *palánkkaró* és a *palánkfa* közül — írja Beniczky váczai kapitány — egy sem volt jó palánknak, azért *latorkertet* az vár kívül csináltatunk belőlük.“³

Ha a XVI. századi levelezéseket lapozgatjuk, a végházak leírásában még a latorkertnél is gyakrabban találkozunk a *rovás* szóval, meg a *roni* (rov-ni) igével. Jelentésök azonban korántsem egyezik meg a NySz. és a OklSz. felsorolta jelentésekkel. A *rovás* ugyanis nem volt egyéb, mint a *palánknak egyik faja*. Voltak nálunk öntött, fonott, állított és rótt palánkok. Ha a boronafákat kifaragták (rótták) s párhuzamosan (egymásba illesztve) fölállították s közit földdel kitömték, készen volt a rovás, vagy a rótt palánk. A rovásnak nevezett palánkról írja például Zichy István 1554-ben: „*az vízben ki rovás volt az eldölt . . . az boronáját és földét kihordattam az vízből.*“⁴ Giczy Farkas 1571-ben Nádasdy Ferenczhez irt levelében szintén megemlékezik a rovásról. A sztenicsnyáki palánk fala — írja — bedőlt; „*most hanyattam volt el, és rovással rovattam föl, immár azért jobb részét felróttuk.*“⁵

Ha a végbeli élet nyelvi emlékeit lapozgatjuk, ilyen és ezekhez hasonló dolgot egész sereggel találunk. Szótáríróink ezeket csak akkor fogják helyesen értelmezni, ha a legmagyarabb kornak, a XVI. századnak levéltári emlékeit átkutatták. A nyomtatott művek ugyanis a legtöbb esetben nem elégségesek a szók valódi jelentésének eldöntésére. Ezt bizonyítja — hogy többet ne mondjunk — a *jargálás* szónak értelmezése is. A *jargálás* és a *jargaló* szók a nyomtatott munkákban elég gyakran előfordulnak, de valódi jelentésüket sem a NySz.-ban, sem az OklSz.-ban meg nem találjuk. Levéltáraink azonban elegendő anyaggal szolgálnak arra, hogy e két szónak jelentését teljesen megvilágosíthassuk. Amennyire a rendelkezésiünkre álló adatok engedik, megkíséreljük a *jargálás* és a *jargaló* szók igazi jelentésének meghatározását.

A XVI. század első felében a mai értelemben vett állandó katonaság nálunk még ismeretlen volt. Akadt ugyan elég vitéziünk, a ki állandóan szolgált s egész életén át katonáskodott, de még az ilyenek is urukat és szolgálati helyöket örökösen cserélgették; egyszer *hópénzre*, máskor *kántorra* (évnegyedi zsold), majd meg *jargalásra* szerződtek. A mezei hadakat rendszeren csak három óra fogadták, s a nyári hadjárat befejezése után szétbocsátották. A naszádosokat, legalább részben, állandóan szolgálatban tartották, de más volt a fizetésük háborúban a mikor *hadakozópénzt* húztak, s más a békekés idején, amikor t. i. a naszádos is békés polgári mesterségeket űzhetett. Mivel a hadfogadás ilyen sokféle volt, természetes, hogy a fizetésnek is igen sokféleképpen kellett lenni! Az egykorú iratok a fizetési módokat mindég élesen megkülönböztetik egymástól; s egyiket a másik helyett sohasem használják. A mai kor írója azonban egy kalap alá vonja a különféle fizetési módokat s vagy a fizetés, vagy pedig a zsold szót használja. Ebből természetesen sok zűrzavar, sok tévedés keletkezett. Hogy egyebet ne mondjunk, történetíróink a régi emlékek alapján csodálkoznak azon, hogy egy naszádos vajdának (mely rang a mai gyalog kapitányságnak felelt meg), a XVI. század első felében csak évi 40—50 frt. fizetése volt! De ha az illető történetírók magukat a fizetési lajstromokat is megnézik, bámulva olvashatták volna, hogy az az évi 40 vagy 50 frt. ott egyáltalán nem szerepel, e helyett a vajdák, a fizetési lajstrom szerint, havi 12—20 forintot kaptak fizetésül. Ennek a furcsa dolognak igen egyszerű a magyarázata. A naszádosokat *évi szolgálatra szerződttették*, s így a rendes hópénzen kívül még *jargálás* is járt nekik. Az az évi 40—50 frt. a *jargálás* volt, amit a vajdák az évi szolgálat fejében vagy előre, vagy utólag kaptak. Ezen jargaláson kívül természetesen rendes hópénzt is húztak.

Az itt jelzett félreértés is a mellett szól, hogy nem szabad minden fizetés-fajtát egy kalap alá vonnunk, hanem meg kell tartanunk eredeti jelentésüket, úgy, a hogy azokat az egykorúak használták. Eszerint a salláriumot, zsoldot, provisiót, hópénzt, kántort, asztalpénzt, várópénzt, Ferencz-napi segélyt, húspénzt, jargalást stb. a maga nevéen kell neveznünk, ha azt nem akarjuk, hogy hibába essünk.

A felsorolt fizetések közül a *jargálás az a szerződésileg külön kikötött díj volt, a mit az évi szolgálatra felfogadott gyalogok és lovagok, a hópénzen kívül, vagy egyszerre vagy két részben kaptak*. E szerint a *jargálás* és a *jargaló* szók semmi összefüggésben sem voltak a mai *nyargalás*-sal, mert hisz azokat az évi fizetésre fölvetett gyalogokat is *jargalók*-nak hívták, a kik lovon sohasem ültek.

Mivel a fizető mesterek s az udvari kamara emberei németek voltak, az egykorú jegyzékekben a *jargálás* szót egészen eltorzítva találjuk. Van azonban elég magyar nyelvű emlékiünk is, a melyek alapján ezeket az eltorzításokat kiigazíthatjuk. Miksa cseh király 1555-ben a *jargalást* például *gergolasch*-nak írja (auf erhaltung d. Gergolasch).⁶ Ferdinánd tanácsosai 1552-ben meg ezt írják: „de illo equitum numero ad annum salarium (quod Argolas vocatur)

conducendo, quem etiam episcopus Varadiensis et antea alii in medio Karansebes intertenere soliti erant“. ⁷ A bécsi udvari kamara a jargalás szót szintén állandóan *argolas*-nak írja.

A hadi-kommisszáriusok is így nevezik; 1531. nov. 2-án például azt írják, hogy magyar naszádosok és ő felsége között létrejött egyesség szerint, mivel most *egész éven át* szolgálatban vannak, jargalás jár nekik! („den Officiern als Weyd und Decurionen etc. das Jahr und weyl sy in Seiner Maj. Diensten seyen, *Argulasch* und Wartgeld verordnen und geben solle“). ⁸ Ugyanezek a kommisszáriusok írják 1531. nov. 19-én, hogy ő felsége a naszádos vajdák és tizedesek számára elrendelte az „*argulasch*“ és a várópénz kifizetését. („Wegen Abfertigung der Nassarn und Verordnung des Argulasch und Wartgeld.“) ⁹

A XVI. századi iratok a naszádosoknak évi szolgálatra és fizetésre (jargalásra) való szerződését már 1527-ben régi magyar szokásnak mondják („*secundum consuetudinem antiquam in Hungaria semper observatam!*“) Magát a jargalást hol provisióknak, hol subsidiumnak, hol meg assignatió-nak nevezik. De a jargalás és a hópénz közt azért mindig különbséget tesznek. Így a naszádosok fizetésére vonatkozó legrégebb (a XVI. század első éveiből való) szabályzatban olvassuk e sorokat: „item consuetudo est, ut centum nasadistis praesit unus vayvoda, cui in annum dantur centum flor. et quamdiu in navibus militant, dantur in mense quattuor flor.“ Ugyanitt a tizedesekről ilyen intézkedést találunk: „item quilibet vayvoda habet decem decuriones seu potius decemviros, quibus annuum est stipendium 12 flor. et quando in navibus militant, dantur illis tres flor. in mense!“ * A mikor Sfortia Pallavicini 1554-ben a katonai fizetéseket rendezte, a naszádosok *jargalását* nem változtatta meg. Ő maga írja a királynak erről: „viginti tres vajvodae, quibus Regia Maj. *annuam pensionem* numerat . . . hi autem ab eo tempore, quo de domibus suis ad servitia Regiae Mat. evocantur *ultra annuam pensionem* (jargalas) *solitum quoque vajvodarum stipendium expeunt!*“ **

A magyarországi irások természetesen már nem torzítják el a jargalás szót. A magyar írott emlékek nemcsak pontosan adják, hanem jól meg is magyarázzák szavunkat. Így 1552-ben olvassuk, hogy György barát 300 lovast tart, a kiket egész évi szolgálatra, azaz jargalásra szerződtetett. ¹⁰ Balassa Menyhért, korának legkiválóbb magyar vezére, 1554-ben írja a királynak, hogy az erdélyieken kívül egyetlen *jargalásra* szerződött lovast sem találhat! ¹¹ Az 1555. évben a király egyszerre ezer jargaló fogadását rendelte el. Ez ügyben a nyitrai püspök a következő sorokat írta a királynak: „allatae sunt quoque hesterno vesperi Magnifici Domini Palatini

* E rendkívül érdekes és becses szabályzatot a történet eddig nem ismeri. Az okiratnak kelte nincs, de bizonyos, hogy a mohácsi veszedelem előtti időkből való. Eredetije Bécsben van az udv. kamarai levéltárban.

** Közös pénz. levéltár, Österreich 16689. fasc. Articuli Regiae Majestati per Sfortiam Pallavicini die 16. nov. istius 1554. humillime propositi.

literae, quibus mentionem fecit et conducendis mille equitibus ad annum salarium, quod jargalas vulgo nominant!¹²

Az eddig közölt szűkszavú jelentések a jargálás szót csak általánosságban határozzák meg. Vannak azonban részletesebb adataink is, a melyekből megtudjuk, hogy a jargalásra szerződött vitézek, vagyis a jargaló szolgálk, több olyan kiváltságot is élveztek, a melyekben a hópénzes vagy kántoros katonáknak részük nem volt. Így például a jargalók családjának védelméről azoknak kellett gondoskodniok, a kik az illető jargalókat felfogadták. Általános fölkeléseknél a jargalóknak csak egy embert kellett a hadba küldeniök, ők maguk meg felfogadóik költségén szolgáltak. A fejenként való fölkelésre tehát a jargalóknak otthon maradt embereit s szolgálait nem kötelezték. Ezekkel a kiváltságokkal szemben a jargalóknak, mint *köteles szolgálk*nak bárhova el kellett menniök és szolgálatot ott kellett tenniök, a hova felfogadóik rendelték. Aztán évi szolgálatuk vagyis jargalásuk kitelése előtt fel nem mondhattak s el nem távozhattak.

Mindezeket a dolgokat leginkább olyan rendeletekben olvashatjuk, melyek a jargalók fogadásáról szólnak. Nádasdy Tamás nádor például 1555. decz. 10-én ezeket írta Csányi Ákosnak: „Király ű fölsége szemtül szembe meghagyá érsek uram előtt, hogy *jargaló* szolgálát fogadjak ő felségének. Azért ezennel légy érette az két vármegyébe, Szalába és Somogyba és az több vármegyékbe is ilyen módon, hogy *mikor megszerződel vele, az nap kezdik el szolgálattya az jargalásra*, és ird be, de úgy feleljen reá, az mely napra be iratta valaki magát az jargalásra, ha azon holtakelve is fölveszik. ottan indulhasson és az mely napon elindul házától, *az nap kezdik el hópénze!* . . . Ha ki nyargalásra akar szolgálni és kébzy (t. i. képzeli) hogy mindgyarást kész nem lehet, tehát oly napra irassa be magát, melyre kébzy, hogy fel ülhet. Az mely napra beiratja magát, az nap kezdik el az jargalásra fizetése, és fél esztendőre mindjáraست megfizetnek neki; mikor kedig az esztendő kitelik, akkor a fél esztendőre való jargalását is megfizetik neki . . . Ezt is eleikbe aggyad, hogy ha ki mástól veszen föl jargalást az én szomszédáságomba s nem én tülem, bizonyos legyen benne, hogy háboruba se maga, se felesége, se gyermeke, se jobbágya az én házamhoz ne bizzék, se menjen, hanem ahhoz és az házához menjen, az ki szolgálja, és kitől, az vagy ki neve alatt vette föl az jargalást, mert király egyéb uraknak is hatta, hogy jargalásra népet fogadjanak . . . Élést, ruhát senkinek se igérj, hanem csak tiszta száraz pénzt, kinek többet, kinek kevesebbet adván, mivelta szerint; külön külön szerződj mind-egyikkal; ird meg kiket fogadtál, s megadom értened, kiki mind hol vegye föl fél-fél esztendeig való jargalását . . . Ezt is eleikbe adjad, hogy valaki látván hazájának utolsó veszedelmét ugyan nem akar szolgálni (t. i. jargalásra), azért ugyan el tartozik fejével az hadba menni, és nemcsak ű maga, hanem tübbed magával. De ha valaki szolgálattján (jargalásán) léssen, csak egy embert kell magáért az hadba küldeni, és ő maga más ember költségén leszen!¹³

Tahy Bernát, Nádasdy főlegénye 1555-ben jargalása elmaradása miatt így panaszkodik urának: „Lám te Nagyságod egyéb szolgálai-

nak *jargalást* és *hópénzt* ad, nékem csak három forint hópénzt. Erdélyben egy hónap hiján esztendeig jártunk, és az hópénznel egyebet nékem nem adott!”

Már az eddig közölt adatokból is láthatjuk, hogy a jargalás szón nem a közönséges zsoldot vagy fizetést értették, hanem azt az évi összeget, a mit a jargaló a hópénzen kívül kapott. Ezt az összeget, vagyis a jargalást mindig előre (szerződés alapján) megállapították, de a megállapodás csak egy évre szólt. Szele Jakab uram például 1556. április 3-án így ír e dolgról Nádasdynak: „Nagyságod kívánja, hogy megírjam az *jargaló uraimnak* melyikük mibe vagyjon. Im megírom. Eddig 16 forintot fizettem, most huszat kívánnak; mert mind az Bánffy urak, mind Batthyányi uram s mind Choron János 20—20 forintba keresnek jargaló szolgát. Az hópénzről is szólnak velem. Én azt mondtam nekik, hogy mint egyebüitt eféle jargaló szolgálknak a mi hópénzt adnak, itt is azont megadjuk.“ Ugyanezen Szele Jakab 1554-ben is megírta urának a jargaló szolgálk neveit, a kiknek t. i. „*jargalások jár*“. A maga jargalásáról meg 1556-ban így ír: „*nékem hat lóra való szegődségem volt jargalásra*“ . . . de énnékem sem fizetett meg az én jargalásomba . . . mind hópénzes s mind az jargaló uraim közül csak egy se jó be . . . írtam vala az én jargalásom felől minemű szerződéselem volt; az én esztendőm elmúlt még nagy szombaton, adassa meg te Nagyságod az én jargalásomat, kívül éljenek házam népei.“ Ugyanez a Szele Jakab 1557. július 9-én írja urának, hogy „*Theryék uram az tisztből kiment és azt mondá ennek utánna nem akar köteles lenni*; én az te Nagyságodéból az ű jargalásának maradékát megadám.“¹⁴ Rajki János „jargaló uram“ 1552. június havában hasonló ügyben így irt Nádasdynak: „Elmúlt esztendőben jöve hozzám Csányi Ákos uram, te Nagyságod szavával szóla nekem, hogy te Nagyságodnak az vala akaratja, hogy én te Nagyságod keteles szolgálja lennék; én az te Nagyságod parancsolatjára kész lék. Ilyen végzést tón én velem Csányi uram, hogy te Nagyságod nékem tíz lóra füzetne jargalást 16 forintot, és téli nyári ruhámra 20 forintot adna.“¹⁵

Az 1555. május 31-én Nádasdy Tamás jelenti Csányi Ákosnak, hogy Bosnyák Márton (híres kapitány) és Nagy Gergely jövének hozzája és jelenték, hogy az ő esztendejük a jargalásra kitelt volna és jargalásukat kérik, „kiváltképpen, hogy meg is házasultak volna; Nagy Gergely pedig azon is könyörgött, hogy két lóval fellyebb tennénk szert neki. (Meghagyjuk hogy kegyelmed) „az elmúlt jargalásokról fizessen meg nekik, miért hogy meg akarnak házasulni és költség nélkül szükösek. Ha az Úr Isten az időt adja érnünk, amikor mátkájukat haza viszik, egyébképpen is akarjuk őket segélyni.“¹⁶

Mivel a jargalásra kötött szerződések igen sokfélék voltak, majd mindegyikében találunk valami újat. Nem ritka az az eset sem, hogy a jargalás fejében az illetőknek házat felmentik a terhek alól. Így Boros Imre írja 1560-ban Nádasdynak: „jöllehet atyámtól Lencsés Imre volnék, de Nagyságod akarattýból hivattatom Borsos Imrének magamat, Ferencz úrnak (Nádasdy) három lóval

szolgálok házannak szabadságával, az mint Nagyságod Zily Pálnak és Cziráky Jánosnak (a kik t. i. jargalók voltak) szabadságot adott.¹⁷

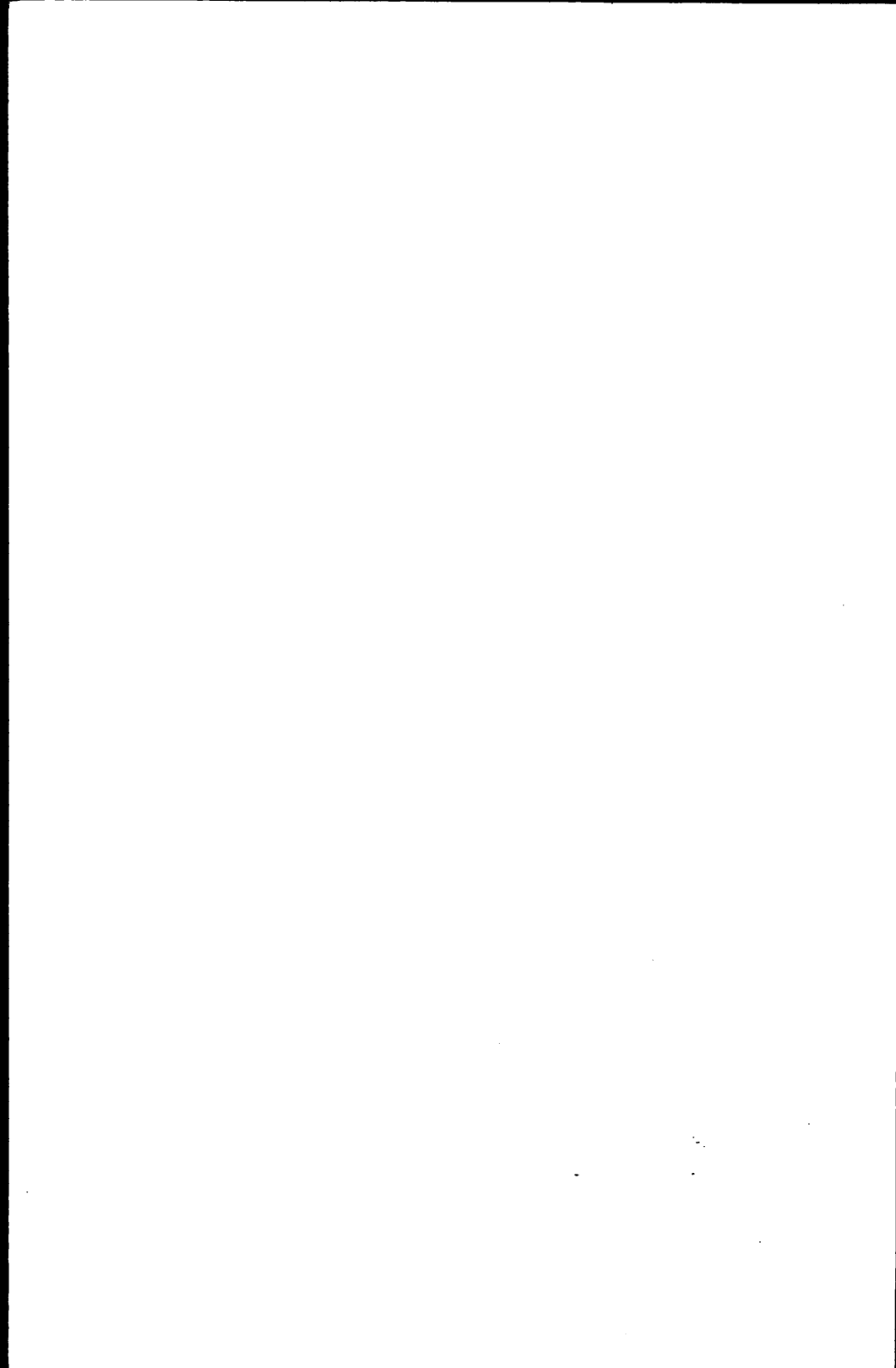
Az eddig felsorolt adatok az ország legkülönfélébb helyeiről (Erdélyről is) szólnak. Szánt-szándékkal válogattuk így össze, mert azt akartuk kimutatni, hogy a jargálás és a jargaló szókat az egész országban ugyanazon értelemben használták, ugyanúgy irták és a nyargaló szóval soha össze nem tévesztették. Ezen állításunk természetesen csak arra az időre vonatkozik, a mikor a gyalog és a lovag-népnek jargalásra való szegődsége még közönséges volt. A jargaló szolgák fogadása azonban a XVI. század másik felében már ritkábbá lesz, a XVI. század végén meg már alig találkozunk velök. Az utóbbi időből mindössze egyetlen adatot sikerült eddig találnunk. Ferdinánd Zamaria Specie de Casa¹⁸ írja ezt 1588. decz. 30-án az érsekújvári lovagok és gyalogok nevében: „Erről kölletik írnom — úgymond — hogy találának meg az ujjvári uraim, hogy az minemű jargalást ő felsége kegyelmességéből rendelt volt az vitézlő uraimnak segítségre és táplálásokra, sem az elmúlt esztendőben, sem penig erre az esztendőre még semmit nem adott udvarbíró uram nekik.“¹⁹

Hogy a XVI. század végén a jargalásra fogadott jargalókkal már nem igen találkozunk, annak oka igen egyszerű. A végházakban, a XVI. század másik felében s különösen a század végén a „*miles continuus*“ vagyis az állandó zsoldos katona teljesen kiszorítja a régi jargaló, hópénzes és kántoros katonaságot. Rendezik az állandó és az egyöntetű zsoldot; megszüntetik a régi kiváltságokat és mentességeket; egyszóval kiküszöbölik azokat a régi magyar hadfogadási módokat, a melyek még a nemzeti királyok korából maradtak reánk. Ezek helyett a német fizetési módokat s a német „*Werbgeld*“-et honosítják meg nálunk is. Ilyen viszonyok között a jargaló és a jargálás szóknak eredeti jelentésök hamar feledésbe ment. Mivel azonban közkeletű szók voltak, maguk a szók a nyargaló és a nyargalás formában továbbra is életben maradnak, de már más fogalmak megjelölésére használják. Az egykori végbeli életnek nem egy, közhasználatban levő szavával ugyanez a változás esett meg. A *száguldó* és a *száguldás* például a vitézi korban a *harczolónak* és a *harczolásnak* bizonyos speciális fajtát jelentette mind a magyarok, mind a törökök között. A XVII. században azonban már ezen szókat is a mai értelemben vett vágatás fogalmának kifejezésére használták.

A XVII. században, a mint említők, a jargaló és a jargálás szókat ilyen alakban már nem használják. Ezek helyét széltében a *nyargaló* és a *nyargalás* szók foglalják el. A míg a XVI. században a jargalókon olyan katonákat értettek, a kik akár gyalog, akár lovon, évi szolgálatra szegődtek, addig már a XVII. században a nyargaló nevezeten *csakis lovast*, vagy a lovasnak nyargalása fejében járó bért vagy díjat: a *nyargaló-pénzt* értették. Ez utóbbit a pénz szó elhagyásával rendesen csak nyargalónak irták. A XVII. században a nyargaló és a nyargalás szókat török iratokban is gyakran találjuk. A törökök ugyanis nyargalások fejében a hódoltságakon

mindig megvették a nyargaló-pénzt. Ez a nyargaló-pénz náluk néha oly összegre rügött, hogy bátran rendkívüli adónak is tekintetjük. A törökök részéről szedett ezen nyargaló-pénzzel (patkópénznek is mondták) az egykori hódoltság községeinek levéltáraiban gyakran találkozunk. Hornyik több erre vonatkozó adatot közölt Kecskemét város történetében. Ezeket az adatokat a Nyelvtörténeti Szótár is fölhasználta, de a lapszámot nem helyesen idézi; a Nyelvtörténeti Szótár jelzete szerint ugyanis Kecskemét történetének III. kötetében a 301. lapon kellene a nyargaló szóról adatot találnunk, de ezen a lapon mindössze csak ezen egyetlen szót találjuk: „Oklevéltár“!²⁰ A nyargaló szóról a Kecskemét történetében megjelent adatokat mi kiegészítjük a Debreczen városának levéltárában található adatokkal. Ezek az adatok a következő kézíratos könyvben fordulnak elő: „Diarium seu consignatio rerum memorabilium intra et circa civitatem Debreczen dietim occurrentium incipiens ab anno 1680. Az 1682. év aug. 19-én például a következő feljegyzést olvashatjuk: „Az benn levő csauszok indulnak ki városunkból a vélek lévő kísérő lovas és gyalog törökökkel 20 lovas szekeren, kik mellé adjungáltatnak Cserődi Lukács és Géczy István uramék. Az csauszt nehezen lehetett contentálni, mivel kívánt *patkópénzt* 200 tallért, azután 100-at, végre nagy ügygyel-bajjal elégedett meg 40 arannyal, egy csigás kantárral és egy ruhára való angliáival. Az véle lévő két agáknak kellett adni egy-egy pár csizmát, a tolmácsnak is egy csizmát, a tizedeseknek és egyebeknek egynehány bokor kést, 112 bokor töltést, gyújtó port, útra való eleséget és 5 zsák abrakot.“²¹ Az 1682. nov. 23-án ugyanott ezeket olvashatjuk: „Kapucsi basa embere érkezik az reánk imponáltatott 12,000 kila árpanak praestálása felől ilyen comminatioval, hogyha tized nap alatt mind az megnevezett árpa Budán nem léssen, minden kilátul valami elmarad, öt-öt tallért véssen, s azonkívül négy- vagy ötszáz lovasokat küld reánk, kik is mind egyen-egyen az patkópénzt meg fogják venni!“²² Az 1683. február 3-án meg ezt olvashatjuk ugyanott: „Az szolnoki emengh indul hazafelé, útját igazgatván Nádudvar felé, 9 szekereket kellestven adni alája, és mivel hogy az kereskedő rendek semmit is az túri vámtól tavaly nem adtanak, ilyen comminatioval ment el, hogy az szolnoki bég meg fogja ezen dolog felől az budai vezért találni, az csauszát küldi ide, ki is mind az négy tallért meg fogja venni, s mind penig az *nyargalást vagy patkópénzt*, mely nem léssen alább száz tallérnál, melyet Isten távoztasson.“²³

A nyargaló nevezeten a XVII., de különösen a XVIII. században a bitang vagy lopott marhák fölkeresésére és felhajtására használt katonák díját is értették. Somogyi József a Budapesti Hirlap ez évi febr. 26-ki számában azt írta, hogy a szombathelyi levéltárban igen sok adatot talált, a melyek a nyargaló szónak illetén jelentésére vonatkoznak. Somogyi ezen állítását, habár egyetlen adatot sem közölt, valószínűnek tartjuk, mert más városok és megyék levéltáraiban is találunk adatokat arra nézve, hogy a nyargalón csakugyan a marhák fölkeresésére használt katonák díját értették. Így például a

En künftige Effekte vram / die ich mit dem
vorbeygehenden / die ich mit dem
178. Jahr / bey dem / bey dem
Krieg / bey dem / bey dem
wessen / bey dem / bey dem
frühe / bey dem / bey dem
spät / bey dem / bey dem
vorne / bey dem / bey dem
Kunst / bey dem / bey dem
Patt / bey dem / bey dem
wenn / bey dem / bey dem

Debreczen városi levéltárban (1682. január 11-én) a következő feljegyzést olvashatjuk: „Szaniszlai János uram érkezik haza Ibrányból Barkóczy Ferencztől, az elhajtott marhákat haza hajtván, száz forint summában, melyet vöttenek az katonák az nyargalóért.“²⁴

A XVIII. század elején a nyargaló szón olykor az *előörsöket* is értették. A Rákóczi-korból több oly jelentés maradt ránk, a melyekben a nyargaló szóval jelölik a lovas előörsöket. Kazy János uram például 1703. szept. 15-én ezeket jelenti a magyar kamarának: „Mink itt nagy confusioiban vagyunk az ellenségtől való félelem miatt; ma este az *szállongója* és *nyargallója* mintegy negyven lóval Balassagyarmatig penetrált vala.“²⁵ TAKÁTS SÁNDOR.

¹ A Történeti Tár II. kötetének 179. lapján, a hogy a Nyelvtört. Szótár írja, sem az új, sem a régi folyamban elő nem fordul a latorkert. A jelzés tehát hibás. — ² Országos levéltár, Nádasdyana, „azonképpen vagyon, miképpen te kegyelmed mondta vala, hogy latorkerttel csináltassam“. — ³ Ugyanott, kamarához intézett levelek 1617. ápril. 13. — ⁴ Ugyanott. — ⁵ Ugyanott. — ⁶ Közös pénzügyi levéltár, Hungarica. — ⁷ Csász. és kir. udvari, házi és állami levéltár Bécsben. — ⁸ Országos levéltár, a kamarához intézett levelek. — ⁹ Ugyanott. — ¹⁰ Csász. és kir. udvari, házi és állami levéltár. Jelentés Castaldo-hoz. — ¹¹ Bécsi Udvari Kamarai levéltár: „quod vero ad equites pertinet ad iargalas interten. humillime ante significavi S. Majestati Vestrae praeter Transylvanos nullos hic me tales equites reperire posse!“ — ¹² Ugyanott. — ¹³ Országos levéltár, Nádasdyana. — ¹⁴ Ugyanott. — ¹⁵ Ugyanott. — ¹⁶ Ugyanott. — ¹⁷ Ugyanott. — ¹⁸ Ez az olasz kitünően írt és beszélt magyarul. Egyideig a komáromi magyar naszádosok élén állott. — ¹⁹ Országos levéltár, kamarához intézett levelek. — ²⁰ Hornyik munkájában az idézett hely a III. köt. 305. lapján van. — ²¹ Debreczen városi levéltára (Zoltay Lajos úr szíveskedett ez adatokat kiírni). — ²² Ugyanott. — ²³ Ugyanott. — ²⁴ Debreczen városi levéltára. Diarium seu Consignatio rerum memorabilium. — ²⁵ Országos levéltár: Kamarai levelezések.

Egy ismeretlen nyelvemlékünk.

Zolnai Gyula a MNy. első három számában közzétette, a könyvnyomtatás koráig (a XVI. század első harmadának végeig) terjedőleg, mindazon eredetiben fennmaradt nyelvemlékeink pontosan összeállított sorozatát, melyek eddig ismeretesek. Ezek közül néhánynak eredetijét az Országos Levéltár őrzi.

A közzétett sorozatban azonban nem találjuk azon magyar nyelven írt rövid kis magán-levél fölemlítését, melyet szintén az Országos Levéltár őriz diplomatikai (1526-ig terjedő) osztályában. Ebből tehát azt következtetjük, hogy az eddigelé elkerülte a kutatók figyelmét és így eddig sehol nem is tétetett közzé.

E magyar nyelvű, rövid missilis levél (hasonmását l. a mellékleten) hű és pontos másolatban következőleg hangzik:

En zerethew Erifk Vram Nynchen myt tennem valtýken zegenlem, dhe az naghy zegenfek ees Betekfeg tetety velem, azert kenergek ment kegielmes vramnak tekencz az tte kegielmefegedel ream fegel valamý kelchegel mert

Nynchen kýnek kenergenem chak te kegielmednek azert kenerel rajtam Nemes Vram, Jo valaszt varok ment Vramtol, kýral halala utan vezte Bornemyßya hercheg halala utan petew tamaf Rattkay Bencze ezek foztanak meg minden morhambol ký veztenek*

Bewken pal
zegen zolgad

Kívül címzés: Reverendissimo domino cardinali (igy!) Strigoniensi, domino meo dignissimo.

A missilis levél silány, vízfoltos papírra van írva. Zárt levél alakjában volt összehajtva, be is volt pecsételve, mert még láthatók a papíron most is a bevágások, melyeken a levél lezárására és a pecsét fölvetelésére és megerősítésére szolgáló papíros vagy hártya szalagot áthúzták. A pecsét maga azonban nyomtalanul elveszett. Az oklevél levéltári jelzése: U. O. D. L. 35006.

Mint a levél szövegéből látjuk, Bökényi vagy Bekényi Pál költséget kér benne az esztergomi bibornoktól. Kérelmét azzal indokolja, hogy a *király* halála után Bornemissza, a *herceg* halála után pedig Petheő Tamás és Rattkay Benedek minden „marhájából kivesztették“. A levélben kormeghatározó év, nap stb. dátumot nem találunk, tehát korának meghatározása a mi feladatunk lesz, melyet a benne szereplő személyek segítségével igyekezni fogunk a lehető legjobban megoldani.

Az Országos Levéltár (mint látni fogjuk — helyes) meghatározása szerint a levél 1510 körül kelt. Már most a rendelkezésünkre álló eszközökkel igyekezzünk megállapítani, hogy vajjon e kormeghatározás megállhat-e?

Lássuk mindenek előtt a címzést. A levél az esztergomi *cardinalis*-hoz van intézve. E bibornok nem lehet más — miként a többi kormeghatározó tényező is igazolni fogja — mint erdődi Bakócz Tamás, ki 1500. szeptember 20-án kapta VI. Sándor pápától a bibornoki címet és rangot (Ld. Fraknoi Vilmos: erdődi Bakócz Tamás, megjelent a „Történelmi életrajzok“-ban). Egy 1500. október 5-én kelt oklevél ugyan még csak esztergomi érseknek nevezi, de már egy 1501. február 4-én kelt oklevél esztergomi érsek és „Tituli Sancti Martini in Montibus“ presbiter cardinalisnak nevezi. Dl. 25404. és 21090. Bakócz cardinalis maradt haláláig, a mi 1521 tavaszán következett be és a bibornoki címet okleveleiben következetesen viselte. Igaz ugyan, hogy Bakócz előtt közvetlenül is volt egy esztergomi érsek, a ki egyúttal cardinalis is volt, t. i. aragoniai Estei Hyppolit, a ki „tituli sanctae Luciae in Silice“ . . . diaconus cardinalis volt, (Ld. például Dl. 20380; 1496. január 15. vagy Dl. 24598; 1496. április 6.), de a többi kormeghatározó adat ennek számításba vételét kizárja.

* *Mai ejtéssel:* Én szerető érsek uram! Nincsen mit tennem, váltigen szegyenlem, de az nagy szegénység és betegség téteti velem. Azért könyörgök mint kegyelmes uramnak: tekénes az te kegyelmességeddel reám, segítj valami keltéssel; mert nincsen kinek könyörögenem, csak te kegyelmednek, azért könyörülj rajtam, Nemes Uram. Jó választ várok mint uramtól. Király halála után vezte Bornemissza; herceg halála után Petheő Tamás, Rattkay Bencze. Ezek fosztának meg, minden marhából kivesztének.

Bökény Pál, szegény szolgád.

Bakócz Tamás után a primási székből Szathmáry György következett, (1521-től 1524-ig) a ki azonban magát csak „archiepiscopus ecclesiae Strigoniensis“-nek nevezi. (Ld. egy magánlevelét, mely 1524. márczius 2-án kelt, Dl. 23897; 1524. május 14-én már „*condam* archiepiscopus Strigoniensis,“ Dl. 23941.) Utóda a primási széken, a hirhedt Szalkai László, ki Mohács mezején esett el, szintén csak érsek volt. (Ld. pl. 1525. január 16. és ugyanezen év márczius 31-én kelt okleveleket, melyekben czime „Ladislaus archiepiscopus ecclesiae Strigoniensis; ugyanigy 1525. szeptember 30. Dl. 24060; 24120 és 24197.) Szalkai László után Várdai Pál lesz esztergomi érsek, a ki 1550-ig uralkodott (Országos Levéltár: Liber Dignitar. Ecclesiasticus 12. l.); ez sem volt bibornok. Következéséppen a levél címzettje nem lehet más, mint Bakócz Tamás bibornok, esztergomi érsek.

A levél tartalmát vizsgálván azt látjuk, hogy Bökényi vagy Bekényi Pál egy király haláláról emlékszik meg, kinek halála után Bornemissza fosztotta ki vagyonából. E király nem lehet más, mint Hunyadi Mátyás, mert mint Bökényi Pál életrajzából látni fogjuk, ő már II. Ulászló halálát nem érte meg. Első kifosztója, Bornemissza, nem lehet más, mint Bornemissza János (berzenczei vagy tolnai), a ki Mátyásnak 1490. virágvasárnapján bekövetkezett halálakor már férfi korát élte, és 1500-tól 1504-ig királyi kincstárnok (thesaurarius regius) volt. (Országos Levéltár: Liber Dignitariorum saecularis 287. l.) Egy 1504. november 19-én kelt oklevél már mint volt „*pridem*“ kincstárnokot említi Bornemissza Jánost. (Blagay család oklevéltára 441. l.) Nem lehetetlen, hogy Bekényi Pál első kifosztása ez időtájban történt. Berzenczei Bornemissza János később II. Lajos gyámja lesz, sőt a mohácsi csata után még Mária királynővel együtt menekül Budáról Pozsony felé, ekkor azonban már nagyon öreg ember.

Bornemisszán kívül még két emberre panaszkodik Bekényi, a kik szintén kifosztották őt mindenéből, és ezek Petheő Tamás és Rattkay Benedek.

Ezek közül az első, gersei Petheő Miklós fia Tamás, az 1500-as évek elején kezd az oklevelekben szerepelni. 1502. márczius 9-én Corvin János herceg gersei *Petheő Tamásnak*, Lászlónak és fivéreiknek a hadjáratokban szerzett érdemeikért a Zágráb megyében fekvő Lipócz várát és Jasztrebarszka kastélyt összes tartozékaikkal együtt adományozza. Még ugyanezen év május 25-én II. Ulászló meghagyja a budai káptalannak, hogy a beiktatást hajtsa végre, a mit az már május 26-án sietett is megtenni. (Dl. 34259 és 34086.)

Corvin János herceg 1501-ben lemondván Zsigmond lengyel herceg javára a troppau hercegségről, ennek fejében II. Ulászló terjedelmes jószágokkal, többek közt a Hunyad vármegyében fekvő Almás várával kárpótolta. Corvin herceg ezen várnak várnagyjaivá gersei Petheő Tamást és Bekényi Pált tette meg, kik e tisztséget, a hercegnek 1504. október 12-én bekövetkezett halála után is viselték; *valószínűleg* csak a herceg özvegyének, Frangipani Beatrixnak 1510-ben bekövetkezett halálakor tették le e hivatalt.

(Tehát a herczeg, kinek haláláról Bekényi megemlékszik — mint látjuk — nem más, mint Corvin János.) Tény az, hogy 1511. november 13-án Petheő már más várat tart a kezében. Ugyanis egy ekkor kelt oklevél szerint II. Ulászló a fejérvári keresztetek conventjéhez oklevélkereső-parancsot intéz, melynek előzményeként elmondja a király, hogy midőn nemrégén Corvin János özvegyének, Frangipani Beatrixnak elhunya után megparancsolta gersei Petheő Tamásnak, hogy a varasd vármegyei Béla várát, mint a szt. koronára háramlott jószágot — melyet „idem Thomas *nomine officiolatus et non alio titulo*“ tart kezében — a királyi megbízottnak adja át, ezt nem tette meg, hanem azzal a kifogással állt elő, hogy a kérdéses várat Corvin herczeg 5600 magyar aranyért neki és fivéreinek zálogba adta. (Dl. 33070.)

Hogy Petheő és Bekényi 1510 táján elhagyták Almás várát és szolgálatukat, azt bizonyítja egy 1510 után kelt oklevél is. Bekényi Pál ugyanis a várnagyi tisztség letétele után felség-folyamodvánnyal járul a király elé, melyben elmondja, hogy Petheő helyett Almás vár adóját megfizette ugyan, de azt még eddig vissza nem kapta, kéri tehát Ő felségét, hajtassa be Petheőtől a kérdéses összeget. Az oklevélben ezt olvassuk: „*Dum fuisset constitutus cum collega meo Thoma Pewthe castellanus castris, illustris condam Johannis Coruini ducis, Almas vocato*“ stb. (Dl. 24633. Ld. továbbá dr. Illésy János: A mikófalvi Bekény család leszármazása és története. Budapest, 1902. 28—30. ll.), tehát már ekkor nem voltak várnagyok. Megjegyzendő, hogy az a körülmény, hogy Petheő neve itt *Pewthe-Pötének* (kit Illésy ez alapon folyton következetesen *Pöté-nek* nevez) van írva, nem fog zavarólag hatni, mert a felségfolyamodvány nem eredeti, hanem csak másolat és könnyen lehet, hogy a másoló tévesztette el a név írását. Különben is ebben a korban a nevek írásában nem a legkövetkezetesebbek az emberek.

Gersei Petheő Tamás még ezután sokszor és elég sűrűn szerepel rendszerint pöriratokban. 1510. július 7-én II. Ulászló meghagyja a zalai conventnek, hogy Petheő Tamást a zalamegyei Bodor-Zepethk birtokba *vétel* czimén iktassa be, a mit a convent ugyanezen év november 18-án ellentmondás nélkül végre is hajtott. (Dl. 22041.) Tehát birtokot venni volt pénze Petheő Tamásnak, de Almás vár adóját nem fizette vissza Bekényinek.

1515-tel kezd el az oklevelekben szerepelni a második kifosztásban segédkező vagy társként szereplő Rattkay Benedek. Ugyanis 1515. február 8-án a zágrábi káptalan előtt bizonyos marjátóczi Wragovich vagy Wragoich Péter a maga és hozzátartozói nevében tiltakozik az ellen, hogy gersei Petheő Tamás és ratkai Rattkay Benedek az ő Marjátócz birtokához tartozó Czerje nevű erdejét (Varasd megyében, a bélai kerületben) elfoglalják, birtokolják, használják stb. Ezen Czerje nevű erdőnek elfoglalása miatt indított pör folyik tovább és 1516. december 24-én a császári káptalan, Beriszló Péter bán 1516. december 14-én kelt parancsára a fenti ügyben vizsgálatot tart és a két alperest, Petheő Tamást és Rattkay Benedeket a báni szék elé idézi. (Ld. Dl. 33054, 33072.) 1517. február 13-án, ugyan-

ezen év október 16-án még mindig a Czerje erdő fölötti pörben vezetett vizsgálatokról, tanúvallatásokról, ítéletről, visszaiktatásról olvashatunk. (Dl. 33054.) 1519. június 6-án — miután Petheó Tamás 1518-ban Czerje erdőt újra elfoglalta — maga a király, II. Lajos tesz ez ügyben intézkedéseket. (Dl. 33078.)

Petheó Tamás még 1521-ben és 1525-ben is szerepel az oklevelekben. 1521. márczius 5-én Ujlaky Lőrincz bosnyák herceg, ország-bíró előtt nyugtatja úgy a maga, mint a gyermekei, Gergely, Benedek, Tamás és Krisztina nevében Bakócz Tamás esztergomi bibornok-érseket és monyorókeréki Erdődy Pétert 800 arany visszafizetéséről (Dl. 23521), 1525. október 3-án pedig bizonyos vasmegyei birtokát a zalavári convent előtt zálogba adja. (Dl. 24201.) 1539-ben Petheó Tamásról már mint néhairól „*condam*“ beszél egy oklevél. (Orsz. Levéltár. Neo. Reg. Acta fasc. 204. No. 6.)

A mi Rattkay Benedeket illeti, róla fenti szereplésén kívül alig tudunk valamit. 1518. július 4-én kelt oklevél szerint Rattkay Benedek megjelenvén a zágrábi káptalan előtt, elmondja, hogy gersei Petheó Tamás azon 1000 aranyforintot, melyet az óbudai káptalan előtt a varasdmegyei Béla vára és tartozékaira tőle kölcsön kapott, hiánytalanul visszafizette. (Dl. 33077.)

Egy 1520 tájáról való följegyzés szerint Rattkay Benedek már ekkor néhai. (Si venirent aliqui ex Sclavonia, qui conquererentur possessionem Gyorkethyncz e manibus familiarum *condam Benedicti de Rathka*, violenter esse occupatam. Dl. 26249.) Ezen följegyzésből az is kiténik, hogy Petheó Tamás megint valami erőszakos foglaláson törte a fejét.

A mi végül levélírónkat, Bekényi Pált illeti, róla tudjuk, hogy Bekényi Tamásnak és Szentkirályi Margitnak fia volt. Már Mátyás királyunk uralkodása alatt szereplő ember volt, ugyanis tudunk arról, hogy királyi sáfár (*dispensator regius*) volt és mint ilyen az udvarral 1487-ben Bécsben is járt. Az Országos Levéltárban őrzött oklevelek tanúsága szerint nem volt szegény ember, mert vagyonát mind Mátyás, mind Ulászló királyaink adományaikkal, sőt maga is vétel útján gyarapította. Hogy Petheó Tamással Bekényi Pál (e két, az országnak merőben ellentétes sarkaiból való férfiú) hogyan került közelebbi érintkezésbe, azt már fentebb említettük. A Rattkay Benedekkel való nexusra — sajnos — nem sikerült adatot találnunk. Még csak megjegyezzük, hogy Illéssy szerint nem sokkal 1510 után halhatott meg és Petheó elleni pörét már nem is fejezhette be. (Ld. Illéssy: I. m. 30. l.)

Mindezen adatokat összevetve, arra az eredményre kell jutnunk, hogy Bekényi Pál a levelet 1510—12 közt írhatta. Eme föltevésünket az eddig elmondottakon kívül arra is alapítjuk, hogy Bakócz Tamás 1512-ben már Rómában időzván, alig hihető, hogy Bekényi oda utána írt volna, de meg ha „nem sokkal 1510 után“ meghalt, akkor úgy sem írhatott Rómába és akkor ki van zárva az is, hogy Bakócz 1514. márczius végén történt hazaérkezete után írta a levelet. Úgy hogy az Országos Levéltár kormeghatározása helyes és elfogadható, mert az 1510 előtti kornak ellene mond az a körülmény, hogy még akkor együtt voltak Petheóval a várnagyi tisztség-

ben, továbbá, hogy ha már a pört meg is indította a vagyonvesztés után, az akkori idők nehézkes közlekedési és egyéb viszonyai mellett alig képzelhető, hogy azt — ide számítva természetesen a Petheő Tamással folytatott előzetes tárgyalásait is — 1508—10 előtt megtehetette volna és valószínű, hogy a levelet is e tájon írja Bakóczhoz és „költés“-et kér benne, talán éppen arra, hogy elvesztett javai-
ból visszapörölhessen valamit.

Erre az eredményre vezetett bennünket a történelem, illetve az okleveles tanubizonyságok. Hátra van még, hogy magának a missilisnek anyagáról és írásáról megemlékezzünk.

A papir, a melyre a rövidke levél írva van, 17 cm. hosszú és körülbelül (mert egyenetlenül vágták föl a lezart levelet) 21 cm. széles darab és meglehetősen silány minőségű. A papirdarabot annak idején majdnem egész terjedelmében víz, nedvesség lepte el, a mely a papírt megrongálta és a mellett az írást is erősen elhalványította. Vizjegyet a papíron fölfedeznünk nem sikerült, de ennek különben sem vehettük volna hasznát, mert a korhatározást a vízjegy alapján elősegítő szakmunkánk még ez idő szerint nincsen.

A mi végül magát az írást illeti, ennek terjedelme összesen csak tizenegy sor. Vizsgálva az írás, a betűk characterét, azt találjuk, hogy az egészen rá vall a XVI. század eleji írás jellegére.

Még egy fontos korhatározó bizonyossággal kellene foglalkoznunk, t. i. az oklevél nyelvével. Erre azonban a nyelvészeket kérjük föl.

*

A cikk beküldése után véletlenül megtaláltam Bekényi Pál végrendeletének félben maradt másolatát, melyet az Országos Levéltár őriz M. O. D. L. 25539. szám alatt. A végrendelet 1511 elején kelt (In nomine Domini, anno Domini 15X1.) a mint az első sor alatt lévő följegyzés tanúsítja, s ez ránk nézve azért nagyon fontos, mert a végrendelet másolója ide jegyezte, hogy: „*Item Paulus Beken obyt secunda die Mathei apostoli*“, azaz Bekényi Pál meghalt 1511. február 25-én, tehát nyelvemlékiünk ennél későbbi semmi esetre sem lehet. Úgy látszik, a végrendelet másolója Bekényi halálával abba hagyta munkáját, a mi elég kár, mert esetleg a Petheő-Rattkay-féle követelés eltestálása is következett volna.

A végrendelet „Ego Paulus Beken, me considerans mori, facio talem testamentum coram Thomam plebanum de Alagh“ szavakkal kezdődik, azután jönnek az egyes tételek, melyekből kitűnik, hogy Bekényi nem volt épen földhöz ragadt szegény ember, de másrészt sok mindene el volt zálogosítva. A végrendeletben Bornemissza is szerepel és rajta való követelését „cum quantis . . . teneretur“, Alaghy Benedekre hagyja. Örökösévé, Benedeken kívül, Alaghy Annát, a ki Ó-Budán apáca volt, Alaghy Gáspárt, valami Zywnygh Demetert, továbbá Antal és Mátyás szolgáit teszi.

A végrendelet papírra van írva és nyelvemlékiünkhöz hasonlóan vízfoltos és néhol halványodott írású.

DR. IVÁNYI BÉLA.

Kassai József mint szótáríró.

A XVIII. század vége nemcsak a magyar politikai életnek jelenti újjászületését, nemcsak az új magyar irodalomnak szolgál kiinduló pontul, hanem nyelvtudományunk föllendülésének, mondhatnám tulajdonképeni nyelvtudományunknak is a kezdete, mely mind e mai napig meg nem szűnő érdeklődést keltett nyelvünk eredete, belső alkotása és dialectusai iránt.

A mikor a politikában nyelvünk jogairól, a közigazgatás és oktatás eszközévé tevéséről, kiműveléséről legtöbb szó esik, a mikor Bessenyei és társai a franczia költőket szólaltatják meg honi nyelven, a classikus iskola tagjai pedig a latin és görög irodalmat ültetik át „pallérozatlan“ nyelvünkbe, s végül a népiesek magát a népnyelvet használják magyaros tárgyú regényeikben és eposzaikban: ugyanakkor íróink egy része azon fáradozik, hogy nyelvünket az idegenekkel megismertesse, könnyebben megtanultassa. Nyelvtanokat, szótárakat írnak, vagy ezek helyes megszerkesztésére nézve adnak bő utasításokat. Nemcsak a nyelv féltése, szeretete s a német minta magyarázza meg ezt a törekvést, hanem a szükség érzete is. Sándor István *Sokféléjében*, a még mindig kevésbé méltatott Decsy *Pannoniai Fénkszéiben* egymást érik a vádak a meglevő szótárak ellen hiányosságuk miatt. Ők azonban inkább több nyelvű szótárt akarnak lehetőleg praktikus használatra; csak a Tudós Társaság felállításáról, céljáról és teendőiről szóló iratok, mint pl. Révai *Jámbor szándéka*, továbbá Makó Pálnak a Magyar Hirmondó 1793. évfolyamában levő *Egy magyar szótárnak készítésére intéző véleményei* hangoztatják először a magyar nyelv mai értelemben vett teljes szótárának fontosságát. Az első inkább szómagyarázó könyvet akar, az utóbbi a régi és korabeli írók ismertebb műveiből, szótárakból és a népnyelvből gyűjtött szókincset, szólás- és közmondásgyűjteményt vár egy ilyen szótártól. Baróti Szabó Dávid *Kisded szótárai*, Sándor István *Toldalékja*, és a kit nem kisebb érdem illet meg e téren, Márton Józsefnek ma is nagy haszonnal forgatható szótárai csak előmunkálatoknak tekinthetők.

Azok között, kiket a magyar nyelv szeretete, Révai és Makó buzdításai szótárírássra birtak, különösen két katolikus pap emelkedik ki, nemcsak azért, mivel életük javarészét fordítván hangyaszorgalmú gyűjtésre, munkáik vaskos kötetekké bővültek, hanem mivel egymás munkásságát öntudatlanul kiegészítve, nyelvtörténeti, etymologiai, népnyelvi és nyelvújítási szempontokat egyesítve, fél-századdal előzték meg Czuczort-Fogarásit és mellőzhetetlen alap-

munkákat nyújtottak a jövő Nagy Szótárához. Valóban Kresznerics Ferencz *Szótára gyökérrenddel és deákozattal* s Kassai József *Származtató 's gyökerésző Magyar Deák szókönyve*, Révai *Elaboratio Grammaticája* mellé állítható.

Egy másról mit sem tudva, az ország két távol eső helyén, a XVIII. század végén kezd mindegyik a gyűjtéshez, több mint három évtizeden át dolgozik mind a kettő, s meghal, mielőtt szorgalma gyümölcsét teljesen láthatná, mielőtt szótáraiknak utolsó kötetei megjelennének. Mindkettő érzi, hogy úttörő munkát ír,* s közös hibából indul ki, hogy t. i. minden magyar szó gyökere egytagú; majdnem ugyanazon forrásokból dolgozik mindegyikök. Szótáraik beosztása is majdnem egyforma; a meglévő vagy kikövetkeztetett gyökérszó alá sorolják a származékokat. Kresznerics bőségesen ismerteti a szóképzés két főfaját s azt hiszi, hogy az egész magyar nyelvtudomány a gyökér és ragszóknak (képzőknek) ismeretében áll s azon törvények tudásában, „melyeket a' Nyelv Geniussa a' szóragasztásban követ”, Kassai csak röviden szól ezekről, inkább a szó gyökerén, belsején történő változásokban keresi a nyelvfejlődés legfontosabb tényezőit s ezekről a változásokról beszél hosszasan. Lelkiismeretes, pontos gyűjtés jellemzi mindegyiket, Kresznerics a régi és korabeli köznyelv gyűjteményét adván s megjelölve a szavak első előfordulásának is helyét, munkáját inkább nyelvtörténetileg teszi fontossá; Kassai a mellett, hogy etymologizál s más nyelvekben is kutatja a magyar szók eredetét, főleg rengeteg tájszavával s ezek körülményes magyarázatával ad szótárának nagy értéket.

Kresznerics művét barátai még halála évében teljesen kiadták, Kassai szókönyvének két utolsó kötete, vagy a mint maga nevezte, az ötödik csomó, toldalékaival együtt, kéziratban maradt s holléte sem volt ismeretes egész a mult év végéig. Ekkor penditette meg Szily Kálmán az Akadémia Nyelvtudományi bizottsága ülésén azt a gondolatot, hogy Kassai e kéziratát alkalmasint a pécsi püspöki könyvtár őrizte meg. Báró Hornig Károly veszprémi püspök úr is érdeklődve a lappangó kézirat holléte iránt, egyenest a pécsi püspöki könyvtár igazgatóságához fordult, fölvilágosítást kérve. A föltevés valóban bizonyult: Kassai szótárának kézírata csakugyan előkerült a pécsi püspöki könyvtárban, honnan most a M. Tud. Akadémia kikölcsönözte. Erről a tartalmas kéziratról akarok szólni. Hadd mondjam el Kassai szótárának viszontagságos történetét, kiterjeszkedvén röviden szótáriról munkásságára, annál is inkább, mert műve eddigelé nem részesült kellő méltatásban. Említi ugyan id. Szinyei József a Magyar írók élete és munkáiban, hogy szótára ismertette van a NyK. XXIII. kötetében, itt azonban csak neve van említve a MTsz. bírálatában.

Kassai József — saját vallomása szerint** — „tisztos öreg szüléktől, Kassai Jánostól és Kováts Máriától mint fenek fészek száрма-

* Kresznerics így fejezi be szótárának bevezetését: „Hazám Tudósi, utat törtem, kövessetek!“ Kassai a czimlapra nyomatja, hogy „Első munka a' maga nemében“.

** Szerentsi Plébános Kassai József Életének rövid lefestése, 1819. M. N. Múz. 653. quart. kézirat.

zék 1767-dik esztendőbenn, 15-dik Mártiusbann, N. Zemplén Vármegyében Bodrog Kisfalud Helységében a' Hegyaljának közepette született. 1779-től fogva 1782-dikig Grammatikai oskoláját Tokaj városában végzé az úgy nevezett Piarista Tanító Atyáknál. 1783 és 1784-benn Kassán tanulá a szelidebb tudományokat, s ugyan ottan 1785 és 1786-bann a' Böltselkedést". A rhetorikában Baróti Szabó volt tanító mestere, a mint szótára első kötetének bevezetésében mondja. Talán az ő példája, személyes buzdításai szabták meg életének munkakörét. „Tokajbann és Kassán végezvén világi oskoláját 1786-dik esztendőnek őszi részében az Egyházi életre áldozá-fel magát, Egri megyebeli pap lón, és 1786-dikbann November elejétől fogva egészen 1790-dik esztendőnek nyara végéiglen az Isteni tudományt a Pesti Királyi közönséges Pap-nevelő-házbann tanulá.“

Itt kezdődik Kassai szótárírói munkássága, itt kezdi meg a gyűjtést; az itt eltöltött négy évről így ír az említett előszóban: „Még a Pesti General Seminariumban József Tsászárnak alatta, melyly velem kezdeték és végzeték-el-is, fogttam hozzája, s olylykor-olylykor terhes hivatalbeli munkám és kötelességem engedvén rajta lenditettem. Senkinek jobb módja és alkalmatossága a' Magyar Szókönyv készítésében nem lehetett, mint énnekem, és velem egygy classisban lévő magyar nevendék-paptársaimnak; mert egyedül ezen seminariumban gyülekezének össze mind a' két magyar hazának nevendék papjai (mivel hogy a' Pozsonyi General Seminariumban Erdélyiek nem valának, sem Tisza-mellékiek) mintegy 300-an. Itt valának az Erdélyi, Egri, Nagy-váradi, Pétsi, Tsanádi, Kalotsai, Vátzi-Megyebéliek, valának a' Fejérvári, Veszprémi, Esztergomi megyékből is kevesem. . . . Nekem különös és kivált képen való kedvem esett a' magyar nyelvnek vizsgálatjára; én ezen mind a' két magyar haza tájékaírói össze csoportozott magyaroknak szavok járására szemfülesen figyelmeztem, tőlük tudakozóttam és a' tőlük tanult szókat és mondásokat szorgalmasan feljegyezgettem, feljegyezvén a' helyet-is, holott ezen nem közönséges szók és mondások a' köznépnél szokásbann és folyamatbann valának.“ Ezen kívül, a mint Érdem című kéziratában említi, 1818-ban „a' Pesti Királyi Könyvháznak Magyar könyveit is különösen figyelemmel e' végett felhányá“. Alapos tájsgyűjtésén kívül Keresztély Ignác társának egy nyelvtan írásában is sokat segédkezett.*

Négy évi kaplankodása Tarczalon és tizenhét esztendei plébánossága telt el Szerentsen, míg szótárának első kötetét 1811-ben Trattnerhez felküldhette. Ez magára is vállalta a kinyomtatást, de a háborús idő és „a pénznek ötödöltetése“ miatt félvén, hogy a föltételezett háromszáz előfizető nem jelentkezik, ígérését visszavonta s 1814-ben a cenzurált kötetet visszaküldte. 1816-ban már le volt tisztázva a hatodik csomó is. Hiába keresett azonban 510 ívből álló kéziratának kiadására maecenasokat, hiába mondja Nyelvtanító Könyvének Utószavában, hivatkozással Révai támogatóira: „Bár a' Magyarok Istene az én szókönyvemre is ilyly jó szíví Magyarokat

* Debreczeni Grammatika. Bevezetés XI.

támasztana!“ A királyi helytartó tanácsához is hiába küldi fel 1818-ban: „oly véggel, hogy a' királyi Universitas betűje és költségével a' Nemzetnek közjávára, én semmi jutalmat sem kérvénn harmintz esztendei fáradságomért, közre ereszteni méltóztatnék“,* hasztalan hivatkozói szókönyvére lépten-nyomon Feleleteiben és nyelvtanában, csak megrójják érte (Szemügy, Kassa 1818). Megható, a mint önéletrajza végén 1819-ben írja: „A' Nagyméltóságú Magyar Királyi Helytartótanátsnál 1818-diki Júliustól fogva mind ekkoráig várja a jó szerencsét származtató Magyar Deák és Deák Magyar roppant Szókönyve.“ Bizony hiába várta. Még tizennégy évig hevert szótára kiadatlanul. Azt hiszem, a Tudós Társaságnál is megpróbálkozott vele, erre vonatkozhatik *Magyarság vagy a' Magyar Nyelv különösségei*** című elveszett munkájának e néhány gyöngéd czélatú sora: „Lexicon Etymologicumot senki sem készített, a mire szavaink válogattatását kellene bízni. — Bezzeg! Van már a' Németnek Grammatisch-Kritisches Wörterbuchja, Adelung és ennek nyomdoka szerint Campe által. Bár hamar lenne a' ditső Magyar Nemzetnek is!!!“

Végre 1832-ben sikerült megnyernie Szepesi Ignác pécsei püspököt, kinek költségén műve meg is indult 1833-ban. Őt „tsomó“ jelent meg belőle 1838-ig, mikor is valószínűleg a maecenas halála miatt a kiadás elakadt. Nem is találkozott azután senki, a ki az agg író utolsó vágyát teljesítette volna; műve befejezetlenségének tudatában, kéziratának sorsa felől való bizonytalanságban halt meg Pécsen 1842. márczius 15-ikén.

Természetes, hogy az évek nem multak el Kassai szótárai fölött hatástalanul, hisz 1816-tól 1833-ig sok minden történt, a miről tudomást kellett szereznie. Gyarmathy Vocabulariumja, Kresznerics szótára már megjelent. Szól is róluk, a mikor a bevezetésben, addig a legteljesebben, a magyar szótáriródmát ismerteti. Kresznerics szótára ellen több kifogása is van, sem nem származtató, sem nem nyelvtanító, sem nem ítéletes (criticum), mert nem mondja meg a szók gyökerét, nem fejtegeti magyar vagy kölcsönzött voltukat, nem mondja meg, hogy az idegen szavak hogyan vannak „csavaritva“ stb. Sajnos azonban, hogy a mire ő majdnem a legfőbb gondot helyezi, az ő etymológiája meg „hasonló a kormánytalan sajkához — mint Vörösmarty mondja Magyarságának bírálatában*** — mely szélben, hullámban cél és irány nélkül ide 's tova bukdátsol“. Valóban a képtelenségek egész birodalmát tárják fel szószármaztatásai s csak akkor akad egy-egy helyes gondolata, ha a tót és német nyelvben keresi a szavak eredetét. Nincs mit csodálkoznunk ezen abban a korban, a mikor az összehasonlító magyar nyelvészet még a gyermekeveit élte, a mikor inkább lelkesedéssel fejtegették nyelvünket, mint tanultsággal. Hogy válnék ez Kassai kisebbségére, nekünk válnék csak szegényünkre, ha többre nem mentünk volna!

* Erdem. M. N. Múz. Quart. Hung. 24.

** M. T. Ak. 68/1831.

*** M. T. Ak. 68/1831.

A meglevő szótárak elégtelenségét bizonyítva az említett bevezetésben, nem sok újat mond, valamint akkor sem, midőn Révaira és Makóra hivatkozva azt fejti ki, milyet kíván a „nemes Haza“, vagy mikor azt mondja el, miért nem juthattunk még ily szótárhoz. Azokban a fejezetekben azonban, melyekben a szók meghosszabbításáról és megrövidítéséről, betűk fölcseréléséről, a széphanyszat és accentus elveszése miatt történő változásokról beszél, rengeteg nyelvi anyag, kiaknázatlan példatömeg van összehordva. Kiaknázatlan mondom, mert még a MTsz. sem használta föl, sem e bevezetést, sem magát az első kötetet. Pedig hogy a szilaj lovat Baranyában *bajzát* lónak hívják (54); hogy a *bakó* Erdélyben hóhért is jelent (32); s ugyanitt a monogenát *bodorónak* mondják (33); s hogy Pécssett a bort hordó, ászokfás, oldalak és kasok nélkül való szekérnek *börfa* a neve (33, 398), és Szerencsen *csillapít* helyett a *csilit* igét használják (43), s hogy végül Borsódban a *suska* a tölgyfának sulyomforma gyümölcsét is jelenti (Knoppern, 39), népnyelvi szempontból csak olyan fontos, mint a Kassai többi kötetéből kiszedett tájszók.

A mi a két kéziratban maradt kötetet illeti, az egyik 166 ivrét levélen az u, v, z, zs, ő betűk alá tartozó szavak gyűjteményét adja, a 70 levélből álló második három toldalékot tartalmaz. Az első Toldalék: „az eddig leírt szó-könyvből részént kimaradt és későbbet eszembe jutott szók, részént a' megemlített szók bővebb Magyarázata“; a második „az idegen, kortsos és gántsos szók meg-igazításáról“ szól. Kutatja benne a nyelvünkbeli sok idegen szónak az okait. Helyes úton jár, mikor a sok latin eredetű szavunkat a római keresztény hit felvételével s régi latin nyelvű törvénykezésünkkel hozza kapcsolatba. Egészen a mai felfogásunkat vallja szláv jövevényszavainkat illetőleg: „Hogy a' Toltt nyelvből leg több ragada ránk, oka, mert ezen Nemzet a' Magyaroknak meg hódula, 's így a' Magyaroknak a' Tolttokkal kellvén bannia, elkerülhetetlenül az ő nyelvükből leg többnek kellették reánk ragadnia ama Magyar köz mondásként: A' ki sántával jár, sántikálni tanul. Ezen okból reájok is sok Magyar szó ragada. Annak okáért tsak az olyan szókról mondhatni el okosan, hogy a' Magyarok a Tolttoktól vették, melyeket minden néven neveztetett Slávusok úgy mint Oroszok, vagy Muszkák, Lengyelek, Tolttok, Morvák, Horvátok akképen ejtenének, mert mivel ők hamarabb lakának itt.“ Megemlíti az okok közt azt is, hogy itt a' magyarok sok olyan „holmire“ akadának, mi régi hazájukban nem volt, meg hogy minden nyelv rakva van más nyelvekből kölcsönzött szókkal. A végtelékig menő purizmussal akarja helyettesíteni Dugonits és Sándor István példájára a sok meghonosodott idegen szót. A mint szótára megírásánál Adelung volt a mintája, úgy ebben a törekvésében is német példa buzdította, „a' Prusszusok példája. a' kik ezen 1816. folyó esztendőben Berlinbenn Társaságot tsinálván a' Német nyelvet az idegen és kortsos szóktól kitisztítani kezdették“. Neki az *ablak*, *ábrázat*, *borbély*, *kántor*, *paraszt*, *szoba*, *zászló* stb. töltös vagy németes, magyar az *üvegzet*, *emberkép*, *sza-kállozó*, *énekes*, *mezei*, *házfia* és *lobogó*.

Az utolsó toldalékban „az eltérni való“ idegen szók vannak felsorolva, „melylyeket a' Deák, Német és Toltokkal egygyütt koszpitolunk“.

Nyelvtörténeti, tájnyelvi és nyelvújítási szempontból nem kevesebb érdekességet tartalmaznak ezek a kötetek sem, mint szókönyvének többi, nyomtatásban is megjelent kötetei. A NySz. például alig tesz arról tanúságot, hogy régi nyelvünkben a' reflexív igéknek causativuma is volt. Kassai az *ül-ül* végzetről ezt jegyzi meg:

„A' régi Magyarok az *ül, ül*-lel végződő igékből szenvedőket is formáltanak, melylyek már ma kiavultanak és azokkal élni Archaismus lenne; p. o.: Hogy megigazultassál a te beszédedbenn. Komjáti, Róm. III. *Utī justificeris in sermonibus tuis.* Az egyebek pedig megvakultának; *Ibidem XI. Ceteri vero excoecati sunt.* Pesti Gábornál pedig: Mertt a tennen mondásodból igazultatol. Meth. XII. *Ex verbo enim tuo justificaberis.* Tinodinál: A' Király szép hada megremültetek (M. 4). *Regis pulcher Exercitus est consternatus.* Anaxi Gálnál: ditsőültetünk meg a' Kristussal; *glorificabimur cum Christo.* Draskovitsnál: Hogy meg tsonkültassanak; *ut mutilentur.* Révai Antiqu. §140. Igy az Isteni Ecclesiának ditsőültetése — Szathmáry Ötvös Istvány, Titkok Jelenése. Szeben 1668. pag. 99.“

Mily pontosan adja egy-egy tájszó jelentését e kötetekben is, mily részletesek meghatározásai, s hogy igyekszik körülményesen, más vidék szavaival is érthetőbbé tenni egyes adatait, arra nézve elég lesz a *zab* és *zürlük* szót bemutatni.

Zab: 1. *Kukoritzának a' zabja* a' Hegy-aljánn, a' mi Posony Vármegyében *Kukoritzá tziemer*, az az a' kukoritzának bojtja, melyly hasonlít zab fejéhez 2. a' szarvas marhának, úgy mint ökörnek, tehénnek, *zabja*, nem egyéb, hanem annak szájában növő zab szem szabású tüskék, tudni illik a' nyelve alatt és az ajakának belső részénn száraz nyárban támadott hegyes zabforma jövések, melylyeket ollóval szoktanak lenyírni' a marhaorvosok.

Zürlük és parasztos ejtéssel *züllik*; el *züllik* a tehén teje, ha hol fejik, hol ki nem fejik azt. (Hegyaljai szó.) Ha szárazság miatt fogy a' tehén teje, akkoronn mondják: *el apad a tej*, ha pedig a' ki nem fejéstől, akkoronn *züllik*, el-*züllik*, el-*züll*ed a' tehénnek teje, a' tehén *el-zülleszt*i a tejit.

Mondanom sem kell, hogy e kötetekben számos olyan tájszó van, melyet a MTsz. nem ismer, vagy a mely csak az ország más vidékéről van közölve, de legtöbb az olyan, melyet ő is, a MTsz. is egy helyről ismer. Ime néhány példa:

argálás ember „Tsaló-közbenn így nevezik a' fáradt, vagyis száraz, sovány embert, madárhúsú, *zig-bég* embert. Ezt a' Hegyaljánn *Tzinagár*, vagy rövidebben *Tzingár* embernek mondják. Eger körül *szikár* embernek nevezik az igen sovány embert.“ I. Told. A MTsz. nem ismeri.

balkány: „1. a' Hegyaljánn nevezetesenn Bodrog Kis Faludonn a' tsonlagnak azon kereszt falát jelenti, melylyre a' révész szokott ülni hajtvánn az evező lapáttal 2. Szatmárban Balkány kákás helyet jelent, a' hol sok nád botikó és Buzogány terem; mertt azt Toltó-

sann *Palka*, *Balka* néven is hívják néhutt, ezen Toldt szóból Palitza, melylyből lón a' Páltza megrövidítve, és a' Palka; Palka szótól magyaros végezettel ered Palkány, az az Palka termő hely." I. Told. Az első jelentését a MTsz. nem ismeri.

dálábú „Posony Vármegyebeli szó, 's anynyit téssen, mint Zemplény Vármegyében Szerentsenn a *Breszki*, az az paraszt bál." II. Told.—CzF. a *dáridóra* utal vissza.

örjöng (Hegyaljai szó). Ez a szó nincs meg a MTsz.-ban, de *öringel* megvan, „eszeveszetten megszalad“ jelentésben; Kassai szerint „arról mondják örjöng, a' ki úgy búsul, hogy majd megdőrül, majd megbolondul belé“. Jól sejti tehát a NyUSz. e szó népies voltát.

szemügyet veszen: „(Hegyaljai szó) azaz bátorságot veszen. Audaciam sumit.“ A MTsz. nem ismeri.

úriás: „(Hegyalja) Dominalis mos vg. Úriásann él: Dominali more vivit (Uriás ex Uri sicut Daliás ex Dali).“ Csak Csurgó és vidékéről közölve a MTsz.-ban.

únomban hagyta a szöllejét: „Pest-Várm. az az reá untt a' szöllejére és ezért parlagon hagyta, 's nem dolgoztatja.“ Heves megyéből 1840-i feljegyzésből ismeri a MTsz. az *únomban marad* kifejezést, „elresteltetik“ jelentésben.

úrdolga: „(Sátoralja Újj hely körül) úréz, úrnak dolgozik.“ *Úrdolga*, *úrdolgas* megvan a MTsz.-ban is.

ussant: „Circe Agriam kutyát ussant idem ac Huszit, és Uszit.“ Nincs a MTsz.-ban.

verötze: „Toldtul Dvertze az az ajtótska, kapútska. Ezt a' Hegyalján szint olyly gántosann *Rátsnak* hívják; *Gyér ajtó* Egyekenn, Szaboltsbann *Ritka ajtó* a neve.“ Az utolsót nem ismeri a MTsz.

virits: „(Erd.) Vinaceum, Lora. Jegyzet: 1. A' mi Erdélybenn, virits, az Eger körül Tsiger, Tsenger . . . Innét mondják Erdélybenn: *Nyir-virits* az az *Nyir-viz*, *Alma-virits* az az *vad alma viz*, *Árpa-virits* az az *Árpa-viz* s. a. t. 2. Virits a' Dunántúl anynyi, mint folyó aranyér: Vena aurea aperta. *Viritses ember*, a' kinek a *pöréje* mindenkoronn Véres, és tsunya a' vértől.“ A második jelentését nem ismeri a MTsz. Meghatározásából az is látszik, hogy a *pöre* szó csakugyan gatyát jelentett, mint ezt Szily Kálmán már 1896-ban (Nyr. 539) bebizonyította.

zajdás, *zajdáz*: „sarcinatus, sarcinam in dorso portans és sarcinatim portat et aufert res varias in dorso vg. Fűvet zajdáz a tehénnek a' szöllőből a' szolgáló. Sicut tarisznyáz in Canisterio portitat vg. A' kotsis el-tarisznyázza a szalonnát egész nyáronn.“ Egyiket sem ismeri a MTsz., de megvan benne ugyancsak Hegyaljáról közölve az: *agyonzajdálta magát*: „agyondolgozta magát“ értelemben.*

Kéziratot két kötetünkől is kitűnik, hogy Kassai mint nyelv-újító is szívesen tesz. Nemcsak bírálja a rosszul alkotott szokat, hanem maga is alkot újakat. Iparkodás (M. N. Múz. Quart. Hung. 23. kéz-

* Megjegyzem, hogy a Magyar Nyelv 96. lapján kérdezett *ukor* melléknévről ez áll kéziratunkban: *Ukor*, Peleskei Notarius pag. 76, (Non est in usu communi) Magyar Kurir 1815. 9-ik május, No 37. Horvát András versei *ukor-vádlás*.

irat) czimű Feleletében hivatkozik is erre: „Én is a' Magyar Nyelvtanítót Magyar Nyelven írván, egygy néhány újj szót kénytelen valék alkotni.“ Sokszor egy-egy utalásával helyreigazítja a NyUSz. -t. Ő csinálta pl. az *ösz-szót*, a mint kéziratában megvallja:

Öszszó: „Vox composita. Ez általam alkotott új szó ugyan, de úgy itélem helyes, ezen singes helyett: *össze kötött szó*; mertt ha helyes *Öszvér*, ez helyett *öszsze* keveredett vér (mulus), miértt nem lenne helyes *öszszó* ez helyett *öszsze* tett, *öszsze kötött szó*.“ A NyUSz. csak a TZs.-ból, 1838-ból ismeri. Hogy az *össze* a *vissza* hatása alatt keletkezett, már az ő következő megjegyzéséből is világos:

„*öszsze* és *öszve*-is szokásbann vagyon. Euphoniával mondják *öszsze*, különbbenn pedig mondják *öszve*. Valamint nem *viszva*, hanem *viszsa*, *meszsze*, nem *meszve*, úgy *öszsze* nem *öszve* kelletik mondani. Nem mondják *öszve-vissza*, hanem *öszsze-vissza*.“

Helyreigazításai közül néhány:

fejledez; „annyi mint Fejtődzik, Kis-Faludi regéji a 40. és 41. lapom („Szerették már akkor egymást, Minekelőtt' kifejlett Valóságok a' bimbóból“ és „Fejledező korában“). Ez olyan szó, mint Erdélybenn Fojlik ez helyett: fül, fulad.“ A NyUSz. csak 1838-ból, a TZs.-ból közli.

szülösz: „Bába: Szülőt fogó, szülösz, az az szülő aszszony körül forgolódó és vele bánó, mint erdősz, tsősz. De még ennek szokás kell. *Szülész*, csak Bugáttól, 1828-ból idézve, a NyUSz.-ban. Vö. a NyUSz. *erdész* szavát is.

vélelem: „opinio (Tételek a Magyar Letzkékből 1814/15) sicut él, élelem“. Szótárilag tehát nála először.

zárd: „Kalastrom, Klastrom: deákul Claustrom, zárd (mint Szeg-zárd).“ Csak Peretsényitől, 1822-ből a NyUSz.*

Az új szavak között szerinte sok a félszeg, csonka, béna szó, mint pl. az *emlék* is, mely olyan, „mint p. o. lenne Ér-ember, ez helyett érkező ember, mertt emlékezikbenn a kezik olyan vég-szótska, mint Érkezikben“.

„*savanysó* (Varga Mártonbann) olyly félszeg szó, mintha mondanák: kesersó az helyett keserű só“; valamint megrójjá Molnár János *mondatmányát* is.

Akad pár mulatságos népetymologia is e kötetekben. A váltócéduláról pl. megjegyzi, hogy „Ezt a sültt parasztnok *lézengő* pénznek nevezik *Einlösungból*“.

Főlsleges többet szólnunk a kéziratot kötetek nagy értékéről. A bennük is felhalmozott tájnyelvi anyag s egyéb nyelvi érdekesség ha nem is kötelességszerűvé, mindenesetre czélszerűvé tenné kiadásukat. Az Akadémia nemcsak háláját róná le volt levelező tagja emlékének, hanem nagybecsű segédkönyvvvel szolgálna nyelvünk bűvárainak is.

SIMAI ÖDÖN.

* A hol az idézet helye külön nincs megmondva, a szótári rész értendő.

ARANY-MAGYARÁZATOK.

II.

Láttam az anyátok. A „Nagyidai Czigányok“ IV. énekében Csóri vajda, látván, hogy „szalad az ellenség“,

„Szemét elmereszti, hasát kidüheszti,
És az öklét rázva kiabálni kezdi:
Jás ti kóczipor had, *láttam az anyátok!*
Volna puskaporunk, tudom megbánnátok stb.“

Mi ez a „láttam az anyátok“? Az összefüggésből ezt venné ki az ember: „*kóczipor* had vagytok, ismerem a *származástokat, familiátokat*“. Pedig nem egyéb, mint szitokszó, egyik tisztessége-sebbje azoknak, melyekben az „anya“ szerepel (az anyádat! eb-
anyád! kurvanyád Bécsben! vesztél volna az anyádba! az anyád keserű szentjét! hét sakramentomát! szentvagyuramját! stb.). Hallani ma is a néptől, kivált öreg emberektől: „No, megállj, gyerek, *lát-tam az anyádat!*“ Hasonló formájúak:

„Hej, Jula, Jula, Jula,
Hordom az anyádat!“ (Egy általam régebben följegyzett humoros népdalból).

„Hallod-e, te dologkerülő bognár — *szidom az anyádat!* — ha te nekem stb.“ (Merényi meséje).

Az a kérdés, ismerte-e Arany ezt az ártatlan szitkot „hazul-ról“? Hogyne ismerte volna, ha használta! De ha ismerte, ha nem, a NCz.-beli hely alkalmasint mégis *reminiscentia* Mátyási Józsefből, a ki Versei II. darabjában (1798) a 211. lapon szintén *zigányokkal* vesződik, s bár nem velök, de nekik mondatja ezt:

„Akkor a komornyik ragadá puskáját,
S nékik tartván annak halált pökő száját,
Lóduljatok, ugymond, *láttam az anyátok!*“

Ez a gyanítás csak valószínűbbé válik avval, hogy a szitokszó mind Mátyásnál, mind Aranynál alexandrinban, sor végén s *egy* alakban fordul elő. Ne feledjük, hogy Arany sokat forgatta már gyermek-korában a *népies* írókat, s a többi „lakzis“-okkal együtt Mátyásit is nagyon jól ismerte.

Egy hija sincs. Arany „Kevelházá“-ban (16. sor) így írja le a pusztító, öldöklő csatát:

„Sokat leölt az éji harez,
Porba borult sok büszke arcz:
De mint hullám hullámra kél,
Jár a halotton, a ki él.
És bár a holtinak száma nincs,
Az élőknek egy hija sincs,
Mindenfelől a hegyközön
Új had tolong, új népdözön“.

Az aláhúzott sorok = paradoxon, melynek látszólagos ellenmondását így kell megszüntetni: számtalan az elesett, a halott; de az élve maradtak még annyian vannak, hogy *meg se látszik rajtuk* a ropant veszteség. Azt hinné az ember, hogy ez a meglepő figura Arany alkotása. De nem az. Egyszer régen megkerestem egy szegény paraszt házát. Leültettek. Beszélgetés közben folyvást hadakoznom kellett: majd a szemem verte ki a sok légy. Vicza asszony restelkedve így mentegetődzött: „*Egy hía sincs ennek a légynek, pedig mennyit elemésztünk mindennap!*“ Ime a forrás!

Arany ezt a gondolatot és kifejezésmódot másutt is használja, ha nem is oly praegnanter, mint itt, pl.

„Gyakran kicsapott ő a tenger nép közé,
S minden kiütéskor ezrivel öldöse:
De mi hía látszik a mélylő tengernek,
Ha egy-egy vödörrel belőle kimernek!“ (Losonezi J.)

„Fegyverükön a nap kelő fénye játszik,
Olyan sokan vannak! *egy hajok se látszik*;
A min Csóri vajda bámul igen nagyot:
Hiszen ő már tegnap *híromdót se hagyott*“ (NCz. IV. É.)

Közöli a vágást. „Buda h.“ I. É.-ben van ez a strófa:

„Mértékre a kalmár javait emelvén,
Ott ül az igazság, rúdja közép nyelvéen;
Mértékkel a bíró feleket juháztat,
Közöli a vágást, engedve hibáztat“.

Azt hiszem, nem mindenki ismeri ezt a szólást: „Közöli a vágást“; nem mindenki tudja, mit jelent tulajdonképen. Emlékezem, hogy már a költemény megjelentekor (1863) vita tárgya volt ez a hely a s*í tanárok közt s engem is megkérdeztek felőle. Elmondom most, a mit tudok róla. „Közöli a vágást“, azaz, a „kerékvágást“ (sajátlag) a kocsis, ha úgy intézi, úgy hajt, hogy az a kerekék közé essék, tehát ha *közre veszi, közre fogja*. „Közölheti“ a gödröt, kátyut, partot, lyukat, követ, dúczot, ütközőt s más egyebet is, hogy a kocsi jobb vagy bal kerekéi bele ne menjenek, süppedjenek vagy nagyot ne zakkanjanak. Ez a jelentés megvan az azóta megjelent szótárakban (I. CzF.), de már Barótinál is: „*Közli* a jó kocsis a mély *kerékvágást*“ (Kised Szótár, 1792) — s Gyarmathinál: „*Közöld* azt a mély *kerékvágást*“ (Magy. Nyelvm. II:220. 1.). „Gyula tudtán kívül szépen *közli* a *kerékvágást*“ — írja Fáy. Széltére hallani a néptől ilyeneket: „*Közöld meg* azt az ütközőt, mert földülzs“. „*Kerüld* ki azt a dögöt, ha nem tudod, *közöld meg* (v. *el*)“ „Túl vagyunk már, *megközölték* a kerekék szerencsésen“ stb. (I. MTsz., a hol több példát is találsz). — „Közöl“ mellett ez is használatos: *Közlet* és *közöltet* (a kerekékkal), pl. Erdélyben (I. Krizát), de Dunántúl is néhol (Vasban). „*Jól közlesd* azt az árkot, nehogy a kerék belé essék“. (Vadrózsák). „A bozótí hidon korhadt az egyik gerenda, majd *megközölték*“ (nép.). „*Közöltesd* azt a kis csikót, hogy jól elféren az útban“ (két kocsi közt) (nép.). Vas Gereben „Nagy idők, nagy emberek“ című regényében (II. 102. 1.) ez fordul elő: „Nohát, lássa a méltóságos, hogy olykor a *gödörös utat közletni* kell“. Ehhez csillag

alatt megjegyzi V. G.: „Nem tehetek róla, hogy ezt megcsillagozom, — gáncsolóm provincialismussal vádolnak, tehát megmondom, hogy Dunántúl „közletni“ annyit tesz: a kocsiútnak egyes mélyedéseit úgy kikerülni, hogy a mélység a két kerék közé essék“.

Látjuk, ime, hogy mi ennek a szólásnak „közöli a vágást“ eredeti jelentése, de látjuk azt is, hogy Aranynál *átvitt* értelme van. S erről nem tudnak szótáraink. (Gyarmathi a Kis Szótárban egyszerűen így közli: „közölni a vágást“). Világos, hogy Arany vele az idézett helyen azt akarta kifejezni, hogy a bíró igazságosan ítél, nem fog pártot, nem részrehajló, egyik félnek sem kedvez, úgy hogy mind a kettőben bizalmat költ. Kocsis István, gulyás mondotta ezt: „Mindenkor úgy *közöltem a vágást*, hogy a jegyző úrnak is meg bíró uramnak is eleget tegyek“. Még fiatal koromban hallottam Horváth Farkas erdélyi úrtól, midőn diák életéről beszélt, ezt: „Mindig úgy *közöltem a vágást*, hogy a professzorok is kedveltek, a tanuló pajtásaim is“ = úgy ügyeskedtem, forgattam magamat. P. Szathmáry Károly „Bethlen Gábor ifjúsága“-ban ezt írja: „A bölcs Báthori István az ekként felvirágozott országgal utódaira még azon észszerű politikát is átszállítá, mely a két hatalmas szomszéd, a német és török közt akként *közlé a vágást*, hogy az elsővel jó szomszedságot tartván, ennek fel-felmerülő fenyegetései ellen az utóbbinak pártfogását néhány ezer arany évi ajándékkal megvásárlá.“ — Az eredeti jelentésről a figurálisra való *átmenetet* mutatja Tompának ez a helye:

„Közöld jól a vágást, hogy átjuss
A nyaktörő úton, tetőn“ (Tanács).

NB: „Jól *közletli a dolgot v. dolgát*“ (MTsz.) = ügyesen, okosan jár el. L. még a NySz. „Közöl“ cikkét, a hol Faludiból van idézve egy idevágó hely („ösvényt közleni“).

Nem ártana, ha íróink, kivált politikai íróink, divatba hoznák ezt a találó, szép szólást. Hisz maga a politika mi egyéb mint „közölni a vágást“?

LEHR ALBERT.

SZÓMAGYARÁZATOK.

Bogárzik, elbogárzik. Általánosan ismeretes pásztor-mesterszó, kizárólag a szarvasmarháról. A nyár bizonyos szakában a legelő jószág hirtelen és mind fokozottabban nyugtalanodni, majd szügybe vágott fejjel és felcsapott farkkal eszeveszetten rohanni kezd, erőfogytáig száguld „akár a harmadik határig is“. A tünetmény oka a marhabögöly — Rinderbiesfliege, Hypoderma bovis, De Geer, ab: *óπό* = alatt és *δέρμα* = bőr — egy sebes röpülésű légyfaj, mely a marha szőrére ragasztja petéit; az ezekből kelő álcza az állat bőre alá furakodik, daganatot okoz, mire megnő — megérik, kieszi magát s a földre kerülve, ebben bábbá alakul át, hogy a következő évben ismét légygyé váljék. A jószág ismeri a legyet, futással menekülni igyekszik, azaz: *bogárzik, elbogárzik*. Különben bolondjába elrohanó emberről is.

Kergesség, motoz. Nem ugyanaz. Mind a kettő általánosan ismert baj, juhász mesterszó; de ok és okozat szerint más-más. A *kergeséget* egy galandféreg okozza — *Taenia coenurus*, Sieb. ab: *tauvia* = szalag és *κοινος* = közös, *οπά* = fark — mely különösen a kutyában él, hulladékával távozva a fűre kerül, a juh föllegeli, fejlődő alakja így a juh agyába jut, hol hólyagszerűen megnövekedve, nyomást gyakorol az agyra és ekkor a juh a nyomáshoz képest mindig egyoldalúan forog, *kereng*. A baj halálos.

A *motozt* a juh sajátos bögölylege — *Oestrus ovis* — okozza, mely petéivel a juh orra lyukait „köpi meg“. A kikelő álczák — pondrók — felvonulnak az orrtő üregeibe, ott a nyálkán élőködve, megérnek és aztán kivonulnak, hogy a földben átalakuljanak. Úgy a megköpés, mint a felvonulás és élőködés a juh orrát ingerli, folytonos kint, tüszzentést okoz, úgy hogy az állat szédül, elkényeszeredik, belebutul: „motoz van a fejében“. Emberről: valami motozkál a fejében vagy motozt eresztettek a fülébe, azaz: olyat mondtak neki, hogy beleszédült, belekábult, belebutult. HERMAN OTTÓ.

Méltóztattak. „Nem méltóztattak, hanem *méltóztatott*, mert nem én *méltóztatom*, hanem *nekem méltóztatik*“ — írja egy névtelen helyreigazító a Magyar Nyelvnek.

A névtelen helyreigazítónak — bármit mondott is Szarvas Gábor 1866-ban az ő írói pályája kezdetén s bármit csiripoltak utána mások a Nyr.-ben s egyebütt is — nincs igazsága.

A *méltóztatik*-nak zavaros a keresztlevele. Tudjuk, hogy a latin *dignatur* teremtette a maga képére. De akárhogy van a dolga, nem *nekem méltóztatik*, hanem *én méltóztatom*. Mert *méltóztatik* nem a *tetszik*-et követi, hanem ezeket: *szíveskedik*, *kegyeskedik*. A mondat-szerkesztés a l a n y b e l i e g y s é g e is erre kényszeríti a stilisztát.

A CzF. szótára jól mondja, hogy „hibás beszédmód: méltóztassék az úrnak leülni“. Már Kassai is ezt mondja: „Tudatlanul szól, a ki így szól: hozzám méltóztatik az úrnak jöni, ez helyett: hozzám méltóztatik az úr jöni“.

Sokszor volt erről több régebben és újabban. Bajza a Conversations-lexikoni pörben többek közt megrójjá ezt: „méltóztassék az olvasónak“: így „méltóztatik regit nominativum“. S midőn gróf Dessewffy „jogoskodik“, így replikáz: „A mi a *méltóztassék* iránt mondatik, az mutatja, hogy a gróf kész volna a magyar nyelvnek kétségbe nem vehető törvényeit is összegázolni, csakhogy a maga és társai botlásait törvényszerűekké tegye. *Méltóztassék az olvasónak*: ezen beszédet a gróf sem írás, sem élő beszéd által sanctionálva nem találja.“ A régibb irodalom is fölös példával szolgál e részben. Csak Csokonait említem, kinél közönségesek az ilyenek: „ha úgy *méltóztatik* parancsolni *Excellentiád*“, sőt az efféle is többször: „*Méltóztassa Nagyságod* ezt az én bátorságomat határtalan bizodal-mamnak tulajdonítani“. A NySz.-ban: „Meltoztással bochatany te angyalodat.“ — „Kyket meltoztattaal az te zolgalatodra hynya.“ — „Kevéssel is megelégszem ha kd. nekem méltóztat irni.“ — stb. A NySz.-ban közölt 24 adat között egy sincs a dativus formára.

Szarvas Gábor is máskép ítelt 1886-ban, mikor már a nyelvtörténeti adatokat ismerte, mint 1866-ban. „A *méltóztatik* — mondja Nyr. 15: 365 — csak annyiban esik némileg kifogás alá, hogy a latin *dignari* képeére van szabva. Helyesebb volna: *méltólkodik* vagy *méltózkodik*. Szerkesztésére nézve különben nem esik kifogás alá.“

És mindebből mi a tanulság? Az, hogy hiába szívjuk vissza egykori tévedésünket, a nagyközönség, ha félrevezettük, a tehetetlenség törvényénél fogva, még sokáig megmarad mellette.

Létére. G. Z. úr ezt írja a MNy.-nek: „Herczeg Ferencz ‚Szelek szárnyán‘ című könyvében a következő mondatot írja: ‚... Kérem olvasóim közül azokat, a kik jóízlésű emberek létére nem szeretik a politikát, tessék a következő sorokat átugrani...‘ Helyes-e ez a mondat? Engem nemcsak a birtokos személyragozás, hanem a *létére* használata is bánt“.

Válaszunk ez: Méltán bántja önt mind a kettő. Látszik, hogy egészséges nyelvérzéke van. A kérdéses mondat már rosszabb nem lehet.

Vetekszik az egyszeri német asszony beszédjével, a ki így törte kerékbe a magyart: „Nem mehetek oda *szégyen fejembe miatt*“.

Hiba 1. hogy a *létére birtokos jelzővel* (emberek) van társítva, holott az felveszi ugyan a birtokos személyragokat (létemre, létedre, létére, létünkre, létetekre, létükre), de azontúl csak *melléknévi jelzővel* szövetkezhetik: vén, fiatal, okos, ostoba, gazdag, szegény *létére*; s ha *főnévvel*, az is egyszerű jelző: bíró, pap, katona, asszony *létére*. Hiba 2. a *többes* használata (ember-ek létére), mert a többesi alak nem lehet egyszerű jelző; ha annak erőltetjük, akkor is így volna helyes: „emberek létükre“. Hiba 3. hogy *létére* a mai általános nyelvhasználattal ellenkezően van használva, t. i. a nép és magyaros íróink nyelve ezt a kifejezésmódot csupán csak *concessiv, megengedő* jelentésben alkalmazza, legföljebb valami határozatlan állapotot jelöl vele, de *időt* vagy *okot* soha. Herczeg *causalis* értelmet ad neki, azt akarván mondani: nem szeretik a politikát, *mert* jóízlésű emberek. Ettől pedig megborzong az ép nyelvérzék. Az ily soloecizálás különben is zavart, kétértelműséget szül: akadhat, a ki a fentebbi mondatban nem érzi meg a finom iróniát, s a maga becsületes nyelvtudására hallgatva így érzi: *noha* jóízlésű emberek stb. E bajon így lehetett volna segíteni: *a kik, mint afféle jóízlésű emberek*, nem szeretik a politikát, vagy így: *a kik, jóízlésű emberek lévén* stb., vagy akár így: *jó ízlésüknel fogva*. A következő kis lajstrom szépen láttatja és érezteti a helyest és helytelent:

Vén létére — fiatal feleséget vett: jó, de — higgadtan viselte magát: nem jó.

Fiatal létére — sokat tapasztalt: jó, de — mások tanácsán jár: nem jó.

Okos létére — bajba keveredett: jó, de — jól megfontolta a dolgot: nem jó.

Ostoba létére — fejére ütött a szegnek: jó, de — magának ártott: nem jó.

Gazdag létére — fogához ver minden garast: jó, de — segíti a szegényt: nem jó.

Szegény létére — tisztességesen jár: jó, de — meghúzza magát: nem jó.

Bíró létére — részrehajló: jó, de — igazán ítél: nem jó.

Pap létére — korhelykedik: jó, de — szentül él: nem jó.

Katona létére — futásnak eredt: jó, de — szembe nézett a veszedelemmel: nem jó.

Asszony létére — tud gazdálkodni: jó, de — övé az utolsó szó: nem jó. (Bizony nem!) (Vö. Nyr. XV. 345. s k. l.) LEHR ALBERT.

Ebaga. A Pax Corporis 1774. évi kiadásában az *eb-agjá*-ról ezt olvashatni: „Vagyon olly nyavalyájok is a' Gyermekeknek, mellyben elvashatni; de mégis semmi láttattya rajtok nintsen, hanem el-száradnak, erőtlenednek, fogynak naponként. Ezt a' Magyarok néha *Eb-Aggjának* hívják. E' nyavalya pedig esik a' bőr alatt termő Szőr-féregtől; melly mint a szőr-szál olyan vékony . . . Ez illyen Féreg; el-szíván a' tápláló nedvességet, nem lehet, hogy meg-ne ösztövéredgyék a' Gyermek.“

E szerint az értelmezés szerint kétféle bajt értettek az *ebagja* szón. Jelentette a gyermek elaszását, sorvadását, mondjuk angolkórságát, de a rosszul táplált bőr pattanásait, *comedo*-it is. Az elzáródott faggyú-mirigyekből kinyomható, kigyózó alakú faggyút féregnek (szőrféreg) nézték, melynek feje a pattanás hegye (*comedo*). Az okozatot vették oknak, hogy t. i. ezek a férgek, *mitesszer*-ek sorvasztják el a gyermeket.

Jó lenne bizony felújítani a kiveszőnek indult *ebaga* szót a szélteben használt *mitesszer* helyett. CSAPODI ISTVÁN.

NÉV-MAGYARÁZATOK.

Andocs. Somogy megyei helység. Régibb alakjai: (1321) Onduch, (1354) Anduch, (1390) Andoch, Andach.

A pozsony megyei (csallóközi) Olgyaiak családjában előfordul egy Péter, kinek fia, Andich, 1308-ban tűnik fel*; ugyanezen Andich 1309-ben mint András szerepel**; 1347-ben megint Andych,*** 1354-ben mint „Andush“-ról tesznek róla említést.† Andocs tehát az András név kicsinyítője.

Apsa. Jelenleg marmaros megyei helység, melyet 1387 és 1492-ben Absa-nak is irtak. Ugyanezt találjuk a valamikor Zalamegyében volt Apsa helységnél is, melynek Absa nevét 1400, 1437 és 1458-ból ismerjük.

Absa nevű férfival találkozunk már 1203-ban †† és 1227-ben.

* Anjou-kori Okmánytár 1. 151.

** Ugyanott 179.

*** Ugyanott V. 152. 416. 418.

† Ugyanott VI. 169.

†† Fejér VI. 2, 362. Wenzel VI. 448.

Apsa néven szerepelnek nevezetesen a szatmármegyei Nábrád urai 1274 óta. *Opsa* alakban is ismerjük e nevet 1225 óta. Jelentése pedig a következőkből tűnik ki: A bibliai Absalon vagy Absolon név (helyesen azonban Av-sulaum, Dávid király egyik fia) nálunk már a legrégebb idők óta kedvelt személynévvé vált. Zalamegyében 1314-ben Absolon comes fiai, Absolon és Sándor szerepelnek, de ugyanezeket 1313-ban Uzsai Apsolon comes fiai, Apsolon és Sándor-nak nevezik.*

Hevesmegyében van 1337-ben egy *Apsalum*ylese (= Absalonülése) nevű helység.** Látjuk tehát, hogy egy és ugyanazon névnl majd a *b*, majd a *p* betűt használják. Absa és Apsa tehát valószínűleg az *Absolon* vagy *Absalon* név rövidítése.

Edde. Somogymegyei helység, melynek régibb nevét (1230) Egude, (1294) Egyude, (1309) Egyda, (1341) Egede-nek írták. „Edde“ csak 1349 óta dívó. Mindezekből pedig czáfolhatatlanul kitűnik, hogy régibb időben „Egyede“-nek ejtették. Egyed pedig nem egyéb, mint az *Aegydius* = *Egidius* név magyaros kiejtése. *Egyede*-ből lett tehát a kényelmesebb *Edde*.

Servestyé, Krassó megyében. Tudvalévő dolog, hogy a németeknél a „Gott“ (= isten) összetételű személynévek számos alakban szerepelnek (Gottfried, Gotthelf, Gotthilf, Gotthard, Gottlieb, Gottlob, Gottschalk stb.); ugyanezt találjuk régi okiratainkban a latin „deus“ összetételeire nézve, melyeknek végtagjait magyarosan „dé“-nek ejtették ki, pl. Amadé, Tádé, Maladé, Mihódé stb. Ezek közé tartozik a „*Servusdei*“ is. Előfordul e név nevezetesen a Hamva és Pécz nemzetségnél.*** Igy tehát magától értetődik, hogy egyik-másik helység, ura után, a „villa Servusdei“ nevet vette föl, melyet a köznép a maga szája ize szerint az idők folyamán megmagyarosított. A Kerka folyó mentén találjuk 1264-ben a „terra Servusdey“-t †, Aradmegyében pedig 1330-ben a Servusdey nevű helységet a Dorozsma nb. Garai-család kezén.†† Miután Krassó-Szörény megye északi része valamikor Arad megyéhez tartozott és az idézett okirat Servusdei mellett még (a jelenleg Temes megye új-aradi járásában fekvő) Fönlakot is említi, jogosítva vagyunk arra, hogy az 1330-ban említett Servusdeit a jelenlegi *Servestyé*-vel azonosítsuk. Legyen azonban akárhogy, annyi kétségtelen, hogy *Servestyé* nem más, mint a „*Servusdei*“ magyarosítása és hogy a helység nevét valamely Servusdei nevű ura után vette föl.

Ugron. Most csak család-, régebben pedig elég gyakran használt keresztnév is, melyet a források, majdnem kivétel nélkül, *Ugrinnak* írtak.

Hogy az *Ugryn* vagy *Ugrin* személynévet másként ejtették ki, már Pauler Gyula biztosra vette „A magyar nemzet története 1301-ig“ cz. munkájában, s hogy az említett végtagot, „in“-t, tényleg miként ejtették ki (Vö. MNY. 185. l.), mutassák a következő példák is: 1. A Somogymegyében levő Torvaj helység birtokosai, kiknek első őse

* Anjou-kori Okmánytár I. 292. 370.

** Uyanott III. 321.

*** Hazai Okmánytár VI.37. l., VII.182., Fejér VI.2, 410.

† Wenzel VIII.110.

†† Anjou-kori Okmánytár II.481.

Ugrin és kiknek családjában az Ugrin név még azonkívül is gyakran van képviselve, 1448-ban „Wgron de Torwe“ családi névvel élnek. 2. A Csák nb. Ugrin utódainak a sopronmegyei Kisfaludiak családjában 1400-ban Ugron nevű tagját találjuk és a család ezen ága az „Ugron“ nevet használja. 3. A Hontpázmán nb. Bényi család egyik tagja már 1275 körül „Ugrun“-nak neveztetik.* E név legrégebb alakja: *Vguranus* (1111), utána jön *Hugrinus* (a mint a Csák nb. Ugrin kir. kancellárt a XIII. század első harmadában nevezik). Legfontosabb azonban tárgyunkra nézve a következő két adat:

1. A Csák nb. Kisfaludiak őse, kit az okiratok kivétel nélkül „frater Ugrini“-nak neveznek, egy IV. Bélától 1238-ban kiállított okiratban, hogy a nevet latinul kifejezzék, „Nicolaus comes frater *Vgolini*“ néven szerepel.** 2. Az ugyanazon nb. Pósa fia Ugront egyik pápai okirat 1290-ben „nobili viro *Hugunino*“-nak nevezi.***

Ugo, Ugolinus, Huguninus (éppen úgy, mint Ugolottus, Ugolus stb.) nem egyéb, mint a *Hugó* név változata. A Hugó alakot azonban legrégebb okirataink alig használták, mert az Ugolinus-t elfogadva, ebből a magyaros Ugron-t gyártották. DR WERTNER MÓR.

Nemti, Nempti. Ismeretes, hogy hazánkban sok olyan helynév van, mely a Magyarországon vagy körületén lakó népek valamelyikének nevéből az *-i* képző hozzáfűggesztésével keletkezett. Ilyenek a Helységnévtár szerint most, és ilyenek voltak Wenzel: Árp. Okm. tára szerint az Árpádházi királyok idejében és Csánki Dezső szerint a Hunyadiak korában is többfelé az országban: *Csehi, Horváti, Németi, Olaszi, Oroszi, Tóti* helységnevek. — *Lengyeli, Oláhi, Ráczi, Töröki* (legalább a Helys. névt. szerint) egyetlenegy sincs. Mi azonban most csakis a *Németi* helynév régi írásmódjával és kiejtésével akarunk foglalkozni.

Németi helynév az ország 29 megyéjében van vagy volt s 25 megyéből (még pedig valamennyi nyelvjárás-területről) vannak történeti adataink, hogy miként írták a *németi* szót egyfelől az Árpádházi, másfelől a vegyesházi királyok idejében.

Az első említést *Németi* helynévről 1086-ban találjuk, de nem így, hanem hangzó-vesztéssel és magánhangzó-rövidüléssel, *Nemti*-nek írva (Wenz. 1:33). Veszprém megyében feküdt, Herend vidékén. A Himfyek egyik őse innen írta magát 1330-ban: „Heym, filius Heym de *Nemty*“. 1353-ban már Heymházának is nevezik: „*Nempty* sive Heymhaza“; „Possessio *Nemty* alio nomine Hemháza“. A második adat 1211-ből való: *Nemteh* a Dunamellékén (vö. NyK. 34:410); a harmadik 1227-ből: Christophorus de *Nemti* (OkI Sz.). A *p* betű betoldásával (l. MNy. 69. l. Melich János fejtegetését), *Nempty*-nek írva, legelőször 1268-ban találom Bihar megyéből (Wenz. 8:198). Ezután szakadatlan sorban következnek a XIII. századi adatok Baranyából, Barsból, Biharból, Borsodból, Hontból, Pilisből, Ungból, Szatmárból, Somogyból, Zólyomból. Valami harmincz e századbéli oklevélben van szó *Németi*-ről, de mindig *Nemty*- vagy

* Hazai Okmánytár VI. 213.

** Wenzel VII. 60.

*** Wenzel IV. 376.

Nempty-nek írják és csak egyetlenegyszer van (1283-ból) *Nympty*-nek írva. Az Árpád- és Anjou-korban élt *Németi*-nemzetség nevét is mindig *Nemty*-nek, *Nempty*-nek, *Nemphy*-nek írták (vö. Karácsonyi: M. nemz. 2:397). A teljes három szótagú alak e században nem fordul elő egyszer sem, vagyis az *-i* képző hozzájárulása az alapszó második tagjában mindig hangzó-vesztést hozott létre. De nemcsak írták, hanem valóban *Nemti*-nek és *Nempti*-nek ejtették is. Hiszen még a legközelebbi időkből, sőt a jelenből is vannak adataink, hogy némely vidéken a közelmúltban így ejtették, vagy így ejtük ma is. Kassai (3:431) írja, hogy az abauji *Tornyos-Németit* és *Hidas-Németit* a köznép „accentu omisso et cum P epentetico“ *Tornyos-Nempti*-nek és *Hidas-Nempti*-nek ejti. Az alsó-lindvai Bánffyak ősi uradalmát Zala megyében, saját hallásom szerint, még 1858-ban *Nempti*-nek is nevezték, noha a köznép, valószínűleg a szomszédos *Lendva* kiejtésének hasonlósága miatt, többnyire *Lenti*-nek ejtette s azóta hivatalosan is az utóbbi névre keresztelték. Fényesnél 1841-ben (Magy. orsz. állap. 1:488) *Lenthi* vagy *Nempthi*. A Helységnévtár még ma is ismer egy *Nemptit* Zemplénben és három *Nemtit* Nógrádban.

A *Németi* nevű helységek legtöbbször még a vegyesházi királyok korában is rendszeresen *Nemti*- vagy *Nempti*-nek írták ugyan, de időjáráttal a mai három szótagú alakhoz való átmenetek példái mind gyakrabban jelentkeznek. A *Nemiti*, *Nemeti*, *Nemuti*, *Nimiti* alakok országszerte mind közönségesebbek lesznek, úgy, hogy egész maig végre is csak az a néhány helynév tartotta meg az ősi alakot, melyeket fentebb már elsoroltam.

A *p* betűnek az *m* és egy rákövetkező mássalhangzó betű közé beékelődésére például szolgál még a *Semsey*-család egyik őse is, kinek nevét 1420-ban „Stephanus, filius Joannis de *Sempse*“-nek írták (Fejér, Cod. dipl. X. 6:293). Molnár Albert *Szenczinek* nevezte magát; e pozsonymegyei város neve ma (és ugyanígy régebben is sokszor) *Szempecz*.

SZILY KÁLMÁN.

TÁJSZÓK GYŰJTEMÉNYE.

A *ki bírja*, (az) *marja*. Ezt a mondást csak így ismerik gyűjteményeink s szótáraink, pedig a nép másformán is él vele, pl. „A *mint bírom*, úgy *marom*“ vagy „A *míg bírom*, *marom*.“

A *rövidebbet húzni*. Germanismus volna (den Kürzeren ziehen), de nem az, mert a sorsolás, sorshúzás szülte természetesen. Úgy látszik, újabb időben keletkezett, legalább a NySz. nem tud róla, s még Márton is evvel értelmetti a németet: „meggyőzteni“. Erdélyinél így fordul elő: „rövidebbet húzott“, „rövidebb szakadt neki“. A nép sűrűn él vele átv. értelemben is, s nemcsak a szokott formában. Merényinél: „Ha azt mondják: „dikhecz“, már akkor szaladj, mert jót nem állok érte, hogy a *kisebbiket* nem *húzd*“ = meg nem járod, pörül nem jársz. „Akkor is én *húztam a kurtábbikat*“ (nép) = én lettem a vesztes, a káros. SimB.-nál ez: „den Kürzeren ziehen“ így is van magyarítva: „rosszabbul jár“ — hibásan, mert itt a comparativus meghamisítja a szólást.

Dobfakadva = mérgesen, felpattanva, felhörkenve. A MTsz. ezeket az alakokat közli: „döb befakadva“ „dogvafakadva (g?)“ és utal a NySz.-ra, a hol ezeket találjuk: „*dobja* fakadva“, „*dobjok* fakadva“. Itt világos a *dob* = Trom-

mel. De én úgy tartom, hogy a nép ma ez ikerszóban a „dob“ igét érti és érzi, mert így is mondja: *dobva-fakadva*. (Vö. „Azt dobta az orra alá“).

Felillan. Nincs meg a MTsz.-ban. Szép(!) szó = fölébred, fölserken.

Kés-nyárs. A bökölődő, csipős, csipkelődő, szürös, goromba, hántó beszéd jellemzésére él e szóval a nép. „Sose beszél az az emberrel tisztességesen, csak olyan *kés-nyárs* formán.“ „Mingyár *kés-nyárs* az apjához is.“

Kettőzik. A MTsz. csak ezt a jelentését közli: „két értelmre van.“ De a népnek mindennapi szólása ez: „*Kettőzik a szemem*“ = kettőt lát, duplált lát. Más a „káprázik“ vagy „kaprozik“ a szem.

Lód. Érdekes népi példa a gyökelvonásra (lódít, lódul). Mondják: „nagy *lódot* adott neki“ = Schwung-ot. Pártolni való.

Megcsalatik. *Molygó*. A múlt század 60-as éveiben hallottam több ízben ezt a két szót S.-Sz.-Lörcinzen. Azóta se. Amazt ebben a jelentésben = *megbolondul* „Úgy sítja-rijsza (a gyerekét), majd *megcsalatik*.“ „Majd *megcsalattam*, úgy bánkódtam utánuk.“ — Emezt ebben a jelentésben: csavargó, koldus, dezentor. „Sok *molygó* jár most.“ „Aszongyák, megin' *molygó* van a kukoriczában.“

Említenem se kell, hogy „*megcsalatik*“ nem *passivum*, semmi köze a *csal* igéhez — s hogy „*molygó*“ a *bolygónak* érdekes változata, talán eredetibb alakja (mint *mankó* és *bankó*). Akárkit kérdeztem régebben is ma is, senkitem tud rólok. Kiveszték-e? Vagy még előkerülnek valahonnan?

Ménta (minta) = derék, talpra esett. Sokszor hallottam melléknév-képen „*Ménta* ember, tud gazdálkodni.“ „Csak *ménta* asszony az a S-né!“

Sümenkedik. Ezt a szót a Nyr. III. évfolyamában (87 l.) közöltem, így: „A kukorica eső után szépen *sümenkedik*“ = éled, nő. Az értelmezés nem egészen szabatos. Szinnyei a MTsz.-ban, azt hiszem, helyesen utal a „csibenkedik“ és „csiibenkezik“ igékre, melyek emelkedést, függeszkedést, kapaszkodást is jelentenek. A zsenge fűről, gabonáról csakugyan mondják, hogy huzódik, emelkedik, kapaszkodik, ágaskodik, és — midőn meghajlik a hegye — szemléletesen ezt is: *lovasodik*, mely szó szintén bevenni való a tájszótárba.

Számvetekszik. Ezt az igét, mely érdekes példája az összetételnek, egyszer hallottam régesrégén, ebben az összefüggésben: „Egy jó foghúzással *számvetekszik*“ (vetélkedik, fölér vele). Van-e, ki ismeri?

Vigasztal. Nemcsak *consolor*, *trösten* jelentésben használja ezt az igét a nép. Péld. „Kocsmába való leány, tudja az urakat *vigasztalni*“ = *mulattatni*. Vö. *vigad* (l. még NySz.).

LEHR ALBERT.

ROVÁS.

Száz és több kétség. (Németességek, torzítások.) Olvasásközben régi szokásom, hogy a szembetűnő magyartalanságokat és a nyelvérzékembe ütköző kifejezéseket följegyzgetem. Hasonlóképpen a társaséletben hallott vagy a családba behurczolt hibás szólásokat is. Koronként esinos kis gyűjtemény kerül ki belőlük.

Eredetileg az a cél vezetett, hogy kevésbbé másokat ellenőrizzek, mint magamat. Az a rendkívül nagy mennyiség, a melyet összeolvas és ir az ember, mint az áradó folyó a partot, lassan elrongálja az ember nyelvérzékét is. Bevalom, hogy írásaimban is nem egyszer németességen csíptem meg magamat. De azt gondolom, hogy ezzel mindenki így van, a ki sokat olvas és sokat ír. Védekeznem kellett tehát az ártalmak ellen.

Mennyi sikerrel tettem, nem tudom, de azt hiszem, mindenkinek jó szolgálatot teszek, eme jegyzeteim közül közreboacsátván azokat a németességeket, torzításokat, hibás vagy kétséges kifejezéseket, a melyek, hogy úgy mondjam, „a levegőben vannak“, és a melyek ellen alig lehet „elegendő energiával védekezni“.

Ha ezzel a napi sajtót, de egyáltalán az irodalmat is, továbbá a köznyelvet, kiváltképen pedig a budapesti nyelvet is figyelmessé tehetem a szakadatlanul tartó veszedelmes importra, talán nem lesz rossz szolgálat. Sőt kívánatos, hogy ebből a napi sajtóban és a főváros társasköreiben némi kis mozgalom is keletkezzék a hibásnak fölismert szólásmódok kiküszöbölése végett.

Hogy fölszólalásomban én is tévedhetek itt-ott, tudom. De ezek kiigazításával is szolgálatot tehetünk nyelvünk ügyének. Még inkább azzal, ha mások, nálam hivatottabbak is közzéteszik hasonló jegyzeteiket vagy tapasztalataikat.

Hiszen a nyelv védelmének és tisztítása munkájának nálunk szakadat-
lannak kellene lennie. Eppen úgy, mint a milyen szakadatlanok a reá ható
ártalmak és a nyelv belső eltorzulásai.

A sort ezennel meg is nyitom.

Föladta a vállalatot. Elég sűrűn fordul elő szóban és írásban.
Olykor jobb magyar dolgozatokban is. Tiszta németesség: „Er hat die Unter-
nehmung aufgegeben“.

A magyar nyelvben, a tárgyi jelentés mellett (valamit a vonatra föladni),
átvitt értelemben a följelentésre, árulkodásra használják. Pl.: föladta a mene-
külő honvédeket, t. i. a hatóságnak. De soha e helyett: fölhagyni valamivel,
abban hagyni valamit. Helyesen így van: fölhagyott a vállalattal, vagy abban-
hagyta a vállalatot. Mivel a köznyelvben szélében használják e németes formát,
kiúrtása már nehéz, de minden esetre kívánatos.

Beállította az előadást. Az előbbi párja. Sült németesség ebből:
„Er hat die Vorstellung eingestellt“. A köznyelvben és hirlapokban sűrűn fordul
elő. Kiúrtása azonban nem volna nehéz.

Magyarul *beállítani* azt jelenti, hogy valahol váratlanul megjelenni; továbbá
valamit tárgyilag valami közé tenni; vagy berügni, lerészegedni, vagyis *jól*
beállítva lenni. A hibás használat helyett jó: megszüntették, berekesztették,
fölfüggesztették vagy megszakasztották az előadást.

Elszokták a beszédet. Ebben a formában olvastam egyik publicistánk-
nál, a kinek jó magyar írását különösen sokra becsülik: „Elszoktatók a beszé-
det, a gondolkozást, a tanulást, az ellenőrzést, a bírást“. Németes formák után
való ragadós nyelvtorzítás. Helyesen: „Elszoktak a beszédőtől“ stb.

Elszoktatták a gyermekeket. Valakit elszoktatni = jemanden ver-
wöhnen. Tiszta németesség és igen gyakori. Mindennap hallja és sokszor olvassa
az ember. Ismét egyik teljes bizonyítéka annak, hogy a jó és régi magyar
kifejezések mellett hogyan csúsznak be a silány németességek.

Magyarul: „Elkényeztették a gyermekeket“. Ez a csúf németesség, noha
a fővárosban szélében járja, némi buzgóság mellett hamar kiszorítható.

Elkérte a vonatot. Édes testvére az előbbinek: „Den Zug verspäten“.
Sok mindenfelére használják. Elkérte az első felvonást, elkérte a találkát (találko-
zót) stb. A hirlapokban is sűrűn lehet olvasni. Még szintén könnyen kipusztítható.
Magyarul: elkésett vagy lekésett valamitől vagy valamiről.

Megismerni valakit mástól. Ebben a formában hirlapban olvastam:
„Miként (helyesebben: hogyan) lehet megismerni a lateinereket a földbirtokosok-
tól“. Németesség (ennek is rossz) ebből: „jemanden von einem anderen zu
erkennen“. A legcsúnyább németességek közül való, pedig a budapesti üzleti
és kávéházi nyelvben nem ritka. Helyesen így van: valakit mástól megkülön-
böztetni. Mivel újabb nyelvromlás, kiküszöbölése nem nehéz.

Meggratulálták a pártot. Ez is hirlapból való. Magyarul gratulálnak,
vagy szerencsét kívánnak valakinek valamihez. Tehát: gratuláltak a pártnak a
sikerhez. Meglehetősen elterjedt.

Megkegyelmezték az elítéltet. A hirlapok törvényszéki rovatában
sűrűn fordul elő; már-már ú. n. nyelvtény. Azonban sült németesség, ebből:
„Man hat den Verurteilten begnadigt“. Magyarul, jól: az elítéltnek megkegyel-
mezték. Kipusztítását nem lehet eléggé ajánlani hirlap-szerkesztőseinknek.

A csapatok szállva tartják a teret. Ezt egyik előkelő hirlapból
jegyeztem ki. Pusztá nyelvtorzítás, e helyett: megszállva tartják a teret.

Sortüzet leadni. Németesség: Salven abgeben. A katonai nyelvből
való. Ebben a formában olvastam: „A munkások föliratát csak akkor nyujtot-
ták át a czárnak, a midőn (helyesen: a mikor) már leadták a sortüzeket“. Helye-
sen: sortüzeket adtak, sortüzeket löttek.

Az újságban áll. Steht in der Zeitung. Általánosan elterjedt németes-
ség, a melyet nyelvténynek is mondhatnak azok, a kik könnyen belenyugszanak
a nyelv romlásába. Magyarul így mondjuk: az újságban az van, vagy: azt
lehet olvasni.

Szó sincs róla. A következő, újságból kijegyzett használatban: „Szó
sincs róla, ennek fejében engedett a magyar kormány“. Azt jelenti, hogy nem

is lehet róla beszélni: a kormány engedett, vagyis tágitott. Németes fordulatok hibás átvitele a magyar nyelvbe. Nyelvünkben ez a fordulat éppen az ellenkező értelemben használható, pl. így: „Szó sincs róla, hogy a magyar kormány ennek fejében engedett volna.“

Száz korona ellenében lemondott. Tiszta németesség: „gegen hundert Kronen“ stb. Az üzleti nyelv kapta fel, hibás német fordítás révén, de már a köznyelvben is mindennapos. A hírlapok is javában élnek vele. Magyarul így van: száz korona fejében lemondott.

Ez a németes szóhasználat egyik kézzelfogható példája annak, hogy a hibás nyelvrész miképpen engedelmeskedik a németes kifejezéseknek ott is, a hol egészen kifogástalan, sőt kifejező és régi szólásaink vannak.

Noha fővárosi nyelvünkben ez a hibás használat is nagyon elterjedt, még mindig könnyen kiirthatónak tetszik.

Ama vélemények, a mik (néha: mik) erre vonatkoztak. Világos magyartalanság. Használatát azonban, kivált a napi irodalomban, a mutató és visszamutató névmások használata körül való bizonytalanság táplálja. A kik használják, jobbára népiesnek vélik, azt mondván, hogy az *a mely* használatát a nép nem ismeri. Nem veszik azonban észre, hogy a népies nyelvben is meg van a visszamutatás határozott és határozatlan alakja, habár fejletlenebb módon. Pl.: „Az a kutya, *a ki* (a mely helyett) megharapott“. Ellenben határozatlan vonatkozásban: „Minden, a mi csak a világon van“.

Irodalmilag a tárgyi és személyi vonatkozás közt különbség lévén, ha az *a mely* használata vitás is, az *a mi* használata a határozott visszamutatásnál mégis rossz. Szerintem helyes így: „Ama vélemények, a melyek erre vonatkoznak“. Legtöbb esetben leghelyesebb így: az erre vonatkozó vélemények.

(Folytatjuk.)

KENEDI GÉZA.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

V. Választmányi ülés.

(1905. február 14.)

Jelen voltak: Szily Kálmán elnök, Szinnyi József alelnök és Balassa József, Erdélyi Lajos, Freckay János, Gombocz Zoltán, Gyomlay Gyula, Herman Ottó, Katona Lajos, Lehr Albert, Melich János, Nagy Gyula, Sebestyén Gyula, Vikár Béla és Zolnai Gyula választmányi tagok.

1. A jegyzőkönyv felolvasása és hitelesítése után a jegyző bemutatja a pénztárvizsgáló bizottság jelentését, a mely szerint a bizottság a kiadásokat nyugtázva, az értékeket és pénzkészletet rendben találta s a pénztáros fölmentését kéri. A választmány a jelentést tudomásul veszi s a közgyűlés elé terjeszti.

2. A választmány a társaság rendes tagjaiul megválasztja a következőket:

Barabás Miklós, tanárjelölt

Dr. Baross Lajos, ügyvéd és jogtanácsos

Bogdánffy Ödön, kir. főmérnök

Chmielevsky Endre, min. számellenőr

Dessewffy Arisztid, képviselőházi titkár

Dr. Fenyő Miksa

Dr. Freund Antal

Garai Ferencz, tanárjelölt

Ginever Arthurné szül. *Györy Ilona*

Gretzmacher Jenő, nevelő

Grünwald Margit

Györgyei Illés, földbirtokos

Horváth Zoltán, orsz. közp. hitelszöv. tisztv.

Józsa Gyula, kir. mérnök

K. Karlovszky Géza, szerkesztő

Károlyi-Széchenyi Hanna grófné

Karsa Ferencz

Ajánló

Csánki Dezső

Mészáros Kálmán

Mader Béla

Ascher István

Jónás Károly

Lehr Albert

Lehr Albert

Zuckman Recha

Jónás Károly

Szilasi Mór

Szily Kálmán

Szily Kálmán

Mészáros Kálmán

Mészáros Kálmán

Szily Kálmán

gr. Széchenyi Béla

Szily Kálmán

<i>Kontsek Károly</i> , máv. tisztv.	Moldovai Vilmos
<i>Kőrösi József</i> , szék-föv. stat. hiv. igazg.	Jónás Károly
<i>Kürti Nándor</i> , tanárjelölt	Zuckmann Recha
<i>Laszczik Ernő</i> , tanár	Gyulai Ágost
<i>Leheti Antal</i> , kir. mérnök	Mészáros Kálmán
<i>Mágócsy-Dietz Sándor</i> , egyet. tanár	Szily Kálmán
<i>Möhler György</i> , tanító	Moldovai Vilmos
<i>Novák Gyula</i> , gazdatiszt	Moldovai Vilmos
<i>Onody Zsigmond</i> , orsz. közp. hitelsz. tisztv.	Mészáros Kálmán
<i>Révy Ferencz</i> , áll. felsőbb leányisk. igazg.	Szily Kálmán
<i>Dr. Siegescu József</i> , főgymn. tanár	Zolnai Gyula
<i>Sóos Mihály</i> , tanárjelölt	Zolnai Gyula
<i>Szabó Béla</i> , tanárjelölt	Teleki István
<i>Gr. Széchenyi Béla</i> , a magy. szent korona öre	Szily Kálmán
<i>Gr. Széchenyi Bertalan</i>	gr. Széchenyi Béla
<i>Gr. Széchenyi Domonkos</i>	" " "
<i>Gr. Széchenyi Emil</i>	" " "
<i>Gr. Széchenyi Ferencz</i>	" " "
<i>Gr. Széchenyi Géza</i>	" " "
<i>Gr. Széchenyi Gyula</i> , v. b. t. t.	" " "
<i>Gr. Széchenyi Sándor</i> , főispán	" " "
<i>Tagányi Károly</i> , orsz. levéltárnok	Szily Kálmán
<i>Teleki-Széchenyi Alice grófnő</i>	gr. Széchenyi Béla
<i>Ujfalussy Viktor</i> , ügyvéd és jogtanácsos	Mészáros Kálmán
<i>Vargha Ilonka</i> , tanárjelölt	Szily Kálmán
<i>Vári Rezső</i>	Szily Kálmán
<i>Végh Jenő</i> , orsz. közp. hitelsz. oszt. fön.	Mészáros Kálmán
<i>Dr. Veress Endre</i> , főreal. tanár	Erdélyi Pál
<i>Vrányi Teofil</i> , közs. jegyző	Szily Kálmán
<i>Wagner János</i> , áll. tanítókép. tanár	Herman Ottó
<i>Welinszky Mátyás</i> , máv. állomásfőnök	Moldovai Vilmos

Az összes tagok száma tehát: alapító 11, rendes 365, előfizető 104. Összesen 480.

3. Az elnök indítványára a választmány elhatározza, hogy a legközelebbi közgyűlésnek külföldi tiszteletbeli tagok választását fogja javasolni s ilyeneknek első sorban *Schuchardt Hugó* nyug. gráci egyetemi tanárt, *Setälä Emil* *Nesztor* helsingforszi egyetemi tanárt és *Thomsen Vilmos* kopenhági egyetemi tanárt jelöli; Schuchardt Hugó ajánlására Katona Lajos választmányi tagot, Setälä Emil és Thomsen Vilmos ajánlására pedig Szinnyei József alelnöktől kéri fel.

4. Szily Kálmán elnök jelenti, hogy Berzeviczy Alberttől, mint a Jókai-szoborbizottság elnökétől, fölhívás érkezett gyűjtésre. — A választmány elhatározza, hogy e fölhívásra a „Magyar Nyelv“ borítékán figyelemzeti az olvasókat.

I. Felolvasó ülés.

(1905. február 14.)

Jelen voltak: Szinnyei József alelnök elnökle mellett Alexics György, Angyal Dávid, Balassa József, dr. Balogh Jenő, Borovszky Samu, dr. Borsodi József, Császár Elemér, Eles József, dr. Erdélyi Lajos, Freckay János, Goldziher Ignác, Gombocz Zoltán, Grünwald Margit, Gyomlay Gyula, Győry Tibor, Gyulai Ágost, Hellebrant Árpád, Herman Ottó, Horváth János, Katona Lajos, Lehr Albert, Maszák Hugó, Melich János, Mészáros Kálmán, Móritz Zsigmond, Nagy Gyula, Pápay József, Pruzsinszky János, Pungur Gyula, Riedl Frigyes, Rubinyi Mózes, Rust József, Sági István, Sebestyén Gyula, Soós Mihály, Szabó Dezső, Szentivány Zoltán, gróf Széchenyi Béla, Szeremley-Császár Lóránt, Szigeti József, Szily Kálmán, Teleky István, Tínger Béla, Vargha Gyula, Vargha Ilonka, Vikár Béla, Vízota Gyula, Zolnai Gyula.

1. Szily Kálmán fölolvassa „A mágnás-czim a magyarban“ című értekezését. (Megjelent a Magyar Nyelv 1905. februári számában). Szinnyei József alelnök a tagok nevében köszönetét fejezi ki Szily Kálmán elnöknek, hogy az előadások sorozatát nagyérdekű tanulmányával személyesen nyitotta meg.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

32. Gy. P. úrnak. A régi magyar *hacsir*, *hacsér*, *hacséros* sem eredetére, sem jelentésére nézve nem tartozik össze a német „häscher“-rel (NySz.). Német révén a francziából kaptuk : „*archer*, homme de guerre, combattant avec l'arc“. (Dict. de l'Acad.) Innen az olaszban *arciere* : „íjász“, de már „testőr“ is; és a németben *arciereu-garde* (romlott kiejtéssel : *hartschier*, *hatschier* stb.) a régi császári testőrség Bécsben. Magyar alakváltozatait l. NySz. s köztük ezt: „Voltak én utánam hűséges *hantserim*“ egy 1613-iki versből idézve. Nagy Imre, ki e verset fölfedezte s „Répezemelléki“ álnéven az Új M. Muzeumban (3 : 95) közölte, már 1853-ban megjegyezte, hogy „Bajorországban még jelenleg is „*hartsier*-ok“-nak nevezik a testőröket s hihetőleg onnét jött által hozzánk ez elnevezés“. *Hanzséros* ma is élő családnév Sopronmegyében.

33. R. K. úrnak. Orvostanáraink „az erek *felhágó* (aufsteigend) irányu mellett még *lehágó* (absteigend) irányt“ is emlegetnek. Nem képtelenség ez? Persze hogy az! Eppen olyan, mintha *leemelkedés*-ről vagy *felcsökkenés*-ről beszél-nének. „*Felsőzálló* és *leszálló* irány“ vagy „*felmenő* és *lelenő* irány“ a helyes kifejezés.

34. K. B. úrnak. A kérdéses mondatban : „a háromszögre arról ismerünk rá, hogy . . .“ a *rá* nem fölösleges, sőt elhagyásán egyenesen megütköznék a mi nyelvérzékünk. Már a szólás általános alakja is ez : „*rá*ismerni *valakire*“, s párjai az efféle kifejezések, mint : *rátalál vmire*, *rájön*, *rábészél*, *rászokik*, *rászoktat vmire* stb. Mindezekben a *rá* már valóságos igekötővé lett, s bár ugyanazt a határozói fogalmat fejezi ki, mint az ige mellé járuló *-ra* ragos névszó, mégsem fölösleges, sőt az ige jelentésének árnyalására, erősítésére szolgál.

35. F. I. úrnak. A kétféle *telek* (1. ostor telke, bocskor-telek, telkes bocskor; 2. háztelek, jobbágy-telek, telkes gazda) alkalmasint egy szó, s az utóbbi az elsőnek (strick, sebnur, riemen) átvitt értelmű használatán alapul „Mint hogy a telkeket kötéllel is szokták mérni, a kimért földterületet a mérő *telek*-ről lehetett elnevezni, úgy a mint Bácskában a hold-földet egyszerűen *láncz*-nak nevezik ma is“ (V. ö. Budenz, Magy.-Ugor szótár).

36. B. V. úrnak. 1. Ha az ajánlás, érzés, mondás, nézés, szemlélet, tapasztalás stb. mellett megállhat az ajánlat, érzet, mondat, nézet, szemlélet, tapasztalat stb., miért ne állhatna meg az olvasás mellett az *olvasat*. És nem is fölösleges. Valamint sok *gyakorlással* nagy *gyakorlatra*, szintúgy a régi iratok sokszori *olvasás*-ával biztos *olvasatra* teszünk szert. — 2. Abból még, hogy a német is mondja : „schau man,“ nem következik, hogy nem magyaros a „No nézze meg az ember“ !

37. K. Zs. Úrnak. Ön azt kérdi, „melyik jobb : *japánok*, vagy *japániaiok*?“ Ez is, az is jó, s mind a kettő egyaránt divatos. A kérdés csak az lehet : „melyik elnevezésben fog nyelvünk végleg megállapodni?“ Mi azt hisszük, hogy *Japánország* s a *japánok* végre is győzedelmeskedni fognak *Japán* és a *japániaiok* felett. Lám a XVIII. században még a nagy többség nálunk a francziákat *franczok*-nak vagy *franczuzok*-nak, országukat pedig *Francziá*-nak nevezi. Mennyire csodálkozhattak az öregebb urak, mikor azt hallották, hogy az ország nevén némelyek a népet kezdik nevezni, s idők jártával a *franczia* mégis legyőzte a *francz*-ot s *Francziaország* a *Francziát*.

38. D. F. Úrnak. Valóban a *kompló* (MŇy. 184) előfordul már 1312-ben, sőt 1256-ban is (Csánki, 2 : 498). Köszönjük a szives figyelmeztetést.

39. Kérdések olvasóinkhoz. Ismeri-e a nép valahol a következő régi mondatban előforduló szólásokat : „Szűcs István szájbábulis hallotta, im *nem ülhetnek* úgymond az *aszagon* Kecskeméthy. és Eötvös János, de bizony az *lapátonnis el kel még ülniek*“? (L. a NySz.-ban több példáját az *aszag* szólásai alatt.) Mi az eredeti értelme ennek az *aszagon ülésnek*, *lapáton ülésnek*? Z. Gy.

40. A Székelyföldön kívül (l. MTsz.) hol ismeri még a nép a *verőmalacz* kifejezést, kis malacz, szopós malacz értelmével, és mondják-e a *verő* szót más állatnévvel is kapcsolatban, pl. *verő marha* stb.? Van-e valahol tudata annak, hogy az efféle kifejezések minő fölfogáson, észjáráson alapulnak? Z. Gy.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

I. KÖTET.

1905. JÚNIUS.

6. SZÁM.

Horváth Endre és a nyelvújítás.

II.

A *Tudományos Gyűjtemény* megindulása újabb hullámokat vetett a nyelvújító harcban. Eleinte úgy látszott, hogy az újítás addig hangoztatott elvei teljes diadalt aratnak. Egymásután többen szólaltak fel mindjárt az első évfolyamban, 1817-ben, az újítás elvei mellett. A szerkesztőség ugyan nem vallott határozott szint; megmondta, hogy minden józan véleménynek helyet ad; de mivel többen nemcsak Kazinczy mellett nyilatkoztak, hanem egyenesen az ő érdemeinek tulajdonították nyelvünk haladását: úgy tetszett, hogy az újítás hatalmas támaszt nyert a *Tudományos Gyűjteményben*. Kazinczy egyik tanítványa Z jegy alatt (valószínűleg Szentmiklóssy Alajos) a *Mondolat*-ot vette bírálat alá* s fennhangon hánytva szemére Somo-gyinak, hogy teljesen járatlan a nyelvkincs forrásainak ismeretében, mert még az oly szókat is elítéli, a melyeket az ország nagyobb részében mindenki használ (*alak, arány, bátorságosít, enyhely, fél-tékeny, hon, hölgy, év, nő, csermely, zavar*); mert a legkifogástalanabb (!) képzéseket sem érti (*dicstelen, véghetlen, hitlen, érzelem, vélemény*); mert a szók szabályos összetételén is fennakad (*állásponi, évkönyv, kórház, könyvtár*); mert az idegen szók helyett használatba vett magyar szókat alaptalanul akarja nevetségessé tenni (*ennenség: egoismus, égész: astronomus, emlékkő: monumentum, képviselés: rolle*); mert a régi nyelvet soha sem tanulmányozta, különben nem gunyolódna a föllevenített szókkal (*ádáz, dédös, izom, orom*). Kivált az új szók pellengérré állításában kereste a *Mondolat* igazi célját, csakhogy eltévesztette. Ha meg tudta volna magyarázni, hogy egy embernek nincs arra sem joga, sem hatalma, hogy az egész nemzet számára új szókat gondoljon ki: hasznos könyv lehetett volna; de abból, hogy szerencsétlen újítások is történtek, csak a rövidlátó következtetheti, hogy minden újítás veszedelmes. És mintha csak Kazinczy itéletét szószerint ismételné: a *Mondolat* íróját „másoktól fellovalt pasquilstának“ mondja. Kazinczyt ellenben mint nemzeti hőst magasztalja, ki mint egy vezérsillag támadt fel, „melynek sugára a megrögzött setétségből fejt ki a magyar nyelv pompáját; tágasb útát kezd törni; keresgél a régiségben újságot; a jelen-

* 1817. évf. VI. f. 100—107. l.

levőt szép rendbe szedi, s ha mit a szükség kíván, mint egy magát értő literátor, a voltakból bátorodik formálni s teremteni új szókat . . . sok kinyílt elmék követik szép izlését, s a nemzeti nyelv kérkedni látszatiak“.

Éppen ilyen értelemben nyilatkozik Thaisz András is,* világosan kimondván, hogy új szókra szükségünk van, mert az idegen szókat ki kell irtanunk. Az új szók főforrásául ő is a régi és a tájnyelvet tekintí, a miben „dicséretes példával előzött meg bennünket Kazinczy, a ki ha néha az új szók képzésében nem elég szerencsés volt is, felingerelte vasszorgalma s hazájának forró szeretete által a nemzeti literatúrát s örök emlékezetre s örök háladatosságra érdemessé tette magát“.

Még határozottabban Kazinczy pártjára áll Szentmikóssy A. *Észrevételek némely új szók felől* című rövid értekezésében,** dicsérvén Kazinczyt, hogy a következő új szavakkal gazdagította nyelvünkünket: *enyhe, féltékeny, gyengéd, hiszélékeny, lebel* (Lüftchen), *lény, magv, méltány, mímél, rím, szerény*. Ilyenekben követésre méltó például állítja fel Kazinczy újításait a magyar íróknak.

Maga Kazinczy is a *Tudományos Gyűjteményben* (1817: XII.) vette bírálat alá a Beregszászi Nagy Pál és Sipos József munkáit s itt felelt Sipos J. a Kazinczy bírálatára oly értelemben, a mely alkalmas volt a józan középút kijelölésére. Sipos J. nem üldözi többé az újításokat, csak a nagy erőltetéssel képzettekről nem hiszi, hogy életben maradjanak; még a gyökér nélkül való új szókat is hajlandó elnézni, csak azt kívánja, „hogy határozottan meg annak jelentése úgy, hogy azt minden, ki a nyelvet érti s a dolgot felveheti, megérthesse“.

Látni való, hogy Kazinczy felfogása s gyakorlati útmutatása eleven erővel munkált az ellenfél meggyőződésére is. Szemere Pál örömmel jegyezte föl a *Tudományos Gyűjteményből*, hogy az új szókat minden tartózkodás nélkül használják íróink: *rény, szenvedelem, törzs, ábráz, környez, alkalom, lak, csend, pór, kecs, kellem*, stb. s kérdi: nem világos-e most már a győzelem?***

De csakhamar következik a visszahatás. Megjelenik Kazinczy fordításainak bírálat a *Tudományos Gyűjtemény* 1818. évf. IV. füzetében N jegy alatt. Kazinczy egyenesen Horváth E.-nek tulajdonítja e bírálatot a gr. Dessewffy Józsefnek 1818. jún. 28-kán s a b. Wesselényi Miklósnak 1818. okt. 23-án írott leveleiben. A Nemzeti Múzeumban őrzött példányban az N jegy alá Takács József nevét írta ismeretlen kéz. Lehet, hogy Horváth E. meghallgatta Takács J. észrevételeit is, megfigyelte a Ruszek és mások kifogásait is, és így változott írásmódja annyira, hogy e bírálat nyelve s előadásmódja nem igen vall Horváth Endrének ez ügyben írt többi dolgozataira. De bármint van a dolog: kétségtelen, hogy a bírálat értelmi szerzője Horváth E. Az ő ismeretes tanulmánya a főforrás; a bíráló

* U. o. 1817. évf. XII. f. 14—33. l.

** 1818. évf. III. f.

*** 1817. máj. 6. lev. — Szemere-tár VII. köt.

nemcsak a kijegyzett hibákat ismétli, hanem éppen azon szempon-
tokból kárhoztatja az újításokat, mint Horváth Endre. E mellett a bíráló
is csak két kötetet vesz vizsgálat alá, a IX. és VIII. kötetet: amaz
legelőször, emez legutóljára jelent meg.

Újabb íróink közül Takáts Sándor tett említést e bírálatról,*
de ő sem tulajdonítja teljesen sem Horváth E.-nek, sem Takács
J.-nek, csak határozatlanul ír így: „A téthi megbeszélés szüleménye
Kazinczy munkáinak — a kilencz emeletű filegoriának — bírálata”.
Lehetetlen is eldönteni, mennyi része van benne Horváth E. író-
barátainak, kivált Takács J.-nek, a ki a *Bácsmegyeiről* szintén
készített jegyzeteket. Annyi azonban bizonyos, hogy Horváth E. és
Takács J. egyetértettek a Kazinczy újításaira nézve. Maga Takács J.
megmondja, hogy „sokakban egy értelemben van” Horváth E.-vel,
és ő is nagyon fájlalja, hogy a csigázott új szók és visszatetszhető
kifejezések nemcsak homályossá, hanem gyűlöletessé is teszik az új
magyar könyvek olvasását. Kazinczytól várja, hogy „a káros elté-
vedés előtt még jókor beavágassék az út.”**

Hogy a Kazinczy fordításainak bírálata a közönség elé jutott,
ennek minden valószínűség szerint az volt a legfőbb oka, hogy Hor-
váth E. kritikai megjegyzéseit, a melyek csak magánlevélben voltak
ismeretesek, Kazinczy a hozzá szoroson ragaszkodó írók előtt meg-
lehetősen becsmérelte, talán azért, mert éreznie kellett, hogy Hor-
váth E.-t nem sikerült egészen meggyőznie. Ez a sikertelenség
azonban nem tartóztatta őt, hogy a maga elveinek szilárdságát ne
hirdesse. Dicsekedett, hogy Horváth E. negyvenhárom gáncsa közül
majd egyet sem ismer el ilyennek; e dicsekvésben a maga ügyéhez
szerfelett bizó reformátor szava nyilatkozik, a melyet nem szabad
betű szerint vennünk, csak úgy, hogy tekintélyének támogatásául
hozza fel tanítványai előtt. Még Pápay S.-t is arra kéri, hogy mivel
Horváth E. nem tudta őt „megtéríteni”, tegye barátságuknak Pápay
S. azt az áldozatot, hogy jelölje ki hibáit pontról pontra. Ő kevély-
kedve fogja beismerni tévedéseit, ha meggyőzik; de „a *Juliek*-et
Julcsák-nak soha el nem nevezi”, bármit mondanak is ellenfelei.***

Jól tudta Horváth E., hogy Kazinczy mindig igéri a hibák
javítását, ha meggyőzik; de még soha nem hallotta senkitől, hogy
a meggyőzés sikerült volna. Bizonyosan bántotta az is, hogy az ő
hazafiúi aggodalmaiból eredő kifogásait Kazinczy nagyon könnyen
vette s tanítványai előtt alaptalanoknak hirdette. Horváth E. tehát
mintegy fölbbezni akarta a maga felfogását a művelt közönséghez,
ellentétül a *Tudományos Gyűjtemény*ben olvasható szertelen magasz-
talásokra. Másfelől úgy lehetett meggyőződve, hogy ha a pályája
elején mérsékletet tartó és hirdető Kazinczyt szembeállítja a kilencz
kötet fordítójával: őt is, tanítványait is erősebb fék közé fogja, mert
a következetlenség vádját nem igen tűri az ember csendes vérrel.
Ez a gondolat is a levélbeli tanulmány írójára vall, mert hiszen

* Péteri Takács J. Budapest, 1890. 136. l.

** 1816. márcz. 10. lev. Kaz. F. Lev. XIV. köt. 30. l.

*** 1817. máj. 8. írt lev. Másolata nálam.

Horváth E. mondta, hogy a XVIII. és XIX. századbéli Kazinczyt a maradék két külön írónak fogja vélni. Ezzel a gondolattal azonban a bíráló nem ért Kazinczynál czélt. Kazinczy világosan kijelenté, hogy 1788 és 1818 között harmincz esztendő nagy időköz van, s ma többet merhet, mint akkor merhetett. Nyíltan megmondja, hogy sok ideig tartó elmélkedés és gyakorlás után már hírül sem ott van, a hol pályája elején volt. „Tartozom-e én — kérdi — valónak valani 1818-ban, a mit 1788-ban tanítottam? Az vagyok-e én, az-e most nyelvünk, ott áll-e most literaturánk, nyelvünk szükségei azok-e ma, a mik akkor?” Egykori intései helyesek voltak, de a fejlődés túlhaladta azok értelmét.

Horváth E. fejére olvassa Kazinczynak mindazt, a mit ő a kassai *Magyar Múzeumban* elmondott Barczafalvi Szabó D. *Szigwart* és Gellei Józsefnek *Az ifiabbik Robinson* fordításáról. Négy törvényt állított fel Kazinczy e bírálataiban: 1. hogy az új szó azt, a mit jelenteni akar, alkalmasint kinyomja; 2. az újonnan talált szó bizonyos gyökértől származzék; 3. az új szó magyar hangzású legyen és a nyelv analógiájához alkalmazkodjék; 4. hogy az új szók félenken és igen ritkán hordassanak elő. E törvények alá vonván a bíráló Kazinczy fordításainak két kötetét, úgy találja, hogy a fordító a maga felállította törvényeket tapodja. Az első törvényt megsérti a szokatlan kifejezések egész özönével, a melyek az értelmet nem hogy világosan kijelentenék, inkább merő homályba burkolják: *Leveleim után* sokáig *hagylak várni* (IX. köt. 8. l.); — az én leveleim *kezedhez mentek*; Endrédi maga *adta meg őket* (9. l.); — a régibben nem látott *vidék elszórhasson* (38 l.); — szava *musicális* zengésének *kibeszélhetetlenül* csapodár hajlongást *tud adni* (51. l.); — így szöla *nieszéhez*: igen is, *lyányom*, azt hittem, hogy valaha örömem *lesz* e derék ifjúval látni *öszvekelni* (52. l.); — *ez így tón*, barátom! menj beljebb *detaljba* (68. l.); — egy egészen *resignált* vágyás (78. l.); — engemet ére a *tour* (122. l.); — egy vándor idegennek *kül-sője* inkább *hagya* szűkölködést *feltenni*, mint kényenlétet (VIII. köt. 3. l.); — szenvedelem előtted úgy *jő ki* (23. l.); — *fekvésed* nem oly csüggesztő (40. l.); — a ki eddig *vitte a szót* (67. l.) stb. E kijegyzett szólások közül többet megrótt Horváth E. a Takács J.-hez intézett levelében, s Kazinczy egyikre-másikra elég ügyesen megfelelt s most e kifogásokat figyelembe sem vette, csupán egyetlen mondat szerkezetet próbált védelmezni — Vergiliusból idézett példával. Elvi felfogását azonban elszántan és nagy bizalommal vitatja, szilárd meggyőződése levén, hogy itt a győzelem mindig az ő részén lesz.

A *Tudományos Gyűjtemény* bírálata nyomon követi Horváth E.-nek főntebb ismertetett tanulmányát a szócsonkítások megrovásában is, émelygős elméskedéssel tevén hozzá, hogy ha Kazinczy hosszabb szavainkat kiméletlenül megcsonkítja: „az ő tagadhatatlan érdemei is csorbulást szenvednek“. Jellemző, hogy a szócsonkításban annyira merésznek hitte a bíráló Kazinczyt, hogy még az egytagú szók véghangjának elhagyásával is vádolta, p. o. *nyelv* helyett sajtóhibából *nyel* fordulván elő, ezt szándékos csonkításnak vélte. Természetesen ezt könnyű volt Kazinczynak megczáfolnia.

A harmadik törvény értelmében megrója a bíráló Kazinczynak németes vagy francziás végzetű idegen szavait: *atlasz-tablettek, mystérek, symmetrie, groupp, tempel* stb. Ugyanazon példák, a melyeket már Horváth E. tanulmányában is felhozott. Végül harminczhat új szót jegyez ki: *árny, kecs, ür, ábráz, éd, rény, lég, szesz, telj, szellem* stb. Többet azért nem hoz elő, mert — mint mondja — beleszömörölt az olvasásba s két kötetnél többet nem tudott Kazinczy fordításából elolvasni. Erre Kazinczy azt válaszolja,* hogy az ily gyöngye idegzetű író mért nem hagyta a bíráló tisztet erősebb idegzetűre s kérdi: vajjon illet-e a szórványosan előforduló új szókat egy csomóba gyűjteni? Nem tehetné-e ő is, hogy a Horváth E. *Zircz emlékezetéből*, a mely összesen 900 sor, összefűzze azt a nyolczvannál több szokatlan új szót, a mely „hemzseg benne“? Az ő fordításai — így szól Kazinczy — oly magyar olvasó számára valók, ki „a mit az idegeneknél elfogadhatónak gondol, felveszi, magáévá teszi s így nyelvén változtat, de *haszonra*“. Az idegen, német vagy franczia végzetű szókra azt feleli, a mit már Horváth E. tanulmányára mondott, hogy a szebb társaságok nyelvét ismerők előtt épen oly „folyó szók“, mint az iskolás olvasók előtt a *literatura, recensio* stb. Kazinczy alapvéleménye, a melyet egyetlen bírálója sem támadott meg, s a melyhez ő rendíthetetlen meggyőződéssel ragaszkodott mindig, nem változott e bírálat után sem. „Nem kell megszűnnünk folytatni a *magyar utat*, de a magyar útra jó lesz a *külföld virágait* elhinteni, hogy úgy menjünk be az új Jeruzsálembe, mint az Idvezítő.“** Hogy az író ura a nyelvnek, ezt a felfogását most is ismétli, noha bírálója azt hamisnak és veszedelmesnek hirdeti. Csakhogy Kazinczy nem abszolút értelemben veszi ezt a sokszor és maig is igen gyakran idézett mondást. Csak akkor ura a nyelvnek az író, ha jót, szépet, hasznost akar; nem szabadon, nem vakon, hanem kellő tanulmány és izlés nyomán művelni s építeni a nyelvet. Nem tagadja a bíráló, hogy Kazinczyt „csudálói“ méltán nevezik széplelkűnek; de vannak versei, mint *A békák*, a melyekben semmi szép izlés sincs. Tanítványai mégis az ilyenekben is vakon követik; Helmecczy *Menyegzői verseire* éppen Kazinczy kérdését alkalmazza: „Lehet-e az elme nagyobb részegségben, mint ezeknek a verseknek az írásakor volt?“

Még a Kazinczy jó barátai is úgy találták e bírálat után, hogy igen nehéz ott az embernek önmagát védelmeznie, hol a saját fegyvereivel vívnak ellene. Horváth Ádám is igazat adott a bírálónak. „A te elváltozásod — írja — csakugyan mégis oly nagy, hogy originális magyar beszéd már jóformán csak leveleidben áll“.** Mert, a kik Kazinczynak a hozzá írott leveleit olvassák, nem akarják elhinni, hogy azokat ugyanaz írja, a ki kilencz kötet fordítását kiadta. Gróf Dessewffy J. is félti barátját, hogy nem lesz ereje meg-

* Antikritikájában, a *Tud. Gy.* 1819. évf. IV. f. 120—126. l.

** 1817. ápr. 30. Horváth Ádámnak írt lev. Akad. Könyvtár M. Irod. Lev. 4-r. 43. sz.

*** 1818. júl. 7. lev. Akad. Könyvtár: M. Irod. Lev. 4 r. 40. sz. II. köt.

mérközni ellenfeleivel, mert a kárhoztatott kifejezések csakugyan hibásak. Kazinczy világosan megmondja, hogy munkáit nem, csak személyét s elvi felfogását védelmezi, a mely „nem szenved kérdést, mert minden régi és minden új író mellette szól“. Erdekesen magyarázza, hogy az újítóknek szemére vetik a *borág* szót s nagy hangon állítják, hogy nem magyar szó. Ő is azt vallja, hogy a kapás soha sem fog mondani *borág*-at *venyige* helyett, de vajjon a költő nem használhatja-e azért, s nem megérti-e a mívelt olvasó? Ellenfelei azt hangoztatják, hogy a mérsékelt újítást ők sem kárhoztatják, csak a *sokat* nem tűrhetik. Erre vonatkozólag így szól: „Minden, vallom és hiszem azt, nem szabad. Mi tehát, a mi nem szabad? Az, a mi a közönséges nyelvek ideálja által nem *kivántatik*, a mit a magyar nyelv geniusa *tűlt*, és a mit a klasszikusok iskolájában gyakorlott ízlés mint tarkát, darabost *megvet*“. Voltaképen tehát már egy lépéssel közeledik ellenfeleinek felfogásához, csakhogy a „magyar nyelv geniuszának tilalma“ megtartásában vagy átlágásában megint csak az ízlés követelményeit tekinti irányadóknak; más szóval: a nyelv törvényein szerinte a különféle műfajok stilbeli szabályai uralkodnak. „Úgy tetszik nekem, — írja Pápay Sámuelnek 1818. május 31-ikén * — hogy *N* úr ott téveszti el a dolgot, hogy mindent egyformán akarna írva látni. Adjunk többszínűséget a nyelvnek. *N*. úr (biztosra veszi Kazinczy, hogy bírálója Horváth E.) mindig pompás beszédben lépdelget, még midőn leveleket ír is; én minden nemében a stilistikának más meg más óhajtanék lenni, s barátaim azt mondják, hogy más meg más vagyok is.“ Ugyanezt ismétli *Antikritiká*-jában is. Elfojtja a neheztelésnek legszelidebb rezgését is, de a jó ügyet nem hagyja veszni. Ha elveihöz most nem ragaszkodnék s „olyan magával eltölt bohó volna, a kit ezek a vak emberek benne lelnek, megelégedhetne azzal, hogy a *régi Kazinczy* nevét pengetik;“ de — úgy mond — „szégyenlem és sajnálom, hogy a *nemzet nem halad* és hogy némely hamis próféták ellenkezéseiknek engedvén, be akarja vágni maga előtt a haladhatás útját“. A mit ellenfelei soha sem akartak megérteni, hogy Kazinczy újításaival a nemzeti szellemet igyekszik mozgásba hozni: előtte mindig az uralkodó szempont marad s éppen ezért látszott nehéznek a különböző felfogások közti egyetértés. Gróf Dessewffy J. váltig ösztönzi barátját, hogy tegyen az ellenfélnek némi engedményt, hogy a szükséges béke helyreálljon az irodalom nagy hasznára s Kazinczy igéri is, hogy maga fedezi fel eddigi hibáit, nem ugyan bírálói értelmében, hanem a mit elveivel nem tud szorosan összeegyeztetni; de ez az ígélet soha sem valósult. Azonban, ha nem akarja is bevallani: a bírálatra írott észrevételei mutatják, hogy immár bizonyos megállapodásra jutott, bizonyos határhoz ért, a melyen túl ő maga legalább nem hajlandó menni. Ezért nem védi a kárhoztatott új szókat és kifejezéseket, csupán elveit ismétli.

De Horváth E. nemcsak a tárgyalt bírálattal igyekezett Kazinczy működése ellen visszahatást gerjeszteni. Része van *A recensiók-*

* A levél másolata nálam.

ról* Füredi Vida álnévvel írott értekezésben is, a mely Takács J. tollából eredt s mint Kazinczy megjegyzi, Versegly másolta le, hogy a *Tud. Gyűjtemény* szerkesztősége se tudja, ki az értekezés igaz szerzője. Fejér György előre figyelmezteti** Kazinczyt e támadásra, azt az okát adván közlésének, hogy „az ily fontos vetélkedések előbb-utóbb haszonra fognak fordulni,“ a mit senki sem hirdetett nálunk sem többször, sem korábban, sem meggyőzőbb hévvel, mint Kazinczy.

Az idézett értekezés Kazinczynak egész pályáját vizsgálat alá veszi; de különösebben a Kisfaludy S.-ről írott bírálatát, a *Tövisek és virágokat* s a nyelvújítás ügyében hangoztatott elveit tekinti főforrásnak. Semmi kétség, hogy az egész értekezés, noha czime szerint általános értelmű, egyenesen Kazinczyt veszi célba, mint Horváth E. valamennyi levele, tanulmánya, bírálata. Legföljebb még Kölcseynek jut ki a támadásból, neki is inkább csak azon a réven, mivel Kazinczy tanítványa s kivált a *Felelet a Mondolatra* egyik szerzője. Azt a diktatori kevélységet, a melytől Takács J. különösen óvja a bírálot, azt a pártos izlést és részrehajlást, kajánságot, önhittséget, egy szóval rosszakaratot, a mely a személyében kedvelt írónak még leggyöngébb műveit is dicséri, az ismeretlennek pedig érdemes munkáit is gyalázza, Kazinczyban látta megtestesítve. Nem mondja meg a bírálat, hogy Kazinczy kritikai működését torolja meg, de midőn célzást tesz arra, hogy a titok a fátyol alól is könnyen kivilágít, a célzást mindenki elérte. Kazinczy kritikai működésének főleg azt az oldalát törekszik megbélyegezni, a mely szerint a német folyóiratokba magyar művekről írt kedvezőtlen bírálatokat, értvén a Kisfaludy S. *Himfűjéről* s Pápay S.-nek *A magyar literatura esméretéről* szóló kritikáit. S hogy a támadás éle annál inkább sebezzen, nem tartózkodik a bírálat az öndicséret vádját fordítani a széphalmi mester ellen, a kit éppen ezért már Kisfaludy S. is keserű szemrehányással illetett. E vádból tulajdonkép csak annyi igaz, hogy Rumy K. legalább Kazinczy tudtával, részint a róla írott életrajzban, részint a német folyóiratokban közlött bírálatokban folyvást az első magyar *költő*nek emlegette őt. Az öndicséretet Takács J. joggal megbocsáthatatlan véteknek mondja s maga Kazinczy is ez ellen védekezik legtöbbször és leghevesebben, mert éreznie kell, hogy ha a vád, a mint ellene fordítják, nem is teljesen igaz, némi alapja csakugyan van. Ez az oka, hogy 1817-ben már Kazinczy arra kéri Rumy K-t, hogy ha a külföldi folyóiratokba küld valami tudósítást a hazai irodalmi állapotról, az ő személyéről ne tegyen említést, mert mindjárt szemet szúr, és ismét őt teszik érte felelőssé.

Horváth E. és Takács J. Kazinczy pártoskodásának tulajdonítják, hogy az írókat felekezetekre osztotta, a mit Kazinczy nyíltan beismert, de az így keletkező eszmesúrlódást a pangó közélet erjesztő kovásának tekintette. Mind Takács J., mind Horváth E. egyáltalában elítéli a bírálatot, s ebben a Dunán túli írók majdnem kivétel nélkül velök tartanak; szerintök csak a több jeles tagból alakult

* *Tud. Gyűjt.* 1818. évf. VI. f. 4—32. l.

** 1818. máj. 18. lev. Glottomachusok.

akadémia bírálata járhatna kedvező hatással a nemzeti irodalomra; egyes ember, veleszületett gyarlóságánál fogva, mindig tévedhet s a józan középútat nem tudja megtartani sem a javalásban, sem a kázhoztatásban. Kazinczyt egyéni hajlamai különösen sokszor eltérítették a helyes útról; tövisi tüzes fogóval csipkednek.

Mellékesen az újítás elveire is kiterjeszkednek az értekezés írói s kivált Szentmiklóssyval gúnyolódnak, a ki szerintük a *le, me, hi, i, leb* stbit is szógyökérnek hirdeti. Kétségbevonják, hogy más nemzetek is boldogulhattak volna valaha a neológiával; de bárhogy jártak is el mások, a magyar nyelv az idegen szólásokat soha be nem fogadhatja, mert sokkal erősebben óvja ez ellen nemzeti géniusa.

Az egész értekezés, úgyszólván, Kazinczy 1816. okt. 10-ikén Takács J.-hoz írt levelének czáfolata s midőn dicsérni látszik is, részint világosan, részint a sorok közt merő gúnynyal támadja a széphalmi vezért. Kazinczy a *Mondolat* támadásának folytatását látta benne; de azért örült, hogy még életében tették ellene e vádak, legalább még megczáfolhatja. „El akarnak némitani — írja Cserey Miklósnak* — eltölték a világot hamis hírekkel s végre Füredi Vida rám okádá egész epéjét.“ Eleinte úgy vélte, hogy Verseghy az értekezés írója, ki magáért s némely társaiért akart bosszút állani rajta; csak később tudta meg, hogy noha Verseghy egyben-másban segítette is az értekezés íróit, de az egésznek felfogása épp oly mértékben magán viseli a Horváth E. szellemének bélyegét, mint a Takács J.-ét, s ezért sajnálta, hogy velök békéltető czélból még levelezett is. Szándékozott a támadásra felelni, de igen röviden és igen csöndes vérrrel. Szándékát azonban, a mint akarta, nem valószínűsította, jórészt barátainak ellenvetéseire. De az újításnak sokszor hirdetett alapelveit részint *Antikritikájában*, részint *Az orthologus és neologus* című tanulmányában még egyszer lelkes hévvel védelmezte, mire a bírálók elhallgattak. Az ily támadókon, mondá később, nem volt nehéz győzelmet aratni s nem is tekintette valami nagy érdemnek. Folytatni a személyes harcot neki sem volt kedve; hisz csak szappanbuborék az egész harcz s „minden, a min az ember veszekedik“. Leteszi harci fegyverét s inkább a kibékülés útjait egyengeti; mert „a rágalmazást — írja gr. Dessewffy Józsefnek** — az ember az igazság megmutatásával sem tudja elnémitani, sőt azzal csak ingerli. Hadd teljék hát kedve annak a becsületes embernek s mondjon, a mit akar.“ Látja, hogy az ifjabb írók az ő nyomdokain haladnak, a jövő nemzedék ez írók után igazodik, s ő czélját éri.

Kölcsey és gr. Dessewffy J. ösztönzései meggyőzik Kazinczyt, hogy az egyetértés most már nagyobb hasznot hajt az irodalomnak, mint az eddigi zajos küzdelem. S azt kérdi: szabad-e az ellenkező felfogásúaknak egymást gyűlölniök? Hisz a nemes lelkű ember nem tanakodik magával: ki a bántó, ki a bántott? Csak örül, hogy békejobbot nyújthat ellenfeleinek. „A nemes harczoló — úgy mond — letévén fegyverét, haragját is leteszi.“

* 1820. febr. 4. kelt lev. Akadémiai könyvtár: M. Irod. Lev. 4-r. 43. sz.

** 1819. jún. 21. lev.

De legalább levélben szerette volna tisztázni magát, mind Horváth E. előtt a kilencz kötetes fordítás bírálata, mind Takács J. előtt *A recensiókról* szóló értekezés megjelenése után. Azonban, hogy arra ne magyarázzák sorait, mintha megadná magát, e szándékát sem teljesítette s az időtől várta a vizsály megszűntét. S az idő meg is hozta csakhamar az óhajtott békét. Ő tette legelőbb az engesztelő lépést, mint mindig a lezajlott harc után. Mert nem szűnt meg kedvét keresni az olyan írónak, a kit becsülni tanult. Horváth E.-t pedig ezek közé sorozta. „Én ötöt — mondja a Pápay S.-nek írt s főntebb idézett levelében — nemesszívű embernek hiszem s úgy tartom, eljön az idő, melyben egymásnak szeretettel fogjuk megszorítani kezeinket.“ Ekkor már Kisfaludy S. is békejobbot nyújtott feléje. S Kazinczy túláradó szívvvel ünnepelte a közte és a Dunán túli írók között helyreállott egyetértés napját. „Adjunk példát — írja Horváth E.-hez — azoknak, a kiket forró vér, vagy valami egyéb össze talál háborítani, mi illik jobb lelkekhez s tegyük ezáltal is feledhetetlenné magunkat. Hüljenek el a tűztámasztók s piruljanak meg, látván a szép egyességet!“*

A Horváth Endrének küldött engesztelő szó jelzi Kazinczy újított harcának elcsöndesültét.

DR. VÁCZY JÁNOS.

A Casanate-Codex magyar glosszái.

Dr. Schönherr Gyula 1903-ban a római Casanate-könyvtárban egy eddig ismeretlen Corvin-codexet fedezett föl (Vö. MNy. 31. l. 10 pont alatt), mely az állat-, növény- és ásványvilág termékeinek rajzokkal megvilágított lexikonszerű leírása. Nem kevesebb mint 87 lap legfelső részén, a képek fölött, felírások vannak, melyeknek az volt a céljuk, hogy a codexben leírt és képekkel ábrázolt tárgyakat magyar nevükön nevezzék meg. E codex részletes leírása dr. Schönherr Gyulától most jelent meg a Magyar Könyvszemle 12. köt. 4. füzetében és külön kiadásban is. Szerző szives beleegyezésével és a Magyar Nemzeti múzeum engedélyével innen veszszük át a codex magyar bejegyzéseinek fényképét és a reájok vonatkozó magyarafókat. Négy lapon a magyar felírás már olvashatatlan. A bejegyzések több kéztől származnak, az írásból ítélve a XV. sz. harmadik negyedéből, végéről és a XVI. elejéről. A codexbe idegen kézzel két orvosi rendelvény is van bejegyezve, melyben hat magyar szó: *örwin* (vö. örvénygyökér), *keresfaa* (kőrisfa), *metel* (métely), *hijmle* (himlő), *kekerczin* (kőköresin), *cimpa* (orrczimpa) fordul elő.

Ajánljuk dr. Schönherr Gyula e nagyérdékű tanulmányát nemcsak nyelvészeink, hanem a botanikusok figyelmébe is.

A túlsó oldalon következik a fénykép után (néhol csillag alatt is) a közvetlen olvasat s végre, a hol kell, a mai kiejtés.

* 1822. okt. 30. lev. A pannonhalmi könyvtárban.

<i>kekyn</i>	<i>kekyn</i> : kökény.
<i>Soska</i>	<i>soska</i> : sóska.
<i>Aprobojtorijan</i>	<i>aprobojtorijan</i> : apróbojtorján.
<i>Papmonya</i>	<i>papmonya</i> .
<i>Madar Soska</i>	<i>madar soska</i> : madársóska.
<i>Anis</i>	<i>anis</i> : ánizs.
<i>Feyer fw</i>	<i>feyer fw</i> : fejér fű.
<i>Istenfaya</i>	<i>istenfaya</i> : istenfája.
<i>farkas alma</i>	<i>farkas alma</i> .
<i>fekete írem</i>	<i>fekete írem</i> : üröm.
<i>tengeri sekw</i>	<i>tengeri sekw</i> : székfű.
<i>bochtorijan</i>	<i>bochtorijan</i> : bojtorján.
<i>Szapara fw</i>	<i>szapara fw</i> : szapora fű.
<i>bakfw</i>	<i>bakfw</i> : bakfű.
<i>cecla</i>	<i>cecla</i> : cékla.
<i>medvetalp</i>	<i>medvetalp</i> .
<i>gezemicze</i>	<i>gezemicze</i> (bursa pastoris).
<i>Köminta</i>	<i>Köminta</i> <i>stain munz</i> *
<i>borskemén</i>	<i>borskemén</i> : borskömény.
<i>Czodafa</i>	<i>czodafa</i> : csodafa.
<i>bereg</i>	<i>bereg</i> : bürök.
<i>zobragbori</i>	<i>zobragbori</i> : zsobrákbóri (coriandrum).

* *köminta* (in teutonicum stain munz) : köménta.

fekethe nadal : fekethe nadal : fekete nádaly.

soom : som.

gercg dymie : görög dinnye.

palmamag : palmamag.

eserijofw : ezer jó fű.

feldij bossija : földi bodza.

borostyan : borostyán.

hunyorfw : húnnyorfű.

vadkék : vadkék (endivia).

örvén : örvény.

vadsaya* : vadsálya.

kemyn : kömény.

paprag valet süly : paprag valet süly ; paprágy ; süly.

eperij : eperj.

korom : korom.

buga : buga.

rakonc.*

madar köles : madárköles.

boldog anya metaya : boldog anya mentája.

eröthen natha fy : erőtlen náthafű.

* Olvasása bizonytalan.

Геврегпaffjwe	gevregpaffjwe: görögpapfüve.
fenyew faa	fenyew faa: fenyő fa.
belentfw	belentfw: beléndfü.
Bajfw faya	bajfw faya: bajfü fája.
farkashas	farkashas: farkashárs.
Likorium	likorium: likviricz.
konkol	konkol: konkoly.
—: vadalma:—	vadalma.
—: Nagymalwa:	nagymalwa: nagymályva.
Natragula	natragula: nadragulya.
fekepeszerce	fekepeszerce: fekete peszerce.
fejer pezereze	fejer pezereze: fejer peszerce.
pomagranat viraga	pomagranat viraga: pomagránát virága.
welyw	welyw: velő.
sarkerep	sarkerep: sárkerep.
macskames	macskames: macskaméz (?)*
dijnije	dijnije: dinnye.
menjet	menjet: menyét.
fekete gyopar	fekete gyopar: fekete gyopár.

* Olvasása bizonytalan.

- meta aquatica : meta aquatica.
- Gzirk : czirok.
- Nijvel arnyek : nyúlárnyék.
- wtlewelefw : öt levelű fű.
- bazar : bazár, ma : bazsarózsza.
- sarvirag : sárvirág.
- tarkon : tárkony.
- jegynyefa : jegenyefa.
- berviny : bervény.
- yrlicze : iglicze.
- pya : *pya* vagy *pipe* (olv. bizonytalan).
- bozafa : bodzafa.
- bogaczkoro : bogácskóró.
- selyem fereg : selyemféreg.
- mustar : mustár.
- roos : rozsa.
- berkenye : berkenye.
- istenloafarka : istenloafarka, ma spárga.
- spenacz : spenót.
- leep : lép.
- Erster ferkoro : *Erster ferkoro* *.
- Borz : borz.

* eukerfark koro, teutonice . . . : ökörfark kóró.

A régi magyar ételnevek eredetéről.

II.

A mártásokkal kapcsolatban megemlékezhetünk a *trágyáról* is, a melyet szótáraink *bellaria*, *electuarium*, *tragemata* szavakkal fordítanak. Hogy a régi nyelvben voltaképen mit jelentett a *trágya* szó, legjobban kitetszik a SzakácsTud. következő helyéből: „... *trágyát* is csinálj hozzá, gyömbérest. Az *trágyát* úgy csináld, hogy két annyi legyen az nádméz, mint az fahéj vagy a gyömbér. Az kappannak mesd fel az könyökét, ... az rántott czipót úgy rakd reá felyül mind levestül. Úgy hintsd meg erősen azzal az *trágával*“ (85. l.). E szó vándorútját Szarvas Gábor ilyenformán állapította meg (Nyr. 11 : 157): gör. *τραγάμα* „nyalánkság“ > középkori latin. *tragemata* (gör. többesz.), és *tragea* (Diefenb.) > magy. *trágya* MA. *trágya*. A latin *tragemata* szóból származnak — eddig meg nem magyarázott hangfejlődéssel — a következő román alakok: olasz *treggea*, francia *dragée*, prov. *dragea*, spany. *dragea*, *grajea*, port. *gragea*, *grangea*.

A magy. *trágya* eredetéről mondottakat a SzakácsTud. egy adata kétségtelenné teszi: a *trágya* alak mellett előfordul benne a *tragea* is (294. l.), s a leírásból a két étel azonossága kétségtelen. A *trágyáz* szó mai jelentése még alig 250 esztendő.

A régi magyar ételnevek közül — a mi szempontunkból — a húsételek nevei a legkevésbé érdekesek. Aránylag kevés a szorosabban vett műszó s az efféle körülírások, mint pl. *tehénhús* (nem *marhahús*, mint a hogy ma mondjuk) *tormával*, *juhús rizskásával*, úgy sem szorulnak magyarázatra.

Föltünhetnék valakinek, hogy régi szakácskönyveinkből éppen a legmagyarabb étel, a ma már majdnem Európaszerte ismert *paprikás*, hiányzik. Nincs nyoma se a paprikáshúsnak, se a paprikás csibének, se a paprikás halnak! Csakhogy tudnivaló, — mondhatnók Aporral — hogy a *papriká*-nak akkor még híre sem vala; bors, gyömbér, kapornya volt minden ételnek jó ízt adó szerszáma.

Még Gvadányinak Budára utazó nótáriusa is *borsos* gulyás-húst eszik:

„Akasztott egy bogrács húst a szolgafára
Megborsolta s vörös-hagymát metszett arra“.

De már gróf Hoffmannsegg, a ki 1793-ban járt Magyarországon, megemlékezik a paprikáról is: „... eme török borsot, mit itten *paprikának* neveznek, legközelebb kóstoltam meg először, és pedig

a káposzta tölteléke volt vele fűszerezve. Borzasztóan csip, de nem sokáig, és a gyomorot igen melegíti“. *Paprikát* említ már az a népdal is, a melyet Szirmay 1804-ben idéz:

„Túl a' Tiszán iszik Magyar Korsóból
Jó *paprikás* húst is eszik Bográcsbúl.“

A paprika, t. i. a fűszer délről, Szerbián keresztül vándorolhatott hozzánk s csak későn, a XVIII. század folyamán (első felében?) lett közönségessé. Molnár Albert szótárában még *török bors*, piper Indicum. A *paprika* szó a fűszerrel együtt szintén délről, valószínűleg a szerbektől került hozzánk s kétségkívül az újgör. *πίπρι* ‚bors‘ szó szlávos továbbképzése. Eddigi tudomásunk szerint a délszláv forrásokban 1742-ben (Jambressichban, a horvát indexben: *paprika* v. *pyperis*), a magyar forrásokban 1748-ban (egy számadáskönyvben, vö. Nyr. 27:30) fordul elő első ízben.

A német *speck*-ből formált magyar *ispék*, *espék* nemcsak szalonnát, tüzdélő szalonnát jelentett, hanem szalonnával tüzdelt húst, peccsenyét is, pl. *tárkonyos ispék*, a melyet Szirmay így határoz meg: „... haedus cum lardo minutim conciso“.

Tokány szavunkat Vámbéry török eredetűnek magyarázta; megfelelője szerinte a kirgiz „*talkan*: széttördelt, szétmorzsoltszerű” (Magy. Eredete. 211 l.). A Vámbéry idézte szó, a mely a *talka*-‚pörkölni‘ ige származéka, megvan a kirgizen kívül több más török nyelvben is (pl. a kazáni, az altáji tatárban, a sojoniban, csagatájban stb.), de azért a magyar *tokány*-nyal mégsem foghatjuk egy kalap alá. Először is *talkan*-nak a magyarban **talkány* vagy **tókány* felelne meg, s nem *tokány*. Azután meg a török *talkan* jelentése: ‚ein gericht aus geröstetem gerstenmehl und butter‘ (Radloff) ‚un met préparé avec du froment broyé‘ (Zenker) vagyis körülbelül ‚sterz‘, nem igen fér meg a magyar *tokány* jelentésével.

A *tokány* az erdélyi magyarság eledele volt; már ez is világos útmutatás arra, hogy a szó eredetét ne a törökségben keressük, hanem abban a nyelvben, a melyből az erdélyi népies ételnevek egy része való, t. i. az oláhban.

S csakugyan az oláhban pontos megfelelője kínálkozik *tokány* szavunknak: *tocană* ‚hachis de viande, fricassée, ragoût‘ a *tocár* igétől, a melynek jelentése ‚frapper, cogner, battre, hacher, charcuter‘ (vö. Edelsbacher A. NyK. 12:110; Cihac. Dict. d'Étym. I:281—2.). Hasonló eredetű ételnév az olasz *tochetto* ‚ragoût‘ is.

Régi kedves étele a magyaroknak a *káposzta*. Már Apor Péter azt írja: „... az káposztánál magyar gyomorhoz illendőbb étet nem tartának az régi időben...“ Sokféle fajtát különböztették meg, az abajdoc-káposztát, hajdú-káposztát, fodor- v. haraszt-káposztát, olasz-káposztát s a legkülönbözőbb módon elkészítve ették. Szirmay a *káposzta* szó eredetét is tudja; szerinte a kapuczinusok, a *kápas barátok* honosították meg nálunk a káposztát s innen eredt a neve: *kápa hozta*, azaz: *káphozta*, *káposzta*.

Ezt a délibáboskodást már Leschka szemére veti Szirmaynak s utal a magyar szó igazi példaképére, a szláv *kapusta*-ra. A család-

fát ilyenformán állíthatjuk föl: az ős a latin *compósitum*, ill. *compósita*, olasz *compósta*: befőtt, besavanyított (pl. gyümölcs, káposzta stb.).

Az olaszból való a középfölnémet *kúmpost*, *kumpóst*, *kompóst*: „eingemachtes überhaupt, besonders sauerkraut“ (*róter gumbest*: eingemachte rote rüben Lexer 1770). Az olaszból valók a szláv alakok is: cseh, szlovén, orosz *kapusta*, szerb *kapus*; a szlávoktól került e szó hozzánk. Ugy látszik, a *káposzta*, eleinte besavanyítva, mint kereskedelmi cikk terjedt el Olaszországból, s csak később ruházta rá a szlávtság magára a növényre, a *Brassica oleracea L.*-re is ugyanezt a nevet. (Schrader Reallex. 441. l.; Kuhn: Zeitschrift 39:259.) Csak curiosumképen említem, hogy *kompót* szavunk egyeredetű az imént tárgyalt *káposztá*-val. Mind a kettő egy töről (lat. *composita*) sarjadt, csakhogy persze a *kompót* egészen más úton, francia-német közvetítéssel jutott el hozzánk (fr. *la compote*, ném. *kompott*).

A káposzta töltelékének külön neve is van: az Alföldön *sármán*nak, a Székelyföldön *dalmán*nak is nevezik. Mind a két szó délről, a törököktől került hozzánk.

Az oszm. *sarma* a *sar-* „betakarni, befődni“ ige származéka. Jelentései: 1. betakarás, takarás és 2. jelentésmegszorítással: finom, szőlőlevelekbe csavart húsvagdalkék (Zenker 560, Barb.-Meyn. 2:180). Ez a török ételnév azután, valószínűleg az étellel együtt, elterjedt a Balkán-félsziget nagy részén s a mi Alföldünkön is: újgör. *σαρμάς*, bolg. *sarma* („viande hachée“ Duvern. 2098), szerb *sarma*, oláh *sarmá* („boulette de viande hachée, enveloppée de feuilles de vignes“ Cihac: Dict. d'Étym. 610). A MTsz. *szármál*, *szármáli* (Zalathna, Abrudbánya, Hétfalu), *szármánt* (Baranya, Dráva mell.), *szármát* (Kis-Kún-Halás) alakokat is közöl. Az erdélyi *szármál* nyilván a többesszámban álló oláh *sarmale* átvétele.

Török eredetű a Krizától közölt *dalma* is. Az oszm. *dolma* éppen olyan igenév (a *dol-* „megtelni“ igétől), mint az imént tárgyalt *sarma*; jelentése: töltelék, vagdalt hús fűszerezett rizsszel keverve. (Zenk. Barb.-Meyn.) Az oszmanliból valók a következő alakok: szerb, szlovén *dolma*, oláh *dülmü*: une sorte de petite courge; citrouille que l'on mange farcie de viande (Cihac. Dict. 575), újgör. *ντολμάς* tök-fajta (érdekes jelentésátvitel) és közvetve vagy közvetlenül a magy. *dalma* is. Érdekes, hogy ez a kifejezés: *cál-dolma* = töltött káposzta, közkeletű a finnországi svédek nyelvében is.

Olaszországból került hozzánk az *articsóka*, *articsók* (*Cynara scolymus L.*). A SzakácsTud. is azt mondja: „... ez olasz étel, ha nem tudod megcsinálni, ide vigyázz . . .“ (225. l.). Az *articsóka* szó családjában, úgylátszik, az arab *al çarşuf* az ősapa. Közvetlenül az arabból való a port. *alcachofra* v. *alcachofre* ua., és a spany. *alcachofa*, *alcachofa*. Spanyol jövevényszó az olasz *alcarciofo*, *carciofo* s az északolasz *articiocco*. A többi európai nyelvben az olasz kereskedők az *articiocco* alakot terjesztették el: prov. *archichaut*, *arquichaut*, *richichaut*; francia *artichaut*, ném. *artischecke*.

A levante-kereskedés terjesztette el Európában, Antwerpenen és Velenczén át, a *karfiolt*, vagy, a mint még Páriz Pápai 1708-ban nevezi,

a *virág-káposztát* (vö. Hehn, Kulturpflanzen und Haustiere⁷ 516. l.). Olasz neve: *cavoli fiori* (*cavolo* < lat. *caulis*, -em, ∞ gör. *καυλός*) 'káposzta virág'. Egy 17. századbéli szakácskönyv még ilyen alakban ismeri: „... kaulirapit, kauliflorit, azonképen mint az articsókát főzhötni. . .“ (TörtTár 1881:578). Az olasz *cavoli fiori*-ből romlott a svájci német *kardifiol*, bajor *karfiol*. Innen a magy. *kártifiol* (Nagyváradon népetymológiával: *kertifiol* MTsz.) s az újabb *kárfiol*.

Tudvalévő, hogy a *kukoricza*, a mely ma délkeleti Európá nagy részét táplálja s Khináig, Japánig elhatolt, Amerikából ered s Európában a XVI. században honosodott meg. Keleten a velenczések terjesztették el. Hozzánk már délkeletről jött. Innen régi magyar neve *török búza* (Beythe: frumentum Turcicum; MA. frum. Indicum, Turcicum; Milium indicum PP.); németül is: *türkischer weizen*, *wälschkorn*. A ma általánosan elterjedt *kukoricza* név aránylag későn tűnik föl a szótárakban; a NySz. és az OklSz. csak a XVIII. század elejéről idéz néhány adatot. A homályos eredetű szó hozzánk a szlávásgból került: vö. horv. szerb. *kukuruz*, lengy. *kukuruca*, *kukurica*, cseh *kukuřič*, *kukuruc*, kisor. *kukuruza*; oláh *cucuráz*; boszniai tör. *leukuruz*.

A jövevény *kukoricza* csakhamar háttérbe szorította a már régebben meghonosodott *kölest*, s a köleskásából készült ételek neveit egyszerűen átvitték a kukoriczalisztból készültrekre.

A mai népnyelvben a *málé* kukoriczát, kukoriczalisztból tejjel v. vízzel süített lepényféléit jelent, pedig MA.-ben és PPB.-ban *málé* még: placenta miliaria; hirsmehl-kuchen, asch-kuchen. Ez is egy okkal több arra, hogy a magy. *málét* némi alaki nehézségek ellenére se válasszjuk el az oláh *mălaiu* szótól, a mely kölest, kukoriczát, köleslisztet, kukoriczalisztet jelent s a latin *miliarius*-tól (< *milium*: köles) ered (máskép Cihac: Dict. 2:184.). Egészen kétségtelen a brassai *maláj*: 'köles kása' oláh eredete (vö. „... az köles-liszt ficsorkának igen jó *malajka*“ Thaly: Adal.).

A dunántúli *prósza* (*porósza*, *porócza*, *proha*) „kukoriczalisztból süített pogácsa- v. lepényféle“ szláv megfelelőinek első jelentése szintén *köles*: cseh, orosz *proso*, újszlov., horv., szerb *proso*, *proha* vö. orosz *prassan* (Hehn⁷ 560. l.).

Csak az erdélyi magyarság ismeri a *bálmós*-t (kukoriczalisztból íróval vagy tejföllel készített étel) és a *mamaligá*-t (puliszka-féle). Mind a kettő oláh jövevény; a *bálmós* példaképe az oláh *balmoș*, *balmuș*, a *mamaligá*-é az oláh *mămăligă* (vö. szerb. *mamaljuga*, kisor. *mamalyga*, újgör. *μαμαλίτζα* Cihac: Dict. 185, 478).

A *puliszka* (újszlov. *poliska* 'staubmehl') szláv eredetű.

A XV. század vége felé ismerték meg Európában — Hehn szerint — a középázsiai eredetű hajdinát (*Polygonum Fagopyrum* L.). Minálunk alighanem pár évtizeddel korábban terjedt el, mert a XV. század végéről már több adatunk van rá. Négy magyar neve van ennek a növénynek: 1. *hajdina*: ozymum, o. cereale, panicum MA.; 1495: *haydyna*, 1500: *haydyn* (?), 1503: *haydyna* stb. OklSz. A MTsz. szerint dunántúli szó. 2. *tatárka*: panicum C. MA. *tatárka-kása* (Radv. 249); *tatár-búza*: 'az haricska, *tatár-búza* vaj ki jó

puliszka' (Thaly : Adal. 2:103). A MTsz. adatai Gömörből, Hegyaljáról, Szatmárról, Beregből, Mármarosból valók. 3. *pohánka* : 1494. OklSz. 4. *haricska* : 1637. OklSz. Erdélyi szó. Mind a négy elnevezés szláv eredetű s — éppen úgy, mint a francia *blé sarrazin*, s a német *heidenkorn* (a miből később népetymológiával *heidekorn* lett) — a növény keleti, 'pogány' vagy 'tatár' eredetere utalnak. A dunántúli *hajdina* előképe a szlovén *hajdina* (vö. horv. *ajda*), a mely maga is német jövevény (vö. az idézett *heidenkorn*-t). A *pohánka* megfelelője a cseh *pohanka* (lengy. *poganka*), s a *tatárkáé* a cseh-kisor. *tatarka* (van a németben is *Taterkorn*, a finnben *tattari*, s a magyarban is *tatár-búza*). Az erdélyi *haricska* valószínűleg az oláhból került (vö. oláh *hriščă*, *hiriščă*); az oláh szó pedig a szláváságból: kisor. *hřečka*, cseh *hřečka*, lengy. *hryczka*, orosz *grečka*. *Haricska* tehát tkp. annyit jelent, hogy 'görög, idegen (gabonaféle)'. (Cihac : Dict. 2:143).

Nem sok mondanivalónk van a *gánicza*, *galuska*, *szalados* szavakról. *Gánicza*, *gánicza* (de e mellett *izsgánicz* is) a horv.-szerb *žganci*, újszl. *žganec* átvétele; persze furcsa a szókezdő *ž* eltűnése. Szláv jövevény a *galuska* (lengy. *galuszka*, or. *galúška*; kisor. *galučka*; *haluska* újabb átvétel a tótból: cseh-tót *haluska*) s a *szalados* 'kicsírázott gabonából készített malé. költés' BSZD. (= cseh-tót *slad* 'malz').

A *kölödör* (vagy, mint az Alföldön mondják: *gölödény*) az osztr.-baj. *knödel*-ből alakult. A dunántúli *mácsik* meg tkp. *mákésik* (vö. *esikmák*), de ma már csak 'metéltet', itt-ott csipedetett jelent: *máros mácsik*, *díós mácsik*.

Érdekesebb a *tarhonya* története.

A legrégebb adatot e szóra a SzakácsTud.-ban találtam: „... az husát (t. i. a tyúkfiét) rakd az tálban, ... az tarhonyáját is kiszedjed az tálból, főképen mikor ujságúl vagyon s felül rakjad az husára“ (97. l.). Mit jelent itt a *tarhonya*? Aligha azt, a mit ma értünk rajta. Szirmay is említi a tarhonyát a magyar ételek között: 'találtak két lapos tálra *tarhonyákat*'. Fölvilágosítást persze ez az adat sem nyújt.

A szótárak közül először Szabó Dáv. *Kisded Szótára* említi a *tarhonyát*: „alutt- v. savanyú tejjel készült éték“, de már a Toldalékban: „napon szárított metélt vagy tsipkedett tészta, levesbe útra el szokták vinni“. Szabó Dáv. első meghatározását átvette Sándor István és Kresznerics is, a ki úgylátszik, egynek veszi a *tarh* szóval: *tarh* oxigala, *tarhonya* id. Sz. D. — A TZs. már csak mai jelentésében ismeri szavunkat: 'der geriebene, mit milch und eier bereitete teig, der sich lange aufbewahren lässt und in der suppe oder als brei genossen wird'. Ugyanígy Ballagiban és CzF.-ban is.

Leschka e szóról ezt írja: 'non derivatur a *tarho* ... verum a slav. *trhanja* a verbo *trham* reisse, zerreisse, rumpo, scindo et per quosdam *trhaně těsto*, *trhance*, per alios *trhanā*, *trhaně* et per noumullos, imprimis in Hungaria, uti magyaticum exprimitur *Tarhonya*'. Így vélekedett eleinte Miklosich is (vö. Nyr. 11:513). E magyarázatnak azonban két bökkenője is van. Először is a szótárak ismerik ugyan a *trhance* ételnevet (vö. morva-cseh *trhance* (plur.): köles-

kása sterz Bartoš II:484. szerb *trganci*: der sterz, eine polenta (Vuk.), horv. *terganci* ua.), de nem a Leschkától idézett *trhan*^o alakot. De még föltéve, hogy e szó nem Leschka csinálmányja, a magy. *tarhonya*, alakja miatt, csak tót jövevényrszó lehetne, a mi e szó elterjedésével — leginkább az Alföldön és Dunántúl készítik a tarhonyát — nem igen fér meg.

Nem is északról, hanem mint annyi más magyar étel és étel-név, a *tarhonya* is délről került hozzánk. Őse a perzsa *terxāne*: eine art käse. *tārḫāne*: eine suppe od. brei von saurer milch mit graupen (Zenker). Innen az oszmanli *terxanū* bouillie préparée avec de lait caillé ‚joğurt‘ et de la viande (Barb.-Meyn.); *tarxana* mundvorrat für den winter, der aus weizen und saurer milch bereitet und im trockenem zustande aufbewahrt wird. (Radloff.) Az oszmanliból került e szó az új görögbe (τάρχανα Nyk. 28:48), a bolgárba (*tarhana* Mikl. Türk. El. 68), a szerbbe: *taràna* art mehlspeise (Vuk.), az oláhba (*tarhana*: espèce de vermicel. Löbel 92) és — esetleg délszláv közvetítéssel — a magyarba is. Etymologiai szótárában már Miklosics is ezt a magyarázatot fogadja el.

Szótáraink közül csak a régi Tájzsótár említi, hogy a *szömör-csök* szó nemcsak ‚gombát‘ (Morchella esculenta), hanem — nyilván hasonlósági átvitelrel — bizonyos ‚gombóc-z-fajtát‘ is teszen: *szömör-csök-galuska* összevagdalt szalonnából, tehénhúsból, tojássárgájából készült és lisztlámban gömbölyűre forgatott galuska, a melyet levesbe főznek bele (Székelyföld). Nem ismeretlen a *szömör-csök* szónak ez a jelentése a régiségben sem. A SzakácsTud.-ban 8-szor fordul elő ez a szó s csak háromszor jelent gombát (ilyenkor melléje van téve: *szömör-csök gomba*). Megvan ez a szó egy XVII. századbeli szakácskönyvben is (TörtTár. 1881:570) s a leírás teljesen megegyezik a Tájzsótárával: *Zömör-csök* borjú húsból, kappanból. Vágj pecsenyét petreselyemmel, kenyérbéllel együtt igen aprón, borsot, sáfránt, gyömbért, apró tengeri szőlőt, két vagy három tikmonyat törj bele, keverd jól meg egy kalánnal, azután csinálj apró golyóbisceskákat, . . . tehen hus lébe főzd meg.

Messze földről, Perzsiából vándorolt hozzánk a *laska* szó. A népnyelv és a régiség a *laksa* alakot is ismeri (olayyal megh keenth *laxaath* kowaznal kyl^o JordCod. 130); ez az alak az eredetibb, bizonyítja ezt az oszm. perzsa *lākše*, *lākše* ‚eine art nudeln‘ (Zenk.), bár e szó vándorútjának részletei éppen nem világosak. Van a tóban is *lokša*: laganum, a ruténben *lokšyny*: eine art macaroni (Ny. 11:316), de azért e szó vándorlása nem történhetett ellenkező irányban, t. i. északról délre. Hiszen az idézett perzsa-tör. *lākše*, *lakše* meg van a kazáni tatárban (*lakča*) és az ujugurban is: *lakča* ‚kleine teigstücker, die in brühe gekocht werden‘. (Khinai-ujgur szót. 70a.)

Nagy területen élnek *píte*, *pita* szavunk rokonai is, s valamennyinek őse az ó-gör. *πιττή* (közép-gör. *πίττα*, *πίτα*, *πίττα*, újgör. *πίττα*, *πίττα*). Belőle erednek a balkán-nyelvek alakjai: tör. *pita*, *píte*, *pide*, *bite* (Zenk. 2:182). albán *pite*, kuchen (Meyer Wört.), bolgár *pita* *pítka*, *pitička* pain plat et peu cuit (Duvern.), szerb. *pita*, oláh *pità*: pain, gateau, fougace (Cihac 687) s szláv közvetítéssel a

magyar *pite*, *pita* is. Nincs okunk feltenni, hogy az oszm. *pite*, *pita* éppen a magyarból került volna, a hogy Kúnos véli (Akad. Ért. 8:343). Megjegyzendő, hogy a rátorománban is van *pitta*, *petta*: dümner, flacher brotkuchen (Carisch).

A *palacsinta* rokonairól már többször esett szó: lat. *placenta* (> oláh *plăcentă*), a mely viszont a görög *πλακωτός*, *πλακώματα*: 'lepény' átvétele. A *palacsinta* szó már a 16. századból való Szakács-Tud.-ban is megvan.

A *csőrege* (polenta, pastillus MA. mehlklöse, schneeballen, krapfen PPB. ma: forgácsfánkhoz hasonló, zsírban sült törekeny tészta étel) török jövevény: oszm. *öörök*, *čewrek* sorte de gâteaux, petit pain, fait avec du beurre (Zenk.). Török jövevénytiszavak az újjör. *τσουρέκι* espèce de gâteau enduit de beurre, oláh *ciuréchi* ua. (Cihac. 2:567.) Kőrösi föltevését, hogy *csőrege* az olasz tájnyelvi *ciareghi* 'spiegelei' átvétele (Nyr. 15:408) ezek után fölösleges czáfolni.

De a *torta* már csakugyan olasz eredetű: ol. *torta* < lat. *torta* (a *törquere* igétől), kerek, font sütemény. Megjegyzendő, hogy a latin *torta*, mint ételnév már a Vulgatában megvan (Krón. I. 16. 3.) s Károli *lepény*-nyel fordítja.

S hogy az ételek hosszú sorát a confect-tel végezzük, nem hagyhatjuk el a confect régi magyar nevét, a *posztpászt*-ot sem. Simonyi Zs. hozott föl e ritka szóra néhány adatot, többek közt Csokonaiból is. (Nyr. 28:176.) Némely vidéken a nép is ismeri, pl. Váczott (poszpász, Nyelv. Füzet. 10:62.) s megvan már Aporban:

Az *posztpásztot* fogták aranyas csészékben,
Nádmézből voltanak confectek ezekben
Edgy részit csinálták annak *Velenczében*
Portáról is hozták némely részeiben.

(Apor, Verses munk. 69.)

Olasz eredetére (olasz *pospastro*: confect) ugyancsak Simonyi mutatott rá.

Ha a tárgyalt ételneveket eredetük szerint rendezzük, a következő csoportokat kapjuk:

I. Honfoglalás előtti korból való ételnevek: a) *vaj*, **vérm*, b) (régii török jövevénytiszavak) *sajt*, *túró*, *író*, *bors* (*bosporos*).

II. Szlav jövevénytiszavak: *pokronta*, *pompos*(?), *pampuska*, *kalács*, *morvány*, *tarhó*, *zsendieze*, *domika*, *polyéka*, *prósza*, *puliszka*, *hajdina*, *tatárka*, *pohánka*, *haricska*, *keszöcze*.

III. Német jövevénytiszavak: *czökös* (*czipó*), *zsemle*, *kifli*, *sifli*, *perecz*, *zsufa*, *kukrejt*, *ispék*, *köldör*.

IV. Oláh jövevénytiszavak: *kovrics*, *kaskavál*, *tokány*, *málé*(?), *bálmos*, *mamaliga*.

V. Olasz (közép-latin) jövevénytiszavak (részben szlav v. német közvetítéssel): *piskóta*, *alaputréta*, *árticsóka*, *palacsinta*, *poszpász*, *trágya*, *torta*; *pogácsa*, *káposzta*; *marczipán*, *karfiol*.

VI. Balkán csoport. Így nevezhetjük röviden azokat a perzsatorök v. újjörög eredetű ételneveket, a melyek nagyobb részt dél-szlav közvetítéssel kerültek nyelvünkbe: *peszmet*, *peszmege*, *csorba*, *paprika*, *dalma*, *szárma*, *kukoricza*(?), *tarhonya*, *laska*, *pite*, *csőrege*.

Ez az összeállítás a kérdés művelődéstörténeti háttérére is éles világot vet. Csak néhány szót kell hozzátennünk.

Nem szabad az egyes hatások művelődéstörténeti értékét a csoportok szavainak száma szerint itélni meg. A 4. csoportban pl. az oláh jövevényszavak között alig van közmagyar szó; legtöbbjét csak az erdélyi magyarság, sokszor annak is csak egy kis része ismeri.

Legérdekesebb kétségkívül az 5. és a 6. csoport. Az olasz hatás a XV. és a XVI. században a konyhamesterség terén sem lehetett csekély, persze inkább az előkelőbb körökben, a városokban, mintsem a köznépnél. E mellett szól a gyakori *olasz* jelző: *olasz káposzta*, *olasz perez*, *olasz saláta*, *olasz laska* stb., stb. s az olaszok emlegetése a régi szakácskönyvekben: „... *olaszok* így élnek ezzel“, „*olasz* nemzet ezzel így él“ stb.

A 6. csoport tanulsága szerint éppen a legmagyarabb (vagy legalább annak tartott) ételek egy némelyike délkeletről (első sorban persze a szerbekre kell gondolnunk) került hozzánk.

GOMBOCZ ZOLTÁN.

Már nem tárgyias s még nem tárgyatlan igék.

Minap délelőtti sétám közben beszóltam egy jó barátomhoz, a ki lelkes tagja a M. Ny. Társaságnak s az igaz magyarság dühös apostola. A mint beszélgetünk, behallik a konyhából a derék háziasszony szava („rigóének mélyebb fuvodalma“): „Zsuzsi! *föltöröltél* már az ebédlőben?“ — „Hallod? már a feleségem is germanizál! Tösgyökeres magyar, falun nevelődött, alig sejtí a német szót, és mégis — *hast du schon im Speisezimmer aufgewischt?* Szörnyűség!“ — „Ne tüzelj, pajtás! inkább azt mondd meg, hogy kellett volna magát kifejeznie *jól magyarul?*“ „Hát így e: *föltörölted* már az ebédlőt vagy a *pallót?* vagy így: *készen vagy, elkészültél* az ebédlő (palló) *föltörlésével?* vagy *elvégezted* stb.“ „En bizony nem látok ebben jobb magyarságot, de lomposágot igenis. Feleséged nagyon jól mondta, a hogy mondta. Tanulj tőle. De mindenek előtt tanuld meg azt, ha nem tudnád, hogy „nem az a germanismus, a mit a német is úgy mond, hanem az, a mit a magyar *máskép* mond.“ Van-e magyarosabb szólás ennél: *foga van rám?*“ „Alig“ — „Pedig, lám, a német is mondja: *er hat einen Zahn auf mich*. De már sült német ez: *el van utazva*, mert a magyar így mondja: *elutazott*“. „Ebben igazad lehet, de am azt, nem hiszem, hogy meg tudnád védeni.“ „Megpróbálom, de nem most, hanem majd a *Magyar Nyelv*-ben. *Élj jól!*“ „Isten veled!“ S megvillant a szeme.

Már most tehozzád fordulok, kedves olvasó.

A ki nemcsak beszél a magyar nyelvet, de valamennyire foglalkozott is vele, jól tudja, hogy a tárgyias, transitív igék nagy része bizonyos jelentésben tárgyatlanná, intransitív vá lesz, mikor aztán csak alanyi ragozása van. Ezek az ily igék kétfélék: igekötő-nélküliek és igekötősek.

1. Igeköötőnélküliek :

Ereszt. „Vért, szakállt“ *ereszt*, bűnak *ereszti* „a fejét“ (trans.)
de: *ereszt* a méh, jól *ereszt* a búza (intrans.).

Gyűjt. „Pénzt, régiségeket, katonát“ *gyűjt*, piacra *gyűjti* „a népet“ (trans.); de: *gyűjtenek* a határon (intrans.).

Hagy. *Hagyj* „egy kis húst“ nekem is, nem *hagyja* „magát“ (trans.); de: csak a kisebbik fiának *hagyott* (intrans.).

Hajt. „Lovat“ *hajt*, víz *hajtja* „a malmot“ (trans.); de: *hajt* a szép szóra (intrans.).

Fizet. „Kamatot“ *fizetett*, rendesen *fizetjük* „az adót“ (trans.);
de: jól *fizet* a rozs az idén, a birkáim bőrükkel *fizettek* (intrans.).

Indít. „Hadat“, „pert“ *indít*, haragra indította „őket“ (trans.);
de: nem *indít* ez a ló (intrans.).

Köt. „Kapczát“, „barátságot“ *köt*, koszorúba *köti* „a virágot“ (trans.); de: *köt* a dinnye (intrans.).

Kap. „Ajándékot“, „szagot“ *kap*, rendetlenül *kapja* a „füzetését“ (trans.); de: lóra *kap*, nem *kap* a dicsőségen (intrans.).

Nyit. „Ajtót“ *nyit*, tágra *nyitotta* „a szemét“ (trans.); de: *nyit* a szegfű, *nyitnak* a szőlőben (intrans.) stb.

2. Igeköötősek.

Kifog. *Kifogott* egy „forintot“ a béréből, *kifogta* a „lovakat“, (trans.); de: *kifog* rajta (intrans.).

Kiüt. *Kiüti* a „labdát“, *kiütötte* a „szemét“ (trans.); de: *üss ki*, Jónás; így *ütött ki* a csíny (intrans.).

Kivág. *Kivágja* a „fát“, jól *kivágta* „magát“ (trans.); de *kivág* a csirke (intrans.).

Lecsap. *Lecsapták* a „fejét“, (trans.); de: *lecsap* a vércse (intrans.).

Eltart. *Eltartja* az apját (trans.); de: ez *eltart* délig (intrans.).

Elüt. „Sokat“ *elüt* a csákány, tréfával *üti el* a dolgot (trans.);
de: nagyon *elüt* tőle (intrans.).

Felvág. *Felvágja* „a kenyeret“, a terhes szekér az „utat“ (trans.);
de *felvág* a ló (intrans.).

Betámaszt. *Betámasztja* a „kertajtót“ (trans.); de: egyszer csak *betámasztott* hozzánk“ (intrans.).

Kihajt. *Kihajtja* a „disznókat“ (trans.); de: *kihajt* a kanász, *kihajt* a fa (intrans.) stb.

Ez utóbbi csoporthoz áll legközelebb a kérdéses „föltöröltél-e már az ebédlőben?“, melyet barátom idéetlen háborodással megrovott. Legközelebb, de azért közte és amazok közt tetemes a különbség. Mire nézve megjegyzendő:

I. Mig pl. ebben a mondatban: „nagyon *kivet* ez a láda, kerülgetni kell“, az ige „*kivet*“ már annyira intransitivum, hogy egykori tárgyraható, transitív volta már egy cseppet sem érzik, benne a „vetés“ eredeti fogalma teljesen megszűnt s körülbelül csak annyit mond, hogy „kiáll“: addig „föltöröltél“, noha intransitive, tárgy nélkül áll, de mégis némiképp érezteti még tárgyasságát, s tárgyát, ha nem tudom is syntactice kiegészíteni, legalább gondolom, képzelem (= a pallót, a port). Tehát a „föltöröl“ ige

ebben a használatban feleüton állapotodott meg: *már nem tárgyias, de még nem tárgyatlan*, (se madár, se egér, vagy mindakettő). Nem tárgyias, mert nincs tárgya, se határozott, se határozatlan, mely a mondatban lappangna s kitehető volna (se „a pallót“, se „pallót“); de tárgyatlan sem, mert érzem az eredeti átható jelentést, s a tárgy ott leng a mondaton, mint madár a fészke fölött, melybe nem mer leszállani. Hogy „föltöröl“ nem lett egészen tárgyatlanná, arra már az is bizonyosság, hogy szótárakban, phraseológiákban hiába keresed mint *középigét*.

2. A transitivumnak intransitivummá válását, vagyis ezt az átváltozó fokozatos processust szépen mutatja, s a „föltöröl“-nek félbe-szerbe maradtát is világosan láttatja a 2. csoportbeli utolsó példa. „*Kihajtja a disznókat a kanász*“ = tiszta transitívum; „*Kihajt a kanász*“ = még fél transitívum, de „*kihajt a fa*“ = tiszta intransitivum, melyben már végkép elhomályosodott az ige (kihajt) eredeti kihatósága. Azért is oly frappans a nép tréfája, midőn azt mondja a fáról, melyről nem hiszi, hogy *kihajtson*: „e helyett is a *kanász hajt ám ki!*“. Az inkriminált „*föltöröltél-e már*“ egyszerű a közbülső mondat (kihajt a kanász), avval a különbséggel mégis, hogy ebben a gondolt tárgy kétségtelen, tehát csak egy, t. i. a disznókat, amabban ellenben tág tere van a volt vagy lehető tárgy találgatásának (vizet, bort, tejet, vért, petroléumot, port, szobát, parkettet stb.).

3. Ez a határozatlanság és kétség egyik oka annak, hogy egynemű nyelvrézék fennakad ezen a szerkezeten; de mindenkor elejét veszi a félreértésnek a helyzet, az alkalom, a foglalkozás, a beszéd tárgya s egyéb körülmény. Bizonyára Zsuzsi is jól értette a „nagyságá“-t, hogy mit akar vele „föltöröltetni“. Azonkívül a mondatban magában is van többnyire valami, a mi elveri a homályt, pl. a szóban lévőben a helyhatározó: „az ebédlőben“.

4. Más oka is van még, hogy a ki a nyelv félrebb eső zugaiban nem fordult meg, megütközzék az ily igék tárgyatlankodásán. T. i. az *igekötő*, mely a tárgyatlan igét is tárgyassá szokta tenni („*úszik*“ és „*át-úszza a Dunát*“), hogyne a tárgyasat!

De beszéljenek a példák. A „föltöröl“-féle szerkezet oly *közön-séges a nép nyelvében*, hogy már sűrű előfordulásával is elhallgattatja a *barbarismus* oktalan vádját. Figyeljük meg csak a nép beszédét!

Kenyérsütéskor. „Te még *le* se *dagasztottál?* a szomszédban már *be* is *vetettek*“. „*Szaggass ki* hamar, hogy el ne késsünk“.

Mosáskor. „Mit várod a mosónét? magad is *beszappanozhatsz*“. „*Elgyujtottál* már a mosókonyhában?“ „*Beázathatsz* holnap is“. „Ha *kimostál*, gyere föl“. „Nagyon *ki* ne *kékits* ám!“ „Menj el a gyermekekkel, de előbb *vasalj ki*“. „Eredj a padlásra, *szedj le*“. „Még most se *válogattál szét?*“ „Már rég *bemángolhattál* volna.“ „*Siess, hajtogass össze*“.

Takarításkor. „*Nyiss ki* az úrnál.“ „*Becsuktál-e* már a hálóban?“ „Most se *poroltatok ki*, ólommadarak?“ „*Csappj össze* a konyhában“. „*Rakj el* itt hamar!“ „*Rakj vissza*, de vigyázz!“ „*Szedj össze* itt, jön a vendég“. „Ha *kisöpörtél*, szaladj a székbe“. „Az almárium tetején is *törölj le*“. „De *széthánytatok* itt már megint!“

Főzéskor. „*Rakj föl iziben, majd rendbe szedek én itt*“. „*Berántottál már, most veri a tizet*“. „*Habozz le, mit ácsorogsz?*“ „*Ha kiszodortál, hozz egy nyaláb szárt*“. „*Fölőzz le, oszt hozz föl két köcsöggel*“. „*Ha elszürtél, adj egy bögrével annak a nyaffinak*“.

Kerti munka. „*Ha itt fölásott kend, lásson az utakhoz*“. „*Délig, úgy tartom, elültetünk*“. „*Eddig régen fölköthözhetett volna kend*“. „*Hüvösödik az idő, takarjatok be*“. „*Elterítettetek-e mindenfelé?*“ „*Ha gyomláltál, hernyózz*“.

„*Az én zsidóm már ötkor kinyit s csak kilenczkor zár be*“. „*Becsuktál-e a tejes után?*“ „*Még most se végeztetek el?*“ „*Lemeszelek világnál*“. „*Ha kicsépeztünk, vihetitek a masinát*“. „*Szombatra leartunk, ha igaz lesz?*“ „*Jó széllel fölszórunk estélig*“. „*Gősiék már el is nyomtattak*“. „*Nem tom, kiverünk-e ozsonna tájig*“. „*Vedd elő a keszkenőket, aztán szólj, ha beszegtél*“. „*Most se fűtél be, nem látsz?*“ „*A bábosok is kiraktak már*“. „*Azt hiszem, két óra alatt áthordanak*“. „*Van-e már víz? Estélig kimerünk*“. „*Még a héten beszállítunk*“ stb.

Igy folytathatnám a végtelenségig. De, úgy gondolom, ennyi is eléggé bizonyítja e kifejezésmód nagy kelendőségét, helyes és jó magyar voltát. Én ajánlanám az író emberek figyelmébe, ha maga nem ajánlaná magát rövidességével.

Te pedig, barátom, ezentúl ne láss rémeket és — —

„Becsüld meg jobban Évát!“

LEHR ALBERT.

Kassai József a nyelvjárásokról.

Kassai Józsefről mint szótáríróról a megelőző füzetben közzétett cikkemhez pótléklul, meg akarom még ismertetni Kassai fölfogását a magyar nyelvjárásokról.

A M. Nemzeti Múzeum 1815-ben jutalmat tűzött ki a következő kérdések megfejtésére: 1. „*Mi a Dialectus Grammatikai tekintetben?*“ 2. *Vagynak-e ezen értelembenn a' Magyar Nyelvnek Dialectusai?* 3. *Ha vagynak, melylyek azok különösen, s mibenn különböznek egygy-mástól?* 4. *Mint lehetne általuk a' Magyar írói nyelvet bővíteni?*“

Kassai is pályázott *Magyarkodás* cz. pályaművével (M. N. Múz. Quart. Hung. 22). Ebben dialectus alatt azon állandó változásokat érti, melyek a szók materiáján (gyökerén) és formáján (inflexióján) történnek. E kétféle változást alapul véve megkülönböztet *lexiconi* és *grammatikai* dialectust. Az utóbbi nincs meg a magyar nyelvben, mert „*a régi magyarok tsak úgy declináltak, comparáltak és conjugáltak, mint a maiak*.“ „*Lexiconi tekintetben*“ azonban van egy dialectus: a palócz, mert a tőszóbeli *al* szótagból, ha mássalhangzó következik utána *ó* lesz, s ugyanily helyzetben *el*-ből *ő* (kómár, szóma, óma, főmegy, megőtött „*alszik*“ helyett mondja: *ószik*“), továbbá, mert „*az eles é betűt életlenebbül ejtik, mint egyéb Magyarok*“, úgy ejtik, mint a „*jó Diák Magyar ember*“ az *ego* e-jét „*sőt a' Ribaközi Palóczok azonn kívül,*

hogy az *é* betűt elbütítják, még elejébe *i* betűt is tesznek, azért ezt: *kés* mondják *kiés*, ezt *édes* így ejtik *iedes* nevetségesen eltájtott szájjal.“ Említi azt is, hogy a *val-vel* utoljárót sohasem változtatják meg. Ajánlata az utolsó kérdésre a következő: „Mivelhogy tsak Lexiconi Dialectus vagyon a' Magyar Nyelvben, az is tsak Palótz dialectus, a' Palótzokat pediglen általjában gántsos, ordas és siva-tag beszédű Magyaroknak tartják és állítják a' tudósabb magyarok, az ő beszédejtésöket rosszszalják, 's nem is követik az írói Nyelvben, annak okáértt ezen Dialectussal a' Magyar írói nyelvet nem bővíthetni, sőt azt avval inkább piszkolnók 's ordasitanók.“

A mit e végső sorokban elmond, arra maga is ráczáfol az *Iparkodás*-ban (M. N. Múz. Quart. Hung. 23). Az 1816-ra szóló jutalomkérdés ez volt: „Minemű rendszabások szerint kellene és lehetne újj szavakkal és szólásmódokkal a Magyar Nyelvet bőviteni külömb-féle tudományokra és mesterségekre nézve“. Itt Kassai a józan nyelvújítás hívének tünik fel, mikor azt ajánlja, hogy elevenítsünk fel régi szókat „melylyekkel velősen kifejezhetjük, a mit mai szokásban és divatban lévő szókkal ki nem magyarázhatunk“; akkor sem kell új szót alkotnunk, „ha mostanság a' két Magyar Hazának valamelyly vidékén olyan tartományi vagy vidéki szóra találunk, a melyly helyesen jegyzi azt, a' mit közdivatban lévő szóval nem magyarázhatunk“. A *frontispicium*-ot jól kifejezné a szerentsi *vértetek*, a *caminust* az erdélyi *gógány*. Azon szók helyett sem kellene új szók, melyeket „mind a Deák, mind a Német mind a' Slavusok hasonlólág koszpitolnak,“ de „a' melyly szókat a' Diákok, Németek és Slavusok a' magok Nyelvökön ki tudnak mondani, ha mi Magyarok azokat a' magunkén ki-magyarázni nem tudók, ez Nyelvünknek kisebbségére válnék“. Ily szók alkotásánál nyelvünk *analogiáját* kell különösen szem előtt tartani, mert „ha az új szó ez ellen vagyon, az vad szó, piszkó szó, fatytyú“.

Végül az *Erdem* (M. N. Múz. Quart Hung. 24.) jellegű feleletében az 1817-i kérdésekre válaszol: 1. „Melylyik lenne azon legalkalmasabb mód, melyly szerént egygy tökéletes Magyar Szókönyvet lehetne készíteni? 2. ki kellene-é a' Nyelv régiségére és tartománybéli szavakra 's szólásmódokra terjedni? Melylyik leg-rövidebb uton lehetne a' leg-alkalmasabb módot végrehajtani?“ Természetes, hogy a saját eljárását igazolja feleletében. Tökéletes bőségű, tökéletes magyarázatú szótárt ajánl, melyben a régi és tartományi szavakat is fel kell venni, nemkülönb a növény- és állatneveket, s műszókat. A leggyorsabb, legalkalmasabb mód volna: elfogadni s aztán bőviteni az ő szótárát.

Új gondolatokat, nyelvtudományunkat messze előre vivő föfogásokat nem igen találunk ezekben a kéziratokban sem, de nem érdektelenek, mert Kassai eljárását világítják meg. Ugyanezt mondhatni Nyelvtanító könyvéről is; érdemét, fontosságát nem is ezek a munkái határozzák meg a magyar nyelvtudomány történetében, hanem szótára, mely egy hosszú élet fáradhatatlan munkásságának, páratlan szorgalmának minden időben haszonnal forgatható gyümölese.

A magyar kártya.

„Magyar kártya“-nak nevezzük a 32-levelűt s így nevezik már a mult század elején is: „color flavus in Charti foliis hungaricis“ (Kassai, V:270, a *tök* cikkben).

Pedig német biz annak minden porczikája. A XVII. században így panaszkodik egy bús magyar:

„Addig volt jó világ mig csak kártyán láttam
A németnek képét . . .“ (Thaly, Adalékok, I:78).

A német eredetet bizonyítják az egyes kártyák nevei is.

A színek között (rot, schelle, grün, eichel) különösen érdekes a *tök* elnevezés eredete. „Schelle: eine farbe im deutschen karten-spiel, weil schellen (t. i. csengetyűk v. harangocskák) auf den karten dieser farbe abgebildet sind: familia nolarum. Schellenkönig: rex nolanus“ — mondja Grimm szótára. Ámde, hogyan lett a német „csengetyű“-ből a magyarban „tök?“ Egy sajátságos félreértés következtében! „Schellen“-nek a németben t. i. nemcsak „csengetyűk“ a jelentése, hanem egyszersmind „testiculi, imprimis equorum“ is. A XVII. században nálunk tanyázó német hadak tisztjeitől gyakran hallhatta a magyar a kártyabeli „schellen“-t, kurschmiedjeitől pedig a „testiculi“ jelentésű „schellen“-t. Egynek vette a kettőt s az összetévesztést az akkori kártyák primitív rajza is előmozdithatta. A „sz . . a világ, tök a tromf!“ szólás-mondásnak is megvan a német eredetije: „warte, bis schellen trumpf wird!“

A német kártya eredetileg 36 levélből állott; a *hetes* után t. i. volt még *hatos* is (Meyer, Conv. Lex.). Szintügy a magyar kártya is. (Vö. Kassai V:270). Szabolesban ma is járja a közmondás: „olyan, mint a kártyában a *hatszem*“, vagyis nincs a szavának súlya.

Az *alsó*, *felső* és *király* német neve megvan már a XV. század végén: „so ist uf dem kartenspiel also ein ordnung, das je höher sticht das under, der *künig* sticht den oberman, der *ober* den *undern*.“ (vö. Grimm). A *felső* másik két neve: a *filkó* a cseh *filek*ből (Nyr. 13:152), a *kolop* pedig a lengyel *chlop*, *cholop*ból (legény) származik (CzF.).

A kártyabeli *disznó* magyar neve is német mintára vall. Ismét Grimmből idézhetünk: „da auf alten kartenspielen das *asz* eine sau zeigte, so steht *sau* auch für *asz*: l'as d'une carte, „die saw in der karten“ (1616-ból). „Vom kartenspiel ist das wort in der studentensprache in die allgemeine bedeutung von glück übergegangen“. Ugyanigy a magyarban is.

Kissé bonyolultabb a *kétszem* (makk-kétszem, tök-kétszem stb.) eredete.

Ma a kártya, előbb a kockza járta, még pedig kétféle kockza. Az egyik a *dobós kockza*, serlegben összerázza s aztán kiborítva; a másik a *pörgetős kockza*, melynek alul és felül nyele volt s melyet megpörgettek. A mely szám a felső lapra került, az számított. Rendszeren két kockzát dobott a játészó, mint az ostáblán s a felülre kerülő két számot összeadta. „Hat és hat“ volt a legszerencsésebb dobás; azért mondja PPB. a „kockza-játék“ czikkében, „két hat: jactus veneris, glücklichcr wurf, pasch“. Egy kockzával legkisebb dobás: az *egy* (francziául: *as*, a latin *assis*-ból); két kockzával az *egy-egy*, a mit a német „zwei augen“-nak, vagy a görög-latin „dyas“ után az ófelnémetben *dás*-nak, a középfelnémetben *tús*-nak később *taus*, *daus*-nak nevezett. A mi a kockzavetésnél legkisebb volt, az lett a kártyában legnagyobb: a francziáknál az *as*. a németeknél a *daus*, a magyarban pedig a „zwei augen“-nak megfelelően: a *kétszem*. A kfn. *tús* is átkerült a magyarba: *túz* alakban (töktúz, makktúz stb.), a mit CzF. elég furcsán a török *domuz* (disznó) szóból akart származtatni. — A kétszemet vagy disznót *csuli*-nak (makkesuli stb.) is hallottam nevezni, bizonyosan a disznó konya, lefityegő füle után. — A tök-kétszemet Kassai (i. h.) *tök-tsákónak* is mondja. Ennek eredetét nem tudom. Ugyanó a tök-tízest *tök-asszony*nak is nevezi. Ez már mintha a kalábriászra emlékeztetne, hol a *tizes* a *felső* (fr. *dame*, régi németben: *frau*) helyét foglalja el az egyik fújta *béla*-ban (olasz: *la bella*).

En voltaképen csakis a *kétszem*ről akartam írni. Szily Kálmán fölhívására s az ő tőle kapott adatok alapján egészítettem ki e kis cikket jelen alakjára.

FABÓ BERTALAN.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Almarázó. A MTsz. I. 36. l., a Nyr. XII. 330. l-ra hivatkozva, elfogadja e szónak népetymologiai eredetét a német „armer reisen-der“-ből, mely tudalevőleg vándorló legényt, de csavargót, kéregető, dologkerülő, gyanús koldust is jelent. A szót, népetymologiai magyarázatával együtt, a kisküküllőmegyei Szőkefalváról 1883-ban küldötte be a Nyr.-nek Kispál Mihály, s azóta, úgy látszik, mindenki belenyugodott a tetszetős ötletbe, mely annak eredetét (a német „armer Reisen-der“ nálunk elterjedt délnémet, közelebbről osztrákos ejtésével) eléggé elfogadhatónak tüntette föl. Magamnak sem támadt volna talán e magyarázat ellen kétségem, ha a napokban véletlenül egy a XV. és XVI. század mesgyéjén élt híres franczia prédikátornak, Menot Mihálynak, legtöbbet idézett beszédében, a tékozló fiúról szólóban, a következő helyen nem akad meg a szemem:

Ita quod in brevi tempore, *mon gallant fut mis en cuilleur de pommes, habillé comme ung brulleur de maisons, nud comme un ver*. Meus gallandus fuit positus sicut collector pomorum, vestitus sicut combustor domorum, nudus sicut vermis.

Az egész beszéd s Menot legtöbb prédikációja a kor divatja szerint tarkállik az ilyen macaronikus helyektől, a melyek telvék a

legbecesebb nyelv- és műveltségtörténeti adatokkal. Az idézett helyen a latin *collector pomorum*-mal értelmezett francia *cueilleur de pommes* (almaszedő) világosan ugyanaz, a mi az „armer reisender“ a maga legrosszabb jelentésében, t. i. rongyos csavargó, a kit a gyűjtogatóval állít a beszéd egy sorba. S íme egy kifejezés, a mely majdnem teljesen egybevág a mi *almarázó* szavunkkal! Ennek az értelmét tehát csakugyan szó szerint vehetjük, vagyis olyan csavargót kell rajta értenünk, a ki egyéb táplálék híján az útszéli almafák gyümölcséből tengeti életét — már akkor, a mikor éppen e gyümölcs érik, máskor meg kevésbé ártatlan módon csillapítja, ha éppen koldulással nem szüntetheti éhségét. Menot beszédét az 1526. kiadás nyomán (a többi kiadások felhasználásával) *Labouderie* abbé közli a *Mélanges sur les langues, dialectes et patois* cz. érdekes, ma már elég ritka gyűjteményes munka (Paris, 1831) 437—454. lapjain. Az idézett helyet l. a 444. lapon. De megvan a *Petit de Julleville*-féle nagy francia irodalomtörténet II. köt. 225. lapján is e beszédnek éppen az a részlete, melyben a fenti kifejezés előfordul.

A *Litré*-féle francia szótár *Cueilleur* szó alatt, *Rabelais* Pantagruel-je Prologusára hivatkozva, idézi e kifejezést a következő öszszefüggésben: *Diogenes recoursa ses manches jusques es coubtes, se troussa en cueilleur des pommes*. Alább pedig a mi fenti adatunkat is idézi, de csak közvetítő forrásból, *Henri Estienne* Apologie d'Hérodote p. 461 után, *Lacurne de Ste-Palaye* szótárára utalva.

KATONA LAJOS.

Macskási. Mikor a *-si* képzős szokat bemutattam az Akadémiában (1903 ápril) ötszáznál több példát hoztam fel a nép nyelvéből: majdnem mindenki, nyelvész, nemnyelvész, hihetetlenül rázta a fejét. S íme! azóta a következő adatok igazolják e képzés divatát (a dültbetűsek *újak*): *salmási*, *csontosi*, libási, *gazosi*, szobási, konyhási, megyési (megyesi), *fogasi* (fogacsi), (*nyaksí*), egyidősi, mindennaposi, *hónaposi*, ingyenesi, barázdási, paprikási, kocsmási, czehesi, éjjelesi, órási, *fölsösi*, *anyási*, *mesgyési* (egy versben), tanyási (tanyasi), *vásárosi*, alvégesi, csibési, *kertaljai*, *sárosi*(né) (Mikes T. L.).

Minap meglátogattam Janniczky Sándorné Hajós Eszter úrhölgyet, egykori igen jeles tanítványomat, a ki már tanuló korában finom nyelvérzékével tűnt ki. Beszélgetés közben „óvakodva belépkedett“ a szalonba két szép macska, az egyik lábamhoz dörgölődött, a másik a házi kisasszony ölében foglalt helyet.

„Én is szeretem az állatokat, de a macskát nem.“

— A leányom, az olyan kis *macskási* (= macskabarát).

Nem kérdeztem, kelendő-e ez a szó Dömsödön vagy az alkalom termette; emezt jobb szeretném, mert a *-si* képző *élő* voltát bizonyítaná. Mindegy. Köszönet az *új* adatért!

Magannak is ugyan kutyául lett dolga. Ezt a szerkezetet, mely Petőfi *János vitéz*-ében fordul elő, régebben Szarvas és Komáromy Lajos, újabban Joannovics hibáztatta. Szerintök csak ez a helyes: *magannak* is u. k. l. *dolgom*“. Én „Magamról“ című akadémiai föl-olvasásomban (megjelent az *Akadémiai Értesítő*-ben) alaposan kimu-

tattam Petőfi mondatszerkesztésének helyességét. Az ott felhozott népvilági adatokat most megtoldom hárommal, melyeket minap hallottam:

„Bánom is én, tegyen a mit akar, csak *magamnak* hagyjon *békít*“ (e helyett: *békemet*). (Egy kolozsvári asszony mondta.)

„Ha *magamnak* volna *háza* (e helyett *házam*), ennek a sárga virágnak kéne lenni az ablak előtt.“ (Egy szabadszállási embertől hallottam, Kovács Istvántól, a kinek apja jól ismerte Petőfit és szüleit.). — „*Magamnak* is jut *eszibe*“ e h. eszembe. (Császár János vas megyei születésű rendőr mondta).

Perczen. A NySz. „percenés“ alatt ezt közli Gvadányi Fal. Nót.-ból: „Így juta életem végső *percenése*“. Ez a szöveg önkényes megváltoztatása; mert Gvadányinál így van: „*percenére*“ (a mit a vele rimlő többi szó is bizonyít: *vére—ére — szerencsére*), melyet a szerkesztő sajtóhibának vélt, az alanyt (életem) birtokosjelzővé, a határozót (*percenére*) alanynyá formálván. De ez a *percen* — szókatlanul — substantívum = perczenet, percz. Éppen így használja gr. Teleki Ferencz is (*Versei*, 159. l.), de jelzőnek:

„Az öröknek egy *percen* lehellete
Ismét lefolya, egy esztendő!“

Készetlen. A *fosztó-képző* melléknévhez csak egynéhányhoz járul, mint: *tisztátalan, bántortalan, boldogtalan, szaporátlan, igaztalan, hűtelen* stb. E kis számat megszaporitom kettővel; az egyik: *termékenyellen* (mint a régi „*érzékenytelen*“), melyet ismerek a néptől. a másik a következő gúnyversecskében fordul elő, melyet valami 30 éve jegyeztem föl. Ne vesszen kárba.

„Kis-Gerjenbe' mi történt?

Leány kérte a legényt.

Visszaizen a legény:

Nem mèn férhöl az idén.

Daj dole adol-e,

Daj dole adol-e,

Daj dole do.

Mert az ágya *készetlen* (= nem kész),

A vánkosa töltetlen.

A tolla meg a tóba'

A vadréce hordozza.

Daj dole stb.“

NB. A Debr. codexben van ugyan „*késztelen*“: „soha tégedet az halál *késztelennek* ne leljön“; de ez alkalmasint a másoló hibája, e helyett: *kész(ül)telennnek* (mint „*sül-telen*“).

Kéztől. CzF. szótárában „*kéz*“ czimzó alatt ezt találok: „*kéztől ütni valamihez*, am. oldalirányban. A népbabona szerint, ha a boszorkányt *kéztől ütik* kantárral vagy fékkel, lóvá változik“. Itt *kéztől* ugyanaz, mint a mit a nép így is mond: *visszakézzel, visszakézbül* v. *visszakézrül, fonákul, visszágáru, visszáru, viszán* — ütni, tölteni bort stb. [„*Úgy viszán ütlek*, hogy a szemed is zöld karikát hány“]. De van „*kéztől*“-nek ennél érdekesebb használata is, melyről, bár a nép széltére él vele, mit sem tudnak szótáraink, se szólás- és közmondásgyűjteményeink. T. i. a nép azt, ha valaki

a háznál (pl. öreg szülők, szegény rokon) kegyelemkenyéren van, nincs becsülete, nem nyulhat semmihez, nem vehet maga, pl. ételt, mindent szabva adnak, még a kenyeret is kivágják neki, vagy ha valaki szemérmességéből nem akar, nem mer maga venni, vagy lustaságból, kényelmességéből mindent helyibe vár stb. — így fejezi ki: „*kéztül kap*“, „*kéztül ad*“, „*kéztül vár*“. Pl. „Mért iratta mindent a gyerekeire, annak köszönje, hogy most *kéztül kapja* a mindennapit is“. „*Kéztül adnak* neki olykor egy kis költő pénzt, mert nem tud gazdálkodni“. „*Kéztül adják* mindenit, azért akarja őket otthagyni“. „Komótus ember az, mindent *kéztül vár*“.

Ezt a szólást nem igen ismeri az irodalom. Csak egy-két helyet tudok emlékezetből. Gyarmathi (II:79.) ezt mondja; „Bajos az embernek mind csak *kéztől várni*“. Tompának „*A félkezű koldus*“ című elbeszélésében ez fordul elő:

„De e mellett az volt a legnagyobb bűne:
Öreg édes anyját hogy meg nem becsülte,
Belékapeczaskodott, korholta ok nélkül,
Sovány falatját is *kapta*, szegény, *kéztül*“

Csokonainak „*A Dorottya kínjai*“ cz. versében pedig ez:

„Köszív volt abb' a férjfibá,
Ki béhozta a módiba,
Hogy ő bátran szóljon s járjon,
A dáma csak *kéztől várjon*“ (átv. ért.).

Csizmadia Sándornak „*A pálinka*“ cz. rajzában ezt olvasom (Bud. Napl. jún. 7): „Talán gyerek vagyok én, hogy *kéztül add*, a mire szükségem van?“ — Jókainál (*A koldus veréb*) ez van: „*A fáról nem szabad leenni a gyümölcsöt, hanem kéztül kell várni*“.

NB.: A beregmegyei Fornosról ezt közli a Nyr. (XX:436. 1): „*kéztől inni*“ = merke mindennapra ki van szabva (ép így: *enni is*)“. De én ezt más értelemben is (l. a czikk elejét) ismerem. „*Kéztül*“ eszik, iszik az, a ki úgy eszik, iszik, hogy nincs kezire, pl. nem *maga elől* vesz a tából, stb.

Fülét se bojszítja. Multkor hallottam ezt egy halasi születésű úrtól, ily értelemben: „rá se hederit“ (v. ő. fülét se *mozdítja, billenti*). A MTsz.-ban csak „bojszint“ és „bojszáll“ van közölve (*fül* nélkül) ugyancsak Halasról. Tegnap találkoztam fenntisztelt úrral, emlitem neki, hogy ezt a minap tőle hallott szólást közlöm a Magyar Nyelvben, mint Halason divót, még pedig az ő tanúságával. Megijedt s kért, hogy: „Ne tessék, mert *hátha csak magam csináltam!*“ Nohát csak a kezdő betűit teszem ki a nevének, így: Zs. J. Gyűjtők, okuljatok!

Egy gazdátlan szó. Ez a gazdátlan szó a *gyarlandó*. Sz. K. a MNy. 87. lapján azt véli, hogy „a *gyarló* és *halandó* egybekeverése“, s úgy emlékszik, hogy „a Budapesti Napló találta ki s kapta föl alig egy-két éve“. Egy szótárunkban sincs meg. Kelemen Béla, a kinek 1904-ben megjelent kézi szótárából is hiányzik, ezt írja a MNy.-nek róla: „E szó története régibb, mint a MNy. 87. l. olvasuk. Úgy tudom, Radó Antal kezdte használni műfordításaiban, másfél évtizeddel ezelőtt. Úgy látszik, maga csinálta, mert mikor a

„Vasárnapi Ujság“ megtámadta, a *gyarlik* ige régiségével védekezett.“ Radó erre vonatkozólag azt írja a MNy-nek, hogy „e szó^t igenis használtam 1890-ben megjelent Leopardi-fordításomban. Ott van a 178. lapon :

Ember! ha por s hamú vagy,
Gyarlandó, semmis életed :
Mint kelnek benned oly nagy érzetek?

Hogy honnan vettem e szót, sajnálatomra nem tudom már megmondani.“ Tehát nem „maga csinálta“.

Hányadán vagyunk hát vele? Régen volt-e már vagy mostanában lett? Megvan-e a nép nyelvében? vagy valami literátus ember koholta? ki? mikor? Oly kérdések, melyekre szeretnék kielégítő feleletet adni. Mindenekelőtt ki kell mondanom, hogy se a régibb irodalomban se újabb classikusainknál (Csokonai, Vörösmarty, Czuczor, Petőfi, Arany, Tompa stb.) semmi nyoma; nem találni népmesékben, népdalokban, közmondásokban; nem tud róla se a NySz., se a MTSz. De senki sem tagadhatja, hogy *van*; azt sem, hogy újabb időben kapta föl az irodalom s a közbeszéd. Keletkezésére nézve két eset lehetséges: *a ki kezdte használni, vagy maga is csinálta*, vagy *a néptől vette*.

1. A „gyarlandó“-t nagyon könnyen csinálhatta valamely elmés ember, olyan, a ki szeret a szókkal játszani, szokat ficzamítani; vagy a ki e megnyújtott formába nagyobb nyomatékot, tréfás méltóságot, némi gúnyt akart elegyíteni. Minták után indult. Tudta, hogy nyelvünkben nagy számmal vannak ugyanazon fogalomnak kettős, rövidebb és hosszabb kifejezései, mint: tudakos és tudálékos, gyönyörű és gyönyörűsleges vagy gyönyörvetes, fűn és fűntos, szent és szentsleges, elég és elégsleges vagy elegendő, nyomorú és nyomorúságos, kíváncsi és kíváncsiságos, pedig és pediglen vagy pedétiglen, most és mostanság, hamar és hamarsággal vagy hamarjánosan, szörnyű és szörnyűsleges vagy szörnyűhetetlen stb. Ezek lebeghettek előtte, melyekben a hosszabb formájukat valami árnyalati értelemkülönbség, a hathatóság nagyobb foka vagy komikus iz választja el a rövidebbektől. A „gyarló“ és „gyarlandó“ közt is olyféle különbség érzik, mint pl. a „nyomorú“ és „nyomorúságok“ között. De a ki a „gyarlandó“-t csinálta, világos analógiát követett. Miért csinált éppen *andó-endő*-képzős igenevet? Könnyű a felelet: Mert „gyarló“-t *ó-ő*-képzős igenéveznek érezte, s tudta, hogy van változó és változandó, forgó és forgandó, múló és mulandó, illő és illendő, van halandó, romlandó, varandó stb. Ezen analógiák hatása alatt születhetett meg okoskodás nélkül, ösztön- és ötlet-szerűen a „gyarlandó“, nem pedig combináló szóalkotással. Azt bizonyára nem tudta, hogy etymologusaink a „gyarló“-t török kölcsönvételnek tartják (jarluk, jarlik); azt se tudta, hogy már a Debreczeni Grammatika felvett egy „gyarol“ igét, mely nincs, de lehetett vagy kellett lennie, s hogy Kresznerics egy *régi* „gyarlik“-igét emleget, melynek urát nem adja, de melynek participiuma volna a „gyarló“; azt se, hogy CzF. is ezt mondja „gyarlik“-ról (nyilván Kr. után): „Kiavult ige, melynek származékai ú. m. *gyarló*,

gyarlóság közismeretűek (vö. „sarló“ és „tarló“ szókat, melyeket CzF. szintén „sarol“ és „tarol“ igék participiumainak állít, kétes igazsággal). Azonban akárhogy áll a dolog, annyi bizonyos, hogy ha literátus ember csinálmanya a „gyarlandó“, nincs a ki az apaságot vállalja.

2. De hátha a *nép nyelvéből* került a „gyarlandó“ a miveltek beszédjébe s irodalmi forgalomba? Én — a mennyire itt Pesten módomban volt — vasmegyei, veszprémi, abauji, jászberényi, debreczeni, szabadszállási, halasi, kecskeméti (részint kaputos, részint szűrös) emberektől kérdezősködtem, de — nem tudnak róla. B. J. ny. kúriai bíró, a ki az országnak más-más legmagyarabb vidékeit meglakta, ismeri a szót, de a néptől soha se hallotta. K. G. színész barátommal találkoztam minap az utcán, s kérdésemre: „Guszt! hallottad-e ezt a szót: *gyarlandó*?“ így felelt: „hallottam ám, de rossz szó, csak viczből mondják.“

Már most magammal állok elő. Én azt hiszem, hogy a „gyarlandó“ *népi eredetű*, s ezen a réven lett irodalmivá. Úgy rémlik, a néptől hallottam még fiatal koromban, de ezt, sajnos, bizonyítani tudom, mert jegyzeteim közt nincs meg. Feleségem azt állítja, hogy ő már gyermekkorra óta ismeri, s tisztán emlékszik, hogy ezelőtt 35—36 évvel nem egyszer hallotta Benkő János sárszentlőrinczi bírótól: „Jegyző uram, *gyarlandó* asszony ez!“ F. Rudolf boldog emlékezetű urambátyám, a ki egész hosszú életét pusztákon töltötte (Zala-, Vas- és Fehér-megyében), még a mult század 70-es éveiben, ha fellátogatott Pestre, evvel a szóval szokott kaczagva ránk nyitni: „Hiába! csak *gyarlandó* az asszony-nép!“ Magamnak is szinte szava járása már régtől fogva ez a szó, a miről tanúságot tehetnek volt tanítványaim, a kik elégszer hallhattak tőlem ilyeneket, már 25—30 év előtt is: „bíz ez *gyarlandó* munka!“ „*gyarlandó* beszéd!“ „ez már nem is *gyarló*, hanem *gyarlandó*!“ Sokszor megfordult a számon ez a kádenczia is:

„*Gyarlandó* az ember, [Erdélyinél: esendő]
Hajlandó a pendely!“

Ugyanezt a rigmust egy régi dunántúli tanítványom, a ki itt járt mult héten az Alföldről, egy halasi 18 éves parasztleánytól hallotta nem rég. A szót különben már hazulról ismeri.

Ennyit tudok. A ki többet vagy mást tud, álljon ki. Mert a „gyarlandó“, még ezek után is — *gazdátlan* szó.*

LEHR ALBERT.

Vasgyúró. Ezt a szót SimB. (1902) és KB. (1904) m.-ném. szótára a német *Eisenfresser*-rel értelmezi. Az utóbbi e mellé a *Bramarbas*-t is odateszi, Ball. (1890) pedig e két főnéven kívül még a következőket is egyértékűnek mondja a *vasgyúró*-val: *Grossthuer*, *Grosssprecher*.

Ezek az értelmezések, úgy vélem, nem felelnek meg a mi szavunknak. Az említett német szók mindannyian hetvenkedőt, szájhőst jelentenek s a *vasgyúró*-nak legáltalánosabb szótári egyértékese, az *Eisenfresser* is csak ezt jelenti, a mint a németek szótárirói

* Most (a kiszedett cikk corrigálása után) hallom egy *alsóki* (Somogy) asszonytól ezt: „*Gyarlandó* vagyok én ahhoz!“
L. A.

(Grimm, Georges, Sachs-Villatte) magyarazzák. A mi *vasgyúrónk* ellenben (SK.-nál „malleator“), az én nyelvérzékem és tudásom szerint, nem Bramarbas, nem hetvenkedő. Hirtelenjében nem tudnám bizonyítani, csak Czuczor-Fogarásra hivatkozom, a kik a szót így értelmezik: „rendkívül erős természetű; mindent öszvetörő; erejével kérkedő, birkozni szerető“. Ebben a magyarázatban megvan ugyan az „erejével kérkedés“ képzete is, de nem áll első helyen, nem is fő mozzanat, csupán mellékvonása a nagy erejűnek, a ki olykor-olykor el is kérkedik izmaival. A fő a CzF.-féle értelmezésben a rendkívüli erő s ennek nyilvánulásai, de semmi esetre sem egy a *vasgyúró* szerintük sem az üres hetvenkedővel, a szájhőssel, szóval azzal, a mit a német *Eisenfresser* jelent. Német szótáriróink valamelyikének (TZs.?) véletlenül a kérkedés mellékes mozzanata ragadta meg a *vasgyúró* értelmében a figyelmét s ennek alapján, kellő nyelvérzék nélkül, az *Eisenfresser*-t találta hozzá a németben leghasonlóbbnak (bizonyára azért is, mert a német is *vasat* fal, mint mi *vasat* gyúrunk), s ez az egyszerű csekély tévedés, a szótárak történetéből eléggé ismert módon, végigvonult aztán valamennyi későbbi szókönyvünkön.

Hogy mi hát a *vasgyúró*nak igazi német egyértékese, azt mondják meg azok, a kiknek már eddig is meg kellett volna mondanik.

ZOLNAI GYULA.

Vörös-gyurkó. A Hadtörténelmi Közleményekben (VIII: 293) Thaly Kálmán, közölvén 1703-ból Gomboss Imre generális „portékájának és marháinak“ inventáriumát, a vasnyárs után jövő *Vörös-György*-öt „nyársat forgatni való állvány“-nak magyarázta. De már a következő kötetben (154. l.) maga is kételkedik e magyarázat helyességében, miután a Berthóty Ferencz hagyatékának 1710-ben készített összeírásában ezt találta: „*két ezüst vörös györgy, az egyik tokban, másik tok nélkül*“ és csillag alatt hozzát teszi: a „pecsenyeforgató ágasokat csak nem készítették ezüsből s nem tartották tokban“.

Nem ugyan *vörös-györgy*, hanem *veres-gyurkó* megvan Csúzy Zsigmond 1723-ban megjelent „Zengedező Sipszó“-jában is (621. l.): „útazók lévén, talán jót hörpentettek a *veres-gyurkó*-ból“; továbbá (Phras. 330): „a *vörös-gyurkó* ütött le téged az inadról“.

Kétségtelennek tartom, hogy ez a *vörös-gyurkó* azonos a Thaly idézte *vörös-györgy*-gyel s hogy e szerint az utóbbi is valami ivó-edényt jelentett. Miféle ivó-edényt? Baróti Szabó Dávid a Kisded Szótár 125. lapján azt mondja: *kulats* = fa-palatzk, *veress gyurkó*, tsutura; Sándor Istvánnál: *veres gyurkó* = obba lignea, culigna; Simai Kristófnál: guttus ligneus, lagena lignea; Kresznericsnél: csutura; Kassainál: kulacs. Ezentúl nincs meg egy szótárban sem s a Nyelvtörténeti Szótárból is kimaradt.

Thaly Kálmán, kivel az utóbbi irodalmi adatokat közöltem, szives volt egy az eddigieknél még régibb, 1686-ból való adatra figyelmeztetni, mely a Gazd. tört. Szemlében (XI: 54) ekként van közölve: „Stahrenberg a debreczeni megygyes bort *Veres gyöngy* nevű palaczkokban ante omnia kedvellette“. Kétségtelen, hogy a *veresgyöngy* másolásból eredt hiba s hogy az voltaképen *veresgyörgy*-nek olvasandó. Voltak tehát a XVII. és XVIII. században borivó-edények,

a melyeket *vörösgyörgy*-nek vagy *vörösgyurkó*-nak neveztek, majd fából, majd ónból vagy ezüstből, majd palaczk-, majd csutora-formában készítve. Lehet, hogy a finomabbakat tisztelték meg a *vörösgyörgy* névvel; a közönségesebbeket (kulacsféléket) pedig *vörösgyurkó*-nak, *vörös-gyurká*-nak nevezték. Nem lehetetlen, sőt valószínű, miként már Kassai is mondja (Szók. 3: 214), hogy valami Vörös György nevű emberről, a ki szeretett iszogatni, ragadt a név magára a borívó-edényre.

SZILY KÁLMÁN.

NÉVMAGYARÁZATOK.

Albis. Bihar megyében és Háromszéken van egy-egy Albis falu.

Neve a mai magyar nyelvben érthetetlen, de azért kár volna ráfogni, hogy valami ősmagyar vagy éppen hun szó!

A biharmegyei Albis falut századokon át Albeusnak és Albesnek is írták (Bunyitay: A váradai püspökség története, III. k. 184. 187) s az Albeus kiírás rávezet bennünket Albis származására.

1274-ben Forray Aladár, a királyné étektfőgőinak mestere, bizonyos Szentgyörgy és Apáti falvak közt eső (fejérmegyei) földért pert indít két férfiú ellen, a kiket az ítéletlevél elején hivatalos komolysággal „Pous et Olbertus de Sancto Georgio“-nak neveznek. A per hevében azonban a jegyző kizökken a rendes kerékvágásból s az alpereseket használtabb neviükön „iidem Pous et Albeus“-nak nevezi. (Wenzel: Árp. Okm. IX. 86—87.) Egy híres 1233—41-iki esztergomi kanonoknak neve is hol Albeus, hol Albertus (Századok 1903. 934).

Világos tehát, hogy az Albeus az Albertus névnek rövidítése s így az Albis helyneveknek a származása a következő: Albertus = Albeus = Albis. Teljesen így alakult az udvarhelyszéki Matisfalva is, a melyet 1602-ben még Mateusfalvának hívtak.

Elesik tehát az a furcsa gondolat, hogy az Albis helynevek az Elba folyó latin Albis nevével állnak kapcsolatban (van-e Danubius vagy Rhenus falunevünk?!), s kisül, hogy e falvak alapítói Albertus vagy röviden Albis nevű keresztény magyarok voltak. Meg lehet továbbá fejteni, hol állott az erdélyi egyházmegyének azon plébániája, a melyet a pápai tizedjegyzék 1336-ban „villa Alberti“-nek ír. (Monumenta Vaticana Hung. I: 1: 142.)

Füle. A Füle személynév nagyon kedvelt volt a XIII. században. Különösen híresek voltak akkor Füle bán és Füle zágrábi prépost, Kálmán herczegnek kancellárja. (Vö. Karácsonyi: A magyar nemzetségek. II. 386.)

Nagyon természetes, hogy az ily kedvelt személynév nem tűnt el nyomtalanul, hanem fennmaradt a fejér-, torda-, udvarhelymegyei Füle falvak neveiben.

E név magyar eredetét mindjárt az is kétségessé teszi, hogy a XIII. század elején Fila-nak írták s csak később a magyar hangtörvények erejével változott az Füle-re. Növeli kétségünket az, hogy Füle prépost a szláv eredetű Miskolcz nemből származott. Már pedig az ilyen bajosan visel ős magyar, hanem inkább keresztény, esetleg szláv nevet.

Ha már most ekként figyelmeztetve, kutatjuk e név változatait, rájövünk, hogy a Füle név is keresztény névnek rövidítése. 1334-ben írja Ákos Micsk bán, hogy „Farkasius, filius Philippi, Chobo, Beud et Phyle fratres sui uterini“ elhagyván az igazság útját, egy éjjel meglepték az ő táborát s el akarták hajtani a lovakat. Azonban észre vették őket, Chobo-t elfogták „eisdem Farkasio, Beud et Phylippo fuga evadentibus“ (Anjoukori Okm. III. 83). Nyilván való ebből, hogy a Füle (Phyle) név a keresztény Phylippus névnek rövidítése.

Így azután látjuk, hogy a Philippus név a magyar ajkakon lassan-lassan így alakult át: Fülpös, Fülpe, Fülöp, Füle.

DR. KARÁCSONYI JÁNOS.

Várdán. Katona József Bánk bánja azt mondja Peturnak a második fölvonás második jelenetének vége felé:

„Várdán, belőled most a nemzeti
Rút gyűlölet, nem az igazság beszél.“

Az itt előforduló *várdán* szót, mely eddigelé nincs még magyarázva, legutóbb Simonyi Zsigmond fejtegette a Nyelvőrben (32:369) s miután egész helyesen rámutatott arra, hogy Katona a *Waradinus* latin szóból nem csinálhatta a *várdán*-t, arra a végkövetkeztesre jut, hogy „a *várdán* nem lehet más, mint a német *warden*, mely régente hivatalos czim volt: a pénzverő intézetek ellenőrének jelölte, a ki a vert pénzeket megvizsgálta.“

Merész föltevés! Petur bán, a szenvedélyes, dühös főúr, ki a pénzverőben a denárok nagysága és súlya méregetésével bibelődik. Bajos ezt elhinni, de még csak képzelné is. Katona bizonyosan nem ilyenek képzelte Peturt.

De nemcsak a drámai jellemzés, hanem a história is ellentmond e föltevésnek. Pór Antal írja nekem, hogy II. András idejében az esztergomi érsek volt a magyarországi pénzverés főfő ellenőre; a királyi kamara főnöke pedig 1211-ben valami *Gatk* volt (Fejér, Cod. dipl. III. 1:105) s ugyanezt 1221-ben egy másik okirat „mone-tarium regis magister“-nek czimezi. (Wertner Mór szives értesítése.) Peturnak semmi köze sem volt tehát a pénzveréshez. Másfelé kell kutatnunk.

Az bizonyos, hogy *Peturvárad* a Katona Peturjáé volt (Fejér, Cod. IV. 1:69) s az is bizonyos, hogy a mohácsi csatában elesett *Szalkai* László érsek nevét deákul író több historikusunk *Salcanus*-nak, Fessler pedig *Szalkán*-nak írta. Nem olvashatta-e Katona valahol a *Várdán* nevet, a mit azután könnyen változtathatott *Várdán*-ra?

Karácsonyi János társunkhoz fordultam azzal a kérdéssel: „nincs-e régi latin históriáinkban valaki *Vardanus*-nak nevezve?“ „De igen. volt a válasz, *Várdai* Pál esztergomi érseket Istvánffy (Hist. de reb. Hung. 1758-i kiadás, 99. l.) Paulus *Vardanus*-nak nevezi.“

Istvánffy egyáltaljában igen kedvelte a magyar nevek ily módon való latinositását. A már említett Ladislaus *Salcanus*-on kívül Emericus és Paulus *Vardanus*, Georgius et Stephanus *Zapolianus*, Nicolaus comes *Zrinianus*, „ad campos *Pesthanos*“, „milites *Sigethanos*“ stb. olvasható nála.

Istvánffy műve nagyon sokat forgatott könyv volt még a múlt század elején is. Katona, a ki históriai dráma írására készült, bizonyosan olvasta Istvánffyt. Kétségtelen, hogy a *Vardanus*-ból lett a *Várdán*, valamint a *Salcanus*-ból a *Szálkán*. Lehet, hogy a *Peterwardein* névnek is van némi része benne, de ez a *wardein* nem az ellenőr *wardein*, hanem a magyar *várad*-ból lett „*varadin*“ németesítése.

SZILY KÁLMÁN.

ADATOK NYELVÜNK TÖRTÉNETÉHEZ.

Vérm(es). Gombocz Zoltán fejtegetése a *vérméről* (MNY. 167), fölkeltette figyelmemet s újra megnéztem a kiadásomban megjelent „Szakaczi Tudomán“ kéziratát s rájöttem, hogy a Régi M. Szakácskönyv I. köt. 45. l. és a Mutatóban is sajtóhiba van, a mennyiben az ott közölt *vernye* helyett szintén *verme* olvasandó.

A NySz.-ből a *vernye* czímszó, a melyre az iménti hibásnak bizonyult adatnál több nincs, törlendő. B. RADVÁNSZKY BÉLA.

*

Borsod vármegye, Miskolcz és Sajó-Szent-Péter városok régi jegyzőkönyveiben néhány érdekes régi szóra találtam, melyeket érdekesnek tartottam kijegyezni. Ime itt közlöm őket, talán hasznukat vehetik nyelvészeink. *B.* a borsodmegyei, *M.* a miskolczi és *S.* a sajoszentpéteri jegyzőkönyveknek a jele.

Akadvány, 1724: . . . mégyen a' Gyermekekhez, kitis a' vizből az *akadvány* alól két lábánál fogva húzott ki (B. XX.45). A' Fatenstis maghához a' meghirt *akadványhoz* oda hitta ugjan a' fatensis szemlélvén megh ujjban az *akadvánt*, talált a' vízben lévő Gyermeekre (B. XX.46).

Béjog, *béjogtalan*, 1779: Kiss György Újj Magyarnak, Testimonialis adattott két el veszett lovárúl, mellynek egyike fejr paripa hatod vagy hetedfű volt, minden jegy, és *béjog* nélkül való. A másik fekete kancza *béjogtalan*, mintegy tizedfű, egy kis fejrőség van az homlok közepin, az első bal lábának körme meg van hasadva (S. 191).

Bujdokó, 1780: Megbizonyította vérengező cselekedetét Voxmán János azzal is, hogy míg jobban nem lett Ivány János, mind addig *bújdokóba* volt (S. 220).

Cserpák, 1731: Sernek valo szalad . . . Léhok nro. 3. *Cserpák* nro. 6. . . Item Votkás hordók 2 *Cserpák* 6 (M. II. 317—318, sörfőzőházhöz tartozó eszközök közt).

Daganatság, 1722: De jó szerencséd, hogy én ide jöttem, mert a' lábárúl a' szivére ment volna a' *daganatság*, meg kellett volna két hét mulva halni (B. XIX.522).

Fan, 1781: Csuka István felesége és leánya Ersébet ns. Mólnár Judith hajadon leánt, szűz koronájának és szép hírének, nevének szembe tűnhető vastag gyalázattyára 's becsületinek el tapodására illy otsmány pletykasággal hurtzolni s gyalázni nem iszonyodtak. Hogy Mólnár Judith hajadon leány, minden bizonynal a *Fonát* nyirja, és hogy *Fona* nyírásán rajta kapatott, hirtelen mind ollóját, mind *Fonát* a sutra hajintotta (S. 354). Vö. MTsz.

Fuar, 1779: Sziráki Lakatoss István hoszszú *Fuar* útba megszakatt és csak hamar itthon meg döglött lova (S. 194).

Hunczhutozás, 1779: Budenttzki Jakab . . . Tanáttsbeli Társunknak, Tankovitts Mihály Vramnak *hunczhutozásáért* íteltetett 20 napig való árestomra (S. 189).

Kazárma, 1725: Kassára 'a *Kazárma* csináltatásához, kívánato nemes Vármegye szekereivel és gyalog embereivel, lévő Commissarius, Pap András Vramnak adtam az utra Rf. 30 (B. XX.365). Vö. *kaszárnya* NySz.

Kúdorog, 1721: . . . a' Legény ki mászván az ágy alól, *ki kúdorogott*, a' menyetske be zárta utánna az ajtót (B. XIX.359).

Kuffantó, 1779: A város kortsmája ablakja alatt áruló *Kuffantók*, minthogy gyakorta szoktak egymással osztozni, veszekedni, egymást rútil mottskolni 's átkozni . . . (S. 155). L. NySz.

Kukorog, 1724: Utánna mentenek, kire is, a' midőn már *kukorogva* ülven reá akattanak volna . . . (B. XX. 44). Az megh nevezett füzesben *kukorogva* találván a' Leánt . . . (uo. 45).

Lého, 1731: Sernek valo szalad . . . *Léhok* nro. 3. Cserpák nro. 6 (M. II. 317—318, sörfőző-házhoz tartozó eszközök közt). Vö. *lého*, MTsz., *liú* OklSz., *léjó* NySz.

Loncsos, 1781: Pál Andrásné Gyöngyösi Anna Mólnár Istvánnét az utzán vén Lustosnak és *Lontsosnak* kiabálta (S. 357). Vö. NySz.

Megmásolhatatlan, 1633: Dersó Janosne adot Egy pinczet Kouacz Istuannak Eorök aron *megh masahatatlan* [olv. megmásolhatatlan] keppen fl. 5 (M. I. 227). Vö. OklSz.

Megtézláz, 1722: A Varbai Templomot hogj *megh hanta*, és lopott tudgya, és *meg is téslaszták* (B. 596). A sércezi disznót Balog András lopta el, ugj' a' Varbai Templomot is *meg lopta*, az melyért *meg is téslaszták* erüssen (uo. 598). Hallotta aztis masoktul a' Varbai Templombul egj haját lopott és azért *meg fogván*, ugjan ott *meg teslasztak* (uo. 599).

Méltóztatja magát, 1634: Mj is egyenlő akaratbul kötöttük arra magunkat, hogy az mint ennek előtte minden időkben, ugy ennek utannais az mi Czehünkrendi szerent, minden dependentiank az egész Tanacz es Birotul legyen, es az Varos es Tanacz akarattja ellen ha valaha, valamely időben, effele dologban *meltoztatnank* magunkat, ugyan ezen varosi ackorbéli Biro es Tanacz husz husz forintigh egyen egyen benniünket *megh büntethessen* (M. I. 244).

Nyüg, 1728: Protestál solenniter az Ménés Pasztor arrúl; hogy Actor Vram Danyi nevű szolgája az Lónak gondgyát visellje és *nyügben* vesse, mivel hogy idegeny és igen szökő is volna azon ló, az Ménésben *meg sem maradna* (M. II. 104).

Öl, 1721: Tudgyaé a' Tanú, hogy Olah István regtül fogvást az *ölére nyomorúlt*, ugy annyira, hogy a' vizelletit sem tarthattya meg, ha csak a' testét kézzel nem tartya. Tudgya a' Fatens ennek előtte circiter négy Esztendővel Olah István is oda járt a' Győri Bikkre és Malyinka tájékára, akkor is olyan *nyomorúlt* volt az *ölére*, hogy circiter 4 holnapig *fekütt az ölére*, s az ótátul fogvást olyan

nyomorúlt és annak előtte is nyomorúlt volt, s az vizelleti az óltá-
túl fogvást csak csepereg, nem tarthattya (B. XIX. 394).

Pinyege, 1778: Surányi Jánosné ... bectelenségét tetézni
kivánta azzal is, hogy Surányi Istvánnét, magánál becsültebb sze-
mélyt, kényes kuttyának, kevéjnek, fényesnek, *pinyegének*, legények
szemébe nevetőnek kiáltotta (S. 124). Vö. *pinyege* szerető, mátká MTsz.

BOROVSKY SAMU.

ADATOK NYELVÜNK ÚJABB FEJLŐDÉSÉHEZ.

Arányos, Gáti István, 1790. (A m. nyelvnek a m. hazá-
ban való szükséges voltát tárgyazó hazafiúi elmélkedések, 20. l.):
„Szép a' Test, ha annak minden Tagjai *arányosak* (proportionales)“.
Különb. Phras. (1750) „proportio“ már *arányosság* is.

Belátás, Tatai Ferencz, 1761 (Az igaz kegyességnek
kezdete és előmenetele. Intőbeszéd): „minket e' dolgokban-való
mélyebb *belátással* (Penetratióval) és jámborsággal gyakorta sokkal
fellyülhaladnak“. — Vö. NyUSz.

Érzék, Kájoni János, 1676 (Cantionale catholicum, 531):
„Érzékünk zabolázd meg, hogy mind látás, hallás, figyelem, vigyázás
tisztán maradjasson meg“. — A *figyelem* szót eddig Gyöngyösinek
(1693) tulajdonították.

Fedelmez, Cantion. cath., 1719 (u. o. 620): „hol biborral, hol
fátyollal *fedelmezték* szépségem“. — A *védelmez*, *oltalmaz* mintájára,
úgy látszik, közvetlenül a *fed* igéből képezve.

Fűzér, PP. 1708 (a „linea“ szónál): „linea margaritarum,
füzött rend gyöngy, *Fűzér gyöngy*“. A NySz.-ből kimaradt. Vö. NyUSz.

Nagykereskedő, M. Hirmondó 1793: 144. l.: „A' Bétsi Nagy-
Kereskedők Társasága“. — (Különb. megvan már Göből Gáspár-
nál 1785-ben „Utazó lélek“ című munkájában [73. l.]: „Persiai
nagy kereskedők.“) Vö. NyUSz.

Nagylelkűség, Tatai Ferencz 1761 (i. h.): „meddig mehet
a *nagylelkűség* (magnanimitas)“. Vö. NyUSz.

Sírhalom, Kájoni János, 1676 (i. h. 694): „E síralmot
és *sírhalom* ki elsőbben szerzette, kimulását 's számadását gyakorta
emlegette“. Vö. NyUSz.

Szállítvány, M. Hirmondó 1793 (298): „a mult héten ment
egygy a legnagyobb transportok (*szállítványok*) közül. Vö. NyUSz.

SIMAI ÖDÖN.

Czáf. „Ezen egyszerű elbeszélése a' dolognak az egyetlen *czáf*,
mellyet ama' rágalomnak ellenébe kell szegezni“ (Jelenkor 1832.
II. 472). Elvonás a czáfoból. Fölvette a TZs. (1838) is.

Cercle. A Jelenkor (1832. II. 433 és 441) *körudvarlás*nak for-
ditja. Tolnai Magyarító szótárában: *társaság*, *társaskör*.

Czellövész. „A' pesti *czellövész* társaság ünnepe“ (Jelenkor 1832.
II. 425). A NyUSz. csak 1835-ből ismeri.

Gőzkocsi. „Az oxfordi *gőzkocsi* september 3kán kezdé meg ren-
des utját“ (Jelenkor 1832. II. 603). NyUSz. csak 1838-ból.

Hivatalos lap. Az Amtsblatt a Jelenkorban (1832. II. 423) *hivatalos tudósításnak* van fordítva, majd később (uo. 533) *kormány-ujság*nak. (Vö. MNy. 87).

Időmérő. „Jurgenson Gyula . . . ismeretessé tette magát . . . felülmulthatatlan *időmérője* (chronometer) által“ (Athenaeum 1837. I. 352). TZs. (1835) is ismeri.

Íróasztal. „A király halála után egy végrendeletre (testamentum) találtak *íróasztalában*“ (Jelenkor 1833. II. 683).*

Légmérsek. Az eddigi legelső adatot a Jelenkor 1832. évfolyamában találjuk (II. 522): „*lég-mérsek* (aëris temperatura)“. Megtaláljuk az Athenaeum lapjain is (1837. I. 352).

Mintaiskola. A Jelenkor (1832. II. 442) *példaiskolának* mondja a német Musterschule-t. A TZs. (1838) huszonnolcz *minta* előtagú összetett szava között még nem találjuk meg a *minta*iskolát, nincs meg Fog.-nál (1848) sem, csak Ball.-nál (1854) találunk *minta*-iskolát is a *példány-iskola* után. Vö. Széch. Munk. I.

Nyelvészet. „Unokaöccsének [hagyta] . . . a' *nyelvészetet* illető gyűjteményét“ Jelenkor 1832. II. 424). — NyUSz.: Kunoss (Gyal. 1835).

Rendszeres. Kassai: Magyar nyelv-tanító könyv (1817) előszó 12: „*rend-szeres* (systematicus).“ — NyUSz.: „előbb ordinarius (Phil.), de Helmeczytól (uo.) *systematikus* is.“

Röpirat. A Jelenkorban *repülő irománya* (1832. I. 386), *repülő írás* (1832. II. 574) és *röpke-írás* (1832. II. 424 és 1833. II. 651) a német Flugschrift magyar neve. A NyUSz. tévesen idézi ugyaninnen *röpke-iratnak*.

Sétatér. „A várkormány gondjai által csinos 's tiszta *sétatérre* változtatott várvidék“ (Athen. 1837. I. 52, Tóth Lőrincz). NyUSz. 1845-ből.

Tanár. A NyUSz.-ban azt olvassuk róla, hogy Fogarasi alkotta 1833-ban a doctor szóra, pl. doctor juris: törvénytanárr, Bugát pedig (1836) a professorra ajánlotta. Uo. *tudor* alatt azt találjuk, hogy a *tanár* 1854-ben már véglegesen professor lett. A *tanárnak* doctor, tudós jelentésével azonban találkozunk még 1854-ben és 1858-ban is, így Forstingernél (Idegen-szavakat magyarázó kézi-könyv Pest. 1854) doctort is, professort is jelent. Fáynál pedig (Halmay-család, 1858) ezt olvassuk: „Egyszerű testet a *vegytanárok* eddigelé mint egy hatvanat határozta meg“ (I. 106), ugyanilyen értelemmel találunk nála *természettanárt* is (uo. II. 118).

Tanszék. A NyUSz. tanúsága szerint csak 1844-ben találkozunk először evvel a szóval. 1832-ben még „a' zágrábi kir. akademiában megürrült *természettörvényi tanítószékre*“ (Jelenkor I. 217), „a fiemei gymnasiumban megürrült humanitási I-ső osztály *oktatószékére*“ (uo. I. 218.) tartatik concursus.

Tiszteletdíj. Döbrentei kezdte használni 1833-ban (NyUSz.). Ugyanő még 1832-ben (Jelenkor II. 585) *tisztelő jutalom*nak nevezi.

SÁGI ISTVÁN.

* A NySz. nem ismeri; pedig megvan már PP. (1762) és PPB.

MESTERSZÓTÁR.

II.

Az ásó. Az ásonak is megvan a maga aránylag gazdag mesterszótára. Szókincsét *Tóth Mihály* Szeged város főmérnöke és *Lányi Géza* — Csongrád-Sövényháza — urak segítségével is, így lehetett megállapítani:

Ásónyom, általánosan, a mennyire az ásó vasát féllábbal a földbe hajtani, *rúgni* lehet. Az ásónyom egyszersmind mértékegység is, mely a munka mekkoraságának, innen az időnek, bérnek vagy árnak alaplímértéke is, p. o. az árok mélysége három ásónyom, hossza, szélessége stb. stb.

A rajzokhoz kötött mesterszavak:

- I. *Füles* kerti ásó, csak egy ásónyomra szolgál, ennek:
<i>K</i> = köpüje;	<i>L</i> = lánája, táblája, Szeged;
<i>Sz</i> = szöglika;	pöngéje, színe, Csongrád;
<i>Ny</i> = nyaka;	<i>H</i> = högyi;
<i>F</i> = füle, Szeged;	<i>É</i> = éle.

Megjegyzendő, hogy az ásó ember a fülnél fogva *rúgja* be lábával a kerti ásót; a *fül* — az emberi fül szegőjéhez való hasonlatosságtól így nevezve — nem engedí mélyebbre az ásót, így ez csak egy nyomnyit ás egy rugásra.

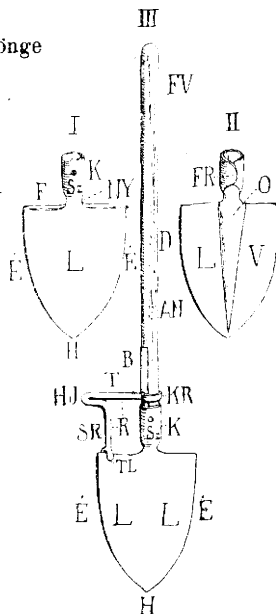
II. Minden ásó *viszja*.

Fr = a köpü forrasztása; *LV* = a lánna vagy pöngé

O = az ásó oromja; *viszja*.

III. A *rúgós* — *kubikos* — ásó. Ennek nincsen füle s így a rúgó segítségével egy rúgásra egy ásónyomnál többet ás; részei:

<i>AN</i> = ásó nyele;	<i>SR</i> = szára, Szeged,
<i>D</i> = dereka;	Csongrád;
<i>FV</i> = fogóvége;	<i>TL</i> = a szára tolla, talla,
<i>B</i> = boríték, vaslemez,	Szeged; körme,
arra való, hogy a nyel-	Csongrád;
let az ásó ember saru-	<i>KR</i> = a rúgó karikája,
jának koptatásától	Szeged; köpüje,
védje;	Csongrád;
<i>R</i> = rúgó, arra való,	<i>K</i> = köpü, Szeged,
hogy egy ásónyomnál	Csongrád;
többet lehessen	<i>LL</i> = lánna, tábla, Sze-
egy rugással vágni;	ged;
részei:	<i>O</i> = orom a lánna színén.
<i>T</i> = talpaló, Szeged és	<i>ÉÉ</i> = éle, általános;
máshol is, ennek:	<i>H</i> = högyi, Szeged,
<i>HJ</i> = hajtóványa, álta-	Csongrád.
lános;	

Nagyon valószínű, hogy ez a kis mesterszó-gyűjtemény ásóformák szerint és különösen változatokkal bővíthető lesz. A „fűl“ kiválóan érdekes, mert az ásonál nem mint valami elálló, megfogható rész, hanem csak mint a résznek szegése vagy szegője, mely azonban mindenesetre jellemző, van hasonlatképen alkalmazva.

HERMAN OTTÓ.

TÁJSZÓK GYŰJTEMÉNYE.

— A Nagy Szótár adataiból.* —

Aprómarha: sertés, juh, Veszprém m., HS. [Rendes értelme: baromfi, l. CzF.]

Aprószósz: cseptű, kenderalja, a zsáknak és ponyvának való fonalat fonják belőle; pl. „a java kendereónk má készen van, most az aprószószot fonyuk“, Ivád, Héves m., BL.

Áral: az árral megdolgoz, meglyukasztat; pl. „megáralni a bőrt“, Miskolczi vidéki mesterszó, SNI.

Arammáj: sárgarigó, Szilágy m., Zilah, LG. [A. m. arany-mál, azaz arany mell; e régi eredetű összetételnek világosabb megőrzése, mint a MTsz.-beli *alamár*, *olomári*; vö. *aram-málúó* azaz arany-málú MTsz.]

Aranybab: egy sárga babfajta neve, Baja, JS.

Arcsózkodik: kiabál, zajong, kaczag; pl. „né arcszókögy má! nem hallja tőle az ember a szót“, Sajóvárkony, BL.

Árétáncz: rab, a ki áristomba van csukva, Borsod, SNI. [A német *arrestant*-ból, a szó végének olyan népetymológiás elváltoztatásával, mint a *hóstáncz*-ban e h. *hóstát*, l. MTsz. Vö. *áristáncz*.]

Árgyé: egy nagyobb csövű paprikafaj, Szekszárd, Tolna m., LG.

Áristáncz: katona-fogoly, katonai börtönben, Kolozsvár (az 51. gyalogezred legényei mondták így), LG. [Vö. *árétáncz*.]

Árpán érő alma: korai, az árpával egy időben érő alma, Székelykeresztúr, SD. [A MTsz.-beli csángó *árpári alma* nyilván ugyane kifejezésnek elrontása.]

Árvaleves: leves, a melyben hús nem főtt, Lozsád, Hunyad m. SNI.; olyan tészta-leves, melynek levében nem főtt hús, csak egy kis zsíros tepertővel, vagy szalonnaszírban megpergelt hagymával van megizelintve, Szilágy m., Zilah, LG. [Vö. MTsz.]

Árvatészta: u. a. mint *árvaleves*, Szilágy m., Zilah, LG.

Áskapál: áskálódik, irigykedik, Háromszék, HÖ. [Az *ás* és *kapál* igék összetétele átvitt értelmű használat. Tudni óhajtanók, hogyan ragozzák: *ások-kapálok* v. talán így: *áskapálok*, mintha egységes, képzett szó volna? Ez utóbbi ragozásmódnak példái a népnyelvben: *járkél*, 2. szem. *járkész* (e. h. jársz-kélsz), MTsz. és *rugkapál*, *rugkapálok* stb.; emezt a MTsz. nem ismeri ugyan, de tárgyalja a Tüz. M. Nyelvtan, 353. l.]

Áslóg: énschlag, kénsszalag a hordók kifüstölésére, Kisújszállás, PápP. [A MTsz. ezt az alakját csak a Székelyföldről ismeri, l. *ánslóg* a.]

Áslógol: hordót kénsszalaggal kifüstöl, Kisújszállás, PápP. [Vö. *ánslógol* MTsz.]

Ásóköpű: az ásonak felső része, melybe a nyelet illesztik, Hantháza puszta, Csongrád m., LB.

Ásóorom: az ásó hátlapján levő kiemelkedés, Hantháza puszta, Csongrád m., LB.

Ásórugó: az áson levő vas, mely arra szolgál, hogy a munkás könnyebben nyomhassa lábával az ást, Hantháza puszta, Csongrád m., LB.**

* A gyűjtők nevének rövidítéseit l. az előbbi füzetekben, 91. és 139. l. Z. Gy.

** E három mesterszót az ásó valamennyi részének nevével együtt lásd fentebb „Mesterszótár“ rovatunkban. Szerk.

Asszonkodik: közösiül, Hantháza puszta, Csongrád m., LB.

Aszottol: acatol, aczatot (aszatot) gyomlál, Kisújszállás, Páp P. [Alapszavát, *aszott*, l. a MTsz.-ban *aszat* a. Vö. fönt *aczatol*.]

Aszottoló: eszköz, melylyel aszottolnak, v. i. az aszottot kiszúrják, Kisújszállás, Páp P.

Átgyónni: katolikus hitre térni; pl. „szeretnék átgyónni a katolikusokhoz“, Kajdacs, Tolna m., TL.

Átibota: kereszttül-kasul, össze-vissza, Vas m., Őrség, HB. [Vö. *áta-bota* MTsz.]

Átlal: összeköt; pl. „átlalja az ekekabalát“, Csik m., KI.

Átlaló: összekötő, átfogó; pl. „add ide az ekekabala átlalóját“, Csik m., KI.

Átok, közmondásban: *Lé tartja a szógát, átok a gazdát*, értelme: hiába szidja, átkozza vki föllebbvalóját, a maga sorsán nem segít vele, föllebbvalóján pedig nincs átkának foganatja, Ada, Bács m., MS.

Átszakad: „egész átszakad mag szegény pára, régvél óta mindég hámbu van“, „no még olyan átszakadt (összeesett, lesoványodott) jáoszágot sose láttam“. Ivád, Heves m., BL.; „majd átszakad ez az ember, olyan sovány“, Békés m., Bob.

Ányye!: ejnye, Kalocsa. Pest m., BJ.

Áveszél: testben-léleken satnyúl; „eláveszált“ a. m. testben-léleken elsatnyúlt, anyagilag és érölcsileg megbukott, Háromszéknek, különösen úgy nevezett Oltfeijében, SzCsL.

Azomódulag, a. m. azonmódulag, Sóvidék, azaz Parajd környéke, Udvarhely m., SD. | Vö. *azonmódulag*, a febr. füzetben, 93. l.]

Azótátulóta: attól fogva, Szilágy m., LG. [Vö. *azótítól* MTsz.]

Ázsag: piszkafa; pl. a „boszorkányok éjfélkor ázsagra ülnek s elszállnak“, Torda-Aranyos m., SNI. [Vö. *ázsag* MTsz., hosszú kezdő hanggal eddig ismeretlen volt.]

1. *Bába*: az a gödröcske, mely a kótyázásban (játék) a játszóknak meghatározott és egy lábbal folyvást elfoglalva tartandó helyét jelöli; pl. „úgy kell neki! miért nem állott a bábába“, Gógán-Váralja, Kis-Küküllő m., SD. [Vö. MTsz. 3. jel.]

2. *Bába*: bátya (gyermeknyelven), Űrmös, (Erdővidék), Nagy-Küküllő m., SD. *Bábaforgó*: labdajáték: a fiúk körbe állanak s a labdát egymásnak adogatják; a melyik elejti, az begyegy a kör közepébe, a többi pedig, illetőleg a kinél a labda van, üti; ha nem találja el, maga megy helyette a körbe; Szatmár, BeL. [A közlő megjegyzése szerint a játék eredeti neve *várbaforgó*. Ebből nyilván népetymologia útján keletkezett. Megemlítem, hogy e játékot diákkoromban Nagybányán, Szatmár m.-ben *várbáló*-nak neveztük, s ez a név is elhomályosult összetétel, ebből, *várba-álló*. Vö. *várba-állós* MTsz.]

Bábákfergetege: nagy vihar, szél és zápor, Szilágy m., Zilah, LG.; a Székelységben SI. szerint *bábákörgetege* a. m. tavasszal (márczius-áprilisban) gyors váltakozásban jelentkező, eső-, hó-, dara-hullásból álló, irányát perczenkint változtató, össze-vissza kavargó zivatar. [Vö. *bába-fergeteg* MTsz.]

Bábaszüle: bábaasszony, Baranya m., Rózsafa, JS. [Vö. hogy ugyancsak Baranyában a *szüle* anyókat, nénit jelent, l. MTsz. 4. jel.]

Babatyí: a vénasszonyok gúnyneve, Szilágy m., Zilah, LG. [Oláh eredetű, vö. *bábáchie* vénasszony, Ghetie: Román-magyar szótár, 1896. Megjegyzem, hogy Nagybánya vidékén s, a *babatyí*-ből következtetve, a Szilágyságban is a *chi*-vel jelölt *kj* hangot *ty*-nek ejti az oláh nép, pl. *ezt cum te chiámă* (hogy hívnak) így ejtik: kum tye tyáme.]

Babba: szép; kis gyermekekhez intézett kedveskedő megszólítás, Háromszék, HÖ.

1. *Bábi*: öregasszony, nagymama, Bihar-Félegyháza, JS.; szegény sorsú öregasszonyokra mondják Nagyváradon, TJ.

2. *Bábi*: a gyermeknyelvben a. m. láb, Bihar-Félegyháza, JS. [Nyilván a *láb* szónak játszi átalakítása.]

ROVÁS.

SZAZ ÉS TÖBB KÉTSÉG (németességek, torzítások). — Hasonlít rá. Mindennapi a sajtóban is, a budapesti köznyelvben is. A kávéházakban szinte nem is hallani máskép. Helyesen: *valakihez hasonlítani*, de nem valakire. Pl. hasonlít hozzám, de nem rám.

A hibás használat sajtószerteleg nem németes (jemandem ähnlich sehen), hanem francziás (resssembler à qu.).

Használják olykor ebben a vonatkozásban is: *ez hasonlít rá*. Helyesen: *ez rávall*. Ebben a vonatkozásban azonban már egészen német képzésű az „es sieht ihm ähnlich” fordulatból.

Ez a hibás szóhasználat nagyon el van terjedve. Színpadról is hallottam, a mi egyébiránt nem jelent sokat, mivel a legtöbb fordítás szánalomraméltó magyar nyelven van írva.

Életet vezetni. Házat vezetni. Könyvet vezetni. Leben führen, Haus führen, Buch führen nyilvánvaló németességek. Sűrűn fordulnak elő a mindennapi nyelvben is.

Az elsőt egy máskülönben elismert történetírónk könyvében is olvastam, így: „V. László ismét a régi életet vezette”. Még valamennyi kiküszöbölhető.

A helyes magyar szóhasználat többféle. Pl. Vig életet élt. Régi életét folytatta. Nyílt házat tart. Nagy háztartást visz. Könyvvitel, de nem könyvvezetés.

Fizetését az állampénztárból húzza. Csúf és egészen fölösleges németesség a *ziehen* és *beziehen* igék használatából gyártva.

Olvastam így is: „Árúit a bukott kereskedő Bécsből húzta”, — a mi szolgai fordítás. Törvényeinkben is sűrű. Példa rá az 1893: VI. tez. 2. szakasza is.

A *fizetést húzni* egyébiránt jól meggyökerezett németesség és az egész köznyelvben el van terjedve. Mint nyelvtény el nem fogadható és még kiírtható. Helyesen így van: Fizetését az állampénztárból kapja.

Fedák gyönyörűen énekelte ezt a dalt. A németes *die* Fedák, *die* Blaha stb. mása. Magyarul a vezetéknév egyedül használva mindig férfit jelent.

Sajnos, nagyon is el van terjedve. A benszüleött budapesti lakosság szinte kivétel nélkül így beszél. A hírlapokban pedig mindennap bosszankodva lehet olvasni: A mi legrosszabb, még a leányiskolákban is így szólítják egymást a növendékek.

Magyarul a *nőt* sohasem lehet a vezetéknéven szólítani, hanem úgy, hogy a beszélő azonnal értsen, kiről van szó.

Tehát vagy így: Sára, Lujza. Vagy így: Fedák k. a., Blaháné, Blaha asszony. Csak így nem: Fedák, Blaha.

Ezzel a hibás szóhasználatlall nyelvünkbe nemcsak németesség, de zavar is érthetlenség is csúszott be. Kipusztításának itt az ideje.

Az állam legfőbb érdekét képezik. A „képez” szóval meghonosított németes (bilden) fordulat tulajdonképpen már régen csödbe jutott. Az irodalomból ki is pusztult. De azért fölemlítésével nem török be nyílt ajtót.

Az országgyűlési beszédekben, még legelső államférfiaink beszédeiben is sűrűn előfordul. Hasonlóképpen a törvénykezési és hivatalos nyelvben is. De a mi legföltűnőbb, újabb törvényjavaslatunk is „képeznek”. Ezek közt az ált. magyar polgári törvénykönyv tervezete is, a melynek tennivalója bőven el van látva „képez”-zel. Félő tehát, hogy hosszú időre szánt törvénycikknek útján ez a már egyszer kipusztított csúf németesség mégis átszáll az utódokra. Az ellene való küzdelmet tehát meg kellene indítani a parlamenti és hivatalos körökben is.

- A kifejezés makaosságát némileg megmagyarázza az, hogy azok, a kik hozzászóltak, az egyszerűbb magyar szóhasználatról visszarettennek. Holott a fölhozott példában is egészen jó az egyszerűbb magyar kifejezés, így:

„Az állam legfőbb érdeke, hogy . . .“

Az egészben csak a képez-t kell kilökní.

Ez egész egyszerűen ostobaság. Ezt a kifejezést a Nemzeti Színházban *A titok* című dráma első felvonásában hallottam. A németben kétségkívül így van: „Das ist ganz einfach eine Dummheit.“ A Nemzeti Színház fordításairól különben még sokat lehetne mondani.

Ez az „egész egyszerűen“ az újabb hírlapírói nyelvnek egyik mintaszerű németessége. A német szólásformát a közkeletű túlzások kedvéért egyes lapok ottották be a fővárosi nyelvbe, a hol már szeltében használják.

Mint a magyar nyelvérzékbe ütköző, fölösleges és csúf németesség, kipsztítandó.

Saját emberünk. A „saját“ kifejezés nyelvünkben a német *eigen* masa. Eddig, tudtommal, a „saját“ szóval összekötött nyelvhasználat ellen nem indult mozgalom, holott a magyar nyelvben a *maga* (a maga felelősségére, a tulajdon maga kívánságára) szó feltétlenül jó és e használatban is alkalmazkodik minden gondolatfordulathoz.

Ezzel összefügg az *önmaga*, az *önérdeke*, az *önbecsülés* stb. szóhasználat, a melynek az előbbtől való különválasztása nem a nyelv természetével, hanem a német *selbst* beszivódásával függ össze.

En írásaimban, azt hiszem elég helyesen, így használom: „A *magunk* *embere*. A maga emberségéből. Csak magára (vagy maga-magára) vethet. A tulajdon maga hibája. A maga érdeke. A maga megbecsülése. A maga szemével látta stb.“

Szeretném egyébiránt, ha ezzel a megjegyzéssel nyelvtudásaink közelebbi figyelmét is fölébreszthetném, mivel a *saját* (eigen) és *ön* (selbst) szóhasználat nyelvünkben rendkívül nagy elcsúfításokat és hibás szószerkezeteket okoz.

KENEDI GÉZA.

*

A „bár“ hibás használata. Lánzy Gyulának a Beöthy Zsolt szerkesztette Képes Magyar Irodalomtörténetbe írt „A magyarság az Arpádok korában“ cz. cikkében, mely nyelvhelyesség és érthetőség szempontjából sok kifogás alá esik, a többi közt ezt a furcsa mondat szerkezetet olvasom: „Sokkal közelebb fekvő a magyarázat, miszerint Albricot — s ez egy érv idegen származása mellett — megragadta az a sűrűn hallott magyar szó: *megye, megyei* — a fülében csengett; és *bár deák dolgozatának magyar színezetét*, zamatát annak eredeti használatával *emelni*, kimutathatni vélte.“ (Második kiadás, I. köt. 53. l.) Nem egyszer, hanem kétszer, háromszor is el kell olvasnia az embernek s mégsem érti meg. A zavart a *bár* megengedő kötőszó hibás alkalmazása okozza.

Első tekintetre azt várnók, hogy a *bár*-ral kezdődő mondat folytatódni fog. Csak utóbb, jól megerőltetvén figyelmünket, vesszük észre, hogy itt a *bár* kötőszó tisztán csak az utána következő szóra vonatkozik. A mondatnak tehát ez volna az értelme: és azt a magyar színezetet, zamatot, mely dolgozatát, bár (noha, jóllehet) deák nyelven készült, jellemezte, . . . Így valahogyan kellett volna kifejezni a gondolatot, de semmiesetre sem úgy, a mint az író tette.

SZEREMLEY CSÁSZÁR LORÁND.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1905. február 14-én tartott

III. közgyűlésének jegyzőkönyve.

Elnök: Szily Kálmán. Jelen voltak ugyanazok, kik a megelőző fölolvasó ülésen (lásd MNy. 239. l.)

1. A jegyző, mint ideiglenes titkár, a következő jelentést olvassa föl a választmány működéséről a mult közgyűlés óta:

„Az 1904. okt. 22-iki tisztválasztó-közgyűlés Semsey Andor 2000 koronás adományát elfogadta s ezzel a társaság egy új folyóirat megindításának kötelezettségét is magára vállalta. A választmány ebben az ügyben több ülést tartott, a folyóirat cziméül a *Magyar Nyelv*-et fogadta el s szerkesztésével az elnököt és a titkárt bízta meg. Időközben Tolnai Vilmos titkár, egészségi állapotára s nagy elfoglaltságára hivatkozva, a titkárságról lemondott, mire a választmány az első számok szerkesztésével az elnököt bízta meg s a szerkesztőség kérdésének végleges rendezését a titkárt választó közgyűlés utáni választmányi ülésre halasztotta.

A társaság céljához híven a választmány kimondotta, hogy a népnyelv kutatását egyik legfontosabb föladatának tartja, s a kérdés tüzetesebb megvitatására s javaslatlételre szűkebb bizottságot küldött ki, melynek elnökévé Szinyei Józsefet, tagjaivá Balassa Józsefet, Erdélyi Lajost, Lehr Albertet és Vikár Bélát választotta meg.

Tolnai Vilmos titkár és ideiglenes pénztáros lemondása után a választmány a pénztár kezelését, az elnök személyes felelőssége mellett, Tiringer Béla tagtársunkra bízta.

A pénztár megvizsgálására a választmány Négyesy László és Zolnai Gyula tagokat küldte ki, kik az értékeket és pénzkészletet rendben találták s a közgyűléstől a pénztáros fölmentését kérik.

A társaság tagjainak száma a lefolyt pár hónap alatt örvendetesen gyarapodott. A mult közgyűléskor az alapító tagok száma 6, a rendes tagoké 168 volt. A legutóbbi választmányi ülésig bejelentett tagok száma: alapító 11; rendes 365; előfizető 104; összesen 480.“ — Örvendetes tudomásul szolgál.

2. A jegyző olvassa Négyesy László és Zolnai Gyula pénztárvizsgáló tagok következő jelentését: A számadást átvizsgáltuk, tételeit okiratokkal igazolva, a számvitelt és az értékeket rendben találtuk. Ennek alapján javasoljuk, hogy a t. közgyűlés az 1904. évre a felmentvényt megadni méltóztassék. Budapesten, 1905. febr. 1. Négyesy László, Zolnai Gyula, kiküldött pénztárvizsgálók. — A közgyűlés a jelentést tudomásul veszi s a pénztár kezelésével megbízott r. tagnak, Tiringer Béla úrnak a fölmentvényt megadja.

3. Az elnök bemutatja a választmány által 1905-re ajánlott költségvetést.

Bevétel: Maradék 1904-ről 4 K. 67 fill., Semsey Andor adománya 2000 K., Szily Kálmán adománya 200 K., Alapítv. kamatok 96 K., Tagdíjak, előfizetések 3000 K. Összesen: 5300 K. 67 fill. — *Kiadás:* „Magyar Nyelv“ nyomtatása 1850 K., Különnyomatok 250 K., Írói tiszteletdíj 1500 K., Tiszti díjazás 1000 K. Expedíció, kis nyomtatványok 500 K., Maradék 1906-ra 200 K. 67 fill. Összesen 5300 K. 67 fill. — A közgyűlés a költségvetést változatlanul elfogadja.

4. Az elnök, hivatkozva az alapszabályok 4a. pontjára, indítványozza, hogy a Társaság e közgyűlésen válasszon külföldi tiszteletbeli tagokat s fölkéri Katona Lajos és Szinyei József r. tagokat, hogy a választmány által

elfogadott ajánlásait terjeszszék a közgyűlés elé. — A közgyűlés Katona Lajos ajánlatára *Schuchardt Hugó* gráci nyug. egyetemi tanárt, Szinnyei József indítványára *Thomsen Vilmos* kopenhágai és *Setälä Emil* helsingforsi egyetemi tanárokat egyhangúlag megválasztja a Társaság külföldi tiszteletbeli tagjaivá.

5. Következett a titkár és a pénztáros megválasztása titkos szavazás útján. Beadatott összesen 34 szavazat. A titkári állásra kapott: Zolnai Gyula 33, Maszák Hugó 1 szavazatot; a pénztárosi állásra Tiringer Béla 32, Herman Ottó és Angyal Dávid egy-egy szavazatot. — A közgyűlés tehát titkárrá általános szótöbbséggel *Zolnai Gyulát*, pénztárossá általános szótöbbséggel *Tiringer Bédát* választotta meg.

6. Mivel Zolnai Gyula, mint titkár, a választmánynak hivatalból tagja, a közgyűlés a megüresedett választmányi tagsági helyre egyhangúlag *Tolnai Vilmost* választja meg.

Egyéb tárgy nem lévén, az elnök a közgyűlést berekeszti.

II. Felolvasó ülés.

(1905. márczius 7.)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök, Balassa József, Gombocz Zoltán, Katona Lajos, Komáromy Lajos, Lehr Albert, Melich János, Móricz Zsigmond, Pungur Gyula, Simai Ödön, Szeremley Császár Loránd, Szigeti József, Tiringer Béla, Vikár Béla, Zolnai Gyula tagok.

1. *Gombocz Zoltán* felolvassa a „Régi magyar ételnevek“ című értekezése első részét.

2. *Simai Ödön* felolvassa „Kassai József mint szótáríró“ című értekezését.

VI. Választmányi ülés.

(1905. márczius 7.)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök, Balassa József, Gombocz Zoltán, Katona Lajos, Lehr Albert, Melich János, Komáromy Lajos, Tiringer Béla, Vikár Béla, Zolnai Gyula választmányi tagok.

1. Tiringer Béla pénztáros bemutatja jelentését a pénztár állapotáról. — Tudomásul szolgál.

2. Következnek a tagajánlások:

Ajánló

<i>Altschul Adolf</i> , nyug. teng. törzsorvos, Triest	Szily Kálmán
<i>Dr. Balogh Pál</i> , orvos, Budapest	dr. Dirner Gusztáv
<i>Barabás László</i> , Szirák	Szily Kálmán
<i>Bartal Antal</i> , nyug. főigazgató, Haraszi	Szily Kálmán
<i>Bellaagh Aladár</i> , főreálisk. tanár, Kőrmöczbánya	Zolnai Gyula
<i>Bölcskey Ödön</i> , cziszt. főgymn. tanár, Baja	Zolnai Gyula
<i>Dedk Andor</i> , miniszt. számvizsgáló, Budapest	Gombocz Zoltán
<i>Dembsher Emil</i> , áll. főnök-helyettes, Nimburg	Szily Kálmán
<i>Dr. Entz Géza</i> , egyet. tanár, Budapest	Szily Kálmán
<i>Faragó Mátyás</i> , takarékp. főkönyvelő, B.-Csaba	Szily Kálmán
<i>Füredi Ignác</i> , Budapest	Szily Kálmán
<i>Gépész Mihály</i> , hivatalnok, Fiume	Szily Kálmán
<i>Grauer Vilmos</i> , gyáros, Budapest	Rákossy Gyula
<i>Györgyei Miklós</i> , földbírt., Pusztakürt	Györgyei Illés
<i>Halász Dezső</i> , Budapest	Szily Kálmán
<i>Hatvány József</i> , gyáros, Budapest	Györgyei Illés
<i>Dr. Heimlein István</i> , Budapest	Pápay József
<i>Heller Mór</i> , Sárvár	Szily Kálmán
<i>Dr. Horváth Jeromos</i> , cziszt. tanár, Baja	Zolnai Gyula
<i>Dr. Irinyi István</i> , ügyvéd, Debreczen	Széll Farkas
<i>Dr. Jambrikovics Lajos</i> , máv. fogalm., Budapest	Szily Kálmán
<i>Kanitz László</i> , banktisztviselő, London	Szily Kálmán
<i>Dr. Klein Ede</i> , ügyvéd, Abauj-Szepsi	Szily Kálmán
<i>Kovács Sándor</i> , theol. akad. tanár, Pozsony	Szily Kálmán

Lampért Géza, Budapest	Pápay József
Lányi Gyula, ügyvéd, Pozsony	Szily Kálmán
Óz. Mike Kálmánné, tanítónő, Tápió-Szentmárton	Jónás Károly
Miskolczi Lajos, főszolgabíró, Debreczen	Széll Farkas
Nagy Károly, műépítész, Budapest	Badies Ferencz
Németh Béla, tanárjelölt, Budapest	Zolnai Gyula
Német Sándor, tanítóképz. segédtanár, Budapest	Gyulai Ágost
Dr. Petzkó Ernő, főgymn. tanár, Debreczen	Széll Farkas
Dr. Réthy László, múzeumi ör, Budapest	Szily Kálmán
Spissák Ferencz, tanító, Besztercebánya	Szily Kálmán
Sztankó Béla, tanítóképz. int. tanár, Budapest	Gyulai Ágost
Dr. Szabó Viktor, főrealisk. tan., Budapest	ifj. Szinnyei József
Szabó Imre, kir. járásbíró, Kisczell	Szily Kálmán
Szemkő Aladár, tanár, Budapest	Gombocz Zoltán
Szilassi Jenő, Budapest	Szily Kálmán
Szöts Albert, Budapest	Szily Kálmán
Tajthy Ferencz, községi jegyző, Kiskun-Dorozsma	Széll Farkas
Dr. Tüdös István, ügyvéd, Debreczen	Melich János
Varju Elemér, nemz. múzeumi tisztviselő	Szily Kálmán
Viski Károly, tanárjelölt, Kolozsvár	Szily Kálmán
Dr. Wartha Vincze, műegy. tanár, Budapest	Széll Farkas
Weszprémy Zoltán, Hajdu várm. főjegyzője	Katona Lajos.
Zombori János, tanár	

3. Elnök bejelenti Korányi Béla r. t. halálát. — Szomorú tudomásul szolgál.

A tagok száma tehát: alapító 11, rendes 411, előfizető 132. Összesen 544.

4. Balassa József bemutatja a népnyelvi bizottság szervezetére vonatkozó indítványát. — Többek hozzászólása után a választmány az indítványt elfogadja s a részletek megvitatására és a gyűjtés szervezésére bizottságot küld ki, melynek elnökévé Szinnyei Józsefet, tagjaivá: Balassa Józsefet, Erdélyi Lajost, Herman Ottót, Komáromy Lajost, Lehr Albertet, Négyesy Lászlót, Vikár Bélát és Zolnai Gyulát választja meg.

3. Zolnai Gyula titkár jelenti, hogy a Magyar Nyelv számára beérkezett Beke Ödönnek „A pápavidéki nyelvjárás“ című füzete. — Köszönettel vétetik.

6. Szily Kálmán elnök jelenti, hogy a tervezett különyomatok közül eddig kettő jelent meg: Zolnai Gyulától, „Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig“ és Szily Kálmántól, „A mágnás-czím a magyarban“. — Tudomásul szolgál.

7. Szily Kálmán elnök indítványára a választmány az oklevél végleges megszerkesztését Zolnai Gyula titkárra bizza.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

(Névtelen levelekre nem válaszolunk.)

41. L. J. úr írja: A MNy. 177. lapján azt olvasom, hogy *Dessewffy József csinálta a szeszély szót*. Amde a Franklin-Társulat kiadásában megjelent *Kurucz-költészet* 159. l. (Magy. Remekírók. IV. köt.) egy régi vers van a XVIII. sz. legelejéről, melynek első strófájában Liptay András így panaszodik:

Szerencsémnek . . .

— — — — —
 Változó szeszélyét,
 Csaló ravasz képét
 Fohászokodva csudálván.

Nos hát mégis Dessewffy József (sz. 1771.) csinálta a *szeszély* szót? — Ime a válaszuk: Hát bizony mégis csak D. J. csinálta a *szeszélyt*! Ez oly bizonyos, hogy még mielőtt megnéznők a Nemz. Múzeumban az eredeti kéziratot, már előre ki merjük mondani, hogy abban a kurucz versben a *szeszély* vagy sajtóhiba, vagy hibás olvasat, még pedig *személy* helyett. Hiszen tudjuk a régi nyelvből, hogy

a *személy* szónak „imago, facies, vultus, conspectus, aspectus, figura externa” jelentése is volt (NySz.), s ez teljesen bele is illik a vers gondolatmenetébe. Utólagosan meg is győződünk, hogy a 106. Quart. Hung. jelzetű kéziratban, honnan e verset a Remekírók IV. kötete számára kiírták, az illető helyen csakugyan egész világosan *személy* olvasható, nem pedig *szeszély*. Így volt ez Bessenyei munkáinak egy helyével is 1900-ban. „A Régi Magyar Könyvtár” kiadta ugyanis Bessenyei „Természet Világa” című kéziratát, s ebben nagy meglepetésünkre az *indok* szó is olvasható volt; mikor azonban megnéztük az eredeti kéziratot, *indok* helyett *undok*ra találtunk. (Nyr. 29:224 és 321).

42. L. Gy. úr kérdi: Kassics Ign. *Praxis juridica civilis* című munkájában (1835. II.: 282. l.) olvasom: „Consiliarius Intimis sequens deservit Cortesia, Comitibus: *Fidelis Nostris Nobis sincere dilecti Spectabilis ac Magnifici Comitibus NN.*; Baronibus autem et Equestris Status Consiliarius Intimis misso ly *Spectabilis* ponendum *fidelis Nostris Nobis sincere dilecti Magnifici Baronis NN.*: aut si Nobilis fuerit, alioquin etiam ly *Baronis* omittendo.” Mit jelent itt (s utóbb még vagy 8-szor is előfordul) ez a *ly*? E kérdést annyival inkább érdekes, hogy csallóközi és Galanta-vidéki emberektől, még magyar beszédjük közben is, hallottam használni ezt a *li*-t, az *éppen, csak, csupán csak* értelemben, pl. így: „*li* azért (és nem egyebért) jöttem.” — Ki tud e kérdésekre megfelelni: Mi és honnan van ez a latin *ly*? Mi és honnan van ez a magyar *li*? A szíves válaszokat kérjük f. é. szept. 1-ig a MNy. címére.

43. N. K. úrnak. *Ágyás* (voltaképen *ágyzás, ágyázás*) legtöbbször csakugyan azt jelenti, a mit ön hallott, t. i. „a cséplés vagy nyomtatás alá leteregetett gabonakéve-rakást”, Kassainál: substernamen demessae frugis ad tritrandum; de Tisza-Dobon mindenféle elterített rakást is értenek rajta, pl. egy *ágyás* tapasztó sár, sőt Kis-Kun-Halason és Háromszékben *vtelmény-ágy*-at is tesz. Vö. MTsz.

44. V. E. úrnak. Vitás kérdésekre igen részletesen s világosan megfelelt már Szarvas Gábor 1883-ban (Nyr. 468), s ma is csak ismételtethjük azt, a mit Sz. G. több mint 20 évvel ezelőtt mondott: „A kérdő *é*-nek nem a határozott igéhez, hanem egy más mondattaghoz való függesztése különösen az esztergom-vidéki tájbeszédben divatos, még pedig nem csak a literatus emberek, hanem a nép ajakán is: „nem tudom, *nem-i* vót ott; kérdezd meg tőle, hogy *el-i* megy a templomba”. Hallható ez a használat azon kívül még Tolna és Pest megyékben, Bácskában s talán még egyebütt is. Tolnában hallotta Lehr Albert, Hálás vidékén Szilády Áron, Bácskában (Baján) Szarvas Gábor s ugyanonnan följegyezte Balassa József; Volf György is hallotta egy embertől, a ki magát vasmegeynek állította. Mind a mellett tartozunk azzal a kijelentéssel, hogy e használatot nem lehet helyeselnünk. Helyeslésünk megtagadását a köznyelvérzék vallomására alapítjuk, melyet a fentebbi használat sért, s mely erős hangon emeli föl tiltó szavát ellene, mint oly használat ellen, a mely csak a legújabb időben kezd nem is sejtett hirtelenséggel elterjedni. Tolnában Lehr Albert szavai szerint alig másfél évtizede, hogy lábra kezdett kapni ez a viszásság. Szilády Áron így nyilatkozott róla: Hálás környékén is kezdik már használni. Meg nem foghatom, hogy és honnan szedte föl ez a nép, de nekem mindig erősen belenyilallik a fülem, valahányszor egy „*nem-é* hallottad, *meg-é* tudnád mondani” féle furcaságot hallok. A mi engem alulirottat (Szarvas Gábor) illet, én is csak hasonlókat mondhatok róla: már jó későn volt, midőn találkoztam vele; s valamint akkor, midőn először hallottam, épp úgy most is, még mindig szertelen bánt s mód nélkül sérti hallása filemet. Hogy hol és mikor lépett föl ez a szokás és minő oknak köszöni születését, arra határozott magyarázatot adni nem tudnék — valószínű, hogy idegen ajkúaktól származott, a kik később tanulták meg nyelvünket, s ezektől a ritkaságokon kaposó féltudakosok révén jutott át a néphez, de mint a folyton folyó általános nyelvhasználat ellen intézett támadással, *szembe kell szállnunk vele s terjedését minden erőnkkel meg kell akadályoznunk.*”

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

I. KÖTET.

1905. SZEPTEMBER.

7. SZÁM.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság munkaterve a népnyelvi kutatás terén.

A Társaság népnyelvi bizottsága, melynek az a czélja, hogy a népnyelvi kutatást az egész magyar nyelvterületen szervezze, vezesse és irányítsa, kettős feladat előtt áll. Első feladata az, hogy a magyar népnyelvvel foglalkozókat közös szervezetben egyesítse, őket munkájukban támogassa s a gyűjtött anyagot a tudomány számára értékesítse. Másod sorban arra kell törekednie, hogy új munkakerőket szerezzen a népnyelvi kutatás számára s a gyűjtést olyan vidékekre is kiterjessze, a hol eddig ezzel a feladattal alig vagy semmit sem törődtek.

A bizottság, mint a népnyelvi gyűjtésnek központi vezetője, számon tartja mindazokat, a kik eddig népnyelvi gyűjtéssel foglalkoztak, s felkutatja azokat az egyéneket, a kik különböző vidékeken a nép nyelve iránt érdeklődnek, vagy a kikben állásuknál, tanultságuknál fogva ez az érdeklődés felkelthető. Ezeket a MNyT. elnöksége útján felkéri, hogy álljanak a *bizottság gyűjtői* sorába. Számon tartja továbbá a gyűjtők czímét s arra törekszik, hogy soraikat tervszerűen kiegészítve, lassanként kiterjessze működését az egész magyar nyelvterületre.

Ily módon elérheti majd a bizottság, hogy minden egyes vidéken legalább egy megbízható gyűjtővel érintkezhetik s őket a népnyelvi anyaggyűjtés munkáján kívül arra is használhatja, hogy egy-egy kérdésben felvilágosítást kér tőlük, bizonyos nyelvi jelenségek megfigyelésére felszólíthatja őket stb.

Ha egy-egy helyen oly nyelvészeti képzet, lelkes egyén van a gyűjtők között, kire rá lehet bízni az illető vidéken a népnyelvi gyűjtés szervezését és vezetését, őt a bizottság előterjesztésére a MNyT. választmánya erre a munkára fel fogja kérni. A társaságnak ilyen *vidéki megbízottja*, a bizottságtól kapott utasítás szerint, szervezi a gyűjtést s működéséről a bizottságnak beszámol.

A bizottság *tudományos munkásságát* három csoportra oszthatjuk:

- A) Anyaggyűjtés.
- B) A gyűjtött anyag feldolgozása.
- C) Gyűjtők képzése.

Az *anyaggyűjtés* kiterjed a népnyelv egész körére s a néprajznak a nyelvvvel kapcsolatos feladataira. Erre nézve a kidolgo-

zandó részletes utasítás lesz irányadó. Ezúttal csak annyit akarunk megjegyezni, hogy a gyűjtőket nem lehet korlátozni abban, hogy mit és hol gyűjtsenek. Mindegyiket kedve és érdeklődése vezeti a gyűjtés munkájában. A bizottság azonban arra fog törekedni, hogy a gyűjtők figyelmét ráirányítsa a tudomány szempontjából legsürgősebb feladatokra. Kijelöli a vidékeket, melyek legkevésbé ismeretesek, a sajátságokat, melyekre egy-egy vidéken leginkább kell figyelni. A tájszógyűjtést is tervszerűen fogja vezetni; kijelöl egy-egy tárgyat, eszközt stb., melynek nevét, részeinek s a vele való foglalkozásnak elnevezéseit összegyűjti; igyekszik a gyűjtők segítségével megállapítani egy-egy fontosabb szónak használatát, elterjedését stb. Az így tervszerűen vezetett gyűjtés bizonyosan eredményesebb s a tudományra nézve hasznosabb lesz, mint az olyan munka, melyet a gyűjtők kellő irányítás nélkül, ötletszerűen és gyakran teljesen tájékozatlanul végeznek.

Mihelyt a társaság anyagi ereje engedi, megkezdí a bizottság magyar néprajzi szövegek felvételét fonográf segítségével s ezt a gyűjtést is kiterjeszti a magyar nyelv egész területére. Az ilyen felvételek alapul szolgálhatnak majd a kiejtés, a hangsúly, hanghordozás stb. pontosabb tanulmányozására.

A gyűjtött anyag feldolgozása különféle szempontból történhetik. Erre vonatkozólag is a készítendő részletes utasítás lesz első sorban irányadó. A gyűjtőkkel meg kell majd értetni, hogy mindenki csak oly feladatra vállalkozzék, mely készültségének s működése körének megfelel. Magukat a vidéki gyűjtőket lehetőleg csak az anyaggyűjtés munkájára kell szorítani, s a bizottság gondoskodik majd a gyűjtött, valamint a már előbb bárhol megjelent anyag tudományos feldolgozásáról.

A megírandó és közzéteendő nyelvjárastanulmányokon kívül főleg két fontos feladattal kell a bizottságnak foglalkoznia s ezekre nézve a gyűjtők közreműködését tervszerűen felhasználnia. Az egyik az egyes nyelvi sajátságok határainak pontos megállapítása, figyelembe véve a hangtani sajátságokon kívül a szóképzés, szóragozás és mondatalkotás fontosabb jelenségeit s az egyes tájszavak elterjedését is. Ezek alapján lehet majd a nyelvjárások területi határait az eddiginél pontosabban megjelölni s elkészíteni a magyar nyelvjárásoknak olyan térképét, mely megmutatja az egyes nyelvjárási sajátságok elterjedését.

A másik fontos feladat: az egész mai magyar nyelvterület történeti alakulásának megismerése. A mai nyelvjárások sajátságainak, elhelyezkedésének megértésére rendkívül fontos a lakosság multjának, különösen vándorlásának ismerete. Erre vonatkozólag sok anyag van elrejtve a megyei és városi monographiákban, még többet tudhatunk meg a helyszínen lakó gyűjtőktől, úgy hogy, ha a bizottság erre is felhívja figyelmüket, lassanként megszerezheti az egész anyagot, melynek segítségével megírható lesz a magyar nyelvterület történeti alakulása.

A bizottság feladata lesz még a magyar nyelvjárások teljes irodalmának összeállítása s lehetőleg összegyűjtése is.

A *népnyelvi gyűjtők képzése, nevelése* szintén fontos feladata lesz a bizottságnak. Első sorban egy oly tájékoztató füzetet kell kiadnia, mely a népnyelvi kutatásnak minden körére kiterjedő részletes és könnyen érthető utasításokat ad a gyűjtőknek. Ezt a füzetet ingyen kell terjeszteni s megküldeni mindenkinek, a ki csak érdeklődik a nép nyelve iránt.

Továbbá évenként Budapesten külön tanfolyamot kell tartani azok számára, a kik nyáron népnyelvi gyűjtéssel akarnak foglalkozni. E tanfolyam hallgatói első sorban bölcsészethallgatók, tanítójelöltek és a polg. tanítóképző növendékei legyenek, csatlakozhatnak azonban mások is (pl. az egyetem más karának hallgatói, tanítók, tanárok), ha szintén részt akarnak venni a gyűjtésben. Végre lépéseket kell tennie a bizottságnak abban az irányban is, hogy a tanítóképző-intézetekben, az ország különféle városaiban évenként tartandó szünidei tanfolyamokban az a tanár, a ki a magyar nyelvet adja elő, külön szóljon a népnyelvi gyűjtésről s buzdítsa hallgatóit, hogy a MNyT. munkásságához csatlakozva vegyenek részt a gyűjtés munkájában.

A népnyelvi bizottság e tudományos munkásságát kiegészíti még az a feladat is, hogy figyelemmel kell kísérnie a külföldi mozgalmakat az elvjárastanulmányok terén, meg kell ismernie a módszereket és eljárás módokat, hogy a hazai kutatás az így szerzett tapasztalatokat hasznára fordíthassa.*

BALASSA JÓZSEF.

Nyelvjárásaink ügye és teendőink.

I.

Társaságunk megalakulván, alapszabályai közé iktatta mindjárt az első pontokban, hogy rendszeresen szervezi és intézi a népnyelv minden irányban való átbuvarlását. E végből már állandó bizottságot is alkotott a maga keblében.

E fontos és érdemes kérdéshez kívánok hozzászólni az alábbiakban, kiterjeszkedvén az egész magyar nyelvterületre s a lehető legpontosabban összefoglalván, hogy *mit tudunk eddig nyelvjárásainkra vonatkozólag általában? és mik a teendőink?*

Ez összefoglalás tán visszhangra talál azoknál is, kik nem nyelvészek. Hisz a nyelvjárások a legértékesebb *nyelvmlékek*, élő nyelvmlékek, melyeket mennél tüzetesebben és a lehető legapróbb részletekig kellene tanulmányoznunk s mennél alaposabban ki kellene aknáznunk. Mert ezzel, különösen *történeti* alapra helyezkedvén, fontos adalékokat szolgáltatathatunk *történeti és összehasonlító nyelvészetünknek*, s számos, még eddig tisztázatlan kérdést tisztázhatunk. De

* A Magyar Nyelvtudományi Társaság e munkatervet április 18-ikán és június 6-ikán tartott választmányi ülésein behatóan megvitatta s jelen alakjában egyhangúlag elfogadta.

hasznot húz a nép nyelvéből az *irodalmi nyelv* is, édes anyanyelvünk, valamint tudományos nyelvünk (pl. a természettudományi), melyeknek bővítésére, fejlesztésére, gazdagítására a nép nyelve a legigazibb forrás. „A nép nyelve az igazi magyar nyelv“, természetesen kellő kritikával használva. Ez élő nyelv vizsgálatával szemléltetőbbé tehetnők egyes vidékeink népének eszejárását, lelki világát, gondolatainak és érzelmeinek nyilvánulását, népünk bölcséletét, költői képzeletét, összes eszmei világát, úgyszólván: fajunk lelki életét, *néplélektanát*. S nemcsak! Nevezetes adalékokkal járulhatnánk a magyar népies logikához, népünk művelődéstörténetéhez, politikai történetéhez, tudományához, tehát részben *néprajzához* is. S kivált megismerhetnők nyelvének *stiliztikai, poetikai, retorikai sajátosságait*, a miket a nyelvjárásleírók eddig nálunk is és a külföldön is nagyon elhanyagoltak. Végül még jobban megismerhetnők szellemének *irodalmi* alkotásait stb. (Vö. Nyelvjárásaink tanulmányozásához szóló cikkemet, Nyr. 32. és NyF. 13.)

*

1. Így nem csodálhatjuk, ha nyelvjárásaink iránt már a régibb múltban is érdeklődtek tudósaink s mások is, noha az igazi érdeklődés csak azóta fordult feléjük is, a mióta a nép felé, t. i. a XIX. század eleje óta.

Az éles elméjű és éles megfigyelésű *Geleji Katona István* már 1645-ben megjegyzi Magyar Grammatikáskájában, hogy: „a' vocalisokat sok szókban sok képpen változtatják a' különböző tartományok béliek. Úgy mint az a-t o-vá: *borazda pro barazda, porancsolat pro parancsolat*; az e-t i-vé, mint *kinyír pro kenyér*; vagy ö-vé, mint *embör, embörök* stb.“* „Vagynak több sok különbözőések is a Magyar szóllásban, mert némely accusativusokat ki ot-ban, ki at-ban mondja ki. Mint: *akaratódot, akaratódat; áldozatókot, áldozatókat* etc., ki így szól: *ótalom* s ki így: *ottalom*. Viszont ki így: *magos*, ki így: *magas*, stb.“** A székelyekről pedig — kiknek nyelvére többször kitér — így szól: „A' Székelyek a' régi Scithiai Magyaroknak igaz maradványi, úgy mint kikhél még az tulajdon Magyar bötük-is meg-vagynak, kik noha sok tsufos, és mi tőlönk érthetetlen szókkal-is élnek ugyan, de az enyett (helyett) igen ékesekvel és jegyzősökvel-is, mellyeknek le-jegyeztetésekvel itt papyrost nem foglalok.“***

Ugyanabból a korból csepregi *Turkovics Mihály* a ditséretes hírű tudós férfinak, Debretei Márton hécei lelkésznek irt levelében (Amsterdam, 1648) említést tesz a *Felföldismus, Alföldismus* és *Erdélyismusról* s örömet látná azok öszvebekeltetéséről is valamely Uramnak hasznos oktatását; † mivel t. i. az akkori időben még nem volt megállapodott egységes irodalmi nyelv. ††

* Toldy F. Régi magyar nyelvészek Erdősítől Tsétsüig, Pest, 1866. 321—322. XXXII.

** Id. mű 322.

*** Id. m. 329.

† Id. m. 706.

†† Vö. ide Sz. Molnár Albert naplójáról szólóban Balassát is, Nyr. 28: 167.

A történetírók közül pedig már Szamosközy István, XVI. századi erdélyi humanista történetíró, a székelyekről írván, több érdekes megjegyzést tesz nyelvükre és kiejtésükre nézve. Nyelvüket, mely egyezik a magyarral s csak a kiejtés árnyalatában tér el, *dór* tájszólásnak lehetne nevezni szerinte, míg a magyarokét *attikai*-nak. A székelyek hangja a száj hátsó üregéből hallatszik, mint valami öblös barlangból. Mintha zsidóul beszélnének; ők is az utolsó szótagot hangsúlyozzák stb.*

És már *Maginus János Antal* említi latin Geographiájában, 1617-ben ugyancsak a székelyekről, hogy nyelvük egy kis különbséggel eltér a magyar beszédétől, mintha egykor saját külön nyelvük lett volna.** S ezt Horvát István szerint a Mátyás korabeli *Ranzanus Péter* olasz tudós Magyar Historiájából meríti, a ki már 1552-ben megemlékszik a székelyekről, valamint a jászokról és nyelvökről is.***

Oláh Miklós, a tudós esztergomi érsek pedig *Hungaria*-jában (1536—37, I. könyv 19. fejt. 3. §.) arra a kérdésre, hogy hány nyelv és nemzet van Magyarországon, a székelyekről, kúnokról és jászokról, mint a magyaroktól úgylátszik külön nemzetről szól a németek, szlávok és egyéb nemzetiségek mellett s ennyiben nyelvüket is külön veszi. Könyve különben, naiv tudákossága mellett, érdekes az egykori helynevek népies megnevezésének fönntartásáért is. — Már pl. *Otrokocsi Főrís Ferencz*, a gömörmegyei származású, előbb református lelkész, majd kath. pap és jogtanár, *Origines Hungaricae* cz. történeti művében (Franequerae 1693.) a jászokat és kúnokat nem különíti el a magyaroktól, mivel azok is magyar nyelven beszélnek (I. r. 18. l.), s a baranyaiak és székelyek mellett kivált ezeknek a nyelvéről is megemlékezik, mint a többi magyarokéval egyező nyelvről (I. r. 64—66). Sőt úgy látszik, a hazai nyelveket és ezeknek nyelvjárásait is ismerte, így a baranyai és a székely nyelvjárásokat s a jászok nyelvét, tudta, hogy ez a magyartól kevés szóban különbözik. (Vö. *Gyárfás István*: A jászok nyelve és nemzeti sége cz. művét is, Akad. Tört. értekezések X. k.)

A XVIII. században *Bél Mátyás*, korának jeles történet- és földrajzirója és nyelvésze, *Notitia Hungariae novae historico-geographica* (1735—1742) és *Adparatus ad Historiam Hungariae* cz. nagy műveiben, utóbbinál a jegyzetekben, számos becses népnyelvi adatot hozott napvilágra, † kivált Pozsony, Zólyom, Pest-Pilis-Solt, Nógrád, Hont, Bars, Nyitra és Mosony megyék területére nézve, melyeknek földrajzi viszonyait, termékeit, egyes helyeit hatalmas nagy folio kötetekben ismerteti fönnt említett első művében. *Kalmár György Prodromus*-át (1770) csak érintjük, mint a melyben szintén találkozzunk többfelé utalásokkal a *székelyek*, valamint a *többi erdélyiek*

* Vö. Nyr. 1903 : 48.

** *Lingua eorum hodie exigua dialecto a sermone Hungarico differt, quamvis olim peculiari lingua uterentur.* L. Horvát István: A Székely nemzet nyelvéről, Tud. Gyűjt. 1834. I. 110.

*** L. Tud. Gyűjt. id. h.

† Vö. Szily Kálmán: Adalékok nyelvünk és irodalmunk történetéhez 265. l. is a *lukna* szóról.

beszédjére vonatkozólag. * *Benkő Józsefnek* a tudós középajtai ref. papnak *Transsilvánia*-ja és egyéb, különösen növénytani művei említendők. ** *Bod Péternek* a marosvásárhelyi Teleki-könyvtárban levő „*Sicula hunno-dacica*“ cz. kéziratban levő történeti munkáján kívül, melynek 14. fejezetében a székelyföldet és annak székeit, köztük Aranyosszéket is leírja s kivált szülőhelyét, Kézdiszéket és Felsőcsernátont részletesen ismerteti, s a mely *Benkő József Imago*-jának és *Transsilvaniájának* is részben forrásul szolgált*** — figyelemre méltók egyéb művei is, kivált a *Magyar Athenás* (1766.) és *Pápai Páriz Ferencz* szótárának átdolgozása (1767, két köt.). Utóbbi műve azért is érdekelhet, mert mint a *Szenczi Molnár Albert* szótárában (1604) és a *Pápai Párizében* is (1708) — vagy mint mondani szokták, a Páriz Pápaiában — sok erdélyi és sok székely szó fordul elő, habár nincs jelezve, hogy az. † — Épp úgy, mint a század végén a székely születésű *Baróti Szabó Dávid Kisdud* szótárában (1784, 2. kiad. 1792) és a *Magyarság virágiban* (1803) s egyéb munkáiban is. *Baróti Szabó* a *Magyarság viráginak* Toldalékában a környéki szókról, azaz a tájszókról is szól s *Rájnissal* folytatott polemijában és általában a deákos iskola prozódiai harczában sok. nyelvjárásainkra s hangtanukra, mondattanukra stb. vonatkozó megjegyzés található. A magyaros iskola tagjai pedig: *Dugonics*, *Grádányi*, *Pálóczi Horváth Adám*, *Kónyi János* és mások már nemcsak utánozzák a nép nyelvét, hanem gyűjtik is annak kincseit: szólásformáit, közmondásait, dalait; s nyelvjárásaink első igazibb osztályozása is *Horváth Ádámtól* származik. (A magyar nyelv dialectusairól, az 1810-es évek második feléből. Magyar Nemzeti Múzeum jutalomfeleletei, 1821. I. köt.) ††

2. Az igazi, öntudatos érdeklődés népünk nyelve és nyelvjárásai iránt csak a *nyelvújítás korában* kezd külön is ébredezni, mikor arról gondolkoznak tudósaink, hogy miként lehetne a magyar nyelvet bővíteni s aztán mikor a XVIII. század végén és a XIX. sz. elején

* L. pl. a 86. és 181. l., a hol a *Lehr Albert* idézte *magam házam*-féléről szól. (Vö. Akad. Értesítő 1902, 763.)

** Pl. a *Nomenclatura Botanica*, melyről *Kassai József* is megemléskzik *Magyar-diak Szókönyvében* 1833. I.25. L. továbbá a *Pallas Nagy Lexikona*.

*** Vö. *Sámuel Aladár*: *Felsőcsernátóni Bod Péter élete és művei*. Bp. 1899. Magyar prot. irod. társ. kiadv. Hornyánszky. 200, 188 stb. ll.

† Vö. *Nyr.* 18:370 is, *Steuer János*: *Páriz Pápai székely szavai*.

†† Mint újabban *Császár Elemér Verseyhy Ferencz* élete és művei cz. munkájában (208 l.) említi, *Verseyhy* volt az első, ki a nyelvjárásokat megpróbálta osztályozni. S csakugyan a *Praeludium in institutiones linguae Hungaricae* már 1793-ból érinti a nyelvjárások kérdését és a magyar nyelvet, mint nemzeti nyelvet, három fő dialectusra osztja: tiszaira, erdélyire és dunamellékre. (Vö. A' tiszta magyarság, 1805. I. értek. 18. §. is és *Császár Elemér*, *Szemelvények Verseyhy nyelvtud. műveiből*, *Bán Aladár* irod. segédkönyvei közt 11. sz. 56. l.) Azonban *Verseyhy*, bár hangtanilag e dialectusoknak sajátosságait is jelzi, eredeti céljánál fogva sem oly beható, mint később *P. Horváth Adám*, a ki részletezi is az osztályozást: le is írja az egyes nyelvjárásokat és az osztályozás azon alapjában sem téved, hogy a dunamelléki ő (pl. fél-föl) volna az eredeti, a közép *ē* helyett. *Verseyhy* t. i. ezt tanította. — *P. Horváth Adám*-ra, mint tájszógyűjtőre s érdekes megfigyelőre vö. *Illésy János* cikket, *Nyr.* 17:505.

megindult nyelvészetünk (Debreczeni Grammatika, Révai és Verseghy) az élő kiejtésre, a népnyelvre is fölhívja a figyelmet.

Így történik, hogy Kassai József későbbi szótáriró megjegyzése szerint először „T. (Tudós) Márton József úr, a ki német és magyar-német Szókönyvet bocsátott közre Bétsben 1807-dikbenn, kezdé Szókönyvében imitt-amott feljegyezni, meljik légyen Erdélyi, vagy Székely szó; meljik magyarországi, úgy mint Tisza melléki vagy Duna melléki szó.“* Sőt mint újabb méltatója, Simai Ödön jelzi, már 1799—1800-ban szótára anyagának bővítése végett egy évet népnyelvi adatok gyűjtésére fordított és mint ilyen a *legelső rendszeres népnyelvgyűjtőnek* mondható, ki a népnyelvet is föl kívánván használni a szótár céljaira, a „környékszókat“ — így nevezi ő is a tájszavakat — összegyűjti s megmagyarázza. És ebben nemcsak maga fáradozott, hanem úgy látszik, rávett némely más tanultakat is, „hogy a' tsak körülölttük lévő beszédmodokat, tájjékszókat, növények, gyümölcsök, állatok és más dolgok neveit szedjék össze“. Így többek közt *Csokonait* is, ki mint neki írja, valami 2000 és egynehány tartományos és mesterszavakat öszveszedett és azokat Mártonnak rendelkezésére bocsátotta.** — Ugyancsak Kassai megjegyzése szerint „*Szabó Dávid* is feljegyzí néhány kised Szótárában meljik légyen Dunántuli szó; meljik Erdélyi szó; de igen gyérenn. Harmadszor *Gyarmati Sámuel* Vocabulariumában Béts 1816. különösen feljegyzí a Toldalékban a' Székely szókat, meljeket T. Udvarhelyi Tanító Karátson Sámuel Székely tanítványai általszedettöszve.“***

Sándor István is közöl néhány hiencz és palócz szóejtést a Sokféle egyik kötetében (VII. 1801. 256). *Kultsár István* pedig a Hazai Tudósításokban, első félesztendő, 1806. 159. l. „A magyar nyelv különbözőzései“ cz. alatt egy kis baranyai nyelvmutatványt ad s megjegyzí, hogy nyelvünknek teljes ismeretére nagy hasznót tennének, a kik a különbféle tájakról közölnék a ritkább szókat, szóejtéseket, kifejezéseket. *Pápay Sámuel* is érinti „Nemzetünk többféle Beszédejtését“, A magyar literatura Esmérete, 1808. 77—82. lapján.

Ekkor jelenik meg *Szirmay Antal*nak „Hungaria in Parabolis“ cz. nagybecsű munkája (1804) és egy kis törvénytudományi szótára is: *Glossarium vocum* stb. cz. alatt 1806-ban. Ezekben szintén vannak népies szók, valamint *Simai Kristóf*nak végtagokra szedett rimes szótárában is, Buda, 1809. †

Tájszógyűjtemények jelennek meg a pesti Tudományos Gyűjteményben is, székely, szegedi, vas- és somogyemei, bodrogközi tájszók; valamint a *Felső Magyarországi Mémervában* is tolnavarmegyeiek stb. †† Disputák indulnak meg egyes vidékek kiejtésé-

* Kassai: Magyar-diák Szókönyve I. csomó, 14, 108.

** Vö. Simai Ödön: Márton József mint szótáriró. Nyelvészeti Füzetek, 2:5, 12, 13.

*** L. Kassai J. id. m. 108. és 14. ll.

† Ebben mindjárt az első lapon pl. *cszkába, iszkába, farsába* stb.

†† Vö. Kassai J. id. m. 14. l. jegyz. és a Tud. Gyűjt. évfolyamait 1817—1841.

nek helyessége vagy helytelensége felett.* A Magyar Nemzeti Múzeum pedig 1818-ban, 1815-re visszamenőleg, kitzúzi a Marczibányi-jutalomkérdést: Mi a Dialectus grammatikai tekintetben? Vagynak-e ezen értelemben a magyar nyelvnek dialectusai? stb.** Erre jelenik meg 1821-ben *Horvát Adám* fennebb idézett munkája, mely *Gáti Istvánnak* ugyan e tárgyról irt munkájával és *Szeder Fábíán*nak már 1819-ben a palóczokról irt dolgozatával mintegy előkészíti azon tudósaink és gyűjtőink útját, a kik a XIX. század húszas és harminczas éveiben és azután buzgólkodnak a Tud. Gyűjteményben, Tudománytárban (1834.), Athenaeumban (1837.), később a Magy. Akad. Értesítőben (1840.) és az Új Magyar Múzeumban (50-es évek) s egyebütt.

Mellőzve itt a már másutt felsorolt törekvéseket és dolgozatokat,*** csupán két jutalomtételt érintek még e korból, melyek egyikét 1818-ra egy hazafi tűzi ki annak, ki a Palóczságot hitelesen leírja, 12 császári species aranyat ajánlva a Tud. Gyűjt. 1817-ik évfolyamában. A jutalomfelelet címe ez lenne: „A Palóczság Esmertetése különbféle tekintetben“. Főszakaszai közt ott lenne a „Palóczságnak nyelvbéli Esmertetése“, mire nézve utasításokat is ad egy pont alatt, ezt is kérvdvén: „Vagynak-e a Palócz falukban valami régi jegyzőkönyvek, vagy akármiféle iratok, melyek a Palóczság nyelvén irattak volna?“ Sokan tréfának fogják venni e dolgot — mondja a kérdés kitzűzője — és előre kinevetik ezen jutalomtételt: de a tudatlanságon szánakodni lehet, mert ezek nem tudják, hogy a Szepesi Németeknek és az Erdélyi Szászoknak már Idiotikonjuk (tájszógyűjtemény) vagyon; nem tudják, hogy az, a mit tréfának, neveléségesnek tartanak, nagy és fontos igazságokra és következtetésekre vezethet. Azért felkéri a nemes vármegyéket, melyekben palóczok laknak, hogy a felelni akarókat kegyes segítő irásokkal ápolgatni méltóztassanak; az egyházi férfiakat pedig, kik a palóczok között laknak, arra serkenti, hogy figyelmetes észrevételeiket a netalán munkálkodni akarókkal közleni ne terheltessenek.† Tán erre írja *Szeder Fábíán* fennebb említett dolgozatát, valamint egy másikat a palóczoknak eredetéről és Pannoniába való jövedelekről (Tud. Gyűjt. 1821, XI.), valami *B. S.* pedig *Rövid rajzát a Gömöri Dialectusnak* (Tud. Gyűjt. 1819. IX.).

A másik jutalomkérdést ismét a Magyar Nemzeti Múzeum tűzte ki az 1822-iki esztendőre a Marczibányi-Jutalomból: „Vagynak-e az Erdélyországi Magyar Nyelvnek a' Magyarországi Nemzeti Nyelvre nézve különösségei? Ha vagynak, mellyek azok és mellyek különösen a Székelység Magyar Nyelvének különös Tulajdonai?“ Horvát István

* Pl. a fölött, hogy *Pápay Sámuel* A magyar literatura Esmeretében, 94. az erdélyieknek ezt a szólását: -ból, -böl, -ról, -röl hibásnak állítja és a jó magyarságból ezt is kihagyja azon okból, mert ez egy környékbeli, a -bul, -bül, -rul, -rül helyett. L. Tud. Gyűjt. 1818, 8. k. 20. l.

** L. Tud. Gyűjt. 1818, I:108—109. Miller Jakabtól, a Múzeum akkori igazgatójától közzétéve.

*** L. id. értekezésem Nyr. 32.

† Tud. Gyűjt. 1817, I. 114—116.

jelentése szerint — úgy látszik jóval később — 1828-ban egy felelet mint szép szorgalmú munka megnyerte a ditső Familia Jutalmát. Szerzője *Kovács Tamás*, a Philosophia Doctora.* De úgy látszik, e munka nem jelent meg nyomtatásban. Legalább Szinnyi nem említi a Magyar Írók élete és munkái-ban levő életrajzban s így tán csak lappang a Nemzeti Múzeumban, vagy valahol másutt. Pedig érdekes volna ismernünk. Itt említhetjük meg *Náty József* cs. kir. posta-ügyelőnek is *Némely vélekedéseit a magyar nyelv ügyében*, Szeged 1825, melyben az új szókoholók ellen szól s „ragasztékban” (függelék) Tisza mellékén mindennapi gyakorlásban levő tájszókat közöl.

A fölbuzdult nemzeti érzés világánál készült s jött napfényre nemsokára ezután két nagy fáradsággal és vasszorgalommal szerkesztett szótárunk: *Kresznerics Ferencz* vasmegyei sági plébánosnak 2 kötetes nagy negyedréti műve: *Magyar szótár gyökérrenddel és deákozáttal* (latin értelmezésekkel), Budán 1831—32., becses népnyelvi adatokkal, helynevekkel, népies közmondásokkal és szólásformákkal. És *Kassai József*nek, Szerents városa nyugvó (nyugalmazott) papjának *Származtató és gyökerészó magyar-diák szókönyve*, Pest, 1833—35., négy csomóban,** melyekben igen sok érdekes népnyelvi adat van összehordva pontos megnevezéssel, úgy hogy, mint maga megjegyzi, „az igen gyér szónak még a vármegyéjét is, sőt még a helységét is feljegyzí, a min kül azt szokásban lenni nem tudja.“*** Maga kivált hegyaljai szókat gyűjtött és magyarázott meg, mint odavaló lakos és tanúbizonyosság.†

E közben utat nyert a nemzeti romanticismus nálunk is. *Kisfaludy Károly* és követői a nemzeti, sőt a népies elemet is kezdik fölkarolni s az általános felbuzdulás idején a hazafias lelkesedés ebben az irányban is termékenyítőleg hat. Így jelenik meg a nagytudományú *Horvát Istvántól* is részben ide vehetőleg: A jászokról mint magyar nyelvű népről és nyilazókról, Tud. Gyűjt. 1829. és A jász nemzet nyelvéről, Tud. Gyűjt. 1833. A székely nemzet nyelvéről, Tud. Gyűjt. 1834. I. 110. és A palócz nemzet nyelvéről, uo. II. 188. és folyt. Így lát napot *Gegő Elek*nek A moldvai magyar telepekről, Buda, 1838-ban kiadott becses munkája is, melyben moldvai utazásáról számol be s számos értékes anyagot közöl. És így jelenik meg már ő előtte, de ezzel kapcsolatban, a tudós *nagyajtai Kovács Istvántól* egy czikk — Moldva magyar nyelvet beszélő lakosainak egy része: Székely földről oda kiköltözött székelyek maradáka.†† Majd később *Jerney János* Keleti utazása, Pest, 1851. és egyéb művei, melyek ide vonatkozólag is értékesek.††† Megemlíthető közben egy kisebb czikk is, *Mézfalvi*: A magyar nyelv

* L. Tud. Gyűjt. 1828. X. 121. szept. 22. és Kállay F.: A nemes székely nemzet eredetéről, 1829. 45.

** Ujabbán az V. köt. vége és a Toldalék is előkerült kéziratban Pécssett. Vö. MNy. 220.

*** L. id. m. I. 108.

† Vö. uo. 109.

†† Tud. Gyűjt. 1836. XII. 66. és Erdélyi Nemzeti Társalkodó 1836. II. félesztendő, 25—26. sz.

††† Kivált a Keleti Utazások I. köt.

tájbeszéde ügyében, Athenaeum 1838. II. félv. ; megjegyzések az abauj-tornai tájbeszédről, az *adi, lopi* (= adja, lopja) stb. igeragozásról.

Érdekes és minket magyarokat kétszeresen érdekelhet, hogy közben, a huszas évek második felében (1826) egy orosz földrajzi író és utazó, *Köppen Péter* is írt egy kis füzetben nyelvjárásainkról,* úgy látszik *Friedrich Adelung*, a pétervári tud. akadémia elnökének felszólítására, a ki arra kérte, hogy a magyarországi és erdélyi nyelvek és nyelvjárások felől tájékoztassa.** Köppen, ki úgy látszik itt is járt s a Nemzeti Múzeumban Horvát Istvántól előszóval is tudakozódott, a Jutalomfeleletek, még pedig *Horváth Ádám* felelete alapján, melyből *Döbrentei Gáborral* német kivonatot készítettett, és *Döbrentei* kísérelő jegyzetei alapján ismerteti a magyar nyelvjárásokat, saját megjegyzéseivel is kísérelvén és saját összefoglaló osztályozást is adván; egy jegyzékben pedig báró *Mednyánszky* szivességéből repertoriumot is ad azokról a művekről, melyek a magyar nyelvjárásokról eladdig szóltak.***

A harminczas években az *Akadémia* és a *Kisfaludy-Társaság* is megalakulván, amaz 1838-ban *Döbrentei* és *Schedel* titoknokok, illetőleg *Kecskeméti Csapó Dániel* szerkesztésében kiadja a Magyar Tájjszótárt;† a Kisf.-Társaság pedig 1843-ban megbizza *Erdélyi Jánost*, az ungmegyei népszármazású költőt és gyűjtőt a néphagyományok gyűjtésével. Így lát napvilágot 1846—48-ban a *Népdalok és mondák* 3 kötete, majd a *Magyar közmondások* könyve, Pest, 1851. Amannak II. kötetében Népdalköltészetünkről értekezvén, fejtegeti szerzőnk a népnyelv sajátosságait, a szókötésbeli és mondatalkotásbeli eredetiségeket is, s egy jegyzetben megjegyzi, hogy az ezután gyűjtők figyelnek meg a nép szójárását, hogy jövőre azt is értékesíthetnők, mi újabb lépés volna e vállalat tökéletességéhez. Így, ha irodalmi helyesírással is, igen becses adatokat szolgáltat a magyar mondattannak és stílusztikának is. Ezeket követik ugyancsak *Erdélyi J.-től* s részben ugyancsak ide vehetőleg a Magyar népmesék, Pest, 1855. Valogatott magyar népdalok, Pest, 1857. és később a népdalok, népmesék, népmondák új kiadása, 1869.

Már *Erdélyi János* előtt, megelőzőleg gyűjtött *Krizsa János*, a Vadrózsák halhatatlan érdemű kiadója, az erdővidéki nagyajtai születésű később unitárius püspök, a ki székely fáján haláláig gódaoda szeretettel csiingött s már 1843-ban előfizetést hirdetett „Vadrózsa” czim alatt kiadandó székely népköltési gyűjteménye pártolására. Mivel azonban akkor, mint maga írja, „pártolás nem lön s az akkori idők más irányú törekvései miatt tán nem is lehetett oly hatás,

* Literarntotizen betreffend die *Magyarischen* und *Sächischen* Dialekte in Ungarn und Siebenbürgen. Sr. Excellenz *Fr. v. Adelung* mitgetheilt von *Peter v. Köppen*. St.-Petersburg, 1826.

** Vö. az előszót.

*** L. id. m. 24. E munkácskát, mely az akkori viszonyokhoz képest philologiai pontossággal készült s ma is haszonnal értékesíthető, dr. *Sebestyén Gyula* úr szivességéből ismertem meg s máskor bővebben is szólok majd róla.

† Szinnyei: Magyar Tájjszótár, bevezetés.

hogy annak melegétől kinyillhatott volna a vad bimbócska“, a kiadást el kellett halasztania, míg idő multával, a hatvanas évek felé „az újra föleszmélt nemzet lelke mélyebben szállott önmagába“, s ő újra fellelkesülve, újult ügyekezettel fogott hozzá a székely népelme virágainak, mint ő nevezé, vadrózsáinak gyűjtéséhez és gróf Mikó Imre támogatásával Kolozsvárt 1863-ban kiadta az I. kötetet. E minden tekintetben mintaszerű gyűjteményben, mely a székelységnek is maradandó emléke, Kriza kiterjesztette figyelmét mindenre, „mi az ősi népvirányon sajtáságosnak látszhatott, a mi csak a székely nép észjárását s érzés- és kifejezőmódját a maga valóságában jellemezheti“.* A népdalok, balladák s rokonneműek, táncszók, találós mesék, szólásmódok, közmondások, család- és egyéb nevek, népmesék s a hozzájuk irt Tájszótár, Jegyzetek és Néhány szó a székely nyelvjárásokról — mely utóbbit az Akadémia a Sámuel-díjjal tüntette ki — a magyar nyelvészetre nézve maig is igen becsesek, s utóbbi üde hangjával, könnyű frissességével ma is mintája lehetne a hasonnemű leírásoknak, melyek elég szárazok és unalmasak. Kriza állítólag II. kötetét is felküldte az Akadémiának s ez el is határozta a kiadást; azonban fájdalom, ő éppen akkor halt meg 1875-ben** s így kéziratának egy része ma is kiadatlan.*** Érdemes a megjegyzésre, hogy Kriza nagy gonddal volt arra, hogy „fül nem hallotta“ szót ne közöljön, s a mit közöl, lehetőleg szabatos értelmezéssel és saját vidéke hangejtése szerint adja; e végett nyelvérzése élesbitése céljából az illető nyelvjárások finomságaiba avatottabb ügybarátaival állandóan közlekedett. E tekintetben főleg *Gál Sándor* és *Kiss Mihály* székelyföldi unitárius lelkészekről, barátairól, emlékezik meg hálásan, kik a gyűjtésben és más tekintetekben is segítettek vállalatában, valamint székely tanártársai és tanítványai is.† Kriza mintegy kiegészítette Erdélyi János gyűjtését, mivel az erdélyiek alig járultak valamivel Erdélyi gyűjtéséhez. Ugyancsak Kriza a Nyelvtud. Közleményekben (X. köt.) és a Nyelvőrben is igen becses és csaknem kifogyhatatlan adalékokkal járult a székely nyelvjárások ismeretéhez.

3. A népies nemzeti irány teljes diadalával s nyelvészetünk fejlődésével, részben a külföldi nyelvészet hatása alatt is, az ötvenes évek vége felé az 1856-ban megindult *Magyar Nyelvészet* Hunfalvy Pál szerkesztésében, majd a hatvanas években annak folytatása, a *Nyelvtudományi Közlemények* s a hetvenes évek elején és azóta a *M. Nyelvőr* szolgálja az ügyet. Kivált nyelvészetünk fejlődésével a Nyelvőr, mely Szarvas Gábor lelkes felhívásai s Árpádfy G. cikkei óta,†† melyek tán szintén ő tőle valók, immár 33 év óta

* Vö. Vadrózsák, előszó.

** Ferenczi Zoltán, Kriza-Album, 77.

*** Jobb részét, az új balladákat, Arany L. és Gyulai P. közzétették a Népköltészeti Gyűjtemény új foly. III. kötetében, Budapest 1882.; de nyelvészetileg tán többi iratai is értékesíthetők lennének.

† Vö. Vadrózsák, Előszó és 546 l. Továbbá Kovács János: Kriza-Album, Bp. 1892., Jakab Elek és Ferenczi Zoltán megemlékezései.

†† Nyr. 1 : 38.

gyűjti az idevonatkozó kincseket: nyelvjárásleírásokat, népnyelvi hagyományokat, ezek közt tájszókat, elbeszéléseket, népnyelvi sajátosságokat stb.

Igy jelennek meg nagyjából a Nyelvőrben a 70-es évek óta újabb nyelvjárásleírásaink, melyeknek általános és részletes irodalmát nyelvjárás-területek és egyes nyelvjárások szerint legújabbban Simonyi állította össze Magyar Nyelvének új, átdolgozott kiadásában (160—162)* A Nyelvőr megbecsülhetetlen népnyelvi kincsnek a tárháza, gyűjtői sok becses anyagot halmoztak össze, melynek egy része még ma is feldolgozatlan, s több olyan nyelvjárás-leírás vagy érintés van még benne, a melyekre Simonyi összeállítása nem terjedhetett ki.

A Nyelvőrben jelent meg legnagyobb részben *Balassa József*nek e tárgyról írt számos kisebb-nagyobb dolgozata, melyek kivált hangtani tekintetben igen figyelemre méltók s kezdeményezőek voltak, bár másként nem igen járnak mélyebben s itt-ott már ezek is elavultak, mint „A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése“ cz. alapvető munkája is, melynek új és javított kiadása ma már igazán szükséges volna. A Nyelvőrben jelentek meg egy időben a székely nyelvjárások kutatójának, *Steuer János*-nak is apróbb megjegyzései s a székely hangrendszeréről szóló dolgozata és térképe.** *Steuer* nyomaiba újabb *Horger Antal* brassói reáliskolai tanár lépett, ki a székelyföldet mind tovább és tovább kutatja, inkább hangtani tekintetben, s behatóan tanulmányozza a hétfalusi csángók nyelvét, eredetét és népköltését is. Legújabbban megjelent dolgozatai: Székelyudvarhelytől Brassóig (Nyr. 1904.) és A csángó nép és csángó név eredete (Erd. Múz. 1905. 2—3. füzet).

Simonyi említett összeállításába föl nem vett újabb dolgozatok még pl. *Bernáth Lajostól*: A kecskeméti nyelvjárás multjához (Nyr. 1903. A prot. isk. drámák cz. munkájából), *Takáts Sándor*: Régi pásztori élet (Nyr. 1903. Kecskeméti régi jegyzőkönyvek alapján), *Nagy Sándor*: A váci nyelvjárás (Nyelvészeti Füzetek 10.), *Komoróczy Miklós*: Két különös nyelvjárásról (Rozsnyó és a vele szomszédos Csucsom nyelvjárása, Nyr. 1904), *Szeremley Császár Lóránd*: Adatok a keleti székelység nyelvéhez (Nyr. 1904. a háromszéki Czofalva község nyelvéből). Ugyancsak a Nyelvőrben is említve *Sófalvi Károly*: Adalékok a magyar-décei nyelvjáráshoz (Szolnok-Dobokában),** *Atovich Ferencz*: Nyitra környékén élő magyarok nyelvéről (Nyitrai megyei Ellenőr 1904. 15—18. sz. Ismertette Nyr. 1905: 40), *Beke Ödön*: A pápavidéki nyelvjárás (Pápai Hírlap 1904. 5—7. sz. s most a Nyelv. Füzetek 17. számában önállóan is, térképpel és tárgyi rajzokkal). Legújabb *Gencsy István*: A gyergyói nyelvjárás (Nyr. 1905.). Végül a Nyelvőrben jelent meg fordí-

* A régi kiadásban 1889. I. 229—234. L. továbbá Balassa József: A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése cz. műben az irodalmi összeállításokat.

** Nyr. 18., 19., 20., 22. köt.

*** A szolnok-dobokai tört. és rég. társ. kiadása; előre jeleztem a Nyr. 1903. évf.

tásban *Haag Károly*-nak, egy német dialektologusnak „A nyelvjárások tanulmányozásának egy új módszeréről“ szóló dolgozata is (33 : 328), melyben a nyelvjárási térképezésnek eddig divatos közvetett, kérdőíves módszere helyett a közvetlen módszert, a közvetlen megfigyeléssel készített térképezést hangsúlyozza igen helyesen.

4. Természetesen ezeken kívül is lehetnek és vannak bizonyára kisebb-nagyobb értékű cikkek itt-ott, így vidéki lapjainkban is s lehetnek és vannak gyűjtések egyesek birtokában s egyebütt is. De ezekről nem szólva, említsük meg az 50-es, 60-as évekből, hogy pl. Vass Józsefnek a dunántúli nyelvjárásról szóló dolgozata (1860) pályamunka volt a Magyar Tudós Társaság ezen jutalomkérdésére: Mely különböző hangjelek és tájszólások uralkodnak Magyarország dunántúli kerületében* s hogy így az Akadémia is buzdított az ötvenes-hatvanas években is. S említsük meg, hogy ugyancsak Vass J.-nek göcseji szógyűjteményéről is történik említés, a melyet önállóan adott volna ki.** Továbbá említsük meg a hatvanas évek végéről Veszely, Imets és Kovács utazását Moldva-Oláhokban, 1868 (megjelent Marosvásárhelyt 1870.) s Szombathy Ignác értekezését Az udvarhelyi nyelv idegen elemeiről (Udv. főrealisk. 1874. évi értesítője), valamint Fazekas Elek-től az udvarhelymegyei nyelvjárás ismertetését (Nyr 3 : 260, 1873).

Továbbá a Czuczor-Fogarasi-féle nagy szótárt (1862—74) és Ballagi Mór-tól a Magyar nyelv teljes szótárát, (1867—73), melyekben sok becses népnyelvi anyag van. Itt említhető Frecskay János Mestersegék szótára is, s a kolozsvári egyetem egykori jeles tanárának, Imre Sándor-nak a magyar nyelv és nyelvtudomány története cz. műve (1891), mely szintén szól a magyar nyelv tájszólásairól s néhány becses régi adatot is idéz. Aztán idevehető a Phil. Közlöny néhány cikke: Hunfalvy Pál-tól A magyar folyó- és helynevek (4 : 586) Kúnos Ignác-tól Népetyimologia a tulajdonnevekben (7 : 436); Mészáros Ferenc : A tájszó mivolta (8 : 30, 185) Turi Mészáros István: Tájszótár-Mutató (13 : 52) stb. A Nyelvtörben: Fialowski Lajos : A népbotanika poézise, Nyr. 8., Frecskay János és Herman O. „A tájszótár árvái“, Nyr 13., Turcsányi A. : Gyűjtésünk természetrajzi neveket, Nyr. 3. stb. stb. Az Osztrák-magyar monarchia leírása cz. gyűjtemény Magyarországra vonatkozó kötetiben is sok becses népnyelvi adat található a megfelelő helyeken egyes vidékeink nyelvéből; s a Pallas Lexikona is közölte nyelvjárásaink általános és egyes nyelvjárásaink rövid leírását, ha nem is mindenikét szerencsésen.*** Ide vehetők még Simonyi Magyar nyelv cz. műve átdolgozott, új kiadásában is (1905) A népnyelv és nyelvjárások cz. fejezet, nyelvjárásaink új térképével Balassától; valamint Lehr Toldi és Toldi Estéje magyarázatai. Hátra van még a Magyar Tájszótár pótkötete Szinyei szerkesztésében, s esetleg az Akadémia és a Kiszf. Társaság birtokában levő nyelvjárási kéziratok közzététele. Folyamatban van az új Nagy Szótár adataiból a Tájszók gyűjteményének közlése Zolnaitól, a Magyar Nyelv folyóiratban (1905).

Az *Ethnographia*-nak újabban megjelent cikkei is figyelembevehetők (népies műszavak, népköltészet, könyvismertetések stb.), valamint az Erdélyi Múzeum egyes évfolyamai s az Erdély cz. folyóirat és más vidéki lapjaink is. S egyes értekezések is, mint: Rell Lajos, Latin szók a népnyelvben, Kolozsvár, 1890. (dokt. értekezés), Szabó Mihály, A Ked és Kend tájszók története, Szeged 1898. s A szegedi nyelvjárás története, uo. 1898. (Várnay L. kiad.) Nem régebben pedig A pesti tájszólás kis szótára, egy pesti bennszülöttől (Pesti Napló 1904. karácsonyi melléklete, idézve Nyr. 1905 : 45).

5. Ezzel népköltési gyűjteményeinkre térve, Dugonics András Magyar példabeszédek és közmondások cz. két kötetes műve (Szeged, 1820) s Erdélyi János-nak és Krizá-nak már említett gyűjteményein kívül a Kiszf. Társaság Magyar népköltési gyűjteményei s Kálmány Lajos-nak az Alföld vadvirágaiból

* Pallas nagy Lexikona, Vass J. alatt.

** A dunántúli nyelvjárás is megjelent önállóan az Akad. kiadásában. 1860.

*** Vö. Nyr. 1903. id. értekezésemet.

szedett koszorúi (Szeged 1877—78) és Temesközi népköltészete érdemelnek különösen említést. A Kisz. Társaság kiadásában legújabbban a Népkölt. Gyűjtemény 6. köteteként *Vikár Béla* gyorsírással jegyzett gyűjtése említendő Somogy-megyéből; * a kinek azonkívül igen becses és terjedelmes gyűjtései vannak, fonográf-fal gyűjtve a Székelyföldről és az Alföldről is. Ugyancsak a Kisz. Társ. kiadásában jelenik meg nemsokára *Mailand Oszkár* dévai realisk. tanár erdélyi gyűjtése, s régóta készen hever *Sebestyén Gyula dr.* gyűjtése is a Dunántúlról, egy egész kötetre való. Közben *Arany László* népmeséin s *Merényi László* Eredeti dunamelléki népmeséin kívül (bírálatát l. Arany János Prózai dolgozataiban) egyes népdal-gyűjtések, s kivált a *Nyelvőr* népnyelvi közleményei említendők. ** Továbbá: *Sebesi Jób*, Erdélyi népballadák (Erd. Múz. egyl. kiadv.) s az Erdélyi Múzeum évfolyamaiban *Kányaró Ferencz* és mások székelyföldi gyűjtései. Vö. ide még *Kardos Lajos*: Folklore, Nyr 18 : 113, *Vikár Béla*: Folklore és gyorsírás (Gyorsírási Lapok 1904. 4—6. sz.), szóval az ú. n. folklorisztikai irodalmat is és egyes vidéki lapjainkat, minő pl. a *Kalotaszeg* velt a 90-es években (megjelent Bánffy-Hunyadon).

6. Nyelvjárásaink tanulmányozásához becses adatokat szolgáltatnak továbbá régibb és újabb *földrajzi, történeti és néprajzi* műveink is, melyek közül itt a következőket említjük föl. Amazok közt pl. *Fényes Elek* és *Hunfalvy János* művein kívül még régebből gr. *Teleki Domokos*-tól: Egy-néhány hazai Utazások Leírása, Bécs 1716. és *Pesty Frigyes*-től: Eltűnt régi vármegyék. 2 köt. Aztán ugyancsak *Pesty*-től: Magyarország helynevei, Bp. 1881. I. k. (a II. és III. köt. kéziratai a Nemz. Múzeumban) s ezzel kapcsolatban a helyneveinkre vonatkozó munkálatok és gyűjtemények, mikre nézve vö. *Pesty Frigyes* bevezetését utóbbi művéhez és *Révész Imre*-től: A magyar helynevek nyelvi tekintetben, Új Magy. Múz. 1853. 3:2. Ide vehetők még *Jakab Elek*-nek a Székelyföldre vonatkozó munkái s legújabbban pl. *Laukó Albert*-től: Felső-fehérmegye (Erzsébetváros áll. főgimn. 1903/4. évi értesítője.) Aztán vármegyei monographiáink, pl. *Lehotzky Tivadar*: Beregmegye monographiája, Ungvár, 1881. 3 köt. Bács-Bodrog vármegye egyetemes monographiája, Zombor, 1896. 2 köt. Alsófehér vármegye, Nagy-Enyed 1899. (Ebben II. k. második rész: Alsófehér vármegye néprajza, I. Alsóf. vm. magyar népe, Lázár István tanártól), *Baranya* multja és jelene, milleniumi emlékmű, Szolnok-Doboka vármegye monographiája, ugyanabból az alkalomból; Háromszék megye emlékkönyve, Sepsiszentgyörgy, 1899. (ez ebben a tekintetben szegény anyaggal) s *Jakab Elek* és *Szádeczky Lajos*: Udvarhely vármegye története 1848-ig, Bp. 1901. A Borovszky S. szerkesztésében megjelenő Magyarország vármegyei és városai közt Vas vármegye, Bp. 1898. és közelebről Gömör és Kishont megye, stb.

Aztán a *néprajzra*: részben *Hunfalvy P.* Magyarország ethnographiája, Bp. 1876. és egyéb művei. A *székely kérdés* egész irodalma, a mennyiben ide vonatkozik és a székelyekről szóló más művek is*** egészen Dr. *Karácsonyi János*nak legutóbb az Akadémiában tartott felolvasásáig. † Eppen így a *palócokról* szóló irodalom is: *Szabó István*, *Hollók Imre*, *Pintér Sándor*, *Pap Gyula* művein kívül *Findura Imre*, *Istvánffy Gyula* és mások dolgozatai. †† Valamint *Gyárfás István*-nak, *Baksaynak* (Osztr. magy. mon.) és másoknak a *jászokról* szóló munkái és leírásai. Epp így a *göcsejieknek*, *kalotaszegieknek*, *szlavóniai magyaroknak*, *hétfalusi* és a *moldvai csángóknak* ismertetései. Ezekre pl. *Balassa J.* A szlavóniai magyarokról, Bp. Szemle 1894. évi különyomat; *Paál Géza*, A hétfalusi csángók (Brassói r. kath. főgimn. 1892/3. évi értesítője) s nem régebben *Kolumbán Lajos*, A hétfalusi csángók a multban és jelenben, Brassó,

* Ismertetését l. Nyr. legújabb, jún. füzetében Horgertől.

** Vö. id. értekezésem 7—9. l.

*** L. dr. *Sebestyén Gyula* összeállítását *Pall. Lexikona* 15. k. és *Évkönyv* a Marosvásárhelyi Székely-társaság századik összejövetele alkalmából, könyvészeti jegyzék a végén. Marosvásárhely, 1904.

† Újabb időben pl. *Nagy Gergely*-től is: Elméletem nemzetünk eredetéről, különös tekintettel a székelyekre. Brassó, 1902. 2 köt. Ismertetője szerint elszórtan és összegyűjtve a székely népeletre vonatkozólag sok érdekes adat található benne. (Erd. Múz. 1903. 94.)

†† Repertorium, összefoglalva *Pall. Lex.* 13. k.

1904. (Benne a nyelvjárásról is. Ism. Nemzeti Iskola, 1904. 10. sz.) A moldvai csángókra *Rubinyi M.* dolgozatait az Ethnographiában és egyebütt (A csángó nép multja és jelene, stb.); A székely észjárásra és részben a nyelvre is jellemzők *Csulak Lajos* Székely történetei, 1896. és Góbéságok czimmel megjelent műve.*

Érdekes és említésre méltó az Orsz. ref. tanáregyesület azon törekvése is, hogy vándorgyűlései alkalmával mindig különös gondot kíván fordítani az illető iskola vidéke köznépeinek megismerésére s e körön belül természetesen nyelvének és szellemi kincseinek megbecsülésére is. Ily czélból készültek eddig *Lázár István* és *Kiss Ernő* felolvasásai. Amaz Alsófehérmegye magyar népéről, az Évkönyv II. évfolyamában, mintegy igen becses kivonat fennebb jelzett monographiai dolgozatából; emez pedig Veszprém vármegye református köznépeiről szól s némileg nyelvtét is érinti, az Évkönyv III. évfolyamában (1904—1905).

7. Nyelvjárásainknak történeti alapon való feldolgozásához — a mit ma már nyelvtörténetünk szempontjából is megkezdhetnénk — becses adatokkal szolgálhatnak Balassának a magyar nyelvjárások keletkezéséről szóló dolgozata (Ethnogr. 1898), valamint a *Nyelvtörténeti Szótár* (1890—93) meg a *Szamota—Zolnai-féle* Oklevélszótár is, melyekben sok egykori népnyelvi adat van nyelvemlékeinkből és okleveleinkből. De különösen értékesíthetők volnának e czélra az illető nyelvjáráson irt régi *nyelvemlékeink*: az oklevéltárak, a codexek, Magyar Levelestár, Történelmi-Tár, tanúvallomások, jegyzőkönyvek stb.

Nyelvemlékeink különben is a XVIII. század végéig, sőt részben azon túl is egyesek, nagyoobrszt úgy szólván mind nyelvjárási emlékek, egészen az irodalmi nyelv teljes megalakulásáig, megállapodásáig, mely alakulás már a könyvnyomtatás elterjedésével, a bibliafordításokkal kezdődik s aztán tovább tart a XIX. századig, sőt napjainkig. Így idevehetők az *oklevelek* már a XI. századtól kezdve a bennük található számos magyar tulajdon- és köznévvvel, személy- és helynévvvel, valamint a végrendeletek, számadások, inventariumok, jegyzőkönyvek, melyekben az illető vidék vagy hely akkori népies kiejtése, beszédje tükröződik. Aztán pl. a *Halotti Beszéd*, melyben kétféle, *özö* és *özö* másolat, illetőleg két külön nyelvjárásból, t. i. *özöböl* és *özöböl* való alakok fordulnak elő vegyest, bár inkább *özö*.** Aztán a *codexek* a XV. és XVI. századból, valóságos nyelvjárási szövegek, azon vidék nyelvéből, melyen fordítóik és másolóik beszéltek.*** Így pl. a Bécsi és Müncheni codex a Dunántúl Dráva-vidékéről való az Erdy- és Jordánszky-codexek nyelve az alsódráva-vidéki, szlavoniai nyelvjárássra vall; az Ehrenfeld-codexben a nyitrai palócz nyelvjárást ismerni fel. A tiszántúli *ízést* a Döbrentei- és Lobkowitz-codexben, a kétféle székely nyelvjárást és az erdélyi magyarság beszédét a Teleki-codex három másolójának a nyelvében, kik mindhárman más vidékről valók voltak; *özö* nyelvjárársban van írva a Nádor-codex. Keleti palócz vidékre vagy az északkeleti nyelvjárásterületnek vele szomszédos

* Természetesen kritikával, vö. Nyr. 1904. évf.

** Vö. Szinyei J.: A Halotti Beszéd másolatváltáról, legújabbban a Magyar Nyelv 1. füz. 21.

*** Vö. Balassa J. Codexek és a nyelvjárások, Hunfalvy-Album s A magyar nyelv cz. kézikönyve a művelt közönség számára, Athenaeum kiad. 1899. 44. Veinstein Heves Kornél: A Jordánszky és Erdy-kódex. Nyr. 1894—5.

vidékére mutatnak a Ráskai Lea-féle codexek, a Margit-legenda, Példák Könyve s a Cornides-, Domokos- és Horvát-codex; magának Ráskai Leának nyelve a zemplén-abauji nyelvjárás volt.* L. továbbá a Nyelvemléktár köteteit.

Az egykori társalgás nyelvét s a mindennapi beszédet tükröztetik vissza s egyes vidékek nyelvének régi beszédes emlékei az egykori apróságok és levelek. Így a Régi magyar nyelvemlékek II. és III. kötetében levő vegyes tárgyú régi magyar iratok, a nép nyelvéhez közelebb álló vagy éppen azon szóló nyelvemlékek, köztük levelek is; továbbá a Magyar levelestár I. kötete: a *Szalay Agoston*-tól kiadott Négyszáz magyar levél a XVI. századból (1504—1560), a benne előforduló személy- és helynevek lajstromával Bp. 1861; valamint a M. Levelestár II. kötete is *Deák Farkas* szerkesztésében: Magyar hölgyek levelei (1515—1709) Bp. 1879. Aztán részben a családi levelezések, és pl. Szenczi Molnár Albert naplója, levelezései és irományai, Dézsi L. kiadásában, Akad. 1898. — Nyelvjárasi sajátságokat mutat már korábbi időkből a Régi Magyar Költők Tárának, úgyszólván, minden egyes darabja, s ilyen népies nyelven szólnak első bibliafordítóink és predikátoraink *Erdősi János*-tól, *Pesti Gábortól* (fabulái) és *Heltaitól* (meséi és népkönyvei) kezdve a *Bornemiszákon*, *Bejthéken*, *Telegdi Miklóson*, *Magyari Istvánon*, *Pázmányon* végig, föl *Cserey Mihály* és *Apor Péter* uramig s a régi magyar vitézi énekeken kurucz- és labancz-dalokon át *Mikesig* és *Csokonaiig*, meg a magyaros iskola művelőig. Erdősi nyelvén meglátszik a felsőtiszai nyelvjárás, Huszár Dávid Palatina catechesise szalavármegyei magyarsággal volt fordítva.** A Bornemiszák, Bejthék, Telegdi M., Magyari István dunántúli nyelven szóltak. Heltainak régi erdélyi népnyelvünk számtalan becses adalékának ismeretét köszönjük.*** Székel Estván chronicája, Mindszenti Gedeon Naplója János király végéről, Balassi Menyhért árultatása, Tinódi és Illosvai Selymes Péter tudákos historiai, Salamon és Markalf beszélgetései, Pázmány felelete Magyari Istvánnak és közmondásai stb. stb. többé-kevésbé mind népnyelvi, sőt nyelvjárasi sajátságokkal teltek, valamint az egykori családi okiratok, egyességek, feljegyzések. Csokonai is, Kölcsey kifejezése szerint, *Földi* által vezetettvén a philológiába, kezdett szintén kiáltani, hogy a köznéptől kell magyarul tanulni, s az alföldi provincialismust levetkezni nem igyekezett, a miért a kényes izlésű Kölcsey meg is rója, hogy a' *Gyöngyalak*, a' *Kincsem*, a' *Csócsi* s más számtalan közexpressiókat használja.† A magyaros iskola művelői közt pl. Dugonics az altiszai, a szegedi nyelvjárást használta.††

Aztán idevehetők azok a *közmondás-gyűjteményeink* és *nép-*

* Horger, Ráskai Lea nyelvjárása, Nyr. 1897.

** Vö. Balassa Nyr. 28 : 167.

*** Beöthy: A szépprózai elbeszélés I. 140—141.

† Kölcsey bírálata Csokonai munkáiról. összes művei közt.

†† Vö. Dugonics és az altiszai nyelvjárás, Nyr. 3. — Sok helyen érdekes magyarozatot is fűz a tájszavakhoz s egyes helyeken egész szótárát adja az egyes népies mesterségeknél (fonás, halászat, pásztorélet stb.) Vö. Simai Ödön dr. Dugonics András mint nyelvújító, Nyt. Füzetek 14 : 8.

költési termékeink is, melyek a XVI. századtól kezdve fönmaradtak.* Sőt részben tudományos műveink is, mint pl. Apáczai Cseri János Encyclopediája (1625), melyben sok tájszó fordul elő. Főként pedig XVI—XVIII. századbéli szótár-irodalmunk. Így *Calepinus* XVI. századbéli soknyelvű szótára (*Dictionarium undecim linguarum*), melyben a felvett magyar szók közt erdélyi tájszók és erdélyi kiejtés fordulnak elő; ** *Szikszai Fabricius* Nomenclaturája és *Szenczi Molnár Albert* s *Pápai Páriz Ferencz* *Dictionariuma*, mely utóbbiakban itt-ott jó magyar közmondások is vannak beillesztve.*** Továbbá *Ujfalvi Imrének* 1619-ben Debreczenben megjelent Nomenclaturája, melyben szintén vannak tájszók,+ s a *Wagner-féle* *Phraseologia* 1750-ből, a dunántúli és székely nyelvjárásokból közbeszótt szólásformákkal.†† Aztán részben a *Gyöngyösi Latin-Magyar Szótár* is 1550 körülről s legutóbb kivált a *Brassói latin-magyar szótár-töredék* a XVI. század végéről és a XVII. elejéről, egyenesen csiki-háromszéki székely nyelvjárási emlék, mely a székely nyelvjárások történeti tanulmányozásához nyújt becses adatokat.††† Legújabbán a *Pálfi Márton* ismertette *Kolozsvári gloszszak* (*Szilasi-féle Nyelvészeti tanulmányok*, 68.) stb. stb. Részben idevehetők egyes nyelvtanaink is, pl. az *Erdősie*, melyben efféle íző alakokat olvasunk: *filek te tüled*, *filek tidedet* (tiszai nyelvjárási) * aztán *Molnár Alberté*, mely a kihagyásos szerkezetek közt efféléket is felhoz: *nem t'om minc hijác* e h. *nem tudom*, *Isten gyónap* e h. *Isten adjon jó napot* stb.** Végül pl. *Kövesdi Pál* nyelvtana (1686), melynek előszava is egészen dialektikus, dunántúli, ilyen alakokkal: *Kírem* az kegyes Tanító vagy tanuló olvasót. . . *tülem* vegye *kedvessen*, *büvebben* való megszaporéttására, *lölki tanitto*. Hátrább: az én *lábom*, *mennyie* kell stb.***

Haszonnal értékesíthetők történeti alapon *Szily Kálmán* „Adalékai a magyar nyelv és irodalom történetéhez“ s részben „A nyelvújítás szótára“ is, melyek régi szótárainkra és szótáríróinkra vetnek világot népnyelvi tekintetben is. Több értékes adat található ily szempontból *Tóth Béla* munkáiban is: *Szájruul szájra* (a magyarság szálló igéi, 1895); *Mende-mondák* (a világtörténet furcsaságai, köztük magyarok is, 1896); *Magyar ritkaságok*, 1899 és *Magyar anekdotakincs*, 6 köt. 1899—1900.

(Vége következik.)

ERDÉLYI LAJOS.

* I. d. dr. Sebestyén Gyula: A magyar népköltészet gyűjtői. Beöthy-féle Képes irod. tört. 2. kiad. II. 247. 1. és Margalits Éde: A magyar közmondások és szólások rostája, repertorium, NyK. 1899. 72—73.

** Vö. Szily: Adalékok 313—314.

*** Vö. Szily uo. 351—362.

† Pl. vö. levetkező ház stb. Szily uo. 320.

†† Szily uo. 326., 333.

††† Vö. Melich J. felolvasását, Akad. Értes. 1904. 408—409. és kiad.

* Toldy: Régi magyar nyelvészek, 31.

** Toldy id. m. 286.

*** Uo. 551. és köv. ll.

M í ű l é s.

A Königsbergi Töredék szalagjain előforduló *miülésed* szóval, annak idejében (*Akadém. Ért.* 1895. 570. l.) semmire sem birtam boldogulni. A sikerültnek nem mondható hasonmáson ez a szó *minleffed*-nek van föltüntetve, de hibásan. Az eredeti szalagon határozottan *miuleffed* olvasható, azért az idézett helyen is mindig így van róla szó. Elkerülte akkor figyelmemet a Németújvári Glossák egy mondata, mely Fejérpatakynál (*M. Könyvszemle* 1883. 119. l.) így olvasható: *oh ennekem merth en ydegen feld miue essem meg hozula* (lapszéli jegyzet). F. olvasása, a *miue essem* közt látható összekötőjel figyelmen kívül hagyását leszámítva, betüről betüre megfelel az eredetinek. Zolnai (Nyr. 14. 153.), Fejérpatakyl közlése nyomán, a codex megtekintetése nélkül keresi a szó értelmét, s a megelőző lapon olvasható: *ydegen herre mennek* glossa segítségével igyekszik azt megállapítani. A dolog valósággal úgy van, hogy a magyar szövegnek megfelelő latin mondat benne foglaltatik a codexben így: *heu mihi, quia incolatus meus prolongatus est*, mint a 119. zolt. (Vulg. szerint) 5. versének kezdő része.

Zolnai figyelmét az keltette föl, hogy a Nyirkállai Tamás codexéből Kovachichnál szintén olvasható ez a zoltárvers, s azt a helyes észrevételt teszi, hogy a két codexnek ez a szószerint egyező adata nem lehet pusztá véletlenség. Kovachich hibás olvasása azonban az *incolatus* magyar jelentésének meghatározhatását lehetetlenné tette. Nála különben a vers így hangzik: *Mert én ydegen földén nevelésem meg hozula — quia incolatus meus prolongatus est* (III. XII. l.)

Nyirkállainak a Glossák codexeihez való viszonyára röviden csak azt jegyzem meg, hogy a Kovachich közlései közt nem ez az egyetlen adat, mely azt igazolja, hogy Nyirkállainak vagy ezeket vagy más oly művet kellett használnia, mely az Egyetemi s Németújvári codexszel közel rokonságban állott. Különben is, de egyedül e miatt is érdemes volna Nyirkállai eredeti codexe föltalálására még egyszer minden lehetőit elkövetni s ha e lépések eredményre nem vezetnének, akkor legalább annak a pécsi könyvtárban *GG. n. 17.* jegy alatt őrzött másolatát gondosan átvizsgálni.

Rátérve a zoltárvers kérdéses szava alakjának s értelmének megállapítására s ezzel a Königsbergi Töredék szava mivoltának is eldöntésére, legelsőbben zoltárfordításaink megfelelő helyeit kellene szemügyre vennünk.

Kár, hogy az Aporc.-ben, melyhez talán első sorban kellene fordulnunk, a 119. zoltár nincsen meg. A DöbrC.-ben így hangzik:

Oh en nekem : mert en nekem it lakasom meg ívta Cedarban lakozokkal lakam : igen lakos lön en lelkem. A KulcsárC.-ben így : Oh ennekem merth en lakozom meg hozywdoth lakoztam seteethseegbe lakozokkal, mely ygen lakws leen en lelkem. A KeszthC.-ben így : Oh ennekem merth een lakasom meg hozywdoth lakoztam seteethseegbe lakozokkal, mely ygen lakws leen een lelkem. Káldinál : Ah nékem, mert az én szarándokságom meg-hosszabbított : a Czedár lakóival laktam : sokkáig volt szarándok az en lelkem. Károlyinál : Jay nekem hogy számkivetett vagyoc a Mesech nemzetsége között, és lakom a Kedar nemzetségének sátori között. Sok ideig lakott az én lelkem stb. Pécsi Simonnál : Jay nekem is a gonosz nyelv miatt, mert búdosnom kellett az olaszok között : és laknom az Izmaeliták sátorában. Oh Ur Isten mely sokáig kell együtt lakozni az én lelkemnek.

Álljon még itt a teljes latin szöveg is : *Heu mihi, quia incolatus meus prolongatus est : habitavi cum habitantibus Cedar : multum incola fuit anima mea.*

Mivel az AporC.-beli zsoldárfordításban többször olvassuk a lakás, lakodalm, lakozni szókat : hihető, hogy az elveszett 119. zs.-ban is csak ezekkel találkozánk. De ha fölteszszük is, hogy mint a többenél előbbi időből származó zsoldárfordításban, ebben is a miülés szóval lehetett az *incolatus* fordítva : akkor is olybá tekinthetjük, mint ebben a korban már kiavult szót s talán egy régibb, a Königsbergi Türedékkal egyidejű magyar bibliafordítás maradványát. Ezt gyaníttatja a Németújvári C. szövege, melyben *feld miueffem* olvasható, a miből legalább is az következtethető, hogy a leíró a magyar szó értelmével nem volt tisztában. Kovachichnál az *idegen földén nevelésem* azt mutatja, hogy a *földén*-t illetőleg a Ném. Újv. codexénél hibátlanabb szöveg szolgált neki alapul, de a *miüléssem*-et ő már csak *nevelésem*-nek tudta olvasni.

Ha az *incola*, *incolatus* és a *miules* azonos jelentéséből akarunk kiindulni, talán mindannyian egyre gondolunk, t. i. arra, hogy nem a *colo* ige *mivel* értelmére kell-e visszatérnünk, vagy legalább azt hinnünk, hogy az egykori bibliafordító valami ilyes szó szerint való fordítás közben követte el ezt a hibát, mely miatt nemcsak Kovachich előtt, hanem már a Glosszák írója előtt is érthetetlennek látszott a magyar szó. Némileg ehhez hasonló fölfogás nyomát látjuk a Gyöngyösi Szótártüredékben, a hol *accola* a. m. *jóveueny sellyer* — *Idegeny Helyen lako* s azután : *accola est assidue : vel valde colere, habitare, arare : Zwntelen munkalkodom lakom : vel : szantok : Mywelek.* — Ily tévedést azonban még akkor is alig lehet fölteni egy bibliafordítóról, ha az a Vulgata szövegén kívül egyébre nem támaszkodott volna is. Mivel pedig a *lak* (lok) már a XI., *lakou* a XII., *lakos* a XIV. században előfordul s így a fordítónak rendelkezésére állt : szinte bizonyos, hogy a *miules*-sel azt a nem állandó lakást akarta kifejezni, a mi az *incolatus*-nak valódi jelentése. Használhatta volna az ugyanoly értelmű *szállást, ülést*, melyek mindegyike már a XIII. századi oklevelekben helynévként is található. Nem bizonyos, hogy használhatta volna a Káldinál olvasható *szarándokság*-ot, melyet az EhrC. még az óslávhoz, a honnan vétetett, közelebb álló

zarandnok alakban tartott fenn. A JordC. 260. l. már: *Az yeweveen, ky zarandekwl lakozyk the feldeden.* 230. l.: *Ha mykoron zarandek, es zallo ember vagyon te kapudnak belöle.*

De ha ezek ellenére is a *miülés* értelméből akarjuk az *incolatus*-t magyarázni: akkor alaki nehézséggel találkozunk. Van ugyanis *miivel*, *miel*, *miével*, *miel* alak, de nem található az összevont *miel*, *miülés*, a hogyan egyedül volna olvasandó a Königsb. szalag *miulessed*-je. A *mielő*-, *mévelő*-, *mielő*-, *mielő*-, *mélő*-nap; *mijes*-, *mies* nap; *kümés* e. h. kőműves sem adnak rá okot, hogy arra következessünk.

A zsoldárvers fordításából kétségtelen, hogy a meghatározás alá vett szó *incolatus*-t jelent. A Königsb. szalagok szövege: *feldön menyön es miulessed muyun vola* — ennek az értelemnek szintén megfelelő. Képzelnünk sem lehet, hogy költözködő, nomád nép nyelvében erre a fogalomra szó ne lett volna: természetesebb, hogy a megtelepülés után avult ki belőle s vált mind ismeretlenebbé. Már érintettem, hogy az a bibliafordítás, melyből ez a vers származik, körülbelül a Königsb. Töredék idejéből való lehetett s a *miuleffed* a Ném. Újv. codex írásakor is elavult szóként másoltatható. Másoltatott pedig nem két, hanem a világosan látható megszakító jel bizonyossága szerint egy szó gyanánt, úgy hogy a vers ily három sorra szakítva olvasható a codexben:

Oh ennekem merth
en idegen feld miue-
effem meg hozula.

A *miue* utolsó betűje, a miatt, hogy az egész vers mint lapszéli jegyzet íratott, a lap fősorai egyikének kezdő betűje alá szorult s ezért inkább *e*-nek olvasható, mint *l*-nek, bár a többi *e*-hez hasonlítva némi különbség vehető észre rajta. A Kgsb. Tör. szava is egy szónak van írva s *l* betűje félreismerhetetlen *l*.

Ez a *miülés* alig lehet egyéb, mint *miülés*, *mélyülés*, mi a megtelepedés, megszállás, földhöz ragadás, helyes-fenekessé lével, mintegy *megsúlyedés* értelmének felel meg. Alakját illetőleg XIII. századi okleveleink inkább *myl*-et írnak, mint *mel*-et (*Myler*, Okl.Sz.) s úgy látszik, hogy Sylvester *mill*-e régen nem csupán az ő nyelvjárásának volt sajátja, mert a különben *ő*-ző Königsb. Tör. szövegében a *miülés* mellett ott találjuk a *te mihudnec gumulche*-t is.

SZILÁDY ÁRON.

Vászoly még sem Basilius.

Nagyon szépen bebizonyította Melich János a Magyar Nyelv I. 184—88 l., hogy a Vászoly falut is és a Vászoly személynevet is írták Wazil-nak, sőt a XII. században az akkori helyesírás szerint nem is írhatták másként, mint Wazil-nak.

Azonban az ebből levont következtetést, hogy Vászoly (Wazil, Vazil, Vazul) nem más, mint a görögkeleti Vaszil személynév (s a görög Βασιλῆς, a latin Basilius) mása, most sem fogadhatom el.

Mert valóban abból, hogy két személy nevét bizonyos időben ugyanazon betűkkel írták le, nem következik semmi. Nagyon jól tudjuk, hogy a XI., XII. századokban a latin betűkkel csak igyekeztek megjelölni azon hangokat, a melyek egy-egy idegen szóban előfordultak, de a latin betűk elégtelensége miatt ez igyekezet korántsem sikerült. Ki ne tudná pl., hogy a latin *a* egyaránt jelentette a magyar „a” és „á” hangokat, a *z* az „sz” és „z” hangokat, az „u” a magyar „ö” „ü” és „u” hangokat stb. Ha tehát egyformán írták is egy magyar és egy görög nevet Wazilnak, nem következik, hogy egyformán ejtették is ki, s így még kevésbé következik, hogy a magyar név a görögnek mása. Éppoly rettentő különbség lehet köztük, mint pl. az *agy* és *ágy* közt, pedig valaha ezeket is egyformán írták.

Maga Melich is elismeri, hogy ugyanazon időben, mikor az egyik bakonybéli jobbágyot Wazil-nak írták, előfordul a Wazil és Wasili név a stájer nevek közt is. De lám, nagyon helyesen és óvatosan nem meri a Vászoly nevet ezekkel egynek tartani!

A történelem is elég sok intő példával szolgál, hogy a magyar herczeg Vazilnak, s utóbb Vazulnak irt nevét ne vegyük a görögkeleti szláv Wasil másának. Lajkónak írják beczéző néven a 1364—74-iki oláh vajdát, Lajkónak írnak ugyancsak beczéző néven sok magyart és a két név mégsem egyet jelent. Az oláhok Lajkója Vladislaus-t, a magyaroké Lajost (Ludovicust). Taxisnak írja Porphyrogeneta Konstantin Taksony vezérünket, Taxis volt a Thurn-Taxis család régi neve is, de azért a kettőt ki venné egynek?

Ellenben Toxun-nak s nem Taxis-nak írják krónikáink Gyécse fejedelmünk elődjét és mégis a kettőt egynek vesszük, mert biztos, hogy mind a görög, mind a magyar író egy személyről szól.

Már most egy személyről szólnak-e a Névtelen és a krónikák?

Nem. A Névtelen szól a bolgárölő II. Basilius császárról, a krónikák ellenben Szent István unokatestvéréről. Neveik kiírásainak hasonlatossága csak merő véletlen.

Mert lehet-e gondolni, hogy Szent István unokatestvére 1000-ben Basilius keresztnévet kapott volna és ebből Vászoly név fejlődött volna?

Nem lehet több ok miatt.

A magyarok 1000-ben nem érintkeztek, nem is érintkezhettek a görögökkel, mert köztiük hatalmas birodalom, Bolgárország terült el.

A bolgárokkal érintkeztek ugyan a magyarok, de több, mint egy század óta ellenséges lábon állottak velök s így nevet tőlük nem kölcsönözhettek. Különben is bizonytalan, vajjon a X. században használták-e a bolgárok a Vaszil nevet? 1018-ban lettek a magyarok a görögökkel határosak. Ekkor azonban már Vászolynak nem volt szüksége személynévre, s egyáltalában 1018 után semmi szükség sem volt arra, hogy a magyarok a Basilius nevet a görögkeleti szlávok révén ismerjék meg.

A Basilius név ugyanis nem különös görögkeleti szent neve (nem olyan mint Euthym, Dositheus, Theophylaktus). Ellenkezőleg Szent Basilius (+ 379) a latinoknál mindig ünnepelt, nagy tiszteletben álló püspök volt. A magyarországi latin szertartású, régi naptárakban is mindig ott találjuk a nevét.

Mivel pedig éppen Melich bizonyítja, hogy keresztneveink, szlovén közvetítéssel, mind róm. kath. (latin) eredetűek*, a Basilius név átvételénél nem szorult a magyar sem a görögre, sem a görögkeleti szlávra. Át is vették, mint kimutattam, Bazsil alakban, de ennek első szótagja *Ba* és nem *Vá*, mint a Vászoly névben. S rendszeren a magyarok, ha egy keresztény nevet megtanultak már róm. katolikusoktól, nem szokták azt megint más alakban átvenni a görögkeletiektől. Ábrahám pl. nem lett Ávrámmá a magyarban, mindamellett, hogy a tiszántúli részeken a XIII. század óta elég Ávrámot ismertek.

De még ha görögkeleti szlávtól vette volna is át a magyar a Basileust, akkor sem lett volna abból Vászoly, hanem csak Vaszil. Csattanós példa erre, hogy már 1437-ben emlitenek Bogsán (hajdan Bokcsa) mellett egy Vaszilov nevű gör.-keleti szerbtől vagy oláhtól alapított falut (Csánki TörtFöldr. II.108.) és még sem lett annak neve sohasem Vászoly-lyá, hanem ma is Vasziyova- (Vasziova)-nak hívják.

Az tehát, hogy a Vászoly név első magánhangzója „á” és nem „a”, teljességgel lehetetlenné teszi, hogy e nevet Vaszillal egynek tartsuk. A magyar át tudott venni idegen nevet „á”-val is, „a”-val is, a szerint, a mint azt az átható nép kiejtette.

Átvette Fábiant és Mátyást, de átvette Barnabást, Danjánt és Apollóniát is és nem lett belőlök a magyarban Bárnabás, Dámián vagy Ápollonia.

Nem támogatja Melich véleményét az sem, hogy a középkori latin terminologia (tulajdonképen tudákosság) „Claustra S. Basilli”-ját Anonymusunk „Porta Wazil, Wacil”-nak írja, mert e Wacil, Wazil nem magyaros alakja Basiliusnak, hanem egyszerűen közhasználatban levő bolgár-szláv helynév, s Anonymus éppen úgy

* Szláv jövevényszavaink, írta Melich János I. köt. 2. rész. A magyar nyelv keresztény terminológiája, Budapest, 1905.

használja e bolgár-szláv helynevet, mint a hogy használja a szintén bolgár-szláv Scereducy-t a classicus Sardica helyett.

Elolvastam Melich Jánosnak „Szláv jövevényszavaink“ című művét, de abban sem találtam elegendő magyarázatot arra, hogy eleink között egy gör.-keleti szláv személynév a legrégebb időben előfordulhatott volna. (I. m. I/b. 88—89, 420—21.) A régi elcsépelte és éppen Melich kutatásai nyomán teljességgel elvetendő meséken kívül Melich csak három új adatot tud említeni arra, hogy a magyarok 1001 előtt gör.-keletiekkel érintkeztek. Az első, hogy Methód egy aldunai vezérnél megfordult, a második, hogy a kereszt és szombat szavunk a gör.-keleti szláv terminológiából való, a harmadik, hogy gör.-keleti szláv formában közvetített keresztnevet viselt Árpád unokája, Vál. Az első kettő nem bizonyít oly benső érintkezést, a mely keresztnevek átvételére elégséges lenne. A harmadik adat pedig egészen hibás, mert feltéve, hogy a Porphyrogeneta Konstantintól említett Φαλῆς, Φαλίης nevet Válnak kell olvasni, még akkor sem szabad azt egynek venni Valens császár nevével. Valens császár nevét gör.-keleti szlávok éppen nem kölcsönözhatték át, mert hiszen a Valens császár († 378) rettentő nagy ariánus és sz. Bazilnak halálos ellensége volt s így emlegethetik ugyan őt mint egyházüldözőt a gör.-keleti könyvek, de én nem ismerek olyan adatot és Melich sem említ olyat, a mely szerint e gyűlöletes emlékű császár nevét a görögök és utánok a gör.-keleti szlávok keresztnevül használták volna.

Maradjunk tehát csak annál, hogy Vászoly nem Basilius és a Vazul = Basilius-féle egyeztetés csak olyan találgatás eredménye, mint a minő volt pl. ez is: Geiza = Győző = Viktor.

DR. KARÁCSONYI JÁNOS.

A legújabb Magyar és Német Kézi Szótár.*

A szókinés, az emberi szellem ezernyi ezer fogalomban való nyilvánulásának összesége, a kutatóra nézve hasonlatos a természet világaihoz. Kimeríthetetlen, sőt hozzáférhetetlen, mint ezek is. A szabad és fölfegyverzett szemmel vizsgálódó természettudós nem győzi föl kutatni, megismertetni és rendszerezni az őserőnek megszámlálhatatlan alkotásait, s a nyelvtudós képtelen összegyűjteni az emberi szellem nyelvbéli nyilatkozásait, szavaink és szólásaink rengetegét.

Sokszor elgondolom ezt, mikor szókincsünk ismeretéhez hű munkásként aknazom, hordozgatom az adatokat, csöppeket a tenger mélységes vizéből, s látom, hogy legrégebb névtelen szógyűjtőinktől legújabb szótárainkig a kutatók akkora száma sem volt képes

* Magyar és német kézi szótár, tekintettel a két nyelv szólásaira. Szerkesztette Kelemen Béla. Budapest, Athenaeum. (A magyar-német rész előszava 1904-ben kelt.)

mindent észrevenni, a nyelv minden szavát és szólását összegyűjteni. A természettudósnak fáradtsággal kell sokszor fölkeresnie a természet alkotásait, hogy megismerhesse és leírhasssa; a nyelvtudós pedig úgyszólván benne él a nyelvben, szeme előtt, füle hallatára jelentkeznek a nyelvszellem termékei, melyekkel maga is él, melyeket maga is ezerszer vesz ajkára, tollára. S mégis, hogy neveket említsek, Molnár Alberttől Kelemen Béláig egy szótárírónk sem volt, a ki korának mindennapi szókincsét egész teljességében megfigyelni és lajstromozni képes lett volna. A legközönségesebb szókkal és szólásokkal úgy vagyunk mint a levegővel: benne élünk és mozgunk, a nélkül, hogy éreznők és gondolnánk reá. Az Oklevél-Szótár szerkesztésének egyik érdekes tanulsága volt rám nézve annak látása, mennyi mindennapi magyar szó került ki első szótáríróink figyelmét. Az *életnek* százakra menő szavát olvassuk ma a Molnár Albert korabeli iratokban, sőt a Molnár Alberthez intézett s először tőle olvasott levelekben,* a mindennapi életnek százakra menő olyan szavát, melyet e nagyérdemű első szótárírónk Dictionariumában hasztalan keresünk. Ezt látom Czuczor-Fogarasisban is, a kik irodalmunk aranykorszakából legjelesebb íróinknak és költőinknek szókincsét csak igen nagy hézagossággal tudták szótárjukban megörökíteni. S így járunk mi is, a mi gyarló szellemi és anyagi erőinkkel, s a most készülő új Nagy Szótárt a későbbi nemzedék épp úgy fogja ismeretlen adatokkal kiegészíteni, mint a hogyan mi egészítjük ki ma a Molnár Albert korának szókincsét, ha ugyan a szó igazi értelmében ki bírnök valaha *egészíteni*.

Ezek a meg-megújuló gondolatok támadtak ismét föl lelkemben, mikor a legújabb magyar szótárról, Kelemen Béla fönt idézett Kézi Szótárának magyar-német részéről folyóiratunkban röviden írni készülök. E könyvben nem az érdekel engem, miként oldotta meg föladatát a szerző a két nyelv egybevetésére, a magyar szóknak és szólásoknak a német nyelvével visszaadására nézve; ennek vizsgálatát nálamnál hivatottabbakra bízom. Engem első sorban az érdekelt, mennyivel vitte előbbre szókincsünk ismeretét, mennyire tud mai nyelvünknek tükre lenni, s mekkora haladást mutat ebben eddigi szótárainkhoz képest?

A mi ezt az eléggé fontos szempontot illeti, mondhatjuk, hogy a *Kézi Szótár*, nyelvkincese gazdagságával és teljességre törekvésével, elismerésünket méltán megérdemli s régebbi hasonló célú szótárainkat tetemesen fölülmúlja.

A mi a szorosan vett szóanyagot illeti, összeállítok itt egy jegyzéket azon szavakból, melyeket sem Ballagi Új Teljes Szótárában (1890), sem Simonyi-Balassa 1902-ben megjelent Magyar-német szótárában nem találtunk meg. A jegyzéket csak a szótár legelső betűiből róttam össze mutatványképen s így is jóval nagyobb volna, ha nem szorítkoznám benne csupán a fontosabb új elemekre.

* Szenczi Molnár Albert naplója, levelezése és irományai. Kiadta Dézsi Lajos. 1898. (Akadémiai kiadvány.) E nemcsak irodalom-, hanem nyelvtörténeti szempontból is érdekes könyvet az Oklevél-Szótár számára magam igyekeztem kiaknázni.

ábrándvilág	bevándorlás	diszlovés
aczelkeménységű	bevándorló	diszmadár
aczelosodik	birtokosság	diszmagyar
adathalmaz	bizalmaskodik	diszszemle
addigra	bizalmi személy	divathóbort
ágazatos (hittan)	bliktri	dobpergés
aggodalmaskodik	bohóczkodás	domborzati viszonyok
aggodalomkeltő	bohóczsipka	dorongírás
agyondicsér	bombamerénylet	dróttalan
agyonhajszol	borongás	ecsetvonás
agyonzaklat	botrányhős	egetvívó
ágyúdjerej	botránykrónika	égreterő
áhitatkeltő	bucsó-kihallgatás	elbibelődik
akáczos	bucsó-könny	élczhajhász
akarnok	bucsó-üdvözlet	eldördül
akasztófa-humor	bucsó-ünnepély	elégtétel-adás
alapító tag	bucszúzkodik	eleste (városnak)
alig-alig	bűnfertő	élettartam
alkotmányértés	bűnfészek	élettiinemény
államvasút	bűnhalmazat	elfítul
állógallér	bűntanya	elhárul
állós	bűzhőd	elhesseget
álműző	czári (család, palota)	elhozatal
angyalarczú	czélratörő	elig-elig
angyalcsinálás	czélravezető	ellenjelölt
aranyhajú	Csaba-ire	ellentábor
aranytollú (madár, írő)	csapadékos	elodázhatatlan
asztalkopogtatás	csapatkórház	előzetesen
áthatolhatatlan	csatakép	elpuffogat
átnyilal	csengetyűke	elrettentő
átolt	csereviszony	eltussol
átörökölhető	csevegő hangon	elügyetlenkedte a dolgot
átszármatat	csibukoz	elütötte a 12-t
átutal	csillaghímes	elvhű
átvillan	csillagsugár	eredetieskedik
bajmester	csillagsugaras	eredetiség-hajhász
bajuszkötő	csillagszemű	erénydíj
balcsillagzat	csillagvilág	erényhős
báلكirálynő	csitul	fajfenntartó
balladai	csonkol	fajszereget
ballett-tánczosnő	csökevényes	fegyveres (erő, erőszak)
bealkonyodik	csüggedést nem ismerő	felfokoz
beavatott	dajkadal	feliratkozik
becsapás	dalestély	feljajdul
becsapódik (geprellt werden)	daruszórú	fellelkesedik
befásít	darutollas	fellelkesül
beigazolódik	délszaki (tündér stb.)	fellendülés
beivódik	dermedtség	felszisszen
békehírnök	diszelőadás	feltűnést keltő
belezökken vmibe	diszközgyülés	förmeteg
beszédbe ereszkedés	diszletfestő	
	diszlobogó	

Íme az A—F betűk fontosabb új szótári elemei. S így folytathatnám a tanulságos jegyzéket az ábécze utolsó betűjéig.

Kelemen szótára gyakorlati célból, magyarból németre fordítók számára készülvén, nem fogunk megütközni azon, hogy benne az irodalmi és társalgási stílusunkat éktelenül tarkázó idegen szók is helyet foglalnak, bizonyára a nélkül, hogy ezeket a szerző mind

nyelvünk igazi kincsének tekintené s használatukat ajánlatosnak tartaná. E gyakorlati cél magyarázza meg azt is, hogy szótárában a magyar és idegen tulajdonnevek, sőt ilyenféle kifejezések is, mint *adonisi vers, Anjou-ház, Argus-szemmel, Ariadne-fonal, Aurora-kör*, stb., nagy számmal vannak fölveve és németre fordítva. Teljességre törekvését eléggé megvilágítja az az egy adat, hogy pl. az *állami* szó kapcsolataiból (*állami iskola, á. fölügyelet* stb.), míg Ballaginál 6, Simonyi-Balassában 3 kifejezést találunk, Kelemen nem kevesebb mint 43 ilyenét sorol föl és fordít németre.

Valamint a szavakban, nagyobb e szótár bősége a szólásokban is, s ez érdemét nem lehet eléggé kiemelniünk. Szótár, szólások nélkül, hasznavehetetlen munka, sőt a szótár nevet meg sem érdemli. E részben szerzőnknek teljességre törekvése annyira megy, hogy még a közönségesebb szálló igéknek fordítására is vállalkozik, mint pl. *megfogyva bár, de törve nem; küzdj és bízva bízzál* stb.

A szótárt forgató idegenek kedvéért a szerző a magyar szónak fontosabb nyelvtani alakjait is közli, mint a német szókkal tette. A főneveknél följegyzi a 3. szem. birtokosragot, a többesszámi és a tárgyragos alakot, pl. *állam (-a, -ot, -ok)*; a rendhagyó mellénevek mellé a közép- és felsőfokot (*jó, jobb, legjobb*), bár ez utóbbi a középfokból mindig egyformán képződvén, bátran mellőzhető lett volna; az igéknél megmondja a múlt idő ragjait s a fölszólító mód 3. szem. alakját, a rendhagyóknál pedig a többi jellemző alakokat is. Czélszerű újítás az is, hogy a könyv végén külön betűrendes jegyzékben a magyar nyelv ragjait s néhány képzőjét is összeállítja, mindegyiknél elsorolván a módokat, hogyan kell őket a németben kifejezni. A könyvet az új német helyesírás rövid ismeretése rekeszti be.

A szótárak rendes sorsa, hogy belőlük néha igen fontos és mindennapos szók maradnak ki. A francia akadémia szótárából annak idején kimaradt maga az *académie* szó; Simonyi-Balassa szótára nem ismeri a *szepeg* szót, Hoffmann Frigyes magyar-német Zsebszótárában nincs meg az *élni* ige!

Kelemen Kézi Szótárának is vannak szókban és szólásokban hiányai; efféléket forgatás közben mindig vesz észre az ember, s a szerzőt nem egy ilyen hézagra volt már — és lesz még — alkalmam figyelmeztetni. De egészben véve örömmel mondhatom, hogy könyve eddigi német szótárainkat minden tekintetben fölülmúlja.

ZOLNAI GYULA.

ADATOK NYELVÜNK TÖRTÉNETÉHEZ.

Verő disznó. A „verő disznó“ és „verő ártány“ kifejezés gyakran fordul elő a XVII. század conventiós könyveiben. A sáros-pataki fejedelmi udvartartásnak 1635. évről vezetett conventiós jegyzéke szerint például: Chernel Györgynek egy évre jár 16 darab *verő disznó*, Debreczeni Tamás praefectusnak ugyancsak egy évre van szintén 16 darab *verő diszna*, Palágy Ferencznek járt egy évre 6 *verő ártány* vagy e helyett 24 forint. Monaky Mihály udvari familiarisnak 3 *verő disznóval*, vagy e helyett 9 forinttal kellett megelégednie; de mikor benn volt Patakon, asztala az udvarnál volt, egy inasának is.

Több hasonló jegyzéket olvasva, már rég idő óta tudom, hogy ezen kifejezéseken csakis leőlni való hizott sertést kell értenünk. Megerősített ebben a gróf Rákóczy Pál temetésére 1630-ban írott kivetél, mely szerint a makoviczai uradalom lodomiri vajdaságának „Hizlalt verő Artant no 2“; a Gáspár járásabeli jószágoknak pedig szintén „Hizlalt verő Artant no 2“-t kellett beszolgáltatni.

Hogy miért használták a „verő“ kifejezést, azt abból véltem magamnak megmagyarázni, hogy a sertésnyájakat — mikor makkon hizlaltak — őszszel *kiverték* a makkra, vagyis hogy éjjel-nappal künn voltak, úgy mint tavasz nyíltával a legelőre *kivert* egyéb állatok.

Ez az okoskodásom azonban nem megfelelő. E napokban jöttem reá a kifejezés eredetére.

Kezembe került a kassai fejedelmi palota számadása 1645-ből, abban ezt olvastam: „Perceptio Porcorum. Az Jaszay Jozsaghbul hájtottanak Artanit No 2. — Kallobul is hájtottanak No 10. — Arday És Tur-Terebesy Jozsaghbul No 8. — Facit No 20. — Vrunck Eő Ngha ittben leteben, kült el az Eő Ngha ket konyháyra És az keöuetekeieré No 12. — Maratt itt Az uduarban Artany No 8. — Ezekbeöll vettem magam salariumiaban Egyet No 1. — Barczay Ferencz Uramnak Commissio szerent Adtam Egyet No 1.

Maratt Urunck Eő Ngha szamara hat No 6. Az Mellýeket En *leverettem* Es az Inuentarium szerent szalonayul megh vadnak — — fél szalonna No 12.“ Ezekon kívül még a következő tétel tartozik tárgyunkra: „Anno 1645 Die 19 Januarj attam az hét Artany *leveresétül* az Miszarosnak fl. 2.52“.

Kétséget sem szenvedhet, hogy ezáltal a *verő* kifejezésnek mind értelme, mind eredete meg van magyarázva.

Ez adja kezünkbe a székely „verő malacz“* kifejezés kulcsát is, t. i. a szopós malacz csak addig és akkor *verő*, a meddig malacz-pecsenyének leszűrhető.

B. RADVÁNSZKY BÉLA.

Fölberkéz. A XVI. és XVII. században a bortermelés volt Magyarország egyik legjelentékenyebb jövedelmi forrása. A szőlőművelés annyira elterjedt volt, hogy még a bányavárosok vidékét is szőlőskertek öveztek. Egyik-másik évben olyan óriási termés jutalmazta a gazdát, hogy alig bírta hova tenni a sok bort. A kiterjedt borgazdaság számos iparág felvirágzásával járt; a többi között különösen a bodnár és pintér mesterség virágzott. De bármennyi mesterember volt is, a keresletnek megfelelni nem bírtak. Ezért a földesurak úgy segítettek magukon, hogy jobbágyaiktól szereztek meg a hordódongákat, a hordófenéknek való deszkát, az abroncsot és a kötővesszőt. Ha a régi urbariumokat olvasgatjuk, a bortermő vidékeken gyakran találkozunk a jobbágyoknak illetén kötelezettségével. A pataki 1571. évi összeírásban olvassuk például: „perceptio circulorum tempore vindemiae per iudices circuli 863“ (Közös pénzügyi levéltár: Extractus summarius prov. Patakien, 1571). Szinyérváralja minden jobbágya egy kéve *kötővesszővel*, Monostor minden lakója három kéve kötővesszővel tartozott földesurának. Atya község 1672. évi összeírásában olvashatjuk, hogy minden jobbágy egy kéve hárshéjjal tartozott. Füüzérnek ugyanazon évi összeírásában meg ezeket olvashatjuk: „item pro vasis scissa ligna cum fundis eorundem ad vasa 150, insuper singuli singulos nr. 150 circulos pro vasis aptos praestare tenentur“. (Közös pénzügyi levéltár, Urbaria.)

Mivel a hordókészítésnél vasabroncsokra csakis az örökös tartományokkal határos vidékek tehettek szert, az ország legnagyobb részében faabroncsokat használtak és e faabroncsokat kötővesszővel erősítették meg. („Virgulta ad ligandos circulos vasorum“, Közös pénzügyi levéltár: Hung. 14365. fasc.) Magát ezt az eljárást *hordókötésnek* nevezték. Szayczlich György például 1555-ben ezt írja Nádasdynak: „én eleget beszéltem mind az gazdával, mind az gazda asszonyynyal az *hordó köttetés* felől“. (Orsz. levéltár, Nádasdyana.)

A hordók illetén kötésére volt egy más magyar szavunk is, melyet a *berke* (gebüsch, virgultum, kötővessző) szóból formáltak, A NySz. a berke szó mellett a *berkézik* igét is ismerteti, s azt írja, hogy a *berkézik* és *megberkézik* annyit jelent, mint rügyeznek, bimbóznak. Erre a jelentésre példával is szolgál (Szép fígefák mikoron megberkéznek). Azonban a *berkézik* ige jelentése ezzel még nincsen kimerítve, mert ha a *berke* annyit jelent, mint vessző, akkor a *berkézik* egyértelmű a *vesszőzni* igével. Hogy ez csakugyan így van, ez alábbi adat is bizonyítja.

A bécsi közös pénzügyi levéltárban ilyen című kimutatást találtunk: „Regestum introitus et exitus archiepiscopatus Strigoniensis 1602—1603 a provisore Michaelae Balogh“! Ebben a latin nyelvű kimutatásban Balogh márczius 14-ikéről megjegyzi, hogy a Duna

* Vö. MNy. 240. 1.

áradása miatt a pinczék vízzel megteltek, tehát a boros hordókat újból kellett kötővesszővel megkötni, azaz *fölberkézni* („vulgo fölberkeztek“). A fölberkézésre használt berkét *kötővesszőnek* mondja („Keötteő wezseöt a doleatore emi 6 Fl.“). Július 22-én ismét ezt írja: „pro secundaria reparatione seu ligatione vasorum vulgo *feölberkezés* facta 30 Fl.“ Valamivel alább meg így ír: „in necessitatem horti in allodio existentis vulgo lugas metcesre 80 d. . . sunt omnia vasa reparata vulgo feölberkeztek“! Ez adatokból világosan láthatjuk tehát, hogy a *berke* kötővesszőt is, a *fölberkézés* pedig hordókötést jelentett.

Profunt. Az örökös tartományoknak s főleg Alsó-Ausztriának mértékei Magyarországon hamar elterjedtek. Elterjedésük oka igen egyszerű. A kincstár, a körülmények kényszerítő hatása alatt, a gabonát és a bort legalább akkor, ha másutt nem kapott, nálunk vásárolta. A vásárláskor a magyar mértékeket természetesen nem használhatta, mivel ezek majd minden városban különböztek. Egységes mértékül a gabonánál a bécsi *mutot* és a bécsi *méczet*, a bornál meg az ausztriai vedret és a *drayling*-ot használta. A XVI. században e mértékeket nálunk már jól ismerték. Az idők folyamán aztán nevüket a nép is eltanulta, sőt magát az élelmezéssel foglalkozó hivatalt is a saját nevéen nevezgette. A császári Proviament, aztán a Proviantemeister, meg a Proviantehaus fogalmának megjelölésére ugyan elegendő magyar szavunk is volt (éléshivatal, életesmester, éléstárház stb.), de a mieink azért gyakrabbauskán éltek azon idegen szók magyaros alakjaival, mint magukkal a tiszta magyar szókkal. *A proviantból lett profunt a XVI. században már általánosan ismert és használt szó volt.* Mivel szótárainkban ez időből adatokat nem találunk, talán helyén való lesz egyet-kettőt megemlítenünk. Mágocsy Gáspár írja 1565-ben: „az fő borokat mind magának hagyta, és az ő fölsége szükségire valami hitván borokat vett, és azt adta be profontra!“¹ Az Orsz. levéltárban a magyar kamarához irt levelekben olvashatjuk az alábbiakat: „az *profont* *mester* zavából értem“ (1577); „az két abbatianak proventusát nem szolgálthatom be az kanisai *profuntra*, mely kanisai *profunt* minduntalan parancsol“ (1583); „az kanisai *profunthoz* nagy haszonra lett volna“ (1581); „az kállai vitézek mind fejenkint az nimet vitézeknek: mikor *profont* *kenyerek* elfogy etc.“ (1586); „Hollósy János az kanisai vár *profont* mestere“ (1597).²

Mut. Az ausztriai mértékek közül először a *mut*-ról kell szólanunk. Latinul *mutó*(nis)-nak írták, s talán mivel rokonhangzású a francia *mouton* szóval, Bartal szerint (a Magyarországi latinság szótárában) annyit jelent, mint *ürü*! A *mut* és a *mutó* azonban nálunk nem ürüt, hanem gabnamértéket jelentett mindenkor! Egy *mut* a XVI. században 32 és 31 alsóausztriai mérőt, a XVII. században 30 mérőt jelentett. A *mutról*, mint magyar szóról a NySz. meg az OklSz. is megemlékszik ugyan, de vagy határozatlanul, vagy kételkedőleg. Az utóbbi szótár ugyanis felveti a kérdést, vajjon a *mut* csakugyan meghonosodott szó-e? Erre a kérdésre határozottan felelhetjük, hogy

a *mut* szóval nálunk is széltében éltek. Hiszen a Gazdtörtézetben jó csomó adatot közöltünk már, de ez adatokat újabbakkal is gyarapíthatjuk. Az 1550. évben olvassuk például, hogy „az buzának tizenhárom rynes forintot adták *muttyát!*“³ Sárkány Antal írja 1551. jan. 6-án: „nékem azt írja, hogy thyz *mut* zabot vegyek neki“ (Orsz. Levéltár: Nádasdy level.). Nagyszombat város bírása és tanácsa 1595. máj. 13-án jelenti az udvari kamarának a gabna árákról: „*precium purioris et segretioris tritici metreta, quarum triginta secundum novas constitutiones constituunt unum mutonem*“ . . . „*metreta frumenti siliginis seu tritici mediocris 85 d. Mutonem vero triginta metretas Budenses ante biennium reformatas constituere*“ (Közös pénzügyi levéltár, Hungarica: *Precium frumentorum et bladorum*). Jezerniczky 1569-ben Jókőről jelenti: „*quod semper ab antiquo octo muthones tritici a duabus saltem rotis et uno contusorio solvisset*“ (Köz. pénz. levélt. Hung.). Nádasdynak 1556-iki jelentésében 18 *mut* buza, 44 *mut* rozs szerepel.⁴ Egyik 1574. évi összeírásban olvassuk: „*avenae mutones 19, milij mutones duo*“⁵; 1575-ben meg ezt olvashatjuk ugyanott: „*in praeterito autumnno mutones sedecim, et nunc unus mut tritici, siliginum mutones 17, avenae mutones 40, ordeum praeparatum mutones quinque*“.⁶ Szentgyörgy várának 1575. évi összeírásában a többi között ezt találtuk: „*triticum mixtum metretae 177, hoc est mutones 5 et metretae 27, siliginis metretae 113, idest mutones 3, metretae 23, hordei metretae 195, idest mutones 6 et metretae 15, avenae 580, idest mutones 19 et metr. 10*“.⁷ Eszterházy Ferencz, pozsonyi viczispán írja 1599-ben: „az kulcsovaiak vittek volt egy *mut* zabot az nimetnek, mely zabot Nagyváti Menyhárt *lemécczeltette*, az nimetek minden *meczért* 20 pénzt adtak. 1597-ben ismét vittek egy *mut* zabot; Felső korompaiak 1598. esztendőben adtak két *mut* zabot; Boldizsárnak házához vittek egy *mut* zabot; Spáczy Márton uramöcsém két *mutt* (igy) zabot vitetett“.⁸ Az 1599. évben olvassuk: „mostan 15—16 dénárón megvehetni az zabot zombati *meczczel!*“⁹ Az 1616. évben a komáromi főkapitány 80 *mut* gabona árúnak kifizetését sürgeti (Köz. pénz. levélt. 1448. fasc.).

Mécz. Mondanunk sem kell, hogy a *mut* szóval együtt a mécz (mérő) is gyakran használtatik. Az 1586. évben jelentik például, hogy Balassy uram jobbagyitól 32 mécz búzát vettek volt. Az 1589. évben írják: „a szerdahelyiek, vágaiak és zsigárdiak fejenként annak előtte minden harmincz *mecz*ből (az az *mut*ből) három *mecz*et adtanak“.¹⁰

Fuador. A mint a *mut* és a *mecz*, úgy a *fueder* (fuadar, fuador és fudar) is meghonosodott nálunk. Szótáraink e szó jelentését sem adják helyesen. A *fueder* ugyanis nemcsak egy szekér terhet, hanem bizonyos meghatározott mértéket is jelentett, a melylyel nemcsak szilárd, de folyékony anyagot is mértek. A gmundeni mérték szerint például a *fueder* 6—7 kupa sót (kuefel) tett, a mi mintegy 8 mázsát nyomott. Négy *fueder* együtt egy *Sämb*-et nyomott. A folyékony anyagok mérésénél Magyarországon a *fueder* (vagyis fuador)

alatt 28—36 akós hordót értettek. („Fueder autem integrum ad akones 36 et infra 38 usque 28 integrum fuered dicimus“).¹¹ Volt fél és egész fuered vagyis hordó. A fuador (fueder) szót a széna mérésekor is használták. Az 1587. évben olvassuk például, hogy „91 öl és 14 fuador széna“ termett.¹² Mivel a deszkát hozzánk rendszeren az örökös tartományokból hozták, a deszka mértékéül majd mindig a fuadort (fueder) használták. Nádasdy Tamás nádor levelezéseiben olvassuk például, hogy 1564-ben „négy fuador deszkát“ hozatott. Ugyanezen család későbbi leveleiben olvashatjuk, hogy 1572-ben „egy fuador deszkát“, 1634-ben pedig „két fuador bükkfát“ szállíttatott.¹³

Drayling. Az élelmezési hivatal s az ausztriai borkereskedők terjesztették el nálunk a *drayling* szót. Ez is mérték volt, s Magyarország nyugati részeiben széltében használták. A drayling latin neve *onus* (tereh) volt, s 30—32 csöbörnyi folyékony anyagot jelentett. Az 1566. évben hivatalos jelentés mondja, hogy a magyarországi hadak részére csupán Ausztriából 3086 dreiling bort szállítottak.¹⁴ Az 1567. esztendőben Turkovics harminczados ezeket jelenti a draylingról: „nos in hac tricesima (t. i. Galgóczon) quemadmodum et alii quilibet, drayling ad akones 24, 23, 22, 21 et 20 computamus. A vase quod vulgo drayling vocatur 1 flor. 25 d. trices. nomine capiatur!“¹⁵ A magyar kamara 1625. nov. 29-én meg ezt írja a draylingról: „quinquaginta vini onera, singulum urnas triginta duas continens, vulgo dreyling vocata!“¹⁶

Kup. A sótermelés, a mint tudjuk, Magyarországon mindig igen nagy volt. E tekintetben a külföldre nem szorultunk. A XVI. és a XVII. században az örökös tartományok még is elárasztották Magyarországot az úgynevezett gmundeni főtt sóval. Ez a körülmény ismét új mértékkel gyarapította amúgy is elég bő mértékrendszerünket. Az osztrák főtt só mértékéül a *kufe*, *kuefe*, *kuefel* szolgált, a mit az egykorú latin irataink a *cupha* és *cuppa* szóval fordítottak. Így 1587-ben Lichtenberger Tóbiás, a pozsonyi sókamara tisztje, számadásaiban elmondja, hogy 158,240 „*cupha salis*“ jött Pozsonyba.¹⁷ II. Mátyás 1607-ben kiadott rendeletében a *cupha* helyett már a *cuppa* és a *cupula* (kupácska) szókat használja. Bakits pozsonyi számtiszt is *cuppa*-nak nevezi 1623-i számadásaiban a *kuefel* szót.¹⁸ A latin *cupha* és *cuppa* szókat magyarul mind a XVI., mind a XVII. században a *kup* és a *kupa* szókkal fejezték ki. A gyakoribb azonban a *kup*, vagyis a *kupsó* lett. A komáromi XVI. századi arbariumok és várgrófi számadások mindegyikében megtaláljuk például, hogy a lakóknak a két napi kaszálás fejében két kupsó járt.¹⁹ A huszti 1553-iki latin összeírásban meg ezt találjuk: „sal *kup* dictus“! Az 1583. évben jelenti az egyik harminczados, hogy „megtapasztaltam ötven *Kuff* sóval, melyet Bécsből hoztak ide által“!²⁰ Az 1574. évi összeírásban meg ez olvasható: „duo lapides et quattuor kupsó“.²¹ Mondanunk sem kell, hogy a *kupsó* alatt mindig osztrák sót értettek. A magyar só mértékéül csak a kósó vagy a *bálvány* só szókat használták. Az 1578. évben

jelenti az egyik harminczados: „tartóztattam meg valami négy *bálvány sőt* . . . innét lopva elment az két *bálványával*“. Az 1597. évben Dersffy uram jelenti a kamarának: „husz *bálvány sőt* hozattam“.²² A mondottakon kívül a magyar kamarának 1547-ben Károly császárhoz intézett jelentésében Mármarosról olvassuk e sorokat: „sales quos vocant *zamso* et eorum loco alios subjicere jubet, quos *wesmass* vocant“. Ugyanezen jelentésben a *darabos só* is előfordul.²³

TAKÁTS SÁNDOR.

¹ Országos levéltár: kamarához intézett levelek. — ² Mindannyi ugyanott. — ³ Ugyanott. — ⁴ K. u. k. Haus-Hof- und Staats-Archiv: Hungarica. — ⁵ Közös pénzügyi levéltár: Hungarica 14365. fasciculus. — ⁶ Ugyanott, Gayer-i kimutatás. — ⁷ Közös pénz. levéltár: Inventarium rerum mobilium in arce Sti Georgii 1575. — ⁸ Országos levélt., kamarai levelezések. — ⁹ Ugyanott. — ¹⁰ Ugyanott. — ¹¹ Ugyanott, Turkovics jelentése 1567-ből. — ¹² Közös pénz. levélt., Hung. II. fasc. 1:87. — ¹³ Országos levéltár: Nadasdiana. — ¹⁴ Közös pénz. levélt., Österreich 16712. fasc. — ¹⁵ Országos levéltár, kamar. levelezések. — ¹⁶ Közös pénzügyi levélt. Hungarica. — ¹⁷ Országos levéltár, kamarai levél. — ¹⁸ Közös pénz. levélt., Hungarica 14454. fasc. Ugyanő 1618-ban *cuffos Austriacos*-t is említ. — ¹⁹ Ezek részint Bécsben, részint az Orsz. levéltárban vannak. — ²⁰ Orsz. levélt., kamarai levelezések. — ²¹ Ugyanott. — ²² Ugyanott. — ²³ Orsz. levélt. Történeti emlékek, belügy.

ARANY-MAGYARÁZATOK.

III.

Ki látta valaha, villámlani télben? „Az egri leány“-ban ez a versszak fordul elő:

„S *ki látta valaha*, villámlani télben?
Fegyver csillogását fekete éjfélnben?
Galambot marókkal vini, verekedni?
Gyöngre szűzi karról piros vért csepegni?“

Greguss Arany balladáihoz irt magyarázatában az első mondathoz, melyben — azt hiszi — fölötlő a „látta“ tárgyas ragozású igealak, hozzá teszi fölvilágosításul: „Ki *látta*, nem pedig *ki látott*. A mondatot így kell szétszedni: Ki látta azt, hogy télben villámlott? Ki látta fegyver csillogását fekete éjfélnben? stb.“ Ezzel azt akarja jelenteni: ne ütközzetek meg a tárgyas ragozáson, mert *ugy van jól*. A többit az olvasóra bizza. Az olvasó pedig azt kérheti: hát így nem lehet mondani: Ki *látott* valaha villámlani télben? S méltán kérdi. Mert, igenis, lehet. Hisz a harmadik s negyedik mondatot nem is építhetem ki, csak *látott*-tal: Ki *látott* galambot marókkal vini, verekedni? Ki *látott* gyöngre szűzi karról piros vért csepegni? Sőt a második mondatot is *inkább* így: Ki *látott* fegyver csillogását f. é.? Szinte hajlandó az ember azt hinni, hogy Greguss szántékdékkal szakította félbe *stb.*-vel a többi mondat kiegészítését: észrevette, hogy próbája kudarcot vallana. De arra se gondolt,

hogy péld. nem lehet mondani tárgyias ragozással ezeket: senki se látta villámlani téiben, mi láttuk villámlani t., láttatók-e v. t.? Kétségtelen tehát, hogy mind a két szerkezet megvan, hogy egyaránt helyes, de az is, hogy nem — *egy*. Különbség van köztük. Ezt a különbséget akarom itt röviden fejtegetni.

1. Tudjuk, hogy a magyarban nincs ú. n. *accusativus cum infinitivo*. Ez: „Ki látott galambot vinni“ csak látszólag az, mert itt az igének (látott) tárgya nem „galambot vinni“, hanem „galambot“ is, „vinni“ is, azaz: Ki látott vívó galambot? és: Ki látott galamb vívását? (vö. Toldi Comm. 464—465. l.). Más szóval „galambot“ nem tárgyesetbe került *alanya* a mellékmondathoz, mint a latinban: *quis vidit || columbam certare?* Ez akkor világos, ha az infinitivus passivum, péld. „Sentit animus || *se-sua vi moveri*“, s még inkább, ha az acc. cum inf. *alanya* a főigének, péld. „Fama est || *Gallos adventare*“. A magyar mindkét esetben *hogy*-os mellékmondattal él: érzi a lélek, *hogy* stb., az a hír, *hogy* stb.

2. Van azonban a magyar nyelvnek egy constructiója, mely közel jár a latin acc. cum inf.-hoz. Ez a *dativus cum infinitivo*, melyben a dativus (a nek-ragos szó) a külön mondatként megszünt mondatnak, a vált mellékmondathoz *alanya*, s megfelel a latin *accusativus-i* alanyaknak. Bizonyítja ezt már az is, hogy a latin *független* acc. cum inf.-t a magyar mindig evvel teszi ki. P. *dives sum* = gazdag vagyok; de *divitem esse* = gazdagnak lenni. Ez a szerkezet aztán, függésbe kerülve egy főmondattal, ennek vagy *alanya* vagy *tárgya*.

a) *Alanya*. Még pedig többnyire *alanya*. P. „Szépnek úgy nem tenni kár“ (Vörös Rébék) [*mi kár?*]. „Nagy sor a vívóknak küzdeni ez ellen“ (TSz.) [*mi nagy sor?*]. „Fontos, Averszának birni jó kezekre“ (TSz.) [*mi fontos?*]. „Tudnia császárnak illő s követének“ (BH.) [*mi illő?*]. „Mért nekem egy szájjal dú lakomán laknom?“ (BH.) [*mi mért?*]. „Nincsen hő lelkének hová fordulnia“ (T.) [*mi nincsen?*]. „Váltig Szömörének innia most kelle“ (BH.) [*mi kelle?*]. „Dús voltam s dúsnak lenni jó“ t. i. az embernek (Vörösm.) [*mi jó?*]. „Gyalázatos, hazadni férfinak“ (Szász Károly) [*mi gyalázatos?*]. „Erős ám annak a garádicsot járni“ (Nép.) [*mi erős?*]. „Férfinak is elég kinn bolyogni“ (Nép.) [*mi elég?*]. „Mit ér polgárembernek sárra befekünni a házba?“ (Nép.) [*mi mit ér?*]. „Mit tartana, neki csatornát húzni a ház töviben?“ (Nép.) [*mi mit tartana?*]. „Hiábavaló dolog, néktek reggel hamar felkelnetek“ (Zsoltár) [*mi hiábavaló?*]. „Kár volna — sárga bodor hajam' szelének elhordani“ (Népdal). „Nem kár hazáját, vérit eladónak szeméit kivájni fekete hollónak“ (Kurucz ének) Sokszor lappang az alanyi dativus, vagy az infinitivuson látszik személyragképen. P. „Ugy-e jobban esik boszut állni?“ (Jóka ö.). „Jobb a meleg síkon föl s le barangolnod“ (TSz.) [*neked*]. „Fülösleges dolog, sütni oly nagyon“ (Petőfi) [*neki, a napnak*].

b) *Tárgya*. „Vadat immár hagyjuk elejteni másnak“ (BH.) [*mit hagyjunk? hogy más ejtse el a vadat*]. „Engedi Gyöngyvérnek oda minden részen borítani csókkal“ (BH.) [*mit enged? hogy Gyöngyvér borítsa csókkal*]. „Én is meguntam ám már, magamnak aggódni mindenről“ (Nép.) [*mit untam meg? hogy magam aggódjam m.*].

„Verőfényen süttetni valakinek magát szükség nélkül, nem tarthatom gyönyörűségnek“ (Mikes) [mit nem tarthatok gy.-nek? hogy süttesse valaki magát]. Nincs kitéve a dativus, de az infinitivuson látszik, ebben: „Ne adja tanulnod a te magad kárán“ (BH.) [mit ne adjon? hogy tanulj (te)].

Ide tartozik a föntírt mondat is: „Ki látta valaha, villámlani téiben?“ A nek-ragos alany azért hiányzik, mert „villámlik“ személytelen ige. Mondhatnám így is: „Ki látta v., villámlani az égnek?“ Szakasztott ilyenek: „Ki látta májusban sokat írni?“ (Mikes) „Ki látta mindig írni?“ (Tompai). Az Arany-féle strófa két utolsó mondata már nem erre a kaptára van, mert akkor így kellene lenniök: „(Ki látta), galambnak marókkal vinni“ és: „(Ki látta), gyöngye szüzi karról piros vérnek csepegni.“ S így is jó volna. Mi köztük a különbség? Ha így kérdek: „Ki látott valaha villámlani t.?“ , erre, mint egyenes kérdésre csak ezt felelhetem: én láttam vagy nem láttam, ők láttak, vagy nem láttak v. t. De ha azt kérdem: „Ki látta v. v. t.?“ feleletet nem várok, mert ez kérdésbe öltözött tagadás (= senki), inkább csudálkozó kiáltás, mint kérdés (mert télen nem szokott villámlani). Tehát: ki látta oly korlátolt formula, a minő ez is: „hol láttad?“, „fene látta ám öregnek szeretközni!“ , míg a feleletre váró valódi kérdésben az accusativus-szal s infinitivus-szal szövetkezett lát ige minden alakja alkalmazható. Épp ily szoros használatú lehet a hall ige is. P. „Ki hallotta, ilyenkor esőnek esni!“ „Hol hallottátok, négy embernek menni egy ellen!“

Még csak azt kell eligazítanunk, hogy a kérdésben levő „ki látta“ stb. a dativus cum infinitivo-féle mondatok melyik csoportjához tartozik. Különösnek tűnik fel, de úgy van, hogy egyikhez se vagy mind a kettőhez; szabatosan szólván: alakilag a b) csoporthoz, lényegileg az a) csoporthoz, azaz, „villámlani t.“ tulajdonkép tárgya ennek: ki látta, de ebben mégis efféle rejlik: csudával határos, nem illik, nem való, szokatlan stb. Hogy csak az utolsó példára alkalmazzam: „hol hallottátok, négy embernek menni egy ellen!“, ez „hol hallottátok“ körülbelül = nem járja, nem szép. Tehát ezek a dativus cum infinitivo-k tárgy-gunyában járó — alanyok. Megjegyzem végül, hogy ezeket a kifejezésmódokat nem lehet egy hanggal összmondani a volt mellékmondatl, azért van a mi példánkban is köztük az elválasztó s kis szünetet tartató komma.

Bizony nincs keserevesebb, mint magyarázni azt, a mi magyarázatra szorul, de a mit magyarázni nem tudunk. Én pedig örülök, hogy, a mit ezelőtt huszonnyolcz évvel ígértem (l. Nyr. 1877. 115. l.), valahára ime megadom.

LEHR ALBERT.

SZÓMAGYARÁZATOK.

Szint. A *szín*-nek (felszín, felület, teteje, háta, tükre, superficies, Oberfläche) két *t*-ragos határozója forog a köznyelvben s az irodalomban: *földszint* és *vízszint* = föld, víz színén. Amaz jóformán csak ily alkalmazásban: *földszint* lakik, s még inkább, mint főnév, tovább ragozva és képezve: magas *földszint* (a „parterre“ fordítása), *földszint*-re hurczolkodott, *földszint*-es háza van, *földszint*-i páholsor stb. Emez szintén csak így: *vízszint* (vizirányosan, horizontáliter), *vízszint*-es(en), *vízszint*-ez. Az igazi nép ezeket a származékokat nem ismeri, s vagy ezt mondja: „Az ég alatt, a *föld színén*“ (népdal), mint Arany is:

„Gondolatim mint a tűzok,
Melynek összefagyott szárnya
Alant járnak a *föld színén*“ (Eh! mi a kö . . .)

vagy a határozói formával él, mint pl. „Ha a komló nem kerítés mellett van, vagy nincs karója, *földszint* fut el“ (nép), „Másfél arasznyi száracskái a gyökeréből *földszint* nőttek ki“ (Csapó),

„Most a melle zsák-kabátban
Úszik a köz árral:
Csak amúgy *földszint* protestál
Hosszu csizmaszárral.“ (Arany.)

Hasonlókép, vagy így mondja: „a *víz színén* lebeg“, vagy így: „Könnyen kifoghattatok a deszkát, mert az *vízszint* úszik“ (nép).

Ezek ismeretes dolgok. De nem mindenki tudja, hogy a nép más kapcsolatban is használja a *szint*-et. Megvan a nép nyelvében:

1. *Egyszint*. Pl. „Már a víz *egyszint* van a kámvával“ = egy színes, már-már megcsapja.

2. *Börszint*. Pl. „*Börszint* fáj a fejem“. „Nem baj, csak *börszint* van a pattanás, nem lesz kelés belőle“. Az orvosok pártul foghatják.

3. *Anyaszint*. Pl. „Levetköztettem *anyaszint*, hát nem nála volt a bankó?“ (egy pandurtól hallottam régen). Így is: „*anyaszint*“ meztelen, mint: *anyaszült* és *anyaszüz* meztelen v. *szüz* *anya* *meztelen*. Se az első, se a harmadik nincs meg a MTsz.-ban.

4. *Utcaszint*. Pl. „Szép ház, kár hogy nem *utczaszint* építették“ = egy színben, lineában, sorban a többi házzal; *utczaszélben* (Gyarmathinál: *szin utcza*).

Szeretném tudni, él-e a nép valamerre a *szint* alakkal még egyéb kapcsolatban is.

Tár. Ez a szó a NySz. szerint csak mint összetételek előtagja fordul elő a régiségben, mint: *tárház*, *társzekér*. Tehát ezekből való újabb elvonás volna (l. NyUSz.). Ugyancsak a NyUSz. szerint 1754. és 1770-ben találkozunk vele először Bertalanffinál („jóságoknak *tárja*“) és Kalmárnál („az üres *tárt* hagyja“) [vö. Nyr. 29 : 167 és 30 : 93]. Oly összetételek is, melyeknek a *tár* utótagja, csak újabbkoriak; legrégebb volna Bod Péternél (1767) a *szótár*. De a *tár*-t külön, önállóan már jóval régebben megtaláljuk Rádai Pálnál (1715), így :

„Oh bizodalمام, Ur Jézus, kincses *tár!*“

Légy lelkem s testem körül, mint erős vár.“

(„Lelki hódoláshoz alk. Istenes új énekek“, 25. l.)

Nyelvérzék és okoskodás. Multkor egy úri asszony, a ki színmagyarsággal beszél, hogy gyönyörűség hallgatni, keservesen panaszkodott, hogy: „nyakamra küldték a testvéreimet, pedig akkor *magamnak* is már három *gyereke* volt“. „Hogy' mondta nagysád? *magamnak* gyereke?“ „Biz én elhibítottam. Azt akartam mondani: *gyeremem*“. „Hisz jól mondta amúgy“. „Már hogy mondtam volna jól? Nekem csak *gyeremem* lehetett, nem *gyereke*“.

Lám, így gyúri le az egészséges nyelvérzékét a becses okoskodás! (Vö. MNY. 265—69. l.)

Gyarlandó. Veigelsberg Hugó egykori tanítványomtól, a kinek már tanuló korában igen jeles tolla volt, s a ki ma sem „ignotus“ poéta, június 27-én levelet kaptam, melyben elmond egyet-mást a *gyarlandó* dolgában. „Magam — úgymond — ezt a szót vagy kétszer irtam le: először valami novellafélében (idéstova 14 esztendeje): „mily *gyarlandó* a férfiember s mily hatalmas az asszonyi állat“. Másodszor valamivel később, Kossuth Lajos temetésekor, kilencz liter szublimátról, mely az ő *gyarlandó* tetemét átjárja.“ Meleg és pontos emlékemben él, hogy én mind e két ízben habozás, gondolkodás, minden kényeskedő és szókereső szándék nélkül irtam le e szót, mint ismertet, közönségeset, természeteset és használatosat. Honnan ragadhatott rám? Hol vagy kitől hallhattam? Nem tudom, de *szinte abban gyanakszom, hogy Tanár úrtól!* Mindenesetre ma is állom, hogy érzésem, vagyis, hogy tudományosan szóljak, érzéssé halaványodott emlékezésem szerint ez a szó régi, közönséges, vagy fülemben vagy szemem előtt sokszor és gyakorta megfordult szó, semmiesetre sem csinálmány, sem a Budapesti Naplőé, sem Radó Antalé.“

Július 10-én találkoztam s huzamosabban beszélgettem Ágai-val, a ki, szóba hozódván a *gyarlandó* is, határozottan azt állította, hogy már gyermek korában ismerte.

LEHR ALBERT.

Pálczakötő. Barcsay Ábrahámnak Radvánszky Jánoshoz irt leveleiben akadtam e szóra, mely tudtommal ismertebb szótárainkban nem fordul elő. A jeles testőríró egyik — 1772. II. 7. kelt — levelében így ír: „A mi a *pálcza kötőt* illeti: mondhatom, hogy

sok helyett gyönyörködtem benne, mert sohul ki nem találhatták, hogy van kötve; azt tartom, hogy azon horgacsokkákkal van csinálva“ (L. Kisf. Társ. Évl. XXI. 260.). Ezenkívül még kétszer került elélem a jelzett szó, de ismét csak Barcsaynál. Egyszer 1772. június 20-ról keltezett levelének végén, hol Radvánszky Jánosnak így ír: „Szives társadnak kezeit mély tisztelettel csókolom és kérem: a *pálczakötőről* el ne felejtkezzék, mert a már nékem igen szomorú csuda volna.“ (L. Kisf. Társ. Évl. XXI. 265. 1.) Máskor pedig nevezett barátja feleségének, Prónay Évának nevenapjára küldött üdvözlésében említi a *pálczakötő* szót. Utóbbi esetben tréfásan alkalmazza s mintegy pajkos versének jutalmát kéri ezekben a sorokban:

Ezért *pálczakötőt* várok nagyasszonyom,
S addig is kacsóját ezerszer csókolom.

(L. Irodört. Közl. 1904. 83. 1.)

A XVIII. század második felében, a párisi udvart követve, az előkelő körök nagy fényt üttek a *pálczákra* kötött vagy fűzött szalagokkal. Francziául „cordon de canne“ volt a nevük; Barcsay *pálczakötő*-nek nevezte; ugyanígy van Márton Ném.-magy. szótárában (1803 és 1823-ban) „stockband“ alatt; de már 1835-ben (Tsz.) *botszalag*.

Az „Új Idők“-ben (1901. ápr. 14. sz.) adott értelmezésem hibás volt.

BAROS GYULA.

Egy elhamarkodott felelet. 1886-ban azt a kérdést intézték a Nyelvörhöz: jó szó-e a *karszék*? A felelet (Nyr. 15:512) ez lett:

„A nyelvbéli analógiák a *karszék*-et a germanismusok közé sorolják s az *armstuhl* fordításának vallják... *Fejes-szög, füles korszó, fogas kerék, újjas dolmány, lábas jószág, szarvas marha*, mind oly tárgyak, a melyek fejjel, füllel stb. vannak ellátva, fölruházva. Valamint tehát helytelen volna *sallangos* helyett *sallang-pipaszár*, szintűgy helytelen *karos-szék* helyett *karszék*“.

Ez a kategorikus s első pillanatra megczáfolhatatlannak látszó felelet, a nyelv helyességét tisztelők körében teljesen megfosztotta a *karszék* szót a becsülésétől. Pedig igazságtalanul fosztotta meg, mert a nyelvőri felelet — bocsásson meg Szarvas Gábor szelleme — nagyon el volt hamarkodva. Anyaira bízott Szarvas az analógia erejében, hogy nem is tartotta szükségesnek a szigorúbb nyomozást, s a tények figyelembe vétele nélkül is ki merte mondani az elmarasztaló ítéletet.

Tény azonban, hogy valamint a *karos szék*, szintűgy a *karszék* is ősrégi szó; megvan már 1565-ben, „sella“ jelentéssel (NySz.) s megvan C.-nál, MA-nál „hemicyclus“: amannál *kerek karszék*, ennél *fél-karszék* (az utóbbi két adat a NySz.-ból kimaradt); megvan PPB.-nál: *karszék*, scannum dorsuarium, lehnbank s ugyanitt *karos szék* is: scannum dorsuarium, lehn-stuhl oder -bank; Mártonnál (1803) *arm-sessel: karos szék*, s lehnessel: *karszék*.*

* A NySz.-ban mind a *könyöklő szék*, mind a *támasztó szék* rosszul van „armstuhl“-nak értelmezve; amaz „scabellum oratorium“, ez „sella reclinatoria“.

Tény, hogy a *karszék* a nép nyelvében is megvan, noha a MTsz.-ba, mivel irodalmi szó is, nincs fölvéve, de föl van véve Dunántúlról a *karpad*, a mi a PPB. *karszék*-ével értelemre nézve teljesen megegyez. Szintén népies s egyszersmind ósrégi szó az országszerte ismert *karfa*. PP. és PPB.-nál *karfa*: *crepido, eine Lehne, wo man sich anhält*; *karfa a' gráditson*: *fulcrum, lorica graduum*; *karfa, könyöklő a' ház előtt*: *diathyrum*.

Nyilvánvaló, hogy a *karszék*, *karpad* származásukra nézve egy testvérek a *karfá*-val. Ezt a fát nem a *kar*-járól — hisz' nincs is neki — hívják *karfá*-nak, hanem mivel az emberi *kar*-nak fogodzóul, támasztékul, vagy mert általában fogódzó, támasztó *kar*-ul szolgál; a *lábfa* azért *lábfa*, mert az oszlopnak, hordónak *lábul*, a *talpkő* az épület *talpánul* szolgál. Mindezekben a jelző főnév a jelzettnek „mirevalóságát, mire szántát“ fejezi ki. Az *asztalszék*, *padszék*, *pohárszék*, *tálszék*, *szükségsszék* neve nem onnan van, mintha ezek a székek asztallal, pohárral, tállal, szükséggel „volnának ellátva vagy felruházva“, hanem onnan, mert asztalnak, poharaknak, tálaknak és szükségre vannak rendelve.

Megtörténhetik, hogy valamely tárgynak „valamivel ellátott, fölruházott voltát“ s ugyanannak a tárgynak valamire rendeltségét egyazon jelző főnévvel jelöljük meg. Így van ez a „lehnstuhl“-nál. A *karszék* a *kar* támaszául vagy fogódzó karul szolgálás, a *karos szék* a *kar* rral való ellátottság gondolatát fejezi ki. A *karszék*: *sella reclinatoria*; a *karos szék*: *sella brachiata*. *Vadkert* csak olyan jó, mint a *vadaskert*, *könyvház* mint a *könyvesház* stb. Egyik sem germanismus, mind a kettő tősgyökeres magyar észjárás szüleménye.

SZILY KÁLMÁN.

NÉVMAGYARÁZATOK.

Üllő. Pestmegyei helység, mely 1452-ben „Illew“ alakban szerepel.*

Mikor IV. Béla 1252-ben a Gyurka nembeli Altmann (Oltumanus) nevű vitézének a Pest megyében fekvő Oszlár nevű birtokot adományozza és ezt meghatároltatja, az Oszlárral szomszédos birtokosok közül bizonyos *Yllw* fia Jánost is említ.** Ha azon felette számos változatokat fontolóra veszszük, melyeken az *Eliás* vagy magyarosan *Illés* név az idők folyamán a régi okiratokban átment (Helus, Ilées, Iliá, Ilya, Ilies, Illu, Ylias, Elle stb.) és melyek elég gyakran egymástól nagyon is eltérők, arra jutunk, hogy az *Yllw*, illetőleg *Üllő* sem más, mint az *Eliás* = *Illés* egyik változata. Oszlár az 1252. évi határjárás szerint *Üri* mellett feküdt; jelenleg mind a kettő a pesti felső járásban található, de ott van *Üllő* is. Minthogy *Yllw* fia 1252-ben Oszlár szomszédságában birtokos, azt hiszem,

* Csánki: TörtFöldr. I. 36.

** Wenzel: Árpádk. Okm. VII.339.

Üllő a nevét vagy tőle vagy valamely ugyanily nevű elődjétől vette. Az *Illés* névről van a biharmegyei *Illye* (l. Csánki, I: 611) és Erdélyben *Illyefalva*, *Maros-Illye* is.

Bádonfa és Bágyon. Bádon(y)fa (a Bádonfalva rövidítése) vasmegyei helység, melyet korábban *Baldonfalvá*-nak is írtak.

E megyében birtokos a német Hermann nevű jövevény-nemzetség, melynek családtagjai között Balduin-nevűeket is találunk. Miután Baldonfalvát az ezen nemzetségből kiágazott Hermann-család birtokában találjuk, valószínű, hogy Baldonfalva nem egyéb mint Balduinfalva változata. Oklevélileg be van bizonyítva, hogy Hermáni Bald(u)in comes fia, Baldin 1309-ben élt.* A Balduin név leggyakoribb régi írásmódja pedig Baldin és Baldun és mindkettőnek helyes kiejtése: Baldon, melyből később az *l* betű kiesett.

Találunk azonban felette gyakran Bagen, Bagin, Bagyn, nevezetesen pedig Bagon és Bagun személynevet is, melynek egyetlen helyes kiejtése *Bágyon*. Ez a fentiek alapján szintén nem egyéb, mint a Balduin név magyaros átalakítása, s e néven egynehány helységet még most is neveznek.

WERTNER MÓR.

Bálvány-utca = Göttergasse. Ismeretes, hogy a mai budapest-lipótvárosi *Bálvány-utca* régi neve *Göttergasse* volt s a míg Pest német város, ez utca sarkain csakis az utóbbi fölírás nem olvasható. Magyar nyelvű „Czím- és Lakásjegyzék“ akkoriban nem volt s az utcák magyar nevét nem is állapították meg hivatalosan; kiki úgy fordította le magának az utcák nevét magyarra, a hogyan nyelvérzéke s német nyelvismerete leghelyesebbnek találta. 1825-től fogva már vannak adataink, hogy a vidékről bevándorolt magyar lakosok hogyan próbálgatták az utcák német nevét magyarul visszaadni. 1825-től fogva ugyanis Trattner Nemzeti Kalendáriomában megvan már a pesti Tabularis Prókátorok lakása magyar nyelven úgy, a miként az illetők maguk küldötték be a „typographiának“; utóbb a Helytartótanács, Kúria, Királyi Tábla tisztukarának s az Univerzitás professorainak lakása is; 1832-től kezdve pedig a „Névkönyv“-ben a Magyar Tudós Társaság tagjaié is.

1831-ben Rakovszky István kir. táblabíró a *Bálványok-utczában*, 1832-ben Simon Florent prókátor a *Bálvány-utczában*, 1833-ban Nemes György prókátor megint a *Bálványok-utczában*, 1839-ben gr. Nádasdy Leopold, Sombory Imre, Ocskay Ignác a *Bálvány-utczában*, de Nemes György még mindig a *Bálványok-utczában* lakik. Ezentúl már csakis *Bálvány-utca*, de azért Ballagi még 1890-ben is megemlíti, hogy a budapesti Bálvány-utca = Göttergasse.

Nyilvánvaló, hogy a ki a *Götter*-t akár *Bálványok*-ra, akár *Bálványra* először fordította, nem tudhatott jól németül; neki *Götter* vagy *Götze* mindegy volt. A német Schams (Beschreib. d. kön. Freystadt Pest 70. l.) nem is így értelmezte 1821-ben, mikor ezeket mondja róla: „die Göttergasse kann man unter die schönen zählen, denn die üppige Fülle an Ideen und Bildern, und eine seltene Le-

* Anjoukori Okmánytár I. 177.

bendigkeit in der Darstellung der Façaden wird sie in Kürze „zu einer wahren Göttergasse“ bilden, wenn die noch übrigen unbebauten drey Gründe die begonnene Regelmässigkeit vollenden“.

De legyen akár *bálvány*, akár *Götter*, ez utcanevet bajos megérteni. 1758-ban (Rómer, Régi Pest, 1873) a Lipótvárosnak még se hire, se hamva nem volt. 1786-ban lett kész a Neugebäude s előbb a Váczi-utcza végétől föl odáig csupa homokbuczka. 1804-ben megvan már a Zwey-Adlergasse, a Dreykronengasse, de Göttergasse néven még nincs utcza. Ezt 1815-ben találok először (Addressbuch d. kön. Freystadt Pesth, 8. l.): Tihanyi Tamás septemvir lakik benne. A „Göttergasse“ névnek tehát 1804 és 1815 között kellett támadnia.

De hogyan kapta e nevet? Ez idő közben, de előbb sem találtak e homokbuczkákon pogány istenek faragott képeire. Erről legalább mit sem tud a história. Azt a föltevést sem fogadhatjuk el, hogy valami bolt vagy korcsma czimertáblájáról kapta volna a nevét. Efféle czimertáblákra galambot, szarkát, öt pacsirtát, két sast, borzot, két nyulat, két oroszlánt, egy vagy több koronát, három szívet, aranykezet, három dobót stb. pingáltak Pesten, nem pedig pogány isteneket, s effélet abban az időben vallási szempontból sem igen engedtek volna meg.

Már valami 25 vagy 30 évvel ezelőtt fölmerült a gondolat, hogy ez utcza neve eredetileg nem is Göttergasse volt, hanem csakis félreértésből vagy félremagyarázásból kapta e nevét. Egy ötletes ember azzal a föltevéssel állott elő, hogy ez utcza eredeti neve *Göderyasse* (*Gödi utcza*) volt s csakis a németes kiejtés (?!) csinált belőle Göttergasse-t. A gödi pusztá csakugyan Pest közelében fekszik, s ilyenforma utczanevek Pesten: a Váczi-, Hatvani-, Kecskeméti-, Soroksári stb. utczák is. E magyarázat oly szellemesnek s mindamellett oly természetesnek látszott, hogy mindenki, a ki hallott róla, szívesen belenyugodott.

De Arany László nem! Ellenérvei, melyeket beszélgetésünk közben fölhozott, a következők voltak:

„A Bálvány-utcza az Újvásártérből (ma Erzsébettér) indul ki s a másik végével neki megy a Nájgebáj derekának; folytatása sem erre, sem arra nincs. A Váczi-, Hatvani-, Kecskeméti-utcza kiment egészen a régi város végéig, a Váczi, Hatvani, Kecskeméti kapuig; a Kerepesi-úton, Üllei-úton, Soroksári-útczán végig menve kijutok a Kerepes, Üllő, Soroksár felé vezető országútra, a nélkül, hogy valami más útczába be kellene kanyarodnom. A Bálvány-utczából, ha Gödre akarok jutni, előbb több utczán csavarogva ki kell érnem a Váczi-útra; azon azután elmehetek Dunakeszre, utóbb Gödre is s végre Vácra. Miféle logika vezethetett volna épeszű embert arra, hogy az ilyen utczát éppen *Gödi*-nek nevezze el. Azt is figyelembe kell venni, hogy Vác, Kerepes, Kecskemét, Soroksár stb. Pestnek élelmiszer-szállítói voltak már régen is; az a rongyos gödi pusztá ugyan mit szállított volna Pestre?“

Arany László ellenvetései bennem is megrendítették a hitet

Göd hang- és névadóságát illetőleg s a *Göttergasse* nevet a még magyarázatra várók közé soroztam.

A mult hetekben véletlenül kezembe akadt Pest sz. kir. városának az a térképe, melyet Balla Antal híres pestmegyei mérnöknek a XVIII. sz. végén készített rajza után Karacs Ferencz 1803-ban kicsinyítve rézbe metszett és Ráth Pál az ő „Wegweiser durch Pesth“ cz. munkájához 1804-ben hozzámellékelte. E térképet nézegetve, szemembe tűnt, hogy valamint most az Erzsébettérről, szintűgy már akkor is a „Marktplatz“-ról, három párhuzamos utca vezetett észak felé. E térkép a keletsőt „Drey-Kronengasse“-nak, a középsőt „Zwey-Adlergasse“-nak s a nyugotsót (a Dunához legközelebsőt) „Niederlagsgasse“-nak nevezi. E három utca neve ma: *Nagykorona-utca*, *Sas-utca* és *Bálvány-utca*. Ime a Bálvány-utczának tehát nem *Gödergasse*, hanem *Niederlagsgasse* volt az eredeti neve. Ez már más! A *Niederlagsgasse* a *Marktplatz*ba torkollik, hol évenként négyszer két-két hétig tartó vásárt szoktak a mult század elején tartani. Ebben az utcában levő magazinokba rakták le és őrizték a vásárra kerülő *portékákat*. A portékák egyik közönséges német neve: *Güter* (V. ö. ma is: *Gütermagazin*, *Güterbahnhof*, *Güterwagen* stb.) Ez utcát bátran nevezhették a kereskedők *Gütergasse*-nak és az akkori pesti németiség helyesírásával *Güttergasse*-nak. Mikor azután az egykori magazinom-utca alig egy évtized alatt Pest egyik legpompásabb utcájává fejlődött, a „*Güttergasse*“ név euphemiából is könnyen változhatott át „*Göttergasse*“-vá.

Tudom, hogy ez a magyarázat is, noha talán hihetőbb mint az eddigi, mégis csak *hypothesis* s az is marad mindaddig, mig valaki Budapest székesfőváros 1804 és 1815 közti irományaiban rá nem bukkan ez utcánév átmeneti alakjára. SZILY KÁLMÁN.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.*

II.

Katona Lajos: „A *Festetics-codex* bűnbánó zsoltárai.“ (1904. nov. 21-én). A *Festetics-codex* 364—405. lapjain lévő „*Penyencya thartasrol walo psalmosok*“ eredetét kutatva, a felolvasó arra a meglepő eredményre jutott, hogy a bűnbánó zsoltárok nem a 6., 31., 37., 50., 101., 129. és 142. zsoltárok szabad paraphrasisai, mint Volf György hitte, hanem Petrarca „*Septem Psalmi poenitentiales*“-ének szó szerinti hűségű, bár helyenként eléggé esetlen és nehézkes, sőt nem is minden botlástól ment fordításai.

E fölfödözés tisztán nyelvészeti szempontból is értékes, mert kezünkbe adja a *codex* egy részének kulcsát (a *codex* többi része majdnem kizárólag szentírási vagy egyéb *breviariumi* szöveg), a mely eddig, mig az eredeti latin szöveg ismeretlen volt, sok helyütt

* L. MNy. 42.

homályos volt; de éppen olyan értékes irodalom- s műveltség-történeti szempontból, mert vele az első és legnagyobb humanistának a neve belekapcsolódik középkori irodalmunk történetébe és Petrarcanak hazai irodalmunkra gyakorolt hatása e codex-részlet útján mintegy másfél századdal korábbra keltezhető. (Egész terjedelmében Irodört. Közl. 1905, 2. füzet).

Katona Lajos: „A kedd asszonya“ (1905, jan 2-án). A fölolvás kimutatja, hogy a nép hiedelmében élő Kedd asszonya a Nagybaldogasszony ugyan, de nem az e névvel rendszerint illetett Bold. Szűz, hanem a Bold. Szűz édesanyja, Szent Anna, a kit a keresztény világ a XV. század közepe, az ú. n. *Mettertia*-tisztelet terjedése óta kivált a keddi napon tisztelt. A keddi napnak Szent Anna tiszteletével összefüggő jelentőségét a fölolvás két nyelvemlékünkől, a Teleki- és a Kazinczy-codexből is kimutatja. (Egész terjedelmében Ethnographia 1905. I. füzet.)

Lehr Albert: „A tányi-tényi képző és a Nyelvőr“ (1905. jan. 23). Lehr Albert már egy régibb fölolvásában („Két élő képző, melyekről keveset tud az irodalom“ Budp. Szemle. 1903. okt.) több példát állított össze a *tányi-tényi* képző használatára. Újabb fölolvásában, a Nyr.-nek többektől különböző vidékekről beküldött példákon kívül, a következő maga gyűjtötte példákat találjuk (földrajzi rendben): Majd lesz *irtányi* időm a két innepbe (Zala m.). Igaz, hogy sok legénynek *szabtányi* posztót se érdemes a keze alá adni, de azért mégis igazuk van (Somogy m.). Nincs *szítányi* dohánnyom se, ha visszajön, hozzon magával (Veszprém m.). *Megforogtányi* jó mezőt is alig adnak ma már a birkának a réten... Ha így jár az idő, soha se lesz *töltényi* a krumpli (Fehér megye). Nem volt *vertényi* eszközöm, se időm, nem csoda, ha így csuffá tettek. Nincs *fordultányi* kedvem, ha hanyatt fekszem is, fáj. *Locsultányi* időt adnak az embernek, de meg is kívánják. *Eczettényi* eczet ez a pesti bor, mégis félnapszám az ára (Tolna megye). Úgy csip az az új szer, hogy alig van *szuszogtányi* erőm tőle (Baranya m.). *Csüpptényi* esze sincs, tele eszi magát, aztán mindig zaklatja az embert. Itt *láltányi* világ sincs, nem csoda, ha az ember neki megy valaminek. Jó volna egy *buktányi* rum, mert ma megint megnyúzzák a czombom. Adnak itt *jóllaktányi* időt, de nem sok köszönet van benne. (Pest m.). Ez a csipkéslevelű fa nem *dévtányi* mi felénk (Jászberény). Nincs *szítányi* ereje (a gépnek), ha bedugul a benzin (Borsod m.). Nem csoda, ha kiverte őket a hab, nem volt *fújtányi* szellő se. Egy *csüpptényi* eső se tud lenni, pedig ugyan készülődik. Egy *csüpptényi*g kiszáradt a föld, sül a kukoricza (Szatmár m.). *Mozdultányi* erőm is alig van, nem hogy jární volna kedvem. (Ugocsa m.). Egész terjedelmében Budp. Szeml. 341. sz.)

GOMBOCZ ZOLTÁN.

TÁJSZÓK GYŰJTEMÉNYE.

— A Nagy Szótár adataiból.* —

Bábika: a gyermeknyelvben a. m. láb, Bihar-Félegyháza, JS. [A 2. *bábi* szónak kicsinyítő képzővel megtoldása.]

Babíliom: a tiszti pavillon neve a komáromiak ajkán, RI. [Vö. *babilon* MTsz.]

Babircsóka: bibiresó, Csik m., KI. [Vö. *bibircsók* MTsz.]

Babircsókás orrú ember: kinék orrán több bibircsó van, Csik vm., KI.

Babirkás: kisbabos, kispöttyös, pl. szövet, kendő; pl. „18 babirkás zseb-kendőt vettem, most alig van belőle 6, a többit ellopicskolták“, Székelykeresztúr, SD. [Vö. *babirka* MTsz.]

Babkáros: házaló kalmár, Kajdacs, Tolna m., TL.

Babó-borsó: borsófaj a nem futók osztályából, Erdőtelek, Heves vm., VL.

Babóka: a) a bab kicsinyítő elnevezése, Bihar-Félegyháza, JS.; b) petty (pl. a juhok orrán), Csik megye, KI. [Vö. MTsz.]

Babókás: pettyes, babos; pl. „megette a farkas a legjobb, babókás juhomat; szép babókás kendő volt a fején“, Csik m., KI.

Babos: himlőhelyes, Kalocsa, Pest m., BJ. [Vö. *babos-képű* MTsz.]

Babotás-keszeg: fekete bőrszemölcsökkel tarkázott, ezüstös balin, Blicca argyroleuca, Keszthely, VutskGy.*

Bábrongy: szövethulladékok, melyekből a lányok *bubáik* számára ruhát varrnak, Szilágy m., Zilah, LG.

Bábruha: a. m. bábrongy (l. ezt), Szilágy m., Zilah, LG.

Babszem Jankó: a kicsiny termetűek gúnyneve, Szilágy m., Zilah, LG.

Babszemjankónyi: apró, kicsiny, Csongrád m., Hantháza pusztá, LB.

Babuskáz: babának szólít vkit, Bihar-Félegyháza, JS.

Bacsó-körte: apró és zamatos ízű körte-faj, július elején érik, Szilágy-somlyón és a közelében levő Badacson és Perecsen községekben nagyban tenyésztik, VL.

Badár: gyermeknyelven a. m. madár, Udvarhely m., SD. [Vö. *badárka*.]

Badari: tetű, Csik megye; kedvelt személyről soha sem mondja a csiki székely, hogy tetves, hanem: „a fején badarit láttam“, vagy „egy pár badarit is hozott haza szegény“, KI. [Vö. *badircs*, *badircsóka*.]

Badárka: gyermeknyelven a. m. madárka, Udvarhely m., SD. [Vö. *badár*.]

Bádikk: bádog, Háromszék, SD. [Vö. a MTsz. *bádik* alakjával, a Székelyföldről.]

Badircs: tetű; kis gyermekek fejtetőit hívják így, pl. „jere szívem, keressem meg fejedben a badircsot; van-e badircs a fejedben?“ Csik m., KI. [Vö. *badari*.]

Badircsóka: kis fejtetű; gyermekeknél a serkéből épen kibújt kis tetveket nevezik így; pl. „jaj, mennyi badircsókád van, édes lelkem“, Csik m. KI.

Bádogsésze: a katonák leveses csészéje, Kolozsvár, LG. [Vö. *bádogsájka*.]

Bádogos szemű: haldoklóról mondják, Békés m., BoB.

Bádogsájka: a katonák leveses csészéje, Kolozsvár, LG. [Vö. *bádogsésze*.]

Báger: kotró hajó, Csongrád m., Algyő, LB.

Bagóczázik: lassan, hosszadalmasan végzi a reá bízott munkát, Kecskemét vidéke, VL.

Bagóhit: „bagóhiten vannak“, a. m. vadházasságban élnek, Kajdacs,

* A gyűjtők nevének rövidítéseit l. fönt 91. és 139. l. Mostani közleményünkben még a következők fordulnak elő: *FO*. = Faber Oszkár; *SchS*. = ifj. Scherer Sándor; *VutskGy*. = Vutskits György.

Tolna m., TL.; „bagóhiten élnek“ u. a., Borsod m., SNI. [Vö. MTsz. összetételei alatt.]

Bagóleső: a száj gúnyos neve; pl. „fogd be a bagólesődet!“ Borsod m., SNI.; Kisújszállás, PápP.; Dombóvár, Tolna m., TL.; „fog’ bé a bagólesődet!“ Szilágy m., Zilah, LG.

Bagolyszemű: nagyszemű, Kisújszállás, PápP.

Bagoncs: egy légyfaj, Keszthely, VutskGy.

Bagony: waggon, Medvesalja, Ó-Bást, Egyházás-Bást, Vecsekló stb., EB.

Bagós: dohányszagú (pipás emberekre mondják) Baja, SchS.

Bagósiþka: báránybőr-kucsma (kúpalakú), Kajdaacs, Tolna m., TL. [Vö. *bagolysüveg* MTsz.]

Bagószagú: dohányszagú (pipás emberekre mondják), Baja. SchS.

Bágyirka: ügyefogyott, gyámoltalan, bárgyú, Csór, Fehér m., TL. [1900-i följegyzés, a mely megerősíti a MTsz.-nak egyetlen, 1839-ből való adatát.]

Bagyog: gagyog, galagoly; pl. „hát ott bagyogott nekem valamit, de biz’ én semmit sem értettem az egészből“, Udvarhely m., SD.

Bágyog, bágyogos: bádog, bádogos, Komárom, RI. [Vö. MTsz.]

Baj, szólásban: „baj van Köpcezen“, a. m. bökkenője, bibije van a dolognak, Udvarhely m., SD. [Köpecz háromszékmegyei helység; a szólást azonban a fővárosban is hallani már.]

Bájkó: rövid, téli női dolmány, Somogy m., Udvarhely FO. [Vö. *bájkó* MTsz.]

Bajlakodik: bajjal, küzdéssel él, vesződik, Békés m., BoB. [Vö. MTsz.]

Bajnokszeg: a tutaj-gerendába a tutajheveder közvetlen közelében 45" szög alatt befürnak s ebbe verik a fiatal bükk-, gyertyán- vagy szilfából készült 30—40 cm. hosszú s mintegy 3 cm. átmérőjű szeget (bajnokszeg), azért, hogy a hevederbe vert s függőlegesen álló tutajszegék, illetőleg a heveder kiugrását s a tutaj szétomlását megakadályozzák, Csik m., KI.

Bajoros: iskolaszolga, Sárospatak, Zemplén m., BB.

Bajoskodás: ügyes-bajos dolog, teendő, vesződség, küzdelem, Székely-Keresztúr, SD. [Vö. *bajoskodik* MTsz.]

Bajuszpörgettyű: equisetum palustre L., Hantháza pusztja, Csongrád m., LB. [Vö. *bajusz-pedró* MTsz.]

ZOLNAI GYULA.

ROVÁS.

SZÁZ ÉS TÖBB KÉTSÉG (németességek, torzítások). — A tényeket leszögezni. Szintén német módra keletkezett járványos hírlapirói és politikai kifejezés. Valamely ténynek emlékezetben tartását, megjegyzését kell rajta érteni. Különbön talán tűrhető kifejezés, mivel nyelvtani kifogás alá nem esik, maga a fordulat pedig kifejező és pótolja a régi *fixirozni* (tüksirozni!) kifejezést.

A követeket visszahívni akarták. Németes szórend, a mi a magyar nyelvet már mindenféle alakban rútítja. Pl. a tettet elfogni akarták, a pört előadni fogják. Ez a helytelen szórend egyébiránt a törvénykezési nyelvben régiebb keletű. Az ügyvédi stílusban mindennapi: A tettet megbüntetni méltóztassék. Alperst a költségekben is elmarasztalni méltóztassék. A bírói ítéletekben pedig: Mindezek alapján fölperest elutasítani kellett. — E szórendbeli helytelenség magyarázat nélkül is nyilvánvaló. Az ellene való harczot a törvénykezési stílus területén kellene fölvenni, mivel e részben a nyelvromlás határozottan onnan csapott át a köznapi irodalomba és a hanyag fővárosi nyelvbe.

A képviselőház kapusát elhelyezték, t. i. máshova. Botrányos németesség és a legújabbkori hírlapirói nyelv egyik mindennapi lomossága. A német *versetzt* mása. Magyarúl azonban „elhelyezni“ annyit jelent, mint valamit, vagy valamit, a kinek eddig még nem volt helye, valamely biztos helyre tenni. Ellenben máshova tenni, annyit mint *áthelyezni*, de még jobb és érthetőbb: *áttenni*.

A művészről tőlünk Bécsbe elszereződött. Ez már az előbbi helytelen szó után van csinálva, tehát németes szóalakítás (a *ver*... ezimén), noha magának német mása nincs. Zavaró és rossz azért is, mivel az *elszegődés* mintájára van helytelenül használva. Elszegődni anyai, mint valakivel állandó szolgálati szerződést kötni. De az elszereződéssel azt akarják kifejezni, hogy a régi helyről máshova szerződött. Itt tehát zavar és érthetlenség támad a rossz szóképzés által. E hibás kifejezést tehát kerülni kell. Egészen megfelelő ez: A művészről tőlünk elment és Bécsbe szerződött. Avagy rövidebben: A művészről Bécshez pártolt. A művészről Bécsbe szerződött stb.

A hóna alá nyúlni a szerencsétlennek. Csúf németesség: *unter die Arme greifen*. A magyarban ez a hóna alá nyúlás azt jelenti, hogy csiklandozás, de nem segítés végett történik, mint a németben, bár ott is karja alá nyúlás van. A hírlapírói nyelvben már többször került a szemem elé és mindig nagy bosszúságomra.

KENEDI GÉZA.

Főlemelte az asztalt. Az „Új Idők” ez idei folyamában (II. 76. l.) ezt olvassuk egy eredeti regényben: „Az ebéd véget ért. Varsányiné ő méltósága kissé bosszús hangulatban emelte föl az asztalt.” És az „Új Idők” e regényét *Farkas Pál* írja s az „Új Idők”-et állítólag *Herczeg Ferencz* szerkeszti.

Ottlétét megmutatták neki. A *stilus curialis* ez elrettentő szüleménye a kassai katonai botrány alkalmával látott napvilágot az ügyészség iratában, ekként: „A mint nevezett ottlétét megmutatták nekik, B. K. Arczuliésre emelte a kezét.”

KISS ERNŐ.

Ne quid nimis! Kenedi Géza nagyon dicsőretek dolgot cselekszik, hogy azokat a barbarismusokat, kivált németességeket, melyek a köznyelvet, az irodalom s főképp a sajtó nyelvét undokítják, lajstromba szedi, megbélyegzi s egyszersmind jókál helyettesíti. De ezt módjával kell tenni. A túlbuzgóság sokszor ott is hibát lát, a hol nincs, s idegennek kiáltja ki azt, a mi nem az. Már ott vagyunk, hogy stílusunk ne fázzeik egy csoport nemzetköziességtől se, ha ezek nem sértik durván nyelvünk eredeti sajátosságait s nem ütköznek sarkalatos törvényekbe. Ezért szükségesnek tartom, egy pár oly kifejezés mellett szót szólni, melyeket K. megró, mint németességeket.

1. Hibának tartja K. ezt a nagyon felkapott kifejezést: *elkészte a vonatot* (az első felvonást, találkoztát stb.). Szerinte mintája a német: *den Zug verspäteten*. Mindenek előtt megjegyzem, hogy a német is neologismus, mert se Luther, se Schiller nem ismerte; de bibéje is van, mert tulajdonképp: *den Zug später abgehen lassen*. Ezt egyébiránt döntsék el a német komandó barátai. Én is azt hiszem, hogy a németről varrt himet, a ki először használta ezt: *elkészte a vonatot*; de csodálatos! a mi németnek rossz, magyarnak — jó (mint a töltött káposzta). T. i. „*elkésni* valamit” azon nagyszámú igék közé tartozik, melyek úgyszólván *keltés cselekvést* fejeznek ki: egyiket maga az *ige*, másikat az *igekötő*, melynek igéje lappang. De érezzük. Tulajdonképp a kimaradt ige a *fő*, melyhez a kitett ige „határozói” viszonyban van. P. „Szerencsésen kiteagadta magát” (Nép) = tagadással kimentette magát. „*Leőregelem* a sarat a kerék-ről” (Nép) = öregbül letisztogatom. „*Kifürdi* a veréb a kölest” (Nép) = fűröve kiveri. „*Fellepték* szegénykét a legyek” (Nép) = rálepeve felköltötték. Csak *elcsöppölgetjük* még ezt a kicsit (Nép) = csöppenként, apránként elfogyasztjuk. Ilyenek magyaros költőinktől: „Elszéledt kutyáit *visszaköltöztette*” (Arany). „Mint hogy éppen akkor *felkőhögte* magát” (Arany). „Azután egyenként *huzatmosodtak*” (Arany). „*Eltánczoló* a pénzemet, *kítánczoló* a lelkemet” (Petőfi). „Midőn itt a fákrul *lesárgul* a levél” (Tompai). „*Most lezörög*, mint egy kísértet” (Vörösm.). „Szent magányosságban *kömmyezem* le napjaim” (Csokonai) stb.

Ez is: *elkészte* a vonatot = későn érkeve, késéssel. elmulasztotta, elszalasztotta. Éppen ilyen az is, se jobb, se rosszabb, a mit K. e helyébe ajánl: *elkéselt* a vonatról = elkésve lemaradt. A másik ajánlott: „*elkésni*” a vonatról nem tartozik ide, mert ebben az *el* igekötőnek nincs lappangó igéje.

Tehát valamint „*eladta* a napkeltét”, „*elkártyázta* mindenét”, *elitta* az esztét” stb. jó; valamint Petőfi magyar nemese is. hogy „életét *elpipázta*”, nem jól tette, de jól mondta: úgy, a ki *elkési* a vonatot, legalább avval vigasztalódjék, hogy nem követett el — germanismust (Vö. Toldi Comm. 216. l.).

2. Az újságban áll. Ezt szintén németesnek tartja K., mert = steht in der Zeitung. Igaza is van, nincs is. Nem ő az első, a ki az áll igének minden oly használatát, midőn ennyit akar kifejezni: sich irgendwo befinden, vét-kelli. De én itt is csak azt mondom: lassan a testtel! A nyelv fejlődésének és gazdagodásának gátat ne vessünk tulságos scrupulusokkal. A nép és legjobb íróink bizony széltire élnek ezzel a „német“ áll-lal. Alkalmat veszek itt a Toldi Estéje magyarázatos kiadásából azt a jegyzetet közölni, melyet én e helyhez irtam: „A szekrényből, a hol sok gunyája állott“ (261—262. l.):

„Az áll ige ilyes használatát némelyek idegenszerűnek tartják, de nincs igazuk. A nép nagyon él vele igy. V. ö. „Minálunk az asztalfiában áll a kenyér“ (Nép.) „Hozd ki fiam a dohányzacskót, ott áll, a hol szokott“ (Nép.) „Vigyétek ki ezt a szemetet, haóta itt áll már“ (Nép.) „Hogy az övök a ház, egészen tudta a dörgést, mi hol áll“ (Népmese. Ar. L.) „A kules mindenkor a zsebenben állott“ (Cserei). „Az úrnak minden levelei nálam állottanak (u. a.). „Kereste ott fenn a csapat Vitéz . . . de csak nem jön rá, hogy hol áll“ (Petőfi). „Egy könny most is pillámon áll“ (u. a.). „Azt se tudom, hol áll a fejem“ (szólás)“.

A mi már most az áll ige illetén alkalmazását illeti: áll az újságban, a könyvben, a levélben, a törvényekben stb., látnivaló, hogy onnan ide csak egy kakasugrás, s ez a fejlődés német hatás nélkül is megtörtént vagy megtörténhetett volna. Igaz, hogy a régibb nyelv ezt a használatot nem igen ismeri (Orczynál: „hol a jobb törvények csak falon állanak“ = vannak), s még Márton is (1823) ezt „es steht in den Zeitungen“ igy magyaritja: „az újságban van“, s ezt: beim Plato steht“ igy: „Plátóban van“; e kifejezésmód elhatalmazása ne aggaszsson bennünket, mert nem vall vele kárt nyelvünk szelleme, stílusunk meg csak nyer változatosságban. Arany ezt mondja ugyan: „mint a Sámsonétól, kiről írva vagyon“, de ezt is: „Pajzsán a szabadság szent czimere áll“, s Petőfi már 60 évvel ezelőtt ezt írta: „S János vitéz beszélt, a mint itt írva áll“; Tompa is 40 éve: „Komoly hangon olvasva nekik — mi írva áll a lapokon.“ (Egy könyv olv. közben).

Megjegyzem még, hogy pl. e közt: „ma semmi sincs az újságban“ és e közt: „ma semmi sem áll az újságban“ különbség van, vagy lehet; mert az újságban mindig áll valami, de hogy nem mindig van, azt nagyon jól tudja K. is, ha máshonnan nem, az — Az Újságból. NB. ha Quintus nem irt bele.

LEHR ALBERT.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

III. Felolvasó ülés.

(1905. április 18.)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök, Alexics György, Eles József, Erdélyi Lajos, dr. Frenkel Bertalan, Gyomlay Gyula, Herman Ottó, Joannovics György, Katona Lajos, Lehr Albert, Melich János, Mészáros Kálmán, Nagy Gyula, Ravasz Árpád, Téglás Gábor, Tiringer Béla, Ujfalussy Viktor, Vikár Béla, Zolnai Gyula. Jegyző: Gombocz Zoltán.

1. Vikár Béla fölolvassa a „Regös ének“ről szóló tanulmányát.
2. Erdélyi Lajos fölolvassa „Egy érdekes mondattani jelenség“ című értekezését.

VII. Választmányi ülés.

(1905. április 18.)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök, Gyomlay Gyula, Herman Ottó, Erdélyi Lajos, Joannovics György, Katona Lajos, Lehr Albert, Melich János, Tiringer Béla, Vikár Béla választm. tagok. Jegyző: Gombocz Zoltán.

1. Szily Kálmán elnök indítványára a választmány egyhangúlag elhatározza, hogy gr. Kuuu Géza özvegyének, férje halála alkalmából, részvétét fejezi ki s a részvétírat megfogalmazásával és elküldésével az elnököt és a titkárt bízza meg.

2. A jegyzőkönyv fölolvastása és hitelesítése után a pénztáros jelentést tesz a pénztár márcziusi állapotáról. — Tudomásul szolgál.

3. Többek indítványára a választmány elhatározza, hogy a felolvasó ülésekre a helybeli tagoknak meghívót küld.

4. Tagajánlás. a) Alapító tagoknak megválasztottak : *Ajánló*

<i>Jánosi Gusztáv</i> , cz. püspök és kanonok, Veszprém	B. Hornig Károly
<i>Kránitz Kálmán</i> , kanonok, Veszprém	B. Hornig Károly
<i>Dr. Orári Ferencz</i> , orsz.-gyűl. képviselő, Veszprém	Zolnai Gyula
<i>Péller Pál</i> , kanonok, Veszprém	B. Hornig Károly
<i>Dr. Rada István</i> , kanonok, Veszprém	B. Hornig Károly
<i>Szögyény-Marich László</i> , nagykövet, Berlin	Szily Kálmán

b) Rendes tagokul megválasztottak :

<i>Gróf Almássy Dénesné</i> , gr. Károlyi Ella, Gyula	Szily Kálmán
<i>Baros Gyula</i> , tanár, Sajó-Kaza	Zolnai Gyula
<i>Bodola Lajos</i> , műgyet. tanár, Budapest	Szily Kálmán
<i>Brunowszky Rezső</i> , tanár, Temesvár	Zolnai Gyula
<i>Csefkó Gyula</i> , polg. isk. tanár, Hosszúfalu	Zolnai Gyula
<i>Czeizel János</i> , tanár, Lőcse	Katona Lajos
<i>Dongó Gyárfás Géza</i> , ny. főszámvevő, S.-A.-Ujhely	Karsa Ferencz
<i>Dósa Imre</i> , földbirtokos, Kocsér	Szöts Albert
<i>Dr. Elischer Vilmos</i> , ügyvéd, Budapest	dr. György Tibor
<i>Endrei Zalán</i> , író, Budapest	Zolnai Gyula
<i>Eösz Ferencz</i> , gazd. tanácsos, Budapest	Szily Kálmán
<i>Fejér Adorján</i> , cziszt. r. főgymn. tanár, Baja	Zolnai Gyula
<i>Frencz Géza</i> , tanárjelölt, Budapest	Zolnai Gyula
<i>Gönczy Béla</i> , főmérnök, Budapest	Zolnai Gyula
<i>Greksa Kázmér</i> , egyet. tanár, Zágráb	Zolnai Gyula
<i>Dr. Gulyás István</i> , tanár, Debreczen	Zolnai Gyula
<i>Hajas Béla</i> , tanár, Felső-Lövő	Zolnai Gyula
<i>Hajnal Márton</i> , tanárjelölt, Budapest	Teleky István
<i>Hársing István</i> , kegyesr. tanár, Budapest	Zolnai Gyula
<i>Dr. Hutvany Lajos</i> , Budapest	Gyulai Pál
<i>Dr. Hutyra Ferencz</i> , tanár, Budapest	dr. Rátz István
<i>Dr. Imre József</i> , kórh. főorv., Hódmező-Vásárhely	Zolnai Gyula
<i>Kállay Ubul</i> , orsz.-gyűl. képvis., Nagykovács	B. Hornig Károly
<i>Karácsonyi Lajos</i> , Rákos-Szent-Mihály	Zolnai Gyula
<i>Gr. Károlyi Gyuláné</i> , Arad-Mácsa	Szily Kálmán
<i>Kolbenhayer Kálmán</i> , kir. tábl. elnöki titkár	Szell Farkas
<i>Kondor Zsigmond</i> , kir. tábl. tan.-jegyző, Debreczen	Szell Farkas
<i>Dr. Kossá Gyula</i> , tanár, Budapest	dr. Rátz István
<i>Dr. Kosztolányi Zoltán</i> , főgymn. tanár, Miskolcz	Zolnai Gyula
<i>Kovács Dezső</i> , kegyesr. tanárjel., Budapest	Sági István
<i>Dr. Kováts S. János</i> , felső ker. isk. igazg., N.-Várad	Szily Kálmán
<i>Kölcsy Sándor</i> , kir. táblai bíró, Debreczen	Szell Farkas
<i>Dr. Legányi Gyula</i> , orvos, Debreczen	Szell Farkas
<i>Dr. Liebermann Emánuel</i> , orvos, Budapest	dr. György Tibor
<i>Námesy Medárd</i> , cziszt. főgymn. tanár, Pécs	Zolnai Gyula
<i>Dr. Popper Mór</i> , ügyvéd, Debreczen	Szell Farkas
<i>Dr. Remenár Elek</i> , orvos, Budapest	Zolnai Gyula
<i>Sasi Nagy Imre</i> , bányaesküdt, Zalatna	Zolnai Gyula
<i>Dr. Simon György</i> , püspöki titkár, Veszprém	B. Hornig Károly
<i>Dr. Szádeczky Lajos</i> , egyet. tanár, Kolozsvár	Szily Kálmán
<i>Szily Dezső</i> , földbirtokos, Ollár	Szily Kálmán
<i>Dr. Szűts Miklós</i> , kir. törv.-széki elnök	Szell Farkas

Dr. Takáts Sándor, tanár, Budapest
Tóth Aurél, kir. törv.-széki bíró
Zalai János, főgymn. tanár, Fogaras
Zalai Mihály, főgymn. igazg., Sz.-Fehérvár

Szily Kálmán
Széll Farkas
Zolnai Gyula
Zolnai Gyula

A tagok száma tehát: alapító 17, rendes 457, előfizető 165. Összesen: 639.

5. A jegyző jelenti, hogy a Társaság részére a következő könyvadmányok érkeztek:

a) *Simonyi Zsigmond*tól: A pápavidéki nyelvjárás. Írta Beke Ödön, 1905. Analógia a mondatszerkesztésben. Írta Kertész Manó, 1905. A magyar nyelv. Írta Simonyi Zsigmond, 1905. b) *Az Athenaeum*tól: Somogymegye népköltése. Gyűjtötte Víkár Béla, 1905. c) *Hajnal Márton*tól: Karnarutic és a Zrinyiasz. Írta Hajnal Márton, 1905. d) *Gregorovics Antal László*tól: Cselko-Lehotai Cselko István: Válogatott Darabok minden korú Jeles Magyar Írókból 1827. Egy db. kézirat (egy 1848-iki jegyzőkönyv). — Köszönettel vétetnek.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

(Névtelen levelekre nem válaszolunk.)

45. Cs. G. úrnak. Ne tessék hinni, mert csak ráfogás, hogy a német *Pech* a magyar ajkon szükségképpen *pekk*-nek hangzik, Lám a *cseh, czéh, oláh, pléh* stb. szókat is ki tudjuk jól ejteni s nincs senki, a ki ezeket *csenek, czékek, oláknak, pléknak* mondaná. „Éz már *péh!*“ Nem pedig: „Éz már *pekk!*“ *Pehes* ember, nem pedig *pekkes* ember!

46. W. J. úr kérdi: „Van-e a symmetriának megfelelő magyar szó? A *részarány* nem fejezi ki a lényegét. Lehetne *egyensúly* stb. mintájára *egyenarány*-t használni?“ Ine válaszunk: Kár a *részarányt, részarányost*, mert már jól meggyökeredzett, kitépni akarni. De ha valaki nagyon szabatos akar lenni, mondhatja ezt is: *formaarány*. Az *egyenarány* nemcsak csonkítottasága, hanem rossz hangzása miatt sem ajánlható.

47. G. J. úrnak. A „Telegdi Miklós nyelvéről“ szóló tanulmánya (Nyelv. Füüz. 18.) „bírálati tiszteletpéldány“-át köszönettel vettük, nagy érdeklődéssel el is olvastuk s azt találtuk, hogy szakértelemmel és szerető gondnal van írva. Csak egyet sajnálunk, t. i. hogy nem volt benne tekintettel a NySz. utólagos tanulságaira. Ma már általánosan ismert tény, hogy a NySz.-ban nem szabad föltétlenül megbízunk s ez okból a nyelvtörténeti monographiak íróitól mindenestre meg kell követelnünk, hogy a NySz. mellett a megjelenése óta közszé- tett helyreigazításokat is figyelembe vegyék. Önnek is okvetlenül meg kellett volna pl. említenie, ha már foglalkozik velök, hogy a *bosszúbeszéd, köznap, számvetés, közbevetés, untatás, vetélkedés* szók már Telegdi előtt a codex-irodalomban is megvannak. (L. Ballagi A. bírálatát a NySz.-ról.) Még egy-két apróbb megjegyzésünk is van. A *baj* (harcz) szóra a NySz. az első adatot nem PPB.-ból, hanem a Csoma-codexből idézi; a *huzét* (*huszit*) pedig megvan a NySz.-ban *uszit* alatt.

Sz K.

48. Á. A. úr írja nekünk: «*Nem-é* járt erre a Jóska? — már gyermekkoromban hallottam Dabason (Most 70 éves vagyok, tehát nem új keletű a dolog Vö. MNy. 288).

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

I. KÖTET.

1905. OKTÓBER.

8. SZÁM.

Nyelvjárásaink ügye és teendőink.

II.

Az eddigiekben láttuk nyelvjárásaink irodalmát: azt a szép számú törekvést, a mi kivált egy század lefolyása alatt nálunk is eléggé megnyilvánult. Azonban mégis nem hiába panaszkolta *Zolnai* legújabbán is, hogy a népnyelv tanulmánya ma is csak szórványos foglalkozás és sokszor csak műkedvelők adataival kell beérnünk, kik inkább csak a feltűnő különösségeket jegyzik föl, míg a nyugati nemzeteknél e tanulmányt tudvalevőleg nyelvjárás-társaságok vezetik és végzik rendszeresen. Ezért tett már 1901-ben indítványt az Akadémiaiban a népnyelv tanulmányának rendszeressé és állandóvá tévése tárgyában (vö. M. Nyelv, 2. füz. 90. l.). Erre a feladatra: népnyelvünk, illetőleg nyelvjárásaink rendszeres és állandó tanulmányozására czélzott az én értekezésem is a Nyelvörben s erre czéloz e mostani dolgozatom is. *Mert mit tudunk most már nyelvjárásainkról magukról általában véve s mit nem tudunk? Mely területeket nem ismerünk még, melyeket kellene először is kutatnunk? Mik a teendőink ide vonatkozólag?*

1. Először is, hogy nyelvünknek dialektusai vannak, ha nem is éppen annyira eltérők, mint a német vagy francia nyelv dialektusai, közönségesen elismertnek tekinthetjük legalább is már a XIX. század eleje óta.* A mi pedig e nyelvjárások *felosztását és általános jellemzését* illeti, köztudomású már Pápay Sámuel óta (1808), hogy pl. *Verseghy* felosztása, mely szerint a magyar nyelv három földialektusra oszlik, t. i. a tiszaira, erdélyire és dunaira (Proludium id. h.) nem teljes, még ha e mellé megjegyzi is Verseghy, hogy e földialektusok közül akármelyik különböző ágakra osztható (uo. 94. §.). Osztályozásának alapja, az *ö* hang pedig, a mely helyett állana szerinte a közép *ë* a tiszai beszédben és az

* Vö. pl. *Gyarmathy Sámuel* Nyelvmesterével szemben *Pápay Sámuel* Magyar literatúra esméretét id. h. Továbbá *Adelung* Mithridatesét, 2. kötet 778—779. l., hol említve van, hogy *Schlötzer* Staatsanzeigen B. 12. 353. l. *Ráth* (hibásan közölve *Roth*) *Mátyás* is azt állította, hogy a magyar nyelvnek nincsenek dialektusai, valamint *Gróf von Hoffmannsegg* is Magyarországi utazásaiban, *Görlitz*, 1800. — bár jogtalanul, mondja *Adelung* is, mivel az lehetetlen volna a minden nyelvek analogiája alapján stb. Vö. ugyanide vonatkozólag s éppen *Ráth Mátyással* szemben *Gróf Teleky Józsefet* is, *Jutalomfeleletek a magyar nyelvről* I. 1821. 238. l.

erdélyiben, mint láttuk, téves. *Adehung* osztályozása is — melyet eddig még nem említettek, pedig ő is szólt ide vonatkozólag s két fődialektusunkat különböztette meg: a rábait és a biharit vagy debreczenit* — természetesen hiányos, még ha egyéb különbségeket is jelez s a székelyeknek „durva magyar tájszólását“ is említi, melyről itt mellékesen legyen mondvá, azt mondja, hogy a szótagokat olyan visszatetsző módon kinyújtja, mint talán egy nemzet sem Európában.**

Már körülményesebben részletezi a magyar nyelv „beszédejtéseit“ *Pápay Sámuel*, ki az erdélyi, tiszai, tiszáninneni, felső-magyarországi, palócz, dunai, dunántúli, vas- és szalavármegyei, nógrádi, gömöri s belső somogy- és baranyavármegyei magyarok beszélgetéseit jegyezgeti s megjegyzi, hogy „a' Magyar Beszédejtéseket nem lehet csupán háromfelé osztani és kiemelni, hogy a legkülönösebbek a' Székelyeké Erdélyben, a' Palótzoké a' Tiszaiban és a' Baranyaiaké és Somogyiaké a Dunaiban.“*** A *Debreczeni Grammatika* nem szól idevonatkozólag (vö. Előljáró beszéd 6). *Gáti István* és *Palóczy Horváth Adám* osztályozásai ismeretesek.† Utóbbi, mint tudjuk, már az osztályozási alapot is jobban eltalálta (eredeti közép *ë* helyett itt-ott *ö* stb.) s a tiszai szerinte „lágyabb“ és a dunai „keményebb“ szövejtésnek apróbb osztályait is már kijelölte. Természetesen ő is inkább a miket ismert: debreczeni, hegyaljai, patakí tájszólás, baranyai ormányság, Göcsej és a Kerka melléke, a palóczság stb.

Ezekhez *Köppen*, az orosz tudós, *Döbrentei G.* megjegyzései alapján, különösebben meghatározza az erdélyi nyelvjárást, szilágyságra s kolozsvár-nagyenyedékre osztva, a székelységet pedig Gyergyó-Csik és Háromszékre különíti. *Szedes Fábian* 1829-iki osztályozását A magyar nyelvbeli dialektusokról (Tud. Gyűjt. 1829. V. köt.) — mely némileg Gáti Istvánéhoz hasonlít, t. i. csak az *írói* s a *közönséges* azaz a köznyelvről és a *palócz* magyarságról szól — mellőzhetjük; valamint pl. a későbbiek közül *Fogarasi Jánosét* is (Művelt Magyar Nyelvtana 37—39 l.), minthogy ő is csak a nevezetesebb szójárásokról szól.

Ismeretes, hogy ma *Balassa József* osztályozása és jellemzése az általánosan elfogadott (id. mű, 1891.) s hogy pl. *Simonyi* is „A magy. nyelv“ új kiadásában ezt követi, mint már elébb a Tréfás népmesék és adomák cz. nyelvjárási olvasókönyvében és a Pallas Lexikonában is (Nyelvjárás cz. alatt.) Azt követik az újabb nyelv-tanok is.

Balassa megokolt felosztása szerint a legjellemzőbb hangtani és alaktani sajátosságok alapján az egész magyar nyelvterület nyugatról keletre s onnan északra menve, a székelyt külön utolsónak hagyva, a következő nyolcz *nyelvjárásterületre*, nagyobb összefüggő nyelvjárási egységekre oszlik.

I. Nyugati nyelvjárásterület, magában foglalja a

* T. i. Debreczen régebben Bihar megyéhez tartozott.

** Id. m. 780. l.

*** Id. m. id. h. persze a miket ő ismerhetett.

† Balassa: Magyar Nyelvjárások, 9—10.

Dunántúl nyugati részét Moson megyétől és a Rábca vizétől Zala déli részéig (Sopronmegye, Vas megye és Zala délnyugati fele az ország nyugati határán). Ide tartozik a *rábavidéki v. rábaközi* s ebben a répczemelléki nyj. (Sopron- és Vas megyékben a Rábáig és a Kemenesaljáig, mely mintegy átmenet a dunántúli nyj.-hoz), továbbá az *örségi* (Vasm. déli vidékén, Zalába is benyúlva), *hetési* (Zala nyugati részén, Alsó-Lendva vidékén), *göcseji* (Zalában, N.-Kanizsa és Z.-Egerszeg közt), *zalai* v. helyesebben *zalavidéki nyj.* (attól keletre a Zala folyó két partján)* s újabban ismertette a *Felső-Örvidék* nyelve és a *vépvidéki nyelvjárás*, mindkettő Vas megyében.**

II. Dunántúli nyelvjárásterület, a Dunántúl keleti nagyobb része, a nyugati területtől kelet felé egészen a Dunáig, kivéve Baranyát és Somogy déli részét, a Dráva mellékét a déli részen, mely a következő nyelvjárásterülethez tartozik. Ezt a területet két nyelvjárárra lehet osztani: a *felsődunántúlira* és *alsódunántúlira*. Amaz északról a Dunától a Bakonyig, mintegy Vas, Zala és Somogy megye összeszögelléseig s innen a Balaton fölött Duna-Földvárig, — emez pedig, az alsódunántúli, a Balaton mellékén, nyugatra Zala északi részében s keletre Kaposvárig és Szegszárdig terjed. Történelmileg ehhez a területhez tartozik a Tiszántúlról Orosháza is, melynek lakossága Dunántúlról, Tolnából való település, s megőrizte saját nyelvjárását. Van egy pár *ő-ző* sziget is, a komáromi Kocs helységben és Somogy megye északnyugati részén.*** A felsődunántúli területen legújabbán külön nyelvjárásnak vehető a *pápavidéki* Veszprém északnyugati szögletén. (Vö. Beke Ödön id. dolgozatát, NyF.)

III. Alföldi nyelvjárásterület: a Kiskúnság (Pestm.), Szeged és vidéke, a Temesköz Torontál és Temes megyében, továbbá a Duna mellékének egy része, az ú. n. Sárköz Bajával szemben s Baranya m. és Somogy déli része, meg a Drávántúl a szlavóniai magyarság: Eszék vidéke. E terület arról volna alföldinek nevezve, mert nagyobb része az Alföldön van s mert jellemző sajátosságát, az *ő-zést*, többször nevezték már alföldi sajátásnak.† Különben is az elnevezésnél bele kell törődnünk a fogalmaknak megszorításába vagy kitágításába, minthogy tárgyunknál is az egyes nyelvjárási területek nem vágnak teljesen egybe a megfelelő földrajzi területekkel.†† Ehhez az alföldi területhez tartozik tehát a *kiskúnsági* s a *szegedvidéki* nyelvjárás és a *duna-dravaközi nyelvjárásvidék*. Ez utóbbi Pestm. délnyugati s Tolna délkeleti szögletében, Baranyában és Somogy déli részén, több kisebb nyelvjárással, ú. m. a) a *sárközi nyelvjárás* körülbelül Kalocsától Mohácsig a Duna két partján,†††

* Vö. Kertész M. értekezését, NyF. 9.

** Vö. Varga Ignác NyF. 9. és Nyr. 29.: A vepvidéki nyelvjárás hangtana.

*** Vö. Pápay József: Egy dunántúli nyelvjárásziget, Nyr. 25: 287. és Simonyi: Tréfás népmesék, bevezetés.

† Régebben *altiszai* nyelvjárás, de ez szűkkörű volna az egész területre.

†† Vö. Balassa id. m. 21. l. jegyz.

††† Községek szerint l. Balassánál id. m. 46. l.

b) az *alsódrávai* Baranya déli és délnyugati részén: az Ormányság, és Somogy keleti része, c) a *szlavóniai*, az előbbi mellett délről négy falu, d) a *felsődrávai*, Somogy délnyugati részében. A Kiskunsághoz tartozik nyelvileg, mint ennek legkeletibb szigete Halas, s ahhoz kell számítani Kalocsa nyelvét is.

IV. Duna-tiszai nyelvjárásterület, melynek határait kissé nehéz pontosan megállapítani a megszaggatások miatt; de mégis mondhatni: a Duna-Tisza közén szétszórva s a Körösök két oldalán fekszik,* Pest- és Bácsbodrog megyében, Csongrád északi részén (Szentés és vidéke), Békés m. (Orosházát kivéve), Arad m. magyar része, Bihar nyugati széle, Szalonta felé, Hajdu megyéből Püspök-Ladány és Jász-Nagy-Kún-Szolnok tiszántúli déli része. Három nyelvjárást lehet benne megkülönböztetni: 1. *pestmegyei* (közép és alsó Pest m.), 2. *bácsmegyei* és 3. *tiszántúli nyj.* s több nyelvjárássziget.**

V. Itt Balassa szerint az északkeleti nyelvjárásterület következnek s azután a királyhágontúli, az északnyugati és a székelység. Simonyi azonban az északnyugati területtel folytatja;*** s ezt tehetjük mi is mintegy kisebb ugrással, mivel különben is a többi egyívű tartozó terület, az északkeleti, a királyhágontúli és a székely nyelvjárásterület egymás után következnek, mint a hogy vannak földrajzilag is. Az északnyugati nyj.-terület magában foglalja az egész északi Magyarország magyar nyelvét és nyelvjárástelepeit, szigeteit Abauj- és Zemplén megyékig; más szóval: a palóczságot és a palóczos nyelvjáráásokat. Ezt a nagy területet négy nyelvjárásvidékre osztja Balassa: A) *Középső palócz nyelvjárásvidék a mátravidéki, borsodi, karancsvidéki és ipolyvidéki nyelvjárással.* B) *Keleti palóczos nyelvjárásvidék a sajóvölgyi, hernádvidéki, hegyaljai és zilahi nyelvjárással.* C) *Nyugati palóczos nyelvjárásvidék: a bars-megyei, esztergom-komáromi, mátyusföldi és csallóközi nyelvjárással.* Ehhez járult újabban a *nyitravidéki nyelvjárás*,† mintegy külön kiemelve, de nem mint külön ötödik vidék.†† D) *Déli palóczos vidék, a heresmegyei, bükkaljai, felsőpestmegyei és jászszági nyelvjárással és a jász telepítésekkel.*†††

VI. Északkeleti nyelvjárásterület a Felső-Tisza mindkét partján, illetőleg a Tiszántúl nagy része, a Nagy-Kúnság v. Jász-Nagy-Kún-Szolnok m. Kisujszállás és Karczag felé, Bihar, Szabolcs, Hajdu, Szatmár, Szilágy, Máramaros, Ugocsa, Bereg, Ung, Zemplén és Abauj-Torna megyék. Ide tartozik az ú. n. *felsőtisza* s ennek mellék-ága, az *alsószamosi nyelvjárás*, Szatmár, Szabolcs és Bereg megye összeszögellő részén, s a *Tiszahát* és a Tisza jobb partján a *zemplén-abauji nyj.*, ebben újabban fölfüdüzve egy ö-ző sziget Kassától délkeletre a füzéri járásban, az ú. n. Hegyközben.†*

* Simonyi: Tréfás népmesék.

** L. Balassa id. m. 60—61. l.

*** Tréfás népmesék, Pall. lex. és A magy. nyelv 2. kiad.

† L. Nyr. 1905. id. h.

Mint a hogy Simonyi veszi, Tréfás népmesék, 9.

Ld. Balassa id. m. 95.

†* L. Szemkö Aladár értekezését NyF. 13., Simonyi: Tréfás Népmesék, bev.

VII. Királyhágóntúli nyelvjárásterület, az erdélyi magyar terület a székelység kivételével, Kolozsmegye nyugati részén a *kalotaszegi nyelvjárással*, aztán a *maros-szamosközi nyelvjárással*, illetőleg nyelvjárásokkal, Szolnok-Doboka-, Kolozsmegye és a Mezőség, Torda-Aranyos Alsófehér megye területén és a *küküllői nyj.* s Hunyadmegyében a *lozsádi nyj.*

VIII. Székely nyelvjárásterület, a Székelyföldön, Erdély délkeleti szögletén és egyes délibb és délnyugatibb pontjain s Moldva-Oláhországban. Benne több nyelvjárást különböztethetni meg*: a *marosszéki nyelvjárást* s a *nyugati és keleti székelységet***. Amaz Udvarhelymegyét, emez Csik- és Háromszékmegyét és Hétfalut foglalja magában. A nyugati v. udvarhelymegei székelység nyelvjárási: 1. a *keresztvári nyj.* (a régi Keresztvár-fülszék), 2. a *sóvidéki*, 3. *havasalji* és 4. *homoróvidéki*. Ezekhez járultak újabban a *halmágyi nyelvjárássziget* és *Datk* kis magyar falu nyelve, mindkettő Nagy-küküllőben*** meg az udvarhelymegei *Zsombor* csángó lakóinak nyelve (vö. Horger, Erd. Múzeum 1905 : 70, 72 l.). A keleti székelységhez tartozik: 1. a *csiki és gyergyói nyelvjárás* (amaz Csikmegye alsó és középső részén, emez északi felében) s itt említhető a *gyimesi nyj.* is (vö. Kúnos I., Erdélyi kisebb nyelvjárások, Nyr. 9, 10.), 2. a *háromszéki nyelvjárás* és 3. a *hétfalusi csángók beszéde*. 4. Ide kell venni a *moldvai csángók nyelvét*.

2. A mi már most a nyelvjárásterületek s nyelvjárásaik *jellemző sajátságait* illeti, hangtani és alaktani tekintetben, mivel eddig még csak erre alapíthatták, s Balassa is erre alapította osztályozását: nagyjában a következőket mondhatjuk.

I. A *nyugati nyelvjárásterületen* (Moson, Sopron, Vas m. és Zala nyugattal fele: az őrségi, göcseji stb. nyelvjárások) igen szeretik a rövid magánhangzókat *i, ú, ü* helyén, ott is, hol az *l* kiesése helyén pótlányújtást várnánk; tehát: *sir, kut, tűz, kívül* (kívül), *pörü* (pöröl), *házbu* (házból), sőt *emént* (elment), *ama* (alma) stb. Szó végén a nyílt *e* helyett *é, ő* áll az effélékben: *kezé, fülö, ökrö, törtö* (törte); *á* után álló szótagban a helyett *o*, pl. *pávo, házo*; *ni* helyett *nyi*: *pörünyi* és *pörünyi* (pörölni); *ly* és *lj* helyett *ll, l:* *illen, ollan, királ* és *kirá, halla* (hallja), *állon* (álljon) stb. Jellemzők az effélék is: *üeg* (üveg) *küet* (követ) s az ilyen mássalhangzó hasonulások: *id van, odvót, ötfen, hatfan* stb.; aztán *ié, uó, üö* diphthongusok vannak, pl. *k'éz, k'üö, v'ót*; egyes ragok nem illeszkednek ma sem, pl.: *fejje* (fejvel) *nappe* (nappal), *ómájje* (almával). Az igeragozás többes első személyét a déli részen (Göcsej) nem *u ü*-vel, hanem az eredeti nyíltabb hanggal mondják: *látunk, mēntünk*; ellenben a névragozásban ugyanezt a személyt *a, e*-vel ejtik: *házank, kezenk*; a több-birtokos 3. személyt részint *ok, ök, jok, jök*, részint *ik* és *jik* ragokkal: *lovik, ökrük* (Hetés és Göcsej, mint a keleti székelységben).

II. A Dunántúl keleti nagyobb részében, a nyugati területtől kelet felé, az *ú. n. dunántúli nyelvjárásterületen* (Somogy déli felét s Baranyát kivéve) az előbbihez több tekintetben hasonló nyelvjárást beszélnek; de egyes sajátságok halványabbak, nem fejlődtek úgy ki. Nevezetesen szintén rövid *i, u, ü*-t mondanak (*tíz, ut tüz*); *á* után *o*-t vagy zártabb *a-t* (*á*) pl. *mámo, lábá*; aztán:

* Nem csak négyet, mint Simonyi, Tréf. népm. bev. 11.

** Alapjában Budenz felosztása (Magyar Nyelvészet V.), melyet Balassa némileg módosított, úgy hogy Marosszéket a nyugati székelységből kivette.

*** Horger, Nyelvtud. Közl. 31. k. (1901) és Szilasi-féle Nyelvészeti Tanulmányok, 62.

illen, ollan, királ, foló (folyó), heli (hely), de már *j*-t is ejtenek effélékben: *ájon* (álljon), *hajja* (hallja) s szótag végén az *l* elmarad és a hangzó zártabb lesz, de mindig hosszú is marad: *gondája, énekünyi, óna, főmegy* stb. Ugyanott az *-él* h. *-öl* szótagot ejtenek: *öleg, szédölög*. A *-ja, -je* rag *j* hangja az előtte álló mássalhangzó után illeszkedve *gy* v. *ty* pl. *rabgya* (rabja), *várgya, kalaptya*; az *-ít* képző helyett *-itt* járja s a főnévi igenév *-nyi: tanító, tanittanyi*; a *hoz* rag *hó, hő*. De már a diphthongusok hiánya s a név- és igeragozás eltérő alakjai megkülönböztetik a nyugati területtől. Az átmenet Vas és Veszprém m. határan, a Kemenesalján s ettől délre van a nyugati területre; keleten meg az alföldi területtel érintkezik e nyelvjárás.

III. Az alföldi nyelvjárásterületet (a Duna-Tisza közén a Kiskúnság, Szeged és vidéke s Dunántúl a Dráva melléke) főként *ö-zés* jellemzi, vagyis hogy az *é* hang helyett rendszeren *ö-t* ejtenek, pl. *szöm, vősi, kërök, embör* stb.*; é csak effélékben áll: *sém, lé, bétjár*. Az *í, ú, ü* itt többnyire hosszú, az *ü* képzőben is, pl. *víz, kút, tanítani*. Az eredeti zárt *é* itt *í*: néz h. *níz*, kék h. *kík* stb. Az *l* ritkábban vész el, mint Dunántúl és megmarad hosszúnak a hangzó: *tanút, lábtú* (tanult, lábtól); az *ly* mindig *j*, csak a nyugati területtel érintkező Drávavidéken *l*: *hel, selem*, különben: *hej, sejem*. A szegedi és drávai nyelvjárás jellemző saját-sága az is, hogy a mélyhangú igéket is így ragozza: *adi, láti, akarik, várík*, e h. adja, látja, akarják, várják, mint kéri, kërik, stb. A duna-drávaközietek röviden is ejtik az *í, ú, ü-t*, mint nyugaton s a székelység keleti felében; aztán így mondják: *lássá, taniccsuk* (jel. módban is), *borik, annyik, süttem, futtam*, mint szintén ott keleten. Legjellemzőbb a szlavoniai magyarság nyelve Eszék vidékén, hol az a helyett az idegenszerű *á-t* (félj hosszú *á-t*) ejtik, mint a palóczságban és másutt is pár helyt; aztán diphthongizálnak: *éé, eő, aó*; az *-ül* igeképzőt *-il*-nek ejtik: *gyógyil, fordil*, s a mai *ú, ü* helyén sokszor megőrizték az eredetibb, zártabb *i, i* hangot, pl. *fist, pinkösd* és sok más régi-séget. Ez a terület — mint látjuk — nem egészen összefüggő egységes terület, hanem tarka és kuszált, s egyes részei a szomszéd nyelvjárások vagy idegen lakók nyelvének hatását mutatja. Ennek oka az, hogy e terület, vele a Duna, Dráva és Száva köze is, egykor tisztá magyar volt, de a török uralom vilhara s utána a német, szerb, horvát, bolgár és oláh telepítések egységes képét megzavarták s ma már három egymástól többé-kevésbé eltérő tájszólásra oszlik, melyek csak egyes pontokon függnek össze egymással.

4. A ma ú. n. *duna-tiszai nyelvjárásterület* nem egységes jellegű, mint a hogyan területe sém egységes. Ismét *özö*, vagyis inkább *é*-vel beszélnek: *szém, embër*; de a Duna-Tisza közén *ö*-vel is, mint a mennyire Dunántúl is: *föl, köll, körösz*; a tiszántúli részen tisztán *é-zó: fél, kell, keresz*, mint a vele érintkező északkeleti terület. A hosszú *í, ú, ü-t* kedvelik és az *ly* helyett itt is *j-t* mondanak, mint az alföldi területen (*hej, sejem*). A szótagvégi *l*-et vagy csak ritkábban, vagy éppen nem hagyják el: *kézzel, nappal, -bül, -bül* s nem: *kézzé, -bú, -bú*. A többes 3. sz. birtokos rag is *uk, úk*, mint az irod. kiejtésben; a *hoz* rag a Duna-Tisza közt *hó, hő*, Tiszántúl *ho, hë, hõ*. A pest- és bács megyei nyj. részben a dunántúli területhez alkalmazkodik (*lássá, taniccsuk* stb.), a Tiszántúl meg *í-zó*, mint az északkeleti nyelvjárásterület: *vin, szíp*, e h. vén, szép. A Duna-Tisza közén csak egyes szókban van *í*, mint az alföldi területen: *kík, níz*, e h. kék, néz. E terület is — mint látjuk — általában kevert, itt-ott az alföldi területbe illeszkedik s vele keveredik; másutt meg az északkeleti területhez hasonlít, sőt a dunántúlihoz és az északnyugatihoz is. Kuszált-sága onnan van, hogy a XVIII. században idegen nyelvű lakókat telepítettek a néptelenné vált Alföldre, s magyarok is vándoroltak oda az ország más vidékeiről: a felvidékről, a palóczságból, meg Dunántúlról. Pl. Pest-, Bácsbodrog-és Arad megyében palóc telepek vannak (Félegyháza, Zenta, Pécska stb.), Orosháza lakói meg a dunántúli, tolnai nyelvjárást beszélnek ma is. Ezek a telepek megőrizték az ő régi nyelvjárásukat s az fejlődött is. A többi telepítések s a megmagyarosodott idegen lakók nyelvén viszont új nyelvjárás fejlődött és ezek együtt alkotják a nevezett területet, melyet így az alföldi területnek megmaradt töredékei s a más vidékek nyelvét megőrzött szigetek tartítnak. Érdekes a tiszántúli részen az is, hogy egyes nagyobb városokban (pl. Szentesen) a vallás

* Vö. Petőfinél: Hírös város az aafödön Kecskemét . . .

szerint kétféle nyelvjárást különböztethetni meg: a reformátusokét, mint régibb és eredeti lakókét és a XVIII. században a törökvilág után beköltözött katolikusokét.

V. Az *északnyugati nyelvjárás* terület a Dunától és Tiszától északra a tótságig s délre Pest m. északi részéig és a járságig (sőt részben Zilahig) érdekes nyelvi egységet alkot, melynek központját a Bükk, Mátra és Cserhát hegység környékén Gyöngyös és Eger vidékén lakó igazi palóczság teszi, az ettől keletre, nyugatra és délre terülő palóczos vidékek és szigetek részben a szomszéd nyelvjárások hatását mutatják.

A palócz nyelvjárásokat a tiszta *é-zés* jellemzi, vagyis hogy az *é* helyén sohasem ejtenek *ő-t*; az *ly* hangot pedig igazi kiejtésében ezek őrizték meg, sem *l-et*, sem *j-t* nem ejtenek helyette. Az *a* helyett tótos *á-t*, az *á* helyett pedig zártabb hosszú hangot vagy kettős hangzót mondanak; így: *ápám, kapál* (kapál). A diphthongusokat általában igen kedvelik: *cé, aó, őő*; Nyitra vidékén mint Göcsejben: *ié, uó, ütő* s a zárt *ét* *í-nek* is ejtik: *szíp, níz*; míg az *ú. n.* nyílt *é* helyén, ilyen szótagban, mint: *kéz, fél* (felet), *tehen* nyílt hosszú *é-nek* vagy csak nyílt *e-nek* ejtik: *kéz, fel, tehen* (utóbbi, valamint a diphthongusokat is úgy mint a székelység egy részén). Szó végén az *ú, ü* helyén a régibb *ó, ő-t* mondják ma is mint: *háboró* (háború), *szamoró*; s bizonyos ragos alakok is nyíltabb hangzóval járnak; *urónk, igyónk*, (urunk, igyunk). Ellenben pl. *házamot, embe- rekét, gyürümmöt* mondanak, tehát zártabb szóvégi hangzót a személyragos és többes tárgy esetekben, mint a keleti székelységben is. Aztán általában a magánhangzók képzése s főképp a zártabb diphthongusok jellemzik e nyelvjárásokat, meg az éneklő hangsúly, mint a székelységet. Az *al, el, öl* szótagok helyett is kettőshangzót ejtenek: *avma* (alma), *föüment* (fölmént), *avvaó* (avval) stb. Szeretik az inyhangokat: *szertyük, gyió, kényyi*; a tanítson, merítsen h. *tanjion, merijen*-féle alakok járnak; aztán: várjonak, üssönek, zártabb hangzóval; *köttem, futtam*, kötőhangzó nélkül rövidebben, ép úgy mint Göcsejben és a Székelységben. A névragozásban is pl. *késvel* v. *késveü*, a rag *v-jével*; aztán a régi *noti, nól* és *nyi* helyhatározó ragokat is használják: *birónyi, kománü* (kománül, komáéktól) stb. A *szer* rag illeszkedés nélkül: *háromszér, ötszér*. Ezekén felül természetesen sok más különbség van s az egyes vidékeken újonnan fejlett más sajátságok is.

VI. Az *északkeleti terület* *i-ző* és *e-ző* (nyílt *e*) vagyis az effélék jellemzik: *szípság, kelevény* és a zárt *é* helyett is *e*: *szemem, ember, csepp* stb. A hosszú éles hangzókat kedvelik (*i, ú, ü, é*) s az *l, r, j* előtt levő rövid hangzót kissé hosszabban ejtik (liquidált *á, é, ó*) pl. *álma, kért, rájta*. Az *l-et* inkább megörzik; s általában az irod. kiejtéshez inkább hasonlít e nyelvjárás, a mint hogy főként ennek az alapján is fejlett amaz. Az *ly* itt ismét *j*; a *hoz* rag *ho, he, hó* a felső Tisza vidékén; a *biróni, szomszédnul* alakok itt is divatosak. Már az *ó, ő* helyén néhol *ü, ü* is járja, mint: *kü, lü*, másutt meg diphthongusok is: *keéz, szeép* stb. Érdekes itt főként a debreczeniek beszéde. A palócshoz közel eső részek a palóczezal, a duna-tiszai részlel érintkezők a tiszántúlival, a déli rész meg a vele szomszédos királyhágóntúli részlel (Maros-Szamosköz) mutat közös sajátságokat.

VII. A *királyhágóntúli (vagy erdélyi) terület* az előbbinek mintegy folytatása az igazi székelységig. Jellemző sajátságai mintegy az előbbiével egyeznek, azzal a különbséggel, hogy a diphthongusokat nem igen használják. Ellenben a rövid magánhangzók nyíltabbá fejlesztésében még tovább mentek e terület egyes részei; nemcsak *é* helyett ejtenek *e-t*: *szemem, kender* stb., hanem az *o*-ból is rendszeren a lesz: *att, ajan* (ott, olyan) *akas, baland*, sőt Kis-Küküllőben s állítólag Alsó-Fehér megyében is az *ö* helyett is nyíltabb hangot ejtenek, a mit *o*-vel szoktak jelölni: *ækær, zæræg*, mint Lozsádon is, Hunyad megyében. Az *ly* itt is *j*, s megvan itt is az *ú. n.* liquidatio: *álma, rójt* stb. Érdekes része, mintegy külön nyelvi szigete e területnek a kalotaszegi magyarság: Bánffy-Hunyad és környéke, mely a többi résztől többé-kevésbé eltérően a zárt *é-t* is ejti s mint típusában, nyelvében is igen érdekes, sok tekintetben a székelységre vall, mint e terület több része.

VIII. A *székely nyelvjárásokat*, melyekhez vezszük a moldvai csángók nyelvét is, sok érdekes közös és eredeti sajátság jellemzi, minthogy a többi területektől mintegy elszigetelve századokon át külön fejlődtek. Közös sajátságuk pl. az éneklő hangsúly, a zártabb magánhangzó a tárgyrag előtt: *emberekét*,

kezemét; az *i* helyett *ü* effélékben: *mü, tük, küsdeg* (mi, ti, kisded); továbbá az effélék: *tehen* (itt-ott *szeke, level, bogar, vereb, kenyer* is); *ly* helyett *j* mindenütt s *üttem, futtam* és effélék (de *megbocsátottak* és nem: megbocsáttak), *-nütt, nül, nüil, ni: papnütt, papnül, papni*; végül az ikes ragozás és sok érdekes régiség megőrzése, így az igeidők régies használata is. Az *é* helyett az udvarhelyi székelység egy részében és a halmágyi nyelvjárásban *ó*-t ejtenek, a legtöbb vidék azonban tiszta *ö-ző*, kivált a keleti székelység és Marosszék; az *i, ú, ü* hangokat a keleti székelység egy részében (pl. Háromszék nagy részében, de nem mindenütt) röviden ejtik, mint Dunántúl Göcsejben. másutt meg a rövideket is megnyújtják pl. *múlat, mútat* stb. Az *á* előtti szótagban Keresztúr vidékén előreható hasonlússal *â*-t is ejtenek (*âpám kâszâl*); a *hozzám* az egész székelységben *hëzzám*; szeretik a kicsinyítő képzéseket s jellemző az efféle szerkezet a székelységre, meg az egész erdélyi beszédre: *el kell menjek*.

Egyes vidékeken, mint Marosszéken, Udvarhely és Háromszék egy részén, kevésbé tér el a kiejtés a köznyelvtől. Marosszék a kétféle *é* közt (mint: *fél* felet és *szép szépen*) nem tesz különbséget s a többi székek egy része sem; Udvarhely, Csik és Háromszék egy része azonban az eredeti zárt *é* helyett széles ejtésű *ê*-t vagy *î*-t ejt; s az *é, ó, ö* hosszú hangzók helyett kettős hangzók is járják, részint mint a palóctság nagyobb részében *eé, aó, öö*, részint mint Göcsejben *ié, uó, üö* (pl. Háromszék, orbai tájszólás). Csikban és Hétfaluban érdekes felszólító módbeli alakok: *hújza, erejsze* (húzza, ereszsze). A keleti székelységben az *is* kötőszó *és*, s több helyt előfordul az *ökörvel, szekerevel*-féle ejtés. Legeltérőbb a *moldvai csángók* nyelve, kik a keleti székelységből, leginkább Csikból költöztek ki pár száz évvel ezelőtt Moldvába és Bukovinába. Az elszakadás, különválás és fejlődés következtében s a környező oláh nyelv hatása alatt sok érdekes sajátága fejtett ki e nyelvjárásnak, minők: hogy az *ly* helyett néha *l*-et is mond, mint *kevlé, melik*; szereti a jésített *s-t* (*š*) és a *cs* helyett gyakran *s-t* ejt: *sak, sángó* (csak, csángó), *ty* helyett meg *cs-t*: *csúk* (tyúk) stb. Az *âpám*-féle ejtés helyett ezt is mondják a hangrend megtörésével: *âpâm*, s vannak érdekes kicsinyítéseik (jobbëcska) és az igeragozásban pl. ilyen tárgyias alakjaik *mondettân* (mondotta), *értin* (érti). Stb.*

Természetesen minderről itt csak azokra való tekintetből szóltunk, a kik nyelvjárásainkat kevésbé ismerik; s megjegyezzük, hogy nyelvjárásaink közül, mint ismeretes, a *göcseji, örségi, a palóc, szegedvidéki, székely* és a *csángó* nyelvjárás térnek el legjobban az irodalmi köznyelvtől. Aztán hogy természetesen ez az osztályozás is, meg jellemzés is akkor lesz még teljesebb, mikor még többet ismertünk, s voltaképpen csak akkor volna igazán lehetséges mindkettő, mikor minden területet, nyelvjárását és nyelvjárásszigetet behatóan ismernénk.**

3. Minket itt érdekelhet az is, hogy régibb alapon általánosabb az egyes nyelvjárások megnevezése, mint a nyelvjárás-területeké, s ez utóbbiak csak mint a nagyobb egységek *földrajzi* megnevezései hagyhatók meg — mert hiszen a magyar nyelv-

* Vö. mindezekre Balassa id. művén és A magyar nyelv cz. kézikönyvén kívül (Athenaeum kiad. 1899) *Simonyi*: Tréfás népmesék és A magyar nyelv I. 199—223, 2145—160. Balassa kézikönyvében, valamint Simonyi műveiben érdekes nyelvmutatványok is vannak az egyes területek jellemzésére. L. még pl. a székely nyelvjárásokra *Krizsa* Vadrózsáit; az egyes vidékek beszédejtéseire meg érdekes régi jellemzésül *Pápay Sámuel* Magyar literatura esméréte (1808) s *Horváth Ádám* és *Gáti István* id. értekezését (Jutalomfeleletek. 1821).

** Hogy ezek a határok újabb felfedezésekkel változhatnak, természetes. Az újabb eltérésekre vö. *Varga Ignác*, *Kertész Manó*, *Beke Öllön* és *Berze Nagy János* id. dolgozatait Nyr. és Nyf. Továbbá *Berze Nagy János* helyreigazítását, Nyr. 1905: 47.

járásoknak is lehet a földrajzáról beszélni* — s azok a nevek a mai földrajzi megnevezésekkel is találhatnak. De jobb és közvetlenebb lesz szerintem, mintegy conservatív alapon is, a hol csak lehet, a régiebb és közelebről meghatározó névvel is vagy a pontosabb újabb névvel élni, pl.: *mosonmegyei*, *sopronmegyei*, *órségi*, *göcseji* nyelvjárás s zalai h. *zalarvidéki nyelvjárás* (t. i. Zala folyó-vidéki), *Kerka melléke* stb. és ezek együtt: nyugati nyjterület v. csak *nyugati terület*. Aztán pl. alsódunántúli v. *balatonmelléki nyj.*, felső- és alsó-drávai nyj. h. *drávavidéki nyj. felső és alsó része*, vagy még közelebről: *déli somogyi és ormánysági v. baranyai nyj.* Így mintegy meg volna nevezve a megye is, melynek politikai határa sokszor összefügg az illető nyelvjárással. Aztán pl. *debreczenvidéki v. hortobágyi nyj.* s ez a rész csakugyan a „*duna-tiszai terület*“ neve alatt maradjon. Bár ez sem a legtetszetősebb lehet (épp úgy mint tán a drávavidékre az „alföldi“), minthogy pl. Szentés is az Alföldön van s nyelvileg „duna-tiszai“ területnek vesszük, míg pl. Szeged ő-zésénél fogva „alföldi“. De hát bele kell nyugodnunk a névbe, ha nincs jobb és találóbb. Épp így mondhatnók tán ma is királyhágóntúli v. *erdélyi terület*; aztán: a *mátravidéki matyók*, *gömöri barkók beszéde*, *sajóvölgyi nyj. h. gömöri nyj.* stb. — a mint-hogy használják ezeket a neveket is. De természetesen megtartjuk Balassa osztályozását, mely csakugyan rendet teremtett a régi tetszés szerinti osztályozások helyett.

4. Balassa maga is érezte a hézagokat és hiányokat fent vázolt felosztásában, mivel sok helyről semmi adat sem látott addig napvilágot, több vidékről pedig csak hiányos és megbízhatatlan adatok voltak, mint ezeket ki is fejezi*** s egyes nyelvjárások leírásánál panaszolja is,† és természetes, hogy a kérdőívekre adott válasz is itt-ott kétes lehetett és lehet. Fel is szólítja a gyűjtőket a feltünőbb hiányok pótlására (Nyr. 27 : 306). Egyes nyelvjárások leírásában vagy egyes sajtóságok jelzésénél pedig tévedhetett és tévedett is, mint említett értekezésemben a székelységre nézve jeleztem.†† Az azóta megjelent újabb nyelvjáráisleírásokat meg természetesen nem vehette még figyelembe említett munkájában; pedig mint tudjuk, azóta ismertük meg pl. a lozsádi nyelvjárást, Alsófehér megye magyar népét, a halmágyi nyelvszigetet, a Felső-Órvidéket és a Vépvidéket annyira-amennyire, Máté-Szalka és Zilah nyelvjárást, felső Pestmegyében a váczit, az abauji ő-ző szigetet, a nyitrai nyelvjárást, a hevesmegyeit behatóbban, a pápavidéket, a csikit stb. Így egyes más nyelvjárásokra nézve is tévedhetett; hogy pl. Eger a mátravidéki nyelvjáráshoz tartoznék; holott legújabbban Berze Nagy János szerint a hevesmegyeibe veendő††† stb. stb.

* Vö. pl. a külföldön *Brehmer*: Beiträge zur *Geographie* der deutschen Mundarten.

** Vö. *Kertész M.* id. dolg. NyF.

*** Id. m. 24., 25. l.

† Pl. az alsószamosi nyj. leírásában, 68. l. és másutt is.

†† Nyr. 1903 : 425. S l. pl. A magyar nyelvjárások 104—105. l. Lőrincz K. hibás adatai alapján.

††† Vö. Nyr. 1905. id. h.

Íme ezért volna szükség a „Magyar nyelvjárások“ újabb és javított kiadására; valamint a hozzá csatolt nyelvjárás térképnek, sőt az újabban ugyancsak Balassától összeállított kis térképnek (Simonyi: A magy. nyelv, új kiad.) a kiigazítására is. Amaz t i. még jobb és áttekinthetőbb, miután különben is nagyobb, de meg tisztább is s egyes részletekben pontosabb. (Pl az udvarhelyi nyelvjárás általában a székelység területénél.) Emaz azonban, bár egyes adatokkal bővült, pl. az ú. n. alföldi nyelvterületnél nem egészen helyes színezése miatt zavaros és nem eléggé áttekinthető.

De a mi szintoly fontos, eddigi nyelvjárastanulmányaink közül a legjobbak sem terjeszkedtek ki a nyelvjárásnak egész szerkezetére, hanem rendszeren csak az érdekesebb sajátságok feltüntetésére szorítkoztak, mint Balassa is mondja (M. nyelvjárások, 147). Pedig ha egy nyelvjárást teljesen le akarunk írni, a sajátságok minden egyes csoportjára tekintettel kell lennünk (vö. uo. 7. l.) — szóval a hangtani, alaktani, jelentéstani, mondattani sajátságok, szókincs és az összes jellemző sajátságok leirandók. A legtöbb nyelvjárás leírásunkban pedig kivált a mondattan vajmi silány! De meg hány hibás közlés vagy fonetikailag éppen nem pontos és azóta elavult leírás van a felszámláltak közt. Egyes nyelvjárásainkról s illetőleg területeinkről pedig csak feldolgozatlan anyagunk van, vagy egyáltalán nincs leírásunk. Itt főként az utóbbiakról kívánok szólni.

5. Már *Simonyi* felemlítette egy jegyzetben (A m. ny.¹ I: 192), hogy kivált az elszigetelt helységek a nyelvjárás-tanulmányozás szempontjából különösen fontosak s ilyenekül felemlítette a következőket: a gerencséri s néhány palócz telepet Nyitra mellett Vass József dunántúli nyelvjárása alapján (ezeket azóta meg is figyelték és feldolgozták, l. Nyr. 1905: 40 id. h.), továbbá a dudari nyelvjárást a Bakonyban Csetény mellett, a félegyházit a Kúnságban, a mezőkeresztesi s mezőkövesdi barkóbeszédet Borsodban, a kabait Debreczen mellett,* a hosszúmezőit Máramarosban (Akad. Értesítő, 1847. 331) s a lozsádit Szászváros mellett.** *Balassa* pedig Nyr. 27: 306, 1898-ban ezeket sorolta fel kevésbé ismert területekként: a Dunántúlról Zala és Somogy megyéknek a Balaton melletti része, Baranyának északi fele (Hegyhát), Tolna megye. A Duna s Tisza között Bács-Bodrog megye egyes más vidékekről került községeinek tarka nyelve s Pestmegye északi részének palóczos nyelvjárása.*** A Felső-Tisza vidékén Szatmár, Bereg és Ugocsa megyék majdnem teljesen ismeretlenek.† A királyhágóntúli magyarság nyelvét is említi, meg hogy a székelységben a csiki és gyergyói nyelvjárás a legkevésbé ismert. Említi az abauji ö-ző szigetet is, melyet azóta

* Erről is van már valamink: Baresa János, Nyelvsajátságok Kaba és vidéke nyelvéből, Nyr. 25: 425.

** Ezt is már ismerjük, mint láttuk.

*** Ma innen is alaposan ismerjük legalább a vácsi nyelvjárást Nagy Sándortól, a már jelzett füzetben NyF.

† Szatmár azóta valamennyire ismertebb, vö. Máté-Szalka nyelvj. leírását s Zolnai közleményeit Nyr. 25: 27.

most már leirtak, s a moldvai csángók nyelvének újból való megfigyelését és földolgozását is hangsúlyozta, a mit többé-kevésbé szintén megtettünk azóta. — De még ezeken kívül is mennyi a feldolgozni való terület és anyag, a kiigazításra és pótlásra váró leírás, közlés, feldolgozás, stb.

Valóban statisztikát kellene készítenünk a mai statisztikai világban arról, hogy mi van és mi nincs még e téren is: melyik nyelvjárásunknak van leírása és melyiknek nincs; miket ismerünk csak egyszerű vagy fogyatékos leírásokból, vagy pl. csak népnyelvi, Nyelvörbéli közleményekből s miket nem tudunk még egyáltalán. Meg kellene rajzolnunk s kimutatnunk részletesen az eddigiek hiányát, megszerkeszteni nyelvjárásaink aprólékos pontos térképét stb.

Én itt csak azokat a túlnyomólag ismeretlen területeket foglalom még össze, a melyeket Balassának és Simonyinak amaz összeállítás után is felsorolhatunk, még pedig elég szép számmal. Mindezekre legezészerűbb volna egy ú. n. vaktérképet töltenem ki, de itt tán elég lesz csak névleg felsorolnom e helyeket. Azokon kívül, a melyeket már idézett értekezésemben felemlítettem (a háromszéki nyjban kivált Nyén és Bodola s a brassómegyei csángó községek) ott vannak: a már Gáti I. említette s röviden jelezte (Jutalomfeleletek 2 : 24, 25), de ma sem ismertetett görgői és ungvárvidéki dialektus (amaz Abauj-Torna megye tornai járásában, emez meg Gáti szerint leányága volna a gömöri balogvölgyinek). Aztán a Horváth Ádám-tól említett dialektusok közt a pataki (sárospataki) a Hegyalján és a „felső napkeletibb tótos vármegyék“ (északkeleti nyjterület) s a Kerka melléke (a Mura baloldali mellékei) meg a palócz telepek, melyeket állítólag Erdélyben is található (!) s imitt-amott egész a Drávaig* s a *Nyírség*.** A Köppentől Döbrentei megjegyzése alapján említettek közül pedig a Szilágyság (nemesak Zilahot értve) és a kolozsvárvidéki nyj.; szerintem: a kolozsvári nyj. is, kivált ott az ú. n. Hostát nevű városrésze, aztán a mezőségi nyj. s Torda és vidéke, kivált a régi Aranyosszék: Toroczko és vidéke magyar nyelve. Azután meg a Balassa Magyar Nyelvjárásaiban ismertetett nyjterületek és nyelvjárások közül azok, melyeket vagy egyáltalán nem ismertettek még, vagy csak Nyelvörbéli közlemények alapján ismerte meg ő is, a mint rendszeren jelzi. Így pl. az alsó-zamosi nyj. (68. l.), zemplén-abauji nyj. (69. l., a fenti „napkeleti tótos megyék“ egy része), a hernádvidéki és a jászvári nyj. (95. l.) s kivált a Duna-Tisza közén a palóczos jász telepítések (60., 75. és 95. l.) stb.

De jóformán az összes nyelvjárászigetekre s az egész magyar nyelvterületre hasznos útmutatóul szolgálhat *Balogh Pál*-nak ismert nagy terjedelmű műve: *A népfajok Magyarországon* (Bp. 1902 a Vallás- és közoktatásügyi miniszterium kiadásában), melyben kivált a visszapillantások: a nyelvterületek s mai határaik megállapításai értékesíthetők, de meg az egyes területeknek s megyéknek hegységek,

* Idézve Balassa: *M. Nyelvjárások* 10. l. Jutalomfeleletek 1 : 36.

** Jutalomfeleletek 1 : 46.

folyók és völgyek szerinti statisztikája is.* Ama nagy mű és politikai földrajzaink (pl. Márki S. és Laukó A. kézikönyvei) s a Nyelvőr-kalauz, meg pl. Réthey Ferencz: A magyar korona országainak ethnogr. térképe alapján (Posner Károly L. és fia kiad.) még ide tartoznának például a következő helyek:

Dunántúl a következő magyar nyelvszigetek: *Moson m.* Pusztasomorja, *Sopron m.* a Csáva-völgyben Felső-Pulya és Középpulya, a *baranyai* Mecsekben Szébeny, a Bikal-völgyben Mocsolyád, a *Bakonyban* (Veszprém m.) Borzavár, Bakonybél, Zircz, Szent-Gál és Vámos (Balogh Pál id. m. 372). A baranyavári magyar medencében 11, a már említett Hegyhátban 12 és a Bonyhád vidékiben (Tolna m.) 8 magyar helység. Veszprémben még a Marczalmellék (vö. Beke Ö. A pápavidéki nyj. bev.). Aztán kívánatos volna *Somogy m.* nyelvjárásának rendszeres leírása is. (Vö. Horger, Nyr, 1905: 333.) A *Duna-Tisza közén Pestmegye* felső részéből Fót, Ócsa, Péczel, Gödöllő, Isaszeg, Nagy-Káta, Szent-Márton-Káta stb. helységek és a Csepel-sziget községeinek nyelve s a Nagykúnság (Jászság) és Kiskúnság. *Bács-Bodrogban*: Bács, Ó-Kanizsa, Ó-Becse, Ó-Futak, Titel s úgyszólván az egész megye nyelvjárása. A Tisza alsó folyásánál *Torontálban*: Hertelendyfalva, Nagy-Györgyfalva és Rádayfalva bukovinai telepítéseken kívül (1883) Zombolya és Török-Becse nyelve, 14 magyar falu a Béga mellett s más községek az egész megye területén. *Temesben*: Majlátfalva, Végvár, Omor, Dézsánfalva, Székely-Keve stb., ezek is inkább telepítések. *Krassó-Szörényben*: Udvarszállás, Szendelak, Szapáryfalva stb., szintén telepítések. De kivált az *alföldi területből* Hódmező-Vásárhely s *Békés és Csanád megye* nyelvjárása, melyek még úgyszólván ismeretlenek.

Tovább *Tiszántúl Arad megyében* a nyelvjárás-szigetek: Gyorok, Dezsőháza, Új-Fazekas-Varsánd, Szapáryliget moldvai telepítések s aztán főként Boros-Jenő és Kis-Jenő vidéke, jóformán a megye magyar részének nagyobb fele. *Biharban a)* a nyelvszigetek: Magyar-Remete Feketefalva, Belényes, Tenke, Mező-Telegd, Eleds stb. *b)* Nagy-Szalonta, Geszt, Ugra és más községek, úgyszólván az egész megye, kivéve az Érmelléket, a mely ismertebb. *Hajdumegyében* H.-Böszörmény, Nánás és a többi hajdúváros, az ú. n. Hajduság. *Szabolcs m.* nyelvjárása is csak közlésekből ismeretes valamennyire. Az *északnyugati területen* nyelvszigetek *Nyitra*ban: Nyitra-Zsámbokrét, Béd (Zobor vidéke), Kis-Mánya, *Barsban*: Zsitva-Gyarmat és Bessenyő, *Borsodban* Miskolcz és vidéke, *Gömörben*: Rahó (Rimavölgy), *Abaujban* Kassa és több magyar hely Nagy-Szalánzig, *Szepesben* állítólag Polyanócz (Balogh, id. m. 633). *Északkeleten*: *Beregben*: Bereg-Rákos, Munkács és Paszika (Latorcza-völgy) stb. *Ugocsában*: N.-Szöllös, Csepe, Fekete-Ardó, Tekeháza, Nagy-Tarna, Gödény; továbbá ott van Tisza-Ujlak, Királyháza stb.; az egész megye nyelve kevésbé ismert, épp úgy, mint ama többi megyéé általában. *Mármarosban*:

* Tréfásan, de czélravezetően szólva felhasználhatók pl. a legutóbb lezajlott képviselőválasztások eredményét feltüntető térképet is: a függetlenségi párt területét.

Visk, Técső, Hosszúmező, Mármaros-Sziget, Akna-Szlatina stb. (ld. Balogh id. m. 633).

A királyhágóntúli területen a *Szilágyságot* már említettük Balogh, 796), aztán mindjárt a maros-szamosközi nyjban *Szolnok-Doboka* egész területe: Magyar-Lápos, Domokos és Dézsen kívül Kozár-Váralja, Bacza, Retteg, Felőr, Bálványos-Váralja (M.-Décse mellett), Szász-Nyires, Kudu, Bethlen, Somkerék, Szék, Málom, Csege stb. (l. Balogh uo.). *Besztercze-Naszódban*: Magyar-Nemegye, Sófalya, Zselyk (l. uo.). *Kolozs megyében*: Hidalmás, Keszű, Felső- és Alsó-Szovát, Köbölkut, Vajda-Kamarás, Kolozs stb. (l. uo.); Kolozsvárt már láttuk fennebb. *Maros-Tordában*: Mező-Bánd, Maros-Vécs, Disznajó, Görgény-Szent-Imre és vidéke stb. (l. uo.), kivált a görgényi nyelv-járás Szász-Régen felé, s úgyszólván az egész Marosszék. *Torda-Aranyosban*: Mező-Bodon (Mezőség), Maros-Décse, Maros-Bogád (Maros-völgy), Szt-László, Alsó-Jára (Járavölgy) stb. (l. uo.). *Kis-Küküllőben*: Radnót, Kerelő-Szt-Pál, Dicsőszentmárton, Erzsébetváros s az egész megye. *Nagy-Küküllőben*: Halmagy szomszédságában Kóbor és Héviz stb. (uo. 797). *Brassó megyében* a 10 magyar falu, köztük Barca-Ujfalu és Krizba. *Fogaras megyében*: Fogaras. *Hunyadban*: Déva és vidéke, Rákosd, Puszta-Kalán stb. Végül nem ismerjük úgyszólván az udvarhelyszéki nyelvjárást sem (Zsombor), valamint a csikít sem, kivált az aicsikít és a gyimesít (Tatros-völgy Felcsikban).

* * *

Íme ezeket a területeket kellene kutatnunk és feldolgoznunk első sorban. S itt szólhatnánk most azokról az egyes leírásainkról is, a melyek már elavultak és újakkal volnának helyettesítendők, mint pl. Lőrincz Károly érdemes Háromszéki nyelvjárásán kívül. Vass József Dunántúli nyelvjárása és mások; vagy a melyek pótlásra és kiigazításra várnának. Ez azonban itt részben felesleges, bárki utána nézhet az őt érdeklő nyelvjárás eddigi leírásának vagy leírásainak. A *gyűjtésre* és *feldolgozásra* nézve utasításokkal fog szolgálni a Társaság népnyelvi bizottsága. Ezekhez és egyebekhez esetleg majd máskor.

ERDÉLYI LAJOS.

Néhány magyar följegyzés 1526 előttről.

Az Országos Levéltár diplomatikai levéltárának (M. O. D. L.) némely oklevelén 1526 előtti magyar följegyzéseket találunk, melyek rendszerint az oklevél rövid kivonatát tartalmazzák.

Eme följegyzések némelyike nem ismeretlen, a mennyiben az Oklevél-Szótár egynehányat felhasznált közülök, így pl.: a *jobbágy*, *sem-egy*, *szabadispánság*, *szegődés*, *szigeti szónál*. De ezeken kívül az Országos Levéltárnak van még sok oklevele, melyek külsején magyar nyelvű kivonatok olvashatók, részint a XV. század második feléből, részint a XVI. század első negyedéből származó irással. Ezekből fogunk most néhányat, melyek eddig nyomtatásban még nem jelentek meg, a M. Ny. olvasóival megismertetni. A sorrendet az oklevelek kora szerint állapítottuk meg, előre bocsátván a följegyzés eredeti helyesírását, azután mai kiejtését és végül zárjelben a M. O. D. L. jelzőszámát:

1. *Bela kiral levele az budai vamon mynt keel venni* = Béla király levele, az budai vámon mint kell venni (398).

2. *Mene vamat veznek valami morhatol* = Mennyi vámot vesznek valami marhától (1011).

3. *Lazlo kiral confirmalta Bela kiral levelet, hogi az budai vamat atta es az patronossagot* = László király confirmálta Béla király levelét, hogy az budai vámot adta és az patronusságot (1030).

4. *Hogi sem legatnak sem eg keuetnek adot ne aggyatok* = Hogy sem legátnak (t. i. pápai legátusnak), sem egy* követnek adót ne adjatok (1317).

5. *Andras kiral confirmalja Bela kiral levelet, mynt az vamat vegiek minden morhatol* = András király confirmálja Béla király levelét, mint az vámot vegyék minden marhától (1245).

6. *Karol kiral Bela kiral levelet confirmalya mene vamat valam y morhatol vegenek es valaky az bezperymy pispek dezmaiat meg venne vagi dezmas volna, vammal tartozziek* = Károly király Béla király levelét confirmálja, mennyi vámot valami marhától vegyének és valaki az veszprémi püspök dézmáját megvenné vagy dezmas volna, vámmal tartozzék (2023).

7. *Karol kiral confirmalta Bela kiral levelet, hogi az Buday vamat es az bodog azon eghazabely yeuedelmet atta* = Károly király confirmálta Béla király levelét, hogy az budai vámot és az Boldogasszony egyházabeli jövedelmet adta (3632).

* *Sem-egy* — nullus. (V. ö. Ehr. Cod. „... semegy frater az zerzetben hust ne ennek.“)

8. *Karol kiral confirmalta Bela kiral es Lazlo kiral adományat az Budai vámon es az plebanossagon* = Károly király confirmálta Béla király és László király adományát az budai vámon és az plébánosságon (2344).

9. *Az Budai vámról szól* = Az budai vámról szól (2712).

10. *Fejervari kereszties convent levele Bela kiral levele massa az Budai vámon es az plebanossagon* = Fehérvári kereszties convent levele (Béla király levele mása) az budai vámon és az plébánosságon (402).

11. *Lajos kiral levele, hogj Budan es pesten vegyek az vámoth* = Lajos király levele, hogy Budán és Pesten vegyék az vámot (5582).

12. *Lajos kiral meg hivtta* valakjnek olijeh levelet adot volna hogj budan vámot ne aggyon* = Lajos király meghívta, valakinek oly levelet adott volna, hogy Budán vámot ne adjon (5369).

13. *Lajos kiral meg hivtta valakjnek olyeh levele volna, hogj vámot ne adna* = Lajos király meghívta valakinek oly levele volna, hogy vámot ne adna (4182).

14. *Lajos kiral meg hivtta valakjnek olyeh levelet adot, hogj budan vámot ne adna* = Lajos király meghívta, valakinek oly levelet adott, hogy Budán vámot ne adna (4183).

15. *Vala kynek olye levele volna hogj vámot ne adna, azt Lajos kiral meg hivtta* = Valakinek oly levele volna, hogy vámot ne adna, azt Lajos király meghívta (4184).

16. *Hogi zentfalvaiak vámmal tartoznak* = Hogy szentfalvaiak (t. i. szenterzsébet falvaiak) vámmal tartoznak (7918).

17. *Hogi Zentpeter sokadalmaban pesten minden ember vámmal tartozik* = Hogy Szentpéter sokadalmában Pesten minden ember vámmal tartozik (8056).

18. *Hogi Lajos kiral és Sigmond kiral meg hivtta valaky vámmal nem tartoznek kijnek olij levele volna* = Hogy Lajos király és Zsigmond király meghívta, valaki vámmal nem tartoznék, kinek oly levele volna (4181).

19. *Hogi Zentpeter napba minden ember vámot adyon* = Hogy Szent-Péter napban minden ember vámot adjon (8506).

20. *Lajos es Sigmond kiralioknak levelelenek masya, kiuel meg hytta vámnak nem adasat* = Lajos és Zsigmond királyoknak levelelének mása, kivel meghívta vámnak nem adását (8288).

21. *Masat Budan az vámosok tartzak* = Mázsát Budán az vámosok tartják (8059).

22. *Lazlo kiral levelelenek massa, hogj csak a kiral itelye jobaghtokat* = László király levelelének mása, hogy csak a király ítélje jobbágyotokat (1014).

23. *Budai vámnak vetelenek zere* = Budai vámnak vételének szere (t. i. a vámszedés tarifája) (1246).

24. *Nemelh Lazlo** kiral az vámnak veueserel confirmalta*

* T. i. visszavonta, revocálta. (V. ö. NySz.)

** Betoldva: *filius alberti regis.*

vamokrol ualo leueleth = Német (t. i. ötödik) László király az vámnak bevételéről confirmálta vámokról való levelet (403).

25. *Vam leuel meg ne tilthathassanak es meg ne itelthethessenek* = Vámlevél: meg ne tiltattassanak és meg ne ítéltetessenek (14730).

26. *Az tisztartho kert ne banthassanak* = Az tisztartókért ne bánthassanak (t. i. a tisztartók kihágásáért ne bánthassák az apácákat) (14731).

27. *Az asszonyokat valali dologban chak kyral itelhesse prescriptionak ky telesenek ellene valalokat ^{fel} meg foghassak, Sigmond kiral leudenek masya* = Az asszonyokat valáli (a. m. birtoki) dologban csak király ítélhesse praescriptionnak kitelesének ellene, valalokat fel(meg)foghassák, Zsigmond király levelének mása (8060).

28. *Hogy jobattokat meg ne ytelhessek* = Hogy jobbágyotokat meg ne ítélhessék (1016).

29. *Lazlo, matijas andras Sidmod Layos kyralyok confirmaltak es meg hyutak valakyknek az vamrol zabadsagot attanak volna* = László, Mátyás, András, Zsigmond, Lajos királyok confirmálták és meghívták, valakiknek az vámról szabadságot adtanak volna (3651).

Az eddig felsorolt huszonkilenc oklevél, egyet kivéve, mind a nyúlszigeti apácákra vonatkozik, vagy egyenesen azok javára szól. Kivétel a 2. számú, mely tulajdonképen Gölnczbánya vámjának tarifáját tartalmazza, hogy azonban a nyúlszigeti apácáknak valamelyes közük ehhez mégis volt, azt bizonyítani igyekszik egy — az oklevél hátán található — későbbi följegyzés, t. i. „Insula Leporum“. De lehet, hogy ez csak tévedésből került rá, mert ez a vámtarifa meg a IV. Béla által 1255 július 25-én kiadott nagy vámtarifa (a budai) nagyon egyeznek.

Kiséreljük meg már most e magyar nyelvű regesták korának megállapítását. A kérdés csak a palaeographia segítségével lesz eldönthető. Ha végig nézzük az eredeti okleveleken a magyar regestákat, tapasztalni fogjuk, hogy a feljegyzések két csoportra oszthatók, még pedig az elsőbe sorozható az első huszonnégy regesta, a másodikba a két utolsó.

Az első huszonnégy feljegyzés ugyanazon kézzel, ugyanazon tintával (attractummal), de nem egy időben és nem ugyanazon pennával van írva. Példa erre a 18. és 23. számú regesta, melynél az író az írásra több figyelmet fordított, vastagabb tollal szépen csúcsivesen rajzolta a betűket, míg a többi ugyane csoportba tartozó regesta írását bizonyos könnyed cursívság jellemzi. Megjegyzendő azonban, hogy a betűk jellege mindig ugyanaz marad.

A második csoportba tartozik a 28. és 29. számú regesta. Ezek, különösen pedig az utóbbi, más kézzel és, a mi a legfontosabb, egészen más jellegű betűkkel vannak írva, mint az első csoporthoz tartozó regesták.

A 29. számú regesta 1499 július 13. után kelhetett, még pedig nem sokkal ezután, mert ha egy pillantást vetünk az írásra, rögtön szemünkbe kell ötleni annak hasonlóságnak, mely ezen regesta írása és a XVI. század eleji oklevélíráások közt tapasztalható. Fel-

tűnő az a körülmény is, hogy a XV. század hatvanas éveitől egészen a kilenczvenes évekig magyar feljegyzésünk nincsen. Már most, ha felteszszük azt, hogy az oklevelek egyöntetű regesztázása 1494, illetőleg 1499 után következett volna csak be, akkor ugyanaz a kéz, a mely az 1465 márczius 31-ig kelt oklevelekre rávezette a magyar tartalomkivonatot, ugyanazt ráírhatta, sőt mindenesetre rá is írta volna a II. Ulászló-féle átíró és megerősítő oklevelekre is.

Következik tehát mindezekből, hogy az 1465 márczius 31-ike vagy ez előtt kelt oklevelekre e magyar nyelvű feljegyzések a XV. század második felében, talán még Mátyás uralma alatt, de 1494-nél semmiesetre sem későbbben kerültek rá.

Végeredményképen kimondható tehát, hogy a 28. és 29. számú regesztát kivéve, a többi mind a XV. század második feléből származik, míg a két utóbbi a XVI. század elejéről (1508 után) való.

*

Az eddig tárgyalt okleveleken kívül van még egy magyar nyelvű feljegyzés, melynek kora azonban a leghatározottabb pontossággal megállapítható.

Van az Országos Levéltárban M. O. D. L. 3643. szám alatt egy oklevél, melyen ezen szavak olvashatók: *Isthennebe zegeneknek.*

A mi a feljegyzés korát illeti, az összeesik az oklevél keletkezésének korával, ez pedig 1422 december 10-ike. Ugyanis az a kéz, a mely az oklevelet és kívül a veszprémi káptalannak szóló címzést írta, ugyancsak kívül, a papir alsó szélének közepére írta e szavakat. Mivel az oklevél Zsigmond király egy iktató parancsa, tehát a szavak írója a királyi cancellaria embere volt. Tartalma: hogy a király meghagyja a veszprémi káptalannak, hogy a csatikai pálosokat a veszprémmegyei Repcze helység birtokába iktassa be. Csekély véleményünk szerint, úgy látszik, a magyar szavak írója azt akarta kifejezni, hogy: *Isten nevébe* adjuk hát oda Repczét *szegényeknek* (t. i. a pálosoknak).

*

Mindezekből tehát csak az a tanulság, hogy az okleveleken található régi magyar nyelvű feljegyzések felkutatása és összegyűjtése nem volna hiába való munka, mert nézetünk szerint nyelvünk sok olyan érdekes szava, kifejezése stb. kerülne ez által napfényre, a mely nyelvünk történetének nem egy, manapság még esetleg homályos részére vetne világot.

DR. IVÁNYI BÉLA.

L á t ó.

A ki a XVI. és XVII. század levéltári emlékeit lapozgatja, csakhamar észreveszi, hogy a *látó* szó és különféle összetételei a legközönségesebb és leggyakrabban használt szók voltak. Annál különösebb, hogy e szélteben használt szónak legközönségesebb jelentését szótárainkban hiába keressük. Az OklSz. a *látó* szóról azt írja, hogy a *videns* és *sehend* szóknak felel meg, de annyit is jelent, mint a mai népnelvben a MTSz. szerint, t. i. *vármegye szolgája*. A NySz. szerint a *látó* annyit is jelent, mint *látogató* és *proféta*. Mi ezekkel a jelentésekkel az írott emlékekben sohasem találkozunk, de megengedjük, hogy a *látó* szót ilyen értelemben is használták. Azt azonban bátran mondhatjuk, hogy a *látó*-nak közönséges jelentése egészen más volt.

A *látni* ige, mint tudjuk, annyit is jelentett, mint szemlélni, felügyelni, vizsgálni; s mivel ez a ténykedés birói eljárás számba ment, a *látás* és a *meglátás* tulajdonképen birói vizsgálatot jelentett. A *látni* és a *meglátni* igéknek ilyen jelentésére számtalan példával szolgálhatunk. A sok közül álljon itt e néhány: „chak az kewsségen jól keresswk. *Az fogott emberek által minden halogatás nélkül igazán meg láttassék és elvégeztessék.*“ (1539. Tört. Emlékek, Belügy, Orsz. levélt.) „Az jószág Sárkány Bernált kezén maradjon, míg *meg látják* köztünk. Battányi uram kedig azt mondá, hogy ű meg izeni az *meg látásnak* napját!“ (1551. Orsz. levélt. Nádasdyana.) Az 1551. évben a Becse várának megvizsgálására kiküldött commissariusok ezt írták: „ma estwe felé ywtánk ide Bechere és az warba azonnal be menenk az vár zwksegit *meg látni.*“ (Bécsi Házi, udvari és állami levélt. Hungarica.) „Az utat is jól *meg lássa* az ember, ha nagyságodé-e az viz, avagy nem?“ (Orsz. levélt. Nádasdyana 1550.) „Mely nap ide jöttünk — írja Losonczy István 1550 okt. 1-én Egerből — Zolnokba bémentünk az *kastélyt látni*; ott lakánk ötöd napig.“ (Bécsi Házi, udvari és állami levélt. Hung. „Tarnóczy és Dessewffy uraimék az élest *látták meg* és egyéb hadi zerszámot.“ (1555. Orsz. levélt. Nádasdyana.) „Hogy mi azokat *meg járnók és meg látnok* . . . ennek *meg látására* gondolok, hogy kimmennék.“ (1561. ugyanott.) „En az dologra *törvint láttattam.*“ (Ugyanott, 1562.) „Adna specialis commissiot az commissariusoknak, hogy *látnák* űk *meg* immár, ha erre jött az dolog.“ (Ugyanott, 1559 június 21.) „Tisztartója által *törvényt láttatott*, és bűnösnek adta magát.“ (1586. Ugyanott, kamarai levelezések.) „A harminczados szolgálí közül egyik az *utakra látott*, a másik az zászló alatt volt.“

(Ugyanott 1585.) „Itt törvényt láttak benne, ha méltó-e ő néki az szegény emberrel osztozni.“ (Ugyanott 1590.) „Azt kívánta, hogy törvény szerint láttassák meg miért, hogy nem szalutálta az harminczadját.“ (Ugyanott 1586 július 4.) „Láttassék meg jámbor személyek előtt, ki tartozik vele? Engedett annak meglátásának.“ (Ugyanott 1587.) „Ítélje meg és lássa meg, honnét vött, s kitől oly hatalmat?“ (Ugyanott: Tört. emlékek, Belügy.) „Ördögi portéka vagy patika szerszám¹⁾ láttassék meg.“ (Komáromi jegyzőkönyv 1631.) „Ezeknek utánna ugyanez a dolog az káptalan székin ujonnan meg láttatott, és az madocsaik adósoknak találtattak lenni.“ (Győr város levélt. 1646.) „Lássák és czirkálják meg a marhát.“ (Debreczeni jegyzőkönyv. 1672.)

Mivel, a mint látjuk, a felügyelést és a vizsgálatot rendszeren a „látni“ és a „meglátni“ igékkel fejezték ki, s mivel a „látás“ és a „meglátás“ bizonyos birói vagy bíraskodási hatáskörrel járt, azokat, a kik a meglátást végezték vagy látóknak, vagy pedig bírácoknak nevezték. Ismerjük az igazlátó szót, melyet Tinódy Sebestyén deák is többször használ, s tudjuk, hogy az igazlátóknak a bajviadatok előre megállapított föltételeinek megtartására kellett ügyelniök, azaz hogy ők viadalbírák voltak.

Igen sok város jegyzőkönyvében találkozunk a húslátó mesterekkel, a kik a húsvágásra és mészárszékekre felügyeltek. A Debreczen városi jegyzőkönyv például 1641-ben ezt írja: „senki közülök az látó bírák híre nélkül csak egy marhát is kiváltképpen hitvánt, az husának elhordása büntetése alatt megvágni ne merészeljen.“ Az 1646. évben meg ugyanott (856. lapon) ezt olvashatjuk: „ennek utánna az hentesek az eseti marhát látó mester uraimék híre nélkül ki ne vágják büntetések alól, hanem megláttassák.“ Ugyanott (a 944. lapon) meg ezt olvashatjuk: „Mivel az tanácsosi rend közül hátes látó mesterek vannak, azok jelenlétek nélkül húst vágni ne merészeljenek“. Az 1663. évi jegyzőkönyv a húslátókat már inspec-toroknak írja, mondván „inspector uraim invigilálják a húsvágást.“

Kolozsvár város 1595. évi statutuma ezt mondja: „minden mészáros, a mely barmot veszen, azt addeg sehova . . . ne hajthassa, hanem előbb az látó avagy bélyegző mesterrel megbélyegeztesse . . . Látó mestert választottak, kiknek tiszték csak az artikulusoknak megtartására való vigyázás, bélyegzés és vigyázás arra is, hogy az székekben az húsnak minéműségét meglássák.“

A győri 1746. évi jegyzőkönyv a húslátót németül *Fleischbeschauer*nek s latinul *superintendens carnis*-nak mondja; de magyarul a jegyzőkönyvek csak székbíró-nak hívják. A kecskeméti városi jegyzőkönyvekben a húslátó szót egyetlenegyszer sem találtuk, de annál többször a székbíró szót. Kecskeméten ugyanis a húslátókat állandóan székbíráknak nevezték. Az 1687 július 6-án kiadott „deliberatio“ például a mészárosokról és a székbírákról szól. Az 1699. évi jegyzőkönyvben e sorokat találtuk: „az tavvali székbírák az mostani székbíráknak cedálják a kezüknél levő 34 marhát, bokrát 28 tallérokon.“ Az 1715. évi és az 1718. évi jegyzőkönyvek is székbírákról szólnak. („Székbíráknak 600—600 font húst szabad maguk szá-

mára elhordani“ stb.) A komáromi városi jegyzőkönyvek sem ismerik a húslátót, és ezen foglalkozás megjelölésére állandóan a *székbíró* szót használják. Ellenben Rosnyó város és Kismarton statutumai csak is húslátókról szólnak. (Lásd: Corpus Statutorum etc. idevágó közléseit.) Apaffy fejedelemnek a szigeti mészárosok részére 1676 okt. 15-én kiállított magyar czéhlevelében csakis *húslátó mesterek* szerepelnek. (Közös pénzügyi levéltár Hung. 15171. fasc.)

Valamint a húslátók és a székbírák, úgy a *borlátók* és a *borbírák* is egy és ugyanazon foglalkozást, vagyis tisztséget jelentettek, s miként a fentebbieket, úgy az utóbbiakat is vegyesen használták. Pozsony városának statutumai például nem borbírákról, hanem *Wein-Aufschauer*-ekről, vagyis borlátókról szólnak. Az 1625. évi statutum például így szól: „ist aber beschlossen dass zween *aufschauer* zue bestellen so achtung darauf geben“ etc. (Corpus Statutorum). A komáromi jegyzőkönyvek, a szegedi, a debreczeni statutumok nem borlátókat, hanem egyedül *borbírákat* emlegetnek. Trencsén 1606-i statutuma a borlátókat vagy borbírákat inspectoroknak, a kassai 1687-iki rendelet meg *bortiszteknék* nevezi. A viski 1641. évi statutum a *látó* (vagyis kóstoló) *bort* is megemlíti, irván: „senkinek a bíró híre nélkül korcsomát nem szabad kezdeni, hanem *látó bort* küldjön az bírónak . . . ha pedig az bíró az *látó borra* reá küld“ etc. (Corpus Statutorum, I. még OklSz.) A pozsonyi XV. századbéli és a selmeczi 1569. évi statutumok a bor kóstolására Weinkoster néven külön tiszteket rendelnek, itt tehát a látó bort nem a városbíró, hanem a hites borkóstolók kapták. Szegeden 1704-ben már *égettborbíróval* is találkozunk. (Corpus Statutorum.)

Tudjuk, hogy minden városban *vásárbírák* is voltak, a kik a piacokra felügyeltek. Ezeknek tisztjük mindenütt megegyezett a látókéval, de azért a *vásárlátó* szóra seholsem találtunk. Így vagyunk a *sóvágó bírákkal* is. Az 1547. évi összeírás világosan megmondja, hogy a sóvágó bíráknak (judices sectorum) kötelességük: „*superintendere et deliquentes castigare!*“ A malmok felügyelésével megbízottakat is lehetne malomlátóknak neveznünk, de az egykorú iratok csak *malombírákat* emlegetnek. A *koldusbírák*, *csürbírák*, *czéhbírák*, *hegybírák*, *majorbírák*, *hajóbírák* (judex navium), *utcabírák* (a hajduvárosokban) stb. szintén csak ilyen alakban fordulnak elő, noha ezeknek tisztjük is teljesen megegyezett a látókéival.

A *révbíró* már a *révlátó* alakban is elég gyakran szerepel. A révbíró vagy a révlátó az átkelőknél a kompközlekedésre felügyelt. A NySzótár a révbírót hibásan nevezi Hafenrichternek, mert annak német neve mindenkor *Urfahrt-Richter* volt. Különben is a rév nem kikötőt, hanem vizeken való átkelőt, vagyis a kompközlekedést jelentette. Világosan kitűnik ez Zsigmond királynak 1396-ban Pozsony részére adott kiváltságleveléből, a hol a többi között ezeket írja: „quod nautae seu hi quorum ipse portus seu navigium existit, sex magnas naves in quarum qualibet 40 equi et equites simul et semel ultra ipsum fluvium transduci possent.“ (Közös pénz. levélt. Hung. másolatban) A réven olykor magát a révpénzt is értették. A mikor Debreczen városa 1709-ben a Hortobágyon új

révet vagyis kompközlekedést állított, a hajdu városok a révpénz szedése ellen tiltakoztak, mondván „hogy oda soha révet nem présáltunk“. (Hajdumegye levélt. 29. sz. jegyzőkönyv.)

Révlátók vagy révbírók Pozsonyban, Győrött és Komáromban voltak a vámhivatalok mellett. Komáromi jegyzőkönyvekben a révbírók csakis mint révlátók szerepelnek. Ravasz Bálint uramat például 1574-ben a bécsi kamara *urfar-richter*-nek mondja (Közös pénz. levélt. Österr. Denkbuch 125. kötet), holott a városi iratok ő kigyelmét csak komáromi révlátónak nevezik. Ezt az elnevezést használja a magyar kamara is. Így 1663-ban Kőszeghy Ádám komáromi harminczados ellen azt a panaszt emeli, hogy a *révlátónak* a *révlátóságért* meg nem fizetett. (Orsz. Lev.-tár: Kamarai levelezések)

A látók között talán a leggyakrabban *kárlátók*-kal találkozunk, a kik az okozott károk megvizsgálásával és megállapításával foglalkoztak. Tisztjükről („*az kár látásáról*“) részletes felvilágosítást ad Küküllő megye 1747-ben kiadott „*constitutioja*“ (Corpus Statutorum).

A kassai rendeletek között 1704-ben (statutum, art. 5) találkozunk a *sárlátó*-val, a kinek tisztje az utcák tisztaságára való ügyelés volt. Kismartonnak 1601. évi statutumai a *mértéklátó* és a *kenyérlátó* hivataláról is rendelkezik. (Corpus Statutorum.)

Nehogy valaki azt higgye, hogy az eddig felsorolt különféle látók hivatala valami magyar intézmény volt! Megtaláljuk azokat egytől-egyig a német birodalmi városokban is. Vegyük például akár a müncheni, akár az augsburgi vagy a nürnbergi városi statutumokat, mindenütt egy csomó vásárbíróval és látóval találkozunk. A nürnbergi *Unschlittamt*-nak külön látója volt, a ki a faggyúra felügyelt. (Nürnbergi kerületi lev.-tár 1565. Pflicht des verordneten visitatoris des Metzger Unschlitts, továbbá: „*Decretum in senatu den 8. Mai 1710.*“) Ugyanott húslátókkal és szappanylátókkal is találkozunk. (Ugyanott, 1633. jegyzőkönyv 16. lapján van a Seifenschauer esküje és 1696. decretum in senatu: „*Pflicht eines Marktmeisters oder Fleisch-Schauers*“.) A nálunk divatozott *látópénz*-zel is (*Schaugeld*) gyakran találkozunk. (A müncheni birodalmi levélt. Victualien-Polizei című gyűjteménye, aztán a nürnbergi kerületi levélt. 5694. sz. jegyzőkönyve említi a *Schaugeld*-et.) A bor- és a sárlátók meg az élelemre felügyelők intézményével szintén elég gyakran találkozunk. A német birodalmi városokban megtalálhatjuk az áruvizsgálók (látók) intézményét is ugyanoly alakban, mint Bécsben. Mivel az áruvizsgálatot nálunk a bécsi mintára rendezték be, a magyarországi *látók* semmi-ben sem különböztek a német *beschauer*-ektől.

A *látó* mint áruvizsgáló a XVIII. század végéig nálunk közönségesen használt szó volt. Ismerte azt mindenki, a ki portékát szállított vagy kereskedéssel foglalkozott. Az egykorú iratokban is elég gyakran előfordul, s így annál különösebb, hogy a *látó* szó (a mai fináncznak vagy pénzügyörnek ősi magyar neve) a NySz.-ban éppen nem, az OklSz.-ban pedig csak egyetlen példában szerepel. Épp ezért szükségesnek tartjuk, hogy a látókról, vagyis az áruvizsgálókról egyet-mást elmondjunk.

Tudjuk, hogy nálunk kétféle vám volt: száraz vám (telonium

siccum) és vízi vám. A határállomásokon, a hol a kiviteli és a beviteli vámokat szedték, az árukat megvizsgálták, azaz meglátták. Ha az áruvizsgálat a szárazon történt, akkor azt a *száraz látó* végezte, ha pedig a vizen esett meg, akkor a vizsgálatot a *vízi látó* (Wasserbeschauer) teljesítette. Mellőzvéen a bécsi Waaghausban (mázsáló házban) és a Vöröstoronynál (bey dem rotten Thurm) foglalatalkodó száraz és vízi látókat, ezúttal csak a pozsonyi látókról szólunk. A pozsonyi látóknak szervezetét, utasításait és beosztását teljesen megtaláljuk I. Ferdinándnak 1547 nov. 7-én és 1552 április 6-án kiadott Generalbevelch-jeiben (Közös pénzügyi lev.-tár: Hung. Denkbuch 385. köt. és Generalbevelch von wegen der Contrabanda somit den *beschauten* und *unbeschauten* Guetern, die von Wien weiter geführt getrieben werden). Az utóbbi a pozsonyi száraz és vízi látóknak minden teendőit bőven leírja. A *száraz látó* a „hegy-nél“, a *vízi látó* a Dunán vizsgálta az árukat. Kivülök még Schutzen és Joklsdorf falvakban (Pozsony mellett) két *révlató* is volt (custodes vadorum). A pozsonyi száraz és vízi látók beosztását még 1583-ban is a régi állapotban találjuk. A magyar kamara ugyanis ez évben az összes pozsonyi harminczad-tisztviselőket s így a látókat is felsorolja. (Orsz. Levéltár: Kamarai levelezések: Brevis extractus etc. proventuum capitalis tricesimae Posoniens. 1583 jan. 1.)

Mivel Bécsset legnagyobbbrészt magyar kereskedők keresték fel, az ottani látóknak magyarul is kellett tudniok, épp ezért igen gyakran magyarokat neveztek ki bécsi látóknak. A XVII. század közepén, a mikor nálunk a rácz kereskedők igen elszaporodtak, azt követelték, hogy a bécsi látók ráczul is tudjanak. I. Lipót 1661 febr. 28-án a ráczok kérésére az áruvizsgálás régi módját csakugyan megváltoztatta, de rövid idő múlva ismét visszaállította a régi rendet.

A száraz és vízi látóknak a vizsgálat fejében *látó pénz* (schau-geld) járt. Ilyen látó pénzt a vásárokon is szedtek. A mikor ugyanis a vásárra idegen iparosok jöttek áruikkal, a helybeli czéhek *látó mesterei* látópénzt szedtek (a revisione manufacturarum), s ha az illető idegen iparos az illető helyen először jelent meg, akkor még *körösztolópénzt* is szedtek tőle. A helytartótanács rendeleteiből tudjuk, hogy a látópénz és a körösztoló pénz (taxa baptizmalis) szedése a legtöbb magyar városban divott. (Győr város levélt. N. 747. fasc. 126.) Az 1756. évben azonban a helytartó tanács hozzá fogott azoknak szabályozásához, illetőleg eltörléséhez.

Az OklSz. szerint a látó annyit is jelentett, mint a *vármegeye* szolgálja.* Bizonyosságul aztán a következőket idézi: „Noha azt mondja az incattus, hogy az két font arany fonál elveszett, hogy a látó előtt duggatták Bécsben, de mivelhogy az gondját felvállalta, és sem az látó, sem hatalmas el nem vette tőle“ stb. Az 1634. évi debreczeni jegyzőkönyvben e sorokat mi is olvastuk, s bizton állithatjuk, hogy nem a vármegeye szolgájáról, hanem a bécsi látóról (beschauer) szól a dolog.

TAKÁTS SÁNDOR.

* A OklSz. ezt a MTsz. nyomán állítja. Itt azonban a MTsz. tévedett, mert az idézett forrásban az van, hogy a vármegeye szolgáját Bácskában *csetneknek* hívják. A MTsz. egy másik adata szerint Baján látónak nevezik azt a kiküldött lovas embert, a ki az égés részleteiről hirt hoz (V. ö. *tüzlátó* Sz. D.)

„Staul“, „Stal“ és sora.

A MNY. 123—126-ik oldalán *Csánki* Dezső szinte kimeríti a *Felistál*, *Alistál* csallóközi helységek, vagyis azok nevének történeti anyagát, mely 1268-ban mint „villa Staul“ kezdődik. Chronologiailag a nevek sorozata 1559-ig tart. A sorozat élére vonható azonban *Kálmán* király adománylevele is, mely 1113-ban kelve, a zobori benzés apátságnak osztja a Nyitra város közelében fekvő „Staul“ falut („villa“) a mely, *Csánki* szerint, valószínűleg egy és ugyanaz a Nyitra város határában említett „stabulum equorum“-mal, tehát egy lóakollal.

A „Stal“ forma 1378-ban merül fel; magyaros alakja az „Istal“ pedig 1412-ben. Ezentúl jelentkezik a fekvést jelező forma: „Al-Istal“ 1426-ban, a „Fel-Istal“ 1454-ben. Már a szó élére vetett *I* hang is reátanít, hogy a „Stal“ nem magyar eredetű és abba a sorba tartozik, a hova a schola = iskola, strang = istráng, stronga = isztronga, v. esztronga, sneff — isneff, sőt Schmidt családnév, szögediesen „Ismit“; tetőzve abban a Dunántúli tréfás mondásban: „gróf Ismidég istuczlival isneffet lött“ — a hol az „istuczli“ a „Stutzli“ szónak a magyar kiejtéshez idomított formája. E sorozatba tartozik még a Kriza-féle „Istéfán“* is, nyilván a „Stephan“-tól eredve.

Hogy a magyar „istálló“ is ebbe a rendbe tartozik, az aligha vitatható; inkább talán az, vajjon az *ll* írásmód helyes-e? Nekem az a benyomásom van, hogy a nép „istáló“-nak ejti. Igaz, hogy *Csánki* felhossa az Árpád-kori (1291) „stallo“, talán „stálló“ elnevezését az esztergomi stabulum-nak, a miből magyarosan készen volna az „istálló“. A „Staul“ sztaul-nak ejtve t. i. ma is él, és él a „Stal“ is, „Stál“-nak ejtve.

A „Stál“ a Bars megye „Ptačnik“ (Madaras) hegységében szét-szórta, tehát tanyaszerűen élő német elem (u. n. „Krikehájer“) igen nyomorult házának a neve. Ezt a bükkmagevő, igen szegény népséget 1895 táján *Nécsey István* látogatta meg és ő jegyezte fel a „Stal“ szót.** Itt tehát a „Stál“ = tanya, vagy majorszerűen, szétszórta álló hajlékokat jelent, a melyekben az ember sokszorosan lábas jószágával együtt tanyázik; és minthogy ezek között a tanyák között van bizonyos faji és ethikai összefüggés, ez eléggé fedi a „villa“ jelzőt, így a *Csánki*-nál felhozott „villa Staul vocata quae est Tavernicorum“ értelmét is.

* Kriza: „Vadrózsák“ 477: „Megölő Istéfán“ népmese.

** V. ö. Herman Ottó „Az ösfoglalkozások“ 1898. 110-ik oldal.

A „*Staul*“ alakot följegyeztem én is 1899-ben, mikor Veres-patakról kiindulva, a méltán híres Detonata bazalt-sziklaüstök alatt tanyázó oláh juhászokat látogattam meg.

Naplóm 176—177. oldalán „Egyebek“ alatt a következő két adat áll:

Staul = karám, *esztrenga*; *Strunga* = fiók.

Itt a „*Staul*“ létraszerű részekből összeállított négyszögű, hordozható alkotmány, kerítés volt, a melybe a juhokat beterelték; a kerítés bizonyos pontján egy fok vagy hágó hiányzott s az így támadt hézagon tolta ki a bojtár a juhokat a bács keze alá fejésre. A hézag mellett egy kis hídlás volt, ezen állott a fejlődézsza, melynek neve „*strungar*“, holott a hézag neve „*strunga*“. A hídláson a bács egy gyalogszéken foglalt helyet és sorba megfejte a juhokat. A sorrend most már ez: az oláh *Staul* = a magyar *esztrenga*; az oláh *strunga* = a magyar *fiók**: az oláh *strungar* neve onnan van, mert a *strungán* áll s a bács ebbe feji a juhokat.

A rendelkezésemre álló szláv szótárak: *Jungmann*, *Bernolak* és *Jancsovics* szerint a *strunga* szláv szó „*claustrum ovile, locus mulctus*“ és innen: *oves ad claustrum pellere*, azaz: „*esztrengára* hajtani“ a juhokat t. i. fejés végett. Oláh értelemben pedig a *strunga* nem *esztrenga*, hanem annak *fiókja*. De a magyar *esztrenga*, illetőleg *isztronga* nyilván a *strunga*-tól ered, a szó élén álló *i* vagy *e* ejtés-könnyítő hang, a mint már ki is mutattam; a jelentés pedig nem *fiók*, hanem „*Staul*“. Itt világosan látjuk a szó és fogalom felcserélődését az átvevő — itt magyar és oláh — nyelvek körében, ha t. i. a „*strunga*“ szláv szó.

A magyar *isztronga* többnyire nádfalazatokból van megalkotva, vagy pedig vékony vesszőkből „szövött“, és ebben az utóbbi esetben „*kosár*“-nak is mondják, mely egybeesik a tót „*košjarisko*“-val. A tömött falazatokból álló magyar *isztrongan* vágott „*lik*“ van, mely a juhok kitolására való, körülbelül ilyen alakú (); ezért Kiskunhalason a karika- vagy dongalábú ember: „*isztrongalik-lábú*“, v. ö. MTsz.

A sorozat azonban még evvel sincsen kimerítve, mert az *esztrenga*, *isztronga* helyettesítője az erdélyi részekben az „*esztena*“ „a juhoknak sövénynyel bekerített fejő és alvó helye“ (v. ö. MTsz.), tehát egy a magyarországi részek „*isztrongájával*“. Az „*esztena*“-tól ered a Székelység „*esztenázni*“ szava, oly értelemben, mint *sátorozni* = majd itt, majd ott felütni a sátorfát. Az „*esztena*“ tehát falszerű szövött vagy létraszerűen tákolt mozgó alkotmány, rendeltetése szerint az oláh „*Staul*“, származás szerint azonban nyilván a szláv „*stena*“ = fal származéka, magyarosan „*esztena*“. Az oláhság a szláv „*stena*“ szót „*stina*“ alakban használja és nem a kerítést, hanem a juhász~~kun~~yhót érti rajta; az oláh alakból lett a magyar „*isztina*“, a mi a Székelységnél értelem szerint szintén juhász~~kun~~yhó.

Mindezeknél fogva talán kimondható, hogy a „*Stal*“, „*Staul*“, mint a „*Nyék*“, az állattartáshoz való berendezés volt, mely idővel

* A szónak ezt az értelmét az új Tájszótár nem ismeri. H. O.

tanyává, — de mint Felistál, Alistál községe bizonyítja, faluvá (villa) is fejlődhetett és Csánki sorozata szerint már az Árpád-korban többszörösen királyi adomány tárgya volt. Kimutatásom szerint pedig még ma él.

És ez a kis dolgozat talán azt is mutatja, hogy bizonyos szószövevényeket tárgyi kutatás nélkül szétfejtteni nem lehet.

HERMAN OTTÓ.

Régi magyar széljegyzetek.

Régi könyvekben sokszor találunk a kötés-táblán, czimlapon, a szöveg lapszélein s egyéb üres helyein, az egykori tulajdonosok, vagy olvasók kezétől származó, hosszabb-rövidebb bejegyzéseket, melyek többnyire könyvészeti vagy családtörténeti érdekűek ugyan, de néha az irodalom- és nyelvtörténet szempontjából is figyelmet érdemelnek — nem szólva természetesen a gyakori „tollpróbák”-ról s más efféle haszontalan befirkálásokról.

Molnár Albert latin-magyar szótára 2-ik kiadásának (Hanau, 1611) könyvtárában levő példányába is az egykori tulajdonos (Stephanus P. Béládi) 1735-ben sok helyen jegyzett a latin czimzők mellé a szélekre megfelelő értelmű magyar szókat, hogy velők a MA.-tól adott értelmezéseket kiegészítse s vélekedése szerint megigazítsa. Mivel e bejegyzések közt olyan szókat is találtam, melyek ma sincsenek meg egy szótárunkban sem, érdemesnek tartottam Béládi széljegyzetei közül a figyelemre méltóbbakat kiválogatni s az olvasókkal megismertetni. A következő kis lajstromban a sima szedésű szók Molnár Albertéi, a dőlten szedettek pedig Béládi bejegyzései, csillaggal jelölvén azokat, melyek ekkoráig egy szótárunkban sincsenek meg. Saját észrevételeink zárjelbe vannak téve:

Amazones: *amaz aszszon, vel Am az aszszon.* (E tréfás szófejtés első forrásának eddig a Phras.-t tartottuk.)

Beccabunga: Hung. **derétze. Est herba ad fontes aquae in hyeme virens.* (Botanikai neve: veronica beccabunga, ném. bachbunge, wassergauchheil. (Vö. *deréce* és *derécefü*, Nyr. 17 : 318 és 321.)

Crena: *penna orra.* (Vö. Kreszn.)

Epidipsis: Utotálétec. *Kása a Magyaroknál.*

Epidyrum. Étek neme. Sziciliában. Hung. *palacsinta.*

Ipes: szőlő szem rágó féreg. *Szőlő bimbót tavasszal rágó féreg. Hung. csajkó.* (A NySz.-ban *csaja, csajva.*)

Lepton: *Centauria minor, Földi epének hivatik.* (Vö. NySz.)

Lonchitis: *Szarvas nyelvű fü.* (Megvan MA.-nál is „hemionitis, scolopendria, phyllitis” alatt; a NySz.-ban csak PP.-ből idézve.)

Mammillare: **Csetszfűzö.*

Mapalia: *Karám, kalyiba.* (Vö. NySz.)

Maza: **Németh lepény.*

Melamphyllum: **Köszvény borsó.*

Melampyrus: *Tzirok, tarjbúza.* (Vö. NySz.)

Melandrys: **Fekete harcsa.*

Melandryum: *Fekete nádályfü.* (Vö. Fekete nádály. NySz.)

Melanion: *Fekete kerti salyáta.*

- Melapia : *Pésma-alma*. (Vö. Kreszn.)
 Meleagrides : *Fekete pulykák*. (Vö. NySz.)
 Melilotos : *Sárga gyopár*. (Vö. NySz.)
 Melimeli : *Bisalma liktárium*.
 Melones : **Mézdinnyék*. (Vö. zuckermelone.)
 Melothrum : **Edes kóró, *szerelemgyökér*.
 Mensarius : *Asztalos, asztalmíves, Tislér*.
 Menta : **Szemérmes szerszám*.
 Mentastrum : *Lómenta*. (Vö. NySz.)
 Mentula : *Pets, *júrdi, Kis Legény*.
 Menula : *Kövi hal*.
 Mesochorus : *Trombitás, *hadí flautás*.
 Numella : *Plengér, belints*. (Vö. NySz.)
 Oculatio : **Szőlő kattsozás*.
 Oenanthe : *Borvirág*.
 Opulus : *Szemertze*.
 Orca : *Vatalé, Berbentze*.
 Oriolus : *Gáborka*.
 Oxyacantha : *Sóska fa, Fejér tövis*.
 Petia : *Gyapot vagy Pamut, melybe a szem gyógyító vizet bocsátják és a szemihel úgy kötik*.
 Pheliandrios : *örvénygyökér*.
 Philaeteria : *Galambtíz Gomba*.
 Psythia : *Szölőnek neme. Sárfejér*.
 Rhododaphne : *Hangafa*.
 Ricinus : *Nyakas tök*. (Vö. MTSz.)
 Rorella : *Nap harmattya, Gyöngyvirág*.
 Ruderarium cribrum : *Bőr rosta mint Tiszán túl*.
 Sirmium : *Szerémi zöld szőlő, aliter Szigeti szőlő, est uvarum optima, tum esui tum vino sapidissima*.
 Vinca : *Folyófü, gyötény*.

SZILY KÁLMÁN.

A kötény és rokonai.

A magyar parasztnép viseletében a kötény mindig nélkülözhetetlen kellék volt s ma is az; sőt a régebbi időkben a magasabb rangú úri asszonyok is viselték.

A köténynek legrégibb elnevezése a NySz. tanúsága szerint *előkötő*, mely már a XVI. században előfordul: Tyz elewkewthe, az negyenek aranyas feye, az tebyy fekethe hymbe zedett. (RMNy. II : 35.) Régi nyelvünkben ez a szó igen sokszor fordul elő s innen van az, hogy oly sokféleképen találjuk írva: elewkewthw, eleöketheö, elewkewthe, eöleökeöteö, élékötő, előkötő. Latin elnevezései: cinctus, cincticulus, cinctorium, praecinctorium, ventrale, antipendium, perizoma, subligaculum, linteum, praeligamen stb.

Az *előkötő* szó, mint az összetétel tagjai mutatják, olyan ruhát jelent, melyet az ember maga elé köt. Eredeti feladata, úgy látszik, az volt, a mit Calepinus emlit: * elő-kötő: hoc est illud, quo partes

* 1587-iki baseli kiadás, melyben először van felvéve a magyar nyelv. V. ö. Szily K.: Ki volt Calepinus magyar tolmácsa? Ért. a Ny. és Széptud. köréből XIII. k. VIII. f. 4. l.

puendae teguntur; mai feladata pedig az, a mit Kassai említ a maga Szókönyvében (1834): Cinctulus in pectore puerorum custodiens vestimenti partem Anteriorem a Squalore. És ma már sok esetben csak a divat szolgálatában álló ruhadarab, melynek majdnem semmi hasznossági célja nincs.

A legrégebb szótár, melyben már említve van az előkötő, a Calepinus szótára s innen kezdve benne van mindazon szótárakban, melyek a XIX. század közepéig jelentek meg. Talán a Magyar Tudós Társaság Zsebszótára (1835) az utolsó, a melyben még ott találjuk egymás mellett az előkötő és kötény szavakat.

Az *előkötő* maga olyan szó, mely egy hosszabb jelzős kifejezésből nyert önálló használatot, s eredetileg csak jelzője volt a ruha szónak: előkötő ruha. Az *előkötő* tehát nem tárgyi szó, vagyis főnév, hanem minőségi szó, vagyis melléknév,* de mint ennek a ruha szónak állandó jelzője, később hozzátapadt még a jelzett szó, a ruha jelentése is; v. ö. *kendő, törülköző* (t. i. ruha).

E mellett megvan nyelvünkben az *előruha* elnevezés is, mely szintén kötényt jelent. Az előkötő ruha kifejezésből minden valószínűség szerint úgy vált ki az *előruha*, mint pl. általjáró út-ból: *általút*, összefogott marokból *összemarok*. E két alakot: *előruha* és *előkötő* csak néhány nyelvjárás őrizte meg, különböző hangalakkal.

Érdekes a *kötő* és *ruha* szavaknak ugyanilyen összetétele a *körül* szóval: *körülkötő* és *körülruha*. A *körülkötő* jelent övet is (cingulus, Gurtel) de jelent kötényt is. Környül-kötő: perizoma, cinctorium, PP. 1708.; subligaculum: körülkötő, kötény, Márton Lexicon 1818. A *körülruha* azonban már nem nyelvtörténeti fejlődés eredménye, hanem valószínűleg az *előruha* analogiájára keletkezett. Ez nem volt elterjedve sem az irodalmi, sem a népies nyelvben. Egyedül Sándor Istvánnál fordul elő, még pedig sokszor, de sem más írónál, sem szótárakban nem találjuk: „Többnyire egy körülruhát (Schürze) viselnek magukon.“ (Sokf. III: 64. 1795.)

A divat a köténynek is többféle fajtát teremtette meg, bár e tekintetben nem nagy a változatosság. A bőrkötényt a régebbi időben *berhének* is nevezték. A MTSz. csak egyik mellékjelentésében ismeri: istrángot összekötő szijacska. Eredetét a latin *bracha* szóban kell keresnünk: a. m. nadrág. Szarvas legalább egyenesen innen magyarázta (Nyr. 12: 483.). Valószínűbb azonban, hogy hozzánk a németből került; v. ö. Schmeller: Bayer. Wört. 342, l. bruech, brüech, pruech = hosen, niederkleid, femorale.** Ez a latin *braca* vagy *bracha* szó megvan más nyelvekben is; érdekesség szempontjából megemlíthetjük az angol *breches* szót, mely már nyelvünkben meglehetősen el van terjedve: *bricsesz*: lovaglónadrág.

A *kezele* vagy *kóczöle* többek közt jelent kötényt is. Több vidéken s többféle hangalakban él a nép nyelvében. Ez szintén régi szó, melyet régi nyelvünkben sokszor megtalálunk, de ma már teljesen kiszorult az irodalmi nyelvből. Csak érdekességénél fogva

* V. ö. Nyr. 12: 483., Szarvas Gábor.

** L. Szily K.: Adal. 432. l.

említjük meg Czuczor-Fogarasiék magyarázatát, mely ezt a szót is magyarrá akarja tenni. Szerintük: gyöke a meglágyított köt, s a. m. kötöle, azaz kötölő, az elavult kötöl igétől. Szarvas G. a latin *casula* szóból származtatja a köczölét vagy keczelét. Azonban ez a magyarázat sem állja meg a helyét. A *keczele* szláv eredetű szó: *kecelja*: a horvátban kötényt jelent; a szerb nyelvben a közönséges *pragaču* mellett él a *kecelja* is. A hangváltozásra nézve v. ö. keczelja: keczele; szerencsa: szerencse; cseresznya: cseresznye.

A köténynek más elnevezése: *karincza*, mely az oláh nyelvből került a magyarba. Már Kassai is említi e szót (l. az előkötő szó alatt): Valachice apud siculos: karintza. Ez a szó ma is él a brassó-megyei magyarság nyelvében a kötény jelentésében. (V. ö. Nyr. 34: 49.)

Ballagi Teljes szótára említi még a köténynek két más nevét, a melyek egyúttal már csak bizonyos fajtát jelölik e ruhának. Ha t. i. a kötény oly széles és oly hosszú, hogy a hátat is betakarja, akkor *gangának* vagy *czinczellőnek* nevezik. A *ganga* szónak kétféle jelentése van: gyakoribb — úgy látszik — a melléknévi jelentése: tertyedt (CzF., Tzs.). A MTSz. szerint *ganga*: a. m. hétköznapi vászon kötény. A *czinczellő* azonban valami érthetetlen egy szó s Ballagi nem is említi ezt mint külön czimszót.

Érdekes a köténynek ez a neve: *előte*, mely Szarvas Gábor közlése szerint ma is él a szlavoniai magyarság nyelvében. Ezt a kötényt jelentő *előte* szót nem kell összetéveszteni vagy éppen azonosnak tartani a másik *előte* szóval, melynek jelentése tévő, mert ez az *előtevő* szóból származik. A kötényt jelentő *előte* szó pedig az *előke* szónak változott alakja. Ezt az *előke* vagy *előruhácska* = kötény szót már Kassai is említi Szókönyvében mint tájszót.*

A köténynek minden elnevezése között legelterjedtebb a *kötő* és maga a *kötény*, melyek irodalmi alakok. A *kötő* éppen úgy önállósult az előkötő-ből, mint az előkötő ruhából az előkötő és előruha. A legrégebb szótár, mely a kötőt már a kötény jelentésében is ismeri, a Kassaié (1834.). CzF. szótára csak mellékesen említi meg, hogy a kötőt használják a kötény jelentésében.

A kötény szó eredetéről már sok szó esett s mindenkor különösnek tűnt fel benne az -ény végzet. Régebben úgy magyarázták, hogy a -ja, -je és -nya, -nye képzők összeforradásából állott elő (v. ö. sovány).** Régi nyelvünkben is megvan már, de igen ritkán fordulhatott elő; a NySz. is csak egy adatot hoz fel 1643-ból Com.: Jan. 100.: „Előkötő avagy előruha, ketény.“ Az -ény végzet okozta, hogy a kötény szót sokáig újított szónak tartották s látszólag ezt meg is erősíti Baróti Sz. Dávid Kiseded szótára, mely egyúttal a legelső olyan szótár, mely a kötényt ilyen alakjában közli.** Ebben a kötény szó csillaggal van megjelölve, a mi Baróti szerint azt jelenti, hogy azoknak „bévetelek felett még talán kérdés támadhatna, ámbár pártfogóji is találtatnak.“

* V. ö. Nyr. 15: 33, Zolnai Gy.: Elöte, előke.

** V. ö. Nyr. 5: 99.

*** 1792-iki 2. bőv. kiad.

Leghelyesebb magyarázatot, úgy látszik, Szily Kálmán adta. (Adal. 446.) E szerint a kötény összetett szó. A Gyöngyösi Szótár-töredékben találjuk ezt: Calantica (helyesebben: calvatica): tegmen muliebre: kótyngih, lepódó. A *kótyngih* alak már világosan mutatja az összetétel tagjait: *kötő-ing*. A fejlődés további menetében állott elő a *kötény*, mely az -ány, -ény végzet analogiájára vette fel a *kötény* alakot.

TELEKY ISTVÁN.

ARANY-MAGYARÁZATOK.

IV.

1. Röhögi a készet. Arany „Kóbor Tamás“-ában van ez a két sor:

„Csiszlik minden vadat elészed :
Röhögi a csaplár a készet.

Röhögi a készet? Több magyar nyelv tanárát megkérdeztem (jámbor furfanggal) e kifejezés mivolta felől, de mindegyik ötlöthetolt. Volt, a ki evvel segített magán: „ott nyilván *sajtóhiba* van“. Nohát nem a sajtóban van hiba. Hadd magyarázom meg e szólást nékik és azoknak, a kik nem hallották volna. Ama két sor az eredetiben (mert „Kóbor Tamás“ Burns „Tom o' shanter“-ének remek fordítása) így hangzik:

„The souter tauld his queerest stories ;
The landlord's laugh was ready chorus.“

A második sor hű fordításban ez: „a kocsmáros *nevetése kész* kórus volt“. Arany a komikum kedvéért itt vastagabb színekkel fest, s valamint az első sorbeli „souter“-t (= csizmadia) „csiszlikkel“ (a csizmadiaak csúfneve) teszi ki, úgy a csaplárt is „röhögteti“. A tulajdonképeni magyar szólás ez: „*neveti a készet*“; ámbár ezt is hallani a néptől: „*röhögi a készet*.“ Ez a szólás az irodalomban teljességgel ismeretlen, de a népnyelvben nagyon is közönséges. Kétféle jelentése van:

a) Akkor alkalmazzák, mikor valaki maga nem tud, vagy nem akar tréfálkozni, viccelődni, de a mások tréfabeszédjein, mókáin annál nagyobbakat nevet. „Az csak *a készet neveti*“. „Hát te, Marcsi, nem tudsz semmit? csak *a készet neveded*?“ Így használja Vas Gereben az 1847-iki Életképekben: „A „kék golyó“-nak rendes esti vendége valék; körében a pajzán fiúknak *nevettem a készet*“. (Urambátyám és én.) A csaplár is „*a készet röhögte*“, az az, maga nem beszélt, de a Tamás és csiszlik bolondságain jókat kaczagott. Ő volt a hálás nevető publikum.

b) Alkalmazzák, bár ritkábban, akkor is, mikor valaki ravaszul félrehúzódik a nehezebb dologtól, s ha ezt mások megtették, „*neveti a készet*“ magában, az az „örül a késznek“. Az ilyenről mondják,

hogy „csak a készet várja“. „Dejsz, könnyű a *készet nevetni!*“ Ezt tudva megértjük Kónyi János Zrinyi-jének (1779) ezt a helyét:

„A midőn Delimán országokat nézett,
A szép Kumilláért majd csak meg nem vészett,
De a még másodszer utánna fürkészett,
Akkor már Rusztán bék *nevette a készet.*“

(Örült Rusztán, mert már Kumilla — *övé volt.*)

Bizony kár volna, ha ez a találó szólás feledségbe menne. Sokszor alkalom esik a használatára. Nem mondhatnám-e, pl. ha a magyarság valami nagyot vivna ki, hogy horvát testvéreink „*nevetnék a készet*“? (Ezt augusztus elején irtam.)

2. Névelő keresztnév előtt. 1880-ban történt. Aranyval a Széchenyi-szobor körül sétálgatván, irodalmi s főkép nyelvi dolgokról folyt köztünk a szó. Rég volt, de jól emlékszem, hogy többek közt erősen kikelt Arany ama lompos németiség ellen, mely névelőt rak a keresztnévek elé; arra is emlékszem, hogy ezt hozta fel tréfásan: „*wo is' der Sáni?*“; de már arra nem akarok emlékezni, hogy meg mertem-e neki mondani a magam eltérő véleményét.

Igaz, hogy a német beszél így:

„Ich kannte sie all', ich kannte sie wohl
Die Anne, die Ursel, die Käth',
Die Liese, die Barbe, die Ev', die Beth“ (Goethe: Zigeunerlied), —

de azért erre a barbarismusra (*ha* barbarismus) szemet kell hűnyni, már azért is, hogy az országnak majd fele (Dunántúl s több más vidék) vétkes benne. Nem volna „erányos“, ha az irodalmi nyelv semmiképen se akarná befogadni, mikor maga Arany is csak *szóval* volt ellensége, *tettel* nem, a miről bizonyosságot tesz ez a kis lajstrom:

„Keresi a Klára,
Még sem akad rája“ (Zács K.)

„Hej! mit akar a Bálint ma reggel
Török-magyar egyesült sereggel?“ (Török B.)

„Mig elvette a Sinkóék
Czifra lányát, a Terát“ (Vörös R.)

„Keskeny a palló kettőnek:
Nem térhet ki a Dani“ (u. o.)

„Most a Dámi nyalka! most a Jónás hetyke“ (NCz.)

„A Zsuzska maradjon! hagyj neki békét!“ (Az ünneprontók.)

„Ott járja a kólót egy éles késsel, véres késsel
A Jovan“ (Népdal).

„Van sok német ember, kit vezet a Wolfhárd“ (TSz.)

„Egy szó mint száz, derék fiú a Magyar Misi“ (M. M.)

„Ottan Apor-Laczfít mind az egész hadnak
Javalák, az Endrét, országos hadnagynak“ (u. o.)

Ez utolsó példában a névelő nemcsak helyes, de az egyedül helyes, mert *megkülönbözteti* Endrét a többi Laczfí-testvértől (Mike, Mihál, István).

NÉVMAGYARÁZATOK.

Borostyán, Borostyánkő. Van több ily nevű helység Magyarországon Baranya, Pozsony és Vas-vármegyékben, melyek eredeti német neve *Pernstein*, helyesebben *Bärenstein* (Medvekö, Medvevár) volt. A magyar ember Peristánra, Perestyénre, Porostyánra* idő folytán Borostyánra alakította e német szót, noha Medvekö, Medvevár helyesebb név lett volna. A *Borostyán*-ban benne van az egész *Bärenstein*; a hozzáragasztott *kő* tehát valójában fölösleges. Így keletkezett a *Bernstein*-nek (voltaképen *Brennstein*-nak), annak az értékes sárga gyantának is a *borostyánkő* neve. A harmadik borostyán, t. i. a „hedera helix, ephedra“ pedig a szerb *brstan* átültetése. Három különböző dolog ugyanegy néven, három különböző helyről kölcsönözve.

Vök. Helység Pozsony megye felső-esallóközi járásában, a hol a pozsonyi káptalannak is van valamelyes birtokocskája. Mint egykoron pozsonyi kanonoknak többször fúrta a fejemet Vök vagy Vök, hogy honnan vehette nevét? Azóta ismételve rájöttem, hogy a XIV. században, hol *Wilk*-nek vagy *Wylk*-nek, hol *Velk*-nek de Collokuz (Csallóköz) iratik (lásd: Arch. Cap. Poson. privatum, Capsa C, fasc. 8. nr. 86. és Arch. Cap. Poson. publicum, Capsa 67. fasc. 6. nr. 21 s. egyebükt), miből talántán nem merész az a következtetésem, hogy *Vök* a tót *vlk*-ből (a. m. farkas, toportyán) származik.

PÓR ANTAL.

A magyar keresztnevekről. Tudvalevő, hogy a XVIII. századig a régi magyar neveket nem volt szokás keresztnévül választani, s hogy Dugonics Etelkája adta meg erre a lökést. Az Árpád, Zoltán, Álmos, Szaboles és hasonló nevek csak a XIX. század első negyedében kezdenek fölkapni. Hogy 1830 táján már divatosak voltak, arról Széchenyi István is tanúskodik a Hitelben (74): „Hány szép régi magyar név jeleli már hazánk serdülő fiait, 's Kálmán, Béla, Gejza, Gyula, László, Dénes 's a' t. nevek mennyire nem gerjesztik szíveinket édesen érzett örömeire, ha meggondoljuk, hogy mai anyáink nemesb része nem is fogja tűrni, hogy fiaí ily neveknek új becs, új dísz ne adjanak.“ Ez alkalommal ismétlem azt a már többször említett óhajást, hogy érdekes volna a mult század első feléből származó anyakönyvekből, névtárakból, könyvekből, újsá-

* *Perystan* (Árpádk. Új Okm. 7 : 283); *Pernstan* (u. o. 3 : 249); *Perestyen* (u. o. 12 : 74); *Parastyen* (u. o. 3 : 352); *Porustyen* (u. o. 9 : 352); *Porostyán* (Csánki, 2 : 738).

gokból, naptárakból, meg hallomásból is összegyűjteni egyes adatokat, mikor használták újra ezeket a régi neveket, esetleg kit kereszteltek először rájuk. (V. ö. NyÚSz. 172, Nyr. 31:152.) Így például a minap hallottam, hogy gróf Károlyi György kereszteltette először 1843-ban született fiát *Tibor* névre, mely a régi *Tiborcz* önkényes rövidítése volna. Csakhogy *Tibor* már Páriz Pápai szótára Bod-féle kiadásának névjegyzékében is megvan (az 1782-i kiadást idézem): *Tiborius: Tibor*, alatta: *Tiburtius: Tiburtz*. Egyáltalán ez a Bod-féle névjegyzék sok érdekes adatot tartalmaz. A bevezető megjegyzés is figyelemreméltó. Azt mondja ebben Bod Péter: „Nincs itt minden név felsorolva; különösen azok nem, melyek mint szittyákun vagy avar nevek itthon keletkeztek, például: *Árpád, Áttila, Bleda, Bontz, But, Opor* stb., s melyeknek jelentését ma már egyáltalán nem ösmerjük; a nomád népek azonban elfogadták és nyelvük természetéhez alkalmazták (!) . . . Összegyűjtöttem őket régi könyvekből, históriákból, adomány- és kiváltságlevelekből. Néhányát pedig a hasonlóságból fejtettem ki. (!) (Nonnulla vero ex analogia elucidata).“ Innen van, hogy ebben a jegyzékben sok olyan nevet is találunk, mely a XVIII. században még nem járta mint keresztnév; néhány ma is közkeletű egyeztetést a katolikus egyház névjegyzékével; néhány teljesen önkényest is. Például: *Adalbertus: Bélád, Benin, Béla*; — *Colomannus: Kolmán, Kálmán*; — *Desiderius: Deső, Dezmért, Zemért (!), Szemere (!)*; — *Geisa: Jesse (?)*; — *Gregorius: . . . Geitz, Geitza (?)*; — *Julius: Gyúla*; — *Mauritius: . . . Mór, Mörítz*; — *Maurus: Mór*; — *Olodarus (?)*: Aladár; — *Salonius (?)*: Zalán. — Érdekes volna továbbá a ma előforduló keresztnév-cseréket is följegyezni, mert ugyancsak nagy divatja van mostanában.

Atilla. Tudomásunk szerint először 1817-ben találkozunk az „Atilla-mente“ kifejezéssel (NyÚSz. 17). Úgy látszik azonban, hogy nemcsak kabát-félét nevezték el a nagy hún királyról, hanem kalapot is. Széchenyi István írja a Hitelben (Nemzetiség, 167. l.): „ . . . nem ám pengő sarkantyú, vitézkötés — tán vitézség nélkül — ’s nem panyókás mente, nem sinór, borítás, paszománt, kócsagtoll, túri-süveg, *atila-kalpag*, zrinyi-dolmány ’s t. i. fogják népeinket magyarosítani . . .“ Ez az adat is a mellett tanúskodik, hogy az *atilla*(-kabát) nem valamilyen régibb vagy újabb jövevényszó, hanem a személyekről elnevezett ruhák neveinek csoportjába tartozik, a milyenek: buda, rákóczi, Deák-köpönyeg, zrinyi, Kossuth-kalap, Petőfi-gallér stb. (vö. Tóth Béla, Magyar ritkaságok 56).

TOLNAI VILMOS.

Esküllő, Esküküllő. Béla királynak névtelen jegyzője krónikájának 27. fejezetében tudvalevőleg azt mondja, hogy Gelu fejedelemnek megvert oláh serege hűséget esküdött Tuhutumnak, s hogy a helyet, a hol ez történt, ezért *Esküllő*-nek nevezték el.

Ma már tudjuk, hogy ez elbeszélésnek semmi történelmi alapja sincsen. A Névtelen maga költötte az *Esküllő* helynév magyarázata, a melynek pedig semmi köze sincsen az *eskü* szóhoz. Hogy mit jelentett eredetileg az *Esküllő* szó, azt (legalább lényeges részé-

ben) megfejtette Karácsonyi János, a kinek a magyar nyelvtudomány már számos más Árpád-kori hely- és személynevünk megfejtését is köszönheti. A Honfoglalás és Erdély cz. nagyérdékű tanulmányában (Kath. Szemle 1896. évf.) e község német *Schwalbendorf* neve alapján kétségtelenné teszi, hogy az *Esküllő* helynévben az a *küllő* szó foglaltatik, a mely a régi magyar nyelvben és sok helyt a népnél még ma is harkályt, rigót vagy valamely fecske-fajta madarat jelent. De már az *Esküllő* első (*es*) szótagjának jelentését nem sikerült minden kétséget kizáróan megfejtenie. Csak sejteti, hogy mivel régen *Wskulleu*, *Euskelev*-nek is írták a szót, első tagja talán az ezüstnek régi *üst* mellékalakjával lehetne azonos. Valószínűleg sokan vannak, a kiket a magyarázatnak e része nem elégít ki. Nem elégíti ki Zolnait sem, bár e szófejtés Nyelvörbeli ismertetése kapcsán (25:511) megengedi, hogy hangtani akadálya nincsen, mert az **üst-küllő*-ből hangkopás útján nagyon könnyen válhatott *üsküllő*. Nem fogadja el Melich sem, mert szerinte e szót a *küllönél* és az *és* (= *ös*) szónál kell szótárba iktatni (Nyr. 33:126). Nem tartom Karácsonyi magyarázatát elfogadhatónak magam sem, de egyúttal azt hiszem, hogy ha kétségtelenül bizonyítani nem tudom is, legalább valószínűvé tehetem a magyarázatnak azt a módját, a melyre Melich idézett soraiban céloz.

Egy székelyudvarhelyi ügyvéd barátom érthetetlen furcsaságként említette előttem azt a sajtáságos dolgot, hogy egy odavaló székely ember perfölvétel alkalmával a Nagyküüllő folyót többször *Estküküllő*-nek mondta. Nemsokára magamnak is alkalmam volt egy lövétei ember beszédében megfigyelnem az *esküküllő* ejtést, s mikor megkérdeztem tőle, hogy miért mondja a Nagyküüllőt *esküküllő*-nek, mosolyogva felelte, hogy azért, mert a vize olyan kanyargósan megyen, mint az *s* betű. Egy zetelaki származású tanítványom azt mondja, hogy szülőfalujában *Ösküküllő*-nek mondják a Nagyküüllőt, egy barátom értesítése szerint pedig Marosszék felé *Ösküküllő*-nek. Figyelmeztet azonban e barátom arra, hogy „e vidék elnevezése különben is *ös* Marosszék, lehetséges tehát, hogy ezért mondják a Küüllőt is *ös* Küüllőnek.“

Az elmondottakból kétségtelenül kiderült, hogy a Nagyküüllő vízének a Székelyföldön még él *esküküllő*, *ösküküllő*, vagy (talán már némi tudatos etymologizálás hatása alatt) *ösküküllő* neve. És az is könnyen hihető, hogy egy-egy tudákos atyafi *est-küküllő*-nek mondja a neki érthetetlen *esküküllőt*.

De mi lehet hát valójában ezen, a Küüllő neve előtt jelentkező *es*, *ös*, *ös* szólag? Azt hiszem, hogy nem egyéb, mint a mi köznyelvi *ös* szavunk. Ennek hosszú *ö* hangja csak újabb fejlődés eredménye lehet, mert nyelvtörténeti okok e mellett sóznak és sok helyen még ma is rövid *ö*-vel ejtik. Így pl. Csik megyében is, a hol *ösbe lakik* a. m. az öröklött szülei házban lakik. A rövid *ö* pedig még régibb *ë*-ből lett. Ezt bizonyítja egyebek közt a HB-nek ismeretes *isemucut* (= ösünek) szava is, a melynek kezdő *i* betűjét a legújabb kutatások szerint szintén *ë*-nek kell olvasnunk. A szóban forgó folyónév legrégebb alakja tehát az *esküküllő*, a melyből az *ö-ző* hajlam

terjedése idején *ösküküllő*, legújabban pedig *ösküküllő* lett. Némi kétséget csak az *ős* szónak köznyelvi jelentése okozhatna, mert Nagy-küküllő és Ösküküllő mai nyelvérzékünk szerint nem fedik egymást. De itt segítségünkre lehet az a tapasztalat, hogy számos nyelv ugyanegy szóval fejezi ki az 'öreg, idős' és a 'nagy' fogalmát. A magyarban is mindkét jelentése van az *öreg* szónak. Jelent időset is, meg nagyot is. (Vö. pl. *öreg* harang, *örege-apraja*, vagy *öregbiró* a *kisbiróval* szemben.) Az *ős* szónak mai magyar nyelvünkben már nincsen meg ugyan e kettős jelentése, de minthogy a finn-ugor nyelvekben kimutatható rokonai (vö. Budenz, MUSz.) hol régít, hol meg nagyot jelentenek, s minthogy a nagyobbik Küküllőt éppen a kisebbik Küküllővel ellentétben nevezték el *és* Küküllőnek, szinte bizonyos, hogy valamikor a magyarban is megvolt mindkét jelentése.

Az *Esküküllő* példája igen valószínűvé teszi, hogy a Névtelen jegyző révén híressé vált *Esküllő* is nem valamely ezüstös tollú, hanem feltünően nagy küllő-madártól vette nevét, vagyis hogy első szótagjában a mai *ős* szónak régi *es* alakja lappang.

HORGER ANTAL.

SZÓMAGYARÁZATOK.

Molygó. Hogy ez a szó ma is él, hamar megbizonyosodott. (MNY. 236. l.) *Ványi András*, vörösegyházi (Pest m.) napszámos, összeszólalkozott a fiával (itt Pesten) s ezt mondta neki: „*Molygó* vagy már elég régen, nem segítesz otthon, mit akarsz annyit, mint a leányok?” Egy alföldi ismerősöm is tudósít, hogy egy *Király József* nevű, bácsmegyei muzsikástól hallotta ezt nem rég: „*Molygó* koromban jobban laktam sült kukoriczával, mint most”.

Vasgyuró. E szó — a mint Zolnai a MNY. júniusi számában kimutatja — szótárainkban úgy szerepel, mint a német *Eisenfresser* egyértékese. Csakhogy emez nem „kemény vitéz“-t jelent (legalább ritkán, l. Grimmnél), hanem „miles gloriosus“-t, Bramarbast, olyat, a ki hetvenkedik, hánytatja magát, pöki a markát („*avaleur de charettes ferrées*“). Már pedig ez a fogalom éppen nincs meg a magyar *vasgyuró*-ban. A nép ezt *felnöttek*-ről ritkábban használja, pl. „Avval a *vasgyuró*-val álljatok össze, az maga megfelel ötnék“ (oly erős). „Menjen kend, *vasgyuró!*“ — mondta egy asszony, mikor az ura paraszt szeretettel jót szorított a karján. Így használja Tompa:

„Kurucz volt Szuhay, nyakas, mérges magyar:

Nála a szív bátor, s *vasgyuró* volt a kar.“ (Szuhay M.)

és Jókai: „A bika kétszerezett dühvel fordult a benmaradtak ellen; ezek voltak: a két hölgy és a *vasgyuró*“ (1846) = egy roppant erejű athléta.

És Lisznyai (Palócz dalok):

„Egy *vasgyuró* palócz ember
A kin nem fogott a fegyver. (Toldi Miklós.)

Az irodalom mindig így: „nagy erejű“, „vasmarkú“ értelemben használja; magam is Toldi Est. magyarázatában: „A pusztanyers *vasgyűrő* erőt nem sokra becsülte“ (59. l.). A népmesékben is előfordul a *Vasgyűrő* (valamint Erősmintavas, Fanyívó, Kőmorzsoló stb.). Arany L.-nál „Előtaláltak egy embert, a ki a *vasat úgy gyúrta*, mint más a tésztát“ (Fehér ló fia). „Sokáig birkóztak, de nem bírtak egymással, utoljára *Vasgyűrő* gáncsot vetett“ stb. (u. o.)

A nép rendszerint csak kisebb-nagyobb erős (vacskos, tömött, zsufa, busa, zuhin) *gyerekekről* mondja, ilyenformán: „jó *vasgyűrő*“, „igazi *vasgyűrő*“, „ebből *vasgyűrő* lesz“, „olyan, mint egy *vasgyűrő*“, „annak a gyerekei mind olyan *vasgyűrők*“. Ezeket most nem rég hallottam: „Gyöngye asszonyka, aztán milyen *vasgyűrőja* van“ (karonülőre). „Ez a legvéznább, a többi mind *vasgyűrő*“ (egy komáromi születésű úr mondta a gyerekeiről). Ezt is mondják: „olyan mint a *vasék*“, „*megrágná a vasat*“ (ez külsőleg legjobban hasonlít az Eisenfresserhez). Arany egy levelében ezt írja: „A mai elsatnyult nemzedék nem képes *gyúrt vasat* és kösziklát enni.“

Mi hát a *vasgyűrő*-nak német aequivalense? Talán *Eisenmann* vagy *Haudegen* (melyet Márton evvel magyarul: *vágdle*, ad normam: *fogdmeg*). V. ö. Goethe-nél: „Die *eisernen* Schergen sie treten zurück“. Arany fordításában: *érezkező* hajdúk.

Vörös-gyurkó.* A MNy. júniusi számában Szily Kálmán érdekes dolgokat mond el a „vörös-gyurkó“-ról, erről a kulacsféle borivó edényről (273—274. l.). Cikke végén ezt írja: „Nem lehetetlen, sőt valószínű, miként már Kassai is mondja, hogy valami Vörös György nevű emberről, a ki szeretett iszogatni, ragadt a név magára a borivóedényre.“ Én nem merem állítani, hogy ez lehetetlen volna, de azt merem, hogy *nem valószínű*. Szerintem Kassai ötlete („néhol dévaj neve: *Veres Gyurka*, valami híres itkányos és iszkoráló emberről“) csak oly ötlet, minőt nála eleget találni. Megengedem, hogy egy részeges vagy nagyiható embernek (a kit pl. mindennap az utcáról szednek fel, a ki egy pint bort kortyintás nélkül leereszt a torkán, a ki mindenkit asztal alá tud inni s maga józan marad, vagy a ki két kézzel föl emeli a tele hordót, úgy iszik belőle), faluján, sőt meggyén túl is elmehet a hire; de nem azt tartom természetesnek, hogy aztán a nevét valamely ivóedényre ruházzák, pl. hogy Vörös Györgyre kereszteljék a kulacst (tán azért, mert egy Vörös György mindig kulacsból ivott, vagy hogy a kulacsa mindig nyakán lógott), hanem azt, hogy *más* nagyivót nevezzenek el róla: te *Veres Gyurka*! A mint-hogy a nagyerejű embert Sámsonnak, Herculesnek, Toldinak, a nagy szónokot Cicerónak, a szájhóst Thrasónak vagy Bramarbasnak, az árulót Judásnak, egyebeket Góliátnak, Lázárnak, Tamásnak, Mentornak, Nestornak, Mephistónak stb. szokás mondani; s hogy egy

* A Vasárnapi Ujság 31. számában (júl. 30.) van egy ily című közlemény: „Mibe került az élet Pesten ezelőtt 150 évvel?“ Elmondja többi közt, hogy egy üzletben mi mindent lehetett kapni, sok oly cikket is, „melyekről ma már azt sem tudjuk: mi, pl. a leltárakban sűrűn előforduló *vörös gyurka*“. E közlemény írója nem olvasta a MNy. jún. számát, a mi nem a MNy. hibája.

egészen idevágó példát hozzak fel, a moldvai csángók közt a részegeskedést így is mondják: *bőrjánoskodni*, mert valami Bőr János nagyon részeges ember volt (Nyr. V. 89. 1.). Sajnálom, hogy a veresgyurkóba magam sem tudok belevilágítani s hogy az említett hypothesisre én is csak hypothesis-sal felelek, még pedig kettővel. Hogy ezek közül melyik jár közelebb az igazsághoz, te íteld meg, borisza vagy bornemisza olvasó!

1. Azt hiszem, hogy ha egy Veres György csakugyan élt (több mint 200 évvel ezelőtt), s róla neveztek el valamiféle ivóedényt: ez csak avval a közönséges metonymiával történhetett, midőn „res per auctorem rei significatur“, azaz, Veres György uram gyártott először ilyen ivóedényeket, vagy nála lehetett kapni legszebbeket, az övéinek volt legnagyobb keresete. Ily esere mindennapos, pl. egy olcsó *Petőfit* vettem; egy gyönyörű *Rubensem* van (persze, másolatban); varrógépért jött fel, *Singert* ajánlottam neki; a *Dzierzonokat* nem szeretem; együltőhelyében tiz *Kuglert* megevett; tégy *Priessnitzet* a nyakadra; két *Tiffanyt* (váza) kaptam ajándékba; szép *Noltzét* láttam. Ezen az úton lettek az *atilla*, *zrinyi*, *buda*, *mencskor*, *havelok* ruhafélék, a *szapári*, *paskievics*, *klopiczki* kártyajátékmenek, a *volt(a)*, *bunsen*, *celsius* természettudományi terminusok; így támadtak a *lefauchaux*-k, *mannlicherek*, *meidinger*ek, így a *guillotine*, *gobelin*, *makadam* köznevek (mely utóbbiakról hányan tudják, hogy eredetileg tulajdonnevek) stb. Ilyformán *Veres Györgyöt* (később Gyurkót vagy Gyurkát) is vásárolhatott, a ki *kulacsot* vásárolt. Eszembe jut itt valami. Beleártom magam' a németek dolgába. Nem tudják meg, hát nem nevetnek ki. Van nekik egy pohárfajuk, az ú. n. *Römer*, melyből specialiter a rajnai bort iszszák. Évvel a szóval nincsenek tisztában, nem tudják hova tenni. („Die Herkunft des Wortes *Römer* hat Niemand ermitteln können.“) Hát én azt sejtem, hogy ez a Römer is amolyan Veres György volt (Römer régi családnév), talán az ő gyarából kerültek ki s általa terjedtek el a talpas, nyeles zöld pohárkák, „die echten Becher des Rheinweins“.*

2. De másfelé is kereskedhetünk. Nem ritka dolog, hogy *életelen* tárgyagnak *személy* nevét adnak, s így mintegy megelevenítik. Van *Marci* (komiszkenyér, ha nem marczipán-ból lett), *Geczi* (sperma, Gergely), *Laczi* (nyilt konyha), *Samu* (valami ágasfa) s egyebek. Ilyformán, valamint a bognárok vonószékének a fejét néhol „*jankó*“-nak (fajankónak) nevezik, nem lehetséges-e, hogy a kulacsot (csutorát, fapalaczkot) is *gyurkónak* nevezték el, annál is inkább, mert valamennyi ivóedény közül a kulacsnak van legtöbb *élete*, a miről ha más nem, tanúságot tehet a Csokonai híres dala, melyben a kulacs dévaj kedvességgel van personifikálva. De mért *vörös gyurkónak*? Azért, mert a kulacsot csikó, vagy kis borjú bőrével szokták beborítani, néha disznóbőrrel is („add ide azt a csikót, borjút vagy szájt [Sau]“); de ha meztelen is a fája, rendesen rótszin, vagy

* Egyébiránt Grimm szótára valószínűnek tartja: „dass der name von dem stoffe entlehnt ist, aus welchem man diese gläser fertigte, dem *vitrum romanum*, unter welcher bezeichnung bruchstücke altrömischen glases im handel gingen, wie man sie besonders in Deutschland zur schmelze benutzte“. Szerk.

pirosra van beeresztve. (Most olvasom [aug. 1.], hogy Nagybáti István bognármester egy *cseresznyefából* faragott remek csutorát küldött Ő Felségének.) Ennek a föltevésnek hihetséges voltát bizonyítja, hogy az öblösebb kancsót *mihóknak*, az átalagot *antalmak*, *antalkónak* is hívják, s hogy részeg emberről ezeket is mondják: „elnyomta a Vörös Margit“, „jól megfejté a vörös tehenet“, melyeken szintén a kulacsot kell szerintem érteni, az elsón talán magát a *vörös bort*, a mint hogy ezt is mondják: „megverte a Boris néni“, „Boris a kedvese“, „szereti a Borkát“ (szójátékkal), „szereti a Lizit“ (a soproni szőlősgazdák a csigert „Wasser-michel-nek nevezik vagy nevezték). Megjegyzem még, hogy így is hallani: „bemaszoltta a Gyurkó“, „add errébb azt a Gyurkát!“ Tehát *vörös* nélkül.

Már most foglaljuk össze a mondottakat.

Nem valószínű, hogy a kulacs „vörösgyurkó“ nevét valami Veres György részeges emberről kapta volna: ilyen átvitelre nem tudok példát; ellenben gyakori, hogy (új érvet hozván fel a recapitulációban) a részeges emberre ruházzák valami ivó vagy tartó edénynek, vagy egyik-másik részének nevét, pl. *boriszák*, *borkulacs*, *borcsutora*, *bortömlő*, *borkorsó*, *borzsák*, *boroskancsó*, *boroshordó*, *butykos*, *csap* stb.

Valószínű azonban, hogy *Vörösgyurkó* = Vörös György-féle kulacs.

S *még valószínűbb*, hogy Vörös György sohasem élt s a „vörös“ jelző vagy az edény vagy a bor *színére* vonatkozik („*vérét* vették a kulacsnak“). Mert ez is járja: *Vörös Jankó*.

De azért e sok szóbeszéd után is kétségeskedve kérdem: *hol az igazság?* A ki megtalálja, én leszek az első, a ki örömmel ráköszönöm a — vörösgyurkót!

LEHR ALBET.

Almarázó. Igen érdekes az az egybevetés, melyet Katona Lajos a mi népnyelvi *almarázó* szavunknak a francia *cueilleur des pommes* (collector pomorum, almaszedő) kifejezéssel való egyezéséről kifejtett (MNy. 267). Valóban meglepő találkozás, hogy a magyar észjárás, mint a francia, a rongyos koldusban olyan csavargót lát, „a ki egyéb táplálék híján az útszéli almafák gyümölcséből tengeti életét“. E magyarázat szerint tehát a magyar *almarázó* nem a német *armer reisender* kifejezésnek népetymológiás elváltozása volna, a mint eddig hittük. Arról Katona nem nyilatkozik, vajjon a magyar kifejezésben mutatkozó észjárás az almarázásról eredeti fölfogás-e, a mely a francziával csak véletlenül vág egybe, avagy valami úton a nyugati képnak volna-e átszarmazása. Azt hiszem, hogy az egyezést átvétellel, vagyis a francia kifejezés átszarmazásával igen nehéz volna magyarázni. Nem látjuk a fölhozott adatokból: általános kifejezés volt-e a francziában a *cueilleur des pommes*, s nem tudjuk a nyugati észjárást a mi népnyelvünkéhez áthidalni. De nézetem szerint még a véletlen egyezést is kétségesnek kell tartanunk a francia és a magyar fölfogás közt. Az *almarázó*-ról való tudomásunk egyetlen-egy följegyzésen alapszik, a melyből az sem világlik ki, általánosan elterjedt kifejezést jegyzett-e föl benne a

közlő, vagy csak valami tudákos embernek egyébként igen ügyes népetymológiáját. Az *armer reisender*-nek *almarázó*-ra magyarosítása oly könnyen érthető, a német kifejezés hangzása után annyira egyszerű és természetes ötlet, hogy én Katona fejtegetése után sem mernék a francia kifejezés meglepő találkozásáért az eddigi népetymológiás magyarázattól elpártolni.

Miülés. (MNy. 306.) A Königsbergi Töredék szalagjain előforduló *miulessed* szóról Szilády Áron folyóiratunk mult füzetében beható fejtegetést közölt, melyben e homályos alakot a Németújvári Glosszák és Nyirkállainak egy eddig kellően meg nem magyarázott párhuzamos helyével hozza találóan kapcsolatba. E latin zoltárvers ugyanis: „quia incolatus meus prolongatus est“ Nyirkállainál így van fordítva: *mert én ydegen földön nevelésem meg hozvla*, a Németújv. Glosszában pedig így: *merth en ydegen feld miue-essem meg hozvula*. Sziládi szerint a két romlott szöveg közül a Németújv. Glosszáké jár közelebb a helyeshez s a *miue-essem* a Kön. Tör. *miulessed* szavával azonos, míg a Nyirkállai *nevelésem*-je a szónak teljes elferdítését mutatja. Az említett három szóalak a latin *incolatus*-nak felelő meg, Szilády bővebben kifejtett okok alapján egy *miülés* szót magyaráz ki a régi szövegekből, a mely szerinte „alig lehet egyéb, mint *mélyülés*, *mélyülés*, mi a megtelepedés, megszállás, földhöz ragadás, helyes-fenekessé létel, mintegy *megsülyedés* értelmének felel meg.“

E magyarázattal szemben nem hallgathatom el kétségemet.

A *mélyülés* szó fölvétele egy *mélyülni* ige egykori létezését föltételezné, erről pedig mindeddig semmi tudomásunk sincs, s bár ma a maga helyén szólhatunk is már *mélyülsről*, a mennyiben a *mélyül* szó a *mélyít*-nek visszaható párjaként önként keletkezhetik ajkunkon, mégis szótáraink mai napig sem ismernek ilyen igét; annál kevésbbé valószínű, hogy a régiségben már meglett volna, mikor az átható *mélyít*-nek sem mutatkozott még semmi nyoma.

De megengedve is a *mélyül* ige egykori létezését, a *mélyülés*, illetőleg a tájejtésszerű *mélyülés* főnévből alig veszhett volna el a tőszónak lényeges *ly* hangja (*míülés*).

Én tehát inkább azon a nyomon magyaráznám meg a kérdésbeli kifejezéseket, a melyre Szilády maga is helyesen rámutatott (307. l.), a melyet azonban ő némely nehézségei miatt még sem tartott valószínűnek.

A Kön. Tör. és a Németújv. Glosszák kérdéses szava nézetem szerint alig lehet egyéb mint *mívelés*; az *incolatus*-nak ilyen fordítására pedig nyilván a *colo* igének ‚mívelni‘ jelentése vezette a zoltárfordítót, mikor a latin szót *idegen földön mívelés*-sel tette át magyarra. Ez a *mívelés* egyszerűbben és valószínűbben magyarázná meg homályos helyeinket, mint a ki nem mutatott *mélyül* igének a szöveghez is nehezen vágó *mélyülés* származéka. A Kön. Tör. *miulessed* alakját, ha kibetűzésében nincs tévedés, egyszerű tollhibának tartanám *miuelessed* helyett, s ugyanily hibának nézem az *l* hiányát is a Németújv. Glosszák szavában.

ZOLNAI GYULA.

Lende. Kemenes Ferencz cz. püspök és veszprémi nagy-prépost úr említette nem régiben, hogy egy diszeli (balaton-melléki) asszonyságtól pár nappal előbb egy igen különös kifejezést hallott, t. i. ezt: „nálam volt az istenadta, egész *lendéjével* együtt“. Arra a kérdésre, hogy mi ez a *lendéje*, az asszonyság azt felelte: „minden csimotája, ia-fia, egész pereputtya“.

Megigértém, hogy kutatni fogom a *lendét*, s ha elegendő nyomra akadok, megkísértem, nem tudám-e megmagyarázni.

Lende megvan először is a MTsz.-ban, mint baranya-somogyi és zala-vasi tájszó efféle mondásokkal magyarázva: „*itt van minden lendéje*“; „*hunczut az egész lendéje*“; „*ez a tinó Bokros-lende*“; „*az én lányom nem keverődik a Náray-lendébe*“; „*minden lendéje pógárembör vót*“. A MTsz. mindezekből azt következteti, hogy a *lende* „rokont, atyafit, ivadékot“ jelent. CzF. szótára is ugyanazt mondja s egy adatot említ is rá (1841-ből, Baranyából): „*Sok lendéje van*“.

Új oldaláról világítja meg a kérdést Kassai Szótárának (3 : 281) két adata :

Lende (Bátskai szó) ez helyett : Bengye, Bengyó, Bogyó : Bacca. Bacula. Syn. *Apró szemű fai gyümölcs.*

Lende (in Comitatu Sümegiensi) : *Apró gyerekek, apró gyümöltei az anyaméhnek.*

A három egymástól független adatsoportot egybevetve, közös jelentés gyanánt ez emelkedik ki belőlük : *csimota* (*csemete*), *ia-fia*, *apró gyümölcs*, *apró gyerek*, *pereputty*. Úgy látszik, ez a szó törzsjelentése; a többi (ivadék, rokonság, atyafiság) már csak továbbfejlesztés.

A törzsjelentés arra utal, hogy a *lendén* voltaképen valami még nem egészen kifejlődött, majd csak a jövőben kifejlendő dolgot kell értenünk. *Meglerő* ugyan, de inkább csak *leendő*, mintsem *lerő*. Ilyen a *csemete*, az *apró gyümölcs*, a *kis gyerek*, a *pereputty*, mely utóbbi szó eredetijének az oláh nyelvben, honnan, Szarvas Gábor szerint, a magyar kölcsönözte (Nyr. 19 : 97), „*fetus*“, „*fetura*“ : *új magzat* a jelentése.

Leírtam a *leendő* szót s ezzel elárultam a föltevést, melyre a *lende* szó magyarázatában támaszkodni fogok.

1. Lássuk először is van-e rá bizonyítékunk, hogy a régi nyelv a *leendő* szót csakugyan ismerte. Igen is van. Az Ersek-Ujv. C. 517b. lapján : „*syryathok maghatokon és leendew fyathokon*“. — Eszterházy Tamásnál (Igaz Anyaszentegyház 1602-ben, 198. l.) : „*olly vala leuendő az ekklesianak allapottya*.“ (Az eredetiben : „*eum futurum fuisset statum Ecclesiae*“). De él a *léendő* a Háromszéken ma is. (Vadrózsák 475. és 555. l.)

2. A *leendő* szónak a régi nyelvben (a *futurus*, *künftig*-en kívül) még egy másik jelentése is volt. A Nyr. Katona Lajostól Nagybánya város régibb jegyzőkönyveiből sok érdekes régi szólásmódot közölt s többek közt ezt is (12 : 78) : * „*Egyetmás leendécskéjéket*

* Megvan a NySz.-ban is (2 : 588), de oly szerencsétlenül közölve, hogy nem csodálom a Szómutatóból való kimaradását.

odavitték“. Én azt hiszem, e mondatot így kell értelmeznünk: *egyet-más holmicskájokat, pereputtyokat, „sack und pack“-jokat odavitték*.

3. Van-e rá bizonyítékunk, hogy a *lesz* jövőidejét: a *leend*-et *lend*-nek (*lënd, lënd*) is ejtették? Igenis van! A Münch. Codexben (46 : 35): „Ha hűtőtőc *lend* mikent mustar mag“. U. o. ugyanigy (49 : 30): „Elhagánga ő feleséget és egebet *vend* . . . és ki az elhagottat *vendi* . . .“ A Lányi C.-ben (253 : 28): „Mynd az tewbywel, ha az nem *lend* Communebol“ Sylvester 1539. évi grammatikájában a „Cum fuero, fueris, fuerit, fuerimus, fueritis, fuerint“ magyarul így van hajtogatja: „mikoronn *lendeck, lendesz, lend, lendiink, lendetek, lendenek*“ (Corp. Gramm. 71). Verbőczy Decretumának Veres Balázs-féle fordításában (1565 : 192): „De az arwak . . . ha egez elmewk *lëndnek*“.

Lende tehát, szerintem, eredetileg a. m. *leendő*. Ez utóbbinak harmadik személyragos alakja: *leendeje, lëndéje, lendéje* (V. ö. *szerető, szereteje*). S a mikor már az eredeti alak tudata elhomályosodott, ebből a „*lëndéjé*“-ből lett, a személyrag elhagyása után, a *lende*.

SZILY KÁLMÁN.

ADATOK NYELVÜNK TÖRTÉNETÉHEZ.

Czipertes: 1722: A Láb nyom csak Balog Éva nyomához célozot, a'mint is probáltak sánta *czipertes* labát a' felül specificalt nyomhoz, nem akarván Balog Eva Engedni, de erővel hozá mérték az nyomhoz a' csizmáját vele meg egyezet. (B.* XIX. 523.) Vö. *csi-pertes*: sántító, sántikáló. MTsz.

Sertefa: 1740: Pecze folyásson az jövő járó embereknek Fel-séges Vrünk Kegyelmes Parancsolattya szerint helyes és törvényes Passusoknak uttyára való szorittatássokra nézve által tött Gerendának avagy *Sertefának* általa lött ketté vágattatása . . . világossan ki tecczik. (M. II. 828.) L. MTsz.

Szályva: 1778: Mostoha Annának vasznát a' *szállpvábül* (?) ki vágta. (S. 123.)

Szarahora: 1685: Az Hatalmas Török Császár Buda Vára Epitesére kevánván az Várustul Tavasztul fogván egész őszeligh kilencz szekereket a' mellé 33 *szarahorakatt*, mellyeketis az szegény Váras mind ennyi szegenysegeben sok kárával megh tellyesitettek. (M. I. 419.) L. NySz.

Szer: 1641: Szepesi Istvan vöt egy szőlőt az Közep *szerent* ** Kadas Tott Mihalytul fl. 190. (M. I. 262.)

Üres vmitől: 1640: Ha valaki fő Birosgot viselt, soha tize-esseget ne tartozek viselni; azon kivüil semmi uton *üres* (a. m. mentes) senki nem lehet tőle. (M. I. 259.)

* B. = Borsod vármegye jegyzőkönyvei; M. = Miskolcz város jegyzőkönyvei; S. = Sajó-Szent-Péter város jegyzőkönyvei. (L. fönt 276.)

** *Középszer* a város egyik szőlőhegyének a neve.

Vallatlan: 1640: Ez az varas elő Torvenie hogi minden perlekedők között levo *vallatlan* prokatorsagnak ell maradassa Fele mind az kereset summa penznek s mind a Giraknak ell maradassa, Fele az Tanacze, fele penigh az keresső felet illetj. (M. I. 258.)

Vizsgálól: 1722: Más nap fel kelvén a' fatens, egynéhány Tanácsbéli embert, ad oculatam hivot, hogy Gyermekeének kívül való rekeztetést *visgarolnák* meg, úgy mint láb nyomokat, a Gyermekek mezitláb való nyomát, meg ismervén az emberek ugy más nyomot *visgárolván*, a Láb nyom csak Balog Éva nyomához czélozot, a' mint is probáltak sánta *zipertes* labát a' felül specificalt nyomhoz, nem akarván Balog Eva Engedni, de erővel hozá menték az nyomhoz a' csizmáját vele meg egyezet. (B. XIX. 523.)

Votkás: 1731: Pályinka szalad forrózó hordók 3. Item Pályinka szalad forrózó kád 1. Item *Votkás* hordók 2. (M. II. 317—318.)
Vö. *votka*: vinum adustum, branntwein NySz. BOROVSZKY SAMU.

*

Ereklye (Öröklye). 1540 körül: Res moniales nostra. Item vnum *ewrewkle* et alie parue *ewregle*. (Orsz. Lltár N. R. A. 1669 : 37.)

Holtvíz — állóvíz, halastó: 1518. De *Holtvysz* in felsew Lwez quartam partem piscium dat domino palatino etc. (DL. 26194.)

Lóralavó: 1540 körül: Item vnum magnum naygba wetew *lorawalo* ex Argento. (Orsz. Lltár. N. R. A. 1669 : 37.)

Karikásmester 1506: Item magistro *karykasmesther* dedit fl. 11 (DL. 26122.)

Sótartó: 1540 körül: Item vnum *sotarto* et vnum fekete geywng olvasso (Orsz. Lltár. N. R. A. 1669 : 37.)

Egy rövid mondat a XV. század végéről: „Uram Therekedhetik kegyelmetek, de chak heyaba terekhetik kegyelmetek, mert ezbe semmy nem keel“. (Orsz. Lltár. DL. 24778.)

Székhely: $\frac{1}{4}$ jobbágytelek. 1492: Primo in festo beati Michaelis Archangeli quelibet sessio quartalis wlgo *Sekhel* habet soluere denarios wiennenses XX. (DL. 36992.)

Imeshold: 1492: In verre autem sessio dimidia soluet medium cubulum auene: cum eodem vero habent seminare, quod vocant *ijmes hold*. (DL. 36992.) 1492: Item in autumnno et verre quodlibet aratrum habet arare vnum juger, quod vocant *mezhold* (u. o.).

Vajpénz: 1492: Rakpenz (vagyis: rákpénz) aut *way penz*. (DL. 36992.)

Korongos: 1492: In platea *khorongozson*. (DL. 36992.)

DR. IVÁNYI BÉLA.

TÁJSZÓK GYŰJTEMÉNYE.

Kassai József Szókönyvének kéziratban maradt köteteiből szedtem ki a következő tájszókat. A legtöbb megvan ugyan a MTsz.-ban, de vagy más-honnan, vagy más jelentésben közölve. Csak bizonyítani akarom ezzel is azt, a mit róla Vörösmarty mond: „hogy ha rossz etymologus is (mi az ítélet hibája), de szógyűjteménnyel, a mit tudniillik szorgalom adhatott, igen gazdaggal kell birnia.“*

Abora vagy *abara* a Tisza hátonn, az az Bereg Vármegye körül olyly négy ágasonn álló fedelet tészén, melyly alá szénát szoktanak rakni, melyly fedél, a'mint a' széna fogy, úgy alább-alább eresztetik. 1. Told. (A MTsz. Mármarosból, Krassóról és Szinyérváraljáról ismeri.)

Acsinkózdik: Szerentsenn divatbann lévő szó ez helyett: ásitoz valamire, igen áhit valamit enni p. o. a' nyalánk aszszony gyümöltre átsinkózdik. 1. Told. (Szatmárban, Zemplénben *ácsingózik* l. MTsz.)

Burcsik: (Szala és Vas Vármegye) ernyő, fedél a' szekéreenn. 2. Told. (Csak Hevesből közli a MTsz.)

Doska: „A zsúpból tsinálnak a' Hegy-aljänn *kitskákát*, Szentzen pedig Pozsony Vármegyébenn *doskákát*“. (A MTsz.-ban *docska* csak Győr megyéből közölve.)

Elázott: „Bortól elázott ember a' Hegy-aljänn anynyit teszen, mint ittas ember, részeg ember“. (Szilágy-Somlyón, Szolnok-Dobokában ismerik.)

Hüvetér: Posony Várm. Szőlő-pásztor. (Nem ismeri a MTsz.)

Inter: „Interes vagy rövidebben Inter Posony várm. diákos szó“. (Csak Vas megyéből ismeri a MTsz. Megvan Halason is.)

Kompja a szőlőnek Pos. Várm. Szőlő tsutkája (a' Hegyaljänn). (Mátyusföldön a kukoriczaesőnek a neve *komp* l. MTsz.)

Kospítol: simultaneum habet usum rei, cousurpat rem. Kospítol nem közönséges ige, szokásbann vagyon Posony vármegyébenn, több egyéb helyenn is. Ez helyett a' Hegy-aljänn mondják: közösens bitolni valamit vagy közösens bitangolni p. o. a' kik lovaikkal egymás között tzimborálnak. egygymás lovánn tzimboránn dolgoznak, azok egymás lovát kospítolják“. (E helyről nem ismeri a MTsz., itt jelentése is más.)

Lemesvas: (Gömör Várm.) Szántó vas: vomer diákul. (Csak Somogyból a MTsz.-ban.)

Okvár: Pos. Várm. az a mi Erdélybenn Ejtél, diákos octava szóból. (A MTsz. nem említi.)

Mártotta: „Sása Németes: Mártotta (Pest Várm.) mint Rántotta“. Vö. *mártóka*: mártás. (MTsz.)

Ösztörű: (a' Hegy-aljänn). 1. Sok ágú fátska, melylyel a' madarász a' földbe szúr és mindenik tsapjára, ágára, szarvára nádból vagy bürökből tsót von, és ezen tsövetskébbe szúrja a' lépes vesszőket, melylyekre szálvánn és repülvénn a' madarak, megfogatnak a léppel 2. A' formája miatt ösztörűnek nevezik a tejes fazék szárasztó ágas bogas fát is, melylybe tsapok, mint anynyi ágak furatnak, s ezekre e' kötsögök akasztatnak. 3. Ösztörű azon ágas bogas fa is, melylyről a' kukoritzta ör avagy tsósz lesi a' tolvajokat. Ezen örfának a' Hegy-aljänn Láz a' neve“. (Az első és harmadik jelentését nem ismeri a MTsz.)

Ódöng: (Hegyaljai szó) vacillando pergit, sicuti Anas: Bitzegve, dölöngve jár, lödörög“. (Innen nem ismeri a MTsz.)

* M. T. Akadémia, 68/1831. kézirat.

Pászta, posztágy: „Tolltos (érts: tótos) Posztát-ból a' mint mondják a' Hegyalján, melyly meg-állást téezen. Posztákra szedik a' szőlőt Fogásokra“ ; „in Hegyalja dicitur Slavizando Posztát et in com. Pos. *Posztágy*.“ (Vö. MTsz.)

Serge: „Fírhang német szó: serge Erdélybenn. (MTsz. nem ismeri.)

Vad-rác: „Rasciani Schismatici vulgo sic dicitur Budae et Pestini (quia hi e communione Universalis Ecclesiae degenerarunt“. (Nincs a MTsz.-ban.)

Vállas-demjény: „szöllő fajtta a' Hegyalján, certa uvae species“. (Nincs a MTsz.-ban.)

Vájol, vajál: Pos. várm. Iam subactam et elaboratam Massam farinae manu dividit in partes, formatque panes, libonesque. Est verbum frequent. ex *váj* . . . Jegyzet. Vájol Posony vármegyében anynyit téezen, mint a' Hegyalján *szakajt*, azért helyessen teszi ki P. P magyarul így: *vájolok, téstát szakasztok*“. (Vájál alakot nem ismer a MTsz.)

Vájlóruha: „Posony várm. Ennek a' neve a' Hegyalján *szakajtó ruha*, az az olyan vászony, melylyet a' szakajtó kosárra szokás teríteni. Ezen szakajtó ruha nem szükséges, ha *fa-tálba* szakajtják a téstát, hanem egyvedül akkor, ha szalmából, vagy kákából font kosárba; *vájló teknő*: mactra az az süítő tekenő. Ettől különböz a' *gyűrőteknő*, melyly kissébb“. (A két utóbbi nincs meg a MTsz.-ban.)

Vaskos: „Hegyaljai szó, solidus, crassus, corpulentus vir“ (Erről a vidékről nincs a MTsz.-ban.)

Varnyúháj: „Hegyalján. Sedum Telephium v. varjú bab Fűv. pag. 275.“ (A MTsz. Hevesből ismeri, egy adat 1840-ből.)

Varnyúkikires: „Gyöngyösönn. Colchium Autumnale; Frantzia kék, igen mérges kikirits“ (A MTsz. nem ismeri.)

Veszta: „Pos. várm. nintsen Magyar hangja. Széna hordó rúd.“ (A MTsz.-ban szénarendet, lekaszált rendben fekvő fűvet jelent.)

Verdi veres: „Hegyaljai szó, az az veres“. (A MTsz.-ban csak Gömörből, de *vergyiveres* alakban.)

Vernyeheges: „Hegyaljai szó. Metathesis ex verhenyeges p. o. vernyeheges káposzta, vernyeheges képű ember“ (A MTsz.-ban nincs.)

Vestét vel *vestít* megyen Erd. loco: verset megyen vagy versét megyen aemulatur aliquem in itu vel cursu, cursu certat.“ (Ez az alak nincs a MTsz.-ban, de vö. *vessöt* birkózik, Udvarh. m.)

Vetél: „Verbum frequent. vg. A' tehén *meg-vet* v. *el-vetél*, borját *el-vetéli*: Abortum facit, item jactat (si semel abjicit foetum rectius dicitur in Hegyalja: megvet, si pluries, rite dicitur frequentative: vetél.) *Megveti a' tolvaj az elorozott jószágot, az az vissza veti*: Restituit occulte rem furto ablatam. *Megveti a szekeret a' kotsis*, az az hátulsó részét jobbra veti, hogy szegődhessék. *Megvete-medik a' kád feneke a' forrózástól, az az meggörbül*.“ (Vö. MTsz. *vetél* és *megvetemedik*.)

Vidrafű: „Trifolium fibrinum Csapó No 401; alias Menyanthes trifoliata. A' Hegyalján *Eletske* vagy *Alats* a neve“. (A MTsz.-ban nincs.)

Vigálos: (Hegyaljai szó) Rarus, non densus vg. Jobb a' vigálos, mint a' sűrű szőlő“. (Innen nincs a MTsz.-ban.)

Virnyó: „Hegyalja, vide Kusornyó“. (Csak Udvarhely m.-ből a MTsz.-ban.)

Vivódik: „Pos. Várm. Concertat, certat cum alio. Verbum reciprocum. Idem cum szivódik, tzivódik; villong“. (Innen nem ismeri a MTsz.)

Tutu: „Erd. Deákos Tubusból Tső, tsév, tsív.“ (Nincs a MTsz.-ban.)

Uszkurutz: „Abauj vármegyében Tolltúl (a. m. tótl) Oskorusza; berkenye v. bereknye.“ (Nincs a MTsz.-ban.)

Utóser: „Erdélybenn az, a' mi Magyarországbán Tzankó (Cerevisia secundaria, et ultima)“. (A MTsz.-ban nincs.)

Utáalom ember ez: „Hegyalja. Iste homo coram me est abominabilis“.

Zopog: „Erdélybenn az ajtó, ha erőssen bezárják. Non est in usu communi“. (Vö. MTsz.-beli *zöbög*: *zörög* Vasm.)

Zurbukol: „Posony várm. p. o. A' ki úzni akar, annak kézzel lábbal zurbukolnia kellezik a' vizet (sicut ex túr turbukol).“ (Vö. A MTsz.-ban *Zurbutol*, *zurborol*.)

Zsaggódik: „Agriae loco zajgódik, zsémbelődik, vociferatur“. (Megvan a MTsz.-ban is ugyancsak Hevesből *folyton kér* jelentésben.)

ROVÁS.

SZÁZ ÉS TÖBB KÉTSÉG (németességek, torzítások). — Visszaadva kaptam 27 koronát az ötvenből. Ez is kétségtelenül németes szóhasználat. Az üzleti nyelvből áradt szét a fővárosi köznyelvbe, a hol ma már általános. Holottan magyarul szebb és rövidebb: Visszakaptam az ötvenből 27 koronát.

Ismételve előadta magát, vagy előjött. Sich vorgeben, vorkommen. Régibb németesség és lomposág a nyelvhasználatban. Nevesebb írónknál is tapasztaltam. Magyarul egészen jól így: Ismételve előfordult.

Jól sikerült fiú. A magyar nyelv belső természete ellen rosszul átültetett német fordulat. A humort sem lehet tőle eltagadni. Ha tiszta nyelvérzkű parasztnak mondják, esodálkozik és mosolyog. Ha a maga fiáról van szó, bizonyosan ezt mondja: „Hiszen igaz, igaz, de még sem illik azilyent így kimondani“. A németben a *gut gelungen* kifejezéssel az a vaskosabb gondolat összekötte, mint a magyarban és a „gut gelungen^{er} Knabe“-nak nincs sikamlós jelentése. A magyarnak azonban nagyon is van. Mindazáltal már műveltebb fővárosi társaságban, sőt kisasszonyoktól is hallottam. A hírlapokból vették és helyes nyelvérzék híján illendőnek hiszik.

Beteget jelenteni. Kétségtelenül a német katonai nyelvből, de onnan is eltorzítva átvett németesség. Ott ez a helyes: „sich marode melden.“ A magyar torzítás tehát kétszeresen is rossz. Pedig mind a hivatalos nyelvben, mind a hírlapokban már meglehetősen általános. Magyarul természetesen: Magát betegnek jelenteni.

Lemondták neki a szerződést. Szórványosan fordul elő, de világosan a *fölmondták* helyett és a német *abgesagt* után, de így is helytelenül és fölöslegesen képezve.

Az ellenzékét ugratták. Azt akarja jelenteni, hogy *beugratták* valamibe. Ez az *ugratás* a beugratás helyett egyre sűrűbben fordul elő a hírlapokban és egyik kézzelfogható bizonyítéka annak, hogy nyelvünkben a szóróvidítés is helytelen, németes irányban mozog.

Züllött viszonyok. Szintén az „ugratás“ módjára divatba jött helytelen szókoprtatás. A magyar nyelv ezt a fogalmat csak mint befejezett állapotra vonatkozót vagy célzót és csakis így ismeri: *elzüllött, elzülleni*. A *zülleni* és *züllött* helyett a régibb és jobb *zilált* szó, vagy éppen az *elzülleni* a helyes. Magában véve ez a helytelen szókoprtatás nem okoz az értelemben zavart, azonban a nyelvtisztaságban igen.

Megbukta a játékot. Természetesen: elvesztette a játékot. Szintén a legújabbkori hírlapírói és kávéházi nyelvlomposág szülötte. De igen visszataszító, mivel magyarul meg lehet bukni *valamiben* (az üzletben, vállalatban, mértanban) vagy bele lehet bukni *valamibe*, de *valamit* megbukni nem lehet.

Elkérte a vonatot. Ezt a szerintem nyilvánvaló, sőt durva németeséget nem kisebb tekintély veszi védelmébe, mint Lehr Albert. Vele és nyelvtudományi becsei okaival szembeállani tőlem illetlenség volna, mivel az elhez való készültségem távolról sincs meg. Lehet, hogy nyelvtudósaink közt akad majd olyan is, a ki be tudja bizonyítani, hogy az „úgyszólván kettős cselekvést

kifejező" és tárgyestet kívánó igék közé az *elkésni* nem tartozik.* Én csak pusztá nyelvérzékemre és e szókapcsolat keletkezésére támaszkodva mondtam és mondom is, hogy nem tartozik. Tehát, hogy az világos németesség, mely mint ilyen szolgálai lefordítása a „den Zug verspäten“ kifejezésnek.

A kettős cselekvést kifejező igékről pusztán annyit merek mondani, hogy a belőlök vont bizonyíték csak akkor érne valamit, ha az *el* igékötövel alkotott hasonló igék mind tárgyestettel fordulnának elő a nyelvben. Való igaz ugyan, hogy egészen jók ezek az ige-használatok: *eltánczolta* a pénzét, *elsiette a dolgát*, stb. Amde itt vannak az ellenkező példák is. Lehetetlen ezt mondani: *elkészte a vacsorát*, *elmerengte a multat* stb. A tételből csak az következik, hogy számos ily összetételű és jelentésű ige igenis kívánja és tűri a tárgyestet, számos pedig nem kívánja és nem tűri. Kétes esetekben a bíró pedig végre is a jó nyelvérzék.

A nyelvérzék dolgában azonban már egészen biztos vagyok. Ez ugyan testetlen valami, de hogy nem tévedek, arra jó bizonyíték az a sok vidékről, jó magyar helyről vett tiltakozó levél, mely szerkesztő koromban, de újabban is a kezembe került e kifejezés ellen. Továbbá az is, hogy ezt a kifejezést annak előtte, a mikor még vasút nem volt vagy kevés volt, az öregebbek nem ismerték. *Elkéstem a gyorskocsit* — ez lehetetlenség. Nem látom be, miért lehessen a vasutat elkésni „egy csoport nemzetköziség“ jogán, a mitől különben ilyen alakban fázni mégis csak jó. A „nyelvtényeknek“ ebbe az elméletbe való burkolását nem merném elfogadni a nyelv-fejlődés iránymutatójának.

Egyébiránt e hibás kifejezés születését is tudom. Először a Vigszínházban egy német darabnak igen rossz fordításában (nem ritkaság) ültötte meg a fületem és azonnal fölszisszentem. Azóta a hírlapokban rendszeren olyanok használják, a kiknek a nyelvérzékük megbizhatatlan. Hasonlóképen a társaságokban is. És bár kerestem, de ma nem találok arra okot, miért engedjünk helyet akármely czímen e lefordított kifejezésnek, holott helyette sokkal jobb és tisztább az a kifejezés: *elkéstem, lekéstem* vagy lemaradtam *a vonatról*.

Engedékenyebb vagyok ebben a kifejezésben: az ujságban áll, noha tudom, hogy ez is germanizmus. De legalább régi. Amde ebben nem az tesz engedékenynyé, mintha a magyar nyelv természete szerint fordítódott volna az „es steht in der Zeitung“ból. Ezek a kifejezések: a dohányzacskó a sarokban áll . . . , hol áll a fejem . . . , a kulcs az asztalfiában áll, valósággal tárgyi vagyis *testi* dolgok hol-létére vonatkoznak s végre is „állanak“ valahol. De a valamiben való foglaltatás elvont állapota nem igazodik e szerint. És bizony jobb ma is a *nem áll!* fölkiáltás helyett is a *nem úgy van!*

De vallom én is, hogy: ne quid nimis. A nyelv fölvette magába ezt a kifejezést. Az irodalom is befogadta. Tolerabitur. Am hibás fejlődési útjelzésnek tartanám azt, ha a türelem, vagy bárha a tudományos dogmatika révén is, elsorvadni engednők az egészen kifogástalan régi kifejezéseket is ez új és világosan németből fordított kifejezések nyomása alatt.

Valamelyest így van ez a magyar élet minden más területén is.

DR. KENEDI GÉZA.

* Az efféle mondatok: *Elkéstem a vonatot, a gyűlést, az első felvonást* stb., noha Lehr Albert szerint olyanformán csakugyan igazolhatók, hogy *késéssel* elmulasztottam a *vonatot*, a *gyűlést*, az *első felvonást* stb., mégis bántók a nyelvérzékre. Bántók pedig azért, mert van egy másik *elkéstem* is, „lappangó ige nélkül“, s tényleg ez a szokottabb, sőt valójában ez az igazán megszokott. *Elkéstem a vonatról*, stb. oly megszokott forma, hogy a mint kiejtik az *elkéstem*-et, már szinte várom a *-ról -ról* ragot; s éppen azért bánt, ha nem ez, hanem az accusativus jó utána. Ugyanezen okból bántó ez is: „*Visszaemlékeztem a régi jó időket*“, noha „lappangó ige“ fölvételével ez is igazolható lenne. Itt ugyanis a *visszaemlékeztem* ige után a rendes *-ra -re* ragot várnók. Lehr Albert fölhozott példái között egy sincs, melyben az igekötős ige kétféle ragot (az accusativuson kívül még egy másikat) is vonhatna maga után. Az ő példái nem is bántják a nyelvérzékét, holott az *elkéstem, visszaemlékeztem* stb. után jövő accusativus — ebben Kenedinek tökéletes igaza van — meghökkeníti az ember nyelvérzékét. Igazolhatjuk tehát, de nem ajánlhatjuk, az azt Lehr Alber sem tette.

Megmagyarosodik — elmagyarosodik. Egy idő óta többször feltűnt nekem, kivált egy nemrég megjelent, különben igen jó magyarságú tudományos könyvben az *elmagyarosodik* szó: „... elmagyarosodott idegen elem . . . a teljesen elmagyarosodott kozár-kabar székelyek . . . elmagyarosodtak a besenyők és kunok . . .” stb. stb. végig az egész könyvön következetesen *el*, sohasem *meg*. Az én fülemet e két igekötőnek elcserélése igen bántja. A *meg* közeledést jelent: megjön, megkerül, megközelít; az *el* távolodást: elmegy, elvész, eltávolodik. Már most az a nem-magyar, a ki magyarrá lesz, közeledik hozzánk, tehát *megmagyarosodik*; az a magyar pedig, a ki nem-magyarrá lesz, távolodik tőlünk, tehát *elnémetesedik*, *eltótosodik*, *eloláhosodik*. Az én felfogásom szerint tehát helytelen, ha azt mondom: az aradmegyei magyarok *megoláhosodnak*, a békési tótok *elmagyarosodnak*. Azt hiszem, nyelvünk kárára történik, ha elhanyagoljuk az igekötők helyes használatát, mely annyi finom árnyalat forrása.

TOLNAI VILMOS.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

VIII. Választmányi ülés.

(1905. június 6.)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Balassa József, Erdélyi Lajos, Gyomlay Gyula, Melich János, Tiringner Béla és Zolnai Gyula választmányi tagok. Jegyző: Gombocz Zoltán.

1. Zolnai Gyula titkár bejelenti a választmánynak Szilasi Móríciz r. tag, kolozsvári egyetemi tanár elhunytát, kegyeletes szavakkal méltatván a finn-ugor összehasonlító nyelvészet terén kifejtett érdemes munkásságát. — Szomorú tudomásul szolgál.

2. Zolnai Gyula titkár jelenti, hogy gr. Kuun Gézántól, a kinek a Társaság férje halálakor részvétét fejezte ki, köszönő levél érkezett. — Tudomásul szolgál.

3. Következik a tagajánlás:

Szily Kálmán elnök ajánlatára a választmány megválasztja *alapító* tagnak a zirczi apátsági könyvtárt és a prémontreiek csornai könyvtárát; rendes tagnak a következőket:

Ajánló

<i>Ahnásy György</i> , Borostyánkő	Szily Kálmán
<i>Ballagi Aladár</i> , egyet. tanár, Budapest	Szily Kálmán
<i>Concha Győző</i> , egyet. tanár, Budapest	Szily Kálmán
<i>Csiszár Kálmán</i> , szolgabíró, Abauj-Szepesi	Klein Ede
<i>Dittrich Vilmos</i> , leánygymn. tanár, Budapest	Gombocz Zoltán
<i>Dr. Fiók Károly</i> , főgymn. tanár, Budapest	Pápay József
<i>Fischer Károly</i> , m. á. v. ellenőr, Rákospalota	Szily Kálmán
<i>Görgey István</i> , kir. közjegyző, Budapest	Szily Kálmán
<i>Halmay István</i> , ügyvéd, Abauj-Szepesi	Klein Ede
<i>Dr. Hampel József</i> , egyet. tanár, Budapest	Szily Kálmán
<i>Dr. Horváth Czirill</i> , tanár, Sárospatak	Zolnai Gyula
<i>Dr. Kenedi Géza</i> , ügyvéd, Budapest	Szily Kálmán
<i>Knobloch Ferencz</i> , építész, Kisbér	Szily Kálmán
<i>Koch Károly</i> , miniszt. tisztviselő, Budapest	Pápay József
<i>Kubányi Béla</i> , főgymn. tanár, Eperjes	Zolnai Gyula
<i>Lévay József</i> , a M. T. Akadémia r. tagja, Miskolcz	Szily Kálmán
<i>Molnár János</i> , főreálisk. tanár, Sz.-Fehérvár	Szily Kálmán
<i>Péchy Gáspár</i> , t. főszolgabíró, Torna	Klein Ede
<i>Pollner Benő</i> , Makrancz	Klein Ede

Ajánló

Sándor Venczel, főgymn. tanár, Szatmár-Németi	Zolnai Gyula
Dr. Szabó Mózes, gyakorló tanár, Budapest	Simai Ödön
Szilágyi Sándor, főgymn. tanár, Budapest	Gombocz Zoltán
Ungár Miklós, gyáros, Kassa	Klein Ede
Varsányi Emül, okl. gépészmérnök, Budapest	Szily Kálmán
Wertheimer Ede, tanárjelölt, Budapest	Szily Kálmán
Dr. Wollanka József, szépműv. múz. segédőr, Bpest	Gombocz Zoltán.

Az alapító tagok száma tehát 19, a rendes tagoké (Szilasi Móricz leszámításával) 482, az előfizetőké 177. Összesen 678.

4. Szily Kálmán elnök indítványára a választmány elhatározza, hogy a szünetidő alatt a tagok és előfizetők jegyzékét kinyomtatja, megküldi a társaság tagjainak, s egyszersmind fölkéri őket új tagok gyűjtésére.

5. A választmány meghallgatja a pénztáros jelentését s Szily Kálmán elnök indítványára a könyvkiadóhivatali szolgának a tagdíjak beszedéséért 50 koronát szavaz meg.

6. Zolnai Gyula titkár jelenti, hogy a társaság részére a következő könyvadományok érkeztek: *Kálmán Ödön*: Magyar-sumir kis kézi szótár. *Mixich Lajos*: Földi József. — Köszönettel tudomásul vétetik.

7. Zolnai Gyula fölolvassa a Népnyelvi Bizottság 1905. május 25-én tartott gyűlésének jegyzőkönyvét (l. alább).

8. Balassa József bemutatja részletes javaslatát a Népnyelvi Bizottság szervezéséről. (L. MNy. 289. l.)

A választmány a javaslatot elvileg elfogadja s a részletes megvitatást az őszi ülésekre halasztja. Addig is a választmány

α) fölkéri Balassa Józsefet, hogy az Utasításokat a népnyelvi gyűjtők részére dolgozza ki;

β) elhatározza, hogy a vidéki társulatokat fölszólítja a népnyelvi gyűjtés támogatására, fölhívását a napilapokban és a Néptanítók Lapjában is közzéteszi s a jelentkezőknek az Utasításokat megküldi;

γ) fölkéri Erdélyi Lajos és Balassa József tagokat, hogy a Néptanítók Orsz. Bizottságának augusztus 20-i gyűlésén, illetőleg a pécsi tanárgyűlésen a Társaság céljáról és a népnyelv tanulmányának ügyéről rövid előadást tartsanak.

Melléklet a VIII. választmányi ülés jegyzőkönyvéhez.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság Népnyelvi Bizottságának

1905. május 25-én tartott

gyűléséből.

Jelen vannak: Erdélyi Lajos, Herman Ottó, Komáromy Lajos, Sebestyén Gyula, Vikár Béla, Zolnai Gyula biz. tagok.

1. A bizottság, elnökének jelen nem léte miatt, korelnökül Herman Ottót kéri föl, a jegyzőkönyv vezetésével pedig Zolnai Gyulát bizza meg,

2. A bizottság előadójává Balassa Józsefet, helyettes előadójává Erdélyi Lajost választja meg.

3. A bizottság fölkéri az előadót, hogy a népnyelv rendszeres tanulmányozásának módjára vonatkozólag mentől előbb részletes tervezetet terjesztszen a bizottság elé, a melynek megvitatása és végleges megállapítása után a gyűjtést lehetőleg már a nyár folyamán megkezdhetnők.

4. Sebestyén Gyula indítványára a bizottság elhatározza, hogy a Néptanítók Országos Bizottságának idei augusztusi gyűlésén (aug. 20-án) a Nyelvtudományi Társaság céljáról s főkép a népnyelv tanulmányozásának ügyéről, lehetőleg az előadói tervezet alapján, népszerű előadást tartat, ezen előadás megengedésére és pártolására Ujváry Béla kir. tanácsost, a Néptanítók Lapjának szerkesztőjét fölkéri s az előadás megtartására Erdélyi Lajos bizottsági tagot jelöli ki. — Tudomásul vétetik.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

(Névtelen levelekre nem válaszolunk.)

49. K. L. úrnak. XVIII. századi másolatban reánk maradt régi magyar szöveget nem lehet nyelvlelkeknek tekinteni. Ki tudja, mi mindent változtatott rajta az újkori másoló. Különböztetjük köszönjük szíves figyelmét.

50. E. J. úrnak. 1. Igaza van a *barka* és *berke* voltaképpen egyazon szó; ellenben az *agy* és *ágy* — a mennyire csak nyelvlelkeink visszanyúlnak — mindig külön két szó volt. 2. Ön azt hiszi, hogy I. Mátyás korában az influenzát magyarul *erőtlen náthának* nevezték. Bajos volna ezt bebizonyítani.

51. S. Z. úrnak. Tudományos intézeteink és társaságaink közül: 1. c-vel írunk: a Budapesti Philológiai Társaság, az Erdélyi Múzeum-Egylet, a Kir. m. Természettudományi Társulat, a Kisfaludy-Társaság, a Magy. Földrajzi Társaság, a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság, a Magyarhoni Földtani Társulat, a Magyar Közgazdasági Társaság, a Magyar Nemzeti Múzeum, Magyar Néprajzi Társaság, a Magyar Nyelvtudományi Társaság, a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűlései, a Magyar Történelmi Társulat, a Magyar Tudományos Akadémia, a Matematikai és Fizikai Társulat, az Országos Magyar Gazdasági Egyesület, az Országos Régészeti és Embertani Társulat, az Orvosi Könyvkiadó Társulat, a Társadalomtudományi Társulat. — 2. c-vel írunk: a Magyar Filozófiai Társaság, a Magyar Mérnök- és Építész-Egyesület, a Magyar Paedagógiai Társaság, az Orsz. Középisk. Tanár-Egyesület s a Szent-István Társulat. Sz. K.

52. E. J. úrnak. Nem lehetetlen, hogy egy-egy horvát vagy bosnyák ember a *pekmez* szó első tagját a forráságot, sütést jelentő *pek* szóval azonosítja, de ez csak afféle népetymologia, s csak annyi alapja van, mint a magyar paraszt értelmezésének: *pekmez* = *pök-méz*. Megvan ez a szó a legtöbb balkán nyelvben, de valamennyinek közös forrása, minden kétséget kizárólag, a török *pekmez*. Hogy az átvéő nyelvekben nemcsak szölekvárt, hanem egyéb édeséget is értenek rajta, az nem rontja le e magyarázat helyességét; egyszerű jelentés-tágulás, a mire a nyelv életében számtalan példa van. — A régi magyar ételnevekről szóló cikkekben nemcsak a *túróslepény* maradt ki. hanem több olyan ételnév is, a melynek eredetét már több ízben s kielégítő módon tárgyalták. Különböztetjük a *lepény* szláv eredetű s tulajdonképpen *lapos* tésztát tesszen (vö. újszlov. *lepen* „blatt“); a *turó* eredetéről a cikkben is van szó.

G. Z.

53. Sz. K. úrnak a MNy. 319. lapján olvasott *kupsó* eszébe juttatta, hogy gyermekkorában Kecske-mét vidékén *kuksós*-okat hallott emlegetni, s azt kérdi: kik lehetnek ezek a *kuksósok*? Íme válaszunk:

Máramarosban, Erdélyben a sóbányák közelében levő községek lakóinak meg van engedve, hogy a bányákból kifolyó sós vízből, az e czélra ázott kutakból, állami felügyelet alatt s ellenőrzés mellett időnként (bizonyos napokon) ingyen vihessenek a maguk házi szükségére. Az ily *főzéssel* nyert sót, *kuksót* se elajándékozni, se elárusítani nem szabad. Akadtak azonban, akadnak ma is, a kik kisebb-nagyobb mennyiségű efféle sót gyűjtve össze, messzebb vidékekre is elviszik (gyalog, szekéren, tutajon) s eladják. Ezek az ú. n. *kuksósok* = *sócsempészek* (a dohánycempészek atyjafiai) „Itt vannak a *kuksósok!*“ „Tennap két *kuksót* fogtak el a finánczok“ stb.

De az Alföld szikes vidékein a *sziksóval* szabadon kereskedőket is régebben *kuksósoknak* nevezték, s azokat a házakat is, a hova a tavasszal napkölte előtt összesöprött *sziksót* hordták, *kuksós háznak*. Jövedelmező kereset volt ez; Dunántúlra is szállították s rendszerint esérébe adták gabonáért. Hallottam, hogy néhol a *szódát* is *kuksónak* mondja a nép. Világos, hogy Sz. K. úr gyermekkori *kuksósai* efféle pseudo-*kuksósok*, tulajdonkép *sziksósok* voltak.

LEHR ALBERT.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

I. KÖTET.

1905. NOVEMBER.

9. SZÁM.

A magyar nyelv és a világnyelvek.

Minden kisebb nemzet nyelvét nagy veszély fenyegeti a világnemzetek részéről. Az elárasztás, a meghamisítás, a kiszorítás veszélye. Egy jeles német tudós azt mondta, hogy a németség ne csináljon egyebet, csak dolgozzék és tökéletesítse, fejlessze nyelvét, a kisebb szomszédok nem fognak e hatalomnak ellenállhatni. Ugyanez áll a többi világnyelvre, főleg az angolra, melynek hódító ereje sokkal nagyobb területen tapasztalható, mint a németé. Mi a német szomszédság s a köztünk lakó nagy számú német és németül beszélő elemek miatt főképp ennek a hatását tapasztalhatjuk. Éppen úgy, mint a szláv nyelvek, a cseh, orosz, lengyel, melyek szintén nem vonhatják ki magukat a német befolyás alól. Ezek azonban szerencsésb körülmények közt vannak. Az európai kisebb nemzetek ugyanis nagyrészt egy-egy nagy nyelvcsaládhoz tartoznak, arra támaszkodhatnak. Abból megújodnak, gazdagságából merithetnek. A román nemzet pl. egyszerűen kopogtat francziánál, olasznál kölcsönökört s beolvasszja nyelvébe. A lengyel is részben az védi meg az elnémetesítés ellen, hogy háta mögött a nagy szlávtság tengere.

Mi nem vagyunk ilyen kedvező helyzetben, idegen ajkú népek vesznek körül, melyek szorongatnak. Mi csak a magunk erejére támaszkodhatunk és nekünk a magunkéból kell meríteni, a mi eddig sikerült is, úgy hogy a magyar nyelv, ez a hajdan lenézett konyha-nyelv, saját erejéből művelődési tényezővé emelkedett nagy költők, írók, szónokok ajkán. Felküzdte magát arra a magaslatra, melyen meg kell tartanunk sértetlenül és nem szabad eltérnünk, hogy idegen, főleg a nagy német nyelv befolyása megszeplősítse tisztaságában.

Az élénk nemzetközi forgalom, a szakadatlan nemzetközi érintkezés és az a körülmény, hogy úgyszólván mindent idegen, főleg német közvetítéssel vagy forrásból merítünk, nyomot hagy nyelvünkben. Az a sok fordítás könyvben és sajtóban, melyből szellemi táplálékunkat vesszük, német szólásokat, fordulatokat, kifejezéseket ezrével visz át az irodalomba s onnan a közbeszédbe vagy megfordítva. Sokan németül beszélnek, habár magyar szavakkal. A most folyó átmagyarosodás is előmozdítja az idegenszerűség terjedését, mert az egyes ember öntudatlanul, akaratlanul anyanyelvén gondolkodva, abból sokat becsempész a magyarba.

Ezer példával világíthatom meg ezt az állítást. Ezer helyett

érjük be egy-kettővel. Ma már a pénzt *számlálják*, holott a magyar ember a pénzt *olvasni* szokta. „Pénz olvasva, az asszony verve jó“ — tartja a közmondás. Mily idéten fordítás: „Az ember tervez, az Isten végez“, a gyönyörű magyar közmondáshoz képest: „Szegény ember szándékát boldog isten bírja“, s mégis kiszorul már mind a közbeszéd, mind az irodalom nyelvéből.

Még egy példa jut eszembe. Egy kiváló és tősgyökeres magyar férfitől hallottam ezt a kifejezést: meg fogom hát tenni saját öklömrre.

— Igen, igen, saját szakállára, vetettem oda szelid figyelemzetetesképen.

Ő észre se vette, de meg sem értette szándékomat és ismételte: úgy van, saját öklömrre!

Ma már nálunk senki sem „hál“, mindenki „alszik“, pedig a kettő között különbség van ám. „Hálni jár belé a lélek“, nem aludni; „háló szoba“, nem „alvó szoba“. A budapesti ember azonban mindig csak „alszik“. „Meghálni“ szoktunk valahol, nem aludni. A magyar nyelvnek ezzel is egy szép árnyalata vesz ki a társalgási nyelvből.

Idegen szó is özönével vonul be naponként a magyar köznyelvbe. Hajdanában, mikor a művelt magyar osztályok nyelvérzékét még nem rontotta meg a sok külföldi nyelv ismerete, a kiejtés átgyúrta a jövevényt és rá sütötte a magyar bélyeget. Így tesz ma is a nép, melynek ajkán az idegen szavak legtöbbször tökéletesen átváltoznak s magyarokká válnak. (Fullajtár = Vorreiter, fortély = Vortheil, sógor = Schwager, fertály = Viertheil stb.)

A mai művelt közönség meggyöngült nyelvérzéke, minden módosítás nélkül dobja az idegen szót a magyar beszédbe (Zwicker, Gukker, herczig, Leistung, resch, derb, frech, zuwieder, tázig stb.), vagy pedig csak úgy alakítja át, hogy a végződését átváltoztatja li- vagy ni-re (faxni, hülzni, kaszni, snekkerli, nokkerli, praczli vagy némelyek szerint praczni stb.). Az igéket meg úgy kebelezi be, hogy a német igét magyarul hajtogatja: bremzöl, mitmachol, gönnol stb. S mindezt nem szükségből teszi, mert mindezt kifejezheti jó magyar szóval, de cselekszi rossz szokásból, hanyagságból és mert sejtelmé sincs a sérelemről, melyet édes anyanyelvünkön elkövet.

Kevésbé könnyen mint a kölcsönszóban ismerni az idegenre az átvett szólások- és kifejezésekben. Ha egy lapban azt olvasom, hogy: „szerző ezt a sujet-t agyonspékelt trükökkel“, az idegen-ség szembeszökő, de ha azt olvasom egy ujságban, hogy „nem áll a képéhez“, nem jut mindjárt eszünkbe, hogy ez: „steht ihm nicht zu Gesicht“ fordítása. Német gondolkodás magyar köntösben.

Igy árad és szűrődik be lassanként az idegenség nyelvünkbe szinte észrevétlenül. Teljesen megvédelmezni magunkat az ilyen befolyás ellen lehetetlen és céltalan is volna, hiszen a nagy nemzetek nyelvei is éreztetik egymással hatásukat. Leginkább az angolét megérzi a német, sőt kissé a francia is.

Egy német lapban olvasom divatos ruháról: das ist der letzte Schrei! A mi a francia „c'est le dernier cri“ hü fordítása. A német

„Treppenwitz“ nem egyéb, mint a francia „esprit d'escalier“. A tyúkszem is fordítása a német Hühneraugenak, hanem azért senki sem gondolhat arra, hogy kidobhatjuk nyelvünkéből. A német nyelvtudományi társaság „Gegen die Engländerer“ czimmel füzetet adott ki, mely az angol szavak és kifejezések behurczolása ellen harcol és védekezik.

Ha magunkat kínai fallal körül nem zárhatjuk, korlátozni mégis csak lehet ezt a befolyást, mihelyt öntudatra ébredünk és belátjuk, hogy önmagunkat kell ellenőriznünk, mert ha nem látunk hozzá erélyesen idejében, a baj elhatalmasodván s az idegenszerűség elárasztván nyelvünket, később egy újabb nyelvújítás sem fog vele könnyen boldogulni.

Eleinte a közbeszédben, utóbb gyökeret ver az idegenség az irodalomban. „Lump, lumpol“ ma már az utcáról még a nemzeti szinpadra is került, pedig a magyar nyelv nem szűkölködik az ezt az állapotot kifejező szavakban, melyek ha esetleg idegen eredetűek is, régi polgárjoguknál fogva még sem rínak úgy ki, mint a német. Ezt a *korhelykedik*-re értem, de hisz a magyar tud *kirúgni* is, a mi nem kölcsönszó. Érdekes, hogy a közös hadseregben a magyar „mulatság“ szó meghonosult (Machen wir uns eine mulatság), mi még a német lumpolást veszszük át. Tréfásan hallottam használni: „züllik“. Jól tudom, hogy a *züllik* csak mint *elzüllik* szokásos s ilyen értelemben egészen új alakulat, de akárhány szó bővül jelentőségében, átváltozik értelmében a használat által úgy nálunk, mint egyebütt. Ha ilyen áron egy idegen betolakodótól megmenekülhetünk, miért ne élénk ezzel a lehetőséggel?

A világnyelvek hatását a kisebb nyelvekre nem is lehet csodálni, mert bámulatosan fejlődnek. Naponként keletkeznek eszmékre, fogalmakra, árnyalatokra új meg új megjelölések, kifejezések, melyeket nemcsak a művelt, de még a kevésbé művelt, az alsóbb osztály is elsajátít. Kisebb nemzetek sokszor még a fogalmat sem ismerik s ők már kész, közkeletű kifejezéssel rendelkeznek.

A német nyelvnek nagy előnye az összetétel könnyűsége. Akármilyen két szót összeragaszt, kap új szót egy-egy fogalomra vagy eszmére. (Übermensch, Überbrettl stb.) Az angolt szavainak rövidsége és nyelvtanának gyakorlati egyszerűsége jellemzi. Erre alapítja világnyelvi hivatottságát. Olyan szavakkal, mint *sport*, *chek*, *lift*, *bar* bizony nehéz megküzdeni. Kelltik magukat. Akárhány szó ige is, főnév is, pl. *lift*.

A világnyelvek rövidsége törekednek. Mennél rövidebben és velősebben, mennél tömörebben mennél többet kifejezni, ez a céljuk. Azért azt gondolom, nem használnak nyelvünk ügyének, kik túlzott és félreértett népieskedésből úgy is hosszú s a ragozás által még jobban elnyúló sok szavunkat még inkább kinyújtják. A költészet meg éppenséggel nem tud hová lenni a hosszú szavakkal! A költő kurtit, elmetsz. (Arany János: Kassa mellett a *fölvárban* Tivornyázik a cseh rabló. Nem ám: a *felsővárban*!) Ma meg még a „Felvidék“-et is „Felső vidék“-re akarják némelyek kinyújtani. Még jó, hogy az „Alföld“-ből „Alsófld“-et nem csinálnak.

Ne felejtjük ezeket a szempontokat, midőn nyelvünk védelmében az alkotás terére lépünk. Mert nem elégséges gyűjteni és bírálgatni; alkotni, teremteni is kell új meg új szavakat, kifejezéseket, ha nyelvünket biztosítani akarjuk a verseny ellen.

Némelyek szerint ez nem a nyelvész feladata, hanem az íróé! Nagy költők és írók teremtik és fejlesztik, gazdagítják a nyelvet. Nálunk is így volt ez. Kazinczy, Vörösmarty, Petőfi, Arany és Jókai a mai magyar nyelv megteremtői. De azért a nyelvtudósnak is kell ezt a törekvést elősegíteni. Neki sem szabad elzárkózni a napi élet szükségleteitől, kívánalmaitól és követeléseitől.

Háiba várnók egy nagy költőtől, hogy a műnyelv szavait megteremtse, de a „Deutscher Sprachverein“ tudósai vállalkoztak rá, hogy még az étlapot is megnémetesítik. És kiadván erről egy külön kötetet, lehetővé tették a hazafias német vendéglősöknek és fogadósoknak, hogy étlapjukat a francia elnevezésektől megtisztítsák.

Hasonlóképen a fűvészet, a tánczmesterség és az orvosi tudomány megnémetesítésére is irtak jeles műveket és bocsátottak ki külön szótárakat. Ezt a munkát semmiféle nagy író vagy költő nem végezheti. Végzi — mint említettem — a „Deutscher Sprachverein“, melynek kiadványait mi is tanulsággal olvashatjuk. Meglátjuk belőlök egy világnemzet is mily szívósan és lelkesen küzd nyelvének igazaiért, holott sokkal kevesb veszélytől kell félnie, mint nekünk kis nemzetnek. A „Deutscher Sprachverein“ a német sajtó nagy részét megnyerte a nyelvtisztaságnak. Behatott a közkormányzat legmagasabb rétegeibe és a közigazgatás, sőt a jogszolgáltatás is meghajlanak érvei előtt. Így az új német polgári törvénykönyv a tiszta németiség jelében készült. A vasuti, a közlekedési szolgálatra is kiterjesztette a „Deutscher Sprachverein“ működését, még pedig sikerrel, mert a német magasb tisztviselői kar, a német császár példáján indultva, a jó és tiszta németiség zászlaja alá szegődött.

Nemcsak a nagy német nemzet van rajta, hogy nyelvéből az idegeneket kiséperje, a kis svéd nemzet is ezekben a nyomokba lépett.

Svédországban egyesület alakult a nyelvjavítás és nyelvtisztítás érdekében, hogy „a becsület és hősök nyelvét“ megmentse a fenyegető veszélytől. Kiszámították ugyanis, hogy csak az utóbbi két évtized alatt vagy 30,000 német szó, kifejezés meg fordulat lopózott a svéd nyelvbe. Kjellberg állt a mozgalom élére, melynek célja, hogy a nyelvromlást megakadályozza, s megalapult a „svéd nyelvgyűjtemény“. Immár ezer a tagja. Célja, hogy mindazt a haszontalan nyelvyanyagot kiírta, mely az utóbbi húsz év alatt kivált a németből, de a norvég, dán, francia és angol nyelvekből is a svédbe beszámazott. A nyelv eleven erejét akarják az ó-svéd és a nyelvjavítások kincseiből felfrissíteni és különös gondot fognak a svéd társalgási nyelvre fordítani. Előadásokkal és irodalmi művekkel fel akarják kelteni az érdeklődést az anyanyelv tisztasága és fenköltsege iránt. Külön lapot adnak ki, mely a nyelvhibákat és hanyagságokat felsorolja és ostorozza. Mindennek — úgy szól a tudósítás — az a célja, hogy a hazafiságot emelje, az előszeretetet az idegen iránt megingassa s kiírta és a svéd népnek nemzeti öntudatát fölemelje.

Milyen tanulságos ez a példa. Íme! egy a germán nyelvcsaládhoz tartozó nép saját atyafisága ellen is védekezik nyelvének tisztasága, épsége, sérthetetlensége érdekében. Még a norvég és dán, tehát a legközelebbi rokonság kölcsöneire sem áhítozik. Azt tartja, hogy megél a saját emberségéből is.

Ebből úgy, mint a „Deutscher Sprachverein“ működéséből megérthetjük, hogy a nyelv ügye *nemzeti ügy*.

Lefordítom az utóbbi egyesület felhívásának idevágó egyik-másik érdekeseb helyét.

„A németek előszeretete az idegen szavak iránt — úgymond — igazságtalanság saját gyönyörű anyanyelvünkkel szemben, melynek gazdag kincseit az idegen javára lenézzük; továbbá izléstelen-ség, mert egymástól elűtő elemek összekeverése elcsúfítja a nyelvet. De még csábítás is ez arra, hogy homályosan gondolkozzunk és a nyelv szabatosága ellen vétünk, végül pedig méltánytalanságot követünk el nemzetünk azon tagjai iránt, a kik idegen nyelvekben járatlanok.“

Az egyesület — mint a felhívás kitűzött céljait elsorolja — következőket akar elérni:

„A német nyelv valódi szellemét és különleges lényegét fogja ápolni.

A nyelv tisztasága, szabatosága, világossága és szépsége iránt szerető érdeklődést szándékozik felkeltetni a közönségben.

Meg akarja tisztítani a nyelvet szükségtelen idegenszerű elemektől.

Hogy ily módon a német népben *a nemzeti öntudatot megerősítse*“.

A német nyelvtársaság nem harcol különbség nélkül minden idegen kifejezés ellen.

Illeggadt mérséklettel csak azt hirdeti: *„Ne használj idegen szót arra, a mit németül híven tudsz kifejezni.“*

Ennek a nemzeti és nyelvi szempontból egyaránt fontos mozgalomnak II. Vilmos császár állt az élére, a ki legutóbbi rendeletét, mely a hadsereg nyelvének tisztításáról szólt, ezekkel a szavakkal kezdi meg: „Hogy hadseregemben a nyelv tisztaságát előmozdítsam.“

Talán ennyivel is beérhetném, hogy kimutassam, milyen nemzeti hivatás vár a nyelvtudományra, ha gyakorlati nyelvészetet is folytat. Németországban a nyelvészet és tisztaság hívei nem kicsinylik a terjesztésnek olyan eszközeit sem, hogy nagy vállalatokat, szállókat, vendéglőket megnyernek céljaiknak. Ilyen módon aztán a közönség közhasználatába beviszik a német kifejezéseket.

Ezt az irányt elfogadhatjuk mi is, mert az kizár minden túlzást. Felforgatni nyelvet és irodalmat az idegentől való aggodalomból, megrendíteni alapjait és bizonytalanná tenni, ingadozóvá a közélet és irodalom nyelvét, többet ártana, mint használna.

A mit eddig bevett és a közgyakorlat elfogadott, a mi a nyelv anyagává vált, azt ne bolygassuk. (Valaki tekintélynek „*örvend*“, „*sich erfreut*“ a legjobb írók is mondják. Az efféléket már alig lehet kigyomlálni.)

Ha felgyújtjuk a házat, nem teríthetünk benne! *De a mit ki tudunk fejezni magyar szóval, miért használnánk arra idegent?*

A ki megélhet a maga emberségéből, nem szokott kölcsönhöz fordulni.

Az az egy bizonyos, hogy haladni kell, ha nem akarunk leesorulni. Figyelembe kell vennünk az idegen nyelvek haladását, hogy ne előzhessenek meg, különben értelmiségünk mindinkább az idegen nyelvek rabjává lesz.

A népnyelv alapján kell a műveltség magasb követelményeinek megfelelni. A népnyelv kisebb érzelmi- és eszmekörre szorítkozik, mely nem elégíthet ki teljesen. De abból merítve s annak szellemében szabad csak a nagyobb hivatású magasb nyelvet fejleszteni.

Fejleszteni azonban kell, mert a közönség kész, megállapított, elfogadott és közkeletű kifejezéseket kíván, melyek rendelkezésére állanak és könnyen eszébe jutnak. Az egyes ember nem törheti fejét, de nem is töri, hogy miképen fejezze ki magát. Vagy azt mondja: „izé“, vagy idegen szóval él.

Mikor azt állítom, hogy a nép szellemében kell tovább alkotni, kérdezhetném: vajjon tanulmányoztuk-e eléggé népiünk nyelvének szellemét! Iparkodtunk-e lelkébe tekinteni, mely nyelvéből felénk ragyog? Miért alakít így és nem másképp? És hogyan alkotja meg szavait, kifejezéseit? Milyen törvények szerint? Milyen felfogás és véralkat tükrözik azokban? Sajátságos és eredeti a nép szó- és kifejezés-alkotása.

A székely azt akarja mondani, hogy megy az erdőre favágó munkára s ezt röviden csak úgy fejezi ki, hogy „erdőlni“ megy. A híres Borbála szeretkezési nagy indulatában a parasztsuhanczot elcsábította az eke mellől. És a nép elnevezte „Ekebontó Borbálának“. Pompás, jóízű, elnés és eredeti! S rövid . . . nagyon rövid!

A mai művelt szóalkotó ezt a rövid képlegességet csak hosszú körülírással tudná újmagyarul kifejezni: „Borbála, a legénycsábító“ vagy „A ki az eke mellől elszólítja a legényeket“ vagy isten tudja hogy! Csak így nem! Mert hát nem az ekét bontja Borbála, e szerint az a szó nem hű kifejezés. Igaz ez tökéletesen, de a nép nem gondolkodva faragja a szót és nem olyan szót, mely mindenképen kifejezi a fogalom értelmét. Kipattan az belőle önkénytelenül. A magyar lélek teremtő munkája. Inkább képekkel dolgozik. Teremtő ereje nem annyira észszerű, mint inkább képzeleti. („Pillangós“ a lány cipője. Hát a „szembogár“?)

Művelt osztályunk, ha valaminek megjelölésére nem talál szót, csak olyat fogad el, mely teljesen kifejezi az értelmet, úgy hogy azt rögtön megértse.

A nép tudja, hogy a megszokás teszi a szót. A *vágóhíd* sohse volt valóságos *híd*, mégis megszoktuk és megértjük.

Sokszor nem is alkotni, teremteni, csak új életre kell kelteni. Mennyi kincsünk aluszsza álmát szótárainkban, nyelvjárásainkban. Hány szónak értelmét ki lehetne bővíteni mellékjelentésekre. Más nyelvek sem gyártanak mindenre új szót; régieket is felhasználnak erre a célra. A „Rad“ németben csak közönséges kereket jelentett, ma már kerékpárt is jelent. Eleinte volt „Fahrad“, a Fahr lekopott, lett „Rad.“ Igét is csináltak belőle: „radeln“.

És hány jó, szép szavunk nem él az értelmiség nyelvében, csak a népnél s a szótárban.

Használjuk a csúf tót „drusza“ szót, a művelt nyelv megteremti a „névrokont“, pedig van rá magyar szavunk: rövid, hangzatos: „ját“.

Egy-egy szó különféle vidéken különféle alakban él. A mi itt *csemete*, amott *csimota*! Miért ne ruházhatnók fel különböző értelemmel! A *csemete* és *csimota* jelenthetne más-más fajta csemetét.

A nyelvújításnak alkotó fonalát kell tovább fogni a mai tanulmányok és tapasztalatok alapján. A régiéket a lelkesedés vezette. Nyelvet kellett adni a nemzetnek, az országnak máról-holnapra, hogy az új, az ébredő Magyarország megalakulhasson! A konyhanyelvet a művelt nyelvek magasságára kellett emelni, de rögtön, hogy a nemzetet kiragadják az idegen műveltség halálos öleléséből, mely már-már elzibbasztotta. Azok a sokat ócsárlott nyelvújítók nem rendelkeztek a mai gazdag anyaggal, azért csetlettek-botlottak ugyan, de mégis csak az ő kezdésükre és a nagy nyelv művészek segítségével alakult meg a magyar nyelv.

Nem vagyunk többé olyan fiatalosan vakmerők, mint a régiéek voltak, mert ismerjük a nehézségeket, de több tudásunk lévén, szerencsésebben folytathatjuk munkánkat, ha megvan hozzá a kellő bátorságunk.

Nyelvészek és írók fogjanak kezét, álljon közjük harmadiknak a tanár.

A nyelvész és író teremtsen, a tanár meg oltsa a fogékony ifjúság lelkébe a mi édes, nemes nyelvünk szeretetét! Kivált a nőre számítunk, mert a gyermek az első szót tőle hallja. Az anyanyelv az anya nyelve! Szeressék, becsüljék hölgyeink azt jobban a divat nyelvénél!

Hogy ezt elérhessük, népszerűsíteni kell a magyar nyelv ügyét felolvasásokkal, minden szaktudományi színezet nélkül. Fel kell hívni a közönség figyelmét a nyelv ügyére, melyet szolgálni szent kötelesség. Költsük fel érdeklődését a hibák, hanyagságok, vétségek ellen. A közönség nagy része öntudatlanul vét a nyelv ellen. Nem is tudja sokszor, hogy idegen szellemben beszél. De meg akár-hány idegen szót is úgy megszokott, hogy magyarnak gondolja. Csak tülságost ne követeljünk, mert a gyakorlati élet követelményei erősebbek s azokkal szembeszállni nem lehet. Értjük be a lehetővel, a kivihetővel! Elég, ha lenyessük a fattyúhajtásokat, hogy a mi gyönyörű nyelvünk, mely egy félszázad alatt olyan bámulatosan haladt, a maga őszerejéből tovább fejlődjék. A többi magától jön. De ha azt kívánjuk, hogy semmiféle idegen szóval ne éljen s hogy minden szavunk tisztán magyar eredetű legyen, elvetjük a sulykot.

Van ez a nyelv olyan gazdag, hogy ha kellőképp kiaknázzuk, megáll a maga lábán és csak kivételesen szorul idegen mankóra. De a nemzetek mai szellemi sűrű érintkezésénél a világnyelvek hatását és befolyását oly kevéssé lehet végkép megszüntetni, mint a középkorban lehetetlen lett volna megakadályozni, hogy a deák nyelv befolyást ne gyakoroljon az élő nyelvekre.

BERCZIK ÁRPÁD.

Gyermeknyelv és gyermeklélek.

(A Kisfaludy-Társaság 1905. jan. 24-én tartott ülésén fölolvastott értekezéséből.)

Mikor 33 évvel ezelőtt a Természettudományi Társulat egyik ülésén első ízben értekeztem „a gyermeknyelvről“, a gyermekről szóló tudomány még csak fejlődni kezdett. Azóta annyira közérdekűvé vált, hogy már jelentékeny szakirodalommal és számos intézménnyel dicsekedhetik.

Hogy fogalmunk legyen arról, milyen nagy fontosságot tulajdonítanak ma már a gyermekpsychológiának és a szolgálatában álló gyermektanulmányozás ügyének külföldön, hadd legyen szabad a Magyar Paedagogia 1904. évf. 497. s köv. ll. közölt adatok nyomán a következőket megemlítenem.

Az ügy iránti buzgólkodás legnagyobb arányokat öltött eddig Észak-Amerikában, a hol Stanley Hall honosította meg a tervszerű gyermektanulmányozást, melynek góczpontja a worcesteri Clark-egyetem. Stanley Hallon kívül még több derék ember buzgólkodik e téren, nagy propagandát csinálva az ügynek az egyetemeken és tanítóképzőkben. Ugyancsak Stanley alapította az első gyermektanulmányozó egyesületet 1893-ban (National Association for the Study for Children), melynek ma már számos fiókja van. Gyermekpsychológiával különösen két folyóirat is foglalkozik: Child Study Monthly és a Pedagogical Seminary.

Angolországban a gyermekpsychologia Warner és Sully neveihez fűződik. Ma már itt is nagy irodalma, országos egyesülete és folyóirata van. Számos tanítóképző intézetben már több év óta meg van honosítva a gyermektanulmányozás, mint az elméleti és gyakorlati paedagogiának egyik ága s a cambridgei, edinburghi és oxfordi egyetemeken szünidei tanfolyamokat tartanak a gyermekpsychológiából.

Franciaországban Pereznek 1878—1892-ig megjelent munkái indították meg a dolgot: ma Queyrat, Compayré, Binet és Mailloux a gyermekpsychologia legkiválóbb művelői. Mailloux alapította 1899-ben a *Revue internationale de pédagogie comparative* cz. folyóiratot, mely a gyermekpsychológiát különös figyelembe veszi.

Olaszországban szélesebb rétegekre kiterjedő mozgalom még nem mutatkozik. Csak Ferri, Ricci és Lombroso munkássága említendő fel. Lombroso leánya is nagy szeretettel észleli a gyermeklélek fejlődését.

Németországban már nagy a gyermekpsychologia művelőinek

és híveinek a száma. Alapvető: Preyer, Die Seele des Kindes 1881-ben megjelent munkájával. Ehhez fűződik sok jeles szakember munkássága. Eddig két egyesület szolgálja az ügyet, a berlini Verein für Kinderpsychologie, melynek organuma a Zeitschrift für Pädagogische Psychologie, Pathologie und Hygiene, a másik a jeni Vereinigung zur Erforschung der Eigenart der Kinder, mely az 1896-ban megindult Die Kinderfehler cz. folyóiratot választotta organumának. Most indult meg egy Kind und Kunst cz. folyóirat is.

Magyarország csak legújabb idő óta vett tervszerű tudomást e mozgalmakról, mert a régebben itt-ott megjelent ily tárgyú értekezések és munkák, melyek közé „A gyermeknyelvről“ című 1871-ben megjelent értekezésem is tartozik, még nem tekinthetők gyermekpsychologiai munkáknak.

Három évvel ezelőtt jelent csak meg az első magyar nyelven írt, a külföldi irodalom minden idevágó termékének felhasználásával készült Gyermekpsychologia Pethes Jánostól, s 1903-ban alakult meg főleg Nagy László tanítóképző intézeti igazgató buzgólkodására a gyermektanulmányi értekezletek intézménye. Ma már az ország néhány tanítóképzőjében tervszerű gyermek-megfigyelés foly, teszem Pápán, Láng Mihály igazgató vezetése mellett. Legeslegújabbán megjelent A gyermeki elme fejlődése és működése című könyv Dr. Ranschburg Páltól.

Mindebből látni való, hogy a psychologusok és paedagogusok mennyit foglalkoznak ma már a gyermek testi s lelki fejlődésének tudományos tanulmányozásával. Természetes, hogy itt a gyermeknyelv fontos szerepet játszik, de csodálatos, hogy éppen a nyelvészek, kiket legközelebről kellene érdekelni, alig fordítottak rá nagyobb figyelmet, noha nem egyszer hivatkoznak a gyermeknyelv tanulására, ha a nyelv eredetéről, fejlődéséről, vagy idegen nyelvek tanulásáról van szó. Sőt még odáig sem jutottunk el, hogy arra a kérdésre: van-e gyermeknyelv, egyhangulag azt a feleletet kapjuk, hogy van.

Mennyire méltó tárgynak kínálkozik a gyermeknyelv a nyelvészeti kutatásnak, azt már — mint említém — 1871-ben a Természettudományi Társulat egyik ülésében törekedtem bebizonyítani. Értekezésem akkoriban mind a tudomány, mind a tréfa embereinél nagy föltűnést keltett. A mi a komoly hatást illeti, Brassai Sámuel volt az, ki mint valódi polyhistor mindjárt hozzá is szólt a dologhoz, s a természettudományi társulat külön ülést szentelt kritikájának felolvasására és megvitatására, mely vitában Böke tanár is részt vett, előadva abbéli tapasztalatát, hogyan tanulta meg egyik-másik fülbajos néma gyermek meggyógyulása után a beszédet.

Brassai is, Böke is abban volt, hogy gyermeknyelv voltaképen nincsen is, csak dajkanyelv, a mint azt már előttük az Akadémiai Nagyszótár is állította, t. i. csak olyan nyelv, melyet a dajka csinál a gyermek számára, s a gyermek a dajkától tanulja el a számára alkotott nyelvet.

Mielőtt ezennel további tanulmányaim eredményét bemutatnám, hadd ismerkedjünk meg a kiseded legeslegelső korszakaival, a mint

azokat Schultze Frigyes: Die Sprache des Kindes című beszédében igen vonzóan jellemzi.

A római ember a csecsemőt *infansnak*, nem beszélő lénynek nevezte. Miért nem tud még beszélni? Ez fölösleges, sőt bolond kérdésnek látszik, és mégis, ha meggondoljuk, hogy erre a kérdésre, a különböző metafizikus álláspontok szerint különböző feleletek adhatók, hogy teszem Plato egészen másképp fejtené meg, mint Locke vagy Darwin . . . hogy benne minden anthropologiai és pszichologiai, s avval minden philosophiai vitakérdések összetalálkoznak . . . úgy ez a kérdés a trivialitás minden látszatát veszti s legnagyobb mértékben mély értelműnek s tartalmasnak bizonyul. Úgyde nem szándékunk mindazokat a philosophiai mélységeket végigmérni, azért erre a kérdésre egészen egyszerűen csak azt feleljük: az újszülött azért nem tud beszélni, mert se testileg, se lelkileg még nincs kellően kifejlődve.

A fejlődésre nézve Schultze hat korszakot különböztet meg:

1. a Säugling, a csecsemő korszaka;
2. a Lächling, a mosolygó kised korszaka;
3. a Sehling, a nézgelődő, látó kised korszaka;
4. a Greifling, a fogdosó kised korszaka;
5. a Läufing, a járó, futkosó kised korszaka;
6. a Sprechling, a gagyogó, beszélő kised korszaka.

Ezek természetesen nincsenek úgy elkülönítve, hogy a mi rendszerint később szokott bekövetkezni, egyik-másik kisednél hamarabb ne mutatkoznék. Azt az időszakot, mikor a kised még semmi egyéb, mint csecsemő, mikor a nap legnagyobb részében alszik, a németek *buta* évnegyednek mondják. A külső benyomásnak első, bármennyire korlátolt megértése s irántuk való érdeklődése a gyermek keletkező *mosolygásában* mutatkozik. A gyermek akkor még nem bírja teljesen a látását: se perspective nem képes még látni, se nem képes valami tárgyat szemével kitartóan fixirozni. Ez csak a 3. stádiumban áll be, mikor a mosolygó kised *nézgelődő* kiseddé válik. Most, mikor a külvilág már hatalmasabban rohanja meg a gyermeket, most kezd csak maga is a külvilágra visszahatni: dolgok után nyúl, egyre fogdosni ügyekszik, rázogatja, forgatja, tapogatja, szájához, orrához emeli, s így egy csomó új tulajdonságot fedez föl, a mit a látás maga még nem volt képes eszközölni. A nézgelődő kised *fogdosóvá* lesz: keze használatával kezdődik igazán emberi tevékenysége. Úgyde de nem mindent képes elérni, a mit megkívánt. A távoleső tárgyak mintegy intgetnek, csalogatják, ellenállhatatlanul vonzzák — követni kezdi ezt a vonzást, csúszik, mászik, feláll, jár, futkos. Helyhez kötöttségéből kiszabadítja magát s e szabadsága képesíti arra, hogy a körülötte lévő világba behatoljon, s a világot magába behatoltassa. Az ily módon nyert képzetek sokasága oly hatalmasan hullámszik benne, hogy a lelki tartalom utat tör magának, s kiforr a megszólalásban: a kised gagyogó, beszélő korszakba lép, mikor jó ideig semmi sem bírja annyira elvárásolni, mint annak a művészetnek a megtanulása és gyakorlása, mely jobban köti az embert emberhez, mint akármilyen más a világon.

Már ebből a kevésből is, a mit eddigelé elmondottunk, kiderül, hogy a testi fejlődés lelki fejlődéssel jár, hogy minden egyes stádiumban a testi élet processusa a lélek testi eszközeinek a fejlesztésére is szolgál. Hogy itt a chronologiai egymásután nem mindig egyforma, hogy az különféle befolyásoknak van alávetve, magától értetődik.

Áttérek tárgyamra, melyet nem rendszeresen, hanem csak nagyjában, tanulságos példákban fogok bemutatni, s úgy hiszem, még ily kis keretben is elégséges tájékoztatást fogok nyújthatni.

Vizsgálódásom anyagát — a mint azt 1871-ik évi értekezésem bizonyítja — régóta gyűjtöm. Legnagyobb s legérdekesebb része kis unokám ajkáról került, ki 1901 márcz. 27-én született s jelenleg még nem egészen 4 éves. Voltakép Attila a neve, de gyermeknyelven Lilinek, Lilikének hívják. Rövidség okaért én is egyszerűen így fogom nevezni.

Mint hogy szülei Kassán laknak s nekem csak a szünidőkben van alkalmam az ő nyelvbéli fejlődését figyelemmel kísérni, megkértem a mamáját, ügyeljen a szavaira: szeretnék azokból egy kis szótárt összeállítani. Ez a kised másodéves korában történt.

Mamája előszedett egy kis jegyzőkönyvecskét, ráírta, hogy *Lilisztár* s abba jegyezte abc-rendben az 1902. évbéli szókat. A további gyűjtést legnagyobbbészrt magam végeztem.

Lilike 1902-ben hallotta először erről a kis könyvecskéről, hogy *szótár*. 1903 szept. 7-én már maga is azt mondta rá, hogy *hótár*, s mikor pár nappal később (szept. 12.) megint jegyezgetni látott: *hótárt ír*. Mikor tavaly a szünidőkben játék alkalmával íróasztalomhoz ültem és jegyezgettem, azt kérdi tőlem: mit ír? Megmondtam neki. Azt mondja rá: *én is*, és a neki átengedett lapot össze-vissza plajbászozza s minden egyes rajzra rá mondja: templom, katona, kocsi, ostor és így tovább.

Most karácsonykor egyebek közt kis laterna magicát is kapott.

Mikor hallotta, hogy az egyik cseléd *materna ladikának* nevezte, elnevette magát s hozzám sietett: *nad papa! írja fel!* Ugyancsak ezzel a felszólítással fordult hozzám, mikor először hallottam, hogy két tót asszonyt ábrázoló babája közül az egyiket *Zsofának*, a másikat *Mangának* hívják.

Mindebből látni való, hogy már *sejti* mi a szótár.

A mi a gyermeknyelv *hangtanát** illeti, a magyarban is van

* „P. Thewrewk Emil azt írja (A gyermeknyelvről. Pest, 1871. 5. l.), hogy a gyermeknyelv hangtana azt fogja tárgyalni, mely rendben keletkeznek a gyermekhangok egymásután. Igen fontos physiologiai kérdések tartja azt, melylyel eddig tüzetesen senki sem foglalkozott. P. Thewrewk azt mondja, hogy „a gyermek nem azokat a hangokat ejti legelőször, a melyeket hall, hanem melyek physiologiailag legkönnyebbek . . . E törvényt Schultze kilencz évvel később mondotta ki, mint P. Thewrewk s éppen olyan formában, mint ő. Ezt csak azért jegyezzük fel, mert Schultze állítása minden gyermekpsychologiai munkában helyet foglal. Nem akarjuk a Schultze dicsőségét megbolygatni, de szívesen írjuk meg, hogy a magyar nyelvészet jóval előbb jutott a physiologiai megerősítés gondolatára, mint a német . . . Balassa is csak Schultzéről emlékszik meg, Thewrewk munkáját nem ismeri.* Vértés József: A gyermeknyelv hangtana. Javitott lenyomat a Magyar Tanítóképzőből. Budapest, 1905. 6. lap.

már egy pontos megfigyelésen alapuló értekezésünk *Balassa József*-től, kit *Ireyer*-nek *Die Seele des Kindes* című epochalis munkája buzdított arra, hogy megfigyelje fia nyelvének fejlődését és följegyezze folytonos haladását.

Persze nem minden gyermek egyforma, azért a hangtani tünetmények sorozatában és mivoltában itt-ott lényeges különbségek mutatkoznak. Még egy másik dolgot is kell constataálnom.

Sokszor megtörtént, hogy nem biztam a magam hallásában s másoktól kérdeztem, hogy is hallották ezt, meg ezt. Kiderült, hogy a laikus ember többnyire csalódik — bármilyen jó füle van is —, mert a szabálytalanságokra nem szokott ügyelni, azért nem is veszi észre, csak ha figyelmeztetik rá, akkor ő is meghallja. Egyébiránt az is tudni való, hogy egyik-másik hangnak az articulatiója néha csakugyan olyan, hogy még a nem laikust is megtévesztheti.

A szopásnál tanulja meg a csecsemő *ajka s nyelve izmait* használni, s innét van, hogy első articulált szótagjait labialis vagy lingualis consonanssal egybekötött vocalis alkotja. Ez fejtí meg nekünk azt a rejtélyt, miért van az egész föld kerekiségén minden népnél az *atya* és *anya* név így alkotva. Ezek a legelső szótagok illetőleg szók csak hang-gymnasticából erednek, de minthogy később a csecsemő ezekkel szólítja meg mintegy a papáját s mamáját, ezeknek valóságos elnevezéseivé váltak. Az európai nyelvekre ez a tény eléggé ismeretes, de megvan ez Európán kívül is. Nagy érdeklődéssel olvassuk, hogy 57 négernyelvben az apa neve labialisan így hangzik: *papa, baba, vava, fa, fafa*, 17 négernyelvben lingualisan így: *da, dada, tada, ada, oda*; az anya neve 15 négernyelvben labialisan így: *ba, ma, mama, ama, omma*, 33 négernyelvben lingualisan így: *na, nana, ne, ni, nde*.

A régi görög és római gyermeknyelv is ugyanilyen tünetmennyeket mutat. A sok közül csak *Martialis* (I. 100.) ezen epigrammájára hivatkozom, melyben egy *Afra* nevű öreg lányt csúfól;

mammās atque tatas habet *Afra*, sed ipsa tatarum
dici et mammarum maxima mamma potest.

Afrának van tatája s mamája, pedig ő maga a taták s mamák legöregebb mamája = a legöregebb mámi.

Az itt felsorolt nevek egy-kettő kivételével mind *kéttagúak*, még pedig *geminatió*n, *kettőzés*en egyazon szótag *ismétlés*én alapszanak. *Sem a papa-mama-féle hangcsoportosulást, sem a kettőzésbeli hajlandóságot nem a dajka szolgáltatta a gyermeknek, hanem a gyermek szolgáltatta a dajkának.*

Íme egy csattanós bizonyítéka annak, hogy igazam volt, mikor első értekezésemben azt állítottam, hogy a gyermeknyelvnek a kisdéd az alkotója. Ő szolgáltatja az első hanganyagot; hangjai bizonyos egymásutánban keletkeznek; öntudatlanul s minden utánzás nélkül teremnek ajkán az első szógyökök; első szavai és kísérletei sajátosságos törvények szerint idomulnak. S ez megvan minden eddig ismert gyermeknyelvben. A mama és dajka csak ellesi a kisdedtől, s mit ezek tesznek hozzá, csak utánzás, csak hű követése ama

törvényeknek, melyeket a kised öntudatlanul kinyilatkoztatott. Ily módon segítetik a gyermeknyelv fejlődését, még pedig oly irányban, mely a megtanulandó valódi nyelvre vezet. A mama- s dajkanyelv tehát nem egyéb, mint közvetítő, mely a gyermeknyelv s a felnőttek közti ürt áthidalja, még pedig akkép, hogy a felnőttek nyelvét a gyermeknyelv törvényei szerint idomítja s ily módon a kised ajkára szabja.

Szerintem a gyermeknyelvnek három stádiuma van. Az első az, mit a kised a mama- s dajkanyelvnek alapul szolgáltat, a második stadium, melyen a kised a mama és dajka segítségével halad, végre a harmadik, melyben az úgynevezett anyanyelv a gyermeknyelvbéli formátót lassanként leveti s csak annyit tart meg a gyermekiességből, mennyi még a felnőttek nyelvében is olykor előfordul, vagy a mit lassan-lassan maga visz abba bele. Erre vonatkozólag emlitem, hogy *Müller Miksa* a gyermeknyelv analogiai érzetének tulajdonítja azt a befolyást, melynél fogva a nyelvekből, akár van irodalmuk, akár nincs, az úgynevezett szabálytalan név- és igeragozás lassan-lassan kivész és *Passy* francia tudós kizárólag annak tulajdonítja a nyelvek fejlődését, hogy a gyermek tökéletlenül utánozza a felnőttek beszédét és mindig marad valami különbség a két nemzedék között.

Hogy a gyermeknyelvben csak kevés szó van, melynek gyökét maga a kised alkotta, abból kell magyaráznunk, hogy a kisedet, a mint lehet, azonnal a felnőttek nyelvére tereljük, s így a gyermeknyelv későbbi szavaiban már a valódi nyelv szavai szerepelnek substratumul.

Valamint *Paul Hermann*, úgy magam is arról vagyok meggyőződve, ha azt az experimentumot tennék, hogy több gyereket minden nyelv ismerete nélkül hagynának felnőni, gondosan elzárva és csak az egymással való közlekedésre szorítva, minden bizonynyal az volna az eredménye, hogy azalatt, a míg felnőnek, maguk alkotta szavakból külön nyelvet alkotnának maguknak.

Ilyen experimentumhoz fogható valamit csakugyan tapasztalni egyes délafrikai tanyákon, a hol a gyerekek, szüleiknek gyakori hosszas távolléte alatt maguk találnak ki maguknak nyelvet.

Hogy nálunk ilyes nem történik meg, ennek egyszerű oka — mint már mondtam — a felnőttek nyelvének beavatkozása. Csak-hogy azért semmi szín alatt sem szabad a gyermeknyelv léteztét tagadni és csakis dajkanyelvet constatálni.

A minő ferdeség volna tisztem a francia nyelvről, a mely egy praegnans definitio szerint a kelta nép ajkára került latin nyelv, azt állítani, hogy nem a kelták, hanem a rómaiak alkották: épp oly helytelen azt állítani — a mint azt *Paul Hermann* is teszi — hogy a gyermeknyelvet nem maga a gyermek, hanem azok alkotják, a kik a felnőttek nyelvét vele megismertetik.

Hadd bizonyítsa ezt egypár tanuságos példa.

A vizet a különféle gyermeknyelvek különféle módon nevezik el.

A római kised, mikor szomjas volt, azt mondta, hogy *buu*. Ez mindenesetre tősgyökeres gyermekszó. A magyarban *tütü* legel-

terjedtebb neve. De a gyermek csakhamar valódi nevét is hallja, mely a vizet egyéb italtól megkülönbözteti, s azt kezdi használni. De hogyan? Úgy, a hogy kiejteni képes. A német *Wasser*-t egyik német gyerek *basse*-nak, másik német gyerek *faffef*-nak ejtette.

Unokám, mikor szomjas, *debeort* kér. Így nevezi ő a vizet. Összetett szó: *debe* és *bor*: *debe* nem egyéb, mint a *víz* szó átidoimitása. Abból az időből való, mikor unokám az *i* helyett még *e*-t, *v* helyett *b*-t, *z* helyett *d*-t ejtett. Az egész szó ezenkívül még metathesist is szenvedett: *bede* helyett *debe*. Íme egy szó, mely eredetileg a felnőttek nyelvéből való, de a gyermek ajkán valóságos gyermekszóvá alakult.

„A helyes magyarság elvei“ című pályamunkámban (13. l.) sikerült bebizonyítanom, hogy a magyar *erszény* szónak német az őse. Eredetibb alakja még él a nép nyelvében, t. i. *eszrény*. Ez Buda városának régi német törvényei bizonyossága szerint nem egyéb, mint *Aserin* azaz *Aserlin*, *aser* (tarisznya) kicsinyített alakja. *Ein Aserin Geld* = egy eszrény pénz. Látni való, hogy eszrény úgy viszonylik a német eredetijéhez, mint *debe* a felnőttek *víz*féle szavához. A mint az magyar szóvá, úgy ez gyermekszóvá vált. *Itt nem az eredet, hanem az új szabás határoz.*

Hogy a *geminatio* mennyire jellemző sajátága a gyermeknyelvnek, meglepően illusztrálja a francia kisdédék beszéde. *Papa, mama* törzsökös gyermekszók. Úgyde azt is mondják: *pépère, mémère, fifille* stb. Itt a felnőttek szava kettőzés útján vált gyerekszóvá.

A *geminatio* egyik nevezetes tünetényét látjuk mind a gyermek, mind a felnőttek nyelvében találkozó úgynevezett ikerszavakban.

Több fajtát különböztettek meg. Figyelmeztetésül elég ezeket idéznem: *firkes-farkas*, *szinom-szánom*, *dibegőbe-dobogóba*, *sillingem-sallangom*, *csivir-csavar*, *csiszeg-csoszog* (elcsiszognak-csoszognánk. Sebestyén Gy. Regös énekek 18. sz. 115. lap), *tillér-tallér*, *zibet-zabot*, *tipissa-tapossa* (Kiss Áron: Gyermekjátékgyűjtemény 154., 165., 189., 269., 362., 365., 402., 435., 456. lap).

Farkas-barkas, *kakas-bakas*, *özöm-bözöm*, *erdőbe-berdőbe*, *zsidó-bidó*, *czitrom-bitrom*, *torzsok-borzsok*, *üröm-büröm*, *szita-bitá*. Sándor-Bándor. (Kiss Áron: Gyermekjátékgyűjtemény 3., 27., 205., 271., 407. lap).

Most értjük csak meg igazán, hogy lehetett az András névből *Bandi*, s az Erzsébet névből *Bözsike*, *Böske*. A kedveskedő gyermeknyelv Andrást Andira, Erzsébetet Örszire, Örszikére változtatta. Andiból lett aztán Andi-Bandi, Örsziből lett Özsi-Bözsi. Végre az ikerszó másik fele is önálló névvé vált.

Valamint a *firkes-farkas*, úgy a *farkas-barkas*-féle ikerforma a német gyermeknyelvben is megvan. Például:

Schnibel-Schnabel, Anderle-Banderle. V. ö. magyar Bandi. (Böhme: Deutsches Kinderlied 162., 389. lap. Lásd a mit a Zenevilág 1902. II. évf. 213—214. lap. „A dallam és szöveg congruentiája“ cz. értekezésében az ismétlésről mondottam).

Egy Jenő nevű fiucsánál tapasztalták, hogy az *r* helyett *l*-et,

vagy *j*-t ejtett. Rátanították, hogy kell, akkor meg az *l* és *j* helyébe is *r*-et tett. *Jenő* helyett, *Kenő*, *ablak* helyett *abrak* stb.

Kis unokám második évében, *lába* helyett azt mondta, hogy *gába*; de már saját nevét *Lilit Didinek*, *létrát détrának*, *Józsit Dódinak* ejtette, de csakhamar valóságos *l-re* is rátért. Ezzel a consonanssal helyettesítette a legújabb időig a *j*-t s ugyancsak ezzel töltötte ki a szó helsejében, mind a két szó között előforduló *hiatust*, a szótagközi és a szóközi hanghézagot.

Pl. *elbulok*, *elbujok* helyett, *bulbul hátka*, *bujbuj fácska*, helyett t. i. olyan fenyőfa, melynek ágai annyira alacsonyak, hogy csak lehajolva lehet alóluk kibújni; *elfeleltette*, *elfelejtette* helyett.

Szó elején a *j* nem *l-re*, hanem *d-re* változott. Így lett *Julikám*-ból *Dulikám*, *jaj-jaj*-ból *dal-dal*, *jaj de jó*-ból *dal de dó*, *milliópuszi*-ből *mildó puszi*, mi a kised elméje szerint, minthogy a millió-féle számot még nem ismeri, korántsem azt jelenti, hogy számos puszi, hanem azt, hogy milyen jó puszi.

A hiatusra nézve meg kell jegyeznem, hogy valamint sok népies irodalmi nyelv, úgy a gyermeknyelv is lehetőleg kerüli. Könnyebben esik a kiejtés, ha két összetalálkozó hangzó közé közvetítő mássalhangzót teszünk.

Kis unokám majdnem egész mostanáig *fiu* helyett *hiut* mondott: anthropologus öcsém néhai kis leánykája *szilut*. A hiatusra nézve mind a két kised egyformán járt el: a hanghézagot *l*-el töltötte ki. Az *f*-et egyikük sem tudta kiejteni: az egyik *h*-t, a másik *sz*-et tett helyébe.

Lili nemcsak *f* helyett, hanem *sz* helyett is *h*-t ejtett, olyan hangcsere, mely teszem a görög nyelvben nagy szerepet játszik.

A hiatusra nézve még a következő példákat idézem:

mi l is, *mi is* helyett:

nadapálék, *nagyapáék* helyett;

hilatal, *fiatal* helyett;

telát, *teát* helyett (Balassa fiacskája is így, NyK. XXIII. 70.);

hilókba, *fiókba* helyett;

hamilla, *familia* helyett;

tiled, *tied* helyett; szintűgy

tilem, *tiem* helyett.

A mi az utolsó példát illeti, már első értekezésemben említettem, hogy egy Ilonka nevű kised a *tiéd*? kérdésre azt felelte *tiém*. Balassa Laczikája arra, hogy *az nem a tied*, szintén így felelt: *de ja tiem*.

Első értekezésem a Természettud. Közlönyben jelent meg. A Nemzeti Múzeum példányában a *tiém*hez a következő marginale van írva: „szintilyen *tied* helyett *enyid* (hallottam: egy olvasó).“ Ez az *enyid* úgy viszonylik az *enyim*hez, mint *tiem* a *tied*hez.

Ugyanide tartozik *bennemet*, a mi *bennünket* képerre van alkotva.

Ezekkel a *tiém*, *enyid* s *bennemet*-féle alakokkal eljutottunk az úgynevezett *analogiához*, az analog képzések műhelyébe.

(Vége következik.)

A csángók eredete.

A csángó nép és csángó név eredete címmel Horger Antal az Erdélyi Múzeum ez évi folyamában figyelemre méltó dolgozatot közöl, melyet érdemesnek tartunk az alábbiakban folyóiratunk olvasóival is megismertetni; magát a *csángó* név eredetére vonatkozó nézetét pedig egyszersmind bírálat tárgyává is tesszük.

A szerző abból a körülményből, hogy a Brassó közelében, a Barcaság nevű síkság szélén lakó hétfalusi csángóknak szinte semmi szántóföldjük sincsen és évszázadok óta kénytelenek a két szomszédos szász községnek, Prázmárnak és Szászhermánynak fölös termőföldjeit bérelni, azt következteti, hogy e csángók csak a szászok beköltözése (1211) után kerülhettek mai helyükre. Föl nem tehető ugyanis, hogy, ha előbb lettek volna itt, mint a szászok, birtokba ne vették volna a Barcaságot, ezt a dúsán termő gazdátlan síkságot, hanem megelegedtek volna a köves házhelyekkel és hegyi legelőkkel. Hogy a telepedési viszonyokból lehet következtetni a telepedés sorrendjére, azt a hétfalusi csángóknak és oláhoknak egymáshoz való viszonya is bizonyítja. Ez utóbbiakról bebizonyítható, hogy csak jóval a csángók után, a XVI. sz. közepén telepedtek meg a hét faluban, s ha a községekben való elhelyezkedésüket vizsgáljuk, azt a meglepő tényt tapasztaljuk, hogy a községeknek csak a hegyek oldalára eső szélén lagnak. Valamint tehát a szászok után jövő csángók kénytelenségből a síkság szélére telepedtek, azonképen szorultak a még későbbben települő oláhok már a hegyek oldalára.

Erdélyi tudós és papi körökben általánosan elterjedt vélemény, hogy a nagyküüllőmegyei Halmágy és az udvarhelymegyei Zsombor lakói is csángók. Oklevelekkel ki lehet azonban mutatni, hogy Halmágy 1211-ben már létezett, eleve tehát nem nagyon valószínű, hogy lakói csakugyan csángók volnának. A halmágyi nép nyelvjárása eltér minden székely nyelvjárástól. Sajátságainak egy része megegyezik a nyugati székelyekével, más része azonban a hétfalusi csángók nyelvéből való. Ez a feltűnő körülmény csak úgy magyarázható, ha fölteszszük, hogy Halmágnak eredetileg nyugati székely, de kevés számú, vagy valamilyen okból megfogyatkozott lakossága megerősítéséül 1211 után azon csángó családokat telepítették oda, a kik a művelhető föld hiánya miatt már el nem fértek a hétfalusi csángók mai lakóhelyén, s e két, eredetileg különböző nyelvjárású néptöredék nyelve a századok folyamán egy egységes nyelvjárássá olvadt össze. Szakasztott mását mutatja ennek a mai zombori nyelvjárás vizsgálata. Itt is nyugati székely és hétfalusi

csángó nyelvjárási sajátságok egyesültek egy új nyelvjárássá, sőt itt történelmi adatok is bizonyítják a két ízben való települést. Annak a véleménynek tehát, hogy Halmágyon és Zsomboron csángók laknak, csakugyan van valami történeti alapja.

Fölmerül most már az a kérdés: található-e a Székelyföld más vidékein is a hét faluval megegyező nyelvjárási sajátságok? Szerzőnk székely nyelvjárási tanulmányai folyamán azt a fölfedezést tette, hogy Csikszereda körül 13, hegyes-völgyes területen fekvő községnek nyelvjárása minden lényeges sajátságában megegyezik a hétfalusi csángókéval. Ezeket nem nevezik ugyan csángóknak, de a föltűnő megegyezés csakis őseiknek egykori együttéléséből, egy törzshöz tartozásából magyarázható meg. Az a csiki székelység, a mely ezektől délre és északra sík földön lakik, másféle nyelvjárást beszél. Eltérő nyelvjárás és eltérő földrajzi elhelyezkedés esetében mindig az a csoport a későbbi települő, a melynek már csak a rosszabb föld jutott. Nyilvánvaló tehát, hogy e 13 csángó nyelvjárású község a tulajdonképeni csiki székelységnél későbbben került mai helyére.

Hogy honnan jöttek lakói, azt Háromszék megye keleti síkságának nyelvjárási viszonyai magyarázzák meg. E vidék nyelvjárásának tanulmányozása azt derítette ki, hogy egy Kézdivásárhelytől délre elterülő, összefüggő nagy községcsoportnak nyelvében is megvan a hétfalusi csángó nyelvjárásnak minden jellemző sajátsága, bár ezeknek a lakóit sem nevezik csángóknak. A hét faluban, Halmágyon, Zsomborban és Csikszereda körül található csángó telepek tehát bizonyára e nagy háromszéki székely csoportnak elszakadt ágai.

A moldvai csángók nyelvjárása a több százados különállás következtében annyi sajátos nyelvjárási vonást fejlesztett, hogy ma már semmiféle tanúságot sem tehet arra nézve, hogy az első kívándorló csoport a székelységnek melyik ágához tartozott. Annál tanulságosabb azonban a gyimesi csángók esete, mert nyelvjárásuk és telepedési viszonyaik összehasonlító vizsgálata kétségtelenné teszi, hogy eredetileg felcsiki székelyek voltak, a kik pásztorkodva föl-vonultak a gyimesi szoros körül levő havasi legelőkre s aztán állandóan ott ragadtak.

Ha megfontoljuk egyfelől azt, hogy a Csikszereda körül és Kézdivásárhelytől délre fekvő községek népét sem ma nem nevezik csángónak, sem régebben nem nevezték annak, holott nyelvjárása azonos a hétfalusi csángók, valamint a halmágyi és zsombori lakosság csángó rétegének nyelvjárásával; másfelől pedig azt, hogy a gyimesi csángókat csángóknak mondják, holott a felcsiki nyelvjárást beszélik: akkor teljes lehetetlenség arra gondolni, hogy a csángó nép valamely külön, a székelyektől eredetileg különböző népfaj volna. Mi lehet az ok, a mely miatt az egyik csoport székelyt csángónak neveztek el, a másikat, a vele legszorosabb vérségi kapcsolatban lévőket pedig nem? Jól meglátogatva a csángó telepek vizsgálata közben fölmerült minden jelenséget, a szerző azt állítja, hogy a *csángó* szó eredetileg csak nomádeletűt, vándorlót jelenthetett.

Azokat a székelyeket nevezték el szerinte csángóknak, a kik a székelység legnagyobb részének falvakban való letelepedése és a földmívelésre való áttérése után is még hosszabb ideig az állattenyésztéssel járó vándoréletet éltek.

A csángók eredetének ily módon kifejtett elméletére — a melyhez nem érzem magam hivatottnak észrevételeket fűzni — alapítja aztán Horger a *csángó* szóra vonatkozó etymológiáját.

A név, szerinte, eredetileg *csangó*-nak hangzott. Így nevezik még ugyanis székelyeink e töredékét Jerney János *Keleti utazás*-ában (1851) és Benkő Károly *Csik, Gyergyó és Kászon leírások* című művében (1853). Ez az eredetibb ejtésű alak, az értekező szerint, azért változott a mai *csángó*-vá, mert nyelvüknek számos eltérő sajátága, főleg pedig a sok átvett oláh szó önkénytelenül is a *csángást*, *csángálást*, *csángatást* juttatta székelyeink eszébe. a mely szók a székely nyelvjárásban lármás, kellemetlen harangozást, valamely tárgy verésével fülsértő hang előidézését jelentik. Minthogy már most a mai *czammog* ige régebben *csammog*-nak is hangzott, szerzőnk azt vitatja, hogy a *csangó* olyan rövidülése a *csammogó* igenévnek, mint pl. *rengő* a *remegő*-nek. A *csángók* (ma *csángók*) e szerint nem mások, mint nyájaik nyomában legelőről legelőre *csangó*, azaz *czammogó* székelyek.*

Bármily érdekesen vág is egybe ez a szómagyarázat a csángók településének fönt vázolt történetével s a szerzőnek ebből levont következtetésével, mi mégis kénytelenek vagyunk azt mondani róla, hogy nyelvi szempontból ingatag alapon áll s így a *csángó* név megfejtéseül alig fogadható el.

Már az elnevezés kiinduló pontját sem tartom valószínűnek, azt t. i., hogy a székelyek a csángókat vándorló, nomád természetük miatt *czammogó*knak nevezték vagy akár csúfolták volna. Ez az ötlet megfogamzhatik a nyelvész fejében, a ki a *czammogás*nak régi ejtését; a *csammogást* a *csángó*, *csangó* elnevezéssel kapcsolatba tudja hozni; de vajjon van-e valami alapja annak, hogy a székelyek a csángókat *czammogó*knak nevezhették vagy akár csúfolhatták volna? Hiszen a nomádelet, a legelőről-legelőre vándorlás még éppenséggel nem *czammogás*! Ámde nézetem szerint ennek a szófejtésnek igen sok a nyelvi nehézsége is. A szerzőnek mindenkéül föl kellett tennie, hogy a *czammog*, illetőleg régies *csammog* ige valamikor **czamog*, illetőleg **csamog*-nak hangzott, a mit azonban nem tudunk nyelvtörténeti adattal igazolni. Ennek a föltételezett rövid *m*-es igének igenevéből, v. i. a **czamogó*, **csamogó*-ból oly módon lett volna **czangó*, *csangó*, mint a hogyan az *imég* (ing) szó tárgyragos *imégét* alakjából *ingét*, vagy a mint a *remegő*-ből szerzőnk szerint a *rengő* keletkezett. Az *imégét* > *ingét* változás találó példa volna ugyan, de mivel magyarázhatnók meg a ki sem mutatható **czamog*, **csamog* igének *czammog*, *csammog*-gá változását.

* E magyarázathoz hasonló az a találgatás, a melylyel CzF. fejtegeti a *csangó*, *csángó* szót: „*csa*-*ong*-ó, talán am. csapongó, járókelő, ellentétben a *székely* am. *székélő*, azaz állandó helyen lakó szóval.“ Z. Gy.

A *remégő*: *rengő* analogia maga is erősen reng, azaz magyarázatra szorul, s a két szó történetét vizsgálva, bizonyító erejében ugyan-csak kételkedni fogunk. Nevezetes ugyanis — a mire éppen e szó-fejtés bonczolása közben jöttem rá — hogy a *remeg* igét a régi magyarság egyáltalában nem is ismerte. Nemcsak a Nyelvtört. Szótárban, és az Oklevél-Szótárban, hanem, tudtommal, Baróti Szabó Dávidig egyetlen régi szótárunkban sem fordul elő. Kresznerics is csupán ez utóbbi szótáriróra tud hivatkozni. A *remeg* tehát valószínűleg újabb ige s a *reng*-hez való viszonyát nem ismerjük.

A *czammog* igének nagybányai *czámog* változata — melyet Horger a tőle föltételezett **czámog* megőrzőjének tekint — nézetem szerint szintén csak újabb fejlődés lehet, még pedig olyan, a melyben az *m* hosszúsága az eredeti rövid *a* hang megnyúlásába ment át.

Én a *csangó* ejtismód eredetibb voltában is kételkedem. Nem tudom ugyan okát adni, hogy Jerney és Benkő miért írnak az ötvenes években következetesen *csangó*-t, s miért vesznek föl Czuczor-Fogarasiék is kétféle: *csangó* és *csángó* alakot; de tudom, hogy jóval előbb, 1792-ben Baróti Szabó Kisded Szótára ezt írja: „*Tsángó*: nem szép hangú harang. *Tsángóknak* hívják a' Molduvá-bann született Magyaroka-is“.

Ha a név e szerint régebben is *csángó*-nak hangzott, vagyis ha a *csangó* ejtismódot kétségtelenül eredetibbnek nem tudjuk bizonyítani, magától halomra dől természetesen a reá s ennél fogva a *czammogásra* épített szófejtés is.

Szóval az én csekély nézetem szerint a *csángó* elnevezés eredetét Horger magyarázata sem fejtí meg kielégítően, s minthogy a névről adott eddigi magyarázatoknak is mind megvan a maguk gyengéje, a *csángó* szó eredeti mivoltát továbbra is nyílt kérdésnek kell tekintenünk.

ZOLNAI GYULA.

Az igekötő szórendje a népnyelvben.

Az igekötő szórendi szerepét nagyon nehéz volna pontosan és kimerítően rendszerezni. Pedig használata csöppet sem önkényes: a ki jól tud magyarul, ösztönszerűen eltalálja a kellő szórendet, de csak ösztönszerűen, mert nem tudja, csak érzi, hol az igekötő helye. Vannak ugyan általános szabályok az igekötő szórendjére is, de az élő nyelv, különösen a népé, nem ritkán rájok czáfol, hogy épp azon esetben más is lehet a szórend. Különösen bajos lenne a tagadó és kapcsoló szóknak, meg az igekötőnek egymáshoz való viszonyát szabatosan megállapítani.

Ez a dolgozat nem akar az igekötő szórendjének rendszerezése lenni. Csak az a célja, hogy néhány kivételének látszó jelen-ségben a törvényszerűséget lélektani alapon kimutassa. E végből szükséges előbb az igekötős összetételek eredetének vizsgálása, azután pedig annak kifejtése, hogy mily esetekben miért válik vagy miért nem válik el az igekötő.

A tárgyalásban használt példák mind a szegedvidéki nyelvjárásból valók, és pedig élő szó után vannak pontosan (gyorsírással) jegyezve. A nyelvjárási hangtani sajátosságait leginkább csak a magánhangzókön tüntetjük fel, teljesen fonetikus írásmód itt nem szükséges.

I.

Az igekötős ige eredetileg valami helynek (iránynak) és a cselekvésnek (történésnek) a képzetéből van összekapcsolva. Az összetételben tehát az igekötő a szemléletesebb képzet, mert megmondja a cselekvés helyét vagy irányát, míg a cselekvés-kifejező rész magára soha sincs oly eleven. Pl. ezek az igék: *fog, tekint, esik, tart* — nem támasztanak olyan eleven képzetet a tudatban, mint ha igekötővel látjuk el őket: *lefog, kitekint, összeszik, föltart* — mert itt már a cselekvés irányát is látjuk képzetünkben.

Az összetétel szemléletessége azonban nagyon sok igénél elhalványult, sőt egészen elhomályosult, leginkább a lelki működést kifejezőknél. Elhalványult például *megkapál*-ban, mert fölkelni ugyan némileg a befejezés képzetét a *meg*, de ez a képzet nem domborodik úgy ki a tudatban, mint mikor pl. azt mondjuk: *kiugrik*, itt már sokkal elevenebb képet ad a cselekvésről a *ki*. Hasonlóképp halvány az összetétel szemléletessége az ilyen igékben: *megnéz, kieszemel, kifakul, elkopik, elfogy, leszid, fölkiált, elhallgat, fölépít* stb. Egészen homályos, szintelen az összetétel az ilyen igéknél: *megharagszik, megijed, elkezd, elfelejt, visszavon* (állítást).

Egyszerűség kedvéért jelöljük meg a plastikusságnak 3 fokát:

a) szemléletes, ha az igekötő megmutatja a cselekvés helyét v. irányát, tehát leginkább mozgást jelentő igéknél, pl. *leejt, berohan, visszafordul, földob, összeszorít, beüt, szétnéz, szétpattan, kibúvik, levesz, ráül, felmászik*;

b) kevésbé szemléletes, ha a plastikusság nem világos, mert a hely (irány) fogalma elhomályosult, pl. *felkölt, leír, kifejődik, kinevet, letorkol, megszökik, rajtacsíp, elbír, feloszt, kicsikar, megérkezik, kifest, beolt, elfárad*;

c) szintelen az összetétel a lelki működést kifejező vagy átvitt értelemben használt igéknél, pl. *megfigyel, elszomorodik, megfejt, beismer, kieszel, ráfog, leköt* (figyelmet), *belevn, elbájol, kimutat* (igazságot), *megszeg* (törvényt) stb.

E három fokozat között vannak ugyan átmenetek, de azoknak pontosabb osztályozására, élesebb megkülönböztetésére tárgyalásunkban nincs szükség.

II.

Az igekötő szörendjének elemzésénél a szemléletes összetételből kell kiindulnunk, mert természetes, hogy belőle fejlődött a többi.

Mint hogy a gondolkodás képzetek elemzése útján történik, ennél fogva a nyelvi kifejezésben attól függ az igekötő helye, vajjon az elemzéskor a szemléletesebb képzet lépett-e hamarabb a tudatba, vagy a cselekvés képzete.

Ez magyarázza meg azt a jelenséget, a mikor minden különös érzelmi vagy értelmi nyomaték nélkül hátra vetődik az igekötő a kijelentő mondatban. Pl. *No, én má fekszők le, mert álmos vagyok.* Vagy: *Mék má haza, mert várnak. Csukd be az ajtót, mert gyűn be nagyon a füst.* Itt tehát minden valószínűség szerint hamarabb vált tudatossá a fekvés (menés, jövés) képzete, mint a fekvés (menés, jövés) irányáé (le, haza, be): vagyis a nyelvi kifejezés követi a képzetek tagolódásának időrendjét a nélkül, hogy a cselekvésre nyomatékokat tettünk volna.

Ez a szórend folyamatos, tartós, lassú v. szándékot kifejező, készülődő (többnyire jelen idejű) cselekvés kifejezője. Az alábbi példákban a zárjeles mondatok olyan kérdések, a melyekre az utánuk következő mondat feleletkép adódott:

Hittam be, de nem gyűtt. Mén má ez is szét. Édős apám ép gyűtt vóna be, de a kapuba tanákozott Boris nénivel. Mőhetnénk má haza. Küttem ki, de nem mönt. Viszöm én ezt haza, jobb lössz. Nyilván pakolnak valamit be, azért áll a vonat. Ni, a levelet mög felejtöm itthon! Felejtöm má el én is, a mit tanútam. Elvíttem a Pistát a szomszédba, mert választom el. Víttem be egy kis fát. Majd má viszöm be az ételt, csak mögtürölöm a tányért. Keltöttem föl hajnalba, de sēhogysē akart mozogni. (Hát tē hun jársz itt?) Mék ki a Szugojba [= határ-rész]. (Mit csinál kend, Palì bácsi?) Ásom föl ezt a pár szál répát. (Boriska, mit csinál édős anyád?) Szödi lé a meggyet a fárul. (Mit kalapált kend tēnap olyan nagyon?) Hát raktam össze az ólat, mert eldütötték a malacok. Édős apám, dül be a kerítés!

Máskor viszont a cselekvésből (történésből) a szemléleti elem lép hamarabb a tudatba, még pedig rendszerint beálló, hirtelen cselekvésnél. Pl. *Vigyázz, lēsöl! Te, lējtöd azt a bögrét!* Itt kétségtelenül hamarabb válik tudatossá a le képzete, mint az esésé v. ejtésé, mert az aggodalmat a szemlélet okozza, ezt pedig az irány foglalja el erősebben.

A nyelvi kifejezés tehát ezekben hűen másolta a képzetek tagolódását. Hogy csakugyan fontos a szórendre nézve a plastikusság, bizonyítja az is, hogy a kevésbé szemléletes és szintelen összetételeknél nincs meg ez a képzetműködés. Nem mondjuk tehát kijelentő mondatban: *haragszom meg, szomorodik el, örül meg* stb.

Viszont ugyanezen összetételeknél a plastikusság felélédeése folytán megint elválhat az igekötő. Erre jó bizonyítékokat nyújt a szatmárvidéki nyelvjárás. Itt ugyanis bármely igekötővel bármely igénél összeteszük a *fele* névutót s használják is nyakra-főre. Evvel mintegy újra huzamossá s némileg szemléletessé teszik a cselekvést, ezért aztán kijelentő mondatban is akárhányszor elválik az igekötő. Gyakran hallani ilyen mondatokat: *Kértem tőle elfele. Veszi elfele* (a lányt). *Javítom kifele a ruhát. Issza a bort megfele!! Aggarkodik rámfele. Fogy már elfele. Igazítja megfele a haját.*

Ezt a meglepő szórendi jelenséget csakis avval lehet meg-

magyarázni, hogy a *fele* névű huzamosá tette a cselekvést. A huzamos cselekvésben pedig, mint a szegedvidéki példák mutatják, fontosabb képzet a cselekvésé.

III.

Az igekötő hátravetése tehát a cselekvés huzamosítását, jelenítését fejezi ki, vagyis szemléltet, fest. Eleven előadásban, elbeszéléskor, mesemondáskor nagyon gyakran előfordul, hogy az élénk képzelet teljesen a cselekvés időrendjét követi, s így a nyelvi kifejezésben sokszor hátrább kerül az igekötő még a kijelentő mondatokban is. Az irodalmi nyelv nem igen használja ezt a szórendet, sőt a népmesegyűjteményekben se nagyon ügyeltek rá a gyűjtők. A népnyelv nagyon kedveli mesében s előadását rendkívül festőivé teszi, különösen a mikor a múlt eseményt (főképp a váratlant, meglepőt) megjelenítve, tehát *folyamatosan* mondja el. Az alábbi példák egy része szintén meséből, más része indultatos, élénk beszédből való:

Vöszli lé a köcsögöt: hát üres! — Ténnap odacsavargott a betyár; gyün haza: egy sár (= csupa sár). — Néz vissza, hát látja, hogy a kutya ugyancsak senepől (= lopózik, oson) utána; kapja magát, mászik föl a fára. — Hanem akkor már ű is ugrott ki, mert másképp az ördög elvitte vóna. — Nem tanálta a cigányt sehun; mén ki a kertbe: ott nincs; mén be az istállóba: ott még úgy sincs . . . — Mögijedt, oszt kotródott el onnat. — Mögharagudott, oszt szaggatta lé magáru a ruhát. — Csak akkor ébredtem föl, mikor hallottam, hogy mászik be az ablakon. — Mögmérgesödött, kapta föl a tálat, oszt vitte ki. Mögfogta a macska farkát, oszt emelte föl.

A mellékmondatban, ha kijelentő, hasonló indítékok hatnak az igekötő hátra vagy hátra nem vetésére. Más képzetműködés kifejezője pl. ez: *A hogy möntem ki, épp akkor gyütt a szomszédasszony*, — mint pl. ez: *Mikor kimöntem, úgy esött az eső, csak úgy szakadt*. Az előbbi mondat igéje huzamos, *folyamatos* cselekvést fejez ki, melyben a *menés* a fő képzet; míg az utóbbiban első képzet a cselekvés iránya, s a cselekvés nem tartós.

IV.

A szemléletes összetételeknél a kérdésben is elválnak nagynéha az igekötő, ha a tudakolás magára a cselekvésre vonatkozik, vagyis ilyenkor itt is a cselekvés képzete a fő. Ilyenkor mindig -e kérdőszócska tapad az igéhez s a mondat rendszerint nem az igekötővel fejeződik be. Pl.

Jártok-e ki sokat a Marosra? Gyuri bácsi, gyün kend-é ki a szállóba? A té kertőtökbe vert-é lé sok gyümölcsöt a szél? Gyüttök-e má haza?

E példákban az igekötő szerepe meglehetősen jelentéktelen, mert az ige folyamatos, illetőleg *huzamos* cselekvést fejez ki, holott a

kérdésekben máskülönben rendszerint a befejezettség vagy beállítás állapotában van az ige, hol az igekötőnek már fontos szerepe van.

A kevésbbé szemléletes v. szintelen összetételű igéknél az egyszerű kérdésben — ha a tudakolás tisztán a cselekvésre vonatkozik — sohasem válik el az igekötő, mert az igével sokkal szorosabb kapcsolatban van, mint a szemléleteseknél, nem lévén semmi önállósága.

V.

A kérdés formájában néha parancsot is szoktunk kifejezni, még pedig erélyeset, ellenmondás nem tűrőt. Ezekben a plastikus összetételeknél meglehetősen gyakori az igekötő hátradobása, vagyis ilyenkor a parancs-kérdésben első képzet a cselekvésé (melynek kifejezőjén van a főhangsúly is), az irány-képzet kifejezője már másodrendű dolog. Pl.

Ülsz le?! Kelsz föl, te akasztani való?! Töszöd lē azt a bicskát?! Gyüsz lē onnat a fárul?! Takarodsz ki innet?!

Ha pedig a cselekvés iránya volt az első képzet, akkor a nyelvi kifejezésben is elül áll az igekötő. Ez azonban ritkább eset. Pl.:

Elmégy innen, te haszontalan te! — Mán mögint a gyufával játszol? Eltöszöd mingyá?! — Eldobod mingyá azt a czigeredlit, te te te akasztófárávaló te?!

Még ritkább az igekötő és az ige együttmaradása a kevésbbé szemléletes és a szintelen összetételeknél, mivel itt az irányképzet elsőbbségéről alig, vagy egyáltalán nem lehet szó. Az ilyen példák a plastikus összetételűek mintájára keletkeznek:

Elhallgatsz mingyá?! Mőgmondod vagy nem?!

Mondat-dallam dolgában a kérdve-parancsoló mondatok hangszínezése átmenet a kérdőtől a parancsolóhoz.

VI.

A nyomatéktaian fölszólításban is attól függ az igekötő helye, melyik képzet lép előbb a tudatba. Rendesen — éppen mert cselekvésre biztatunk vele — előlálló képzet a cselekvésé. Tehát:

Gyerünk be. Üljetők lē. Vigyön et az ördög. Úgy, úgy, csak verjētők be az ablakot!

A képzetek sorrendjére a szemléletes összetételeknél nagy befolyással van az indulat. Mondjuk pl., az ember nagyon megharagszik valakire s szeretné kiteremteni a szobából, első képzete bizonyára: *ki!* s csak azután társul hozzá — persze nagyon sebesen — a másik képzet, a cselekvésé. A parancs szórendje tehát ez lesz: *Kitakarodj!* — Vagy: *Kividd azt a macskát, mert a fejedhön vágom!* — Nagyon heves indulatnál akárhányszor el is marad a cselekvésképzet kifejezője: *le onnan! ki innen! vissza! ide mellém!* stb.

Viszont, ha pl. valaki zörget a kapun s türelmetlenül várja a kinyitást, első és fő gondolata a cselekvés lesz: *Nyisd ki mán a kaput.* Vagy: *Feküdj mán lē!*

A kétféle szórendnek teljesen egyenlő az értéke. Az előbbit szigorú parancsnak nevezik a nyelvtanok. Ez az elnevezés helyes azért, mert megkülönbözteti a másiktól, de csak nagyjából felel meg az igazságnak, mert nincs lélektani alapja.

Gyakran a legbarátságosabb, legnyugodtabb hangú fölszólításban is együtt marad az igekötő, pl. *Megállj csak egy kicsit, mondd valamit. Mэгengedj pajtás, az nem úgy van. Elhidd fiam, nem ér ez az élet egy ütet taplót sē.*

E fölszólításokat bajos volna szigorú parancsoknak minősíteni. Sőt aligha csalódunk, ha ezekben az igekötő elválasztásával több nyomatékat érzünk. *Állj meg csak egy kicsit! Engedj mөг pajtás, az nem úgy van.*

Hogy az igekötő együttmaradása még nem jelenti a parancs szigorúságát, onnan is kitetszik, hogy bővítetlen mondatban még a legnagyobb fölindulás alkalmával se igen használjuk az efféle szórendet: *lefeküdj! leülj! fölkelj!* Ezek a parancsok mindig valami kiegészítésre (valami mondatrészre v. másik mondatra, pl. fenyegetésre) szorulnak.

Amde egy esetben mégis használható ez a szórend bővítetlen mondatban is: ha fenyegetően hangsúlyozzuk a mondatot, mintegy éreztetvén, hogy különben hiba lesz! — Csakhogy ugyanazt megtehetjük különvált igekötőjű mondatokkal is és akkor ez is csak olyan szigorú parancs, mint amaz!

A parancs szigorú v. nem szigorú voltát tisztán a hanghordozás érezteti. Rendszerint keményebben hangsúlyozzuk az olyan parancsokat, a melyekben az igekötő nem válik el: a grammatikának tehát rendszerint igaza van! BACSO GYULA.

ARANY-MAGYARÁZATOK.

V.

Orrod tőle foghagymás. A „Báró Kemény Zsigmondhoz“ cz. satirikus versben fordul elő a czimbeli mondás:

„Hajh! ne várd most, te pedánt agy,
 Hogy a rimben egynhán' tag
 Összezsengjen végtelen;
 Mikor törvényt holmi rossz szab:
 Hogy a kelleténél hosszabb
 S mesterkélrt rim éktelen.

A bizony, mert el nem érik,
 — Magas szőlő, lassan érik —
 Akad mentség, ok, vagy más;
 S tovább kullog az így szóló:
 „Acerham sumere nolo —“,
 Orra tőle foghagymás.“

Ez a szólás jóformán országos keletű, s él vele nemcsak a nép, de a jómagyar műveltek is. Úgy veszem észre mégis, hogy se nyelv-tudósaink, se közmondásgyűjtőink, se szótáríróink nincsenek vele

tisztában. Erdélyi helyet ad neki a közmondások közt (1851), de a forma, melybe öltözteti, mutatja, hogy nem érti, vagy csak sejtja a tulajdonképi jelentését: „Orrod attól, foghagymás“. Így, vesszövel szétválasztva! Nem is magyarázza, holott világosabb közmondásokat is jönnek lát magyarázni. Margalits (1896) kétszer közli Erdélyi után: a „foghagyma“ alatt így: „orrod attól, — foghagymás“ (meg is magyarázna: „félre attól“); és az „orr“ alatt (nem híven): „orrod attól fokhagymás“. — Ballagi Teljes Szótárában (1873) így van: „orrod tőle foghagymás“, s ezen értelmezéssel: „nem neked való az“; a „foghagymás“ cikkben pedig így: „orrod tőle foghagymás!“ = bárhogy kívánod, meg nem kapod. Német-magyar Szótárában (1882) „Butte“ alatt így: „Hand von der Butte, es sind Weinbeeren darin“ = orrod tőle, foghagymás v. hujába fáj arra a foga; „Hand“ alatt így: „Hand von der Butte!“ = orrod tőle, foghagymás! Magyar-német Szótárában (1890) szintén kétszer fordul elő s még jobban megmagyarázva: „Orr“ alatt: „orrod tőle foghagymás“ = (szó szerint: zieh' die Nase zurück, denn es ist mit Knoblauch angemacht) Hand von der Butte; „foghagymás“ alatt: „foghagymás az orra tőle“ = (szósz.: Seine Nase ist knoblauchig davon) er hat ein Gelüste darnach, wird es aber nicht kriegen; továbbá: „orrod tőle foghagymás!“ = Hand von der Butte. — CzF.-nál is megtaláljuk ily alakban: „orrod tőle foghagymás“, de magyarázat nélkül. — SimB.-nál így: „Hand von der Butte“ = orrod tőle foghagymás! (Megjegyzem mellesleg, hogy Simonyi ugyanezt a német szólást más-más helyen így fordítja: „árkon túl hegyemester!“ és: „hátrább az agarakkal!“) — A NySz.-ban nincs meg. A MTsz. csak ezt közli a Nyr. után (Debreczenből): „Órod tülle fokhagymás“ = abból bizony nem kapsz (Nyr. V. 223. l.). De megvan már az I. 178. l. is, Ipolyvidékről, így: „Orrod attól fokhagymás“.

Látni ebből az egybeállításból, hogy a kik ezt a szólást emlegetik és följegyezték, nem az első forrásból merítették, a néptől nem hallották (a két utóbbit kivéve), a maguk beszédkészletéből meg hiányzott. Innen a zavar, kapkodás, erőltetés és ellenmondás az alakban és értelmezésben. Pedig ez a szólás csak oly közönséges, mint pl. ez: „foly az orra vére“ vagy: „borsot tör az orra alá“. Ismeri s él vele az egész ország, tán csak Dunántúl s a székelység nem.

Melyik hát az igazi alakja? s mi az igazi jelentése?

1. Igazi alakja, melyben megállandósodott s szájon forog, ez: „orrod tőle foghagymás“. Így hallani tíz eset közül kilencszer. S a „közmondások“ közt csakis ez a forma foglalhat helyet. Néha más alakban is hallható, mint: „orrod attól foghagymás“, „attól orrod foghagymás“ stb. Ezeket se lehet hibáztatni. Hisz vannak egyéb közmondások és szólások is, melyek különbfelekép élnek a nép száján. Pl. ezt: „végin csattan az ostor“, így is mondják: „végiről pattan az ostor“; ezt: „adj a tótnak szállást, kiver a házadból“, így is: „— — határt mutat“, vagy: „— — majd ő mutat határt“; ezt: „addig jár a korsó a kútra, míg eltörik“, így is: „— — míg nyaka szakad“ stb. De határozottan kárhoztatandó — mert a mondás

nemértése vagy félreértése szülte — ha az *egyszerű kijelentő* mondatból *felkiáltó* vagy *összetett* mondatot erőszakolunk („orrod tőle foghagymás!” „orrod tőle (attól), foghagymás”).

2. A mi jelentését illeti, ezt a szólást eleinte bizonyára akkor alkalmazták, midőn valamely ételnek felütötte orromat a jó szaga; megkivánom, de nem kapok belőle, csak mintegy a szagával kell beérnem. Az orr „foghagymás“-sága a szag erejét s egyszersmind a *kivánatosságot* fejezi ki, tehát nem áll meg az a magyarázat, hogy azért „vedd el tőle az orrodát, mert foghagymás“ (l. fent), hisz a foghagyma éppen kedvelt fűszer („magyar vanília“). Időjártaival ez a szólás tágult s egyebekre *átvive* is használatossá lett, mint sok más, pl. „ínyére van“, „hátába állt“, „nem fülök hozzá a foga“ stb. Kettős gondolat rejlik benne: a *kivánás* s annak *hasz-talan* volta; de csudálatos! *kifejezve* benne csak az első van, holott az értelem súlya a másodikra esik. Emennek kifejezésbeli hiányát pótolja a tréfás vagy gúnyos hang, melylyel e mondást ejteni szokták, vagy fölöslegessé teszi a külön kimondását a helyzet és viszony, mely a szólást önként ajkunkra adja.

Ha már most e szólást értelmezni, magyarázni próbáljuk, bizony meg vagyunk akadva; mert hisz alkalom szerint változik, módosul az értelme. A szótárírók rendszerint a német „Hand von der Butte!“-val teszik ki, de ez sokkal szűkebb körű, semhogy egyértékese lehetne; inkább csak akkor fődözi, ha nyalakodásról miről van szó. Szintígy messzebb esik tőle a latin „manum de tabula!“ Legjobb lesz, ha úgy igyekszem megvilágosítani, hogy először egy csoport synonym mondást sorolok föl, melyek közül alkalom szerint válogatni lehet; aztán a néptől és íróktól közlök néhány példát; végre — s ez a tulajdonképeni czélom — megmagyarázom Aranynak azt a kissé bonyolodott helyét, a hol e szólás előfordul.

„Orrod tőle foghagymás“ synonymjai, melyekkel (hol egyikkel, hol másikkal) fölcserélhető, ezek: ne bántsd! ne nyúlj hozzá! elvedd onnan a körmöd! jó is volna! majd! kéne-e? hát még mi kéne? szeretnéd, ugy-e? buksz tőle! abból ugyan nem eszel! az nem neked van ott! az nem a te fogadra való! nem neked van oda téve! abban nem vásik a fogad! attól koppan a szemed! attól kopik az állad! arra hiába foly a nyálad! hiába ácsinkózol utána! hiába fáj rá a fogad! arról csak tégy le! ne is álmodj róla! azt úgyse kapod meg! csak lesd! stb.

Egy falusi asszony nézi leányával a kirakatot! „Édes! vegye meg nekem azt a szívárványos pántlikát!“ — „Orrod tőle foghagymás!“ (=nem neked való, nincs rá pénz, drága stb.).

Egy legény megszeret egy módos leányt, nagyon utána van. „Attól orrod foghagymás!“ — mondja neki a pajtása (=hiába jársz utána, nem adják neked, mást szeret, nem te rád vár stb.).

Merényi Sajóvölgyi Népmeséiben kétszer előfordul ez a szólás. „Azt találta mondani a parádés kocsis: „Bizony szép leány az! mert ha királyfi volnék, elvinném feleségemnek, de most azt mondják: *orrod tőle foghagymás*“ (=nem kocsihoz való) [l. 77. l.]. „Ezzel a sárkány Tündérszép Ilonát elvette tőle, haza vitte, Szép

Miklósnak pedig koppant a szeme s azt mondták neki, *orrod tőle foghagymás*, ne nyulj-virágnak hiják ezt“ (II. k. 30. l.).

A Magyar Népköltési Gyűjt. I. 420. l. egy nagykőrösi tájszólás szerint közlött népmesében így fordul elő: „Haza mönt a kirájfji, êmonta, mit izent az aranszakállú embör, mög is fogatták mind e' szóig, mögirták a levelet a kirájnak, hogy fenét kap ó, nem aranszakállú embört, *óra tőle foghagymás*, magok mög öttek, ittak, vígan vótak, még a mi katonájuk vót is, mind êküítették“.

Jókainál már a Hétköznapokban (1846. 129. l.) megvan. Ha nem csalódom, Kecskeméten tanulta, a hol közönséges. „Hát a nagyságos úrnak is *foghagymás volt az órra attól a szép leánytól?* Hej a ki áldója van! ismerek ám én pedig egy legényt, kinek későnkorán szabad járkelte van abba a tanyába, stb.“ (= fájt rá a foga, bolondult utána, szerette volna magáévá tenni). —

Aranynál ez a szólás a Phaedrus-féle ismeretes mesével van kombinálva. A kérdéses helynek ez a veleje: a mai költők is *szeretnének* több szótagra terjedő hangzatos rimeket csinálni, de *nem tudnak* (orruk tőle foghagymás); ezért hirdetik, hogy a *hosszú rím nem szép*, mint a mesebeli róka savanyúnak mondta a szőlőt, melyet *megkívánt*, de *nem bírt elérni*. (Nolo acerbam sumere.)

Nem tudom, érdemes volt-e ezért a kis haszonért ily nagy kerülőt tétetni az olvasóval.

LEHR ALBERT.

SZÓMAGYARÁZATOK.

Vasgyűrő. Zolnai és Lehr felszólalása (MNy. 272 és 370) a hetvenkedésnek árnyékát is elhárítja a magyar vasgyűrőről, a mi talán birkózásra mindig kész, vagy arra a mesebeli körülményekhez képest ki is hívó természetéből vetődhetett rá a szótárak szerkesztése közben. Hogy a vasgyűrő csupán vasgyűrő, arra Lehr Arany L. meséjéből idéz. A göcseji mese is azt mondja: találtak ögy olan embört, ha ki akkorán gyurta a vasat, mind az asszonyok a tésztát a tekenyübe (Nyr. 2: 370). A vasgyűrő pajtása a *kőmorzsoló* (küzsurmoló) is csak olan embör, ha ki akkorán zsurmóta a küet, mind az asszonyok a tésztát, mikor tejes zuzorka levest csinýának (u. o.); vagy a ki csak ugy félkézzel né, tördegeli szilatagba a nagy kősziklákat — s ugy csapja össze, hogy hejből liszté válik (székely mese, Nyr. 29: 536). A „megrágná a vasat“ mondás első sorban erőst s vele együtt egészségest, az „olyan mint a vasék“ mondás talán első sorban egészségest s azzal együtt erőset jelent szóbeszéd közben. A Vasgyűrő meg a *Kügyűrő* Vikár (Népk. Gy. 6: 350) somogyi meséjében is a vasat gyuri mög a küet gyuri. Ezeknek van egy torkos czimborájuk, a

Höcsön. A göcseji mese közlője „höcsön (hosszú) szakállúnak“ magyarázta s ezzel a magyarázattal az új Tájszótár is glédába állította e szót. Alig hiszem, legalább sohasem olvastam, hogy a *höcsön*

Göcsejben más egyébnek a hosszúságát is jelentené, mint a mesebeli höcsön szakállú szakálláét. Vikár meséjében ennek a vén torkosnak *Singszakállu öreg embör* a neve; Arany L. Fehérlófia meséjében *Hétszűnyű Kapanyányimonyók* nevű kis ördögnek van mondva, a ki maga nagyon kicsi volt, de a szakalla a földet érte. Ezelőtt 40 évvel hallottam s le is irtam ezt a mesét Ducczos Mihály nevű embertől, a ki régebben a halasi határral szomszédos ötömösi pusz-tán szokott részeskedni s kedves mesemondója volt az akkor 15—16 éves Magyar Lászlónak, a későbbi afrikai utazónak. A többi részes forgatta az ágyást, ő meg mesélt az asztag árnyékában az ifúr-nak. A ki annál jobban szerette a mesét, mentiül pajzánabb volt, s gondja volt rá, hogy a mesemondó megkapja a magáét. Egy-egy meséért néha külön is kidukált a véka tisztabúza. A mese czíme Arany L.-nál: Fehérlófia; Göcsejben: Lófi Jankó; Vikárnál: Medve Jankó; Ducczos szerint: Julfi; Nógrádban: A veres juhocska (Nyr. 7 : 37). A vén torkos neve Aranynál: Hétszűnyű Kapanyányimonyók; Ducczosnál: Hétsing szakállú Kapanyél f . . ú; Vikárnál: Singszakállú. A *hétszűnyű* talán csak *hétsingnyi*-ből s nem a hétsingszakállúból alakult, mert az utóbbiból a szűnyű-ben csak az *sz* található. Így a *höcsön* sem egyébből, mint a *hétsing*-ből származott, s a menyinyiben a hétsinges szakáll hosszúnak elég hosszú, az ismeretlen *höcsön* magyarázataul megjárja a mese közlőjétől közbeszúrt „hosszú“: de azért a *höcsön* csak a. m. *hétsing*. A *kapanyányi kapanyélnyi*-nek felelne meg. A *monyók* is a másik név végső tagjának. — A *kapanyélni* ily vonatkozású emlegetése régen aligha gyakrabban nem történt. Erre mutat a Budapesti Glossák codexében a *Sermo de nuptiis* című predikáció következő részlete: *Secundo conjuges debent esse aequales in genealogia ut in nobilitate et ignobilitate, quia si vir est nobilis, et mulier ignobilis, aut e contrario: vix poterunt concordare in moribus. Unde semel quidam genere nobilis duxit quamdam ignobilem, et dum ira movebatur, conviciando ei dicebat: Capanel leanyana.*

Vaklandos. Ez a szó nincs meg a régiségekben. Megvan MA.-nál (1621), PárizPápainál, Szabó Dávidnál. A *vaklani*, *vaklyas*, *vaklyos* Calepinustól fogva megvan s mivel a *vaklandos* jelentése ezekétől nem különbözik: ezekkel szokás összefoglalni. CzF. a *csiklandós* analogiájára gondol, midőn róla szól, de úgy látszik, maga sem tartja gondolatát helyes megfejtésnek.

A Budapesti és Németújvári Glossák codexében a *Sermo de passione Christi*-ben ezt olvashatjuk: *sed unus militum sc. Longinus, lancea latus ejus (sc. Christi) aperuit, et continuo exivit sanguis et aqua ex corde ejus. Sanguis in pretium redemptionis, aqua in lavacrum regenerationis. Et dicit beatus Augustinus, quod una gutta sanguinis, quae exivit de latere Christi domini, cecidit super oculos Longini militis, qui prius fuit caecus, et illuminavit eum.* A Nádor-C. 295. lapján magyarul: hanem éggiék a vitezoknec Kynek Longinos vala neue oldalat meg öklele csucsával, es zonetlen iövala ki a sebből veer, es viz, es a vitez nec vala vak zöme Hoó meg öklele iefoó. Az csucsarol csoppene ég csöp veer zömere, Legottan meg üilec zome.

(V. ö. Winkl.-C. 226. 1.) — A Németújvári C.-ben a Longinus név felett ez a rubrum olvasható: *vaclangus*. Bár a Longinus névnek nem ismerjük magyar Langus alakját, hihető, hogy a *vaklangus*, a legenda szerint hibás szemű Longinusnak valamikor ismeretes magyar elnevezését örököltette meg. E név alatt szerepelhetett a passio-előadásokban. E predikáció folyamán is fordul elő egy ily utasítás: *hic ostendatur populo imago crucifixi*. — Azt lehet gondolni, hogy ebből a *vaklangus*, *vaklangos* névből alakult a *vaklandos* szó, mely a passiójátékok elritkulása után előbb gúnynév gyanánt, később közönséges szokélni maradt fenn nyelvünkben. Népetymologia, mely sokszor szabályt szeszélylyel vegyít. Az olasz *furfante*-ből előbb *furfant*, majd *furfang* és *furfangos* lett: itt megfordítva *vaklangus*-ből *vaklandos*.
SZILÁDY ÁRON.

Porgolád-kapu. A régi magyar birtokviszonyok és az egykori határjelek egyik igen érdekes, de ritka emléke a *porgolád* nevű (keresztbe tűzdelt) vesszőkerítés. Maga a szó és az intézmény olasz eredetű.* Hogyan került hozzánk, s miként terjedt el legmagyarabb vidékeinken, azt a mai napig felszínre került adatok alapján megállapítani még nem lehet. Eddig ugyanis csak a Gazdtört. Szemle (és ennek nyomán az OklSz.) és a Corpus Statutorum között néhány történeti adatot. A NySz.-ban sem a *porgoládot*, sem a *porgolád-kaput* meg nem találjuk. Ellenben a MTsz. megemlíti mindkettőt, mint ma is használt szokat, de példákkal ez a szótár sem szolgál. A XVII. század első feléből való alábbi tanúvallomás a *porgolád* és a *porgolád-kapu* megértéséhez több új adattal szolgál, s így nyelvi és műveltségtörténeti szempontból egyaránt figyelmet érdemel.

A bécsi volt udvari kamarai levéltár 15029. számú csomójában, a csizi határvillongásról szóló pör iratai között, magyar nyelvű tanúvallomásokot is találtunk. A tanúvallomásokot 1632-ben írták ugyan össze, de mivel a kihallgatott tanúk legtöbbször állítólag a száz évet is meghaladta, vallomásaik tulajdonképpen a XVI. századi viszonyokról szólnak.

Az 1632. évben Gömör megye összessége jelenti, hogy a csizi *vilangó* szántóföldeknek és réteknek eligazítására kiment a *vilangást* és „az *vilangó határt* eligazítani!“ A csizi földek eredetéről a tanúk ezt vallották: a midőn egykoron a velkenyei ispánok együtt vendégeskedtek volt, Csizi Mihály Fánecs János ispánnak kedvét kereste, s úgy kérte, hogy a Rimán túl csak annyi szabadságot adjon neki, Csizi Mihálynak, a mennyit egy lovas egy paripán bényargalhat annyi idő alatt, „*míg egy tál éték fel két az asztaltól!*“ És Csizi Mihály annyi idő alatt foglalta el a *vilangó* földet. „És mihelyen hazaérkezett az lovas, mindjárt szörnyű halált halt meg az ló.“ Így szerezték a csiziek azt a darab földet, melybe a viczispán most *beleszabadította* a velkenyeieket.

A kihallgatott tanúk közül az első (95 éves) így vallott: „a Rimaszécs nevű városbéli emberek az velkenyeiekekkel határosok vol-

* Pergola (lat. *pergula*): lugas; pergolato: lugasozás.

tanak és együtt járt az határok; az *porgoládkaput* is együtt csinálták az velkenyeiekkal a rimaszécsiek. Bizony mind csintalan az szécsi ember; az csizieknek pedig ebszar közök vagy on ehhez a földhöz, mert velkenyei föld. Az *porgolád kaput* én is tudom, hogy az vízparton volt!“

A második (száz éves) tanú azt vallotta, hogy a hajdani vízparton volt az *porgoládkapu*. „Tudom azt — mondá — hogy az csizieknek nem volt szabad a Rimán túl menni különben, ha csak nem volt egy darab *pástok*, az melyet is kerítésben tartottak, s mihelyen abból kitalált az csizi marha menni, mindjárt elhajtották a velkenyeiek“.

A harmadik (száz éves) tanú öreg emberektől hallotta, hogy „az hajdani Rima parton volt a *porgolád kapu*, egyik fele az *kapufának* volt a szécsi határban, a másik a velkenyeiben. A vizen túl a csizieknek nem volt egyebük egy darab *pástok*nál.“

A következő tanúk körülbelül ugyanígy vallottak. A többi között megemlítették, hogy ott, a hol most a Balog vize elfut, *lókert*, *ökörkert* és *nagykötél* nevű földek voltak. A Rima-parton volt a szécsi *kapu-szulák*, másik felől meg a velkenyei *szulák*.*

Igazgató. E szó hiányzik az OklSz.-ből. Csak a fenékiigazgatót találjuk meg ott. Hogy mit jelentett az *igazgató* szó, arra nézve a közös pénzügyi levéltárban lévő, kelet nélküli, XVI. századbeli egyik számadás adhat felvilágosítást. E számadás a szőlők kapálásáról szól, s a többi között azt mondja, hogy „az első nap az nagy szőlőben volt kilencz *igazgató*, az igazgatók előtt fizetnek 30 pénzt“. Ugyanezen számadás másik helyén ezt olvashatjuk: „az szőlőben kilencz kapás volt, igazgató pedig három“ . . . 48 ember volt *igazgatáson*!“ E szerint az „igazgató“ alatt a szőlősorok igazgatásával foglalkozó munkásokat értették.

Darvász. Csodáljuk, hogy e szót szótáraink nem vették fel. A XVI. században, a mint tudjuk, a darvakat tollukért a házaknál is tartották. Több XVI. századi összeírásban szelid darvakkal is találkozunk. Eger várának összeírásában például a szelid darvak számát is megemlítik.** Nádasdyt tisztartói mindig értesítik a házában levő darufiak számáról. Ághy Miklós 1566-ban Nádasdyéhoz írt levelében szintén megemlékezik a darvakról és a többi között ezeket írja: „a *darwazot* bocsátottam vele (t. i. a darutollal), ez idén is igen jártattam darufiakért; találtak három fészekket; az *darwazok* választig forgottak.***

TAKÁTS SÁNDOR.

Verő disznó, verő malacz. E folyóirat 1905. 7. füzetében — 315—316. l. — B. Radvánszky Béla nagyon érdekes és értékes történeti adatokat közöl a verő-disznó, verő-ártány és közvetve a verő-malacz értelmének megfejtésére. A verő-malaczt meg is fejti,

* Petheő Ferencz jászói prépost vezette a tanúk kihallgatását.

** Közös pénz. levélt. Conscriptio Agrien. 1580.

*** Országos levélt. Nádasdyana.

hogy t. i. a „szopós malacz csak akkor és addig *verő*, a meddig malaczpecsenyének leszúrható“, hozzá tehetem, hogy a meddig nincs elválasztva. A *verő-malacz* egyértelmű a német „spanferkel“-l, hol a „span = spän“, „abspänen“, az elválasztásra vonatkozik. De éppen, mert a „*verő*“ itt a *szopós* malaczra van alkalmazva, nem ugyanegy értelmű a disznóval és az ártánnyal való kapcsolatban, a melyek már meglett állatok. Mindenekelőtt tudnunk kell, hogy az ártány metszett, tehát nem maglásra = tenyésztésre, hanem leölésre van szánva s a *verő-disznó* sem magló, hanem leölésre hizlalt. B. Radvánszky igen közel jut a „*verő*“ teljes megfejtéséhez, a mikor a következő tételre fektet súlyt: „Anno 1645 Die 19 Januarj attam az hét Artany *leverésétül* az Mészárosnak fl. 252“. Itt azt a kérdést kell felvetnünk: miért *verés*, mikor a disznót is *szúrják*, hogy vérét felhasználás végett vegyék? Nyilvánvaló, hogy itt az ölés bizonyos mozzanata jön tekintetbe s ez meg is van abban, hogy még az én gyermekkoromban is, mondjuk a sárospataki traktusban, a honnan az első — 1635-ki — adat szól, a mészáros vagy böllér a szűrő és vágó szerszám mellett egy derék furkófélélt is hozott magával s az ölésnek első aktusa az volt, hogy a cselédség vagy a háznépe a disznót kergette, a mészáros pedig alkalmas helyen elállotta az útját és a mint az állat odajutott, homlokon ütötte, hogy elkábult és összerogyott. Csak ekkor következett a kés és rohant az asszonynépség a állal és habaróval, hogy a vért felfogja és megalvását megakadályozza. A megkergetésnek az volt akkori magyarázata, hogy a hús porhanyóbb lesz, a megkergetett állat pedig jobban is ereszti a vért. Ez a „disznóverés“ és innen származik a „*verő*“ jelző; így B. Radvánszky meghatározása szerint is *verő-disznó* alatt „csakis leölni való sertést kell értenünk“, hozzátéve: „melyet furkóval vertek vagy ütöttek le“ A *verő-malacz* átvitt értelemben az. A disznóverést sok helyen az szüntette meg, hogy a mészáros sokszor homlok helyett hátba találta ütni az állatot, a mi azután a szalonnán meglátszott s értékét csökkentette.

HERMAN OTTÓ.

Diadal és riadal. A NyUSz. mindkettőt „elvonásnak“ tartja, a *diadalom* és *riadalom*-ból, a *viadal* mintájára. Amazt Baróti Szabó használta volna először Verskoszorújában (1786), emezt meg Kiss Károly 1843-ban. De megtaláljuk őket már a kurucz világban. Az „Ujváriak Dicséreti“ (1710) cz. versben (Thaly: Adalékok II. 278. l.) együtt fordulnak elő s szépen összehangzanak:

„Forgódik mindenik,
Labanczokat verik,
Vágják, fűzik, szorítják;
„Rajta!!“ *riadallal*
S az szép *diadallal*
Egymást ök bátorítják stb.“

A NySz.-ban egyik sincs meg, csak „diadalom“, de se „riadal“, se „riadalom“.

Kiküszöböl. A NyUSz. azt állítja, hogy ez a szó, mely Baróti Szabónál (Kisded Szótár, 1792) „a. m. *kikergetni*, alkalmasint az

„eliminare“ szószerinti fordítása, noha a SI.-nél előforduló *kiküszöböl*ni (domo, v. cubili exigere, expellere) népies eredetre látszik utalni“. Nem keresem, nem vitatom, hogy „kiküszöböl”ni“ a latinnak képére termett-e vagy sem, csak azt tudom, hogy a mondott jelentésben már a Kisd. Sz. *előtt* is használták, s hogy *a nép ma is él vele*, még pedig országsherte. Tehát jól sejtett a NyUSz. Íme „Klimius Miklós“-ban (1783) kétszer is előfordul: „Ha ismét valakit *ki akarnak küszöböl*ni, azt a kiterjesztett erősségbe szokták küldeni. De erről a *számkivetésnek* mivoltáról majd alább fogok bővebben szólni“. (30. l.) „Ezek (a papok), mivel *kiküszöböl*ni szokták azokat, a kik azt állítják, hogy a föld fordul, a nap pedig áll, tégedet is istentelennek és pogánynak mondanának“. (426. l.) Emiatt „kiküszöböl”ni“ = excommunicálni, kiközösíteni.

A néptől többször hallottam, még pedig két jelentésben. 1. = kidob, kikerget, kiutasít. „Ha az ura itthon volna, *ki is küszöböl*né őket“. „Hol a Józsi? — Most *küszöböl*te *ki* az apja, ne lebzseljen.“ „Dejsz oda ne menj, mert *kiküszöböl*nek“ (kiteszik a szűrődet). „Azokat is a fene *küszöböl*i *ki* onnan!“ (ezt most nem rég hallottam egy vasmegyei embertől, kátyúba rekedt lovakról = a f. *veszi ki*.)

2. = Kikutat, kisüt, kikerít, kitud, kivallat. „Isten világáért se tudtuk tőle *kiküszöböl*ni!“ (nem vallott). „Már *ki* van *küszöböl*ve“ (p. o. a lopás: kitudódott, kiderült).

A MTsz.-ban Erdélyi Lajos egész más jelentését közöl a „küszöböl”-nek Háromszék m.-ből = unszol, késztet, biztat, tüzel, bujtogat. Még a „késztet“ kapocs volna az előbbiekkal.

V. ö. Arany „Vörös Rébék“-jének ezt a helyét:

„Pörge Dani most ő benne
Ha elbotlik se köszön,
S ha ott kapja, *kibuktatja*
Orrával a *küszöbön*.“

NB. *Kiküszöböl* — alakjára nézve olyanféle, mint „kiakolbolit“ vagy ez az új budapesti terminus: „kilakoltat“ (jobb volna *kilakásol*).

Vakbor. Takáts Sándor a Bud. Hirlap júl. 13. számában „Vigkedvű Taly Bernát“-ról írván, érdekesen rajzolja a XVI. és XVII. századot, mint „a borszeretők és a borivók aranykorát“. Fölhozza többek közt: „A borcsinálásnak is annyi módja, annyi csinja-binja divott, hogy ma azoknak egy tizedét sem ismerjük. Ki ismeri például a földfazekakban főtt *vinos* nevű bort, aztán a szintén főzés útján készült *grádiosos* bort, a *barran-ürmöst*, a *mátkabort*, a *bodza-ürmöst*, a *füvesbort*, az *istenfásbort*, a *vakbort*? Bizony ezek neveit ma már a szótárakban is hiába keressük“. — E borfajok közül, igenis, megvan a NySz.-ban a *füvesbor* és az *istenfásbor* (istenfájával főzött, csinált); sőt amaz ma is ösmeretes. Megvan a *vakbor* is, de csak újabb szótárakban. S engem most ez érdekel. Mi ez a *vakbor*? Sándor I. szerint, a ki úgy látszik, először említi: „titkon árult bor“ (Told.). Utána CzF. „tílalom ellen árult, mért bor; csempészett bor“. Ball. Telj. Sz. egyszerűen kiírja Sándor definitióját; magy.-ném. szótárában pedig ez van: „vakbort mérni = heimlich od.

unbefugter Weise Wein schenken“. Hogy csakugyan efféle bort neveztek így, bizonyítja a Debr. Jegyzk. több adata (melyeket az Okl. Sz. szerkesztője bocsátott rendelkezésemre). „A n. város statútuma ellen *vak-bor* árulásban tapasztaltatott“ (1743). „Megengedte a maga házában, hogy *vakbort* igyanak“ (1757). Volt *vakpálinka* is. „A Komáromi háznál a katonák *vak-pályinkát* árultak“ (1744). Vajjon használják-e a „*vakbort*“ valamerre ma is? Eddig hiába kérdezősködtem fütől-fától. Egy vén fináncz, a ki az egész országban megtilódott, tudakozásomra nagyot nézett, aztán fejét rázva, gúnyosan mosolygott (bizonyosan ezt gondolta magában: *vak apád!*).

De azért te, kedves olvasó, ne mosolyogj gúnyosan. Mert van ám *vak bor* most is, bárha nem amolyan. T. i. *vak* bornak nevezi a nép több helyt (hallottam veszprémi, fehérmegyei, abaúji stb. embertől) a zavaros, sötét törésű bort. „*Vak*“ ebben tropikus használatú, mint pl. *vak* éj. Nem az éj *vak*, hanem mi nem látunk benne: nem *vak* a bor is, hanem mi nem látunk át rajta. Tehát „*éj*“ és „*bor*“ = sötét. „De *vak* ez a bor! — *Vak* ám a fejed!“ „Hogy *megvakult* ez a bor! minap még egész tiszta volt“. „Sohse fáradj! jó lesz nekünk a *vakjából* is“. stb. V. ö. Aranynak következő helyét:

„Czégér fityeg, hol a kancsó kerülget,
Czégér nekül a jó bor is elülhet,
Kivált az érdem olesó *vakbora*,
Nehezen akad erre czimbora“. (Írjak? ne írjak?)

NB. a zavaros, nem-tiszta bornak, melynek nincs színe, fénye, tükre, egyéb elnevezései még: vakotás, rongyos, borjus, kástélyos, lugos, törődött (törött), ütődött, zuzódott, vedlett, czafrangos, (meg-föl)fordult, áporodott, buggyant, czafatos, resvedt, pállott, borongós, homályos, fölhős, ködös, poros, fakó, szintelen, (ordas), virágos, pimpós, (pimpókos, bimbós), nyaras, nyúlós, alja, söprős, szeprenczés, sűrű, kotyvalék, zagyvalék, moslék, káposztalé, szalvajt (eleje, utolja) stb.

Tányi-tényi. A gyanúba fogott s megszentencziázott *tányi-tényi*-képzős szók szépen szaporodnak. Ugyanaz az alföldi gazdálkodó s a nyelvhez is nagyon értő törzsökös magyar úr, a ki tavaly elvesztette *tányi-tényi*-s gyűjtött szavai jegyzékét (l. a Bud. Szemle áprilisi számában „A *tányi-tényi* képző s a Nyelvőr“ cz. értekezésemet), most (júniusban) újra 9 adatot küldött be hozzám, még pedig a dolog nagyobb erősségére hiteles formásokkal ellátva. Valamennyi Bács- és Pest megye határáról való, többnyire jankováczi lakosoktól. Mielőtt bemutatnám őket, megemlítem, hogy az 1899-iki Nyr.-ben is találtam véletlen egy ily képzésű szót, a sopronmegyei Dörböl: „Jó helye van a leányomnak, csak a dóga sok, biz *megálltányi* ideje sincsen (521. l.).

Íme az új adatok:

1. „Alig van még *láltányi világ*, már is zavarják ki az embert“ (Urfi János, napszamos).
2. „Alig van már *buktányi vize* (a kútnak), úgy kimerték a disznóknak“ (Tóbiás György, kanászs számadó).
3. „Lesz még *eluntányi időm* ácsorogni a kocsmá előtt Maj-sán“ (Csányi György, kocsis).

4. „*Fujtányi szellő* alig van, még ma zörög“ (Király János, napszámos).

5. „*Nyergeltényi csikónk* volt elég, adhattam az urfi alá“ (öreg Kollár József).

6. „*Elaltányi itala* van az Édes kocsmárosnak“ (jankovácsi ember, neve hiányzik).

7. „Csak olyan *elszelettényi a beszédje*, mégis rakja“ (Tóbiás Györgyné).

8. „*Járjártányi erőm* alig volt még egy hónap mulva is“ (Mikor János napszámos).

9. *Veszvesztényi hírem* volt ott is, kiszuperáltak“ (ifjú Kollár József napszámos).

E két utolsó adatra magam is fejet csóváltam s rögtön irtam K. K. úrnak, hogy „Mikor J. és Kollár J. nem *hebegők-e*“ s nem csak *nekik* van-e „*járjártányi* és *veszvesztényi*?“ Azt a feleletet kaptam tőle, hogy „mind a ketten rendes, értelmes beszédűek, éppen nem *heblék*, dadogók, s hogy mivel ő neki is mindjárt feltűntek ezek a kettőztetett alakok, szerivel kitudta tőlük, hogy de bizony úgy is mondják.“

Október végén kapom ezeket a sorokat Gondos Sándortól: „Nagybánya vidékén is használják a *tányi* képzős szókat. Pl. nemcsak ezt mondják: „*jártányi* ereje sincs“, hanem ezt is: „Felső (t. i. Bánya) 2 óra *jártányi*-ra esik“. Kapitány Károly nagybányai csizmadiától hallottam ezt: „Egy *szabtányi* bőrt se bizhatok reá“. Ez is közönséges: „Csak *tapodtányi* szölleje van“ (t. i. félkapás a szőlő: egy napszámos fél nap alatt megkapálhatja). „Csak *tapodtányi* sirja van a lelkemnek!“ (kis gyermek sirja).

Most nem jut több eszembe. Ezentúl ha mit hallok, nyomban följegyzem.“

Zsenírozva vagyok. Ezt a francia-német szót és társait (zsenirozza magát, zsenáns), melyek ugyan bevették magukat a közbeszédbe, különbféleken próbálták magyarítani s kiküszöbölni. Vagy ezekkel: alkalmatlan, kényelmetlen, kényes, terhes, terhére van, bántja, áthat, röstelkedik; vagy új szóval igyekeztek pótolni: fészély, fészélyes, fészélyez. Arany egy Tompához irt levelében (1854) ezt mondja: „Olyan embert nem viszek, a kit te szívesen nem látnál, aztán meg *nyügözve* (genírozva) *lennél* miatta“. Ez, úgy tartom, fölöslegessé teszi s kiszoríthatná az idegent. Így a *zsenánt*, *zsenáns* helyett is bizvást *nyügös*-t mondhatunk. V. ö.

„Buda vérem felől a mit éléhoztál,

Abba' lehet jó is: *nyügös* az ily osztály“. (Buda H. III. é.)

Tehát zseníroz = *nyügöz*; zsenírozva vagyok = *nyügözve* v.; zsenáns = *nyügös*.

NB. Mulatságos, hogy mikép bánik a nép, de kivált a tudátlékoskodó iparos az idegen szókkal. Egy k-i csizmadia, midőn csudálkozott a katonaságtól haza került fián, hogy meg van csappanva, ezt találta mondani: „Nagy volt rajta a hajtás, hát *lezsenérozta magát*“ (lefogyott, lesaványodott).

Fübe harapni. Ennek a szólásnak, azzal tartják sokan, német a lelke is. Csak a német „beisst ins Gras“, a magyar „ott hagyja a fogát (foga fehérét, zápfogát)“ = elesik, meghal (harcban), oda vesz, oda marad. SimB.-ban híre sincs; a magy.-ném. részből hiányzik, a ném.-magy.-ban ez: „er musste ins Gras beissen“ evvel van kitéve: „ott hagyta a fogát“. Tagadhatatlan, hogy e szólás: „fübe harapott“ már nagyon hatalmat vett, úgy hogy legmagyarabb íróink sem áttálnak élni vele. Sőt Erdélyi a közmondások közé iktatja. Petőfi „Kun László krónikájá“-ban, mely valóságos kis kincses tára a gyökeres magyarságnak, ezt mondja:

„A cseheknek nagy királya ott a
Csatatéren a *fübe harapott*.“

Arany pedig TSz. IV. é. 38. versszakában ezt:

„Titkon a magyar most egymásra tekinget:
Viseltek alul mind sodros aczél inget,
S fegyverre mi volna szekerekről kapni?
Ennyi csehnek ott-helyt *zöld fübe harapni*?“

Látjuk, hogy míg Petőfi a phrasist nyers-híven alkalmazza (csak a *névelő* fölösleges): addig Arany változtat rajta, mintegy meghódítja magának, az által, hogy *nekünk* jóleső gúnynyal a „zöld“ jelzőt teszi a „fü“ elé. A cseheknek szinte *kívánatos* bele harapni! (v. ö. alább a 67. szakban: „úgy *simítja* csehet *puha* pergamennel“ stb.).

Így állván a dolog, vizsgáljuk meg egy kissé, vajjon ez a szólás kétségekivül németből plántálódott-e hozzánk, vagy magyar földön is teremhetett-e?

1. Az ily képes kifejezéseknek nyelvből nyelvbe átszarmazása könnyű is, nem is ártalmas. Nem ártalmas, mikor a kép — mint itten — minden nyelvvel közös és természetes felfogáson alapszik. A harczon elesést már a régiek, ha nem is éppen a „fünek“, de a földnek, a pornak, a fővenynek, a porondnak harapásával is fejezték ki gyakorta; mert a haldokló, a vonagló „kinjában a *földet is rággja*“. Homérnál (Iliász, XI. é.) ez van:

„Ötven erős szekeret foglaltam el és *fala földet*
Mindenikén két-két vezető leveretve dzsidámtól“ (Vályi-Nagy).

Vergiliusnál: „Procubuit moriens et *humum* semel ore *momordit*“ (Aen. XI. é.). A francia is a csatában elesést így fejezi ki: „mordre la poussière“. Zrínyinél: „Basa Kihája is fekszik *földet rágván*“ (III. é.). Vörösmartynál: „Czifra Lemók leesik, s *földet rág* kinos ajakkal“ (Zal. F. III. é.). Aranynál:

„Barna *földet evett* a rácz
S vért ivott rá“ (Rózsa S.)

Merényinél: „Összetűztek és nem sok idő telt el bele, hogy a sárkánykirály a *porba harapott*“ (Dunam. Népm. I. 113. l.). Baksaynál: „Nem *harapott* volna annyi akhiv *porba*“ (Iliász XIX. é.).

2. A mi már a „fübe harapni“ szólást illeti, nagyon kétségesse teszi német eredetét, hogy a *nép* is él vele néha, s, a mi legfontosabb, nem csak a szóban forgó értelemben használja.

a) saját jelentésben, mint valóságos „fübe harapást“. Pl. tavasszal a kis liba, a mint „fübe harap“, s . . .-re esik.

b) mint nem-természetes, erőszakos halál kifejezését. „Hej, ha ráakadnának a csendörök (futó betyárra), tudom *fübe harapatlán*nak vele!“ (lelónék). „A sz.-i vásáron két legény *fübe harapott*“ (verekedésben).

c) Ittas emberről, tréfásan: „ez is *fübe harap* ám még ma!“ (meghasalja a földet).

d) Ily jelentésben: „megbukik“, „rajta veszt“, „póru jár“. Pl. „Aztán babbal kezdett kereskedni, de hamar *fübe harapott*“. *Fübe haraptál*, úgy-e? mért bántod a másét?“ (gyümölcslopáson kapták a gyereket s jól helybe hagyták).

Azt hiszem, ha a b. pont döntetlen marad is, elég okunk van dicsekedni, hogy a német kegyelme nélkül is „*fübe haraphatunk*“.

Kárjában. Tompa egy Aranyhoz irt levelében (1856. okt. 8.) ezt mondja: „Oh ember, ember! bizony *kárjában* vénültél meg, ha még most sem ösmered meg az emberek közt stb.“ Itt „*kárjában*“ világosan = hiában. Nem Tompa koholta, hanem szép *népi* szó, a mit bizonyít az, hogy egy népmesében is előfordul: „Majd elvégzem én vele a dolgot, s ha csak lehet, elhozom a kontraktust, hisz hát *kárjába* tanultam volna ki annyi iskolát?“ (Dunamell. Népm. II. 133. l.) Dunántúlról nem ismerem, de tudom, hogy alsó Borsodban és Abaujban közönséges; közönségesebb, mint „hiába“. Megjegyzem, hogy Tompa Borsodban (Igricziben) töltötte gyermekkorát. Merényi is a Sajó völgyén hallhatta, noha dunamelléki mesében él vele — egyszer. Alakja megvillantotta az agyamban, hogy, mivel *kár* a 3. sz. birtok-ragját „j“ nélkül szokta fölvenni, pl. *kár-á-t* vallja, *kár-á-n* tanul a magyar stb., hátha „*kár-jában*“ talán = *kár hijában*, *kár hjában*, *kárjában* (tautológiával)? A minthogy van *ebehijában*. De ezt magam sem hiszem, már csak azért sem, mert a „*jában*“ rövidült forma inkább csak Dunántúl s, a székelység közt divik.

Használja-e ezt a kifejező, telt hangú határozó szót más vidék is?

Stante pede = stehenden Fusses. Amazt Tolnai többek közt evvel magyarítja: „álló helyében“, SimB. meg emezt így is: „abban a helyben“. Egyik se találja el; pedig Ballaginál megvan a jó: *talpon állva*. Erről (ha látták) nyilván azt hitték, hogy B. úgy csinálta. Dehogy! *népi* szó, mely legjobban megközelíti a latint és németet, s mégis magyar.

Vel-ragos időhatározók. A következő határozókról: *éjjel*, *nappal*, *reggel*, *estvel* (estvél, estve), *taval* (tavval) s a régi *holval* — kétféleképp gondolkoznak a nyelvészek. Némelyek bennök a comitativus *val-vel* ragot látják, mások összetett szóknak tartják őket, melyeknek utótagja *val* „idő“-t jelenthetett, úgy hogy pl. *nappal* = nap + val = nap + idő (a viszonyrag elveszvé, e h. nap + val + on, mint „akkor“ = az + kor + on, az + kor + t). Emezeknek egyik bizonyítéka a rokon nyelvek kétes és homályos hatásán kívüli az, hogy e határozókhöz képzők és ragok is járulhatnak, pl. *éjjel-i*, *nappal-i*, *reggel-i*, *éjjel-enként*, *éjjel-re*, *reggel-ről* stb. A vitát eldönteni bajos, már csak azért is, mert az említett *val* „idő“ jelen-

tésének egyébként semmi nyoma a magyar nyelvben. Én itt csak arra figyelmeztetem az ellenkező feleket, hogy az idő kifejezésére mily gyakran s mily kedvvel alkalmazza a *vel-val* ragot a nyelv, kivált a nép nyelve, a mitől lelket kaphatnak az első nézet vallói. Íme: virradattal, pitymallattal, hajnallal, szürkülettel, alkonyattal, őszszel, tavasszal, kikelettel, napnyugattal (napnyugtával), napkelettel (napköltével), naplementtel, hajnalhasadtával, jó idővel, lágy idővel, napvilággal, holdvilággal, tavaszfélével, őszfélével, széllel, harmattal, dérrrel, köddel, meleggel, hideggel, fagygyal, locs-pocscsal, *hüssel, sötéttel, világossal, sikossal, sárossal* stb. *NB. nappalival, reggelivel.*

LEHR ALBERT.

Sirály. *Sirály* szavunk, eddigi tudomásunk szerint, először 1801-ben, Földinél fordul elő (vö. Hermann Ottó, Nyr. 27 : 538, NyÚSz. 286). Régi szótáraink nem ismerik. Calepinus szerint a latin *larus* magyar egyértékese *szárca* (!), PPB. szerint meg *libotz* (a magyar-latin részben a *libotz* szó már helyesen ‚vannellus‘-nak van fordítva, vö. az erdélyi oláhság nyelvében is *libuț* vanneau, Damé).

Igaz, hogy az első adat a *sirályra* elég későn merül föl, de azért kétségtelen, hogy nem tudatos alkotás, hanem a nép szájáról való. A MTsz. nem ismeri ugyan, de Hermann Ottó följegyzései szerint a Hortobágyon, a Hajduságban, a Nagy-Kunságban és a Tiszamentén járatos. Földitől vehette át Sándor István: *sirály*: *Larus ridibundus*, *Sterna torquata* (Toldalék), Sándor adatát idézi Kresznerics. Az újabb irodalmi nyelv szélrtire használja.

Eredete még ma sincs tisztázva. Munkácsi (Ethnographia 4 : 295) török eredetűnek magyarázta, s pár évvel ezelőtt (Nyr. 28 : 68) magam is igyekeztem ezt a magyarázatot valószínűvé tenni. A szóban forgó török alakok a következők: kazáni tatár *čarлак*, *ak-čarлак* ‚sirály‘ (*ak* = fehér), baskir *sàrlak* u. a. (Kel. Szemle 5 : 261), csuvas *čarlan* ‚gém‘ (a csuvasból átment a cseremiszbé: *càrlàzga*, *čarlan* ‚gém‘, de ‚sirály‘ is). Csakhogy ennek a *čarлак* > *sirály* származtatásnak két bökkenője is van. Az első a magyar szó szókezdő *š*-hangja. Az eredeti köztörök szókezdő *č*-nek régibb török jövevényszavainkban is rendszerint *cs* felel ‚meg, pl. *csóka* < mišár *čauka*, kaz. tatár *čäükä* ‚corvus monedula‘; *csipa* < oszmanli *čapak* ‚augenschleim‘; *csih-ol* < kaz. tat. *čak-* ‚feuer schlagen‘. De még ha fölteszszük is, hogy a szókezdő *š*-népetymologia eredménye (vö. *síró csüllő*, Nyr. 27 : 538), akkor sem tudjuk megmagyarázni az *-ály* (< *ál*) szóvéget, a mely a török *-ak* szóvéggel sehogysem illik össze (tör. *-ak*-ból a magyarban *-ó*, *-ű* (esetleg *-a*) lesz, pl. köztör. *burčak* > magy. *borsó*, *čapak* > m. *csipa*).

A *čarлак* > *sirály* egybevetést tehát bátran elejthetjük; sokkal valószínűbb, hogy e szó a következő rokonyelvi alakokkal tartozik össze: északi vogul *sírü*, *sírrü*, kondai vog. *šore*, tavidai vog. *čara* ‚sirály‘, Ahlqvist szótárában *šera*, *šera* *Larus ridibundus*, *Sterna hirundo* | osztják *sara*, *sori* u. a. | zürj. *čirak* u. a. | cseremiszbé *šore* | norvég-lapp *čirrek* *Sterna arctica* (vö. Paasonen, Die finnisch-ugrischen s-laute 121 l.). Fölsőleges megemlítenem, hogy e magya-

rázat mellett a szóvégi *-ly* (= *l*) képző elemnek tekintendő (vö. *harkály* ~ vog. *ħarġei*, *kharkhi* Picus varius).

Még csak azt jegyzem meg, hogy a török *ĉarġak* is átkerült nyelvünkbe szabályos *csérġa*, *cséġla* alakban (a tőhangzóbeli *á* ~ *é* megfelelésre vö. tör. *baka* = m. *béka*).
GOMBOCZ ZOLTÁN.

Világváros. Hát mégis igaz a bibliai mondás: nincs új a nap alatt! Kell-e a *világváros*-nál újszerűbb szó, újabb fogalom, és mégis megtaláljuk már a XV. század elejéről való Schlägli Szójegyzékben, azazhogy e szójegyzéknek néhai Szamotánktól készített szómutatójában (508. sz.). A nyelvemlék eredeti helye ez: „*vrbs vilag varas*“. A fényképi hasonmáson a magyar szók egymás alatt állanak s alattuk, egyszer, a latin *vrbs*. Bár jól tudom, hogy az *urbs*-nak nemcsak város, hanem főváros is az értelme, s hogy pusztán magában az első igazi *világvárost*, Rómát is jelentette: mégis azt hiszem, hogy a Schlägli Szójegyzékben föléje irt két magyar szó nem összetétel (*világváros*), hanem két egyszerű fogalmat, a *világot* és *várost* akarja mondani, a melyekkel a jegyzék szerkesztője szerint az *urbs*-ot magyarra fordíthatjuk. Hogy pedig az *urbs* miként jelenthet világot is, azt — úgy vélem — a szónak régi származtatása magyarázza meg, a mely szerint az *orbis*-szal (kör, körfal és világ) egy eredetűnek tekintették. A Schlägli Szójegyzék szómutatójából tehát a *világváros*-t törölnünk kell. Hogy mikor bukkan föl ez az új szó nyelvünkben, a Nyelvújítás Szótára még nem mutatta ki.*

ZOLNAI GYULA.

ADATOK NYELVÜNK ÚJABB FEJLŐDÉSÉHEZ.

Csárdás. 1842-ben írja Vachott Imre (Regélő I: 2. sz.): „mit a széplelkű grófnétől (gr. Károlyi Györgynétől) már csak azért is szabad igénylenünk, mert a mult évi (tehát 1841-iki) casino-bálok egyikében ő volt a legelső, ki derék hazánkfia báró V. B. (Wenkheim Béla) fölhívására, ezzel a még akkor szabálytalan társas magyar tánczot megkezdeni sziveskedék.“ — Vachott Imre a „szabályos magyar táncz“-on az akkor fölkapott (Szöllősytól komponált) körtánczot érti; a „szabálytalan“ magyar tánczon pedig bizonyosan a mai *csárdást*. — E szó (zenére értve) megvan szintén Vachott Imrénél (Regélő, 1842, ápr. 23): „nem fog ártani, ha Erkel úr az igazi magyar fajnak természetét, szokásait, erkölceit s *csárdás zenéjét*, mint lelke hű tolmácsát, közelebből tanulja ismerni“. — (E becses két adatra Fabó Bertalan úr volt szives legújabbban figyelmeztetni.)

* Sem Ball. 1890-ben, sem SimB. 1902-ben megjelent Magy.-ném. szótárában még nincs meg; szótározva legelőször Kelemen Bélánál 1904-ben.

Csend. A Nyelvtört. Szótár mint első adatot e szóra Gyöngyösi István Cupidójából idézi:

„Ha bár vigasztalna lantya Orfeusnak,
Úgy se lenne *kedves csendgye* Tereusnak“

s a Nyr. (32 : 531) még legújabbban is utal ez adatra; holott, ha megnézzük Gyöngyösi régebbi kiadásait (nem pedig a nyelvtörténeti szempontból hasznavehetetlen Dugonics-félet), ott ezt találjuk:

„Ha bár vigasztalna lantya Orfeusnak,
Úgy se lenne *csendes kedve* Tereusnak.“

Eddigi tudomásunk szerint tehát nem Gyöngyösinél, hanem Faludinál fordul elő a *csend* először.

Dics. „Dies ist ein von Versegghy geschaffenes, von mir nie gebrauchtes Wort, statt *dicsőség*“ — mondja Kazinczy (Lev. 12 : 270). Kazinczy azonban kétszeresen is téved: először is abban, hogy a *dics* szót Versegghy csinálta (hiszen megvan már 1760-ban Adáminál); másodszer pedig abban, hogy ő a *dicsét* soha sem használta. Dehogy nem használta! Ossián énekeiben (Munk. 1815, 6 : 171): „Megtért s *dicsében* tére vissza!“

-dús. Efféle germanismusra az első példák: Kovacsóczynál 1828 (Varázs-Rózsa 17) *virágdús*; Helmezcynél 1832 (Jelenk. 124) *aranydús*; Kossuthnál 1841 (Pest. Hirl. 1) *áldásdús*; (u. o. 2 : 255) *érdemdús*; (u. o. 3 : 25) *eredménydús*; Széchenyinnél (Kel. 239) *szeretődús*; (Akad. Evk. 6 : 71): *szellemdús*; Kazinczy Gábornál (Pest. Hirl. 2 : 724) még *számdús* is!

Elme-háborodott. (Szótárilag Cz.-Fog.-nál először.) Ez olyan nyakatekert képzés, mint az *úrhagyott asszony*, *ügyfogyott ember*, *észveszett parancsolat*, *nyaktekert kifejezés* lenne. — *Elme-beteg* anynyiban jobb, hogy már 1604-ből van rá némi analogia: a *hagymáz-beteg*, noha csakis Moln. Alb. szótárában.

Érettségi. Terray Károly 1842-ben (Athen. 2 : 177) a porosz „maturitätsprüfung“-ot *életkori vizsgálatnak* nevezi. Nálunk 1851-ben tartottak először ilyen vizsgálatokat s ekkor mindjárt *érettséginek* nevezték. (Ball. Új szavak 1851.) *Érettségizni*, noha már jó idő óta közönséges szó, még csak Kelemen szótárában van meg.

Fensík. Szilády Áron Lugossytól hallotta, hogy egyik akadémiai felolvasása közben Reguly a jelen volt tagoktól magyar szót kért a „hochebene“ kifejezésére s ő (Lugossy) ajánlotta a *fensíkot*. Regulynak a dzungárokrol 1850 szeptember 16-án tartott előadásában e szó csakugyan megvan. (Új M. Múz. 1850/1 II : CLXIX). — Ballaginál még 1872-ben is „magas róna“ a. m. hochebene, de a ném.-magy. részben „hochebene“ már *fensík* is.

Föllépmi. Ez a régi nyelvben csakis „hinauf, heraufsteigen“ értelmű (NySz. és Márt. 1807, 1816). — A német „auftreten“ pedig: „felállani, megjelenni a játékszínen“ (Márt. 1803); ugyanó nála (1823): „kiállani vagy kilépni a közönség eleibe“. — Csakis 1835-ben (TZs.) lesz: „*föllép, följelen* a játékszínen“. És most? Most már *jelenség*, *betegség*, *láz*, *fájdalom*, *álmatlanság*, *hányás*, *hasmenés* is *föllép*, különösen az orvosok írásaiban és beszédében. Vö. Nyr. 15 : 265.

Gulyáshús. 1807-ben Mártonnál: „das gujaschfleisch“; Sándor Istvánnál (1808): „bográtshús, hagymás tehénhús“-nak magyarázva; Simai Kristófnál (1810): „cum cumino, cepis et pipere cocta caro bubula“. Már a XIX. sz. elején nagyon ismeretes szó lehetett, mert német neve is volt; ma pedig, úgy szólván nemzetközivé lett. Márton 1847-ben (Richter és Schuster szótára végén) felkiáltó jellel bélyegzi meg s *gulyásos húsrá* javítja, valószínűleg azért, mert gulyás húsának is érthetné valaki.

Handabanda. A *handabandázni* ige szótárilag először 1838-ban (MTsz.) van följegyezve, mint balatonmelléki szó. Széchenyi jól ismerhette, mert már ugyancsak 1838-ban a belőle elvont *handabanda* főnevet is használja (Lóvers. 3). Vö. Kossuth szavaival (Pest. Hirl. 3:25): „nem egyéb volna, mint az, a mit a nagyérdemű gróf így szokott nevezni: *handabanda*“. — Szótárban Ball. (1844).

Honderű. 1841-ben társaság akart alakulni, hogy „Pestnek aetheticaitlan nevezetét *Honderűre* változtassák“ (Pest. Hirl. I:19). — Ez lett 1843-ban a czime Petrichevich Horvát Lázár szépirodalmi lapjának.

Ijász. E szó 1791 előtt nem fordul elő. — Ekkor történt, hogy Sándor István meg akarván magyarázni a jász nép nevét, a következő föltevést kockáztatta meg: „Valamint a Lóból, Vadból, Halból a Magyar nyelvben Lovász, Vadász, Halász eredet, minden bizonynyal nem különben az *Ijból Ijász*, vagy összehúzza *Jász*“. (Sokféle, I:8.) E föltevés oly tetszetősnek látszott, hogy még Hunfalvy Pál is megemlítette „Magyarország Ethnographiájában“. Csakhogy egy nagy bökkenő van a dologban! Az *ijász*-nak nemcsak hogy nyoma sincs a régi nyelvben, hanem bizonyos is, hogy az *új* a régiségben magashangú szó volt s a sagittariust, arcitenest *íves*-nek, *íjes*-nek mondták még a XVI. században is és csak utóbb csapott ez át a mély hangra, mikor már régesrégén köztünk laktak a jászok. (Vö. Nagy Gyula, Nyr. 6:350).

Karok és Rendek. Már SzD.-nál (1792) megvan. — Dugonicsnál: „Alladalmak és Rendek“ (vö. Kreszn.); Szirmaynál 1806 (Gloss.) „Nemesi Karok és Fő Rendek“; Pest, Veszprém, Zala, Tiszt. Szót. ban (1807): „Karok és Rendek“, a veszprémiiben érdekes indoklással (249. l.): „A' Kar szót nem a' Deák chorusból, hanem a vitézkedő Nemesek karjaitul származtatván, s közönséges megegyezés által azt a' jelentést adhattuk neki, a' mit a' Status Deák szó tesz. De egyébiránt is mondják: „Est in bono statu, jó karban vagyon.“

Kétségbe vonni. E kifejezés a régi nyelvben ismeretlen. A XVII. és XVIII. században (NySz. és Kreszn.) *kétségbe hozni* volt szokásos, sőt így van még Márt.-nál (1803 és 1823), sőt még TZs.-ben is (1838). — Toldynál (M. tud. Társ. Jegyz. 1831 decz. 2): *kétségbe húzni*. Kétségbe vonatlan Ball. (1846); kétségbevonhatlan Fog. (1848).

Magasröptű. Az *-ú, -ű* birtokosító képző a régi irodalomban sohasem járult kiokoskodott főnevekhez, mint a minők pl. a csakis ragos alakjaikban élő *fekt, lépt, röpt* stb. defectív főnevek. Az első példát az e fajta képzésre alkalmasint Pethe Ferencz adta 1812-ben

(Mathesis) a *vízfektű* szóval. Ezt követte Kmeth Dániel 1817-ben (Tud. Gyűjt. VI.) az *egyfektűvel*. — A *magasröptű* még sem Ball., sem SimB. szótárában nincs meg. Szótárilag először KB.-nál.

Népesség. E szó a XIX. század előtről ismeretlen. Előbb a „bevölkerung“-ot (*népszám* értelmében is) *népesedésnek* mondták, sőt meg utóbb is sokáig. Így pl. Széchenyinél 1830-ban (Hitel, 98): „hol több a *népesedés*, több a *consumens*“; ugyanígy 1832-ben (Játékszin, 7): „az egész 10 milliói *népesedést* örökkön örökké illy nyomorult kapcs által kötni össze“. — Maga a *népesség* Pápay Sámuel-nél először 1807-ben (Veszprémm. Tisztiszt.); köz-szótárban pedig Márt. (1823).

Növevény. Eddig Barczafalvi szavának tartotta mindenki, holott megvan már Cellarius Liber Memorialisa 1735-iki kiadásában „pullus“ alatt: „fiatskája akármí állatnak, vemhe, madárfi, *nyövevény*, fiatska.“ Itt tehát melléknévi értelmű s a. m. a mai „növendék“; képzésére analog a „jövevény, halovány, ingovány, oltovány, szövevény“ stb. szókkal. — Vö. NyUSz.

Nyílt kérdés. E kifejezéssel, úgy látszik, Bezerédj István élt először a mi irodalmunkban. Ezt Kossuth e szavaiból következtetem: „hogy tisztelt barátunk, Bezerédj István szavaival éljünk, ezt mindenki számára *nyílt kérdésnek* kell hagyni.“ — Még nincs szótározva.

Osztom véleményét. Ez a kirívó germanismus talán Széchenyinél a Kelet Népében (1841) van legelsőbben: „korántsem *osztom* én azok *véleményét*“ (95); „*elveit* is jobbadán *osztom*“ (117). — Érdekes szó Jablanczynál* 1842-ben az *osztos*: „osztályrészes, sorsos“ értelmében, nyilván a *vesztes, nyertes* mintájára.

SZILY KÁLMÁN.

* * *

Cerle. (Vö. MNy. 1:278). A *Jelenkor* legelőbb (1832. I. 97.) *udvarlókörnek* fordította.

Köztelek: A Széchenyi buzdítására 1826-ban megalakult lóversenyi társaságból lett *Állattenyésztő Társaság* csakhamar úgy föllendült, hogy 1832 május 31-iki közgyűlésén a társaság számára egy ház megvételéről tárgyaltak. Működésük körét ugyanis kitágították. Már nemcsak a lónemesítés és állatvásmoz tartása volt céljuk, hanem általában a földmivelés hathatósabb előmozdítása. E szélesebb működéshez kellett a ház, meg is vették még azon évben Gróf Károlyi György üllői-úti házat, vagy jobban mondva majorját. Széchenyi 1833-iki angolországi útjából hazatérve, itt állította ki a hozott gazdasági földmivelő műszereket (gépeket) és az erről szóló tudósításban nevezi e házat a *Jelenkor* (1833. I. 324) *közteleknek*. Ez elnevezést az eddig használt *közház, ipartelep* helyett az 1833. május 26-án tartott közgyűlés hivatalosan is elfogadta.

Tanár. E szó történetéhez (v. ö. NyUSz. és MNy. 1:279) érdekes lesz ide irnunk a *Jelenkor* (1835. II. 817) e jegyzetét:

* „Adatok átalakulási mozgalmaink történetéhez“ (62).

A szövegben ugyanis hírtül adva, hogy decz. 24-én Egerben elhunyt Perlaky István táblabíró, *jogtanár* s az egri érseki lyceumban a kormánytudomány (Politika) 39 éviglen volt tanítója, jegyzetben hozzáfűzi a „jogtanár“ szóhoz: „Juris doctor. Ezen „tanár“ szó Kemenes (dunántúl) vidékén élő szó helybeli nevezetben, és a nép tanakodás ideáját fejezi ki vele, onnani teljes hitellő értesítés szerint.“

KISS ERNŐ.

ROVÁS.

SZÁZ ÉS TÖBB KÉTSÉG (németességek, torzítások). — Nyilván elmondta az esetet. A ki tud magyarul és ezt olvassa, *nyilván* azt gondolja, hogy az esetet valaki *talán, valószínűleg* elmondta másnak. A nyomtatott kifejezés azonban nem ezt, hanem határozottan azt akarja mondani, hogy az esetet vagy titkot valaki másnak egész bizonyosan, vagyis: *nyilvánvalólag* elmondotta. Ez utóbbi szó eltorzításával és helytelen rövidítésével kapott lábra a hírlapokban annyiszor és oly rosszul használt *nyilván* (talán), *nyilvánvalólag* (egész bizonyosan) helyett. Ez már nem is szótorzítás, hanem nyilvánvaló szóhamisítás. Úgy látszik a német *offen* szó volt a torzítás előképe. Ez annál rosszabb, mert azt mutatja, hogy a magyar nyelv nemcsak szófordítás, hanem helyreállításra annál égetőbb szükség lenne, mivel ezzel a magyar nyelvvel is rútul elbánó fiatalabb tollforgató nemzedék talán észre térne egy kicsit.

Méltóságviselők. Közönséges fordítása a *Würdenträger*-nek. Sűrűn előfordul a hírlapírói és politikai nyelvben. Már nem is tűnik től. Magyarul: *méltóságok*.

Felzárta az ajtót. Sokszor lehet ezt a szolgáló németességet is olvasni. Természetesen az *aufsperrén* mása. Magyarul: fölnyitotta, kinyitotta.

Bevezették a magyar nyelvet az üzletágban. Továbbá: „Az árucikket az egész országban bevezették.“ Kereskedelmi germanizmus. Az *einführen* üzleties alakja. Most már egészen általános, e helyett: A magyar nyelvet bevitték az üzletágba. Magyar nyelven rendezték be az üzletágot. Az árucikket elterjesztették.

A mai viszonyokra talál. Olykor: A mai viszonyokhoz talál. A német *zutreffen* magyar használata. Ez is sűrűn előforduló, de mindig nagyon visszás szóhasználat. A napi irodalomban is sokszor lehet olvasni. Annál helytelenebb, mivel magyarul nagyon jó fordulatunk van ebben: Rávall a mai viszonyokra. Vagy: illik a mai viszonyokhoz, megfelel nekik.

KENEDI GÉZA.

— „**És**“ a „**meg**“ helyett. Kereskedőinktől ezt hallom: „Kettő és kettő az négy.“ Pedig jól magyarul: „kettő *meg* kettő“ a helyes. A kereskedőtől nem lep meg, mert a kereskedelem és a kereskedelmi oktatás nálunk — fájdalom — még mindig német nyelvű alapon számít. A német ugyanis — bár hibásan — így mondja: *zwei und zwei*. Am a hírlapokban is így írnak némelyek (tisztelet a kevés kivételnek!) *kettő és kettő*. Igen — mert a német nyomás alól még azok sem bírnak kibújni, a kik leghangosabban hirdetik tősgyökeres magyar voltukat, és aztán ezt írják: *több és több, száz és száz* — a *több meg több, száz meg száz* helyett. Sőt a Királyhágón innen még az iskolákban, és, a mi már nagy hiba, számtani tankönyvekben sem ismerik a „három *meg* három“ jó magyar számítást. Azonban éppen megdöbbentett minapában, a midőn legjellegesebb, legmagyarabb államférfiainktól nyilvános szónoklataikban kellett hallanom ezt a botrányos németességet: „száz és száz, ezer és ezer esetben . . .“ A jó magyar nyelvérzék szerette volna fiülökbe dörögni: *Száz meg száz, ezer meg ezer!* És most nagyobb világoosság kedvéért szembe állítom a *meg*-et az *és*-sel. —

A *meg* összekötő; az *és* elválasztó, elkülönző. A *meg* a latin *plus*-nak, az összeadás + jelének felel meg. A Királyhágón túl ezt így is tanítják a református iskolákban ma is. A budapesti intézetekben azonban már a németes *és* járja. Pedig — mint említém — az *és* nem összefoglaló, hanem szembe-helyező, elkülönítő. Például a teke- vagy kártyajátékban számítják a felek: három és öt. De ez nem azt jelenti, hogy nyolcz. Mert az *és* elkülönzi a két számot. Ertvén alatta azt, hogy egyik fél három, a másik pedig öt tételt számít magának a játékban. Ez elég világosan bizonyítja azt, hogy az *és-t* nem lehet a *meg* helyett használni. Egyébiránt németül is hibásan mondják az *und*-ot. Mert a helyes az lenne: *zwei mit zwei = vier*. Am ez a német dolga.

SZEGEDY-MASZÁK HUGÓ.

Ne quid nimis (l. a jún. számot). Kenedi „Rovás“-a alá kerül ez a szerkezet is: *hasonlít rá*. Szerinte csak ez a helyes: *hasonlít hozzá*. Az én nyelvérzékemben szintén csak emez van, de azért amazt sem kárhoztatom. Nem barbarizmus, mintája sem a latin, sem a német, de a francia sem. Solocicismusnak sem mondhatom, mert nem *romlás*. Oly provincializmus, még pedig nagy vidéki, mely régóta megvolt, meglehetett a nép nyelvében s akkor a mikor, per analogiam keletkezett. U. i. van számos rokonértelmű szerkezetünk, melyekben vegyesen „hoz-hez“ és „ra-re“ ragos határozók vannak. Ilyenek: az *apjára*, vagy *apjához* ütött; hűz, formáztat, fajzik stb. *hozza* vagy *rá*. Ezek hatása alatt állhatott elő a „hasonlít“, „hasonló“, „hasonlatos“ *rá*. A régi nyelvben nem találjuk. Ne bántsa tehát becsületes magyar lelkünket, ha ez a két szerkezet birkózik egymással; mert az se volna nagy csapás, ha a parvenu kiszorítaná a „veterem colonum“-t. Lám, „attól félek“ kitérta örökéből (legalább az irodalomban) ezt: „azon félek“, „arra kérem“ ezt: „azon kérem“, „szülőkölködik valamiből vagy valamiben“ ezt: „valami nélkül“ (s nevetséges, mikor azt támasztgatják halottaiból) stb. Különbben is ez a vonzat (*rá* hasonlít) az irodalomban sem újdonat új. Százados. Hogy többet ne említsek, Vörösmarty már pályája kezdetén kedvelte, sűrűn használta.

„Csendes egyébkor, s a kegyes égve *hasonlatos* arca“ (Zal. F.)

„Még az lenne talán szeme nyílt fényére *hasonló*. (Cserh.)“

Ha már rovó kedvben vagyunk, rójjuk meg a jó Mészáros Ignácot, a ki „Kartigam“-jában ezt írja (Kolozsv. kiad. 62. l.): „a dicséretes erkölcsnek tekéletes példája vagy, *kinek hasonlót* e világ kerektségén ritka találni“. Ez „rabi“ fordítás a németből, s talán csak lapsus calami, mert az egész könyvben csak egyszer fordul elő. Rójjuk meg az „Új füves és virágos magyar kert“-ben ezt: „Hüvelyei görcsösek, madár *látat hasonlított*“. Rójjuk meg végre, a mint hogy K. meg is rójja a németpárájú „*ez hasonlít rá*“ (es sieht ihm ähnlich) ocsmány szólást, mely ezt akarja értetni: „ez csak tőle telik“, „kitelik tőle“, „erről ráismerni“, „attól mit várhatsz egyebet“, „ezt is csak ő tehetta (mondhatta)“, „fölteszem róla“, „képes rá“, „tőle nem csodálom“, „mélto hozzá“, „rávall“ stb.

LEHR ALBERT.

TÁJSZÓK GYŰJTEMÉNYE.

— A Nagy Szótár adataiból.* —

Bakacskő: kavicskő, pl. „az a legénke kujakomnyi bakacskóval dojbint (a m. dob), majd kidobjintá ehejt a szömöm“ Oláhfalva, Udvarhely m., SD.

Bakafolt: útes a czombra, Sümeg, Zala m., KL.

Bakaforint: krajczár (diáknyelven), Székely-Keresztúr, SD.

Bakamár: törő kalapács, melylyel a megolvasztandó érczet darabokra törik, Toroczkó, SNI. [Német *pochhammer*.]

Bakapurzicsán: 14 filléres dohány, melyből a diákok szivart készítenek (diáknyelv), Székely-Keresztúr, SD.

* A gyűjtők nevének rövidítéseit l. fönt 91., 139. és 331. l. Mostani közleményünkben még ez fordul elő: *KL.* — Kolin Lajos. Z. Gy.

- Bakcsokros*: bogaras (különösen vénasszonyról), Háromszék, SzCsL.
- Bakhát*: minden hosszan elnyúló, kisebb emelkedése a földnek; bakhát van a mély vágású kerékesapások között, két sor szőlő között a tőkék kitakarása után, Kajdaes, Tolna m. TL. [Vö. MTsz.]
- Bakancs*: bakancs, Szilágy m., Zilah, LG. [Vö. MTsz.]
- Bakancs-szíjj*: bakancsfűző, Szilágy m., Zilah, LG.
- Bakóca*: 1) bakszán, vendégszán, melyet hosszú fák, fatönkék szállításkor a fa közepe vagy vége alá szokás alkalmazni, Csernáton, Háromszék m.; 2) egy ló után való kis lószeker, Torda-Aranyos m. SD. [Vö. 3. bakó és bakonta MTsz.]
- Bakota*: dadogó, ki egyik szót alig aggatja-baggatja a másikhoz; pl. „szegény Jánoska, olyan bakota beszédje van, hogy merő kén (a. m. kin) hallgatni a szózatját (a. m. beszédjét, szavait)“, Gagy-vize melléke, SD.
- Bakszag* van a dohányfüst miatt az olyan szobában, a hol férfiak vannak, Szilágy m., Zilah, LG.
- Bákszájú*: tátott szájú, lepényszájú, élheterlen, ügyefogyott, jötehetetlen (felntöttekről, öregekről), Erdővidék, Udvarhely m., SD.
- Bakszarkörte*: egy körtefaj, Vas m., Őrség, Kercza, HB. [Vö. bakszaralma MTsz.]
- Baktértojás*: lat. merda; pl. „na ha aszt ügyesen megcsinyálok, kapsz egy baktértojást“, Szilágy m., Zilah, LG.
- Balacos*: ostoba, Somogy-Görgeteg, CsB.
- Bálám bikája*: nagy, buta ember, Békés m, BoB. [Vö. Bálám szamara, a bibliában.]
- Balán*: szőke, szőszke hajú férfi, nő (tehát nemcsak juhról), Csik m., SD. [Vö. MTsz.]
- Bálhapör*: világossárga színű por a bolhák ellen, Szilágy m., Zilah LG.
- Bálhászokdik*: bolhát keres magán (ember v. állat), Szilágy m., Zilah, LG.
- Baloska*: balkezes, balogsüti gyermek, Veszprém m., HS.
- Bámán*: téli, prémes bundaféle, Maros-Torda, Háromszék és Udvarhely m., HÖ. [Ebből: *Bánk-bán*?]
- Bambucz*: a czukorkák általános neve, pl. *mellbambucz* melleczukor, Háromszék, HÖ.
- Bán*: szólásban: „Nem bánom, ha úgy elmegy, mint a tavalyi hó“, annak mondják, a kit sohasem kívánnak látni, Nagyvárad TJ.
- Banda*: 5 aratónak és 5 marokverőnek társaságát nevezik így, Csongrád m. Hantháza puszta, LB. [Vö. *bandagazda*.]
- Bandagazda*: a ki takarásra 8—10 embert összetoboroz s ezeknek vezetője, Kisújszállás, PáP.; az 5 aratóból és 5 marokverőből álló úgynevezett *bandá*-nak feje, még pedig az aratók közül, Csongrád m., Hantháza puszta, LB.
- Bandi*: az a zsák, a melyben a bányász a vasércet a hátán a bányából kiviszi, Torockó, SNI.
- Bandsalít*: kancsalít, Békés m., BoB. [Vö. MTsz.]
- Bandsalog*: gondolatba merülve céltalanul jár-kél, Debreczen, VGy. [Vö. MTsz.]
- Bandukol*: elmélázva botorkál, Háromszék, SzCsL. [Vö. *bandúkol* MTsz.]
- Bankos*: bankhivatalnok, Szeged, HS.
- Banyabáb*: a közönségesnél nagyobb mézeskalács neve, Bács-Topolya, Bács-Bodrog m., SchS.
- Banyalodik*, 1. *belébanyalodik*, *összebanyalodik*, utóbb.
- Banyaposz*: pöfeteg-gomba, egész Dunántúl járatos szó, HS. [Vö. MTsz. hely nélkül.]
- Báránybúgosdi*: az ismert „benn a bárány, künn a farkas“ nevű gyermekjáték, Udvarhely m., SD.
- Báránypirosító*: alcanna tinctoriata, népies növénynev, Puszta-Hantháza, Csongrád m., LB.
- Barátgaras*: szólásban: „még csak barátgarast sem adott“ a. m. még csak azt sem mondta, köszönöm, Baja, SchS.
- Bari*: kis, fiatal báránka, Békés m., BoB., Debreczen, VGy. [Vö. 1. *bariska* MTsz.]

Barkácsol: ballag, lassan megy; pl. „ne barkácsulj, siess!“, Borjád, Tolna m., TL. [Vö. MTsz. 4. jel.]

Bastikurdi: olyan káromkodó szó, mint a MTsz.-beli *basztikuli*, Hont m., SNI.

Bástolás: a zsendely élének egy hosszú gyalúval való elkészítése, Háromszék, SD. [Vö. *bástol* MTsz.]

Bástoló-gyalu: az a gyalu, melylyel a zsendelynek a másik zsendely bevágásába illeszthető élét készítik. Háromszék, SD. [Vö. *bástolás*.]

Baszakurdé: agárkosbor, nemi ösztön gerjesztésére használt fű, Háromszék, HÖ.; sömörös kosbor, ugyanolyan célra használt fű, Csik m., KI. [Vö. *baszagurda* MTsz.]

Baszkurál: haszontalanságot követ el, Békés m., BoB. [Vö. *baszgurál* MTsz.]

Bászta: hajviseletről mondják, a haját ugyanis elől kétfelé választva, *básztára* viselik, hátul pedig egy fonatban, Torda-Aranyos m., SNI. [Vö. *pászta* MTsz. ?]

Baszutyi: magával jötehetetlen, Borsod m., SNI.

Baták: búbosbanka, Lelesz, Heves m., BL.

Battyusbál: batyúbál, Szilágy m., Zilah. LG.

ZOLNAI GYULA.

Garasos koma, *bocskorpénz*. *Garasos komá*-nak nevezi a nép Sajó-kazán (Borsod m.) és környékén azokat a férfivendégeket, kik — a keresztkomán kívül — a keresztelőt követő lakomára hivatalosak. Ők fizetik a czigányt s az ő bőkezűségükből kerül ki az újszülött első szükségleteinek fedezésére szolgáló összeg is. Az ünnepi ebéd vagy estebéd vége felé ugyanis előáll a keresztkoma egy tányérral, melybe előzőleg legalább két koronát tett és szertartásosan kéri a vendégeket, hogy adjanak valamit a háznál levő kis meztelen számára, hogy vehessenek neki inget és szoknyácskát. A jelenlevő férfivendégek, a *garasos komák* erre tehetségükhöz mérten kisebb-nagyobb összeget adnak össze (rendesen fejenként egy koronát), melyet aztán részben a jelzett célra, részben pedig a lakoma költségének kiegyenlítésére fordítanak. Ez a szokás inkább szegényebb embereknél divik, mivel a gazdagabbak nem szorulnak arra, hogy mások fizessék meg helyettük a keresztfelövel járó kiadásokat.

A vendégek szétoszlása előtt a bába is előáll s némi tréfás indokolással a saját magá javára is gyűjtést rendez, de többnyire nem nagy eredménnyel, mert az adakozók ekkor már csakugyan *garasos komákká* válnak s nem igen vetnek többet a tányérba két-három garasnál (= nyolcz-tizenkét fillér). Az így összegyűlő pénz neve *bocskorpénz*, mely azon a czímen jár a szülésznőnek, hogy ő hívja meg az újszülött atyja nevében a vendégeket. A meghívással járó czípókoptatással függ össze a jutalom elnevezése is.*

A *garasos koma* szólásmód, mint az első tagja is mutatja, abban az időben keletkezhetett, mikor még a garas járta. Hogy régebben általánosabb volt, azt bizonyítja egy félig haragos, félig tréfás szólam, mely harmincz-negyven évvel ezelőtt általánosan ismert volt, de ma sem ismeretlen ezen a tájon. Mikor ugyanis két szomszéd vagy ismerős valamin összekülönbözött, az egyik rendesen azzal vetett véget a vitának, hogy belenyúlt a lajbi zsebébe és onnan kivéve egy pénzdarabot ezen szavakkal tartotta a másik felé: „Nesze a pénzdarabod, nem vagy komám!”

BAROS GYULA.

* V. ö. Aranyánál „Az első lopás“-ban:

„Egy-két koma csak kell, úgy illik, hiába!
S talpa fáradságát megveszi a bába.“

Szerk.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

(Névtelen levelekre nem válaszolunk.)

54. Nincs szándékomban a *vörös-gyurkó* eredetét illető föltevések közül valamelyik mellett kardot rántani, bár szerintem Lehr Albert 2-dik föltevésének védelme körül nem akadna sok vini való! E szerint ugyanis nem *Veres György*, hanem *veres-gyurkó*. Természetesen *veres* volt a Csokonai *gyurkója* is. Ha vitatnák, e mellett vinék. Pedig van adatom, a mely szerint *vörös-gyurkó* lehetne *Veres György* is, még pedig a Kassai szótárának értelmezése szerint. Egyik vidéki városkában azt a nagyobbfajta *sörös poharat* („krigli, korsó, csizma?”) egy úri ember nevével nevezik, a mint egy kartársától értesültem. Mert ő a sörivásban ritkítja páráját s közönséges halandóknak rendeltetett pohárból sohasem iszik. Nem tudom, mert nem most, hanem úgy egy évvel ezelőtt volt róla szó, de úgy gondolom, hogy csak szűkebb körben nevezik így. A helyet, s még inkább a nevet a *vörös-gyurkó* (mondó *sörkorcsolya*) párjául, természetesen nem irhatom ki. De tegyük fel, hogy *Veres György*nek hívják. Ott tehát, a mint értesültem, így beszélnek: *Pinczér! Hozzon egy Vereset!*

VISKI KÁROLY.

55. Ó. L. úr kérdi: a) „Helyesnek tartja-e a t. Szerkesztőség a Franklin-Társulat kiadásában megjelenő Budapesti Czim- és Lakásjegyzéknek azt az új írásmódját, melyet egyébiránt a székesfővárosban újabban alkalmazott utcai jelzőtáblák és házszám-táblák is követnek, hogy t. i. azon út- és utcaneveket, melyeknek jelző részük valamely helynévből származó melléknév, kötőjel nélkül írja, pl. *kerepesi út, váci körút, váci utca*. Megjegyzendő, hogy ugyanezen Czim- és Lakásjegyzék — sajtóságos „következetességgel” — egyéb nem helynévből származó, de ugyancsak melléknévi összetételeket, pl. *szép-utca, magyar-utca, nemes-utca. napos-út* igen helyesen kötőjellel ír.” b) „Helyes-e ugyanezen Czim- és Lakásjegyzéknek azon írásmódja, hogy a köznévi előtagú út- és utcaneveket kis kezdőbetűvel írja, pl. *szép-utca, rózsá-utca* stb.?” — Az Akadémia legújabb helyesírási szabályai erre vonatkozólag azt mondják: „Az utcaneveket, minthogy az előtag többnyire személynév, csak kötőjellel szoktuk írni, pl. az *Erzsébet-körút, a Zrínyi-utca, a Múzeum-körút, a Király-utca*; kettős névvel: *Arany-János-utca, Deák-Ferencz-tér, Ferencz-József-part*“ (108. pont). Alább a 139. pont példái közt aztán olyanokat is találunk, a melyek éppen a fölvetett kérdésre felelnek: a *Váci-utca, a Kerepesi-út*. Minthogy az *utca*-elnevezések összetett szóknak, sőt úgyszólván tulajdonneveknek tekinthetjük, mindenesetre czélszerűbb, már egyöntetűség kedvéért is, kötőjellel írni a helynévi előtagú út- és utcaneveket is; tehát: *Kerepesi-út, Váci-körút, Váci-utca* stb. E megjegyzésünk, valamint az akadémiái helyesírási szabályoknak imént idézett egyik példája (*Király-utca*) a második kérdésre is megadja a feleletet, vagyis a köznévi előtagú út- és utcaneveket is helyesebb nagy kezdőbetűvel írni: *Szép-utca, Rózsá-utca* stb.

ZOLNAI GYULA.

56. V. R. úr kérdi: „Mi van a *menekül* és *menekvő*, *menekvés* szavakkal? Nem találom sem a NySz.-ban, sem az OklSz.-ban, sem a MTsz.-ban, sem a NyÚSz.-ban.” — A régi nyelv, a mennyire a NySz. adataiból következtethetünk, csupán a *menekédik* igét ismerte, a melyet különösen igeikötőkkel (*ki-, megmenekédik*) s névszói származékokban (*menekedés, kimenekedés, újmenekedés*, a MünchC.-ben *menekédet*) használták. Nézetünk szerint a *menekszik* újabb eredetű

alak (először SI. jegyzi föl) s a *menekedik* változatául a következő régi ige-párok analogiájára támadt: *cselekedik-cselekszik, törekedik-törekszik*. Ezen analogiára több sz képzős visszaható alakú ige is keletkezett, minők: *növekedik-növekszik, dicsekedik-dicsekszik, veszekedik-veszekszik, gyanakodik-gyanakszik*, a mely párok közül a régi nyelv csupán a *d* képzős alakot ismerte. A mint a *menekszik*, létrejött, nyomban megteremtette melléje az analogia a *vés* tű *menekvés, menekvő* névszó alakokat is, ilyen régi alakcsoportok mintájára, minők: *fekszik: fekvés, fekvő; nyugszik: nyugvás, nyugvó*; később: *cselekszik: cselekvés, cselekvő* stb. A *menekül* új igét ismét más analogia hozta létre. Ennek létrejövetelét nézetünk szerint a névszókból származó, v. i. denominalis ige-párok idézték elő, a melyekben az *-odik, -edik, -ödik* képző az *-ül -ül-el* váltokozhatik, minők: *pirosodik-pirosul, nehezedik-nehezül, könnyebbedik-könnyebbül* stb. Hogy az újszerű alakok mikor lépnek föl a régiek mellett, s az analogia fokról-fokra, igéről-igére miként terjedt, azt a nyelvész pontosan ki nem mutathatja; de eleget tett földadatának, ha rámutatott az utra, a melyen a fejlődésnek minden valószínűség szerint haladnia kellett. — Különben a *menekvés* szótárhozza van már. Szily Kálmán szives értesítése szerint, 1835-ben (T. Zs. „rettung“ alatt), a *menekiül* pedig 1834-ben (Ball. „emigriren“ alatt). Ez utóbbit előfordul már 1850-ben is (Imrefi: A magyar menekültek Törökországban).

ZOLNAI GYULA.

57. Á. A. úr írja: Takáts Sándor érdekes czikkében a sokféle „látó“ közül kimaradt egy, a melyet itt pótolni szeretnék. Egy szegény asszony ajánló sorok végett fordult hozzám. Künn lakik a „sátoros városvegen“ (t. i. az egyik barátságban) s beszélt nekem hogy „rend és tisztaság vagyon ott. mert minden héten kétszer is elnéz oda az *igazlátó*. Az asszony félegyházi.

58. B. S. úr írja: Nagyenyeden az én gyermekkoromban még mindenik czéhnek megvolt a czéhtagok közül választott *látómestere*, még pedig rendszeren kettő. A czéh tisztviselői közül a *czéhmester* felügyelt az összes czéhbeliekre; nála volt a czéhgyűlés de egy városi tanácsos — senator — felügyelete alatt. Az *atyamester* a segítőkre ügyelt fel; ezek gyűlésüket nála tartották. A *látómesterek* tisztje volt: időnként eljárni az egyes mesteremberek házához, ott meggyőződni a munka meneteléről s egyszersmind a gazdának a legényekkel és inasokkal szemben tanúsított viselkedéséről is; továbbá betivásárok alkalmával az egyes czéhek színében — árúcsarnok — és országos vásárok alkalmával a sátrakban kiállított kész árúkat időnként megvizsgálni és a tapasztaltakról a czéhgyűlésen jelentést tenni.

59. Látta kend-e már az új tanítót? Szarvas Gábornak azon ítéletét, a melyet a kérdő *é*-nek nem az igehez, hanem egy más mondatrészhez való függesztéséről mondt, a köznyelvézék vallomására támaszkodva, minden esetre el kell fogadnunk. Legyen szabad azunkon kételkedésünket kifejezni azon nézettel szemben, mintha e beszédmódra való hajlandóság idegen ajkúaktól származott volna a nép nyelvébe. A mint e sorok írója hazánk magyar vidékeit ismeri, el van az terjedve hosszú idő óta olyan tájakon is, a hol a nép semmiféle idegen befolyásnak nem volt kitéve. Ha a hódmezővásárhelyi „szögény embör“ igazán saját szája íze szerint akar szólani, nem így teszi fel a kérdést, hogy: Látta-e kend már az új tanítót? — hanem azt mondja, hogy: Látta kend-é már az új tanítót?

Már most mi lehet az oka ennek a furesálkodásnak: Látta kend-é már az új tanítót? Mi az oka annak, hogy bár e mondat legalább is 14—15-féleképpen variálható a nélkül, hogy a szörend ennnyiféle változtatása mellett a mondat alkotása helytelené válnék: a nép mégis éppen azt a formát választja a mely a köznyelvézék tekintetében kifogás alá esik? ERDŐS JÁNOS.

60. Z. A. úrnak. Ön ezt írja nekünk: „Szerzőink az állatok rendszertani csoportjainak latin-görög neveit kétféleképen írják és ragozzák. Egy részök a többes ragú latin-görög szókat egyes számunán veszi s e szerint ragozza: pl. *Protozókák, Arthropodák, Tunicaták, Vertebraták, Rotatoriák, Insecták, Amphibiák, Reptiliák, Mammaliák, Coleopterák, Viperinák* stb.; sőt az a végződést helylyel-közzel még akkor is alkalmazták, a mikor a latin többes i-vel, vagy a görög *es*-szel végződik: pl. *Nemertinák, Turbellariák, Plathelminták* (t. i. *Nemer-*

tini, Turbellarii, Plathelminthes), a latin egyes számot pedig csak kivételesen, csakis akkor használják, a mikor a latin többes ragozása nagyon rosszul hangzik: pl. *Leptocardiusok* (*Leptocardii*), *Teleosteusok* (*Teleostei*). A szerzők másik része minden esetben s egészen következetesen csakis ezt az utóbbi írásmódot használja s szerintők a fentebbi csoportneveknek így kell hangzani: *Protozoomok* (v. -zoonok), *Arthropodumok* (v. -podonok), *Tunicatumok*, *Vertebratumok*, *Rotatoriumok* vagy *Rotatoria* egyaránt használatos), *Insectumok*, *Amphibiumok*, *Reptilék* (az itt-ott használt *Reptilium* szó rosszul van képezve, mert a latin nyelv csak anim al reptile-t ismer), *Mammalék* (és semmi esetre sem *Mammaliumok*), *Coleopterumok* (v. -pteronok), *Viperinusok* vagy *Viperinumok* (mert *Ophidii Viperini* és *Ophidia Viperina* egyaránt használatos). Csak mellékesen említem, hogy legújabb időben a botanikusok egy harmadik egészen angolos írásmódot kezdenek meghonosítani. Ugyanis a növény-csoportoknak többnyire *eae* végződésű latin többest a magyar szövegben is többesnek veszik: pl. „az összes *Liliaceae* anatómiája, a *Polygonateae* és *Parideae* levele. a *Diatomeae* genusai“ stb. Ez olyanféle magyar beszéd, mintha valaki orvosságokról szólva, ezt mondaná: *nincsenek panaceae*. Pedig a botanikusok a legtöbb esetben nem is jutnak abba a kényszerhelyzetbe, hogy az egyöntetűség és jóhangzás kedvéért a latin többest a magyarban egyesnek vegyék. Nyilvánvaló, hogy az idézett példákat minden magyar ember így írná: az összes *Liliaceák* anatómiája, a *Polygonateák* és *Parideák* levele, a *szivések* lennének kifejtetni, hogy melyik az az írásmód, a mely a magyar nyelv szellemének legjobban megfelel“. — Íme válaszuk: A dolog természetéből foly, hogy minden nép oly alakban veszi át a másik néptől a reá nézve idegen szót, a melyben legtöbbször hallja emlegetni. Az átvételkor nem vizsgálgatja, vajjon az a szó tőszó-e, vagy pedig az a másik nyelv már ragokat függesztett-e hozzá; átveszi s magáévá teszi a hallott vagy látott alakban s azután — mikor már az övé is — a saját nyelvének szabályai szerint bánik el vele. A *biblia*, mint ismeretes, a görög *biblion* többes száma s a kereszténység első századai-ban a szent könyveket jelölték vele. A latin a *biblia* szót egyes számbeli nominativusnak vette s mint ilyent ragozta azután tovább: *bibliae, bibliam* stb. A pogányból kereszténynyé lett magyar sokszor hallotta a biztató éneket: „in *paradisum* deducant te angeli“. Nem kutatta, vajjon a „*paradisum*“ accusativus-e, vagy nominativus? Az utóbbinak tekintette s ehhez képest nem így ragozta: *paradisust*, hanem így: *paradisumot*. („Odutta vola neki paradisumot hazoaa“. Hal. Besz.). Sokat emlegette a régi magyar táblabíró az *acta* és *tracta* szókat, de nem törődött vele, noha tudta, hogy hounan erednek. Ha megvizsgálta az *actákat*, csapott utána nagy *tractákat*. A „*digesta* Justiniani“-ból sem lettek *digestumok*, hanem *digesták*. Régóta ismeri a magyar a *familia* és *reptilia* latin szókat, sőt azt is tudta, hogy a „*familia*“ egyes számban, a „*reptilia*“ pedig többes számban van, mégis egyformán alkotta belőlök a magyar plurálist: *familiák* és *reptiliák*. Vagyis — a mint már Szarvas Gábor megjegyezte (Nyr. 13 : 99) — az ilyen *a* végű többes számú nevet nyelvünk egyes számúnak tekinté s a többség kifejezésére *k* képzővel látja el, még abban az esetben is, ha világoosan érzi a latin szónak többes voltát; tehát anekdoták, mobiliek, protozoák, vertebraták stb. Ugyanígy az *Alpesek* mintájára *Plathelminthesek*; a *pandecták* mintájára pedig *Liliaceák*. A teljes következetesség azt kívánná, hogy az *i*-re végződő állattani pluralisok a magyarban *-ik*-kel végződjenek, de a rengeteg sok *-ák* végű pluralis analógiája ezeket is átalakítja ilyenné: *Nemertínák, Turbellariák* stb. Teljes következetesség különben sincs semmiféle műnyelvben. A *digestumok, Rotatoriusok, Reptiliumok* és *Mammalék* pedig tudákoskodó furcsaságok!

Sz. K.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

I. KÖTET.

1905. DECEMBER.

10. SZÁM.

Gyermeknyelv és gyermeklélek.

II.

Ha végig nézzük valamely nyelvnek szóanyagát, azt találjuk, hogy a szók nem mind különböző típusúak, hanem van néhány minta, mely szerint az összes szók képződtek és képződnek. Így például *halász* és *juhász* egyenlő képződmény. Ezeknek mintájára készült újabb időben *szobrász* s több *-ász*, *-ész* végzetű szó. A mit e tekintetben a nyelvújítás mesterségesen mivel, azt a nyelv a maga természetes növekedésében ösztönszerűleg gyakorolja. Hol a nyelv-érzék valami hasonlatosságot érez, kifejezései hasonszerű módon készülnek. E törekvés megvan a gondolatok alakításában, megvan az egyes szók alkatában, megvan még a hangzás színezetében is. Az analogia az a törvény, mely az idegen szók meghonosítását is eldönti. Minden nyelvnek megvan a maga tulajdon szabása a mondatformákban szintűgy, mint az egyes szókban. Az idegen szó csak úgy honosulhat meg, ha e szabásnak meghódol. Csak egy példát említek: *kormány*-féle szavunk görög eredetű; görögből átszármazott a latinba, francziába s a többi közt a magyarba is; de ha most vissza akarnók adni megint, a honnan vettük, úgy, a mint most van, semmiféle más nyelv nem ismerné el többé magáénak. Se görög, se latin, se franczia, hanem csak olyan hangzású, mint akármely törzsökös magyar szó.

Ha végig forgatjuk a világnak a gyermeknyelvre vonatkozó könyveit, nagy ámulatunkra alig találunk egypár adatot, melyek a *papa*, *mama*-féle analog képzéseken kívül, olyan szóalkotásokat is mutatnának, melyeket a kisdedek a felnőttek nyelvanyagából maguk alkottak. Íme kézzelfogható bizonyága annak, mily kevés figyelemre méltatta eddig a tudomány a gyermekek nyelvét: mert főleg hangtanára ügyeltek, alaktanát és mondattanát észre sem vették, már pedig ez mégis csak fontosabb a hangok kiejtésénél. Van azonban e lényeges hiánynak egy elfogadható magyarázata, t. i. az, hogy a kisdedeket nem elég sokáig figyelték meg, vagy hogy a kutatásnak rendelkezésére álló gyermekek kevés önállóságot mutattak, úgy hogy e téren alig akadt valami följegyezni való.

Preyer „Die Seele des Kindes“ című korszakos munkájában ezt olvassuk: Aber nicht ein Wort hat das Kind selbst erfunden; más helyen meg ezt: Überhaupt ist die Bildung eines Wortes,

welches nicht als solches gehört worden, oder nicht aus Gehörten durch Verstümmelung entstanden wäre, nur ein einziges Mal sicher constatiert worden. A 796 napos gyermek abbéli kívánságát, hogy almát hámozzanak és szeljenek fel, ezzel a szóval fejezte ki: *messen*, a mi kétségtelen *messern* akar lenni s a magyar *késelni* igének felel meg. Combináló szóalkotást mutat *Preyer* fiacskájának *schiffern*-féle szava *schiffen* (hajózni) helyett, a *rudern* mintájára.

Ezzel a kevéssel szemben annyi érdekes példát sikerült tapasztalnom és gyűjtenem, hogy értekezésem keretében valamennyit fel sem sorolhatnám. Itt csak egy pár tanulságos mutatványra szorítokozom, melyeknek egyikéről sem mondhatni, hogy nem a kised magá, hanem a dajka csinálta.

Igenévi atakok: *dardoló* (rajzoló helyett). Hol a dardoló? — hol a plajbász?

enyvelő (enyvelő helyett): az a páczika, melylyel az enyvet a ragasztani való fára vagy papirosra rákeni;

rugantós lovak: rugós lovak;

tiltatós: tilos:

porzós: a finom eső.

Igék: *baltázni*: baltával, kalapáccsal vagy poroló pálczával ütögetni;

meg kell *montérozni* = megkalapálni, megszőgezni, úgy elbánni vele, mint a montér (azaz monteur) bácsi teszi;

iskolázni = iskolát játszani;

patakozni = patakot játszani, azaz papirhajókat úsztatni;

homokozni = homokban játszani;

most *kardozunk* = most katonát játszunk;

dérettatádunk, azaz vérescsatázunk = véres csatát, katonásdit játszunk;

rontobálozunk: mikor mint egy kis Rontó Pál az előtte való holmit össze-vissza hányja;

töprebácsizunk: mikor feláll egy fatuskóra, mint egy *hobor* (szobor). A terracotta manókat ugyanis *töpre* (azaz törpe) bácsiknak mondja. (V. ö. Paola Lombrosónál: fare il monumento);

kampózni: a mire lehet kampózni, azaz akasztani: kampós kis botját a szék támlájára szokta kampózni;

nem *czigányozni* a zenészek: nem muzsikálnak. Berczik Árpád: Őszi rózsá. Vasárn. Ujság 1904. karácsonyi száma 12. lap: „Pedig Szalánczy Gedeon legkevesébbé sem nagy zenész, a ki *czigányozni* járna esténként kocsmába, fogadóba.“ Ugyanezt olvastam minap Mikszáthnak valamelyik elbeszélésében. Itt = *czigányzenét* hallgatni.

megyek a megyeházára és *közgyűlések*: apjától hallotta, hogy oda kell mennie közgyűlésre. Hát ő is.

szappanbuborékozunk: csináljunk szappanbuborékokat;

belukazni: bedugni a madzagot a lukba, befűzni;

ebbe ki nem *vesződik*: ebből a zsebből ki nem esik, ki nem vesz;

esik, nem *porzódik*, azaz: erős eső van, nem olyan finom, mint a por;

eldugódik a kép, mikor a többi közé keveredik;

bepuhádzik: olyan puha a kalap, hogy be lehet nyomni = behorpad;

hogy föl ne *pakkolódzon*, azaz: úgy bepakolni, hogy föl ne nyiljék, szét ne essék.

Főnevek: ez a *maradás*, azaz: maradék (ételmaradék);

pénztartó: erszény;

lesz *örömmzés*: lesz öröm, örvendezés.

puczóda: az a (képzelt) edény, a melybe puczó ruháját, rongyát belemártja.

(Balassa fiacskájának azt mondták: puczold a pallót s ő elszaladt, keresi a törülő ruhát, kérdezve: *ol a puczó?* (NyK. XXIII. 68.);

ugratér: Ez jó ugratér, ezen jól lehet ugrándozi (sétatér mintájára);

kottatér, a hol a katonák kottáznak; a budavári Szentgyörgytér, a hol a katonai zenekar kottából játszik.

Jelzős szók és összetett szók.

Mikor a kisdéd már a hallott szavakat kezdi reproducálni, főleg az accentuált szótagok ragadják meg a figyelmét s azokat tartja meg, a többit elveti. Így lett kis unokám ajkán nagypapából *nappa*, nagymamából *namma*, katona bácsiból *kabba*. Még csecsemő volt, mikor e kérdésre, mi vagy te? mind a két keze mutató ujjacskájával magára mutatott: kabbá. Két éves korában a gólyamadarat úgy mondta: *gomar'á*. Itt különös dologra kell figyelmeztetnem. Az életben nem úgy tanuljuk meg a szókat, mint az iskolában. Teszem, erre a kérdésre: *Wie verlangt man Brod auf ungarisch*, ezt a választ adják: kérek kenyeret; kérek: *ich bitte*, kenyeret: *Brod*. Így aztán akárhányszor megtörténik, hogy az idegen a kenyeret-féle alakot nominativusnak veszi.

Minden ragozott szóból vált név analog tünetmény. Például a *földszint*, a *csendes éjjel* stb. Legérdekesebb példa *Stambul* városának a neve. *είς τὴν πόλιν*-ből lett, mi szóruul szóra azt teszi: a városba. *Spalato* is etymologiailag azt jelenti: a palotába. E tünetmény ellenkezőjére is van igen érdekes példám. *Insbruck* nevét a vorarlbergi nép praepositívus kifejezésnek veszi: *er wohnt in Sbruck*.

A kisdéd nyelvében ugyanilyen tapasztalatok vannak. Teszem, kis unokám *pad* helyett azt mondta, *padra*, mert így hallotta volt először: üljetek a padra. A *gomarát* is úgy magyarázom magamnak, hogy nem gólyamadar, hanem *gólyamadarat* van benne összezsongorítva.

A mi a szókurtitást illeti, csak röviden említem, hogy abban az *angolok* a legmerészebbek. Olyanféle, mint *automobil* helyett *auto*, a gyermeknyelvben is előfordul, főleg tulajdonnevekben. Dicsőült gróf Andrassy Gyula nevelőjét, *Peregriny* Eleket, kinek az ötvenes években Pesten, a 60-as években Budán volt nevelő-intézete, s mint

paedagogus irodalmilag is működött, növendékei egyszerűen *Pere* bácsinak hívták. A beczézó keresztnevek mind a gyermekszobából kerültek a külső világba.

A mi a valóságban együtt van, vagy együvé kerül, a nyelvben is gyakran egy (összetett) szóba van egyesítve.

Az a kép, melyen a nagypapa Lilivel együtt van lefényképezve: *nappadidi*.

Lili a nagypapa ölébe kívánczik, kérése csak ennyi: *nappadidi*. Mikor aztán már így együtt vannak, vagy együtt járnak, ez is *nappadidi*.

A kirakatban különböző sétabotokat lát. Mindjárt osztogatja: *nappabot*, *nammabot*, *Didibot* stb. Didibotnál eszembe jut *Max Nordau Maxa* nevű 3 éves kis lánykája, ki a neki tetsző dolgokat a saját nevével szokta jelezni: *Maxa Baum*, azaz szép fa, *Maxa Buch*, képeskönyv stb. stb.

Ez a praegnans rövidség még a fejlődés későbbi stádiumában is jellemző.

Mondja a mama: jó lesz bubálni. Lili azt feleli rá: „nem a *fent-ágyban*, a *lent-ágyban*“, azaz: nem az emeleten a mama szobájában, hanem földszint a nagymamánál.

Találkozunk az erdőben egy kis fiúval. Kinek a fia? „Ez nem a *melegfürdő*, ez a *hidegfürdő derek*“, mondja Lilike, azaz: ez nem a melegfürdő szolgájának, hanem a hidegfürdő szolgájának a fia.

Lilike háromféle *békát* ismer: az így nevezett állatot, a *hegedű vonójának* így nevezett végét, mely fogantyúnak szolgál, s a zöld bankót, melyet tréfásan szintén békának hallott nevezni. Az elsőt e harmadiktól így különbözteti meg: „*nem pénzbéka*, *harapóbéka*“.

Van kis hegedűje. Mikor egyszer azzal játszott, s a vonót megfordítva vette a kezébe, azt mondta: „én a *nem-békát* fogom“, azaz: másutt fogom a vonót, nem ott, a hol a béka, t. i. a fogantyú van, azt a részt, a mely nem béka.

Ein kleiner Spitzbub, mondja a mama. Ein kleiner Nicht-Spitzbub, feleli rá a fiúcska.

Íme a német philosophiai *Ich* und *Nicht-Ich* szakasztott analogiája. A latin *nemo* (voltakép *ne-homo*, nem-ember), a magyar *senki* (voltakép sem valaki) és a *semfüsemfa*-féle növénynevünk szintén tagadó szócskával összetett szavak s eszerint ugyanebbe a kategóriába tartoznak.

Lilinek van egy törött s egy nem törött ostora. Az utóbbit választja s azt mondja rá: *leg-nem-töröttebb*, azaz: egészen jó.

Mult tavaszszal még így beszélt kis unokám: „*hél nem dihar*“, azaz: ez csak szél, nem vihar. Júl. 21; „nincs *szélfúj*“, aug. 10: „*semmi szél van*“, *szélfúj* és *semmi-szél* itt egységes főnév gyanánt szerepel. Íme még egy összetett szó, melynek első tagja szintén főnevesített ige.

A dajka megszurta az ujját. Lilike azzal vigasztalja: „majd teszünk rá *fárgyógyítót*“.

Mennyire gyakori a magyar nyelvben egyes igealakoknak, egész mondatoknak főnév vagy melléknév gyanánt való használata, azt

évekkel ezelőtt volt alkalmam a M. T. Akadémiában részletesen bemutatni. (Lásd Akadémiai Értesítő 1899. 325 - 349. l.)

Visszatérve a tagadó szócskára, még egy mondatot idézek, melyben a *szók sajátosság egymásutánja* érdekes lélektani processusra vall.

„*Elment Landok nem-felé, hanem Tátra-Lomniczra*“, e helyett: nem Landok felé, hanem Tátra-Lomniczra.

E mondat mozaikjában megvan minden kellék, mely a gondolat kifejezésére szükséges. A különbség csak az, hogy a felnőttek nyelve más szórendet szentesített. A gyermeki elmére nézve csak annyi, mint mikor $1 + 2 = 3$ helyett azt mondjuk: $2 + 1 = 3$. Az eredmény ugyanaz.

Mint hogy a gyermek még nem ismeri a felnőttek nyelvét, csak azokkal a szavakkal gazdálkodik, a melyeket már megtanult s a melyeket a megtanultak mintájára maga alkotott.

Mint hogy e dolog rendszeres tárgyalása sok időbe kerülne, ezennel még csak egy pár sajátosság kifejezést sorolok fel, a nélkül, hogy kategóriák szerint szigorúan szétválogatnám.

A lányok bizonyos tánczot akarnak járni. A zene megszólal. Lili odaszól a lányoknak: „ez a *hangja*“, mivel azt akarta kifejezni: ez ennek a táncznak a nótája.

Mit hangzik a telefon? a helyett, hogy mit szól a telefon?

Jolánt ide kell sürgönyözni, azaz: Jolánnak sürgönyözni kell, hogy jöjjön ide.

Mit kávéz reggelire a nadapa? V. ö. equum aedificant, caput expedire (Polle 69. l.), μέλος οἰνοχοεῖν stb., jámbor (eredetileg = jó ember) állat.

Mikor elmúltak ezek a képek: mikor már elmentek, mikor már nem látni.

Nem mult még el a templom? = még nem mentünk el mellette?

Él még? kérdi a földre szállt szappanbuborékról, azaz: megvan-e még? még nem pattant szét?

Egy ízben maga vette észre, hogy a használt szó nem felel meg a valóságnak.

Mamája meséli, hogy a kutya felugrott az ajtóra és azt mondta: ereszszetek be! Lili nyugodt komolysággal ezt a megjegyzést teszi: „a kutya nem úgy mondta“, mivel azt akarta kifejezni, hogy a kutya nem úgy szól, mint az ember.

Bámulatós a kised *emlékező tehetsége*. Lili másfél éves volt, mikor azt mondta neki feleségem, reám mutatva: „no a te protectorod.“ Elmúlt egy egész év. Lili ki akar nézni az ablakon, „de a nadapa is jöjjön“. Mikor ketten már ott könyökölünk az ablakban, rá néz s azt mondja nekem: *protector*. Azóta nevem napján e versikével szokott engem felköszönteni:

*Éljen, éljen éde nappa! Ma van neki nevenapja.
Igyunk egy kis debebort. Eltessük a protectort!*

Minap fát vágtak az utcán. Lili nézi. Nagymamája mondja, milyen szegény emberek, mennyit kell fáradniok. A fáradtság hallatára azt mondja Lilike: fotelt (fauteuult) a favágónak!

Az arczképeket rendkívül szereti. Majdnem mindennap előkéri a Józsi bácsi könyvét, t. i. azt az illusztrált munkát, mely József főhercegről s fenséges családjáról szól. Mikor minap a főherceg arczképét néztük, mondtam Lilinek: szegény Józsi bácsi most nagyon beteg. Rám néz és kérdi: *az igazi? a mi beszél?* Így tesz ő különbséget arczkép és élő személy közt.

Minap ebéd után mindjárt játszani kezdett. Az ebédlőt pályaudvarnak képzelte. Rámutat az asztalra: „*ez a vonat*“, rá a pallóra: „*ez a vonat partja, csak itt lehet járni*“; később kérdeztem: hol van a vonat partja? Rámutat az ebédlőasztal körüli útra: „*ez a körüljáró*.“

A *vonat partja* eszembe juttatja a francia nyelvet, mely a pályaudvart *gare*-nak, vagy *debarcadere*-nek, vagy *embarcadere*-nek nevezi. Mind a három név a hajósélethez ered. *Gare* voltaképp folyamrévet, a másik kettő pedig rakpartot jelent, a hol — szórul-szóra fordítva — a „kibárkázás“ és „bebárkázás“ történik, vagyis a hová a szállítmányt a bárkából ki, vagy a honnan a bárkába berakják. Csodálatos találkozás a kised-alkotta metáforával.

Vasútról levén szó, még egypár idevágó kitélt említek.

Lili vasuti igazolványomban levő arczképemet szerette volna látni. Kivánságát így fejezte ki: „*a nadpapa vonatképét szeretném látni*“. Másnap meg így kérdezősködött felőle: „*hol a vonati kép?*“

Most karácsonykor építő köveiből hosszú vonatot rakott össze. Előkeres egy gömbölyű követ s ezekkel a szavakkal teszi a vonatra: „*Gömbörödi* bácsi száll fel“.

Végre hadd tudja meg a világ, hogy Lilike volt az, ki a tavalyi vasuti sztrájknak legjobban örült. Nagymamája éppen aznap akart Kassáról haza utazni. Lili nagyon el volt szomorodva, de mihelyt a vasutnál azt mondták, hogy nem megy a vonat, tapsolt s ugrándozva kiabált: *Nem med a vonat! Nem med a vonat!*

Ha valaki a jelzőnek főnévéhez való mindenféle logikai viszonyát rendszeresen akarná ismertetni, s azt a legkülönbözőbb nyelvekből, a nép ajkáról szintúgy, mint az irodalomból vett példákkal illusztrálni, abból egy vaskos könyv kerekednék. Abból a vaskos könyvből tanulnók meg, hogy még a legköltőibb példák is, melyeket, teszem, Horatiusnál nagy számban találni, a népnyelvben s a gyermeknyelvben meglepő analógiákkal vágnak össze.

Ezennel csak egypár mulatságos kitélt mutatok be:

Nagyobb gyerekek színházat játszanak a kertben. Lili a nézőközönség. Odaviszi kis nádszékét, behelyezkedik s azt mondja: „*kövér helyem van*“, azaz: kényelmes helyem van.

Látja, hogy a dajkája biczeg. Kérdi: „*megint a sántikáló cipő van?*“ azaz: megint a szűk cipő van a lábán?

Nevetünk rajta. Úgyde nem találkozunk ilyessel még az irodalomban is?

Frau Buchholz ezt mondja keleti utazásában: *warum begab sie sich in unkommende Gefahren?*

Unkommende Gefahr szakasztott mása a sántikáló cipőnek. Nem a veszedelem vesz oda, hanem az ember, a ki abba a vesze-

delembé kerül; nem a czipő sántikál, hanem a ki hordja. A veszedelem, a czipő csak grammatikai alánya a szóban forgó jelzőknek, logikai alánya az a személy, mely veszélyben van, mely a czipőt viseli.

Valamint az analógiás képzés, meg a kombináción alapuló szó- és mondatalkotás, úgy az etymologiai félreértésen alapuló szóidomítás is, mit *népetymológiának* nevezünk el, a nyelv életének egyik leg-érdekesebb tüneménye.

A nép rendszerint nem törődik a nyelvével, hanem mint a megértés szükséges eszközét csak úgy ösztönszerűleg használja. De olykor mégis okoskodik rajta, s a nyelvelemeknek egymásközi összefüggését élénken érezvén, a többtagú szokat származásoknak s összetételeknek szereti felfogni, azaz olyanoknak érteni. De különösen meglátszik az ott, hol a nép hamis származtatást, vagy hamis összetételt kap fel, főleg ha a magyarázat kedvéért a magyarázandó szót át is alakítja. Ez az úgynevezett népetymologia.

Saját nyelvünkéből már sok érdekes példát tettem közzé. Ezenel csak egypár olyast mutatok be, melyekről még sehohol sem volt szó.

A Magas-Tátra egyes részeinek eredeti elnevezése mind vagy német, vagy szláv, nevezetesen lengyel; a magyar nevek újabb időben keletkeztek.

A német *Murmelthiernél* *murmeln*ra, a morgásra gondolnak s azért nem elégedvén meg a meghonosult mormotával, morgát csináltak belőle s a lomniczi hegy közelében levő *Ratzenberg* nevét *morgás*nak fordították. Pedig a mormota nem morog, hanem visit s neve a latin *mus montis*-ből ered, mi hegyi egeret jelent.

A *Stirnberg* eredetileg *Stierenberg* volt, a mint azt lengyel neve mutatja. Jelenleg *Stirnberg*nek ejtik, mintha *Stirn* és *Berg*ből volna összetéve s ennél fogva *Homlokos*nak fordították.

A *Tarpatak* is etymologiai félreértésen alapszik. A lengyelek hidegpataknak mondják. Eredeti német neve: *Kalzbach*. Ebből lett hanyag kiejtés következtében *Kalbach* s utóbb *Kahlbach*. *Tarpatak* *Kahlbach*nak a fordítása. *Száraz patak* az van, t. i. mely kiszáradt, vagy ki szokott száradni; de tar, azaz kopasz patak eddigelé nem volt.

Miért szólítja a magyar ember a németet *sógornak*. E kérdésre a következő feleletet adom:

Szerintem akkor kezdte a magyar ember a németet *sógornak* szólítani, mikor a német postával megismerkedett. *Sógor* a német *Schwager* megmagyarosodott alakja, *Schwager* pedig a posta nyelvén azt jelentette, hogy *Postillon*, a mint azt *Lenau* gyönyörű költeményében is látni.

Ezt az elnevezést akként szokta meg népiünk, hogy utóbb nemcsak azt a németet értették rajta, a ki vidékükre jött s a postát hozta, hanem minden német ajkút így szólítottak.

Azóta van *német sógor*.

Úgyde ez a rokonság nem az eredeti név valódi értelmén, hanem az átidomított név megtévesztő hangzásán alapszik.

A házastárs férfirokonát jelentő *Schwager* tősgyökeres német szó; a postillon-t jelentő *Schwager* azonos hangzású ugyan, de nem német, hanem francia eredetű; *chevalier*-ből származtatják s e sze-

rint a postavivó lovast jelentette. De én abba vagyok, hogy nem annyira *chevalier*-ből, mint *chevauléger*-ből idomult. Mert tudni való, hogy a postillont jelentő *Schwager* már a végső átalakulás, de van ezenkívül még *Schwalgär* meg *Schwalcher*, a mi inkább *chevauléger*-re vall. Ha ezt a szót svőlegernek, azaz betűit részint francziául, részint németül ejtjük, a *Schwalger* meg *Schwalcher*-féle alakkal való meg-egyezés szembeszökő. Ez utóbbi fejtegetésem szerint *Schwager* eredetileg könnyű lovast jelentett.

A felnőttek nyelvéről megint rátérek a gyermeknyelvre s olyan gyermeki szóalkotásokat és szóértelmezéseket mutatok be, melyek népetymológián alapulnak.

Lili egy izben azt mondta: *szantimérő*, *szantiméter* helyett.

A *szomorodni* bort *szomorkodó* s egyszer *szomorkodott* bornak mondta.

A magyarországi népviseletet ábrázoló képen van egyebek közt egy *székely legény*, a ki áll, s mellette egy *szerb legény*, a ki ül. Mikor kérdésére: „ez mi? ez mi?” megkapta volt a választ, a székelyre azt mondta: „ez a szerb“, a szerbre pedig: „ez a székely, mert széken ül.“

Hogy a *milliót mily jónak* érti, már fönt említettem.

A *csengőre* azt mondta rá: *csángó lány*. Itt is, ott is ugyanazok a mássalhangzók. Az egyik szó a másikat juttatta eszébe, még pedig azzal a főnévvel együtt, a mint azt a népviseleti kép magyarázásánál hallotta volt.

Tavaly decemberben történt, hogy egy körülbelül 5—6 éves fiúcska, mikor hallotta: „ez itt a *tőzsde*“: azt kérdezte papájától: „mit *tőtenek* ott?“ Az előtte még ismeretlen név a már ismert *tőtsd* igeformát juttatta eszébe.

Egy másik érdekes félreértést boldogult *Greguss Ágosttól* hallottam. Kis unokahuga meglátta a régi országházán a zászlót. Kérdi: „mi a?“ Megmondják neki: „nemzeti zászló“. Kíváncsian néz: „*nem zeti zászló?* hol a *zeti zászló?*“ Az előtte még ismeretlen *nemzeti* szó első tagját tagadó szócskának értette.

Ugyanaz a kis lányka akkoriban egy igen meglepő hamis analógiás képzést is alkotott. Valamit kért. Mamája mondja: *nincs*. Nem hiszi s azt feleli rá: *vancs*.

Harmadéve *Kovács* belügyminiszteri titkár kísétált leánykájával az állatkertbe. Megnézik az állatokat s mikor az állatok királyához értek s a papa mondja: ez *oroszlány*, a kicsi félénken odanéz s kinyilatkoztatja: „nem szeretem én az *olyan lányokat*“.

Végre még egypár példa, mely az emlékezet mechanizmusát, a mint azt *Herbart* fejtegeti, meglepő módon illusztrálja.

Lilinek a *Thurzó* név eszébe juttatja azt, hogy *torzonborz*.

A tennisjátéknál *plé*-re rámondta egyszer: *plébános*.

Rákos mákos-ra emlékezteti. Rákos vasuti állomást így nevezte el: *Rákos metélt falu* stb.

E mulatságos példák bemutatása után még egy komoly megjegyzést teszek, t. i. azt, hogy a különböző nemzetek költészete sok becses anyagot köszön a népetymológiának. Sok mythus, sok monda a népetymologia forrásából ered.

Ki a gyermek őszinte lelkét jól meg akarja ismerni, ne csak beszédét figyelje meg, hanem *játékát, kíváncsiságból eredő foglalkozását s mindenben nyilvánuló örömrészékét.*

A mit ezennel elmondok, nemcsak a nyelvészt, hanem a pszichológust és a szülőt is érdekli. Valamint az ősi primitív embernél *munka és játék* még nincsen szorosán megkülönböztetve egymástól, úgy van az a gyermeknél is. A gyermeknek a komoly dolog is mulatság s a játék is komoly dolog: itt is, ott is csupa phantasia, melyben ismereteit és tapasztalatait alkotólag alkalmazza. Ézt a paedagogia rég tudja, de a következményeket nem vonja le belőle úgy, hogy a gyermeknevelésnek javára váljanak. A fegyelmezés sok hibát követ el, sokszor olyat, mely a gyermek egész életére káros. A közmondás azt tartja: *Néma gyerekeknek anyja sem érti szavát; a tudomány arról győződhetik meg, hogy sok esetben a gyermeknek még hangos szavát sem érti.* Ez a meg nem értés különösen a *nem* szócskánál van meg, a mi sokszor büntetést von maga után, mely a gyermeket nem javítja, hanem rontja: erőszakosan engedetlené, daczossá teszi.

Mig a kised még csak sirással ellenez valamit, addig nincs veszedelem. A szülő akkor mindig az okát keresi; de mihelyt a gyermek már szót is használ s azt mondja, hogy *nem*, a szülő nem sokat okoskodik, hanem egyszerűen nem-akarást, engedetlenséget, daczosságot lát a gyermek magaviseletében. Pedig dehogyan az. Sokszor figyelmezteti, hogy valami nincs a rendjén. A gyermeket öltöztetni akarják. Mamája észreveszi, hogy a ruhácskája el van szakadva, haragosan rászól a dajkára: ezt a ruhát *nem szabad* ráadni. Másnap a gyermek az öltöztetésnél megint ugyanazt a ruhát látja. Mikor bele akarják bujtatni, ellenkedik: *nem, nem* s ha erőszakoskodnak, kész a sírás. A gyermeknek a ruha láttára azonnal eszébe jut a tegnapi eset: ez a ruha *nem jó, nem szabad* fölvenni. Azért mondja, hogy *nem*, azért sir. Mihelyt a mama arra figyelmezteti, hogy megvan már varrva, elneveti magát s rögtön belebújik.

Lilike nagyon szereti az arczképeket. Mindegyiknél megkérdi: ez ki?

Az egyikre rámondom, hogy *Gyürky*, a másikra, hogy *Milicza*.

Más alkalommal, mikor megint végig lapozgatta az arczképalbumot, s megint meg kellett mondanom mindegyiknek a nevét, eszembe jutott, hogy *nem Gyürky*, hanem *Kürthy* annak a bácsinak a neve, azt mondtam tehát rá, hogy *Kürthy*. Lilike fejét rázza s azt mondja, *nem*; mindaddig mig azt *nem* mondtam megint, hogy *Gyürky*, mire vigan bólintott: *áhá*.

A *Milicza* nevet *Milatin*-nak szokta ejteni. Mikor a kis lány arczképére azt mondtam, hogy *Milatin*, *nem nyugodott* bele, mig helyesen *nem* mondtam, hogy *Milicza*, mit megint azzal a szóval helyeselt, hogy *áhá*.

Az első esetben a *nem* szócska azt akarta jelenteni, *nem így hívják*, hanem máskép. A másik esetben *nem így kell mondani* azt a nevet, a mint én mondom: *mondd úgy, a hogy te szoktad mondani.*

Van tréfás ellenkedés is. Mikor már el tud beszélgetni a gyer-

mek s játékos kedvében úgy társalog az emberrel, mintha ő vendég volna, arra a valóságnak megfelelő megjegyzésre: „ma gyönyörű idő van“, azt feleli: „nem, kérem, esik az eső s el kell utaznom Pop-rádra, sok a dolgom“ stb. stb. Ez mind a játékhoz tartozik.

A Magyar Pantheon képsorozatóban *Tinódiról* is, *Kupeczkyról* is azt kérdezte: „mit tudott?“ Megmondtam neki: ez tudott hegedülni, meg énekelni, ez meg rajzolni és festeni. Mikor más alkalommal megint ezzel a könyvvel játszott, pajkosságából azt mondta Tinódira, „ez tudott rajzolni“, s Kupeczkyre „ez tudott énekelni.“

Egyszer azt veszem észre, hogy a kertí asztal veres plajbász-szal össze van firkálva. Megkérdem tőle: ki rajzolta? Azt feleli rá: „talán Kupeczky“. Gyönyörű példája annak, hogy milyen önálló s milyen meglepő az eleven gyermekben dolgozó phantasiának a mozaikja.

Mikor a gyermek egész buzgósággal játékának egy újabb fordulatot akar adni, s akkor, teszem, ebédre hívással zavarják, s ő nem akar menni, szülei azt rendszerint engedetlenségnek veszik, pedig nem az. Neki a játék éppen olyan fontos, mint a nagynak a munka. Ha természetesnek találjuk, hogy valaki nem szívesen veszi, ha munkájának egy fontos pillanatában ebédelni hívják s nem mindjárt megy: úgy a gyermek magaviseletét sem szabad másképp megítélni. A ki ezt tudja s a gyermek lelki állapotába behelyezkedik, rögtön segít a bajon. Az egész csak egypár percbe kerül. A gyermek, teszem, főzött, terített s éppen akkor várja vendégeit, a mikor őt a játékától elszólítják. Persze nem akar menni, alkudozni is kezd: *tak ed pitit* (csak egy piczit). Ha akkor a felnőtt a játéknak megfelelő befejezést tud adni, például maga lesz a kisdéd vendége, üdvözli, leül egy pillanatra s mindjárt búcsúzik, mert sok a dolga — a kisdéd lelke rögtön meg van nyugtatva s jó kedvvel indul, a hová hívják. Íme egy rendkívül tanúságos példa arra, mennyire szükséges, hogy a gyermek pszichológiáját alaposan tanulmányozzuk. A ki azt nem ismeri, az nem nevelőnek való: az csak kárt okoz.

A mit a paedagogusok *romboló ösztönnek* szoktak nevezni, az iránt is tisztába kell jönnünk.

Mily szemlélhetően ismétlődik a gyermekben az emberiség kezdete. Mikor a gyermek darabokra töri bábuját, hogy meglássa a belsejében levő mechanizmust, ez az első megindulása ama kíváncsiságnak, melyből a felnőtt embernél a tudományos kutatás ered. Mikor boldog arccal felborított székecskéjébe ül, melyet kocsinak képzél és számolt fog elébe, mely lovat jelent, ezzel meg van adva a művészet kezdete, mely az emberiség veleszületett játékosztönében gyökeredzik (Isolde Kurz: *Kinderseele* cz. aphorismaiban).

Magyar paedagogustól hallottam, hogy kis fiacskája, a ki már látta volt, hogy bännak a dióval, mikor rázzák, hogy csörög-e, s aztán a földre dobják és lábbal feltörik, szakasztott így bánt a papája zsebórájával. Kíváncsi volt rá, hogy mi ketyeg benne?

Egy másik kitűnő paedagogusunk mesélte nekem, hogy mikor 6 éves gyerek volt, mindenáron szerette volna látni, milyen az ő falova belül. Vérzik-e az is, mint a baromfi, mikor a szakácsné

levágja. Olyan időt várt be, mikor a szülei elmentek hazulról, előszedte aztán a konyhából a baltát s lecsapta vele a lónak a fejét.

Őt is, valamint azt a másik kisdedet is korántsem a rombolás hajlama, hanem a tudásvágya, mely nélkül nincs lelki élet, bírta arra, a mit tett. Hanem azért ez is, az is jól kikapott.

Büntetésről lévén szó, hadd iktassuk ide ezt a különös figyelmet érdemlő aphorismát:

„A nevelők beszédében a jó és a rossz nagy szerepet játszik, pedig rendszerint azt értik rajta, a mi nekik kényelmes vagy kényelmetlen. Az úgynevezett nevelés többnyire az erősek harcza a gyöngék ellen. Ezekben az egyenetlen küzdelmekben majdnem valamenynyüinknek belegörbült egypár bordája, mely soha többé ki nem egyenesedett.

Bizony, ha ti nevelők érett emberek volnátok s hozzá még messzelátó bölcsek! Hanem abban a korban, mikor erre a tisztásra szerződtetek, többnyire még magatok sem vagytok magatokkal készen. Talán valamikor képesek lesztek unokáitokat nevelni, miután gyermekeitek megadták az árát.“

Ezek a bölcs szavak egy híres német belletrista írónőtől *Isolde Kurztól* valók, a tübingai egyetem pedellusának lányától. Harmincz évvel ezelőtt, mint szép fiatal nő, burschiköz dolgokat irt, még pedig szanszkrit nyelven és ime most olyan cikket közölt a gyermeklélekről, mely mélységes psychológiára vall.

Értekezésem befejező része a kisded-poéták válogatott verseinek van szentelve.

A gyermekeknek nemcsak *paradicsomuk* van, a mint azt *Paola Lombroso* A gyermek örömmérezkéről szóló cikkében igen vonzóan ábrázolja, hanem kis *Parnassusuk* is van, a hol verselni is próbálkoznak.

Minő eleven a phantasiájuk, azt játékaik bizonyítják; a verses hangzásban való gyönyörködésük pedig abban nyilvánul, hogy mondókájukat rhythmusra szabják, sőt az is megtörténik, hogy formailag hozzá illő nótára nyomban el is éneklük.

Groos az e téren szerzett tapasztalatait s értesüléseit „Das Spiel der Menschen“ című jeles munkájában következő módon adja elő.

A gyermek már korán örvend a rímnek. Mutatja ezt legegyszerűbb formában az a sok eset, mikor az egyszerű reduplicatióból, melyet már ismerünk, rimes reduplicatiót csinál.

Így keletkeznek a már fentebb említett ikerszavak: farkasbarkas, Mutter-Butter stb. stb.

Ugyanazt az elvet mutatja sok kiolvasó versike, például: ennebenne, egyedem-begyedem.

A magyar nyelvű játékverseket együtt találjuk dr. *Kiss Áron* paedagogiumi igazgatónak Magyar gyermekjátékgyűjtemény című munkájában.

Nagyot tévednénk, ha mindazokat a gyermekdalokat gyermeki találmánynak tekintenők. De ha legnagyobb részük felnőttéktől ered is, annyi tény, hogy mintegy gyermekiesekké változnak át, s hogy csak az olyan marad meg, mely a gyermekizléssel valóban megegyez.

Hanem azért — a mi a rimeket illeti — önálló művészeti alkotás is előfordul. Így észrevettem — mondja *Groos* — a körülbelül 3 éves *Marie G.*-nél, hogy a szók rhythmikus összerakásával együtt ismeretes rimeknek játzsias átalakítása is járt, pl.

Alles macht der Schneider Bock,
Denn das ist sein Lebenszwock.

E lánykának legelső, teljességgel saját geniusa mélyéből merített rimes költeménye 4-ik évének elejéről való s áll eme számtalanszor ismételt versekből:

Naseweis vom Wasser weg,
Welches da liegt noch mehr . . eck.

Egy másik gyerek 4-ik évében lankadatiánul declamáta ezt a maga szerzette költeményt:

Hennemäs'che, Weidedäs'che
Sind ja lauter Käselbäs'che.

Körülbelül a 4-ik életév elején lehet azt sokszor észrevenni, hogy a gyerekek próbálnak kötött beszédben költeni. Az eredmény legtöbbszörre egy értelmetlenül egymás mellé állított szók és szótagok sorozata, melyek azonban rhythmikai törvények szerint vannak rendezve. *Marie G.* ilyen csengő értelmetlenséget szokott bábuinak gyakran felolvasni. Még hamarabb mutatkozik a gyereknél az egész hangcsoportok ismétlésében való gyönyörködés, a mint azt a gépies ismétlést azokból a monologokból ismerjük, mikor magában gógicsél.

Két igen jó példát találni *Pereznél*. Egy kis lányka — úgy mond — ismétli reggeltől estig 14 napon át *toro, toro, toro, toro* vagy azt is, hogy *rapapi, rapapi, rapapi* s nagyon gyönyörködik e monoton rhythmusokban. Egy másik, majdnem hároméves gyermeknek szintén voltak ilyen mondott vagy kiáltott refrainjei, melyekkel gyakran még tréfából is élt, hogy velük kérdésekre feleljen, jöllehet szülei mindent elkövettek, hogy arról a bolondériáról leszoktassák. Ez a kis kérődző három hónapig hangosan ismételte ezeket a mások és maga előtt is érthetetlen szótagokat: *tabillè, tabillè, tabillè!*

R. M. Meyer, ki az értelmetlen refrainben látja a költészet első csiráját, az efféle gyakorlatok feltűnő állhatatosságában bizonyítékot lelhet a maga nézetére.

Groos azt jegyzi hozzá, hogy értelmetlen hangsorok vagy értelmes szók és mondatok ismétlődése az egész népköltészetben s különösen a primitív néptörzsek költeményeiben fontos szerepet játszik.

Ennyi az egész, mit a külföldi tudósok megfigyeléséből ismerünk. Hadd lássuk, mivel tudjuk azt megtoldani s a pszichológiai fejlődés szempontjából még érdekesebbé tenni.

Valamint az ősi zene eredetileg nem egyéb, mint zörejes vagy zöngés rhythmus: úgy a legkorábbi költészet is nem egyéb, mint értelmetlen vagy értelmes szókból álló rhythmus.

Valamint a nyelv eredetére nevezve a gyermeknyelvből rendkívül tanulságos következtetéseket vonhatunk: úgy az ősi költészetre nevezve is ugyancsak a gyermek szolgáltatja a megfelelő analógiákat. A gyermek már nagyon korán örvend a rhythmusnak meg a rimnek, a

mint azt már fõntebb mondottuk. Bölcsõdal és játékdal korán szoktatja fülét a szóknak rhythmikus felfogásához s az ép, egészséges eleven gyermek csakhamar maga is, mikor már beszélni tud, rhythmikus szabást ad mondókájának. Péld. kis unokám még alig volt másfél éves, mikor két kis pajtását így emlegette :

Kánti Imre | Bébi || Kánti Imre | Bébi ||

a mi azt jelenti, hogy Imre meg Bébi tánczolnak.

Elsõ valõdi rimes versét 26 hónapos korában alkotta.

Mikor harmadéve a kassai Csermely-völgyben sétálgattunk, Lilit mamája magához hitta: „Sokat sétáltál már a nagypapával. Nagypapa rá akar gyujtani. Gyere most velem“. Megfogja a kezét s a mint taktusban együtt indulnak, e szavakkal kíséri lépteiket :

Mama Lili | együtt mennek

Lili nyomban ezt mondja utána :

Nadapának | nem engednek.

Annyi bizonyos, hogy ez nem véletlenség. A kised a maga szokott phraseológiája szerint így fejezte volna ki, a mit mondani akart: *Nem nappa-didi; mama-didi*, vagy: *nappa most nem*, vagy: *most a mamával*, vagy egyéb hasonló módon.

A nem engednek-féle kitévelt bizonyosan akkor használta elõször: a rhythmusban és rimben való gyönyörködés juttatta eszébe és mindjárt ajkára.

Nemsokára rá egy másik verssel lepett meg bennünket.

Szontágh Miklósnak A Magas-Tátra címû kalauzában van egy kép, mely egy sziklás úton lehaladó turistát ábrázol. Egyik lába a földön, másik lába egy szikladuczon. Lili ezt utánozza. Székecskéjére teszi a lábát s ezt a versikét mondja hozzá :

*Egyik lábát fölteszi,
Másik lábát leteszi,
Épen mint a uracska,
Épen mint a muracska.*

Boldogult atyámtól hallottam, hogy *Szemere Pálnak* ez volt a a legeslegelső verse :

*Nem szeretem a tanító bácsit
Mert nem ad nekem kácsit (azaz : kalácsot).*

Látni ebbõl, hogy a kis Szemerének akkor már tanítója volt, mibõl bátran következtethetjük, hogy 5—6 éves lehetett.

Több példát nem idézek. Czelomnak ez a pár is tökéletesen megfelel. Fõdolog, hogy a mit mások 3 éves és 3 évesnél nagyobb gyerekeknél constatáltak, azt nekem még alig 26 hónapos kisednél sikerült föfedeznem.

Íme egy új és fontos adalék a gyermekpsychológiával foglalkodó tudomány számára.

Azzal a meggyõzõdéssel fejezem be elõadásomat, hogy sikerült bebizonyítanom, hogy gyermeknyelv csakugyan van, s hogy a gyermeknyelv nemcsak physiologust és psychologust, hanem a nyelvészt is érdekli, mert a gyermeknyelv tudományos megfigyelésébõl, fejlõdése

sajátságainak kifürkészéséből és törvényeinek megállapításából sok világosság verődik nemcsak az összehasonlító nyelvészet nehéz problémáira, hanem a nyelv eredetének és keletkezésének sokat vitatott rejtélyére is.

Úgy hiszem, arról is meggyőződünk, hogy valamint a természet-tudományok közül a növénytant *scientia amabilis*nek nevezték el: úgy azt a nyelvészetet is, mely a gyermeknyelvvvel foglalkozik s bennünket e czélból a gyermekvilág valóságos tündérkertjébe vezet, bátran szeretetreméltó, kedves tudománynak mondhatjuk.

A gyermeknyelv és gyermeklélek a tudományos kutatásnak egyik legszebb s legsodálatosabb tárgya. PONORI THEWBREWK EML.

A keleti székelység nyelvjárási térképe.

(Egy térképpel.)

Hosszú fáradságnak rövid eredményét mutatom be e térképen a magyar nyelv ügye iránt érdeklődő közönségnek. Öt esztendő óta nyári vakációmnak átlag felét székely nyelvjárástanulmányoknak szentelem s ez idő alatt bejártam Csík, Háromszék és Brassó megyéknek, valamint Udvarhely megye délkeleti szegletének minden magyar községét, tehát azt a területet, a melyet keleti székelységnek szoktak nevezni. A nyári nap hevében ugyan sokszor ellankadtam, s ha egy-egy hirtelen záporosó az országúton ért, nem egyszer viszont bőrig is áztam, de minden testi fáradalmat könnyen elviselhetővé tett az a remény, hogy valamicskével talán sikerül gyarapítanom a magyar nyelvről való ismereteinket.

S én azt hiszem, hogy ez a reményem teljesült. Mert sikerült nemcsak e vidék nyelvjárási sajátságait meghatároznom, hanem — a mi talán még fontosabb eredmény — kutatásaim folyamán a nyelvjáráások életére, egymáshoz való viszonyukra és osztályozásuk módjára vonatkozólag is több elvi fontosságú megfigyelést tehettem. A magyar nyelvjáráások osztályozására való törekvés például, bár szinte egyidős nyelvjáráásaink kutatásának százéves történetével, máig sem ért el még csak némileg is kielégítő eredményt sem. Hogy a magyar tudomány és irodalom munkásai, mikor a mult század elején megkísérlék a különböző vidékek magyar nyelvhasználatában észlelhető eltérhető csoportosítását, még elég naív módon járnak el. az könnyen érthető. Vallási, földrajzi vagy faji szempontok alapján pópista és kálvinista, vagy tiszai, dunai és erdélyi magyarságról beszélnek, legjobb esetben pedig göcseji, palócz, székely és csángó tájszólásokról. Azóta azonban az egész magyar nyelvtudománynyal együtt a nyelvjáráások kutatása is nagyot haladt. A nyelvjárástan, gyarapodva anyagában és tökéletesedve módszereiben, azóta szinte külön kis tudománygá vált. S mégis azt kell tapasztalunk, hogy máig sem sikerült a magyar nyelvjáráásoknak olyan felosztását adnia,

a melyben meg lehetne nyugodni. A régebbi kísérletek, melyek a nyelvjárásoknak földrajzi egységek vagy közigazgatási területek szerint való beosztására irányultak, nem sikerülhettek, mert a nyelvjárásai sajátságok elterjedése csak a legritkább esetben egyezik meg az egyes országrészeknek, vagy a megyéknek földrajzi határaitól. Az az újabb és mindenestre sokkal tudományosabb eljárás, mely az egyes vidékeken észlelhető hangtani és alaktani sajátságok felsorolásával jellemzi a nyelvjárást, szintén nem vezethetett a kívánt célhoz, a nyelvjárások helyes osztályozásához és földrajzi elhatárolásukhoz, mert csakhamar azt kellett tapasztalnunk, hogy az egyik nyelvjárásai sajátság még a szomszédos nyelvjárás területére is átesap, holott a másik már eltűnik, még mielőtt a szomszédos nyelvjárás területére értünk volna. Ilyen módon a községeknek számos olyan csoportja akad, a melyet egyforma jogon akár az egyik, akár a másik nyelvjáráshoz számíthatunk.

Nagyon tanulságos ebből a szempontból az a kis vitatkozás, a mely a Nyr. 22. kötetében (275. és 343. l.) a székely nyelvjárások osztályozásáról Balassa József és Steuer János között folyt. Ha most egy pillantást vetünk az én térképemre, a melynek egymást sokszorosan keresztező vonalai a keleti székelység nyelvjárásai állapotát ábrázolják (s a melyhez bizonyára nagyon hasonló lesz a nyugati nyelvjárások térképe is), könnyen megérthetjük, hogy mindegyikük más módon osztotta be nyelvjárásokra a székely nyelvterületet, s hogy egyikük se volt megelégedve a másiknak beosztásával.

Nem csekély mértékben ez a vitatkozás volt oka annak, hogy a székely nyelvjárások alapos vizsgálatába fogtam. Eleinte jóformán csak arra voltam kíváncsi, hogy kinek van igaza a székely nyelvjárások felosztása dolgában, Balassának-e vagy Steuernek; kutatásaim folyamán azonban mindinkább azt kellett tapasztalnom, hogy a magyar nyelvterületet bár csak megközelítően pontosan elhatárolt nyelvjárásokra felosztani teljességgel lehetetlen. De meggyőződtem egyúttal arról is, hogy igenis lehetséges szinte teljes pontossággal meghatározni az egyes nyelvjárásai sajátságok elterjedését. Ma tehát már az a nézetem, hogy teljesen hiába való fáradság a nyelvjárások osztályozásával bajlódni. A rövidség okáért beszélhetünk ugyan ezentúl is ilyen vagy olyan nyelvjárásról, de tudományos fontosságot az ilyen nagyjából való osztályozásnak nem lehet tulajdonítani. Annál fontosabbnak tartom azonban az egyes nyelvjárásai sajátságok elterjedésének lehetőleg pontos megállapítását. Ez az, a mire nyelvtudományunk érdekében valóban szükségünk van. Mert eddig kedvező esetben is tudjuk ugyan, hogy az egyik város vagy falu tájékán ez s ez a nyelvjárásai sajátság hallható, a másiknak vidékén meg az s amaz, de hogy mindegyik meddig van elterjedve, mekkora területen, azt még hozzávetőleg se tudjuk.

Legyen szabad ezeknek előrebocsátása után röviden beszámolnom többszörös vándorlásaim eredményének azzal a nyelvudomány szempontjából talán legfontosabb részével, a mely az egyes nyelvjárásai sajátságok érvényének határaitól szól.

Mint hogy valahonnan csak ki kell indulnunk, induljunk ki Brassóból, a keleti székelység e déli csúcsából, s vegyük utunkat először is nyugat felé. Az első magyar község, a melybe érünk: Barczaujfalu, s az első nyelvjárási sajátság, a mely itt megüti fülünket: az *ö*-zés, még pedig azon módja, mely szerint az *ē* csak az első szótagon túl válik *ö*-vé s ott is csak abban az esetben, ha a közvetlenül megelőző szótag magánhangzója nem volt *ē*. Tehát pl. *embör*, v. *igön*, v. *vereködik*, de már *tészem*, *vészem* stb. Ha már most tovább nyomozzuk e sajátság elterjedését, azt tapasztaljuk, hogy megvan Brassó megyének ez irányban még következő két magyar községében, Krizbán és Apácán, megvan továbbá a már Nagyöküllő megyéhez tartozó Ürmösön és Alsórákoson és Udvarhely megyének délkeleti sarkában mindenütt, a hol eddig megfordultam. Hogy tovább nyugat felé meddig tart, azt egyelőre meg nem mondhatom, és nagyon valószínű, hogy eddig még más se tudná megmondani.

Ki kell emelnem itt azt a ritka esetet, hogy az *ö*-zés és az *ē*-zés elválasztó vonala egybeesik Háromszék megyének nyugati határával. Kisbaczontól le Barczaujfaluig mind *ö*-ző községek veszik körül Háromszékot, de az *ö*-zés sehol sem csap át a megye területére. Az udvarhelymegyei Kisbaczont pl. csak egy domb választja el a háromszékmegyei Nagybaczontól, a nagyöküllőmegyei Ürmöst és a brassómegyei Apácát csak az Olt-folyó választja el Köpecztől és Nagyajtától, lakóik mégis más-más nyelvjáráson beszélnek. Főlölegesen természetesen hangsúlyoznom, hogy e sajátságos jelenséget nem tekinthetjük pusztá véletlenségnek, hanem hogy ennek a székel törzsek telepedési viszonyaiban van meg a maga történelmi oka.

Barczaujfaluban, a mi kirándulásunk első megállapodó helyén, az *ö*-zésen kívül még egy phonetikai sajátság is magára vonja figyelmünket. A nép ugyanis a hosszú *é*, *ő*, *ó* hangok helyett rendszeren *ē*, *ō*, *ō* kettőshangzókat ejt. Pl. a köznyelvi *kéz*, *mező*, *vót* (volt) szavak ejtése: *kēz*, *mezō*, *vōt*. Tehát e kettőshangzóknak első, teljes fele, a széles ejtésű *ē*, *ō*, *ō*, az utána következő kapcsoló hang pedig egy rövid, sokkal gyöngébben hallatszók *i*, *ü*, *u*. A teljesség kedvéért meg kell még említenem, hogy itt is, és a többi községekben is mindenütt, a hol e kettőshangzók érvényben vannak, az *ē* mellett igen sok ember nyelvében pusztán a széles ejtésű *ē* is hallható. Tehát pl. *vēn*, *tēl*, *szekēr* mellett elég sűrűn hallható a *vēn*, *tēl*, *szekēr* ejtés is. A kapcsoló *i* hangnak ezen elveszése nyilván újabbkori fejlődés eredménye, és szakasztott olyan eset, mint pl. az, hogy a köznyelvben a régiebb *tarēj*, *tarēj* ejtés mellett már szinte általánossá vált a *paré*. *taré* ejtés is. Hogy itt újabb fejlődéssel van dolgunk, mutatja az a körülmény is, hogy az *ō*, *ō* kettőshangzóknál sohasem észlelhettem a kapcsolóhang eltűnését.

Ha már most az én nyelvjárási térképemen megnézzük e nyelvjárási sajátság elterjedését, azt látjuk, hogy ennek nyugati határvonala szintén Nagyöküllő megye felől nyúlik le Brassó megyébe egészen Barczaujfaluig, innen azonban az Olt folyón át Bölön és Hidvég között átsap Háromszékre s a baróti hegység (Erdővidék)

déli csúcsán át Árkosig halad. Árkos és Sepsiszentgyörgy között azonban ismét leereszkedik az Olt völgyébe és Gidófalvát délnek hagyva, Étfalva és Fotos között eléri a bodoki hegységet s ennek a gerinczén halad föl Bükkszádig. Most átfordul Háromszék keleti siksága felé, elkeríti belőle Peselneket, Szentlélek felét (a mely t. i. régebben megyei terület volt), Kiskászont és Szárazpatakot, majd ismét északfelé fordulva Csik megye területére ér. Innen magába foglalja a Kászon völgyében fekvő községeket és Alesikből Lázárfalvát, Tusnádót, Tusnádújfalut és Verebest, és végül átsap Udvarhely megyébe. Hogy e megyének mekkora része használja e kettőshangzókat, azt is majd csak a további kutatás fogja kideríteni. Eddig még nem tudom. De csodálatos, hogy ismét találkoztam vele messze északon, az egész gyergyói járásban, a hol általánosan el van terjedve.

E kettőshangzó elterjedésének Háromszéken legkeletibb csúcsa Peselnek és Karatna között található egy olyan, ismét jókora nagyságú területtel, a melyen belül szintén kettőshangzókat ejtenek, csak hogy egészen másfajtaúakat. E terület határa Karatna, Volál Feltorja felett a bodoki hegység gerinczén vonul délfelé, a míg Komolló és Laborfalva között eléri a Feketeügyöt, s ennek balpartja mentén aztán lehalad Brassóig. A csángó Hétfalut bekerítve a délkeleti határhegység belső lejtőjén felkerül Hilibig, innen pedig kettészelve a sikságot, visszatér kiindulópontjához olyan módon, hogy a legészakibb községek, melyek még e területhez tartoznak: Hilib, Imecsfalva, Hatolyka, Altorja, Karatna, Volál. Megvannak azonban ugyane kettőshangzók még Csik megyének egy részében is a Csikszereda körül fekvő következő 14 faluban: Menaság, Menaságujfalu, Csikszentgyörgy, Bánkfalva, Kotormány, Szentkirály, Zsögöd, Taplocza, Várdotfalva, Csobotfalva, Pálfalva, Csomortán, Szentlélek és Mindszent. Sőt találkoznak velük még egy harmadik ponton is, a nagyküüllőmegyei Halmágyon. Ez azonban már olyan messze lán, hogy leszorult mostani térképemről.

Mind e három, egymástól nyilván elszakadt csoportban az *v*'é, *ó*, *ó* kettőshangzók divnak. Abban különböznek tehát az előbb tárgyaltaktól, hogy kapcsolóhangjuk elől van, s hogy teljes hangjuk a rendes szük ejtésű *é*, *ö*. *ó*. A *kéz*, *mező*, *vót* és hasonló szavak ejtése itt tehát nem: *kēz*, *mezō*ⁿ, *vō*^t, mint az előbb körülírt területen, hanem: *k'éz*, *mez"ö*, *v"ót*.

Háromszék megye keleti sikságán, ott a hol e diphthongizáló községek összefüggő nagy csoportot alkotnak, a hol tehát hangzórendszerük szomszédos nyelvjárások hatásától nem érintve, zavaratalanul fejlődhetett, azt a fonetikai szempontból nagyon tanulságos jelenséget figyelhetjük meg, hogy e kettőshangzók a hangsúly hatása alatt lassanként megváltoztak. Úgy mondják pl. e vidéken (mint az egész idetartozó területen is), hogy: *örök'é*, *érd"ö*, *ájt'ó*, mert a kettőshangzó hangsúlytalan szótagban áll. De már ezzel szemben: *szi'p*, a *hi'tönn*, *ki'zbe*, az *ü'szönn*, *bü'rös*, *fü'dre*, *zü'd*, *vu t*, *nyu'cz* *u rakor* stb., mert ezekben a kettőshangzó hangsúlyos szótagban áll.

A kezdő *i*, *ü*, *u* kapcsolóhangokból tehát — kétségtelenül a hangsúly hatása következtében — teljes hang lett, az utána következő hosszú *é*, *ő*, *ó* hangok pedig megrövidülve, már csak kapcsolóhangokként szerepelnek. Legpompásabban kifejlődött, tehát legvilágosabban észlelhető ez érdekes jelenség a havasok alatti népes községekben, pl. Zágónban, Kovásznán, Zabolán, Gelenczén. De kisebb-nagyobb mértékben észrevehető az egész síkságon.

A keleti székelységnek vannak azonban egyes olyan vidékei is, a hol a nép nem ejt semmiféle kettőshangzót. Ezt azért kell külön hangsúlyoznom, mert eddig éppen a diphthongizálást tartották valami ritkább jelenségnek, holott én a tőlem eddig bejárt székely területnek legalább is nyolcz tizedrészében találtam kettőshangzókat, tehát éppen azt kell kivételes jelenségnek mondanom, hogy a hosszú *é*, *ő*, *ó* hangokat a köznyelv módjára tisztán, kapcsolóhang nélkül ejtik. És különös, hogy ez a csekély terület is négy, földrajzilag különálló csoportra szakadt, a melyek közül kettő Háromszéken és kettő Csikban, és mindenik sík vidéken fekszik.

Az első csoportot Háromszéknek sepsi járásában a következő községek teszik: Hidvég, Árapatak, Aldoboly, Kőkös, Uzon, Laborfalvaszentiván, Angyalos, Sepsimartonos, Fotos, Gidófalva, Szemerja, Sepsiszentkirály, Ilyefalva, Szotyor és Kilyén. A másik csoport a kézdi járásban, Kézdivásárhelytől északkeletre terül el, s ide tartozik: Oroszfalu, Szentkatolna, Ozdola, Kézdimartonos, Bereczk, Lemhány, Kézdi-almás, Csomortán, Esztelnek, Kurtapatak, Bélafalva, Kézdi-polyán, Szentlélek fele (a mely t. i. régebben nem volt megyei terület), Nyujtód, Sárfaalva és Szászfalu. Acsikból idetartozik: Kozmás, Csekefalva, Szentmárton, Szentimre, Szentsimon és Csatószeg. A negyedik és legnagyobb csoport az, a mely elfoglalja szinte az egész felsőik járást. Déli határa Madéfalva, Csicsó, Delne és Csikszentmiklós, északi határa Csikszenttamás és idetartoznak természetesen a gyimesi csángó községek is.

Csiknak a közepe tájékán még egy más érdekes phonétikai sajátosság megfigyelésére is nyílt alkalmam. Ez az *á* és *a* hangoknak a közszokásnál zártabb ajakkal való ejtése, a mely jelenségről annak idején már Steuer János is hírt adott. E zártabb *á* és *a* hangok és köznyelvi megfelelőik között ugyancsak csekély a különbség, de ha az ember nyelvjárástanulmányozó útjában délről észak felé vándorolva eléri Szentsimont és Csekefalvát, rögtön észre kell vennie az *á* és *a* hangoknak szokatlanul zárt kiejtését. Innentől kezdve lépten-nyomon azt hallja, hogy pl. a *ház*, *káros*, *osztán*, *hibát*, *vágás*, *párját*, *nyáron* szók ejtése: *háž*, *káros*, *osztán*, *hibát*, *vágás*, *párját*, *nyáron*. S ugyanott pl. az *ablak*, *pap*, *tavaj*, *maga*, *akkór* szókat is zártabb *a*-val ejtik, tehát: *ablak*, *pap*, *tavaj*, *maga*, *akkór*-nak.

Madéfalván, Göröcsfalván, Vacsárcsin és Ajnádon túl már mindenütt ismét a rendes képzésű *á* és *a* hangok hallhatók. Néhanéha ugyan más székely községekben is megütötte fülemet e hang, de jellemzőnek e csiki területen kívül csak Halmágy nyelvére nézve mondható, a hol még sokkal következetesebben érvényesül, mint itt. Mert meg kell jegyeznem, hogy az így elhatárolt csiki területen

belül sem mondható e zártabb labialis ejtés egészen általánosnak, mert itt is talákoztam sok olyan emberrel, a ki máskülönben szintén még romlatlanul, ősi épségében beszélte ugyan székely nyelvjárást, mégis mindig csak a megszokott, köznyelvi *á* és *a* hangokat ejtette. Hogy kivesző félben levő régi hangokkal van-e itt dolgunk, vagy egyik-másik székely nyelvjárás körében való újabb fejlődéssel, arról ma még igazán nem mernék véleményt mondani.

Az eddig felsoroltakon kívül még csak egy olyan hangról kell megemlékeznem, a melyet a köznyelv hangrendszere nem ismer. Régóta tudjuk, hogy a Székelykeresztúr körül lakó nyugati székelység *á* hangú szótag előtt a köznyelvi *a* helyett ajakműködés nélküli rövid *ü* hangot ejt. Az illabialis hasonításnak ezen érdekes tünete azonban — kétségtelenül a régi idők valamely telepítési politikájának következményeként — két jóval keletebbre, már Háromszék tőzsomszédságában fekvő községben is észlelhető, t. i. az udvarhelymegyei Zomboron és a nagykükküllőmegyei Alsórákoson. E két községben tehát pl. a *kapa*, *kasza*, *adok*, *asztal* szókat éppen úgy ejtik, a hogyan mi, de már: *kápál*, *kászál*, *ätták*, *asztálát*, *Bárábás*, *áratás*, *hívátalát* stb. Sőt minthogy a szótagzáró *l*, *r*, *j* az egész Székelyföldön nyújtó hatást gyakorol az előtte álló magánhangzóra, hosszú *á*-val ejtik az ilyeneket, mint pl. *álmát* (almát), *márhák* (marhák), *sájnál* (sajnál), stb.

Az *ü* azonban nemcsak az előtte álló *a* hangra gyakorol hatást, hanem a reakövetkezőre is; csakhogy éppen ellenkezőt. Mert a míg a nyugati székelységnek egy eddig közelebb még meg nem határozott részében az *ü* magához hasonlónak, azaz *ü*-vá teszi az előtte álló *a* hangot, a miről az előbb szóltam, addig a keleti székelységnek egyik, ma már pontosan megjelölhető részében *o*-vá változtatja az utána következő *a* hangot, a miben bizonyára a hasonaltalanítás törekvését kell látnunk. És a míg ott nyugaton egy szólam keretében az összes *a* hangok *ü*-vá változnak, ha megszakítatlan sorrendben állanak az *ü* hangú szótag előtt, addig itt, keleten, csak az az *a* hang válik *o*-vá, a mely közvetlenül az *ü* hangú szótag után áll, a későbbiek azonban már nem. Az előbbi jelenségre nézve jellemző az a mondat, a melyet Zomborban jegyeztem: *há ü zárátás mēkkezdő dött*, az utóbbit pedig akkor figyelhettem meg, mikor a háromszék megyei Gelenczén hosszabb ideig beszélgettem egy szavával éppen nem fukarkodó öreg aszszonynyal, a kinek nyelvében ritka élességgel volt kifejlődve e hasonaltalanító hajlam. Tisztán észrevehettem, hogy *lába* helyett azt mondta, hogy *lábo*, *járta* h. *járto*, *leányka* h. *leánkó*, *fával* h. *fárol*, *vártak* h. *vártok*, *száraz* h. *szároz*, stb., de már *fáradtam* h. csak *fárottam*, *láhattak* h. csak *láhottak* és *válasszának* h. csak *válosszának*.

Erről a hangtani jelenségről eddig azt hitték a nyelvészek, hogy a dunántúli nyelvjárások jellemző sajátága, de én székely nyelvjárási tanulmányaim folyamán meggyőződtem róla, hogy megvan a magyar nyelvjáróterület keleti szélén is, még pedig az egész alsókeleti és felsőkeleti járásban és Háromszéknek mindazon községeiben,

a melyek a következőknek sorától keletre esnek: Volál, Feltorja, Ikafalva, Futásfalva, Felsőcernáton, Albis, Dálnok, Besenyő, Komolló, Lisznyó, Bikfalva, Nyén és Bodola. Megvan még Brassó megyében is, a hétfalusi csángók nyelvjárásában, sőt megvan még a nyugati székelységnek egy részében is, a Kisküküllő felső folyása tájékán, itt való elterjedésének határát azonban most még nem jelölhettem meg pontosan.

A mássalhangzók helycseréjének esetei között is találtam egyet, a mely nem esetleges, azaz nemcsak egyik-másik szóban tapasztalható, hanem hangtörvényszerű, azaz bekövetkezik mindig, valahányszor a hangtani helyzet ugyanaz. Ez az egymásra következő *sz* és *j* vagy *z* és *j* helycseréje.

A mai *hosszú* v. *aszjú* szavak pl. valamikor az egész magyar nyelvterületen *hoszjú*-nak és *aszjú*-nak hangzottak. Még abban a korban történt, hogy a szomszédos *sz* és *j* hangok a keleti székelységnek egy részében helyet cseréltek s azért ott mind a mai napig *hójszú*-nak és *ájszu* nak hangzik e két szó. Ugyanez az eset állott be az összes *z* végű ige-töveknek azon alakjaiban is, a melyekben a rag *j* hangon kezdődik, vagy legalább valamikor kezdődött. A *húz* ige-nek felszólító módja pl. ma: *húzzak*, *húzz*, *húzzon* stb. De mint-hogy ezt valamikor így ragozták: *húz-jak*, *húz-j*, *húz-jon*, azért az e vidéken bekövetkezett hangcserével máig is *hújjak*, *hújj*, *hújjon* a ragozása. Még az *-szt* és *-zd* végű ige-töveknél is beállott e helycsere. A *választjuk*, *választjátok*, *választják*-féle igealakokban ugyanis az összetorlódtott három mássalhangzó, az *sz*tj közül a középső, a *t* kiesett, s minthogy az *sz* és a *j* ilymódon egymás szomszédságába kerültek, rögtön helyet cseréltek. Ez igealakok ma tehát így hangzanak: *válójszuk*, *válójszátok*, *válójszák*. (A hosszú *ó* itt az előtte álló *á* hasontalanító és a rákövetkező szótagzáró *j* nyújtó hatásának közös eredménye). Ugyanilyen módon alakult az egyedüli *-zd* végűnek, a *kezd* ige-nek ragozása is. Ennek jelentő mód jelen idejű tárgyas I. személye a többesben országszerte: *kezdjük*, e vidéken azonban (a *d* kiesése és a *zj* helycseréje miatt): *kéjzük*. Mindvégig ilyen furcsa a felszólító mód ragozása. *Kezdjek*, *kezdjél*, *kezdjen* stb. helyett tehát azt mondják: *kéjzék*, *kéjz* v. *kéjzél*, *kéjzén*, *kéjzünk*, *kéjzeték*, *kéjzenek*, a tárgyas ragozásban pedig: *kéjzem*, *kéjzed*, *kéjze*, stb. (A hosszú *é* ezekben természetesen ismét csak a szótagzáró *j* hatása.)

A szomszédos *sz* és *j*, valamint *z* és *j* hangoknak törvényszerű helycseréje a déli síksághoz tartozó községek kivételével — én legalább délről észak felé haladva legelőbb csak Bánkfalván és Szentkirályon vettem észre — egész Csik megyében divik azonkívül Brassó mellett a Hétfaluban és az udvarhelymegyei Zsomboron.

Hangtani sajátságot, olyat, a melynek törvényszerű érvényét sézlelhettem és földrajzi elterjedését megállapíthattam volna, többet e keleti székely vidékeken nem tudok. Áttérek tehát az ilyen fajtajú alaktani sajátságok ismertetésére.

Ezek között van először is egy, a mely a szótó alakulására vonatkozik. Az ilyen névszókat, a milyen pl. *levél*, *levélben*, *levélnek*,

s ezzel szemben *levelem, levelek, leveles, levelet*, stb., az ilyeneket a magyar nyelvtanok hangrövidítő töveknek szokták nevezni. A keleti székelységnek egy részében e szótöveknek rövid magánhangzója a belső analógia hatása következtében általánossá vált a szónak minden alakjában, tehát az alanyesetben és a másodlagos ragok előtt is. Egészen közönségesek e szerint az ilyen alakok, mint: *kapanyel* kapanyél helyett, *eszvel* észszel, *tófenek* tófenék, *szekírvel* szekérrel, *kereknek* keréeknek, *eger* egér helyett és még sok hasonló. A mélyhangúak közül tudtommal csak a *madár*-nak rövidült meg a második magánhangzója. E töveknek ilyen alakulása jellemző az egész csiki székelységnek és a hétfalusi csángóságnak nyelvjárására.

A névragok sorából érdekes a többes 3. személyű birtokos személyrag alakja. E rag az eddig megvizsgált székely területen kétféleképpen alakult. Gyergyóban és ettől délre a felcsiki járásnak egy részében, a melynek legdélibb községei Madéfalva, Göröcsfalva, Vacsárcsi és Szentmihály, mindenütt *-ok, -ék, -ök* e rag hármas alakja. Itt tehát így mondják: *házok, asztalok, urok, lovok, sógorok; főggyök, bünök, gyürüjök; kezék, szemék, vizék, kertyék*, stb. Innentől délre egész Csikban, Háromszékben és Brassó megyében minden illeszkedés nélkül *-ik* az egyedüli alakja. Itt tehát így mondják: *házik, asztalik, urik, lovik, sógorik; főggyik, bünik, gyürüjik; kezik szemik*, stb. Így használatos e rag még a Nagyküküllő-megyei Ürmösön és Alsórákoson és Udvarhely megye délkeleti szögletének következő községeiben: Magyarhermány, Kisbaczon, Bibarczfalva, Füle, Bardocz, Olasztelek, Száldobos, Vargyas, Felsőrákos és Zombor. Ezekről nyugatra azonban ismét az *-ok, -ék, -ök* uralkodik, éppen úgy, mint Gyergyóban és a felcsiki járás felső községeiben. Hogy származásuk tekintetében milyen viszony van a birtokos személyrag különböző alakjai között, annak kutatása most nem lehet feladatomban. Ezúttal csak elterjedésüknek pontos földrajzi határát akartam bemutatni.

Még két *-val, -vel* ragról kell végezetül szólnom, a melyek alak szerint ma ugyan egyformák, de származásuk és mondatbeli szerepük szerint lényegesen különböznek.

Az egyik a *-val, -vel* határozórag, a melynek *v* hangja a felkutatott területnek egy részében nem hasonul a szóvégi mássalhangzóhoz. *Kézzel, lábbal, reggel, sokkal, ökörral, borral, vízzel* helyett tehát *kézzel, lábval, régvel, sokval, ökörral, bórval, vízzel* hallható. Így mondják először is Csikban (Gyergyó kivételével), másodsor Háromszék keletén, s itt a legnyugatibb e területhez tartozó községek: Bükkszád, Mikóújfalva, Ikafalva, Futásfalva. Felsőcsernáton, Albis, Dálnok, Besenyő, Komolló, Lisznyó, Bikfalva, Nyén és Bodola. Folytatólagosan ide tartozik még e csoportba a csángó Hétfalu.

A másik *-val, -vel* a határozó igenév képzője, ez tehát a köznyelvi *-va, -ve* helyett áll. Pl. ki vót *adval*, bé vótak *írval, szaladval* mék tám eléréd, el vót *ménvel* hazól, le vót *tével*, le vót *vével*, attól immá el vagy *késvel*. E nyelvjárási sajátságot csak aránylag csekély területen állapíthattam meg. Háromszék megye keleti síkságának következő községeiben juthattam nyomába: Kézdi-

polyán, Bélafalva, Kurtapatak, Esztelnek, Csomortán, Kézdialmás, Lemhény, Bereczk, Kézdimartonos, Ozsdola, Hilib, Gelencze, Haraly, Zabola, Páva, Kovászna, Kőrös, Papolcz és Zágón.

És ezzel végére értem mindannak, a mit az úti tapasztalataim alapján összeállított nyelvjárási térképről le lehet olvasni. Az egyes nyelvjárási sajátságoknak e lajstromszerű elsorolása ugyan elég száraz lehetett, de ez másodrendű dolog olyan fontos tudományos kérdésnél, mint a milyen annak végleges megállapítása, hogy mely sajátságok jellemzik e vidék nyelvjárását, s hogy mindenik mekkora területen van elterjedve. A hely színén végzett megfigyeléseimben és ezeknek mostani összefoglalásában ugyan mindenkor a leglelkiesmeretesebb pontosságra törekedtem, de azért el vagyok rá készülve, hogy a magam és az utánam következőknek további kutatásai itt-ott majd megváltoztatják a térképen látható határvonalak irányát és számát. Nagyon könnyen lehetséges ugyanis, sőt bizonyos is, hogy egyszer-mászor átléptem egy újabb nyelvjárási sajátság határát a nélkül, hogy mindjárt a legelső faluban alkalmam nyílt volna létezéséről tudomást szerezni, s talán csak a második vagy harmadik faluban ütötte meg fülemet ez az új, addigi utamban nem hallott nyelvi sajátság. Szólhattam volna azonkívül már most is néhány olyan nyelvi jelenségről, a melyet az eddig bejárt egész területen mindenütt megtaláltam, de elhalasztottam ezeknek bemutatását addigra, a mikor már ismerni fogom az egész Székelyföldnek nyelvjárási viszonyait. Akkor természetesen ezeknek határvonalait is be kell majd rajzolni az összes székely nyelvjárások térképébe.

Mert nekem elhatározott szándékom, hogy — ha egészségem engedi és két lábam megbírja — lassanként bejárjam az egész Székelyföldnek minden magyar községét. Akkor fogok majd beszámolni az ilyenfajta kutatásoknak egy másik fontos eredményével is, a melyre ez alkalommal még nem tértem ki, bár már most is több érdekes részletét ismerem. Kutatásaim folyamán ugyanis mindinkább meggyőződtem arról, hogy a nyelvjárási jelenségek elterjedésének nyomozása nem pusztán nyelvészeti érdekű kérdés, hanem hogy a nyelvjárási sajátságok határainak és e területek földrajzi jellegének egybevetésével sok esetben fölötte érdekes bepillantást nyerünk a különböző székely törzsek telepedési viszonyaiba is, a melyekről semmiféle történeti oklevél se adhat hirt. Sőt határozott meggyőződésemmé vált, hogy okleveles bizonyítékok teljes hiányában mindannak legnagyobb része, a mit a székelyek eredetéről eddig irtak, vagy még írni fognak, csak többé-kevésbé szellemes találgatásnak tekinthető, a míg alaposan meg nem vizsgáljuk és kellően számba nem vesszük az egyetlen, tehát mérhetetlen becsű oklevelet, a mely a székelyek telepedése korából reánk maradt: a székelyek nyelvjárását. A ki megakarja tudni azt, a mit a székelyek eredetéről ma már egyáltalán meg lehet tudni, annak fel kell kelnie íróasztala mellől és ki kell mennie közéjük. Ott pedig szorgalmas gonddal meg kell figyelnie és össze kell vetnie két dolgot: hogy hogyan beszélnek s hogy hova telepedtek.

HORGER ANTAL.

ARANY-MAGYARÁZATOK.

VI.

1. **Egy tekintetre nem hagyja.** Ez a kifejezés „A sárkány“ című allegóriában fordul elő, ily összefüggésben :

„De a beírt
Sílány papírt (t. i. a sárkányt)
Mely föléjük emelkedik,
Aprója, nagyja
Ujjal mutatja,
Sőt némelyik gyönyörködik
Egy tekintetre nem hagyja.“

Semmiféle szótárban sem találtam ezt a szólást. Vagy talán csak Arany csinálománya? Értelmét körülbelül ki lehet venni a contextusból. Kulcsa az előtte való sor, hogy „gyönyörködik“. A ki valamiben gyönyörködik, azt *nézi-nézi*, s nem éri be vele, hogy csak *egy pillantást* vessen rá. Nem is Arany alkotása ez a szólás, hanem a nép nyelvéből van véve. A nép pedig (tudtommal) két-félekép használja: 1. Akkor, ha valaki folyton néz valakit vagy valamit, mindig rajt' a szeme, nem veszi le róla a szemét, „félre“ se, „el“ se tekint, pillant tőle. Pl. „Mióta nézi már! *nem hagyáná* (el, ott) *egy tekintetre* (se)“. „Szemmel tartsd, *egy tekintetre se hagyd ám!*“ Nyomaték ezen van: „*tekintetre*“. (V. ö. verwendet keinen Blick davon.) 2. Akkor, ha valakinek tetszik, megtetszik valaki vagy valami, s nem elégszik meg *egyszeri* rátekintéssel, nézéssel. Pl. „Megtetszett neki (a vásárban) egy vasderes csikó, *nem is hagyta egy tekintetre*, többször is visszament s nézegette, mégis más kapta el előle“. Nyomaték ezen van: „*egy*“. Merényi Dunam. Népmeséiben kétszer használja így: „Szép volt a királykisasszony, mert biz azt akárhoi fia is megnézhetette s tudom, hogy *nem hagyta volna egy tekintetre*“ (I. 136. l.). S még világosabban: „A ki meglátta volna, biz *nem hagyta volna egy tekintetre, hanem kétszer, háromszor is visszafordult volna*“. (I. 177. l.)

Az a kérdés már most, melyik értelem van Aranynál? Nyilván emez, a második, mert különben „nem“ helyett „sem“-et használ. Én legalább így hiszem. Lényegben úgy sincs köztük különbség.

2. **Hincz és Kuncz.** Tudjuk, hogy Arany mily művészi leleménnyel dolgozta Toldi Szerelmé-be az Ilosvainál található „sír-
rablás alávaló büntényét“. A mit Toldi emennél egy budai lakatos

társaságában és segítségével követ el, azt Arany úgy alakítja át, hogy csak „felbontatja“ a sirt magával Toldival, a rablást Toldi tudtán kívül két tolvaj lakatos viszi véghez. (TSz. VI. é.) Ezeknek nevet is ad: az egyik *Hincz* (Heinrich), a másik *Kuncz* (Konrad). Mért éppen ezeket a neveket? S együtt? Ezek a nevek együtt a német nyelvszokásban a tudatlan sokaságot, a tömeget, az aljnépet jelentik. Német költők is mesékben és tréfás elbeszéléseikben gyakran együtt szerepeltetik őket, mint együgyű parasztokat. Claudius Mátyás XVIII. századbéli író munkáiban is többször előfordulnak, sőt egy pár komikus versének a címe is „Hinz und Kunz“. Egyikök így kezdődik:

„Was meinst du, *Kunz*, wie gross die Sonne sei?
Wie gross, *Hinz*? Als ein Straussenci.“

Ezeket Aranynak is tudnia kellett. De miért teszi a „két potom emberké“-t *némétté*? Csak azért, mert oly gaznak (rablónak, gyávanak, árulkodónak, hamis esküvőnek) nem tüntethetett fel — magyart. De meg Budának régtől fogva német lakossága volt. Talán befolyással volt a nevek választására az is, hogy magyar fülnek [furcsa hangzásukkal fokozzák a komikai hatást.

3. **Czerkó.** A Buda Hal. X. énekében le van írva, hogy vigadnak a húnok Etele udvarában, s hogy mulatnak „nyavalyás *Czerkóval*“, a ki „kicsi vala, éktelen és görbe“, s „szálas daliák közt kaczaj“. Arany, hogy nevétesse a hún vitézeket, ily „habarék szót“ ad a törpe Czerkó szájára:

„Borju nyerítését uraim! kergettem,
Nyúl köhögős álmát agyon is ütöttem,
Vereb árnyékába szalma nyilat löttem
Vén fa csikorgással tarsolyt teli szödtem“.

Tudvalévő, hogy a költő Czerkó alakját Priscus Rhetor híres útleírásából vette; de bohó beszédjét sem maga gondolta ki, hanem a nép költéséből merítette. E négy sor mintáját megtaláljuk az Erdélyi Népd. és Mond. I. k. 112. lapján levő vőfély-rigmusban, melynek ide tartozó strófája így hangzik:

„A disznóugatást majd két nap kergettem,
A nyúlfekvést gyakran agyon is ütöttem,
A vereb árnyékát halálra üldöztem,
Vén fa csikorgását sokszor fel is szedtem.“

A kettő egy, egyébhogy „disznóugatás“ helyébe „borjunyerítés“ van téve (az Erdélyi-féle versben előfordul alább „bagolnyerítés“), a többiben csekély a változtatás. „Vereb“ és „szödtem“ tájnyelvi alakok a nagyobb nevetségesség végett vannak Aranynál.

Érdekes, a mit Erdélyi a szóban lévő vershez megjegyyez: „A 170. dalban oly valamit olvasunk, mi talán csak a magyar nép költészetében honos, pl. disznóugatást kergettem stb. Ez népünk humorához tartozik; s mennyiben *képtelenségekről* (Absurditäten) emlékezik, képlenségi költészetnek nevezhetnők“. (L. még a M. Népk. Gyűjt. I. 602—4. lapján „Az egyszerű gyerek“-hez irt jegyzetet.)

4. **Ki ha épen mászva.** „Az egri leány“ III. 5. versszaka ez:

„Hej, ma, vitézek, bottal az ebre!
 Másszor ülünk már puha szép nyeregre!
 Ki lovon, ki gyalog, ki ha épen *mászva* . . .
 Mert a veszély már itt van, a házba.“

A harmadik s negyedik sort így ereszti fel Greguss (nem magyar-
 rázza): „Kiki siessen, akár lóháton, akár ha csak mászva is, mert
 a csehek már a házba, t. i. a püspök palotájába is berontottak“.
 Ebből bizony nem leszünk bölcsebbé. Kissé furcsa a „mászva“.
 Négykézláb? Arany különösen is rátériti a figyelmet, dőlt betűvel nyo-
 matván. Hát én azt hiszem, hogy ezen egész jelenet megírásában
 az a vers lebegett a költő előtt, mely az Erdélyi-féle Népd. és
 Mond. I. k. 363—364. l. található, s így hangzik:

„A nap kerül, hajnal derül,
 Már a szokott óra cseng,
 Már minden sor, minden bokor
 Lassú marssal zeng.
 Ne késsél hát, talpadra kelj,
 Vitéz magyar, lóra, székely!
 Kabalára, szász!
 Rest ember az, a ki nem fut,
 Mikor előtte van az út.
 A gavallér mikor rá ér,
 Ha nem mehet, mász.“

Ne feledjük, hogy Arany a Kisf.-Társ. gyűjteményeit sokat forgatta.
 Egy Tompához írt levelében is (1852. okt. 2.) idéz belőlök: „vagy,
 mint Barna Péter históriájában (Népdalok I. 381. l.) bővebben meg-
 olvashatód:

Nem jó föld ez, pajtás, nem jó itten lakni,
 Mert“

Ettől a közölt vers, a mint látjuk, nincs messzire. „Az egri leány“
 is ekkortájt, 1853-ban keletkezett.

[V. ö. még Tompa „Szuhai M.“-ában a pincei jelenetet.]

LEHR ALBERT.

NÉVMAGYARÁZATOK.

Küllő és Esküllő. „Akkor a föld lakói . . . Tuhutumot urokká
 választák s azon helyen, melyet *Eskuleu*-nek hívnak, hitőket *eskü*-
 vel erősíték, s az naptól fogva azon helyet *Eskuleu*-nek nevezték,
 mivel hogy ott *esküdték* meg“ — így beszéli, vagyis inkább meséli
 Anonymus Erdöntül elfoglalását.

Karácsonyi János már 1896-ban bebizonyította,* hogy a kolozs-
 megyei *Esküllő* helységnek éppen annyi köze van az *eskühöz*, mint
Szerencs városának a *szerelem*hez s *Dézsnek* az Isten latin nevéhez.
 Mindannyia tudákos játéka Anonymus szófejtő szenvedélyének!

* Katholikus Szemle, 456. s köv. ll.

Karácsonyi két egymástól teljesen független adatra támaszkodott az *Esküllő* név megfejtésében.

1. Az 1150. év táján Dézsen, Zilahon és Kolozsvárt meg a környékén letelepedett németek *Esküllő* községet „Schwalbendorf“-nak nevezték el.

2. MA. s utóbb PPB. szótárában a *küllő* madárnév latinra „merops“-nak s németre „see- oder meerschwalbe“-nak van fordítva.

É két adatból Karácsonyi azt következtette, hogy *Esküllő* az *es* meg a *küllő* szókból van összetéve s hogy az utóbbi a német „schwalbe“-val egyjelentésű.

E magyarázatot Zolnai (Nyr. 25 : 510), Melich (u. o. 33 : 126) és Horger (MNY. 368) is magukévá tették, az első ugyan némi kételkedéssel, a két utóbbi pedig azzal a kiegészítéssel, hogy itt az *es* (voltaképpen *ös, ös*) régen *nagy*-ot is jelentett.

Hozzájárulok én is e magyarázat alap gondolatához, hogy t. i. az *Esküllő* az *es* meg a *küllő* szókból van összetéve; de azt már nem tartom elfogadhatónak, hogy a *küllő* itt akár fecskét, akár valami más madarat jelentsen.

Okaim a következők:

A *küllő* „a harkályok neméhez tartozó madárfaj, sárgazöld tollakkal“ (CzF.), *Picus flavovirens* (Földi); „schwalbe“ pedig *fecske*, tehát ilyenformán az következnek, hogy *harkály* = *fecske*. Ismeretes azonban, hogy a régi magyar szótárak természetrajzi műnyelve gyakran igen furcsa következtetésekre vezet. Így pl. MA.-nál *bibicz* többek közt „capella“ is; „capella“ pedig ugyancsak MA.-nál a. m. *kis kecske*, tehát *bibicz* = *kis kecske*. Ugyan ő nála (*graculus, gracus* és *pica* alatt) a német „hetze“ *szajkót, csókát, szarkát* is jelent, tehát szerinte mind a három egyjelentésű lenne. Mindezekből az következik, hogy MA. természetrajzi értelmezéseit nem szabad készpénzül elfogadni.

Esküllő szász neve: „Schwalbendorf“ sem sokat nyom a kérdésben. Nem igen tudok esetet, hogy a magyar valamely helységet ilyen vagy amolyan madár színéről, kicsiny vagy nagy voltáról nevezett volna el. Nagysas, Öregveréb, Kiscsirke, Kékkánya, Szürkegém, Fehérkócsag vagy más efféle helynév aligha találkozik a magyarban. Hogyan magyarazzuk hát azt, hogy éppen a *küllő*-ről kettőt is neveztek volna el, egyet Kolozsban, a másikat meg Biharban. Én inkább hiszem, hogy *Esküllő* és *Schwalbendorf* között nincs több kapcsolat, mint Német-Szentmihály és *Gross-Petersdorf*, vagy *Szabadka* és *Maria-Theresiopel* között, t. i. éppen csak annyi, hogy mind a kettő egyazon helység neve.

Úgyde a *küllő*-nek más egyéb jelentése is van. Így többek közt a *kölyüt* is ejtették *küllő*-nek („öreg kásatörő küllő“ NySz.) s még ma is ejtik így (CzF.). A *kölü, kölyü, külü, külyü, küllő* (CzF. szerint) „ütő készülék, mely törő kalapácsok által bizonyos testeket apróra zúz“. A NySz. szerint a régi nyelvben is volt: *kásatörő küllő, kalló-külyü* (stampfmühle). A *küllön* tehát nemcsak madarat, hanem valamiféle (daráló, kásatörő, kalló, zúzó stb.) malmot is érthetünk. Az ilyen műtárgy, akár egymagában, akár valami

alkalmas (nagy, kis, öreg, *ös) jelzővel sokkal jobban illik helység-névnek, mint valami madárfaj. Az ilyenre már temérdek példánk van: „Nagyállás, Nagybánya, Felsőbánya, Fehéregyház, Kétegyház, Veresegyház, Óhid, Kőhid, Alsó-Kemencze, Édeskút, Nagykút, Mélykút, Kismalom, Nagymalom, Öregmalom stb. stb. (L. Helys. Névtár).

VISKI KÁROLY.

SZÓMAGYARÁZATOK.

Nyügös. Lehr Albert a MNy. novemberi számában Arany nyomán azt ajánlja, hogy a *zsenánt*, *zsenáns* szó helyett a *nyügös*-t használjuk. Én nehezen tudnék ehhez hozzászokni, mert sok gyerekű családukban — igen erős magyar nyelvérzékű édes anyánk után — *nyügös*-nek a — leginkább betegessége, kezdődő betegsége miatt kölletlen, kedvetlen, nyüglődő gyereket mondtuk („nagyon nyügös ez a gyerek“, — „ugyan ne légy már olyan nyügös“ stb.). Ez a *nyügös* nem fedi a *zsenáns*-t, a mit talán *nyügöző*-vel helyettesíthetnénk („nagyon nyügöző volna rám nézve ez vagy az“ stb.) — Én azonban a magam részéről nem kívánom háborgatni a *feszély* szót a magyar nyelv területén immár megszerzett polgári jogaiban, legfeljebb *feszélyes* helyett — a mit még soha életemben sem mondtam — használom a *feszélyező*-t.

A kérdő ő kérdéséhez. Előre bocsátom, hogy a kérdő *ő*-nek az igéhez kapcsolását tartom helyesnek én is, és ámbár újságban és szóbeszédben évek óta — mondhatom — naponként találkozom az *ő*-nek rossz helyen való használatával: mind máig nem tudtam azt megszokni, sőt minden egyes alkalommal oly rosszul esik olvasnom vagy hallanom, akár csak a fogamat húznák. — Nem tartom azonban érdektelennek rámutatni arra, hogy a költő Zrinyi a *Szigeti Veszedelem*-ben több ízben — egészen a mai csunya szokás szerint — szokatlanul helyre teszi a kérdő *ő*-t.

Íme, a kipéczéztem helyek, melyeknek összeírásánál a Franklin-Társulatnál 1880-ban megjelent, s az első 1651-iki kiadás után készült ötödik kiadást használtam:

I. é. 19. versszak	2. sor:	Nem-é viperákat keblemben neveltem ?
II. „ 67.	„ 1. „	Nem-é én tetüled csináltattam földből ?
III. „ 73.	„ 1. „	Siklós várában-é ti akartok futni ?
XII. „ 35.	„ 3. „	Nem-é ez az kék ég, kit látunk ma-
[gasban... ?
XII. „ 36.	„ 1. „	Nem-é ez fényes nap, az mely több
[mindennél... ?

Igaz, hogy Zrinyi igen sok más esetben jó helyre teszi a kérdő *ő*-t, de az is bizonyos, hogy az idéztem sorokban is módjában lett volna a hibákat elkerülnie, legfeljebb a caesura szabályait sér-

tette volna meg, de hiszen azok — mint tudjuk — őt egyáltalában nem nyűgözték, s rajtok minduntalan túltette magát.

Nem emlékszem, hogy a kérdő *é*-ről esett sok szó közt ezekre a Zrinyi-sorokra hivatkozás történt volna. Ez indított a fentebbi adatok kiírására — a nélkül, hogy belőlük következtetést akarnék vonni.
Legifj. SZÁSZ KÁROLY.

Stante pede. Az „álló helyében“ magyarítás mellett kettővel hozakodhatom elő. Az egyik az, hogy Halason „*egy á'tó helyiben*“, „*egy álló helyében*“ -t mondanak. A másik, Tinódinak „Varkucs Tamás idejében lőtt csaták Egörből“ című éneke következő sorai (233—241):

Vitézők baracsi mezőre jutának,
A terek egy faluban valának,
Hogy hírók lőn, falu végre állának,
Negyven jancsár ott hozzájok jutának.
Ők az helről elébb sem indulának,
Kopjájok felvetvén csak ott állának
Egri ifjak mihelt oda jutának,
Ugyan folyva rájuk kopját hajtának.
Gyorsan álló helben kopját rontának.

A *talpon állva*, szószerint megközelíti a latint és németet, de talán nem mindig csak a *stante pede*-t jelenti s nem minden vidéken használják ebben az értelemben is.
SZILÁDY ÁRON.

Törvényház * éppen olyan jó szó, mint a *törvényszék*. Megvan már Werbőczy első magyar fordításában 1565-ben s eredeti jelentése ugyanaz, mint a *törvényszéké*, t. i. tribunal, sedes judiciaria, tehát minden olyan hely, a hol törvényt ülnek. Később azonban a *törvényszék* szó jelentése szűkebbre szorul, úgy hogy ma már csakis az elsőfokú bíróság egyik fajtáját értik rajta, míg a *törvényház* megtartotta a mai nyelvérzék előtt is az ő régi értelmét, t. i. érthetünk rajta *törvényszéket*, *járásbíróságot*, *kir. táblát*, *curiát*, sőt mindezek összességét is. Ha tehát valamely vidéki városban csakis *járásbíróság* van, legokosabb az illető épület homlokára „*Kir. járásbíróság*“-ot írni; akkor is így kell tenni, ha az illető városban *járásbíróság* is van és *törvényszék* is van, de mind a kettő külön épületben. Ekkor is maga nevéen kell nevezni ezt is, amazt is. Ha azonban ugyanegy épületben van a *törvényszék* is, *járásbíróság* is, ha tehát az épület megjelölésére valami g y ű j t ő nevet kell alkalmazni, ekkor és csakis ekkor czélszerű a „*Törvényház*“ fölírás. Budapesten akkor lenne a *Törvényház* fölírás jó, ha *curia*, *kir. tábla*, *törvényszékek*, *járásbíróságok* mind valamennyien egy épületben volnának elhelyezve. Így, a mint most van, mindeniket a maga nevéen kell nevezni.

SZILY KÁLMÁN.

Vörös-gyurkó (vö. MNy. 1 : 273, 371). A borivó-edények e különös nevének megfejtésére ketté kell választani a szót. Nézzük először az utótagot. Miért *Gyurkó*? Én Lehr Albertnek a második föltevését tartom valószínűnek, hogy tudniillik: „nem ritka dolog, hogy *élettelen* tárgyagnak *személy*nevet adnak, s így mintegy meg-

* Válaszunk egy kérdésre.

elevenítik. " Ide természetesen nem vehetjük azokat a személyneves dolgokat, melyek a személylyel okozati kapcsolatban vannak, a metonymiás névcseréket, mint például: *laczó*, *lacz*, nyári forróság Szent László napjáról, *lacz*-konyha, a hagyomány szerint Dobzse László királyról, *lőrinczes* a dinnye, *Lőrincz napjáról*, *mannlicher*, *celsius* stb.; csupán azokat kell tekinteniünk, a melyek elnevezésüket a nyelv megelevenítő lelkének, a jókedvnek, hűmornak jóvoltából kapták s elnevezésük és mívoltuk közt semminemű más kapcsolat nem deríthető ki. Ilyenek: *gyuszi*: a hús mellé rakott körítés (MTsz.); a *Jánosok* csoportja: *jancsi*: takácsszerszám, a melylyel a vetéltöt fölverik (MTsz.); *jani*: fene, mennykő (MTsz.); *jankó*: apacs (MTsz.); a vonósék feje (MNY. 372); *fajankó*: esziamahúzó (Vas m.); *katka*: horogféle (MTsz.); *lacz*: víz meregető faedény (MTsz.); *marczy*: komiszkenyér (MNY. 372); a deák-konviktusok kenyere; *máté*: szövőszék része (MTsz.); *mihók*: kancsó (MTsz.); *miska*: piaczi kenyér (Dobos K., Diákszótár); *palkó*: crepitus (MTsz.); *palkózik*: eszik, fal (MTsz., Diákszót.); *péterke*: épületfa csapja (MTsz.); *petike*: szitafa; *samu*: ágasfa (MTsz.); *sándor*: bunda (MTsz.); *zsuska*: tekeláb (MTsz.).

Nem számítom ide ezeket: *antal*: boroshordó, mert szójáték (antalag, átalag); *borcsa*: borocska, szintén szójáték. De idetartozhatnak azok az állatnevek, melyek nem tulajdonnevei egy-egy állatnak, hanem mintegy becéző köznevek. Ilyenek: *bence*: 1. nyúl; 2. böde (MTsz.); *büdös bence*: mezei poloska (Pozsony m.); *bertalan*: számár (MTsz.); *gábor*, *szarkagábor*: gébics; *gáspár* van a sajtban: kukacz (Tiszántúl); *kata*, *katiczabogár*: böde; *maczkó*, *máté*: medve (MTsz.); *mátyás*: szajkó; *miska*: gyümölcsféreg (MTsz.); *péterke*: 1. kukacz 2. böde. Azt hiszem, hogy adataim számát a MNY. olvasói még' jóval meg is bővíthetik, de ennyi is elég, hogy a *gyurkát*, *gyurkót*, épp úgy, mint a *mihókot*, a kancsó, kulacs, ilyen jókedvű, tréfás megszélyesítésnek vehessük.*

Már most honnan és miért *veres*? Azt hiszem, erre megfelel Apor Péter. A Met. Trans. 325. lapján olvasható: „Elsőben is, mikor annak volt az ideje, *veres mázatlan fazékban* beadták az ürmös bort, azután megint *hasonló fazékban* másféle bort; . . . nem vala ekkor híre az karafinának, . . . credencziának“; alább: „Két kézzel beadják vala az asztalhoz az nagy *veres fazék bort*“; alább: „. . . békért a gazda hol két, három ejteles *fazakat* . . .“ alább: „De nem vala akkor híre az tekel glas . . . hanem vagy almási *veres csuporból*, vagy járai hólyagos csuporból . . .“ Ugyanígy a Met. Trans. verses alakjában is (23. és 24. 1.) többi között:

„Azoknak bort adtak nagy ezüst pohárban,
Vagy pedig szép *veres mázatlan fazékban*“.

Azt hiszem ez a „*szép veres mázatlan fazék*“ a *vörösgyurkó*.

TOLNAI VILMOS.

* A személyneveknek köznévvé válását más irányban bővebben fejtettem a M. Nyelvőr 27. kötetében.

ADATOK NYELVÜNK TÖRTÉNETÉHEZ.

Radócz. Ez a rejtelmes szó a br. Radvánszky Bélától kiadott Régi magyar szakácskönyvek I. kötetében több ízben is előfordul, a 35., 37., 101. lapon stb., összesen tizenhétszer. A 101. lap szerint pl. „tikmonyból, lisztből csinálj radoczozt neki, mikor fel akarod adni az tyúkfiat, rántsd meg benne, keverd az radoczban, s add fel jó melegen.“ Ugyanígy a többi helyből is kitűnik, hogy a *radócz* valami híg, lisztes, tojásos habarék, a melyben baromfit, gyümölcsöt, bodzavirágot stb. sütöttek ki. A NySz. is fölvette a *radócz*-ot (kérdőjellel) czimuszavai közé, de adatai csak Radvánszky könyvéből valók. Többi szótáraink mit sem tudnak e szóról.

Már régóta kutattgattam e szónak az eredetét, midőn véletlenül szemembe ötlött a MTsz. következő adata: *Kadócz*: rántalék (liszt, tojás és kenyér v. zsemlyemorzsza, a miben a csirkét kirántják). *Kadóczba* rántott csirke. A MTsz. három adata a Székelyföldről, Kőröspatakról és Marosvásárhelyről valók. Nem ismeretlen ez a szó a régiségben sem. A NySz. egy adatot közöl 1785-ből, az OklSz pedig szintén egy adatot 1544-ből: „Lisztet *gadocz*-nak“. Zolnai nem értelmezte ezt az adatot, de Szily Kálmán már a Századokban (38 : 906) tavaly kimutatta, hogy azonos a *kadócz* szóval, a mely előfordul SI.-ban: „farina liquida“, CzF.-ban, s a melyet a nyelvújítók a fr. *chaudeau*-ra akartak ráértetni.

Kétségtelen, hogy a *kadócz* ugyanazt jelenti, a mit a *radócz*. Kétségtelen továbbá, hogy a *kadócz* meglévő szóalak, míg a *radóczot* csak egy kézirat (ill. kiadás) ismeri. Nagyon valószínű tehát az a föltevés, hogy a *radócz* csak hiba *kadócz* helyett, még pedig vagy a kézirat olvasása téves, vagy már a kézirat régi másolójának félreértésével van dolgunk.

A *kadócz* szó eredetére, minden utánjárásom mellett sem tudtam rájönni, az *-ócz* szóvég nagyon szlávosan hangzik: talán szlávistáink tudnának fölvilágosítást adni. Addig is, azt hiszem, a *radóczot* törölhetjük a NySz czimuszavai közül.

GOMBOCZ ZOLTÁN.

*

Radócz. Ezen „rejtelmes“-nek nevezett szó védelmére kell néhány megjegyzést tennem. A megelőző cikk írója hajlandó ezt téves olvasás eredményének venni. A téves olvasás elég gyakran megesik, de a „k“ betűt tizszer-tizenötyszer egymásután „r“-nek nézni, jóval több volna tévedésnél. Az adott esetben tévedés nincs.

A „Szakács Tudomány“-nak nem is egy, hanem két külön-

böző kézírata van. Az egyik a XVII. század elejéről való másolat, a Fáy Alajos-féle könyvtárból származik. A másikat Galgóczy István írta le 1622-ben. A két kézirat nem párja egymásnak, több helyen eltérő a csoportosítás és a berendezés, némely étel készítésének leírásánál is meglehetősen különbségek vannak.

Hogy az olvasás nem hibás, azt a Fáy-könyvtár kéziratából a következőkkel igazolom:

Borju fü soban varosi modon — — — czinaly osztan annak az labnak s belnek, tizenkét tykmonybol radoczo — —

Borju maj rantva fa olajba Olasz modon. — — — Tykmonyból Radoczo kel neki czinalni, az radocz Penigh ez ha nem tudod — —

Szarvasnak tüdejet majat — — — radoczo is czinalhadz neki mint az barany fünek.

Fank forma. Ennek is az radoczo szinten ugy czinallyad mint az kettyszer főt fanknak megh mondottam.

Ezenkívül még vagy tizenöt helyen fordul elő, mindig „radocz“ alakban.

A Galgóczi István által 1622-ben leírt példányban pedig így találjuk a kérdésben levő helyeket:

Borju feő soban varossi modon. — — — czynaly ozton annak az labnak s belnek tizenkett tikmonybol radoczo, az labakatt meghasogasd, az belit is apro daraboczykaban metellyed, azt oztan keuerd az Radoczban, igen szep tizta heu vayban ranczi meg, — —

Borju May rantua fa olajba Oloz modon. — — — tiuk monibul Radocziot kell neki czinalni, az Radocz pedig ez hanem tudod, lizbe uerj tiukmoniatt. Egi borju mayhoz eleg h eott auagi hat tiukmony.

Barani fü rantua. — — — czinaly radoczo nekic, keuerd belle mind fejet labat belit, rancz megh tizta vajban, ha akarod megis faraghad.

Tiukfi rantua. — — — tiukmonybol lizttbol czinaly Radoczott neki, — *Szarvasnak tüdeiet maiatt* — — *feözni.* Radoczo is czinalhacz neki mind az barany feőnek.

Ketzer feött fank. Hideg teiben ueri tikmonyat ha cziaik egy aztalra ualot akarz czinalni meg ired 20 tikmonnyal, liztet is habarj bele bouön, megis sozzad, hozza illendo pinnattatt keres, — —

Fank forma. Ennek is az Radoczatt szinten ugi czinallyad, mint az ketzer feott fanknak megh mondam, cziaik hoci ennek az Radocza higab legien, hapenig edes tegett nem kaphattnall, borbol teztabol is meg czinalhatod, ezt iol meg toried hoci semi komocziosság* ne legyen benne, mert ha olyan lenne nem ragad az formahoz, az Radocz fogiatkozast tezen benne.

Ezeken kívül még legalább tíz példát idézhetnék.

Meg kell itt említenem azt is, hogy „Radocz“ mint község név már 1221. évtől fogva fordul elő okleveleinkben.** Mint család név is található többek között 1476-ban Georgius de Radocz vasvármegyei szolgabíró személyében.***

A XVII. század későbbi éveiben írott és általam ismert „Szakács Mesterség“-ek a *radocz* szót nem használják, de *kadócz* alakban is csak az 1693-ban írott csiki klostrom szakács könyvecskéjében † találom először ily formán:

* A Fáy-könyvtár kéziratában: „darabosság ne legyen benne“.

** Csánki D. Tört. Földrajz II. k. 788. l.

*** B. Radvánszky B. A Hédervári-cs. oklevelei I. k. 300. szám.

† Kézírata: Egyetemi könyvtár E. 73 jegy alatt.

Alma fánk. Csinálly kadoczozt tyukmonnal, lisztel, es egj kis bortis eresz bele — —

Ostya béles. — — — és kadoczezal csináld be, a szelit be hajtogatván, az után vajban ránts meg — —

Baraczk fánk. — — — és kadoczozt csinálván tyukmonból s lisztből, savátis megadván, márcs bele a meg hámozot baraczkot, ráncs meg szep pirossan.*

Pár évvel későbbben a M. Tótfalusi K. Miklós által 1698-ban nyomtatott „Szakács mesterségnek könyvecskéje“ című munka szerzője is *kadócz*-nak nevezi** ezt a hig, ragasztó tésztát.

Az előadottak után azt hiszem, mind a két szónak megvan a jogosultsága, hogy a czímszók között megmaradjon.

B. RADVÁNSZKY BÉLA.

*

Hidas. A *hidas* szónak helyes és teljes jelentését sem a NySz., sem az OklSz. nem adja. Mindkét szótárból hiányzik a *hidas* szónak legközönségesebb jelentése. A *hidas* a XVI. és a XVII. században egyértelmű volt a *hidbérrel*. Ha a nagy számmal reánk maradt hidbérzedési kiváltságleveleket olvasgatjuk, a *hidas* szónak ilyen jelentésével gyakran találkozunk. Rudolf királynak 1594. febr. 25-én Prágában kelt és Osztrotyth testvérek részére kiállított kiváltságlevelében például azt olvassuk, hogy a tulajdonosok az illavai mocsárhidakon *vámkereket* állíthatnak (rota erecta) és *hidast szehetnek* („*pontale tributum vulgo hydus*“).*** Ugyanezt mondja az Ujlaky Farkas-féle (1577. évi) kiváltságlevelével is.† Hogy a hidast hidbérnek is mondták, kiténik az 1594. évi pozsonyi utasításból („*modus iuxta quem pedagium de ponte navali exigitur*“) és az 1598 május 12-én kiadott kiváltságleveléből, melyben a többi között e szókat is olvashatjuk: „*pontagium vulgo hidbeer*“. ††

A *hidas* szóval nevezték országszerte a *kompot* is, vagyis azokat a nagy hajókat, a melyekkel a folyókon való átkelést lebonyolították. „*A Tiszán által hidason hozattam meszet Ladmóczról*“ — írják 1661-ben.††† Az 1662. évi tokaji számadásokban olvashatjuk: „küldöttem Szőlőcske nevű faluba az nagy hidassal . . . muskatélyosokkal hordattam be az várba puttonokban az hidasból az meszet, hidason az meszet alá szállították“. „Hidason hozattam által a Tiszán“. * Ugyanez a számadás, mihelynt nem a kompról szól, már nem a *hidast*, hanem a *hajó* szót használja. A komáromi XVI. századi vámszabályokban is gyakran szerepel a *hidas* Ha az állatokat a *hidashoz köve* a Dunán átúsztatták, fele annyi vámot kellett érték fizetni, mintha magában a *hidasban* vitték volna által.**

* Ugyanott. 54. és 61. l.

** 30., 72., 82. és 94. l.

*** Közös pénzügyi levélt. Hungarica 14399. fasc. E csomagban igen sok kiváltságlevelével van hidak építésére és hidbér vagy *hidas* szedésére.

† Ugyanott.

†† Ugyanott. Hungarica 14404. fasc.

††† Országos levélt. Lymbus II. sorozat. 14. csomó.

* Ugyanott: Ratio super perceptione pecuniarum ad] aedificationem arcis Tokaj 1662.

** Közös pénzügyi levélt. Iustrationes című fasc. és Denkbücher.

A *hidas* szó alatt a *hídhajó*-kat is értették. Szalay Kelemen jelenti 1556-ban Nádasdynak: „jó volna az nászadokat aláereszteni és elvagdalni az hidasokat“... „az terek sok hidasokat csináltak.“*

A NySz. és az OklSz. azt állítják, hogy a *hidas* annyit is jelentett, mint hidőr (Brückenwächter). Mi ezen jelentéssel sohasem találkoztunk. Abból a példából meg, a mit a NySz. ad, sehogy sem olvashatjuk ki, hogy a hidast ilyen értelemben is használták. A NySz. ugyanis Kőrös város számadásaiból idézi e sorokat: „bíró uram Szt.-György napi felvitelkor adott a hidas csausznak 6 frt.-ot“. Ki olvassa ki ebből, hogy itt bakterről vagy hidőrrel van szó? Bizonyára senki. A XVI. és a XVII. században a hidaknál ugyan alkalmaztak öröket, de ezeknek a hidbérhez semmi közük sem volt. A hidakon és a kompokon ugyanis a révlátó vagy a révbíró szedte a hidbért. Így volt ez Pozsonyban, Komáromban, Esztergomban stb. A tokaji hídnál is a révlátó szedte a hidbért. Az 1589. évi tokaji utasítás legelső pontja például így szól: „hominem fidelem imprimis adhibebit, quem portitorem, seu judicem vadorum vocant.“** És a hidbér kezelését erre bízták. Mivel a török a harminczad, a vám és a hidbér szedésében és berendezésében teljesen a királyiakat utánozta, bátran feltehetjük, hogy a hidas csausz török révlátó volt.

TAKÁTS SÁNDOR.

Jász és íjász. Dugonics Etelkája I. kiadása (1788) 81. lapján ezt olvassuk: „Valamint azokat, kik a' Juhokkal bálnak, *Juhászoknak* mondjuk, kik a' Méhek körül forgolódnak, *Méhészeknek* nevezzük, úgy azokat, kik különösen Nyilakkal, az-az Kézi-íjakkal dolgoztanak a' hadban, *Íjászoknak* hívták a' régi Magyarok. Ezen *Íjászokat* ki-vált-képpen a' *Kunok* közül szedtte-ki Arpád: mivel ezen Nemzet igen jól tudta szórni a nyilakat, Ezek azok kiket mostanában nem *Íjászoknak* immár, hanem kurtábban szólván, *Jászoknak* mondunk“.

Ezt a délibábos szófejtést: *Jász* = *Ijász* tehát nem Sándor István 1791-ben (v. ö. MNy. 424.), hanem már Dugonics koczkáztatta meg 1788-ban, miként ezt már₃ (Nyelvész. Füz. 14. sz. 5. l.) megállapítottam.

SIMAI ÖDÖN.

Wu-rm-ser. Ányos Pál munkáji (Magyar Minerva. Bécs, 1798) 43—47. lapjain van egy „Gr. Wurmser Generálnak vitézsége“ cz. költemény, melyben a *Wurmser* név mindig három szótagúnak számít. Az öt sor, melyben e név előfordul, verspárjával együtt a következő:

- 1 Hogy *Wurmser* kijő hadi sátorából
Hektornak mondanád képe' állásából.
- 2 Mint a' bajnoki vér *Wurmser'* népében,
Mert tudgya, szüntelen' győz vezérlésében.
- 3 *Wurmser*, mint villám, nyargal táborában,
Mennydörgés hallatik tsattogni szavában.
- 4 Nincsen szánakodás ellenség' vérében,
Szokássá lett ez már *Wurmser'* népében.
- 5 Felkiált *Wurmser*: „Kész a' győződelem!
Ellyen Therézsia 's József Fejedelem!“

* Országos levélt. Nádasdyana.

** Közös pénz. levélt. Hung. 14395. fasc.

Az egész költemény 12 szótagos sorokban van írva, világos, hogy olyannak kell vennünk a szóban forgó öt sort is, a mi csak úgy lehetséges, ha a *Wurmser* szót háromtagúnak olvassuk: *Wu-rm-ser*. Itt az *rm* mássalhangzó-csoport tehát külön szótagot alkot. A 2. és 4. példában könnyen megtoldhatta volna Ányos még egy szótaggal (*Wurmser-nek*), ha kéttagúnak vette volna. De éppen ezekből tűnik ki legvilágosabban, hogy ő is háromtagúnak érezte s olvasta ezt a szót (v. ö. *turn* — *torony*; *schwarm* — a magyar baka nyelvén *svarom*).*

HORVÁTH JÁNOS.

ADATOK NYELVÜNK FEJLŐDÉSÉHEZ.

Régi énekeskönyveink között, melyekben a reformatióra következő irodalmunk oly gazdag, az első helyek egyike illeti meg Kájoni Jánosnak *Cationale Catholicumját*, mely 1676-ban a Csiki Sárlos Boldogasszony Kalastromában nyomtatott. A több mint 700 nyolczadrét oldalra terjedő vaskos kötetnek nem egy éneke vetekszik korának legszebb egyházi dalaival. Különösen bucsúztató és a halálról szóló énekei vannak tele szép költői képekkel, hasonlatokkal. Sok régi éneket őriz e nagy szorgalommal gyűjtött könyv, zoltárfordításai pedig, a mint meggyőződtem, jórészt Balassa Bálint fordításai. Nagyobb figyelmet érdemelne irodalomtörténetíróink részéről.

A mi nyelvészeti, nyelvtörténeti érdekesség van benne, azt későbbi 1719-i kiadásból már a *Nyr.*-ben közöltem (30 : 429). Nemrég az esztergomi primási könyvtár szívességéből átnéztem az első (1676) kiadást is. Hogy nem haszon nélkül, azt bizonyítja a *MNy.* 6. füzete is, de ime még néhány adat nyelvünk történetéhez. Ezek az adatok mind olyan szókra vonatkoznak, melyek a *NySz.*-ből kimaradtak, vagy későbbi korból vannak idézve:

aczélszívü: „Oh aczél-szívü Emberek, Embertelen kemény szivek“ 50. l.

agyonver: „Jeruzsalembe Sidók megkövezék És agyon-verék“ 431; „És agyon-vereték ő sok gazembertől“ 433., vö. *NyÚSz.* *agyon* cikkét;

barompára: „Gyenge testet meleggel táplál barom-pára“ 55.;

béérénget: „az Istenes Énekek sokaknak ki-hozzák az ő könyveket, midőn oda *bé-éréngetik* és tapogattyák a' sziveket“. Ajánló l. 4.;

behull: „Majd megláttjátok, tüzes tóba miképpen *bé-hullnak*“ 557.; *bölcsőcske*: „Nincsen meleg helyecskéd, Sem gyengén rengő bölcsőcskéd“ 54.;

elhül: „és igazán bétellyesedett már az Istentül el-hült szivekben Szent Pál mondása“. Ajánlás, l. 2. vö. *NySz.*;

elnyuggat, elfurdal: „Fel bárdolták, mészárolták derekamat, *Elnyuggatták* s el-furdalták oldalimat“ 730.;

* A néhai sz.-fehérvári, majd nagyváradi s utoljára nyitrai püspök: *Wurum* József (1763—1838) neve is eredetileg *Wurm* lehetett. Szerk.

- feljegyezet*: „Jedzegesd-fel pennáddal“ 745.;
- felnyújt*: „Ádám, hogy fel-nyújtja kezét fára, Mert magára átkot vett“ 18.;
- felrángat*: „Édes Jézust Sidók fel-rángaták“ 119.;
- föld kerekése*: „mely csudálatos a' te Neved az egész föld-kerekésében“. Ajánlás I. I. Azelőtt mindig: *földnek* kerekése, csak Faludtól ismeri a NySz. először a *föld-kerekését*;
- fülzengés*: „Nincsen ékesebb éneklés, Nincsen kedvesebb fülzengés“ 299.;
- galambzó*: „A' te dicséretedre *galamb-szóm* inditom“ 279.;
- gyászöltözet*: „Vess határt az epeségnek . . . És a' gyász-öltözetnek“ 250.;
- gyorsértelmű*: „Nagy szerelmű 's gyors értelmű az Égi Tudományban“ 391.;
- halálfizetés*: „A' halál-fizetés történt most ő rajta, Ez után kin esik, csak az Isten tudja“ 671.;
- harangzengés*: „Mindenütt csak hallik harangzengés“ 664.;
- jóakarató*: „Békesség földi-népeknek Jóakarató Híveknek“ 1.;
- jóságtalan*: „irgalmatlan 's jóságtalan hivalkodó lelkek“ III. kiad. 1719: 618. Nincs egy szótárban sem;
- kitördel*: „Többől ki-tördelvén fáját testével édesíti“ 18.;
- környülfoglál*: „Szent Lélek harmattya Monda rád száll 's környülfoglál“ 18.;
- középrend*: „a' hol T betű lészen, ott középrenden . . . kell énekelni“ 186.;
- megfeszítés*: „Tellyes az Ég és a' Föld nagy dicsőségeddel. A' keresztfán kit szerzél meg-feszítésseddel“ 5.;
- megfuvallik*: „Akkor meg-fuvallik Isten trombitája“ 685.;
- megjátszodoztat*: „És csúfolván engem, térdet hajtottanak, Bársony ruhában is meg-játszodoztattak“ 159.;
- megkábult*: „De meg-kábult 's esze-fordult ki ezt nem énekelné“ 379.;
- megmírházott*: „Mert a' kinoknak keserű pohárát, szükség hogy vegyük megmyrházott borát“ 432.;
- mész-kemencze*: „Mész-kemenczében vallásáért veték“ 431.;
- nyárlevél*: „Mint a' nyár-levél, én úgy reszketek féltemben előtted“ 606.;
- örömnap*: „Nagy öröm-nap ez nekünk; mert Christus születék“ 35.;
- párnácska*: „Néked bársonyos tafotád, Aszszú széna lágy párnácskád“ 54.;
- póláztatik*: „Az kéz póláztatik, ki által csillag fénlík“ 36.;
- rabszija*: „Judás el-árúl a' csókkal, 's szolgák meg-kötnek rabszija“ 306.;
- részesültet*: „Oh Jézus, kit most fedél-alatt nézek, Részesültess abban, a' mit éhezek“ 312., vö. MNy. 224.;
- részkapú*: „Pokolnak is-réz-kapuja, El-rontatott a' vas' rudgya“ 251.;
- szalmatűz*: „El-mulandó, mint szalma-tűz olly hamar ő öröme“ 662, 670., a NySz. későbből ismeri;

szemevilág: „Sok vakot szeme-világgal Gyógyit Isten hatalmával“ 443.;

szűztej: „méhedben im az Isten mégyen — hogy Anyának így tégyen, Kebeledből Szűz-tejet eledelül végyen“ 20.;

tengerevező: „Mennyeknek meg-nyílt kapuja, Tenger-evezők csillaga“ 12.;

terhviselés: „terh-viselésünknek erős fáradságában Légy általmunk kérlek“ 131.;

tanácsember: „el-jöve egy Arimatiai József nevű gazdag tisztesség-béli Tanács Ember“ 218.;

temjénillat: „Menyhárt tisztelé Temjén-illattal“ 112.;

tűzrekesz: „Oh vigasztaló Sz. Lélek ments-meg az rab-hiveket 's nyítsd meg tűz-rekeszeket“ III. kiad. 1719. 705.;

vasiga: „A' te hivedet ments-ki a' rabságból, A' pogány népeknek ő vas-igájából“ 630.;

végbeszéd: „Én esetemen, vég beszédemen sirjatok“ 668.;

végbúcsú: „Ott ő töllök vég-búcsuját vevé“ 125, 668., a NySz. csak Faludtól közli először;

végóra: „Ti végórátokról úgy gondolkodgyatok“ 671.;

vendégtárs: „Én szerelmes rokonim, jertek Vendég-társaim“ 86.;

vércsepp: „Csókolgatlak ó szent sebek, Kemény szegek, Szent vér-cseppek“ 183.;

vezércsillag: „Nap-keletről Bölcsék jönnek Vezér-csillagot követnek“ 110. vö. Nyr. 30 : 430.

SIMAI ÖDÖN.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

IV. Felolvasó ülés

(1905. október 24.)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök, Ágai Adolf, Berczik Árpád, Cholnoky László, Erdélyi Lajos, Gombássy Imre, id. Görgey István, Grünwald Margit, Gyulai Ágost, Heinrich Gusztáv, Hellebrandt Árpád, Horger Antal, Horváth János, dr. Karácsonyi János, Komáromy Lajos, Laszcsik Ernő, Lehr Albert, Máthé György, Melich János, Nagy Gyula, Pápay József, dr. Rátz István, Réthy László, Rhousopoulos Rhousos, Rust József, Szegedy-Maszák Hugó, Szeremley Császár Lóránd, Szivos Béla, Szöts Albert, Teleky István, Tiringer Béla, Vikár Béla, Viszota Gyula, Zolnay Gyula. Jegyző: Gombocz Zoltán.

1. Berczik Árpád r. tag fölolvassa „A magyar nyelv és a világnyelvek“ című értekezését.

2. Horger Antal r. tag fölolvassa „A keleti székelység nyelvjárási térképe“ című értekezését.

3. Szily Kálmán elnök a Társaság nevében köszönetét fejezi ki a fölolvásoknak érdekes előadásaiért.

IX. Választmányi ülés.

(1905 október 24.)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök, Balassa József, Horger Antal, Komáromy Lajos, Lehr Albert, Melich János, Nagy Gyula, Tíringer Béla, Vikár Béla, Zolnai Gyula választmányi tagok. Jegyző: Gombocz Zoltán.

1. Zolnai Gyula titkár bejelenti Borbás Vincze r. tagnak, kolozsvári egyetemi tanárnak elhunytát, a kinek a népies növénynevek s általában a növény-tani műszók összegyűjtése körül kifejtett munkássága Társaságunkat is közelről érdekelte. — Szomorú tudomásul szolgál.

2. Zolnai Gyula titkár jelenti, hogy Balassa József a választmány megbízásának eleget téve, megtette indítványát a pécsi tanárgyűlésen; Erdélyi Lajos pedig megtartotta fölolvasását a Magyarországi tanítók Országos Bizottságának évi közgyűlésén; a közoktatásügyi kormány pedig az elnökség előterjesztése alapján utasította Baló József, Peres Sándor és Katonáné Thuránszky Irén képzőintézeti igazgatókat, hogy a vezetésük alatt álló tanítói továbbképző tanfolyamon az előadó tanárral a magyar népnyelv tudományos és tüzetes átbúvárlásának nagyfontosságú ügyét is méltattassák, s a tanfolyamok hallgatóit buzdítassák arra, hogy Társaságunk működéséhez csatlakozva, a népnyelvi gyűjtés munkájában részt vegyenek.

Jelenti továbbá a titkár, hogy a népnyelvi gyűjtés ügyében szerkesztett fölhívást a hírlapoknak is megküldte s gyűjtők elég szép számmal jelentkeztek. — Örvendetes tudomásul szolgál.

3. Jegyző fölolvassa Thomsen Vilmos és Schuchardt Hugó levelét, a melyben tiszteletbeli taggá való megválasztásukért köszönetet mondanak. — Tudomásul szolgál.

4. Zolnai Gyula titkár jelenti, hogy a Társaság részére a következő könyvajándékok érkeztek:

Szinnyei Józseftől: Magyar Nyelvhasznítás.

Simonyi Zsigmondtól: Nyelvészeti Füzetek 19—25. sz.

Nagy Józseftől: Koabakoavics Andró regényes élettörténete. Pécs, 1902

— Köszönettel vétetnek.

5. Rendes tagokul megválasztottak:

Ajánló

Bacsó Gyula, tanárjelölt, Budapest	Zolnai Gyula
Gróf Batthyány Gyula, Ikervár	Szüts Béla
Bognár Endre, tanárjelölt, Budapest	Zolnai Gyula
Ifj. Bibó István, Budapest	Lehr Albert
Borbély Sándor, kir. törvénysz. bíró, Nyiregyháza	Széll Farkas
Cholnoky László, író, Budapest	Szily Kálmán
Cholnoky Viktor, író, Budapest	Szily Kálmán
Dr. Dicsőfi Sándor, kir. ítélőtáblabíró, Debreczen	Széll Farkas
Edvi Illés Aladár, tanár, Budapest	Szüts Béla
Dr. Erdős János, orvos, Inaszó	Szily Kálmán
Fejér Imre, Szabolcs m. főügyésze, Nyiregyháza	Széll Farkas
Glücksman Rafael, hivatalnok, Budapest	Szily Kálmán
Kiss József, szerkesztő, Budapest.	Cholnoky Viktor
Ifj. Komlóssy Arthur, orsz. lev. fogalm. Budapest	Döry Ferencz
Lázár Kálmán, kir. főügyészhelyettes, Nyiregyh.	Széll Farkas
Máthé György, főgymn. tanár, Budapest	Zolnai Gyula
Megyery Géza, kuriai bíró, törvzs. elnök, Nyiregyh.	Széll Farkas
Nádai Pál, tanárjelölt, Budapest	Simai Ödön
Pásztor Mihály, hírlapíró, Budapest	Cholnoky Viktor
Resch Aurél, főgymn. tanár, Fogaras	Zolnai Gyula
Ruhmann Jenő, tanárjelölt, Budapest	Zolnai Gyula
Schmidt (Vasverő) Rajmund, tanár, Sz.-Fehérvár	Zolnai Gyula
Surányi József, szerkesztő	Cholnoky Viktor
Szikszay György, kir. ügyész, Nyiregyháza	Széll Farkas

Tóttóssy Béla, kuriai bíró, Budapest
 R. Vozáry Gyula, főgymn. tanár, Munkács
 Wohl Sámuel, ügyvéd, Szepsi
 Dr. Mandl Sándor, ügyvéd, Budapest
 Melis István, szolgabíró, Szarvas

Szüts Béla
 Szily Kálmán
 Klein Ede
 Lehr Albert
 Melich János

Az alapító tagok száma 19, a rendes tagoké (Borbás Vincze leszámításával) 510, az előfizetőké 184. Összesen 713.

6. Zolnai Gyula titkár jelenti, hogy Balassa József elkészítette a tájékoztatót a MNyT. népnyelvi gyűjtői számára. Tárgyalás végett a népnyelvi bizottsághoz utasítatik.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

1. Schuchardt H. tisz. tag levele.

Graz, 15. Juni 1905.

A Magyar Nyelvtudományi Társaságnak.

Hochgeehrte Herren! In Ihrem gefälligen Schreiben vom 8. d. M. teilen Sie mir mit, dass Sie mich am 14. Febr. zum Ehrenmitglied Ihrer Gesellschaft gewählt haben.

Für diese Auszeichnung und die angeordnete regelmässige Zustellung Ihrer Zeitschrift *Magyar Nyelv*, spreche ich meinen allerverbindlichsten Dank aus. Die mir vorliegenden Hefte, mit ihrem reichen und wertvollen Inhalt, verbürgen der Gesellschaft eine gedeihliche Zukunft, und ich kann mit um so leichteren Herzen meine aufrichtigen Glückwünsche darbringen.

In vorzüglicher Hochachtung Ihr ergebenster

H. SCHUCHARDT.

1. Thomsen V. tisz. tag levele.

Monsieur le Président,

C'est avec la plus profonde reconnaissance que je viens de recevoir, avec les numéros 1—5 de la Revue „Magyar Nyelv“, votre lettre qui m'annonce le grand honneur que m'a décerné le „Magyar Nyelvtudományi Társaság“ en me nommant membre honoraire, et je vous prie, Monsieur le Président, de vouloir bien agréer vous-même et témoigner à la Société mes plus sincères et plus respectueux remerciements de ce grand honneur. Je regrette seulement que, tout en sachant bien lire le hongrois, je n'en ai pas assez de pratique pour oser l'écrire, comme j'aurais bien dû le faire à cette occasion.

Je me permets d'ajouter à mes remerciements l'expression de mes meilleurs souhaits pour la Société que vous représentez et dont j'embrasse le but avec la plus vive sympathie, et pour son excellente Revue, qui me semble bien propre à intéresser non moins les philologues que le grand public et à être utile aux uns comme à l'autre.

Veuillez agréer, Monsieur le Président, avec mes remerciements renouvelés l'expression de mes sentiments les plus distingués et les plus dévoués.

P. t. Soró le 15 juin 1905.

VILH. THOMSEN.

TARTALOM.

	Lap	
BACSÓ GYULA :	Az igekötő szórendje a népnyelvben	403
BALASSA JÓZSEF :	A MNyT. népnyelvi munkaterve	289
BAROS GYULA :	Pálczakötő	324
	Garasos koma, boeskorpenz	429
BARTAL ANTAL :	Narancs	192
BERCZIK ÁRPÁD :	A magyar nyelv és a világnyelvek	385
BOROVSZKY SAMU :	A magyarországi latinság szótárához	41
	Adatok nyelvünk történetéhez	276, 376
CSÁNKI DEZSŐ :	Alistál, Felistál	123
CSAPODI ISTVÁN :	Bús és családja	133
	Ebaga	232
ERDÉLYI LAJOS :	Nyelvjárásaink ügye és teendőink	291, 337
FABÓ BERTALAN :	A magyar kártya	266
FERENCZI ZOLTÁN :	Az Apaffy- és Bethlen-család határjáró levele	181
GOMBOCZ ZOLTÁN :	Magyar Tudományos Akadémia	42, 329
	A régi magyar ételnevek eredetéről	160, 254
	Sirály	421
	Radócz	462
HERMAN OTTÓ :	A nyék	24
	Mesterszótár (Ostor. Ásó.)	186, 280
	Bogárzik, elbogárzik	229
	Kergeség, motoz	230
	„Staul“, „Stal“ és sora	359
	Verő disznó — verő malacz	414
HORGER ANTAL :	Esküllő, Esküküllő	368
	A keleti székelység nyelvjárási térképe	446
HORVÁTH JÁNOS :	Wu-ru-ser	465
DR. IVÁNYI BÉLA :	Egy ismeretlen nyelvemlékünk	213
	Néhány magyar följegyzés 1526 előttről	350
	Adatok nyelvünk történetéhez	377
DR. KARÁCSONYI JÁNOS :	Vászoly nem Basilius	132, 309
	Lökösháza	182
	Albis	274
	Füle	274
KARDOS ALBERT :	Zemplén	183
KATONA LAJOS :	Zsidó mise	80
	Pézsma	80
	Almarázó	267
KENEDI GÉZA :	Száz és több kétség	236, 283, 332, 380, 426
KICSKA EMIL :	Ebaga	143
KISS ERNŐ :	Adatok nyelvünk újabb fejlődéséhez	425
LEHR ALBERT :	Retkes	87
	Volt volna, lett volna	95
	Solton volt	95
	Tárgyatlan igék tárgyas ragozása	127
	Isten után	134
	Bokros, bokrosodik	144
	Kérd, megkért	144
	Arany-magyarázatok	178, 227, 320, 365, 408, 455
	Méltóztattak	230

	Lap	
LEHR ALBEET :	Létére	231
	Tájszók gyűjteménye	235
	Már nem tárgyas és még nem tárgyatlan igék	261
	Macskási	268
	Magannak is ugyan kutyául lett dolga	268
	Perczen	269
	Kéztől	269
	Készletlen	269
	Fülét se bojszítja	270
	Egy gazdátlan szó	270
	Szint	323
	Tár	324
	Nyelvérzék és okoskodás	324
	Gyarlandó	324
	Ne quid nimis!	333, 427
	Vasgyúró	370
	Molygó	370
	Vörös-gyurkó	371
	Kuksó	384
	Diadal és riadal	415
	Kiküszöböl	415
	Vakbor	416
	Tányi-tényi	417
	Zsenirozva vagyok	418
	Fübe harapni	419
	Kárjában	420
	Stante pede	420
	Vel-ragos időhatározók	420
MÉHELY LAJOS :	Természettudományi irodalmunk magyartalansága	137
MELICH JÁNOS :	Hibás olvasatok	66
	Kolozsvár	82
	Még egyszer a Vászoly névről	184
MÉSZÁROS KÁLMÁN :	Nyek	143
NÉGYESY LÁSZLÓ :	Helmezy mint nyelvújító (Kivonat)	134
PÁLFI MÁRTON :	Rovás	89
PÁPAY JÓZSEF :	Reguly Antal emlékezete	97, 145
PONORI THEWREWK EMLÉKÉRE :	Gyermeknyelv és gyermeklélek	392, 433
PÓR ANTAL :	Borostyán, Borostyánkő	367
	Vök	367
B. RADVÁNSZKY BÉLA :	Vérmes	276
	Verő disznó	315
	Radócz	462
SÁGI ISTVÁN :	Adatok nyelvünk újabb fejlődéséhez	278
SIMAI ÖDÖN :	Kassai József mint szótáríró	219
	Kassai József a nyelvjárásokról	264
	Adatok nyelvünk fejlődéséhez	278, 466
	Tájszók	378
	Jász és ijász	465
SIMONYI ZSIGMOND :	Andalog	83
LEGIFJ. SZÁSZ KÁROLY :	Nyűgös	459
	A kérdő é kérdéséhez	459
SZEGEDY-MASZÁK HUGÓ :	„És” a „meg” helyett	426
SZÉLL FARKAS :	Eljen a barátság	81
SZENTKERESZTY TIVADAR :	Csalokány	143
SZEREMLEY CSÁSZÁR		
LÓRÁND :	A „bár” hibás használata	284
SZERKESZTŐSÉG :	Gróf Széchenyi István a nyelvről!	3
	Arany „Toldi Estéje”-nek legújabb kiadása	10, 60
	A Casanate-Codex magyar glosszái	249
	Jelöléseink magyarázata I. füz. Boríték	
	Hangjeleink, V. füz. Boríték.	

	Lap
SZILÁDY ÁRON:	
Rebetegös, betegös — Lebönye, bönye	85
Feze, fész, foszlat	168
Miülés	306
Vasgyúró és Höcsön	411
Vaklandos	412
Stante pede	460
SZILY KÁLMÁN:	
Mit akarunk?	1
Barla	36
Jolán	37
A mágnás-czim a magyarban	49, 109
Adatok nyelvünk újabb fejlődéséhez	40, 87, 432
Burgonya	95
Az „eszély“ történetéhez	174
Nemti, Nempti	234
Hacsér, hacséros	240
Vörös-gyurkó	273
Várdán	275
Szeszély	287
Egy elhamarkodott felelet	325
Bálvány-utca — Göttergasse	327
Régi magyar széljegyzetek	361
Lende	375
Elkéstem a vonatot	381
Törvényház	460
SZINNYEI JÓZSEF	
A Halotti Beszéd másolat-voltáról	20
TAGÁNYI KÁROLY:	
A Gyulafehérvári Glosszák szerzője	130
TAKÁTS SÁNDOR:	
Jargalás és jargaló	204
Fölberkéz	316
Profunt	317
Mut	317
Mécz	318
Fuador	318
Kup	319
Drajling	319
Látó	354
Porgolád-kapu	413
Igazgató	414
Darvász	415
Hidas	444
TELEKY ISTVÁN:	
Adatok nyelvünk újabb fejlődéséhez	135
A kötény és rokonai	362
TOLNAI VILMOS:	
Bús és családja	38
Sütnivaló	86
Atilla	368
A magyar keresztnevekről	368
Megmagyarosodik — elmagyarosodik	382
Vörös-gyurkó	460
Horváth Endre és a nyelvújítás	193, 241
VÁCZY JÁNOS:	
Küllő és Esküllő	457
VISKI KÁROLY:	
Az „Ön“ történetéhez	78
VIZOTA GYULA:	
Hahót	82
Andocs, Apsa, Edde, Servestyé, Ugron	232
Üllő	326
Bádonfa és Bágyon	327
ZOLNAI GYULA:	
Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig	29, 71, 115
Tájszók gyűjteménye	90, 139, 281, 331, 427
Egy régi magyar ágyúnév	172
Vasgyúró	272
A legújabb Magyar és Német Kézi Szótár	311
Almarázó	373

	Lap
ZOLNAI GYULA :	
Miülés	374
A csángók eredete	400
Világváros	422
*	
LEVÉLSZEKRÉNYÜNK :	48, 95, 143, 191, 240, 287, 336, 384, 430
ROVÁS :	89, 137, 236, 283, 332, 380, 426
TÁJSZÓK :	90, 139, 235, 281, 330, 378, 427
TÁRSASÁGI ÜGYEK :	44, 93, 140, 188, 238, 285, 334, 382, 468
TARTALOM ÉS SZÓMUTATÓ :	471

SZÓMUTATÓ.

Abag 91	ásó 280	Barnabás 36, 310
Abrahám 310	ásónyom 280	báró 55
agy : ágy 384	ásó részei 280—1	barran-ürmös 416
ágyás 288	asszony 185	becsületszó 40
akadvány 276	asztaltárs 40	béjog 276
akta 432	asztalos-társ 40	béka 422
Aladár 368	aszú 452	béla 267
alagút 40	atilla 372	Béla 368
alaputréta 166	átlátni 62	Bélád 368
Albis 274	átmérő 135	belát 62
Alistál 123, 359	Attila 368	belátás 278
alja 417	attractióról 11	belépti jegy 40
alkalm (atos : -atlan) 42	atyamester 431	bencze 461
áll (az ujságban) 334	Ávrám 310	Benczencz 133
állhat (-atos : -atlan) 42		berhe 363
álló helyében 460	Babatyi 282	berke 316, 384
állt : állott 14	bábor 40	bertain 461
almarázó 267, 373	Bádonfa 327	beszöktetés 136
Almos 367	Bágyon 327	betegős 85
alsó 266	bajor 40	bibornok : biboros 40
általút 363	bajzát 223	bimbós 417
áltány 139	bakamár 427	birik (intrans.) 61
alút 40	baklik 144	biró-válasz 17
áméskodik 92	bakó 223	bitang 61
andalog 83	bakol 144	bizottság 135
Andocs 232	Balaton 185	biztosság 135
antal, antalkó 373, 461	Balázs 132	bocsorkopéz 429
antalkodás 84	Bálint 133	bodoró 223
anyaszint 323	balkány 224	bodza-ürmös 416
apacsol 140	Balla 37	bogárcik 229
apja-pipa 12	bálmos 257	Bogsán 310
áporodott 417	Bálványos 185	bojszit 270
Apsa 232	bálványosó 319	bojtorjánkoszorú 191
arammáj 281	Bálvány-utca 327	bojtorjános koszorú 96
arányos 278	bámbán 428	bokros (ló) 17, 144
aratni 161	Bandi 183, 398	borbíró 356
argalás ember 224	bár 284	boreca 461
árpa 161	barát 161	borjus 417
Árpád 367	barbély 173	borongós 417
árt (-atos : -atlan) 42	Barla 36, 144	Borostyán 367
árticsóka 256	Barlabás 36	Borostyánkő 367
áskapál 281	Barna 36	borspor 167

bortiszt 356
 Borúzs 86
 bosporos 167
 bőde 461
 bőnye 85
 bőrfá 223
 bórszint 323
 börtönhetnéked van 15
 Böske 398
 bőved este 44
 breszki 225
 bricsesz 363
 buda 372
 buggyant 417
 bujdokó 276
 burgonya 95
 bús 38, 133
 bútt : buvott 14
 búza 161

Csalogány 40
 csalokány 41, 143
 csángat, csángál 402
 csángó, csangó 402
 csapóvég 187
 csárdás 422
 cseléd-válasz 17
 csélla 422
 csemete 391
 csempészet 41
 csend 423
 csérla 422
 cserpák 276
 csértessék 86
 csetnek 358
 csíhol 421
 csilit 223
 csimota 391
 csípa 421
 csóka 421
 csonka hét 44
 csorba 166
 csőrege 260
 csősz 125
 csősz-válasz 17
 csűrbiró 356
 csütörtök 44
 czáf 278
 czafatos 417
 czafrangos 417
 czammog 402
 czéhbíró 356
 czéhmester 431
 czéllövész 278
 czéloz 63
 czig-bég (ember) 224
 czímer 187, 224
 czinagár 224
 czinczellő 364
 czingár 224
 czipertes 376

czipó 161
 czórkós (czipó) 161
 Daganatság 276
 dálbú 225
 dalma 256
 Damján 310
 dara 161
 darabos só 320
 darvász 414
 de 68
 dedó 86
 demikát 165
 desiderativ ige hat-het
 képzővel 14
 Dezsó 368
 diadal 415
 dícs 423
 dió 68
 disznó 68, 266
 diszörség 41
 dobfakadva 235
 doktor 115
 domika 165
 dölt : dőlött 14
 drajling 319
 drusza 391
 dús 423
 Ebage 143, 232
 ebédlő-társ 40
 ebédtárs 40
 Edde 233
 egély 177
 égettborbíró 356
 egybeszedő 88
 egyensúly 336
 egyfektű 425
 egyszint 323
 eke 161
 elapad 224
 elbeszélő költészet 136
 elbogárik 229
 éljen 81
 elkésni (vmit) 333, 380,
 381
 ellenvigyázó 87
 ellenes 87
 ellenőr 87
 elme-háborodott 423
 elnyó 178
 előkötő 362
 előruha 363
 előte 364
 el van utazva 48
 elzüllesztteni 224
 emberöltő 65
 emdul HB. 22
 engedély 177
 epizód 136
 érdem 177
 ereklye 377

erély 177
 érettségi 423
 erőtlen nátha 384
 erszény 398
 ért : érett 14
 értekezés 136
 értelem szerinti egyez-
 tetésről 19
 érzék 278
 és : meg 426
 esély 177
 Esküküllő 368
 Esküllő 368, 457
 espék 255
 eszély 174
 eszrény 398
 esztena 360
 esztenázni 360
 esztennap 44
 esztrenga 359, 360
 éttárs 40
 evett : ett 14
 evőtárs 40

Fábián 310
 fajankó 372, 461
 fakó 417
 fakóze 11
 familia 432
 fan 276
 fedelmez 278
 fejledez 226
 felhágó 240
 feilillan 236
 Felistol 123, 359
 felső 266
 felzökken 60
 fensik 423
 fertály 386
 fesel 171
 feszély 177, 459
 feze (HB.) 168
 fiaccsizma 12
 fiág 14
 fiahordó 12
 fiatalicska 12
 filkó 266
 fiók 360
 fivesbor 416
 fogköze 11
 fogó vég 187
 fokozásról (régibb :
 -iebb) 192
 folymér 136
 folyt : folytott 14
 forgó 187
 forradalom 87
 forrt : forrott 14
 fortély 386
 foszlat 168
 fölberkéz 316

földhethéknje van 15
 földszint 323, 435
 fölfordult 417
 fölkhős 417
 föllépni 423
 főnév fokozásáról 62
 főveg 66
 francz 240
 franczuz 240
 fuador 318
 fuar 277
 fullajtár 386
 furfang, furfangos 413
 fút : fuvott 14
 fűbe harap 419
 függély 177
 Füle 274
 fülköze 11
 fürgencz 19
 fűzér 278

Gábor 461
 gadócz 462
 galuska 258
 ganga 364
 gánicza 258
 garasos koma 429
 gáspár 461
 gazdátlan 61
 Geczi 372
 Geitza 368
 Géza 68, 311
 gerendaköze 11
 Gödi-utca 329
 göldény 258
 gözkocsi 278
 grádicsos bor 416
 gróf 52
 gulyáshús 424
 gyarló 271
 gyarlandó 87, 270, 324
 Gyécse 68, 185, 309
 gyér ajtó 225
 gyerek : gyermek 168
 gyerekka 12
 gyerektarisznya 12
 Gyöző 311
 Gyula 368
 gyuszi 461

Hacséros 240
 hacsír 240
 hadakozópénz 207
 hadaró 187
 Hahót 82
 hajdina 257
 hajóbiró 356
 hajtovány 280
 hál 386
 hallgatóság 87
 haluska 258

halt, holt : halott 14
 handabanda 424
 Hanzséros 240
 hárfá 173
 haricska 258
 harkály 422
 hasonlít (vmire) 427
 hatály 177
 havelok 372
 hegybiró 356
 helyettes 136
 helytartó 136
 herczeg 50
 hét 43
 hétfő 44
 hevély 177
 heverő 61
 hidas 464
 Hincz 456
 hini (vkinek) 16
 hivatalos 87
 hogyanység 136
 holtviz 377
 homályos 417
 Homlokos 439
 honderű 424
 hópénz 207
 hordó kötés 316
 hosszú 452
 Hősön 411
 hullt : hullott 14
 hunczhutozás 277
 Hungaria 68
 hunyt : hunyott 14
 húslátó 355

Ia-fia 11
 időmérő 279
 idom 177
 ifjú 11
 igazgató 414
 igazlító 355, 431
 ijász 424, 465
 ijedős (ló) 17
 ijes 424
 ikerszókról 398
 ildom 176, 177
 ildomos 175
 illés 327
 Imbre 184
 imeg : ing 402
 imeshold 377
 Imre 70
 indul vminek 13
 ingóság 88
 ír 18
 író 165
 író asztal 279
 iskola 359
 islóg 18
 isneff 359

ispék 255
 istálló 125, 359
 istenfásbor 416
 isten után 134
 istráng 359
 istrángköz 11
 isztina 360
 isztronga 359
 íves 424
 ivott : itt 14
 izen (vkitől) 64

Jancsi 461
 jani 461
 jankó 372, 461
 japán : japáni 240
 jargalás 204
 jargaló 204
 Jász 424, 465
 ját 391
 jellem 175
 jeszke 17
 Jolán 37
 Jolantha 36

Kadócz 462
 kalács 163
 kalács-viasz 163
 Kálmán 368
 kántor 207
 Kapanyáni monyók 412
 káposzta 255
 káposztalé 417
 karfa 326
 kárflól 256
 karikásmester 377
 karinceza 364
 kárjában 420
 kárlátó 357
 Karok és Rendek 424
 karoly 133
 karpad 326
 karszék : karosszék 325
 karszif 187
 kártifol 257
 kaskavál 165
 kástélyos 417
 kata 461
 katiczabogar 461
 katka 461
 katrabocza 164
 kezárma 277
 kezele 363
 kedd 44
 kedély 177
 kegyed 79
 kehely : kelyhet 144
 kelleetlen 61
 kenderköze 11
 kendő 364
 kenyér 161

- kenyérlátó 357
 képszó 136
 kérd 144
 kereszt 311
 kerge 60
 kerges 60
 kergesség 230
 kergeteges 60
 keringős 60
 kés-nyárs 236
 kész : készen 48
 kesze 166
 készetlen 269
 keszőcze 166
 kétségbe von 424
 kétszem 266
 kettőzik 236
 kéztől 269
 kiábrándulni 40
 kifli 164
 kiküszöböl 415
 kindrusz 184
 király 266
 kiróg 387
 kiszil 166
 klopiczki 372
 koldusbíró 356
 kolop 266
 Kolozsvár 82
 komázik vkivel 12
 kompló 240
 kompót 256
 korhelykedik 387
 kormány 433
 korongos 377
 kosár 360
 kotyvalék 417
 kovrics 164
 kö (= drágakö) 63
 közcöle 363
 ködös 417
 kögyúró 411
 kölődör 258
 kölökesizma 12
 kölökkorsó 12
 kölökvasut 12
 költész 136
 kölyű 458
 kőmivelő 63
 kömorzsoló 411
 könnyöklő szék 325
 könyvház : könyvsház
 326
 köpű 280
 körömköze 11
 körösztlő-pénz 358
 körudvarlás 278
 körülkötő 363
 körülruha 363
 kósó 319
 kötény 364
- kötővessző 316
 közlet 228
 közöli a vágást 228
 közöltet 228
 köztelek 425
 kúdorog 277
 kuffantó 277
 kukoricza 257
 kukorog 277
 kukrejt 166
 kuksó, kuksós 384
 Kuncz 456
 kup 319
 kupsó 319
 küld (vkitől) 64
 küllő 369, 457
 kügyuró 411
 kvártély 173
- Laczi** 372, 461
 laczkó 461
 Lajkó 309
 Lajos 185
 lak 307
 lak (-atos : atlan) 96
 lakosság 88
 láncz 240
 (ásó) lánnája 280
 laska 259
 láthat (-atos : -atlan) 42
 látó 354
 látó bor 356
 látópénz 357
 látó mester 355, 431
 latorkert 205
 láttam az anyátok 227
 lavintani 48, 95
 lázadás 87
 leányág 14
 lebbencs 85
 lebernyeg 85
 lebhönye 85
 léczköze 11
 légmérsék 279
 lehágó 240
 léhó 277
 lende 375
 Lenti 235
 lepény 384
 lét 136
 létére 231
 levelensült 161
 leves 161
 lézengő pénz 226
 libotz 421
 ly 288
 lód 236
 lóhatnám 15
 loncsos 277
 lóra ülés synonymumai
 60
- lóralaló 377
 lovasodik 236
 Lőkosháza 183
 Lőrincz 183
 Lőrinczes 461
 lugos 417
 lumpol 387
- Mácsik** 258
 macskási 268
 maczkó 461
 madárhatnám 15
 magasröptű 424
 majorbíró 356
 Majos 185
 malé 257
 malombíró 356
 mamaliga 257
 márczafánk 164
 Marci 372, 461
 marczipán 164
 marhahús 254
 Maros 70, 185
 Márton 185
 Martos 185
 márvány 173
 máté 461
 mátkabor 416
 Mátyás 310, 461
 mécz 317, 318
 meg : és 426
 megbakolja magát 144
 megbokrosodik 17
 megbúsulás 134
 megsalatik 236
 megfordult 417
 meghatározás 136
 megkérdéz 144
 megkerdül 60
 megkergetegesedik 60
 megkergül 60
 megközöl 228
 meglátás 354
 (meg- : el-) magyaroso-
 dik 382
 megmásolhatatlan 277
 megmotozik 60
 megtézláz 277
 megvigyáz 13
 melekdisz 42
 mélyül 374
 mélyülés 308
 méltóztatja magát 277
 méltóztatik 230
 mencsikov 372
 menekül 430
 menekvő, menekvés.
 430, 431
 ménta 236
 mértéklátó 357
 mihók 373, 461

mintaiskola 279
 miska 461
 műflés 306, 374
 molygó 236, 370
 mondatmány 226
 monnó 136
 Mór, Móricz 368
 Morgás 439
 morvány 163
 moslék 417
 motoz 230
 motozka 60
 motozkál 230
 mulatság 387
 mult : múlt 14
 mut 317

 Nagykereskedő 278
 nagylelkűség 278
 narancs 192
 neki vág 12
 Nempti 234
 Nemti 234
 nemtő 66
 népesség 425
 neveti a kézzet 365
 növevény 425
 nyakperecz 136
 nyaras 417
 nyargalás 211
 nyargaló 211
 nyék 24, 143
 nyelvészet 279
 nyilal 17
 nyilas 17
 nyilat húzni 17
 nyilaz 17
 nyílt : nyilott 14
 nyílt kérdés 425
 nyúlós 417
 nyűg 277
 nyűgös 418, 459
 nyűgöz 418

 Okosravasz 175
 olvasat 240
 ordas 417
 Orgyán 86
 Orján 86
 ostor 186
 ostor csapója 187
 ostorderék 187
 ostornyakló 187
 ostor sudara 187
 osztom véleményét 425
 osztos 425
 öl 277
 öltő 65
 ön 78
 öntudalom 136
 öntudat 136

örvöng 225
 örölni 161
 ős, ős 369
 őssze 226
 ősszemarok 363
 őszszó 226

 Palacsinta 260
 palánkfa 206
 palánkaró 206
 pálczakötő 324
 palkó, palkózik 461
 pállott 417
 pampuska 162
 paprika 161, 254
 pap-válasz 17
 partéka 173
 paskievics 373
 patkány 96
 patkópénz 212
 patkószög 192
 pehely : pelyhet 144
 pekk : peh 336
 pekmez 163
 pekmez 384
 példaiskola 279
 péntek 44
 pénzhetnékje van 15
 perczen 269
 perecz 164
 pereputty 375
 Perjámos 86
 peszmez 163
 peszmez 163
 peszmet 162
 péterke, petike 461
 Petur 66
 pézsma 80
 pillangó 187
 pimpókos 417
 pimpós 417
 pinyege 278
 piskóta 164
 Pista 183
 pite 259
 pogácsa 161
 pohánka 258
 pokronta 161
 politikus 175
 polyéka 165
 pompakötés 136
 pompastrázs 41
 pompos 162
 porgolád-kapu 413
 poros 417
 Porostyán 367
 postirungalis 41
 poszpászt 260
 pökméz 384
 prófunt 163, 317
 prórsza 257

puliszka 257
 putri 25

 Rabvallató 192
 rács 225
 radócz 462
 rálát 13
 rangór 41
 rebencs 85
 rebernye 85
 rebetegős 85
 rejtély 177
 remeg : reng 402
 rendbeszedő 88
 rendszeres 279
 repkény-fa 48
 reptilia 432
 resvedt 417
 részarány 336
 rétes 161
 retkes 87
 révbíró 356
 révlátó 356
 riadal 415
 ritka ajtó 225
 rókább 62
 rongyos 417
 rovás 206
 röhögi a kézzet 365
 röpirat 219
 a rövidebbet huzza 235
 rudas 187

 Sajt 164
 sallang 187
 Samú 372, 461
 sándor 461
 sáragyag 63
 sárarany 63
 sárfakó 63
 sarfatil 173
 sarfatin 173
 sárfehér 63
 sárfekete 63
 sárfű 63
 sárfűz 63
 sárgelle 63
 sárgyapár 63
 sárgyik 63
 sárgyöngy 63
 sárhajú 63
 sárhátú 63
 sáritök 63
 sárkerep 63
 sárkormú 63
 sárkövű 63
 sárlábú 63
 sárlátó 357
 sárlevelű 63
 sármáló 63
 sárorrú 63

- sársőreányti 63
 sártök 63
 sárvirág 63
 sárviz 63
 savanyósó 226
 selejt 165
 Sempse 235
 Semsey 235
 senki 436
 sertefa 376
 Servestyé 233
 sétatér 279
 sífli 164
 sirály 421
 sirám 66
 sirhalom 278
 sirköze 11
 slóg 18
 sógor 386, 439
 Solton **vala** 48
 sorköze 11
 sőtartó 377
 Sótón volt 95
 sóvágó biró 356
 söprős 417
 suska 223
 sümenkedik 236
 sűrű 417
 sütnivaló 86
 Stál 123, 359
 Staul 123, 359
 svarom 466
 szabad 61
 szabály 177
 Szabolcs 367
 száguldás 211
 száguldó 211
 szalados 258
 Szalkán 276
 szállítvány 278
 szállongó 213
 szállt : szállott 14
 szalvajt 417
 szályva (?) 376
 számadásbiráló 87
 számtartás-vizsgáló 87
 számvetekszik 236
 szapári 372
 szarahora 376
 szárandokság 307
 száraz látó 358
 szárcsa 421
 szarkagábor 461
 szárma 256
 szármál 256
 szármánt 256
 szárnyék 25
 szarvköze 11
 Szeben 67
 szegköze (járomnál) 11
 székbíró 355
 székhely 377
 Szemere 368
 szemérm (-etes : -etlen)
 42
 szemköze 11
 Szempez 235
 szemügyet vesz 225
 Szenczi 235
 Szent-Villamos 88
 szentély 177
 szenvedély 177
 Szepes 67
 szeprenczés 417
 szer 376
 szerda 44
 szerkesztő 88
 szerkeztető 88
 szerzet 18
 szeszély 177, 287
 szijesapó 187
 szijnyakló 187
 szikár 224
 szilaj 24
 szini fortély 137
 szint 323
 szintelen 417
 színvonal 137
 szívély 177
 szólt : szólott 14
 szombat 43, 311
 szószóló 64
 szótár 324
 szőlőhetnékem van 15
 szömörcsök 259
 szurutyka 165
 szülősz 226
 szült : szülött 14
 Talpaló 280
 talpon állva 420, 460
 támasztószék 325
 tanár 279, 425
 táncz-palota 88
 táncz-szála 88
 tánczterem 88
 tanítványság 87
 tanszék 279
 tár 324
 tárgyas ragozásról 12,
 63, 127
 tarhó 165
 tarhonya 258
 Tarpaták 439
 tatárka 257
 Tátra-Füred 88
 Taxis 309
 tehénhús 254
 teher : terhet 144
 tekintély 177
 telek 240
 telekfogó 187
 telektartó 187
 tel(ik) vmit 20
 telkes-ostor 187
 Temes 70
 tény 192
 testvérbátya 179
 tévónal 137
 Tibor 368
 tiszteletdíj 279
 tojt : tojtott 14
 tokány 255
 torony 466
 torta 260
 töcsapó 187
 tők 266
 tők-csákó 267
 tőkincs 192
 tőköncs 192
 tölcserút 40
 tömegszó. 137
 törődött 417
 török búza 257
 törülköző 363
 törvényház 460
 törvénszék 460
 trágya 254
 trakta 432
 tudokál 178
 turchucat (HB.) 22
 tűró 165
 turoly 133
 tűz 267
 tünteti magát 19
 tűrhet (-etes : -etlen) 42
 Udvarlókör 425
 Ugron 233
 újjköze 11
 Újtata 131
 ujlás 87
 úkor 96
 úkorkodik 96
 ulipotreda 166
 ungorkodik 96
 únomba hagy 225
 úrdolgáz 225
 urhatnál 15
 úriás 225
 ussant 225
 útalag 40
 utczabíró 356
 utczaszint 323
 üdvlede 88
 Üllő 326
 ünnepély 177
 üres (vmitől), 61, 376
 ütődött 417
 Vadkert : vadaskert 326
 vaj 164
 vajpéncz 377

- vakbor 416
 vaklandos 412
 vaklani 412
 vaklyas 412
 vakotás 417
 vak-pályinka 417
 Vál 311
 válasz 16
 válaszárok 17
 válaszfa 17
 válaszfal 17
 válaszköz 17
 válaszmegeye 17
 válaszsövény 17
 válaszut 17
 választvíz 17
 vallatlan 377
 vállat vonít 61
 várdán 275
 vásárlató 356
 vásárnap 43
 vasgyúró 272, 370, 411
 Vászoly 66, 132, 184,
 309
 Vazul 66, 185
 vedlett 417
 vételem 226
 vénasszonyok nyara 63
 verme 167
 vérmes 167, 276
 vernye 276
 verőcze 225
 verő disznó 315, 414
 verő-malacz 240, 316,
 414
 veszekedhetnék 15
 vetengő 61
 vezekel 66
 vigasztal 236
 vigyáz vmit 13
 világ (-atos : -atlan) 42
 világváros 422
 vinos 416
 virághét 44
 virágos 417
 virgonez 19
 virics 225
 viriceses (ember) 225
 viszontvigyázó 87
 vitézkötés 187
 vízbehányó hétfő 48
 vízbevetelő hétfő 48
 vízfektű 425
 vízköze 11
 vízi látó 358
 vízszint 323
 vizsgáról 377
 volt volna : lett volna 95
 votkás 377
 vő 178
 Vők 367
 vörös-gyurkó 273, 371,
 430, 460
 Wurmser 465
 Zab 224
 zagyvalék 417
 zajdás 225
 zajdáz 225
 Zala 67
 Zalán 368
 zára 165
 Zaránd 67
 zárd 226
 Zemplén 68, 183
 zendülés 87
 Zimony 69
 Zoltán 367
 zrinyi 372
 zúzózott 417
 züllik, 224, 387
 zsemlye 164
 zsendicze 165
 zseniroz 418
 zsidó mise 80
 zsufa 165
 zsuska 461

Hibaigazítások e kötetben :

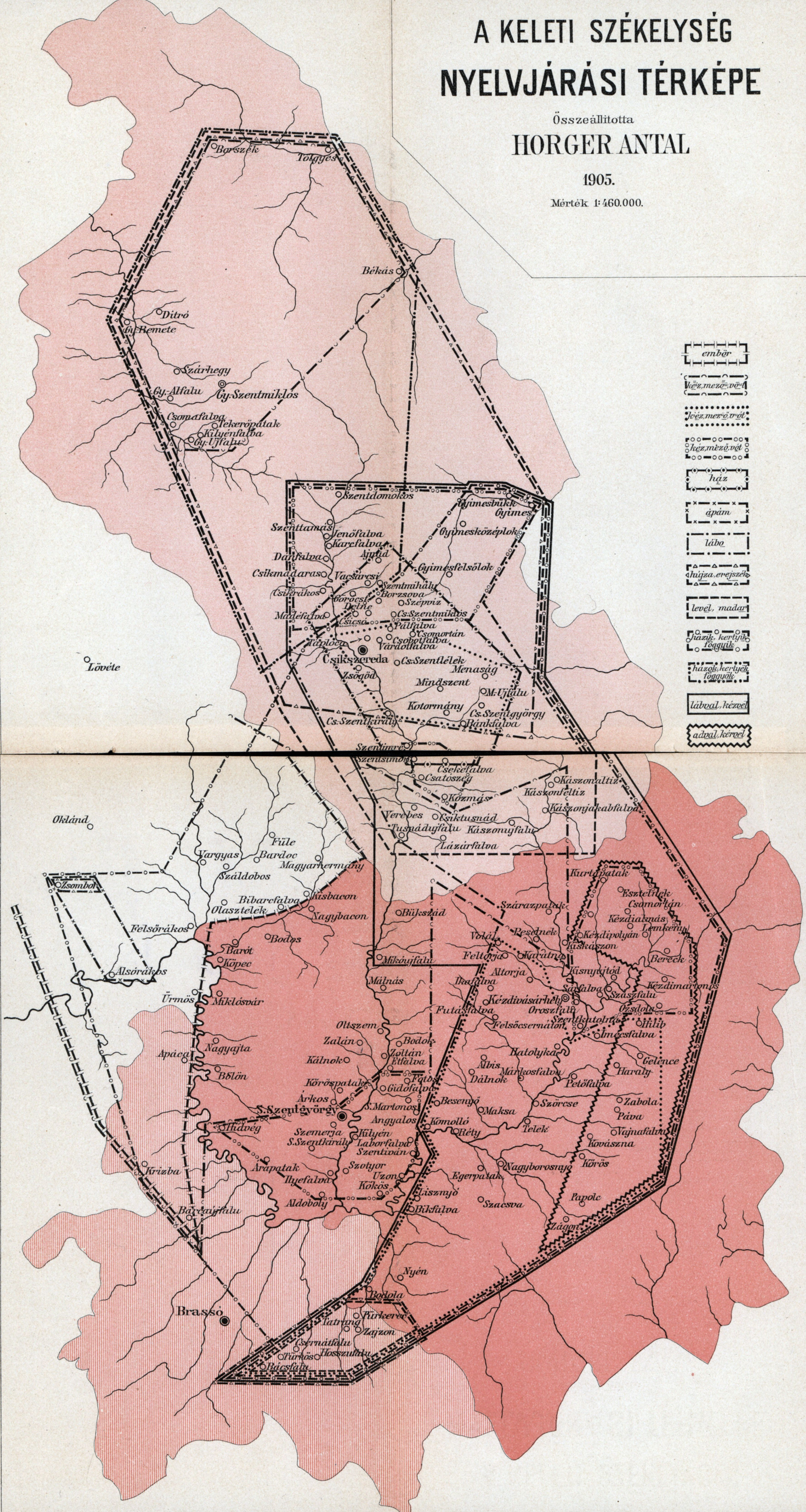
34. l. 13. s: alulról „zsoltárok“ helyett „bűnbánó zsoltárok“.
 37. l. 9. s. felülről az idézőjel a Jólánka szó elé teendő.
 37. l. utolsó s. alulról „rayer“ helyett „raire“.
 187. l. kimaradt a nyélről: K = kötés, vitézkötés.
 214. l. 14. s. felülről „U. O. D. L.“ helyett: M. O. D. L.
 216. l. 10. s. alulról „marjátóczi“ helyett: marjasóczi.
 225. l. 23. s. fölülről „circe“ helyett circa.
 321. l. 19. s. „a külön mondatként megszünt mondatnak“ helyett:
 „a külön mondatnak megszünt“.
 324. l. 20. s. felülről „becses“ helyett: „beteg“.
 330. l. 5. s. felülről „másfél“ helyett: „fél“.

A KELETI SZÉKELYSÉG NYELVJÁRÁSI TÉRKÉPE

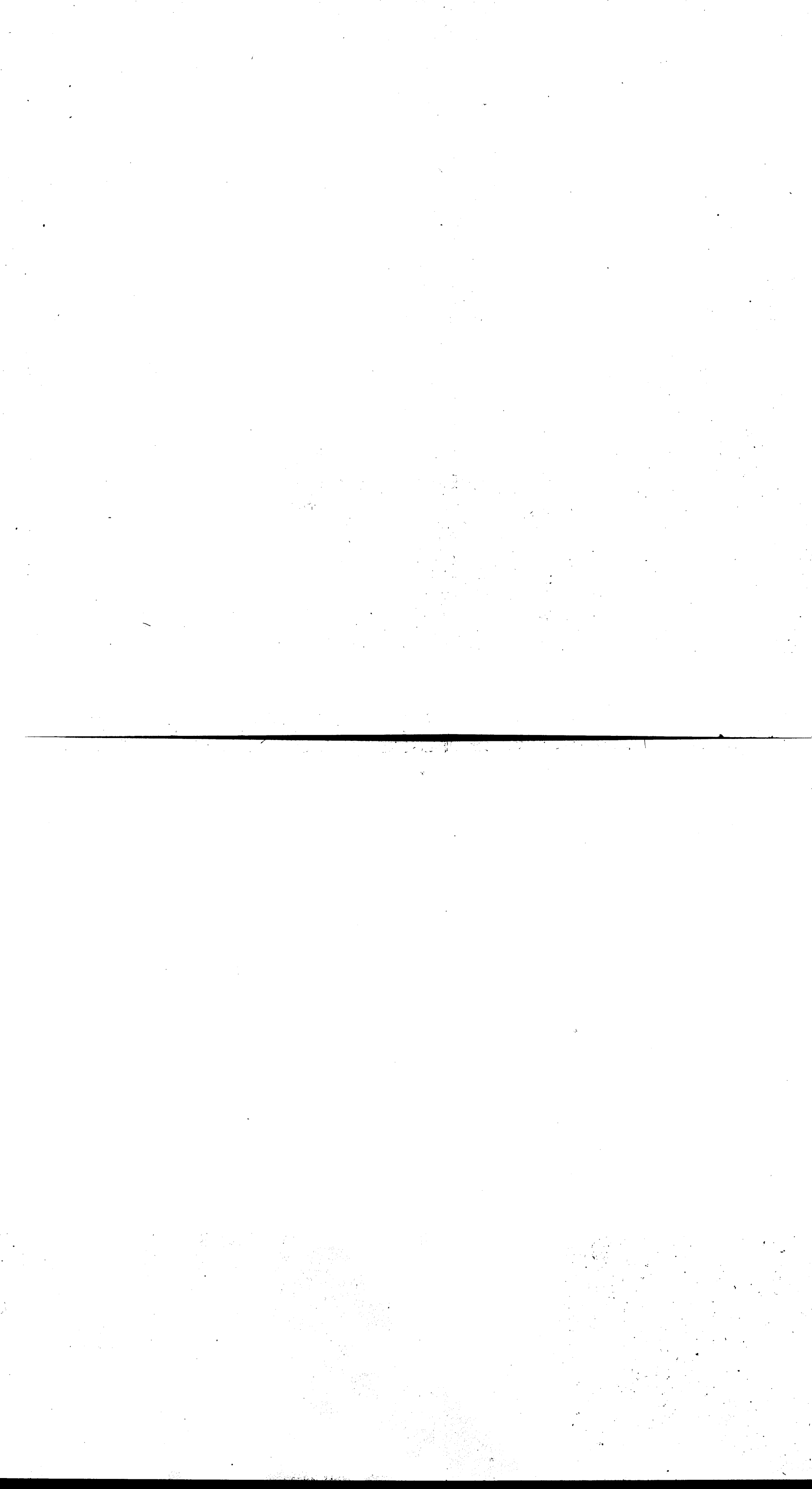
Összeállította
HORGER ANTAL

1905.

Mérték 1:460.000.

- ember
- kéz, mező, vőt
- kéz, mező, vőt
- ház
- apám
- lába
- ház, kert, fű, rét
- level, madar
- ház, kert, fű, rét
- ház, kert, fű, rét
- lába, kéz
- adal, kéz

A M. Nyelvtudományi Társaság Tagjai és Előfizetői 1905-ben.

I.

KÜLFÖLDI TISZTELETI TAGOK.

Schuchardt Hugó, Grác.
Setälä Emil, Helsingfors.
Thomsen Vilmos, Kopenhága.

II.

ALAPÍTÓ TAGOK.

Csorna : Prémontreiek könyvtára.	Óvári Ferencz, Veszprém.
B. Forster Gyula, Budapest.	Péller Pál, Veszprém.
Gyulai Pál, Budapest.	Pór Antal, Esztergom.
B. Hornig Károly, Veszprém (400 kor.).	Rada István, Veszprém.
5 Hornyánszky testvérek, Budapest.	15 Semsey Andor, Budapest (2000 kor.).
Jánosi Ágost, Veszprém.	Szily Kálmán, Budapest.
Joannovics György, Budapest.	Szöcs Ferencz, Budapest.
Kránitz Kálmán, Veszprém.	Szögyény-Marich László, Berlin.
† Gr. Kuun Géza, Maros-Némethi.	Wodianer Arthur, Budapest.
10 Laczkó Antal, Budapest.	20 Zircz : Apátsági könyvtár.

III.

RENDES TAGOK ÉS ELŐFIZETŐK.

(A *-gal jelöltek előfizetők; az elhunytak neve előtt † áll.)

Ádám György, tanárjelölt Kolozsvár.	*Arad : Felső kereskedelmi iskola.
Ágai Adolf, szerkesztő Budapest.	*Arad : Áll. főreáliskola.
Dr. Ágner Lajos, tanár Jászberény.	Ásbóth János, Videfalva.
Dr. Áldásy Antal, múz. őr Budapest.	Ásbóth Oszkár, egyet. tanár Bpest.
5 Alexander Bernát, egy. tanár Bpest.	15 Ascher István, egy. gondnok Bpest.
Alexics György, tanár Budapest.	*Aszód : Evang. gymnasium.
Gr. Almásy Dénesné, Gyula.	Bacsó Gyula, tanárjelölt Budapest.
Almásy György, földb. Borostyánkő.	Badics Ferencz, igazgató Budapest.
Dr. Altschul Adolf, Triest.	*Baja : Főgymnasium.
10 Angyal Dávid, főgymn. tanár Bpest.	20 *Baja : Áll. tanítóképzőintézet.

- Dr. Bakó Sándor, kórh. főorv. Bpest.
Baksay Sándor, Kun-Szent-Miklós.
Balassa József, főgymn. tanár Bpest.
*Balatonfüred: Áll. gazd. felsőnépisk.
- 25 Dr. Ballagi Aladár, egy. tanár Bpest.
Dr. Balogh Jenő, egy. tanár Bpest.
Dr. Balogh Pál, orvos Budapest.
Balogh Péter, tanár Budapest.
Baloghy Dezső, B.-Gyarmath.
- 30 Bán Aladár, főgymn. tanár Budapest.
Bánóczi József, Budapest.
Barabás László, Szirák.
Barabás Miklós, tanárjelölt Budapest.
Baranyai Gyuláné, Szeged.
- 35 Baros Gyula, tanár Sajókaza.
Dr. Baross Lajos, ügyvéd Budapest.
Bartal Antal, nyug. főigazg. Haraszti.
Ifj. Bartók György, Kolozsvár.
Bartonek Géza, igazgató Budapest.
- 40 Gr. Batthyány Gyula, Ikervár.
Baumgartner Alajos, tanár Budapest.
Dr. Bedő Albert, ny. államtitk. Bpest.
Dr. Békefi Remig, egy. tanár Bpest.
*Békés: Ev. ref. főgymnasium.
- 45 *Békés-Csaba: Rudolf-főgymnasium.
Bellaagh Aladár, tan. Körmöczbánya.
Bélteky Kálmán, Ujfehértó.
Benő Béla, magánhivataln. Budapest.
Beöthy Zsolt, egy. tanár Budapest.
- 50 Berczik Árpád, ny. min. tan. Bpest.
Berde István, itélőtábl. bíró Szolnok.
Dr. Berger (Némedi) Dezső, Tapolca.
Berger Miksa, bankigazg. Temesvár.
Berky Lajos, tanárjelölt Budapest.
- 55 *Besztercebánya: Kir. főgym.
*Besztercebánya: Áll. polg. isk.
Ifj. Bibó István, Budapest.
Biringer Rezső, káplán Kassza.
Bloch Leó, építőmester Budapest.
- 60 Dr. Bódiss Jusztin, tanár Pannonh.
Bodola Lajos, műegy. tanár Bpest.
Bogdánfy Ödön, kir. főmérn. Bpest.
Bognár Endre, Budapest.
Bokor Sándor, tanárjelölt Kolozsvár.
- 65 Dr. Boldizsár Kálmán, Debreczen.
† Borbás Vincze, egy. tan. Kolozsvár.
Borbély Gyula, Kolozsvár.
Borbély Sándor, Nyiregyháza.
Borovszky Samu, Budapest.
- 70 Borsody József, tanárjelölt Budapest.
Bölcskey Ödön, főgymn. tanár Baja.
*Brassó: Áll. felső keresk. iskola.
" Áll. főreáliskola.
Dr. Breyer István, hitokt. Budapest.
- 75 Brunowszky Rezső, tanár Déva.
*Budapest: B. Eötvös-collegium.
" Kir. József-műegyetem.
" I. ker. főgymnasium.
" III. ker. áll. főgymn.
80 " Kegyesr. főgymnasium.
" V. ker. áll. főgymnasium.
" Evang. főgymnasium.
" IX. k. ref. főgymnasium.
" IX. " " " Önképzők.
85 " Áll. felsőbb leányiskola.
" VI. ker. felső keresk. isk.
" Ludovika Akadémia.
" Mérnök- és épít.-egylet.
" M. T. A. Szótár-bizotts.
90 " Orsz. Kaszinó könyvtára.
" Orsz. nőképző-egylet.
" VI. ker. polg. leányisk.
" IV. ker. főreáliskola.
" V. ker. áll. főreáliskola.
95 " VI. ker. áll. főreáliskola.
" VI. k. főreálisk. ifjúsága.
" VIII. ker. áll. főreálisk.
" Gyakorló főgymnasium.
" Csiszt. r. tanárképzőint.
100 " II. k. áll. tanítóképzőint.
" Tud. Egyet. könyvtára.
" Philologiai seminarium.
Chmilevsky Endre, számellenőr Bpest.
Cholnoky László, hirlapíró Budapest.
- 105 Cholnoky Viktor, hirlapíró Budapest.
Concha Győző, egy. tanár Budapest.
Dr. Csánki Dezső, Budapest.
Csaplár Benedek, tanár Budapest.
Dr. Csapodi István, szemorvos Bpest.
- 110 Császár Elemér, főgymn. tanár Bpest.
Császár Ernő, tanár Budapest.
*Csáthy Ferencz, könyvk. Debreczen.
Csefkó Gyula, tanár Hosszúfalu.
Csengeri János, egy. tanár Kolozsvár.
- 115 Dr. Cserny Károly, Nagykáta.
*Csiki Ferencz, Budapest.
*Csiksomlyó: Róm. kath. főgymn.
Csiszár Kálmán, szolgabíró Szepsi.

- Csokán Pál, Hódmezővásárhely.
 120 Csoma József, földbirt. Devecser.
 Dr. J. Cuszar, Orthopaedist New-York.
 *Dr. Czambel Samu, titkár Budapest.
 *Czegléd: Áll. főgymnasium.
 Czeglédy István, Lőcse.
 125 Czeizel János, főgymn. tanár Lőcse.
 Dr. Czövek Lajos, ügyvéd Budapest.
 Czvetkovits Jenő, Kolozsvár.
 Darvas Adolf, Budapest.
 Deák Andor, min. szánvizsg. Bpest.
 130 *Debreczen: Kegyesr. r. kath. főgymn.
 „ Ref. főisk. nagykönyvtár.
 „ Királyi ítélőtábla.
 „ Kaszinó könyvtára.
 „ Ev. ref. felsőbb leányisk.
 135 „ Állami főreáliskola.
 Dembsher Emil, pályafőnök Nimbürg.
 Dr. Demeczky Mihály, Budapest.
 Desseffy Arisztid, Budapest.
 Dézsi Lajos, egy. m.-tanár Budapest.
 140 Dr. Dicsőfi Sándor, Debreczen.
 Dr. Dirner Gusztáv, Budapest.
 Dr. Dittrich Vilmos, tanár Budapest.
 Dóczi Imre, Debreczen.
 B. Dóczy Lajos, Budapest.
 145 Dongó Gyárfás Géza, S.-A.-Ujhely.
 Dorogsághy Dénesné, Budapest.
 Dósa Imre, ny. törvénysz. bíró Kocsér.
 Dr. Döry Ferencz, fogalmazó Bpest.
 Dr. Drávecz Ödön, Rozsnyó.
 150 Edvi Illés Aladár, tanár Budapest.
 *Eger: Kath. főgymnasium.
 Éles József, Budapest.
 Dr. Elischer Vilmos, ügyv. Budapest.
 *Dr. Emmer Kornél, Budapest.
 155 Endrei Zalán, Budapest.
 Dr. Entz Géza, egy. tanár Budapest.
 Eösz Ferencz, gazd. tan. Budapest.
 Eötvös Károly, képviselő Budapest.
 B. Eötvös Loránd, egy. tanár Bpest.
 160 *Eperjes: Ág. evang. collegium.
 „ Collegiumi Magyar Társ.
 Erdélyi Károly, igazgató Kolozsvár.
 Erdélyi Lajos, főgymn. tanár Bpest.
 Erdélyi Pál, könyvtár-ig. Kolozsvár.
 165 Erdős Dezső, Zabola.
 Dr. Erdős János, orvos Inaszó.
 Dr. Erődi Béla, főigazg. Budapest.
 *Érsekújvár: Közs. kath. főgymn.
 *Erzsébetváros: Áll. főgymnasium.
 170 *Esztergom: Főgymn. tan. könyvtára.
 Faragó Mátvás, Békés-Csaba.
 Farkas István, gymn. tanár Rozsnyó.
 Farkas Sándor, gyógyszer. Érsekújvár.
 Farkas Sándor, múzeum-birt. Szentés.
 175 Fehér Gyula, Kolozsvár.
 *Fehértemplom: Főgymnasium.
 Fejér Adorján, főgymn. tanár Baja.
 Fejér Gábor, bank-tisztv. Budapest.
 Fejér Imre, főügyész Nyiregyháza.
 180 Fejérpataky Kálmán, ügyész Bpest.
 Fejérpataky László, Budapest.
 Dr. Fenyő Miksa, Budapest.
 Fenyvessy Adolf, Budapest.
 Ferenczi Zoltán, Budapest.
 185 Finály Gábor, főgymn. tanár Bpest.
 Dr. Fiók Károly, főgymn. tanár Bpest.
 Fischer Károly, Rákos-Palota.
 *Fogarás: Áll. főgymnasium.
 Forai Dezső, hirdapíró Budapest.
 190 Forrai Soma, szerkesztő Budapest.
 Földes Imre, Budapest.
 Fraknoi Vilmos, Róma.
 Freeskay János, igazg. Budapest.
 Frencz Géza, tanárjelölt Budapest.
 195 Dr. Frenkel Bertalan, Budapest.
 Dr. Freund Antal, Budapest.
 Fried Leó, nagybérlő Debreczen.
 Friedländer Gyula, Dés.
 Fűredi Ignác, Budapest.
 200 *Gábor Rezső, gymn. tanár Zágráb.
 Gál Erzsébet, tanárjelölt Kolozsvár.
 Gálos Rezső, tanárjelölt Baróth.
 *Gansel Lipót, könyvker. Trencsén.
 Garai Ferencz, tanárjelölt Budapest.
 205 Gárdonyi Géza, Eger.
 Dr. Gärtner Henrik, Losoncz.
 Gauthiot Rob., tanár Paris.
 Gedeon Alajos, tanár Budapest.
 Gellén Endre, ügyvéd Losoncz.
 210 Gépész Mihály, Fiume.
 Gerencsér István, tanár Kolozsvár.
 Géresi Kálmán, főigazg. Debreczen.
 Gergely Fülöp, felügyelő Budapest.
 Ginever Arthurné, Loudon.
 215 Glücksmann Rafael, hivataln. Bpest.
 Goldziher Ignác, egy. tanár Bpest.

- Gombássy Imre, Budapest.
 Gombocz Zoltán, tanár Budapest.
 Gombos Rózsika, tanárjel. Kolozsvár.
- 220 Gönczy Béla, m. á. v. főmérn. Bpest.
 Görgői Arthur, Budapest.
 Görgői István, kir. közjegyző Bpest.
 Dr. Grauer Vilmos, gyáros Budapest.
 Grausz Sámuel, nagybérlő Oros.
- 225 Gregorovits Antal, tanító Briesztyán.
 Greksa Kázmér, egy. tanár Zágráb.
 Gretzmacher Jenő, Kóvárhosszúfalu.
 Grexa János, műegy. quástor Bpest.
 Gróger Rezső, főgymn. tan. Losoncz.
- 230 Grünwald Margit, Budapest.
 Dr. Gulyás István, tanár Debreczen.
 Gyomlay Gyula, tanár Budapest.
 *Gyöng: Ev. ref. gymnasium.
 *Győr: Benczés-székház tan. könyvt.
- 235 „ Állami főreáliskola.
 György Lajos, tanár Losoncz.
 Györgyei Illés, földbirt. Budapest.
 Györgyei Miklós, földb. Pusztá-Kürt.
 Győry Árpád, es. és kir. levélt. Bécs.
- 240 Dr. Győry Tibor, egy. m.-tanár Bpest.
 *Gyula: Róm. kath. főgymnasium.
 Gyulai Ágost, paedagog. tanár Bpest.
 Hajas Béla, tanár Felsőölvő.
 *Hajdunánás: Ev. ref. főgymnasium.
- 245 Hajnal Márton, tanárjelölt Zágráb.
 *Halas: Ev. ref. főgymnasium.
 Halász Dezső, Budapest.
 Dr. Halmy István, ügyvéd Szepsi.
 Hampel József, egy. tanár Budapest.
- 250 Haraszti Gyula, egy. tan. Kolozsvár.
 Hársing István, kegyesr. tanár Bpest.
 Hatvany József, gyáros Budapest.
 Dr. Hatvany Lajos, Budapest.
 Dr. Hegedűs János, ügyész Kőszeg.
- 255 Dr. Hegedűs István, egy. tan. Bpest.
 Hegedűs Loránt, egy. m.-tan. Bpest.
 Dr. Heinlein István, Budapest.
 Dr. Heinrich Gusztáv, Budapest.
 Hellebrant Árpád, Budapest.
- 260 Heller Mór, Sárvár.
 Herman Ottó, Budapest.
 Hermann István, theologus Nyitra.
 Heves Kornél, rabbi Szolnok.
 Dr. Hodinka Antal, könyvtárőr Bécs.
- 265 *Homonna: Áll. polgári iskola.
- Horger Antal, főgymn. tanár Brassó.
 Horváth Cyrill, coll. tan. Sárospatak.
 Horváth János, tanár Budapest.
 Dr. Horváth Jeromos, Zirc.
- 270 Dr. Horváth Sándor, Budapest.
 Horváth Zoltán, Budapest.
 Dr. Hutyra Ferencz, főisk. tan. Bpest.
 *Igló: Ev. főgymnasium.
 Ilsvay Lajos, műegy. tanár Bpest.
- 275 Imecs Irén, tanítónő Kolozsvár.
 Dr. Imre József, Hódmezővásárhely.
 Dr. Irinyi István, ügyv. Debreczen.
 Dr. Iványi Béla, Budapest.
 Dr. Jacobi Gyula, Segesvár.
- 280 Jalsoviczky Károly, Budapest.
 Dr. Jambrikovics László, Budapest.
 *Jászberény: Áll. főgymnasium.
 Jónás Károly, gondnok Budapest.
 Józsa Gyula, kir. mérnök Budapest.
- 285 Jurenák Károly, ügyvéd Pozsony.
 Kállay Bertalan, gyorsíró Budapest.
 Kállay Ubul, képviselő Nagykálló.
 Kálmán Mátyás, vegyész Győr.
 Kalmár Elek, főgymn. igazg. Lőcse.
- 290 Kammer Miksa, Budapest.
 Kanitz László, London.
 *Kaposvár: Áll. főgymnasium.
 Karácsonyi Lajos, Rákos-Szt-Mihály.
 Dr. Karácsonyi János Budapest.
- 295 *Karczag: Ev. ref. főgymnasium.
 Kardos Albert, tanár Debreczen.
 Dr. Karloviczky Geyza, Budapest.
 Károlyi Árpád, aligazgató Bécs.
 Gróf Károlyi Alajosné, Stomfa.
- 300 Gróf Károlyi Gyuláné, Arad-Mácsa.
 Karsa Ferencz, S.-A.-Ujhely.
 *Kassa: Prém. főgymnasium.
 „ Áll. felsőbb leányiskola.
 „ Kassai Múzeum.
- 305 „ Állami főreáliskola.
 Katona Lajos, egy. m.-tanár Bpest.
 Katz Mihály, földbirtokos Pircse.
 Kautz Gyula, Budapest.
 *Kecskemét: Róm. kath. főgymn.
- 310 „ Polgármesteri hivatal.
 „ Áll. főreáliskola.
 Kéki Lajos, tanárjelölt Budapest.
 Kelemen Béla, tanár Székesfehérvár.
 *Keller Bencze, Arad.

- 315 † *Kemenes Ferencz, Veszprém.
Dr. Kenedi Géza, ügyvéd Budapest.
*Késmárk : Evang. lyceum.
*Keszthely : R. kath. főgymnasium
Dr. Kicska Emil Nagy-Bodok.
- 320 *Kilián F. utóda (hét péld.), Budapest.
Kis Elemér, posta-táv. tiszt Orsova.
Dr. Kiss Ernő, tanár Kolozsvár.
Kiss József, szerkesztő Budapest.
*Kisújszállás : Ev. ref. főgymnasium.
- 325 Dr. Klein Ede, ügyvéd Abauj-Szepsi.
Dr. Klempa Lajos közig. építész.
Knobloch Ferencz. Órész Kisbér.
Koch Károly, min. tisztviselő Bpest.
Kocsis Lénárd, tanár Pannonhalma.
- 330 Kohn Rezső, tanárjelölt Kolozsvár.
Kolbenhayer Kálmán, Debreczen.
Kollányi Ferencz, apát Budapest.
Kolozsi József, tanító Dömös.
*Kolozsvár : R. kath. főgymnasium
- 335 „ Unit. colleg. könyvtára.
„ Áll. polgári leányiskola
Kolumbán Samu, tanár Budapest.
*Komárom : Gymnasium.
Komáromy Lajos, tanár Budapest.
- 340 Komjáthy Sándor, tanár Orsova.
Ifj. Komlóssy Artúr, Budapest.
Kondor Zsigmond, Debreczen.
Kontsek Károly, Pélmónostor.
Kónyi Manó, Budapest.
- 345 † Korányi Béla, Rózsashegy.
Korentsy Sándor, tanító Bars-Taszár.
Dr. Kóssa Gyula, tanár Budapest.
Dr. Kosztolányi Zoltán, Miskolcz.
Kovács Aladár, levéltáros Szekszárd.
- 350 Kovács Dezső, tanárjelölt Budapest.
Kovács János, főgymn. tanár Bpest.
Kovács Sándor, akad. tanár Pozsony.
Dr. Kováts S. János, Nagyvárad.
Kölcesey Sándor, Debreczen.
- 355 Kőnczöl József, tanár Mohács.
König György, segédfogalm. Bpest.
*Körmöczbánya : Áll. főreáliskola.
Kőrösy József, Budapest.
Kőszeghy Antal, Budapest.
- 360 Dr. Kövesligethy Radó, Budapest.
*Krécsi Nándor, könyvker. Szabadka.
Krippel Móríz, Gyergyószentmiklós.
Kritsa Melitta, tanárjel. Kolozsvár.
- Kubányi Béla, tanár Eperjes.
- 365 Kúnos Ignác, igazg. Budapest.
*Kun-Szent-Miklós : Ev. ref. gymn.
Kürschák József, műgy. tanár Bpest.
Kürti Nándor, tanárjelölt Budapest.
Dr. Lampért Géza, fogalm. Budapest.
- 370 Lányi Gyula, ügyvéd Pozsony.
Laszcsik Ernő, okl. tanító Budapest.
Dr. László Gábor, Budapest.
Latzkó Hugó, tanár Budapest.
Lauschmann Gyula, Székesfehérvár.
- 375 Lázár Kálmán, Nyiregyháza.
Dr. Legányi Gyula, orvos Debreczen.
Leheti Antal, kir. mérnök Visegrád.
Lehr Albert, ny. gymn. tanár Bpest.
Dr. Lengyel Béla, egyet. tanár Bpest.
- 380 Dr. Lenhossék Mihály Budapest.
Lévay József, ny. alispán Miskolcz.
Dr. Liebermann Emanuel, orv. Bpest.
Ligeti Jenő, bányaigazg. titk. Bpest.
Dr. K. Lippich Elek, Budapest.
- 385 Lipták Pál, építész Budapest.
*Liptó-Szent-Miklós : Áll. polg. isk.
Loisch János, tanár Budapest.
*Losonecz : Állami főgymnasium.
*Löese : Kir. főgymnasium.
- 390 „ Főreáliskola.
Dr. Lőfkovits Márton, Debreczen.
Dr. Ludig István, ügyvéd Arad.
*Lugos : Áll. főgymnasium.
Mader Béla, irodatiszt Budapest.
- 395 Mágócsy-Dietz Sándor, tanár Bpest.
*Magyar-Óvár : Gazd. Akad. könyvt.
Dr. Majovszky Pál, min. titk. Bpest.
Majthényi Géza, Sátoralja-Ujhely.
Dr. Mandl Sándor, ügyvéd Budapest.
- 400 Dr. Manninger Vilmos, orvos Bpest.
Marczali Henrik, egyet. tanár Bpest.
Márkos Albert, tanár Kolozsvár.
*Marosvásárhely : Ev. ref. collegium.
Dr. Martos Ferencz, fogalmazó Bpest.
- 405 Máthé György, főgymn. tanár Bpest.
Mátrai János, tanár Budapest.
Megyery Géza, Nyiregyháza.
Méhely Lajos, igazg. ör Budapest.
Melich János, egyet. m.-tanár Bpest.
- 410 Melis István, szolgabíró Szarvas.
Méray Irén, tanító Kolozsvár.
Mészáros Kálmán, Budapest.

- *Mezőtúr : Ev. ref. főgymnasium.
Özv. Mike Kálmáné, Tápió-Sz.-Márt.
- 415 Milhoffer Sándor, Középadacs.
*Miskolcz : Ev. ref. felsőbb leányisk. Miskolczy Lajos, főszolg. Debreczen.
Moldvai Vilmos, erdész Pélmonostor.
Molecz Béla, tanár Szentes.
- 420 Molnár Aladár, joghallg. Budapest.
Molnár János, tanár Székesfehérvár.
Móricz Zsigmond, hirlapíró Budapest.
Möhler György, tanító Pélmonostor.
*Munkács : Áll. főgymnasium.
- 425 Munkácsi Bernát, tanfelügy. Bpest.
Nádai Pál, tanárjelölt Budapest.
*Nagy Ákos, Grác.
*Nagybánya : Áll. főgymnasium.
*Nagy-Beeskerek : Közs. főgymn.
- 430 *Nagy-Enyed : Bethlen-collegium.
Nagy Gyula, orsz. levélt.-igazg. Bpest.
Nagy Kálmán Miklós, Alattyán.
Nagy Károly, okl. építész, Budapest.
*Nagykörös : Ev. ref. főgymnasium.
- 435 Nagy Sándor, Csernelház-Bük.
*Nagyszeben : Áll. főgymnasium.
*Nagyszombat : Érseki főgymnasium.
*Nagyvárad : Prem. főgymnasium.
- " Közs. isk. könyvtára.
440 " Áll. főreáliskola.
" R. kath. tanítóképzőint.
- Námesy Médárd, főgymn. tanár Pécs.
*Naszód : Alapítv. főgymnasium.
Négyesy László, tanár Budapest.
- 445 *Német Sámuel, tanár Felső-Lövő.
Németh Béla, tanárjelölt Budapest.
Németh István, unit. lelk. Toroczkó.
Németh Sándor, tanár Budapest.
Némethy Géza, egy. tanár Budapest.
- 450 Novák Gyula, gazdatiszt Braidaföld.
*Nyiregyháza : Ág. hitv. ev. főgymn.
Dr. Nyíri Ernő, ügyvéd Debreczen.
*Nyitra : Róm. kath. főgymnasium.
Nyusztay Antal, főgymn. tan. Bpest.
- 455 Ojansuu Heikki Helsingfors.
Ónody Zsigmond, Budapest.
Paal Gyula, tanár Marosvásárhely.
Pálfi Márton, tanár Kolozsvár.
Palmer Kálmán, gyorsíró Budapest.
- 460 *Pancsova : Főgymnasium.
Pap Illés, főreáliskolai tanár Kassa.
- Pápay József, Budapest.
Pásztor Mihály, hirlapíró Budapest.
Péchy Gáspár, tb. főszolgab. Torna.
- 465 *Pécs : Főgymn. tanári könyvtára.
Pecz Samu, műegyet. tan. Budapest.
Dr. Peredi Géza, ügyvéd Komárom.
Perényi Adolf, tanár Budapest.
Péter Lajos, tanár Szék.-Keresztur.
- 470 Petz Gedeon, egyet. tan. Budapest.
Dr. Petzkó Ernő, tanár Debreczen.
*Pfeifer Ferdinánd (két péld.) Bpest.
Pintér Sándor, Nagyszécsény.
Dr. Platthy Adorján, Pásztó.
- 475 *Polatsek-féle könyvk. Temesvár.
Polgár Iván, tanár Székesfehérvár.
Pollner Benő, Makranc.
Dr. Pongrácz Sándor, ügyvéd Bpest.
Dr. Popper Mór, ügyvéd Debreczen.
- 480 *Pozsony : Kir. jogakadémia.
" Ág. hitv. ev. lyceum.
" Áll. főreáliskola.
" Ev. theolog. akad. könyvt.
- Dr. Prónai Antal, tanár Budapest.
- 485 Pruzsinszky János, tanár Budapest.
Pungur Gyula, tanár Budapest.
Puskás Lajos, Mátészalka.
Dr. Radó Antal, Budapest.
Radó Vilmos, igazgató Budapest.
- 490 B. Radvánszky Béla, Sajó-Kaza.
Dr. Rajner Lajos, Esztergom.
Rákosi Jenő, főrendiházi tag Bpest.
Rákossy Gyula, vívómester Bpest.
*Ranschburg Gusztáv (két pld.) Bpest.
- 495 Ranschburg Viktor, igazg. Budapest.
Dr. Rátz István, főisk. tanár Bpest.
Ravasz Árpád, tanár Budapest.
*Ravasz Ferencz, tanuló Szarvas.
Dr. Remenár Elek, orvos Budapest.
- 500 Dr. Resch Aurél, tanár Fogaras. .
Réthei Prikkel Márián, tan. Kőszeg.
Dr. Réthy László, múzeumőr Bpest.
*Révai Leó, könyvkeresk. Budapest,
Révy Ferencz, igazgató Budapest.
- 505 Rexa Dezső, könyvtárn. Alsó-Kubin.
Rhoussopoulos Roussos, tan. Bpest.
Riedl Frigyes, egyet. tanár Bpest.
*Róth Dezső, könyvkeresk. Szolnok.
*Rozsnyó : Kath. főgymnasium.
- 510 Röser Alfréd Edvin, tanár Budapest.

- Rubinyi Mózes, tanár Budapest.
 Ruhmann Jenő, Budapest.
 Rust József, nagykeresk. Budapest.
 Sági István, tanárjelölt Budapest.
 515 Samu János, tanár Budapest.
 Sándor Pál, kereskedő Budapest.
 Sándor Venczel, tanár Szatm.-Németi.
 *Sárospatak: Kollegium könyvtára.
 *Sárvár: Iparos tanoneziskola.
 520 Sasi Nagy Imre, bányaesk. Zalatna.
 Schack Béla, főigazg. Budapest.
 Scherer Lajos, főgymn. tan. Losonez.
 Schmidt József, főgymn. tan. Bpest.
 *Dr. Schmidt Sándor, Nagy-Szöllős.
 525 Schmidt (Vasverő) Rajm., Szfhehervár.
 Schön József, igazgató-tanító Bpest.
 Dr. Schönherr Gyula Bpest.
 Schulek Géza, ügyvéd Budapest.
 Dr. Sebestyén Gyula, múz. ór Bpest.
 530 *Selmeczbánya: Ev. lyceum.
 *Sepsi-Szt György: Mikó-kollegium.
 Dr. Siegescu József, tanár Budapest.
 Dr. Simai Ödön, gyakorlótan. Bpest.
 Simon Emilia, Arad.
 535 Dr. Simon György, Veszprém.
 Simonyi Zsigmond, egyet. tan. Bpest.
 T. Siposs József, adótárn. Orsova.
 Somogyi Béla, tanár Budapest.
 Soós Mihály, bölesész Budapest.
 540 *Sopron: Ev. főgymnasium.
 „ Áll. főreáliskola.
 „ Áll. felső leányiskola.
 Spissák Ferencz. Beszterczebánya.
 *Stein János (két példány) Kolozsvár.
 545 *Steuer Dezső, Kotor.
 Dr. Stirling Sándor, tanár Pozsony.
 Dr. Stokka Tankréd, fogalm. Bécs.
 Stoll Ernő, tanító Nyiregyháza.
 Surányi József, Budapest.
 550 *Szabadka: Községi főgymnasium.
 Szabó Béla, tanárjelölt Szentés.
 Szabó Dezső, főreálisk. tanár Bpest.
 Dr. Szabó Imre, Czelldömölk.
 Dr. Szabó Mózes, tanár Budapest.
 555 Dr. Szabó Sándor, tanár B.-Gyarmat.
 Dr. Szabó Viktor, tanár Budapest.
 Szádeczky Lajos, tanár Kolozsvár.
 *Szakolcza: Gymnasium.
 Szalay László, min., tanácsos Bécs.
 560 Szalmay József, Csáktornya.
 *Szamosujvár: Állami főgymnasium.
 *Szarvas: Ág. hitv. ev. főgymnasium.
 „ Vajda-Önképzőkör.
 Ifj. Szász Károly, Budapest.
 565 *Szászrégen: Ág. hitv. ev. gymn.
 *Szászváros: Ev. ref. Kun-kollegium.
 *Szathmár: Tanítónőképzőintézet.
 Szathmáry Ödön, Maros-Vásárhely.
 Gróf Széchenyi Béla, Budapest.
 570 Gróf Széchenyi Bertalan, F.-Segesd.
 Gróf Széchenyi Domokos, N.-Dorog.
 Gróf Széchenyi Emil, Vajszka.
 Gróf Széchenyi Ferencz, Tarnóca.
 Gróf Széchenyi Géza, Csokonya.
 575 Gróf Széchenyi Gyula, Bpest.
 Gr. Széchenyi Sándor, Nagy-Dorog.
 Széchy Károly, egyet. tanár Bpest.
 *Szeged: Kegyesr. városi főgymn.
 „ III. ker. áll. polg. fiúisk.
 580 „ Állami főreáliskola.
 „ Somogyi-könyvtár.
 Szegedy-Maszák Hugó, Budapest.
 *Székely-Keresztúr: Unit. gymn.
 „ tanítóképzőint.
 585 *Székely-Udvarhely: Áll. főreálisk.
 *Székesfehérvár: Cizist.-r. főgymn.
 „ Áll. főreáliskola.
 *Szekszárd: Eötvös-önképzőkör.
 „ Áll. főgymnasium.
 590 *Szelinski György, könyvker. Bécs.
 Széll Farkas, Debreczen.
 Széman István, tanár Eperjes.
 Szemkő Aladár, tanár Budapest.
 Szendrei Zsigmond, tanár Pécs.
 595 *Szentés: Áll. főgymnasium.
 Szentiványi Zoltán, Budapest.
 Szeremley Császár Loránd, Bpest.
 Szigeti József, vasuti titk. Budapest.
 *Szikrai Ódó, kir. aljárásb. Pécsvárad.
 600 Szikszay György, Nyiregyháza.
 Szilády Áron, ref. lelk. Kiskun-Halás.
 Dr. Szilágyi Sándor, tanár Bpest.
 †Szilasi Móricz, egyet. tan. Kolozsv.
 Szilassi Jenő, Budapest.
 605 Szily Dezső, földbirtokos Ollár.
 Id. Szinnyei József, Budapest.
 Ifj. Szinnyei József, tanár Bpest.
 Szívós Béla, Budapest.

- *Szolnok: Állami főgymnasium.
- 610 *Szombathely: Róm. kath. főgymn.
Szóts Albert, Budapest.
Szóts Gyula, tanár Szentés.
Sztankó Béla, tanár Budapest.
Sztrókay Lajos, tanító Ferenczhalom.
- 615 Sziüts Béla, mérnök Budapest.
Dr. Sziüts Miklós, Debreczen.
Tagányi Károly. orsz. levélt. Bpest.
Tajthy Ferencz Kiskundorozsma.
Dr. Takáts Sándor, Budapest.
- 620 Taksonyi József, Budapest.
Gróf Teleki Tiborné, Gyömrő.
Teleky István, tanárjelölt Bpest.
*Temesvár: Áll. főreáliskola ifjúsága.
Thallóczy Lajos, államtitkár Bécs.
- 625 P. Thewrewk Emil, tanár Budapest.
*Thiering Gyula (két pld.) Sopron.
Dr. Thirring Lajos, kuriai bíró Bpest.
Tiringer Béla, Budapest.
Ifj. gróf Tisza István, Budapest.
- 630 Tolnai Vilmos. tanár Budapest.
Tomka Emil, Budapest.
*Topolyai takarékpénztár.
Tóth Aurél, törvényt. bíró Debrecz.
Tömlő Lajos, nevelő Budapest.
- 635 Török Ernő, Léva.
Török István, Nagy-Atád.
Török László, főtanító Bars-Taszár.
Dr. Tőry Gusztáv, Budapest.
Töttösy Béla, kuriai bíró Budapest.
- 640 Trebitsch Ignác, Budapest.
Dr. Tüdös István, ügyv. Debreczen.
Ujfalussy Viktor, Budapest.
Ujsághy Géza, tollnok Nagyszeben.
Ungár Miklós. gyáros Kassa.
- 645 *Ungvár: Kir. kath. főgymnasium.
" Áll. polgári leányiskola.
*Vác: Kegyesr. főgymnasium.
Dr. Váczy János, tanár Budapest.
Vadas Jenő, tanár Selmeczbánya.
- 650 Vajdafy Lehel, f. v. hivataln. Bpest.
Varga Bálint, tanár Budapest.
Varga Ignác, tanár Keszthely.
- Vargha Damján, tanár Sz.-Fehérvár.
Vargha Gyula, min. tanácsos Bpest.
- 655 Vargha Ilonka, Budapest.
Vári Dezső, Budapest.
Varju Elemér, Budapest.
Varsányi Emil, gépészmérnök Bpest.
Dr. Varró István, hírlapíró Budapest.
- 660 Vásárhelyi Imre, Szomor.
Végh Arthur, Budapest.
Végh Jenő, Budapest.
Dr. Veress Endre, tanár Kolozsvár.
Veress Ignác, ny. főigazg. Torda-Túr.
- 665 *Versecz: Állami főreáliskola.
Dr. Vértessy Dezső, tanár Makó.
Dr. Veszprémi Vilmos, tanár Szeged.
Vikár Béla, országgy. gyorsíró Bpest.
Viski Károly, tanárjelölt Kolozsvár.
- 670 Vizsota Gyula, főgymn. tanár Bpest.
Vozáry Gyula, tanár Munkács.
Vrányi Teofil, közs. jegyző Ujpest.
Vurglich Gusztáv, prépost Felső-Örs.
Wagner János, tanár Arad.
- 675 Dr. Wartha Vincze, műegy. tan. Bpest.
Welinszky Mátyás, Pélmonostor.
Wertheimer Henrik, tanárjel. Bpest.
Dr. Wertner Mór, Muzsla.
Weszprémy Zoltán, Debreczen.
- 680 Wiklund K. B., egyet. tanár Upsala.
Dr. Wohl Sámuel, ügyvéd Szepsi.
Dr. Wollanka József, Budapest.
*Zalaegerszeg: Felsőkeresk. iskola.
Zalai János, főgymn. tanár Fogaras.
- 685 Zalai Mihály, igazgató Sz.-Fehérvár.
*Zechmeister Andor, könyvker. Győr.
*Zenta: Főgymnasium igazgatósága.
*Zilah: Ev. ref. Wesselényi-collegium.
Zlinszky Aladár, tanár Budapest.
- 690 Zolnai Gyula, egyet. m.-tanár Bpest.
Zoltvány Irén, tanár Pannonhalma.
*Zombor: Állami főgymnasium.
" Városi felsőkeresk. iskola.
Dr. Zombory János, tanár Budapest.
- 695 Zuckmann Recha, Budapest.
Dr. Zsiros Lajos, ügyv. Nagy-Kikinda.

MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG.

A *Magyar Nyelvtudományi Társaság*, 1905-től kezdve, folyóiratot ad ki, mely **MAGYAR NYELV** czimmel, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén fog megjelenni, egyelőre 3—3 ivnyi terjedelmű füzetekben. Az első szám 1905 január 25-ikén lát napvilágot. Előfizetési ára egész évre 10 korona; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdíj (10 korona) fejében jár. A szerkesztés *Szily Kálmán*-ra, a Társaság elnökére bízott s az ő előterjesztésére a Társaság választmánya a folyóirat tervezetét következőleg állapította meg:

„Meg akarjuk a művelt közönséggel ismertetni a magyar nyelv-tudomány fontosabb eredményeit, mind a nyelvtörténet, jelentés- és szófejtés, mind a hang- és mondattan terén; lehetőleg magyar példákon be akarjuk vezetni a nyelvészeti kutatások megbízható módszereibe; le akarjuk szoktatni a nálunk még oly gyakori délibábos nyelvészkedésről s rá akarjuk szoktatni a nyelvtények helyes fel-fogására. S hogy mindezt megteheszük, vagy legalább megkísérthes-sük, újra egyesíteni akarjuk e munkában a magyar nyelvészek szét-szakadt seregét, s fölébresztve a magyar közönség érdeklődését s fölhasználva a romlatlan nyelvérzékében rejlő erőt, új segédcsapa-tokat is akarunk toborzani közös munkánkra.

Mi nem leszünk sem „orthologusok“, sem „neologusok“. Nem akarjuk fölforgatni az irodalmi nyelv kertjét s nem fogjuk elátkozni a nyelvújítást, mivel egy-két fát, egy-két bokrot nem a kellő helyre ültetett. Legnagyobb részük már úgvis kiveszett, de sok közülök életben maradt s ezek már oly mély gyökeret vertek s annyira eltere-bélyesedtek, hogy őket most már kitépni, kidobni akarni nemesak hiábavaló erőlködés, hanem valóságos bűn is lenne. De ügyelni fogunk a kert tisztaságára. Belopódzni akaró idegenszerűségek, idét-

len tájnyelviségek, esetlen új alkotások, bármilyen tekintélyes helyről ajánltassanak is, a mi támogatásunkra nem számíthatnak. Állandó figyelemmel fogjuk kísérni irodalmi nyelvünk s tudományos műnyelvünk újabb fejlődését s a hol lehet, elő is fogjuk mozdítani, de a hol kell, küzdeni is fogunk ellene, mindenkor helyet adva az ellenvéleményeknek is — de a személyeskedéseknek soha.

Különös gondot fogunk fordítani a népnyelv és az egyes nyelvjárások megismerésére és ismertetésére, valamint nyelvtörténeti adatok gyűjtésére is.

Czikkeink megválogatásában s közrebocsátásában tervszerűleg fogunk eljárni. Mindenkor közérthetőségre, folytonos és fokozatos emelkedésre fogunk törekedni.

El fogjuk-e célunkat érni? Ez nemcsak tőlünk s munkatársainktól, hanem a közönségtől is függ. Fogja-e törekvéseinket, ügyünk fölkarolásával s a Magyar Nyelvtudományi Társaság körüli soraközásával támogatni? Kormánytól, Akadémiától ily célra segílyt kérni szégyenlenénk. A társadalmat akarjuk szolgálni: a társadalomra kell támaszkodnunk.“

Gombocz Zoltán,
jegyző.

Szily Kálmán,
elnök.

K i v o n a t

a Magyar Nyelvtudományi Társaság alapszabályaiból.

2. §. Célja: A magyar nyelvnek mennél teljesebb tudományos átkutatása, a nyelvészet eredményeinek népszerűsítése és a közönségben a magyar nyelvtudomány iránt az érdeklődés felébresztése.

4. §. A tagok: *a)* tiszteletbeliek, *b)* alapítók, *c)* rendesek, *d)* pártolók.

b) Alapító tagnak az választható, ki legalább 200 koronát tesz le alapítványképen.

c) Rendes vagy pártoló tag lehet mindenki, kit a magyar nyelv és nyelvtudomány ügye érdekel. Jogi személy csak alapító vagy pártoló tag lehet.

5. §. A ki alapító, rendes vagy pártoló tagnak kívánja magát megválasztatni, szándékát a társaság egy tagjának ajánlás végett bejelenti. Az ekként ajánlottakról a titkár a választmányi ülés elé véleményes jelentést terjeszt s ott a tagot szavazattöbbséggel választják meg.

6. §. Az alapító és rendes tagok a társaságtól kívánatukra oklevelet kapnak. Joguk van a felolvasó és közgyűlésekben résztvenni, szavazni, új tagokat ajánlani s használhatják a társaság könyvtárát és kézirati gyűjteményét. A tiszteletbeli, alapító és rendes tagok a társaság folyóiratából egy-egy példányt kapnak, a társaság esetleges könyvkiadványait pedig kedvezményes áron szerezhetik meg. A pártoló tagok csupán a társaság működéséről szóló évkönyvet kapják; egyébként ugyanaz a joguk van, mint a rendeseknek.

7. §. A rendes tag írásbeli nyilatkozattal legalább három évre vállal kötelezettséget s évenként 10 koronát fizet a társaság pénztárába. A pártoló tag is három évre kötelezi magát s évi 4 koronát fizet.

8. §. A tagsági díjat minden év első negyedében kell befizetni. Ha valamely tag évi díját szeptember végéig be nem fizette, a társaság a díjat postai megbízással szedi be.

9. §. Ki a társaságból bármely oknál fogva ki akar lépni, szándékát a titkárnak tartozik bejelenteni. A tagsági kötelezettség mindenkor a bejelentés évének végéig áll fenn. Rendes és pártoló tagnál a társaságból való kilépés csakis az írásbeli nyilatkozattal elvállalt három évi kötelezettség teljesítése, után történhetik.

Intézetek, iskolák, könyvtárak stb. csak az alapító tagok vagy az előfizetők sorába léphetnek be.

Belépés

a Magyar Nyelvtudományi Társaság

- a) alapító tagjai
- b) rendes tagjai
- c) előfizetői sorába.

Név és cím	Lakás és utolsó posta	Alapító tag, vagy rendes tag, vagy előfizető

A Magyar Nyelvtudományi Társaságnak

Budapest
V., Akadémia-utca 2.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT

A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN

ELSŐ ÉVFOLYAM.

1. FÜZET

1905.

JANUÁR

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1905.

TARTALOM:

	Lap
Mit akarunk? A <i>Szerkesztőtől</i>	1
<i>Gróf Széchenyi István</i> a nyelvről s különösen a magyar nyelvről	3
<i>Arany</i> „Toldi Estéjé“-nek legújabb kiadása. (Ismertetés)	10
A Halotti Beszéd másolat-voltáról, <i>Szinnyei József-től</i>	20
A nyék, <i>Herman Ottó-tól</i>	24
Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig, <i>Zolnai Gyulá-tól</i>	29
Név-magyarázatok: 1. Barla. 2. Jolán, <i>Szily Kálmán-tól</i>	36
Szólás-magyarázatok: Bús és családja, <i>Tolnai Vilmos-tól</i>	38
Adatok nyelvünk fejlődéséhez. <i>Sz. K.</i>	40
A magyarországi latinság szótárához, <i>Borovszky Samu-tól</i>	41
A. M. Tud. Akad. nyelvtud. felolvasásai, ism. <i>Gombocz Zoltán</i>	42
Társasági ügyek: Felhívás, Jegyzőkönyvek	44
Levélszokrányunk: 1—8.	48
Borítékon: Jelöléseink magyarázata. — Fizetők.	

Értesítés.

A *Magyar Nyelvtudományi Társaság* folyóirata: a **MAGYAR NYELV**, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 3—3 ivnyi terjedelmű füzetekben. **Előfizetési ára egész évre 10 korona**; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdíj (10 korona) fejében jár.

KÉRELEM

a Magyar Nyelvtudományi Társaság tagjaihoz.

Tisztelettel kérjük a Társaság minden tagját, ajánlana mind-egyikök ez évben legalább egy új tagot megválasztásra. Most a rendes tagok száma 300 körül van. Ha e szám a jelen évben megkétszereződne, a „Magyar Nyelv“ 1906-ban már nagyobb terjedelemben jelenhetné meg.

Új tagok ajánlására a jelen füzethez megcímzett levelezőlapot mellékelünk.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT

A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

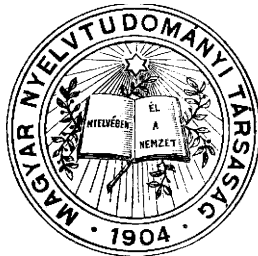
*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN

2. FÜZET

1905. FEBRUÁR

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1905.

TARTALOM:

	Lap
A mágnás-czim a magyarban, <i>Szily Kálmán</i> -tól	49
<i>Arany</i> „Toldi Estéjé“-nek legújabb kiadása. (Ismertetés befejezése) . . .	60
Hibás olvasatok, <i>Melich János</i> -tól	66
Nyelvemléckink a könyvnyomtatás koráig (folyt.), <i>Zolnai Gyula</i> -tól . . .	71
Az „Őn“ történetéhez, <i>Viszota Gyula</i> -tól.	78
Adatok nyelvünk történetéhez: 1. Zsidó-mise, 2. Pézsma, <i>Katona Lajos</i> -tól; 3. „Éljen a barátság“, <i>Szell Farkas</i> -tól.	80
Névmagyarázatok: 1. Hahót, <i>Wertner Mór</i> -tól; 2. Kolozsvár, <i>Melich János</i> -tól	82
Szó- és szólásmagyarázatok: 1. Andalog, <i>Simonyi Zsigmond</i> -tól; 2. Rebe- teges-beteges—Lebőnye-bőnye, <i>Szilády Áron</i> -tól; 3. Sütnivaló, <i>Tolnai Vilmos</i> -tól; 4. Retkes, <i>Lehr Albert</i> -tól.	83
Adatok nyelvünk újabb fejlődéséhez <i>Sz. K.</i> -tól	87
Rovás. A Budapesti Szemle novemb. számából, <i>Pálfi Márton</i> -tól.	89
Tájszók gyűjteménye, <i>Zolnai Gyula</i> -tól.	90
Társasági ügyek: Az 1904. október 22-éntartott tisztválasztó közgyűlés jegyzőkönyve.	93
Levélszokrányunk: 9—18.	95
Borítékon: Értesítés. Kérelem. — Kivonat az alapszabályokból. — Rendkiv. árlaszállítás. — Fizetők. — Hibaigazítás.	

Értesítés.

A *Magyar Nyelvtudományi Társaság* folyóirata: a **MAGYAR NYELV**, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 3—3 ívnyi terjedelmű füzetekben. **Előfizetési ára egész évre 10 korona**; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdíj (10 korona) fejében jár. — A jelen füzethez, az évdíj befizetésére, megczimzett utalványlap van mellékelve.

K É R E L E M.

Kérjük a Társaság azon t. tagjait, kik az Alapszabályok 6. §. értelmében tagságukról oklevelet kívánnak, legyenek szívesek az oklevél díját (6 koronát) mielőbb beküldeni, hogy a szétküldésről márczius folyamán gondoskodhassunk.

K i v o n a t

a Magyar Nyelvtudományi Társaság alapszabályaiból.

2. §. Célja: A magyar nyelvnek mennél teljesebb tudományos átkutatása, a nyelvészet eredményeinek népszerűsítése és a közönségben a magyar nyelvtudomány iránt az érdeklődés felébresztése.

4. §. A tagok: a) tiszteletbeliek, b) alapítók, c) rendesek.

b) Alapító tagnak az választható, ki legalább 200 koronát tesz le alapítványképen. c) Rendes tag lehet mindenki, kit a magyar nyelv és nyelvtudomány ügye érdekel.

5. §. A ki alapító, rendes vagy pártoló tagnak kívánja magát megválasztatni, szándékát a Társaság egy tagjának ajánlás végett bejelenti.

6. §. Az alapító és rendes tagok a társaságtól kívánatukra (6 koronáért) oklevelet kapnak. Joguk van a felolvasó és közgyűlésekben résztvenni, szavazni, új tagokat ajánlani. A tiszteletbeli, alapító és rendes tagok a Társaság folyóiratából egy-egy példányt kapnak, a Társaság esetleges könyvkiadványait pedig kedvezményes áron szerezhetik meg.

7. §. A rendes tag írásbeli nyilatkozattal legalább három évre vállal kötelezettséget s évenként 10 koronát fizet a Társaság pénztárába.

8. §. A tagsági díjat minden év első negyedében kell befizetni. Ha valamely tag évi díját szeptember végéig be nem fizette, a Társaság a díjat postai megbízással szedi be.

9. §. Ki a Társaságból bármely oknál fogva ki akar lépni, szándékát a titkárnak tartozik bejelenteni.

Intézetek, iskolák, könyvtárak stb. csak az alapító tagok vagy az előfizetők sorába léphetnek be.

Rendkívüli árleszállítás!

MAGYAR TÁJSZÓTÁR

A M. Tud. Akadémia megbízásából szerkesztette:

SZINNYEI JÓZSEF dr.

egyetemi tanár, a M. Tud. Akadémia r. tagja.

2 erős díszes vászonkötésben
42 korona helyett 20 korona

2
kötet

1568 és 1096 lap (nagy 4°).
BUDAPEST, 1893—1901.

A MAGYAR TÁJSZÓTÁR, melyet a M. T. Akad. 1900-ban a nagyjuttalommal tüntetett ki, nemcsak a magyar nyelvbuvárnak és mindenkinek, a ki a magyar nyelv tanításával foglalkozik, nélkülözhetetlen segéd-könyve, hanem olyan munka, melyet minden író haszonnal forgathat, s melytől az irodalmi nyelv és a tudományos műnyelv tetemes gyarapodást kapott.

== E művet a M. Nyelvtud. Társaság tagjai 15 koronáért rendelhetik meg ==

DOBROVSZKY ÁGOST könyvkereskedésében, Budapest, IV.,
Eskü-út 6. sz.

1905. január 31-ig

Semsey Andor alapító tag a „Magyar Nyelv“ megindítására adományozott 2000 koronás alapítványának első felét a Társaság pénztárába befizette.

1904-re tagdíjat fizettek: Gregorovits László, Thallóczy Lajos, Veszprémi Vilmos — összesen (l. az első közlést a megelőző füzet borítékán) 1396 koronát.

1905-re tagdíjat fizettek: Ascher István, Baksay Sándor, Balogh Jenő, Berde István, Breyer István, Csaplár Benedek, *Csokán Pál, Darvas Adolf, Dóczy Imre, Döry Ferencz, Farkas Sándor (Ersekújvár), Fehér Gyula, Friedländer Gyula, Gárdonyi Géza, Győry Árpád, Herman Ottó, Jónás Károly, Jurenák Károly, Karácsonyi János, Kicska Emil, Kiss Elemér, Kolozsi József, Kőszeghy (Winkler) Antal, Lenhossék Mihály, Ludig István, Mader Béla, Nagy Sándor, *Peredi Géza, Szalay László, Szentiványi Zoltán, Szily Kálmán, ifj. Szinyei József, Thallóczy Lajos, Tiringner Béla, ifj. gróf Tisza István, *Vurglich Gusztáv, Wertner Mór, K. B. Wiklund, Zolnai Gyula, *Zsiros Lajos. — Összesen 400 koronát. — A *-gal jelölt r. tagok részéről még 1904-ben történt a befizetés.

Előfizettek 1905-re: Békés: Ev. ref. Főgymnásium, Békés-Csaba: Rudolf-főgymnásium, Besztercebánya: kir. Főgymnásium, Bpest.: M. T. Akad. szótári-bizottsága, Bpest.: I. ker. Főgymnásium, Bpest.: III. ker. Főgymnásium, Bpest.: Ludovika Akadémia, Bpest.: Tud. egyetem könyvtára, *Csiki Ferencz, dr. Czambel Samu, Czegléd: áll. Főgymnásium, Debreczen: kir. Itélőtábla, Debreczen: áll. Főreáliskola, Erzsébetváros: áll. Főgymnásium, Esztergom: Főgymnásium tanári könyvtára, Fogaras: áll. Főgymnásium, Gyula: áll. Főgymnásium, Homonna: *Áll. Polg. és Felső keresk. iskola, Jászberény: áll. Főgymnásium, *Kemenes Ferencz, Keszthely: róm. kath. Főgymnásium, Kolozsvár: Egyetemi Könyvtár, Kolozsvár: *áll. polgári Leányiskola, Lugos: áll. Főgymnásium, Marosvásárhely: ev. ref. Kollegium, Mezőtúr: ev. ref. Főgymnásium, Nagy Ákos, Nagyszében: áll. Főgymnásium, Nagyvárad: róm. kath. Tanítóképzőintézet, Német Sámuel, Nyiregyháza: ev. Főgymnásium, Rozsnyó: kath. Főgymnásium, dr. Schmidt Sándor, Szatmár-Németi *Tanítónő képezde, Szeged: *Somogyi Könyvtár, Szeged: III. ker. Polgári fiúiskola, Székely-Keresztúr: unit. Gymnásium, Székely-Keresztúr: áll. Tanítóképzőintézet, Szikrai Odó, Szombathely: *róm. kath. Főgymnásium, Temesvár: áll. Főreáliskola, Sopron: Thiering Gyula, Ungvár: áll. polgári Leányiskola, Versecz: áll. Főreáliskola, Zilah: ev. ref. Wesselényi-kollegium. — Összesen 450 kor. — A *-gal jelöltek még 1904 év végén küldötték be az előfizetést.

Hibaigazítás az 1. füzetben:

- 34. l. 13. s. alulról „zsoltárok“ helyett „bűnbánó zsoltárok“.
 - 37. l. 9. s. felülről az idézőjel a *Jóldánka* szó elé teendő.
 - 37. l. utolsó s. alulról „raye“ helyett „raire“.
-

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
számára minden küldemény V., Budapest, Akadémia-
utca 2. sz.-ra címezendő.

JELÖLÉSEINK MAGYARAZATA.

Szótárainkra s egyéb forrásművekre hivatkozva, helykimélés okáért, következő jelölésekkel élünk :

- Adami* : Ungarische Sprachkunst, von M. Adami, 1760 és 1763.
Ball. : Ballagi M. szótárai. A zárjelbe irt szám a megjelenés éve.
Bart. : Magyarországi latinság szótára Bartal Antaltól, 1901.
Besztf. : Besztercezi szószedet. Közzétette Finály Henrik, 1882.
Cal. : Dictionarium Calepini, 1586 és 1590.
CzF. : Magy. nyelv szótára Czuczor és Fogarasitól, 1862—74.
Fog. : Fogarasi J. szótára. A zárjelbe irt szám a megjelenés éve.
Hartil. : Szókönyv, 1827. Kiadta Hartleben K.
Hierolex. : Hierolexikon, írta Nagy János, 1845.
Kass. : Magy.-diák szókönyv Kassai Józs.-tól, 1833/5.
Kaz. Lev. : Kazinczy levelezése, közzéteszi Váczy János.
KB. : Magy. és Ném. kézi szótár, Kelemen B.-tól. 1901 és 1904.
Kreszn. : Magy. Szótár Kresznerics Ferencztől, 1831.
Kun. Gyal. : Gyalulát, szerzé Kunoss Endre, 1835.
Lex. : Lexicon terminorum techn. Verseghytől, 1826.
MA. : Molnár Alb., Dictionarium, 1604, 1611, 1621, 1708.
MNyszet : Magy. Nyelvészet, szerk. Hunfalvy P. 1856—61.
M. Vir. : Magyarság Virági, szedte Baróti Szabó Dáv. 1803.
Márt. : Márton F. szótárai. A zárjelbe irt szám a megjelenés éve.
Math. : Mathem. Műszótár 1834.
MTsz. : Magy. Tájszótár, szerk. Szinnyei Józs. 1901.
Nyr. : Magy. Nyelvőr, szerk. Szarvas G., utóbb Simonyi Zs.
NyEml. : Nyelvemléktár, 1—14 köt. M. Tud. Akad.
Ny. Ért. : Értekezések a nyelvtud. köréből. M. Tud. Akad.
NySz. : Nyelvtörténeti Szótár, szerk. Szarvas G. és Simonyi Zs.
NyUSz. : Magy. Nyelvújítás Szótára Szily Kálmántól, 1902.
OklSz. : Oklevél-szótár Szamota I. és Zolnai Gy.-tól, 1902—1905.
Phil. : Philosophiai Műszótár, 1834.
Phras. : Phraseologiae latinae Corpus, a Fr. Wagner, 1750.
PP. és *PPB.* : Páriz—Pápai, Dictionarium, 1708 és 1767.
Schl. : Schlägli szójegyzék. Közzétette Szamota István, 1894.
SI. : Toldalék a Magy. Deák szókönyvhöz, Sándor Istv.-tól, 1808.
SimB. : Magy. Ném. Szótár, szerk. Simonyi Zs. és Balassa J. 1899—1901.
SK. : Végtagokra szedetett szótár, Simai Krist.-tól, 1809—10.
SzD. : Kisdéd szótár Baróti Szabó Dáv.-tól, 1784 és 1792.
Szf. : Szófüzér, Gyűjté Kunoss Endre, 1834, 1835, 1836, 1843.
Szh. : Természettud. Szóhalmaz Bugát Páltól, 1843.
Törv. : Törvénytudományi Műszótár, 1843 és 1847.
Tud. Msz. : Tud. Műszótár, szerk. Toldy Ferencz, 1858.
T. Zs. : Zsebszótár, Kiadta a M. Tud. Társ. 1835 és 1838.
Vers. : Tiszta Magyarság, írta Verseghy F. 1805.

1904 deczember 31-ig.

Alapító-tagdíjat fizettek: B. Hornig Károly 400, B. Forster Gyula, Gyulai Pál, Hornyánszky Viktor, Joannovics György; Gr. Kun Géza, Latzkó Antal, Pór Antal, Szóts Ferencz, Wodianer Arthur 200—200, összesen 2200 koronát.

1904-re rendes tagdíjat fizettek: Ádám György, Ágai Adolf, Ágner Lajos, Alexander Bernát, Ásbóth Oszkár, Ascher István, Balassa József, Balogh Péter, Bán Aladár, Bánóczi József, Baranyai Gyuláné, Bélteky Kálmán, Benő Béla, Beöthy Zsolt, Berde István, Berger (Némedi) Dezső, Borbás Vincze, Csapodi István, Csengeri János, Csokán Pál, Custar L., Czövek Lajos, Darvas Adolf, Erdélyi Lajos, Erődi Béla, Farkas István, Fejér Gábor, Fenyvessy Adolf, Frecskay János, Frenkel Bertalan, Gál Erzsébet, Gárdonyi Géza, Gärtner Henrik, Gellén Endre, Gerencsér István, Gombássy Imre, Gombocz Zoltán, Gombos Rózsika, Grexa János, Gyomlay Gyula, György Lajos, Hegedűs János, Heinrich Gusztáv, Herman Ottó, Heves Kornél, Horger Antal, Jacobi Gyula, Kalmár Elek, Kammer Miksa, Karácsonyi János, Károlyi Árpád, Katona Lajos, Kéki Lajos, Klempa Lajos, Kocsis Lénárd, Kohn Rezső, Komáromy Lajos, Komjáthy Sándor, Könczöl József, Kónyi Manó, Kovách Aladár, Kovács János, Krippel Móricz, Kritsa Melitta, Kunos Ignác, László Gábor, Latzkó Hugó, Lehr Albert, Ligeti Jenő, Löfkovits Márton, Loisch János, Manninger Vilmos, Maszák Hugó, Mátrai János, Melich János, Mészáros Kálmán, Milhoffer Sándor, Moldovai Vilmos, Molecz Béla, Munkácsi Bernát, Nagy Gyula, Nagy Sándor, Négyesy László, Paal Gyula, Pálfi Márton, Palmer Kálmán, Pap Illés, Pápay József, Perényi Adolf, Péter Lajos, Péteri Lipótka, Petz Gedeon, Platthy Adorján, Pongrácz Sándor, Prónai Antal, Radó Antal, Radó Vilmos, Ranschburg Viktor, Rátz István, Ravasz Árpád, Rhoussopoulos Roussos, Riedl Fr., Sági István, Samu János, Schack Béla, Schmidt József, Schön József, Sehulek Géza, Sebestyén Gyula, Simon Milike, Simonyi Zsigmond, Somogyi Béla, Sztrokay László, Szabó Sándor, Szalmay József, Széchy Károly, Széll Farkas, Széman István, Szigeti József, Szilády Áron, Szily Kálmán, Szinnyei József, Szóts Gyula, Teleky István, Thirring Lajos, Tolnai Vilmos, Tomka Emil, Török László, Vajdafy Lehel, Varga Bálint, Vásárhelyi Imre, Veress Ignác, Vértessy Dezső (6 korona), Vikár Béla, Wiklund K. B., Zolnai Gyula, Zuckmann Recha. — Összesen 1366 koronát.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
számára minden küldemény V., Budapest, Akadémia-
utca 2. sz.-ra címezendő.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT

A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN

elnök

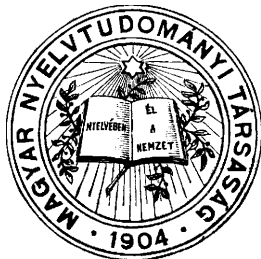
ZOLNAI GYULA

titkár

GOMBOCZ ZOLTÁN

jegyző

3. FÜZET

1905. MÁRCZIUS

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1905.

TARTALOM:

	Lap
Reguly Antal emlékezete, <i>Pápay József</i> -től	97
A mágnás-czím a magyarban (Vége), <i>Szily Kálmán</i> -től	109
Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig (Vége), <i>Zolnai Gyula</i> -tól	115
Alistál, Felistál, <i>dr. Csánki Dezső</i> -től	123
Tárgyatlan igék tárgyas ragozása, <i>Lehr Albert</i> -től	127
A Gyulafehérvári Glosszák szerzője, <i>Tagányi Károly</i> -tól	130
Név- és szómagyarázatok: Vászoly nem Basilius, <i>dr. Karácsonyi János</i> -tól; Bús és családja, <i>Csapodi István</i> -tól; Isten után, <i>Lehr Albert</i> -től	132
Adatok nyelvünk újabb fejlődéséhez, — — -tól és <i>Teleky István</i> -tól	134
Rovás. Természettudományi irodalmunk magyartalansága, <i>Méhely Lajos</i> -tól	137
Tájszók gyűjteménye, <i>Zolnai Gyula</i> -tól	139
Társasági ügyek: Az 1904. október 29-én és november 15-én tartott választmányi ülés jegyzőkönyve	140
Levélszekrényünk: 19—26.	143
Horitékon: Értesítések. — Nemzeti emléket Jókainak! — Fizetők. — A „Várad Regestrum“ árleszállítása.	

Értesítés.

A *Magyar Nyelvtudományi Társaság* folyóirata: a **MAGYAR NYELV**, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 3—3 ivnyi terjedelmű füzetekben. **Előfizetési ára egész évre 10 korona**; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdíj (10 korona) fejében jár.

Értesítés.

Társaságunk Választmánya 1904. október 29-én tartott ülésében megbizta az elnököt és titkárt, hogy a megindítandó folyóirat programjáról, szerkesztéséről és kiadásáról nézve tegyenek előterjesztést. Minthogy azonban az akkori titkár, rendkívüli elfoglaltsága miatt, tisztességéről kénytelen volt időközben lemondani, a Választmány, addig is míg a közgyűlés új titkárt választhat, a szerkesztésre utóbb egymagát az elnököt kérte föl.

Nehogy az egyik szerkesztő akadályoztatása esetében megint minden gond egy tag vállaira nehezedjék, a január 25-én tartott választmányi ülés elhatározta, hogy a Társaság folyóiratát, 1905. márczius havától kezdve, az elnök, a titkár és a jegyző szerkesztésük.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT

A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN

elnök

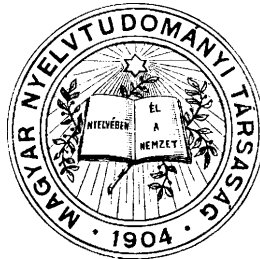
ZOLNAI GYULA

titkár

GOMBOCZ ZOLTÁN

jegyző

4. FÜZET

1905. ÁPRILIS

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1905.

TARTALOM:

	Lap
Reguly Antal emlékezete, arcképpel (Vége) <i>Pápay József</i> -től	145
A régi magyar ételnevek eredetéről, <i>Gombocz Zoltán</i> -tól	160
Feze, fész, foszlat, <i>Szilády Áron</i> -tól	168
Egy régi magyar ágyúnév, <i>Zolnai Gyula</i> -tól	172
Az „eszély“ története, <i>Szily Kálmán</i> -tól	174
Arany-magyarázatok, <i>Lehr Albert</i> -tól	178
Nyelvünk régi emlékeihez, <i>Ferenczi Zoltán</i> -tól	181
Névmagyarázatok: Lökösháza, <i>dr. Karácsonyi János</i> -tól; Zemplén, <i>Kardos Albert</i> -tól; Még egyszer a Vászoly névről, <i>Melich János</i> -tól	182
Mesterszótár, <i>Herman Ottó</i> -tól	186
Társasági ügyek: Az 1904. novemb. 24-én és 1905. jan. 24-én tartott választmányi ülés jegyzőkönyve	188
Levélszokrényünk: 27—31.	143
Borítékon: Értesítés. — Kérelem. — A Magyar Nyelvtudományi Társaság tisztikara és választmánya. — A „Váradí Regestrum“ árszállítása. — Fizetők.	

Értesítés.

A *Magyar Nyelvtudományi Társaság* folyóirata: a **MAGYAR NYELV**, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 3—3 ivnyi terjedelmű füzetekben. Előfizetési ára egész évre 10 korona; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdíj (10 korona) fejében jár.

KÉRELEM.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság tagsági díja az Alapszabályok 8. §-a értelmében (1. a „Magyar Nyelv“ 2. füzeté borítékán) az év első negyedében lévén befizetendő, a Társaság Választmánya fölkéri mindazon tagokat, kik alapítványukat, vagy a folyó évre eső tagdíjat még nem fizették be, sziveskedjenek az alapítványt (200 koronát), vagy az évdíjat (10 koronát) a Társaság pénztárának (Budapest, V., Akadémia-utca 2. sz.) mielőbb beküldeni.

A budapesti tagoknak az évdíj a jövő hó első napjaiban fog bevéltás végett átnyújtani.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság tisztikar választmánya.

Elnök: Szily Kálmán.
Alelnök: Ifj. Szinnyei József.
Titkár: Zolnai Gyula.
Jegyző: Gombocz Zoltán.
Pénztáros: Tiringer Béla.

Budapesti választmányi tagok:

Ásbóth Oszkár	Gyomlay Gyula	Melich János
Balassa József	Gyulai Pál	Nagy Gyula
Balogh Péter	Herman Ottó	Négyesy László
Beöthy Zsolt	Joannovics György	Sebestyén Gyula
Csapodi István	Katona Lajos	Simonyi Zsigmond
Erdélyi Lajos	Komáromy Lajos	Tolnai Vilmos
Frecksay János	Lehr Albert	Vikár Béla

Vidéki választmányi tagok:

Borbás Vincze (Kolozsvár)	Gr. Kuun Géza (Maros-Németi)†
Horger Antal (Brassó)	Paal Gyula (Maros-Vásárhely)
Kalmár Elek (Lőcse)	Réthei Prikkel Maxián (Pápa)
Kardos Albert (Debreczen)	Széll Farkas (Debreczen)
Szilády Áron (Kiskun-Halás).	

A Váradi Regestrum-ot, melyet nem régiben KARÁCSONYI J. és BOROVSKY S. részletes jegyzetekkel, magyarázó tanulmányokkal és facsimile-szöveggel stb. bocsátottak közre, — a régi magyar hely- és személynevek e valóságos kincseshányáját, — 15 kor. bolti ár helyett **10 koronáért** szerezhetik meg a M. Nyelvtudományi Társaság tagjai. Megrendelések a *M. Tud. Akadémia könyvkiadó-hivatalához* (Budapest, V. Akadémia-utca 2. sz.) intézendők.

1905 márczius 31-ig

Alapító-tagdíjat fizettek: Jánosi Ágost, Óvári Ferencz, dr. Rada István 200—200, összesen (l. az 1. és 2. füz.) 3800 koronát.

1905-re tagdíjat fizettek: Ádám György, Altschul A. (kiegészítésül 6 kor.), Angyal Dávid, Balassa József, Barabás Miklós, Baros Gyula, Bartoniek Géza, Bellaagh Aladár, Boldizsár Kálmán, Borbás Vinceze, Böleskey Ödön, Csánki Dezső, Dembsher Emil, Dorogsághy Dénesné, Dósa Imre, Éles József, Entz Géza, Eösz Ferencz, Erdélyi Pál, Erődi Béla, Faragó Mátyás (félévre 5 kor.), Fried Leó, Füredi Ignác, Gál Erzsébet, Gärtner Henrik, Gellén Endre, Ginever Arthurné, Görgei Arthur, Gretzmacher Jenő, Grünwald Margit, Gyóry Tibor, Halász Dezső, Heller Mór, Horváth János, Horváth Jeromos, Jambrikovics László, Kammer Miksa, Kanitz László, gr. Károlyi Lajosné, Kelemen Béla, Klein Ede, Kollányi Ferencz, Kolumbán Samu, Kovács Sándor, Kürschák József, Lányi Gyula, Lehr Albert, Ligeti Jenő, Moldvai Vilmos, Nagy Kálmán, Onody Zsigmond, Paal Gyula, Puskás Lajos, báró Radvánszky Béla, Simon György (1906 és 1907-re is), Spissák Ferencz, Szabó Béla, Szabó Imre (félévre 5 kor.), gr. Széchenyi Béla, gr. Széchenyi Géza, Szívós Béla, Szóts Albert, Szűts Béla, Tagányi Károly, gr. Teleki Tiborné, Thirring Lajos, dr. Töry Gusztáv, Vadas Jenő, Viski Károly, Zalai Mihály. — Összesen (l. a 3. füz.) 1545 koronát.

Előfizettek 1905-re: Aradi felsőkeresk. iskola, Aradi áll. főreáliskola, Balatonfüredi áll. gazd. fels. népiskola, Budapesti báró Eötvös J. kollegium, Budapesti ág. ev. főgymnasium, Budapesti V. ker. áll. főreáliskola, Budapesti VI. ker. főreáliskola tanári könyvtára, Csáthy Ferencz, Csiksomlyói róm. kath. főgymnasium, Debreczeni kath. főgymnasium, Debreczeni ev. ref. fels. leányiskola, Egri kath. főgymnasium, Kaposvári áll. főgymnasium, Kassai prem. főgymn. tanári könyvtára, Kassai áll. főreáliskola, Kecskeméti r. kath. főgymn. tan. könyvtára, Kecskeméti polgármesteri hivatal, Keller Bencze, Késmárki ev. lyceum, Kilián Fr. (Noseda T.), Kőrmöcsbányai áll. főreáliskola, Liptószentmiklósi áll. polg. iskola, Losonczy áll. főgymnasium, Miskolczy ev. ref. fels. leányiskola, Nagybeckerekéi közs. főgymnasium, Nagykőrösi ev. ref. főgymnasium, Naszódi alapítv. főgymnasium, Pozsonyi kir. jogakadémia, Ranschburg Gusztáv (2 péld.), Révai Leó, Sepsiszentgyörgyi ev. ref. Székely-Mikó kollegium, Stein János, Szamosujvári áll. főgymnasium, Szarvasi ág. ev. főgymnasium, Szászrégeni ág. ev. gymnasium, Szegedi áll. főreáliskola, Székesfehérvári áll. főreáliskola, Zombori áll. főgymnasium. — Összesen (l. a 3. füz.) 1390 koronát.

Oklevélért fizettek: L. Berde István, Dembsher Emil, Gregorovits Antal László, Kanitz László, Kiss Elemér, Kolozsi József, dr. Ludig István, Molnár Aladár, Nagy Kálmán, Paal Gyula, Puskás Lajos, Spissák Ferencz, Szathmáry Ödön, Tiringner Béla. — Összesen 84 koronát.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
számára minden küldemény V., Budapest, Akadémia-
utca 2. sz.-ra czímezendő.

Nemzeti emléket Jókainak!

Jókai szobra és siremléke tárgyában a Vallás- és közoktatásügyi miniszter úr legutóbb értekezletet hívott egybe és az ennek megállapodása nyomán szerkesztett fölhívást megküldötte Társaságunknak. A fölhívás így hangzik:

„A magyar nemzettől **siremléket és szobrot** kérünk Jókai Mórnak!

Jókai pályája nemzetünk szellemi életének legnagyobb emlékei közé tartozik. E nemzet lelkét félszázadnál hosszabb ideig tartotta egybefoglalva a művészet varázsában és a hazaszeretet lelkesedésében. Egyek voltak benne és általa kicsinyek és nagyok, százezrek és százezrek, mindnyájan, kiknek kedves a magyar szó és drága a magyar érzés.

Az irodalmi emlék, melyet lángelméje alkotott, mindnyájunk gyönyörűsége, ereje és dicsékedése. Nemzeti életünk körében művészi, erkölcsi és hazafiúi fejlődésünknek egyik leggazdagabb forrása; határainkon túl a magyar szellemnek messze ragyogó diadaljele.

Nemzeti kötelességünknek érezzük, hogy nagy pályájának emlékét hozzá és magunkhoz méltó műalkotásokkal is megörökítsük. Ha valakit, úgy őt bizonyára megilleti a tisztesség, hogy a nemzeti hála rakjon köveket pihenőhelye fölé s állítsa ércalakját a jövő nemzedékek szeme elé.

E kötelességünknek mély és komoly érzésében nem zavarhat meg semmi bennünket. Csak az az igazi erkölcsi érzés, mely minden viszonyok között tisztán képes felismerni és hiven követni a kötelesség szavát. A mily bizonyosak vagyunk abban, hogy e felhívásunkkal a nemzeti kötelesség szavát hangoztatjuk: ép oly bizonyosan várjuk szavunk visszhangját.

E nemzeti hálára hivatkozunk, mikor emléket kérünk Jókai Mór hamvai fölé, s neki, kiben az ország szíve dobogott, szobrot az ország szívében.

Az adományok — akár közvetlenül, akár valamely hirlap közvetítésével — a Magyar Általános Takarékpénztár-részvénytársasághoz (Budapest, V., József-tér 14) küldendők, mely intézet a befolyó összegek költségmentes kezelésére és megfelelő gyümölcsöztetésére hazafias készséggel vállalkozott.

A begyűlendő pénz felhasználása módozatainak megállapítása céljából annak idején országos bizottságot fogunk alakítani.

Esetleges fölvilágosításokat a Vallás- és közoktatásügyi miniszterium elnöki hivatala nyújt. Budapest, 1904 december havában. Antal Gábor, Baksay Sándor, Gr. Batthyány Lajosné, Benezur Gyula, Beöthy Zsolt, Berzeviczy Albert, Bubics Zsigmond, Gróf Csáky Albin, Emich Gusztáv, Erődi Béla, Fehér Ipoly, Bárány Feilitzsch Arthur, Bárány Fejérváry Géza, Firczak Gyula, Bárány Forster Gyula, Halmos János, Hampelné Pulszky Polixéna, Hauszmann Alajos, Hegedűs Sándor, Heinrich Gusztáv, Herczeg Ferencz, Kornfeld Zsigmond, König Gyula, Gróf Kuun Géza, Láncey Leó, Márkus József, Molnár Viktor, Pekár Gyula, Perczel Dezső, Radisics Jenő, Rákosi Jenő, Bárány Roszner Ervin, Sárközy Aurél, Somló Sándor, Szabó Miklós, Szalay Imre, Gróf Széchenyi Béla, Szily Kálmán, Tarkovich József, özv. Gróf Teleki Sándorné, Gróf Tisza István, Gróf Tisza Istvánné, Tuba János, Vargha Gyula, Vészi József, Wlassics Gyula, Wekerle Sándor, Zelenka Pál, ifj. Gr. Zichy János, Zsilinszky Mihály.

1905 február 28-ig

1904-re tagdíjat fizettek: Erdős Dezső (2 korona), Gröger Rezső, Taksonyi József, Zlinszky Aladár. — Összesen (l. a második közlést a megelőző füzet borítékán) 1428 koronát.

1905-re tagdíjat fizettek: Alexics György, Altschul Adolf (4 korona), Bakó Sándor, Barabás László, Bedő Albert, Bódiusz Jusztin, Bogdánfy Ödön, Csoma József, Freesckay János, Freund Antal, R. Gauthiot, Gépész Mihály, Goldziher Ignác, Horváth Sándor, Illosvay Lajos, Karsa Ferencz, Komáromy Lajos, Komjáthy Sándor, Körösy József, Melich János, özv. Mike Kálmánné, Molnár Aladár, Németh Béla (5 korona), Novák Gyula, Petz Gedeon, Petzkó Ernő, Pintér Sándor, Platthy Adorján, Révy Ferencz, Sándor Pál, Schüleek Géza, Simonyi Zsigmond, Stirling Sándor, legifj. Szász Károly, Szathmáry Ödön, gróf Széchenyi Bertalan, gróf Széchenyi Domokos, gróf Széchenyi Sándor, Szilády Áron, Vargha Gyula, Vargha Ilona, Vári Dezső, Végh Arthur, Veress Ignác, Wagner János, Zlinszky Aladár, Zoltványi Irén. — Összesen (l. az első közlést a megelőző füzet borítékán) 859 koronát.

Előfizettek 1905-re: Besztercebánya: Áll. polg. isk., Brassó: Áll. felső keresk. isk., Brassó: Áll. főreálisk., Budapest: Kegyesr. főgymn., Budapest: VIII. ker. gyakorló főgymn., Budapest: IX. ker. főgymn., Budapest: Áll. felső leányisk., Budapest: VI. ker. polg. leányisk., Budapest: Magy. mérnök-és építész-egyl., Budapest: IV. ker. főreálisk., Budapest: VI. ker. főreálisk. ifj. könyvt., Eperjes: Evang. kolleg., Gábor Rezső, Gyöng: Ev. ref. gym., Győr: Bencéz székház tan. könyvt. (5 kor.), Győr: Áll. főreálisk., Hajdúnánás: Ev. ref. főgymn., Halas: Ref. főgymn., Igló: Ev. főgymn., Karczag: Ev. ref. főgymn., Kassa: Múzeum könyvt., Kecskemét: Áll. főreálisk., Kilián Fr. utóda (Noseda T.) négy példány, Kisujszállás: Ev. ref. főgymn., Komárom: Szent Benedek-rendi székház, Lőcse: Kir. főgymn., Magyar-Óvár: Gazd. akad., Nagybánya: Áll. főgymn., Nagyenyed: Bethlen kolleg., Nagyvárad: Prem. főgymn., Nagyvárad: Áll. főreálisk., Pancsova: Áll. főgymn., Pécs: Főgymn. tan. könyvt., Pfeifer Ferdinánd (két példány), Polatssek-féle könyvk. Temesvár, Pozsony: Ág. h. ev. lyceum, Pozsony: Áll. főreálisk., Ravasz Ferencz (5 korona), Selmeczbánya: Ev. lyceum, Sopron: Ev. főgymn., Sopron: Áll. fels. leányisk., Sopron: Áll. főreálisk., Szakolcza: Gymn., Szeged: Kegyesr. főgymn., Székelyudvarhely: Áll. főreálisk., Székesfehérvár: Cisztr. r. főgymn., Szentes: Áll. főgymn., Szolnok: Főgymn., Ungvár: Kath. főgymn., Zalaegerszeg: Felső keresk. isk., Zenta: Főgymn., Zirc: Apátsági könyvt., Zombor: Városi felső keresk. isk. — Összesen (l. az első közlést a megelőző füzet borítékán, a besztercebányai kir. főgymn. leszámításával) 1000 kor.

A Váradi Regestrum-ot, melyet nem régiben KARÁCSONYI J. és BOROVSKY S. részletes jegyzetekkel, magyarázó tanulmányokkal és facsimile-szöveggel stb. bocsátottak közre, — a régi magyar hely-és személynévek e valóságos kincsesbányáját, — 15 kor. bolti ár helyett **10 koronáért** szerezhetik meg a M. Nyelvtudományi Társaság tagjai. Megrendelések a *M. Tud. Akadémia könyvkiadó-hivatalához* (Budapest, V. Akadémia-utca 2. sz.) intézendők.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
számára minden küldemény V., Budapest, Akadémia-
utca 2. sz.-ra címezendő.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT

A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN

elnök

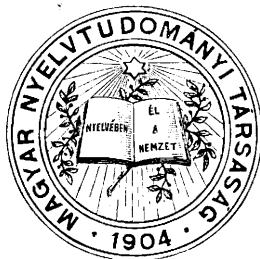
ZOLNAI GYULA

titkár

GOMBOCZ ZOLTÁN

jegyző

5. FÜZET

1905. MÁJUS

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1905.

TARTALOM:

	Lap
Horváth Endre és a nyelvjúítás, <i>Váczy János</i> -tól	193
Jargalás és jargaló, <i>Takáts Sándor</i> -tól	204
Egy ismeretlen nyelvemlékiünk (Hasonmással), <i>Iványi Bélá</i> -tól	213
Kassai József mint szótáríró, <i>Simai Ödön</i> -tól	219
Arany-magyarázatok II. <i>Lehr Albert</i> -tól	227
Szómagyarázatok: Bogárzik, Kergeség, Motoz, <i>Herman Ottó</i> -tól; Méltóztattak, Létére, <i>Lehr Albert</i> -tól; Ebaga, <i>Csapodi István</i> -tól	229
Névmagyarázatok: Andocs, Apsa, Edde, Servestyé, Ugron, <i>Wertner Mór</i> -tól; Nemti, Nempti, <i>Szily Kálmán</i> -tól	232
Tájszók gyűjteménye, <i>Lehr Albert</i> -tól	235
Rovás. Németességek, torzítások, <i>Kenedi Gézá</i> -tól	236
Társasági Ügyek: Az 1905. febr. 14-én tartott Választmányi ülés és Felolvasó ülés jegyzőkönyve	238
Levélszekrényünk: 32—40.	240
Borítékon: Értesítés. — Kérelem. — Hangjeleink. — Fizetők. — A M. Nyelvtud. Társaság kiadásában megjelent füzetek.	

Értesítés.

A *Magyar Nyelvtudományi Társaság* folyóirata: a **MAGYAR NYELV**, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 3—3 ivnyi terjedelmű füzetekben. Előfizetési ára egész évre 10 korona; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdíj (10 korona) fejében jár.

KÉRELEM.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság tagsági díja az Alapszabályok 8. §-a értelmében (l. a „Magyar Nyelv“ 2. füzeté borítékán) az év első negyedében lévén befizetendő, a Társaság Választmányára fölkéri mindazon tagokat, kik alapítványukat, vagy a folyó évre eső tagdíjat még nem fizették be, szíveskedjenek az alapítványt (200 koronát), vagy az évdíjat (10 koronát) a Társaság pénztárának (Budapest, V., Akadémia-utca 2. sz.) mielőbb beküldeni.

A budapesti tagoknak az évjegy a jövő hó első napjaiban fog bevéltás végett átnyújtatni.

I. ÉVFOLYAM.

1905. JÚNIUS.

6. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT

A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN

elnök

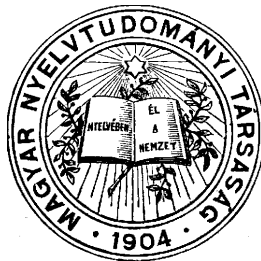
ZOLNAI GYULA

titkár

GOMBOCZ ZOLTÁN

jegyző

6. FÜZET

1905. JÚNIUS

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1905.

TARTALOM:

	Lap
Horváth Endre és a nyelvújítás (Vége), <i>Váczy János</i> -tól	242
A Casanate-Codex magyar glosszái (Ismertetés, hasonmással)	249
A régi magyar ételnevek eredetéről (Befejezés), <i>Gombocz Zoltán</i> -tól	254
Már nem tárgyas s még nem tárgyatlan igék, <i>Lehr Albert</i> -tól	261
Kassai József a nyelvjárásokról, <i>Simai Ödön</i> -tól	264
A magyar kártya, <i>Fabó Bertalan</i> -tól	266
Szó- és szólásmagyarazatok: Almarázó, <i>Katona Lajos</i> -tól; Macskási, Magamnak is ugyan kutyául lett dolga, Percezen, Készetlen, Fület se bojszítja, Egy gazdátlan szó, <i>Lehr Albert</i> -tól; Vasgyúró, <i>Zolnai Gyula</i> -tól; Vörös-gyurkó, <i>Szily Kálmán</i> -tól	267
Névmagyarazatok: Albis, Füle, <i>Karácsonyi János</i> -tól; Várdán, <i>Szily Kálmán</i> -tól	274
Adatok nyelvünk történetéhez, <i>B. Radvánszky Béla</i> -tól és <i>Borovszky Samu</i> -tól	276
Adatok nyelvünk újabb fejlődéséhez, <i>Simai Ödön</i> -tól és <i>Sági István</i> -tól .	278
Mesterszótár, <i>Herman Ottó</i> -tól	280
Tájszók gyűjteménye, <i>Zolnai Gyula</i> -tól	281
Rovás. Németességek, torzítások, <i>Kenedi Géza</i> -tól; A „bár“ hibás használata, <i>Szeremley Császár Lóránd</i> -tól	283
Társasági ügyek: Az 1905. febr. 14-én tartott közgyűlés, az 1905. márcz. 7-én tartott választmányi és felolvasó ülés jegyzőkönyve	285
Levélszekrényünk: 41—44.	287
Borítékon: Értesítés. — Hibaigazítás. — Felhívás a népnyelv tanulmányozása ügyében. — Fizezők.	

Értesítés.

A *Magyar Nyelvtudományi Társaság* folyóirata: a **MAGYAR NYELV**, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 3—3 ivnyi terjedelmű füzetekben. **Előfizetési ára egész évre 10 korona**; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdíj (10 korona) fejében jár.

Hibaigazítás. A M. Ny. 187. oldalán a nehéz ustor rajzához fűzött mesterszó-gyűjtésből, áttördelés közben, kimaradt a nyelről: *K = kötés, vitézkötés.*

214. l. 14. s. felülről „U. O. D. L.“ helyett: M. O. D. L.

216. l. 10. s. alulról „marjátóczy“ helyett: marjasóczy.

225. l. 23. s. felülről „circe“ helyett: circa. .

FELHÍVÁS

a magyar népnyelv tanulmányozása ügyében.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság a maga kebelében állandó népnyelvi bizottságot létesített, melynek célja: a magyar nyelv-járások tanulmányozásának s a népnyelvi anyag gyűjtésének az egész magyar nyelvterületen egységes szervezése, vezetése és irányítása. E célját a társaság csak úgy érheti el, ha az ország különböző részeiben mindazok, a kik népnyelvi gyűjtéssel eddig is foglalkoztak vagy a nép nyelve iránt érdeklődnek, részt vesznek a gyűjtés munkájában s így mindenki hozzájárul a maga erejével és tudásával a közös cél eléréséhez. E közös munkában részt vehet mindenki, a kiben megvan a lelkesedés és a komoly törekvés, hogy a nép nyelvvel foglalkozzék s a kinek állásánál, társadalmi helyzeténél fogva alkalma is van a magyar néppel érintkezni.

A M. Ny. T. nevében azzal a kéréssel fordulunk tehát a néppel érintkező művelt magyarokhoz, hogy mennél többen vállalkozzanak a népnyelvi gyűjtés munkájára s álljanak be a társaság gyűjtői sorába. A társaság a gyűjtők számára részletes utasítást dolgoztat ki, s ezt minden érdeklődőnek az ősz folyamán meg fogja küldeni. A ki a gyűjtés munkájában tényleg részt vesz s a gyűjtött anyagot a társaságnak megküldi, fáradságáért a bekiüldött anyag értékének megfelelő díjazásban fog részesülni.

A ki hajlandó a társaság gyűjtői sorába állani, szíveskedjék a társaság titkárát, Zolnai Gyulát (Budapest, V., Akadémia-utca 2.), értesíteni, megjelölvén egyúttal azt a vidéket, a hol lakik s esetleg a munkakört is, melyre első sorban vállalkozik. A gyűjtők további utasítást a népnyelvi bizottságtól fognak kapni.

Budapest, 1905 június 20-án.

Zolnai Gyula,
titkár.

Szily Kálmán,
elnök.

1905 május 31-ig

Alapító tagdíjat fizettek: Semsey Andor (alapítványának második felét) 1000 koronát és a Prémontreiek könyvtára Csornán 200, összesen (l. 5. füz.) 5400 koronát.

1905-re tagdíjat fizettek: Ágai Adolf, Áldásy Antal, Alexander Bernát, Asbóth János, Badics Ferencz, Balogh Pál, Bánóczy József, Baross Lajos, Beöthy Zsolt, Berczik Árpád, Bloch Leó, Bodola Lajos, Chmilevszky Endre, Csapodi István, Császáz Elemér, Császáz Ernő, Csiszár Kálmán, Demeczky Mihály, Dessewffy Arisztid, Dirner Gusztáv, Fejérpataky Kálmán, Fejérpataky László, Fenyvessy Adolf, Flók Károly, Fischer Károly, Földes Imre, Frenkel Bertalan, Grauer Vilmos, Grexa János, Gyomlay Gyula, Halmy István, Hatvany József, Hatvany Lajos, Hegedűs István, Hodinka Antal, Horger Antal, Horváth Zoltán, Hutyra Ferencz, Karlovszky Geyza, Katona Lajos, Kéki Lajos, Kenedi Géza, Kőnczöl József, König György, Kónyi Manó, Kóssa Gyula, Kosztolányi Zoltán, Kovács János, Kovács S. János, Kövesligethy Radó, Krippel Móriecz, Lampért Géza, Leheti Antal, Lengyel Béla, Lévy József, Lipták Pál, Mágócsy-Dietz Sándor, Manninger Vilmos, Marczali Henrik, Méhely Lajos, Nagy Gyula, Nagy Károly, Négyesy László, Nyusztay Antal, Pap Illés, Péchy Gáspár, Pecz Samu, Perényi Adolf, Pongrácz Sándor, Pruzsinszky János, Radó Antal, Radó Vilmos, Rajner Lajos, Rákosi Jenő, Ranschburg Viktor, Rátz István, Ravasz Árpád, Réthy László, Riedl Frigyes, Röser Alfréd, Rust József, Schönherr Gyula, Siegescu József, Simai Ödön, Somogyi Béla, Gróf Széchenyi Gyula, Szegedy-Maszák Hugó, Széman István (5 kor.), Szeremley Császáz Loránd, id. Szinyei József, Sztankó Béla, Takáts Sándor, Teleky István, P. Thewrewk Emil, Tolnai Vilmos, Tömlő Lajos, Váczy János, Varga Bálint, Varju Elemér, Viszota Gyula, Wertheimer Henrik, Zombory János. — Összesen (l. 5. füz.) 3070 koronát.

Előfizettek 1905-re: Baja: Áll. tanítóképzőint. önképzőköre, Bpest: IX. ker. főgymn. ifj. önképzőköre, Bpest: József-műegyetem, Bpest: II. ker. tanítónő-képzőint., Emmer Kornél, Gansel Lipót, Győr: Benczés székház (5 kor.), Krécsi Nándor, Kilián Fr. utóda Noszeda F., Kunszentmiklós: Ev. ref. gymnas., Pozsony: Ev. theol. akadémia, Sárvár: Iparos tanonciskola, Thiering Gyula. — Összesen (l. 5. füz.) 1635 koronát.

Oklevélért fizetett: Széman István. — Összesen (l. 5. füz.) 96 koronát.

A „MAGYAR NYELV“ legközelebbi füzeté szeptember 25-ikén jelenik meg.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
számára minden küldemény V., Budapest, Akadémia-
utca 2. sz.-ra címezendő.

HANGJELEINK.

I. A magyar ábéczeből vett jelek (ugyanazon hangértékkel, mint a magyarban): *p, b, f, v, t, d, k, g, j, h, c, l, m, n, r, o, u, i, ö, ü.*

II. Egyéb jelek: *t* = magy. *ty* | *d* = magy. *gy* | *w* = angol *w* ebben: *way* | *ð* = angol *th* ebben: *think* (zöngétlen) | *ð* = angol *th* ebben: *that* (zöngés) | *š* = magy. *s* | *s* = magy. *sz* | *š* = *sj*-forma hang | *ś* = *szj*-forma hang | *ž* = magy. *zs* ; *ž* = *zsj*-forma hang | *č* = *zj*-forma hang | *č* = német *ch* ebben: *ich* | *ç* = német *ch* ebben: *ach* | *γ* = az előbbinek zöngés párja (újgörög *γ*) | *l* = magy. *ly* | *n* = magy. *ny* | *n* = magy. *n* ebben: *engem*, *hang* (tkp. = *ürgem, hárg*) | *é* = *ēs* (l. fönebb) | *č* = magy. *cs* | *č* = *čš* (l. fönebb) | *š* = *ds* | *š* = *dž* (l. fönebb) | *á* = német *a* ebben: *hat* | *á* = magy. *a* ebben: *vas* | *ä* = magy. *e* ebben: *el, erő* | *e* = magy. *ë* ebben: *még* | *i* = mélyhangú *i* (*i* hátrahúzott nyelvvvel ejtve) | *e* = mélyhangú *ë* (*ë* hátrahúzott nyelvvvel ejtve) | *ə* = tökéletlenül képzett *ë*-féle hang.

III. Mellékjelek: *˘* rövid (magánhangzó) | *ˉ* hosszú (magánhangzó) | *ˆ* = orrhangú magánhangzó pl. *â, ä* (francia *entrée, fin* = *âtré, fâ*) | *˙* = főhangsúly, pl. *ne'kem* | *˚* = mellékhangsúly, pl. *bol'dogsá:ga*.

A magyar népnyelvi szövegekben: *á* = a magy. *á* rövidje | *â* = a magy. *a* hosszúja | *ë* = közép *ë* pl. ebben: *embër* | *é* = a magy. *e* hosszúja.

A Váradi Regestrum-ot, melyet nem régiben KARÁCSONYI J. és BOROVSZKY S. részletes jegyzetekkel, magyarázó tanulmányokkal és facsimile-szöveggel stb. bocsátottak közre, — a régi magyar hely- és személynevek e valóságos kincsesbányáját, — 15 kor. bolti ár helyett **10 koronáért** szerezhetik meg a M. Nyelvtudományi Társaság tagjai. Megrendelések a *M. Tud. Akadémia könyvkiadó-hivatalához* (Budapest, V. Akadémia-utca 2. sz.) intézendők.

1905 április 30-ig

Alapító tagdíjat fizettek: Kránitz Kálmán, Péller Pál 200—200, összesen (l. 4. füz.) 4200 koronát.

1904-re tagdíjat fizettek: Erdős Dezső (8 korona), Kállay Bertalan, R. Prikkel Mária, Rubinyi Mózes, Varró István, Vértesy Dezső (4 kor.) — Összesen (l. 3. füz.) 1480 koronát.

1905-re tagdíjat fizettek: Ásbóth Oszkár, Bartal Antal, Baumgartner Alajos, Békefi Remig, Csefkó Gyula, Cserny Károly, Custar I., Báró Dóczy Lajos, Dongó Gyárfás Géza, Ekischer Vikmos, Báró Eötvös Loránd, Erdélyi Lajos, Fejér Adorján, Ferenczi Zoltán, Gedeon Alajos, Gombocz Zoltán, Gönczy Béla, Gregorovits A. L., Haraszi Gyula, Hársing István, Hegedűs Loránd, Heinlein István, Heinrich Gusztáv, Hermann István, Imre József, Iványi Béla, Karácsony Lajos, Kautz Gyula, Koch Károly, Kúnos Ignác, Latzkó Hugó, Legányi Gyula, Liebermann Emanuel, Mátrai János, Mészáros Kálmán, Némethy Géza, Pálfi Márton, Pápay József, Prónay Antal, Rákossy Gyula, Remenár Elek, Rhoussopoulos Roussos, Stoll Ernő, Széchy Károly, Szigeti József, Szily Dezső, Taksony József, Trebitsch Ignác, Ujsághy Géza, Vargha Damján, Végh Jenő. — Összesen (l. a 4. füz.) 2055 koronát.

Előfizettek 1905-re: Budapest: V. áll. főgymnasium, Budapest: Modern philolog. seminarium, Budapest: Országos kaszinó, Budapest: Orsz. nőképzőegylet, Budapest: VIII. ker. főreáliskola, Budapest: Cist. r. tanárképző intézet, Kassa: áll. fels. leányiskola, Kilián Fr. utóda (Noseda T.), Kolozsvár: Unit. kolleg. könyvtára, Munkács: Áll. főgymnasium, Szászváros: Ev. ref. Kuun-collegium, Zechmeister Andor. — Összesen (l. 4. füz.) 1510 koronát.

Oklevélért fizetett: Végh Jenő. — Összesen (l. 4. füz.) 90 koronát.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

kiadásában megjelentek:

A Mánás-czim a magyarban. Történeti és népnyelvi tanulmány. Írta **Szily Kálmán** 8-ad r. 18 l. Ára 40 fillér.

Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig. A legrégebb magyar nyelvemlékek rövid ismertetése. Írta **Zolnai Gyula**. 8-ad r. 24 l. Ára 40 fillér.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

számára minden küldemény V., Budapest, Akadémia-
utca 2. sz.-ra címezendő.

I. ÉVFOLYAM.

1905. SZEPTEMBER

7. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT

A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN

elnök

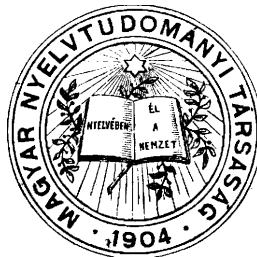
ZOLNAI GYULA

titkár

GOMBOCZ ZOLTÁN

jegyző

7. FÜZET

1905. SZEPTEMBER

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1905.

TARTALOM:

	Lap
Társaságunk munkaterve a népnyelvi kutatás terén, <i>Balassa József-től</i>	289
Nyelvjárásaink ügye és teendőink, <i>Erdélyi Lajos-tól</i>	291
Mitülés, <i>Szilády Áron-tól</i>	306
Vászoly még sem Basilius, <i>Karácsonyi János-tól</i>	309
A legújabb Magyar és Német Kézi Szótár, <i>Zolnai Gyulá-tól</i>	311
Adatok nyelvünk történetéhez, <i>B. Radvánszky Bélá-tól</i> és <i>Takáts Sándor-tól</i>	315
Arany-magyarázatok III. <i>Lehr Albert-től</i>	320
Szómagyarázatok: Szint, Tár, Nyelvérzék és okoskodás, Gyarlandó, <i>Lehr Albert-től</i> ; Pálczakötő, <i>Baros Gyulá-tól</i> ; Egy elhamarkodott felelet, <i>Szily Kálmán-tól</i>	323
Névmagyarázatok: Üllő, Bádofa és Bágyon, <i>Wertner Mór-tól</i> ; Bálvány- utca, <i>Szily Kálmán-tól</i>	326
Magyar Tudományos Akadémia II.	329
Tájszók Gyűjteménye, <i>Zolnai Gyulá-tól</i>	331
Rovás. Németességek, torzítások, <i>Kenedi Gézá-tól</i> , <i>Kiss Ernő-től</i> ; Ne quid nimis, <i>Lehr Albert-től</i>	332
Társasági ügyek: Az 1905. ápr. 18-án tartott felolvasó és választmányi ülés jegyzőkönyve	334
Levélszekrényünk: 45—48.	336
Borítékon: Értesítés. — Kérelem. — Mesterségek Szótára. — Fizetők. — A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai.	

Értesítés.

A *Magyar Nyelvtudományi Társaság* folyóirata: a **MAGYAR NYELV**, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 3—3 ivnyi terjedelmű füzetekben. **Előfizetési ára egész évre 10 korona**; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdij (10 korona) fejében jár.

KÉRELEM.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság Alapszabályainak 8. §-a értelmében (l. a „Magyar Nyelv“ 2. füzeté borítékán) „*ha valamely tag évi díját szeptember végeig be nem fizette, a Társaság a díjat postai megbízással szedi be.*“

Mint hogy azonban a postai megbízással mind a tagoknak, mind a Társaságnak fölösleges költségeket okoz, a hátrálékban lévő tagoknak előbb egy teljesen kitöltött utalványlappal szolgálunk, arra kérvén őket, sziveskedjenek az évdíjat e módon beküldeni.

Ha az évdij október hó 15-ikéig nem érkeznek be, ezt olybá fogjuk venni, hogy az illető tag a díjat postai megbízással útján kívánja befizetni.

I. ÉVFOLYAM.

1905. OKTÓBER

8. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT

A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN

elnök

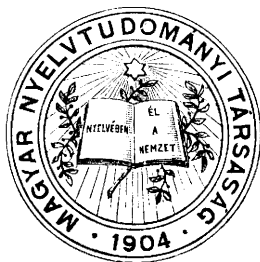
ZOLNAI GYULA

titkár

GOMBOCZ ZOLTÁN

jegyző

8. FÜZET

1905. OKTÓBER

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1905.

TARTALOM:

	Lap
Nyelvjáráásaink ügye és teendőink, <i>Erdélyi Lajos</i> -tól	337
Néhány magyar följegyzés 1526 előttről, <i>Iványi Bélá</i> -tól	350
Látó, <i>Takáts Sándor</i> -tól	354
„Staul“, „Stal“ és sora, <i>Herman Ottó</i> -tól	359
Régi magyar széljegyzetek, <i>Szily Kálmán</i> -tól	361
A kötény és rokonai, <i>Teleky István</i> -tól	322
Arany-magyarázatok IV. <i>Lehr Albert</i> -tól	365
Névmagyarázatok: Borostyán, Borostyánkő, Vök, <i>Pór Antal</i> -tól; A magyar keresztnevekről, Atilla, <i>Tolnai Vilmos</i> -tól; Esküllő és Esküküllő, <i>Horger Antal</i> -tól	367
Szómagyarázatok: Molygó, Vasgyúró, Vörös-Gyurkó, <i>Lehr Albert</i> -tól; Almarázó, Miülés, <i>Zolnai Gyulá</i> -tól; Lende, <i>Szily Kálmán</i> -tól	370
Adatok nyelvünk történetéhez, <i>Borovszky Samu</i> -tól és <i>Iványi Bélá</i> -tól	376
Társzók Gyűjteménye, <i>Símai Ödön</i> -tól	378
Rovás. Németességek, torzítások, <i>Kenedi Gézá</i> -tól és <i>Tolnai Vilmos</i> -tól	380
Társasági ügyek: Az 1905. évi július 6-án tartott VIII. választmányi ülés jegyzőkönyve	382
Levélszekrényünk: 49—53.	384
Borítékon: Értesítés. — Figyelmeztetés. — Kivonat az alapszabályokból. — Hibaigazítás. — Fizetők. — A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai.	

Értesítés.

A *Magyar Nyelvtudományi Társaság* folyóirata: a **MAGYAR NYELV**, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 3—3 ivnyi terjedelmű füzetekben. **Előfizetési ára egész évre 10 korona**; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdíj (10 korona) fejében jár.

FIGYELMEZTETÉS.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság Alapszabályainak 8. §-a értelmében (l. a „Magyar Nyelv“ 2. füzeté borítékán) „*ha valamely tag évi dtját szeptember végeig be nem fizette, a Társaság a dtjat postai megbízással szedi be.*“

Mínthogy azonban a postai megbízás mind a tagoknak, mind a Társaságnak fölösleges költségeket okoz, a hátrálékban lévő tagoknak előbb egy teljesen kitöltött utalvánnyal szolgáltunk s arra kértük őket, sziveskedjenek az évdíjat e módon beküldeni.

Azon tagok, kik az évdíjat még nem küldték be, november hó első napjaiban fogják a postai megbízást kézhez kapni.

Kivonat

a Magyar Nyelvtudományi Társaság alapszabályaiból.

2. §. Célja: A magyar nyelvnek mennél teljesebb tudományos átkutatása, a nyelvészet eredményeinek népszerűsítése és a közönségben a magyar nyelvtudomány iránt az érdeklődés felébresztése.

4. §. A tagok: *a)* tiszteletbeliek, *b)* alapítók, *c)* rendesek.

b) Alapító tagnak az választható, ki legalább 200 koronát tesz le alapítványképen. *c)* Rendes tag lehet mindenki, kit a magyar nyelv és nyelvtudomány ügye érdekel.

5. §. A ki alapító, rendes vagy pártoló tagnak kívánja magát megválasztatni, szándékát a Társaság egy tagjának ajánlás végett bejelenti.

6. §. Az alapító és rendes tagok a társaságtól kívánatukra (6 koronáért) oklevelet kapnak. Joguk van a felolvasó és közgyűlésekben résztvenni, szavazni, új tagokat ajánlani. A tiszteletbeli, alapító és rendes tagok a Társaság folyóiratából egy-egy példányt kapnak, a Társaság esetleges könyvkiadványait pedig kedvezményes áron szerezhetik meg.

7. §. A rendes tag írásbeli nyilatkozattal legalább három évre vállal kötelezettséget s évenként 10 koronát fizet a Társaság pénztárába.

8. §. A tagsági díjat minden év első negyedében kell befizetni. Ha valamely tag évi díját szeptember végéig be nem fizette, a Társaság a díjat postai megbízással szedi be.

9. §. Ki a társaságból bármely oknál fogva ki akar lépni, szándékát a titkárnak tartozik bejelenteni.

Intézetek, iskolák, könyvtárak stb. csak az alapító tagok vagy az előfizetők sorába léphetnek be.

Hibaigazítás a 7-ik füzetben:

321. l. 19. sor „a külön mondatként megszűnt mondatnak” helyett: „a külön mondatnak megszűnt”.

324. l. 20. sor „becses” helyett: „beteg”.

330. l. 5. sor „másfél” helyett: „fél”.

1905 október 15-ig

1905-re tagdíjat fizettek: Balogh Péter, Baranyai Gyuláné (5 kor.), ifj. Bartók György, Gróf Batthyány Gyula, Berger Dezső, Biringer Rezső, Borbély Sándor, Concha Győző, Dicsőfi Sándor, Edvi Illés Aladár, Frencz Géza, Gergely Fülöp, Gombássy Imre, Gombos Rózsika, Görgey István, György Lajos, Györgyei Illés, Györgyei Miklós, Hajas Béla, Heves Kornél, Imets Irén, Jacobi Gyula, Kardos Albert, Károlyi Árpád, Kiss Ernő, Kocsis Lénárd, Kondor Zsigmond, Korentsy Sándor, Kölesey Sándor, Kubányi Béla, Laszczik Ernő, Lázár Kálmán, Loisch János, Majthényi Géza, Megyery Géza, Méray Irén, Milhoffer Sándor, Móleczy Béla, Nádain Pál, Németh István, Péter Lajos, Polgár Iván, Pungur Gyula, Resch Aurél, Réthei Prikkel Marián, Rövid Vozáry Gyula, Sasi Nagy Imre, Schaack Béla, Schmidt József, Schmidt (Vasverő) Rajmund, Schön József, Simon Emilia, Stokka Tankréd, Szabó Mózes, Szabó Sándor, Szabó Viktor, Szemkő Aladár, Gróf Széchenyi Emil, Gróf Széchenyi Ferencz, Szikszay György, Szóts Gyula, Szüts Miklós, Tomka Emil, Tóth Aurél, Töttösy Béla, Tüdös János, Vásárhelyi Imre, Veress Endre, Vrányi Teofil, Wartha Vince. — Összesen (l. a 7. füz.) 4195 koronát.

Előfizettek 1905-re: Aszód: Ev. gymnasium, Baja: Főgymnasium, Debreczen: Ref. főisk. anyakönyvt., Eperjes: Coll. Magyar Társ., Lőcse: Főreáliskola, Nagyszombat: Érs. főgymn., Ravasz Ferencz (5 kor.), Szarvas: Vajda önképzőkör (5 kor.), Topolya: Bács-topolyai takarékpénztár. — Összesen (l. 7. füz.) 1755 koronát.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

kiadásában megjelentek:

A mágnás-czím a magyarban. Történeti és néprajzi tanulmány. Írta **Szily Kálmán** 8-ad r. 18 l. Ára 40 fillér.

Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig. A legrégebb magyar nyelvemlékek rövid ismertetése. Írta **Zolnai Gyula**. 8-ad r. 24 l. Ára 40 fillér.

Reguly Antal emlékezete. Írta **Pápay József** 8-ad r. 28. l. Ára 40 fillér.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

számára minden küldemény V., Budapest, Akadémia-
utca 2. sz.-ra címezendő.

HORNÝANSZKY VIKTOR kiadásában, Budapest, V., Akadémia-utca 4.
megjelent : _____

Mesterségek Szótára.

A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából írta

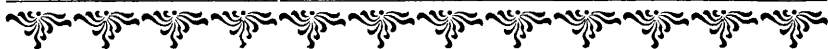
Frecskay János.

1. Ácsmesterség.	16. Kerékgyártó-mesterség.
2. Fametszés, formametszés és rézmetszés.	17. Kalapos-mesterség.
3. Asztalos-mesterség.	18. Könyvkötő-mesterség.
4. Fésűs-mesterség.	19. Kárpitos mesterség.
5. Bodnár- vagy kádármesterség.	20. Kosárkötő-mesterség.
6. Könyvnyomtatás.	21. Kötélgyártó mesterség.
7. Bőrgyártás.	22. Mázoló-, lakkozó- és szobafestő-mesterség.
8. Bádogos-mesterség.	23. Kefekötő-mesterség.
9. Csizmadia-, cipész- és varga-mesterség.	24. Rézműves- és rézöntő-mesterség.
10. Aranyozó- és aranyverő-művesség.	25. Kőműves- és kőfaragó-mesterség.
11. Fazekas-mesterség.	26. Hangszerművesség.
12. Esztergályos-mesterség.	27. Nyerges- és szijgyártó-mesterség.
13. Gyertyamártás- és szappanos-mesterség.	28. Ótvös-mesterség.
14. Lakatos-mesterség.	29. Szűcs-mesterség.
15. Kovács-mesterség.	30. Takács-mesterség.
	31. Mészáros- és hentes-mesterség.
	32. Molnár-mesterség.

Minden füzet az illető mesterség részletes leírását, valamint az ezen mesterségre vonatkozó összes szavak magyar-német és német-magyar szótárát tartalmazza, s így önálló egészet alkot.

Egy-egy füzet ára **20 fillér**, bérmentes küldéssel **25 fillér**. Legalább 5 füzet megrendelése esetében a postaköltséget a kiadó-czég viseli.

A füzetek ára akár postautalványon, akár levélbélyegeken **okvetlenül előre bocsátandó**, mert utánvéttel ezen kiadványunkat a tetemes postaköltség miatt nem szállíthatjuk.

1905 augusztus 31-ig

1904-re fizettek: Farkas Sándor, Scherer Lajos. — Összesen (l. 5. füz.) 1500 koronát.

1905-re tagdíjat fizettek: Gróf Almásy Dénesné, Bacsó Gyula, Ballagi Aladár, Bán Aladár, Benő Béla, Berky Lajos (5 kor.), Deák Andor, Endrei Zulán, Eötvös Károly, Erdős János, Faragó Mátyás (5 kor.), Farkas Sándor, Fejér Gábor, Finály Gábor, Fraknoi Vilmos, Glücksmann Ráfáel, Greksa Kázmér, Gröger Rezső, Gulyás István, Hampel József, Kalmár Elek, Gróf Károlyi Gyuláné, Knobloch Ferencz, Kovács Dezső, Kritsa Melitta, Lauschmann Gyula, Máthé György, Námesy Medárd, Németh Béla (5 kor.), Ojansuu Heikki, Pollner Benő, Sági István, Scherer Lajos, Sebestyén Gyula, Szabó Imre (5 kor.), Szilágyi Sándor, Sztrokay Lajos, Tajthy Ferencz, Ujfalussy Viktor, Ungár Miklós, Vajdafy Lehel, Varsányi Emil, Vikár Béla, Wohl Sámuel, Wollanka József. — Összesen (l. 6. füz.) 3505 koronát.

Előfizettek 1905-re: Szabadka: Főgymnasium. Szekszárd: Eötvös önképzőkör, Szelinski György, Vác: Főgymnasium. — Összesen (l. 6. füz.) 1675 koronát.

Oklevélért fizetett: Knobloch Ferencz. — Összesen (l. 6. füz.) 102 koronát.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

kiadásában megjelentek:

A mágnás-czim a magyarban. Történeti és népnyelvi tanulmány. Írta **Szily Kálmán** 8-ad r. 18 l. Ára 40 fillér.

Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig. A legrégebb magyar nyelvemlékek rövid ismertetése. Írta **Zolnai Gyula**. 8-ad r. 24 l. Ára 40 fillér.

Reguly Antal emlékezete. Írta **Pápay József** 8-ad r. 28. l. Ára 40 fillér.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

számára minden küldemény V., Budapest, Akadémia-
utca 2. sz.-ra czímezendő.

I. ÉVFOLYAM.

1905. NOVEMBER

9. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT

A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN

elnök

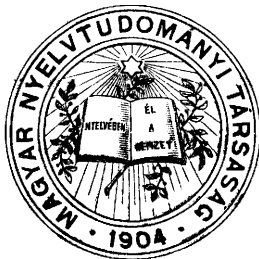
ZOLNAI GYULA

titkár

GOMBOCZ ZOLTÁN

jegyző

9. FÜZET

1905. NOVEMBER

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1905.

TARTALOM:

	Lap
A magyar nyelv és a világnyelvek, <i>Berczik Árpád</i> -tól	385
Gyermeknyelv és gyermeklélek, <i>Ponori Theurewk Emil</i> -tól	392
A csángók eredete (Ismertetés), <i>Zolnai Gyulá</i> -tól	400
Az igekötő szórendje a népnyelvben, <i>Bacsó Gyulá</i> -tól	403
Arany-magyarázatok V. <i>Lehr Albert</i> -tól	408
Szómagyarázatok; Vasgyúró, Höcsön, Vaklandos, <i>Szilády Áron</i> -tól; Por- golád-kapu, Igazgató, Darvász, <i>Takáts Sándor</i> -tól; Verő disznó, verő malacz, <i>Herman Ottó</i> -tól; Diadal és riadal, Kiküszöböl, Vak- bor, Tányi-tényi, Zsenirozva vagyok, Fűbe harapni, Kárjában, Stante- pede, Vel-ragos időhatározó-szók, <i>Lehr Albert</i> -tól; Sirály, <i>Gombocz</i> <i>Zoltán</i> -tól; Világváros, <i>Zolnai Gyulá</i> -tól	441
Adatok nyelvünk újabb fejlődéséhez, <i>Szily Kálmán</i> -tól és <i>Kiss Ernő</i> -tól	442
Rovás. Németességek, torzítások, <i>Kenedi Gézá</i> -tól és <i>Szegedy-Maszák Hugó</i> - tól: Ne quid nimis, <i>Lehr Albert</i> -tól	326
Tájszók Gyűjteménye, <i>Zolnai Gyulá</i> -tól és <i>Baros Gyulá</i> -tól	427
Levélszekrényünk: 54—60.	430
A Magyar Nyelvtudományi Társaság tagjai és előfizetői 1905-ben.	
Borítékon: Értesítés. — Kérelem. — Kivonat az alapszabályokból. — Fizetők. — A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai.	

Értesítés.

A *Magyar Nyelvtudományi Társaság* folyóirata: a **MAGYAR NYELV**, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 3—3 ivnyi terjedelmű füzetekben. **Előfizetési ára egész évre 10 korona**; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdíj (10 korona) fejében jár.

Kérelem.

A *Magyar Nyelvtudományi Társaság* 1905. évi tagjainak és előfizetőinek névjegyzéke e füzethez van mellékelve.

Kérjük a társaság minden egyes tagját és előfizetőjét, legyenek szivesek a címzésben vagy a lakhelyben netán előforduló tévedésekre a Társaságot (V., Akadémia-utca 2. sz.) mennél előbb figyelmeztetni, hogy a czimszalagokon a hibákat még az idén kiigazíttathassuk.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN

elnök

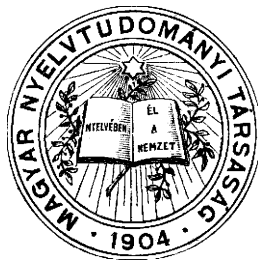
ZOLNAI GYULA

titkár

GÖMBOCZ ZOLTÁN

jegyző

10. FÜZET

1905. DECEMBER

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1905.

TARTALOM:

	Lap
Gyermeknyelv és gyermeklélek, <i>Ponori Theureuk Emil</i> -től	433
A keleti székelység nyelvjárási térképe (Egy térképpel), <i>Horger Antal</i> -tól	446
Arány-magyarázatok VI. <i>Léhr Albert</i> -től	455
Névmagyarázatok: Küllő és Esküllő, <i>Viski Károly</i> -től	457
Szómagyarázatok: Nyílgös, A kérdő ü kérdéséhez, legifj. <i>Szász Károly</i> -től; Stante pede, <i>Szilády Áron</i> -tól; Törvényház, <i>Szily Kálmán</i> -tól; Vörös- gyurkó, <i>Tolnai Vilmos</i> -tól	459
Adatok nyelvünk történetéhez: Radócz, <i>Gombocz Zoltán</i> -tól; <i>B. Rad-</i> <i>vánszky Béla</i> -tól; Hidas, <i>Takáts Sándor</i> -tól; Jász és Ijász, <i>Simai</i> <i>Ödön</i> -tól; Wu-rm-ser, <i>Horváth János</i> -tól	462
Adatok nyelvünk fejlődéséhez, <i>Simai Ödön</i> -tól	466
Társasági ügyek: Az 1905 október 24-én tartott Felolvasó-ülés és Választmányi ülés jegyzőkönyve	468
Tartalom és Szómutató	471
Borítékon: Értesítés — Figyelmeztetés. — Kivonat az alapszabályok, ból. — Kérelem. — A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai.	

Értesítés.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság folyóirata: a MAGYAR NYELV, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 3—3 ivnyi terjedelmű füzetekben. Előfizetési ára egész évre 10 korona; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdíj (10 korona) fejében jár.

FIGYELMEZTETÉS.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság 1906. évi közgyűlését január 16-ikán fogja megtartani.

Figyelmeztetjük a Társaság tisztelt tagjait az Alapszabályok 11. §-a c) pontjára, mely szerint: „a közgyűlés elé terjesztendő mindennemű indítványt a közgyűlés előtt legalább két héttel a titkár útján a választmánynak be kell jelenteni, hogy ez a kérdést alaposan megfontolhassa és véleményét felőle a közgyűlésnek előterjeszthesse“.

Budapest, 1905 december 19.

ZÓLNAI GYULA,
titkár.

Kivonat

a Magyar Nyelvtudományi Társaság alapszabályaiból.

2. §. Célja: A magyar nyelvnek mennél teljesebb tudományos átkutatása, a nyelvészet eredményeinek népszerűsítése és a közönségben a magyar nyelvtudomány iránt az érdeklődés felébresztése.

4. §. A tagok: *a)* tiszteletbeliek, *b)* alapítók, *c)* rendesek.

b) Alapító tagnak az választható, ki legalább 200 koronát tesz le alapítványképen. *c)* Rendes tag lehet mindenki, kit a magyar nyelv és nyelvtudomány ügye érdekel.

5. §. A ki alapító vagy rendes tagnak kívánja magát megválasztatni, szándékát a Társaság egy tagjának ajánlás végett bejelenti.

6. §. Az alapító és rendes tagok a társaságtól kívánatukra (6 koronáért) oklevelet kapnak. Joguk van a felolvasó és közgyűlésekben résztvenni, szavazni, új tagokat ajánlani. A tiszteletbeli, alapító és rendes tagok a Társaság folyóiratából egy-egy példányt kapnak, a Társaság esetleges könyvkiadványait pedig kedvezményes áron szerezhetik meg.

7. §. A rendes tag írásbeli nyilatkozattal legalább három évré vállal kötelezettséget s évenként 10 koronát fizet a Társaság pénztárába.

8. §. A tagsági díjat minden év első negyedében kell befizetni. Ha valamely tag évi díját szeptember végéig be nem fizette, a Társaság a díjat postai megbizással szedi be.

9. §. Ki a társaságból bármely oknál fogva ki akar lépni szándékát a titkárnak bejelenteni tartozik.

Intézetek, iskolák, könyvtárak stb. csak az alapító tagok vagy az előfizetők sorába léphetnek be.

Kérelem.

A „Magyar Nyelv“ első évfolyama e füzettel befejeződött.

Az eddig megjelent 10 füzetből olvasóink már megismerhették folyóiratunk irányát s tárgyalása módját és meg is ítélték: megfelelt-e várakozásuknak s érdemes-e a pártolásukra.

Tisztelettel kérjük mindazokat, kiknek ítélete kedvezően ütött ki, **támogassanak bennünket továbbra is és ne sajnálják azt a kis fáradságot: ajánljon mindenikök legalább egy-egy új tagot vagy előfizetőt 1906-tól kezdődőleg.**

Az alapszabályok kivonatát és az eddigi tagok és előfizetők névjegyzékét a megelőző füzethez mellékeljük.

Az idei évfolyamból még néhány példány áll a tagok rendelkezésére.

Ajánlataikat tessék deczember végéig a Társaság czimére eljuttatni, hogy a jövő évben nyomtatandó példányok száma felől magunkat idejekorán tájékoztathassuk.

A „MAGYAR NYELV“ SZERKESZTŐSÉGE.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

kiadásában megjelentek:

Erdélyi Lajos-tól, *Nyelvjárásaink ügye és teendőink*. Irodalmuk és területeik ismertetése. Budapest 1905. (8-r. 28 l.) Ára 40 fillér.

Pápay József-tól, *Reguly Antal emlékezete*. Budapest 1905. (8-r. 28 l.) Ára 40 fillér.

Szily Kálmán-tól, *A mágnás-czím a magyarban*. Történeti és népryelvi tanulmány. Budapest 1905. (8-r. 18 l.) Ára 40 fillér.

Zolnai Gyula-tól, *Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig*. A legrégebb magyar nyelvemlékek rövid ismertetése. Budapest 1905. (8-r. 24 l.) Ára 40 fillér.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
számára minden küldemény V., Budapest, Akadémia-
utca 2. sz.-ra czimezendő.

Kivonat

a Magyar Nyelvtudományi Társaság alapszabályaiból.

2. §. Célja: A magyar nyelvnek mennél teljesebb tudományos átkutatása, a nyelvészet eredményeinek népszerűsítése és a közönségben a magyar nyelvtudomány iránt az érdeklődés felébresztése.

4. §. A tagok: *a)* tiszteletbeliek, *b)* alapítók, *c)* rendesek.

b) Alapító tagnak az választható, ki legalább 200 koronát tesz le alapítványképen. *c)* Rendes tag lehet mindenki, kit a magyar nyelv és nyelvtudomány ügye érdekel.

5. §. A ki alapító vagy rendes tagnak kívánja magát megválasztatni, szándékát a Társaság egy tagjának ajánlás végett bejelenti.

6. §. Az alapító és rendes tagok a társaságtól kívánatukra (6 koronáért) oklevelet kapnak. Joguk van a felolvasó és közgyűlésekben résztvenni, szavazni, új tagokat ajánlani. A tiszteletbeli, alapító és rendes tagok a Társaság folyóiratából egy-egy példányt kapnak, a Társaság esetleges könyvkiadványait pedig kedvezményes áron szerezhetik meg.

7. §. A rendes tag írásbeli nyilatkozattal legalább három évre vállal kötelezettséget s évenként 10 koronát fizet a Társaság pénztárába.

8. §. A tagsági díjat minden év első negyedében kell befizetni. Ha valamely tag évi díját szeptember végéig be nem fizette, a Társaság a díjat postai megbízással szedi be.

9. §. Ki a társaságból bármely oknál fogva ki akar lépni, szándékát a titkárnak bejelenteni tartozik.

Intézetek, iskolák, könyvtárak stb. csak az alapító tagok vagy az előfizetők sorába léphetnek be.

1905 november 15-ig

Alapító tagdíjat fizetett: Szily Kálmán 200 koronát. Összesen (1. 6. füz.) 5600 kor.

1905-re tagdíjat fizettek: Almásy György, Berger Miksa, ifj. Bibó István, Brunowszky Rezső, Cholnoky László, Csengeri János, Czeizel János, Dézsi Lajos, dr. Dittrich Vilmos, Erdélyi Károly, Erdős Dezső (5 kor.), Fejér Imre, dr. Fenyő Miksa, Gerencsér István, Géresi Kálmán, Grausz Sámuel, Hajnal Márton, Hegedűs János, Hellebrant Árpád, Horváth Cyrill, Jalsoviczky Károly, Józsa Gyula, Irinyi István, Kállay Ubul, Katz Mihály, Kiss József, Kolbenhayer Kálmán, dr. László Gábor, dr. K. Lippich Elek, dr. Löfkovits Márton, dr. Majovszky Pál, Melis István, Miskolczy Lajos, Molnár János, Möhler György, Németh Sándor, dr. Popper Mór, Rubinyi Mózes, Ruhmann Jenő, Sándor Venczel, Soós Mihály, Szalmay József, Széll Farkas, Széman István (5 kor.), Török László, dr. Varró István, Weszprémy Zoltán. — Összesen (1. 8. füz.) 4655 korona.

1905-re előfizettek: Besztercebánya: Kir. főgymnasium, Budapest: VI. ker. felsőkereskedelmi iskola, Debreczen: Kaszinó könyvtára, Érsekujvár: Főgymnasium, Kolozsvár: Róm. kath. főgymnasium, Nyitra: Róm. kath. főgymnasium, Róth Dezső, Szarvas: Vajda önképzőkör (5 kor.), Szekszárd: Áll. főgymnasium. — Összesen (1. 8. füzet) 1840 korona.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

kiadásában megjelentek:

Erdélyi Lajos-tól, *Nyelvjárásaink ügye és teendőink*. Irodalmuk és területeik ismertetése. Budapest 1905. (8-r. 28 l.) Ára 40 fillér.

Pápay József-től, *Reguly Antal emlékezete*. Budapest 1905. (8-r. 28 l.) Ára 40 fillér.

Szily Kálmán-tól, *A mágnás-czím a magyarban*. Történeti és népnyelvi tanulmány. Budapest 1905. (8-r. 18 l.) Ára 40 fillér.

Zolnai Gyulától, *Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig*. A legrégebb magyar nyelvemlékek rövid ismertetése. Budapest 1905. (8-r. 24 l.) Ára 40 fillér.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

számára minden küldemény V., Budapest, Akadémia-utca 2. sz.-ra címezendő.